

TAMADDUN NURI jurnali

Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal

MUASSISLAR: Beruniy tuman hokimligi
"Tafakkur-tamaddun" OOO

"Beruniy avlodlari" jamoat fondi

HAMKORLARIMIZ:

O'zRFA Qoraqalpog'iston bo'limi

Qoraqalpoq davlat universiteti

Urganch davlat universiteti

TAHRIR HAY'ATI:

BOSH MUHARRIR:

Munavvara QURBONBOYEVA

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Anvar ALLAMBERGENOV

Akmal SAIDOV, y.f.d., prof., akad.
Qahramon QURONBOYEV, s.f.d., prof.
Almagul BAYRIYEVA, s.f.d., (DSc)
Zabixulla SAIPOV, s.f.n., (PhD)
Zuhra REYMOVA, y.f.d., (DSc)
Karlif'ash UMAROVA, y.f.d., (DSc)
Xəlil İsmayıl oğlu İsmayilov, t. f.d, prof
Anvar ABDULLAYEV, t.f.f.d, dots.
Gavhar DURDIYEVA, arx.f.d., prof.
Makset KARLIBAYEV, t.f.d., k.i.x.
Kozimbek TUXTABEKOV, t.f.d., (PhD)
Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD),k.i.x.
Shoira NURULLAYEVA, t.f.n, dots
Konul Bunyadzoda, fəlsəfə fanlari doktoru,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
(AMEA) müxbir üzvü
Baxtiyor KARIMOV, fal.f.d., prof.
Marat NIYOZIMBETOV, fal.f.d.
Alima BERDIMURODOVA, fal.f.d.
Shohida SODIQOVA, sots.f.d.
Zarifboy DO'SIMOV, fil.f.d., prof.
Olmos ULVI Binnatova, f.f.d., prof.
Doniyor YULDASHEV, fil.f.d (DSc)
Sayyora SAMANDAROVA, fil. f.n, dotsent
Vahob RAHMONOV, f.f.n.,dots
Farrux Abbas oglu Rustamov, p.f.d, prof.
Qozoqboy YO'LDOSHEV, p.f.d.,prof.
Safo MATJONOV, p.f.d., prof.
Qaxramon IBADULLAYEV, p.f.d., (DSc)
Masharib ABDULLAYEV, s.f.f.d., (PhD), k.i.x.
Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)
Odilbek RADJAPOV, fal.f.f.d., (PhD)
Anvar ISMOILOV, s.f.f.d., (PhD),k.i.x
G'ayrat MAMBETKADIROV, s.f.d.
Rana Hamid qızı Qadirova, psixol.f.d., prof
Nargis ATABAYEVA, psixol.f.d., (DSc)
Dilafroz QARSHIYEVA, psixol.f.d., (DSc)
Dilbar URAZBAYEVA, psixol.f.d., (DSc)
Qosimboy QABULOV, psixol.f.d., (DSc)
Mels QOBULOV, tib.f.d., prof.

Jurnal 2016-yil 28-sentyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0843 raqami bilan qayta ro'yxatdan o'tgan. O'zbekiston Respublikasi OAK tomonidan 2019-yil 30-yanvarda chop etilgan OAK rayosati qarorlari bilan tasdiqlangan ro'yxatga ko'ra 07.00.00 - "Tarix", 09.00.00 - "Falsafa", 10.00.00 - "Filologiya" ixtisosligi bo'yicha; OAK Rayosatining 2023-yil 31-oktyabrdagi 345-son qarori bilan 12.00.00 - "Yuridik fanlar", 13.00.00 - "Pedagogika", 19.00.00 - "Psixologiya" ixtisosliklari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

JAMOATCHILIK KENGASHI:

Sirojiddin SAYYID

Muhammad ALI

Kengesboy KARIMOV

Iqbol MIRZO

Qurbon SHONIYOZOV

O'rozboy ABDURAHMONOV

Murotboy JUMANOV

Adabiy maslahatchi:

Guliston MATYOQUBOVA

Rassom:

Alibek ABDURAHMONOV

Sahifalovchi-bezovchi: G'iyosiddin O'NAROV

FOLLOW US ON SOCIAL MEDIA BELOW:

"Tamaddun nuri" jurnali Google Scholar bazasida indekslanadi. Bu esa jurnalning ilmiy nufuzini oshirish va mualliflarning ilmiy ishlarini keng miqyosda targ'ib qilishga yordam beradi. Google Scholar orqali tadqiqotchilar va olimlar "Tamaddun nuri" jurnalida chop etilgan maqolalarni qidirib topish va ularga havola berish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tahririyat Crossref DOI ning rasmiy a'zosi hisoblanadi va 10.69691 DOI prefiksiga ega. Har bir nashr va ilmiy maqolaga individual Crossref DOI raqami beriladi.

Journal THE LIGHT OF CIVILIZATION

Scientific, socio-philosophical, cultural and educational, literary and artistic magazine

Founders: Beruniy District Municipality

"Tafakkur-tamaddun" OOO

Public Foundation "Descendants of Berunius"

Our colleagues: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Karakalpakstan division

Karakalpak State University

Urgench State University

EDITORIAL BOARD:

EDITOR-IN-CHIEF:

Munavvara KURBANBAEVA

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Anvar ALLAMBERGENOV

Akmal SAIDOV, y.sc.d., prof., Acad.

Qakhraman QURANBAYEV, s.sc.d., prof.

Almagul BAYRIEVA, s.sc.d., (DSc)

Zabikhulla SAIPOV, s.sc.n., (PhD)

Zuhra REYMOVA, y.sc.d., (DSc)

Karligash UMAROVA, y.sc.d., (DSc)

Xəlil İsmayıl oğlu İsmayilov, ist. sc.d, prof

Anvar ABDULLAYEV, ist.sc.d, dots.

Gavkhar DURDIYEVA, arch.f.d., prof.

Makset KARLIBAYEV, t.f.d., k.i.x.

Kazimbek TUKHTABEKOV, t.f.d., (PhD)

Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD), k.i.x.

Shoira NURULLAYEVA, c. of h. sciences, associate professor

Konul Bunyadzoda, Doctor of Philosophy,

Azerbaijan National Academy of Sciences

(AMEA) Corresponding Member

Bakhtiyar KARIMOV, phil.sc.d., prof.

Marat NIYOZIMBETOV, phil.sc.d.

Alima BERDIMURODOVA, phil.sc.d.

Shokhida SADIGOVA, sots.sc.d.

Zarifboy DOSIMOV, Phil.sc.d., prof.

Olmos ULVI Binnatova, f.sc.d., prof.

Daniyor YULDASHEV, Phil.sc.d (DSc)

Sayyora SAMANDAROVA, associate professor, can.of phil.

Vahab Rakhmonov, f.sc.n., dots.

Farrux Abbas oglu Rüstamov, p.sc.d, prof.

Kazakboy YOLDASHEV, p.sc.d., prof.

Safo MATJONOV, p.sc.d., prof.

Qakhraman IBADULLAYEV, p.sc.d., (DSc)

Masharib ABDULLAYEV, of art.sc.c., (PhD), k.i.x.

Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)

Odilbek RADJAPOV, phil.sc.d., (PhD)

Anvar ISMAILOV, s.f.f.d., (PhD), k.i.x

Gayrat MAMBETKADIROV, s.sc.d.

Rana Hamid qızı Qadirova, Psychol.sc.d., prof

Nargis ATABAYEVA, Psychol.sc.d., (DSc)

Dilafroz QARSHIEVA, Psychol.sc.d., (DSc)

Dilbar URAZBAYEVA, Psychol.sc.d., (DSc)

Qosimboy KABULOV, Doct. of sc. Psychol.

Mels Kabulov, med.sc.d., dalil.

The magazine was re-registered by the Press and Information Agency of the Republic of Uzbekistan on September 28, 2016 with the number 0843.

According to the list approved by the decisions of the Board of Education of the Republic of Uzbekistan published on January 30, 2019, 07.00.00 - "History", 09.00.00 - "Philosophy", 10.00.00 - "Philology" according to; 2023 of the OAK Board

According to the decision No. 345 of October 31, 12.00.00. - "Legal Sciences", 13.00.00. - "Pedagogy", 19.00.00. "Psychology"

COMMUNITY COUNCIL:

Sirojiddin SAYID

Muhammad Ali

Kengesboy KARIMOV

Iqbal MIRZA

Kurban SHONIAZOV

Orozboy ABDURAHMANOV

Muratboy JUMANOV

Literary Advisor:

Gulistan MATYOQUBOVA

Artist:

Alibek ABDURAHMANOV

Page editor:

Ghiyaziddin O'NAROV

FOLLOW US ON SOCIAL MEDIA BELOW:

Google color

MUNDARIJA

TARIX

Abidova Zaynab Qadirberganovna. Ziyoratgohlarda ijtimoiy axloq mezonlari.....	9
Габриэльян Софья Ивановна. Геоэкономические и политические интересы германии на среднем востоке в конце XIX века.....	12
Самадов Искандар. Хоразм ва Бухоро ССРдаги пахтачилик аҳволи мавзусининг тарихшунослиги ва манбашунослиги масаласи.....	59
Хаётова Нафиса Закировна. Изменение названий гузаров Бухары: своеобразная стратегия советской политики.....	82
Abdushukurova Ikbol Kuchkarovna. Jahon sivilizatsiyasi va madaniyati tarixida ayol-ma'budalar.....	86
Аллаёрова Саёҳат Ўраловна. Атеизм тарихи.....	90
Boltayeva Gulnoza Rahmatullayevna. Ikkinchi jahon urushi yillarida Surxondaryolik xotin-qizlarning faoliyati.....	94
Жумабекова Зарафшан Тўрғанбаевна. Қорақалпоқ этнографияси бўйича дастлабки тадқиқотлар.....	97
Yo'ldosheva Zubayda Hamidovna. Surxondaryo viloyati davriy matbuoti yuksalishida soha xodimlarining xizmati.....	100
Каршиев Ислох Махмарахим угли. Хозяйственная деятельность кунгратов Сурханского оазиса.....	104
Сарсенбаева Амангул. Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш.....	109
Бобожанова Феруза Хаятовна. Бухорода совет ҳокимияти йилларида таълим масалалари.....	135
Mardonov Xayrulla Mahmudovich. Burhoniddin Marg'inoniyning "at-tajnis va-l-maziyd" asarining manbaviy asoslari.....	142
Mamarajabov G'ayrat Abdulkakimovich. Surxondaryo viloyatida an'anaviy hunarmandchilikka e'tibor.....	215
Yusupov Izzat Sultonovich. 1991-2000-yillarda O'zbekistonda radioaloqa tizimining shakllanish tarixi.....	237
Umarova Aziza Umurzoq qizi. O'zbeklarning milliy mentaliteti va milliy xarakteri.....	241
Жўраев Ҳамза Атоевич. Қорақўл мактаб-интернати тарихи.....	320
Ismoilov Shohruhmirzo Zokirjon o'g'li. Xorazmshoh Ali Ibn Ma'mun davrida Xorazm.....	340
Ўрмонов Ҳусниддин Бахриддин Ўғли. "Халқ душманлари" кимлар бўлган ёхуд "Катта террор" йилларида инсон қадр-қимматининг топталиши ҳақида.....	370
Shukurov Shuxrat Zayniyevich. Tolibon harakati ta'sirida mintaqaviy harbiy-siyosiy jarayonlar transformatsiyasi.....	428
Turayeva Feruza To'xtamurodovna. Nodavlat gazeta nashrlarining o'ziga xos xususiyatlari.....	479
Махмудов Умрбек Бахтиёрович. Шарқий Оролбўйи ҳудудининг палеогеографик ҳолати, ўзлаштирилиш босқичлари.....	500

FALSAFA

Bekchanov Doniyor Vaxromovich. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva xonligida ta'lim, fan va adabiyot rivoji.....	17
Qurbonova Marg'uba Boltayevna. Xotin-qizlarning jamiyatdagi ijtimoiy rolining o'zgarishi.....	21
Radjabov Odilbek Babanazarovich. Ilmiy va texnologik taraqqiyot intellektual faoliyatning natijasi sifatida.....	25
Sadanova Dilnoza Alimbayevna. Jamiyatning iqtisodiy taraqqiyoti va uning inson manfaatlarini bilan uyg'unligi.....	56
Samatov Xurshid Ulmasjonovich. Tasavvufda muloqot: ijtimoiy-falsafiy tahlil.....	64
Komilov Ro'zi Rabiyeovich. Ommaviy madaniyat va nikoh munosabatlari mohiyatidagi transformatsion sabablar.....	195
Qurbonov Umidjon Egamberdiyevich. Mishel Monteninghayoti va ijodida gumanizmga doir qarashlar tahlili.....	198
Эшонкулова Нуржахон Абдужабборовна. Жамиятда нодавлат олий таълим ривожланиш концепциясининг амалга оширилиши ва унинг мамлакат стратегик тараққиёти билан боғлиқлиги.....	222
Shavqiyev Oybek Salimboy o'g'li. Virtual reallikda haqiqat muammosi.....	229
Rajapova E'tibor Bekberganovna. Tadbirkorlik mehnat jamoasi faoliyatini tashkil etish va boshqarish falsafasi.....	251
Rahmonova Mahbuba. Olamni yaratilishi haqidagi afsonalar.....	293
Boboqulov Zafarbek Rustamovich. Ichki ishlar organlarida ilmiy salohiyatli kadrlar tayyorlashning ijtimoiy-falsafiy asoslari.....	312
Асророва Мухаббат Усмонжоновна, Қазимова Гулнора Ҳакимовна. Сократ и Платон: открытие микрокосма человеческой души.....	337
Karimov Farhod Toshmurodovich. Oilalardagi ajrimlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari.....	447
Quvvatov Sardor Isomiddinovich. O'zbek mahallasida estetik tarbiyani shakllantirishning o'ziga xos jihatlari.....	458

FILOLOGIYA

Abdixamidova Sevinch Obidjon qizi. Tarjimonlarning yolg'on do'stlari. Ingliz-nemis tarjimalarini tushunish.....	28
Djurakulova Gulnoza Shavkatovna. Sherobod dostonchilik maktabida qo'llaniluvchi takrorlar.....	32
Eshboev Qahramon Bakir o'g'li. O'zbek o'quv lug'atchiligidagi darajalanish tamoyili.....	37
Otajonova Farog'at G'afurjonovna. Hofiz Xorazmiy devonida grafik vositalar lingvopoetikasi.....	41
Попова Анастасия Александровна. О факторах, воздействующих на появление ситуативно обусловленного кодового переключения.....	45
Раджабова Наргиза Артикбаевна. Влияние социокультурных изменений на лексикон русского языка.....	49
Tairova Maxfuza Abdusattorovna. Asliytdagi mamlakatshunoslikka oid terminlar va ularning tarjimada qayta yaratilishi xususida.....	69
Temirov Jamoliddin Elmirza o'g'li. Maxmur ijodida adabiy ta'sir masalasi.....	75
Sotimboeva Dilnura Axmedjon qizi. Rauf Parfi epik ijodida qarluq lahjasiga mansub leksemalarning fonetik va morfologik xususiyatlari tahlili.....	79
Абдурахмон Мадаминов. Ўзбек тилида сўз бирикмаларининг ўрганилиши ва тараққиёт босқичлари.....	120
Rahimova Shahnoza Rahimovna. Parallelizm va uning kolum makkenning "transatlantik" asarida hikoya tuzilishiga ta'siri.....	125
Madalov Navruz Ergashevich. Jahon tilshunosligida maqollarning tadqiqi va ingliz tilshunosligida paremalarning o'rganilishi.....	132
Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi. Xudoyberdi To'xtaboyevning "Jannati odamlar" romanida adib biografiyasi ifodasi.....	138
Mardiyeu To'lqin Kuliboyevich. Ingliz va o'zbek tillarida haqiqat leksemasining semantik va etimologik tahlili.....	145
Moxidil Turaxodjayeva. Siyosiy diskursning lingvistik aspektlari.....	149
Alibekova Zilola Abdulhayit qizi. Elizabet Gaskal romanlaridagi mavhum otlarning lingvomadaniy aspektlari.....	156
Ochilova Sanobar Narzullayevna. O'zbek tilida xulq-atvor fe'llarining leksik-semantik munosabatlarga ko'ra tavsifi va til sistemasidagi o'rni.....	160
Жонтемирова Заррина Отабековна. Влияние интернета на литературное образование.....	164
Zebinova Axmedova Jumaqulovna. "Alpomish" dostonida taqiqlarning mifologik asoslari.....	168
Anarkulova Zubayda. Boburning buyuk "Boburnoma"si va lirik asarlarining o'zbek adabiyotida badiiy talqini.....	171
Muratkulov Amanulla Tursunkulovich. O'zbek tilida arabcha ko'plik shakllarining qo'llanilishi.....	174
Эргашева Дилноза Тохировна. Лингводидактические основы обучения межкультурному диалогу.....	182
Sadullayeva Shoxida Vaxodirovna. Tilning leksik qatlamida toponimlarning o'rni, ularning tasniflanish tamoyillari va tarjima qilish masalalari.....	185
Morozova Anastasiya Vladimirovna. Anime tarjimasi va undagi qiyinchiliklar.....	189
Хо'jamberdiyeva Gavhar Ilhom qizi. Zamonaviy lingvistikada konsept va konseptlar turlarini o'rganish.....	192
Суманбар Аткамова. Особенности применения анималистического жанра в лингвистике.....	202
Dong Lina. Xitoy-Amerika adabiyoti rivojlanish taraqqiyotining xitoy-amerika muhojirlari prizmasi orqali tahlili.....	206
Samandarova Sojida. Yozuvchi shaxsiyatining psixologik triller asar uslubiyatida namoyon bo'lish xususiyatlari (Tomas Harris tetralogiyasi misolid).....	211
Ochilboyeva Iroda Alisher qizi. Ingliz va o'zbek tillaridagi etiket leksemalarining qiyosiy tahlili: lingvistik nuqtai nazaridan.....	218
Jumaboyeva Aziza Vaxtiyor qizi. Lingvoekologiyaning fan sifatida shakllanishi va uning o'zbek tilshunosligida tutgan o'rni.....	245
Катаева Шахноза Альбертовна. Об основных причинах заимствований русского языка.....	248
Qodirova Maftuna Davron qizi. Yo'l motivi genezisi: adabiyotda uning kelib chiqishi va evolutsiyasini o'rganish.....	255
Nazarov Sardor Shomurodovich. Semantik maydonning mantiqiy tuzilishi.....	259
Ruzimbayev Behzod Saparbayevich. Turkiyzabon milliy matbuotda "guliston" tarjimasi masalasi.....	261
Мирсанова Нафисахон Бобомуродовна. Новая угроза века: киберпреступление или «хакерские игры».....	267
Yo'ldashov Elyorбек Кахрамонович. Muloqot akti tarjimalarining tarixiy turizmi tashkillashtirish va targ'ib qilishdagi imkoniyatlari.....	274
Алламбергенова Мукаддас Руслановна. Объяснение понятия культурного наследия в древнетурецких письменных памятниках (на примере памятников, найденных в Казахстане).....	279
Allayev Zafar Mengboyevich. O'zbek folklorida oneyrosfera.....	283
Zaripova Shaxnoza Sh., Gafurova Kamila R.. Maktabgacha ta'lim bolalariga ingliz tili fonetikasini o'rgatishning xususiyatlari.....	289
Хасанова Лайло Фирдавсиевна, Аширова Махбуба Фирдавсиевна. Алишер Навоий ғазалларида кийик образи талқини.....	296
Худойбергенова Насиба Маримбоевна. Отношение современных русских числительных к различным частям речи.....	300
Muxamadiev Timur Urazovich. Ijtimoiy tarmoqda ommaviylashmagan so'zlarning nafratlanuvchilar tomonidan ishlatilishi.....	305
Xudoyberdiyeva Oyjamol Muzaffarovna. Raqs kommunikativ vosita sifatida.....	308
Сейтбеков Адилбай Батирбекович. Қорақалпоқ адабиётида жанрлар синтези.....	316
Davletova Shalola Bahodir qizi. Muhammad Yusuf biografiyasining shoir lirikasiga ta'siri.....	324
Чубаева Фарангиз Кулдош кизи. Научные основы методики обучения русской грамоте.....	328
Abdilakimov Dilruxjon. Cho'lpon lirikasi talqinlari.....	331
Babadjanov Farxad. O'zbek tilida hujjatlarning matn tuzilishi.....	344
Karimova Mahliyo Atobayevna. O'zbek tilida "harakat tarzi" ma'nosini ifodalovchi leksemalarning morfologik va sintaktik xususiyatlari.....	353
Nazarova Lola Qurbonovna. Chet tillarni o'qitishda zamonaviy texnik vositalarning o'rni.....	356
Оромиддинова Дилдора Пардабоевна. Документальные термины в русской литературе.....	359
Turdimuratova Abadan Baymuratovna. "Alpamis" dastaninin' ogiz jiraw variantinin' birinshi basilimi: qoljzabadan kitapqa shekem.....	361
Darmonov Ilhomjon Karimovich. Шомон афсоналарининг тасниф қилиш мезонлари.....	376
Sattarova Dilrabo Ikrambayevna. Siyosiy muloqotning pragmatik aspektlari.....	380
Aliqulova Mahfuzaxon Xurram qizi. Memuarlar tarjimasida lingvomadaniy kodining saqlanishi.....	384

Ermatov Ixtiyor Rizoqulovich. Mustafayeva Shaxlo Salohiddin qizi. Fitratning “Sarf” va “Nahv” asarlarida tilshunoslik terminlarining qo‘llanishi.....	387
Dehkanova Dilnoza Tashpulatovna. Ingliz jamiyatining madaniy mavjudligining bir qismi sifatida dunyoning lingvistik tasviri.....	391
Abdiyev Sanjar Alisher o‘g‘li, Abdullayeva Umida. Ingliz va o‘zbek tillarining olmoshlaridagi farqlar va o‘xshashliklar.....	395
Abdualilova Gulbahor Karabayevna. Turistik nutqning lingvistik xususiyatlari (“Milliy tiklanish” gazetasi misolida).....	398
Xodjiev Zumrad M. Cefr hujjatlari asosida mezonlarga asoslangan baholash orqali talabalarning muloqot va akademik faolligini oshirish.....	402
Bahromova Mukarram, Abdullayeva Umida. XX - XXI asrlarda ingliz tilida “Kiyim va moda” kontseptual sohasi nominatsiyalarining shakllanishi va faoliyatining asosiy tendensiyalari.....	407
Dilfuza Yulchiyeva. Ingliz va o‘zbek tillarida xushmuomalalik me‘yorlarining qiyosiy tahlili.....	410
Мухаммедова Нилуфар Элибоевна. Сара Эддисон Аллен романларида мўъжиза шакллари.....	414
Xamidov Mansur Abdumannobovich. O‘zbek tilshunosligida barqaror va turg‘un birikmalar tasnifi.....	418
Ruzikulov Fazliddin Shukurovich. Zamonaviy tilshunoslikda til.....	418
Eshquvvatova Gulasal Abdullo qizi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi ayrim “taom” komponentli frazeologik birliklarning tarjimasini.....	432
Sadullayeva Gulshirin Ilxomovna. Tinglab tushunish ko‘nikmasini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlarining turlari va tavsifiy jihatlar.....	436
Kamola M. Alimova. Amerika kampus romanlarining tanqidiy tahlili.....	444
Xaydarova Go‘zalxon Xamdamjon qizi. Maqol va matallarning tuzilishi.....	450
Azizova Sitora Baxtiyorovna. Koreys tilida kesimning turlari va uning gapda ishlatilishi xususida.....	467
Rashidova Gulshoda. Zamonaviy ingliz tili o‘qitishda kommunikativ faoliyatdan yondashuvlar orqali foydalanish.....	471
Ramazonova Zebuniso. Lingvomadaniyatshunoslikning asosiy tushunchalari.....	487
Davlatova Vazira. Ingliz adabiyotida hikoya janrining tadrjiiy takomili.....	504
Далиева Мадина Хабибуллаевна. Особенности полисемии как концептуального феномена.....	508
Рахматуллаев Нодир Нуритдинович. Возеҳнинг Амир Музаффар саройидаги кечинмалари.....	511
Yunusova Nodira Komiljonovna, Mubarakova Dilshoda Abduraxmatovna. Sinxron tarjimada strategiya va taktikalar.....	514
Mirzayeva Feruza Samixdjanovna. Noto‘liq ekvivalent maqollar.....	517
Курбанбаева Мунаввара Козибаевна. Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей.....	520
Maxmudova Nargiza Ravshan qizi. “Ming bir jon” hikoyasining badiiy istifodasi.....	523

PEDAGOGIKA

Sabirova Charosxon, G‘aniyeva Adiba. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari orqali bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish.....	52
Urazboyeva Sabohat Ortiqboyevna. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.....	72
Mamatsoliyeva Xurshida Hamdam qizi. Rivojlangan ta‘lim tizimi: finlandiya tajribasining dunyo ta‘lim sifati uchun namunaviy jihatlarini.....	113
Raximboyeva Salomat Fayzulla qizi. Finlandiya tajribasining O‘zbekiston ta‘lim muassasalarining qay jabhalariga nisbatan isloh qilinish sabablari.....	116
Xaydarova Yulduz Abdijalil qizi. Finlandiya tajribasi – boshlang‘ich ta‘lim tizimi sohasida rivojlanish asosi.....	129
Djabbarova Nilufar Baxtiyarovna. Talaba-qizlarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning zamonaviy masalalari: xalqaro tajriba.....	152
Sapayeva Laylo Norbayevna. Boshlang‘ich sinflarda fonetik mashqlarni o‘rgatishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni.....	177
Matyoqubova Zumrad, Tojiyeva Xolida. O‘quvchilarda kitobxonlik ko‘nikmasini shakllantirishda finlandiya tajribasidan foydalanish.....	226
Sabirova Charosxon, Ismoilova Shahzoda. Bo‘lajak pedagoglarning ruhiy tarbiyasida ilmning o‘rni.....	233
Bekchanova Feruza Rustam qizi. Xalq dostonlarini o‘rgatish asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tarixiy tafakkurini rivojlantirish.....	349
Rajabova Gulrux Yusufboy qizi. Ta‘limda axborot kompetensiyasi insonning axborot jamiyatiga muvaffaqiyatli moslashuvining kafolati sifatida.....	366
Safayeva Diyora Hamid qizi. Bo‘lg‘usi pedagoglarni shakllantirishda pedagogik akmeologiya fanining hozirgi kundagi rivojlanishi.....	425
Salavatova Xurshida San‘at q., Qadamboyeva Hilola Umid q. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning “Odob as-solihin” asarining tarbiyaviy ahamiyati.....	440
Bo‘ronov Nazim. Mediasavodxonlikni oshirishda vr laboratoriyaning tashkiliy modul mexanizmi.....	454
Тухтасинов Илҳомжон Мадаминвич, Норматова Нуржамол Норматовна. Талабаларда касбга йўналтирилган инглиз тилидаги оғзаки мулоқотни ривожлантиришда юқори самарадорлик ва вақт унумдорлигига эришиш.....	463
Axmedova Nilufar. Vodorod batareyali elektromobillar.....	475
Ш.Б. Махкамов. Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг касбий ва умумий жисмоний тайёргарлик даражаси кўрсаткичларининг йиллик ривожланиш динамикаси.....	491
Xashimov Farxod Burievich. Xorij davlatlarda harbiy xavfsizlikni ta‘minlashda qurolli kuchlarning o‘rni.....	496
Quramboyeva Oqiljon Jonibek qizi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda shaxsiy ijod yaratish va ijodiy fikrlashini rivojlantirishning ahamiyati.....	526

PSIXOLOGIYA

Eshchanova Nasiba Matnazarovna. O‘smirlik davri psixologiyasining umumiy xususiyatlari.....	286
Saydjanov Farxod Madraximovich. Harbiy xizmatchilarni axborot makonida himoyalashda tanqidiy tafakkurning o‘rni, roli va xususiyatlari.....	483

Manzilimiz: Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Beruniy tumani.

Web-sayt: <https://jurnal.tamaddunnuri.uz> e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com. Telegram kanali: <https://t.me/tamaddunnuri>

Tel.: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40. Qog‘oz bichimi 60x84 ¼. Nashriyot hisob tabog‘i 6,5.

Indeks – 960. ISSN 2181-8258. 31.05.2024-yilda bosishga ruxsat berildi. "ADAD PLYUS" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Adadi 300 dona. Toshkent shahri, Chilonzor ko‘chasi, 28-uy. 2024-yil, 5-son (56).

Ushbu son “Tamaddun nuri” jurnali tahririyatining kompyuterida sahifalandi. Buyurtma №25.

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda “Tamaddun nuri” dan olindi deb izohlanishi shart. Matn hamda reklamalardagi ma‘lumotlarning to‘g‘riligi uchun mualliflar mas‘uldir. Tahririyatga kelgan qo‘lyozmalar tahrirlanadi, taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

TABLE OF CONTENTS

HISTORY

Abidova Zaynab Kadirberganovna. Socio-moral criteria in pilgrimage places.....	9
Sofya Ivanovna Gabrielyan. Germany's geo-economic and political interests in the middle east at the end of the XIX th century.....	12
Samadov Iskandar. The question of historicity and originality of the position of cotton growing in Khorazm and Bukhara.....	59
Khayotova Nafisa Zakirovna. Changing the names of the guzarats of Bukhara: a peculiar strategy of the soviet policy.....	82
Abdushukurova Ikbol Kuchkarovna. Women-goddesses in the history of world civilization and culture.....	86
Allayorova Sayokhat Uralovna. History of atheism.....	90
Boltaeva Gulnoza Rakhmatullaevna. Activity of surkhandarya women and girls during world war II.....	94
Jumabekova Zarafshan Turganbaevna. First research on the ethnography of Karakalpak.....	97
Yoldosheva Zubayda Khamidovna. Service of field employees in the establishment of the periodic press of Surkhondaryo region.....	100
Karshiev Islom Makhmarakhim o'g'li. Economic activities of kung'rat Surkhan oasis.....	104
Sarsenbaeva Amangul. Improving state policy regarding youth in Uzbekistan.....	109
Bobojonova Feruza Khayatovna. Educational issues in Bukhara during the years of soviet power.....	135
Mardonov Khayrulla Makhmudovich. The sources of Burhoniddin Marghinoni's work "at-tajnis wa-l-maziid".....	142
Mamarajabov Ghairat Abdulkhakimovich. Attention to traditional craftsmanship in Surkhondaryo region.....	215
Yusupov Izzat Sultanovich. History of formation of the radio communication system in Uzbekistan in 1991-2000.....	237
Umarova U. Aziza. National mentality and national character of Uzbeks.....	241
Juraev Hamza Atoevich. History of Korakol boarding school.....	320
Ismailov Shahrukhmirza Zakirjan o'g'li. Khorazm in the period of khorazmshah Ali Ibn Mamun.....	340
Urmonov Khusniddin Bakhriddin ogli. Who were the "Enemies of the people" and the violation of human dignity during the years of the "Great terror".....	370
Shukurov Shukhrat Zainievich. Transformation of regional military and political processes under the influence of the taliban movement.....	428
Turayeva Feruza Tukhtamurodovna. Specific characteristics of non-government newspaper publications.....	479
Makhmudov Umrbek Bakhtiyorovich. Paleogeographic state of the eastern Islet region, stages of assimilation.....	500

PHILOSOPHY

Bekchanov Doniyor. Development of Education, Science and literature in the Khiva Khanate at the end of the XIX beginning of the XX centuries...17	17
Kurbanova Marguba Boltaevna. Changes in the social role of women in society.....	21
Radjabov Odilbek Babanazarovich. Scientific and technological development as the result of intellectual activity.....	25
Sadanova Dilnoza Alimbaevna. Economic development of society and its harmony with human interests.....	56
Samatov Khurshid Ulmasjonovich. Dialogue in sufism: social and philosophical analysis.....	64
Rozi Rabievich Komilov. Transformation reasons in the essence of popular culture and marriage relations.....	195
Kurbanov Umidjon Egamberdievich. Analysis of views on humanism in the life and work of Michel Montaigne.....	198
Eshonkulova A. Nurjakhon. Implementation of the concept of development of private higher education in society and its connection with the strategic development of the country.....	222
Shavqiev S. Oybek. The problem of truth in virtual reality.....	229
Rajapova, Bekberganovna, Etibor. Philosophy of organizing and management of entrepreneurial work team activity.....	251
Rakxmonova Makhbuba. Myths about the creation of the universe.....	293
Bobokulov Zafarbek Rustamovich. Social-philosophical basis of training scientific competent personnel in internal affairs bodies.....	312
Asrorova Mukhabbat Usmonzhonovna, Gulnora Kazimova. Socrates and Plato: the discovery of the microcosm of the human soul.....	337
Karimov Farkhod Toshtemirovich. Social-psychological aspects of differences in families.....	447
Kuvvatov Sardor Isomiddinovich. Features of the formation of aesthetic education in the uzbek mahalla.....	458

PHILOLOGY

Abdikhamidova Sevinch Obidjon kizi. False friends of translators. Understanding english-german translations.....	28
Dzhurakulova Gulnoza Shavkatovna. Repetitions used in the Sherabad epic school.....	32
Eshboyev Kahramon Bakir o'g'li. Principle of grading in uzbek study vocabulary.....	37
Otajonova Farogat Ghafurjonovna. Linguopoetics of graphic tools in the office of Hofiz Khwarazmiy.....	41
Popova Anastasiya Alexandrovna. About factors affecting the appearance of situationally conditioned code switching.....	45
Radjabova Nargiza Artiqbaevna. The impact of sociocultural changes on the vocabulary of the russian language.....	49
Tairova Makxfuza Abdusattorovna. The terms of the original country studies and their re-creation in translation.....	69
Temirov Jamoliddin Elmirza o'g'li. The issue of literary influence in makhmur's creation.....	75
Sotimboyeva Dilnura. Analysis of phonetic and morphological characteristics of laxema belonging to garluq dialect in the epic creation of R.Parfi.....	79
Abdurakhmon Madaminov. Learning vocabulary in uzbek language and stages of development.....	120
Rakhimova Shakhnoza Rakhimovna. Parallelism and its impact on narrative structure in "transatlantic" by colum mccann.....	125
Madalov Navruz Ergashevich. Study of proverbs in world linguistics and Research of sayings in english language.....	132
Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi. An expression of the writer's biography in Khudoyberdi Tokhtabayev's novel "Jannati odamlar".....	138
Mardiev Tolkin Kuliboevich. Semantic and etymological analysis of the lokeme of truth in english and uzbek.....	145
Mokhidil Turakhodjayeva. Linguistic aspects of political discourse.....	149
Alibekova Zilola Abdulhayit qizi. Linguocultural aspects of abstract nouns in Elizabeth Gaskal's novels.....	156
Ochilova Sanobar Narzullaevna. Description of behavioral verbs in the uzbeki language according to lexical-semantic relations and their place in the language system.....	160
Jontemirova Zarrina Otobekovna. Influence of the internet on literary education.....	164
Akhmedova Zebiniso Jumakulovna. Mythological basis of prohibitions in the epic "Alpomish".....	168
Anarkulova Zubayda. Artistic interpretation of babur's great baburnama and lyric works in uzbek literature.....	171
Muratkulov Amanulla Tursunkulovich. Use of arabic plural forms in uzbek.....	174
Ergasheva Dilnoza Tokhirova. Linguistic and didactic foundations of teaching intercultural dialogue.....	182
Sadullayeva B. Shokhida. The place of toponyms in the lexical layer of the language, principles of their classification and translation issues.....	185
Morozova Anastasiya Vladimirovna. Translating anime and its difficulties.....	189
Khujamberdiyeva Gavhar Ilhom qizi. Exploring concepts and types of concepts in modern linguistics.....	192
Sumanbar Atkamova. Features of applying the animalistic genre in linguistics.....	202
Dong Lina. Investigating the evolution of Chinese American literature through the lens of chinese american immigrants.....	206
Samandarova Sojida. Characteristics of reflection of the writer's personality in the writing style of a psychological thriller work (in the example of Thomas Harris's tetralogy).....	211
Ochilboeva A. Iroda. A comparative analysis of etiquette lexemes in English and Uzbek languages: A linguistic perspective.....	218
Jumaboeva B. Aziza. The formation of linguistic ecology as a science and its role in uzbek linguistics.....	245
Katayeva, Albertovna, Shakhnoza. The most important reasons for the appearance of colloquial words in the russian language.....	248
Qodirova D, Maftuna. Genesis of the road motif: exploring its origins and evolution in literature.....	255
Nazarov Sh., Sardor. The logical structure of the semantic field.....	259
Ruzimbaev, Sapparbaevich, Bekhzod. The issue of translating the word "Guliston" in the turkish national press.....	261
Mirsanova, Bobomurodovna, Nafisakhon. The new threat of the century: cybercrime or "hacker games".....	267
Yuldoshov, Kakhramonovich, Elorbek. The role of translation in the act of communication in foreign languages in the organization and promotion of historical tourism.....	274
Allambergenova, Ruslanovna, Mukaddas. Explanation of the concept of cultural heritage in ancient turkish written memorials (based on the example of memorials found in kazakhstan).....	279
Allaev Zafar Mengboevich. Oneirosphere in uzbek folklore.....	283
Zaripova Shaxnoza Shaxobiddinovna, Gafurova Kamila Ravshanovna. Features of teaching English phonetics to preschool children.....	289
Khasanova Laylo Firdavsiyevna, Ashirova Makxbuba Firdavsiyevna. Interpretation of the image of the deer in Alisher Navoi's ghazals.....	296
Khudaybergenova Nasiba Marimboevna. The relation of modern russian numerals to various parts of speech.....	301
Mukhamadiev Timur Urazovich. Impoliteness used by haters on social media.....	305
Khudoyberdieva Oyjamol Muzaffarovna. Dance as a communicative means.....	308
Seytbekov Adilbay Batirbekovich. Synthesis of genres in Karakalpak literature.....	316
Davletova Shalola Bakhadir qizi. The effect of muhammad yusuf's biography to his poetry.....	324
Chubayeva Farangiz Kuldosh kizi. Scientific foundations of the methodology of teaching Russian literacy.....	328
Abdilakimov Dilrukhzhan. Interpretations of Chulpan lyrics.....	331
Babadjanov Farkhad. Text structure of documents in uzbek language.....	344
Karimova Mahliyo Atobayevna. Morphological and syntactic features of lexemes that represent the meaning of "Way of action" in uzbek.....	353
Nazarova Lola Kurbanovna. The role of modern technical means in teaching foreign languages.....	356
Dildora Pardabojevna Oromiddinovna. Documentary terms in russian literature.....	359
Turdimuratova Abadan Baymuratovna. First edition of the epic "Alpamis" in the ogiz zhyrau version: from manuscript to book.....	362
Darmonov Iloxomjon Karimovich. Classification criteria of Shamanic legends.....	376
Sattarova Dilrabo Ikrambaevna Pragmatic aspects of political communication.....	380
Alikulova Makhfuzakhon Khurram kizi. Preservation of the linguocultural code in translation of memoirs.....	384

Ermatov Ikhtiyor Rizokulovich, Mustafayeva Shakhlo Salohiddin qizi. Use of linguistic terms in fitrat's works "Sarfi" and "Nahv".....	387
Dekhkanova Dilnoza Tashpulatovna. The linguistic picture of the world as part of the cultural existence of English society.....	391
Abdiev Sanjar Alisher ugli, Abdullaeva Umida. Distinctions and similarities in pronouns of the english and uzbek languages.....	395
Abdulkhalilova Gulbahor Karabaevna. Tourist discourse: linguistic features (using the example of an uzbek language newspaper "Milliy tiklanish").....	398
Khodjiev M. Zumrad. Enhancing students' communication and academic success through criteria-based assessment based on cefr documents....	402
Bakhromova Mukarram, Abdullaeva Umida. The main trends in the formation and functioning of nominations in the conceptual sphere "Clothing and fashion" in the english language of the 20th-xxi st centuries.....	407
Yulchiyeva Dilfuza. Comparative analysis of politeness maxims in english and uzbek languages.....	410
Mukhammedova Nilufar Eliboevna. Miracle forms in the novels of Sarah Eddison Allen.....	414
Khamidov Mansur Abdumannobovich. Stable in uzbek linguistics and Classification of stable compounds.....	418
Ruzikulov Fazliddin Shukurovich. Language in modern linguistics.....	421
Eshkuvvatova Gulasal Abdullo qizi. Translation of phraseological units with some "Food" components in uzbek and english languages.....	432
Sadullaeva Gulshirin Ilkhomovna. Types and descriptive aspects of educational tasks in developing listening comprehension skills.....	436
Kamola M. Alimova. A critical study of the American campus novels.....	444
Khaydarova Guzalkhon. Proverbs and sayings and their structures.....	450
Azizova Sitora Bakhtiyorovna. About the types of predicate in the Korean language and its meaning in a sentence.....	467
Rashidova Gulshoda. Using communicative activities through approaches in teaching modern English.....	471
Ramazonova Zebuniso. The basic notions of linguoculturology.....	487
Davlatova Vazira. The gradual development of the narrative genre in english literature.....	504
Dalieva Madina. Peculiarities of polysemy as a conceptual phenomenon.....	508
Rakhmatullaev Nadir Nuritdinovich. Vozezh's experiences in Amir Muzaffar's palace.....	511
Yunusova Nodira Komiljonovna, Mubarakova Dilshoda Abdurakhmatovna. Strategies and tactics in simultaneous interpretation.....	514
Mirzayeva Feruza Samixdjanovna. Noteworthy equivalent proverbs.....	517
Kurbanbaeva Munavvara Kozibaevna. Use of russian folk tales in the process of learning language and forming humanism in children.....	520
Makhmudova Nargiza. Artistic use of the story "A Thousand Lives".....	523

PEDAGOGY

Sabirova Charoskhan, Ganiyeva Adiba. Development of creative thinking in future teachers through the pedagogical views of eastern thinkers.....	52
Urazboyeva Sabokhat Artikboyevna. Education of primary class students in patriotic spirit.....	72
Mamatsoliyeva Khurshida Khamdam qizi. Developed education system: exemplary aspects of finland's experience for world education quality....	113
Raximboyeva F. Salomat. Reasons for the reform of the Finnish experience in relation to what aspects of educational institutions of Uzbekistan...116	116
Khaydarova Yulduz Abdijalil qizi. The experience of finland is the basis of development in the primary education system.....	129
Dzhabbarova Nilufar Bakhtiyorovna. Modern issues of development of leadership qualities in female students: international experience.....	152
Sapaeva Laylo Norbaevna. The role of innovative technologies in teaching phonetic exercises in the primary class.....	177
Matyoqubova Zumrad, Tajiyeva Kholida. Use of finland experience in informing library skills in school students.....	226
Sabirova Charoskhan, Ismailova Shakhzoda. The role of science in the spiritual education of future educators.....	233
Bekchanova Feruza Rustam qizi. Development of historical thinking of primary school students based on teaching folk epics.....	349
Rajabova Y. Gulrukh. Information competence in education as a guarantee of successful adaptation of humans to the information society.....	367
Safaeva Diyora Hamid qizi. Current development of the science of pedagogical acmeology in the formation of future educators.....	425
Salavatova Khurshida Sanat kizi, Kadamboyeva Khilola Umid kizi. The educational value of Muhammad Sadiq Kashgari's work "Odob al-Salihin".....	440
Buronov Nazim. Organization module mechanism of vr laboratory in improving media literacy.....	454
Tukhtasinov Ilkhomjon Madaminovich, Normatova Nurjamol Normatovna. Achieving high efficiency and time efficiency in developing career-oriented english oral communication in students.....	463
Akxmedova Nilufar. Electric cars with hydrogen batteries.....	475
Sh.B. Makhkamov. The dynamics of annual development of indicators of professional and physical training level of the cadets of the higher military educational institution.....	491
Khashimov Farkhod Burievich. The place of the armed forces in ensuring the military security of foreign states.....	496
Quramboeva Oqiljon Jonibek kizi. The importance of creating personal creativity and developing creative thinking in preschool children.....	526

PSYCHOLOGY

Eshchanova Nasiba Matnazarovna. General characteristics of adolescent psychology.....	286
Saydjanov Farkhod Madrakhimovich. Place, role and features of critical thinking in the protection of military personnels in the information space.....	483

Our address: Republic of Karakalpakstan, Beruni district.

Website: <https://jurnal.tamaddunnuri.uz> e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com. Telegram channel: <https://t.me/tamaddunnuri>

Phone: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40.

Paper size 60x84 ¼. Publisher's scoreboard 6.5. The index is 960. ISSN 2181-8258. Allowed to click on 31/05/2024

It was published in the printing house of "ADAD PLUS" LLC. The number is 300 pieces.

Chilonzor street, 28, Tashkent city. 2024, No. 5 (56).

This issue was paged on the computer of "Tamaddun Nuri" editorial office. Order #25. When copying from the magazine, it must be noted that it was taken from "Tamaddun Nuri". The authors are responsible for the accuracy of the information in the text and advertisements. Manuscripts received by the editors will be edited, not reviewed, and not returned to the author.

ZIYORATGOHLARDA IJTIMOIIY AXLOQ MEZONLARI

Abidova Zaynab Qadirberganovna, Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali "Ijtimoiy fanlar" kafedrasini mudiri, (PhD)

SOCIO-MORAL CRITERIA IN PILGRIMAGE PLACES

Abidova Zaynab Kadirberganovna, Head of the "Social Sciences" Department of Urganch Branch of the Tashkent Medical Academy, (PhD)

СОЦИАЛЬНО-МОРАЛЬНЫЕ КРИТЕРИИ В МЕСТАХ ПАЛОМНИЧЕСТВА

Абидова Зайнаб Кадырберганоўна, заведующая кафедрой «Общественные науки» Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии, (PhD)

<https://orcid.org/0000-0001-5440-4041>

e-mail:

zaynab742011@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada qadamjo va ziyoragohlarni ziyorat qilish, uni amalga oshirmoqchi bo'lgan shaxslarning o'ziga xos etiketi, ya'ni axloq-odob normalari, shuningdek kiyinish estetikasi yoritilgan. Shular bilan bir qatorda maqolada Xorazm vohasi aholisi ziyorat etiketining o'ziga xosligi to'g'risida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: qadamjo, ziyoratgoh, ziyorat, etiket, axloq-odob normalari, duoyi fotiha, qabr, qabr toshi.

Abstract: The article covers pilgrimages and pilgrimages, the specific etiquette of the individuals who want to carry it out, that is, the norms of morality, as well as the aesthetics of dress. In addition to these, the article provides information on the peculiarity of the label of pilgrimage of the inhabitants of the khwarezmian Oasis.

Keywords: kadamjo, shrine, pilgrimage, etiquette, norms of morality, duoyi Fatiha, Tomb, tombstone.

Аннотация: В статье освещается посещение святынь, особый этикет лиц, желающих его совершить, то есть нормы морали, а также этикет одежды. В качестве альтернативы в статье приводится информация об особенностях паломнического этикета жителей Хорезмского Оазиса.

Ключевые слова: места паломничества, святыня, паломничество, этикет, нормы морали, благословение, могила, надгробие.

KIRISH. O'zbek xalq madaniy merosi, an'nalari, urf-odatlarini faqat o'tmishdan qolib kelayotgan yodgorlikka emas, balki barcha ma'naviy boyliklarning tarkibiy qismi, inson aql-idoki va tafakkurining buyuk yutug'i hamdir. Ziyoratgohlar ham o'zbek mentalitetining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgani kabi, etnologiya va madaniy antropologiya nazariyasiga asosan jamoa-etnos-millatning tarixiy shakllanish jarayonida asosiy hisoblangan biologik, geografik, iqtisodiy, til va madaniyat kabi

omillarning mujassam ta'siri natijasida ming yillar davomida shakllandi¹. Eng qizig'i shundaki, tarixiy rivojlanish barcha omillar an'anaviy jamiyatga kirib kelgan muhim taraqqiyotning ta'siri natijasida o'z funksiyasini o'zgartirishi mumkin. Ziyoratgohlar, ya'ni qabristonlar real manfaatlarni asos qilgan ommaviy e'tiqodni ifoda etuvchi muqaddas joylar sifatida, uzoq tarixiy jarayonlarda ma'naviy ozuqa beruvchi omillar bo'lib aholining maishiy turmushida o'ziga xos vazifalarni o'tab kelgan. Shuning

¹ Abidova Z. Xorazm vohasi ziyoratgohlari va qadamjolari (tarixiy-etnologik tadqiqot): //Tarix fanlari bo'yicha falsafa

doktori (PhD) darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent, 2018. – B.120.

bilan birga, ziyoratgohlar ziyorat qilish uchun kelgan insonlarni uchrashish, madaniyat almashish nuqtasi sifatida va yoshlarda oliy tuyg'ularni shakllantirishda juda muhim rol o'ynab kelgan².

Masalaning mazmuni. Biz ziyoratgohlardagi o'ziga yarasha shakllangan axloq normalariga to'xtalamiz. Jumladan, ajdodlarimizdan qolgan va bizgacha yetib kelgan hikmatlarda qabrlarni oyoqosti qilmaslik, qo'l bilan silamaslik, o'pmaslik zarurligi yoritilgan. Chunki islom dinida *hajarul asvaddan* (qora toshdan) boshqa narsani o'pish joiz emas³. Bu bilan bog'liq qarashlar o'z navbatida ziyoratgohlar to'g'risidagi axloq kodekslarini ishlab chiqishga zamin yaratdi.

Ziyorat odobi. Qadamjolarni ziyorat qilishning ham o'ziga xos etiketi, ya'ni axloq-odob normalari mavjud bo'lib, uni amalga oshirmoqchi bo'lgan shaxs albatta bu normalarga amal qilishi shart. Qabrni ziyorat qilish vaqtida undan orqasini o'girib chiqmaslik, uning ichiga kirayotganda o'ng oyoq bilan qadam bosib, salom berib kirish va o'tganlar haqiga bag'ishlab duoyi fотиha tortish, ziyoratdan so'ng orqasiga o'girilmasdan chiqish singari axloqiy odatlar tufayli aholini qadimdan muqaddas joylarni ziyorat qilishda ma'lum bir axloq me'yorlari mavjud bo'lgan⁴. Bu me'yorlarga amal qilish va ular bilan bog'liq qarashlar o'z navbatida ziyoratgohlar to'g'risidagi axloq kodekslarini ishlab chiqishga zamin yaratdi. Axloq me'yorlariga amal qilmagan kishilarni mozorning o'zi jazolashi haqida aholi orasida qarashlar mavjud. Muqaddas mozorlarga qarab tuflash yoki yomon so'z aytish, ayniqsa, u yerlarda yozilmoqlik katta gunoh deb qaralgan. Kimki, bu taqiqlarga amal qilmasa, tez orada ziyon topishiga ishonganlar⁵. Xalq orasida bularga misollar juda ko'p uchraydi.

Qadamjo va ziyoratgohlardagi ziyorat qilishda quyidagi tartib-qoidalarga amal qilish zarur:

1. Avvalo, niyatni to'g'rilamoq, ixlos bilan xolis Alloh uchun ziyorat qilmoq lozim.

2. Ziyoratgoh hududiga tahoratli holda sukunat bilan kirib boriladi. Bu yerda baland ovozda gapirib, shovqin-suron qilinmaydi⁶.

3. Ziyoratga erkak va ayollar alohida-alohida kiradilar. Ayollar imkon darajasida sipo kiyingan bo'lishlari, o'zgalarning e'tiborini tortadigan kiyimlarni kiyimasliklari maqsadga muvofiqdir.

4. Odatda, ziyoratga salom berib kiriladi, marhum haqiga tilovati Qur'on va duo qilinadi.

5. Ziyorat vaqtida qabr toshlarini o'pish, ularni silab yuz-ko'zga surtish, qabr atrofini aylanib tavof qilish, u yerda sham yoqish, ziyoratgoh hududidagi daraxt yoki yog'ochlarga mato bo'lagi parchalarini bog'lash joiz emas.

6. Qabr yonida suratga tushish, uni bosib o'tish, u yerda kulib yoki tovushni ko'tarib gaplashish mumkin emas.

7. Ziyorat qilinayotgan muhtaram zot ham Allohning bir bandasidir. Undan najot tilash yoki biror hojatni so'rash, unga atab jonliq so'yish befoyda, aksincha katta gunohdir.

8. Qabr ahliga salom bermoq, oyoq tomonidan borib, mayyitga yaqin va yuzma-yuz o'tirmoq, qabrga qarab tupurmaslik va uning ustida yurmaslik.

9. Qabr ustiga pul sochish mumkin emas, balki har qancha xayriya, sadaqa va iona bo'lsa maxsus ehson qutilariga tashlash talab etiladi.

10. Ziyoratdan so'ng yana ohista chiqib ketiladi. Chiqish vaqtida qabrga ta'zim qilish joiz emas.

11. Maqbara atrofida taom pishirib tanovul qilish, musiqa eshitib, yoki uxlab dam olish mumkin emas.

12. Ziyoratgoh hududi ozodalagini saqlash kerak. Yosh bolalarning boshqa ziyoratchilarga xalal berishlarining oldini olish lozim.

13. Ziyoratgohlardagi daraxt va o'simliklarni sindirmaslik, buloqlarni iflos qilish, hashorat va jonivorlarni o'ldirish mumkin emas⁷.

² Shu joyda.

³ Hikmat durdonalari. – Toshkent: Mehnat, 1993. –21-bet.

⁴ Mirzo Ahmad Xushnazar. Qabriston ziyorati odobi. – Toshkent: Movarounnahr, 2005. –B.9.

⁵ Abdulahatov N., Azimov V. Oltiariq ziyoratgohlari. – Toshkent: Sharq, 2005. – B.14.

⁶Mirzo Ahmad Xushnazarining "Qabriston ziyorati odoblari" kitobidan <http://qadriyat.uz>. Bahodir Nurmuhammad «Hidoyat» jurnalining 2002-yil 8–sonidan olindi. (Murojaaaat 7.11.22 yil)

⁷ <http://qadamjo.uz>. <http://qadriyat.uz>. Bahodir Nurmuhammad «Hidoyat» jurnalining 2002-yil 8–sonidan olindi. (Murojaaaat 7.11.21 yil).

Ziyoratgohlardagi qabrlarni tavof qilishda ularga boshni qo'yish, yuz-qo'llari bilan qabrni silash, ya'ni sajda qilish sajdaga shirk keltirish hisoblanadi. Chunki shaxsga sig'inish shirk (Allohning sherigi bor deb e'tiqod qilish) sanalgan. Chunki, bu odatlar nasroniylar odati deb qaralgan. Shuningdek, qabr ustiga sham yoki chiroq yoqib qo'yish, arvohlar sham yoki chiroq atrofiga keladi, deb e'tiqod qilish majusiylarning odati deb qaralgan. Imom A'zam mazhabiga ko'ra, ota-bobolar mozor-larini ziyorat qilish olamdan o'tgan ajdolar ruhi-poklariga duoyi fотиha savob (ezgulik) ish sanaladi. Ammo, hanbaliylik mazhabining vahhobiylik oqimi vakillari bularni ham bid'at deb hisoblaydilar⁸.

Yuqorida keltirilgan ziyorat odobi bo'yicha talablar diniy kitoblarda va ziyoratgohlarga kiraverishda osib qo'yilgan talablardir. Ammo, Xorazm vohasida ziyorat odobi yuqorida keltirilgan talablar bo'yicha to'liq amalga oshirilmaydi. Masalan, voha aholisi ziyoratgohlarida erkak va ayollar birgalikda ziyoratni amalga oshiradilar. Ziyoratni amalga oshirish uchun birinchi navbatda aholi ota-bobolari dafn qilingan qabristonga borib, ota-bobolari ruhiga duo o'qiydi. Bugungi kunda "zamonaviy" ziyoratchilarning ko'pchiligi Qur'on tilovat qilishni bilmaydi. Shu sababli qabriston imomiga Qur'on tilovat qildirishadi. Keyin kelib asosiy maqbarani ziyorat qilib, masjidida imom yordamida avliyo ruhiga Qur'on tilovat qilinadi.

Ziyoratgohlardagi kiyinish estetikasi. Ziyoratgohlarga kelayotgan har bir ziyoratchi dastlab o'zining ustki kiyim-boshiga e'tibor bergan. Avvalo, bu bosh kiyimi bilan bog'liq bo'lgan. Bosh kiyimsiz ziyoratgohga borilmagan. Bu o'rinda ayollar uchun ro'mol, erkaklar uchun asosan do'ppi bosh kiyimi bo'lib xizmat qilgan. Bosh kiyimsiz borish muqaddas mozorga nisbatan hurmatsizlik belgisi hisoblangan. Muqaddas joylarga ziyorat uchun borishga xos bo'lmagan kiyimlar, asosan, shariatga mos kelmaydigan kiyimlar nuqtayi nazaridan kelib chiqqan bo'lib, ular avratni berkitmaydigan kiyimlardir va bu kiyimlarni kiyib ziyoratga borish muqaddas joyga nisbatan hurmatsizlik belgisi sifatida qaralgan⁹. Shu

tuyg'ularni yoshlar ongiga singdirish esa, yoshlar tarbiyasida alohida ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. Ma'lumki, din – olam, odam va boshqa mavjudodlarning yaratilishi va kelib chiqishini, hayotning ma'no-mazmuni, insonning yashashdan ko'zlagan maqsadi kabi masalalarga ilohiy nuqtayi nazardan yondashuvchi dunyoqarash shaklidir. U bugungi kunda ham shu vazifani ado etib kelmoqda. Din diniy dunyoqarashni, diniy marosimlarni, shuningdek, diniy tuyg'uni o'z ichiga oladi. O'rta asrlarda din madaniyatning barcha tur-larini (ilm-fan, falsafa, huquq, axloq kabi) o'zida mujassamlashtirgan va ularga o'z ta'sirini o'tkazgan. Dunyodagi dinlarning barchasi ezgulik g'oyalariga asoslanadi va odamzotni yaxshilik, tinchlik, do'stlikka da'vat etib keladi. Barcha dinlar insonning yashashdan asl maqsadi, bu dunyoda xayrli, savobli ishlar qilib, oxirat savobiga sazovor bo'lish, degan g'oyani targ'ib etadi. Barcha dinlarda inson hayotining mohiyati, mazmuni, kishilar o'rtasidagi siyosiy-huquqiy, axloqiy munosabatlarni tenglik va adolat mezonlari asosida o'rnatish masalasi o'z aksini topgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Abidova Z. Xorazm vohasi ziyoratgohlari va qadamjolari (tarixiy-etnologik tadqiqot): //Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent, 2018. – B.120.
2. Hikmat durdonalari. – Toshkent: Mehnat, 1993. 21-b.
3. Mirzo Ahmad Xushnazar. Qabriston ziyorati odobi. – Toshkent: Movarounnahr, 2005. –B.9.
4. Abdulahatov N., Azimov V. Oltiariq ziyoratgohlari. – Toshkent: Sharq, 2005.
5. Mirzo Ahmad Xushnazarning "Qabriston ziyorati odoblari" kitobidan <http://qadriyat.uz>. Bahodir Nurmuhhammad "Hidoyat" jurnalining 2002-yil 8-sonidan olindi (Murojaat 7.11.23-yil).
6. <http://qadamjo.uz>. <http://qadriyat.uz>. Bahodir Nurmuhhammad "Hidoyat" jurnalining 2002-yil 8-sonidan olindi (Murojaat 7.11.23-yil).
7. Islom ensiklopediya: A–H //Z.Husniddinov tahriri ostida.–Toshkent: O'zME, 2003.

⁸Islom ensiklopediya: A–H //Z.Husniddinov tahriri ostida.– Toshkent: O'zME, 2003.– B.51.

⁹ Mirzo Ahmad Xushnazar. Qabriston ziyorati odobi...–B.10.

ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ ГЕРМАНИИ НА СРЕДНЕМ ВОСТОКЕ В КОНЦЕ XIX ВЕКА

*Габриэльян Софья Ивановна, Национальный
университет Узбекистана, доктор исторических наук,
доцент*

XIX ASR OXIRIDA GERMANIYANING O'RTA SHARQDAGI GEOIQTISODIY VA SIYOSIY MANFAATLARI

*Gabrielyan Sofya Ivanovna, O'zbekiston Milliy universiteti
"Jahon tarixi" kafedrasi dotsenti, t.f.d. (DSc)*

GERMANY'S GEO-ECONOMIC AND POLITICAL INTERESTS IN THE MIDDLE EAST AT THE END OF THE XIX TH CENTURY

*Sofya Ivanovna Gabrielyan, Doctor of science in History,
Associate Professor National University of Uzbekistan*

Аннотация: В статье раскрываются механизмы политического и экономического проникновения Германии в Иран в конце XIX века. Используя различные дипломатические и геоэкономические механизмы, Германская империя пыталась проникнуть в "сферы" влияния Англии и России на Среднем Востоке. Это сопровождалось обострением политической борьбой, что в дальнейшем привело к подписанию соглашений о разграничении влияния на Среднем Востоке.

Ключевые слова: Иран, Германская империя, восточный вопрос, торговые интересы, военные миссии, Англия, Россия, багдадская железная дорога, ирано-германские отношения.

Annotatsiya: Maqolada XIX asr oxirida Germaniyaning Eronga siyosiy va iqtisodiy kirib borishi mexanizmlari ochib berilgan. Turli diplomatik va geoiqtisodiy mexanizmlardan foydalangan holda Germaniya imperiyasi O'rta Sharqdagi Angliya va Rossiya ta'sirining «sohalariga» kirishga harakat qildi. Bu siyosiy kurashning kuchayishi bilan birga keldi, bu esa O'rta Sharqdagi ta'sirni chegaralash to'g'risidagi bitimlarning imzolanishiga olib keldi.

Kalit so'zlar: Eron, Germaniya imperiyasi, Sharq masalasi, savdo manfaatlari, harbiy missiyalar, Angliya, Rossiya, Bag'dod temir yo'li, Eron-Germaniya munosabatlari.

Annotation: The article reveals the mechanisms of Germany's political and economic penetration into Iran at the end of the 19th century. Using various diplomatic and geo-economic mechanisms, the German Empire tried to penetrate the "spheres" of influence of England and Russia in the Middle East. This was accompanied by an intensification of the political struggle, which later led to the signing of agreements on the delimitation of influence in the Middle East.

Key words: Iran, the German Empire, the Eastern question, trade interests, military missions, Britain, Russia, Baghdad railway, Iranian-German relations.

ВВЕДЕНИЕ. Конец XIX - начало XX в. ознаменовался безудержными захватами новых территорий, попытками разделить между европейскими державами все неевропейские народы и территории. Именно в этот период стремление к овладению территориями приобрело маниакальный характер. Мало-

<https://orcid.org/0000-0003-0088-5873>

e-mail:
gabsofya@yandex.ru

мальски уважающей себя европейской стране стало «неприлично» не иметь колоний.

Германия занимала почти последнее место по числу колоний в мировой колониальной системе, отставая от Великобритании и Франции. Поэтому перед германским капитализмом встал вопрос о переделе мира. Началась экономическая экспансия, увеличился экспорт капиталов в Австро-Венгрию, Турцию, Китай, на Средний Восток.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ. В качестве основных методологических подходов для написания статьи использованы объективно-исторический, историко-сравнительный, логический и др., что позволило учесть объективные и субъективные факторы в изучении основных направлений и механизмов проникновения Германии на Средний Восток в последней трети XIX в. Данная статья поможет тоже пролить опавший свет на германо-иранские отношения конца XIX – начала XX вв.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ. В конце XIX века стержнем внешней политики Германской империи становится захват новых территорий, распространение своего влияния на другие страны.

Еще в конце XVIII в. в Иране столкнулись интересы России, Англии и Франции. С одной стороны, каждое государство преследовало свои собственные захватнические цели, с другой стороны, европейские страны вступали в союзы друг с другом, что осложняло внешнеполитический курс Ирана.

Утвердившаяся с конца XVIII в. на шахском престоле каджарская династия не сумела сколько-нибудь существенно улучшить положение в стране. В попытках укрепить собственную власть она пошла на расширение доступа в Иран иностранным торговцам, предоставила им льготный режим капитуляций, чем воспользовались, прежде всего, английские купцы.

Первоначальной основой экономического закабаления Ирана (конец XVIII - первая половина XIX в.) явилось активное втягивание его в международный рынок. Начиная с 60-х

годов XIX в. наряду с вывозом товаров все большее значение приобретает вывоз капитала, который направлялся, прежде всего, в отрасли хозяйства, способствовавшие развитию и расширению внешней торговли. Значительную долю в импортируемом капитале занимал ссудный капитал, который непроизводительно расходовался шахским двором. Однако именно иностранный капитал дал толчок к развитию различных сфер экономики Ирана – торговли, земледелия, промышленности, банковского дела и др.

В условиях острого англо-русского соперничества в Средней Азии в 70-80-х годах XIX в. бисмарковская дипломатия рассчитывала с выгодой для себя разыграть персидскую карту, с тем, чтобы за счет Ирана сделаться арбитром между Англией и Россией, заставить каждую из них пойти на уступки Германии в иных областях. Однако Берлин при Бисмарке менее всего желал впутываться в иранские дела таким образом, чтобы самому увязнуть в них.

Бисмарк всегда демонстрировал, что он является противником колониальной политики. Канцлер был убежден, что Германская империя не может начать завоевание колоний, так как ее положение в центре Европы уязвимо и чревато угрозой войны на два фронта. Он опасался, что территориальные претензии Германской империи неизбежно вызовут сопротивление Англии и Франции, а она не имеет достаточно сил, чтобы преодолеть его. Бисмарк в первую очередь стремился позаботиться о поддержании европейского равновесия и сохранить Германию в том виде, в каком она была создана в 1871 г. Рейхсканцлер неоднократно заявлял о незаинтересованности государства в колониальных приобретениях.

В последующие годы Бисмарк также неизменно отклонял все попытки втянуть Германию в фарватер антирусской политики Англии в Иране, независимо от того, исходили ли соответствующие демарши непосредственно от Лондона или от шахского правительства, действовавшего, как он всегда считал, по наущению англичан. Германия затягивала вопрос и с открытием своего постоянного

представительства в Тегеране, опасаясь, что это вынудит ее занять более определенную позицию, чем ей в данный момент выгодно.

Вопрос был вновь поднят после Берлинского конгресса 1878 г., когда наступило серьезное охлаждение в русско-германских отношениях, а между Германией и Австрией в 1879 г. заключен был союз, направленный против России и Франции. После того как отношения России и Германии в результате «честного маклерства» Бисмарка на Берлинском конгрессе, а главное вследствие заключения союза с Австрией, значительно ухудшились, Бисмарк не мог ничего так сильно желать, как обострения англо-русского антагонизма в Азии.

Тегеранские правители, ориентировавшиеся в новой расстановке сил, решили еще раз адресоваться в Берлин, но на этот раз через Вену.

Берлин не намеревался отказаться от всякого политического веса в Тегеране. Напротив, германское правительство уже с начала 70-х годов стало придавать серьезное значение росту своего влияния и престижа в Иране. Что касается Германии, то она уже в 1873 г. заключила с Персией бессрочный договор дружбы, открывший ей навигацию в водах Персидского залива и предоставивший ей право экспорта и импорта и учреждения своих консульств в Тегеране, Тавризе и Бендер-Бушире. По договору она приобрела консульскую юрисдикцию и получила право выступать с посредничеством в случае войны Персии с третьей державой.

Насер-эд-Дин-шах настолько преклонялся перед военным могуществом Германии, что в 1885 г. намеревался совершить поездку «прямо в Берлин», минуя другие европейские столицы, чтобы некоторое время там «поучиться». Отсутствие денег и внутренние неурядицы помешали осуществлению этого плана. Тогда же шах отрядил в Берлин специальное посольство, для того чтобы пригласить на иранскую службу германских военных инструкторов и «советника» по общим вопросам. Шаху и его министрам еще во время визита 1873 г. было

прозрачно дано понять, что Германия при известных условиях может оказать Ирану военную помощь. Бисмарк дал согласие на посылку в Иран военных инструкторов при условии, что они будут набираться из числа отставных офицеров, и если они поедут туда в качестве частных лиц, а не официальных представителей германских вооруженных сил.

Упрочение положения империи в 80-х гг. XIX в. и обострение противоречий между европейскими странами создало более благоприятную ситуацию для колониальной политики Германии. Инициативу в этом проявили многочисленные миссионеры, торговцы и чуть позже промышленники. Они оказывали давление на правительство поддержать их почин и оказать им государственную помощь.

В 1882 г. был создан Германский колониальный союз, а в 1884 г. учреждено Общество германской колонизации, которое поставило перед собой задачу аккумулировать колониальный капитал, находить подходящие районы для колонизации и управлять потоком германских переселенцев.

Нашупывая собственные пути к персидскому шаху, Бисмарк по-прежнему относился с крайним подозрением к английской дипломатии, считая, что она стремится поссорить его с Россией. Когда в 1885 г. последовало уже прямое официальное английское обращение к Германии предпринять совместные действия в Тегеране, он еще более укрепился в своем мнении.

К середине 80-х годов в германских правящих сферах и в кругах промышленников пробуждается заметный интерес к торгово-экономическим контактам со Средним Востоком, и особенно с Ираном. Германских деловых людей привлекали в этот район огромные еще не использованные естественные ресурсы, дешевый, практически даровой труд, суливший большие барыши, обширный рынок сбыта и, наконец, выгодное географическое положение на стыке торговых дорог, ведущих в области Центральной Азии и Индии.

Торговля Германии с Ираном в 1897 – 1901 гг. (1897 г. - 100%)

Год	Экспорт		Импорт		Товарооборот	
	Тыс. марок	%	Тыс. марок	%	Тыс. марок	%
1897	446	100	792	100	1238	100
1898	310	65	1313	165,8	2623	211,0
1899	599	193,2	1069	135,0	1668	134,8
1900	829	134,4	1277	161,2	2117	171,0
1901	1253	280,7	1013	128,0	2266	183,0

Несомненно, что, главную роль здесь сыграло закрытие Россией с 1883 г. беспошлинного иностранного транзита через Батумский порт. Европейские товары издавна поступали на иранский рынок либо через южные порты, куда они доставлялись, как правило, на английских судах, либо с северо-запада через турецкий порт Трапезунд. Существовал также караванный путь из Багдада через Ханекин на турецко-иранской границе на Тегеран. Но ввиду большой протяженности и отсутствия улучшенных дорог он был наименее удобен.

В конце 70-х годов правительство России, стремясь оживить экономическую жизнь Закавказья, освободило от пошлин иностранную транзитную торговлю через Батумский порт. Это отвлекло поток европейских товаров от Трапезунда, поскольку путь через Батуми на Тебриз через русско-иранскую границу был значительно короче и удобнее, чем дорога Трапезунд - Эрзерум - Тебриз. Когда в 1883 г. транзит через Батуми был закрыт, европейской торговле пришлось снова прибегнуть к дорогостоящему и неудобному трапезундскому пути; при этом многие фирмы, особенно в первые годы, естественно, вынуждены были сокращать товарооборот.

Принимая решение о закрытии транзита, царское правительство имело в виду нанести удар главным образом Англии – своему основному торгово-политическому сопернику, но от этого пострадали и интересы германских экспортеров. В 1883 г. германский вывоз сократился почти на 60% по сравнению с 1882 г. За 15 лет (1882-1896) германский экспорт лишь четыре раза (в 1884, 1888, 1889, 1895 гг.) превышал уровень 1882 года, последнего перед

закрытием батумского транзита. Импорт в 1883-1884 гг. упал практически до нуля. До 1889 г. он оставался в 3 раза меньшим, чем в 1882 г., но начиная с 1889 г. сделал скачок вверх и в 90-е годы при значительных колебаниях в отдельные годы сохранялся на уровне 200%, а в 1895 г. достиг рекордного уровня - 337,9%. По абсолютным цифрам импорт с 1891 по 1896 г. даже несколько обгоняет экспорт. Но эта картина по причинам, излагавшимся выше, обманчива. На самом деле экспорт в «прочую Азию» был и в эти годы больше импорта. Несомненно, что торговля Германии с Ираном уже в 80-90-х годах была в основном убыточной для Ирана.

Поскольку германская торговля с Ираном в абсолютном выражении была незначительной (вся «прочая Азия» не составляла и 0,1% внешнеторгового оборота Германии), акция русского правительства вначале не встретила больших возражений в среде германских торговцев и промышленников. Но в конце 80-х - начале 90-х годов недовольство закрытием транзита и требование его возобновления стали звучать в германской прессе гораздо громче и определенной.

Повышение интереса германских экономических и политических кругов к Ирану в начале 90-х годов трудно понять, если учитывать, лишь тогдашние чрезвычайно скромные размеры германо-иранской торговли. Главная причина германской настойчивости крылась уже тогда в соображениях экономико-стратегического характера, в установке на подготовку условий для будущей широкой экспансии в этом районе.

Наибольшую гибкость и изворотливость проявили германские и австрийские продавцы текстильных, химических, галантерейных и металлоизделий. Вывезенные из Германии полушелковые платки, ткани, а также шерстяные и полушерстяные товары отличались относительной дешевизной, хотя и невысоким качеством. К 1896 г. текстильные фирмы Эльберсфельда и Бармена заняли внушительную позицию на рынке шелковых изделий Ирана. Правда, им не удалось подорвать господство французов (лионский шелк), но перспективы настолько многообещающие, что при тщательной поддержке отношений, дальновидном учете условий основательном изучении местных потребностей и вкуса можно предполагать, что немецкой промышленности в предвидимое время удастся вытеснить французскую.

В целом германская торговля с Ираном к середине 90-х годов сумела добиться довольно значительных успехов. Но аппетиты германских промышленников и торговцев росли с каждым днем.

Между тем, Россия и Англия к началу 90-х годов обеспечили за собой ключевые экономические и политические рычаги влияния на Иран. В 1889 г. барон Рейтер открыл в Тегеране английский Шахиншахский банк, получивший право эмиссии банкнот, и добился ряда концессий, в том числе на эксплуатацию недр. В следующем, 1890 г. в Иране открылся русский банк, названный Учетно-ссудным банком Персии и обладавший также весьма большими полномочиями. Россия и Англия в 70-90-е годы XIX в. заключили с правительством шаха ряд важных телеграфов, дорожных и транспортных соглашений, а английский банк начал ссужать шахское правительство займами.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. В таких условиях Германия все больше осознавала необходимость активной политики, опиравшейся на торгово-экономическом проникновении. Активность Германии в Иране в 70-90-х годах приобретала серьезное значение и в связи с появлением проекта Багдадской железной дороги.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА (ADABIYOTLAR RO'YXATI/ REFERENCES):

1. Костяшов Ю.В., Кузнецов А.А., Сергеев В.В., Чумаков А.Д. Восточный вопрос в международных отношениях во второй половине XVIII - начале XX вв. / Под редакцией В.В. Сергеева - Калининград: изд. Калининградского ун-та. 1997. С. 4. - 121 с. (Kostyashov Yu.V., Kuznetsov A.A., Sergeev V.V., Chumakov A.D. The Eastern question in international relations in the second half of the XVIII - early XX centuries / Edited by V.V.Sergeev - Kaliningrad: ed. Kaliningrad University. 1997. P. 4. - 121 p).
2. Пипия Г.В. Германский империализм в Закавказье в 1910-1918 гг. - Москва: Наука, 1978. - С.12. - 225 с.
3. Иванов М.С. Очерк истории Ирана. - Москва: Госполитиздат, 1952. С. 150-153. - 467 с.
4. История Востока: В 6 т. Т. 4. Восток в новое время (конец XVIII — начало XX в.): Кн. 2. - Москва: Вост. лит., 2005. С. 71. - 574 с.
5. История Востока: В 6 т. Т. 4. Восток в новое время (конец XVIII — начало XX в.): Кн. 2. - Москва: Вост. лит., 2005. С. 76-77. - 574 с.
6. Евдокимова А.А. История стран Востока в новое время. - Уфа: Изд-во БГПУ, 2009. С.150. - 239 с.
7. Истягин Л.Г. Германское проникновение в Иран и русско-германские противоречия накануне первой мировой войны. - Москва: Наука, 1979. С.10. - 221 с.
8. Ерусалимский А.С. Бисмарк. Дипломатия и милитаризм. - Москва: Наука, 1968. С. 214 - 217. - 284 с.
9. История Германии в 3 тт. Т. 2. От создания Германской империи до начала XXI века. - Москва: КДУ, 2008. С. 51. - 672 с.
10. Чубинский В.В. Бисмарк: Политическая биография. - Москва: Мысль, 1988. С.330-332 - 414 с.

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA XIVA XONLIGIDA TA'LIM, FAN VA ADABIYOT RIVOJI

Bekchanov Doniyor Baxromovich, Ma'mun universiteti NTM "Tarix" kafedrasida katta o'qituvchisi

DEVELOPMENT OF EDUCATION, SCIENCE AND LITERATURE IN THE KHIVA KHANATE AT THE END OF THE XIX-BEGINNING OF THE XX CENTURIES

Bekchanov Doniyor Bakhromovich, senior lecturer of the department of "History" of NTM of Ma'mun University

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ЛИТЕРАТУРЫ В ХИВИНСКОМ ХАНСТВЕ В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Бекчанов Дониёр Бахромович, старший преподаватель кафедры "История" Университета Маъмуна

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xiva xonligida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ta'lim, fan va adabiyot bo'lgan munosabatlari tahlil qilinadi. Xiva xonligida bu davrda fan va madaniyat rivojiga katta hissa qo'shgan Muhammad Rahimxon II hamda vaziri akbar Sayyid Islomxo'ja faoliyati ochib beriladi. Shuningdek, ularning asosiy g'oyalari, ularning ijtimoiy taraqqiyot jarayonida tutgan o'rni va bugungi kundagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Muhammad Rahimxon II, Sayyid Islomxo'ja, islohotchilik, ma'rifatparvarlik, milliy mustaqillik, ijtimoiy g'oyalar, siyosiy g'oyalar.

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь образования, науки и литературы в Хивинском ханстве в конце XIX - начале XX веков. Будет раскрыта деятельность Мухаммада Рахим-хана II и его визиря Акбара Сайида Исламходжи, внесших большой вклад в развитие науки и культуры во времена Хивинского ханства. Также раскрываются их основные идеи, место в процессе общественного развития и значение сегодня.

Ключевые слова: Мухаммад Рахимхан II, Сайид Исламходжа, реформизм, просвещение, национальная независимость, социальные идеи, политические идеи.

Abstract: This article analyzes the relationship between education, science and literature in the Khiva Khanate at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The activities of Muhammad Rahim Khan II and his vizier Akbar Sayyid Islamkhoja, who made a great contribution to the development of science and culture during the Khiva Khanate, will be revealed. Also, their main ideas, their place in the process of social development and their importance today are revealed.

Key words: Muhammad Rahimkhan II, Sayyid Islamkhoja, reformism, enlightenment, national independence, social ideas, political ideas.

<https://orcid.org/0009-0009-3080-4054>

e-mail:
bekchanov.doniyor@bk.ru

KIRISH(ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION).

Mamlakatimiz tarixida XIX asrning ikkinchi yarmida hukmronlik qilgan xonlar orasida adabiyot va san'at, ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya, mamlakat obodonchiligi sohasida homiylik qilgan hukmdorlar orasida Xiva xoni Muhammad Rahimxon II (1864-1910)ning faoliyatini alohida ta'kidlash zarur. Ma'rifatparvar hukmdor 47 yil hukmronligi davrida ustoz Muhammad Rizo Ogahiyning raiyatni ma'rifat nuridan bahramand qilish haqidagi o'g'itlariga izchil amal qilgan holda mamlakatni boshqardi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Muhammad Rahimxon II (1864-1910) o'zbek xonlari orasida birinchi bo'lib Xiva xonligida 1873-yilda litografiya (tosh bosma) tashkil qilib, unda Ogahiy, Alisher Navoiy, Abulg'oz Bahodirxon, Munis, Komil Xorazmiy asarlarini nashr qildirdi hamda xonlikda mavjud ulkan tarjima maktabini yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tardi. Bu yerda kitoblarga qanchalik yuksak hurmat bilan qaralganidan shu narsa ham guvohlik beradiki, ko'pincha Xivaga kelgan yuksak martabali mehmonlarga, sayohatchilarga qo'lyozma kitoblar, tosh bosmada chop etilgan kitoblarni hadya etishgan. Masalan, Xivaga fransuz sayyohi A.Mozer tashrif buyurganda unga boshqa qimmatbaho sovg'alar bilan birga turkman shoiri Maxtumqulining she'riy kitobi ham sovg'a qilingan [1.46].

Muhammad Rahimxon Soniy o'z navbatida adabiyot ravnaqiga, ayniqsa, iqtidorli yoshlar ijodiga rahnamolik qildi, ularni ham ma'naviy, ham iqtisodiy tomondan rag'batlantirib turdi. XIX asr oxirlarida adabiyotga kirib kelgan Bayoniy, Tabibiy, Avaz O'tar, Chokar, Rog'ib, Devoniy, G'oziy, Oqil, Kamyob, Muhammad Rasul kabi ijodkorlarga g'amxo'rlik qildi, ularning ijodini kuzatib bordi. Muhammad Rahimxonning bevosita rahbarligida Xorazm adabiyotini va ma'naviyatini o'rganishda tengsiz manba bo'lmish "Majmuat ushshuaro" tazkisasi maydonga keldi, bu ish Ahmad Tabibiy tomonidan amalga oshirildi.

Muhammad Rahimxon madrasalarga ilm-ma'rifatli kishilarni mudarris etib tayinlash

masalasiga alohida e'tibor bergan. U vaqti-vaqti bilan mudarrislar darslarini shaxsan kuzatgan, ularni o'zi imtihon qilib turgan. Bu haqda xonning zamondoshi, tarixchi, xattot, shoir Xodim quyidagilarni bayon qiladi: "...Arabxon madrasasining oxuni Yusuf Hoji Dog'iy adabiyot ilmi bo'yicha Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston" asarlari, Firdavsiyning "Shohnoma" asari bo'yicha saboq berganida, Feruz mazkur asarlar yuzasidan savol berib, bizni imtihon qildilar. Ana shunday paytlarda birortamiz g'azal o'qishda xatolikka yo'l qo'ysak yoki birorta so'zni noto'g'ri talaffuz etsak, Feruz bizni to'xtatib, xatolarimizni to'g'irlar, u yoki bu so'zning ma'nosini aytib berib, hech xafa qilmasdan kamchiligimizni yo'qotishga yordam berardi", -deb yozadi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). XIX asrning ikkinchi yarmida Xiva xonligida ham Qo'qon, Buxoro xonliklaridagi kabi "usuli qadim" maktablarning ahvoli juda nochor edi. Bu maktablarda bolalar 4-5 yil o'qib, hatto savod chiqara olmas edilar. Buning asosiy sabablaridan biri o'qitish metodining talabga javob bermasligi bo'lsa, ikkinchi asosiy sababi maktab muallimlarining ilg'or o'qitish metodlaridan xabarsizligi edi. Buning ustiga, o'quvchilar uchun ona tilida yozilgan kitoblar, darsliklar umuman yo'q edi. O'zbek pedagogikasi tarixida nihoyatda bu mushkul masalaga qo'l urgan va muvaffaqiyatli hal qilgan mutafakkir xorazmlik Shermuhammad Munis (1778-1829) bo'ldi. Uning "Savodi ta'lim" asari XX asr boshlarida Porsev tipolitografiyasida bir necha marta nashr etildi. Ushbu asar bolalarni husnixatga o'rgatish maqsadida yaratilgan bo'lsa-da, bir necha o'n yillar "usuli savtiya", hatto nisbatan ilg'orroq bo'lgan "usuli qadim" maktablari uchun yaratilgan alifbo darsliklari bilan birga savod chiqarish bo'yicha qo'llanma sifatida foydalanib kelindi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Buxoro amirligiga nisbatan Xiva xonligida Muhammad Rahimxon Soniy va mirzaboshi Komil boshshiligida usuli jadid maktablari ancha erta ochila boshladi. 1891-yildayoq Komil tashabbusi bilan Yangi Urganchda birinchi rus-tuzem maktabi ochildi. Ushbu maktab xalq o'rtasida katta e'tibor qozondi, unda dastlab 25 o'quvchi ta'lim oldi. Diniy ilmlar bilan bir qatorda jug'rofiya, tarix, hisob kabi

aniq fanlar hamda rus tili alohida o'quv predmeti sifatida o'qitila boshlandi.

Xiva xonligidagi "yangi usul" maktablarining an'anaviy mahalliy maktablardan farqli ravishda dars jadvali, har bir dars 50 minut va 10 minutlik tanaffus joriy qilindi. Bu maktabni Muhammad Rahimxon kelib ko'rdi va o'g'li Asfandiyorni shu maktabga o'qishga berdi.

Xiva xonligida "usuli jadid" maktablari taraqqiyotining oldini olish maqsadida 1894-yildan boshlab Turkiston general gubernatorligining faol aralashuvi bilan dastlab Xivada, keyinroq Yangi Urganchda rus-tuzem maktablari ochila boshlaydi. Bunday maktablarni o'z homiyligiga olgan Sayyid Islomxo'ja millat ma'naviyatidan kelib chiqqan holda, ular dasturiga rus tili, riyoziyot, jug'rofiya, xandasa kabi fanlar bilan bir qatorda, ona tili va adabiyot hamda musulmon dini qonunlarini kiritadi, ularning o'qitilishini o'zi nazorat qiladi. Chunki u "Turkiston viloyatining gazetasi", "Tarjimon" gazetalarida rus-tuzem maktablari mohiyati haqida kechayotgan munozaralarni kuzatib borar, bunday maktablardan general gubernatorlik ko'zlagan maqsadlaridan to'la xabardor edi. Shuning uchun ham rus-tuzem maktablarida milliy til, adabiyot va islom ma'naviyatining o'qitilishiga katta e'tibor beradi.

Xonlikning Yangi Urganchda ochilgan qizlar maktabida Husayn Qo'shayevning turmush o'rtog'i Komila Qo'shayeva qizlarga bilim bera boshladi. Urganchda qizlar maktabi ochilishidan xursand bo'lgan Xiva xoni Muhammad Rahimxon II bu maktabga borib ta'lim-tarbiya mazmuni bilan tanishadi va muallima Komila Qo'shayeva bilan uning turmush o'rtog'i Husayn Qo'shayevning ta'lim uslubiyatini yuksak baholab, unga bosh-oyoq sarupo kiygizadi hamda xon xazinasidan maktabga moddiy yordam berib turishga qaror qiladi [2.101-102].

Xiva xonligida ijod qilgan Komil Avaz "Garchi erurman tole'i Feruz" maqolasida, Muhammad Rahimxon II farmoniga muvofiq Yangi Urganch shahrida ochilgan "usuli savtiya" metodiga asoslangan jadid maktabining Asfandiyor valiahdlik vaqtidagi "usuli qadim" maktablaridan afzalliklarini tushunib yetgan hamda islohotchilik faoliyati bilan ancha e'tibor qozongan yangilik tarafdorlaridan edi.

Ushbu maktabning ochilishi xususida "Tarjimon" gazetasining 1907-yil 34-sonida quyidagicha bayon etiladi: "Qozondan kelgan muallimlar ishtirokida yangi maktab ochadi, shu bilan birga, maktabi rushidiya (o'rta maktab) ochish ishlarini boshlaydi: "Kelajak may oyinda, inshoolloh, maktabi rushidiya ochilajakdur. Maktabning sohibi vuzaroyi kiromdan Islomxo'ja janoblari o'lub, muallimi daxa Ahmad Nuriddin afandidur", deb yozadi [3.34-son].

Muhammad Rahimxon Feruz vafotidan keyin taxtga o'tirgan Asfandiyor ham "usuli jadid" maktablari rivojiga katta ahamiyat berdi. Ayniqsa, bosh vazir Sayyid Islomxo'ja bunday ma'rifiy ishlarga rahbarlik qildi. Qozondan muallimlar taklif qilish, ular yordamida usuli jadid maktablari ochish davom etdi. XX asr boshlaridayoq Sayyid Islomxo'ja zamona talablariga hamohang holda o'z hisobidan ikki qavatli rus-tuzem maktabi qurdirib, bu yerga o'qitish uchun rus, tatar muallimlarini taklif qildi. U bunday faoliyati tufayli "Vaziri akbar" sharaflari unvoniga musharraf bo'ldi.

Sayyid Islomxo'ja bilan Asfandiyorxon taraqqiyparvarlikda dastlab fikran bir-birlariga juda yaqin edilar. Bunday fikriy yaqinlik natijasida xonlikning Xiva va Urganch shaharlarida zamonaviy shifoxonalar, pochta-telegraf, maorif-madaniyat maskanlari barpo etildi va ularga xonlik xazinasidan mablag' ajratildi. Bu haqda "Tarjimon" gazetasi mamnuniyat bilan "Xiva tamaddun yo'lida" sarlavhasi ostida quyidagilarni yozadi: "Xiva xoni Asfandiyor oliy hazratlarining taxta kechdikina ikkinchi sana usul va tartibdan xabardor 3-4 muallim keltirub, saroya mansub to'ralarning avlodini o'qudirmaya boshladi. Valiahd Said Temur G'ozini to'ra yonina 20 dan ziyoda bola to'playub, Rusiyadan oldirilmish muallim Muxtor Bakir afandining tarbiyasina verildi. Yana shu vaqt Rusiyadan keltirilmish 2 muallim tarafindin avom bolalari-da tartibli bir maktabda o'qudulmaya boshladilar" [4.75-son].

Islomxo'janing vafoti olib borilayotgan islohotlar to'xtab qolishiga sabab bo'ldi. "Tarjimon" gazetasi uning o'ldirilishiga katta taassuf bildirib, Islomxo'janing usuli jadid maktablarini yo'lga qo'yish uchun olib borgan faoliyatini ancha keng bayon etadi: "... Marhum bir cho'k sanalardan beri "Tarjimon"ni o'qiyani

Oziyoyi Vusto (O'rta Osiyo) umarosindan biri edi. Marhum vazir buning ila iktifo etmayub, maktablarning islohi xususida idoramiza murojaat edub, nashr etdigiz kitoblardan buyuk dastalar oldirmish va usuli savtiyaning ta'lim va intishorina jiddiy suratda tutunmish edi. Xivaning o'ldukcha tanviri afkor etmish ahli tijorati marhum vazirning muhoblari va duochilari edi. Sayyid Islomxo'ja ruscha daxi bildikindan rus gazetalarindan ma'lumot olmaya va ongladiklarini tafakkur va nisbat ila hazm etmaya cholishuyur edi. Marhumning Abdurahim Bahodirxon (Muhammad Rahimxon Feruz) zamoninda maorifmandligi va islohpavarligi pak u qadar ochilmamishdi. Lokin Sayyid Asfandiyor Bahodirxonning taxt jo'lusi-la xon ila vazirning nazar va orzulari yakdigarina daxo muvofiq kelub, bir xeyli islohot ijrosina boshlanilmish, Xivada va xorijda ahli basirat shukrona ila Xivaning tamaddun va ta'oliysin beklayurlardi. Marhumning eng buyuk va nofe' ishi ta'sis etdigi tartibli va nizomli cho'juk maktabi edi. Shahid edilmish Sayyid Islomxo'janing maqomina ko'zining nuri o'g'lu nasb o'lunub, otasining eng aziz o'lan yodgorini, nuroniy tarbiyasini kopatmaya, buzmaya, har nasil esa bir majburiyat ko'rди. Na daraja foje', naqadar qora tole'dur bu!"

XULOSA

(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, XX asr boshlarida podsho mustamlakasiga aylantirilgan Turkiston Rossiyasining o'lkasida murakkab siyosiy jarayonlar yuz berdi. O'z mustaqilligini yo'qotgan tub xalqlarning ijtimoiy-siyosiy hayoti va iqtisodiy turmushidagi salbiy o'zgarishlar, mustamlakachilik tizimi va jazo organlari faoliyatining kuchayishi mintaqa xalqlari tafakkurida ham ularga qarshi tura oladigan siyosiy tashkilotlar tuzish vazifasini qo'ydi. Ammo bu tazyiqlarga qaramay xonlikda fan, ta'lim hamda adabiyotga bo'lgan e'tibor susaygani yo'q.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Davlatov S. Kutubxonachilik ishi tarixi. 1-kitob .T.: 2006. -B.46.
2. Раҳим Д., Матрасулов Ш., Феруз шоҳ ва шоир қисмати. –Т.: Гофур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. -Б.101-102.
3. Хивадан мактуб // Таржимон, 1907, 34-сон.
4. Хива тамаддун йўлида //Таржимон, 1914, 75-сон.
5. Саййид Ислomхўжа //Таржимон, 1913, 278-сон.

XOTIN-QIZLARNING JAMIYATDAGI IJTIMOIIY ROLINING O'ZGARISHI

*Qurbonova Marg'uba Boltayevna, Iqtisodiyot va pedagogika
universiteti NTM katta o'qituvchisi*

CHANGES IN THE SOCIAL ROLE OF WOMEN IN SOCIETY

*Kurbanova Marguba Boltaevna, Senior Lecturer at the
Economics and Pedagogical University NEI*

ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РОЛИ ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ

*Курбанова Маргуба Болтаевна, старший преподаватель
Экономико-педагогического университета НОУ*

Annotatsiya: Bugungi kunda O'zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda amalga oshirilayotgan islohotlar hamda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash borasida olib borilayotgan chora-tadbirlarning muhim ahamiyati orqali vazifalarni amalga oshirishda tariximiz va bugungi kunimizdagi holatini e'tiborga olgan holda o'rganish, tahlil qilish hamda kerakli taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega.

Tayanch so'zlar: xotin-qizlar, ijtimoiy-siyosiy faollik, farmonlar, Xotin-qizlar davlat qo'mitasi, zamonaviy ayol, milliy tarixiy shaxslar.

Abstract: The study of the significance of the reforms being carried out today in Uzbekistan to increase the socio-political activity of women and the easures taken to support women, taking into account our history and the current situation in the implementation of the tasks set, the analysis and development of the necessary proposals and recommendations play important role.

Keywords: women, social and political activity, decrees, State Committee of Women, modern woman, domestic historical figures.

Аннотация: Изучение значения проводимых сегодня в Узбекистане реформ по повышению общественно-политической активности женщин и принимаемых мер по поддержке женщин, с учетом нашей истории и современного положения в реализации поставленных задач, анализ и выработка необходимых предложений и рекомендаций имеет важное значение.

Ключевые слова: женщины, общественно-политическая деятельность, указы, Государственный комитет женщин, современная женщина, отечественные исторические деятели.

KIRISH. Mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o'z qobiliyat hamda imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun kerakli

bo'lgan shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo'llab quvvatlash, shuningdek, oila institutini

<https://orcid.org/0009-0001-5356-610X>

e-mail:
margubaqurbonova1976@gmail.com

mustahkamlash borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risida PF-5325-sonli Farmoni e'lon qilindi [1]. Mazkur Farmon asosida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda, jumladan, ta'lim muassasalarida rahbar ayollarning o'quv jarayoni samaradorligini oshirish sohasida olib borayotgan ishlari tahsinga sazovordir. Shu bois ayollarning oilada ham, davlat va jamoat ishlarida ham amin-erkin faoliyat yuritishlari, ularning huquq va manfaatlarini ro'yobga chiqarish yo'lida mamlakatimiz miqyosida qator chora-tadbirlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-son Farmoni [2] bilan 2022–2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha Milliy dastur hamda 2022–2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha Milliy dasturni 2022–2023-yillarda amalga oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar rejasi tasdiqlandi. Farmonda O'zbekiston Xotin-qizlar davlat qo'mitasining jamiyat hayotidagi faolligini oshirish, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish maqsadida qo'mita faoliyatining ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi. O'tgan yillar mobaynida ayollar manfaatlarini himoya qilishga yo'naltirilgan qariyb 100 ta milliy va xalqaro huquqiy hujjat qabul qilindi va ratifikatsiya qilindi.

NATIJALAR. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda turli soha va tarmoqlarda mehnat qilayotgan ishchi va xizmatchilarning 45 foizini xotin-qizlar tashkil etadi. O'nlab opa-singillarimiz

"O'zbekiston Qahramoni", "O'zbekiston fan arbobi", "O'zbekiston xalq o'qituvchisi", "O'zbekiston xalq shoiri", "O'zbekiston xalq artisti" singari davlatimizning yuksak faxriy unvonlari, orden va medallariga sazovor bo'lgan. Ularning orasida 500 nafardan ziyod fan doktorlari va akademiklar, minglab fan nomzodlari o'z

bilimi, iste'dodi bilan Vatanimiz ravnaqi yo'lida astoydil xizmat qilib kelmoqda. Jamiyat va davlat hayotida faollik, tashabbuskorlik ko'rsatgan, o'zining samarali mehnati bilan oilaning shakllanishi va farovonligi mustahkamlanishi, onalik va bolalik muhofazasiga munosib hissa qo'shgan xotin-qizlarga beriladigan "Mo'tabar ayol" ko'krak nishoni ta'sis etildi. Ayol qadrini qanchalik yuqoriga ko'tarishga muyassar bo'lsak, milliy g'ururimiz, ma'naviyat va madaniyatimiz yanada yuksalishi, oilalarimiz barqarorligi ta'minlanishi, halol va pok, fidoyi, vatanparvar, jamiyatga foyda keltiruvchi, millatimizni butun jahon miqyosida ko'z-ko'z qildiruvchi farzandlarimiz soni kundan kunga ko'paya borishi tabiiy

holdir. Zero, har tomonlama faol va oqila, dono, izlanuvchan, zamonaviy ayol mehnatidan, salohiyatidan nafaqat uning oilasi, balki butun jamiyat manfaatdor bo'lishi chin haqiqatdir. Biz qurayotgan jamiyatning og'ir yukini dadil ko'tarib, uning poydevorini mustahkamlab turadigan asosiy kuch jamiyatimizdagi har bir oila, har bir inson, har bir fuqaro, shu jumladan, xotin-qizlar ekanligini unutmasligimiz kerak. Mamlakatimizda ayollar o'z iqtidorlarini namoyon qilish qobiliyatiga yarasha ishlashi uchun barcha sharoitlar yaratilgan.

Ana shu imkoniyatlardan foydalanish darajasi esa, ayollarga bog'liq. Shunisi quvonarliki, so'nggi yigirma yilda o'z maqsadini aniq bilgan, oila bekasi, farzandlarining onasi bo'lish bilan bir qatorda jamiyat taraqqiyotining turli sohalarida kasbi orqali kamolotga erishayotgan ayollarning soni ortib bormoqda.

Yurtimizda barcha uchun “Teng imkoniyat va teng huquqlar belgilangan”, shu bois maosh olish, ishga kirish, ma’lum sohada muayyan yutuqlarga erishish xoh erkak, xoh ayol bo’lsin, bu insonning maqsadli faoliyatiga bog’liq. Ayolning har qanday ishga mas’uliyati ikki karra kuchli. XXI asr ayollarining esa, farzand tarbiyasi, oilasiga sadoqatidan tashqari, boshqa qadriyatlari ham shakllandi. Bugungi o’zbek ayoli kim? U boshqaruvchimi yo buysunuvchi, ergashuvchimi yo ergashtiruvchi? Zamonaviy o’zbek ayoli portretini qanday chizgilar bilan boyitish mumkin? Ayol, eng avvalo, “Ona”dir, keyin esa u boshqaruvchi va buysunuvchi, ergashtiruvchi va ergashuvchi hamdir. Xotin-qizlarning ijtimoiy faoliyati ularning iqtidori, qobiliyati, tashabbuskorligi bilan belgilanadi. Hech bir davrda ayollar faqat boshliq bo’lishi yoki faqat ergashishi lozim deb hisoblanmagan. Aksincha, hozirgi kunda xotin-qizlarga munosabat ijobiy tomonga o’zgarib, ularning ona bo’lishi bilan birga potensial qobiliyatlaridan foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda [3].

MUHOKAMA. Ma’lumki, mamlakatimiz XIX asr oxiri va XX asr boshlarining yetakchi ma’rifatparvarlari M.Behbudiy, A.Fitrat va A.Avloniy xotin-qizlarning jamiyatdagi o’rni borasida keng fikrlar bildirganlar. Masalan, Fitratning “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” asarida, Hadislarda “Ilm olish har bir muslim va muslimaga xosdir”, deyilgan. Islomda oila, nikoh, meros masalalarida ayolga ko’proq yon beriladi, nikohsiz yashashga ruxsat berilmay, shu tariqa ayolning huquqi ta’minlanadi. Nikoh shartlaridan bo’lmish mahr ham aynan ayollarning foydasi uchun joriy etilgan” [4].

O’zbekistonning mustaqillik yillarida xotin-qizlarga e’tibor davlat siyosati darajasiga ko’tarildi. Oila kodeksida turmushda, oilaviy munosabatlarda ayollarning erkaklar bilan teng huquqli ekani, oila davlat tomonidan muhofaza etilishi o’z aksini topgan. Shu vaqtga qadar ayollar huquqi himoyalangan ko’plab qonun hujjatlari qabul qilindi. Ayniqsa,

xotin-qizlarimizni ish bilan ta’minlash, tabdirkorlik qilishlariga erkinlik berish, rag’batlantirish borasida sezilarli ishlarni kuzatish mumkin. Lekin shunday holatlar ham bo’ladiki, ayol tushkunlikka tushib qoladi, huquqlarini bilmay xo’rlanadi, yaqinlari tomonidan jazolanib, tazyiq va zo’ravonlikka uchraydi, o’qib ta’lim olishga imkon topolmaydi, ish izlab sarson bo’ladi, farzandlari bilan yolg’iz qoladi va hokazo. Aynan shunday paytlarda jamiyat ayolni yolg’izlatib qo’ymasligi kerak. Shu maqsadda ayollar uchun psixologik markazlar, maslahatxonalar, tibbiy, moddiy, huquqiy yordam tashkilotlari ko’paytirilsa, ular ayollarning muammolarini hal etishga sidqidildan yordam bersa, jamiyatda baxtsiz ayollar soni yanada kamayishiga hissa qo’shilgan bo’lar edi. Xotin-qizlar davlat qo’mitasi ma’lumotlarida qayd etilishicha, hozirgi paytda O’zbekiston Liberal demokratik partiyasida ayollar soni 35 foizdan 38 foizga, Milliy tiklanish demokratik partiyasida 40 foizdan 46 foizga, Xalq-demokratik partiyasida 41 foizdan 56 foizga, Adolat sotsial demokratik partiyasida 38 foizdan 49 foizga yetdi [5].

Xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy faolligini kengaytirish maqsadida davlat darajasida quyidagi choralarni ko’rish zarur:

- yangi ish o’rinlarini yaratish;
- uy bekalari bo’lgan xotin-qizlarni band qilish bo’yicha bepul o’quv kurslarini ochish;
- kichik biznes sohasidagi qishloq xotin-qizlarini rivojlantirish va rag’batlantirish;
- xotin-qizlarga imtiyozli kreditlar berishni davom ettirish;
- xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish uchun jamoat va davlat tashkilotlarini jipslashtirish;
- xotin-qizlarning huquqiy savodxonligi va ijtimoiy faolligini oshirish uchun mahalla miqyosida ishlash, milliy qadriyatlarimizga asoslangan milliy hunar

turlarining yo‘q bo‘lib ketmasligi uchun xotin-qizlarimizni jalb etish va hokazo.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish mamlakatimizda amalga oshirayotgan islohotlarning muhim omili hisoblanadi. Zero, ayol – oila ustuni va jamiyat ko‘rki. Oilalarimiz tinch va farovon bo‘lsa, jamiyatimiz, davlatimiz ham mustahkam oilalar negiziga qurilgan davlat bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi “Xotin-qizlarni qo‘llab quvvatlash va oila institutini mustahkamlash

sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5325-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi “Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-81-son Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-87-son Farmoni.

4. Bazarova D. “O‘zbekistonda xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish davr talabi”. – Toshkent: TDYuU, 2019.

5. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari.–Toshkent: Cho‘lpon, 2019.

ILMIY VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOT INTELLEKTUAL FAOLIYATNING NATIJASI SIFATIDA

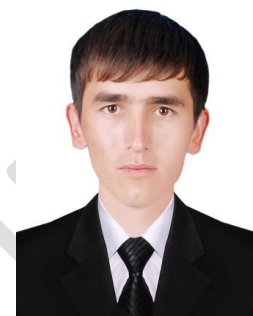
*Radjabov Odilbek Babanazarovich, Urganch davlat universiteti
"Ijtimoiy ish va falsafa" kafedrasi dotsenti v.b, falsafa fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)*

SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT AS THE RESULT OF INTELLECTUAL ACTIVITY

*Radjabov Odilbek Babanazarovich, Associate Professor of the
Department of "Social Work and Philosophy" of Urganch State
University, Doctor of Philosophy (PhD)*

НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАК РЕЗУЛЬТАТ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Раджапов Одилбек Бабаназарович, доцент кафедры
"Социальная работа и философия" Ургенчского
государственного университета, доктор философии
философских наук (PhD)*

<https://orcid.org/0000-0002-7909-7399>

email:
odilbek19890823@gmail.com

Annotatsiya: Maqolda bugungi kunda zamonaviy bilimning rivoji intellektual faoliyatning asosiy omili sifatida ilmiy va texnologik taraqqiyot va jamiyat rivojlanishining asosiga aylanib borayotganligi to'g'risida ijtimoiy-falsafiy fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: taraqqiyot, strategiya, dialektik, jamiyat, paradigma, fan, sinergetika, evolyutsion.

Annotation: The article contains socio-philosophical thoughts about the fact that today the development of modern knowledge is becoming the basis of scientific and technological progress and the development of society as a fundamental factor of intellectual activity.

Key words: progress, strategy, dialectical, society, paradigm, science, synergetic, evolutionary.

Аннотация: В статье содержатся социально-философские мысли о том, что сегодня развитие современных знаний становится основой научно-технического прогресса и развития общества как основополагающего фактора интеллектуальной деятельности.

Ключевые слова: прогресс, стратегия, диалектика, общество, парадигма, наука, синергетика, эволюционность.

KIRISH. Jahon miqyosidagi ilmiy tafakkur rivoji va texnologiyalar dunyoni tushuntirish va unga egalik qilish vositasi sifatidagina iborat hodisalarni emas, balki insoniy jamiyatni, tabiatga ehtiyotkorona munosabatni ham talab qiladi. Bunday islohotlarni keng miqyosda amalga

oshirishda yirik tashkilotlar bilan bir qatorda ommaviy vositalari (gazeta, jurnallar, radio, televideniya va kompyuterlar) faoliyati ham o'z ta'siriga ega. Umuman olganda, informatsion texnologiya va axborotlarni uzatishning rivojlanishi natijasida jamiyatda madaniy-ma'rifiy taraqqiyot

yangi bosqichga ko'tarilishi, insonning ziyolilik faoliyatining yanada kengayishi va noan'anaviy rivojlanish tamoyilining o'sishiga sabab bo'ldi, deyish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Zamonaviy bilimga asoslangan ijtimoiy-falsafiy tadqiqot obyekti sifatida "ilm-fan va texnologik taraqqiyot" ham alohida qayd etiladi. Shu bilan birga, ilm-fan va texnologik taraqqiyotning barcha ustuvor yo'nalishlari har qanday jamiyat rivojlanishining asosiy asosiga aylanib bormoqda. Zamonaviy sharoitda, ilm-fan va texnologik taraqqiyot yutuqlarini hisobga olgan holda, jamiyat hayotini rivojlantirishning ilmiy asoslangan istiqbolli strategiyasini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega. Ilmiy-texnik jarayon, rivojlanish salohiyati va ishlab chiqarish samaradorligi, avvalo, ilmiy-texnik taraqqiyot, uning sur'ati va ijtimoiy-iqtisodiy natijalari bilan belgilanadi. Shuningdek, "Intellektual madaniyat jamiyatning tegishli intellektual sohasi taraqqiyoti, shuningdek, konkret shaxsning aqliy va analitik qobiliyatlariga bog'liq bo'ladi"[1-B.13].

MUHOKAMA. Zamonamizning ilg'or mutafakkirlari biz yashayotgan davrni (XX oxiri - XXI asr boshlarini) bir ovozdan shu kungacha hukmron mavqeni egallab kelgan ilmiy-materialistik dunyoqarash global inqirozi aniq namoyon bo'lgan va sivilizatsiya yalpi inqirozini o'z orqasidan ergashtirgan davr deb baholamoqdalar. Ushbu vaziyatdan chiqishning asosiy vositasi sifatida esa, zudlik bilan yangi va barkamol dunyoqarash paradigmasini ishlab chiqish va yaroqsiz eski paradigmani u bilan almashtirishdan iborat deb bilmoqdalar. Zero, shu choqqacha fan oldida qanday inqiroz ko'ndalang bo'lgan bo'lmasin, u hamisha yangi paradigma bilan almashtirish orqali bartaraf etib kelingan edi. Masalan, mexanik tafakkurga asoslangan klassik fan inqirozga uchraganida nomexanistik paradigma shakllanib, noklassik fan taraqqiyoti boshlangan edi. Keyinchalik (XX asrning 70-yillaridan boshlab) noklassik chiziqli tafakkurga asoslangan fan paradigmasi o'rniga nochiziqli tafakkurga asoslangan postnoklassik fan (sinergetika) paradigmasi shakllandi. Ammo, endilikda (XX asrning 90-yillaridan buyon)[2] tobora jadallashib borayotgan yalpi umumiy

inqirozni va atrof-olamdagi salbiy o'zgarishlarni bartaraf etish uchun nochiziqli postnoklassik fan paradigmasining ham yaroqsizligi va endilikda nafaqat ilmiy tafakkur paradigmasini, balki borliqni tafakkurdan yuksakroq (irrational-intuitivistik) bilishga asoslangan yangi dunyoqarash paradigmasi bilan almashtirish zarurligini uqtirayotgan ovozlar ko'proq eshitilmoqda va tobora kuchaymoqda[3]. Ushbu ovozlar fanning borliqni yaxlit (bir butunlikda), aniqrog'i xolistik bilish va his etishga qobil emasligi masalasini oldinga surmoqda. Ayni shu ma'noda, ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirishning birlamchi manbalari bo'lgan fan va texnikaning so'nggi yutuqlaridan qanchalik maqsadli va samarali foydalanilsa, jamiyat hayotining ustuvor vazifalari (ishlab chiqarish jarayoniga nisbatan) shuncha muvaffaqiyatli hal etiladi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti tom ma'noda fan va texnika taraqqiyotining uzluksiz bog'liq jarayonini anglatadi; keng mazmunli ma'noda, bu ilm-fan yordamida yangi va takomillashtirilgan amaliy texnologiyalar, ishlab chiqarish vositalari va yakuniy mahsulotlarni yaratishning doimiy jarayonini ifodalaydi. Biroq, bugungi kunda Z.Qodirova aytganidek, "Intellektual va ma'naviy omillarni o'z ichiga olgan inson hayotining mazmuni va maqsadini anglash zarurligini yuzaga keltirmoqda. Biroq, fandagi amalga oshirilgan kashfiyotlarning barchasi insonparvarlikka xizmat qilgan deb bo'lmaydi. Chunki atom bombasining yaratilishi insoniyat uchun misli ko'rilmagan muammolarni keltirib chiqardi. Demak, fandagi amalga oshirilgan kashfiyotlar dialektik tabiatga ega"[4 -B.13].

Ilmiy-texnik taraqqiyot bir qator bosqichlarni o'z ichiga olgan yangi ilmiy-texnik bilimlarni to'plash va amalda tatbiq etish jarayoni, "fan – texnika – ishlab chiqarish" integral siklik tizimi sifatida talqin qilish mumkin: fundamental nazariy tadqiqotlar; amaliy tadqiqot ishlari; eksperimental dizaynni ishlab chiqish; texnik yangiliklarni o'zlashtirish; yangi texnologiya ishlab chiqarishni talab qilinadigan hajmgacha oshirish, uni ma'lum vaqt davomida qo'llash (ishlash); mahsulotlarning texnik, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy qarishi, ularni yangi, yanada samarali dizaynlar bilan tobora ko'paytirib borish va boshqalar shular jumlasidandir. Shu boisdan ham

“Hayotimizning, -dedi Sh.M.Mirziyoyev, -eng muhim jabhalari uchun yuksak texnologiyalar, ilmiy ishlanmalar yaratish, malakali mutaxassislar tayyorlash, jahon axborot-texnologiya bozorida munosib o‘rin egallash masalasiga ustuvor ahamiyatga ega vazifa sifatida qarashimiz zarur”[5].

NATIJALAR. Ilmiy va texnologik taraqqiyot texnologik usullar va yakuniy mahsulotlarni ishlab chiqarish vositalarini takomillashtirishning evolyutsion (miqdoriy o‘zgarishlarning to‘planishi bilan bog‘liq) va inqilobiy (keskin sifat o‘zgarishlari tufayli) shakllari bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, ilmiy-texnik taraqqiyotning evolyutsion shakllariga mahsulotlarning individual texnik va ekspluatatsion parametrlarini takomillashtirish yoki ularni ishlab chiqarish texnologiyasi, bir xil texnika avlodi doirasida mashinalar, uskunalar, moslamalar va materiallarning yangi modellarini modernizatsiya qilish yoki yaratish kiradi. Ilmiy-texnika inqilobi mehnatning vositalari va obyektlari, texnologiyalari, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish, odamlarning mehnat faoliyati tabiatini o‘zgartirishga inqilobiy ta‘sir ko‘rsatadigan so‘nggi ilmiy kashfiyotlar va ixtirolarga asoslangan holda ijtimoiy rivojlanishning tubdan sifatli o‘zgarishini aks ettiradi.

Shu boisdan ham O‘zbekiston Respublikasida ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasining asosiy yo‘nalishlari sifatida quyidagilar belgilangan: “...ilm-fan va ilmiy faoliyatni rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligi hamda samaradorligiga erishish; ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash va resurslarni maqsadli yo‘naltirish; davlat ilmiy dasturlarini ishlab chiqish, asoslantirilgan tashabbus va loyihalarni qo‘llab-quvvatlash; ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasida davlat-xususiy sheriklikni qo‘llab-quvvatlash; ilm-fanga intilish va uning jozibadorlik muhitini shakllantirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb etish, yosh iste‘dod egalarini tayyorlab borish; intellektual mulk obyektlariga bo‘lgan huquqlarni muhofaza qilish; ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasini moliyalashtirishni oqilona oshirib borish; ilm-fan, ta‘lim va ishlab chiqarishning uzviy bog‘liqligini ta‘minlash hamda undan manfaatdorlikni oshirish;

ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasining axborot makoni bilan uzviy bog‘liqligini ta‘minlash; ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishdan iboratdir”[6].

XULOSA. Ilmiy-texnika taraqqiyoti doimo o‘zaro bog‘liq evolyutsion va inqilobiy shakllarda amalga oshiriladi, ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishining dominant (belgilovchi omili), ishlab chiqarish samaradorligini tinimsiz oshirib, shu bilan ijtimoiy mehnat unumdorligining barqaror o‘shishini ta‘minlaydi. Ilm-fan va texnologiyaning zamonaviy rivojlanishining mohiyati, mazmuni va qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda, milliy iqtisodiyotning aksariyat tarmoqlariga xos bo‘lgan ilmiy-texnik taraqqiyotning umumiy yo‘nalishlarini va ularning har biri ortida yaqin istiqbol uchun ustuvor yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Siddiqov I.B. Yoshlar intellektual madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini.// Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Toshkent.: 2020. –B.13.
2. Shahnoza Qahhorova. Global ma‘naviyat – globallashuvning g‘oyaviy asosi. T., Tafakkur, 2009. - B. 395-410.
3. Толкачев П.С. О духовных причинах всемирного экологического кризиса // Сознание и физическая реальность. 1999. Т.4. – Б. 2, 4; Акимов А.Е. Физика признает Сверхразум // Чудеса и приключения. 1996. №5. – Б. 24 -27; С.Гроф. Холотропное сознание. (Прорыв к новым измерениям сознания). Онлайн Библиотека. <http://www.koob.ru>; Сатпрем. Шри Ауробиндо или путешествие сознания. – Л. Изд-во ЛГУ, 1989. – Б.334.; Джан Р.Г., Данн Б.Дж. Границы реальности. Роль сознания в физическом мире. М.: Объединенный институт высоких температур. 1995. –Б.288; ва б.
4. Kadirova Z. Ilmiy-ijodiy faoliyatning falsafiy metodologik tahlili: Fals. fan. nom. dis... – Toshkent, 2012. – B.13.
5. Mirziyoyev Sh.M. Demokratik islohotlarni izchil davom ettirish xalqimiz uchun tinch va osoyishta, munosib hayot darajasini yaratish, barqaror taraqqiyot kafolatidir // “Xalq so‘zi”, 2016-yil
6. “O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami”, 2019-yil 4-noyabr, 44-son, 826-modda.

FALSE FRIENDS OF TRANSLATORS. UNDERSTANDING ENGLISH-GERMAN TRANSLATIONS

*Abdikhmidova Sevinch Obidjon kizi, 2nd year student at
English philology and translation studies faculty, Samarkand State
Institute of Foreign Languages*

TARJIMONLARNING YOLG'ON DO'STLARI. INGLIZ- NEMIS TARJIMALARINI TUSHUNISH

*Abdixamidova Sevinch Obidjon qizi, Ingliz filologiyasi va
tarjimashunoslik fakulteti Samarqand davlat chet tillar instituti 2-kurs
talabasi*

ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ ПЕРЕВОДЧИКОВ. ПОНИМАНИЕ АНГЛИЙСКО-НЕМЕЦКИХ ПЕРЕВОДОВ

*Абдихамидова Севинч Обиджон кызы, 2-курс факультета
Филологии и перевода английского языка Самаркандского
государственного института иностранных языков*

<https://orcid.org/0009-0005-8917-9725>

e-mail:
abdikhmidovas@gmail.com

Abstract: The translation of false friends between English and German languages presents a significant challenge due to semantic disparities and lexical ambiguities of these languages. In this article the analysis of the different types of false friends is given, and the semantic and stylistic meanings of them is examined in depth. It also provides the list of different types of English-German false friends.

Key words: False friends, Cognates, Translation, English, German, Corpus linguistics.

Annotatsiya: Ingliz va nemis tillari o'rtasidagi yolg'on do'stlarning tarjimasi ushbu tillarning ma'noviy farqlari va leksikaviy noaniqliklari sababli tarjimonlarga ko'plab qiyinchiliklar tug'diradi. Ushbu maqolada yolg'on do'stlarning har xil turlari tahlil qilingan va ularning ma'noviy, uslubiy tushunchalari keng doirada o'rganilgan. Shuningdek, maqolada ingliz-nemis tillaridagi turli xil yolg'on do'stlarning ro'yxati ham taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: yolg'on do'stlar, kognatlar, tarjima, ingliz tili, nemis tili, korpus tilshunoslik.

Аннотация: Перевод ложных друзей между английским и немецким языками представляет собой значительное испытание из-за семантических различий и лексических неоднозначностей этих языков. В данной статье представлен анализ различных типов ложных друзей, и глубоко рассматриваются их семантические и стилистические значения. Также предоставляется список различных типов англо-немецких ложных друзей.

Ключевые слова: ложные друзья, когнаты, перевод, английский язык, немецкий язык, корпусная лингвистика.

INTRODUCTION. Many may find it unexpected that German and English share numerous similarities. These languages have a common ancestry dating back to the Germanic tribes of Northern Europe centuries ago. Both German and English which classified as West Germanic languages exhibit significant similarities in grammar, syntax, and vocabulary. One noteworthy aspect of this shared heritage is the considerable number of words that are identical in both languages.

One of the factors contributing to the abundance of shared words between German and English is the presence of *cognates*. Cognates refer to words in different languages that derive from the same source and possess similar meanings. Many words in both German and English are cognates because they share a common ancestor within the Germanic language family. For example, the English word “*Water*” and its German equivalent “*Wasser*” are cognates originating from a common ancestor in the Proto-Germanic language [1].

However, not all similar words in German and English can be considered cognates. Some words, classified as *false friends*, share visual or phonetic similarities but possess different meanings. For example, the English word “*Bald*” means “*without hair*”, whereas the German word “*Bald*” translates to “*soon*”. False friends can be misleading and especially for translators they can lead to lots of misunderstandings. Because, not knowing the exact meaning of these words can lead to inaccurate translations.

MATERIALS AND METHODS. The materials used in this study included a diverse range of bilingual texts in English and German, selected to encompass various domains and registers of language use. Additionally, computational tools and software developed for corpus analysis and translation were utilized as part of the methodological framework. Annotated corpora and translation datasets formed the core materials for analysis and evaluation of translation methodologies.

DISCUSSION. The challenge of translating international lexicons stands out as one of the most pressing issues, yet unfortunately, it

remains insufficiently studied. Translators must navigate through numerous pseudo-internationalisms that can confound even the most skilled professionals, potentially changing its original meaning. They also grapple with dilemmas regarding whether to preserve the international term or opt for an equivalent in the native or target language. Our study aims to shed light on common errors encountered by translators working with such lexicons, offering insights into their origins and strategies for avoidance [2].

False friends, despite sharing identical forms, have distinct origins and meanings across different languages. They can also be likened to homonyms within a single language. Semantic false friends, on the other hand, stem from the same etymology but diverge in meaning between languages, yet retain detectable semantic connections. They can be likened to poly-semantic words within a language. The ties between their meanings across languages may be rooted in metaphor, metonymy, euphemism, specialization, or generalization. Semantic false friends reflect the historical pragmatics of language evolution across time and space [3].

RESULTS. Studying false friends extends beyond diachronic pragmatics, holding implications for translation and cross-linguistic communication. Recognizing false friends and employing pragmatic strategies are essential in avoiding misunderstandings or mistranslations. Moreover, delving into the figurative connections among false friends enriches cognitive semantics with a clear perspective.

Here are in these three tables below the different types of English-German false friends and their meanings are given:

Table 1. The description of English-German false friends which are similar in form

English version:	German version:	German equivalent of English version:
Art (n) = the use of painting, drawing, sculpture etc to represent things or express ideas	Die Art (kind; sort or type)	<i>Die Kunst</i>
Bad (adj) = unpleasant or likely to cause problems	Das Bad (bath, bathroom or spa)	<i>Schlecht or schlimm</i>
Brand (n) = a type of product made by a particular company, that has a particular name or design	Die Brand (fire)	<i>Die Marke or das Markenprodukt</i>
Brief (adj) = continuing for a short time	Der Brief (letter)	<i>Kurz</i>
Gift (n) = something that you give someone, for example to thank them or because you like them, especially on a special occasion	Das Gift (poison)	<i>Das Geschenk</i>
Herd (n) = a group of animals of one kind that live and feed together	Der Herd (stove; cooker or oven)	<i>Die Herde</i>
Kind(adj) = used to describe a person with a particular character, feelings, opinions etc; sort, type	Das Kind (kid or child)	<i>Nett or die Art</i>
Promotion (n) = a move to a more important job or position in a company or organization	Die Promotion (graduation or graduation ceremony)	<i>Die Förderung</i>
Rate(n) = estimate value or worth of	Die Rate (instalment)	<i>Einschätzen</i>
Stock (n) = a supply of a particular type of thing that a shop has available to sell	Der Stock (floor or stick)	<i>Die Aktie or der Vorrat</i>
Taste (v) = to have a particular kind of taste	Die Taste (a key on the keyboard)	<i>Kosten or schmecken</i>

Table 2. The description of English-German false friends with little difference in form.

English version:	German version	German equivalent of English version:
Decent (adj) = not vulgar or immoral; modest	Dezent (discreet)	<i>Anständig</i>
Fabric (n) = cloth used for making clothes, curtains etc	Die Fabrik (factory)	<i>Der Stoff</i>
Confession (n) = a statement that you have done something wrong, illegal, or embarrassing, especially a formal statement	Die Konfession (religious denomination)	<i>Das Geständnis or die Beichte</i>

Table 3. The description of English-German false friends with little difference in grammatical form.

English version:	German version:	German equivalent of English version:
Grab (v) = to take hold of someone or something with a sudden or violent movement	Graben (to dig)	<i>Greifen</i>
Irritate (v) = to make someone feel annoyed or impatient, especially by doing something many times or for a long period of time	Irritieren (to confuse)	<i>Ärgern</i>
Spend (v) = to use your money to pay for goods or services	Spenden (to donate)	<i>Ausgeben or verbringen</i>

To address the translation challenges posed by false friends between English and German, innovative approaches using a corpus-driven methodology are proposed. Firstly, extensive language corpora are analyzed to identify usage patterns and context-specific meanings for each false friend pair. This empirical analysis of real-life language usage aids translators in understanding how native speakers interpret and employ these words, thus facilitating more precise translations. Secondly, specialized translation algorithms or software tools can be developed, integrating corpus data to suggest appropriate translations for false friends based on context. By examining the surrounding words and phrases in the corpus, these tools determine the most suitable translation for each instance of a false friend, considering factors such as collocations, idiomatic expressions, and sentence structures. Lastly, the creation of a bilingual corpus specifically focused on false friends between English and German can further aid translation efforts. This corpus would comprise parallel texts in both languages, annotated with translations for each false friend pair, along with contextual information. Translators could utilize this resource to find accurate translations for false friends in various contexts [4].

CONCLUSION. In conclusion, with the increasing internationalization of English and German, the issue of false friends becomes more pertinent. Given that both languages develop within ethnocentric cultures, the prevalence of false friends

is rapidly growing. Newly emerging false friends in English and German yet are not yet documented in the respective false friends. Additionally, there is an increase in new multi-word expressions that are used differently. Therefore, one of the key objectives of modern linguistics is to update the dictionaries to meet current lexicographical standards. This study illustrated the semantic and stylistic differences in the meaning of English-German expressions which are considered as false friends, as well as innovative approaches to translate them by using a corpus-driven approach. All in all, corpus linguistics, as an empirical research approach, should enable the investigation of language usage, particularly regarding new lexical units, and should serve as a reliable resource for lexicography.

REFERENCES:

1. Friel, B. M., & Kennison, S. M. (2001). Identifying German-English cognates, false cognates, and non-cognates: Methodological issues and descriptive norms. *Bilingualism: Language and Cognition*, 4, 249-274
2. Brunner, M. L. B., & Ankerstein, C. A. (2013). German pupils' awareness of English-French cognates and false friends: An investigation of L2 to L3 transfer.
3. Domínguez, P. J. C., & Nerlich, B. (2002). False friends: their origin and semantics in some selected languages. *Journal of Pragmatics*, 34(12), 1833-1849.
4. Ambrožová, R. (2014). "Between True and False Friends: Corpus Analysis of Students' Translations". Dipl. práce, Masarykova univerzita. Dostupné z <http://is.muni.cz/th/398528/ff>

**SHEROBOD DOSTONCHILIK MAKTABIDA
QO'LLANILUVCHI TAKRORLAR**

*Djurakulova Gulnoza Shavkatovna, filologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston jurnalistika va ommaviy
kommunikatsiyalar universiteti dotsent v.b.*

**REPETITIONS USED IN THE SHERABAD EPIC
SCHOOL**

*Dzhurakulova Gulnoza Shavkatovna, associate professor
(PhD), University of Journalism and Mass Communications of
Uzbekistan, Uzbekistan*

<https://orcid.org/0000-0002-3226-0523>

e-mail:

djurakulovagulnoza5@gmail.com

**ПОВТОРЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ШЕРАБАДСКОЙ
ШКОЛЕ ЭПОСА**

*Джуракулова Гульноза Шавкатовна, доцент в.б.(PhD)
Университет журналистики и массовых коммуникаций
Узбекистана, Узбекистан*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'ning ta'rif va tavsifi beriladigan parchalarda o'xshatishli kichik epik formulalar asosiy yordamchi vosita sifatida baxshining ot portretini to'laqonli chizishi uchun bosh ko'makchi vazifasini o'tashi haqida so'z boradi. O'ning tasvirini mukammal to'la chizishda, uni tinglovchiga aniq ko'rinishini etkazishda otlarni har bir qismiga alohida ta'rif va har birini o'xshatish asosida ta'riflash baxshi uchun qulay uslub sanaladi va bu uslubdan Sherobod dostonchilik maktabida keng qo'llanilishi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: doston, o'xshatish, epik formula, Sherobod dostonchilik maktabi, baxshi.

Abstract: This article talks about a small epic formula, similar to that used in the passages where the description of the horse is given, as a basic aid so that Bakhshi can fully draw a portrait of the horse. Describing horses based on an individual description of each part and comparison of each of them, painting the image of the horse perfectly complete, conveying its clear appearance to the listener, is considered a favorable technique for Bakhshi, and this technique has been shown to be widely used in the Sherabad school of epic.

Key words: epic, analogy, epic formula, school of epic Sherabad, Bakhshi.

Аннотация: В статье анализируются древние риторические каноны, состоящие из пяти частей, составляющих схему риторических действий, являющихся основными этапами речевой работы. Описан специальный механизм перевода мысли в слова, сформированы подробные и продуманные способы перевода внутренней речи во внешнюю, идейно-технологический цикл создания речи, механизмы обучения «пути от мысли к слову».

Ключевые слова: речь, красноречие, риторический канон, inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Inson tafakkurida kechuvchi barcha murakkab jarayonlarning tashqi olamdagi hamma uchun tanish va ko'nikilgan biror predmet, narsa-hodisaga xos belgi, xususiyatlarga qiyoslanishi va bu ifodaning anglanishi lozim bo'lgan tushunchani oson yetkazish vositasiga aylanishi o'xshatishlarni paydo qiladi. Shuning uchun o'xshatish tafakkurning yangilikni qidirish va kashf etishi borasidagi eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodining barcha tur va janrlarida badiiy tasvir vositasi sifatida o'xshatishlardan foydalaniladi. O'xshatishlar inson tasavvuriga assotsiativ ta'sir ko'rsatib, tasvir obyektiga nisbatan ma'lum munosabatni shakllantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

“Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati”da “O'xshatish – narsa, hodisa yoki tushunchani ma'lum umumiylikka, o'xshashlikka ega bo'lgan boshqa narsa, hodisa yoki tushuncha bilan chog'ishtirish” ekani va bu o'xshash tomonlarni ko'rsatish, *-dek, -day*, qo'shimchalari hamda *xuddi, go'yo, misli, singari, yanglig', kabi* so'zlari bilan hosil qilinishi ko'rsatilgan. Lug'atda keltirilishicha, o'xshatishlar to'liq o'xshatish va qisqa o'xshatish sifatida farqlanadi. To'liq o'xshatishda to'rt element: 1) o'xshagan narsa; 2) o'xshatilgan narsa; 3) o'xshash sifat; 4) o'xshatish qo'shimchasi mavjud bo'ladi. Qisqa yoki to'liqsiz o'xshatishlarda bu to'rt element to'liq ishtirok etmaydi¹.

O'xshatish uni ko'rsatuvchi so'z yoki qo'shimcha ishtirok etmaganda ham ijro jarayonida kichik to'xtam, intonatsion pauzani talab qiladi. M.Yakubbekova o'zbek xalq qo'shiqlaridagi o'xshatishlarning kelib chiqishi (genezisi) jihatidan ikki turga: 1) an'anaviy o'xshatishlar; 2) favqulodda o'xshatishlarga ajratib o'rganadi. An'anaviy o'xshatishlar haqida “o'zbek xalq qo'shiqlaridagina uchramasdan, balki, umuman o'zbek folklorida, zamonaviy va mumtoz adabiyotimizda, jonli so'zlashuv nutqida ham uchraydigan odatiy

o'xshatishlardir”, degan fikrni keltirib o'tadi². An'anaviy o'xshatishlar o'z istilohida ifodalaganidek an'ana shakliga kirgan barqaror ifodalar bo'lib, o'zbek xalq dostonlarida kichik epik formula vazifasini bajaradi. Biz tadqiqotimiz doirasida ayni shu barqaror shaklga kirib, epik an'ananing bir qismi sifatida xalq baxshilari epik xotirasida saqlanib, o'zbek xalq dostonlari ijrosida doimiy qo'llaniluvchi, asosida o'xshatish turuvchi kichik epik formulalarga diqqat qilamiz.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION).

O'zbek xalq dostonlari ijrosida o'xshatishga asoslangan kichik epik formulalar juda keng qo'llaniladi. Ma'lumki, ijrochi xotirasidagi ma'lum bir predmet yoki obraz uning o'ziga xos xususiyatlari bilan birgalikda uning tasavvurida gavdalanadi. Ijrochining obrazli tafakkuri natijasida predmetning xususiyati boshqa bir shu xususiyati yorqinroq namoyon bo'ladigan predmet yoki obraz bilan taqqoslanadi va ayni shu taqqos doston kuylanganda so'zga ko'chadi.

O'xshatishlarda, asosan, tabiat hodisalari, nabotot va hayvonot olami, predmetlarga nisbat beriladi. Fozil Yo'ldosh o'g'li kuylagan “Alpomish” dostoniga nazar soladigan bo'lsak, mazkur dostonning o'zida yashin, jala, qor, yomg'ir, shamol kabi tabiat hodisalariga; olma, gul, za'faron kabi meva va o'simliklarga; toy, sher, nor, shunqor, bo'ta, ayiq, ilon kabi hayvonlarga; sim, olmos, dur, gavhar, ipak, minor, qorsoq, ravoch, bo'z kabi predmetlarga nisbatan o'xshatishlar qo'llangan. O'xshatishlarda, asosan, *-day, -dayin* qo'shimchalari va *misli* so'zidan foydalanilgan. Ulardan olma, gul, za'faron, toy, sher, nor, bo'ta, ayiq, olmos, dur-gavhar, ipak kabi elementlarga o'xshatish an'ana tusiga kirgan bo'lib, kichik epik formula shaklini olgan. Ayrim misralarda bir o'rinda ikki barqaror o'xshatish, ya'ni epik formulalar ham qo'llanilgan o'rinlar mavjud. Misol uchun: “Olmadayin so'lgan gulday tarzim bor” misrasida qahramonning holati so'lgan gulga, gulning so'lishi yana ham aniqroq – olmaning so'lishi kabi ekanligi ifodalanib, shu misraning o'zi

¹ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. №1. 2000. –B.341.

² Yakubbekova M. O'zbek xalq qo'shiqlarining lingvopoetik xususiyatlari. Filol.fanlari doktori...diss. – Toshkent, 2005. – B. 67.

ayni dostonda to'rt o'rinda epik formula sifatida takrorlanadi.

Xalq dostonlarida o'xshatishli kichik epik formulalar bosh qahramon bilan hamisha yondosh yuruvchi ot obraziga nisbatan ham keng qo'llaniladi. Otning ta'rif va tavsifi beriladigan parchalarda o'xshatishli kichik epik formulalar yordamchi vosita sifatida baxshining ot portretini to'laqonli chizishi uchun bosh ko'makchi vazifasini o'taydi.

Chori baxshi Umirov kuylagan dostonida otning nishablikdan, ya'ni balandlikdan pastga qarab tushishi qizga, Turkman xalqining suluv qiziga o'xshatiladi. Bu o'xshatish biz ko'rayotgan yuqorida dostonlardagi variantlaridan qisman farqlanib, ma'noviy bo'yoqdorlik qizning erkaliqi emas, suluvligi bilan ko'rsatiladi. "Tarkibadaxshon" va "Zaydinoy" dostonlarida o'xshovchi harakat otning nishablikdan tashlashi, irg'alib keb yurishi ekanligini ko'rsak, "Go'ro'g'lining o'zining paydo bo'lishi", "Malla savdogar", "Oltin qaboq" dostonlarida esa, bir xil otning o'ynashi ekanligini ko'ramiz. Bizningcha, epik formulaning Ahmad soqi va Qodir baxshilar kuylagan dostonlarda "boylarning erka qiziday" shaklida, Chorshanbi baxshi Rahmatullaev, Shoberdi baxshi Boltaev, Abdunazar baxshi Poyonovlarda "Lo'lining erka qiziday" yoki uning shevadagi ma'nodoshi "Jo'gining erka qiziday" shaklida qo'llanishini baxshilar ijodiy faoliyat yuritgan davrning ijtimoiy holati ta'sirida o'zgarishi bilan izohlanadi.

Ahmad soqi qo'llagan keyingi o'xshatish sovrining tasvirida bo'lib, "Sovrilaring sandalday" va "Har sovrining ustiga, Qizman kuyov aylanib, To'shak solib yotgiday" shaklida ifodalangan. Bu kichik epik formula "yotmoq" harakatiga nisbatan o'xshatishga asoslangan bo'lib, bu kichik epik formulani Ahmad soqi otning "sovri" ya'ni sag'ri – ot orqa oyog'ining ustki qismiga nisbatan qo'llasa, Sherobod baxshilari otning ikki oyog'ining ustki beldan bo'yingacha qismi – iyig'ini ta'riflashda "Iyig'ingga qarasa, Choli kampir jotgiday",

"Iyig'iga qarasang, Qirqta kampir yotguday" shaklida foydalanganlar. Sag'risini ta'riflashda esa, "Sag'risining ustiga, O'n besh o'tov tikkuday", "Sovrisiga qarasang, Sakson uyni tikkanday" kabi kichik epik formulalarni qo'llaydilar.

Otlarni har bir qismiga alohida ta'rif va har birini o'xshatish asosida ta'riflash o'zbek xalq dostonchiligiga xos uslub sanaladi. Har bir o'xshatishning takrorlanmasligi, obrazlilik, mubolag'adorligi bunday parchalarni yanada ohangdor va jozibali bo'lishini ta'minlaydi. Otlarni "qismlab" o'xshatib tasvirlash, boshqa xalqlar dostonlarida ham uchraydi. Xususan, "Jangar" qahramonlik eposida otni muhabbat bilan, har bir a'zosini o'xshatishlar vositasida tasvirlaydi. "Прекрасна, как у зайца, его спина. / Прекрасны гладкие бедра его, / Прекрасны, как у тушканчика, передние ноги его, / Картинно-прекрасна его голова, / Прекрасны сверлящие буравом глаза, / Прекрасна широкая грудь у него; / Четыре черных копыта – / Словно глубокие золотые чаши."³ Unda otning orqasi quyonnikidek chiroyliligi, go'zal, silliq sonlari, go'shoyoqnidek go'zal old oyoqlari, go'zal boshi, go'zal sokin ko'zlari, go'zal keng ko'kraklari va to'rt tuyog'i chuqur oltin piyoladek deb ta'riflanadi.

Otning tasvirini yorqinroq chizishda, uni tinglovchiga mukammal to'la ko'rinishini yetkazishda har bir ot qismini alohida-alohida kuylash baxshi uchun qulay uslub sanaladi.

Ko'zlarning mash'alaga qiyoslanishi ham an'ana tusiga kirgan bo'lib, bu kichik epik formulada o'xshatishning to'rt elementi ham to'liq ishtirok etadi, ya'ni o'xshatilgan narsa – mash'ala, o'xshagan narsa – ko'z, o'xshash sifat – yonish, o'xshatish qo'shimchasi – day. Bunday to'liq ifoda badiiy jihatda go'zal misrani hosil qiladi. Keyingi misralarda ham *yo'lbarsday*, *objo'shday* kabi o'xshatishlardan foydalanilganki, bu shoirning obrazli tafakkuri benihoya yuqori ekanligini ko'rsatadi.

³ Манджиева Б. Конь героя в калмыкской богатырской сказке и в героическом эпосе «Джангар». Современные проблемы науки и образования. № 1. 2015. – С. 3.

Ot ta'rifi keltirilgan parchalarning to'raligicha o'xshatishga asoslangan variantini Sherobod dostonchilik maktabi vakillari kuylagan dostonlarda ko'rishimiz mumkin. Xususan, "Zaydinoy" dostonining Qodir baxshi Rahim o'g'li variantida:

Sovrisiga qarasang,

Sakson uyni tikkanday.

Iyig'iga qarasang,

Qirqta kampir yotguday,

deb boshlanuvchi ot ta'rifi keltirilgan katta epik formulaning yetmish ikki misrasi otning tasviriga bag'ishlanib, shu o'rinda o'ttiz olti o'xshatish berilganki, har ikkinchi misrada birinchi misradagi o'xshagan detalni o'xshatuvchisi ko'rsatiladi. Baxshi otning tashqi ko'rinishi va harakatlarini o'xshatishli epik formulalar asosida har misrada shunday uyg'un tizgan va bu so'z munchog'ida tekis terilgan marjon kabi o'z o'rnini topgan.

Bunday otning tavsifini to'raligicha o'xshatishlar asosida keltirilganda barcha baxshi maktablarda qo'llaniladigan kichik epik formulalardan tashqari, Sherobod dostonchilik maktablari vakillarigagina xos bo'lgan kichik epik formulalarni ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, Qodir baxshi kuylagan "Zaydinoy" dostonida o'xshatishli kichik epik formulalar asosida ifodalangan ot ta'rifini Chori baxshi Umirov kuylagan "Tarkibadaxshon", Chorshanbi baxshi Rahmatullaev, Shoberdi baxshi Boltaev, Abdunazar Poyonov kuylagan "Malla savdogar", Abdunazar Poyonov kuylagan "Oltin qoboq" dostonlaridagi ot ta'rifi keltirilgan katta epik formulalarda ham ayni yoki ayrim o'zgarish bilan qo'llanilganligini ko'rishimiz mumkin. Fikrimiz tasdig'i sifatida Abdunazar Poyonov kuylagan "Oltin qoboq" dostonidagi kuylangan "otga mamiz berish" (otni maqtash, ta'rif berish) o'rnini ko'rib chiqamiz:

To'bangdagi ikki ko'z,

Ajdarhoning ko'ziday,

Gijing-gijing o'ynaysan,

Jo'gining erka qiziday,

Sovringdagi go'shtlaring

Laylimkonning tuziday,

Badaning yuqaligi

Xitoyning qog'oziday.

O'zbek xalq dostonlarida qahramon va ot obrazini ajdarhoga qiyoslanishi epik formulaga aylanib, juda ko'p o'rinlarda qo'llanadi. Bu ilonsifat xayoliy mavjudot xalq og'zaki ijodining afsonaviy, mifologik obrazlaridan biri sanaladi. Bu o'rinda otning o'zi emas, ko'zi ajdarhoning ko'ziga qiyoslangan. Keyingi misralarda otning o'yinga tushishi jo'gi, ya'ni raqsga tushib, tomosha ko'rsatib yuruvchi ko'chmanchi xalq lo'lilarning qiziga o'xshatiladi. Keyingi misrada Sovrisidagi go'shtlari Laylimkonning tuziga qiyoslanadi. Laylimkon Surxondaryo viloyati Sherobod tumanida joylashgan tuz koni hisoblanib, xalq orasida Xo'jaykon deb ham yuritiladi. U shifobaxsh kon bo'lib, uning tuzlari kristall kabi yaltillab turadi. Misra orqali baxshi katta yaltirab turuvchi ot sovrisini ko'z oldimizga keltirishimizda yordam beradi.

"Tarkibadaxshon" dostonida esa ot ta'rifi Avazxonning Tarkibadaxshonning uzoq yo'liga chiqishida otga qayta-qayta qamchini urishi bilan qamchining zarbidan yashin tezligida yo'lga tushgan, achchig'i kelgan G'iro't tasviri chiziladi.

Ikki quloq tikka bo'lgan,

Keng adirning andiziday,

Bo'ktirchi gushi bilqillar,

To'ngnagan to'qson muziday.

Biz ko'rayotgan misralarda otning jahldagi tasvirini quloqlarining tik bo'lishi vositasida ifodalash bilan birga uni adir, kengliklarda o'suvchi o'simlik – andizga qiyoslanadi. Chunki "Andiz–(Inula) qoqidoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o'tlar turkumi. ...O'zbekistonda bo'ydor turlari ko'proq tarqalgan". Andiz adirdagi o'simliklar orasida balandroq ko'rinib turishi bilan esga olinadi. Demak, quloqlarning tik turishi andizga qiyoslanishi, nafaqat ohang jihatdan, balki mazmunan ham o'rinlidir. Keyingi qatorda esa, ot go'shtlarining to'ngnagan (qotgan) muzga qiyoslanishi ham o'ziga xos o'xshatishli epik formula sanaladi. Abdunazar baxshi muz detalidan go'shtga emas, ko'zlarga nisbatan foydalanadi:

Joltillaydi ko'zlaring

*Chillada qishning muziday.
Tog'dan o'ynab tashlashing
Jaylovdan qaytgan qo'ziday,
Tikka-tikka qochishing
Tulkini quvgan toziday.
Gohida yurmay qolishing
Abdunazarning soziday.*

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Biz ko'rib chiqayotgan dostonlarda ot tasvirini berishda ot va uning tana a'zolarini qiz, bibi (eshon quchgan bibi), qozi (pora yegan qozi), qo'zi, tozi, kiyik, ayiq (ayiqning bolasi), qal'a, jala (chillaning jalasi), tuz, muz (chillaning muzi), yulduz, lola, ko'rpa, supra, sep (kelining pichgan sepi), kubi (Boybichcha pishgan kubi), qozon, azon (mulla aytgan azon) kabi kishi, hayvon, tabiat hodisalari, narsa-buyum kabi elementlarga qiyoslash barqaror shakl olgan bo'lib, ular alohida so'z yoki kengaygan birikma shaklida epik formulaga aylangan.

Demak, o'zbek xalq dostonlarida qo'llanilgan an'anaviy o'xshatishlarning barqaror shakl olgan ko'rinishlari dostonlarda kichik epik formula vazifasini bajaradi. O'xshatish asosli kichik epik formulalar qo'llanish doirasi o'zbek xalq dostonlarida juda keng bo'lib, ijro davomida tasvirni, anglanishi lozim bo'lgan tushunchani oson yetkazish usuli sifatida baxshi improvizatsiyasi uchun imkoniyatlar tug'diradi. Bunday kichik epik formulalar ham nasriy, ham she'riy parchalarda barobar qo'llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

Alpomish. Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti. O'zbek xalq ijodi yodgorliklari. J.1.– T. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyotining matbaa ijodiy uyi. 2018.-B.67.

1. Go'ro'g'lining paydo bo'lishi" Ahmadjon Soyibnazarov varianti. O'zFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti Folklor arxivi. № 1533.

2. Malla savdogar. O'zbek xalq dostoni. Aytuvchilar: Chorshanbi baxshi Rahmatullaev, Shoberdi baxshi Boltaev, Abdunazar Poyonov. Toshkent. "Akademnashr", 2018.

3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. №1. 2000. –B.341.

4. Oltin qoboq. Aytuvchilar: Abdunazar Poyonov.– T.Akademnashr. 2018.-B. 109.

5. Ravshan. Ergash Jumanbulbul o'g'li. J.1. – T. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.1971..-B. 37.

6. Tarkibadaxshon. Aytuvchi: Chori baxshi Umirov, yozib oluvchi: Abdiolim Ergashev. O'zFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti Folklor arxivi. №1814.

7. Yunus pari. Po'lkani baxshi varianti. O'zbek xalq ijodi .– T. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.1967.-B.191.

8. Zaydinoy. Qodir shoir varianti . O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti Folklor arxivi.Inv. №1692.

9. Homidiy H. va b. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1967. – B.262.

10. Suhbat Abdunazar Poyonov bilan. 25.03.2020 y. Surxondaryo viloyati Qiziriq tumanida bo'lib o'tgan. – G.D.

11. Yakubbekova M. O'zbek xalq qo'shiqlarining lingvopoetik xususiyatlari. Filol.fanlari doktori...diss. – Toshkent, 2005. – B. 67.

12. Манджиева Б. Конь героя в калмыкской богатырской сказке и в героическом эпосе «Джангар». Современные проблемы науки и образования. № 1. 2015. – С. 3.

13. Ухов П.Д. Типические места (лоси соммунес) как средство паспортизации былин// Русский фольклор. Материалы и исследования. М.; Л., №2. 1957. С. 129—154.

O'ZBEK O'QUV LUG'ATCHILIGIDA DARAJALANISH TAMOYILI

Eshboyev Qahramon Bakir o'g'li, Renessans ta'lim universiteti dotsenti v.b., filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

PRINCIPLE OF GRADING IN UZBEK STUDY VOCABULARY

Eshboev Kakhramon Bakir o'g'li, associate professor of Renaissance Educational University, v.b., Doctor of Philosophy in Philology (PhD)

ПРИНЦИП ОЦЕНИВАНИЯ В УЗБЕКСКОЙ УЧЕБНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Кахрамон Эшбоев Бакир оглы, и.о. доцента образовательного университета «Ренессанс», доктор философии по филологическим наукам (PhD)

<https://orcid.org/0000-0001-5038-7520>

e-mail:
eshboyev202020@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek o'quv lug'atchiligida darajalanish hodisasining ilmiy talqini, darajalanish qonuniyatining o'quv lug'atchiligida tatbiq etilish holati va o'quv lug'atlarida leksikografik izohlash kabi talqinlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: leksikografiya, lug'atchilik, o'quv lug'ati, darajalanish, darajalanish lug'ati, darajalanish qatori.

Abstract: This article covers the scientific interpretation of the phenomenon of gradation in Uzbek educational vocabulary, the state of implementation of the law of gradation in educational vocabulary, and interpretations such as lexicographic interpretation in educational dictionaries.

Key words: lexicography, educational vocabulary, grading, grading dictionary, grading series.

Аннотация: В данной статье описывается научная интерпретация феномена градации в узбекской учебной лексике, состояние реализации закона градации в учебной лексике, а также такие интерпретации, как лексикографическая интерпретация в учебных словарях.

Ключевые слова: лексикография, учебная лексика, выставление оценок, оценочный словарь, оценочный ряд.

KIRISH. Bilamizki, o'quv lug'atchiligi leksikografiyaning alohida mustaqil sohasi sifatida tan olingan. Professor B.Bahriddinova o'zining "O'zbekistonda o'quv lug'atchiligi: lingvistik asoslari, tarixi va istiqbollari"[1] nomli dissertatsiyasida zamonaviy o'quv leksikografiyasi masalasi va vazifalari muhokamasini kun tartibiga olib chiqadi. B.Bahriddinova tomonidan o'quv lug'atchiligi bilan bog'liq muammo va vazifalarga quyidagicha

munosabat bildiriladi: "Ma'lumki, XX asr boshlarida umumiy leksikografiyadan o'quv lug'atchiligi ajralib chiqdi va o'quv lug'atlarining zamonaviy avlodlarini yaratishga alohida e'tibor qaratildi. Tilshunoslik va pedagogika fanlari oraliq'idagi lingvodidaktik yo'nalish – o'quv lug'atchiligi tarmog'ining maxsus soha sifatida rivojlanayotganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni paytda o'quv lug'atlari milliy qadriyatlarga sodiq, dunyoqarashi keng, ongi yetuk, mustaqil

fikrli, ogʻzaki va yozma nutqi ravon avlodni tarbiyalashda muhim ijtimoiy-siyosiy va madaniy vazifani bajaradigan maktab darsliklariga yordamchi vosita sifatida taʼlim tizimida oʻziga xos oʻrin egallaydi”[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Olimaning ushbu tadqiqotida oʻquv lugʻatchiligi sohasining tadqiqi jahon tajribasi misolida atroflicha tavsiflab berilgan. Tilshunos oʻquv lugʻatchiligi boʻyicha jahon tilshunosligida amalga oshirilgan tadqiqotlarni alohida eʼtirof etadi. Xususan, S.Jonson, J.Dyubua, K.Dyubua, G.Matore, B.Kyumada, K.D.Bak, J.Malkiel, P.N.Denisov, L.A.Novikov, V.V.Morkovkin, L.V.Sherba, V.G.Gak kabi[1] tilshunoslarning nazariy yondashuvlarini chuqur tahlil qiladi. Shuningdek, bu borada V.Blanar, Ye.M.Vereshagin, V.G.Kostamarov, L.V.Malaxovskiy kabi olimlarning ilmiy izlanishlarini ham qayd qilib oʻtish joiz.

B.Bahriddinova oʻzbek tilshunosligida oʻquv lugʻatchiligi sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlarga quyidagicha munosabat bildiradi. “Oʻzbek tilshunosligida oʻquv lugʻatchiligining nazariy va amaliy masalalari monografik koʻlamda oʻrganilmagan boʻlsa-da, sobiq shoʻro davrida milliy maktablarda rus tilini samarali oʻqitish maqsadida yaratilgan ikki tilli ruscha-oʻzbekcha oʻquv lugʻatlari M.X.Toʻxtaxoʻjayeva, L.M.Odinayeva, K.A.Sharofiddinova, S.F.Akobirov, M.S.Soliyev kabilarning ishlari uchun tadqiq manbai boʻlib xizmat qildi”[1]. Istiqlol yillarida esa, A.Hojiyev, Sh.Rahmatullayev, A.Nurmonov, H.Neʼmatov, A.Madvaliyev, R.Sayfullayeva, M.Mirtojiyev, M.Umarxodjayev, N.Mahmudov, B.Mengliyev, Sh.Shaxobitdinova, L.Raupova, S.Normamatov, B.Bahriddinova kabi olimlarimiz tomonidan oʻzbek leksikografiyasi muammolari doirasida nazariy-amaliy masalalar tadqiq qilindi.

B.Bahriddinova doktorlik dissertatsiyasida *oʻquv lugʻati* terminini quyidagicha tavsiflaydi: “Soʻzligi maʼlum bir mezonlar asosida tartiblangan, shakllangan oʻquv-uslubiy talabga javob bera oladigan, taʼlim oluvchining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish

uchun xizmat qiladigan, maʼlumotni tezkor va qulay taqdim etish vositasiga oʻquv lugʻati deyiladi”[1].

Oʻzbek tilshunosligida soʻzlarning darajalanish munosabatiga asoslangan ilk oʻquv lugʻat Sh.Bobojonov va I.Islomov hammuallifligida tuzilgan “Oʻzbek tilining soʻzlar darajalanishi oʻquv lugʻati”dir. Mazkur lugʻatning “Soʻzboshi”sida lugʻatning tarkibi, tuzilishi, leksikografik xususiyatlari bilan birga lugʻatni yaratish zarurati xususida ham maʼlumotlar yoritilgan. Ushbu lugʻat bu turdagi lugʻatlarning ilk namunasi boʻlganligi tufayli unda ayrim kamchilik va xatolar ham mavjud, oʻquv lugʻati oldiga qoʻyiladigan lingvodidaktik talablarga toʻliq javob beradi, deb boʻlmaydi. Darhaqiqat, lugʻat tuzishning ham oʻziga xos leksikografik, lingvodidaktik meʼyoriy talablari, mezonlari mavjud. Ushbu lugʻatda soʻzlarning darajalanish qatorlari keltirilgan boʻlsa-da, qatoridagi soʻzlar leksikografik izoh bilan taʼminlanmagan, unda soʻzlar darajalanishi alifbo tartibida illyustrativ misollarsiz graduonimik qator holda aks ettirilgan. Ushbu lugʻat oʻzbek tilida yaratilajak zamonaviy darajalanish oʻquv lugʻatini yaratish uchun boshlangʻich manba boʻlib xizmat qilishi bilan ahamiyat kasb etishini inkor etib boʻlmaydi. Shu oʻrinda aytib oʻtish kerakki, bu lugʻat oʻzbek tilida darajalanish munosabatiga asoslangan lugʻatning ilk namunasi sifatida oʻziga xos yutuq va kamchiliklarga ega boʻlishi tabiiy. Tilshunosligimizda bu turdagi lugʻatlarning metodik taʼminoti ham hali toʻliq yaratilmagan. Mazkur lugʻat ham foydalanuvchining toʻliq lugʻat ustida ishlashiga amaliy yordam beruvchi uslubiy koʻrsatmaga ega emas. Bu, albatta, tilshunosligimiz oldida turgan lingvodidaktik tadqiqotlar, pedagogik leksikografiya yoʻnalishlari taraqqiyoti bilan bogʻliq vazifalardandir.

Tadqiqotchi Q.Eshboyev oʻzining “Soʻzlararo darajalanish oʻquv lugʻatini tuzish asoslari”[8] nomli falsafa doktori dissertatsiyasida yangi zamonaviy soʻzlar darajalanish oʻquv lugʻatining oʻquv-uslubiy talabga javob beradigan darajalanish oʻquv lugʻati yuqorida qayd qilingan lugʻatdan farq qilishini taʼkidlaydi. Tadqiqotchi taklif qilayotgan lugʻat “Soʻz boshi” mavzusi

ostida, graduonimik qatordan tashkil topib, qatorning quyi qismidan darajalanish qatoridagi har bir soʻzga izoh berilishi, zarur boʻlgan hollarda illyustrativ misollar keltirilishi hamda soʻzlar lugʻat belgilari bilan taʼminlanishini aytib oʻtadi. Shuningdek, har bir toifa guruhi uchun alohida tuziladigan oʻquv lugʻatida bogʻcha tarbiyalanuvchilari uchun, boshlangʻich sinflar uchun va tayanch sinflar uchun foydalanuvchilarning yosh xususiyati ham eʼtiborga olinishi, shu asosda soʻzlar darajalanish qatorlari tuzib chiqilishi koʻzda tutiladi, deydi. Yaʼni bogʻcha tarbiyalanuvchilari uchun eng sodda, tushunarlik darajasi oson boʻlgan soʻzlar qatori, boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun sal murakkab maʼnoli soʻzlar qatori va tayanch sinflar uchun darajali munosabatga kirishuvchi barcha soʻzlar qatori tanlanishini nazarda tutgan.

Tilshunos O.Shukurovning “Oʻzbek tilining maʼnodosh soʻzlar oʻquv lugʻati” kirish qismida sinonimiya, antonimiya va graduonimiya munosabatiga doir fikr-mulohazalar bildirilgan. Jumladan, “Oʻtgan asrning oxirlariga qadar soʻzlararo maʼnoviy munosabatlar sinonimiya va antonimiya bilan chegaralanib qolgani, sistem tahlil usuli asosida olib borilgan keyingi kuzatishlarda tilda maʼnoviy munosabat rang-barang ekanligi oydinlashgani, ularning graduonimiya, giponimiya, partonimiya, funkcionimiya, iyerarxionimiya kabi turlari aniqlangani, ushbu lugʻat avvalgi lugʻatlardan soʻzlikni shakllantirishda mazkur munosabatlardan sinonimlarni ajratib olishi bilan farqlanishi izohlanadi: “Lugʻaviy maʼnodoshlik sememasi tarkibidagi atash va vazifa semalari bir xil, ifoda semalari har xil boʻlgan, bir turdagi narsa-buyum, belgi-xususiyat, harakat-holatni ifodalovchi leksemalararo munosabatdir. Darajalanish esa umumiy atash semalari bir xil, lekin maʼlum bir semaning turli darajasini ifodalovchi leksemalardir. Bundan tashqari, maʼnodoshlik va darajalanish orasidagi ikkinchi farq shundaki, maʼnodoshlik qatoridagi leksemalar oʻzaro ifoda semalari bilan farqlansa, darajalanish qatorida bu shart boʻlmaydi. Shunga koʻra, maʼnodosh sifatida qarab kelingan koʻpgina darajalangan soʻzlar alohida munosabat tizimi

sifatida qaralib, mazkur lugʻatdan chetda qoldi”[6].

Q.Eshboyev yangi zamonaviy soʻzlar darajalanish oʻquv lugʻati quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topishi maqsadga muvofiq deya taʼkidlaydi: 1)kirish; 2)oʻquv-metodik taʼminot (lugʻatdan foydalanish boʻyicha koʻrsatma); 3)graduonimlar qatori (lugʻatdagi graduonimik qatorni yosh nuqtayi nazaridan guruhlashtirish); 4)qatorning umumiy sharhi; 5)qatoridagi har bir leksemaga izoh; 6)illyustrativ misol; 7)lugʻat belgilari[8].

Tilshunos J.Djumabayeva oʻzining monografiyasida graduonimiyaning korpusdagi oʻrniga toʻxtalib, shunday deydi: “Leksik graduonimiyaning boshqa leksik-semantik kategoriyalar kabi korpusda ham oʻz oʻrniga ega boʻla olishi muhim hisoblanadi. Bu nafaqat lingvistik tadqiqotlar, balki parallel korpuslarda tarjimonlar uchun darajalanishning mosligi, qiyoslanayotgan matnlarda adekvatlikni taʼminlovchi muhim omil ekanligini tadqiq qilish uchun ham zarur manba boʻlib xizmat qiladi”[8]. Tilshunos oʻzbek tilida yangi yaratilishi kerak boʻlgan graduonimlar lugʻatidagi leksemalar korpusga maxsus dasturlar yordamida kiritilishi, kiritilgan maʼlumotlarda uchraydigan leksik graduonimlar tahlili lingvistika sohasida tadqiqot olib boruvchilar uchun muhim manba boʻlib xizmat qilishini ham taʼkidlaydi. Qayd qilingan masalalar, albatta, tilshunoslar, ayniqsa, leksikografiya sohasi mutaxassislari, tadqiqotchilari dolzarb vazifalarni bajarishi lozimligini taqozo qiladi.

Soʻzlar darajalanishi oʻquv lugʻati masalasi doirasida darajalanish qatori degan tushuncha ham yetakchi oʻrinni egallab turadi. Shu bois ushbu termin maʼnosiga eʼtibor qaratib oʻtishni joiz deb oʻylaymiz. Soʻzning maʼnosidagi muayyan belgining darajasi asosida hosil qilinuvchi ushbu qator bir necha xususiyatga ega boʻlishi lozim. Darajalanish qatori – qator tarkibi eng kamida uchta darajalanuvchi birlikdan iborat boʻlishi shart. Qator tarkibidagi leksemalarning oʻzaro ichki munosabatlari asosida tartiblangan qatori. Darajalanish qatori – joylashuvi, qoʻllanilish darajasi va uslubiy nozikliklariga asoslangan

leksik hamda frazeologik graduonimlar qatori. Qayd qilinganlardan ma'lum bo'ladiki, darajalanish qatori o'ziga xos lingvistik tabiatli yaxlit mikrotizimdir. Ma'lumki, graduonimik paradigma sinonimik paradigma kabi doimo ochiq. Shu bois davrdan davrga graduonim lug'atlar so'zligi – graduonimik qatorlar, avvalo, davr taqozosi, nutq, jamiyat talabi asosida iste'moldan chiqib, yangilari bilan boyib boradi. Shuningdek, so'zlar semantikasidagi o'zgarishlar yangi-yangi darajalanish qatorlarining yuzaga kelishi uchun omil bo'lib xizmat qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, keyingi yillarda o'quv lug'atlar umumiy tuzilishi mualliflarning lug'at tuzish bo'yicha tajribasi, lug'at turi – elektron yoki bosma lug'at ekani va boshqa omillarga ko'ra takomillashib borayotgani kuzatilmogda. Yangi avlod darajalanish o'quv lug'atining megaqurilishini shakllantirishda tadqiqotchil G.Mirhanovanning amalga oshirgan ishlariga tayanishimiz mumkin. Tadqiqotchining ishida iboralarning o'quv lug'ati megaqurilishi bilan bog'liq quyidagilar qayd qilinadi: "O'quv lug'atining megaqurilishi kirish (1); "Lug'atdan qanday foydalaniladi?", "Lug'atdan foydalanish bo'yicha ko'rsatma", "Lug'at bilan ishlash bo'yicha yo'riqnoma" kabi nomlar bilan yuritiladigan o'quv-metodik ta'minot (2); lug'atda foydalanilgan shartli qisqartmalar va ularning izohi (3); lug'at korpusi, ya'ni so'zlik (4); ilova (5)lardan tashkil topishi kerakligini aytib o'tadi. U umumiy strukturasi amaldagi leksikografik an'analarga asoslangan bir necha parametrlilik qismlar bilan birga leksik birliklarni lug'atda o'quv maqsadida taqdim qilishning innovatsion metodlariga asoslangan yangi qismlar bilan boyib borishini ham ta'kidlaydi"[9].

XULOSA. Darajalanish lug'ati uchun graduonimik qatorda, bosh so'z (dominant) ning ma'nosini sinonimik qatordagi dominant kabi tushunmaslik kerak. Chunki graduonimlar o'zaro denotativ va konnotativ ma'nosi jihatidan ham farqlilik kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Бахриддинова Б. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол. фан. докт (DSc) ... дисс. – Самарқанд, 2020. – 260 б.
2. Новиков Л.А. Учебная лексикография и её задачи // Вопросы учебной лексикографии / Под ред. П.Н. Денисова и Л.А. Новикова. – М.: Изд. МГУ, 1969. – С. 3-11.
3. Денисов П.Н. Учебная лексикография: итоги и перспективы. Проблемы учебной лексикографии. – М.: Изд.-во Моск.ун-та, 1977. – 189 с., – С 4.
4. Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии: Дисс. ... докт. филол. наук (в форме научного доклада). – М.: Институт русского языка им. А.С. Пушкина, 1990. – С. 8.
5. Бобожонов Ш., Исломов И. Ўзбек тилининг сўзлар даражаланиши ўқув луғати. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2007. – 39 б.
6. Шукуров О., Бойматова Б. Ўзбек тилининг маънодош сўзлар ўқув луғати. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2007. – 45 б.
7. Мирханова Г. Ўзбек тилининг синонимлар ўқув изоҳли луғатини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Қарши, 2022. – 138 б.
8. Эшбоев Қ. Сўзлараро даражаланиш ўқув луғатини тузиш асослари: Филол. фан. фалс.док. ... дисс. автореф. – Андижон, 2022. 134 б.
9. Джумабаева Ж. Турли тизимли тилларда лексик ва стилистик градуонимия. Монография. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2017. – 210 б.
10. Ражабова З.И. Ўзбек ўқув фразеографиясининг лингвистик аспекти: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Қарши, 2022. – 145 б.

HOFIZ XORAZMIY DEVONIDA GRAFIK VOSITALAR LINGVOPOETIKASI

O'tajonova Farog'at G'afurjonovna, UrDU "O'zbek
tilshunosligi" kafedrasida o'qituvchisi

LINGUOPOETICS OF GRAPHIC TOOLS IN THE OFFICE OF HOFIZ KHVARAZMIY

O'tajonova Farogat Ghafurjonovna, Teacher of the Department of
"Uzbek linguistics" of UrDU

ЛИНГВОПОЭТИКА ГРАФИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ДЕВОНЕ ХАФИЗА ХОРЕЗМИ

Оттажонова Фарогат Гафуржоновна, преподаватель
кафедры "Узбекская лингвистика" УрГУ

<https://orcid.org/0009-0002-6984-4474>

e-mail:
farogatotajonova69@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada 1981-yilda professor Hamid Sulaymonov tomonidan nashr qildirilgan Hofiz Xorazmiy devoni matnida aniqlangan ba'zi xatolarning yuzaga kelish sabablari xolisona o'rganiladi. Ushbu so'zlar o'rnida qo'llanilishi kerak bo'lgan so'zlar havola qilinadi.

Kalit so'zlar: Hofiz Xorazmiy devoni, matn lingvopoetikasi, faksimile, chun va xun, xayol va xayyol, karam va garm so'zlarining matniy xususiyatlari.

Abstract: The article objectively studies the causes of some errors identified in the text of Hafiz Khorezmi's book published by Professor Hamid Sulaimanov in 1981. Words that should be used in place of these words are referenced.

Key words: Hofiz Khorazmi's book, linguopoetics of the text, textual features of the words facsimile, chun va xun, xayol va xayyol, karam va garm.

Аннотация: В статье объективно исследуются причины некоторых ошибок, выявленных в тексте книги Хафиза Хорезми, изданной профессором Хамидом Сулаймановым в 1981 году. Слова, которые следует использовать вместо этих слов, указаны.

Ключевые слова: книга Хофиз Хорезми, лингвопоэтика текста, текстуальные особенности слов факсимиле, чун и хун, хаял и хайял, карам и гарм.

KIRISH. Mumtoz matn lingvopoetikasining asosiy xususiyatlaridan biri matnshunoslik bilan uzviyligidadir. Qo'lyozma (faksimile) yuzasidan olib borilayotgan tadqiqot tilshunosdan matnshunos sifatida ham yondashishni talab qiladi. Chunki "matnshunos qo'lyozma nusxadagi xattotlar uslubini diqqat bilan o'rganishi, harflarning "bejirim tasvirlari" o'rtasidagi bog'liqlikka,

ularning o'ziga xos bezak-unsurlariga e'tibor berib, xatolik nima sababdan sodir bo'lganini aniqlashi lozim. Ba'zi hollarda, xattotlar so'zni o'qiy olmasalar, kontekstdan kelib chiqib, o'zlaricha matnni tuzatib yoki to'ldirib ketganlar. Matnshunos tomonidan xolis aniqlangan xato qiyosiy tahlil orqali asosiy matnda tuzatib boriladi"¹.

¹ Сирожиддинов Ш. Адабий манбашунослик ва матншунослик. –Тошкент: 2018. – Б. 67.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Hofiz Xorazmiy devonining 1981-yildagi o‘zbek olimi Hamid Sulaymonov hamda 1998-yilda Turkiyada Rejep To‘parli tomonidan nashr qilingan nashrlari matni devonining faksimilesi o‘zaro qiyosiy-tahliliy metod orqali tadqiq qilinadi.

MUHOKAMA. Hofiz Xorazmiy devonini nashrga tayyorlagan o‘zbek olimi Hamid Sulaymonov ham, turkiyalik olim Rejep To‘parli ham matnga juda katta e‘tibor va ehtimom bilan yondashadigan mutaxassis bo‘lgani bois, bir qadar murakkab xat bilan yozilgan asarni muvaffaqiyat bilan o‘qiganlar. Rejep To‘parli Hamid Sulaymonovning bu boradagi mehnatlarini qadrlab, “Chig‘atoy adabiyotining hozirgi kungacha eng muhim shoirlaridan biri bo‘lgan Xorazmiy Hofizning she‘rlarini o‘z ichiga olgan devonini professor Hamid Sulaymonov tomonidan Hindistonning Haydarobod shahridagi Salarjang muzeyidan topilgan yagona nusxasi asosida 1981-yilda kirill alofbosida ikki jildga jamlab nashr qilingani va shu tariqa ilmiy jamoatchilikka tanishtirilgani” haqida “nihoyatda go‘zal she‘rlarni o‘zida mujassam etgan bu devon til tarixi nuqtayi nazaridan katta ahamiyatga ega”, – deb baholar ekan, ayrim mulohazalarini ham bayon etadi.

NATIJALAR. Jumladan, olim 17-g‘azaldagi:
Lavhi ko‘ngulda mushaf-i ishqin tamom o‘qib,
Hejdah hazor olamini ashrxon tila,
baytidagi *o‘n sakkiz ming* ma‘nosidagi so‘z, haqiqatan, *sarhat* tarzida yanglish o‘qilganini qayd etadi². Faksimile bilan tanishgan mutaxassis

*سەككىز مىڭ*³ so‘zini o‘qishning o‘zi anchayin qiyin ekanin tushunadi. Qolaversa, bu so‘zning to‘g‘ri o‘qilishida mumtoz poetik qonuniyatlarga rioya qilish qo‘l keladi. Sababi bayt tanosub asosida qurilgan bo‘lib, *lavh, mushaf, o‘qimoq, ashrxon* so‘zlari tanosubi yuzaga keltirilgan. *Lavh, mushaf* so‘zlari ma‘nolari bugungi o‘quvchiga bir qadar ma‘lum bo‘lgani bois *ashrxon* so‘zi xususida to‘xtalamiz. Arabcha *o‘n* ma‘nosida *‘ashr* عسر va

forscha *o‘quvchi* ma‘nosidagi *xon* خوان dan iborat bu so‘zning “Farhangi Dehxudo”da turli lug‘atlardagi izohlari jamlangan. Jumladan, “G‘iyosu-l-lug‘ot”da *ashrxon* “Qur‘on o‘qishni yangi boshlagan o‘rganuvchi. Chunki unga dastlab tabarruk sifatida o‘n oyat o‘rgatiladi”. “Burhoni qote”da esa Qur‘on qorisi, hofizi Kalom” hamda “ishdan (lavozimidan) bo‘shatilgan odam” kabi ma‘nolari izohlangan. Keyinchalik *ashrxon* ham xuddi *abjadxon*⁴ so‘zi singari tajribasiz; maktab bolasi; yosh bola kabi ma‘nolarni kasb etgan. Shu asosida baytning umumiy mazmuni “Uning ishq mushafi (Qur‘oni)ni ko‘ngul lavhiga qo‘yib o‘qib [chiqsang] (Kalomulloh asrorini imkon qadar anglagan holda), o‘n sakkiz ming olamni uning oldida bir maktab bolasi sifatida ko‘rsan” tarzida namoyon bo‘ladi. A.Rustamov yozishicha, *olam* so‘zining o‘ziga xos tomoni shundaki, u faqat moddiy mavjudot emas, ma‘naviyotga nisbatan ham qo‘llanadi. Undan tashqari “olam” so‘zi borliqning azaliy va abadiy jihatini ham o‘z ichiga oladi. Shu nuqtayi nazardan “olam” so‘zi “dunyo” va “koinot” so‘zlariga nisbatan mazmunan kengdir... “O‘n sakkiz olam”, “o‘n sakkiz ming olam”, “yetmish ming olam”, “uch yuz oltmish ming olam” degan iboralar ham bor bo‘lib, bular ilmiy asosga ega emas. Bulardan “o‘n sakkiz ming olam” mashhur bo‘lib, mubolag‘a uchun qo‘llanadi⁵. Demak, o‘n sakkiz ming (*hejdah hazor*)ning *olam* so‘zi bilan birikma hosil qilishini e‘tiborga olish matnning aniq o‘qilishini ta‘minlaydi.

Xuddi shunga o‘xshash holatni 250-g‘azalda ham kuzatamiz (bu holat ham Rejep To‘parli tomonidan qayd etilgan). Nashrda:
Yetgay umidina ko‘zum ishq yo‘linda oqibat,
To‘sha-yi roh emdikim chun jigar qilaturur.

Nashrda *chun* deb o‘qilgan so‘z aslida *xun*, ya‘ni “qon”dir. Eski yozuvimizda *chun* چون va *xun* خون so‘zlari bir xil yozilib, nuqtalarining soni va satr osti yoki ustidaligi bilan farqlanadi. Demak, *chun jigar* deb o‘qilgan birikma aslida *xuni jigar*, ya‘ni “bag‘ir qoni”dir. Ana shunda bayt mazmuni “Ishq

² Harezmiy Hafiz’in divani. – Ankara: Turk Dil Kurumu, 1998– S. 3.

³ Harezmiy Hafiz’in divani. – Ankara: Turk Dil Kurumu, 1998– S. 68.

⁴ Иброҳимов С., Шамсиев П. Алишер Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1972. – Б. 22.

⁵ Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б. 84.

yo'lida ko'zim endi manziliga yetishiga umid qilaman. Chunki u o'ziga bag'ir qonini yo'l ozug'i qilgan" tarzida namoyon bo'ladi. Bu yerda *yo'l, to'shayi roh* birikmalari tanosub hosil qilgan. *To'shayi roh* birikmasi mumtoz adiblarimiz tilida *zodi rohila* birikmasi bilan ham ifodalangan. Mana shu g'azal mutolaasi davomida undan oldingi bayt ham e'tiborimizni tortdi. Chunki shu baytda safar taraddudi haqida gap ketadi va muallif:

*Tor og'zi xayolidin xasta ko'ngul bo'lub xayol,
Oh, adam jahonina azmi safar qilaturur, – deydi.*

Baytni nasriy bayonga aylantirsak, "uning tor og'zini o'ylagan xasta ko'ngil xayol bo'lib, yo'qlik dunyosiga safar qilishga chog'lanadi", shakliga keladi. Ko'rinib turibdiki, fikr to'liq shakllanishi uchun "nimadir" yetmayapti. Nazarimizda, o'sha "nimadir" ikkinchi *xayol* so'zi aslida "suvo'riy", "chavandoz" ma'nolarini beruvchi *xayyol* so'zi ekani bilan bog'liq. Chunki mumtoz matnlarda *xayol* خيال va *xayyol* خيال so'zlari bir xil yoziladi. Hatto *xayyol* so'zi juda kam ishdatilganidan, M.Mu'inning "Farhangi forsiy" lug'atidan joy olmagan. Shuningdek, "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati"da ham bu so'zni uchratmaymiz. Ana shunda bayt mazmuni "uning tor og'zini o'ylagan xasta ko'ngil o'tliq bo'lib (ya'ni, nihoyatda tezkorlik bilan), yo'qlik dunyosiga safar qilishga chog'lanadi".

R.To'parli yana bir misol sifatida 649-g'azalda *garm* bo'lishi kerak bo'lgan so'zning *karam* tarzida o'qilganini eslatadi. Devondagi 649-g'azal:

Sanga jon birla qul bo'lubtururman, ey shahanshohim,

Chu olam ichra sandin o'zga yo'q sulton-i ogohim,
– matlasi bilan boshlanadi. G'azalning 3-bayti nashrda

Manim holimg'a rahm aylab, nazar karam aylagay erding,

Yetishsa sam'inga hijron o'tinda nola-vu ohim, – tarzida berilgan.

Ko'rinib turibdiki, bu baytning birinchi misrasida hazaji musammani mahzuf vazni buziladi. Sababi, aslida *garm* bo'lgan so'zning *karam*

tarzida o'qilishidir. Misra "Manim holimg'a rahm aylab, nazar garm aylagay erding" shaklini olishi bilan vazn joyiga tushadi. Birinchi holatda mazmun-mohiyat muvofiq bo'lishiga qaramay, vazn buzilishi yuz berishi misraning asl shakli bunday bo'lmasa kerak, degan shubha tug'diradi. Chunki mumtoz adiblarimiz, xususan, Hofiz darjasidagi daho shoir-larda vazniy nomuvofiqliklar uchramaydi. "*Karam*" "*garm*"ga aylantirilgandan keyin esa, misra mazmuni uncha o'zgarmaydi, ya'ni "mening holimga rahm qilib, bir nazar ehson qilsang edi..." tarzida qoladi. Sababi, fors tilida asl ma'nosi *qizdirmoq* bo'lgan *garm kardan* گرم کردن *iliq munosabatda bo'lmoq* mazmunini ham ifodalaydi⁶. Bu ikki so'zning ba'zan biri o'rniga ikkinchisi o'qilishi holatiga A.O'razboyev ham Ogahiy asarlari misolida e'tibor qaratgan. Xususan, Ogahiy devonidagi "Bo'lub karam tafakkur, Ogahiy, qil puxta so'z nikim, So'zingg'a so'z toporg'a ochmasun hech bir suxandon lab" baytidagi "bo'lub karam tafakkur" birikmasini "bo'lub garmi tafakkur" tarzida o'qish kerak. Chunki, birinchi holatda umuman biror fikr anglashilmaydi. Ikkinchi holat esa "tafakkur bilan mashg'ul bo'lgan holda", "teran tafakkur qilgan holda" degan ma'noni beradi. Aslida "issiq" ma'nosini anglatgan "garm" so'zi izofiy holatda "biror narsa bilan band bo'lish", "g'oyat mashg'ul bo'lish" ma'nosini beradi. Fors tilida "ish bilan bandman" mazmuni "sargarmi koram" tarzida namoyon bo'lishining sababi shu. Eng asosiysi, qo'lyozmada *garm* va *karam* so'zlari bir yoziladi. Sababi kotiblar "kof" ك va گ "gof" harflarini odatda bir xil shaklda yozadilar. Eng muhimi, bizning islohimizdan keyin bayt vazni o'z joyiga tushadi – hazaji musamanni solim holiga keladi⁷.

XULOSA. Vazn xususiyatlarini e'tiborga olish bir xil yozilgan so'zlarnigina emas, bir so'zning o'zini ham turli xil tabdil qilinishi mumkinligini ham e'tiborga olish kerak. Masalan, ayni bir so'z yoki so'z birikmasining o'zi bo'lgan *guliston* (17-g'azal), *durri* (19-g'azal), *sarafroz* (21-g'azal), *ikki* (28-g'azal), *qadimni* (32-g'azal), *davron husni* (45-g'azal), *xatti* (65-g'azal),

⁶ Персидско-русский словарь. Том II. – М.: Русский язык, 1983. – С. 393.

⁷ Ўразбоев А.Д. Огаҳийнинг тарихий асарлари лексикаси. Филол. фанлари д-ри дисс... – Тошкент, 2018. – Б. 194.

shakariston (86-g'azal), *men savdozodaga* (131-g'azal), *guhar* (146-g'azal) *gulsiton*, *duri*, *sarfarozi*, *iki*, *qaddimni*, *davroni husni*, *xati*, *shakkarsiton*, *meni savdozodaga*, *gavhar* shaklida o'qilishi kerak.

**ADABIYOTLAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):**

1. Harezmli Hafiz'in divani. – Ankara: Turk Dil Kurumu, 1998– S. 68.
2. Иброҳимов С., Шамсиев П. Алишер Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Фафур

Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1972. – Б. 22.

3. Персидско-русский словарь. Том II. – М.: Русский язык, 1983. – С. 393.

4. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б. 84.

5. Сирожиддинов Ш. Адабий манбашунослик ва матншунослик. – Тошкент: 2018. – Б. 67.

6. Ўразбоев А.Д. Огаҳийнинг тарихий асарлари лексикаси. Филол. фанлари д-ри дисс.– Тошкент, 2018. – Б. 194.

**О ФАКТОРАХ, ВОЗДЕЙСТВУЮЩИХ НА
ПОЯВЛЕНИЕ СИТУАТИВНО
ОБУСЛОВЛЕННОГО КОДОВОГО
ПЕРЕКЛЮЧЕНИЯ**

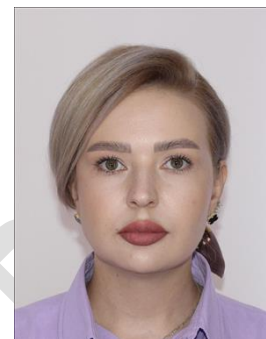
*Попова Анастасия Александровна,
преподаватель Ургенчского государственного
университета*

**VAZIYATLI SHARTLI KODLARNI
ALMASHTIRISH KO'RINISHIGA TA'SIR
ETUVCHI OMILLAR HAQIDA**

*Popova Anastasiya Aleksandrovna, Urganch
davlat universiteti o'qituvchisi*

**ABOUT FACTORS AFFECTING THE
APPEARANCE OF SITUATIONALLY
CONDITIONED CODE SWITCHING**

*Popova Anastasiya Alexandrovna, Urgench
State University, teacher*

<https://orcid.org/0000-0002-3347-2229>

e-mail:

anapopova90@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются основные причины кодовых переключений в речи билингва, которые являются результатом взаимодействия в его сознании двух разных языковых систем.

Ключевые слова: кодовые переключения, интерференция, смешение языков, социокультурные факторы, билингвы, билингвальные общества.

Annotatsiya: Maqolada ikki tilli nutqdagi kod almashinuvining asosiy sabablari ko'rib chiqiladi, bu so'zlovchining ongida ikki xil til tizimining o'zaro ta'siri natijasidir.

Kalit so'zlar: kod almashishi, interferensiya, tillarni aralashtirish, ijtimoiy-madaniy omillar, ikki tilda so'zlashuvchi shaxs, ikki tilli jamiyatlar.

Abstract: The article examines the main causes of code switches in bilingual speech, which are the result of the interaction of two different language systems in his mind.

Key words: code switching, interference, language mixing, sociocultural factors, bilinguals, bilingual societies.

ВВЕДЕНИЕ. Кодовые переключения в речи являются феноменом, когда говорящий переходит из одного языка

или диалекта в другой в рамках одного высказывания.

Как отмечает Г.Н.Чиршева, переключение кода, также известное как

кодовое переключение, происходит, когда говорящий использует элементы различных языковых уровней (предложения, словосочетания, слова, морфемы) на ином языке в речи. Это является характерной особенностью коммуникации у билингвов, и легкость и разнообразие структуры в переключении языковых элементов без пренебрежения правил принимающего языка свидетельствуют о высшем уровне владения двумя и более языками. Двужычной называется коммуникация, в которой участвуют билингвы и в которой происходит кодовое переключение [2, с.189].

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД. В ходе исследования было проанализировано явление переключения кодов. Опираясь на труды Г.Н.Чиршевой, Э.Хоффмана, данный исследуемый материал был подвергнут сопоставительному анализу, который был дополнен элементами структурно-семантического и описательного методов, что позволило выявить причины, по которым происходит переключение кода.

Переключение кодов может происходить на различных уровнях, как внутри предложения (интрасентенциальное переключение), так и между предложениями (интерсентенциальное переключение). Это может происходить по разным причинам, включая выражение определенного значения, создание эмоциональной окраски или выделение ударных моментов.

ОБСУЖДЕНИЕ. Переключение кода является наиболее творческим аспектом билингвизма, согласно взглядам Э.Хоффмана [1, с.44].

Сам факт, что человек способен переключаться между различными языковыми кодами, является признаком высокого уровня владения языком, а также определенной и общей коммуникативной культурой. Настоящая культура речевого общения подразумевает умение коммуницирующих переключаться между языковыми кодами в зависимости от ситуации. Напротив, невозможность индивида изменять речь в соответствии с условиями общения и приверженность только одному языковому коду воспринимаются как отклонение.

По мнению Э.Хоффмана, существует семь основных причин, по которым происходит переключение кода:

1. Переключение кода используется для обсуждения конкретного явления:

- для цитирования других людей;
- для придания эмоциональной окраски высказывания;
- оно может использоваться в восклицаниях.

2. Переключение кода может использоваться для повторения и пояснения явления:

- с целью представить информацию более понятным образом собеседнику;
- для выражения принадлежности к определенной группе людей.

Интересно отметить, что переключение кодов, интерференция и смешение языков являются нормальными явлениями во многих билингвальных и многокультурных сооб-

ществах. Они отражают языковое многообразие и показывают, как члены коммуникации могут воспользоваться различными языковыми ресурсами для достижения своей коммуникативной цели.

Одной из основных причин кодовых переключений являются социокультурные факторы. В многоязычных обществах люди могут использовать различные языки в различных жизненных сферах, таких как домашняя обстановка, работа, учеба и так далее. Кодовые переключения также могут быть включены для отражения принадлежности к своей определенной группе или для установления более тесной связи с собеседником.

Это явление может быть наблюдаемо в различных ситуациях и имеет значительное влияние на коммуникацию.

Рассмотрим социокультурный фактор как причину появления кодовых переключений в речи и их влияние на коммуникацию, который может выразиться в следующем:

- двуязычное или многоязычное окружение. Одной из главных причин кодовых переключений в речи является двуязычное или многоязычное окружение, в котором живут и общаются люди. В таких окружениях люди могут использовать различные языки в разных сферах жизни, таких как дом, работа и образование. Кодовые переключения могут быть использованы для выражения принадлежности к определенной группе или для установления более тесной связи с собеседником. Например, если

рассматривать семью, где родители говорят на разных языках. В такой семье дети могут переключаться между языками в зависимости от ситуации и участников разговора. Это позволяет им поддерживать и развивать свои языковые навыки, а также укреплять связь с каждым из родителей.

Кодовые переключения также могут быть связаны с идентичностью и самовыражением. Использование разных языков или диалектов может помочь людям выразить свою культурную принадлежность, членство в определенной группе или личные предпочтения. Например, в некоторых культурах кодовые переключения могут использоваться для сохранения и передачи традиций, обычаев и ценностей.

Кроме того, кодовые переключения могут быть использованы для адаптации к различным ситуациям и аудитории. Говорящий может выбирать язык или диалект, который лучше всего подходит для данной ситуации и помогает достичь коммуникативных целей. Например, в формальной деловой среде может быть предпочтительным использование официального языка, в то время как в неформальной обстановке говорящий может переключаться на диалектный язык для установления близких отношений с собеседниками.

Кодовые переключения в речи могут быть связаны с социальной адаптацией говорящего. В некоторых случаях, чтобы успешно взаимодействовать с определенной группой людей или в определенной

ситуации, необходимо использовать определенный язык или диалект. Социальная адаптация играет ключевую роль в процессе взаимодействия между индивидами в билингвальных обществах. Она охватывает адаптацию к новой социальной среде, включая принятие и освоение культурных норм, ценностей и обычаев. Кодовые переключения в речи могут быть одним из инструментов, которые помогают людям успешно адаптироваться к новой среде и установить контакт с другими людьми.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Одна из важных причин кодовых переключений, связанная с социальной адаптацией, – это двуязычная и многоязычная среда, в которой живут и взаимодействуют люди. Второй аспект, связанный с социальной адаптацией, – это роль идентичности и самовыражения в кодовых переключениях. Различные языки или диалекты могут быть связаны с выражением культурной идентичности, членства в определенной группе или личных предпочтений. Через кодовые переключения говорящие могут выразить свою принадлежность к определенной культуре или группе, а также подчеркнуть свою индивидуальность и самовыражение.

Кодовые переключения в речи также могут использоваться для адаптации к различным ситуациям и аудиториям, обеспечивая более эффективную коммуникацию. Например, в многоязычной рабочей среде, где люди говор-

ят на разных языках, кодовые переключения могут быть использованы для установления связи с коллегами или клиентами, а также для улучшения понимания и взаимодействия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Кодовые переключения в речи являются комплексным явлением, которое связано с социокультурными, прагматическими и личностными факторами. Они могут быть использованы для выражения идентичности, коммуникации с различными аудиториями, а также для достижения прагматических целей. Таким образом, социальная адаптация играет значительную роль в появлении кодовых переключений в речи. Они позволяют людям использовать различные языки для выражения своей культурной идентичности, адаптации к различным ситуациям и аудиториям, а также установления более тесных связей с другими людьми. Понимание причин кодовых переключений способствует лучшему восприятию двуязычных, многоязычных и мультикультурных обществ.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ

ЛИТЕРАТУРА:

1. Hoffman E. Lost in translation: A new life in a new language. — N.Y.: Dutton, 1989. – С. 44.
2. Чиршева Г.Н. Двуязычная коммуникация / Г.Н.Чиршева. – Череповец: ЧГУ, 2004. – С. 189.
3. Myers-Scotton, C. (2006). Multiple voices: An introduction to bilingualism. Wiley-Blackwell.

ВЛИЯНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ НА ЛЕКСИКОН РУССКОГО ЯЗЫКА

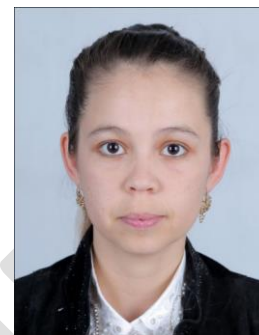
*Раджабова Наргиза Артикбаевна, преподаватель
Ургенчского государственного университета*

IJTIMOIY-MADANIY O'ZGARISHLARNING RUS TILI LEKSIKONIGA TA'SIRI

*Rajabova Nargiza Artiqbayevna, Urganch davlat
universiteti o'qituvchisi*

THE IMPACT OF SOCIOCULTURAL CHANGES ON THE VOCABULARY OF THE RUSSIAN LANGUAGE

*Radjabova Nargiza Artiqbayevna, lecturer at Urgench State
University*

[https://orcid.org/
0000-0001-9178-1524](https://orcid.org/0000-0001-9178-1524)

e-mail:
[nargizaradjabova1991@gmail.
com](mailto:nargizaradjabova1991@gmail.com)

Аннотация: Данная статья исследует влияние социокультурных изменений на лексикон русского языка. Рассматривается процесс формирования новых слов и выражений в контексте изменений в обществе, культуре, технологиях и массовой культуре.

Ключевые слова: социокультурные изменения, лексикон, общественные тенденции, культурные изменения, технологический прогресс, массовая культура.

Annotatsiya: Ushbu maqola ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarning rus tili leksikasiga ta'sirini o'rganadi. Jamiyat, madaniyat, texnika va ommaviy madaniyatdagi o'zgarishlar sharoitida yangi so'z va iboralarning shakllanish jarayoni ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar, lug'at, ijtimoiy tendensiyalar, madaniy o'zgarishlar, texnologik taraqqiyot, ommaviy madaniyat.

Abstract: This article explores the impact of sociocultural changes on the lexicon of the Russian language. The process of formation of new words and expressions in the context of changes in society, culture, technology and mass culture is considered.

Key words: sociocultural changes, vocabulary, social trends, cultural changes, technological progress, mass culture.

ВВЕДЕНИЕ. Русский язык, как живой организм, постоянно эволюционирует под воздействием различных факторов, включая социокультурные изменения. Этот процесс формирования и обновления лексикона представляет собой феномен, который заслуживает особого внимания лингвистов, культурологов и социологов. Этот процесс эволюции лексикона отражает не только изменения в обществе, но и его отношение к миру, технологиям, культуре и другим явлениям. Рассмотрим, какие изменения происходят в русском языке под влиянием социокультурных трансформаций.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД. Опираясь на труды Ломтевой М.В., Чернышовой Е.Н., Кузнецовой Н.А., Смирнова А.П. исследуемый материал был подвергнут семантическому анализу, который был дополнен элементами лексикографического анализа, что позволило выявить лексические изменения и тенденции в языковом использовании.

ОБСУЖДЕНИЕ. Заимствования из иностранных языков являются неотъемлемой частью процесса развития русского языка. С течением времени и с развитием общества, технологий, наук и культуры, русский язык постоянно обогащается

новыми словами и выражениями из различных языков мира. Этот процесс не только отражает многообразие культурных контактов, но и демонстрирует адаптивную способность языка к изменяющимся реалиям мирового общества.

Одной из самых заметных областей, где заимствования из иностранных языков проникают в русский язык, является технологическая сфера. С развитием информационных технологий, интернета и цифровых коммуникаций, множество терминов и выражений из английского языка становятся неотъемлемой частью русскоязычного информационного пространства. Слова «компьютер», «интернет», «вирус», «сайт» и «электронная почта» – лишь небольшая часть из множества терминов, которые активно используются в русскоязычной среде. Заимствования из иностранных языков также проникают в русский язык через культурные контакты и взаимодействие. С появлением новых технологий, модных тенденций и культурных движений, новые слова и выражения становятся частью русскоязычной речи. Например, слова «тренд», «блогер», «селфи» и «хэштег» активно используются в повседневной речи, отражая интерес к моде, социальным медиа и самовыражению через фотографии.

Помимо технологической сферы, заимствования из иностранных языков также широко распространены в научных областях. Термины из области физики, химии, медицины и других наук часто заимствуются из английского, французского, немецкого и других языков. Это позволяет ученым обмениваться информацией и результатами исследований на международном уровне и обеспечивает единый научный язык в глобальном масштабе [4, с.68].

Заимствования из иностранных языков играют важную роль в развитии и обогащении русского языка. Они отражают многообразие культурных контактов и межкультурного обмена, а также демонстрируют адаптивные возможности языка к изменяющимся реалиям мирового общества. Следовательно, вместо традиционного восприятия заимствований как источника «искажения» или «размытия» русского языка, их следует рассматривать как естественное явление, обогащающее его лексику и расширяющее его выразительные возможности. Русский язык подвержен процессу эволюции, включающему в себя не только появление

новых слов, но и устаревание уже существующих. Устаревание слов является естественным явлением и может быть вызвано различными факторами, от изменения культурных предпочтений до технического прогресса [2, с.61]. Давайте рассмотрим, почему некоторые слова уходят из активного употребления в русском языке и какие последствия это может иметь.

Одной из основных причин устаревания слов является изменение культурных предпочтений и ценностей. Со временем некоторые понятия и образы становятся менее релевантными для современного общества и следовательно, их описывающие слова могут выходить из употребления. Например, слова, связанные с традиционными ремеслами или профессиями, которые утратили свою актуальность в современном мире, могут устаревать.

Развитие технологий также может приводить к устареванию слов. С появлением новых технологий и изобретений появляются новые термины, которые могут замещать устаревшие или менее эффективные способы описания явлений. Например, слова, связанные с устаревшими технологиями или устройствами, могут выйти из употребления. Иногда устаревание слов может быть связано с изменениями в общественном языке и моде на определенные выражения. Некоторые слова могут просто перестать быть модными или употребляемыми в повседневной речи из-за изменений в языковых предпочтениях и тенденциях. Рассмотрим несколько примеров устаревших слов и причины их ухода из употребления.

Чародей. В средневековье и раннем новом времени это слово обозначало человека, который обладает магическими способностями или волшебными знаниями. Однако с развитием науки и рационализма понятие «чародей» утратило свою актуальность и стало употребляться в основном в литературных или исторических контекстах.

Пафос. Это слово ранее означало возвышенность, торжественность выражения или стиля. Сегодня оно редко используется в повседневной речи и чаще ассоциируется с излишней пышностью или патетикой.

Вельможа. Этот термин обозначал высокопоставленного дворянина или аристократа. С утратой феодальной системы и переходом к более демократическим формам правления слово

«вельможа» потеряло свою значимость и стало использоваться редко.

Фортепиано. Хотя это слово все еще широко известно, оно утратило свою прежнюю популярность в повседневной речи в силу сокращения до «пианино» или использования английского термина «пиано». Эти примеры иллюстрируют, как социокультурные изменения, технологический прогресс и эволюция общественного вкуса могут приводить к устареванию слов в русском языке. Важно помнить, что устаревание слов – это естественный процесс, который отражает динамику развития языка и общества в целом.

Устаревание слов может иметь как положительные, так и отрицательные последствия. С одной стороны, это может способствовать обновлению языка и обогащению его лексики новыми терминами. С другой стороны, это может вызывать затруднения в понимании старых текстов или документов, где устаревшие слова все еще используются.

В целом, устаревание слов – это естественный процесс, который отражает изменения в обществе и языке. Важно заметить, что хотя некоторые слова могут уходить из употребления, они все равно остаются частью исторического и культурного наследия языка и могут сохранять свое значение в специфических контекстах или при изучении истории.

Слова и выражения, происходящие из массовой культуры, играют значительную роль в обогащении лексики русского языка. Они отражают влияние кино, телевидения, музыки, литературы и других аспектов популярной культуры на повседневную речь и общественный диалог. Вот несколько примеров таких слов:

Блокбастер – это термин, который пришел из кинематографа и обозначает очень успешный фильм, который пользуется широкой популярностью и приносит высокие кассовые сборы.

Супергерой – слово, ставшее популярным благодаря комиксам и фильмам о супергероях, таким как «Бэтмен», «Супермен», «Человек-паук» и др.

Ситком – жанр телесериалов, который включает в себя комедийные ситуации, часто развивающиеся в рамках одной и той же обстановки или группы персонажей.

Фендом – сообщество поклонников определенного фильма, книги, сериала или другого произ-

ведения искусства, которые активно обсуждают, анализируют и создают контент на его основе.

Ремейк – новая версия фильма, сериала или музыкальной композиции, основанная на уже существующем произведении, но с новыми актерами, режиссером или подходом.

Трейлер – короткое видео или ролик, предваряющий выход фильма, который предназначен для привлечения внимания зрителей и создания атмосферы ожидания. Эти слова и выражения стали неотъемлемой частью русскоязычной речи благодаря своему широкому использованию в общественном диалоге и культурной дискуссии [3, с. 56].

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ. Таким образом, проведенное исследование позволило сделать вывод о том, что социокультурные изменения имеют глубокое влияние на лексику русского языка, определяя его развитие и изменение со временем. Русский язык является живым и динамичным организмом, способным адаптироваться к новым обстоятельствам и отражать современные социокультурные тенденции. Изменения в обществе, технологиях, культуре и массовой культуре приводят к появлению новых слов и выражений, которые становятся неотъемлемой частью языка. Эти новые термины отражают современные реалии, ценности, интересы и образ жизни людей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Процесс формирования лексики русского языка не стоит на месте и будет продолжаться и в будущем. Понимание этого процесса помогает нам лучше понимать развитие языка и его связь с обществом, а также использовать язык более эффективно в различных контекстах.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ломтева М.В. «Влияние социокультурных изменений на лексику русского языка». Москва, 2019.
2. Чернышова Е.Н. «Социокультурные аспекты лексики русского языка: тенденции и перспективы». Санкт-Петербург, 2020.
3. Кузнецова Н.А. «Социокультурные изменения и лексическая система русского языка». Москва, 2018.
4. Смирнов А.П. «Формирование лексики русского языка в условиях социокультурных изменений». Екатеринбург, 2017.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK QARASHLARI ORQALI BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

¹Sabirova Charosxon Atamamatovna, Urganch innovatsion universiteti “Pedagogika va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasida dotsenti, p.f.f.d., (PhD)

²G‘aniyeva Adiba Tursinboy qizi, Urganch innovatsion universiteti “Pedagogika va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasida o‘qituvchisi, UrDU mustaqil tadqiqotchisi

DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN FUTURE TEACHERS THROUGH THE PEDAGOGICAL VIEWS OF EASTERN THINKERS

¹Sabirova Charoskhan Atamamatovna, associate professor of the Department “Pedagogy and methods of primary education”, Urgench innovative university, (PhD)

²Ganiyeva Adiba Tursinboy qizi, teacher of the Department of “Pedagogy and methods of primary education”, Urgench innovative university, independent researcher of UrDU

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ЧЕРЕЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

¹Сабирова Чаросхон Атамамаатовна, доцент кафедры “Педагогика и методика начального образования” Ургенчского инновационного университета, д.ф.п.н., (PhD)

²Ганиева Адиба Турсинбой кызы, преподаватель кафедры “Педагогика и методика начального образования” Ургенчского инновационного университета, независимый исследователь УрГУ

Annotatsiya: Ushbu maqolada sharq mutafakkirlarining ta‘limiy-tarbiyaviy qarashlari orqali ta‘lim jarayonini samarali tashkil etish hamda o‘qituvchining kreativ fikrlash sifatleri, o‘quvchilarga ta‘lim berishda qo‘yiladigan talablar va o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish yo‘llari haqida bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, tarbiya, intellektual salohiyat, qobiliyat, iste‘dod, bilim, malaka, metod, jismoniy mashqlar.

Abstract: This article describes the effective organization of the educational process through the educational and educational views of Eastern thinkers and the qualities of the teacher's creative thinking, the requirements for teaching students and ways to develop creative thinking in students.

Key words: education, education, intellectual potential, ability, talent, knowledge, competence, method, exercise.

Аннотация: В данной статье рассказывается об эффективной организации образовательного процесса посредством учебно-воспитательных взглядов восточных мыслителей, а также о качествах креативного мышления учителя, требованиях, предъявляемых к обучению учащихся, о путях развития креативного мышления у учащихся.

Ключевые слова: образование, воспитание, интеллектуальный потенциал, способности, талант, знания, компетентность, метод, упражнение.

¹<https://orcid.org/0000-0003-1801-2117>

²e-mail: adibaxon97@q.mail.com

KIRISH. Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga alohida e'tibor qaratilib, farzandlarimizning jahon andozlari darajasida zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallashi, jismonan va ma'nian yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishi, ularning qobiliyat va iste'dodini, intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish, yosh avlod qalbida Vatanga sadoqat va fidoyilik tuyg'ularini yuksaltirish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Bu ishlarni amalga oshirish uchun millatning ertangi istiqboli, milliy g'ururi, sha'ni va obro'si bo'lgan, uning tarixni o'rganish, undan tegishli xulosalar chiqarish va keyingi hayot yo'lini o'sha boy tajriba bilan bog'lash zamon talabi hisoblanadi. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir".

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. O'zbekiston hududida ming yillar davomida qanchadan qancha davlat, tuzumlar, urf-odat almashdi. Har bir yangi paydo bo'lgan din, mafkura o'tmish haqida o'ziga mos madaniyat va afsonalar yaratdi, eskilari esa asta-sekin unutilib ketdi. Ammo, bizgacha yetib kelgan rivoyat va afsonalar, shahar va saroy qoldiqlari, ular haqidagi tasavvur xalqimiz o'tmishi buyuk bo'lganidan dalolat beradi. Har bir ijtimoiy tuzumda insonning ma'naviy yuksalishini ta'minlovchi ta'lim-tarbiya, ma'naviyat va ma'rifat kabi tushunchalar mavjud bo'lib, ular pedagogika sohasidagi o'zgarishlarni jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda o'rganishni talab etadi. Shu munosabat bilan sharq uyg'onish davrida pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish va tadqiq qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Asrlar davomida bu davrda yashab ijod qilgan Beruniy, Forobiy, Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino va boshqalarning pedagogik qarashlariga nafaqat sharq, balki g'arbda ham millionlab odamlarning diqqatini jalb qilgan. Tarixning har qanday davrida, har qanday jamiyatda, ta'lim va maktab jamiyat taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi. Pedagogik fikr va pedagogika tarixi bu fikrni tasdiqlaydi[2].

Shuning uchun zamonaviy dunyoda ko'plab tadqiqotchilar tarbiya va ta'limni insoniyat oldida turgan global muammolarni hal qilish

vositasi deb bilishadi. Shunga asoslanib, sharq uyg'onish davrida tarbiya tarixi, maktablar, urf-odatlar, an'analar va milliy qadriyatlarni hozirgi mavjud manbalardan foydalanib o'rganish zarur va muhim deb bilamiz. Shuni ta'kidlash kerakki, sharq uyg'onish davrida tarbiya, maktab va pedagogik tafakkur faqat shu davrning ijtimoiy muhitiga mos bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. O'qish va o'qitish ishlari ibodatxonalarda, maktablarda, madrasalarda tashkil etilgan. Tarbiya, maktab va pedagogik tafakkur tarixiga murojaat qilishimizning maqsadi, avvalo, o'sha davr hayotining ijtimoiy-madaniy asoslarini tushunish, ularni taqqoslash va zamonaviy hayot tajribasida topilgan ma'lumotlardan foydalanish hisoblanadi. Shu munosabat bilan, o'tgan asrlarda maktablar va pedagogik fikrning paydo bo'lishining tarixiy asoslari nimadan iborat bo'lganligi va ular jamiyat rivojlanishining yangi davrida qanday bo'lishi kerakligini aniqlash lozim. Bularning barchasini aniq tushunmasdan, kelajakda jamiyatning mavjudligini va xalqning taraqqiyotni tasavvur qilish imkoniyati mavjud emas.

Qomusiy olimlar o'z ilmiy merosida insonning aqliy, axloqiy, jismoniy va estetik takomili masalalariga katta e'tibor berganlar. Masalan, Muhammad Al-Xorazmiy (783-850) insonning kamolga etishi va insoniy munosabatlarni yo'lga qo'yishda ilm-fanning muhim ahamiyatga ega ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari surgan holda pedagogik fikr taraqqiyotida munosib o'rin egallaydi.

Shuni ta'kidlash joizki, alloma o'zigacha bo'lgan ilmiy bilimlarning asosiy g'oyalari, tamoyil va metodlarini sintezlashtirdi. U ilmiy bilimlarni o'rganuvchilarning mustaqil bilim olishlariga e'tiborni qaratdi.

Xorazmiy bilim olishda talabaning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishga katta e'tibor berdi. Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatganlarni tushuntira olish, malaka va ko'nikmalarini hosil qilishga katta baho berdi. Masalan, "Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr val muqobala" asarida olimlarni uch guruhga bo'lib shunday yozadi: "Ulardan biri o'zidan avvalgilar qilgan ishlarni amalga oshirishda boshqalardan o'zib ketadi va uni o'zidan keyin qoluvchilarga meros qilib qodiradi"[4].

“Boshqasi o‘zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi va bu bilan qiyinchiliklarni osonlashtiradi, yopiqni ochadi, yo‘lni yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. Yoki bu ayrim kitoblarda nuqsonlar topadigan va sochilib yotganni to‘playdigan odam bo‘lib, u o‘zidan avvalgilarning haqida yaxshi fikrda bo‘ladi, takabburlik qilmaydi va o‘zi qilgan ishidan mag‘rurlanmaydi”[5].

Muhammad al-Xorazmiyning bu fikri bir tomondan, olimlar faoliyatining ezgulikka xizmat qilishini yoritadi, ikkinchi tomondan, o‘sha davrda ilmiy tadqiqot ishlari va o‘qitishning kreativ metod va vositalaridan qay darajada foydalanganligini ko‘rsatadi.

Qomusiy olim Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy X asrning ikkinchi yarmi va XI asrning boshlarida, g‘oyat murakkab tarixiy davrda yashadi va ijod etdi. Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo‘llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. Beruniy o‘quvchiga bilim berishda va kreativ sifatlarni rivojlantirishda quyidagilarga amal qilish kerak deb ta’kidlaydi:

- o‘quvchini zeriktirmaslik;
- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o‘rgatavermaslik;
- uzviylik, izchillik;
- tahlil qilish va taqqoslash;
- ma’lumdan noma’lumga, yaqindan uzoqqa, soddan qiyinga qarab borish;
- takrorlash;
- yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko‘rgazmali bayon etish va hokazoga e’tibor berish kerakligini uqtiradi.

Beruniy fan sohasidagi yodgorliklarni, ilmiy bilimlarga oid qoldirilgan barcha boyliklarni qunt bilan o‘rganishga da’vat etadi.

Olim ilm toliblariga qalbni yomon illatlardan, inson o‘zi sezishi mumkin bo‘lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, behuda raqobatdan, ochko‘zlikdan, shonshuhratdan saqlanishi zarurligini o‘qtirgan[7].

Shuningdek, har bir xalqning o‘ziga xos ta’lim usullari, yo‘llari, shakllari borligini ta’kidlash bilan birga har bir xalqning ham o‘qitish tizimi alifbodan boshlanishini ko‘rsatadi. Grammatika, matematika fanlarini o‘qitishga oid qimmatli fikrlar bayon etadi.

Sharq mutaffakirlaridan biri Ibn Sino bolani maktabda o‘qitish va tarbiyalash zarurligini qayd etib, maktabga barcha kishilarning bolalari tortilishi va birga o‘qitilishi va tarbiyalanishi lozim deb, bolani uy sharoitida yakka o‘qitishga qarshi bo‘lgan. Bolani maktabda jamoa bo‘lib o‘qishining foydasi quyidagicha ifodalangan:

Agar o‘quvchi birga o‘qisa u zerikmaydi, fanni egallashga qiziqish yuzaga keladi, bir-biridan qolmaslik uchun harakat, musobaqalashish istagi rivojlanadi. Bularning hammasi o‘qishning yaxshilanishiga yordam beradi. O‘zaro suhbatda o‘quvchilar bir-biriga kitobdan o‘qib olganlari, kattalardan eshitganlarini hikoya qiladilar. Bolalar birga to‘planganlarida bir-birini hurmat qila boshlaydilar, do‘stlashadilar, o‘quv materiallarini o‘zlashtirishda bir-biriga yordamlashadilar, bir-biridan yaxshi odatlarni qabul qiladilar.

Bilim olishda bolalarni maktabda o‘qitish zarurligini qayd etar ekan, ta’limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta’kidlaydi:

- bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo‘ymaslik;
- ta’limda yengildan og‘irga borish orqali bilim berish;
- olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo‘lishi;
- o‘qitishda jamoa bo‘lib maktabda o‘qitishga e’tibor berish;
- bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o‘qitishni jismoniy mashqlar bilan qo‘shib olib borish.

Talabaga bilim berish o‘qituvchining mas’uliyatli burchidir. O‘qituvchining ijodkor bo‘lishi va darsning samarali bo‘lishini ta’minlashi kerak. Shunga ko‘ra ibn Sino o‘qituvchining qanday bo‘lishi kerakligi haqida fikr yuritir ekan, shunday yo‘l-yo‘riqlar beradi. Bular quyidagilardan iborat:

- bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo‘lish;
- berilayotgan bilimning talabalar qanday o‘zlashtirib olayotganiga e’tibor berishi;
- ta’limda turli metod va shakllardan foydalanishi;
- talabalarning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi;
- fanga qiziqitira olishi;

- berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olishi;
- bilimlarni talabalarga tushunarli, uning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berishi;
- har bir soʻzning bolalar hissiyotini uygʻotish darajasida boʻlishiga erishishi zarur, deydi olim[6].

Ibn Sino taʼlimotida bilishda qaysi metodlardan foydalanilmasin – u ogʻzaki ifodami, bilimlarni tushuntirishmi, turli koʻrinishdagi suhbatmi, tajribalarni, baribir talabada haqiqiy bilim hosil qilish mustaqil, mantiqiy fikrlash va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad boʻlgan.

XULOSA. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, yoshlarning barkamollik sifatlarini egallashlarida mutafakkirlar taʼlimotida ifodalangan gʻoyalarni chuqur oʻrganish va tahlil qilish, undagi ilgʻor maʼnaviy-axloqiy hamda didaktik yondashuvlarni ajratish, tasniflash va ularni muammoli taʼlim texnologiyalari asosida muayyan oʻquv fanlari mazmuni va sinfdan tashqari taʼlim-tarbiya mazmuniga singdirish yoʻllarini koʻrsatish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Uygʻonish davri allomalari tomonidan yaratilgan barkamol avlod tarbiyasiga oid pedagogik qarashlaridan bugungi kunda taʼlim-tarbiya jarayonida muammoli tarzda foydalanishga qaratilgan tadbirlar oliy taʼlim

muassasalari talabalari tomonidan egallangan nazariy bilimlarni mustahkamlashda koʻmaklashadi, professor-oʻqituvchilarning dunyoqarashlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: “Oʻzbekiston”, 2017-y. - 488 b.
2. Abduraxmonov A. Al-Xorazmiy – buyuk matematik. – T.: “Oʻqituvchi”, 1993-y. -87 b.
3. Ajdodlar oʻgiti. Hikoyatlar, hikmatlar, tamsillar (toʻplovchi va izohlar muallifi B.Ahmedov). – T.: Choʻlpon, 1990-y. – 240 b.
4. Beruniy, Abu Rayhon. Tanlangan asarlar. 1 –T., -T.: “Fan”, 1995- yil.
5. Komil inson haqida toʻrt risola (fors-tojik tilidan N.Komilov tarj). -T.: Maʼnaviyat, 1997-y. -280 bet.
6. Mahkamov U. Axloq-odob saboqlari. -T.: Fan, 1994-y. -135 bet.
7. Ch.A. Sabirova “Principles, Factors, System, Content and Conditions of Moral and Aesthetic Education of Future Teachers with Focus on Personality Improving “Eastern European Scientific Journal”.Germany – 2017. №6.
8. www.ziyounet.uz.

JAMIYATNING IQTISODIY TARAQQIYOTI VA UNING INSON MANFAATLARI BILAN UYG'UNLIGI

Sadanova Dilnoza Alimbayevna, Urganch davlat universiteti dotsenti, (PhD)

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА И ЕГО СООТВЕТСТВИЕ ИНТЕРЕСАМ ЧЕЛОВЕКА

Саданова Дилноза Алимбаевна, доцент Ургенчского государственного университета, (PhD)

ECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY AND ITS HARMONY WITH HUMAN INTERESTS

Sadanova Dilnoza Alimbaevna, Associate Professor of Urganch State University, (PhD)

<https://orcid.org/0000-0002-4137-3618>

e-mail:
dilnozasadanova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyat iqtisodiy taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlarining ijtimoiy-falsafiy tahlili, falsafiy ta'limotlarida iqtisodiyotni tashkil etish haqidagi falsafiy fikrlar hamda iqtisodiy taraqqiyotdagi islohotlarning inson manfaatlarini bilan o'zaro bog'liqligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy ong, ijtimoiy manfaatlar, demokratik jamiyat, pragmatik siyosat, iqtisodiy islohotlar, xalqaro integratsiya.

Abstract: This article describes the socio-philosophical analysis of the specific features of the economic development of the society, its laws, the philosophical thoughts about the organization of the economy in its philosophical teachings, and the interrelationship of the reforms in the economic development with human interests.

Key words: economic development, social consciousness, social interests, democratic society, pragmatic politics, economic reforms, international integration.

Аннотация: В статье представлен социально-философский анализ особенностей экономического развития общества, его закономерностей, философские мысли об организации экономики в его философском учении, а также взаимосвязь реформ в экономическом развитии с интересами человека.

Ключевые слова: экономическое развитие, общественное сознание, социальные интересы, демократическое общество, прагматическая политика, экономические реформы, международная интеграция.

KIRISH. Jamiyat taraqqiyotida iqtisodiy o'zgarishlar, kishilar hayotini va turmushini farovonlashtiruvchi iqtisodiy omillar muhim rol o'ynaydi. Jamiyat taraqqiyoti haqidagi fikr va mulohazalar mudom iqtisodiyotga, iqtisodiy munosabatlar va o'zgarishlarga borib taqaladi. Sotsium hayotining eng muhim sohasi bo'lgan iqtisodiyot ijtimoiy taraqqiyot asosini va pirovard natijasini tashkil etadi.

MUHOKAMA. Iqtisodiy va ijtimoiy ong, subyektiv omillar to'g'risida fikr yuritib, S.Norqulov yozadi: "Iqtisodiy va ijtimoiy onglarning bir-biriga mohiyatan hamda funksional

bog'liqligi ularning jamiyat, taraqqiyot va inson manfaatlarini bilan uyg'unligidan kelib chiqadi. Ya'ni onglar o'rtasidagi bog'liqlikning negizi manfaatlardadir. Agar gap iqtisodiy ong to'g'risida ketsa, uning negizini iqtisodiy manfaatlardan, ijtimoiy va iqtisodiy onglar bog'liqligi haqida ketsa, ularning asosini ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlar mushtarakligidan, mabodo so'z ong va manfaatlarning bir-biriga ta'siri borasida yuritilsa, subyektiv va obyektiv omillarning sotsiokreativ, regulativ hamda apodiktiv xususiyatlarini ochib berish zarur bo'ladi. Chunki iqtisodiy ong bilan ijtimoiy ong o'rtasidagi dia-

lektik bog‘liqlik, o‘zaro ta’sir aniq manfaatlar negizida ro‘y beradi. Ya’ni iqtisodiy manfaatlariga ijtimoiy jarayon mundarijasi to‘la singgan bo‘ladi va inson hayotining jami jabhalarida bu manfaatlar harakat qiladi. Mazkur postulatdan kelib chiqadigan fikr shuki, ong manfaatlarining subyektiv in’ikosi, aynan manfaatlariga asoslangan ijtimoiy munosabatlar, faoliyat turlari ong shakllarini belgilaydi. Bu aslida iqtisodiy omillarning ustuvorligini tasdiqlovchi fikrdir”[1-B.90]. S.Norqulov iqtisodiy va ijtimoiy onglar to‘g‘risida fikr bildirsa-da, ular aslida jamiyat taraqqiyotiga oiddir. Falsafa fanlari doktori, professor B.K.Iminov to‘g‘ri ko‘rsatadi: “Insonning iqtisodiy manfaatlari o‘ziga xos mazmun va shaklda, shaxs va jamiyat ma’naviy hayotida aks etgan bo‘ladi. Negaki, ijtimoiy taraqqiyotning butun muammoviy majmuasi ijtimoiy ong orqali turli va ko‘p qirrali tarzda ifodalanadi. Bu in’ikos jarayoni amalga oshmagan taqdirda u yoki bu manfaat maqomi jamiyat tomonidan qabul qilinmaydi. Ya’ni, iqtisodiy manfaatlar ijtimoiy manfaatlariga aylana olmaydi. Bu esa, o‘z navbatida manfaatlar dialektikasini inkor etilishidir”[2-B.50].

“Avesto”, xalq og‘zaki ijodi, islom ta’limoti, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Nizomulmulk, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur, Alisher Navoiy, Bobur, Ahmad Donish va jadidlar asarlarida iqtisodiy hayotni tashkil etish, tejamkorlik, savdo-sotiq, tadbirkorlik, ijara, hisob-kitob yuritish, xususiy mulk, mulkdan foydalanish kabi iqtisodiy rivojlanish uchun zarur ko‘pdan ko‘p masalalar muhokama qilinadi, ularda halollik, mehnat qilib kun ko‘rish, nafsni tiyish, iqtisodiy aloqalar, boshqa xalqlar bilan savdo-sotiq qilib yashash, tabiat ne‘matlaridan ratsional foydalanish borasida hozirgi bozor iqtisodiyoti uchun ham zarur tavsiyalar, pand-nasihatlarni, g‘oyalar bildiriladi. Shuning uchun ham o‘zbekona iqtisodiy madaniyatning shakllanish qonunlarini o‘rgangan va ochib bergan falsafa fanlari nomzodi, dotsent B.Valiyev yozadi: “Bozor iqtisodiyotiga o‘tish uchun xalqimiz o‘z asriy an‘analaridan, milliy qadriyatlaridan voz kecholmas edi. Jamiyatimizda ularga sodiq qolinsagina, o‘z milliy qiyofasini, betakror, ezgulikka yo‘g‘rilgan insoniy fazilatlarini saqlab qolishi mumkin edi. Lekin, albatta, bu degani milliy an‘analarimiz va urf-odatlarimizni, qadriyatlarimizni takomillashtirish talablarini yangi taraqqiyot tajribalari, boshqa xalqlarning ilg‘or an‘analari bilan boyitishdan voz kechishni bildirmaydi.

Aksincha, bizda yangi jamiyat qurish jarayonida tarixiy an‘analarni shunchaki tiklash bilangina kifoyalanmaydi, balki ularni yangi voqelikka, zamonaviy sivilizatsiya talablariga moslab rivojlantirish va mazmunan boyitish yo‘ldan borilmoqda. Zotan, milliy istiqloq kelajakka yo‘naltirilgan bo‘lib, ijtimoiy larzalarsiz, inqilobiy sakrashlarsiz, evolyutsion taraqqiyot tamoyiliga asoslanib ildam borishni taqozo etadigan yo‘ldir. Jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi asosiy kuch va imkoniyatlarni bir joyga to‘plash, islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali bozor munosabatlariga asoslangan, demokratik odil jamiyat barpo etish asosida, jamiyatimizda ularga mos iqtisodiy madaniyatni shakllantirish O‘zbekiston tanlagan yo‘lning ma’no-mazmuniga mos tamoyillardan kelib chiqadi”[3-B.78]. Keyinroq Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning “Iqtisodiy rivojlanish sohasida davlat siyosatini amalga oshirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” (2019-yil 10-yanvar)gi Farmoni qabul qilindi. Mazkur hujjatda iqtisodiy taraqqiyotga g‘ov bo‘layotgan qator muammolar borligi ta’kidlanadi. “Iqtisodiyot organlarining amaldagi tuzilmasi, ularning ishini tashkil qilish prinsip va usullari iqtisodiyotni boshqarishning zamonaviy talablariga, shuningdek, iqtisodiyot tarmoqlaridagi tuzilmaviy o‘zgarishlarga javob bermaydi. Xususan, iqtisodiyotning o‘zgarishi sharoitida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asoslangan maqsadli yo‘nalishlarini (indikatorlarini) shakllantirish. Shuningdek, mavjud ichki va tashqi omillarni hamda islohotlarning strategik ustuvor yo‘nalishlarini hisobga olgan holda iqtisodiy o‘sishning yangi manbalarini aniqlash tizimi mavjud emas. Iqtisodiyotning hududiy va tarmoq taraqqiyoti, shu jumladan, urbanizatsiya salohiyatini amalga oshirish orqali mutanosiblikni ta’minlash uchun ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish tizimi kerakli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. Bozor tamoyillarini keng joriy etish, mahalliy ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, bozorni raqobatbardosh tovarlar bilan to‘ldirish va ularni tashqi bozorlarga yo‘naltirish hajmlarini oshirish bo‘yicha zarur tadbirlar ishlab chiqilmayapti. Natijada barqaror ishchi o‘rinlari yaratish darajasi pastligicha saqlanib qolayotganligi aholini, ayniqsa, qishloq aholisini barqaror daromad manbai bilan ta’minlash imkonini bermaydi va sifatli inson

kapitalini rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi”[4]. Iqtisodiyotni boshqarishning bozor mexanizmlarini joriy etish va mintaqaviy va global iqtisodiy o‘zgarishlarni hisobga olgan holda iqtisodiyot asosiy sohalarini rivojlantirish strategiyasini shakllantirish, hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash orqali joylarda aholi turmush tarzini, farovonligini, urbanizatsiyani yuksaltirishdek murakkab va serqirra vazifa kun tartibiga qo‘yildi. Iqtisod fanlari doktori, professor A.Madaliyev tomonidan 2000-yillarning boshlarida Iqtisodiyotni rivojlantirish xalq markazlari tashkil etish g‘oyasi ilgari surilgan edi. Uning fikricha, “Bozor iqtisodiyoti sharoitida boshqaruv organlarining ishlab chiqaruvchilar bilan munosabatlarini tubdan o‘zgartirishni, demokratik tamoyillar asosida ular bilan muomala, murosai madora qilishni taqozo etadi. Buning uchun barcha viloyatlar va tumanlarda iqtisodiyotni rivojlantirish xalq markazlarini tashkil etish kerak. Shuningdek, vazirliklar, konsernlar, assotsiatsiyalar, tadbirkorlik palatalari, hissadorlik jamiyatlari, yirik korxonalar va tashkilotlar qoshida ham bunday markazlar tuzmoq katta samaralar garovi bo‘ladi. Ommaning manfaatlarini, ehtiyojlarini, irodasini to‘laroq ifoda etish orqali jamoatchilikning keng doiralari markazlar ishida tobora ko‘proq bevosita ishtirok ettirish orqali erishiladi” [5-B.32].

Prezidentimiz Sh.Mirziyoevning bir qator Qaror va Farmonlarida Innovatsiya markazlari zimmasiga hududiy iqtisodiy rivojlanish, innovatsion ishlanmalarni amaliyotga joriy etish, joylardagi ilmiy-texnik ijodga moyil yoshlarni topish va ularda innovatsion izlanishlarga qiziqish uyg‘otish kabilar vazifa qilib yuklanadi. Bu o‘rinda bir tomondan, iqtisodiy taraqqiyot uchun zarur iqtisodiyot infratuzilmalarini shakllantirish, iqtisodiyotni samarali boshqarishni yo‘lga qo‘yish orqali bozor munosabatlarining keng imkoniyatlaridan foydalanishga erishish; ikkinchidan, xorijiy tajribalardan bahramand bo‘lgan holda, chet ellardagi samarali menejment va marketing usullarini amaliyotga joriy qilish, har qanday innovatsion izlanishlarni sinchiklab o‘rgangan holda iqtisodiy samara beradigan ilmiy-texnik loyihalarni moliyalashtirish, innovatsiya bozorlarini yaratish; uchinchidan, hududiy iqtisodiy muammolarni hal etish uchun yangi ish joylari yaratish, yoshlardagi ilmiy-texnik va iqtisodiy bilimlarga qiziqishni tarbiyalash, kerak bo‘lsa, ularni xorijiy davlatlarda o‘qitish kabi strategik

ahamiyatga ega vazifalar qo‘yilganini ko‘ramiz. Shuni alohida ta‘kidlashimiz kerakki, iqtisodiy taraqqiyot xalqaro integratsiya, foydali hamkorlik, ilg‘or davlatlar sinovidan o‘tgan menejment va marketing, innovatsion ishlanmalarni joriy etish, bu borada tinmay o‘qish, o‘rganish va eksperimentlar o‘tkazishni taqozo etadigan jarayondir.

XULOSA. Ilmiy va siyosiy adabiyotlarda uchraydigan, davlatning iqtisodiyotga aralashuvini qisqartirish kerak, degan fikr davlatning iqtisodiy taraqqiyotni ta‘minlash jarayonlariga bosh-qosh bo‘lishini rad etmaydi. Iqtisodiy taraqqiyotni umumilliy, umumxalq manfaati darajasiga faqat davlat va uning novatorligi, pragmatik siyosati ko‘taradi. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, ularni umumilliy, umumxalq manfaatlari darajasida idrok etilishi, anglanishi davlatning roli qay darajada ziyod va zarur ekanini isbotlaydi. Iqtisodiy soha, u qanday imkoniyatlar va mablag‘lar, kapital va resurslarga ega bo‘lmasin, davlatning iqtisodiy siyosatisiz umumilliy, umumxalq manfaatlari darajasiga o‘zidan o‘zi ko‘tarila olmaydi. Kishilarni, xalq va millatni iqtisodiy islohotlarning faol subyektlariga aylantirish, iqtisodiy taraqqiyotning obyektiv zarurligini anglatish kabi vazifani faqat davlat samarali amalga oshirishi mumkin. Iqtisodiy faoliyatda tor, goho qarama-qarshi xususiyatga ega manfaatlar mavjudligini, ular to‘qnashib antogonistik kurashlar manbaiga aylanishi mumkinligini unutilib bo‘lmaydi. Davlat yetakchi kuch sifatida ana shu kolliziyalarni bartaraf etadi, manfaatlarni ijtimoiy taraqqiyot maqsadiga yo‘naltiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Норкулов С. Фуқаролик жамияти ва ижтимоий онгда трансформация жараёнлари. Тошкент: Наврўз, 2015. 90 б.
2. Иминов Б.К. Манфаатлар сиёсат ва мафкура манбаи. Тошкент: Минхож, 2002. 50-б.
3. Валиев Б. Иқтисодий маданият ва уни шакллантириш омиллари. Тошкент: Тошкент ислом университети, 2008. 77-78 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Иқтисодий ривожланиш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” // Халқ сўзи, 2019, 12 январ).
5. Мадалиев А. Ўзбекистоннинг ижтимоий иқтисодий тараққиёти миллий моделини яратиш асослари. Тошкент: Фан, 2004. 31-32 б.

ХОРАЗМ ВА БУХОРО ССРДАГИ ПАХТАЧИЛИК АХВОЛИ МАВЗУСИНИНГ ТАРИХШУНОСЛИГИ ВА МАНБАШУНОСЛИГИ МАСАЛАСИ

*Самадов Искандар, Қарши давлат университети таянч
докторанти*

ИСТОРИЯ ТЕМЫ СОСТОЯНИЯ ХЛОПКОВОДСТВА В ХОРЕЗМЕ И БУХАРЕ И ВОПРОС ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

*Самадов Искандар, докторант Каршинского
государственного университета*

THE QUESTION OF HISTORICALITY AND ORIGINALITY OF THE POSITION OF COTTON GROWING IN KHORAZM AND BUKHARA

Samadov Iskandar, doctoral student of Karshi State University

<https://orcid.org/0009>

[-0002-1553-6505](https://orcid.org/0009-0002-1553-6505)

e-mail:

[Iskandarsamadov9@
gmail.com](mailto:Iskandarsamadov9@gmail.com)

Аннотация: Мазкур мақолада Хоразм ва Бухоро Халқ Совет Республикаларида пахтачиликнинг аҳволи мавзусининг манбашунослиги ва тарихшунослиги масалалари таҳлил қилинган. Совет Россиясининг улкан режаларида Ўзбекистон фақат пахта хомашёсини етказиб берувчи чекка бир ўлка сифатида қаралди. Бу эса, Ўзбекистон иқтисодиётининг аслида бир томонлама ривожланиб боришига олиб келди.

Калим сўзлар: БХСР, ХХСР, Ўзбекистон, Россия, Совет давлати, Рус-Хоразм ва Рус-Бухоро пахтачилик ширкати, аграр сиёсати, пахтачилик тармоғи, пахта монополияси, деҳқончилик, пахта хомашёси.

Abstract: This article analyzes the issues of source science and historiography of the subject of cotton cultivation in Khorezm and Bukhara People's Soviet Republics. In the grand plans of Soviet Russia, Uzbekistan was considered only as a peripheral country supplying raw cotton. This led to a one-sided development of Uzbekistan's economy.

Key words: BXCR, XXCR, Uzbekistan, Russia, Soviet state, Russian-Khorezm and Russian-Bukharan cotton companies, agricultural policy, cotton industry, cotton monopoly, agriculture, cotton raw materials.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы источниковедения и историографии темы хлопководства в Хорезмской и Бухарской народных советских республиках. В грандиозных планах Советской России Узбекистан рассматривался лишь как периферия, поставляющая хлопок-сырец. Это привело к одностороннему развитию экономики Узбекистана.

Ключевые слова: БНСР, ХНСР, Узбекистан, Россия, Советское государство, Русско-Хорезмская и Русско-Бухарская хлопчатобумажные компании, аграрная политика, хлопковая промышленность, хлопковая монокультура, земледелие, хлопковое сырье.

КИРИШ. Кўп асрлик тарихий хотирага эга бўлган ва ўтмишида катта силжишлар билан бирга, мураккаб ва зиддиятли воқеаларга гувоҳ бўлган ўзбек халқи ҳаётида ХХ асрнинг биринчи чорагида бўлган воқеалар муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистоннинг географик жойлашуви қадимдан қишлоқ хўжалигининг тараққиётида

муҳим аҳамият касб этади. Қишлоқ хўжалиги соҳасида даромади ва стратегик аҳамияти жиҳатидан айниқса, пахта экинининг салмоғи баланд. Аммо, Совет Россиясининг улкан режаларида Ўзбекистон фақат пахта хомашёсини етказиб берувчи чекка бир ўлка сифатида қаралди. Бу эса, Ўзбекистон

иктисодиётининг аслида бир томонлама ривожланиб боришига олиб келди. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг куйидаги сўзларини келтириш жоиздир: “Барчамиз яхши эслаймиз, яқин ўтмишда Ўзбекистонни пахта монополияси ҳукмронлик қиладиган аграр бир мамлакат деб билишар эди” [1]. Ҳолбуки, Ўзбекистонда совет даври пахтачилик масаласи энг оғриқли масалалардан бири бўлиб келган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ.

Пахтачилик соҳаси ва унинг тарихига доир эълон қилинган ишларни тўрт гуруҳга ажратган ҳолда ўрганиш мақсадга мувофиқ. Биринчи гуруҳга совет ҳокимияти йилларида нашр этилган тарихий адабиётлар, иккинчи гуруҳга мустақиллик йилларида яратилган тадқиқотлар, учинчи гуруҳга хориж адабиётлари ва тўртинчи гуруҳга архив ҳужжатлари ҳамда ўша давр тарихий воқеаларининг жонли гувоҳи ва иштирокчиси бўлган давлат ва жамоат арбобларининг мақолалари ва хотиралари, шунингдек, маҳаллий тарихчиларнинг асарларини киритиш мумкин.

Биринчи гуруҳга кирган адабиётлар совет давлати даврида нашр этилган бўлса-да, уларда масаланинг илмий-назарий, концептуал жиҳатлари, Республика пахтачилик ишининг ривожланиши, хато ва камчиликлари хусусидаги фикрлар берилади. Совет даврида Ўзбекистон аграр сиёсати, хусусан пахтачилик масалаларини тадқиқ этган бир қатор жиддий рисола ва монографиялар яратилди [2]. Р.Х.Аминова, И.А.Алимов, Б.А.Туленбаев, З.Л.Кунакова изланишларида асосий эътибор совет даврида Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг турли йўналишларида амалга оширилган чора-тадбирлар ва унинг натижаларига бағишланган бўлса, Х.С.Саидов, А.Раззоқов, Ҳ.Зиёев, К.Ш.Шоакрамов кабиларнинг асарларида пахтачилик соҳаси тарихи ўрганилади.

ХХСР ва БХСР да пахтачилик соҳаси тарихига оид қимматли маълумотларни бевосита Хоразм ва Бухоро Халқ Совет Республикаси тарихига бағишланган адабиётларда ҳам учратиш мумкин [3].

Ўзбекистонда пахтачилик иши тарихини тадқиқ этиш ишларига ўтган асрнинг

ўрталаридан жиддий эътибор қаратилди. Бу соҳада Ўзбекистонда биринчилардан бўлиб, А.Раззоқов, Х.Саидов, И.Е.Шалашилин, А.Д.Ахроров, М.М.Абрамов кабилар киришади [4]. Муаллифлар ўз диссертацияларида совет ҳукмронлиги шароитида пахтачилик соҳаси давр талаби ва ҳукмрон мафкура манфаатларидан келиб чиқиб, таҳлил этишга уринганлар.

Кейинги йилларда иктисодчи олим К.Юсупов, тарихчилардан Б.Миркомиллов, С.Ф.Отабеков, А.Равшанов, М.К.Ҳасанов кабилар пахтачилик соҳасининг турли даврлардаги ҳолатини тадқиқ этадилар [5].

Совет давлатининг бошқа республикаларидаги тадқиқотчилари томонидан ҳам пахтачилик масалалари ўрганилган [6]. Х.А.Алиев Озарбайжонда, И.А.Абаев Туркменистонда, Б.А.Бекмуродов Қозоғистонда, Т.Жиргалбеков эса Қирғизистонда пахтачилик ишининг аҳволи тўғрисида изланишлар олиб борди. Совет даврида пахтачилик соҳасига илм-фан ютуқларини татбиқ этиш, соҳа фаолиятини илмий нуқтаи назардан ўрганиш борасида ҳам бир қанча ишлар амалга оширилиб, бу мавзуда қатор рисола ва монографиялар яратилди [7].

Иккинчи гуруҳга мустақиллик йилларида чоп этилган адабиётлар киритилиб, бу даврда тарихчи олимлар олдига ўта масъулиятли ва мураккаб вазифалар қўйилди. Мустақиллик йилларида пахтачилик соҳаси тарихига янги назарий методология асосида ёндашиб тадқиқ этиш зарурияти юзага келди. А.Р.Раззоқов, Р.Х.Аминова, Ҳ.Зиёев, А.А.Голованов кабиларнинг соҳа тарихи бўйича йирик монографик асарлари яратилди [8]. Мустақиллик йилларида тарихчи олимлар пахтачилик соҳаси тарихи бўйича қатор диссертация ишларини бажардилар [9]. И.Т.Озерова, К.М.Сарибаев, К.Т.Рустамова, И.Д.Аберкулов, Р.Й.Йўлдошев, Х.М.Куллиев кабиларнинг тадқиқот ишлари шулар жумласидандир. Мустақиллик йилларида Хоразм ва Бухоро Халқ Совет Республикалари тарихини тадқиқ этиш юзидан салмоқли ютуқлар қўлга киритилди [10]. Бу борада М.Маткаримов, Ф.Қосимов, М.Матниёзов, Генис В, Қ.Ражабов, Ш.Ҳайитов, Н.Полвонов,

А.Пардаев, Б.Мамадаминова, З.Жунаевларнинг изланишлари эътиборга лойиқ. Уларда БХСР ва ХХСР пахтачилик соҳаси тарихига оид қимматли маълумотларни учратиш мумкин.

Учинчи гуруҳга Ўзбекистон пахтачилик соҳасига доир хорижлик олимлар томонидан яратилган асарлар киритилиб, улар мавзу тарихшунослигида алоҳида ўрин эгаллайди [11].

Тўртинчи гуруҳ манбалари: Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат архиви (ЎЗМДА), Хоразм вилояти Давлат архиви ҳамда Бухоро вилояти Давлат архивининг фондлари материаллари киради. Масалан, ЎЗМДанинг 9-фонди (Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгаши), 18-фонди (Туркистон Иқтисодий Кенгаши), 46-фонди (Бухоро Халқ Совет Республикаси Марказий Инқилобий Қўмитаси), 47-фонди (БХСР Советлари Марказий Ижроия Қўмитаси), 48-фонди (БХСР Халқ Нозирлар Шўроси), 49-фонди (Бухоро Иқтисодий Кенгаши), 51-фонди (БХСР Ер ишлари нозирлиги), 52-фонди (БХСР Ер ишлари нозирлиги қошидаги сув хўжалиги бошқармаси), 53-фонди (БХСР Савдо-саноат нозирлиги), Хоразм Марказий Ижроия Қўмитаси (71-ф), Хоразм Халқ Нозирлар Шўроси (72-ф), Хоразм Иқтисодий Кенгаши (73-ф), ХХСР Ер ишлари нозирлиги (74-ф). Шунингдек, Хоразм вилоят давлат архивининг 590-фонди (Хоразм Иқтисодий кенгашининг ташкил топиши), 4444-фонди (Рус-Хоразм пахтачилик ширкатининг фаолияти), Бухоро давлат архивининг 36-фонди (Бухоро Иқтисодий Кенгаши) ҳужжатларида ХХСР ва БХСРда пахтачилик ишини йўлга қўйишга оид қимматли материаллар мавжуд. Шунингдек, марказий ва маҳаллий даврий матбуот нашрлари ва материалларида ҳам қимматли маълумотлар учрайди [12].

Бундан ташқари, ўша давр тарихий воқеаларининг жонли гувоҳи ва иштирокчиси бўлган давлат ва жамоат арбоблари: Абдулқодир Муҳитдинов, Садриддин Айний, Файзулла Хўжаев, Амир Саййид Олимхон, Полвонниёз Юсупов [13] мақолалари ва хотиралари, шунингдек, Муҳаммад Али Балжувоний, Мирзо Салимбек, Саййид Мансур Олимий [14] каби маҳаллий тарихчиларнинг асарлари бўлиб, унда Бухоро амирлиги ва Хива хонлигининг ХХ аср бошларидаги ҳаёти,

республика тузуми давридаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар билан бирга БХСР ва ХХСР даги қишлоқ хўжалиги соҳасига ҳам тўхталиб ўтилган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ.

1920-1924 йилларда мавжуд бўлган Хоразм ва Бухоро Халқ Совет Республикаси даври Ўзбекистон тарихининг асосий таркибий қисмларидан биридир. Бу иккала республикалар тарихан жуда қисқа бир даврда яшаган бўлса-да, аммо давлат бошқаруви, сиёсий-ижтимоий ва маданий соҳаларда муайян ишларни амалга ошириб, тарихда ўчмас из қолдирди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР.

Ўзбекистонда пахта етиштириш, пахтачилик тармоғи ва унинг ривожланиши, пахтачиликдаги зиддиятли жараёнлар ва муаммоларни тадқиқ этишнинг ўзига хос анъаналари мавжуд. Бу эса, Ўзбекистон жаҳонда пахта етиштирувчи асосий ҳудудлардан бири эканлиги билан изоҳланади. Пахтачиликнинг турли тарихий даврлардаги ривожланиш даражаси иқтисодчилар, селекционерлар, тарихчилар ва бошқа соҳа мутахассислари томонидан анча чуқур ўрганилган. Аммо, шу вақтгача Рус-Хоразм ва Рус-Бухоро пахтачилик ширкати ва унинг фаолияти алоҳида тадқиқотнинг объекти сифатида ўрганилмади. Ваҳоланки, бу ташкилотлар зиммасига пахта экиладиган ерларни кўпайтириш ва маблағ билан таъминлаш, пахта ва пахта маҳсулотларини сақлаш, пахта хом ашёсини сотиш ва сотиб олиш, темир йўл ва сув транспорти орқали уларни зудлик билан манзилга етказиб бериш ҳамда яна бошқа кўплаб муҳим вазифалар юклатилган эди.

Хоразм ва Бухоро Халқ Совет Республикаларининг тузилиши билан сиёсий, иқтисодий ҳамда ижтимоий-маданий соҳаларда қатъий ислохотлар жараёни бошланди. Совет Россияси эса “Хоразм ва Бухорода мустақил демократик давлат тузишга кўмаклашиш” ниқоби остида Республикалардаги ўзгаришларни Россия манфаатлари йўлига буришга ҳаркат қилди. Совет давлати ўз манфаатлари нуқтаи-назаридан келиб чиқиб қишлоқ хўжалигининг пахтачилик соҳасини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратиш ва пахта етиштиришни рағбатлантириш мақсадида

ХХСР ва БХСРга катта миқдорда қарз берди. Дехқонларга пахта эвазига ўша вақтда зарур ҳамда тақчил бўлган маҳсулотлар берилиб, уларни пахта етиштиришга бўлган қизиқиши сунъий равишда орттирилиб борилди. Шундай бўлса-да, ХХСР ва БХСР тузилгач, қишлоқ хўжалиги ишларини йўлга қўйиш борасида муайян чора-тадбирлар амалга оширилиб, маълум натижалар қўлга киритилди.

ХУЛОСА. Хулоса қилиб айтганда, Бухоро ва Хоразм пахтачилик фаолиятини ёритишда манбаларнинг ўрни муҳим. Хусусан, архив ҳужжатлари ва даврий матбуот материаллари мазкур муаммони ўрганишда муҳим манба ҳисобланади. Мазкур материаллар орқали келгусида БХСР ва ХХСР даги пахтачилик фаолиятини холисона ёритиш бош мақсад қилиб олинди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б.6.

2. Исхаков Ю.М. Развитие хлопководства в Узбекистане. – Т.: Фан, 1960; Аминов Р.Х. Аграрная политика советской власти в Узбекистане. (1917-1920 г.г). Т.: Изд-во АН. Уз ССР, 1963; Саидов Х.С. Борьба за осуществление ленинских идей в развитии советского хлопководства. – Т.: Фан, 1966; Туленбаев Б.А. Осуществление ленинской аграрной политики в республиках Средней Азии. – М., 1967; Раззаков А. Борьба трудящихся Узбекистана за достижение хлопковой независимости СССР.- Т.: Фан, 1968; Ўша муаллиф. Развитие хлопководства в Узбекистане. – Т.: Фан, 1983; Алимов И.А. Аграрные преобразования в народных советских республиках Хорезма и Бухары. (1920-1924 г.г). – Т.: Узбекистан, 1970; Джумабаев Ф.Б. Трудящиеся Узбекистана в борьбе за развитие хлопководства (в годы военных пятилеток). Т.: Фан, 1973; Кунакова Л.З. К вопросу об основных этапах аграрной политики советского государства в Средней Азии (октябрь 1917-1929г.г).- В кн.: Товарные отношения и эффективность соц. произ-ва. Вып. 3. – Ростов н/Д, 1973, стр 145-164; Ходжиев Э.Х. История орошения и освоения (1917-1970 г.г). –Т.: 1975; Зиёев Х. Ўзбекистон пахтачилиги тарихидан Т., 1980; Шоакрамов К.Ш Советский Узбекистан – основная хлопковая база СССР. -Т.,1980 ва бошқалар.

3. Непесов Г. Из истории Хорезмской революции. 1920-1924 г.г. – Т.: Госиздат УзССР,

1962; Ишанов А.И. Бухарская Народная Советская Республика. Т., 1969; Манелис Б.Л. Из истории правовых отношений Бухарской и Хорезмской Народных Советских Республик с РСФСР и СССР. // Труды ТашГУ им. В.И.Ленина, вып 352, Т., 1970; История Бухарской и Хорезмской Народных Советских Республик. - Москва: “Наука”, 1971; Файзулла Хўжаев. Бухородаги революция ва Ўрта Осиёнинг миллий чегараланишига доир. Танланган асарлар. т.1.Т., 1976, 244-бет; Зиманов С. От освободительных идей к советской государственности в Бухаре и Хиве. Алма-Ата, 1976; Погорельский И.В. История Хивинской революции и Хорезмской Народной Советской Республики 1917-1924 г.г. – Л.: Изд. Ленинградского университета, 1984; Касымов Ф., Эргашев Б. Бухарская революция. Дорогу выбрал курултай. // Родина, 1989, N. 11, с 34 ва бошқалар.

4. Шалашилин И.Е. Победа социалистического хлопководства в Узбекистане. Автореф. дисс. канд. ист. наук. Т.: 1949; Саидов Х. Большевики в борьбе за хлопок. Автореф... дисс. канд. ист. наук.- М., 1950; Раззаков А. Из истории борьбы трудящихся Туркестанской АССР за восстановление хлопководства (1921-1924 г.г.). Автореф. дисс. канд. ист. наук. – М.: 1954; Абрамов М.М. Исторический очерк союза “Кошчи” в Самаркандской области (1919-1927 г.г). Автореф... дисс. канд. ист. наук. –Самарканд, 1958;Ахроров А.Д. Коммунистическая партия Узбекистана в борьбе за подъем хлопководства в годы третьей пятилетки (1938- июнь, 1941 г.г). Автореф... дисс. канд. ист. наук – М.: 1959 ва бошқалар.

5. Автореф. дисс. докт. ист. наук. – Т., 1970; Хасанов М.К. Деятельность В.И.Ленина и советского правительства по социалистическому преобразованию и восстановлению хлопководства Средней Азии в период гражданской войны и первые годы НЭП а (1918-1924 г.г.) Автореф. дисс. канд. ист. наук.-Т., 1984; Миркамилов Б. Социально-экономическое развитие хлопководческого хозяйства Туркестана (конец XIX-начало XX в.в). Автореф. дисс. канд. ист. наук.- Т.: 1988; Атабеков С.Ф. Дехканское хозяйство Узбекистана в условиях НЭП а (1921-1924 г.г.) Автореф. дисс. канд. ист. наук. Т., 1989; Равшанов А. Вклад трудящихся Узбекистана в восстановлении и развитии ирригации (1917-1928 г.г.) Автореф. дисс. канд. ист. наук.- Т., 1990 ва бошқалар.

6. Алиев Х.А. Коммунистическая партия в борьбе за превращение Азербайджанской ССР в одну из мощных хлопковых баз Советского Союза. Автореф. дисс. канд. ист. наук.- Баку. 1954; Абав И.А. Развитие хлопководства советского

Туркменистана. – Ашхабад, 1963; Жыргалбеков Т. Партийная организация Киргизии в борьбе за развитие хлопководства.- Фрунзе, 1969; Бекмуратова Б.А. История создания хлопководства Казахстана (1924-1945 г.г.). (На примере “Пахта-арна”). Автореф. дисс. канд. ист. наук. Алма-ата, 1980 ва бошқалар.

7. Развитие науки по хлопководству в Узбекистане за 50 лет; хлопководство в Узбекистане за 50 лет. Справочник-Т., 1967; Достижения науки по хлопководству. Т., 1968; История развития хлопководства в Узбекистане. Т.: -Фан, 1983 ва бошқалар.

8. Голованов А.А. Крестьянство Узбекистана: Эволюция социального положения (1917-1937 г.г). –Т.: Фан, 1992; Аминова Р.Х. История совхозов Узбекистана. 1917-1960 г.г. Опыт, проблемы, уроки. Т.: Фан, 1993; Раззоков А.Р. Ўзбекистонда пахтачилик тарихи. -Т.: Ўзбекистон, 1994; Ражабов.Қ, Ҳайдаров.М. Туркистон тарихи. -Т.: Университет, 2002; Зиёев Ҳ. Ўзбекистонда пахта якка ҳокимлиги учун кураш ва унинг оқибатлари (XIX асрнинг охирилари –XX аср бошлари). –Т.: Шарк, 2006;

9. Мамазоитова Ю. Сельское хозяйство Узбекистана в отечественной исторической литературе. (От завоевания Средней Азии до обретения независимости). Автореф... дисс. канд. ист. наук. –Т., 1995; Озерова И.Т. Дехканство Туркестана в условиях перехода к НЭПу (1921-1924 г.г). Автореф... дисс. канд. ист. наук.-Т., 1997; Сарыбаев М.К. История хлопководства Каракалпакстана (1873-1941 г.г). Автореф... дисс. канд. ист. наук –Нукус., 1998; Рустамова Г.К. Колониальная сущность царской и большевистской власти в Туркестане (1867-1924 г.г). Автореф... дисс. канд. ист. наук-Т., 1999; Аберкулов Д.И. Дехканство Туркестана в 1917-1921 г.г. (на материалах Самаркандской, Сырдарьинской в Ферганской областей). Автореф. дисс. канд. ист. наук. –Т., 2000., Йўлдошев Р.Й. Пахтачилик қуий мажмуидаги иқтисодий муносабатлар ва уларни иқтисодий эркинлаштириш шароитида такомиллаштириш (Қорақалпоғистон Республикаси мисолида). Автореф. иқт. фанлар номзоди. Т., 2000 ва бошқалар;

10. Маткаримов М. Хоразм Республикаси: давлат тузилиши, нозирлари ва иқтисоди. – Урганч, 1993; Қосимов Ф. Бухоро Республикаси тарихшунослиги. Бухоро, 1996; Хоразм тарихи. II жилд. Масъул муҳаррир М.Матниёзов.-Урганч: Хоразм, 1997; Генис В.Л. С Бухарой надо кончать. К истории Бугафорских революций. М., 2001. с 55; Ражабов Қ. Бухоро ва Хоразм Халқ Республикалари: давлатчиликнинг

демократик шакли // Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари. Масъул муҳаррирлар: Д.А. Алимова, Э.В. Ртвеладзе.-Т.: “Шарк”, 2001; Ҳайитов Ш. ва бошқалар. Бухоро Халқ Республикаси: иқтисодий, ижтимоий сиёсат, маданий ҳаёт.- Бухоро, 2005; Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий ҳаракатлар ва сиёсий партиялар тарихи (1900-1924).- Т.: Akademnashr, 2011; А. Пардаев Бухоро ва Хоразмдаги иқтисодий кенгашлар фаолияти (1920-1924 й). -Т.: Янги нашр, 2015; Б.Мамадаминава Хоразм Халқ Совет Республикасидаги ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар (1920-1924 й).-Тошкент, 2020; 3.Жунаев. Бухоро Халқ Совет Республикасидаги ижтимоий, иқтисодий ва маданий муносабатлар (1920-1924 й).-Тошкент, 2022; ва бошқалар.

11. Marshall Mac Duffie. The Red Carpet.- New-York, 1955; W.W. Kulski. The Soviet regime. Communism in practice. New-York, 1963; В.Найт. Some problems of modern Turkestan history. Dusseldorf, 1963; Geoffrey Wheeler. The peoples of Soviet Central Asia.- London, 1966; Верт И. История Советского Государства. 1900-1991. Второе исправленное издание. Перевод с французского.- М.: Изд-во Весь мир, 2002; Барсенков А.С., Вдовин .А.И. История России. 1917-2004. –М.: Аспект пресс, 2006; ва бошқалар;

12. //Инқилоб қуёши, (1920-1924), //Известия (Ташкент. 1920-1922гг), //Известия (Бухара. 1920-1924 гг), //Экономическая жизнь Туркестана (Ташкент 1924 г), //Бухоро ахбори (Бухоро 1920-1923гг.), //Озод Бухоро (Бухоро 1923-1924гг), //Меҳнатқашлар товуши (1918-1922гг), //Туркестанская правда (Ташкент 1922-1924 гг), //Народное хозяйство Средней Азии (Ташкент 1920-1924 г.) ва бошқалар.

13. Муҳиддинов А. По Восточной Бухаре //Народное хозяйство Средней Азии, 1924; Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Москва: СССР халқлари марказий нашриёти, 1926; Хўжаев Ф. Бухоро инқилобининг тарихига оид материаллар. – Тошкент: Ўздавнашр, 1926; Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. Форсийдан А. Ирисов таржимаси. – Тошкент: Фан, 1991; Юсупов П. Ёш хивалиқлар тарихи (Хотиралар). – Урганч: Хоразм, 1999;

14. Муҳаммад Али Балжувоний. Тарихи нофеий (Фойдали тарих). Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Ш.Воҳидов, 3.Чориев. – Тошкент: Академия, 2001; Мирзо Салимбек. Тарих-и Салимий. Перевод из персидского Н. Норкулов. – Ташкент: Академия, 2009; Саййид Мансур Олимий. Бухоро – Туркистон бешиги. Форс тилидан таржимон Ҳ. Тўраев. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 2004.

TASAVVUFDA MULOQOT: IJTIMOYIY-FALSAFIY TAHLIL

Samatov Xurshid Ulmasjonovich, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali dotsenti

DIALOGUE IN SUFISM: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Samatov Khurshid Ulmasjonovich, Associate Professor of Samarkand Branch of Tashkent University of Information Technologies

ДИАЛОГ В СУФИЗМЕ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Саматов Хуршид Улмасджонович, доцент Самаркандского филиала Ташкентского университета информационных технологий

<https://orcid.org/0000-0001-3248-6876>

e-mail:

samatov1084@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy jamiyatda muloqotning falsafiy, ma'naviy va axloqiy jihatlarini chuqur tahlil qilish muhimligi muhokama qilinib, muloqotning asosiy xususiyatlari va uning shaxslararo munosabatlardagi o'rni, muloqotning tasavvufiy an'ana bilan bog'liqligi, ayniqsa, so'fiylik nuqtayi nazaridan muhokama qilingan. Muallif ushbu mavzuni o'rganishga ijtimoiy, siyosiy, diniy va falsafiy jihatlarni hisobga olgan holda ko'p qirrali yondashish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, tadqiqot usullarini taklif qilib, jumladan, adabiyotni o'rganish, jamoat ishlarida bevosita ishtirok etish va fanlararo yondashuvni taklif qilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, shaxslararo munosabatlar, tasavvuf, ma'naviyat, axloq, fanlararo yondashuv, axloqiy mulohazalar.

Abstract: The article discusses the importance of an in-depth analysis of the philosophical, spiritual and moral aspects of communication in modern society. The main characteristics of dialogue and its role in interpersonal relationships are discussed, as well as the connection of communication with the Sufi tradition, especially in the context of Sufism. The author emphasizes the need for a multifaceted approach to the study of this topic, taking into account social, political, religious and philosophical aspects, and also suggests research methods, including the study of literature, direct participation in community work and an interdisciplinary approach.

Key words: communication, interpersonal relationships, Sufism, spirituality, morality, interdisciplinary approach, ethical considerations.

Аннотация: В статье рассматривается важность глубокого анализа философских, духовных и нравственных аспектов общения в современном обществе. Обсуждаются основные характеристики диалога и его роль в межличностных отношениях, а также связь общения с суфийской традицией, особенно в контексте суфизма. Автор подчеркивает необходимость многогранного подхода к изучению данной темы с учетом социальных, политических, религиозных и философских аспектов, а также предлагает методы исследования, включая изучение литературы, непосредственное участие в общественной работе и междисциплинарный подход.

Ключевые слова: общение, межличностные отношения, суфизм, духовность, мораль, междисциплинарный подход, этические соображения.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION)

Hozirgi kunda ijtimoiy amaliyotda muloqot va shaxslararo munosabatlarda demokratik tamoyillarga amal qilish, axloqiylik va ma'naviylikni saqlab turish murakkablashib bormoqda. Shu boisdan, muloqot va uning asosiy xususiyatlari, davlat va jamiyat o'rtasida hamda shaxslararo samarali muloqotning falsafiy, ma'naviy, axloqiy aspektlarini yanada chuqurroq tahlil qilishni taqozo etmoqda. Muloqot – insonlar o'rtasidagi o'zaro faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan munosabatlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Shunday bo'lsa-da, muloqotga shartli ravishda umumiy bo'lgan quyidagicha ta'rif berish mumkin: *muloqot kamida ikki kishining o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, bu ta'sir davomida axborot almashiladi, munosabat o'rnatiladi va rivojlantiriladi, tugatiladi yoki korreksiyalanadi.* Bu ta'rif ham muloqot mohiyatini tushinishda psixologik yondashuvga asoslangan bo'lib, muloqotning ijtimoiy mohiyatini to'laqonli ochib berishga yetarli emas.

Hozirgi kunda tadqiq etilayotgan muloqot inson faoliyati bilan bog'liqligini inobatga olib, ijtimoiy, siyosiy, falsafiy, refleksiya, diniy, ilohiy, tasavvufiy muloqotlar kabi turli rakurslarda olib o'rganishni taqozo etmoqda. Muloqotda ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar ro'yobga chiqariladi. Tasavvuf ma'naviy va falsafiy jihatlarni o'z ichiga oladi, shuning uchun bu kontekstdagi muloqot sufilylik an'analari chuqur ildiz otgan e'tiqodlar, qadriyatlar va amaliyotlar, jarayonlar bilan bog'liq. Tasavvufdagi muloqot murakkab va ko'p qirrali tushuncha bo'lib, og'zaki va og'zaki bo'lmagan turli ifoda shakllarini o'z ichiga oladi. Tasavvuf kontekstida muloqot nafaqat ma'lumot yoki g'oyalarni yetkazish, balki boshqalar bilan yanada chuqurroq bog'lanish va ma'naviy yuksalishga yordam berishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/MATERIALS AND METHODS)

Tasavvufga aloqador odamlar bilan muloqot mavzusini tadqiq etish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Jumladan, eng avvalo, tasavvufni o'rganish orqali uning tarixini, ta'limoti va amaliyotini hamda asosiy e'tiqod va ma'naviy

jihatlarini tadqiq etish sufiy jamoalarida muloqot qanday ishlashini tushunish uchun asos bo'lishi mumkin; adabiyotlarni ko'rib chiqish: diniy yoki ma'naviy kontekstlarda muloqot qilish bilan bog'liq akademik adabiyotlarni va ilmiy ishlarni o'qish lozim. Bu tadqiqot uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan nazariyalar va asoslar haqida tushuncha berishi mumkin; amaliyotda ular bilan birga bo'lish: iloji bo'lsa, sufiy jamoa ishlarida qatnashish orqali bu suhbatlar, ishtirokchilarni kuzatish yoki sufiy jamoalari vakillari bilan intervyularni o'z ichiga olishi mumkin. Bunday to'g'ridan-to'g'ri muloqot ilmiy tadqiqot ishini g'oyaviy boyitadigan birlamchi "axborot manbasi" tadqiqotning yangi istiqbollari va tajribalarini taklif qilishi mumkin; fanlararo yondashuv: antropologiya, sotsiologiya, psixologiya va aloqa tadqiqotlari kabi fanlararo integratsiyani ko'rib chiqish orqali har bir soha madaniy va ma'naviy kontekstlarda muloqot qanday bo'lishi haqida noyob tushunchalarni taqdim etadi; axloqiy mulohazalar: ayniqsa, ma'naviyat va din kabi nozik mavzularni o'z ichiga olgan tadqiqot o'tkazayotganda, axloqiy jihatlarga e'tibor berish lozim. Sufiy jamoalar bilan bo'ladigan madaniy amaliyotda ishtirokchilarni hurmat qilish, oldindan xabardor qilib, roziligini olish va ishtirokchilarning shaxsiy hayoti va maxfiyligini himoya qilish lozim; analitik vositalar: ma'lumotlarini tahlil qilish uchun tegishli tahliliy vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu tadqiqot savollarining tabiatiga qarab tematik tahlil, nutq tahlili yoki asosli nazariya kabi sifatli usullarni o'z ichiga olishi mumkin; mutaxassislar bilan shug'ullanish: olimlar, amaliyotchilar yoki sufilylik va muloqot bo'yicha mutaxassislar bilan bog'lanish orqali ularning tajribasi va fikr-mulohazalari tadqiqotingizga yo'l-yo'riq ko'rsatishi va mavzu doirasidagi murakkabliklarni o'rganishga yordam berishi mumkin.

Tasavvufdagi muloqotning asosiy jihatlaridan biri bu zikr g'oyasi bo'lib, u ibodat, tafakkur va muqaddas matnlarni o'qish orqali Xudoni eslashni anglatadi. Zikr ilohiy bilan muloqot qilish shakli hisoblanadi, chunki u amaliyotchilarga Xudo bilan hozirlik va aloqa tuyg'usini rivojlantirishga imkon beradi. Sufilylikdagi muloqotning yana bir muhim

jihati – ma’naviyat o‘qituvchisi, ya’ni “shayx”ning o‘rni, u o‘quvchilarning ma’naviy safarlarida yo‘l ko‘rsatuvchi va maslahatchi bo‘lib xizmat qiladi. Shayx muridlarga ma’rifat yo‘lida duch kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklar va to‘siqlarni yengishda yordam berish uchun donolik, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. Tasavvufda og‘zaki muloqotdan tashqari musiqa, raqs va san’at kabi noverbal ifoda shakllariga ham katta e’tibor beriladi. Muloqotning ushbu shakllari amaliyotchilarda ham, tinglovchilarda ham chuqur his-tuyg‘ularni va ruhiy tushunchalarni uyg‘otish kuchiga ega deb ishoniladi.

Umuman olganda, sufiylikdagi muloqot insonlar o‘rtasidagi chuqur bog‘liqlik, hamdardlik va tushunish, ilohiyga chuqur hurmat-ehtiram ko‘rsatish bilan alohida ajralib turadi. Samarali muloqot qobiliyatlari va doimiy ichki ruhiy amaliyotlari (zikir) orqali sufiylar o‘zlarining ma’naviy ongini o‘stirishga va o‘zlari hamda boshqalar bilan yanada uyg‘unlikka, hamjihat bo‘lishga yordam beradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Bir qancha olimlar sufiylik yoki ma’naviyat kontekstida muloqot qilish bo‘yicha tadqiqotlar olib borishgan. Jumladan, Uilyam Chittik islomshunoslikning taniqli olimi bo‘lib, uning asarlarida sufiylik an‘analari doirasidagi muloqot tadqiq etiladi [1]. Islomshunoslikka ixtisoslashgan yana bir olim Karl V. Ernst bo‘lib, u sufiylikning turli jihatlarini, jumladan, tasavvufiy tajribalar va sufiy jamoalari ichidagi muloqotni o‘rgangan [2]. Islom va tasavvufning taniqli olimi Annemari Shimmel esa, asarlarida tasavvuf she’riyati, ramziylik va tasavvuf an‘analaridagi muloqot kabi keng ko‘lamli mavzularni qamrab oladi [3]. Barbara D. Metkalf birinchi navbatda Janubiy Osiyo islomiga e’tibor qaratgan bo‘lsa-da, uning tadqiqotlarida sufiylik amaliyotlari, marosimlari va sufiy jamoalari ichidagi muloqot shakllariga e’tibor qaratiladi [4]. Bryus B. Lourens sufiylik va islom tasavvufini o‘rganishga hissa qo‘shgan bo‘lib, ma’naviyat, tasavvuf va tasavvufiy tajribalarning muloqoti kabi mavzularni o‘rgangan [5]. Mazkur olimlar sufiylik an‘analari doirasidagi muloqot dinamikasi, ramziy ma’nolar, marosimlar va ruhiy

kechinmalar haqida qimmatli fikrlarni bildirishgan. Ularning asarlari sufiylik kontekstidagi muloqotni tadqiq qilayotgan har bir kishi uchun boy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shubhasiz, bu mualliflarning ilmiy ishlari sufiylik doirasidagi muloqotga oid maqola yoki dissertatsiya uchun asosiy fikrlar va tuzilmani belgilashda yordam bera oladi.

NATIJALAR (PEZYJTATY/RESULTS)

Tasavvufda sufiylarning turli guruhlar, jumladan, oddiy odamlar bilan muloqot qilishdan qochishlari yoki tanlab kirishishlarini ularning ruhiy amaliyotlari va e’tiqodlari doirasidagi holat deb tushunish mumkin. Sufiylarning oddiy odamlar bilan muloqot qilishdan qochishining ba’zi sabablari quyidagilar:

Birinchi, ichki ruhiy sayohatga e’tibor qaratish: sufiylar ko‘pincha ichki ma’naviy sayohatlarini va shaxsiy o‘zgarishlarini birinchi o‘ringa qo‘yishadi. Bu ularning ruhiy moyilliklari yoki tushunchalarini baham ko‘rmaydiganlar bilan o‘zaro munosabatlarini cheklashga olib kelishi mumkin, chunki ular chuqurroq ma’naviy tushunchalarni izlash yo‘lida bo‘lgan odamlar bilan muloqot qilishni afzal ko‘radilar.

Ikkinchi, ma’naviy yaxlitlikni saqlash: sufiylar ma’lum darajadagi ma’naviy poklik yoki yaxlitlikni saqlab qolish uchun o‘zlarining ijtimoiy o‘zaro munosabatlarida “tanlangan” kishilar bilan muloqotda bo‘lishga intilishadi. Shu orqali ular chalg‘ituvchi yoki ma’naviy o‘shishga zarar yetkazadigan suhbatlar yoki mashg‘ulotlardan qochishlari mumkin.

Uchinchi, ma’naviy bilimlarni himoya qilish: ba’zi sufiylik ta’limotlari va amaliyotlari ezoterik yoki muqaddas hisoblanadi va sufiylar bu jihatlarni o‘zlarining ruhiy jamiyatiga kirmaydigan shaxslar bilan ochiq muloqot qilmaslik yoki baham ko‘rmaslikni ma’qul ko‘rishadi. Bu ma’naviy bilimning muqaddasligini saqlash va sufiylik an‘analari doirasida to‘g‘ri uzatilishini ta’minlash uchun amalga oshiriladi.

To‘rtinchi, chalg‘ituvchi narsalar va dunyoviy bog‘lanishlardan saqlanish: sufiylar ko‘pincha dunyoviy chalg‘itish va bog‘lanishlardan uzoqlashishni ta’kidlaydilar. Oddiy odamlar bilan muloqotni cheklash sufiylar

uchun chalg'itadigan narsalarni minimallashtirish va o'zlarining ruhiy amaliyotlari va Xudoga bo'lgan sadoqatlariga ko'proq e'tibor berishlari mumkin.

Beshinchidan, tushunish darajalarini hurmat qilish: sufiylar hamma ham ma'lum ruhiy ta'limotlar yoki tajribalarga tayyor emas yoki qabul qila olmaydi, deb hisoblashlari mumkin. Shuning uchun ular shaxsning ma'naviy yetuklik darajasiga yoki chuqurroq tushunchalarni anglashga tayyorligiga qarab tanlab muloqot qilishni tanlashlari mumkin.

Oltinchidan, botiniy sukunat va tafakkurga urg'u berish: sukut va tafakkur sufiylik amaliyotining ajralmas jihatlaridir. Sufiylar sukunat va o'z-o'zini o'ylash lahzalarini qadrlashadilar, lekin, bu ba'zan boshqalar bilan muloqot qilishdan qochish deb noto'g'ri tushunilishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, sufiylik xilma-xil va ko'p qirrali an'anadir va individual sufiylar turli odamlar guruhlari bilan muloqot qilish va aloqa qilishda turli xil amaliyot va e'tiqodlarga ega bo'lishi mumkin.

Tasavvufdagi muloqot ma'naviy yuksalishda, ilohiy bilan munosabatlarni chuqurlashtirishda va amaliyotchilar o'rtasida hamjamiyat hissini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ibadat, mulohaza yuritish, ashula va ruhiy nutq kabi muloqotning turli shakllari orqali sufiylar o'zlari va boshqalar ichidagi ilohiy huzur bilan bog'lanishlari mumkin.

Tasavvufda muloqot jarayonlarini tahlil qilayotgan tadqiqotchilar azaliy islomiy qadriyatlarini o'zida singdirgan va to'g'ri yo'lda bo'lgan sufiy kishilar bilan muloqotda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish lozim deb hisoblashadi. Jumladan, birinchidan, ularning nafsga qarshi kurashish asosida kechgan ruhiy "sayohat"iga e'tibor qaratish, ya'ni ular uzoq va mashaqqatli ruhiy "sayohat"ni boshdan kechirganliklarini tushunish va ularning tajribasini hurmat qilish lozim. Ikkinchidan, tasavvuf mavzularidagi suhbatlarini samimiylik bilan tinglash orqali ularga shaxsiy qarashlarni yoki e'tiqodni majburlashga urinmasdan, ularni tinglashga va o'rganishga tayyor bo'lish lozim. Uchinchidan, ularning ruhiy tajribasiga va ularni tushunishiga chin dildan

qiziqishni ifodalaydigan savollar bilan murojaat qilish mumkin, biroq, qiziqarli yoki hurmatsiz tuyulishi mumkin bo'lgan savollar bilan ularni bezovta qilmaslikni tavsiya qilishadi.

Shuningdek, tasavvufda darajasi yuqori bo'lgan odamlar ruhiy-axloqiy mavzularga juda sezgir bo'lishi mumkin. Shu bois, ularning ma'naviy "chegara"larini hurmat qilish va ular noqulay bo'lishi mumkin bo'lgan mavzularni muhokama qilishni talab qilmaslik lozim. Bundan tashqari, tegishli tildan foydalanish orqali oddiy va tushunarli tarzda gapirib, muloqot jarayonida ular uchun notanish bo'lgan jargon yoki texnik atamalardan saqlanish kerak. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, ular bilan muloqotga kirishadigan kishi o'zining kamtarligini ko'rsatishi lozim. Unutmaslik kerakki, ular bilan bir xil ruhiy rivojlanish darajasida bo'lish shart emas. Kamtarlik va ularning tajribalaridan o'rganishga tayyorlikni ko'rsatish kerak xolos.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION)

Tasavvufda inson komillikka erishish uchun turli yo'llarni bosib o'tadi. Bu yo'lda insonning irodasi, qarashlari va fikrlari shu bosqichdan o'tgan shayxning ko'rsatmasi asosida bo'ladi. Shu bois, tasavvuf shayxlarining e'tiqodlari yoki amaliyotlarini yaxshi yoki yomon deb hukm qilishdan saqlanish lozim. Chunki, tasavvufda darajasi yuqori bo'lgan odamlar bilan muloqot qilish orqali ularning katta ma'naviy-axloqiy tajribasidan foydalanish mumkin. Ularning mavjudligini qadrlash va ulardan foyda olishga harakat qilish lozim, deb hisoblaydi tadqiqotchilar. Bu shakldagi muloqotda shunchaki ma'lumot almashish emas, balki bu ruhiy o'sish va yuksalish uchun imkoniyatdir. Ushbu suhbatlarga ochiq ko'ngillik bilan ishtirok etib, ularni o'rganishni maqsad qilgan holda yondashish lozim.

Zamonaviy tasavvufshunos olimlarning ilmiy izlanishlari natijalari va tasavvuf nazariyasidagi asosiy g'oyalarni e'tirof etgan holda, tariqatlar o'rtasidagi o'zaro muloqot jarayonlari bo'yicha quyidagi xulosalarni berish mumkin:

- ruhiy amaliyotchi (sufiy)lar o'rtasida o'zaro tushunish va aloqani rivojlantirish uchun ruhiy-ma'naviy suhbatlarni faol tinglash va empatiya muhimligini ta'kidlash;

- tariqatlar o'rtasidagi mojarolar va tushunmovchiliklarni konstruktiv tarzda hal qilish uchun sufiy jamoalari ichida ochiq va halol muloqotni rag'batlantirish;

- kengroq auditoriyani qamrab olish va an'anaviy sufiylik yig'inlariga kirish imkoni bo'lmagan shaxslar bilan muloqot qilish uchun ijtimoiy media va onlayn platformalar kabi zamonaviy aloqa shakllarini o'z ichiga olish;

- amaliyotchilarga sufiylik ta'limotlari va amaliyotlarini chuqurroq tushunish uchun guruh muhokamalarida, seminarlarda va boshqa tadbirlarda qatnashish imkoniyatini berish;

- barcha shaxslar sufiylar jamoasida o'zlarini hurmat qilishini va qadrli bo'lishini ta'minlash uchun muloqot amaliyotlarida inklyuzivlik hamda xilma-xillikni targ'ib qilish.

Umuman olganda, samarali muloqot jamiyatda ma'naviy yuksalish, mustahkam munosabatlar o'rnatish hamda sufiylar o'rtasida hamjihatlik hissini yaratish uchun zarurdir. O'zaro hamjihatlilik va mehr-oqibatli muloqotni birinchi o'ringa qo'yish orqali sufiylar ilohiylik bilan aloqalarini chuqurlashtirishlari va ruhiy-ma'naviy "sayohat"larida bir-birlarini qo'llab-quvvatlashlari lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES):

1. Уильям Читтик. Суфизм: краткое введение (Oxford: Oneworld, 2000).

2. Sufi Martyrs of Love: Chishti Order in South Asia and Beyond (co-authored with Bruce Lawrence) (2002), Слова экстаза в суфизме (1985) ISBN 0-87395-917-5.

3. Mystische Dimensionen des Islam. Die Geschichte des Sufismus (1975), — М.: Алетея, Энигма, 1999 (2-е изд. — Алетея, 2000).

4. Islamic Revival in British India: Deoband, 1860–1900, 1982 ISBN 978-0-691-61413-7 (2nd edition 2002).

5. Суфийские мученики любви: Братство Чишти в Южной Азии и за ее пределами, в соавторстве с Карлом Эрнстом. Нью-Йорк: Palgrave Press, 2002.

6. Charfi A., Namatov N. A., Turaev B. O. The rise of islam //International Journal of Intellectual Cultural Heritage. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 121-132.

7. Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимиёи саодат/Таржимонлар: Т.Қодиров, И.Нуруллоҳ.—Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018.

8. Абу Ҳомид Ғаззолий. Саодатга элтувчи илм/Таржимон: М.Аъзам.—Тошкент. Ғафур Ғулом, 2018.

9. Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani) //European Scholar Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 45-48.

10. Imomalievich R.I. Synergetics: The Path from General Systems Theory to Self-Organization //Global Scientific Review. – 2023. – Т. 22. – С. 317-324.

11. Samatov K. Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society //Theoretical & Applied Science. – 2016. – Т. 2. – С. 175-179.

12. Usmonov F. Ethical differences between science and pseudoscience //European Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2023. – Т. 18. – С. 84-88.

13. Mardonov R. Philosophical aspects of modern education //Conferencea. – 2021. – С. 15-17.

14. Husan M. Dialectics of Potentiality and Virtuality in Space and TIME //European Scholar Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 40-42.

15. Kubayeva S. Language Games in cognitive processes: constructive-semantic approach //Conferencea. – 2023. – С. 156-159.

ASLIYATDAGI MAMLAKATSHUNOSLIKKA OID TERMINLAR VA ULARNING TARJIMADA QAYTA YARATILISHI XUSUSIDA

*Tairova Maxfuza Abdusattorovna, Termiz davlat
universiteti ingliz tili va adabiyoti kafedrasida mustaqil
tadqiqotchisi*

THE TERMS OF THE ORIGINAL COUNTRY STUDIES AND THEIR RE-CREATION IN TRANSLATION

*Tairova Maxfuza Abdusattorovna, independent
researcher of the Department of English language and
literature, Termez State University*

О ТЕРМИНАХ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ОРИГИНАЛЬНОМУ СТРАНОВЕДЕНИЮ, И ИХ ВОССОЗДАНИИ В ПЕРЕВОДЕ

*Таирова Махфуза Абдусатторовна, независимый
исследователь кафедры английского языка и литературы
Термезского государственного университета*

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatshunoslikka oid terminlar qiyosiy tahlili va ularning tarjimada qayta yaratilishi muammolari inglizcha-o'zbekcha misollar orqali o'rganiladi. Mamlakatshunoslikka oid terminlar tadqiqi natijasidan badiiy adabiyotni bir tildan ikkinchi tilga o'girish bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishda muhim omil bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: asliyat, lingvistik tadqiqot, tarjima, ekvivalentlik, mamlakatshunoslik, xususiyat, lingvomamlakatshunoslik, transformatsion, tushuncha, etnopsixolingvistika.

Abstract. This article examines English-Uzbek examples to explore a comparative analysis of regional studies terms and the problems of their reproduction in translation. As a result of studying the terms associated with regional studies, it was found that it serves as an important factor in solving problems associated with the translation of fiction from one language to another.

Keywords: originality, linguistic research, translation, equivalence, regional studies, characteristics, regional linguistic studies, transformation, understanding, ethnopsycholinguistics.

Аннотация: В данной статье на англо-узбекских примерах исследуются сопоставительный анализ терминов страноведения и проблемы их воспроизведения в переводе. В результате изучения терминов, связанных со страноведением, установлено, что оно служит важным фактором в решении проблем, связанных с переводом художественной литературы с одного языка на другой.

Ключевые слова: оригинальность, лингвистическое исследование, перевод, эквивалентность, страноведение, характеристика, лингвострановедение, трансформация, понимание, этнопсихолингвистика.

[https://orcid.org/
0000-0004-0714-0813](https://orcid.org/0000-0004-0714-0813)

e-mail:
[maxfuza604@gmail.c
om](mailto:maxfuza604@gmail.com)

KIRISH. Tarjima nazaryasi o‘z tadqiqotlarini boshqa qator an’anaviy filologik, ayniqsa, lingvistik tadqiqot metodlaridan o‘rni bilan foydalangani holda, ko‘proq siyosiy solishtirma metod bilan chambarchas bog‘liqlikda qo‘llaniladigan semantik-uslubiy metod asosida olib boradi. Shu bilan birga, aslyiat va tarjima tillari lisoniy vositalarni batafsil tahlil qilish zaruriyati lingvistik tadqiqotning boshqa ayrim maxsus metodlaridan ham, jumladan, komponentlar tahlil qilish metodidan foydalanishni taqozo etadi. Bunday paytda qiyoslanayotgan ikki til birliklarining turli kontekstlarda qo‘shimcha ma’no belgilarini kasb etish holatlari tahlil etiladi. Bir-birlarini to‘ldirishga xizmat qiladigan mazkur metodlar amalga oshirilgan tarjimalarni har jihatdan puxta va xolis baholash imkoniyatini beradi.

Aslyiatdagi mamlakatshunoslikka oid terminlar xususiyati uning retseptorga (kitobxon yoki tinglovchi) biror ijobiy yoki salbiy ta’sir o‘tkazish imkonini beradi va matnda (yoki nutqda) ifodalangan muallif fikrining retseptor tomonidan to‘g‘ri tushunilishiga yordam beradi.

Aslyiatdagi xuddi shunday mamlakatshunoslik oid terminlarning tarjimada ham qayta yaratilishi ko‘p jihatdan tarjimonga bog‘liq.

Aslyiatning mamlakatshunoslikka oid terminlarini tarjimada qayta yaratishda tarjimonning aslyiat matnini zamonaviylashtirishi

sifatsiz tarjima yaratilishiga sabab bo‘lishi mumkin, chunki bunday harakat aslyiat matnining o‘zgarib ketishiga olib keladi.

Ko‘p hollarda aslyiat va tarjimaning mamlakatshunoslik salohiyatini aniqlashda tarjimon tomonidan yo‘l qo‘yilgan xato va kamchiliklarga e’tibor beriladi. Zero, kamchiliklardan xalos bo‘lish bu birinchi galdagi vazifadir.

Aslyiatdagi mamlakatshunoslikka oid terminlarni tarjimada qayta yaratishda tarjimon bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Jumladan, o‘zbek tarjimoni aslyiat matnini tushunmasligi, jug‘rofiy ma’no ona tili vositalari orqali ifodalanishi mumkin bo‘lsa-da rus tarjimoni orqasidan ergashishi, aslyiatda ifodalangan jug‘rofiy ma’no rus tilida qisman, o‘zbek tilida to‘la qayta tiklanishi va aksincha, aslyiatdagi mamlakatshunoslikka oid terminlarning potensial rus tilida to‘la, o‘zbek tilida esa qisman qayta tiklanishi, shuningdek, aslyiatdagi jug‘rofiy ma’no rus tilida yoki o‘zbek tilida mavjud bo‘lmasligi oqibatida turli tipdagi transformasiyalar orqali ifodalanishi mumkin [2. 69].

ADABIYOTLAR TAHLILI. Masalan, quyidagi misolda rus va o‘zbek tarjimoni aslyiatdagi mamlakatshunoslikka oid tushunchani kitobxonga tushunarli tarzda yetkazish uchun tarjimada “Kolumbus” so‘zini qo‘shgan.

The hotel, into which they were thus summarily introduced, was a rather remarkable specimen for the time and place.

Ona-bola nogahon ish boshlagan musofirxonada o‘sha paytlar uchun ham nihoyatda ajib bir dargoh sanalardi.

One morning, in the fall of 1880, a middle – aged woman accompanied by a young girl of eighteen, presented herself at the clerk’s desk of the principal hotel in Columbus, Ohio, and made inquire as to whether there was anything about the place that she could do.

Asliyatdagi mamlakatshunoslikka oid ko‘rsatkichlar yoki belgilarning tarjimon tomonidan to‘g‘ri aniqlab olinishi, tarjimada ham ularning to‘g‘ri qayta yaratilishiga zamin yaratadi.

Asliyatdagi “presented, principal hotel, clerk’s desk, a young girl of eighteen” kabi so‘zlar mamlakatshunoslikka oid belgilar bo‘lib, ularni to‘g‘ri anglagan tarjimon tarjimada ham ushbu mamlakatshunoslikka oid belgilarni nisbatan qayta yarata olgan:

- 1880-yil kuzining subhidamlaridan birida yoshi o‘tinqiragan bir ayol o‘n sakkizga kirgan qizi bilan Kolumbus shahridagi (Ogoyo shtati) manaman degan mehmonxonaga bosh suqdi-da, nozirga yaqinlashib, bu yerda birorta ish topilarmikin, deb so‘radi.

Tarjimonning asliyatdagi mamlakatshunoslikka oid terminlarini soddalashtirib o‘g‘irishga urinishi, ya‘ni undagi emotsional, stilistik, obrazli aspektlarni e‘tibordan chetda qoldirib “asosiy ma‘no”ni berishga urinishlari tarjimada yaxshi natija bermaydi. Bunday tarjima qisqa muddatda retseptor matnning asosiy mazmuni bilan tanishtirish maqsadida qilinsagina, o‘zini oqlashi mumkin. Aks holda, bunday soddalashtirilgan tarjima adekvat tarjimaning boshlang‘ich etapi sifatida qaraladi.

NATIJALAR. Biz bilamizki, tildagi ko‘pchilik so‘zlarning ikki xil ma‘nosi ya‘ni, denotativ va konnotativ o‘z va ko‘chma ma‘nolari mavjud. Agar asliyatdagi matnning mamlakatshunoslikka oid terminlar shunday so‘zlar zimmasiga yuklangan bo‘lsa, unda tarjimada ularni qayta yaratish uchun qanday yo‘l tutmoq kerak degan savol tug‘ilishi tabiiydir. Gap shundagi asliyatdagi ko‘chma ma‘nodagi so‘zlarning mamlakatshunoslik oid terminlarini tarjimada berish uchun birinchi navbatda tarjimon asliyat matnidan, undagi voqealar ketma-ketligidan xabardor bo‘lishi kerak. Asliyatdagi biror so‘zning qanday ma‘noda qo‘llanilayotganligini bilgandan so‘ng tarjima tilida shunga mos keladigan ekvivalentlarni tanlaydi. Masalan, o‘zbek tilida kekxa kishilarning sochiga nisbatan **sochi oqargan**

yoki **oq soch** iboralarini qo‘llaniladi. Bunda **oq** so‘zi ko‘chma ma‘noda ishlatiladi. Agar o‘zbek tilidagi bu iborani ingliz tiliga so‘zma-so‘z tarjima qilsak, u holda ushbu ibora **white hair** tarzida bo‘lishi kerak edi. Ammo, bunday tarjima ingliz kitobxonini uchun tushunarsiz bo‘lib qoladi va asliyatdagi ibora tarjimada mamlakatshunoslikka oid tushunchalarni yo‘qotadi. Bu o‘rinda asliyatdagi mamlakatshunoslikka oid xususiyatni saqlash uchun ingliz tilida mavjud bo‘lgan **grey hair** ekvivalenti bilan tarjima qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xuddi shunday, asliyatda qo‘llanilgan adabiy yoki og‘zaki nutqqa tegishli so‘zlarni tarjimada ham o‘shanday so‘zlar bilan qayta yaratilishi tarjimada asliyatning mamlakatshunoslikka oid salohiyatini saqlash imkonini beradi. Misol uchun, ingliz tilidagi *despite the fact, in the matter of, a long period of time, in the capacity of, resembling in nature, reach a decision* kabi so‘zlar adabiy nutqda qo‘llaniladigan so‘zlar bo‘lib, ularning og‘zaki nutqdagi sinonimlari *although, about, a long time, as, like* va *decide* dir.

XULOSA. Demak, mamlakatshunoslikka doir omillar ekvivalentlikning tarkibiy unsuri hisoblanib, ularning qayta yaratilishi tarjimaning asliyatga kommunikativ to‘la-to‘kis mosligini vujudga keltiradi. Natijada, tarjima muqobil uslubiy xususiyat kasb etib, uni o‘qigan kitobxon asliyat sohibi asar mutolaasidan oladigan taassurot darajasida ta’sirlanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Klenberg O. Tensions Affecting International Understanding. 1950. – 216. p.
2. Levinson S. Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature. –Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000. – 201. p.
3. Savory Th. The Art of Translation. London, 1957. – 298. p.
4. Аникин В.П. Мудрость народов // Пословицы и поговорки народов востока. – М.: Наука, 1961. – 218 с.
5. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. М.: Флинта, Наука, 2002. – 138 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH

*Urazboyeva Sabohat Ortiqboyevna, Urganch innovatsion
universiteti stajor-o'qituvchisi*

EDUCATION OF PRIMARY CLASS STUDENTS

IN PATRIOTIC SPIRIT

*Urazboeva Sabokhat Artikboyevna, Teacher-trainee at
Urganch Innovation University*

ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ

КЛАССОВ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ДУХЕ

*Уразбоева Сабохат Артикбоевна, стажер-
преподаватель Ургенчского инновационного
университета*

[https://orcid.org/
0009-0000-2277-1488](https://orcid.org/0009-0000-2277-1488)

e-mail:

sabohat@icloud.com

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ona vatanni sevish, uni ardoqlash, unga bo'lgan mehr-muhabbat, sadoqat, vatanga munosib farzand bo'lish kabi tuyg'ular va ularni qanday qilib shakllantirishimiz to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, tarbiya, axloqiy-psixologik xarakter, pedagogik va kasbiy mahorat, rivojlanish, tafakkur, ijodkorlik.

Аннотация: В статье рассматриваются чувства воспитания учащихся младших классов в духе патриотизма, любви к Родине, почитания ее, любви к ней, верности, быть достойным Родины и способы формирования этих чувств.

Ключевые слова: патриотизм, воспитание, морально-психологический облик, педагогическое и профессиональное мастерство, развитие, мышление, творчество.

Abstract: In the article, the feelings of raising elementary school students in the spirit of patriotism, loving the motherland, honoring it, love for it, loyalty, being a child worthy of the motherland and how to form these feelings are discussed.

Key words: patriotism, education, moral and psychological character, pedagogical and professional skills, development, thinking, creativity.

KIRISH. Vatan va vatanparvarlik tarbiyasi haqida tushuncha, boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanni sevish, unga munosib farzandlarni tarbiyalashning milliy, tarixiy asoslari. Vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish o'z ona Vatani va uning tabiatiga, xalqiga, xalqining o'tmishdagi va hozirgi qahramonligiga, tili va san'atiga bo'lgan muhabbatini ifodalaydi. Qadim zamonlardan buyon xalqning o'z Vatanga muhabbati qo'shiqlarda, ertaklarda va sharq mutafakkirlarining nodir asarlarida tarannum etib

kelinadi. Vatanga muhabbat tuyg'usi insonlarni har doim mardlik va jasurlik, xalqning baxt-saodati uchun kurashga undaydi. Vatanparvarlik tuyg'usi tug'ilgandan shakillanadigan tushuncha emas. Shunday ekan, boshlang'ich sinflarda bu tuyg'uni o'quvchilarda shakllantirish muhim o'rin egallaydi. Vatan haqidagi boshlang'ich bilimlar bolalarda ularning hayotiy tajribalari zaminida, tevarak-atrofdagi hayot to'g'risidagi muayyan tasavvurlari asosida hosil bo'ladi. Vatan – har bir kishida o'z uyiga, tug'ilib o'sgan yurtiga, eng

yaqin kishilari – ota-ona, aka-uka, opa-singillariga bo‘lgan munosabatida aks etadi. Bolani vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning individual shakllari asosan oilada amalga oshiriladi. U yoki bu masalada hal qiluvchi rolni oila o‘ynaydi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchilarning oilalari bilan yaqin hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi, ota-onalarni bolalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoniga jalb qilishi kerak. Shunday qilib, ta‘lim muassasasida vatanparvarlik ishining muvaffaqiyati o‘qituvchilarning axloqiy-psixologik xarakteriga, ularning psixologik, pedagogik va kasbiy tayyorgarligiga, o‘z vazifalariga munosabatiga, shuningdek, o‘quvchilarning ota-onalari bilan samarali hamkorlik qilish qobiliyatiga bog‘liq [2:17].

ADABIYOTLAR TAHLILI. Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat‘iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz [6:11]. Shularni inobatga olgan holda, O‘zbekistonga munosib, vatanni sevib ardoqlaydigan farzandlarni tarbiyalashimiz joiz.

Yurtimiz ravnaqi, xalqimiz farovonligi ko‘p jihatdan ertamiz egalari bo‘lmish yosh avlod qo‘lidadir. Shu jihatdan ularni tarbiyali, bilimli, yuksak salohiyatli, ilm-ma‘rifatli, komil inson va har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashda barchamiz birdek mas‘ulmiz. Xalqimizda “Qush uyasida ko‘rganini qiladi!” degan maqol ham bejiz aytilmagan. Bola albatta, asosiy va boshlang‘ich tarbiyani o‘z oilasidan oladi. Shunday ekan, zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlangan bugungi kunda ota-onalar farzandlariga har qachongidan ko‘ra ko‘proq e‘tiborli bo‘lishlari talab qilinadi. Vatanga muhabbat tuyg‘ularini eng avvalo oiladan boshlashimiz zarur hisoblanadi [5:3].

METOD. Ushbu mavzuni yoritish davomida ilmiy tadqiqotning umume‘tirof etgan bir nechta uslublari, jumladan ma‘lumotlarning tahlili qiyosiy tahlil, sintez, shuningek, xolislik va reallik kabi prinsiplaridan foydalanildi.

MUHOKAMA. Shu o‘rinda 2-sinf “O‘qish savodxonligi” darsligining I qism 1-bolimi aynan “Ona Vatan bag‘rida baxtiyor avlod” mavzusi bilan boshlanadi va quyidagi mavzular bilan o‘quvchilar tanishadi:

1. Vatan haqida matn.
2. Ona Vatan. Miltiqboy Xonnazarov she‘ri.
3. Ozod va Obod Vatan. Shoira Ismoilova hikoyasi.
4. O‘zbekiston quyoshi. Iskandar Rahmon she‘ri.

Ozod va Obod Vatan Bekatda mahalla bolalari suhbatlashayotgan edi. Ularning gaplari qulog‘imga chalindi.

Vatan o‘zi nima?

Vatan qayerdan boshlanadi?

Vatan uyimizdan, yashayotgan mahallamizdan boshlanadi. Kengroq tushuntirib aytsam, barcha mahallalar, qishloqlar, tumanlar, shaharlar va viloyatlar qo‘shilib, ona O‘zbekistonni tashkil etadi.

Juda to‘g‘ri. Demak, Vatan mahalladan, uyimizdan boshlanarkan. Biz o‘zimiz yashab turgan joyimizni qancha sevsak, Vatanimizni shuncha sevgan bo‘lamiz.

Biz uyimizni, ko‘chamizni ozoda tutishimiz kerak ekan. Eshigi oldiga bir tup gul ko‘chati ekib ko‘kartirmagan bola Vatanimizni gul-u gulzorga aylantirishga hissa qo‘shdim, deyishga haqqi bormi?

Yo‘q, albatta. Vatanimiz keng va bepoyon. U qudratli va ko‘rkam. Uning osmono‘par yuksak tog‘larini ko‘rganda, ko‘nglimiz tog‘day o‘sadi.

Jannatmakon bog‘larida yurganda, ko‘nglimiz bog‘day yashnaydi.

Shu buyuk va muqaddas Vatan bizniki, barchamizniki! Uni ko‘z qorachig‘imizdek asrash vazifamizdir.

Olamda yagona, mustaqil, ozod va obod Vatanimiz kamol topaversin!

NATIJALAR. Ushbu matn bo‘yicha o‘quvchilarga quyidagi savollar bilan yuzlanamiz.

1. O‘qigan matningiz qaysi diyora haqida?
2. Vatani qayerdan boshlanadi?
3. Nima uchun Vatanni ko‘z qorachig‘imizdek asrashimiz kerak?
4. “Olamda yagona, mustaqil, ozod va obod Vatanimiz kamol topaversin!” gapining mazmunini tushuntiring?

Bulardan tashqari 2-sinf O‘qish savodxonligi darsligida Vatani tushunchasini o‘quvchilarga to‘g‘ri tushuntirish uchun quyidagi mashqlar ham berilgan:

Fikrni yakunlang.

1. “Men o‘z Vatanim bilan faxrlanam, chunki.....”
2. Vatanim obod bo‘lishi uchun men.....

Tushirib qoldirilgan so‘zni topib o‘qing.

1. Kindik qoni to‘kilgan,
Tug‘ilib o‘sgan diyora.
Ona kabi mehribon,
Yagona va betakror.
Bag‘rida biz quvnamiz.
Uni.....ataymiz.

3. “Turk” elida o‘zakdir,
“Sharq”qa guldir, bezakdir.
Dunyoda tinch bu makon,
Saxiy yurt.....

Hozirda o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarni fikrlash va tafakkur doirasini kengaytirish o‘quvchilar tasavvur olamining boyishi, erkin fikrlash bilan nutqiy savodxonligi ham shakillantirilib borilmoqda. Shu borada o‘quvchilarning erkin fikrlarini nomoyon qilish uchun ham Vatani haqidagi erkin matnlar tuzish mashq sifatida berilgan:

1. “Vatanimiz – baxtimiz” mavzusida kichik hikoya tuzing?
2. “Vatani ostonadan boshlanadi” hikmatli so‘zining mazmunini tushuntirib bering?

XULOSA. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Bukilmas iroda va jasorat namunasini amalda namoyon etib, o‘z hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishi, bugungi tinch va osoyishta kunlar uchun jonini fido qilgan ajdodlarning muqaddas xotirasini yod etib, ezgu ishlarini davom ettirish, safimizda yurgan

keksalarni e‘zozlash — odamiylikning eng oliy mezoni va bizga tinchlik, omonlik kerak, deb yashaydigan bag‘rikeng va oliyjanob xalqimizga xos azaliy qadriyatdir”, - deb xalqimizning necha asrlardan buyon yagona orzu – ona Vatani sog‘inchi bilan yashaganini juda to‘g‘ri ta’kidlaydilar. Kelajakda buyuk davlat darajasiga ko‘tarilish maqsadi yo‘lida intilayotgan O‘zbekiston Vatanimiz xalq hayoti, turmush tarzi, urf-odatlarini, ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirmoqda. Vataniparvarlik – bu ona zaminga bo‘lgan muhabbat, uni sevish, e‘zozlash. Uning ravnaqiga har bir fuqaroning o‘z hissasini qo‘shishga erishish. Vataniparvarlik – bu ona Vatani, mustaqil O‘zbekiston tushunchalarini o‘z ongiga singdirish va unga sodiq bo‘lishga erishish. Vataniparvarlik – bu Vatanimiz xalqiga, uning an‘analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat bilan qarash hamda uni rivojlantirishga o‘z hissasini qo‘shish, uning haqiqiy jonkuyari bo‘lish. Vataniparvarlik – bu o‘zbek xalqining qadim-qadimlardan Turon, Turkiston deb atab kelingan ko‘hna zaminning tarixini bilishga erishish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. 2-sinf “O‘qish savodxonligi”, 1-qism darslik. Toshkent, 2023-y.
2. O‘zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi “Barkamol avlod — O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori”. – Toshkent, Sharq, 1997-y.
3. Qosimova K., Matchonova S., G‘ulomova X., Yo‘ldasheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. T. Bayoz, 2022. 304 b.
4. Matchonov S. “Boshlang‘ich sinflarda ona tili va uni o‘qitish metodikasi” (Boshlang‘ich ta’lim talabalari uchun darslik). T: Ishonchli hamkor, 2021-y.
5. Tursunova O. “Oilada bola tarbiyasi”. Toshkent, 1995-y.
6. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, “O‘zbekiston”. 2016. 56 B.
7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, “O‘zbekiston”. 2016. 488 B.

MAXMUR IJODIDA ADABIY TA'SIR MASALASI

Temirov Jamoliddin Elmirza o'g'li, Toshkent tibbiyot akademiyasi o'qituvchisi

THE ISSUE OF LITERARY INFLUENCE IN
MAKHMUR'S CREATION

Temirov Jamoliddin Elmirza o'g'li, a teacher at the Tashkent Medical Academy

ВОПРОС ЛИТЕРАТУРНОГО ВЛИЯНИЯ В
ТВОРЧЕСТВЕ МАХМУРА

Темиров Джамолиддин Эльмирза оглы, преподаватель Ташкентской медицинской академии

Annotatsiya: XIX asr o'zbek she'riyati faqatgina son va sifat jihatdan yuksalibgina qolmay, o'nlab yangi ijodiy urinishlar, o'zgacha hajviy janrlarning hajviyot olamiga olib kirilishi, qator yangi she'riy, hajviy usullarning kashf etilishi bilan ham ahamiyatlidir. Ular o'zbek she'riyatining bundan keyingi kamolotiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: mumtoz adabiyot, an'anaviylik, hajv qilish, hajviyot, satira, izdoshlik, adabiy ta'sir.

Abstract: Uzbek poetry of the 19th century not only increased in terms of quantity and quality, but was also significant with dozens of new creative attempts, the introduction of special satirical genres into the world of satirical, and the discovery of a number of new poetic and satirical methods. They strongly influenced the further development of Uzbek poetry.

Key words: classical literature, traditionalism, humor, satire, imitation, literary influence.

Аннотация: Узбекская поэзия XIX века не только возросла количественно и качественно, но и была значительна десятками новых творческих попыток, введением в мир сатирики особых сатирических жанров, открытием ряда новых поэтических и сатирических произведений. Они сильно повлияли на дальнейшее развитие узбекской поэзии.

Ключевые слова: классическая литература, традиционализм, юмор, сатира, подражание, литературное влияние.

KIRISH. An'anaviylik badiiy adabiyotning muhim belgilaridan biridir. Chunki an'analar adabiyot taraqqiyotining o'zak nuqtalaridan birini tashkil etadi. Bu hol mumtoz adabiyotda, ayniqsa, yaqqol ko'zga tashlanadi. Buni birgina satiraning o'zbek adabiyotidagi muqobili bo'lmish "hajv qilish", "hajviyot" misolida ko'rishimiz mumkin. Hajviyot butun o'zbek mumtoz adabiyotida, ayniqsa, Qo'qon adabiy muhitida ham chuqur ildiz otgan bo'lib, mustahkam va boy an'analarga ega ekanligi ko'zga tashlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. XVIII asr oxiri - XIX asrlarda Amir Umarxon boshliq Qo'qon adabiy muhiti eng katta va jo'shqin adabiy jarayon sifatida shakllandi hamda faoliyat ko'rsatdi. Bu jarayonda

ijod qilgan Gulxaniy, Maxmur kabilar satiraning ajoyib namunalarini yaratishdi.

O'zbek satirasining ilk ildizlariga nazar tashlar ekanmiz, uning Navoiy ijodiga borib ulanishi ko'zga tashlanadi, va uning tub asoslarini Navoiydan izlash, bizningcha, to'g'ri bo'ladi. Navoiy yetuk satira va yumorning ajoyib namunalarini yaratdi. Ayni paytda, uning satirik yo'nalishi tanqidiy yo'nalish bilan qorishib ketganligi ma'lum. Navoiyning nafaqat satira, balki butun o'zbek va qardosh xalqlar adabiyotiga ko'rsatgan ta'sirini aniqlash hozirgi kungacha ham adabiyot, adabiyotshunoslarning ulkan vazifasi bo'lib kelayotganligi hech kimga sir emas. Shu jihatdan, Navoiyning satira yo'lida va uning bu boradagi boshqa ijodkorlarga ko'rsatgan ta'siri,

<https://orcid.org/0009-0004-4256-2762>

e-mail:

jtemirov9319@gmail.com

shoir ijodida satiraning yuzaga kelish sabablari, asarlaridagi uning roli va ahamiyati borasida bir qator olimlar (V.Zohidov, V.Abdullayev, A.Qayumov, G'.Karimov, X.Abdusamatov, A.Abdug'afurov va boshqalar) ishlarida ko'zga tashlanadi.

Navoiy ijodida satiraning ko'rinishiga ko'ra ikki tur: satirik (satirik g'azal, satirik muxammas, satirik masal, satirik ruboiy va qit'alar shaklida) va nosatirik (lirik g'azallar orasida) shakllaridagi asarlari borligini qayd etgan edi A.Abdug'afurov. Navoiy asos solgan hamda bir qator ajoyib namunalarini yaratgan satiraning ko'rinishlari undan keyingi davrlarda eng ma'qul va ishonchli yo'l sifatida qabul qilindi va rivojlantirildi. Bu janrda, ayniqsa, Maxmurning barakali ijodi e'tiborga loyiqdir.

Maxmur Navoiy va o'zidan oldin o'tgan shoirlar ijodidagi an'anaviy janrlarni puxta o'rgandi, o'zi uchun yozishi mumkin bo'lgan maqbul yo'lni hamda janrni tanlab olishga va shu asosda obrazlarini yaratishga harakat qildi. Ayniqsa, shoir Maxmurga Hazrat Alisher Navoiyning kulgili qiyofa yaratish usullari: hajvga olinayotgan shaxsning tashqi ko'rinishini mubolag'aviy tarzda bo'rttirib, o'ta darajada kuchaytirib tasvirlash, ularning tashqi, ya'ni ijtimoiy olamga xos "fazilat"larini yorqin tasvirlash, ayovsiz fosh qilish vositalari juda katta ta'sir qilgan.

NATIJAR. Alisher Navoiy "Xamsa"ning birinchi dostoni bo'lmish "Hayrat ul-abror"da fosh etilgan xirqa kiygan riyokor shayxlar va ularning hiylalari, jaholat mayining quyqasini ichadiganlar va may jaholatining boshga og'riq olib kiruvchi odamlari, xunasasifat oliftalarning dunyo dardida hiylakorlik ko'rsatishlari, davrning turli soha vakillari: amaldorlar, sarkardalar, muftilar, qozilar, zolim shohlar kabi insonlarning tashqi qiyofasini ba'zi holatlarda zaharxanda kulgi vositasida g'oyat ta'sirli ifodalashi Maxmurning ijodiga yaxshigina namuna bo'lib xizmat qilgan.

Alisher Navoiy "Hayrat ul-abror" dostonidagi IV maqolatda tasvir obyekti qilib olingan shayxning tashqi qiyofasini, uning ko'rinishini, kiyimi, ushbu shayxga aloqador har

qanday buyumning tasvirlari orqali hajviy jozibadorlikni oshirgan:

*Ey bo'lubon san'at ila xirqapo'sh,
Shom-u sahar zikr ila solib xurush.
Xirqa uza baxyaki har yon chekib,
Zuhdu riyo vuslalaridin tikib.
Ruq'ai davri bu muraqqa'da ko'p.
Barcha diram ostig'a tikmakka jo'b...
Harza muzaxrafniki bunyod etib,
Ahli irodatqa ham irshod etib.
Birin etib zo'r ila xilvatnishin,
Birin etib kuch bila uzlatguzin.
Ahli riyozatdin atab birini,
Biriga deb voqea ta'birini.
Voqea gar xud anga yolg'on debon,
Ul dog'i ta'birini xazyon debon.
Xilvat aro qilg'uchi mahram o'zin,
Xizr bila tutquchi hamdam o'zin.
Lattaki mahkam tugubon bang anga,
Etkurubon bang yoshil rang anga.
«Xizr payg'ambar» qo'yubon otini,
Voqea deb - harza xayolotini.
Yo'qki hamin xilvati ahlig'a bas,
Shayxqa ham ushbu «Xizr» hamnafas.
Rutbada andoq anga a'lo maqom,
Kim bo'lubon charx anga adno maqom,
Qolmayin ul poyakim, ul etmayin,
Arzi karomatni pisand etmayin.*

MUHOKAMA. Maxmur ham ustozlari izidan borib, tasvir yaratishda Navoiy yo'lini davom ettirganini bir qator she'rlarida, ayniqsa, qozi Muhammad Rajab Avjga atab yozgan she'rida duch kelamiz. Muhammad Rajab Avj tilidan yozilgan she'rda uning tashqi ko'rinishidan murod faqatgina ko'zbo'yamachilik, o'z manfaati uchun har qanday pastkashlikdan qaytmaydigan inson ekanligini aytadi:

*Kelgil, ey ahhob, avval tarzi raftorimni ko'r,
Ba'd davri gumbazi dastor davvorimni ko'r.
Kimki dastorimni ko'rsa, o'rni(dan) qo'rqib (turar),
Betahorat aylagan olamni murdorimni ko'r.
Gohkim boshimga sallam o'lmasa, uldam qarab,
Rasm-u rohi, tuhmat-u shaltoq kirdorimni ko'r.
Qozilikda jam'i qilgan pulni savdo aylasam,
Asafalasofil degan davrida bozorimni ko'r...*

"Hayrat ul-abror"ning XVI maqolati xunasasifat oliftalarning obrazida boda ichib qay

darajada o'zlarini yo'qotib, turli bema'ni qiliqlar qilishi, bunday kimsalarning atrofidagi kimsalar esa, buzuq va iflos shaxslar ekanligi va ular xuddi gulxan atrofidagi haromdan or qilmaydigan zog' va o'limtikxo'rlarga o'xshatishi, ichkiliksiz turolmaydigan, shu abgor holiga manmanlik va kibrning uyasi bo'lgan shu kabi kimsalar jamiki kimsalarning evaziga bo'lsa ham bir mansabni ko'zlaydigan manfur insonlarning siyrati chizilgan.

Navro'z mehtarboshi nomiga yozilgan Maxmurning she'rida ham ushbu obraz Maxmur bisotidagi bor yomon o'xshatishlar bilan tasvirlanadi: *eshak, tuban urg'ochi, padar lan'at, eshakning egari, nahs, iblislarning boshlig'i* va hokazo.

Dunyodagi eng yomon shayton Navro'z shalloqidir,

(U) Mirboqi Oxundiyning iti, Mahdumlarga miros qolgan eshakdir.

Birinchidan, tuban urg'ochi (hayvon),
Ikkinchidan, surati o'zgargan padar la'nat,
Uchinchidan, ko'rinishi yomon nahs,
To'rtinchidan, polon egasidir.

Birinchidan, u tuban urg'ochi (hayvon) dunyodagi eng yomon shaytondir.

Ikkinchidan, surati o'zgargan padar la'nat Navro'z shalloqidir.

Uchinchidan, ko'rinishi yomon, nahs Oxund Mirboqining iti,

To'rtinchidan, polon egasi Mahdumlarga miros qolgan eshakdir.

Yana bir hajv qilish bo'yicha ustalardan biri bo'lgan Turdining Subhonqulixonga atab yozgan muxammasidagi e'tibortalab joylariga diqqat qilaylik: Xon taxtga o'tiriboq akasi Abdulazizxon tarbiya qilgan ilmli, ishbilarmon va vijdonli mulozimlarni ishdan olib, ularning o'rniga ilmsiz, johil va tuban xulqli kishilarni mansabga qo'yganligi uchun ayblaydi. Saroydagi fitnalarni ochiq tanqid qilib, amaldorlarni zulm va kufrda ayblaydi. Namlari islomiy bo'lsa-da, amali kofirlar amali ekanini baralla aytadi²⁰:

Bir sari azm ayla, joyi nomusulmondur bu mulk,

Fitnai avbosh, zulm-u kufr-u tug'yondur bu mulk.

*Bir kalima hurmatidin lek islom oti bor,
Mutlaqo kirdori xayli kofiristondur bu mulk.*

Bu kabi namunalar Maxmur uchun ilhom keltiruvchi asarlar bo'lib xizmat qildi va uning ijodida ham bu kabi she'rlar ko'zga tashlanadi. Ularning ijodiga xos keskin tanqid qilish, zaharxandalik, kinoyaga yo'g'irilgan satrlar Maxmur she'riyatida yana ham mukammallasdi. Bu borada Maxmurning qozi Muhammad Rajab Avj, Amir Olimxonga atab yozgan she'rining ba'zi nuqtalariga e'tibor qilish kerak bo'ladi. "Dar sifati Amir Olimxon, ta'rixi u" deb nom olgan she'rida Amir Olimxonni xislati ko'pga ma'lum bo'lgan xonning haybatidan, hatto, tosh ham mum kabi suyulishini, ushbu shohni olamdagi yakka-yu yagona, tengi yo'q zolimligini, uning hukmronligi ostidagi aholining yegani ham zaqqum ekanligini, shu darajada qahri qattiq ekanligidan butun yer yuzidagi jamiki odamzotning yuziga dog' tushurib, to Xitodan Runga qadar uning "mashhur"ligi yetganligini, uning davrida hurmatga sazovor insonlarning xor bo'lganligi va shunga o'xshash bir qator salbiy sifatlashlar bilan Amir Olimxonning hukmronlik davrini keskin fosh qiladi:

*Xislati tanilgan va ma'lum bo'lgan shoh
Bilgilki, tosh uning haybatidan mumdek suyulib ketadi.*

*U yagona qahrli podshohning hukmronligi davrida,
Olam xalqi hamisha zorlik va g'am ichida edi.*

*Uning davrida aholining yegan har bir luqmasi,
Zaqqum daraxtining zahri kabi bo'lib tuyular edi...*

*U lashkar, u botirlik, u qudrat va saodatmandlik,
Bir nafas ichida yo'q va nobud bo'ldi.*

*Toshkent shahridan Sirdaryo yoqasida
kelayotganda,*

Bir o'q bilan to'satdan yo'q bo'lib yo'qolib ketdi.

Uning o'ldirilishining tarixini aqldan so'radim, u aytdi:

Xo'qand yo'lida mazlumlar amiri boshidan ayrildi.

"Avsofi qozi Muhammad Rajab Avj" (Qozi Muhammad Avjning sifatleri) she'rida Maxmur qozilikka nomunosib bir shaxsning turli jihatlarini

²⁰ А. Бўронов. Ибрат ила боқ, кўзунг туфроққа тўлмасдан бурун... Shosh.uz sayti.

tasvirlash orqali uni keskin fosh qiladi. Uning asli qayerdanligini aytganidan so'ng, birdan uning qozilikka noloyiq omi kimsa ekanligini aytadi:

*Ajab qoziyi, kohili, johili,
Bo'lib omilik ilmiga komili.
Aning ko'ksini chok qilsang hama,
G'il-u g'ishini pok qilsang hama.*

Keyingi baytlardan esa, alifdan bexabar "nar xar" shaxs ekanligini, keyinida esa, shakliyi suratini chizib, maxluqsifat bir dev ekanligini, bo'yi-bastining kelib chiqishi Oj ibn Anug'ga borib taqalishini qayd etadi:

*Adamdir alif anda ko'p izlama,
Bu nar xarni qozi debon sizlama.
Laqab hofiz, Avj oti aning,
Hayulo suvar shakli zoti aning.
Magar keldi Mozandarondan bu dev,
Jahon rangidan qo'rqib aylar g'irev.
Nasab Oj ibni Anug'din erur,
Hasab g'ul yo asli mug'din erur.*

Xuddi shunga o'xshash o'z amaliga nomunosib kimsaning surati munshiylikka tayinlangan domulla G'oib tasvirida ham beriladi. U ham Muhammad Rajab Avjga o'xshab nafahm, beta'lim, beimlo kimsa bo'lib, domullo mansabga ega bo'lganidan keyin o'zligini yo'qotganligini, shu yerda bu shaxsni nafaqat ikki yuzli, balki zohiri va botini ham ikki xillik ekanligini aytib o'tadi:

*Bo'ldi sulton davrida bir munshiyi paydo kuyuk,
Xushxat-u, nofaxm-u, beta'lim-u, beimlo kuyuk.
Peshi hazrat nomi man dar g'alla noandoxta,
Boz mego'yad, ki az man sahv shud, kallo kuyuk...
Demakim, yolg'uz muning ikki yuzidir so'xta,
Zohiri-yu botinidir jumla sar to po kuyuk.*

G'oibning o'z tanqidchilarini tinch qo'ymaydigan pastkash bir tuhmatchi kimsa ekanligidan satrlarni parda ortiga yashirishga majbur bo'lganligini qayd etadi:

*Vasfi o'kardam (chunon) bo parda az fahvoi on,
To nasozad bo mani bechora tuhmatho kuyuk.*

Bir kunda o'n joydan osh yesa ham hech bir joyni tark qilmasligini ifodalash orqali uning

nafs borasida "yetakchi" ekanligini, shu bilan bir qatorda "o'z darajasi"ni bilmaydigan kimsaligini tasvirlaydi:

*Goh mullo, goh shoir, goh kotib, gah sipoh,
Yetmish ikki mazhab-u millatdadir yakto kuyuk.
Mexo'rad dar yak shab az dah joy noranji palov,
Boz mesozad shikoyat az shikam shabho kuyuk.
Zarrayi ko'nglida yo'qtur kiynasi, aqronlara
Muncha xulqi xo'b ilan ham olim-u dono kuyuk.*

XULOSA. Shoir Maxmur kulgi yaratish mahoratining shakllanishida Navoiy, Turdi, Mashrab kabi o'zidan oldin o'tgan ijodkorlar bilan bir qatorda xalq og'zaki ijodining boyligi bo'lmish Afandi latifalari, hajviy kuy-qo'shiqlar, chandishlar, loflardagi kulgi uyg'otadigan usullardan ham ijodiy foydalanganiga guvoh bo'lish mumkin va Maxmur adabiyotimizdagi an'anaviy janrlardan ko'piga hajviy tus berib, kulgili asarlar yaratishda ulardan mohirona foydalandi va bu borada u o'zidan oldin o'tgan ustozlar izidan bordi hamda bu shakllarda yangi tovlanishlar yaratdi. U kashf etgan "hajviy qasida, hajviy faxriya, hajviy hikoya, hajviy sayohatnoma, hajviy marsiya, hajviy tarix"²¹ kabi janrlar adabiyotimizdan mustahkam o'rin olib, hajviyotimiz rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Махмур девони.
2. Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.
3. А. Қаюмов. Махмур. Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, Тошкент, 1956.
4. А. Бўронов. Ибрат ила боқ, кўзунг туфрокка тўлмасдан бурун.
5. А. Наяитметов. О'zbek mumtoz she'riyati. Turdi Farog'iy.
6. В. А. Абдуллаев. Ўзбек адабиёти тарихи. II китоб, Тошкент, 1964.
7. М.Маҳмудов. Қаҳқаҳанинг кудрати. Тошкент. Чўлпон нашриёти.
8. Shosh.uz sayti

²¹ М.Маҳмудов. Қаҳқаҳанинг кудрати. Тошкент. Чўлпон нашриёти.

RAUF PARFI EPIK IJODIDA QARLUQ LAHJASIGA MANSUB LEKSEMALARNING FONETIK VA MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI TAHLILI

*Sotimboyeva Dilnura Axmedjon qizi, Chirchiq davlat
pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti O'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

АНАЛИЗ ФОНЕТИЧЕСКИХ И МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЕКСЕМ, ПРИНАДЛЕЖАЩИХ К КАРЛУКСКОМУ ДИАЛЕКТУ В ЭПИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ РАУФА ПАРФИ

*Сотимбоева Дилнура Ахмеджон кызы, студент 2-курса
гуманитарного факультета узбекского языка и литературы
Чирчикского государственного педагогического университета*

ANALYSIS OF PHONETIC AND MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF LEXEMAS BELONGING TO GARLUQ DIALECT IN THE EPIC CREATION OF RAUF PARFI

*Sotimboeva Dilnura Ahmedjon qizi, Chirchik State
Pedagogical University Faculty of Humanities 2nd stage student of
Uzbek language and literature*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek sheva, lahja, dialektlari va ularga xos sifatlar, shevalarning fonetik, morfologik jihatlarini haqida fikr yuritiladi. O'zbek adabiyotiga salmoqli hissa qo'shgan adiblarimizdan biri, O'zbekiston xalq shoiri, Tursunali Parpiyevning epik asarlarida qarluq lahjasiga oid so'zlar fonetik va morfologik jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sheva, lahja, dialekt, "ashilla", "qag'da", progressiv, singlarizm, lisoniy farq.

Abstract: In this article, Uzbek dialects, dialects, dialects and their characteristic qualities, phonetic and morphological aspects of dialects are discussed. In the epic works of Tursunali Parpiyev, one of our writers who made a significant contribution to Uzbek literature, the Uzbek people's poet, the words of the Qarluq dialect are analyzed phonetically and morphologically.

Keywords: dialect, dialect, dialect, "ashilla", "kagda", progressive, singlarism, linguistic difference.

Аннотация: В данной статье рассматриваются узбекские диалекты и их характерные качества, фонетические и морфологические аспекты диалектов. В эпических произведениях Турсунали Парпиева, узбекского народного поэта, внесшего значительный вклад в узбекскую литературу, анализируются слова карлукского диалекта фонетически и морфологически.

Ключевые слова: диалект, говор, "ашилла", "кагда", прогрессив, singlarizm, языковое различие.

[https://orcid.org/
0009-0005-7804-0146](https://orcid.org/0009-0005-7804-0146)

e-mail:
[dilnurasotimboyeva@
gmail.com](mailto:dilnurasotimboyeva@gmail.com)

KIRISH. Bilamizki, o‘zbek tili turkiy tillar orasida shevalari ko‘p ekanligi jihatidan ham farqlanadi. Bir necha asrlar mobaynida o‘zbek shevalari shiddatli tarzda rivojlandi. Rivojlangan taraqqiyot tarixi va hozirgi davrini tushunishda, dastavval oldimizga sheva, dialekt, lahja atamallari chiqadi.

“Sheva” leksemasi fors tilida *tarz, usul* ma’nolarini anglatib, tilning fonetik, grammatik va lug‘aviy jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan eng kichik hududiy ko‘rinishi – sezilarli lisoniy farqlari bo‘lmagan bir qancha aholi maskanida yashovchilarning so‘zlashuv vositasi sifatida qo‘llaniladi. Shevalar o‘zlarining joylashuvi, geografik o‘rni bilan bir-biridan farqlanadi. Shevalar tilshunoslikning dialektologiya (shevashunoslik) bo‘limida o‘rganiladi.

“Dialekt” so‘ziga to‘xtaladigan bo‘lsak, yunon tilida *qabila tili* degan leksemani anglatadi. “Dialekt” atamasi shevaga nisbatan keng ma’noda qo‘llaniladi. Dialekt til xususiyatlari o‘xshash bo‘lgan shevalar yig‘indisini tashkil qiladi.

“Lahja” arabcha so‘z bo‘lib, bu atama ham *ravish, tarz, yo‘sin, sheva* ma’nolarini anglatadi. Bir qancha sheva va dialektlarning eng yirik to‘plamini tashkil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Tilimiz taraqqiyoti davomida uchta lahjaning birligidan tuzilgan bo‘lib, bu maqolada shu lahjalardan biri qarluq lahjasidagi leksemalarning fonetik va morfologik xususiyatlari o‘rganiladi. Qarluq lahjasi vakillari shahar va shahar tipidagi shevalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu lahjaga kirgan shevalarning aksariyati turkiy tillarga xos bo‘lgan singarmonizm qonuniyatini yo‘qotgan bo‘lib, ammo shimoliy o‘zbek shevalarida bu qonuniyat saqlanib qolgan. Bundan ko‘rinib turibdiki, bu lahjaning boshqa lahjalardan farqi uning singarmonizmni saqlashiga ko‘ra ikki guruhga ajralishidir. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, shahar va shahar tipidagi shevalarda singarmonizmga amal qilmaydi, biroq, shimoliy o‘zbek shevalarida esa, singarmonizm qonuniyati saqlanadi. Shuning uchun ham unlilar sonida ham farq bor. Shahar va shahar tipidagi shevalarda unlilar olti, yettita. Shimoliy o‘zbek

shevalarida unlilar miqdori ko‘proq, ya’ni to‘qqiztadir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Rauf Parfi ijodiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, hikoyalarida sheva ruhi, sheva koloriti sezilib turadi. Yozuvchi shoir Toshkent viloyatining Yangiyo‘l tumanida ulg‘ayganligi sababli, ushbu yerning dialekti hikoyalariga singdirilgan. Buni tahlil qiladigan bo‘lsak, Yangiyo‘l Toshkent guruhi shevalariga mansubdir.

„Sen, Hoshim, bo‘lmag‘ur chiqding. Kallai sahardan to yarim kechgacha ashilla aytganing-aytgan, u yoqqa o‘tganingda ham g‘ingshiysan, bu yoqqa o‘tganingda ham”[1]. Bu parcha “Davlat bobo” hikoyasidan keltirilgan bo‘lib, bu yerda “ashilla” leksemasiga e’tibor qaratsak, bunda old qator unlisi “u” o‘rnida orqa qator unli “I” ishlatilgan. Ya’ni, qarluq shevasida so‘zning har qanday bo‘g‘inida old qator va orqa qator unlilar qo‘llana oladi. “Ashilla” leksemasida ham birinchi va oxirgi bo‘g‘inida orqa qator unli kelgan.

“Masharif, choydan ob keng... Bugun qatta ishlading?

- Xirmonda, buva” [2].

O‘rin-payt kelishigida to‘liq progressiv assimilyatsiya yuz beradi. “Qayerda” so‘zi shu qonuniyatga asoslangan holda “qatta” deb ifodalangan. Boshqa bir o‘rinda “Tojiba, kelingiz qaqq ketdi?” jumlasida “qayerga” leksemasi qisqartirilib, jo‘nalish kelishigi –*qa* shaklida qo‘llangan. “Qayerda” olmoshi ham Rauf Parfi hikoyalarida turli shaklda berilgan. Masalan, “-Qag‘da. Burungi ochofat mushuklar qayda deysiz”[3]. Bu gapda “qag‘da” va “qayda” shaklida ishlatilgan. “Davlat bobo” hikoyasida “olib keeling” fe’li “ob keng” shaklida qo‘llangan bo‘lsa, “Yolg‘iz” hikoyasida “opkeling” deyilgan. Demak, Rauf Parfi so‘zni turli o‘rinlarda har xil shakllarda qo‘llay olgan.

Ijodkor tili shevasining morfologik xususiyatlarini ham tahlil qiladigan bo‘lsak, fe’llar shakllarida o‘zgarish sezamiz. O‘tgan zamon fe’li ko‘p o‘rinlarda -*vdi, -uvdi* shaklida kelgan. “Aytganday, seni ja‘mo izlab yuruvdi – Saidqosimov”. “Keling. Mana u. Hali axtaryatuvdiz,- dedi buva meni qo‘li bilan ko‘rsatib, keyin qo‘li bilan qo‘shib qo‘ydi” [4].

Toshkent dialekti soʻzlarida singarmonizm qonuniyati kuzatilmashligini, hattoki adabiy tilda singarmonizmga boʻysungan soʻzlarni oʻzgartirib qoʻllashlarini ushbu parchadagi leksemadan koʻrsak boʻladi. “Hoshim – kamsuqum yigit. Lekin bu gap uning hamiyatiga tegdimi, zoʻrgʻa oʻstirgan moʻylabning chap tomonini jahl bilan yulqib qoʻydi”[5]. Oʻzbek adabiy tilida yuqori labning ustini qoplagan moʻylar izohidagi soʻz moʻylov deb aytiladi va yoziladi. Moʻylov soʻzidagi ikkala unli tovush ham til orqa, lablangan hisoblanadi. Biroq, parchada koʻrib turganimizdek, Toshkent shevasida bu qonuniyat buzilgan. Quyi keng, til orqa, lablangan “o” unlisi, quyi keng, til oldi “a” unlisiga almashgan. Soʻz oxiridagi “v” tovushi ham “b” tovushiga oʻzgargan.

Toshkent dialektida baʼzi soʻzlar bitta yoki ikkita tovush bilan farqlansa, yana shunday leksemalar butun oʻzak qismi bilan oʻzgargan. Bu soʻzlarni Rauf Parfi ijodida ham ilgʻash mumkin. Masalan, “Dononi urganiga ja-a xafa boʻlgan ekan boyaqish bobo. Xayr... emasam, turay men... Choy uchun rahmat [6]. Bu parchada adabiy tildan yiroq boʻlgan soʻz “ja-a”dir. Bu soʻzni Toshkent guruhida gaplashuvchi aholi maʼnosini juda yaxshi anglab yetgan. Adabiy tilda “juda” deb foydalaniladi. Oʻgʻuz lahjasida esa oʻziga xos tarzda “dim” deya ishlatiladi. Koʻpgina soʻzlarni tahlil qilganimizda shuning guvohi boʻlishimiz mumkinki, Toshkent shevasi soʻzlarni qisqartirib qoʻllar ekan.

Rauf Parfi ijodi orqali Toshkent dialekti leksemalarining fonetik jihatlarini ham tahlil qilar ekanmiz, baʼzi soʻzlarda, “b” tovushi oʻrnida “v” ishlatilgan, yana baʼzi yerlarda shuning ayni teskari holati, yaʼni “v” tovushi oʻrnida “b”dan qoʻllanilgan, yoki soʻz oʻrtasida “v” orttirilgan. Misol keltiradigan boʻlsak, “moʻylab” soʻzini yuqorida koʻrib oʻtdik. “-Bogʻvon, bu yoqqa!”[7] Bu oʻrindagi “bogʻvon” soʻziga eʼtibor qaratib, undagi “b” tovushi “v” ga oʻzgarib, shunday shaklga kelib qolgan. Aslida esa, adabiy tilda “bogʻbon” deb foydalaniladi. “-Choyga

toʻladingmi, Hoshim? Menam boray, televizorda yaxshi tomosha bor deyishadi. Toʻxtasin, sen ertaga nomozgarda Karim oʻrisning uyiga kirib, suvratimni ol, ertalab tushib qoʻyaman...”[8] Gapda “suvratim” soʻziga diqqat qaratsak, bu leksemani adabiy tilda “surat” deymiz. Ammo bu oʻrinda, yaʼni Toshkent shevasida “suvrat” deya boʻgʻin orasiga “v” tovushi orttirilgan holatda ifodalangan.

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, Rauf Parfi ijodi toʻlaligicha qarluq lahjasi leksemalari bilan sugʻorilgan. Hikoyalarning tili sodda, tushunilishi osonligi bilan alohida ajralib turadi. Rauf Parfi ijodini faqatgina Oʻzbekiston hududida mutolaa qilib qolmasdan, balkim qoʻshni davlatlarda ham sevib oʻqiladi. Bunga sabab, qarluq shevasi Qozogʻiston hududidagi Turkiston, Chimkent, Sayram, Qorabuloq, Iqon, Mankent, Qirgʻizistonda Oʻsh, Jalolobod, Oʻzgan hududlarida ham keng tarqalgan. Ularning tilida ham Yangiyoʻl shevasidagi fonetik va morfologik xususiyatlarni uchratamiz. Hattoki, bu lahjaga oid sheva vakillarini Afgʻonistonda ham koʻrishimiz mumkin. Ushbu shevalar oʻrtasidagi genetik va til jihatdan yaqinlik faqat tarixiy jihatdangina emas, balki hozirgi paytdagi holatida fonetikada ham, leksikada ham yaqqol bogʻliq tarzda namoyon boʻladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Ashirboyev S. “Oʻzbek dialektologiyasi” “Navroz” nashriyoti, Toshkent-2016.
2. Rajabov N. “Oʻzbek shevashunosligi” Toshkent: Oʻqituvchi, 1996.
3. Rauf Parfi “Hukmnoma” Toshkent, Akademik nashr, 2023. “Davlat bobo”, “Yolgʻiz” hikoyalari [1,2,3,4,5,6,7,8].
4. Reshetov V, Abdurahmonov Sh. Oʻzbek dialektologiyasi. “Oʻqituvchi” nashri, Toshkent, 1978.
5. Toʻychiboyev B, Hasanov B. Oʻzbek dialektologiyasi. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004.

ИЗМЕНЕНИЕ НАЗВАНИЙ ГУЗАРОВ БУХАРЫ: СВОЕОБРАЗНАЯ СТРАТЕГИЯ СОВЕТСКОЙ ПОЛИТИКИ

*Хаётова Нафиса Закировна, доцент кафедры
Юриспруденции и социально-политических наук
Бухарского государственного университета, доктор
философии по историческим наукам (PhD)*

BUXORO GUZARLARI NOMLARINING O'ZGARISHI: SOVET SIYOSATINING O'ZIGA XOS STRATEGIYASI

*Hayotova Nafisa Zakirovna, Buxoro davlat
universiteti "Yurisprudensiya va ijtimoiy-siyosiy fanlarni
o'qitish" kafedrasida dotsenti, tarix fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD)*

CHANGING THE NAMES OF THE GUZARATS OF BUKHARA: A PECULIAR STRATEGY OF THE SOVIET POLICY

*Khayotova Nafisa Zakirovna, associate professor of
the Department of "Teaching Jurisprudence and Social-
Political Sciences" of Bukhara State University, Doctor of
Philosophy in History (PhD)*

Аннотация: В данной статье, рассматривается политика переименования населенных пунктов в годы Советской власти. В исследовании, освещены основные аспекты этой политики, в том числе процессы и методы смены топонимов, а также ее символическое и практическое значение. В статье говорится о причинах, побудивших советское правительство изменить названия городов, сел и улиц, их связи с национальной идеологией и культурой, а также их влиянии на политическую ситуацию и национальные приоритеты.

Ключевые слова: переименование населённых пунктов, Советский Союз, политика, национальная идентичность, идеология, культурные изменения.

Аннотация: Ushbu maqolada Sovet hokimiyati yillarida aholi punktlarining nomlarini o'zgartirish siyosati ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ushbu siyosatning asosiy jihatlari, jumladan, toponimlarni o'zgartirish jarayonlari va usullari, ramziy va amaliy ahamiyati yoritilgan. Maqolada Sovet hukumatining shahar, qishloq va ko'cha nomlarini o'zgartirishga turtki bo'lgan sabablar, ularning milliy mafkura va madaniyat bilan bog'liqligi, shuningdek, siyosiy vaziyat va milliy ustuvorliklarga ta'siri haqida so'z boradi.

Калит со'злар: aholi punktlarining nomini o'zgartirish, Sovet Ittifoqi, siyosat, milliy o'zlik, mafkura, madaniy o'zgarishlar.

Abstract: This article examines the policy of renaming settlements during the existence of the Soviet Union. The study highlights the main aspects of this policy, including the processes and methods of place name change, as well as its symbolic and practical significance. The article talks about the reasons that prompted the Soviet government to change the names of cities, villages and streets, their connection with national ideology and culture, as well as their impact on the political situation and national priorities.

[https://orcid.org/
0000-0003-3803-4313](https://orcid.org/0000-0003-3803-4313)
e-mail:
khayotova.nafisa@bk.ru

Keywords: *renaming of settlements, Soviet Union, politics, national identity, symbolism, ideology, cultural changes.*

ВВЕДЕНИЕ. В истории Узбекистана, Советский период представляет собой исторический процесс, приведший к важным изменениям. Известно, что общая политика советского правительства по объединению общества, в том числе переименование местных гузаров и улиц в соответствии с идеологией коммунизма, оказала негативное влияние на наши национальные традиции, формировавшиеся веками. В частности, политика русификации проводилась поэтапно во всех сферах. Мы можем видеть это и на примере изменения названий древних гузаров города Бухары.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ. Город Бухара – один из древнейших и всемирно известных городов. Изучая историю каждого города, узнаете о его окрестностях и его жителях. При изучении истории указанного города, сведения о его кварталах и гузарах послужили источником информации из его истории. Мы видим, что при формировании бухарских гузар учитывались такие факторы, как занятия населения, проживающего в этом регионе, климат региона и географическое строение. В качестве примера можно привести Хавзи Нав, Кочай Бодом, Эшони Имло, Чукур Махалла, Заргарон, Хаммоми Кунджак, Созангарон, Мачити баланд, Урусон, Хаммоми Каппа, Ходжа Зайниддин. Политика советского правительства после октябрьского переворота и расширения территории города также повлияла на численность гузар.

Следует сказать, что численность гузар, в городе Бухаре в разных источниках указывается по-разному. Хотя говорят, что в Бухаре в начале XX века было более 197 гузаров [1, с.116], в другом источнике указано 217 гузаров [2, с.67]. Справедливо сказать, что количество гузаров считалось связанным с количеством мечетей, которые должны были существовать в каждом гузаре. Однако в некоторых гузарах не было мечети, и их жители ходили молиться в соседние мечети. В ходе реформ, проведенных городской администрацией в 1925-1926 гг., существовавшие мелкие гузары были объединены и составлен список из 192 гузаров с территориальным

расширением [2, с.69]. В результате изменилось название и количество гузаров.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Названия улиц и переулков города отражают исторический путь длиной более двух с половиной тысяч лет. За счет новых улиц и гузаров, построенных в каждый период развития старого города, он пополнялся новыми названиями, соответствующими имеющимся. Известно, что со времен средневековья большинство гузар носили названия по профессиям их жителей (ткачей, мыловаров, гвоздезабивщиков, резчиков, гробовщиков и т. д.), другие носили имена великих людей, живших на этой улице, шейхи, эшаны и хаджы (Газиян, Ходжа Таббанд, Рашид и др). Имена остальных гузаров обозначали названия региона, где они находились. Среди них Чигири Джойбор (водоподъемное сооружение, чигир), Хавзу Нав (новый бассейн), Чукур, Оби Равон, Песхона, Хаммоми Кунджак, Чор Харос (четыре мельницы), Кочай Бодом, Дарвозаи Саллахона, Такия (Персидская мечеть), Хиёбон и другие. Названия некоторых гузаров, указывали на то, что в этой местности проживали отдельные роды и группы племен: Урганчжан, Дасарбандон (персидские рабы в тюрбанах), Шахри Нав (новый квартал в Джойборе), Занги Араб, Каттагон и Дормон, Калмакиён, Мионколион, Урусон, Серахсийон и др. Представители племен жили в этих гузарах на протяжении нескольких столетий, и такое положение сохранялось из поколения в поколение. Например, на территории, где в X веке жили иеменские арабы, то есть в Пойи-Зиндоне, в начале XX века проживало 50 арабских семей. Некоторые гузары сохранили свои имена в память о давно забытых исторических местах. Например, Жойи Зарди Джойбор (название в честь древнего ручья), Карчигайи Джойбор (название местности, где шейхи Джойбора во времена Абдулла-хана кормили ястребов и соколов для охоты), Пахса (старая деревянная стена – название стены). Названия гузаров в основном были связаны с названиями мечетей, медресе и могил в этом гузаре. Была построена мечеть Шейхи Рангрэза,

а позже был основан Гуджарат под этим названием. Политический процесс после октябрьского переворота отразился на имидже Гузара, и в 1927 году, по отчетам администрации горсовета, у шейха Рангреза было 50 дворов и проживало в гузаре 250 человек [3]. При перерегистрации гузаров в 1929 году Шейх Рангрез был переименован в гузар Мирза Раби[4].

Можно заметить, что эти свидетельства отражают подготовку и духовный потенциал жителей города. Однако с течением времени проводилась политика изменения названий отдельных улиц и гузаров. Этот процесс мы видим в том, что за время правления Советской власти произошло много изменений в названиях улиц и городских объектов. Эти изменения были частью общей политики советского правительства по социальной интеграции и «просвещению», включая переименование местных квартал и гузар в соответствии с коммунистической идеологией.

ОБСУЖДЕНИЕ. Как и во многих городах бывшего Советского Союза, улицы и площади в Бухаре были переименованы на основе новых идей. Это коснулось и гузаров, названных в честь религиозных деятелей, исторических деятелей, исторических мест и названий, соответствующих нашим национальным ценностям. В качестве примера изменения названий улиц в Бухаре в этот период было принято заменять религиозные термины или имена святых терминами «современного» мировоззрения, то есть ставить имена политических лидеров Советского Союза. Политика переименования гузаров и других объектов зависела от социокультурных и политических факторов того или иного времени. Следует отметить, что эти процессы видоизменялись в зависимости от различных обстоятельств и решений, принимаемых властями.

Политика изменения названий гузаров была направлена на адаптацию их к новым идеям коммунизма и советской идеологии. Это было частью общего процесса «декоммунизации» общества, в ходе которого были устранены проявления, связанные с предыдущей политической системой или религиозной сферой.

Основными направлениями изменения названий гузаров и кварталов были:

Идеологическое выражение:

Советские власти стремились к централизованному контролю и стандартизации, поэтому названия улиц были единообразными и следовали определенным образцам, отражающим коммунистические идеалы. Гузары и площади получили новые названия, отражающие коммунистические идеи, важные даты в истории Советов, известных коммунистических деятелей и революционеров.

Секуляризация: Во многих городах и регионах произошли серьезные изменения, особенно в эпоху религиозных компаний по истреблению в 1920-х и начале 1930-х годов. Если гузары имели названия, имеющие религиозное или профессиональное значение, они были изменены в соответствии с атеистической идеологией советского государства. Например, улицы, названные в честь святых или конкретного человека, были заменены на более «светские» названия (улица Эшони Пир – Центральная, улица Саррофон – Аптекарьская, улица Созангарон – Школьная).

Политическая и социальная персонализация: Процесс переименования улиц был частью общего политического контроля, направленного на подтверждение советской идеологии и истории. За этим последовала политика исключения исторических личностей, связанных с дореволюционным периодом. Некоторые улицы названы в честь коммунистических лидеров, ученых, писателей и других деятелей, которые считаются символами советского прогресса (улица Равгангарон – улица Дзержинского, улица Тупхона – улица Горького, улица Богишамол – улица А.Мусоргского, улица Бобои Нонкаш – улица Ломоносова, улица Бобои Порадоз – улица Давида Кайлакова, улица Дегризи – улица Н.А. Некрасова, улица Джойбори берун – улица Назарова, Мелкумова, улица Имама Казихана – улица А.Макаренко, улица Кокули Калон – улица Н.К.Крупской,

улица Косагарон – улица Спартака, улица Шейха Шогузари – улица Чкалова и др.)

Именованье на основе события по всему Союзу: Улицы и площади менялись в честь важных событий, таких как День Победы или День Октябрьской Революции (улица Суфиён – улица Пролетарская, улица Чашмаи Аюб – улица Пятилетка, улица Чорхарос – улица Коммунистическая, улица Читбофон – улица Рабочая, улица Гозиён – улица Октябрь, улица Арабон – улица Советская). Эти изменения были частью более широкого процесса организационной и идеологической перестройки общества в соответствии с целями советской власти. Политика переименования квартал и улиц проводилась на всех уровнях, от крупных городов до вновь образованных малых городов. Процесс переименования улиц был масштабным и охватил всю страну. В процессе этих изменений были уничтожены следы старых культурно-исторических традиций, признанных «буржуазными» или «религиозными».

Гузары, формировавшиеся со средних веков в городе Бухаре, после революции претерпели территориальные изменения. Следует сказать, что во внутреннем устройстве города Бухары гузары объединены в отдельные районы. На одном участке было несколько гузаров. В городе существовали такие районы, как Шейх Рангрез, Турки Джанди, Джойбор, Чашмаи Айюб, Регистан, Мурдашоян, Суфиян, Гавкушан, Шахристан, Искандархан, Калабад [5, с.6]. В 1927 году в городе Бухаре насчитывалось 188 гузаров [6]. Гузары, население которых составляло частичное меньшинство, были объединены с другими гузарами и переименованы.

После Второй мировой войны, в процессе распространения советской идеологии среди населения, на месте гузарских комиссий было создано ЖЭУ. С увеличением населения города и сносом стен городской крепости, сносом ворот были построены новые улицы, названные в честь советской идеологии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. В заключение можно сказать, что в советское время политика изменения названий бухарских гузаров, была

частью более широкого процесса советизации и стандартизации именования в различных сферах жизни. В целях отражения новых идеологических принципов и обеспечения соответствия советским стандартам название гузаров, как и других учреждений и организаций, было изменено. Процесс изменения топонимов в Бухаре и других регионах Узбекистана был направлен на устранение «неузбекских» названий и адаптацию их к советской идеологии и культуре. Названия гузаров, олицетворяющие древние национальные традиционные ценности, были переименованы в более «продвинутые» и «современные» имена, отражающие принципы коммунизма и советской власти. Этот процесс имел символическое значение, поскольку показал превосходство Советской идеологии над национальными, культурными и религиозными аспектами. Изменение названий гузаров, помогло установить советский контроль над образованием, наукой и повысило их значение в построении социалистического общества. В результате такой политики многие бухарские гузары приобрели новые имена, отражавшие советскую идеологию и стремление к модернизации. Этот процесс был одним из многих изменений, сопровождавших советскую модернизацию Узбекистана в советское время.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ремпель Л.И. Далеко и близко. Ташкент: Гафур Гулом, 1981. - Б.116.
2. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. Ташкент: Академия наук Узбекской ССР. 1958.-Б.67.
3. Государственный архив Бухарской области. Фонд 37, опись I, дело 92, л.д. 1-8.
4. Государственный архив Бухарской области. Фонд 37, опись I, дело 254.4, л.д. 28-30.
5. С. Рахматова, Х. Гурбанов. Сцены из истории бухарских гузаров. Б: Бухара.-1995. - Б.6.
6. Государственный архив Бухарской области. Фонд 37, опись I, дело 254.4, 30 л.
7. Hayotova Nafisa Zakirovna. "State of historical monuments in Bukhara and problems of their preservation". International Journal of Intellectual and Cultural Heritage. 2024.

JAHON SIVILIZATSIYASI VA MADANIYATI TARIXIDA AYOL-MA'BUDALAR

*Abdushukurova Ikbol Kuchkarovna, Guliston davlat universiteti
"Tarix" kafedrasida katta o'qituvchisi*

WOMEN-GODDESSES IN THE HISTORY OF WORLD CIVILIZATION AND CULTURE

*Abdushukurova Ikbol Kuchkarovna, Senior Lecturer, Department of
History Gulistan State University*

ЖЕНЩИНЫ-БОГИНИ В ИСТОРИИ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ И КУЛЬТУРЫ

*Абдушукурова Икбол Кучкаровна, старший
преподаватель кафедры «История» Гулистанского
государственного университета*

[https://orcid.org/
0009-0009-8719-8905](https://orcid.org/0009-0009-8719-8905)

e-mail:
ikbol_ka_23@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada ayol ma'budalarining sivilizatsiya tarixidagi o'rnini tahlil qilishga, ayollik ibtidosining ma'nosi va qadimgi madaniyatlarda ayol sajdasing genезisini ochib berishga, qadimiy va zamonaviy marosim va an'analarda ayol ramziyligini o'rganishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: ayol sajdasi, ayol-ma'buda, sivilizatsiya, madaniyat, ramz, marosim, an'ana, urf-odatlar.

Abstract: The article makes an attempt to analyze the place of female goddesses in the history of civilization, to reveal the meaning of the feminine principle and the genesis of the female cult in ancient cultures, to explore female symbolism in the rituals and traditions of ancient and modern times.

Keywords: female cult, Woman Goddess, civilization, culture, symbol, ritual, tradition, customs and rituals.

Аннотация: В статье сделана попытка проанализировать место женщин-богинь в истории цивилизации, раскрыть значение женского начала и генезис женского культа в древних культурах, исследовать женскую символику в ритуалах и традициях древности и современности.

Ключевые слова: женский культ, женщина-богиня, цивилизация, культура, символ, ритуал, традиция, обычаи и обряды.

KIRISH. Insoniyat hamisha qadimiy sivilizatsiyalar qoldirgan madaniy merosni o'rganish orqali inson va madaniyatning mohiyatini anglashga intiladi. Ayol-ma'budaga sig'inish jahon tsivilizatsiyasi va madaniyati tarixidagi asosiyalaridan biri sifatida tan olingan, uning mavjudligi yuqori paleolit davrida arxeologik jihatdan tasdiqlangan, bu Yevropada Homo Sapiensning paydo bo'lishi bilan bir vaqtga to'g'ri keladi (Orinyak madaniyatining kashf etilishi). Ayol ma'budaning arxetipi yuzlab madaniy va genetik ming yilliklar davomida rivojlangan. Bu fenomen fragmentar hodisalarning tug'ilishi va

rivojlanishi sifatida emas, balki madaniy uchlik sifatida tushuniladi: shakl, belgi, me'yor, tarixdan oldingi va insoniyat tarixidagi minglab martalik madaniy va ijtimoiy harakatlar majmui. Ularning natijalari reliktlarida saqlanib qolgan yoki boshqa o'zgarishlarda zamonaviy ijtimoiy-madaniy tizimlarning etnik va global me'yorlariga aylantirildi.

Qadimgi sivilizatsiyalar va madaniyatlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, ayol ma'buda ramzi turli nomlarga ega bo'lgan bo'lib, Yer yuzidagi barcha xalqlarning marosimlari va onglarida markaziy rol oynagan. Uning arxetipi

ko'plab tasvirlar va belgilar bilan ifodalanadi, ularda eng muhim qadriyatlar va ma'nolar ifodalangan. Dunyo tartibini tushuntirishga dastlabki urinishlarni aks ettiruvchi ayol ma'buda sajdalari va kosmogonik miflarning bir vaqtning o'zida paydo bo'lishi, ayol ma'budaning universalligini asoslab beradi, va uni dunyoning yaratuvchisi sifatida ko'rsatadi. Ko'rinib turibdiki, vaqt o'tishi bilan bu ramzlar yo'qolmadi, ular transformatsiyaga uchrab, insoniyat tarixi davomida marosimlar, afsonalar va ramzlarda mavjud bo'lib kelgan va bundan tashqari, ular odamlarning diniy tuyg'ulariga ta'sir qilishning muhim qismini saqlab qolishga muvaffaq bo'lgan. Qo'yilgan muammoning ahamiyati va uning yetarli o'rganilmaganligi uni tadqiqot predmeti sifatida tanlashga asos bo'ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. XIX asrning madaniyat sohasidagi evolyutsionist tadqiqotchilari insoniyat tarixida ayollar diniy sajdalarning mavjudligi fenomenini birinchilardan bo'lib o'rganishdi. Ayollik ibtidosiga sig'inish muammosi E.Taylarning "Ibtidoiy madaniyat", "Antropologiya" asarlarida ko'rib chiqiladi; mifologiya va din tadqiqotchisi J.Frezerning "Oltin shox", "Tabiatga sig'inish", "Eski Ahddagi folklor" va boshqa asarlarida o'z aksini topgan. Shuningdek, mazkur muammo J.Makl-Lennanning "Ibtidoiy nikoh", L.Morganning "Antik jamiyat" asarlarida o'z ifodasini topgan [4;5;10;11;12;13]. Ular ma'budaga birlamchi sig'inish va matriarxal tuzilmani barcha xalqlar taraqqiyotining ilk bosqichida bosib o'tgan insoniyat jamiyati evolyutsiyasi bosqichlaridan biri deb hisoblaganlar. Matriarxat tuzilmasi ayollarning umumiy ustunligini bildirgan, ayol jamiyatdagi barcha ishlarni o'z zimmasiga olgan, bu diniy sohada ham taqlid qilindi: oilani ona, xalqni malikalar, osmonni esa ma'budalar boshqargan. Bir oz o'zgartirilgan shaklda bu tushuntirish ruhoni V.Shmidtning dinning kelib chiqishi haqidagi nazariyasida yana takrorlanadi. U bir chiziqli madaniy evolyutsiya tarafdori emas edi, lekin bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan bir nechta ibtidoiy terimchilar madaniyatlarini tan oldi va ular dinining asosida Oliy Xudo yoki oliy mavjudot turgan edi. Bundan tashqari, uning nazariyasiga ko'ra, uchta asosiy madaniyat rivojlanadi: matriarxal-dehqonchilik,

patriarxal-totemik va patriarxal-ko'chmanchi. O'simliklarni yetishtirish bilan dastlab ayollar shug'ullangani sababli, ularning ijtimoiy jamiyatdagi ahamiyati keskin oshdi, bu esa, o'z navbatida, Ona Yer va Oy mifologiyasini ko'klarga ko'tardi, chunki Oy ayol sifatida tasvirlangan. Ushbu omillar ta'siri ostida odamlar "oliy mavjudotni ayol sifatida" ko'rishdi [15]. Ayollik ibtidosiga sig'inish muammosi din tarixchilari va mifologlarning asarlarida ham yoritildi. Shuningdek, xorijiy bibliografiyada bir qator yirik tadqiqotlar borki, ularda ayol ma'budalarni o'rganish muammosi katta o'rin egallaydi: R.Patay, R.Greyvs O'rta Yer dengizi bo'ylari, Shimoliy Yevropadagi mifologik tasavvurlarni, B.Uoker jahon madaniyatida ayol ramzlarini o'rgandi va hokazo.

Ma'buda arxetipi tasvirlarini insoniyat tarixidagi marosimlar, afsonalar va ramzlarda, shuningdek, zamonaviy odamlarning orzulari, fantaziyalari va ijodida kuzatish mumkin. Buyuk ona sifatida aniqlangan arxetip-ayolga paydo bo'lishidan ming yillar oldin sig'inishgan va tasvirlashgan. U juda ko'p ramzlar bilan o'ralgan edi va u ko'plab harakatlarda namoyon bo'lib, ijobiy va salbiy xususiyatlarni birlashtirdi.

Umuman olganda, ayol-ma'budalar, ilohalar, parilar, yalmog'izlar kabi boshqa obrazlar G.P.Snesarev, S.P.Tolstov, O.A.Suxareva, O.Murodov, K.Tayjanov, X.Ismailov, O.Qayumov, Z.K.Abidova, O.V.Gorshunova, O.P.Kobzeva va boshqa tarixchi, arxeolog, folklorshunos va etnograflarning asarlarida bayon qilingan. Masalan, O.S.Qayumov dissertatsiyasida pari to'g'risidagi mifologik qarashlar tadqiq etilgan, bunday tasavvurlar genezisi Markaziy Osiyoda yashagan qadimgi dehqonlarning hosildorlik bilan bog'liq agrar kultlariga aloqador qarashlari zamirida shakllanganligi qayd etilgan[14]. O.P.Kobzeva esa qadimda va o'rta asrlarda Buyuk ipak yo'li o'tgan joylarda afsonaviy va mifologik ayol obrazlari haqida yozgan. Xususan, Anaxita, Durga, Si Vanmu, Nanayya, Umay kabi ma'budalar, salbiy mifologik obrazlardagi Maston kampir, Albasti va boshqalar haqida ma'lumotlar keltiradi[3]. O.V.Gorshunova O'rta Osiyo xalqlari tasavvurlarida ayol ma'buda sajdasini tadqiq etib, zoomorf ramzlarni, jumladan, ma'buda-ilon, ma'buda-qush kabilarni yoritdi[1]. Shunga

qaramay, Ma'budalar obrazining mifologik asoslari, tabiati hamda estetik funksiyalarini tarixiy, arxeologik, etnografik, madaniyatshunoslik va boshqa jihatlardan o'rganish ularning tipologiyasi va lokal belgilarini kengroq tadqiq etishga imkon beradi.

MDH davlatlarida olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ko'plab ayol mifologik obrazlari va ayol ramziyligini chuqur tahlil qilgan holda jahon madaniyati tarixida mavjud bo'lgan ma'buda kultining genezisini o'rganishga qaratilgan puxta umumlashtiruvchi ishlar mavjud emas. Mualliflar ko'pincha mifologik materiallardan umumlashtirish va tahlil qilish uchun emas, balki aniq ilmiy muammolarni hal qilish uchun foydalanadilar. Ushbu fakt tadqiqot muammosining dolzarbligi bilan bir qatorda mavzuni tanlash va qo'yilgan muammoni o'rganish zarurligini belgilab berdi.

An'anaviy madaniyatlar tarixida ayol kultlarini o'rganish muammosi uni o'rganishga fanlararo yondashuvni talab qiladi. Natijada tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi: falsafiy germevntika usuli, tizimli, sinxron-diaxronik, struktura-funksional, aksiologik, tipologik usullar.

MUHOKAMA. Eng qadimgi kosmogonik tizimlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, qadimgi odamlarning kosmogenez haqidagi dastlabki g'oyalari ayollik ibtidosi edi. Kosmogoniylar ibtidoiy davrdan kelib chiqqan va xronologik jihatdan erkak elementar mifologik personajlardan qadimiyroqdir, bu yerda har bir element-stixiya ko'plab ayol mifologik tasvirlari bilan ifodalanadi (ko'pincha bu to'rtta element yoki stixiya – suv, havo, tuproq, olov; ba'zi tizimlarda mavjud bo'lgan beshinchi element – efir yoki ruh), va ular dastlabki tartibsizlikdan – xaosdan ma'lum bir ketma-ketlikda ajralib turadi. Kosmogonik tasavvurlarga ko'ra, qadimgi madaniyatlarda Birlamchi ma'buda tanasidan jahonning tuxumi yoki lotos guli chiqqan, yoki yer (tog', tepalik) ajralib chiqqan. Ya'ni ma'buda tanasi birlamchi materiya bo'lib, undan koinot yaratilgan. Erkak personajlari paydo bo'ganidan so'ng, ayol timsollari yo'qolmasdan, balki erkak mifologik pesonajlar bilan birga yashab qoladi.

Ayol ma'budaga sig'inish jahon dinlari tarixidagi eng qadimiylaridan biri sifatida tan

olingan. U matriarxal an'analarni aks ettiradi va qadimgi an'anaviy jamoalardagi ijtimoiy tuzilmaning tasvirini tiklaydi, qadimgi odamlar jamoalaridagi ayollarning mavqeyi va funksiyalarini tushuntiradi. Ayol ma'budasiga sig'inish ayol – hayot beruvchi konseptiga asoslanadi, bu ayollik ibtidosining va ona urug'ining ustuvorligi va ilohiyligi, ona va bola o'rtasidagi aloqaning muqaddasligi g'oyasini anglatadi, tabiat qonunlarining inson madaniyati uchun tabiiyligi va jamiyat qurishda onalik huquqining maqsadga muvofiqligini ifodalaydi. Bu inson ongidagi ayol ma'buda obrazining ustuvorligini har bir insonning shaxsiy tajribasida materiya (ona) ustuvorligining bevosita natijasi sifatida tushuntiradi, bu yerda ona ma'budaga sig'inish zarurati tabiatning o'ziga xosdir. Bundan madaniyati va millatidan qat'i nazar, turli an'anaviy madaniyatlarda sajdaning keng tarqalganligidan dalolat beradi.

Qadimgi an'anaviy jamoalarda ayollar birinchi ruhoniylar va shamanlar bo'lgan, ular odatda marosimlar deb ataladigan birinchi diniy sajdarlar va ular bilan bog'liq muqaddas harakatlarni yaratganlar. Markaziy figura ayol bo'lgan matriarxal urug' jamoalarida barcha asosiy muqaddas va kundalik ishlarni ayollar amalga oshirganlar, Yer ona ma'budaning birlamchi ajdodi va asosiy timsoli hisoblangan. Odamlar va atrofdagi olam o'rtasidagi barcha munosabatlar Kosmos, Koinot va Tabiat bilan bog'liqlik birligini o'zida mujassam etgan. Atrofdagi olam bilan bog'liq butun hayot tegishli marosimlar bilan hamroh edi. Ayol ma'budasiga sig'inishning genetik ildizi inson tabiatining ajralmas qismiga aylandi. U insoniyat tarixi davomida namoyon bo'lganidek, marosimlar, afsonalar va ramzlarda mavjud bo'lib kelmoqda. Transformatsiya va gender o'zgarishlarini boshdan kechirgan holda, u odamlarning diniy tuyg'ulariga katta ta'sir ko'rsatdi. Barcha zamonaviy dinlar va diniy urf-odatlarda ayol shaxslar mavjud – hayot, shifo, mehribonlik va kechirimlilik tashuvchisi ayoldir.

XULOSA. Ilm-fanning turli sohalari – tarix, madaniyatshunoslik, arxeologiya va boshqalar tadqiqotchilari keng qamrovli bilimlarning ulkan qatlamini kodlaydigan afsonalar, tasvirlar va marosimlarning murakkab ramziy tizimida ayol ma'buda belgilari mavjudligini ta'kidlaydilar. Bu

bilimlarni shifrlash inson tafakkuri, san'ati, urf-odatlarini, dini va mifologiyasining rivojlanish yo'llarini anglash uchun nihoyatda muhimdir, chunki ular narsa, hodisa va g'oyalar o'rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi, moddiy olam bilan muqaddas bilimlar o'rtasidagi bog'liqlik qonuniyatlarini yashiradi. Ularni fan, san'at, din va kundalik hayotda o'rganish va ulardan foydalanish fanning ushbu sohalarini eng samarali rivojlantirishga qaratilgan.

Ayollarning an'anaviy jamoalardagi kulti va roli shundan iboratki: ayol o'z avlodlarini tug'di, boqdi va ularga g'amxo'rlik qildi, shifobaxsh san'atning asoschisi, birinchi diniy kultlar va ular bilan bog'liq marosimlarning asoschisi bo'lgan, u birinchi hunarmandchilikni kashf etgan, ya'ni ayollar faoliyati insoniyatning madaniy shakllanishi va rivojlanishining boshlanishi bo'lib xizmat qildi.

Ibtidoiy davrlardan beri ayol-ma'buda qiyofasiga hamroh bo'lgan universal ramzlar o'xshash ma'noga ega bo'lgan dunyoning barcha madaniyatlarini tomonidan ketma-ket uzatilgan. Insoniyatning umumbashariy tajribasini aks ettiruvchi ramzlar sifatida ayollarga sig'inish tasvirlarining mazmuni va ular bilan bog'liq mifologik versiyalar va qadimgi odamlarning koinotning tuzilishi haqidagi muqaddas bilimlari ayol-ma'buda-onaga sig'inish bilan bog'liq marosim harakatlariga o'tkazilgan.

Xullas, patriarxal an'analarning paydo bo'lishi bilan diniy g'oyalarning mohiyati o'zgarmaydigan, faqat gender rollarining o'zgarishi ro'y beradigan zamonaviy patriarxal diniy tizimlar sohasida ayollarga sig'inish vositalari va simvolizmning ustunligi saqlanib qoldi. Shu bilan bog'liq holda, eng qadimiy ayol timsollarini shakllantiruvchi shakllar (hayotning kelib chiqishini tushuntiruvchi sajda miflari; grafik va obyektiv muqaddas ramzlar; sehrlil marosimlar) yo'qolmaydi, balki ularning mazmuni bilan birga erkak xudolar qo'liga o'tadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Горшунова О.В. Женское божество в системе религиозно-мировоззренческих

представлений народов Средней Азии. Автореф.дисс...д.ист.н. – М., 2007. – 52 с.

2. Жабборов И. Ўзбеклар турмуш тарзи ва маданияти. Т.: Ўқитувчи, 2003. 208 б. - С. 104-105.

3. Кобзева О.П. Женские божества на Великом шелковом пути // Исторический курьер. 2019. №3 (5). Статья 20. <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskie-bozhestva-na-velikom-shelkovom-puti/viewer>

4. Мак-Леннан Дж. Ф. Первобытный брак. М., 1970 (1865).

5. Морган Л.Г. Древнее общество. - М.: URSS, 2024.- 360 с.

6. Муродов О. Духи пари и обряд «париталбон» (приглашение пари) у таджиков Средней части долины Зарафшана// Изв.АН Тадж.ССР. Отд.общ. наук. 1974, № 4. - С. 42-48.

7. Снесарев Т.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. - М., Наука, 1969.

8. Сухарева О.А. Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков// Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. - М., 1974. -С.5-93.

9. Тайжанов К., Исмаилов Х. Особенности доисламских верований у узбеков-карамуртов// Древние обряды, верования и культы Средней Азии. - М., 1986. - С. 118-120.

10. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. - М.: Госсозэконизд., 1939.- 567 с.

11. Тайлор Э.Б. Антропология: Введение к изучению человека и цивилизации. Пер. с англ. Изд. 5 М.: URSS. 2019. - 328 с.

12. Фрээр Дж. Фольклор в Ветхом завете. – М.: АСТ, Ермак, 2003.- 510 с.

13. Фрээр Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии / Пер. с англ. М. К. Рыклина – М, Эксмо, 2006. – 958 с.

14. Қаюмов О.С. Ўзбек фольклорида пари образи (генезиси ва поэтикаси). Филол. Ф.н.дисс. автореферати. Тошкент, 1999. 26 б.

15. Wilhelm Schmidt, «Origin and Growth of Religion», Methuen, 1931, p. 287.

АТЕИЗМ ТАРИХИ

Аллаёрова Саёҳат Ўраловна, Сурхондарё вилояти
юримдик техникуми “Мутахассислик фанлари” кафедраси
ўқитувчиси

HISTORY OF ATHEISM

Allayorova Sayokhat Uralovna, teacher of the Department of
“Specialized Subjects” of Surkhondarya Region Legal College

ИСТОРИЯ АТЕИЗМА

Аллаёрова Саёҳат Ураловна, преподаватель кафедры
«Специальные предметы» Сурхандарьинского областного
юридического колледжа

[https://orcid.org/
0009-0004-6288-1314](https://orcid.org/0009-0004-6288-1314)

e-mail:
sayohatallayorova@gmail.com

Аннотация: Муаллиф ўз мақоласида “атеизм” тушунчаси сўзма-сўз Худони инкор этишни англатишини, кенг маънода диний гояларни инкор этишига асосланган дунёқараш эканлигини қайд этган. Бундан ташқари, илк атеизм тарихи ва тарихий турлари, марксизм-ленинизм атеизми ҳамда совет иттифоқининг ислом динига нисбатан олиб борган сиёсати ҳақида илмий фикрларини илгари сурган.

Калим сўзлар: атеист, атеизм, материалистик фалсафа, Юнонистон ва Рим атеистлари, марксистик атеизм, илмий атеизм, СССРда давлат мафқураси, секуляризм¹, ҳуманизм², рационализм³ ва натурализм⁴.

Abstract: In his article, the author noted that “atheism” literally means denial of God, and in a broad sense, atheism is a worldview based on the denial of religious ideas. In addition, he put forward his scientific opinions about the history and historical types of early atheism, Marxism-Leninism atheism, and the Soviet Union's policy towards Islam.

Keywords: atheist, atheism, materialistic philosophy, Greek and Roman atheists, Marxist atheism, scientific atheism, state ideology in the USSR, secularism, humanism, rationalism and naturalism.

Аннотация: В своей статье автор отметил, что «атеизм» буквально означает отрицание Бога, а в широком смысле атеизм – это мировоззрение, основанное на отрицании религиозных идей. Кроме того, он высказал свои научные взгляды на историю и исторические типы раннего атеизма, марксистско-ленинского атеизма и политики Советского Союза в отношении ислама.

Ключевые слова: атеист, атеизм, материалистическая философия, греческие и римские атеисты, марксистский атеизм, научный атеизм, государственная идеология в СССР, секуляризм, гуманизм, рационализм и натурализм.

¹ Секуляризм - бу ҳукумат ва бошқа ҳуқуқ манбалари диннинг ҳар қандай туридан алоҳида мавжуд бўлиши кераклиги ҳақидаги тушунчадир.

² Хуманизм (лотинча хуманитас - "инсонийлик", "одамийлик") инсонни олий қадрият деб баҳоловчи дунёқарашдир.

³ Рационализм - (лот. ratio — ақл, ақл-идрок) — ақлни билишнинг ва кишилар ҳулқ-атворининг асоси деб ҳисобловчи фалсафий йўналиш.

⁴ Натурализм - бу коинотдаги барча ҳодисалар моддий жараёнлардан иборат, деган фикр.

КИРИШ. Атеизм – юнонча сўз бўлиб, илоҳиётни рад қилиш, “худосиз”, “даҳрий” демакдир. Атеизм тарихий-ижтимоий ҳодисадир. Инсон ҳамда кишилиқ жамиятининг шаклланиши тахминан 100 минг йил илгари хилма-хил диний эътиқодларга зид ўлароқ вужудга кела бошлади.

Қадимги Хитой, Ҳиндистон, Миср, хусусан қадимги Греция, Юнонистон ва Римда майдонга келган материалистик фалсафанинг биринчи мактаблари замида атеизмнинг биринчи шакллари пайдо бўлди.

Атеизмнинг биринчи тарихий тури Қадимги Миср, Бобил, Ҳиндистон ва Хитойда миллоддан аввалги 3-минг йилликдан бошлаб диний ақидаларни танқид қилган асарлар пайдо бўлган. Антик дунё, яъни Юнонистон ва Рим атеистлари табиат ҳодисаларини материалистик асосда талқин қилишга, динларнинг вужудга келиш сабабларини очишга уриндилар. Ўрта асрларда диннинг мавқеи кучли бўлган шароитда атеизм деярли ривожланмади. Европада ўрта аср мутаассиблиги устидан ғалаба қозонилгач, Спиноза, француз материалистлари, Фейербах каби атеистлар ўз фаолиятларини Тавротнинг танқиди ва дунёвий маърифатчиликни ёйишга қаратдилар.

Атеизмнинг иккинчи тарихий тури ўрта асрлар даврида V-XVII асрлар мобайнида ер юзининг ҳамма, хусусан, Европа ва Осиё қитъаларида кўринган зўр мазмунли асарларда, Дантенинг 14 минг мисрали “Илоҳий комедия” поэмасида, номиналистлар, Дунс Скот, Рожер Бекон сингарилар ижодларида ўз ифодасини топганлигини рўқач қилишган. Атеизмнинг янги тури француз буюк материалист энциклопедистлари фаолиятларида ўз акси ва инъикосини топган.

Умуман, Марксгача атеизм асосан динни танқид қилиш билан чекланган ҳолда унинг жамиятда сақланиб қолиши ва муайян мақсадларга хизмат қилишини эътироф этиш билан характерланади.

Марксистик атеизм бундан тубдан фарқ қилади, зеро у ўз олдида ердаги ҳаётни инқилобий йўл билан ўзгартириб, диндан холи бўлган жамият барпо этишни мақсад қилиб қўйганди. Марксчи-ленинчилар “коммунистик жамият қурилиши жараёнида диний ҳамда

ўтмишнинг бошқа сарқитларидан озод бўлган, илмий атеистик дунёқараш билан қуролланган янги инсон шаклланажаги” ҳақида даъво қилдилар.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Ислом динига нисбатан Совет Иттифоқининг амалга оширган сиёсати 1920-1991-йилларда энг аянчли давр бўлган. Дастлабки йилларда атеизм сиёсати авж ола бошлади. Бу даврда “Ленинизм-марксизм” ғоялари билан суғорилган атеист авторларнинг ўзбек давлати ва халқининг кадриятларига зид келадиган атеистик манбалари мавжуд эди. Булар, “Илмий атеизм” – профессор И.М.Мўминов, “Атеизм тарихидан” – фалсафа фанлари кандидати М.М.Хайруллаев, “Рус революцион-демократларининг атеизми” – тарих фанлар кандидати А.Қ.Валиев, “Инсоннинг билиш даражасидаги фан ва дин” – профессор С.Ф.Азимов ҳамда яна бир қанча атеист авторларнинг Совет Иттифоқининг ислом динига нисбатан муносабати ҳақида салбий ва ёлғон-яшиқ маълумотларни қайд этганлар.

Мустақиллик давридан бошлаб ўзбек тарихчи олимлари томонидан яратилган аҳамиятга молик ишлар деб, жумладан Н.Олломурадовнинг “Совет ҳукуматининг динга муносабати ва унинг зарарли томонлари” китоби, “Ижодкор ўқитувчи” илмий-услубий журнали, “Ислом дини тарихи”, “Совет Иттифоқи тарихи”, “Ўзбекистоннинг янги тарихи”, Ш.Ғаффаровнинг “Ўзбек давлатчилик тарихи” китоблари, Ўзбекистон миллий энциклопедияси кабиларни назарда тутишимиз мумкин.

НАТИЖАЛАР. Атеизм нафақат динни инкор этади, балки материалистик дунёқарашни тасдиқлайди, марксистик атеизм диннинг илмга зидлигини танқид қилиш билан чекланиб қолмайди, балки диний эътиқод манбаларини материалистик тарзда тушунтиришга ўргатади, уни енгиш вазифасини ўз олдида қўяди. Меҳнаткаш оммани ижтимоий ва маънавий озод қилиш вазифалари билан диний хатоликларни, хурофотларни бартараф этишнинг реал йўлла-

рини кўрсатиши ҳақида мазлум фикрларни талқин қилишган¹.

Атеист сўз билан эмас, балки амалда одамлар онгини диний хато ва хурофотлардан озод қилишга интилиши, уларга табиат ва жамиятнинг энг катта кучи инсоннинг ўзи эканлигини англаб етишига ёрдам бериши, унинг ҳаётдаги, унинг учун курашдаги ролини тушунишга ёрдам бериши кераклиги ҳақида тушунчаларни тарғиб қилишган.

Марксистик атеизм Ўзбекистонда ҳам ўзининг салбий ролини ўйнади. Тошкент шаҳрида бутуниттифоқ Илмий атеизм институтининг республикалараро филиали очилгани (1981й) ва айниқса, Ўзбекистон КПМКнинг 16-плenums (1984 й) чақирилганидан кейинги вақтни Ўзбекистонда атеизмнинг кутурган йиллари деб аташ мумкин. Зеро шу йиллари мамлакатда динга узил-кесил барҳам беришга қаратилган тадбирлар ўтказилди. Жумладан, диний байрамлар ва маросимлар тақиқланади, ҳатто севимли халқ байрами Наврўзга ҳам “диний” тамға урилиб, уни йўққа чиқаришга ҳаракат қилинди. СССР қулагач, “илмий атеизм” умуман фан сифатида йўқ бўлди. Илмий-техник жиҳатдан ривожланган мамлакатларда муайян фалсафага асосланган атеистик қарашлар ҳозир ҳам сезиларли ўрин эгаллайди.

Атеизм худонинг мавжудлигига ишончнинг йўқлигидир. Шунингдек, атеизмни инкор этувчи ҳар қандай дунёқарашга ҳам атеизм дейилади, лекин бу ноўрин, зеро бундай дунёқараш пантеизм² деб аталиб, атеизмдан фарқланиши мумкин. Барча атеистлар динсиздир, деган фикр ҳам мутлоқ тўғри эмас, баъзи динлар (буддизм каби) “худо” тушунчасига муҳтож эмас, демакки шундай динларга мансуб шахслар ҳам атеист дейилиши мумкин. Ўзини “атеист” деб номлаган

шахсларнинг кўпчилиги ғайритабиий ҳодисаларга скептик³ ёндашиб, худоларнинг мавжудлигига эмпирик далиллар мавжуд эмаслигини урғулашади. Бундан ташқари, атеизм фойдасига фалсафий, ижтимоий ёки тарихий аргументлар келтирилади. Аксар атеистлар секуляризм⁴, ҳуманизм⁵, рационализм⁶ ва натурализм⁷ каби фалсафий қарашларга эга бўлишгани билан, барча атеистларда бирдек бўйсунувчи дунёқараш мавжуд эмаслиги ҳақида фикрлар билдиришган: “Динга қарши фронт ҳозирда жанговар фронтдир ва биз ўз ишимизни кенг кўламда кенгайтиришимиз керак”, дейилади.

Атеизм, динни инкор этувчи дунёқарашлар сифатида, СССРда давлат мафкурасининг расмий эълон қилинмаган элементи бўлиб, режимнинг сиёсий ва мафкуравий либераллашуви юз берган 1988 йилгача партия ва давлат идоралари томонидан фаол қўллаб-қувватланди.

МУҲОКАМА. “Илмий” атеистлар турли-туман эътиқодлар кишиларининг табиат кучларига, стихияларига, ҳодисаларига қарши курашлардаги ожизликларига кўра, моддий ишлаб чиқаришнинг тубанлиги туфайли вужудга келгандир. Бу ҳол руҳларга, жин-ажиналарга, шайтон, иблису худоларга кишиларни ишонишга, илтижо қилишга мажбур этган, синфий жамиятларда қулдорлик, феодаллик, капитализмда эса диний эътиқодлар белгили мунтазам бир системаларга мужассамлантирилиб, эксплуатация қуроли сифатида мулкдорлар хизматида, меҳнаткашларни зулм ҳамда зулмат занжири ва кишанида сақлаш учун асосий воситалардан бири бўлиб хизмат қилмоқда, деган асосиз фикрларини таъкидлаб келишган⁸.

“Илмий” атеистлар дин халқ учун афюн дир, у меҳнаткаш инсон учун оғудир. У

¹ Ислам и Атеизм в вопросах и ответах. Тошкент, Ўзбекистон. 1986 йил.

² Пантеизм - бу худо, худо ва дунёни бирлаштирадиган ва баъзан аниқлайдиган фалсафий таълимот.

³ Скептик - умумий қабул қилинган барча фикрларни шубҳа остига қўйиш ёки шубҳа қилишга мойил одам.

⁴ Секуляризм - бу ҳукумат ва бошқа ҳуқуқ манбалари диннинг ҳар қандай туридан алоҳида мавжуд бўлиши кераклиги ҳақидаги тушунчадир.

⁵ Хуманизм (лотинча хуманитас - "инсонийлик", "одамийлик") инсонни олий кадрят деб баҳоловчи дунёқарашдир.

⁶ Рационализм - (лот. ratio — ақл, ақл-идрок) — ақлни билишнинг ва кишилар хулқ атворининг асоси деб ҳисобловчи фалсафий йўналиш.

⁷ Натурализм - бу коинотдаги барча ҳодисалар моддий жараёнлардан иборат, деган фикр.

⁸ Илмий атеизм. Ўз.ССР ФА академиги, фалсафа фанлари доктори, профессор И.М.Мўминов.

кишилар онгини бўш, “кўкнори” хаёллар, сафсата билан захарлайди, илмга, соғлом ақл-идроққа, ижтимоий тажрибанинг энг яхши ютуқларига қарши курашда черков, масжид реакцион “социал” кучлар кўлида муҳим ва даҳшатли қуролдир. Шунинг учун ҳам “илғор инсон” ўз ижодий меҳнати, ижтимоий тажрибаси асосида, ўз “илмий” тушунчаларига, олам тўғрисида фоний тасаввурларга суяниб, тотемизм⁹, анимизм¹⁰, политеизм¹¹, монотеизм¹², бутпарастлик ва турли-туман диний, афсонавий эътиқодларга қарши муттасил курашиб келганлиги ва бу кураш идеология соҳасидаги кураш бўлиб, бу синфий кураш эканлиги, у бир-бирига зид синфий манфаатлар курашидир, материализмнинг идеализмга, атеизмнинг динга, “илм”нинг хурофотга қарши курашишига доир ғоялар”ни илгари сурдилар.

ХУЛОСА. Атеистлар ислом дини кишиларни бошқа диндаги миллатларга қарши кўйиб, уларга нисбатан душманлик ҳиссиётини кучайтиради, миллий душманчиликни ҳам худонинг амри деб уқтиради, дея ҳисоблашади. Миллий низо, душманлик руҳини ўтказиш эса, киши кучидан фойдаланувчилар, текинхўрлар манфаатини ҳимоя қилишнинг метод ва формалардан биридир. Чунки турли миллат меҳнаткашлари ўртасида миллий низо туғдириш уларнинг ўз эксплуататорларига, золимларига қарши бирлашишларига тўсқинлик қилади. Эзилувчиларни бир-биридан ажратади ва бир-бирларига қарши кўяди. Уларнинг онгларини захарлайди ва текинхўрлар

томонидан эксплуатация қилинишини энгиллаштиради, деган асоссиз фикрларни илгари сурди¹³.

Улар Ислом дини ўз моҳияти жиҳатидан инсон диққатини ҳодисаларнинг реал моҳиятидан, йўналишидан четга бурган, яъни эркинлик фақат худо томонидан берилади, деган ғояларни олға сурганлиги учун ҳеч қандай ижтимоий ҳаракатда прогрессив роль ўйнаши, тараққиётга замин яратиб бериши ҳам мумкин бўлмаган, деб таъкидлашган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Олломурадов.Н. Совет ҳукуматининг динга муносабати ва унинг зарарли томонлари. // Ижодкор ўқитувчи илмий услубий журнали, 2022.
2. Мусулманское духовенство во внешней политике советского государства. Мусулманское духовенство в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.
3. Ахмадуллин В.А. Патриотическая деятельность духовных управлений мусульман в годы Великой Отечественной войны. — М.: Исламская книга, 2015. — С. 54.
4. Илмий атеизм. ЎзССР ФА академиги, фалсафа фанлари доктори, профессор И.М.Мўминов.
5. Ислам и Атеизм в вопросах и ответах. Тшкент, Ўзбекистон. 1986.
6. Б.И.Исмоилов, Э.Юсупов, С.Э.Азимов. Диннинг келиб чиқиши. Монотеистик динларнинг вужудга келиши.

⁹ Тотемизм - тотемларга сажда қилиш (тотем-қадим замонларда баъзи халқларнинг назарида қабиллага асос солувчи деб ҳисобланган хайвон ёли ўсимлик.

¹⁰ Анимизм-дини й эътиқоднинг дунёдаги ҳамма нарсаларнинг жони бор деб ҳисоблаган ибтидоий шакли.

¹¹ Политеизм-кўп худолик диний эътиқод.

¹² Монотеизм-якка худолик диний эътиқод.

¹³ Диннинг келиб чиқиши. Монотеистик динларнинг вужудга келиши. Б.И.Исмоилов, Э.Юсупов ва С.Э.Азимов.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA SURXONDARYOLIK XOTIN-QIZLARNING FAOLIYATI

Boltayeva Gulnoza Raxmatullayevna, O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati Chegara qo'shinlari "Yosh chegarachilar" harbiy-akademik litseyi "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasida tarix fani bosh o'qituvchisi

ACTIVITY OF SURKHANDARYA WOMEN AND GIRLS DURING WORLD WAR II

Boltaeva Gulnoza Raxmatullayevna, chief history teacher of the Department of Social and Humanities, Military-Academic Lyceum of the State Security Service of the Republic of Uzbekistan "Young Border Guards" Military-Academic Lyceum

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУРХАНДАРЬИНСКИХ ЖЕНЩИН ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Болтаева Гульноза Рахматуллаевна, главный преподаватель истории социально-гуманитарного факультета Военно-академического лицея Службы государственной безопасности Республики Узбекистан

Annotatsiya: Ushbu maqolada surxondaryolik xotin-qizlarining ikkinchi jahon urushi yillarida front ortidagi tinimsiz mehnati, front jamg'armalarini boyitishdagi faoliyati haqida birlamchi manbalar asosida tahliliy ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: urush, mudofaa, mehnat, front orti, sanoat, qishloq xo'jaligi, harbiy texnika, xotin-qizlar, evakuatsiya.

Abstract: This article provides analytical information based on primary sources about Surkhandarya women's tireless work behind the front during the Second World War, their activities in enriching the front funds.

Key words: war, defense, labor, behind the front, industry, agriculture, military equipment, women, evocation.

Аннотация: В статье представлены аналитические сведения, основанные на первоисточниках, о неустанном труде сурхандарьинских женщин в тылу фронта в годы Второй мировой войны, их деятельности по обогащению фронтовых фондов.

Ключевые слова: война, оборона, труд, тыл, промышленность, сельское хозяйство, военная техника, женщины, воскрешение.

KIRISH. Ikkinchi jahon urushi yillarida fashizm ustidan qozonilgan g'alabani ta'minlashda barcha tinchlikparvar kuchlar qatorida o'zbekistonlik xotin-qizlar ham faol ishtirok etishdi.

Ular frontga ketgan aka-ukalari, turmush o'rtoqlari o'rnida ishlash uchun sanoat korxonalariga ishga kirdi, qishloq xo'jaligida asosiy ishchi xizmatchilar sifatida tinimsiz mehnat qilishdi. Frontga oziq-ovqat,

[https://orcid.org/
0009-0006-3250-9663](https://orcid.org/0009-0006-3250-9663)

e-mail:

boltaevagulnoza70@gmail.com

kiyim-kechak yetkazib berishda faollik ko'rsatishdi. Shuningdek, harbiy texnikalar qurilishiga va mudofaa fondlarini boyitishga ham o'zlarining katta hissalarini qo'shishdi. Agar o'sha davrdagi hujjatlarga murojaat qiladigan bo'lsak, quyidagilarning guvohi bo'lamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Ikkinchi jahon urushi mavzusida qator nomzodlik dissertatsiyalari ham himoya qilindi. R.E.Xalikova ilmiy izlanishlarida O'zbekistonda oliy ta'lim tizimi va fanning rivojlanishi yoritilgan. D.M.Lining tadqiqotida urush yillarida O'zbekistonda yashovchi turli xalqlar birdamligini mustahkamlash masalalari o'rganilgan. H.I.Azimov ishida urush yillaridagi O'zbekiston harbiylari masalasi o'z aksini topgan. X.B.Babadjanovning izlanishlarida O'zbekiston iqtisodiyotida kechgan transformatsiya holati ochib berilgan.

Surxondaryo oblastida Ikkinchi jahon urushiga taalluqli tarixiy ma'lumotlar S.Tursunov, E.Qobulov, T.Pardayev, A.To'xtayev, I.Umarov va Z.Annayevalarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Ular ushbu davrdagi voqea-hodisalarni xolisona yoritib berishga xizmat qilganligi bilan ajralib turadi.

MUHOKAMA. 1941-yil 5-iyulda Toshkent shahar Oktyabr tumanida bo'lib o'tgan xotin-qizlar mitingida O'zbekistonning barcha xotin-qizlariga murojaatnoma qabul qilindi. Murojaatda o'zbek ayollariga qarata shunday deyilgan edi:

“Qadrdon opa-singillar! Hammamiz jipslashib jonajon yurtimiz himoyasi uchun oyoqqa turamiz, stanoklar, traktorlar, kombaynlar va kolxoz dalalarida erkaklarning o'rnini bosamiz, urush kunlarida hech kim qo'l qovushtirib o'tirishga haqli emas. Bu ulug'vor kurashda har kim o'z o'rnini bilishi kerak. Biz front orqasida turib dushman ustidan g'alabamizni shijoat bilan qo'lga kiritishimiz kerak”[1].

Ushbu murojaatga qo'shilgan Termiz tumani «Pattakesar» qishloq kengashining «Sotsializm» kolxozi a'zolari Oqabibi Imomova, Maryam Xudoyqulova va Beka Hazratqulovalar voha qishloqlarida yashayotgan xotin-qizlarga quyidagicha murojaat bilan chiqdilar: “Biz kolxozchi xotin-qizlar fashistlarni qirib, mahv qilib tashlash uchun frontga ketayotgan erlarimiz, aka-ukalarimiz, qarindoshlarimiz o'rnida kolxoz ishlab

chiqarish ishlarida staxanovchasiga ishlaymiz. Frontga ketgan hamma yaqinlarimizning ham rejalarini o'zimiz bajarib, dushmanni tezda yanchish uchun askarlarimizga yordam beramiz”[2]. Umuman olganda, 1941-yilning 15-oktyabriga qadar oblast bo'yicha 800 nafar xotin-qiz frontga ketgan yigitlarning o'rnini olish kerak, degan chaqiriq bilan chiqdi.

Sanoat va qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish bilan band bo'lgan ayollarni yangi kasb malakalariga o'rgatish, yangi ixtisosliklarni egallash zaruriyati kabi muammolar kun tartibidagi dolzarb mavzu edi. Shu maqsadda joylardagi sanoat korxonalari va MTSlar qoshida qisqa muddatli kurslar tashkil etildi. Ushbu kurslarda ayollar stanoklar bilan ishlash, traktor va kombaynlar haydash va shunga o'xshash kasb malakalarini egallar edilar. Jumladan, urushning dastlabki oylarida Sherobod MTSi qoshida tashkil qilingan qisqa muddatli traktorchilar tayyorlash kursini 83 nafar xotin-qiz tamomlagan bo'lsa, Jarqo'rg'on tumani 1-MTSi qoshida tashkil qilingan qisqa muddatli traktorchilar kursida 62 nafar xotin-qiz traktor boshqarish sirlarini o'rgandi[3]. Ulardan Ravshanxon Tilavova, Chuchuk Meliboyeva, Mahar Samatova va O'g'ilo'y Chorshanbiyevalarning nomlarini keltirish joizdir. Umuman, o'sha jangovar yillarda oblastda 260 nafar xotin-qiz rahbarlik lavozimiga ko'tarilgan bo'lsa, 600 nafar xotin-qiz traktorchilik va shofyorlik kasbini o'rgandilar[4].

Ikkinchi jahon urushi yillarida surxondaryolik xotin-qizlar jangchilarga tibbiy yordam uyushtirishda ham alohida o'rnak ko'rsatishdi. Masalan, oblast Qizil Xoch va Qizil Yarim Oy jamiyatlari tomonidan hududda 25 nafar sanitar drujinachisi, 550 nafar hamshira tayyorlandi. 750 nafar qiz donor bo'ldi. Bu yerda tayyorlangan ko'pgina drujinachilar ko'ngilli sifatida frontga jo'nab ketishdi[5]. Termiz shahridagi “Karl Marks” nomli maktabning o'quvchisi Antonina Gogoleva sandrujina o'quv kurslaridagi mashg'ulotlarni yakunlagach o'zi bilan voyenkomatga 30 nafar kursdoshini olib keldi. Ularning hammasi frontga jo'natishlarini so'rashgan. Jamoaviy iltimos qondirilib, Termiz shahrida shakllantirilayotgan 213-o'qchi diviziyaning 373-sonli medsanbatiga xizmatga olindi[6].

Ikkinchi jahon urushi yillarida dushman tomonidan bosib olingan yoki bosib olinish xavfi mavjud bo'lgan hududlardagi aholini evakuatsiya qilish yuzasidan komissiya tuzildi. Ushbu komissiyaning qaroriga binoan ayollar, qariyalar, bolalar shuningdek, ko'plab zavod-fabrikalar, moddiy ashyolar, chorva mollari ham O'zbekistonga evakuatsiya qilindi. 1941-yil 3-dekabrda O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komitetining «Evakuatsiya qilingan sovet fuqarolarini qabul qilish va joylashtirish bo'yicha» maxsus qarori qabul qilindi[7]. Qarorga binoan barcha oblastlarda evakuatsiya qilingan aholini qabul qilib olish komitetlari tuzila boshlandi.

Surxondaryo xotin-qizlari orasida birinchi bo'lib oliy ma'lumotli huquqshunos diplomini olgan Riyozat Mo'minova 1941-yilda Termizdagi otasidan qolgan uyni evakuatsiya qilinganlarni joylashtirish maqsadida Termiz harbiy garnizoniga beradi. Turkiston harbiy okrugi bu haqda zudlik bilan Sovet Ittifoqining shu davrdagi rahbari I.V.Stalinga xabar qildi. Bunga javoban Stalin telegramma yo'llab, Riyozat Mo'minovaga o'z minnatdorchiligini bildirdi[8]. Urush yillarida o'zbek ayollari mudofaa jamg'armalarini boyitish uchun o'zlarining zeb-u ziynatlarini ham ayamadilar.

NATIJALAR. Shu davrda, voha ayollari ko'pchiligi o'zlarining qimmatbaho taqinchoqlarini mudofaa fondlariga topshirdilar. Jumladan, termizlik Tuxfatullina va Trupinalar oltin uzuk, Semkina va Saakovalar zanjirli medalyon, uy bekasi Istomina oltin soat, Jiganova oltin bilakuzuk, Sherobod rayoni markaziy kasalxonasining shifokori K.M.Tuminova ikki dona tilla uzuk, shu tumanning Seplon qishloq kengashiga qarashli S.M.Kirov nomli kolxozi a'zosi Uldon Boltayeva esa otasi kelinlik sepiga qo'shgan tillo uzugini mudofaa fondiga topshirdi[9].

Termiz shahri ayollari jangchilarga umumiy miqdori 7000 so'm bo'lgan issiq kiyimlar to'plab topshirdilar. Ayniqsa, Termiz shahrida yashovchi 11 yoshli qiz Nadya Aleynikovaning jangchilarga g'amxo'rligi alohida diqqatga sazovor bo'ldi. Frontga ketgan otasidan qora xat olgan Nadya otasi uchun dushmandan o'ch olishga ont ichdi va o'zi yig'ib yurgan pulga 30 dona igna, 15 dona ip hamda bir necha kilogramm o'rik, jiyda va mayiz sotib olib jangchilarga sovg'a jo'natdi. Sovg'alar solingan qutichaning ustiga esa o'z qo'li bilan «Otam uchun la'nati nemislardan qasos olinglar» deb yozib qo'ydi.

Bundan tashqari, dushman qamalida qolgan leningradliklarga yordam uyushtirishda oblast xotin-qizlarining ham xizmatlari beqiyosdir. Jumladan, 1942-yilning 19-martida sherobodlik yoshlar tashabbusi bilan Leningrad shahriga 4360 so'm pul, 15 kg yong'oq, 16 kg asal, 3 juft qo'lqop, 8 dona po'stin, 23 kg o'rik, va 65 kg guruch jo'natdilar. 1942-yil may oyida Termiz shahridagi maktab o'quvchilari Leningrad shahrining bolalariga 8900 so'm pul, 80 juft oyoq kiyim va boshqa shunga o'xshash mahsulotlar yubordilar. Umuman respublika o'quvchilari to'plagan narsalar 13 vagon bo'ldi va bu jo'natilgan sovg'alar orasida 1,5 ming so'm pul, 80 bosh qora mol, 620 tonna turli xil qishloq xo'jaligi mahsulotlari bor edi[10].

Termiz shahridagi "Rodina" nomli tikuvchilik sexi xizmatchilari jamoasi 1943-yilning oktyabr oyi rejasini 150-160 foizga bajarib, qolgan bo'sh vaqtlarida ozod etilgan rayonlar aholisiga issiq kiyimlar yetkazib berish uchun 1000 dona telogreyka va 1000 dona shim tikib topshirdilar. Oblast sanoat artellari ishchi va xizmatchilarining ozod qilingan rayonlar aholisiga 1000 donaga yaqin choyshab jo'natishdi.

XULOSA. Xullas, Surxon vohasining ayollari ham fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga ishlab chiqarishdagi tinimsiz mehnatlari, frontga ko'rsatgan yordamlari va mudofaa fondlari hamda harbiy texnikalar qurish jamg'armalarini boyitishga o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Правда востока. 6 июля, 1941 года.
2. Ilg'or Surxon uchun. 1941-yil, 29-iyul.
3. Ilg'or Surxon uchun. 1941-yil, 9-oktyabr.
4. Surxondaryo tarixidan lavhalar. – Toshkent, 1991. – B. 70.
5. Халиёров.Х., и др. Сурхандарьинская область. – Ташкент, 1974. — С. 25.
6. Soatov O., Tursunov S., Umarov I., Toshev K. Frontdan kelgan xatlar. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – B. 94.
7. Umarov I. Badash: tarix va an'ana. – Termiz: Surxon nashr, 2018. — B.131.
8. Ilg'or Surxon uchun. 1941-yil, 4-noyabr.
9. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 45-fond, 1-ro'xat, 62-ish, 18-19-varaqlar.
10. Ленинское знамя. 2 августа, 1943 года.

ҚОРАҚАЛПОҚ ЭТНОГРАФИЯСИ БЎЙИЧА ДАСТЛАБКИ ТАДҚИҚОТЛАР

Жумабекова Зарафшан Турганбаевна, Қорақалпоқ давлат
университети “Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон тарихи”
кафедраси

FIRST RESEARCH ON THE ETHNOGRAPHY OF KARAKALPAK

Jumabekova Zarafshan Turganbaevna, Karakalpak State
University Department of History of Uzbekistan and Karakalpakstan

ПЕРВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЭТНОГРАФИИ КАРАКАЛПАКОВ

Жумабекова Зарафшан Турганбаевна, Каракалпакский
государственный университет, кафедра истории Узбекистана
и Каракалпакстана

[https://orcid.org/
0009-0000-5820-1778](https://orcid.org/0009-0000-5820-1778)

e-mail:

jogopit706@dacqu.com

Аннотация: Ушбу мақолада XIX асрдаги қорақалпоқ халқининг тарихига оид этнографик илмий тадқиқотлари тарихи ҳақида сўз юритилади. Бунда асосан Рус олимларининг илмий ва ҳарбий экспедициялари жараёнида ёзилган архив манбалари ва мемуар асарлари, шу билан бирга тасвирий санъат картиналарининг пайдо бўлиши, бошқарув, солиқ, ер сиёсати муносабатларини ўрганишга боғлиқ илмий манбаларнинг ёзилиши, халқимизнинг моддий ва маънавий ҳаётини ўрганиш бўйича ёзилган илмий асарлар тўғрисида сўз этилади.

Таянч сўзлар: этнография, этник шаклланиш, цивилизация, экспедиция, дала ёзувлари, картина.

Abstract: This article talks about the history of ethnographic research on the history of the Karakalpak people in the 19th century. We are mainly talking about archival sources and memories written during scientific and military expeditions of Russian scientists, as well as writing scientific sources and written scientific works on the study of the emergence of painting, state administration, taxation, land-political relations. to study the material and spiritual life of our people.

Keywords: ethnography, ethnic formation, civilization, expedition, field notes, map.

Аннотация: В данной статье говорится об истории этнографических исследований по истории каракалпакского народа в XIX веке. Речь идет главным образом об архивных источниках и воспоминаниях, написанных во время научных и военных экспедиций русских ученых, а также о написании научных источников и письменных научных трудах по изучению возникновения живописи, государственного управления, налогообложения, земельно-политических отношений, материальную и духовную жизнь нашего народа.

Ключевые слова: этнография, этническая формация, цивилизация, экспедиция, полевые записи, карта.

КИРИШ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 29 декабр куни ўзининг Олий Мажлисга навбатдаги мурожаатномасида “Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз [1], –деб таъкидлаганидек, ўтмишдаги аждоқларимиз тарихини ўрганиш

халқимизнинг жаҳон цивилизациясига қўшган маънавий меросларини ўрганишга хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ. XIX асрдаги Қорақалпоқ халқининг маданияти ва турмуш тарзини тадқиқ қилишда рус олимларидан П.П.Иванов, С.П.Толстов, Т.А.Жданко, Н.А.Баскаков [2] ва бошқаларнинг изланишлари ҳам қорақалпоқ

халқининг қадимги даврлардан бошлаб халқ бўлиб, миллат бўлиб шаклланган тарихий тараққиётини кўрсатади. Бу изланишлар туркий халқларнинг этник шаклланишини комплекс ўрганишни ва бошқа халқлар билан ўзаро боғлиқ тадқиқотларни талаб қилади. П.П.Иванов 1936 йили Ленинграддаги Салтыков-Щедрин номидаги халқ кутубхонасида рўйхатга олинган қўлёзмалар устида иш олиб бориш жараёнида XIX асрга оид Хива хонлари архивини топади. Бу архив 1873 йилдаги подшо Россиясининг Хива хонлигига босқинидан кейин Санкт-Петербургга олиб борилган ва унутилган.

П.П.Иванов ўзининг юқорида номи келтирилган “Архив Хивинских ханов XIX века” асари орқали қорақалпоқларнинг XIX асрдаги ер эгаллиги муносабатларига қаратилган янги маълумотларни архив манбалари асосида илмий тадқиқотларни бошлаб берди. Иванов бу илмий асарларини қорақалпоқ ва қозоқ халқларига тегишли 12 та ҳужжат (манба) “Қорақалпоқ ва қозоқлар” атамаларини алоҳида изоҳлаб беради.

Подшо Россияси 1873 йили Хива хонлигини босиб олгандан кейин, рус аскарларидан таркиб топган тадқиқотчиларнинг катта гуруҳи шакллантирилиб, ҳарбий мақсадда тадқиқот олиб бориш учун А.В.Каульбарс, этнографик ва тарихий маълумотларни тўплаш учун А.Л.Кун, ҳайвонот дунёсини тадқиқ қилиш бўйича М.Н.Багданов, ўсимликлар тадқиқига оид ўрганишлар учун И.И.Краузе ва бошқалар [3] иш олиб боришди. Бу олимларнинг тадқиқотлари ўз даврида ижтимоий ва табиий фанлар учун илмий манба бўлиб хизмат қилади. Масалан, А.В.Каульбарс ва А.Л.Куннинг изланишлари Ўрта Осиё халқларининг XX асргача бўлган тарихий маданияти ва яшаш тарзини ўрганишда муҳим манба ҳисобланади. 1874 йилги махсус Амударё экспедициясини Н.Г.Столетов бошқаради, экспедициясининг этнографик-статистик йўналишида Л.Н.Соболев, Риза-Кули Мырза, Н.Н.Каразин [4] иш олиб боришди. Улар Амударё бўйидаги қорақалпоқ халқларининг маданияти ва турмуш тарзи ҳақида қимматли маълумотларни ёзиб қолдирган.

НАТИЖАЛАР. Ушбу экспедициянинг учинчи аъзоси Николай Николаевич Каразин (1842-1908) Ўрта Осиёда олиб борилган экспедиция маълумотларига асосланиб, Қорақалпоғистон аҳолиси ва табиатига бағишлаб очерклар, қисса ва романлар ёзиб, тасвирий санъат асарларни яратди. Н.Каразиннинг тасвирий санъат асарлари XIX асрдаги қорақалпоқ балиқчиларининг турмушини тасвирласа, 1874 йилдаги Чимбой бозори ҳақидаги кузатув маълумотлари қорақалпоқ халқининг турмушини ва одоб-ахлоқ хусусиятларини ўрганишда аҳамиятли манба бўлиб хизмат қилади.

1874 йили Н.Н.Каразин рус илмий экспедициясининг аъзоси сифатида Амударё бўйида яшовчи деҳқонлар, чорвадор аҳоли ва балиқчиларнинг турмуш тарзини акс эттиришда [5] “Эмиўдәрья салдаўшылары”, “Орол денгизининг кўринишлари”, “Устюрт”, “Қорақалпоқнинг уйи”, “Нукус овули”, “Чилпиқ, хароба бўлган қадимги кўрғон”, “Ёниб турган гулхан атрофида” [6] картиналарини яратди.

Ушбу картиналар XIX асрдаги қорақалпоқ халқининг турмуш даражасини ва этнографик ўзига хосликларини кўз олдимизга келтиради. XIX асрдаги қорақалпоқ халқининг моддий маданияти ва турмушини тадқиқ қилувчи олимлар томонидан махсус тадқиқотлар пайдо бўлди. Улардан тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Фанлар академиясининг муҳбир аъзоси Я.Г.Гуламов [7] ер суғориш тарихи ҳақида, М.В.Сазонова [8] XIX аср охирида Хива хонлигидаги ер эгаллиги муносабатлари ҳақида, Б.В.Андрианов қорақалпоқларнинг этник ҳудуди тўғрисида, А.С.Морозова XX асргача қорақалпоқларнинг уй-хўжалик турмуши, маданияти ҳақида тарихий манбаларга асосланиб материаллар ёзиб қолдирган.

Академик С.Камалов томонидан XVIII-XIX асрда Хива хонлиги қўл остидаги қорақалпоқларнинг миллий озошлик ҳаракатлари ҳақида ва халқнинг ижтимоий-иқтисодий турмуши ҳақида докторлик диссертациялар тйёрлаб кенг қўламли илмий тадқиқотлар олиб боради [9]. XX асргача қорақалпоқ халқининг адабиёти тарихи биринчи филология фанлари доктори Н.Даўқараев [10] томонидан тадқиқ қилиниб, унда халқ оғзаки ижодидан бошлаб, барча жанрлари ҳақида

тарихий тадқиқотлар олиб борилиб, яқунловчи фикрлар берилди.

Қорақалпоқ халқининг XIX асрдаги ва Чор Россиясининг мустамлакачилик сиёсати давридаги таълим соҳаси ҳақидаги илмий тадқиқотлар педагогика фанлари доктори Жумек Орынбаев асарларида турли архив ва ёзма манбалар асосида мактаб ва мадрасалар ҳамда Европа таълимининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида сўз боради.

Қорақалпоқ халқининг ўзига хос маданияти, санъати, урф-одат ва қадриятлари ҳақида филология фанлари доктори профессор Қ.ААйымбетов ўз асарларида қорақалпоқ мусиқа санъатининг энг жозибадор кўриниши жировчилик хунарининг шаклланиши ва жировлар шажараси ҳақида, шунингдек, қорақалпоқ бахшичилик мактабининг шажаравий жадвали ҳақида қимматли манбалар ёзиб қолдирган. XX асргача халқимизнинг ижтимоий турмуш тарзи, Хива хонлигининг солиқ сиёсатига боғлиқ, ер эгаллиги ҳужжатлари, қорақалпоқларни бошқариш тузилмаси, беклар ва бегларбегилар ҳақида архив манбалар Аманбек Жалиловнинг асарларида шу даврда яшаган ва халқни бошқаришда иштирок этган оқсуяк гуруҳларнинг исм кўрсаткичлари, географик атамалар ва этник уруғчилик атамалари ҳақида тарихий маълумотлар келтирилган. А.Жалиловнинг бу асари XIX-XX аср бошларидаги қорақалпоқ халқининг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини ўрганиш учун қимматбаҳо архив манба ҳисобланади.

ХУЛОСАЛАР. Қорақалпоқ халқининг қадрият ва анъаналарига боғлиқ этнографик тадқиқотлар Х.Есбергенов томонидан тадқиқ қилиниб, унда халқимизнинг миллий тўй анъаналари, хўжалик ва диний қадриятлари ҳақида маълумотлар берилди. Муаллифнинг ушбу маълумотлари халқимизнинг миллий ўзига хослигини ўрганишда катта аҳамиятга эга. Халқимизнинг кўл хунарманчилик, бадий санъат ва ёзма манбаларини ўрганишда И.В.Савицкийнинг “Қорақалпоқларнинг бадий кўл хунарманчилиги” ҳақида, Т.Адамбаевнинг “Қорақалпоқ жировлари” ва “Муса бахши ҳақида” асарлари профессор М.Тлеўмуратовнинг “Бердақ асарларидаги тарихий манбалар” асарлари халқимизнинг

миллий маданияти ва бадий санъатини ўрганишга оид илмий меҳнатлардир.

Сўзимизнинг хулосаси сифатида қорақалпоқларнинг этнографияси ва этник тарихи ҳақида мустақиллик даврларида ва бугунги кунда тадқиқотларнинг давом этиши келажакимиз ҳисобланган ёшлар учун катта аҳамиятга эга бўлиб ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаати. Халқ сўзи. 2020, 30 декабрь, №276(7778).
2. П.П.Иванов. Архив Хивинских ханов. Л.1940.151-бет, Толстов С.П. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции в 1954-1956 гг. Материалы ХЭ, вып 1. М. 1959, Жданко Т.А.Очерки исторической этнографии каракалпаков М.1950, Н.А. Баскаков. Тюркские языки. Издательство Восточной литературы. М.:1960.
3. Б.В.Лунин. Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении.Тошкент, 1965,112-116-бетлар.
4. Нурмухамедов М.К. Рус каракалпак маданий байланыслары тарийхынан «Қаракалпақстан» нашриёти, Нукус 1977.37-б.
5. Н.Каразин. В низовьях Амударьи (путевые очерки), «Вестник Европы», СПб тХ.1875 212-б.
6. А.Алламуратов Каракалпакские этюды Н.Каразина «Советская Каракалпакия», 1973, 9-октябрь.
7. Я.Гуламов. Хоразмнинг суғорилиш тарихи, Тошкент,1959.
8. М.В.Сазонова. Земельные отношения в Хивинском ханстве в XIX в.
9. С.Камалов. Освободительная борьба каракалпаков против Хивинских ханов. Т.хэт.Т. III М.1958. №1 Каракалпаки в XVIII-XIX веках, Ташкент Изд-во «Фан» УзССР,1968.
10. Н.Даўқараев. Революцияға шекемги каракалпак әдебияты тарийхының очерклері. Қаракалпақстан нашриёти, Нукус, 1959 йил.
11. Айтмуратов, Ж., & Айтмуратова, Ж.Ж. (2021). Изучение культуры и быта каракалпакского народа в XIX веке. In *Интеграционные процессы в современной науке* (pp. 5-10).
12. Айтмуратова, Ж.Ж. (2019). Значение русских культурных связей в развитии каракалпакского искусства. *Перекрестки истории. Актуальные проблемы исторической науки: материалы XV Международ.* 98.
13. Айтмуратова, Ж. (2022). Творческая деятельность художника Кыдырбай Сайыпова в каракалпакском изобразительном искусстве.

SURXONDARYO VILOYATI DAVRIY MATBUOTI YUKSALISHIDA SOHA XODIMLARINING XIZMATI

*Yo'ldosheva Zubayda Hamidovna, Termiz davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi*

SERVICE OF FIELD EMPLOYEES IN THE ESTABLISHMENT OF THE PERIODIC PRESS OF SURKHONDARYO REGION

*Yoldosheva Zubayda Hamidovna, teacher of Termiz State Pedagogical
Institute*

УСЛУГА СОТРУДНИКОВ СМИ В СОЗДАНИИ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПРЕССЫ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

*Юлдашева Зубайда Хамидовна, преподаватель
Термезского государственного педагогического института*

Annotatsiya: Bugungi kunimizga kelib, garchi ommaviy axborot vositalari elektron ko'rishga kelgan bo'lsa-da, ammo XX asrning oxiri - XXI asrning dastlabki o'n yilligida gazeta, jurnal va boshqa ommaviy axborot vositalarining ahamiyati beqiyosdir. Mamlakatimizda ushbu soha rivoji uchun jonini fido qilgan insonlar ko'p.

Kalit so'zlar: matbuot, gazeta, Mengziyo Safarov, Xayitov To'lqin, ommaviy axborot vositalari, «Surxon tongi», Jumayeva Gavhar.

Abstract: Today, although the mass media has become electronic, the importance of newspapers, magazines and other mass media in the late 20th century and the first decade of the 21st century is incomparable. There are many people in our country who gave their lives for the development of this industry.

Keywords: press, newspaper, Mengziyo Safarov, Khaitov Tolkin, mass media, «Surkhan tongi», Jumayeva Gavhar.

Аннотация: Сегодня, хотя средства массовой информации стали электронными, значение газет, журналов и других средств массовой информации в конце XX века и первом десятилетии XXI века несравнимо.

Ключевые слова: пресса, газета, Менгзиё Сафаров, Хаитов Толкин, средства массовой информации, «Сурхан тонги», Джумаева Гавхар.

KIRISH. Surxondaryo hududining Shimol, Shimoli-sharq va Sharq tomondan Tojikiston, G'arbdan Turkmaniston, yer yuzining qaynoq nuqtalaridan biri Afg'oniston bilan janub tomondan Amudaryo orqali chegaralanishining o'zi aholining shuuri doimiy uyg'oq bo'lishi kerakligini taqozo etadi. Bunday sharoitda matbuotning zimmasiga katta mas'uliyat yuklanadi. Surxonlik

OAVlaridan yanada zalvorli maqolalar, fidoyilik talab etiladi. 2016-yilda viloyatda 30 dan ortiq gazeta, 2 jurnal, 5 televideniye va bir radio faoliyat ko'rsatib kelayotganligini qayd etish mumkin. Viloyatning deyarli barcha nashrlarida vatanga muhabbat, insonparvarlik ruhi, shu bilan birga, odam savdosi, giyohvandlik, aqidaparastlik kabi muammolar aks etgan maqolalar berib borilgan.

[https://orcid.org/
0009-0008-8258-376X](https://orcid.org/0009-0008-8258-376X)

e-mail:
zyuldasheva74@gmail.com

Ayniqsa, viloyat hokimligining ijtimoiy-siyosiy gazetasi «Surxon tongi» va «Zarya Surxan»lar alohida eʼtirofga loyiqdir. Nashr haftada ikki marta chop etilgan. Ushbu gazeta sahifalarida viloyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayotiga doir faktlarga boy, pishiq materiallar va maqolalar chop etib boriladi. Gazeta nashrlarida mahalliy aholining turmush tarzi va faoliyati, siyosiy huquqlari, adabiyot va sanʼatni targʻib qilishga ham alohida eʼtibor qaratiladi. Surxondaryo viloyatida shunday insonlar borki, ular vohada matbuot sohasida bir umr ishlagan va umrini baxshida qilgan. Shunday insonlardan biri – bu *Mengziyo Safarov* 1938-yil 10-iyunda Denov tumanining Xayrobod qishlogʻida tugʻilgan. 1962-yilda Toshkent Davlat universitetining tarix va qadimshunoslik fakultetini bitirgan. Dastlab Oʻzbekiston xalqlari tarixi muzeyida ilmiy xodim, 2 yil Uzun tumanidagi Oydin nomli maktabda oʻqituvchilik qildi. 1965-yilning kuzida Termizga kelib, viloyat gazetasi «Lenin bayrogʻi» (hozirgi «Surxon tongi»)da, viloyat radioeshittirish qoʻmitasida turli vazifalarda faoliyat olib bordi. 8 yil «Paygʻambar oroli» qoʻriqxonasida ilmiy ishlar boʻyicha direktor muovini boʻlib ishladi. 20 yil davomida Oʻzbekiston Respublikasi yozuvchilar uyushmasining Surxondaryo viloyat boʻlimini boshqardi.

Alimardon Boʻronov 1948-yil 5-mayda Surxondaryo viloyatining Oltinsoy tumanida tugʻilgan. 1978-yilda Termiz davlat universitetining Filologiya fakultetini tamomlagan. Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi aʼzosi. Alimardon Boʻronov yillar mobaynida Surxondaryo viloyatining «Surxon tongi» gazetasi vazifalarida faoliyat yuritgan. U jurnalistik faoliyati davomida badiiy ijod bilan ham shugʻullangan. «Surxon tabassumi», «Yoshlar ovozi», «Shaytonning malayi», «Boshsiz odam» kabi kitoblari, publitsistik maqolalari chiqqan. Oʻzbekiston Respublikasi «Oltin qalam» va «Mushtum» mukofotlari sovrindori.

Xoʻjamurod Toshtemirov (1949—1998). Adib va jurnalist X.Toshtemirov Surxondaryo viloyati Angor tumanida tugʻilgan. «Ilgʻor» (Hozirgi «Angor yogʻdusi» gazetasi) gazetasida muxbir, boʻlim mudiri, bosh muharrir lavozimlarida faoliyat koʻrsatgan. «Oynadan oʻpkalama» (1995), «Chorrahasi koʻpdir umrning» (1997) kitoblari muallifi. Hikoya va hajviyalari «Yulduzlar

charaqlaganda», «Hajv guldastasi», «Surxon tabassumi», «Angor armugʻoni» kabi toʻplamlari mavjud.

Eshmurodov Rustam Roʻziboyevich 1955-yil 4-aprelda Sherobod tumanida tugʻilgan. Oliy maʼlumotli jurnalist-siyosatchi. ToshDU (hozirgi Milliy universitetning jurnalistika fakultetini tamomlagan). Toshkent Oliy partiya maktabini tugatgan. 1975-yildan Qiziriq (sobiq Lenin yoʻli) tumani «Lenin yoʻli» gazetasida mehnat faoliyatini boshlagan. Gazetada musahhah, fotomuxbir, muxbir, boʻlim boshligʻi vazifalarida ishlagan. 1985-yildan 2001-yilgacha Qiziriq tuman ichki ishlar boʻlimi boshligʻining siyosiy ishlar boʻyicha oʻrinbosari, tuman partiya qoʻmitasi yoʻriqchisi, litsey direktorining oʻquv-tarbiyaviy ishlar boʻyicha oʻrinbosari vazifasida faoliyat yuritgan. 2001-yildan «Qiziriq ovozi» hozirgi «Taraqqiyot» gazetasi muharriri oʻrinbosari, 2009-2010-yillarda Bandixon tumani «Bandixon ovozi» gazetasi muharriri, 2012-2020-yillarda «Angor yogʻdusi» gazetasi muharriri vazifalarida ishlagan va ayni paytda nafaqaga chiqqan. Bundan tashqari, «Qiziriqlik shifokorlar», «Jarqoʻrgʻon tibbiyoti: kecha va bugun», «Oltinsoyning oq xalatli insonlari», «Angor tibbiyoti», «Almanax» kabi Surxondaryo tibbiyotiga oid kitoblar muallifi. Shuningdek «Xoʻjayipok ota», «Takiya ota», «Unutilmagan siymolar», «Yaxshilar yoʻli» kabi kitoblar muallifi.

Xayitov Toʻlqin 1957-yil Sariosiyo tumanida tugʻilgan. 1981-yil Texnika rus tili va adabiyoti institutini tamomlagan. Mehnat faoliyati davomida 1993-2006-yillarda «Oʻzbekiston» davlat teleradiokompaniyasi bosh direktor oʻrinbosari, bosh muharriri, katta muharriri, guruh rahbari, 2006—2012-yillarda «Oʻzbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyi «Tong yulduzi» gazetasi bosh muharriri, 2012—2013-yillarda «Tengdosh» gazetasi bosh muharriri, 2013-yildan buyon OʻzRFA Temuriylar tarixi davlat muzeyi katta ilmiy xodimi lavozimida ishlab kelmoqda [3]. «Meni kechir, bolajon» (1991), «Dashnobod hangomalari» (1992), «Vafo malikasi» (2005), «Qora Shahzoda» (2007) nasriy asarlari va «Ulugʻ Amir oʻgʻitlari» (2004), «Shohi Zinda» (2005), «Amir Temur haqida hikoyalar» (2009) [4] kabi tarixiy janrdagi asarlari chop etilgan. «Eng ulugʻ, eng aziz» Respublika koʻrik-tanlovining gʻolibi (2009), Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan madaniyat xodimi (2011),

Qirg'iziston Respublikasi FANing Xalqaro Chingiz Aytmatov nomidagi mukofot sovrindori (2020).

Jo'raqul Tursunov 1961-yilning 1-aprelida Denov tumanida tug'ilgan. Toshkent davlat madaniyat institutiga kirib, 1984-yilda institutni imtiyozli diplom bilan tugatgan. 1986-1987-yillarda 19-maktabda kutubxona mudiri bo'lib ishlagan. 1987-1991-yillarda Yurchidagi 9-hunar texnika bilim yurtida tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari bo'lib ishlagan. 1991-1992-yillarda Denov radiosida muharrir, 1992-1997-yillarda Denov televideniyesida bosh muharrir va direktor lavozimlarida ishlagan. 1997-2014-yillarda O'zbekiston teleradiokompaniyasining «Axborot» ko'rsatuvida maxsus muxbir bo'lib ishlagan. Afg'oniston Islom Respublikasidan ham turkum ko'rsatuv va lavhalar tayyorlagan. 1999-yil O'zbekiston mustaqilligining 8 yilligi munosabati bilan «Shuhrat» medali bilan mukofotlangan. «O'zbekiston mustaqilligiga 15 yil» va «O'zbekiston mustaqilligiga 25 yil», 2004-yilda «O'zbekiston xalq ta'limi homiysi», 2023-yilda «O'zbekiston qishloq xo'jaligi fidoyisi» ko'krak nishonlari bilan taqdirlandi.

Karimov Axtamqul Sattorovich 1964-yilning 20-martida Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumanidagi Shotiro'd qishlog'ida dehqon oilasida tavallud topgan. 2008-yilda O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasiga a'zo bo'ldi. Axtamquli «Bodomginam» (2003), «Qorachiqa asraganimsan» (2005), «Bahorimdan kechikkan gul» (2007), «Qirq g'azal» (2009), «Boshimda osmon aylanar» (2014), «Qarog'imda gullaydi Vatan» (2016), «Ko'z chamani» (2020), «Ismingni yurakka yashirdim» (2021) nomli she'riy hamda «Ibratli hayot» (2005), «Baxt izlagan odam» (2007), «Yakkabog'da ulg'aygan chinor» (2013) nomli biografik qissalari va «Tog'lar ham qariydi» (2012), «Lolazorim Shotiro'd» (2020) nomli hikoyalar to'plami muallifidir. O'zbekiston Qahramoni, O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning e'tirofiga sazovor bo'lgan.

Shuhrat Azizov 1978-yil 28-mayda Surxondaryo viloyatining Denov tumanida tug'ilgan. 2000-yilda O'zbekiston Milliy universitetining jurnalistika fakultetini tamomlagan. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi. Shuhrat Azizov 2000-2020-yillar mobaynida Denov tumani «Chag'oniyon» gazetasida musahhah, muxbir,

mas'ul kotib, bosh muharrir o'rinbosari vazifalarida faoliyat yuritgan. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasining mas'ul kotibi bo'lib ishlagan. U jurnalistik faoliyati davomida badiiy ijod bilan ham shug'ullangan. «Bir tomchi osmon» she'riy, «Zoyir akaning gulxanlari» publitsistik maqolalar to'plamlari nashrdan chiqqan. «O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 30 yilligi», «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 30 yilligi» ko'krak nishonlari bilan taqdirlangan.

Boboqalanov Ilhom O'rinboevich 1983-yil Uzun tumanida tug'ilgan. 2006-yil O'zbekiston davlat jahon tillari universitetining xalqaro jurnalistika yo'nalishini tamomlagan. 2016-yildan «Bobotog' tongi» gazetasida bosh muharrir lavozimida ishlab kelmoqda.

Feruza To'rayeva 1986-yil 28-dekabrda Surxondaryo viloyatining Denov tumanida tug'ilgan. 2014-yilda O'zbekiston Milliy universitetining jurnalistika fakultetini tamomlagan. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi. Feruza To'rayeva 2006-2010-yillar mobaynida Denov tumani «Chag'oniyon» gazetasida musahhah, muxbir vazifalarida faoliyat yuritgan. 2012-2013-yillarda Toshkent shahar «Huquqshunos-yurist» jurnali musahhihi, 2013-2014-yillarda Toshkent shahar «Sog'lom avlod uchun» jurnali bo'lim boshlig'i, 2014-2019-yillarda Denov tumani «Chag'oniyon» gazetasi muharrir o'rinbosari vazifalarida ishlagan. Ayni paytda Denov tumani hokimi matbuot kotibi, axborot siyosati masalalari bo'yicha maslahatchisi lavozimida faoliyat yuritib kelmoqda. U jurnalistik faoliyati davomida badiiy ijod bilan ham shug'ullangan. «Yo'lovchi» hikoyasi va publitsistik maqolalari ham chet elda nashrdan chiqqan. «Yil ayoli» tanlovi tuman g'olibi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 22-apreldagi qarori asosida «Ijtimoiy tashabbus» Respublika ko'rik-tanlovida «Eng yaxshi ijtimoiy tashabbuskor hokimlik» nominatsiyasi g'olibi, 2022-yilda ommaviy axborot vositalarida eng faol yoritilgan, tizimda ochiqlik va shaffoflikni namoyon etgan, xalq bilan ishlashda samarali natijalarga erishgan davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, jamoat tashkilotlari o'rtasida Rost24.uz sayti tomonidan o'tkazilgan an'anaviy «Yil tanlovi»da Surxondaryo viloyatining Denov tumani «Respublikada eng yaxshi tuman» yo'nalishida 1-o'rinni egalladi. O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-iyundagi «Ommaviy axborot vositalari mustaqilligini ta'minlash hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qaroriga asosan, Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligiga axborot xizmatlari rahbarlari faoliyati samaradorligini baholash va ularning reytingini e'lon qilib borishda Feruza To'rayeva 1-o'rinni egalladi.

Jumayeva Gavhar Toshtemirovna 1989-yil Angor tumanida tug'ilgan. 2007-yil O'zbekiston Milliy universitetini bitirgan va uzoq yillar Surxondaryo viloyati televideniyesida ishlagan. 2018-yilda «Angor yog'dusi» gazetasi muxbiri sifatida ishlagan hamda hozirgi kunda Angor tuman hokimligi axborot xizmati rahbari [5].

XULOSA. Mustaqil O'zbekistonning iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy, agrar sohasi va madaniy hayotida janubiy viloyatlar katta rol o'ynaydi.

Surxondaryo viloyati istiqlol yillarida Vatanimizning boshqa o'lkalari kabi ulkan ijobiy o'zgarishlar va taraqqiyotni boshdan kechirmoqda. Hayot va iqtisodiyotning turli sohalaridagi yangilanish aholining turmush tarzi, orzu va armonlari, jamiyatdagi mavqelarini ham o'zgartirdi. Jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarda matbuot sohasi vakillari ham o'z o'rniga ega albatta.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazimova N.A. Mustaqil O'zbekiston jurnalistikasi tarixi. T.: Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi, 2007.
2. T.M.Qozoqboyev, M.Xudoyqulov. "Jurnalistikaga kirish", - T.: "Iqtisod-Moliya", 2018. 53-bet.
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/To%CA%BBlqin> Hayit
4. https://kitobxon.com/oz/yozuvchi/tulkin_hayit
5. //Surxon tongi. 2019-yil 19-yanvar. 5-son.

ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КУНГРАТОВ СУРХАНСКОГО ОАЗИСА

*Каршиев Ислом Махмаррахим угли, и.о. доцент кафедры
“Всеобщая история” Термезского государственного
университета, доктор философии (PhD) по
историческим наукам*

SURXON VOHASI QO'NG'IROTLARINING IQTISODIY-XO'JALIK FAOLIYATI

*Qarshiyev Islom Maxmarahim o'g'li, Termiz davlat
universiteti “Umumiy tarix” kafedrasi dotsenti v.b., tarix
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

ECONOMIC ACTIVITIES OF KUNGRAT SURKHAN OASIS

*Karshiev Islom Makhmarakhim o'g'li, acting
Associate Professor of the Department of “General History” of
Termez State University, Doctor of Philosophy (PhD) in
Historical Sciences*

[https://orcid.org/
0009-0004-0796-1493](https://orcid.org/0009-0004-0796-1493)

e-mail:
qarshiyevislom96@gmail.com

Аннотация: В статье исследуется хозяйственная деятельность кунгратов Сурханского оазиса, содержится анализ структуры земледелия и связанной с ним обрядности, а также традиционных и современных особенностей исконной животноводческой деятельности и ремесленничества кунгратов.

Ключевые слова: кунграты Сурханского оазиса, дехканское хозяйство, домашние ремёсла, животноводство, лошади, верблюды.

Annotatsiya: Maqolada mintaqada yashovchi qo'ng'irotlarning xo'jalik faoliyati, dehqonchilik turlari va u bilan bog'liq urf-odatlar, vohada yashovchi qo'ng'irotlarning an'anaviy chorvachiligining va hunarmandchiligining an'anaviy va zamonaviy jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Surxon vohasi qo'ng'irotlari, dehqon xo'jaliklari, kasanachilik, chorvachilik, ot, tuya.

Abstract: In the article, the economic activities of the Kungrats of the Surkhan oasis contain an analysis of the structure of agriculture and the rituals associated with it, as well as traditional and modern features of the primordial animal husbandry activities and handicrafts of the Kungrats of the oasis.

Keywords: kungrats of the Surkhan oasis, dekhkan farms, home crafts, livestock breeding, horses, camels.

ВВЕДЕНИЕ. В хозяйственной жизни кунгратов, проживавших в Сурхан-Шерабадском оазисе, изменение уклада в связи с переходом к оседлости привело к тому, что земледелие стало занимать ведущее место и изменилась сама структура дехканского хозяйства. Процесс перехода кунгратов от скотоводства к земледелию в изучаемом регионе имел свои характерные особенности, став

причиной изменения их хозяйственных занятий [1]. В результате освоения новых земель и ускорения темпов развития интенсивного земледелия специализирующегося на хлопководстве, в 50-годы XX века резко сократились пастбищные земли, а принудительное переселение на новые территории населения, традиционно занимающихся разведением скота, повлекло за собой кардинальные перемены в

социально-экономической жизни кунгратов. К тому же, в 60-годы XX века были наложены ограничения на пастбищное животноводство, поскольку приоритетное значение стало придаваться орошаемому землепользованию и, особенно, отрасли хлопководства. Так, с освоением Кизирикской и Бандиханской степей в 50-60 годы XX века, а также с переселением кунгратов в создаваемые новые населённые пункты, начался процесс трансформации их хозяйственных занятий. А этот в свою очередь, повлекло за собой изменения в их этнической идентичности, укладе жизни и хозяйственных традициях.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД. Сведения, касающиеся этнической истории и этнотерриториального расселения, содержатся в научных изысканиях Н.В.Ханыкова, А.Хорошхина, Х.Вамбери, Ч.Валиханова, А.А.Диваева, Н.А.Маева, Д.Н.Логофета, Н.Ф.Ситняковского.

В 1878 году в Шерабадском и Байсунском бекствах осуществляла деятельность экспедиция под руководством А.Н.Маева, который в ряде своих очерков, написанных по результатам работы, привёл сведения о проживавших в Гиссарском крае таких узбекских племенах и родах, как кунграты, марка, дурмены, катаганы, кутчи, юзы, лакаи, а также об особенностях их географического расселения, хозяйственных занятий и т.д.

В начале XX века Н.Ф.Ситняковским была составлена генеалогическая таблица кунгратов. В его труде “К генеалогической таблице узбекского рода Кунград” впервые приведен список родов кунгратов, проживавших в Гузарском, Байсунском, Шерабадском и Керкинском бекствах.

В советское время вопросы этнической истории населения региона нашли отражение в научных исследованиях И.П.Магидовича, Л.П.Потапова, Б.Х.Кармышевой, К.Л.Задыхиной, Л.В.Ошанина, А.А.Семёнова, К.Наджимова.

При изучении этнического состава населения южных регионов Узбекистана (особенно Сурхандарьинского оазиса) трудно переоценить значение результатов исследований, проведённых Б.Х.Кармышевой на юге

Таджикистана и Узбекистана в течение 1945-1971-годов. Обширный массив накопленных учёным-этнографом сведений послужил основой для целого ряда монографий и статей.

В числе исследований, осуществлённых в годы независимости в контексте этнической истории и этнотерриториального расселения кунгратов Узбекистана, в частности Сурхан-Шерабадского оазиса, необходимо отметить научные изыскания Б.Ахмедова, К.Шаниязова, Х.Даниярова, А.Р.Каюмова, А.Буриева, Н.Турсунова, А.Курбанова, И.Умарова, М.Усманова, Ф.Ачилдиева, Н.Нарбаева, Т.Батырова.

ОБСУЖДЕНИЕ. Именно с этого периода земледелие стало играть ведущую роль в хозяйственной жизни кунгратов. Однако наряду с этим кунграты занимались и домашним животноводством. Ведущие полуоседлый образ жизни кунграты занимались богарным земледелием. Как известно, с начала XVIII - до середины XIX века кунграты-скотоводы, перебираясь на пастбища, частично занимались и неполивным земледелием[2]. Степные кишлаки возникли в результате перехода к оседлости полуоседлого населения[3]. Такие кишлаки мы можем видеть в горах и степных зонах Сурхан-Шерабадского оазиса[11].

Следуя пословице “Йўғон чўзилади, ингичка узилади” (букв. толстое тянется, а тонкое рвётся, т.е. где тонко, там и рвётся), весной на богарных землях кунграты сеяли просо[12]. Для этого типа земледелия не было необходимости создания оросительной системы, поскольку использовалась главным образом влага, получаемая почвой весной. Выращиванием колосовых культур занимались в основном переходившие к оседлости полуоседлые кунграты, пасшие в этой местности скот. Большей частью они выращивали здесь просо, рожь, пшеницу.

В ходе перехода к оседлому образу жизни кунграты Сурхан-Шерабадского оазиса в основном ориентировали свою деятельность на выращивании земледельческой продукции. Этот процесс наиболее интенсивно протекал на равнинных и холмистых землях региона. Однако занимаясь лишь богарным земледелием, полуко-

чевые кунграты не могли удовлетворять свои потребности в зерновой продукции. Кроме того, как уже говорилось выше, богарное земледелие зависело от количества осадков, что не всегда позволяло получить урожай в нужном объёме. Именно поэтому стремясь удовлетворить свои потребности в зерне, кунграты по возможности старались заниматься и орошаемым земледелием. Для этого они старались использовать все имеющиеся в регионе водные источники.

В Сурхан-Шерабадском оазисе часть кунгратов основным видом хозяйства которых продолжало оставаться разведение скота,

орошали водой из колодцев рожь и другие культуры на своих приусадебных участках. Вода из колодца поднималась вверх при помощи несложного приспособления состоявшего из *чигир* (чигирь), *қовга* (бадья из кожи) и *аргамчи* (верёвка), и приводимого в действие силой животных.

Из-за дефицита воды, на выбранном участке земли жители копали колодец шириной в 1,5 аршина, выкладывая жженым кирпичом внутренние стенки. Над колодцем устанавливалось специальное устройство – чигирь, вместо бадьи шились мешки из козьей кожи и с помощью верблюда либо осла доставалась вода которой дехканин поливал свои посеы[4]. На орошаемых землях кунграты высаживали “ок буғдой” (белая пшеница), на богарных полях “кизил буғдой” (красная пшеница), “қора килтик

буғдой” (пшеница с чёрными усиками на колосьях)[13].

В традиционной хозяйственной деятельности кунгратов особое значение имели такие

направления животноводства, как овцеводство, козоводство, коневодство. Основной особенностью пастбищного животноводства, соответствовавшего образу жизни кунгратов горных и холмистых местностей Шерабадского и Байсунского районов, являлся круглогодичный выпас скота на пастбищах. В этот период скотовод со своей семьей или с

некоторыми её членами жил на пастбище, где пасся его скот. В XIX веке пастбищное скотоводство оказывало своё влияние на жизненный уклад большинства полуоседлых узбекских родов.

Как известно, у оседлого населения имелись веские причины для того, чтобы заниматься выращиванием скота. Во-первых, скот (лошади, быки, верблюды, ослы) использовался в ходе пахотных работ приведении в движение мельниц, кустарных маслобоен, крупорушек, при транспортиров грузов. Во вторых, скот обеспечивал дехканские семьи мясом, молочными продуктами, шерстью, кожей. В третьих, овечий и коровий навоз имел большое значение для удобрения почвы. К тому же, животноводческая продукция служила основным товаром во внутренней и внешней торговле оазиса [5].

Обосновавшись в предгорных районах и степях, прилегающих к оазису, кунграты жили в юртах и шалашах. Ранней весной они перегоняли скот и лошадей в горы. После уборки зерновых и бахчевых культур скотоводы возвращали стада на зимовку (в кишлак), где проводили позднюю осень и зиму. С наступлением весны они вновь отправлялись в степи и адыры.

Перебираясь на пастбище, каждая кунгратская община из нескольких семей устанавливала юрты рядом друг с другом, образовав таким образом аул, где проживала до конца сезона, пользуясь природными богатствами, т.е. кормовой растительностью и источниками воды. Некоторые семьи с небольшим поголовьем скота, объединив его с другими, составляли общее стадо, выпасая его совместными усилиями. Перевалившись на летнее пастбище, животноводы ставили юрты вблизи родника либо колодца. Колодцем пользовались одновременно несколько родов. Воду из колодца поднимали силой верблюда или лошади.

Анализируя традиционные ремёсла кунгратов, было бы ошибочным считать хозяйство этой этнографической группы присущим лишь единой культурной общности,

поскольку культурные особенности и других народов играли важную роль в развитии культуры кунгратов данного региона. С течением веков степень и мощь этого процесса всё более возрастали в повседневном образе жизни кунгратов.

Именно поэтому в хозяйственной жизни кунгратов оазиса мы наблюдаем своеобразие, присущее их культуре. В их укладе жизни издревле известны и популярны такие

традиционные для узбекского народа виды ремесла, как ткачество, художественная вышивка, ковроделие, обработка металлов, ювелирное дело, резьба по дереву.

Кунгратки ткали для своих детей приданое – ковры, паласы, бугджома (плат для завёртывания одеял и одежды), выполняли искусные вышивки. Эти предметы предназначались для использования в узком кругу, т.е. в пределах своей семьи и близкого окружения. Несмотря на это, кунгратские

вышитые предметы выполнялись на высоком художественном уровне, строго следуя гармонии цветовой гаммы [7]. Кунгратские девушки в домашних условиях вышивали *пояндоз* (дорожки из ткани, которые стелются под ноги новобрачных или почётных гостей), *халтача* (мешочек) и *напрамач* (мешок для вещей). Для мини-вышивки на таких предметах основой служила шерстяная ткань рыжего, темно-голубого, чёрно-белого, светло-жёлтого и коричневого цвета. Руками кунграток создавались уникальные образцы декоративной вышивки с сочетанием узоров астрального, растительного и геометрического характера.

Кунграты высоко ценили хорошую шерсть придавая особое значение разведению овец с качественной шерстью, а также срокам и периодичности их стрижки. Обработка состриженной шерсти, т.е. промывка, очистка, разрыхление, чесание и наконец, прядение входили в обязанности женщин. Поскольку при контакте с шерстью у женщин нередко портилась кожа рук, наблюдались проявления аллергического дерматита и т.д., то шерстяная пряжа предварительно вываривалась в солёной воде. Иногда в воду добавляли муку, кипятили раствор до состояния густого клея, опускали в него шерсть и закрывали котёл крышкой на 2-3

часа [8]. Этот процесс назывался “*инга дам бериши*” (букв. “дать передышку пряже”). Затем пряжу доставали из котла и высушивали на солнце.

Следующим этапом шла промывка нитей в чистой воде, после чего “для прочности” их погружали в мучную болтушку. Обработанная таким способом пряжа называлась в народе “*халими ин*”, “*қоқиёми ин*”[14]. Шерсть от стриженной живой овцы хорошенько промывалась, разрыхлялась и взбивалась специальными прутьями – *сабов*. Затем она вычёсывалась чесалкой и была готова к прядению на веретене либо прянке.

Для прядения шерстяной пряжи сельские ремесленники использовали веретено[9]. Б.Х.Кармышева отмечала восемь видов веретён[10]. Для получения из шерсти готовой продукции выполнялись следующие действия. Состриженная шерсть промывается, просушивается, затем разрыхляется руками. Шерстяные нити, полученные прядением на веретене, наматывались в мотки. Смотанные в мотки нити слегка разрыхлялись, окрашивались и высушивались. Окрашенная пряжа была готова для работы на ткацком станке – *урмак* [9].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Словом, традиционные хозяйственные занятия кунгратов, с течением времени трансформируясь под воздействием внешних и внутренних факторов, видоизменялись при переходе от скотоводства к земледелию. Локальные особенности земледелия свидетельствуют о том, что на основе векового хозяйственного опыта и длительных фенологических наблюдений у кунгратов сформировалась уникальная агрокультура. В ней нашли воплощение этнокультурные традиции земледельцев, связанные с бережным и рациональным использованием природных ресурсов, в частности земель и воды, а также с тяжелым трудом требуемым для получения хорошего урожая.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. О традиционном земледелии Сурханского оазиса более подробно см.: Qobulov E. *Surxon vohasi xo‘jaligi*. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – В. 115 – 175.

2. На основе источников русский востоковед В.В.Бартольд писал, что термин «лалми» употреблялся с XX века в отношении неорошаемых земель на территории Средней Азии. См.: Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана. Сочинения. Т.3. – М.: Наука, 1965. – С. 117.

3. Шаниязов К.Ш. К этнической истории узбекского народа. – Тошкент, 1974. – С. 167.

4. См.: Jabborov I. *O‘zbek xalqi etnografiyasi*. – Toshkent, 1994. – В. 95.

5. Поездка полковника Матвеева по бухарским и афганским владениям в 1877г. // Сборник материалов по Азии. Вып.V.-СПб., 1883.- С. 103.

6. Nosirova Z. *Boysun naqshlarida bahor ifori // Moziydan sado*. – 2008. – №1. – В. 7.

7. Дудин С. М. Ковровые изделия Средней Азии // СМАЭ. Т.7. – Л., 1928. – С. 139 –140.

8. У других тюркских народов шерстяную пряжу обмакивали в молоко. См.: Томина Г.Н. Ткани в одежде кочевых и полукочевых народов Средней Азии // Традиционная одежда народов кочевых и полукочевых народов Средней Азии и Казахстана. -Москва, 1989.- С. 230. У туркмен шерстяная пряжа вываривалась в растворе из воды, пшеничной муки и соли. См: Васильева Г.П. Туркмены-нохурли // СЭС. Т. I.-М., 1954. - С. 82.

9. Qobulov E. *Surxon vohasi xo‘jaligi... - В. 219-220.*

10. Кармышева Б.Х. Ткачество и прядение у населения южных районов Таджикистана и Узбекистана (XIX-начало XX в.) // Проблемы типологии в этнографии. -М.: Наука, 1978.- С. 257.

11. Полевые записи. Кишлак Шураб Байсунского района Сурхандарьинской обл. 2022 г.

12. Полевые записи. Кишлак Хомкан Шерабадского района Сурхандарьинской обл. 2021 г.

13. Полевые записи. Кишлак Туда Бойсунского района Сурхандарьинской обл. 2020 г.

14. Полевые записи. Кишлак Тарокли Шерабадского района Сурхандарьинской обл. 2021 г.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

*Сарсенбаева Амангул, Қорақалпоқ давлат
университети “Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон тарихи”
кафедраси*

IMPROVING STATE POLICY REGARDING YOUTH IN UZBEKISTAN

*Sarsenbaeva Amangul, Department of History of
Uzbekistan and Karakalpakstan, Karakalpak State University*
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ПОЛИТИКИ В ОТНОШЕНИИ МОЛОДЕЖИ В
УЗБЕКИСТАНЕ

*Сарсенбаева Амангул, кафедра истории Узбекистана и
Каракалпакстана, Каракалпакский государственный
университет*

[https://orcid.org/
0009-0002-1331-9603](https://orcid.org/0009-0002-1331-9603)

e-mail:
[amangulsarsenbaeva4@
gmail.com](mailto:amangulsarsenbaeva4@gmail.com)

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислохотлар натижасида ёшлар масаласининг илгари сурилиши ҳақида сўз юритилади. Айниқса, Президентимиз томонидан қабул Ёшлар сиёсатининг аҳамиятига алоҳида тўхталиб ўтилган.

Калим сўзлар: Ёшлар сиёсати, Беш ташаббус, Стратегия, Стартап.

Abstract: The article talks about the advancement of the youth problem as a result of reforms being implemented in the Republic of Uzbekistan. The President especially emphasized the importance of youth policy.

Keywords: youth policy, five initiatives, strategy, startup.

Аннотация: В статье говорится о продвижении молодежного вопроса в результате реформ, реализуемых в Республике Узбекистан. Важность молодежной политики особо подчеркнул Президент.

Ключевые слова: молодежная политика, пять инициатив, стратегия, стартап.

КИРИШ. Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи «Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратишдан иборат», -деб таъкидлаганидек, Мамлакатимизда ёш авлодни баркамол қилиб тарбиялаш, уларнинг ҳаётга мустақил кадам қўйишлари учун барча зарур шароитларни яратишга қаратилган тизимли ишлар амалга оширилмоқда.

МЕТОДЛАР ВА ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ. Жумладан, 2021 йилнинг “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили” деб номланиши ёшларга оид давлат сиёсати соҳасидаги ишлар натижадорлиги ва ёшлар билан ишлаш самарадорлигини ошириш борасида олдимизда турган муҳим вазифаларни белгилаб берди. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили”да амалга оширишга оид

давлат дастури тўғрисида”ги Президент фармони лойиҳаси умумхалқ муҳокамасига кўйилди. Муҳокамалар жараёнида давлат дастури лойиҳасида назарда тутилган ёшларни қўллаб-қувватлашга оид бандларга талаба-ёшлар, олимлар, тегишли вазирлик ва идораларнинг давлат ва фуқаролик хизматчилари, тадбиркорлар, фуқаролик жамияти институтлари вакиллари ўзларининг фикр-мулоҳазалари, концептуал ва долзарб бўлган таклифлари билан иштирок этишди. Билдирилган фикр ва мулоҳазалар таҳлил қилинганида эса, фуқароларимизда ёшлар ҳаётига оид ислоҳотларга алоҳида қизиқиш ва дахлдорлик ҳисси юқори экани намоён бўлди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ.

Хусусан, давлат дастури лойиҳасининг 96 та бандида ижтимоий соҳани ривожлантириш ва ёшларни қўллаб-қувватлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар ҳамда муҳим вазифалар белгиланган. Биринчи навбатда, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлиғини сақлашни кучайтириш, шу жумладан, коронавирусга қарши профилактик эмлаш ишларини ташкил этиш, аҳолини арзон ва сифатли дори воситалари билан таъминлаш, ёшларнинг бандлиги ва реал даромадларини ошириш ҳамда 2021–2023 йилларда Ёшлар уйлари қуриш дастурини амалга ошириш, ногиронлиги бўлган шахсларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш каби устувор вазифалар шулар жумласидандир. Алоҳида таъкидлаш жоиз, «2017–2021 йилларда Ўзбекистон

Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»да ҳам бу масала алоҳида ўз аксини топди. Ўз навбатида, Ўзбекистондаги барча ўзгаришларнинг негизи ҳисобланган таълим-тарбия тизимида ҳам туб ислоҳотлар олиб борилмоқда. Айни вақтда таълим, шу жумладан, ижтимоий соҳа учун харажатлар миқдори давлат бюджети харажатлари умумий қийматининг ярмидан кўпроғини ташкил этмоқда. Табиийки, ҳар қандай давлат ҳам бундай катта харажатларни кўтара олмайди, аммо қанчалик оғир бўлмасин, бунинг учун зарур маблағ ва ресурслар излаб топилмоқда. Ўзбекистон раҳбари мазкур харажатларни харажат эмас, балки келажак учун қўйилган энг самарали сармоя деб ҳисоблаб,

таълим даражаси ва сифати ҳар қандай давлатнинг истиқболини белгилаб берадиган муҳим омил эканини таъкидламоқда. Ҳақиқатан ҳам, ислоҳотларнинг тақдири, натижаси, биринчи навбатда, кадрлар савиясига, уларнинг давр ва тараққиёт талабларига нечоғли жавоб бера олишига боғлиқ.

Шу мақсадда мамлакатда Мактабгача таълим вазирлиги ташкил этилди, мактаб таълим тизими тубдан ислоҳ қилиниб, 11 йиллик умумий ўрта таълим қайта жорий этилди. Вилоятларда янги олий таълим муассасалари, илмий ва ижодий марказлар ташкил этилмоқда. Олий ўқув юртларига қабул квоталари сезиларли даражада кенгайтирилди. Сиртқи ва кечки олий таълим шакллари тикланди. Кейинги икки йил ичида 15 дан ортиқ ривожланган давлатларнинг нуфузли университетлари филиаллари очилди. Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсати аниқ мақсадларни кўзлаган ҳолда, босқичма босқич, комплекс чора-тадбирларга асосланган ҳолда изчил давом эттирилмоқда.

Бу борада Шавкат Мирзиёев томонидан ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги саъй-ҳаракатларни тизимли асосда йўлга қўйиш бўйича 5 та муҳим ташаббуснинг илгари сурилиши Ўзбекистон тарихида ёшлар таълим-тарбияси бўйича яна бир янги босқични бошлаб берди. Давлат раҳбарининг бу эзгу ғояси Ўзбекистон халқи, айниқса, ёшлари томонидан катта қизиқиш билан қарши олиниб, қисқа вақт ичида мамлакат бўйлаб кенг қулоч ёзди.

Шунингдек, мамлакат миқёсидаги 12 мингдан зиёд спорт иншоотига ёшларни максимал даражада қамраб олиш чоралари кўрилиб, барча умумтаълим мактаблари спорт анжомлари билан тўлиқ жиҳозланади. Шу билан бирга, олис ва чекка ҳудудларда енгил конструкцияли сендвич панеллардан кичик спорт заллари ва сунъий қопламали майдонлар қурилади. Болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари сони янада кўпайтирилади. Ёшларни интернетдаги зарарли хуружлардан асраш, уларни ахборот технологияларидан унумли фойдаланишга ўргатиш масалалари бўйича илғор халқаро тажрибалар асосида барча ҳудудларда Рақамли технологиялар ўқув марказлари ташкил этилади. Ёшларда

китобхонлик кўникмаларини мустаҳкамлаш мақсадида, янги ташаббус доирасида Қорақалпоғистон Республикаси ва барча вилоятларга 1 миллион нусхадан кам бўлмаган миқдорда китоблар етказиб берилади. Шу баробарида, ҳар бир шаҳар ва туман марказида биттадан намунали китоб дўкони ташкил этилади, кўчма китоб павильонлари жойлаштирилиб, “Библиобус”лар орқали қишлоқ ва овуллар аҳолисига кутубхона хизматлари кўрсатиб борилади. Хотин-қизларни иш билан таъминлаш мақсадида 2019-2020 йилларда барча туманларда 195 та тикув-трикотаж корхонаси барпо этиш учун аҳоли зич яшайдиган, меҳнат ресурслари кўп жойлар танлаб олинди. Натижада 24 мингдан ортиқ доимий иш ўрни яратиш назарда тутилган.

ХУЛОСАЛАР. Умуман, ёшларнинг таълим олиши, касб-ҳунар эгаллаши, етук инсонлар бўлиб улғайиши йўлида замонавий, илғор-инновацион шарт-шароитларни яратиб бериш учун Ўзбекистон бор куч ва имкониятларини ишга солмоқда. Чунки ёш авлодни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, маънавий етук, жисмонан соғлом, ватанпарвар ва фидойи этиб тарбиялаш, ҳуқуқ ҳамда манфаатларини ҳимоя қилишга эътибор қанча кучайтирилса, унинг самараси ҳам шунча юқори бўлади. Шу боис Ўзбекистон жамиятининг фаол қатлами сифатида эътироф этилувчи ёшлар қатламига «муаммо» деб эмас, балки юрт равнақини таъминловчи катта куч, давлатнинг стратегик ресурси сифатида қарамоқда. Натижада бугун юксак билимли, замонавий фикрлайдиган, қатъий позицияга эга ёшлар мамлакатнинг эртанги тараққиётида тобора ҳал қилувчи кучга айланиб борапти.

Ёшлар бандлигини таъминлаш омилларидан бири уларни талаб этилаётган касб бўйича ихтисослаштиришдир. Шу боис давлат дастури лойиҳасида “Ҳар бир тадбиркор – ёшларга мададкор” тамойили асосида кўнгилли тадбиркорларни жалб этган ҳолда 1 нафар тадбиркорга 1 нафардан ишсиз ёшни бириктириш ташаббусини амалга ошириш вазифаси қайд этилган. Шунингдек, “Ёшлар: 1+1” дастури доирасида уюшмаган ва ишсиз ёшларни касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўқитиш, уларда бизнес кўникмаларини шакллантириш,

имтиёзли кредитлар ажратиш орқали ўз фаолиятини бошлашга кўмаклашиш вазифалари белгилаб олинган. Лойиҳада назарда тутилган мазкур вазифаларнинг тўлақонли амалиётга жорий этилиши натижасида ёшларни арзон ишчи кучи сифатида меҳнат бозорига кириб келишининг олди олиниб, бугунги кун талабига жавоб берадиган рақобатдош кадрлар бўлиб етишишига эришилади. Шунингдек, дастур лойиҳасида ёшларимизнинг узлуксиз таълим олишларини таъминлашга ҳам алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, олий таълим муассасасида икки ва ундан ортиқ фарзанди шартнома асосида ўқиётган оилаларга имтиёзли таълим кредити бериш тартибини жорий этиш, олий таълим муассасаларига талаба-қизларни қабул қилишда эҳтиёжманд оилалар қизлари учун ажратилган грантлар сонини 2 баробарга кўпайтириб, 2 мингтага етказиш каби бандларнинг мавжудлиги, оилаларни давлат томонидан ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасида олиб борилаётган Давлат сиёсатининг яна бир ёрқин мисоли сифатида эътироф этилган «Ўзбекистон-2030 Стратегияси» да Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш деб номланган бандида ёшлар сиёсатида боғлиқ дастурлар белгилаб берилган. Айниқса, 2022 йил 19 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маҳаллаларда ёшлар билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори асосида ёшлар билан ишлашнинг маҳалла-сектор-туман (шаҳар)-худуд-республика тизими яратилди.

Мазкур тизим орқали республика бўйича 9 минг 376 та маҳаллада ёшлар етакчилари фаолияти йўлга қўйилиб, улар томонидан 14-30 ёшдаги 9,1 млн нафар ёшлар ҳақидаги маълумотлар базаси шакллантирилди.

Шу билан биргаликда, 143 минг нафар ёшга 559,6 млрд сўм миқдоридан амалий ёрдам кўрсатилди.

174 минг 598 нафар ёшга деҳқончилик фаолияти учун 36 минг 335 гектар экин майдонлари ажратилди.

Ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш орқали бандлигини таъминлаш мақсадида 121 минг 731 нафар ёшга 2 трлн 894 млрд сўм кредит ажратилди.

«Ёшлар баланси» асосида маҳаллаларнинг ёшлар билан ишлаш самарадорлиги кўрсаткичлари баҳоланиб, 9 минг 376та маҳалланинг 244 таси (2,6 фоиз) «қизил», 3 минг 856 таси (41,1 фоиз) «сарик» ва 5 минг 275 таси (56,3 фоиз) «яшил» тоифаларга ажратилди.

Ёшлар муаммолари ва мурожаатлари билан ишлашнинг янгича механизми жорий этилиб, ёшларга «yoshlardaftari.uz» электрон платформаси ёки «1093» қисқа рақамли колл-маркази ёки маҳалла етакчиси орқали онлайн ариза қолдириш ва мурожаат ҳолати тўғрисида маълумот олиш имконияти яратилди.

Ёшларни чет тилларини ўрганишга қизиқтириш, уларнинг интилишларини рағбатлантириш мақсадида 30 мингдан ортиқ ёшлар тренингларга жалб этилди ва бугунги кунга қадар Халқаро имтиҳон тизимлари бўйича юқори балл (даража) тўплаган жами 10 минг 299 нафар ёшга 18,1 млрд сўм миқдоридagi имтиҳон топшириш харажатлари компенсация (тўлаб берилди) қилинди.

Хулоса қилиб айтганда, Давлат дастури лойиҳасида илгари сурилган ёшлар сиёсати

оид таклиф ва ташаббусларнинг ҳаётга татбиқ этилиши натижасида ёшларимизнинг таълим-тарбия олиши борасида, уларнинг Ватанимиз тараққиётидаги масъулияти ва ўрнини оширишда, фуқароларимизнинг турмуш даражасини яхшилаш, соғлиғини асраш масалаларида бир қатор натижаларга эришиш имконини беради.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES):

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи.
2. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.
3. 2021йил 18 январдаги «Ўзбекистонда Ёшларга оид давлар сиёсатини 2025 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» Қарор. <http://lex.uz/docs/-5234746>.

RIVOJLANGAN TA'LIM TIZIMI: FINLANDIYA TAJRIBASINING DUNYO TA'LIM SIFATI UCHUN NAMUNAVIY JIHLTLARI

*Mamatsoliyeva Xurshida Hamdam qizi, O'zbekiston-
Finlandiya pedagogika instituti magistranti*

DEVELOPED EDUCATION SYSTEM: EXEMPLARY ASPECTS OF FINLAND'S EXPERIENCE FOR WORLD EDUCATION QUALITY

*Mamatsolieva Khurshida Khamdam qizi, Master's student at
Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute*

РАЗВИТАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ: ОБРАЗЦОВЫЕ АСПЕКТЫ ОПЫТА ФИНЛЯНДИИ ДЛЯ МИРОВОГО КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

*Маматсолиева Хуришуда Хамдам кызы, магистрант
Узбекско-Финляндского педагогического института*

[https://orcid.org/
0009-0001-4688-2673](https://orcid.org/0009-0001-4688-2673)

e-mail:
xurshidaxamdammovna@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimida o'zining innovatsion yondashuvi va muvafaqqiyatli natijalari bilan butun dunyoda yuqori baholanuvchi Finlandiya ta'lim tizimining boshqa mamakatlar ta'lim sifatini takomillashtirishda inobatga olinuvchi namunaviy jihatlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: dars soatlari taqsimoti, ta'lim tengligi, bepul ta'lim, bilimlarni amaliyotga bog'lash, ixtiyoriylik, intellektual salohiyat.

Abstract: This article presents exemplary aspects of the Finnish education system, which is highly appreciated all over the world for its innovative approach and successful results in the education system, which can be taken into account in improving the quality of education in other countries.

Keywords: distribution of class hours, educational equality, free education, connection of knowledge to practice, voluntariness, intellectual.

Аннотация: Данная статья является инновационной в системе образования. Подход и успешные результаты финской системы образования, получившей высокую оценку во всем мире, являются образцовыми аспектами, которые следует учитывать при повышении качества образования в других странах.

Ключевые слова: распределение аудиторных часов, образовательное равенство, бесплатное образование, связь знаний с практикой, добровольность, интеллектуальный потенциал.

KIRISH. Bugungi dunyo hamjamiyatida iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlarning tarixiga nazar tashlasak, ularning taraqqiy etishida birinchi navbatda ta'lim tizimida olib borilgan samarali va uzluksiz islohotlarning muhim rol o'ynaganiga amin bo'lamiz. Bunga misol keltiradigan bo'lsak, Yaponiya, Singapur, Janubiy Koreya va Finlandiya kabi mamlakatlar dunyo nazariga tushgan davlatlar qatoriga kiradi. Taraqqiyotga yuz tutgan yurtimiz

ta'lim sifatini yanada oshirish maqsadida PISA xalqaro baholash dasturi bo'yicha bir necha yillardan buyon yetakchilikni qo'ldan boy bermay kelayotgan Finlandiya tajribasini ta'lim muassasalarimizga isloh qilishni munosib bildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Finlandiya hayot tarzi va ta'lim tizimi bilan chuqur tanishib chiqishda 50 ta tilga tarjima qilingan va turli tillarga tarjima qilish

bo'yicha "Kalevala" milliy eposidan keyin Finlandiyada ikkinchi o'rinda turadigan Ilkka Taypening "Finlandiyaning 100 ta ijtimoiy innovatsiyasi" nomli asari keltirilgan bo'lib, unda Finlandiya qanday qilib Finlandiya bo'lgani haqidagi ijtimoiy, siyosiy va maishiy innovatsiyalar batafsil aks ettirilgan va fin xalqi hayot tarzini yaqqol ochib bera olgan.

MUHOKAMA. Finlandiya ta'lim tizimi PISA tadqiqotlarida muntazam ravishda yuqori o'rinlarni egallab kelishining qator omillari mavjud bo'lib, u o'z muvaffaqiyati bilan boshqa davlatga nisbatan ajralib turadi. Fin o'quvchilari PISA tadqiqotlaridagi barcha yo'nalishlarda savodxonlik va ta'lim tengligi ko'rsatkichlari bo'yicha eng yaxshi natijalarga erishgan. PISA dasturi 2000-yilda tashkil etilganidan buyon Finlandiya unda muntazam qatnashib keladi. Ketma-ket o'tkazilgan tadqiqot siklida ozgina pasayish kuzatilganiga qaramay, u uzoq davrda eng yaxshi ko'rsatkichlarga erishgan davlatlardan biri hisoblanadi. E'tiborli jihati shundaki, Finlandiya PISA tadqiqotlarida ishtirok etuvchi mamlakatlar orasida o'quvchilar haftalik yuklanmasi eng kam davlat hisoblanadi. Fin o'quvchilari haftada barcha fanlarni o'zlashtirishi uchun o'rtacha jami 36,6 soat sarflaydilar[1]. Ushbu ko'rsatkich maktab va maktabdan tashqari o'quv jarayonini o'z ichiga oladi. Eng qisqa o'quv vaqti va yuqori ballar fin ta'lim tizimining dunyo bo'yicha mavqeini oshirdi.

NATIJARLAR. Finlandiya xalqi uchun tenglik hamisha ustuvor tushuncha. Maktablar va maktab faoliyatidagi barcha ishchilar, o'quvchilar darajasi, nufuzi tenglik tamoyiliga asoslangan. Hech biri boshqasidan ustun qo'yilmaydi va buni fin xalqi qattiq qoralaydi. Finlandiya ta'lim tizimining muhim xususiyatlaridan yana biri shundaki, u barcha darajalarda, ya'ni maktabgacha ta'limdan oliy ta'limga qadar to'liq bepul ta'lim olishni ta'minlaydi. Shuningdek, barcha o'quv materiallari, darsliklar, sog'liqni saqlash xizmatlari va maktabga qatnash transporti xizmatlari ham bepul amalga oshiriladi hamda boshlang'ich va o'rta ta'limda barcha o'quvchilarga maktabda bepul tushlik beriladi. Yana bitta e'tiborga molik tarafi, o'zlashtirishi qiyin o'quvchilar bilan o'qituvchi yoki yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilar alohida shug'ullanishadi va ular hech qachon qo'shimcha darslarga qoldirilmaydi.

Darslarda o'quvchilar hayotda amaliy qo'llash uchun zarur bilimlarni o'zlashtirishadi. Masalan, visa kartadan qanday foydalanish, shartnomalar tuzish, saytlar yaratish, tikish, ovqat tayyorlash, marketing va savdo ishlari bilan shug'ullanish kabi bilimlarni o'zlashtirishadi [2]. Shu jumladan, dars jarayonida qay darajada ishtirok etish o'quvchilar ixtiyoriga bog'liq va o'quvchilarning har qanday berilgan fikri inobatga olinib, qo'llab-quvvatlanadi. O'qituvchilar har qanday bilim darajasidagi o'quvchilar bilan alohida ishlashadi.

O'qituvchi uchun kunlik ish muddati 4 soatni tashkil qiladi va bizda bu jarayon kun bo'yi ham davom qilishi mumkin. O'qituvchining ertalab quvvatga to'lgan va 5-6 soatdan keyingi charchoq bilan dars o'tgan holatini taqqoslasak, albatta, orada katta tafovutni ko'ramiz. Yana, fin maktablarida har bir pedagog haftada 2 soat davlat tomonidan tashkil qilingan majburiy malaka oshirish kurslarida ishtirok etishadi. Bu dars jarayonining samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Eng asosiysi, ularda o'qituvchilarga nisbatan u muvaffaqiyatli, bu muvaffaqiyatsiz tushunchalarining yo'qligi. Ular barcha pedagoglarga teng munosabatda bo'lishadi va yana ularda hech bir o'qituvchiga nisbatan ishdan haydash, ishdan ketqizish degan qarashning o'zi yo'q, albatta, o'z ixtiyori bilan ketishidan tashqari. Mana shunday muhitda katta bo'lgan bolada o'qituvchiga adolatsizlik, hurmatsizlik qilish tuyg'ulari paydo bo'lmaydi.

Shu bilan birga, maktablarga xayriya qilish ham taqiqlanadi. Demak, fin o'quvchilari hayoti davomida o'zlariga qaysi soha bo'yicha bilim kerakligini biladilar va shu bo'yicha maktabda o'zlari saboq olishga barcha shart-sharoit va imkoniyat mavjud. O'quvchilarning erkinligini yoshlikdan ta'minlash kelajakda ular uchun mustahkam irodali, matonatli inson bo'lishlariga yordam beradi. Shuni ta'kidlash joizki, maktab tushunchasi doirasiga tegishli barcha xarajatlarining davlat tomonidan qoplanishi va fuqarolardan hech qanday yordam olinmasligi, bolalarda qadrlash, hurmat qilish tushunchasini uyg'otishga undaydi. Albatta, bu ham puxta reja qilingan turli xildagi tadbirlar va tashkiliy ishlar orqali bolalarga yoshlikdan uqtirib boriladi.

Shu bilan bir qatorda, fin maktablari faoliyatida uyga vazifa berilmasligi ahamiyatlidir.

Hayotda mustaqil bo'lishning ilk qadamlari shu jabhadan boshlanadi. Bizda esa, deyarli barcha kichik yoshdagi o'quvchilar uyga vazifani ota-onalarining ko'magisiz bajara olishmaydi. Natijada bola kattalar ko'magiga suyanib qoladi va bunga odatlanib faqat uyga topshiriqlarni emas, balki hayoti davomida yuzaga kelgan boshqa muammolarni ham shu yo'sinda hal qilishga o'rganadi. Afsuski, bizda fanga nisbatan bilim sifatida emas, balki ma'lumot sifatida qaraladi. Oddiy fizika fanini olib qaraydigan bo'lsak, bizning o'quvchilarimiz formulalarni shunchaki yod olib topshiriqlarni bajarishadi, biroq bu masalalarni hayotga tatbiq eta olmaydilar.

Finlandiya ta'limi muvaffaqiyatining muhim omili uning 40 yillik tajribasiga tayanibgina qolmay, uning bu davrda izchil va katta o'zgarishlarsiz faoliyat ko'rsatib kelayotganidadir. Shu bilan birga, o'qituvchilarga eng katta talabning qo'yilishi yoshlarning yuqori salohiyatli, maqsadli inson bo'lib kamolotga yetishishining muhim omili sanaladi. Shuning uchun o'qituvchilar haftada 2 soat malaka oshirish kurslarida qatnashishadi va jamoa bo'lib, egallangan yangi bilimlarni muhokama qilishadi va eng asosiysi, ota-onalarning o'qituvchilarga bo'lgan ishonchi yuqori darajada. Finlandiyada ta'lim tizimi va innovatsiya muhim ahamiyat kasb etgani sababli Finlyandiya Respublikasi Prezidenti Sauli Niinistyoning "Mening sevimli innovatsiyam, fuqarolar tengligini ta'minlash bo'yicha imkoniyatlar yaratishga daxldordir. Bepul ta'lim va talabalarni kreditlash tizimi, ijtimoiy yoki iqtisodiy holatidan qat'i nazar, barcha uchun ta'lim olishga imkon berdi" deya ta'kidlagan [3].

XULOSA. Finlandiya tajribasi asosida faoliyat yuritadigan maktablarning salohiyati yuqori ko'rsatkichlarni egallashi uchun, avvalo, ta'lim beruvchi o'qituvchilarni qo'yiladigan talab darajasidan-da yuqori malakali bo'lishlarini ta'minlamog'imiz kerak. Finlandiya ta'lim muassasalarida olib boriladigan metodlar dunyo mamlakatlari ta'limidan nisbatan farq qiladi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan tamoyillar Finlandiya tajribasini dunyo ta'limi uchun namuna qilish darajasiga olib chiqqanligining dalili hisoblanadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev e'tirof etganidek, mamlakatimizni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari, eng avvalo shu davlatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liq [4]. Demak, birinchi navbatda yurtimizda faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasalari jarayonlarining sifatini oshirish va bu orqali taraqqiyotning yuqori bosqichiga chiqish eng oliy maqsadimiz bo'lmog'i lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'ulomov P.F. (2023). Fundamental tadqiqotlar jurnali, ISSN:2181-4031. DOI Journal 10.56017/2181-4031 Volume-1. Issue-12. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10401708>
2. <https://m.youtube.com/watch?v=Phz-ejKcx74>
3. Ilkka Taypale. Finlandiyaning 100 ta ijtimoiy innovatsiyasi – Toshkent: "Sharq". 2019. 336-b.
4. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2021. 237-b.

FINLANDIYA TAJRIBASINING O'ZBEKISTON TA'LIM MUASSASALARI QAY JABHALARIGA NISBATAN ISLOH QILINISH SABABLARI

*Raximboyeva Salomat Fayzulla qizi, O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti magistranti*

REASONS FOR THE REFORM OF THE FINNISH EXPERIENCE IN RELATION TO SOME ASPECTS OF THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UZBEKISTAN

*Rakhimboeva Salomat Fayzulla qizi, Master's student at Uzbekistan-
Finland Pedagogical Institute*

ПРИЧИНЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ФИНСКОГО ОПЫТА ПРИМЕНИТЕЛЬНО К НЕКОТОРЫМ АСПЕКТАМ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ УЗБЕКИСТАНА

*Рахимбоева Саломат Файзулла кызы, магистрант Узбекско-
Финляндского педагогического института*

<https://orcid.org/>

[0009-0003-0568-8369](https://orcid.org/0009-0003-0568-8369)

e-mail:

[raximboyevasalomat@
gmail.com](mailto:raximboyevasalomat@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda mamlakatimizdagi barcha ta'lim muassasalari uchun namuna sifatida ko'rsatilayotgan Finlandiya (milliy birlik asosida qurilgan) ta'lim tizimining qay jabhalarga nisbatan isloh qilinishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: bolani hayotga tayyorlash, fan tanlovi, o'quvchining mustaqilligi, pedagogning kunlik ish muddati, o'qituvchilar tengligi, raqobatlashishning qoralanishi, oylik maoshning tengligi, milliy birlik asosida qurilgan fin ta'lim tizimi.

Abstract: In this article today, all of our country the reform of the education system of Finland (built on the basis of national unity), which is shown as a model for educational institutions, is analyzed.

Keywords: preparing a child for life, subject choice, student independence, teacher's working hours, equality of teachers, condemnation of competition, equality of monthly salary, Finnish education system built on the basis of national unity.

Аннотация: В данной статье анализируются аспекты реформы системы образования Финляндии (построенной на основе национального единства), которая сегодня показана как модель для всех образовательных учреждений нашей страны.

Ключевые слова: подготовка ребенка к жизни, выбор предмета, самостоятельность ученика, рабочее время учителя, равенство учителей, осуждение конкуренции, равенство ежемесячной заработной платы, финская система образования, построенная на основе национального единства.

Kirish (Введение/Introduction). Ko'p yillardan buyon dunyo miqyosida bilim darajasi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichni fin o'quvchilari egallab kelmoqda. Ko'plab mamlakatlar Finlandiya ta'lim tizimini o'z ta'lim muassasalariga isloh qilishmoqda, shu jumladan, O'zbekiston ham. Ta'lim sohasi yuksalishi uchun Finlandiya ta'lim

tizimidagi tajribalariga asoslanib qator islohotlarni amalga oshirish uchun yetarlicha sabablar mavjud. Bu orqali ta'lim sohasidagi mavjud ba'zi kamchiliklarni bartaraf etishga muvaffaq bo'la olish katta ehtimol bilan taxmin qilinmoqda va fin tajribasi asta-sekinlik bilan ta'lim muassasalariga tatbiq etib kelinmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metod (Литература и метод / Materials and methods). Finlandiya hayot tarzi va ta'lim tizimi bilan chuqur tanishib chiqishda 50 ta tilga tarjima qilingan va turli tillarga tarjima qilish bo'yicha "Kalevala" milliy eposidan keyin Finlandiyada ikkinchi o'rinda turadigan Ilkka Taipening "Finlandiyaning 100 ta ijtimoiy innovatsiyasi" nomli asari keltirilgan bo'lib, unda Finlandiya qanday qilib Finlandiya bo'lgani haqidagi ijtimoiy, siyosiy va maishiy innovatsiyalar batafsil aks ettirilgan.

Finlandiya ta'limining dunyo ta'lim tizimida e'tirof etilishida asosan, maktab tajribasida olib boriladigan metodlar muhim omil sanaladi. Fin o'quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatining rivojlanganligi, darslarning amaliyot bilan uzviy bog'liqligi, fanlarning ijtimoiy hayotga tatbiq etilganligi butun dunyodagi ta'lim tarmoqlari uchun namuna sifatida ko'rsatiladi.

Natijalar (Результаты / Results).

Eng oxirgi PISA natijalariga ko'ra mamlakatimiz 81 ta davlat ichidan 80 - o'rinda turgani achinarli, albatta. Bu masala yuzasidan ekspertlar o'rtasida ta'lim tizimimizda mavjud qator muammolar tahlil qilindi. Unga ko'ra, davlat siyosati (davlat tomonidan belgilangan qarorlar bo'yicha maktab faoliyatiga ta'sir o'tkazish, ya'ni kadrlar tayyorlash uchun maxsus mablag'lar ajratish), infrastruktura (maktablarga ajratiladigan tabiiy resurslar doirasida), pedagogik mahorat va darsliklar tizimidagi kamchiliklar tuzatilmas ekan, ta'lim-tarbiya jarayonida yuksalishga erishish qiyin bo'lib qolaveradi. Ekspertlar fikriga ko'ra, ta'lim tizimimizdagi muammolar – bu sikl, ya'ni boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining yaxshi o'qitilmasligi, oliy ta'lim muassasasida bu o'qituvchiga yaxshi bilim berilmaganligidan, oliy ta'lim tizimidagilar bo'lajak pedagoglarni yaxshi o'qitilmaganlari esa, uni ham o'qitgan ustozlarning pedagogik mahorat va yetarli bilim darajasiga ega emasligidan dalolat beradi¹. Bizga ta'lim tizimimizni tubdan isloh qilishimiz uchun mana shu siklni buza oladigan shaxs yoki jarayon zarur.

¹ Qarang. <https://www.youtube.com/watch?v=SPLuVMD-aEE>

² Qarang. <https://www.youtube.com/watch?v=P3MNCNxAEj4>

Muhokama (Обсуждение/Discussion) Fin madaniyatiga ko'ra shaxsga nisbatan hurmat hamma narsadan ustundir. Finlandiya birining boshqasidan ustunligi hamisha qoralangan. Ularda bolalarning sport bilan shug'ullanishiga katta e'tibor beriladi, biroq musobaqalashish, jamoa yoki yakkama-yakka bo'lsa ham raqobatlashish tushunchalari ma'qullanmaydi. Nafaqat sport, balki darslarda yoki fan yuzasidan ham hech qanday bellashuvlar o'tkazilmaydi. Ular buni "o'quvchilarning bir-biriga adovat bilan qarashiga olib keladi"- deb hisoblaydilar². Natijada ular jamiyat o'laroq, jamoa bo'lib shakllanadi va birlashib katta kuchga aylanishadi.

Maktablar. Fin ta'lim tizimining eng asosiy maqsadi – bu bolalarni hayotga tayyorlash³. Ular o'zlari qiziqqan, ehtiyojga ega bo'lgan fanlar bo'yicha ta'lim olishga haqli va o'qituvchilar ham o'quvchilarning ehtiyojini, iqtidorini inobatga olib dars jadvallari tuzishadi. Finlar bolani yoshligidanoq hayotga o'zi qadam tashlashni o'rganishi va umri mobaynida duch keladigan katta-kichik muammolarni o'zi hal qilishi tarafdoridir. Ota-onalar farzandlarining mustaqil rivojlanishiga imkon yaratishni muhim deb biladilar. Barcha xizmat xarajatlari: tushlik, o'quv qurollari va ekskursiya uchun sarflanadigan pullar, davlat tomonidan qoplanadi.

Mamlakatda 3 ta kasb: o'qituvchilik, ruhoniylilik va politsiyachilik fin xalqining eng qadrlaydigan kasblari sanaladi. Oddiy maktab o'qituvchisi bo'lish uchun esa, oliy ta'limdan keyin magistraturani tugatgan hamda universitet bitiruvchilari o'rtasida eng yuqori ko'rsatkichlarni egallagan o'ntalikdan joy egallagan nomzodlar tanlov asosidagina ishga qabul qilinadi⁴. Maktabda ishlash uchun ariza topshirganlarning o'n ikki nomzoddan faqat bittasi qabul qilinadi. Qachonki, o'qituvchi mustahkam bilimga ega bo'lsagina, salohiyatli, zukko, aql-zakovatli insonni kamolotga yetkaza oladi.

Fin maktablarida fanlar faoliyatini tashkil qilish tartibiga ko'ra darslar biron voqeaga asosan

⁴ Qarang. Ilkka Taipale. Finlandiyaning 100 ta ijtimoiy innovatsiyasi.

olib boriladi. Masalan, Ikkinchi jahon urushi haqidagi darsda mavzuga oid tarixiy, geografik va matematik bilimlar birgalikda o'rgatiladi. Fin maktablaridagi darslarning bir-biriga bog'liqligi o'rganilayotgan mavzu bo'yicha faqat bir fan bilan emas, aksincha, bir nechta fanlar qamrovi bilan qarash o'quvchida bilimlarini umumiy lashtirish uchun katta imkoniyat yaratadi.

Biz farzandlarimizni yaxshi bilim olishi uchun nufuzli maktablarda o'qitishga harakat qilamiz. Ta'kidlash joizki, Finlandiyada "Bu maktab unisidan yaxshi", tushunchasi yo'q, respublikada faoliyat olib borayotgan barcha maktablar har tomonlama bir xil sanaladi va mamlakat bo'ylab xususiy maktab mavjud emas. "Ta'lim hamma uchun teng imkoniyatlarni taqdim etadi", - deyishadi finlar. Fin ta'lim muassasalarining barchasi inklyuziv ta'limni ham o'z ichiga oladi. Sog'lom va nogironligi bo'lgan o'quvchilarning hammasi barobar ko'rilishi, yonma-yan o'tirib bir xil ta'lim olishi sog'ligida nuqsoni bo'lgan bolaning jamiyatdan ajralib qolish xavfini bartaraf qiladi. Finlandiya maktablarida ish faoliyatini olib boruvchi har bir shaxs bir xil miqdorda maosh oladi, u direktor, oshpaz, o'qituvchi yoki qorovul bo'lishidan qat'i nazar ish haqi bir xil taqsimlanadi. Faqat 15 yillik ish tajribasiga ega pedagoglarga boshqalarga nisbatan bir qancha ko'proq maosh olishadi⁵. Fin maktablarida ish olib boruvchi barcha kasb egalarining maoshni teng olishi ularga barobar hurmat qilish, qadrlash tuyg'ularining asosi sanaladi.

Bakalavriat. Finlandiyada universitetlar 2 xilda bo'lib, ularning birisi ilmiy tadqiqotlarga asoslangan universitetlar bo'lsa, ikkinchisi amaliy fanlar universiteti hisoblanadi. Amaliy fanlar universiteti kasbga asoslangan bo'lib, ushbu universitet joylashgan hududdagi korxonalar va tashkilotlar bilan to'g'ridan-to'g'ri hamkorlik qiladi. Bu universitet mehnat bozorining ehtiyojiga qarab ishchi yetishtirib beradi. O'zbekiston hududida joylashgan barcha universitetlar esa, faqat tadqiqotlarga asoslangan universitet sanaladi. Abituriyentlar uchun o'qishga topshirish uchun yagona portal mavjud. Unda 5 ta soha kesimida

o'qishga topshirish imkoniyati mavjud. Masalan, birinchi yo'nalish uchun marketing tanlasangiz, ikkinchi yo'nalish uchun menejment sohasini belgilash huquqiga ega bo'lasiz. Agar birinchi yo'nalishga kirolmasangiz, menejmentlikka o'qishingiz mumkin. Bunda asosan, maktab baholari va ingliz tili sertifikatini muhim rol o'ynaydi. Agarda kirish imtihoni o'tkaziladigan bo'lsa, imtihon Moskva, Istanbul, Sankt-Peterburg kabi bir nechta shaharlarda o'tkaziladi.

Finlandiya universitetlari boshqa Yevropa davlatlari universitetlariga nisbatan ancha yuqori pog'onada turadi. Universitetlar o'ziga o'zi qaror qabul qiladi, masalan o'z sharoitidan kelib chiqib grant ajratadi, kontraktlar tasdiqlaydi, imtihon va o'qish vaqtlarini ham universitetning o'zi belgilaydi. Har bir universitetning o'z qonuni mavjud. Universitetlarda ma'lum darajada yillik majburiy ta'lim mavjud emas. O'qishni tugatish universitetda beriladigan bilimlarni o'zlashtirish bilan bog'liq. Bilim egallash talabiga qarab birinchi bosqich talabalarini uchinchi bosqich talabalarining darslarida bemalol qatnashishlari mumkin. Yana bir jihati ahamiyatliki, ta'lim olish jarayonida xohlaganicha ta'vil olib keyin yana o'qishni davom qildirishi mumkin. Talabalar uchun Finlandiyada ko'plab chegirmalar mavjud bo'lib, ovqatlanish joylari va transportlar uchun eng katta chegirmalar bor.

Magistratura. Magistraturaga ariza yagona portal orqali topshiriladi. Hujjatlaringizning qabul qilinganligi haqida sayt orqali bilib olishingiz mumkin va undan keyin siz bilan onlayn muloqot o'tkazilgach, natijalar e'lon qilinadi. Magistraturada o'qishni davom ettirish uchun bakalavr davrida olingan baholarning o'rtacha ko'rsatkichi aniqlanadi va bular universitet talabiga qarab ma'lum bir darajani tashkil qiladi. Asosan, baholar eng kami bilan "3" va "5" bo'lishi lozim. Bakalavrni tugatgach universitetlar har bir talabaga ishga joylashib olgunicha 1 yil muddatga visa kartalarini taqdim etadi. Agar ushbu karta ishga joylashib almashtirilsa, magistraturada bepul ta'lim olish imkoniyati taqdim etiladi⁶.

Finlandiya ta'limida qat'iy o'rnatilgan qaror mavjud: magistratura va bakalavriat ta'lim

⁵Qarang. <https://www.youtube.com/watch?v=P3MNCxAEj4>

⁶Qarang. https://youtube.com/watch?v=4jYTM1Fnn5w&si=ySrO_XY5Mzct12Q6

bosqichlarida o'qishning yarmida boshqa universitetga o'qishni ko'chirishning imkoni yo'q.

Doktorantura. Doktoranturaga hujjat topshirishda eng muhim hujjat "tadqiqot taklifi" sanaladi. Bunda nimani o'rganish kerakligi annotatsiya holatida keltirib o'tiladi va keltirilgan mavzuda qanday ilmiy ishlar olib borilganligi haqida adabiyotlar tahlili qilinadi. Undan tashqari, doktoranturada o'qimoqchi bo'lgan shaxsing metodikasi hamda qo'l urmoqchi bo'lgan ilmiy ish uchun qancha muddat va qancha mablag' zarurligini ham keltirish zarur bo'ladi. Tadqiqot taklifi uchun eng asosiysi bu foydalanilgan adabiyotlar sanaladi. Mana shu tadqiqot ishida mashhur insonlarning ismlari keltirilishi yaxshi professorlar bilan ishlash imkoniyatini oshiradi. Shuning uchun foydalanilgan adabiyotlarga katta e'tibor berilishi zarur.

Doktoranturada o'qish uchun professorlarni tanlashda ularning profilini kuzatib chiqib taklif bildirish mumkin. Bunda tanlagan professorga elektron pochta orqali maktub yoziladi va unda talabgor haqidagi ma'lumotlar beriladi. Agar professor taklifga rozi bo'lsa, doktorantura uchun bemalol ilmiy ishni boshlash mumkin. Bunda universitet doktorantlarga yaqindan ko'maklashadi. Doktoranturada o'qish mobaynida tadqiqot mavzusi yuzasidan 4 ta ilmiy maqola yozish talabi qo'yiladi⁷. Oxirida mana shular jamlanib, bitta diplom ishi qilinadi. Odatda, doktorlik ishini himoya qilishda himoyaga tashrif buyuruvchilarning olib kelinishi, yo'l xarajatlari, mehmonxonada qolishi, ularning ovqatlanishi, ular uchun turli sovg'alarning berilishi doktorant uchun juda qiyin va bu stressli vaziyatlarni ham olib keladi. Biroq, Finlandiya universitetlari doktorlik ishini himoya qilishda tashrif buyuruvchi opponentlar, hatto u boshqa davlatlardan kelgan bo'lsa ham, barcha xarajatlar universitet tomonidan qoplanadi. Ilmiy maqolalarni

chiqarishdagi barcha sarf-xarajatlarni ham universitet o'z zimmasiga oladi.

XULOSA. O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan barcha maktablarni tubdan isloh qilish qiyin, albatta, biroq Fin ta'lim tizimidagi qo'llaniladigan metodlardan qisman ish jarayonida qo'llash va uning samarasini o'z tajribamizda sinash o'zimzdagi ko'nikmalarni yanada boyitibgina qolmay, o'quvchilar o'zlashtirishidagi o'zgarishlarni ham anglab olishga katta yordam beradi. Xususan, Prezidentimiz huzuridagi yig'ilishda Qashqadaryo viloyatidagi 48 ta maktabga ushbu yildan boshlab Fin ta'lim tizimini tatbiq etish to'g'risida ko'rsatma berilgan⁸.

Adabiyotlar ro'yxati

(Использованная литература / References):

1. <https://www.youtube.com/watch?v=SPLuVmD-aEE>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=P3MNCNxAEj4>
3. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/qanday-qilib-finlyandiya-dunyodagi-eng-yaxshi-talim-tizimiga-ega-buldi>
4. Ilkka Taipale. Finlandiyaning 100 ta ijtimoiy innovatsiyasi–Toshkent "Sharq". 2019. 317-b.
5. Finlandiyada o'qish: universitetda o'qiydigan yurtdoshimiz bilan suhbat. https://youtube.com/watch?v=4jYTM1Fnn5w&si=ySrO_XY5Mzct12Q6
6. <https://www.youtube.com/watch?v=yrToXPG2FPE>
7. Finlandiyada doktoranturada o'qish. <https://youtube.com/watch?v=Sc9IElbnwk4&si=cFJm-iKUJNcv9XE8>
<https://oz.sputniknews.uz/20170504/Dunyo-ning-eng-yahshi-talim-timis-5337662.html>

⁷Qarang.

<https://youtube.com/watch?v=Sc9IElbnwk4&si=cFJm-iKUJNcv9XE8>

⁸<https://oz.sputniknews.uz/20170504/Dunyo-ning-eng-yahshi-talim-timis-5337662.html>

ЎЗБЕК ТИЛИДА СЎЗ БИРИКМАЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ ВА ТАРАҚҚИЁТ БОСКИЧЛАРИ

*Абдурахмон Мадаминов, Қорақалпоқ давлат
университети “Ўзбек тилшунослиги” кафедраси доценти,
филология фанлари номзоди*

ИЗУЧЕНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ

*Абдурахмон Мадаминов, Каракалпакский
государственный университет, доцент кафедры узбекского
языкознания, кандидат филологических наук*

LEARNING VOCABULARY IN UZBEK LANGUAGE AND STAGES OF DEVELOPMENT

*Abdurakhmon Madaminov, Karakalpak State University,
Associate Professor of Uzbek Linguistics Department, (PhD)*

<https://orcid.org/0009-0004-6268-3799>

e-mail:
madaminov.abduraxman@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада ўзбек тилидаги сўз бирикмаларининг, жадидлар, шўролар ва мустақиллик давридаги тараққиёт босқичлари ўрганилди. Тадқиқотда формал-функционал, систем-структур ва субстанциал йўналишлари таҳлил қилинади.

Калит сўзлари: сўз бирикмаси, жадидлар, шўролар, мустақиллик даври, турк-француз варианты, формал-функционал, систем-структур, субстанциал таҳлил, нутқий ва лисоний сатҳ, синтактик қолип, валентлик.

Abstract: This article being considered the stages of development of Uzbek language collocations, jadids, shouras and the period of independence. It is also analyzed in formal-functional, system-structure and substantive directions.

Key words: word combination, jadids, shoras, period of independence, Turkish-French variant, formal-functional, system-structural, substantive analysis, speech and linguistic level, syntactic form, valence.

Аннотация: В данной статье рассматриваются этапы развития синтаксис словосочетание в узбекском языке, джадидов, советов и периода независимости. Также, анализируется в формально-функциональном, систем-структурном и субстанциональном направлениях.

Ключевые слова: словосочетание, джадиды, советы, период независимости, турецко-французский вариант, формально-функциональный, системно-структурный, субстанциональный анализ, речевой и языковой уровень, синтаксическая форма, валентность.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION).

Асосий синтактик бирликлардан бири ҳисобланган сўз бирикмалари қадимдан тилшуносларимиз диққатини ўзига жалб қилиб келаётган энг долзарб мавзулардан бири саналади. Жаҳон тилшунослигида синтактик бирликларни ўрганиш эрамизгача иккинчи аср охирида мисрлик Аполлоний Дисколнинг “Синтаксис” асарида учрайди [10:Б.5-9].

Кейинчалик бу таълимот жаҳон тилшунослигида такомиллашиб Европада кенг оммалашган. Жумладан, рус тилшунослигида синтактик бирликлар ҳақидаги дастлабки қарашлар М.В.Ломоносовнинг “Российская грамматика” (1757 й.) асарида тилга олинади. Кейинчалик сўз бирикмаси ва гап ҳақидаги қарашлар Ф.Ф.Фортунатов, Ф.А.Буслаев, А.М.Пешковский, А.А.Потебня, А.Шахматов,

В.П.Сухотин каби олимларнинг асарларида алоҳида синтактик бирликлар эканлиги асослаб берилди. Айниқса, сўз бирикмаларининг формал-функционал йўналишдаги таҳлили академик В.В.Виноградов тадқиқотларида илмий жиҳатдан чуқур ўрганилди [6:Б.96-114]. Собиқ Шўролар даврида бу таълимот барча туркий тилларга жумладан, қозоқ тилига профессор М.Балақаев, татар тилига М.З.Закиев, озарбайжон тилига Ю.Сеидов, қорақалпоқ тилига Н.А.Баскаковлар томонидан татбиқ қилинди ва ўша тилларга назарий жиҳатдан мослаштирилди [15:Б.28-32].

Сўз бирликлари ҳақидаги дастлабки таълимотлар ўзбек тилшунослигига жадид маърифатпарварлари томонидан олиб кирилди ва назарий томондан мослаштирилди. Синтактик бирликлар ҳақидаги қарашлар А.Фитратнинг “Нахв” (Синтаксис) асарида атрофлича ёритилди [7: Б.7]. Натижада ўзбек тили грамматикасининг морфология ва синтаксис соҳаларининг тамал тошлари қўйилди. Булардан ташқари, М.М.Фахриддиновнинг “Туркча қоида” (1913й), Элбекнинг “Битик йўллари” (1919й), “Ёзув йўллари (1921й), Мунаввар Қори, Қаюм Рамазон, Шорасул Зунуннинг “Ўзбек тили сабоғи” (1925й) каби тадқиқотларда ўзбек тилшунослигининг назарий-методик томонлари ҳам алоҳида ўрганила бошлади [7:Б.27]. Бахтга қарши жадид маърифатпарварларининг бу саъйи ҳаракатлари кўпга чўзилмади, улар қатағон қурбонларига айландилар.

Кейинчалик илк шўролар даврида формал-функционал йўналишдаги ўзбек тилшунослиги рус тюрколог олимлари томонидан давом эттирилди. Жумладан, ўзбек тили синтаксиси йўналиши профессор А.Н.Кононов, С.Н.Иванов, Н.А.Баскаков каби тилшунослар томонидан кенг ўрганилди. Айниқса, бу соҳада профессор А.Ғуломов, Ф.Абдуллаев, Ғ.Абдурахмонов, М.Асқарова, А.Сафаев каби ўзбек тилшуносларининг илмий қарашлари алоҳида аҳамиятга эга бўлди [15:Б.26-32]. Умуман, ўзбек тилшунослигининг шаклланиш босқичларини қуйидаги даврларга ажратиб ўрганиш лозим: а) жадидлар даври; б) шўролар даври; в) мустақиллик даври.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДИ (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ MATERIALS AND METHOD).

Жадидлар даврида А.Фитрат томонидан илк бор ўзбек тили грамматикасининг “Сарф” (Морфология) ва “Нахв” (Синтаксис) соҳалари алоҳида яратилди [7]. Аниқроғи ўзбек тилининг илмий грамматикаси XX асрнинг 20-30-йиллари алоҳида фан сифатида шакллана бошлади. Чунки, ўша даврда Марказий Осиё зиёлилари ўртасида миллий ўзликни англаш, ўзбек тили грамматикасини яратиш ҳаракати бошланган эди. Бу ҳаракатнинг яловбардорлари сифатида жадидлар майдонга чиқдилар. Улар формал тилшуносликнинг турк-француз варианты асосида ўзбек тили грамматикасини яратишга, тилимизни ёт унсурлардан тозалаш ва имло қоидаларини ишлаб чиқишга бел боғладилар. Маълумки, А. Фитрат “Ўзбек тили қоидалари тўғрисида бир тажриба” ва “Нахв” асарларида ўзбек тили синтаксисининг назарий томонларини яратишда мантикий йўналишдан боради. У “бир фикр, бир ўй англатувчи сўз кўшумини гап” деб номлайди. Гапнинг тугалланган, сўзнинг кесилган жойини эса “кесим” деб кўрсатади. Кесим кўшилиши билан “сўз кўшуми” гапга айланиши асослаб берилди. “Кесим ким ёки нима тўғрисида айтилган бўлса, бу бўлак эга эканлиги” алоҳида кўрсатиб берилди [18:Б.155-165]. Бу ҳақида профессор А.Нурманов “Ҳали ўзбек тили синтаксисининг мундарижаси белгиланмаган, синтактик тушунчаларни ифодаловчи атамалар тизими изга солинмаган бир даврда мазкур асарнинг вужудга келиши ўзбек тилшунослиги тарихи учун катта воқеа бўлди”, -деб алоҳида таъкидлаган эди [18:Б.155]. Ҳақиқатан ҳам профессор А.Фитратнинг синтактик бирликларнинг назарий томонлари қарашлари ҳозирги ўзбек адабий тилининг сўз бирикмалари синтаксисини илмий йўналишда ўрганишда муҳим манба сифатида фойдаланилиб келмоқда. Жумладан, у қўллаган *келишганлик [мослашув]*, *сўз уюшмаси [сўз тизмаси]*, *сўз қўшуми [сўз бирикмаси]*, *битишув*, *бошқарув*, *содда*, *қўшма* каби атамалар ҳозир ҳам қисман ўзгарган холос.

Илк шўролар даврининг иккинчи босқичи профессор А.Ғуломовнинг ўзбек тили синтаксисини формал-функционал йўналишда

илмий тадқиқ қилиши билан бошланади. Кейинчалик бу соҳада профессор С.Н.Иванов, А.Н.Кононов, Ф.Абдуллаев, Ғ.Абдурахманов, М.Асқарова, М.Шарипов, Х.Комиловалар илмий қарашлари билан бойитилди. Айниқса, профессор А.Ғуломовнинг синтаксиси бўйича олиб борган тадқиқотларида сўз бирикмаларининг табиати, сўзларнинг ўзаро синтактик алоқа ва муносабатлари билан боғлиқ томонлари алоҳида ўрганилди [15]. Кейинчалик ўтган асрнинг 60-80-йилларига келиб бу соҳа қатор илмий тадқиқотлар билан бойиди. Жумладан, А.А.Коклянова томонидан ўзбек тилида мослашув меъёрлари, Х.Холиёров отли сўз бирикмаларининг ўзига хос томонларини, Ф.Иброҳимова от бошқаруви тизимини, Б.Тўйчибаев от бирикмалари синонимикасини, А.Мадаминов предикатив моделдаги мураккаб сўз бирикмалари юзасидан номзодлик диссертацияларини ҳимоя қилдилар ва М.К.Шарипов, А.Бердалиев, С.Назароваларнинг монографияларида синтактик қонуниятлари алоҳида ўрганилди [2;5;8;12:13;15:16]. Мазкур тадқиқотларда сўз бирикмалари формал йўналишда шаклий ва мазмуний томонлардан чуқур таҳлил қилинди.

НАТИЖАЛАР

(РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). Илк жадидлар даврида сўз бирикмаларининг тамал тошлари қўйилди. Натижада, сўз бирикмаларининг назарий атамалари яратилди. Собиқ шўролар даврида ўзбек тилшунослиги формал-функционал йўналишида назарий жиҳатдан такомиллаштирилди. Мустақиллик даврида систем таҳлил ва субстанциал тилшунослик асосида сўз бирикмалари шаклий, мазмуний, ва прагматик томондан кенг ёритилди.

МУҲОКАМА

(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION) Анъанавий формал-функционал тилшунослик бевосита кузатишда берилган синтактик бирликларни, нутқий ҳосилани ўрганган бўлса, Мустақилликдан кейин мазмуний ёндашувга кенг йўл очилди. XX асрнинг 80-йилларидан эътиборан ўзбек тилшунослигида профессор Ҳ.Неъматов, Р.Расулов, Ш.Раҳматуллаев, Н.Маҳмудов, А.Нурмонов ва бошқалар мазмуний ёндашувга асосланган систем-структур йўналишга катта эътибор бердилар

[15;18]. Натижада, систем таҳлил усуллари дастлаб лексик бирликлар, кейинчалик лисоний ва нутқий бирликлар кенг ўрганила бошланди. Формал тилшуносликда асосий эътибор грамматикани ўрганишга қаратилганлиги боис нутқий бирликлар эътибордан чеккада қолиб келмоқда эди. Бу йўналиш Прага тилшунослиги мактабининг машхур тилшунослари қарашлари билан тўлдирилди. Чунки, бирликлари парадигматик, нутқ бирликлари эса синтагматик муносабатларда яшайди. Ҳ.де Соссюр таълимотига кўра, ҳар қандай лисоний бирлик синтагматика ва парадигматика камровида бўлади. Нутқдан холи бўлган тил бирликлари киши хотирасида турли-туман систем муносабатларда яшайди ва бу систем муносабатларни ташкил этувчилар орасидаги боғланиш парадигматик боғланиш ҳисобланади. СБлари парадигматик муносабатлари ҳақида дастлабки фикрлар профессор Н.Маҳмудов, А.Нурмоновларнинг “Ўзбек тилининг назарий грамматикаси”[16] ва профессор Ҳ.Неъматов, А.Бердалиев Р.Сайфуллаева, Б.Менглиев ва бошқалар томонидан яратилган дарслик ва қўлланмаларда чуқур ўрганилди [5;11;18]. Ўзбек тилида сўз бирикмаларининг лисоний қурилишида парадигматик муносабатлар С.А.Назарованинг “Сўз бирикмаси синтаксиси субстанциал талқинда” рисоласида алоҳида баён қилинади [17]. СБлари нутқий ҳодиса ҳисобланиб, нутққа тайёр ҳолда эмас, нутқ жараёнида кириб келади. Лисоний ҳодиса сифатида эса бир нечта лисоний синтактик қолипларда намоён бўлади. Уларнинг синтактик валентлик назарияси қонуниятлари асосида амалга ошиши ва лисоний синтактик қолиплари проф. Ҳ.Неъматов, Р.Сайфуллаева, Б.Менглиев, М.Қурбоноваларнинг илмий тадқиқотларида алоҳида ўрганилди [11:Б.307]. Синтактик бирликларни систем-структур йўналишда ўрганиш тилни тизим сифатида бир бутун ҳолда ўрганишдан иборатдир. Бу йўналишнинг асосий усули синтез, анъанавий тилшуносликнинг ўрганиш усули эса анализ ҳисобланади. Систем тилшуносликнинг асосий ютуғи шундаки, тил ва нутқ бирликлари бир-биридан фарқланиб, уларнинг ўзига хос қонуниятлари очиб берилади. Сўз бирикмалари синтаксиси масаласи ҳозиргача ўзбек тилшунослигида

асосан, шаклий томондан кенг ёритилган бўлиб, тилни тизим сифатида ўрганиш натижасида уларнинг нутқий ва лисоний томонларини алоҳида тадқиқ қилиш зарурати пайдо бўлди. Ҳатто ўзбек тилининг назарий грамматикасида синтактик бирликларни формал [шаклий] ва семантик [мазмуний] жиҳатлардан ташқари прагматик томонидан тадқиқ этиш муҳим эканлиги кўрсатилади [11:Б.300]. Чунки ахборотни тўғри қабул қилиш учун сўзловчининг тил ҳақидаги билимларидан ташқари тингловчининг олам ҳақидаги билимлари, нутқ жараёнидаги иштирокчиларнинг руҳияти ҳақидаги тасаввур ва бошқа тағбилимларини ҳам эътибордан четда қолдирмаслигимиз керак. Сабаби, сўзловчи ва тингловчилар ахборотни тўғри қабул қилиши учун юқоридаги билимларнинг барчаси баб-баравар хизмат қилади. Масалан: *Ўқитувчи талаб қилган бадий асарларни ўқиб бўлдик* жумласи анъанавий тилшуносликда формал томондан шаклан содда, мазмунан эса дарак гап ҳисобланади. Аслида ўқитувчи қайси асарни талаб қилганлиги, қандай бадий асар эканлиги, номи, қачонгача ўқиб бўлиши кераклиги каби гапнинг ботиний томонлари бизга номаълум. Аммо ахборот берувчи билан ахборотни қабул қилувчи шахсларга бу аввалдан маълум. Гапдан англашилаётган бундай яширин ҳолатлар тағмаъно-пресуппозиция билан боғлиқ бўлади. Демак, синтактик бирликлар табиатини тўла англаш учун синтактика (шакл), семантика (маъно)дан ташқари прагматика ҳам қўшилиши талаб қилинади. Чунки синтактик бирикмалар табиати тўла очиб берилмаса жумладан англашилган маъно тўла очилмаслиги мумкин. Ҳозир ўзбек тилшунослигида мавжуд субстанциал йўналишдаги тадқиқотларда синтактик бирликларнинг нутқий ва лисоний сатҳлардан ташқари прагматик томонларига ҳам алоҳида аҳамият берилмоқда. Маълумки, гапда сўзлар шаклий, мазмуний, жойлашув омиллари асосида бирикадилар, аммо уларнинг моҳияти прагматик, нутқ вазияти билан ҳам боғлиқ бўлади. Мана шу томонларини эътиборга олган ҳолда тилга ижтимоий ҳодиса сифатидаги бирлик тарзида тил бирликлари; лисонга мансуб, яъни миядаги тил хотираси қисмида мавжуд бирликларга нисбатан лисоний

бирликлар; унинг нутқда қатнашадиган ҳолатига нутқий бирлик деб қаралади. Ҳар бир кишининг миядаги тил хотираси қисмида лисоний бирликлар рамзларидан ва улардан фойдаланиш қоидаларидан иборат маълумот мавжуд бўлиб, киши ўз эҳтиёжига мос ҳолда шу неъматлардан фойдаланиб нутқ яратади. Демак, лисоний синтактик бирликлар умумий бўлиб, улардан фойдаланиш, таъсирчан ва ибратли нутқ яратиш эса кишининг қобилиятига боғлиқ бўлади. Мана шу жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда Алишер Навоий ўзининг “Муҳокамат ул-луғатайн” асарида сўзни гўё дурга ўхшатади. Дурнинг жойлашиш ўрни денгиз туби бўлса, сўзнинг жойлашиш ўрни кўнгилдир, дейди. Худди дурлар ғаввос ёрдамида денгиз қаъридан ташқарига чиқариб жилвалантирилгани каби инсон ҳам ўз кўнгил тўрида имконият тарзда ётган сўзни нутқига чиқариб ғаввос каби жилвалантира олишлари лозим, деб алоҳида таъкидлайди [15:Б.50]. Демак, ҳозиргача тил ва нутқнинг фарқини немис олими Вилгельм Гумбольддан бошланган ва кейинчалик уни давом эттирган швейцариялик олим Ф.де Соссюрдан V аср аввал бобомиз Алишер Навоий аниқлаган экан, деган хулосага келамиз [18: Б.79-81]. Лекин бизга Собиқ шўролар даврида Прага тилшунослиги мактаби қарашларини ўрганишни чеклаб қўйган эди. Мустақиллик туфайли систем-структур йўналишни ўрганишга кенг йўл очилди ва субстанциал тилшунослик натижасида синтактик бирликлар, лисоний бирликлар қолиплари аниқланди. Шунингдек, СБлари ва гап нутқий синтактик бирлик сифатида нутқда қўлланадиган, сезги аъзоларига таъсир қиладиган, ўқиш, ёзиш, айтиш, эшитиш мумкин бўлган синтактик бирликлар сифатида таҳлил қилина бошлади. Лисоний синтактик бирлик эса СБси ва гап ҳосил қилувчи қолиплардан иборат экан.

ХУЛОСА

(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Хуллас, ўзбек тилшунослигида сўз бирикмаларини ўрганиш юқоридаги учта даврни ўз ичига олиб, дастлаб жадидлар томонидан асос солинган. Кейинчалик шўролар даврида назарий жиҳатдан такомиллашиб, асосий синтактик бирлик сифатида чуқур таҳлил қилинади. Мустақиллик

туфайли уларнинг шаклий, мазмуний ва прагматик томонлари кенг ёритилди.

**АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):**

1. Абдуллаев Х. Ҳозирги ўзбек адабий тилида гап бўлақларининг ажралмас синтактик конструкциялар билан ифодаланиши. Филол. фан. номз.дисс... автореф., Бухоро-Самарқанд,1969.
2. Абдуллаев Ф. Ибрагимова Ф. Ўзбек тилида бошқарув. -Тошкент. “Ўқитувчи нашриёти”, 1982.138 б.
3. Аскарова М. Предикатив муносабатли мураккаб сўз бирикмаларининг айрим хусусиятлари. Низомий номидаги ТДПИ тўплами. 1982.
4. Баскаков Н.А. Историко-типологическая характеристика структуры тюркских языков. М:Наука, 1975.278 б.
5. Бердалиев А. Ўзбек тили синтактик парадигматикаси асослари. -Тошкент, 1991.
6. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике. Изб.труд. М. Наука. 1975.558б.
7. Фитрат А. Ўзбек тили қоидалари тўғрисида бир тажриба. Нахв, 4-босма. Ўздавнашр, Самарқанд-Тошкент,1930.
8. Камилова Х. Гапда сўзларнинг боғланиши. - Тошкент, 1955.
9. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка.-М-Л.,1960.
10. Петровский Н.С.Сочетания слов в египетском языке –М.:Наука, 1970.315б.
11. Сайфуллаева.Р.Р.,Менглиев. Б.Р. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили-Тошкент: Фан ва технологиялар. 2010.
12. Тўйчибаев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида синтактик синонимика (от бирикмалар асосида). –Тошкент: Фан,1988.89 б.
13. Шарипов М.К. Ҳозирги ўзбек тилида сўз бирикмалари синтаксиси масалалари. -Тошкент: Фан,1978.90 б.
14. Ўзбек тили грамматикаси.2 -қисм, синтаксис -Тошкент,1976.559 б.
15. Мадаминов А. Сўз бирикмалари синтаксисини ўрганишнинг тараққиёт босқичлари: Poyntax exclusive - Тошкент,2021.147 б.
16. Махмудов Н. Нурманов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент,1995.232 б.
17. Назарова С. Сўз бирикмаси синтаксиси субстанциал талқинда – Тошкент: Фан, 2015.211 б.
18. Нурманов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи –Тошкент: Ўзбекистон, 2002.128 б.
19. Нурманов А., Махмудов Н.Ахмедов А. Солихўжаева С.Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. -Тошкент: Фан, 1992. 291 б.

PARALLELISM AND ITS IMPACT ON NARRATIVE STRUCTURE IN “TRANSATLANTIC” BY COLUM MCCANN

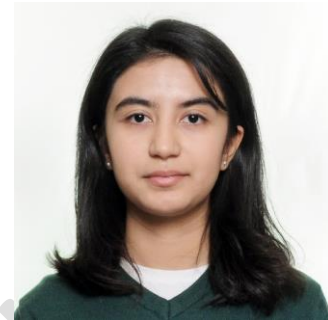
Rakhimova Shakhnoza Rakhimovna, MA student of Bukhara State University Department of English Literary and Translation Studies, Foreign Languages Faculty, Uzbekistan

PARALLELIZM VA UNING KOLUM MAKKENNING “TRANSATLANTIK” ASARIDA HIKOYA TUZILISHIGA TA’SIRI

Rahimova Shahnoza Rahimovna, BuxDU Chet tillar fakulteti “Ingliz tili adabiyoti va tarjimashunoslik” kafedrasida magistranti, O‘zbekiston

ПАРАЛЛЕЛИЗМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА НАРРАТИВНУЮ СТРУКТУРУ В «ТРАНСАТЛАНТИКЕ» КОЛУМА МАККЭННА

Рахимова Шахноза Рахимовна, магистр кафедры «Английская литература и переводоведение» факультета Иностранных языков Бухарского государственного университета, Узбекистан

<https://orcid.org/0009-0004-3185-8541>
e-mail: sh.r.raximova@buxdu.uz

Abstract: This article analyzes the stylistic techniques employed by Colum McCann in his novel “TransAtlantic” to convey themes of loss, reconciliation, and the personal impacts of historical events. By focusing on parallelism, epizeuxis, and fragmented narrative, the study examines how these devices deepen the narrative and engage the reader.

Keywords: stylistic techniques, parallelism, epizeuxis, Fragmented Narrative, Thematic Depth, Emotional Resonance, Historical Context, Personal Experiences.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Kolum MakKen o‘zining “TransAtlantika” romanida yo‘qotish, yarashuv va tarixiy voqealarning shaxsiy oqibatlari mavzularini yetkazish uchun qo‘llagan stilistik vositalari tahlil qilinadi. Parallelizm, epitet va parchalangan hikoyalarga e’tibor qaratgan holda, tadqiqot ushbu usullarning hikoyani qanday chuqurlashtirishi va o‘quvchini jalb qilishini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: stilistik vositalar, parallelizm, epizeuxis, parchalangan hikoya, matn parchalanishi.

Аннотация: В данной статье анализируются стилистические приемы, использованные Колумом Маккэнном в его романе «ТрансАтлантик» для передачи тем утраты, примирения и личных последствий исторических событий. Фокусируясь на параллелизме, эпизексе и фрагментированном повествовании, исследование рассматривает, как эти приемы углубляют нарратив и вовлекают читателя.

Ключевые слова: стилистические техники, параллелизм, эпизевксис, фрагментированный нарратив, текстовая фрагментация.

INTRODUCTION. “TransAtlantic” by Colum McCann intertwines the historical and fictional stories of figures spanning over 150 years between Ireland and America. The novel explores profound themes of loss and reconciliation through

the narratives of real historical figures like Frederick Douglass and George Mitchell, alongside the generational saga of an Irish-American family. Through these stories, McCann examines the personal impacts of historical events, connecting

past and present across continents. This analysis examines the stylistic techniques used by Colum McCann in “TransAtlantic”, focusing on how parallelism, epizeuxis, and fragmented narrative deepen the narrative and engage the reader. These techniques not only reflect the fragmented lives and historical traumas of the characters but also effectively convey the scope of personal and communal grief. The study aims to illuminate how McCann’s use of syntax and structure crafts a compelling narrative that bridges individual experiences with broader historical events.

METHODOLOGY. This study employs a qualitative approach, focusing on a close reading and textual analysis of Colum McCann’s “TransAtlantic” to examine the use of parallelism, epizeuxis, and fragmented narrative. Key passages, particularly those detailing George Mitchell’s travel schedule and Hannah’s financial struggles, were selected for their prominent use of these stylistic techniques. Each passage underwent detailed analysis to interpret how these techniques contribute to the narrative’s thematic and emotional depth. The analysis was framed by relevant literary theories, including F.M.Khajieva’s work on parallelism and ellipsis, Armine I. Matevossian and Louisa A. Gasparian’s research on epizeuxis, and Caroline Magnin’s studies on textual fragmentation and trauma. A comparative approach was used to validate interpretations against secondary sources and scholarly articles, ensuring robust conclusions. The synthesis of these analyses demonstrates how McCann’s stylistic choices enhance the narrative’s emotional resonance and thematic complexity, effectively connecting individual experiences with broader historical events.

RESULTS AND DISCUSSION. This section analyzes the stylistic techniques employed by Colum McCann in “TransAtlantic”, focusing on the use of parallelism, epizeuxis, and fragmented narrative to illustrate the emotional and historical traumas of the characters. Through a detailed examination of key passages, the impact of these techniques on the narrative and the reader’s engagement is explored. The analysis demonstrates how McCann’s stylistic choices enhance the themes of fragmentation, pressure, and dislocation experienced by the characters, reflecting broader historical and personal struggles.

1. *Sunday nights to Ireland. Wednesday nights to London. Thursdays to Washington D.C., at his law firm. Friday nights to New York. Sundays back out to England and Ireland again* [5, 115].

The passage from Colum McCann’s “TransAtlantic” uses parallelism and ellipsis effectively to illustrate George Mitchell’s hectic and fragmented lifestyle during his mission in Northern Ireland. The sentence structure, listing the days of the week followed by his destinations: “Sunday nights to Ireland. Wednesday nights to London. Thursdays to Washington D.C., at his law firm. Friday nights to New York. Sundays back out to England and Ireland again”, - creates a rhythm that mirrors the constant motion and routine of his travel schedule.

Parallelism is evident as each sentence fragment begins with a day of the week, followed by a travel destination. According to F.M. Khajieva, “The use of parallel structures in speech or writing allows speakers and writers to maintain a consistency within their work and create a balanced flow of ideas. Moreover, it can be employed as a tool for persuasion as well because of the rhythmic repetition it uses” [3,114]. This repetition highlights the cyclical and relentless nature of his commitments across different cities and roles. The sentence structure simplifies the information, emphasizing the repetitiveness and regularity of his travels. Each fragment, while short, packs significant detail about where and when, giving the reader a clear picture of his non-stop movement.

Ellipsis, or the omission of words that are implied by the context, is used here to streamline the narrative. The structure omits connecting verbs or additional details about each trip, focusing solely on the days and destinations. This brevity contributes to the feeling of speed and discontinuity in Mitchell’s life, suggesting that these travels are a relentless loop, with little room for pause or deviation. Here, Khajieva’s commentary on ellipsis can be used as well, as she says that “an elliptical sentence retains only the most vital information, relinquishing those bits that can be easily reassembled from the situation. The main function of ellipsis is to achieve authenticity and lend plausibility to fictitious dialogue” [3,104]. This sentence structure reflects the fragmentation of Mitchell’s life during this period. His time and

experiences are divided among various locations and responsibilities, symbolizing the physical and perhaps emotional dislocation felt by someone living such a transient existence. The fragmented sentence style mirrors this divided life, where continuity is sacrificed for the demands of diplomacy and professional obligations.

McCann's use of parallelism and ellipsis in describing Mitchell's schedule not only communicates the exhausting pace but also enhances the thematic element of fragmentation in his life, underscoring the personal sacrifices involved in his role as a peace negotiator.

2. *When I got home to the island there was another letter from the bank. From the ponderous imagination of Simon Leogue. Simon says, You're broke. Simon says, Pay up. Simon says, Sell or else. Simon says: Now. Now* [5, 277].

In Colum McCann's "TransAtlantic", Hannah, the last main figure of the novel, is portrayed as a character facing great difficulties, highlighted through her interactions with Simon Leogue, a bank worker. She is deeply connected to the history and emotions of Northern Ireland, a place marked by conflict. The tragic death of her son Tomas, accidentally killed by radicals, adds depth to her character and shows that her financial struggles are not just about money but also about holding onto her past. Hannah's situation is made worse because her home, which the bank wants her to sell to pay her debts, is more than just a house to her. It holds her memories and is her last physical link to her son. This emotional connection makes it harder for her to accept the bank's harsh demands. The house symbolizes her past, her memories, and the life she once shared with her family, all now at risk due to her financial problems.

In this passage, Colum McCann employs parallelism, epizeuxis, and fragmented narrative to effectively convey her distressing financial and emotional situation. Parallelism is utilized through the repetitive structure initiated by "Simon says". This repetition not only illustrates Simon's dominance over Hannah but also the relentless nature of the financial demands she faces. Each instance of "Simon says" amplifies the sense of entrapment and monotony in Hannah's predicament, echoing the repetitive cycles of her challenges.

Epizeuxis appears sharply in the text with the urgent repetition of "Now. Now." This technique serves to heighten the urgency of Simon's demands, stressing the immediate action required from Hannah. It thrusts the reader into the pressing timeline that Hannah is compelled to follow, intensifying the emotional stakes of her situation. Armine I. Matevossian and Louisa A. Gasparian in their research devoted to the study of repetition, define this stylistic device as an "effective and emphatic type of repetition," [5, 49], thus in this example it also creates the effect of intense pressure. The repeated word "Now" emphasizes how urgent and stressful Hannah's situation is.

Textual fragmentation is reflected in the abrupt, disjointed sentences that characterize the passage. This style mimics the turbulent and fragmented state of Hannah's life, disrupted by grief and financial duress. Each terse command from Simon- "You're broke. Pay up. Sell or else"- strikes as a separate blow, illustrating how her life is being dictated by external forces in sharp, painful increments. Caroline Magnin, a researcher from Sorbonne University, in her research, discusses how fragmentation serves as a symptom of trauma's scarring effects on the psyche. She states, "The idea of fragmentation appears as symptomatic of the scarring effects of trauma on the psyche: when memory is not entirely suppressed, only disconnected elements remain"[6,137]. Such interpretation of the textual fragmentation used in this example shows how the text's broken style mirrors Hannah's fragmented and chaotic mental state. The short, sharp commands highlight the control and stress she faces, reflecting her ongoing trauma.

These syntactical choices collectively deepen the narrative's emotional impact, illustrating the oppressiveness of Hannah's financial demands and the broader themes of powerlessness and urgency. The structured repetition, pressing epizeuxis, and sharp narrative fragmentation not only engage the reader but also vividly convey the chaos and pressure that define Hannah's current existence.

CONCLUSION. In conclusion, Colum McCann's "TransAtlantic" masterfully utilizes stylistic devices such as parallelism, epizeuxis, and fragmented narrative to convey the deep emotional

and historical traumas experienced by its characters. The rhythmic repetition and abrupt sentence structures effectively mirror the fractured and tumultuous lives of individuals caught in the throes of historical conflicts and personal crises. Through these techniques, McCann immerses the reader in the intensity of the characters' experiences, allowing for a profound emotional connection to their struggles and triumphs.

The use of parallelism, for instance, highlights the cyclical and often monotonous nature of the characters' lives, emphasizing the routine and relentless pressures they face. This can be seen in the depiction of George Mitchell's travel schedule, where the repetitive structure of his movements underscores the relentless demands of his diplomatic mission. Similarly, epizeuxis intensifies the urgency and desperation of the characters' situations, as exemplified by Hannah's interactions with the bank, where the repeated commands of "Simon says" amplify the stress and immediacy of her financial woes.

Furthermore, McCann's fragmented narrative style reflects the disjointed and chaotic reality of lives disrupted by historical and personal turmoil. This fragmentation not only symbolizes the characters' internal struggles but also mirrors the larger historical dislocations that shape their lives. By breaking the narrative into pieces, McCann captures the essence of how trauma can splinter memory and experience, leaving only disjointed fragments behind.

These stylistic choices are not merely artistic flourishes; they serve to deepen the reader's understanding of the novel's themes. The relentless pressure and emotional burdens faced by the characters illustrate the broader human condition,

marked by loss, resilience, and the unyielding march of time. McCann's ability to connect the personal with the historical, the individual with the collective, creates a rich, multilayered narrative that resonates on both an intimate and universal level.

In essence, McCann's "TransAtlantic" is a poignant exploration of the human spirit, deftly employing stylistic devices to enhance its narrative impact. By weaving together the personal and the historical through parallelism, epizeuxis, and fragmented narrative, McCann offers a compelling meditation on the themes of loss, endurance, and the enduring quest for reconciliation amidst the ravages of time. The novel stands as a testament to the power of literary technique in illuminating the complexities of human experience and the enduring impact of history on individual lives.

REFERENCES:

1. Forsyth, Mark. *The Elements of Eloquence: How to Turn the Perfect English Phrase*. Penguin Books, 2014.
2. Gal'perin, I. R. *Stylistics*. Moscow: "Higher School Publishing House", 1977.
3. Khajieva F.M. *Theoretical Aspects of the Language Learned (Interpretation of the Literary Text)*. Bukhara: Durdona, 2023.
4. Matevossian, Armine, and Louisa Gasparian. *Repetition: Its Aesthetic Value in Edgar Poe's Mystic Poetry*.
5. McCann, Colum. *Transatlantic*. Bloomsbury, 2014.
6. Magnin, Caroline. "Trauma and the Mechanics of Fragmentation in Extremely Loud and Incredibly Close by Jonathan Safran Foer". *The Poetics of Fragmentation in Contemporary British and American Fiction*, edited by Vanessa Guignery and Wojciech Drąg, Vernon Press, 2 Dec. 2019.

FINLANDIYA TAJRIBASI – BOSHLANG‘ICH TA‘LIM TIZIMI SOHASIDA RIVOJLANISH ASOSI

Xaydarova Yulduz Abdijalil qizi, O‘zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti magistranti

THE EXPERIENCE OF FINLAND IS THE BASIS OF DEVELOPMENT IN THE PRIMARY EDUCATION SYSTEM

Khaydarova Yulduz Abdijalil qizi, Master’s student at Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

ОПЫТ ФИНЛЯДИИ – ОСНОВА РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Хайдарова Юлдуз Абдижалил кызы, магистрант Узбекско-Финляндского педагогического института

<https://orcid.org/0009-0004-1002-4222>

e-mail:
yulduzkhaydarova314@gmail.com

Annotatsiya: Ta‘lim tizimda samarali natijalarga erishish uchun va kamchiliklarni bartaraf etish uchun chet el tajribasidan foydalanish muhim. Izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, Finlandiya ta‘lim tizimi rivojlanish istiqbollari bo‘yicha yetakchi o‘rinlarda. Ushbu maqola Finlandiya boshlang‘ich ta‘lim tizimi va uning samarali natijalari xususida atroflicha fikr yuritilgan. Ushbu ta‘lim tizimida rivojlanish istiqbollari esa qay jabhalariga ko‘ra ahamiyatga ega ekanligi fikrlar tasdig‘i bilan isbotlangan.

Kalit so‘zlar: ixtiyoriy rivojlanish, teng imkoniyatlar, hamkorlik, ta‘lim sohasidagi ayrim muammolar, ta‘lim sohasidagi islohotlar, boshlang‘ich ta‘lim, chet el tajribasi, Bilimni baholash xalqaro tadqiqot dasturi (PISA), Finladiya ta‘lim tizimi, professional o‘qituvchi.

Abstract: It is important to use foreign experience to achieve effective results in the educational system and to eliminate shortcomings. Research shows that the Finnish education system is in the leading positions in terms of development prospects. This article focuses on the Finnish primary education system and its effective results. It has been proved by opinion that the prospects of the development of this educational system are important according to which aspects.

Keywords: voluntary development, equal opportunities, cooperation, some problems in education, educational reforms, primary education, foreign experience, Program for International Assessment of Knowledge (PISA), Finnish education system, professional death teacher.

Аннотация: Важно использовать зарубежный опыт для достижения эффективных результатов в системе образования и устранения недостатков. Исследования показывают, что финская система образования находится на лидирующих позициях с точки зрения перспектив развития. В данной статье основное внимание уделяется финской системе начального образования и ее эффективным результатам. Доказано мнение, что перспективы развития данной образовательной системы важны по каким аспектам.

Ключевые слова: добровольное развитие, равные возможности, сотрудничество, некоторые проблемы в образовании, образовательные реформы, начальное образование, зарубежный опыт, Программа международной оценки знаний (PISA), финская система образования, профессиональность учителя.

KIRISH. Ta'lim tizimi xususida rivojlanish istiqbollari bo'yicha Finlandiya ta'lim tizimi yetakchi o'rinlarda turadi. Bunday ilg'or ta'lim tizimi xususida mulohazalar yuritish va undan qaysi jihatlarida foydalanish mazkur maqolaning yoritib berish maqsadi hisoblanadi. Finlandiya yaqinda nisbatan mustaqil davlatga aylandi, ammo ta'lim sohasida salmoqli muvaffaqiyatlarga erishdi, dunyodagi eng yaxshi tizimlardan birini yaratdi. Uning ta'lim tizimi turli mamlakatlardagi o'qituvchilar orasida haqiqiy qiziqish uyg'otdi, mutaxassislar tomonidan muhokama qilindi va aholining hayratlanishiga sabab bo'ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Fin tajribasini o'rganish hozirgi dolzarb muammolardan biridir. Ilkka Taypalening "Finlandiyaning 100 ta ijtimoiy innovatsiyasi", nomli asari, Grigoriy Petrovning "Oq nilufarlar yurtida" asari bir millat uyg'onishiga guvoh bo'lgan Grigoriy Petrovning kelajak haqidagi kuzatuvlari va kuzatgan voqealari ichida Fin tizimi loyihasi asarning asosiy negizi hisoblanadi. Xelsinkidagi maktabda ikki yil ishlagan amerikalik o'qituvchi Timoti Uoker fin maktablaridagi muvaffaqiyatning zamirida juda oddiy tamoyil – o'quv jarayonlarida quvonch mavjudligini ta'kidlaydi. Qisqa o'quv kuni, yengil uy vazifalari va kam standartlashtirilgan testlar – bu faqat samarali ta'lim tizimining tashqi jihatlari, xolos. Uoker o'z kitobida fin ta'lim tizimi qanday tashkil etilgani, nima uchun o'quvchilar bilan ularning baholarini muhokama qilish kerakligi, bolalarga ixtiyor erkinligini berish va ular bilan birgalikda kunni rejalashtirish o'g'il-qizning mustaqil bo'lishiga qanday yordam berishi, devorlardagi ko'rgazmali materiallarning haddan ziyod ko'pligi o'zlashtirishning pasayishiga olib kelishi, nega tanaffus chog'ida o'qituvchi bolalar bilan birga o'ynashi muhimligi kabi masalalar haqida hikoya qiladi. Ushbu kitobda muallif o'zbek maktablarida ham qo'llasa bo'ladigan 33 ta strategiyani taklif etadi [1].

Fin maktablaridagi metodlar asosan o'quvchilarni tanqidiy fikrlash, ijodiylik jarayonlariga qaratilgan metodlardan iborat. Amaliyot hayot bilan bog'liqligi esa kichik yoshdagi o'quvchilarni haqiqiy hayotga tayyorlaydi.

MUHOKAMA. Finlandiya ta'lim tizimi test natijalarini ko'paytirish matematika, tabiiy fanlar va ingliz tillariga ustuvorlik berish o'rniga, o'qish uchun sog'lom va uyg'un muhit yaratishga etibor beriladi. Bunda ta'lim "Ijtimoiy tengsizlikni muvozanatlash vositasi bolishi kerak", degan mafkuraga ega. O'qituvchilar odatda kuniga 4 soatdan amaliy mashg'ulot o'tkazishadi va har hafta ularga kasbiy rivojlanish uchun 2 soat vaqt ajratiladi. Bu esa, o'z navbatida o'qituvchilarga tushadigan stressni kamaytiradi.

O'quvchilarimizni ko'proq imtihonlarga, test sinovlariga tayyorlashdan ko'ra sog'lom hayotga tayyorlash, bolalar kimdandir yoki nimadandir qo'rqqanidan emas, balki o'zlari qiziqqanidan fanlarni o'zlashtirishi, dars davomida shakllangan yangi g'oya va fikrlarini erkin tatbiq etishlari va qo'llab quvvatlashlariga zamin yaratishimiz lozim.

Finlandiyada majburiy ta'lim 9 yil davom etib, o'quvchilar 16 yoshdan maktabni tark etishlari mumkin. Ushbu g'oya Finlandiya talabalarini haqiqiy hayotga tayyorlashga qaratilgan. Finlandiyadagi maktablar hech qanday tartibda joylashmagan, maktablar, mintaqalar, o'qituvchilar va hatto o'quvchilar o'rtasida taqqoslashlar mavjud emas. Ular raqobat emas, hamkorlik muvaffaqiyat kalitidir, deb hisoblashadi. Fin o'qituvchilari dunyodagi eng malakali o'qituvchilardir. Finlandiyada o'qituvchilikka bo'lgan talab juda yuqori.

O'zbekiston fin tajribasini qanday o'rganadi?

NATIJALAR. Idoralararo "ishchi guruh" tuziladi. Ta'lim inspeksiyasi boshlig'i Ulug'bek Tashkenbayev bu borada shunday dedi: "Finlandiya tajribasini o'rganish bo'yicha idoralararo ishchi guruhi shakllantirildi va aniq vazifalari belgilandi. Ishchi guruh tarkibiga: Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Tashqi ishlar vazirligi, Maktabgacha ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi vakillari jalb qilinadi. Ekspert guruhi a'zolarining O'zbekiston ta'lim tizimi boshqaruv organlari bilan to'g'ridan-to'g'ri hamkorligi yo'lga qo'yiladi".

Fin ekspertlarini olib kelish. Xorijiy ekspertlarning O'zbekistonga tashrifini amalga oshirish. Finlandiya tomoni bilan kelishgan holda

2ta fin mutaxassislarini O‘zbekistonga konsultant sifatida doimiy faoliyatga jalb qilish ko‘zda tutilgan.

Eslatib o‘tamiz, 2020-yil 30-oktabr kuni Shavkat Mirziyoyev raisligida o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida maktab ta‘limi bo‘yicha ilg‘or davlatlar tajribasini o‘rganish, xususan Finlandiya ta‘lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari va muvaffaqiyatlarini o‘rganish, o‘quvchilarni fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish bo‘yicha vazifalar belgilab berilgan edi. O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchilari N.Shodiyev, M.Fayziyev O‘zbekiston-Finlandiya pedagogikasi xususida quyidagi fikrlarni aytgan: “2021-2022-o‘quv yilidan Samarqand davlat universiteti qoshida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash maqsadida O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti ochildi. Institutda pedagogika, maktabgacha ta‘lim, san‘atshunoslik, xorijiy tillar, jismoniy madaniyat fakultetlarida maktabgacha ta‘lim tashkiloti va umumiy o‘rta ta‘lim maktablari uchun tarbiyachipedagoglar va o‘qituvchilar tayyorlanmoqda”[2].

O‘zbekiston nega Finlandiya ta‘lim modelini tanladi va uni qanday o‘rganmoqchi?

Fin ta‘lim tizimi nimasi bilan ahamiyatli? O‘zbekiston uni qanday qilib tatbiq etishni rejalashtirgan? Yoshlarning juda ko‘pchiligi ushbu kasbni egallashga intiladi. Ta‘limga tikilgan mablag‘lar mamlakatni noqulay iqlimiga qaramasdan, nochor davlatdan bilimga asoslangan iqtisodiyotga ega, yashash darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlardan biriga aylantirdi. O‘zbekistonda ham o‘shib kelayotgan yosh avlod ijobiy o‘zgarishlar va cheksiz imkoniyatlarni namoyish qilmoqda. Shuningdek, Liivala xonim kelajakdagi Finlyandiya tomoni ta‘lim tizimini takomillashtirishda o‘z tajribasi bilan o‘rtoqlashishga hamda tegishli yo‘nalishlar bo‘yicha ekspertlar ajratishga tayyorligini ham bildirdi [3]. Finlyandiyaning asosiy ta‘lim to‘g‘risidagi qonunida (1998 yil) Finlyandiya ta‘limining uchta asosiy maqsadi belgilab berilgan:

— O‘quvchilarga hayotda zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni berish;

— Jamiyatda rivojlanish va tenglikni targ‘ib qilish hamda;

— Butun mamlakat bo‘ylab ta‘lim sohasida tenglikni ta‘minlash.

Maktablarda haftasiga 5 kunlik o‘qish joriy etilgan. Barcha maktablar bir xil mavqega ega, bolalar qobiliyatiga ko‘ra turli sinf yoki ixtisoslashtirilgan ta‘lim muassasalariga ajratib o‘qitilmaydi. Fin maktablarida boshlang‘ich ta‘lim 6 yil davom etadi va 3-sinfgacha bolalarga baho qo‘yilmaydi, o‘qituvchilar tomonidan uyga vazifa deyarli berilmaydi, 2017-yildan aksariyat maktablar dars vaqtida “ruchkadan voz kechishgan” va dars jarayonida to‘liq kompyuter va planshetlardan foydalaniladi. Finlandiya o‘smirlari, bekorchi o‘yinlarga ko‘p soat sarflamaydilar va imtihonlarga tayyorgarlik ko‘rishadi va ayni paytda yuqori sifatli o‘qishdan bahramand bo‘lishadi.

XULOSA. Xulosa qilib shuni aytish kerakki, kelajagimiz bo‘lgan yosh avlodni har tomonlama barkamol bo‘lib yetishishida ta‘lim muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim tizimi nihoyatda katta ahamiyatga ega. Chunki uzluksiz ta‘lim tizimini keyingi bosqichlarining natijasi va samaradorligi boshlang‘ich ta‘lim jarayonida olingan bilim va shakllangan ko‘nikmalarga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli boshlang‘ich ta‘lim tizimini bu sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, innovatsion g‘oyalarni va ilg‘or chet el tajribasini tadbiq etish orqali jiddiy yondashgan holda isloh qilish talab etiladi. Shubhasiz, bu sa‘y-harakatlar yaqin kelajakda o‘z natijasini beradi va jamiyatimiz taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Grigoriy Petrov. “Oq nilufarlar yurtida”, “Faktor press”, 2021 y.
2. <https://www.samdu.uz/upload/content-files/Zarafshon%20gazetasi%20%E2%84%9652.pdf>.
3. <https://hidoya.uz/uz/news/769>.
4. Timoti Uoker. “Finlandiya ta‘lim mo‘jizasi”, “Global books”, 2023 y.
5. Salberg Pasi. Финские уроки. История успеха реформ школьного образования в Финляндии. Арт-транзит, классика- XXI, 2015 г

JAHON TILSHUNOSLIGIDA MAQOLLARNING TADQIQI VA INGLIZ TILSHUNOSLIGIDA PAREMALARNING O'RGANILISHI

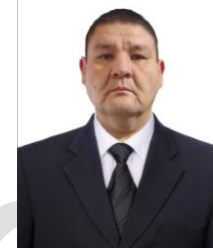
Madalov Navruz Ergashevich,

*Termiz davlat universiteti ingliz tili va adabiyoti kafedrasida dotsent
v.v.b., (PhD)*

STUDY OF PROVERBS IN WORLD LINGUISTICS AND RESEARCH OF SAYINGS IN ENGLISH LANGUAGE

Madalov Navruz Ergashevich,

*Associate Professor of the Department "English Language and
Literature" of Termez State University, (PhD)*

E-mail:
madalovnavruz2@gmail.
com

<https://orcid.org/0007-0002-1400-9214>

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo tilshunosligida maqollarning o'rganilishi masalasi tahlil qilingan. Zero, globallashuv davrida xalqlarning ma'naviy boyligi hisoblangan maqollarni har tomonlama ilmiy jihatdan tadqiq qilishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, parema, maqol, tadqiqot, hikmatli so'z, xalq maqollari, paremiologiya, matal, paremiologik birliklar, aforizm, frazeologiya, didaktik xarakter.

Аннотация: В данной статье анализируется проблема изучения пословиц в мировом языкознании. Ведь в эпоху глобализации большое внимание уделяется всестороннему научному исследованию пословиц, которые считаются духовным богатством народов.

Ключевые слова: языкознание, парема, пословица, исследование, мудрое слово, народные пословицы, паремиология, паремиологические единицы, афоризм, фразеология, дидактический характер.

Annotation: This article analyzes the problem of studying proverbs in world linguistics. Indeed, in the era of globalization, much attention is paid to a comprehensive scientific study of proverbs, which are considered the spiritual wealth of peoples.

Key words: linguistics, parame, proverb, research, wise word, folk proverbs, paremiology, matal, paremiological units, aphorism, phraseology, didactic character.

KIRISH/BВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION

Globallashuv davrida xalqlarning ma'naviy boyligi hisoblangan maqollarni har tomonlama ilmiy jihatdan tadqiq qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Maqollar til materiallari bilan muhrlangan birlik emas, balki u millat dunyoqarashining beqiyos qudratini namoyon etuvchi xazina hamdir. Bu esa nutqning ko'rki sifatida keng qo'llanib kelinayotgan maqollarni lingvistik jihatdan yanada chuqurroq o'rganishga undaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD /ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS

"Qomus info onlayn ensiklopediyasi"da paremiologiya quyidagicha ta'rif berilgan: yun.

paroimia – hikmatli so'z, zarbulmasal va logos – ta'limot ni ifodalaydi:

1) ma'lum bir tildagi ajdodlardan avlodlarga og'zaki shaklda ko'chib yuruvchi, ixcham va sodda, qisqa va mazmundor, mantiqiy umumlashma sifatida paydo bo'lgan maqol, matal, aforizm kabi hikmatli iboralarni – paremalarni o'rganadigan fan sohasi;

2) muayyan tilda mavjud bo'lgan maqol, matal, aforizm kabi hikmatli iboralar – paremalar tizimidir. Paremalarning kelib chiqishi, tarixan rivojlanishi va ma'no xususiyatlarini o'rganuvchi paremiologiya bo'limi frazeologiya bilan chambarchas bog'liq. Paremiologiya tilda mavjud bo'lgan turli xil iboralarni o'rganadi, frazeologiya

esa uning bir qismi sifatida faqat ko'chma ma'noli turg'un birikmalarni o'rganadi. Shu jihatdan ular o'zaro farqlanadi, o'rganish obyektining birligi, ya'ni bir necha so'zdan tashkil topgan turg'un, barqaror birikmalarni tekshirish ular o'rtasidagi o'xshash, umumiy tomoni hisoblanadi [2].

Bizga ma'lumki, paremiologik birliklar dunyoning barcha tillarida mavjud bo'lib, ular turli davrlarda olimlarning tadqiqot markazi bo'lib xizmat qilgan. Jahon tilshunoslari paremalarning tadqiqida asosiy e'tiborni ularning qiyosiga qaratishadi.

МУНОКАМА/ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION

I.Y. Yudinaning "Метафора в английской пословице" nomli dissertatsiyasi birinchi bobida "Maqol va metaforaga" doir mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari o'rganilgan. Paremiologik birliklar doirasida maqollarning o'rni belgilangan. Ikkinchi bobda maqollar sistemaviy asosda tadqiq etilib, ularning semantik xususiyatlari katta hajmdagi misollar orqali tahlilga tortilgan. Ushbu paremiologik birliklar sevgi, do'stlik, mehnat, aql, uy, oila kabi semantik maydonlarga ajratilgan. Shu bilan birga, maqollar tarkibidagi leksemalarning uslubiy imkoniyatlari izohlangan. Tadqiqotning uchinchi bobida esa maqollarning uzual va okkazonal uslubiy vazifalari tahlil qilingan hamda uslubiy vazifalari qatoriga predikativ vazifa, nutqni ixchamlashtirish vazifasi, obrazli ifodalash vazifasi, baholash vazifasi kabilarni kiritgan.

Tadqiqotchi Chjen Inkuyning nomzodlik dissertatsiyasida rus tilidagi zoonimlar leksik, semantik, funksional, etimologik va uslubiy jihatdan tahlil qilingan. Ishda zoonimlarning sinonimik va omonimik xususiyatlari, so'z yasalihi hamda ko'chma ma'no hosil qilishdagi o'rni o'rganilgan. O.A. Dmitriyeva rus va fransuz tili materiallari asosida maqol va matal, aforizmlarning lingvokulturologik xususiyatlarini o'rgangan. Tadqiqot ishida olti mingdan ortiq badiiy matn parchasini tahlilga tortgan.

Z.K. Tarlanov ham o'z tadqiqotlarida maqolga quyidagicha izoh beradi:

- 1) maqol doimo gap shakliga ega;
- 2) maqol doimo qator mulohazalarini ifodalaydi;
- 3) maqol hamma qabul qilgan qoidalar ko'rinishida hayotiy tajribani umumlashtiradi.

NATIJALAR/РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS

Ilmiy adabiyotlarda paremiologik birliklarni ushbu turini frazeologiya tarkibida o'rganish taklif etilgan va o'z navbatida bunga qarshi fikrlar ham mavjud. Jumladan, V.V. Vinogradov, A.V. Kunin kabi olimlar maqol va matallarni frazeologik birliklar tarkibiga kiritishni taklif qiladi. A.A. Potebnya esa maqol va masal o'rtasida umumiylikni ta'kidlab, ko'p hollarda maqollarning kelib chiqish manbai hayotda bo'ladigan va bir yoki bir necha kishi hamda harakatlaridan iborat turli xil hodisalarga javob beradigan masalalardir. Shu bilan birga, matal, masal yoki maqolning elementidir, uning bir qismi maqol va masaldan qoldiq sifatida kelib chiqadi, boshqa qismi esa ulargacha rivojlana olmagan. Bizningcha, maqol tugallangan fikrni ifodalab kelsa, matalga jumla yoki so'z qo'shilishi orqali fikr yakunlanadi.

Bizning fikrimizcha, maqol xalq tomonidan yaratiladi uning muallifi bo'lmaydi aforizm esa ma'lum bir avtorga ega bo'lgan hikmatli so'zdir. Maqollar har bir xalqning o'ziga xos turmush tarzini ifoda etib, ular xalqning "kodi" hisoblanadi. Maqollarning barcha tillarda turlicha ifodalanishi ularning har xil din vakillari ekanliklari, geografik joylashuvi hamda tarixiy jarayonlari turlicha bo'lishi bilan tavsiflanadi. Binobarin, xalq maqollarini to'plash, ularning tabiatdagi turli davrlarga xos qatlamlarini izchil sinfiylik nuqtai nazaridan o'rganish lozim. X–XI asrlarda Angliyada diniy qarashlar rivojlanishi natijasida didaktik asarlarga bo'lgan ehtiyoj oshib borib, bir qator pand-nasihat mazmunidagi asarlar vujudga keldi. Shunday asarlardan biri – eng qadimgi ingliz maqol-matalarining yozma to'plami hisoblangan "Proverbs of Alfred"dir. Mazkur asar 1150–1180-yillarda yaratilgan bo'lib, o'zida diniy hamda odob-axloqqa doir ko'rsatmalarni mujassamlashtirgan.

Angliyada paremiologik birliklarga bo'lgan qiziqish o'rta ingliz davrida (XVI–XVII asrlar), ya'ni "maqol tarzidagi hikmatli iboralarning oltin davri"da yanada ortdi. Jozef Reymond maqollarni quyidagicha izohlaydi: Proverbs are not only melodic and witty, possessed with rhythm and imagery; proverbs also reflect "patterns of thought. Ya'ni, maqollar ixcham va ritmik tuzilgan bo'lib, u donoliknigina ifodalab qolmay, balki inson o'y-fikrlarining aksidir. Maqollarning qisqa va lo'ndaligi, tez yodda qolishi va boshqalarga ta'sir o'tkaza olganligi uchun olimlar va notiqar

o'zlarining chiqishlarida ulardan umumli foydalanishar edi. Bu davrda Angliyada maqollarni o'rganish borasida aniq bir maqsadga yo'naltirilgan ilmiy yo'nalish bo'lmaganligi sababli, olimlar ularning sonini va kelib chiqish manbalarini aniqlash bilangina cheklanishardi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib shuni ta'kidlash joizki, maqollar xalqning donoligini ifodalovchi va hamisha avlodlarga meros qoluvchi janrdir.

Maqollarning mualliflari bo'lmaganidek, ularning qachon va qay paytda paydo bo'lgani ham aniq emas. Masalan, **Beware of Greeks bearing gifts** – Yunonlarning o'ralgan sovg'asidan ogoh bo'l. Ushbu maqolda tarixiy voqeaga borib taqaladigan hodisa berilgan bo'lib, uning ma'nosini aniq tushunib yetishimiz uchun qadimgi yunonlarning troyaliklar bilan bo'lgan jangini eslab o'tishimiz kerak bo'ladi. Yillar davomida Troyani qo'lga kiritolmagan yunonlar hiyla ishlatib ot shaklidagi kattaligi binocha keladigan qo'g'irchoq va uning ichiga yashirin ravishda yunon askarlari joylashtiriladi. Uni Troyaga g'alaba sovg'asi sifatida jo'natishadi. G'alaba nashidasini so'rayotgan troyaliklar uni sovg'a sifatida qabul qilishadi. Tunda troyaliklar g'alabani nishonlayotib mast bo'lib qolishadi, bundan foydalangan yunonlar ot shaklidagi yog'och qo'g'irchoqdan birma-bir chiqib, troyaliklarni qatl qilib, ko'pchiligini asrga olishadi. R.R.Zamaletdinovning ta'kidlashicha, paremiya xalq ichidan kelib chiqqan aforizmdir. Masalan, naql didaktik xarakterdagi kichik-kichik hikoyatlarga nisbatan qo'llansa, aforizm yirik ijodkorlar, olimlar, partiya va davlat arboblari asarlarida uchrovchi yoki yaratilishi jihatidan shunday shaxslarga mansub bo'lgan, hamda faol qo'llanuvchi hikmatli so'zlarga nisbatan ishlatilmoqda.

Bizning fikrimizcha, maqol xalq tomonidan yaratiladi uning muallifi bo'lmaydi aforizm esa ma'lum bir avtorga ega bo'lgan hikmatli so'zdir. Ko'rinib turibdiki, maqollar milliy qadriyatlar merosi, xalq og'zaki ijodining durdonasi hisoblanadi. Ularni xalq yaratadi, ya'ni ajdodlardan avlodlarga og'zaki ravishda o'tadi. Demak, maqollar – bu xalqning donoligini, millatning ruhini, uning madaniyatini ko'rsatadigan xalq og'zaki ijodining “gavharidir”, deb ta'rif berish mumkin.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Umuman olganda, maqollar asrlar davomida xalqlarning noyob durdonalaridan biri bo'lib, til va badiiy ijodning teran mazmuniga ega hodisasi sifatida yuzaga kelgan. Ular xalq ma'naviyati, madaniyati, donoligi, milliy qadriyatlar merosi va millatning ko'zgidir. Muxtasar qilib aytganda, tadqiqot davomida jahon tilshunosligida paremiologik birliklar ustida qizg'in va jiddiy ishlar olib borilganligiga guvohi bo'ldik. Xususan, maqollarning lingvomadaniy, stilistik, pragmatik, gender kabi xususiyatlari chuqur tadqiq etilgan. Biroq, tabiat hodisalari bilan bog'lab o'rganilgan paremalarning sinonimik va antonimik tadqiqiga bag'ishlangan tadqiqotlarga deyarli duch kelmadik. Shu boisdan ham biz ingliz va o'zbek tili paremalarini tabiat hodisalari bilan bog'lab tadqiq etishni maqsad qildik.

ADABIYOTLAR (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. English Proverbs Explained//Ridout R. Witting C. –London and Sidney: Pan Books, 1969. – 224 p.
2. George Crabb English Synonyms Explained, in Alphabetical Order with Copious Illustrations and Examples Drawn from the Best Writers, 2nd edition,
3. Hassel J.B. Folk Genrs. – London: Greenwood Press, 1998. – 193 p.
4. Биктагирова З.А. Концепт “Семья” в паремиологии английского, турецкого и татарского языков. – Казань, 2007. – 228 с.
5. Дмитриева О.А. Культурно-языковые характеристики пословиц и афоризмов на материале французского и русского языков: Дисс.... канд. филол. наук. – Волгоград, 1997. – 189 с.
6. Dundes A. On the structure of the Proverb, in Mieder, W. & A. Dundes. The Wisdom of many: Essays of the Proverb. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press. 1994. – 352 p.
7. Мадалов Навруз “Баъзи табиат ҳодисаси билан боғлиқ мақолларда шаклий ва маъновий муносабатларнинг ифодаланиши” TerDU конференция 2022 йил 18. 12. 310-315 б.
8. Тарланов З.К. Русские пословицы: синтаксис и поэтика. Петрозаводск: Изд-во Петрозаводск. ун-та, 1999. – 448 с.

БУХОРОДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИ ЙИЛЛАРИДА ТАЪЛИМ МАСАЛАЛАРИ

Бобожонова Феруза Хаятовна
Бухоро давлат университети доценти, тарих фанлари
номзоди

ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В БУХАРЕ В ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

Бабаджанова Феруза Хаятовна
Доцент Бухарского государственного университета,
кандидат исторических наук

EDUCATIONAL ISSUES IN BUKHARA DURING THE YEARS OF SOVIET POWER

Bobojonova Feruza Khayatovna
Associate Professor of Bukhara State University, Candidate of
History

[https://orcid.org/
0000-0002-3255-2286](https://orcid.org/0000-0002-3255-2286)

[bobojonova.feruza.71@
mail.ru](mailto:bobojonova.feruza.71@mail.ru)

Аннотация: Ушбу мақолада Бухорода совет ҳокимияти йилларида таълим (1925 йил-1941 йиллар) масалалари ёритилади. Файзулла Хўжаев томонидан мактабни ривожлантириши учун анча ишларни амалга оширилганлиги унинг асарларида статистик маълумотлар орқали таҳлили қилиб берилган. Бу даврдаги мактаблар бинолари, таъминоти, дарс ва дарсликлар, ўқитувчилар уларга берилган маошлар, ўқитувчилар ва ўқувчиларларнинг аҳволи масалалари баён этилган.

Калим сўзлар: мактаб, совет мактаб, Ф.Хўжаев, маориф, совет ҳукумати, ўқувчи, ўқитувчи, синф, бошланғич таълим, дарсликлар, Ўзбекистон ССР, ўрта мактаблар, ислохотчилик, таълим, ўқув йили, кечки мактаблар, савод, илм.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы образования в годы Советской власти (1925-1941) в Бухаре. Тот факт, что Файзулла Ходжаев проделал большую работу для развития школы, в его работах проанализирован на основе статистических данных. Описаны вопросы школьных зданий, инвентаря, уроков и учебников, заработной платы учителей, а также состояние учителей и учащихся в этот период.

Ключевые слова: школа, советская школа, Ф.Ходжаев, образование, советская власть, ученик, учитель, класс, начальное образование, учебники, Узбекская ССР, средние школы, реформизм, воспитание, учебный год, вечерняя школа, грамотность, наука.

Annotation: This article covers the issues of education in Bukhara during the years of Soviet power (1925-1941). The fact that Faizulla Khojaev has done a lot of work for the development of the school has been analyzed through statistical data in his works. The issues of school buildings, supplies, lessons and textbooks, teachers' salaries, and the condition of teachers and students during this period are described.

Key words: school, Soviet school, F.Khojaev, education, Soviet government, student, teacher, class, primary education, textbooks, Uzbek SSR, secondary schools, reformism, education, academic year, evening schools, literacy, science.

Қириш. Ўрта Осиёда ўтказилган миллий-давлат чегараланиши ва Ўзбекистоннинг СССР таркибида бўлиши социалистик маданиятнинг тараққиёти учун янги имкониятлар яратиб берди. Республиканинг Файзулла Хўжаев бошчилиги қилган ҳукумати маорифни ривожлантириш соҳасида ҳам анча ишлар

қилган эди. 1925 йилда халқ маорифи эҳтиёжи учун 13 миллион сўм маблағ ажратилади. Республикада мактаблар сони 1272 тага, улардаги ўқувчилар сони 82 мингга етказилди [5;75].

Натижалар ва муҳокама. Бутун Россия Марказий Ижроия Комиттети билан РСФСР

Халқ Комиссарлари совети 1925 йилнинг 30 августида “РСФСРда умумий бошланғич таълимни жорий қилиш ва мактаблар қуриш тўғрисида” қарор қабул қилди, бу қарор маҳаллий Советларга жойларда умумий бошланғич таълимни аста-секин жорий қилиш учун зарур бўлган шароитни тайёрлашда йўл-йўриқ бўлди [6;41]. Шу сабабдан, Ўзбекистон ССРда таълим соҳасида 1924-1929 йилларда совет мактаби сонини кенгайтириш масаласига асосий эътибор берилган эди. Унда Файзулла Хўжаев Ўзбекистон ССР ҳукумати вакили сифатида иштирок этди, у съездда уч тилда: тожик, ўзбек ва рус тилларида маъруза қилиб, ёш совет республикаси олдида турган вазифалардан бири ёшларни саводли қилиш масаласини, муваффақиятга эришувининг энг яхши гарови-маърифат, саводхонликдир деган фикрларни билдирди [5;77-78].

Бухорода таълимни йўлга қўйиш ва мактаб ишларини жонлаштириш, саводсизликни тугатиш ишлари қийинчиликлар билан амалга оширилган. Дастлаб, 1924-1925 ўқув йилида Бухоро маориф институти кенгайтирилди, унинг ҳузурида 100-150 нафар ўқувчи учун интернат ва ўқув курслари ташкил этилди, шу йил май ойида бошланғич мактаблар учун муаллимлар тайёрловчи қисқа муддатли курслар очилди [1;53].

1924-1925 йилда республиканинг қишлоқларида 640 та мактаб фаолият кўрсатган бўлса, 1925-1926 йилда 1052 та мактабда дарслар олиб борилган. 1925-1928 йилда Ўзбекистонда 271 та мактаб қурилган [7; 156].

Бухоро туманларида 1920 йилларда хат-савод ўргатадиган мактабларда мудир, икки нафар муаллим ва 50 нафарга яқин ўқувчилар бўлган. Бухоро шаҳрида ташкил этилган қисқа муддатли ўқув курсларини тамомлаганлар ушбу мактабларда муаллимлик қилишган. Масалан, 1929-1930 йилларда Бухоро шаҳридаги ўқитувчилар тайёрлаш курсида таълим олган Б.Бердиев туман мактабида ўқитувчилик қилган, кейинчалик Қоракўл тумани маориф бўлимининг мудирини бўлиб ишлаган. Шу йилларда ташкил этилган “ШКМ”-“Коммунистик ёшлар мактаби”ни тугатганлар

ҳам муаллимлик қилишган. Масалан, Қоракўлнинг Сайёт қишлоғилик Э.Ниёзов шу мактабни тугатиб муаллимлик қилган [1;53].

1930-йилларда совет мактаблари дарсликларига муҳтож бўлиб турган бир пайтда, жадид муаллифлари ёзган ва мусулмон болаларининг турмуши ва психологиясига мослаштирилган дарсликлардан фойдаланиш ҳақида ўйлаб ҳам кўрилмади. Мактабларда эса кўп ҳолларда махсус тайёргарликдан ўтмаган, маълумоти паст, малакасиз шахслар муаллимлик қилдилар [9; 386].

Шунга қарамадан, ўзбек халқининг билимга бўлган интилиши 30-йилларнинг бошларига келганда республикада саводхонлик учун умумхалқ юришини бошлаб берди. Биргина 1932 йилда 77 минг киши, шу жумладан, қишлоқларда 615,4 минг аҳоли саводсизликни тугатиш курсларида ўқитилди [10; 446].

1925-1941 йилларда мактаблар сони Ўзбекистонда ортиб борган. 1924-25 ўқув йилида Ўзбекистонда 160 та совет типдаги мактаблар ташкил этилиб, уларда 17209 ўқувчи таълим олган [4;18-19].

Ф.Хўжаев “1930 йил маданий қурилиш соҳасидаги ишларимизда катта юксалиш йили бўлди” деган фикрни ўз асарларида таъкидлаб ўтди, Чунончи, 1930 йил давомида биз мактаблар сонини бир неча ўн баробар оширганимизни айтиш кифоя, деган фикрни билдириб, мактабларнинг ошганлиги ҳақида баъзи маълумотларни келтиради: мактабларнинг умумий сони 305% га ўсди, 1924/25 йилларда мавжуд бўлган 804 мактабга нисбатан 1929 йилда 2454 мактабни ташкил этди, 363%, 1924 йилда мавжуд бўлган 561 мактабга нисбатан 2034 мактабни ташкил этди [8; 17].

1924-1925 йилларда мобайнида мутахассислар тайёрлайдиган ўрта таълим муассасалари сони уч баробардан зиёд ошди. Ушбу таълим муассасаларида талабалар сони 7 дан 20 мингга кўпайди, яъни 188% га. Ушбу беш йил ичида саводхонлик мактабларидаги ўқувчилар сони 20 баробар кўпайиб, 360 минг нафарни ташкил этди, улардан фақат деҳқонлар

56 фоизни, камбағаллар эса 33 фоизни ташкил этган [8;17].

Бухорода фақат асосий эътибор бошланғич ва умумтаълим мактабларига эмас, балки бошқа турдаги мактабларга ҳам эътибор берилди. 1930 йилларда ишчи факультетлари ва кечки мактаблар фаолият кўрсатган. Масалан, Бухоро ипакчилик фабрикаси ҳузурида кечки мактаб бўлиб, унинг ўқувчиларини 65 фоизини ўзбеклар ташкил этган. Шу вақтда Бухоро шахрининг ҳар минг нафар аҳолисига 150 нафар ўқувчи тўғри келган [1; 53].

Бухородаги таълим муассасаларининг асосий қисмини I-даражали мактаблар ташкил этган бўлиб, дастлаб 1924-1925 йилларда жами 29 та, шундан, 19 таси Эски Бухоро шаҳрида фаолият юритган.

Ҳукумат томонидан овул мактабларига ҳам эътибор қаратила бошланди. Шуниндек, 1925 йилнинг 13 февралда Халқ маорифи Комиссарлигига қишлоқ овулларида мактаб қурилиши учун 125.000 рубль ажратади. Ушбу маблағдан 1 та намунавий мактаб учун 20.736 рубль сарфланиши белгиланган бўлса-да, Зарафшон вилояти Вобкент туманида очилган 1 та мактаб учун 12.500 рубль сарфланган. Умумий ҳисобда, XX асрнинг бошларида Ўзбекистон ССРда 1908 та совет мактаби, 1329 та конфессия мактаби мавжуд эди [2; 59].

Ўқувчилар сони ҳақидаги маълумотларга назар ташлайдиган бўлсак, қуйидаги статистик маълумотни кўришимиз мумкин. 1930-1931 ўқув йилида ўқувчилар сони 6590 нафарни, шу жумладан 1900 нафарни қиз болалар ташкил этди [1;52]. Демак, бу даврда қиз болаларнинг мактабдаги иштирокига ҳам эътибор анча яхшиланди, аммо бу масала жудда қийинчилик билан амалга оширилди. Бу вақтга келиб умумтаълим мактабидан ташқари, политехник ва касб ҳунар мактаблари ҳам ташкил этилди.

Ф.Хўжаев ўз маърузасида таълим масалаларида қуйидаги фикрларни билдиради: “Маданий қурилиш соҳасида ҳам улкан ютуқларимиз бор. Бу йил бизда 742 минг 817 нафар талаба таҳсил олмоқда, шундан 711 минг нафари бошланғич, ўрта мактабларда, 19 минг 463 нафари техникум ва ишчилар

факультетларида, 12 минг 354 нафари олий ўқув юртларида. 1937 йилда умид қиламиз-ки, саводсизликни бутунлай йўқ қилинади. Бир йил ичида биз республика бўйлаб 218 та мактаб қурдик, уларнинг қиймати 30 миллион рубль” [8; 375].

1941 йилга келиб мактаблар сони 5504 тага ва уларда ўқитилаётган ўқувчилар сони эса 1 млн.315 минг кишига етган [10; 460].

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Бухоро вилоятида мактаб таълим тизимига эътибор берилган бўлсак, Бухоро вилоят халқ таълими учун 1941 йилда 29,4 миллион сўм, 1945 йилда 53,7 миллион сўм маблағ давлат бюджетидан ажратилганлигини кўришимиз мумкин [1; 119].

Хулоса қилиб айтганда, совет мактаб таълими соҳасида ўзига яраша ва камчиликлар билан бир қаторда кўп мактабларнинг қурилиши, мактаб ишлариги эътиборни кўриш мумкин. Аммо, таълим масаларида анча муаммолар мавжуд эди. Бу муаммолар анча қийинчиликлар билан амалга оширилди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

- 1.Бешир Мирзакулов. Бухоро тарих зарварақларида. (2-китоб). Дурдона. Бухоро. 2018.
- 2.Murodova Dilrabo Shomurodovna. Buxoro viloyati davlat arxivi tarixi va uning ta'lim muassasalari faoliyatiga oid fondlari, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Buxoro – 2023.
- 3.Наргизахон Абдуқаҳҳоровна Шарипова. Ўзбекистонда совет даври мактаб ўқитувчиларининг ижтимоий кифоаси. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2020. Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804.
- 4.Народное образование в Узбекистане. Ташкент.1947.
- 5.О.Эшонов. Файзулла Хўжаев. (Ҳаёти ва фаолияти ҳақида очерк). Ўзбекистон. Тошкент-1973.
- 6.С.Ражабов. Ўзбекистонда совет мактаби тарихига доир. Ўзбекистон ССР давлат ўқув педагогика. Тошкент.1957.
- 7.Т.Н.Кары-Ниязов. Очерки истории Советского Узбекистана. М.1955.
- 8.Ф.Ходжаев. Ибранные труды. Том III.Фан.Ташкент.1973.
- 9.Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Шарқ.Тошкент.
- 10.Ўзбекистон ССР тарихи. Тошкент -1974.

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “JANNATI ODAMLAR” ROMANIDA ADIB BIOGRAFIYASI IFODASI

Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
O‘zbek va rus tillari kafedrasi o‘qituvchisi

БИОГРАФИЯ РОМАНА ХУДОЙБЕРДИ ТОХТАБАЕВА «РАЙСКИЕ ЛЮДИ»

Сайфуллаева Дилноза Дилшод кизи
Учитель узбекского языка УМЭД

BIOGRAPHY OF THE NOVEL KHUDAIBERDI TOKHTABAEV "PARADISE PEOPLE"

Sayfullaeva Dilnoza Dilshod qizi
Uzbek language teacher of UWED

[https://orcid.org/
0009-0007-5519-629X](https://orcid.org/0009-0007-5519-629X)

E-mail:
delmuradova@bk.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada yozuvchi Xudoyberdi To‘xtaboyevning avtobiografik romani “Jannati odamlar” asaridagi adib biografiyasi ifodasi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: biografiya, avtobiografiya, xalq og‘zaki ijodi, maqol, topishmoq, bola xarakteri.

Аннотация: В данной статье раскрывается выражение биографии писателя в автобиографическом романе «Jannati odamlar» писателя Худойберди Тохтабоева.

Ключевые слова: биография, автобиография, фольклор, пословица, загадка, детский характер.

Abstract: This article reveals the expression of the writer’s biography in the autobiographical novel “Jannati odamlar” by the writer Khudoiberdi Tokhtaboev.

Keywords: biography, autobiography, folklore, proverb, riddle, childish character.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

O‘zbek bolalar adabiyotining taniqli namoyandalaridan biri Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘z asarlarida bolalar xarakterini, bola ruhiy dunyosini g‘oyatda mukammal yoritgan yozuvchilardan hisoblanadi. Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘zbek bolalar adabiyoti, xususan, prozasida yangi davrni boshlab berdi. U yaratgan qahramonlar xatti-harakati, gap-so‘zlari, xarakteri bilan yosh kitobxonlarga nihoyatda manzur bo‘ldi. Yozuvchi o‘z tabiatidagi bolaga xos quvnoqlik va beg‘uborlikni asarlariga ko‘chira oldi. Ayni shu yumor bolalar qalbiga yaqin edi, bu yaqinlik uning yosh muxlislari tobora ortib borishiga sabab bo‘ldi. Yozuvchi yaratgan qahramonlar betakror xususiyatlari bilan ko‘plab kitobxonlar qalbida yashab kelmoqda.

Jumladan, uning Hoshimjon, Mirobiddinxo‘ja, Orifjon, Akrom qovunchi, Rahmonberdi singari qahramonlari, ayniqsa, yosh kitobxonlarga allaqachon yod bo‘lib ketgan. Sababi, ushbu qahramonlar xarakterining esda qolar darajada yorqinligi, quvnoqligi, bolaga xos beg‘ubor va soddadilligi, kulgi, hazil-mutoyibaga moyilligi xarakter tabiatini yanada ochiq namoyon etgan. Rus yozuvchisi Albert Lixanov ta’kidlaganidek, “Achchiq qismat haqida hikoya qilib, iliq harorat hadya etish – har kimga ham berilmaydigan iste’doddir”. Xudoyberdi To‘xtaboyev ushbu ta’rifga to‘liq mos keladi, desak yanglishmaymiz. Adibning “Mungli ko‘zlar”, “Jannati odamlar”, “Besh bolali yigitcha” kabi sarguzasht romanlaridagi bosh qahramonlarning achchiq qismatini o‘qir ekansiz, asarning iliq haroratini

ich-ichingizdan his qilasz. “Mungli ko‘zlar”dagi Zafar, “Jannati odamlar”dagi Rahmonberdi, “Besh bolali yigitcha”dagi Orifjon obrazlari o‘z hayotlarini birinchi shaxs tilidan hikoya qilib berish bilan birga insonga xushkayfiyat ham bag‘ishlay oladilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

“Jannati odamlar” romanining bosh qahramonining ismidan ham ko‘rinib turibdiki, asar avtobiografik xarakterga ega. Rahmonberdi va Xudoyberdi so‘zlari ohang va mazmun jihatdan o‘xshashligi bosh qahramonning muallif prototipi ekanligini ko‘rsatadi. Romanning “Shafqatsiz davrda yashab, qalbi to‘la armon bilan olamdan o‘tgan marhum onam Sorabibi Erkavoy qizining xotirasiga bag‘ishlayman” degan so‘zboshisi ham uning avtobiografik xarakterda ekanligini isbotlaydi.

Asar syujetidagi adibning otasining vafoti, onasini turmushga berishlari va bola tarbiyasining bobosi va buvisiga qolishi, ham otasiz, ham onasiz yashayotgan go‘dak qalbning iztirobi, bir tarafdin Rahmonberdining onasidan uzoqda qolgani uchun kitobxonning qayg‘urishi, 2-tarafdin esa Robiyabibi aytgan ertaklarni o‘qib, bolalikka qaytish tasvirlari orqali yozuvchi bola ruhiyatini yoritib bergan. Asarda syujetning voqeaband bo‘lmagan turidan foydalanilgan, ya‘ni muallif voqealarni kunma-kun emas, balki xotirlagan vaqtlari orqali hikoya qiladi.

Adib bola ruhiyatini ochib berishda o‘zbek xalqining qadriyatlarini, an‘analari, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalangan. Romanning topishmoq, ertak, maqol, xalq qo‘shiq-lari kabi folklor motivlari bilan boyitilishi o‘zbek xalqining boy qadriyatlarini yaqqol namoyon etadi. Xalq qo‘shiq-laridan, ayniqsa, ertak aytiladigan boblarda keng foydalanilgan. Bunga yil mavsumlari haqidagi ertakda aytilgan quyidagi qo‘shiq-lar misol bo‘la oladi:

*Qor yog‘ar, qor yog‘ar,
Dalalarga don yog‘ar.
Qor yog‘ar, qor yog‘ar,
Uyimizga non yog‘ar*

*Yomg‘ir yog‘aloq,
Echki qumaloq,
Boyning qizini
Qorni dumaloq.*

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

Har bir ertakning mazmuniga mos qo‘shiq-lar tanlangani tufayli bo‘lajak adibning fantaziyasi ham o‘z-o‘zidan emas, balki buvi-bobolar aytib bergan ertaklar ta‘sirida rivojlanib boraveradi.

Bu kabi folklor motivlari adibning yana bir avtobiografik xarakterga ega bo‘lgan asari – “Besh bolali yigitcha” romanida ham uchraydi. Afandi qishloqda yashaydigan bosh qahramonimiz Orifjon latifa aytishga juda usta bo‘ladi. Do‘stlari bilan o‘ynagani chiqib ishlarini yarim chala qoldirishni xohlamagan “Besh bolali” o‘ziga-o‘zi latifa aytib, chalg‘ib o‘tiradi. Asarning “Begona shaharga otlandik” bobida ham poyezddagi hamrohlari bo‘lgan askar amakiga latifa aytib berib uzoq yo‘llarini yaqin qilishga harakat qiladi. Qiziqarli jihati shundaki, asar boshida aytilgan latifalar maishiy mavzularda bo‘lsa, so‘ngida aytilganlari mavzu jihatidan urushda qatnashayotgan Afandi haqida bo‘ladi.

Orifjonning ukasi Omonning ertak eshitmasa uxlay olmasligi haqida o‘qib darrov Rahmonberdini eslaymiz. Xarakter jihatdan “Besh bolali yigitcha” romanidagi 6 aka-ukaning tabiatiga xos bo‘lgan xislatlarning Rahmonberdida ham uchrashining guvohi bo‘lamiz.

“Besh bolali yigitcha” romanida onalari bilan birga bozorga tushib qaytayotgan bolalardan biri Omonning og‘zidan “Jannati odamlar”dagidek xalq qo‘shiq-laridan namunalarni eshitishimiz mumkin:

Pista sotar baqqolman... deb boshlanuvchi, Meli baqqol haqida aytilgan bu qo‘shiqda “Bolali uyda sir yotmas” maqoli o‘z isbotini topadi.

Rahmonberdi va Orifjon xarakterining ba‘zi jihatlari ularning adib prototipi ekanliklarini ko‘rsatib beradi.

Adib avtobiografiyasida otasi To‘xtaboyning 1933-yilda vafot etganidan so‘ng 17 yoshli onasi Sorabibining o‘zidan katta odamga turmushga chiqishining “Jannati odamlar”da, 1941-1947-yillarda avval qishlog‘idagi maktabda, keyin turli bolalar uylarida bo‘lgani haqidagi ma‘lumotning “Besh bolali yigitcha”ga ko‘chishi ham romanlarda adib biografiyasining o‘z ifodasini topganidan dalolatdir.

““Odobli bola” o‘yini” bobida Rahmonberdining bir uyga to‘plangan o‘rtoqlari orqali o‘zbek bolasining tabiatiga xos bo‘lgan quvlik, qiziquvchanlik, yetakchilikka intilish kabi xususiyatlarni keng ko‘rsatib beradi. Bolaning enasining ko‘chaga chiqib o‘rtoqlari bilan birpas o‘ynab kelishini aytganida unga chiqmayman o‘rtoqlarimnikiga, Murodxonning buvisi labini mana bunaqa qilib burib, ha, azamat, sandallaringning o‘ti o‘chib qolibdi-da, isingani chiqibsan-da, deydi, deya javob berishida Murodxonning buvisi⁴⁷ bilan birga yashashiga nisbatan bolalarcha hasadni ko‘rishimiz mumkin. Rahmonberdi obraziga ota-ona mehri, e‘tibori yetishmagan. Shuning uchun oila a‘zolari to‘liq bo‘lgan do‘stlariga bolalarcha g‘ayirli kelgan. G‘ayriixtiyoriy ravishda o‘ziga o‘xshagan bobo-buvisining qo‘lida tarbiyalanayotgan tengdoshlari bilan do‘st bo‘ladi.

Yong‘oqni ko‘p yeb qo‘ygani uchun ovozing chiqmay qolganligi voqeasi esa kattalarning gapiga quloq solish kerakligini uqtiradi: **“Faqat yong‘oqni ko‘p yemaslik kerak. Enajonim, qo‘y, bas qil endi desayam, ishingizni qiling, o‘zimning yong‘og‘im, deb chaqib yeyaverdim, oxiri tomog‘im og‘rib qoldi. Ertalab turib ena desam, indamaydi. Keyin bilsam, ovozim chiqmay qolgan ekan. Endi yutsam, ko‘p yemayman, ikkita-ikkitan nonga qo‘shib yeyman...”**⁴⁸ Asosiysi, qilingan xatodan to‘g‘ri xulosa chiqarish kerak.

⁴⁷ Farg‘ona shevasida onaning “buvi” varianti ham uchraydi.

⁴⁸ Xudoyberdi To‘xtaboyev, “Jannati odamlar”, Toshkent «Yangi asr avlodi», 2015

O‘yin boshlanib qolsa, kech qolmay deb etik kiyishga qo‘rqib, bobosining mahsisining ustidan kiyadigan katta kalishini qorga to‘ldirib kiyib chiqqan Hayitvoy, uch yoshli Rohila degan qo‘g‘irchoqqa o‘xshagan qiz va uning odobli, hattoki emlanishdan ham qo‘rqmaydigan opasi Sanambuvi, otasining quloqli telpagini kiyib chiqqani uchun beti ko‘rinmay hech kimga o‘xshamay turgan Dilijon, bolali uyda sir yotmas deganlaridek, bobosining qayerda ekanligini so‘raganlarida **“Qo‘qonga mayiz sotgani ketgan, enam ko‘targaniga sotib darrov qaytib keling, savdolashib vaqtini o‘tkazmang, degandi, bobom ishingni qil, o‘zim bilaman, deb ketgan”**⁴⁹ deb javob bergan Abduhalim, avval o‘rik, yong‘oqlarni olib, keyin odobni buvimni so‘rab chiqaman, deb uyiga chiqib ketgan Murodxon, Sanamxonning aytayotgan odoblarini o‘zining buvisidan o‘rgangan aytib yig‘lagudek bo‘lgan Dilbarxonlarning barchasi bola tabiatini turli taraflardan ochib bergan.

Bir necha oy ko‘rmagan buvisining hali diydoriga to‘yib ulgurmasidan ketmayman deb va‘da berishiga qaramasdan qaytib ketishi (– Ketib qolmaysiz, a? - deb so‘rayman buvimdan. – Ketmayman, dedim-u, asalim, – deydi buvim) Rahmonberdiga qattiq ta‘sir qiladi. Lekin uning oqila enasi bunga ham yechim topib, bolaga ertak aytib beradi. Bir-biridan uzoqda qolgan ona va bola qismati yoritib berilgan ertakning aytilishi ham o‘rinli bo‘lgan. Ertak so‘ngida bir-birini topgan ona va bola Rahmonberdi uchun ham umid bo‘la oladi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

O‘z ta‘biri bilan aytganda “Sutga to‘ymagan qo‘zichoq onasining orqasidan qolmaganidek, erta-kech bobosining ortidan ergashib yurgan” Rahmonberdi uchun ideal qahramon – bobosi. Unga insoniy tuyg‘ularni singdira olgan, yaxshi amallarni o‘rgatgan Erkachol umrining so‘ngiga qadar insonlarga yaxshilik ulashishni o‘ylaydi.

⁴⁹ Xudoyberdi To‘xtaboyev, “Jannati odamlar”, Toshkent «Yangi asr avlodi», 2015

So'nggi nafasini berishidan oldin ham buzilgan bog'idagi mevali daraxt ko'chatlarini janozaga kelgan odamlarga tarqatish kerakligini o'ylayotgan sahnasida "Yaxshidan bog' qoladi" maqoli o'z ifodasini topadi. Shu tariqa Erkacholning ko'chatlari butun viloyat bo'ylab xonadonlarga kirib borib, ularning mevalaridan hamma bahramand bo'ladi va asar sarlavhasi masalasiga ham oydinlik kiritiladi. Muallif buvisi, bobosi va uning do'stlari, Xoneshon hazratlarining jannati ekanliklarini asar so'ngida yana bir bor ta'kidlab o'tadi.

Bolaligi qiyinchiliklar bilan o'tgan qahramonimiz katta bo'lib ona qishlog'iga borganida bobosining abadiylashtirilgan nomini ko'rib ko'ngli to'ladi.

XULOSA/ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION

Xudoyberdi To'xtaboyev asarlariga xos bo'lgan xususiyatlardan biri voqeaband bo'lmagan syujet orqali hozirgi kunda bo'lib turgan voqealar doirasida o'tmish xotiralarini jonlantirishdir. "Jannati odamlar" romanida ham Erkacholning o'rigi, Erkacholning ko'prigi degan so'zlarni eshitib, bolaligidagi voqealarni ko'z o'ngida jonlantirgan Rahmonberdi shunday odamning nabirasi ekanligidan yana bir bor faxrlanadi.

ADABIYOTLAR (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Xudoyberdi To'xtaboyev, "Jannati odamlar", Toshkent, «Yangi asr avlodi», 2015.
2. Sayfullayeva D. The role of monologue and dialogue in Khudoyberdi Tokhtabaev's novel "Mungli kozlar" //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. C10. – C. 154-158.
3. Rasulova U. The expression of divine love in current stories //Конференции. – 2020.
4. Rasulova U. Devotees of knowledge //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 10. – C. 1270-1274.
5. Rasulova U. Changes in literary criticism //Science and Innovation. – 2023. – T. 2. – №. 5. – C. 39-41.
6. Abdurahmanova, M. "Issues of comparative analysis of the language of classical works and uzbeki dialects." Science and innovation 2,C11 (2023): 54-57.
7. Арипова А. Х. Нутқ моҳиятини ташкил этувчи муҳим восита //Scientific progress. – 2021. – T. 1. – №. 6. – C. 243-264.
8. Qizi S. D. D. Xudoyberdi To'xtaboyevning "Mungli ko'zlar" romanida aybdor, qoralovchi, sudya "uchlig" i //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 28. – C.443-445.

BURHONIDDIN MARG‘INONIYNING “AT-TAJNIS VA-L-MAZIYD” ASARINING MANBAVIY ASOSLARI

Mardonov Xayrulla Mahmudovich

*Imom Termiziy o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi o‘quv ishlari
bo‘yicha direktor o‘rinbosari*

THE SOURCES OF BURHONIDDIN MARGHINONI'S WORK “AT-TAJNIS WA-L-MAZIID”

Mardonov Khayrulla Makhmudovich

*deputy director of Educational Affairs of Imam Termizi Secondary
Special Islamic Educational Institution*

E-mail:

Xayrulloh2022@mail.ru

<https://orcid.org/>

0004-0002-6200-1115

Tel: +998 91 573 16 46

Annotatsiya: Burhoniddin Marg‘inoniy hayoti va ijodiga e’tibor oxirgi vaqtlarda jiddiy o’sdi. Chunki bu olim merosi o‘zining serqirraligi bilan tadqiqotchilar e’tiborini o‘ziga jalb qilmoqda. Unda islomiy ilmlarning ko‘pchiligi bilan birga bir qator fihiy fanlar ham aks etadi. Olimning shunday asarlaridan biri “At-Tajnis va-l-maziyd” (Ajratish va ilmni ziyoda qilish) bo‘lib, u bir qator muhim islomiy tushunchalar tahlilini o‘z ichiga olgan. Ushbu tahlillar esa o‘z navbatida fiqh fanida muhim ahamiyat kasb etgan.

Kalit so‘zlar: Burhoniddin Marg‘inoniy, At-Tajnis va-l-maziyd, fiqh, nashr, mutaaxxir ulamolar.

Аннотация: Внимание к жизни и творчеству Бурхониддина Маргинани в последнее время значительно возросло. Потому что наследие этого ученого привлекает внимание исследователей своим блеском. Он включает в себя большинство исламских наук, а также ряд наук фикха. Одной из таких работ ученого является «Ат-Таджнис ва-л-Мазийд» (“Выделение и увеличение знаний”), содержащая анализ ряда важных исламских концепций. Эти анализы, в свою очередь, заняли место в юридической науке.

Ключевые слова: Бурхониддин Маргинани, Ат-Таджнис ва-л-мазид, фикх, публикация, мутаахширские улемы.

Annotation: Attention to the life and work of Burhoniddin Marginani has grown significantly in recent times. Because this scientist’s legacy is attracting the attention of researchers with its brilliance. It includes most of the Islamic sciences as well as a number of fiqh sciences. One such work of the scholar is “At-Tajnis wa-l-Maziyd” (Distinguishing and Increasing Knowledge), which contains an analysis of a number of important Islamic concepts. These analyzes, in turn, have gained a place in the science of jurisprudence.

Key words: Burhoniddin Marginani, At-Tajnis wa-l-mazyd, fiqh, publication, mutaaxxir ulama.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Ma’lumki, Movarounnahr diyori qadimdan diniy ilm va ma’rifat sohasida islom ilmlarini mumtoz darajagacha olib chiqa olgan ko‘plab

buyuk allomalarni yetishtirgan. Ayniqsa, bu zaminda o‘rta asrlarda o‘z asarlari va ta’limotlari bilan butun jahonni lol qoldirgan yuzdan ziyod ulug‘ zotlar samarali faoliyat ko‘rsatgan. Mana

shunday mashhur siymolar silsilasida islomiy ilmlarning bir nechtasida asoschi sifatida e'tirof etiladigan islom uyg'onish davrining yirik vakili Burhoniddin Marg'inoniy nomi bilan shuhrat qozongan Abul Hasan Ali ibn Abu Bakr al-Farg'oniy ar-Rishtoniy al-Marg'inoniy (1123-yil hozirgi Marg'ilon yaqinidagi Rishton tumanida tug'ilib, 1197-yil Samarqandda vafot etgan) rahmatullohi alayh alohida o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Olimning har bir asari alohida tadqiqot mavzusi bo'lib, "At-Tajnis va-l-maziyd" (Ajratishtirish va ilmni ziyoda qilish) kitobi ham bundan mustasno emas. Unda juda ko'plab fiqhiy masalalar ko'rilgan. "At-Tajnis va-l-maziyd" haqida tadqiqotchi yozgan muqaddimada deyiladiki, u faqat fiqhiy asar bo'libgina qolmay, balki Abu Hanifa mazhabi bo'yicha mutaaxxir ulamolar tomonidan xulosa qilingan, biroq ular nas holatiga ko'chirmagan turli fiqhiy hukmlar to'plamiga doir eng qadimgi va chuqur tahlilli asardir. Jumladan, "At-Tajnis va-l-maziyd" kitobi Shahid Sadr Hisomiddinning mutaaxxir olimlarning kitoblaridan jamlay boshlagan debochasi bo'lib, unda Samarqandiyning "An-Navozil" va "Uyun al-Masalil lahu", "Al-Voqiyat an-notifiy", Ibn al-Fazl fatvolari, Samarqand imomlari fatvolari jamlangan edi [2].

U zot rahimahulloh ushbu kitobni tamomlashdan oldin vafot etdilar, shuning uchun shogirdi Burhoniddin Marg'inoniy uni tamomlab, tartiblarini takomillashtirib, unga shayxlari va mashoyixlarining kitoblarini qo'shib qo'ydi.

Jumladan, ushbu kitobda Notifiyning "Al-Ajnos", Abu Shijo'ning "G'arib ar-rivoya", Najmiddin Nasafiyning "Fatvolar", Sodr Shahidning "Fatvou-s-Sug'ro"si hamda mabsut va turli kitoblarning izohlaridan ko'plab ma'lumotlar jamlangan.

Bu haqida muallifning o'zi kitobning kirish qismida batafsil aytib o'tgan. "At-Tajnis va-l-maziyd" asari bizgacha yetib kelgan bo'lib, quyida ushbu asarning yozilishida foydalanilgan asarlar haqida to'xtalib o'tamiz.

MUHOQAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

Burhoniddin Marg'inoniy o'z kitobida ko'plab manbalardan foydalangan. Avvalo, ustoz

Shahid as-Sadr bu kitobni birinchi marta tuzganida tayangan manbalarni zikr qilib o'tgan. Biroq, bu kitobni oxiriga yetkaza olmasdan vafot etgan. Uning shogirdi Burhoniddin Marg'inoniy bu ishni tugallab qo'yishni zimmasiga olgan. Alloma ham kitobning muqaddimasida istifoda etgan ushbu manbalar va ularning belgilarini eslatib o'tgan. Biz bu yerda ularni tartib bilan, qo'shimcha tushuntirish va mualliflarning qisqacha tarjimai bilan hamda kitobxonga ko'lamini yoritib berish maqsadida keltiramiz:

"An-Navozil";

"Uyun al-Masalil lahu". Bu ikki asar Abu Lays Samarqandiy qalamiga mansubdir [3].

U Nasr ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Ibrohim, faqih Abu Lays as-Samarqandiy, "Imomul-Huda" nomi bilan mashhurdir. U zot rahimahulloh faqih Abu Jafar Hindavoniydan fiqhni tahsil olgan. 373/984-yili jumadul oxir oyining o'n birinchi kuni seshanba kechasi vafot etgan.

"An-Navozil" va "Uyun al-Masalil lahu" Hanafiy mazhabidagi eng muhim fatvo kitoblaridan biri bo'lib, faqih Abu al-Lays o'zining "An-Navozil" kitobida mutaaxxir olimlar Muhammad ibn al-Hasanning hijriy 248-yilda vafot etgan Muhammad ibn Muqotil kabi shogirdlaridan xulosa qilgan narsalarni to'plagan. "Uyun al-Masalil lahu" asari doktor Salohiddin Nohiy tomonidan tadqiq etilib, 1967-yil chop etilgan. "An-Navozil" kitobi ham birinchi marotaba doktor Salohiddin Nohiy tomonidan tadqiq etilgan.

Bu ikki kitob ham "At-Tajnis va-l-maziyd" kitobining paydo bo'lishida muhim kitoblardan hisoblangan. Buni muallif asarining bir qancha joyida zikr qilganidan ham bilish mumkin.

"Al-Voqe'at";

"Al-Ajnas" [4].

Bu ikki kitob Abul Abbos Notifiynikidir. U kishining to'liq ismi Ahmad ibn Muhammad ibn Umar Abul Abbos Notifiy Tabariy bo'lib, hanafiy fiqhida ulug' olimlardan hisoblanadi. Bir qancha asarlar muallifi. Eng mashhur asarlari "Al-Voqe'at", "Al-Ajnas", "Al-Furuq", "Al-Hidoya". Olim 1055-yil Rayda vafot etgan. "Al-Voqe'at" kitobi nodir kitoblardan bo'lib, qo'lyozma shakli hali topilganicha yo'q.

"Al-Ajnas" kitobiga kelsak, buning ikki nusxasi Bag'doddagi "Al-Avqof al-a'ammatu" kutubxonasida saqlanadi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

“At-Tajnis va-l-maziyd” kitobida foydalanilgan adabiyotlarning belgilari sifatida bu ikki kitob uchun (A-J) harflari qo‘yilgan.

“Fatva Abu Bakr ibn Fazl” kitobi.

Muallifning to‘liq ismi Muhammad ibn Fazl Abu Bakr Kammoriy Buxoriy bo‘lib, islom ilmlarida mu‘tamid olimlardan hisoblangan. Olim 992-yil Buxoroda vafot etgan. Achinarli tarafi shuki, ushbu asarning qo‘lyozma shaklini topa olmadik. “At-Tajnis va-l-maziyd” kitobida foydalanilgan adabiyotlarning belgilari sifatida bu ikki kitob uchun (B) harfi qo‘yilgan [1].

“Fatava aimmati Samarqand”. “At-Tajnis va-l-maziyd” kitobi tadqiqotchisining ta’kidlashicha, bunday nomdagi kitob mavjud emas. Aslida Samarqand imomlarining turli xil shakldagi fatvolari bo‘lib, ularni Shahid as-Sadr bir joyga jamlagan hamda o‘z kitobiga kiritganda maxsus belgi bilan ajratgan. Ushbu kitoblar jamlanmasi “At-Tajnis va-l-maziyd” kitobining asosiy qismlaridan bo‘lib, muallif unga “S” ishorasini qo‘ygan.

“G‘oriyb ar-rivaya”. Bu asar muallifi Muhammad ibn Ahmad ibn Hamza bo‘lib Said Abu Shuja’ nomi bilan tanilgan. O‘z zamonasida fiqh ilmida mo‘tabar shaxslardan sanalgan. “G‘oriyb ar-rivaya” asari qo‘lyozmasi qayerda ekanligi borasida ma’lumotlar mavjud emas. Musannif ushbu kitobdan ko‘plab fatvo o‘rinlarda foydalangan bo‘lib, ikki harf (G‘-R) bilan ishora qilgan.

“Mabsut kitoblar sharhlari”. “At-Tajnis va-l-maziyd” kitobi tadqiqotchisining ta’kidlashicha, bunday nomdagi kitob mavjud emas. Zero, bu kitoblardan murod “Al-Kofiy va Muxtasar” va “Al-Muntaqo” hamda “Al-Mabsut li Saraxsiy” bo‘lishi mumkin. Ushbu kitoblar jamlanmasi “At-Tajnis va-l-maziyd” kitobining asosiy qismlaridan bo‘lib, muallif unga “Sh-R-V” ishoralarini qo‘ygan [2].

“Fatava Najmiddin Nasafiy”. Bu asar muallifi Umar ibn Muhammad ibn Ahmad Najmiddin Abu Hafs Nasafiy bo‘lib, o‘z davrida fazilatli faqihlardan hisoblangan. Manbalarda u kishi tarafidan yozilgan asarlar soni yuzga yaqin ekanligi aytiladi. Ushbu kitob “At-Tajnis va-l-maziyd” kitobining asosiy qismlaridan bo‘lib,

muallif ismiga ishora qilinish “N-S” ishoralari qo‘yilgan.

“Fatava as-sug‘ro”. Bu asar muallifi Umar ibn Abdulaziz ibn Moza Burhon Abu Muhammad Hisomiddin bo‘lib, katta faqih olimlardan sanalgan. U kishining “Fatava as-sug‘ro” va “Fatava al-kubro” kabi asarlari bor. “Fatava as-sug‘ro”ning birgina qo‘lyozmasi mavjud bo‘lib, u “Dor al-kutub al-misriya” kutubxonasida saqlanadi. Ushbu kitob “At-Tajnis va-l-maziyd” kitobining asosiy qismlaridan bo‘lib, “fatavo” nomiga ishora qilinish “F-T” ishoralari qo‘yilgan [4].

Yana shuningdek, “M” harfi bilan belgilangan qism ham mavjud bo‘lib, “Mutafarriqot” deb nomlangan. Bunda asosan mutaqqoddim va mutaaxxir ulamolar tomonidan yozilgan kitoblardan namunalar olingan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Xulosa sifatida qayd etib o‘tish lozimki, “At-Tajnis va-l-maziyd” asarining yaratilishida 10 dan ziyod asl manbalarning bir joyga jamlanishi asarning qimmatini oshiradi. Asarning Muhammad Amin Makkiy tomonidan tayyorlangan nashri ancha mukammal sanalib, asarning nomlanishi jihatidan ham, qo‘lyozma matnidagi farqli jihatlarga keng urg‘u berilishi bilan ham ajralib turadi. Shu sababli ham ushbu kitobni o‘rganishda mana shu nashrdan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligi ma’lum bo‘ladi.

ADABIYOTLAR (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Abu Bakr Abdulloh ibn Muhammad ibn Shohur Roziy. Kitabu manorot as-sairiyn va maqomat at-toiriyn. – Quvayt: Suad as-sobah, 1993. Birinchi nashr.
2. Karl Brokkelman. Tarix al-adab al-arabiy. Arab tiliga Abdulhalim Najjor, Sayyid Ya’qub Bakr va Ramazon Abdutavvoblar tarjimasini. Beshinchi nashr. – Qohira: Dor al-maorif, 1977.
3. Nicolas Heer. Some biografical and bibliografical notes on al-Hakim al-Tirmidhi. The world of Islam. Studies in honour of Philip K. Hitti. Edited by James Kritzeck and R. Bayly Winder. – London: 1959. – P. 182-205.
4. Fuad Sezgin. Tarix at-turos al-arabiy. Arab tiliga Mahmud Fahmiy Majoziy tarjimasini. – Riyoz: Idora as-saqofa van-nashr bil-jami’a, 1411/1991. II.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA HAQIQAT LEKSEMASINING SEMANTIK VA ETIMOLOGIK TAHLILI

Mardiyev To'lg'in Kuliboyevich,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti

СЕМАНТИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛОКЕМЫ ПРАВДА В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Mardiyev Tulkin Kuliboyevich

*доцент Самаркандского института экономики и
сервиса*

SEMANTIC AND ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF THE LOKEME OF TRUTH IN ENGLISH AND UZBEK

Mardiyev Tolkin Kuliboyevich

*Associate Professor of Samarkand economics and service
institute*

e-mail:
tulkinmardiyev1@gmail.
com

<https://orcid.org/0004-0044-0230-0033>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida haqiqat leksemasining semantik va etimologik tahlili ikki tilda mavjud bo'lgan lug'atlar, maqollar va boshqa adabiyotlardagi asosli fikrlar bilan izohlandi. Shuningdek, maqolada haqiqat tushunchasining ikki qardosh bo'lmagan til milliy madaniyatidagi o'xshash va umumiy tomonlarini ingliz va o'zbek tillarida mavjud bo'lgan maqollarda berilgan fikrlar bilan qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: til, madaniyat, haqiqat, semantik, etimologik, g'oya, umumiylik, asl, hukmron, morfologik, metoforik.

Аннотация: В данной статье семантический и этимологический анализ лексемы «истина» поясняется обоснованными мнениями словарей в английском и узбекском языках, пословиц и другой литературы, доступной на двух языках. Также в статье мы сравним схожие и общие аспекты понятия истины в национальной культуре двух неродственных языков с мнениями, выраженными в пословицах на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: язык, культура, истина, смысловая, этимологическая, идея, общее, исходное, доминантное, морфологическое, метафорическое.

Annotation: In this article the semantic and etymological analysis of the lexeme "truth" is explained by informed opinions of dictionaries in English and Uzbek languages, proverbs and other literature available in two languages. Also in the article we will compare similar and general aspects of the concept of truth in the national culture of two unrelated languages with the opinions expressed in proverbs in English and Uzbek.

Key words: language, culture, truth, semantic, etymological, idea, general, original, dominant, morphological, metaphorical.

Kirish. Ma'lumki, etimologiya tilshunoslikning bo'limlaridan biri hisoblanadi. Etimologiyaning asosiy vazifasi qadimiy manbalarni hamda til lug'at tarkibining shakllanish jarayonini va uning dastlabki, qadimiy holatini

tiklashdan iborat. Etimologiyaning asosiy vazifasini albatta til, xalq va madaniyat belgilab beradi. Til ham etnos va madaniyat bilan bog'liq bo'lgan hamda ularni yuzaga chiqaruvchi, vujudga keltiruvchi vosita sanaladi. Bular ichida til hukmron

hisoblanadi. Bunda, tilning noyoblighi shundaki, u keltirilgan tushunchalar bilan uzviy bogʻlangan, uni operatsion tizim sifatida boshqa dasturlar uchun oʻziga xos qobiq deb qiyoslash mumkin.

Tildagi etnik xususiyatning yaqqol misoli ona tilini his qilishdir. Barcha xalqlarda til milliy his-tuygʻu va ong bilan uzviy bogʻlangan. Insonning oʻz ona tiliga yaqinlik tuygʻusi har bir tilda obrazli tafakkurning takrorlanmas assotsiatsiyalarining mavjudligi bilan tushuntiriladi. Ular har bir soʻzning oʻziga xos semantik toʻliqligiga-madaniy mazmunga ega boʻlib, til tizimida mustahkamlanadi va uning milliy oʻziga xosligini tashkil etadi [10, 89].

Zero, tilsiz etnos (xalq) ham, madaniyat ham boʻlmaydi. Chunki, insonning insoniyligi, madaniyligi til orqali aks etadi yoki yuzaga chiqadi. Har bir til leksikasida muayyan miqdordagi soʻzlar borki, ularning shakli bilan maʼnosi oʻrtasidagi bogʻliqlik shu til egalari uchun tushunarsiz boʻlib qolgan, chunki soʻzning tarixan oʻzgarib borishi uning dastlabki shakl va maʼnosini xiralashtirib qoʻyadi, bunday soʻz strukturasi tildagi mavjud yasalish qoliplari orqali izohlab boʻlmaydi. Etimologik tahlilning maqsadi muayyan soʻzning qachon, qaysi tilda, qanday yasalish qolipi boʻyicha, qaysi til materiali asosida qanday shakl va maʼnoda paydo boʻlganini aniqlashdir. Etimologik tahlilning asosiy metodi qiyosiy-tarixiy usul boʻlib, u fonetik qonuniyatlar, morfologik qoidalar, morfologik oʻzgarishlarga tayanib ish koʻradi. Bunday tadqiqot natijalari til tizimi va strukturasiidagi turli jarayonlarni hamda soʻzlarning etimologik maʼnolarini aniqlashda, etimologik lugʻatlar tuzishda ahamiyatlidir. Muayyan til uchun oʻzlashma hisoblangan soʻzlar etimologiyasini aniqlash unchalik qiyin emas. Masalan, hozirgi oʻzbek tilida qoʻllanayotgan «daftar», «piyola», «qalam» kabi soʻzlarning yunon tiliga mansubligi, oʻsha tildagi (dastlabki) maʼnosini aniqlash uchun leksikografik izlanish - tegishlitillar (arab, fors, yunon) lugʻatlarini solishtirish kifoya qiladi. Biroq «juda qadimiy» maʼnosidagi «daqyonus (daqqiyunus)dan qolgan» iborasining etimologiyasini aniqlash uchun din tarixidan, Qurʼoni karimdagi «Kahf» surasidan, Rim imperiyasi tarixidan xabardor boʻlish kerak [9, 58].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Prof. Sh. Rahmatullayevning keyingi yillardagi tadqiqot va

lugʻatlari bu sohadagi dastlabki tajribalar hisoblanadi. Shuningdek, sohaga qiziquvchi va shu yoʻnalishda amalga oshirilgan qator tadqiqotlar, ilmiy ishlar va lugʻatlar sohiblari borki, ular tilshunoslikda etimologiya sohasining dargʻalari desak adashmaymiz. Jumladan, til va uning leksik qatlami va semantik jihatlarini muxtasar oʻrganib, oʻzlarining qator darslik va kitoblari chop etib, nafaqat oʻz ona tili qolaversa boshqa tillardan kirib kelgan soʻzlarning asl maʼnosini oʻrgangan olimlarimizning mehnati beqiyos. Oʻzbek tilshunosligida bu masala boʻyicha A.Mamatov, D.Ashurova, Sh.Safarov, O.Yusupov, A.Abdualazizov, U.Sanaqulovlarning ishlari ahamiyatlidir.

Tahlil va natijalar. Yuqorida taʼkidlab oʻtganimizdek, tahlil qilinayotgan mavzu toʻgʻrisida qator izlanishlar va tahlillar amalga oshirilgan boʻlib, maqolani yozish jarayonida asosli adabiyotlardan kerakli maʼlumotlarni toʻplagan holda maʼlum bir izlanishlarni amalga oshirdik. Koʻrinib turibdiki, *haqiqat* leksemasining etimologik va izohli lugʻatlardagi maʼnosi quyidagicha berilgan. Bu soʻz arabcha soʻz baqlq(un) shakliga ega boʻlib oʻzbek tiliga ayn tovushini **a** tovushiga, chuziq **I** unlisini **I** unlisiga almashtirib, soʻz boshlanishiga **q** tovushini qoʻshib qabul qilingan boʻlib, *chin*, *asl*, *aynan* kabi maʼnolarni oʻzbek tilida anglatadi [6,57]. Zero, haqiqat soʻzining semantik tomonlari toʻgʻrisida yirik faylasuf va tilshunos olimlar tomonidan qator ajoyib fikrlar berilgan. Masalan, *Agar haqiqat bizga nima qilishimiz zarurligini bildirmasa, u holda nimani qilmasligimiz yoki nimadan oʻzimizni tiyishimiz lozimligini koʻrsatib beradi* (L.N. Tolstoy). *Haqiqat goho egiladi-yu, ammo hech vaqt sinmaydi, bamisoli suv betidagi moydek yolgʻonning yuziga qalqib chiqadi* (Servantes). *Agar siz haqiqatni yashirib, tuproqqa koʻmsangiz, u beshakoʻzi unib chiqadi va keyin shunday kuchga aylanadiki, bir kun borib, yerni yorib chiqqach, oʻz yoʻlida uchragan jami narsalarni supurib tashlaydi* (E.Zolya). *Asl haqiqat barcha jonzoʻtlar kabi barqaror va qaqroq yerni yorib chiqqan bahorgi yashil kurtakga oʻxshab oʻziga yoʻl ochib boradi* (M.M.Prishvin). *Har qanday munofiqlik ham uzogga bormaydi* (J.Komenskiy). *Haqiqat shulasiga hech bir bulut bas kelolmaydi* (F.M.Dostoevskiy) [1,57-98]. Ushbu fikrlarda

haqiqat tushunchasining *suv, moy, tuproq, yer, jonzotlar va kurtak* kabi metaforik o'xshatish ma'nosida aks etish holatlari xalq og'zaki ijodida tez-tez kuzatiladi.

Yana boshqa bir qomusiy olimlar bor-ki ularning nazarida haqiqat tushunchasini ko'proq *quyoshga, tabiatiga va havo* kabi unsurlarga o'xshatish holatlari ham uchraydi. Masalan, *Haqiqat quyosh kabi tuman ostida qolish mumkin, ammo bu o'tkinchi holat* (K. Bouvie). *Haqiqatning bukilmaz bir tabiati shuki, u faqat bir narsani dunyoda erkin ko'z ochmaslik huquqini talab qiladi va istaydi. Quyoshni tasvirlab o'tirishga hojat yo'q bu siz ham uni zulmatdan ajrata oladilar* (T.Pen). *Haqiqat bu havodir, usiz nafas olish mumkin emas.* I.S.Turgenev [1,58-98]. Shuningdek, galdagi taniqli faylasuf-olimlarning ushbu mavzu bo'yicha qarashlari esa tubdan farq qilib, ularning nazarida haqiqat tushunchasi *e'tiqod, nasihat, barkamollik, halollik, insof, aql* kabi mental g'oyalarni bog'lab keladi. Masalan, *Haqiqat e'tiqod va umidlarimiz manbai* (Barbus). *Haqgo'ylik bilan yasha – eng yaxshi nasihat shu* (M.Servantes). *Odamning qanchalik haq go'yiligi tegishli barkamol nasihatligiga belgidir* (L.N.Tolstoy). *Shaxsiy manfaatlar va mayllarga berilmay haqiqatga bo'ysunish bor bo'lsa halollik, odoblilik mana shundadir* (N.P.Ogarev). *Haqiqat odamda insofdiyonatning g'olib kelishi degan gap* (M.M.Prishvin). *Haqiqatgo'y aql ko'rgan odamni beqiyos quvontiradi; hech bir narsa yolg'ondek aqlga nomonand vazid emas*” (J. Lokk) kabi olimlarning fikrlari ham ahamiyatli.

Ingliz tilida mavjud bo'lgan yirik etimologik va izohli lug'atlarda ushbu leksemaning mazmuni quyidagicha ochilib berilgan. Jumladan, *true-haqiqat* tushunchasi ilk bor ingliz tiliga XIV- XV asrlarda qadimgi Saksonlar, Nemislar va Daniyaliklardan o'zlashma so'z yoki so'zlarga suffiks kabi qo'shimchalar qo'shilish orqali kirib kelganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, *true* (adj.) Middle English *treu*, from Old English *triewe* (West Saxon), *treowe* (Mercian) “faithful, trustworthy, honest, steady in adhering to promises, friends, etc.,” from Proto-Germanic **treuwaz* ” having or characterized by good faith” (source also of Old Frisian *triuwi*, Dutch *getrouw*, Old High German *gatriuwu*, German *treu*, Old Norse *tryggr*, Danish *tryg*, Gothic *triggws* ”faithful, trusty”), from

PIE **drew-o-*, a suffixed form of the root **deru-* ”be firm, solid, steadfast. “The sense of “consistent with fact” is recorded from c. 1200; that of “real, genuine, not counterfeit” is from late 14c.; that of “conformable to a certain standard” (as *true north*) is from c. 1550. Of artifacts, “accurately fitted or shaped” it is recorded from late 15c. Of aim, etc. “straight to the target, accurate,” by 1801, probably from the notion of “sure, unerring.” *True-love* (n.) is Old English *treowlufu*. *True-born* (adj.) is attested from 1590s. *True-false* (adj.) as a type of test question is recorded from 1923. To *come true* (of dreams, etc.) is from 1819. *True* (v.) ”make true in position, form, or adjustment,” 1841, from *true* (adj.) in the sense “agreeing with a certain standard.” Related: *Trued*; *truing*[4,214] kabi ma'nolarni anglatib kelishini ko'ramiz.

Ushbu leksemaning ikki qardosh bo'lmagan til milliy madaniyatidagi o'xshash va umumiy tomonlarini biz ingliz va o'zbek tillarida mavjud bo'lgan maqollarda berilgan fikrlar bilan qiyosiy tahlil qilamiz. Masalan,

-*Truth fears no colours* (*Haqiqat ranglardan qo'rqmas.*)

Haqiqat quyoshdir, yashirib bo'lmas.

-*Truth never grows old.* (*Haqiqat sira eskirmas.*)

Haqiqat o'tda ham kuymas, suvda ham cho'kmas.

- *Truth, the whole truth, and nothing but the truth.* (*Haqiqat, butun haqiqat va haqiqatdan boshqa hech narsa*)

Haq egilsa ham, sinmaydi, haqqa zavol bo'lmaydi.

- *Fair play's a jewel.* (*Sof o'yin - boylik*)

To'g'rilik to'rga tortar, o'g'rilik – go'rga kabi ikki tilda berilgan maqollardagi asosiy g'oya umumiylikka xos bo'lib, asl haqiqatni biz hech qachon yashira olmasligimiz, uning egilmasligi va kechroq bo'lsa-da, o'zligini namoyon qilishi to'g'risidagi fikrlar yuqoridagicha xalq maqollarda keng bayon etilgan. Biz mavzuga doir qator maqolarni kuzatganimizda qardosh bo'lmaganingliz va o'zbek tillari xalq og'zaki ijodida yana bir qator maqollarda mazmun jihatdan universallik holatlari kuzatiladi. Masalan,

- *One lie ruins a thousand truths.*

- *Biryolg'onminghaqiqatnibuzar.*

- *True blue will never stain.-*

- *Aslodamhecho 'lmas.*
- *True word is spoken in jest, Many a.-*
- *Bilsa – hazil, bilmasa – chin.-*
- *Trust not a new friend nor an old enemy.*
- *Harkimnido 'stdema,tandagipo 'stimdema.*
- *Truth is stranger than fiction.*
- *To 'g'ri tilim tiyolmadim,uqqanim bilan turolmadim.*
- *Truth lies at the bottom of a well.(Haqiqat quduq tubida yotar.)*
- *Haqiqat-osmonda,narvoni-hamyonda.*
- *Truth is the daughter of God.(Haqiqat – Xudoning qizi.)*
- *Haqiqat oltindan qimmat [2, 350-354].*

Ushbu berilgan maqollarda esa asosiy g'oya haqiqatga yolg'onning salbiy ta'siri, haqiqatga erishish oson emasligi, kerak bo'lsa uning oltinga tengligi kabi o'xshatish g'oyalari har ikki til vakillari og'zaki ijodida keng e'tirof etilgan holatlarni ko'rishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar:

- Ingliz va o'zbek tillarida haqiqat leksemasining etimologik tomonlarini tahlil qilganimizda ingliz tilida *true-haqiqat* tushunchasining asl qilib chiqish jihatlari o'zbek tiliga nisbatan kengroq bo'lib, ushbu so'zning ingliz tiliga kirib kelishi qator g'arb mamlakatlari tili bilan uzviylik maqolani yozishda namoyon bo'ldi.

- Har ikkala tilda asl haqiqatni biz hech qachon yashira olmasligimiz, uning egilmasligi va kechroq bo'lsada o'zligini namoyon bo'lishini ifodalovchi maqollar mavjud bo'lib, ular ko'p holatlarda semantik jihatdan ikki qardosh bo'lmagan tillarda aynan bir xil ma'noni anglatadi.

- Qiyoslanayotgan har ikki tilning lingvomadaniy jihatdan sezilarli darajada farqli tomonlarini uchratsak-da, lekin umumiylikka xos bo'lgan jihatlarni ham maqolada ko'rishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Абдураззоқова Ш. Тафаккур гулшани. –Т.: Гафур Гулом, 1989. -462 б.
2. Караматова К., Караматов Х.С. Proverbs, Maqollar, Posloviцы. – Т.: Mexnat, 2000.- 398 б.
3. КСКТ – Краткий словарь когнитивных терминов. Кубрякова Е.С., Демянков В.З., Лузина Л.Г. – М.: Изд-во. МГУ, 1996.- 245 с.
4. М.М.Маковский. Историко-этимологический словарь современного английского языка. – М.: Изд-во. Диалог, 2000. - 645 с.
5. Саломов Ф. Мақол ва идиомалар таржимаси. – Т.: Фан, 1961.- 162 б.
6. Рахматов Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Т.: Университет, 2003. - 600 б.
7. Ўзбек халқ мақоллари. – Т.: Шарқ, 2005.- 512 б.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – М.: ЎЗСЕ, 1981. - 632 б.
9. Гофуров З. Фалсафа луғати. – Т.: Ўзбекистон, 1976. - 640 б.
10. Apperson G.L. The Wordsworth Dicnionary of Proverbs. Wordsworth Reference. 1993.- 644 p .
11. www.special dictionary.com/proverbs.

LINGUISTIC ASPECTS OF POLITICAL DISCOURSE

Mokhidil Turakhodjaeva

Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

PhD of the Department of Foreign Languages

SIYOSIY DISKURSNING LINGVISTIK ASPEKTLARI

Moxidil Turaxodjayeva

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti

Xorijiy tillar kafedrasida o'qituvchisi (PhD)

[https://orcid.org/
0009-0008-5503-5469](https://orcid.org/0009-0008-5503-5469)

E-mail:
[mokhidil.turakhodjayeva
@gmail.com](mailto:mokhidil.turakhodjayeva@gmail.com)

Abstract: This article give brief information about linguistic aspects of political discourse as well as in line with the categorization of language levels namely morphological, lexical, and syntactic and the system of functional dominants of political discourse is examined, along with the primary theoretical and methodological approaches to the study of political speech.

Keywords: syntactic, morphological, lexical, achronisms, abstract terms, cliches.

Annotatsiya: Ushbu maqolada siyosiy nutqning lingvistik aspektlari haqida qisqacha ma'umot berilgan, shuningdek, lingvistik kategoriyalar tasnifiga muvofiq, ya'ni morfologik, leksik va sintaktik, siyosiy nutqning funksional dominantlari tizimi, shuningdek, siyosiy nutqni o'rganishga asosiy nazariy va uslubiy yondashuvlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: sintaktik, morfologik, leksik, axronizmlar, mavhum atamalar, klishelar (stereotiplar).

Аннотация: В данной статье дается краткая информация о лингвистических аспектах политического дискурса, а также в соответствии с классификацией языковых уровней, а именно морфологического, лексического и синтаксического, рассматривается система функциональных доминант политического дискурса, а также основные теоретические и методологические подходы к изучению политической речи.

Ключевые слова: синтаксические, морфологические, лексические, ахронизмы, абстрактные термины, клише.

Introduction (Kirish). Political linguistics research is becoming more and more dependent on a thorough examination of political discourse in an era where nations and peoples are becoming more linked and interdependent.

A political text's employment of a particular language system, which helps the audience construct a certain political image, is one of its key qualities. Manipulative tactics are actively employed in this kind of speech because political appeal is typically intended to create a strong impression and persuade the general public of the validity of a certain idea. To put it another way, the goal of political speech is to persuade, to arouse intention in the listener, to provide a foundation for persuasion, and to inspire action rather than simply explain.

This fact explains why political discourse has specific morphological, lexical, syntactic, and other properties across all linguistic levels.

Politicians frequently utilize short phrases, word repeats, consistent ends, and the start of new sentences with the same goal in mind: to ingrain the information delivered in the audience's thoughts. This is because politicians typically address sizable audiences with varying degrees of perception. Stated differently, a politician need to address all sections of the public in their speech.

This assertion, however, is irrelevant in the context of some political gatherings when it is necessary to speak in an elegant manner and with limited professional slang.

Materials and methods / (Adabiyotlar tahlili va metod). Within the framework of this

work, the works of the following researchers were studied L.E. Kruglikova, M.B.Voroshilova, G.V.Yeger, K.V.Erickson and R.Wodak and many others.

The aforementioned tools enable the fulfillment of the conditions outline for political discourse, specifically: - uniqueness through the use of expressive language tools; - motivation; - information substance; and - conciseness.

The following theoretical approaches were applied in this study: analytical, descriptive, component analysis, categorization, empirical, content analysis (with election speeches serving as the units of analysis and functional dominants as the units of account), comparison, and descriptive employing the technique of generalization of the material investigated.

Three language levels that employ expressive language tools are as follows:

three levels: syntactic, morphological, and lexical.

Every level has a unique method of expressing itself; let's examine each level in turn.

The degree of vocabulary. At this level, expressiveness is produced more easily when: words with emotive and judgmental meanings are used.

Groups within the emotional lexicon can be identified as follows:

1) words with a vivid connotative meaning that evaluate indicators, facts, and phenomena to provide a clear description of individuals: motivate, delightful, unrivaled, predestinate, careless, antediluvian, defame, sycophant, windbag;

2) polysemous words that are neutral in their primary sense but take on a qualitative and affective meaning when employed metaphorically;

3) words that communicate a range of emotions through the use of subjective rating suffixes. Their estimated values are based on word construction rather than nominative qualities; Amplification (expansion) is a strategy where words with rising meanings (big, significant, massive, vast, gigantic, etc.) are used to create an emotional effect;

➤ the use of degrees of comparison of adjectives;

➤ the importance of qualitative and evaluative antonyms for a political text, which

enable the identification of a “political leader, successful politics” from among the “bad”;

➤ the application of colloquial, slang, and shortened forms. They are a technique for approaching spoken discourse in order to get closer to the audience (used sparingly and in certain situations);

➤ professionalism is equally applied with vigor. This is because a politician's more “truthful” image is cultivated by using this vocabulary collection. Watchers and listeners appreciate these gestures. A portion of the professionalism, which is unfamiliar to many, is utilized in specialized publications and programs, such political bulletins and conference proceedings.

➤ phraseological phrases provide semantic weight to the advertisement message, making it more vibrant and dynamic [1]; h) politicians employ the notion of the “past” fairly imaginatively, giving the impression to the audience that things were better in the past [2]. Achronisms are occasionally emphasized across a candidate's or party's whole political platform.

Semantic (tropes) are frequently employed in political speech to attain more expressiveness, allowing the audience to call particular attention to any problem. The most common ones are as follows: - antithesis; - graduation; - comparison; - a metaphor; - epithet; - exaggeration.

Given that the majority of political speeches are intended to enhance a politician's reputation and accomplish particular political objectives, such as obtaining the presidency, it is also useful to suggest manipulative strategies:

- euphemization, where a term with negative semantics is substituted with a word having a positive or neutral meaning; -substitution of concepts, where a well-known notion is compared to a positive or negative concept and so acquires a positive or negative meaning;

- reinterpretation: an incident that is well-known is given a new meaning that is convenient for the writer;

- “implanted assessment” ;

- silence is the expression of a thought not to the end, as a result of which there is an expressive break in the statement, giving the listener / viewer the opportunity to think through to the end what was left unsaid. - implication is when information is

absent from a message but is readily understood and perceived by viewers due to stereotypes.

These words include those that conjure images in your mind. They often signify particular ideas. Abstract terms also effectively lower the degree of suggestion. For instance, certain pictures come to mind when we hear the words “red”, “disease”, or “war”. Furthermore, it is challenging to connect the terms “effectiveness”, “acceptance”, and “decision” with any particular idea or topic.

Discussion and results (Muhokama va natijalar).

The definition of “unlimited possibilities” or the application of “democracy”, as well as information accessibility, freedom, and openness. The sensations connected to this item are produced in awareness together with the visual.

Let's examine the morphological mechanisms by which expression is passed on.

The usage of terms with an estimated status, including “ultra”, “super”, and “extra”, is frequent in political discourse [3]. These tokens are typically used to represent lofty future goals or to highlight a strong political leader and the strength of his political agenda.

Pronouns like “we” and “us” are often used as a tool of manipulation, especially by politicians. First of all, it gives the listener the impression that they are actively involved in the process. Second, it gives the impression that the speaker and the listener are on an equal footing, which is especially important in democracies but is also aggressively employed by leaders of totalitarianism and even fascism. This tactic also highlights the necessity of coordinated political action:

«We will make America great again!»

Nevertheless, this impact is “dangerous” in that, on occasion, the electorate must speak in the “I-format” to show their own power, authority, and responsibility without attributing the issues of public administration to them [4].

The active employment of expressive devices and clichés contributes to the emotional saturation of speech. As an illustration:

1) The international rearranging of words for its / their highlights, or the usage of inversions:

“Today you voted for actions, not for politics, as usual”;

2) The most crucial technique in this situation is the use of exclamations and questions to highlight a particular line.

To help the audience understand the gravity of the issue being discussed, rhetorical questions are also employed in conjunction with pause methods. For example, “How long can this be tolerated?” [5].

Even if narrative sentences are presented in a calm manner at first, they can also cause strong emotions, especially if they include a startling revelation, wise political counsel, or a heartfelt political confession. In this instance, a composed presenting style might have an even greater impact than an outburst.

I have never been more hopeful than I am tonight that we will get there – Barack Obama.

Repetition is a strategy that greatly amplifies the impact of emotionality, expressiveness, and sensuality:

...a government of the people, by the people, and for the people has not perished from the Earth.

Conclusion (Xulosa). Therefore, political speech may be expressed verbally in a variety of ways to convey emotion and accomplish a high degree of awareness manipulation in order to construct the speaker's essential political image. One political speech can employ a wide range of manipulative techniques and expressive language devices, with further supports the study's applicability. However, using common manipulative and linguistic techniques might have the opposite impact, creating mistrust and the perception of the manipulator.

REFERENCES (ADABIYOTLAR/

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА):

1. Кругликова, Л.Е. Структура лексического и фразеологического значения / Л.Е. Кругликова. – М.: издательство МГПИ, 1988. 83р.
2. Ворошилова, М.Б. Креолизованный текст: аспекты изучения // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2006. Вып. 20. 270 р.
3. Ейгер, Г.В., Юхт, В.Л. К построению типологии текстов // Лингвистика текста: Материалы научной конференции при МГПИИЯ им. М.Тореза. Ч.1. – М., 1974. 89 р.
4. Erickson K.V. Jimmy Carter: The Rhetoric of Private and Civic Piety // The Western Journal of Speech Communication. № 44. 1980. 284 р.
5. Wodak, R., Meyer, M. Methods of critical discourse analysis / R. Wodak, M. Meyer. – London: Sage, 1996. 209 р.

TALABA-QIZLARDA LIDERLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY MASALALARI: XALQARO TAJRIBA

Djabbarova Nilufar Baxtiyarovna

Urganch RANCH texnologiya universiteti o'qituvchisi

СОВРЕМЕННЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Джаббарова Нилуфар Бахтияровна

*преподаватель Технологического университета РАНЧ,
Ургенч*

MODERN ISSUES OF DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES IN FEMALE STUDENTS: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Dzhabbarova Nilufar Bakhtiyarovna

Urganch is a teacher at RANCH University of Technology

[https://orcid.org/
0200-0044-0022-0423](https://orcid.org/0200-0044-0022-0423)
nilush-90@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda talaba-qizlarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning muhimligi va bu jarayonda duch keladigan muammolar hamda ularning yechimlari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim metodologiyalari, xalqaro hamkorlik dasturlari, mentorlik va tarmoqlanish kabi amaliy yechimlar orqali qanday qilib qizlarning liderlik salohiyatini oshirish mumkinligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: liderlik, talaba-qizlar, gender tenglik, ta'lim metodologiyalari, madaniy va ijtimoiy stereotiplar, xalqaro hamkorlik, mentorlik dasturlari, inkluziv ta'lim.

Аннотация: В данной статье анализируется важность развития лидерских качеств у студенток в современном обществе, а также проблемы, возникающие в этом процессе, и пути их решения. Также будет показано, как повысить лидерский потенциал девушек с помощью практических решений, таких как современные образовательные методики, программы международного сотрудничества, наставничество и налаживание связей.

Ключевые слова: лидерство, студентки, гендерное равенство, образовательные методики, культурные и социальные стереотипы, международное сотрудничество, программы наставничества, программы инклюзивного образования.

Abstract: This article analyzes the importance of developing leadership qualities in female students in modern society and the problems encountered in this process and their solutions. Also, it will be shown how to increase the leadership potential of girls through practical solutions such as modern educational methodologies, international cooperation programs, mentoring and networking.

Key words: leadership, female students, gender equality, educational methodologies, cultural and social stereotypes, international cooperation, mentoring programs, inclusive education programs.

Kirish. Zamonaviy davrda dunyo miqyosida yoshlarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish, ayniqsa talaba-qizlar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek uning ilmiy-pedagogik asoslarini xususan, talaba-qizlarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning zamonaviy masalalari va ularni hal qilish yo'llarini tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Aynan o'zbek jamiyatida ham, gender tengligi va inkluzivlikni ilgari surishda talaba-qizlarning liderlik qobiliyatlarining rivojlanish ayollarni jamiyatdagi faolligini begilovchi muhim omil deb belgilanmoqda.

Globalashayotgan dunyoda xotin-qizlarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlardagi ishtiroki tobora oshib borayotgan bir vaqtda hali ham ko'plab madaniy va ijtimoiy to'siqlar, ta'lim tizimidagi kamchiliklar va boshqa cheklovlar tufayli talaba-qizlarning to'laqonli liderlik salohiyatini namoyon qilishiga to'sqinlik qilayotganligi bu muammoni ilmiy-metodologik tahlil qilish muammolar va ularni yechimlarini olib chiqishni muhim vazifaga aylantirmoqda.

Aynan zamonaviy davrda talaba qizlarda liderlik sifatlarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar va to'siqlari hamda, yangi pedagogik yondashuvlar va texnologiyalar yordamida qanday qilib talaba-qizlarni muvaffaqiyatli liderlarga aylantirish mumkin, bu boradagi O'zbekiston va boshqa mamlakatlardagi amaliyotlar va tajribalar tahlili tadqiqotimizni asosini tashkil qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Liderlik, "tashkilot yoki jamoat ichida boshqalar tomonidan tan olingan va qabul qilingan ta'sir o'tkazish qobiliyatidir" [1]. Peter G.Northouse liderlikni "guruh maqsadlarini amalga oshirish uchun boshqalarni ko'ndirish orqali bajariladigan jarayon"[2] sifatida ta'riflaydi. Bu ta'rif liderlikning ko'p qirrali tabiatini o'zida aks ettiradi va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishning muhimligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, liderlik ko'nikmalari turli vaziyatlar va muhitga moslashuvchan bo'lishi kerakligini ham ko'rsatadi.

Gender va liderlik o'rtasidagi munosabat ko'p yillardan beri tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Xotin-qizlar ko'pincha transformatsion liderlik uslubini qo'llaydilar, bu uslub o'zgaruvchan va moslashuvchan yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Eagly va Carli o'zlarining "Leadership and gender" maqolasida

"ayollar va erkaklar liderlik uslublari o'rtasidagi farqlarni, xususan, ayollarning hamkorlikka asoslangan yondashuvini" [3] ta'kidlashadi. Ular ayollarning ko'pincha jamoaviy va inklyuziv liderlik yondashuvini qo'llashini, bu esa ularga turli xil jamoalarda samarali rahbarlik qilishga imkon berishini ko'rsatadi.

Xotin-qizlarning liderlikdagi o'rni xalqaro miqyosda keng ko'lamli tadqiqotlarni talab qiladi. Jumladan, Dunyo iqtisodiy forumining hisoboti "gender tenglik va ayollarning liderlik lavozimlaridagi ishtirokini"[4] tahlil qiladi. Ayollarning global iqtisodiyotdagi rol oshib borayotganiga qaramay, hali ham ko'plab mamlakatlarda liderlik lavozimlarida jiddiy tafovutlar mavjudligi ko'rsatilgan. Shuningdek, UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar "ayollarni ta'lim va siyosat sohalarida qo'llab-quvvatlash bo'yicha"[5] dasturlar orqali gender tenglikni ilgari surishga urinishmoqda, bu esa xotin-qizlarning liderlik salohiyatini yuksaltirishga yordam beradi.

Liderlikni rivojlantirish bo'yicha nazariy modellarni amaliyotga tadqiqot etish talaba-qizlar uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, Kouzes va Posner (2012) o'zlarining "The Leadership Challenge" kitobida "liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun besh asosiy amaliyotni taqdim etishadi: kelajakni tasavvur qilish, boshqalarni ishonitirish, muammolarni hal qilish, jamoani ilhomlantirish, va natijalarni baholash" [6]. Ushbu amaliyotlar orqali talaba-qizlar o'z liderlik uslublarini shakllantirishda va mavjud qobiliyatlarni mustahkamlashda foydalanishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Taraqqiy etgan bugungi davrda xotin-qizlarning liderligini shakllantirishga turli omillar ta'sir qilmoqda. Ulardan biri-gender stereotiplaridir. Gender stereotiplari, jamiyatning ma'lum bir jinsga oid qarashlarini va an'analarni ifodalaydigan umumlashtirilgan va ko'pincha asossiz fikrlardir. Ular, odamlar o'rtasidagi biologik farqlarni asos qilib olib, jinsiy xususiyatlar va imkoniyatlar haqida qat'iy tasavvurlar shakllantiradi va shu bilan birga shaxsiy qobiliyatlar va individual xususiyatlarni e'tiborsiz qoldiradi. Psixologiya va sotsiologiya sohalarida gender stereotiplari, odamlar o'rtasidagi ijtimoiy va psixologik munosabatlarni shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida ko'rib

chiqiladi. Ushbu stereotiplar shaxslarning o'zini tutishiga, kasbiy tanlovlariga va ijtimoiy aloqalariga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, gender stereotiplari ta'lim, ish joyi kabi sohalarda gender tengsizligini kuchaytirishi mumkin. Jamiyatning turli qatlamlarida mavjud bo'lgan bu stereotiplar, qizlarning liderlik lavozimlariga intilishlarini cheklashi mumkin. Masalan, Ayoub and Payne tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, "ayollar odatda erkaklarga qaraganda kamroq rahbarlik lavozimlariga tavsiya etiladi, bu esa gender stereotiplarining chuqur ildiz otganligidan dalolat beradi"[7]. Ushbu muammo o'z navbatida, qizlarni rahbarlik qobiliyatlarini to'liq namoyon qilishlaridan to'sqinlik qiladi.

Ta'lim tizimi talaba-qizlarning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Darsliklar, o'qitish metodlari va ta'lim dasturlarining tuzilishi qizlarning liderlik sifatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. J.Olive [8] o'z tadqiqotlarida ta'lim muassasalarida jinsiy tenglikka asoslangan o'qitish metodlarining talaba-qizlarning o'ziga ishonchini oshirishda qanday muhim rol o'ynashi mumkinligini ta'kidlaydilar. Ular ta'lim tizimi orqali taqdim etiladigan qo'llab-quvvatlovchi muhitning qizlarning liderlik sifatlarini mustahkamlashga qanchalik yordam berishini qayd etadilar.

Iqtisodiy va ijtimoiy cheklovlar ham talaba-qizlarning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi muhim omillar qatoriga kiradi. Bu cheklovlar orasida moliyaviy qiyinchiliklar, ijtimoiy qarshiliklar va ta'lim olish imkoniyatlarining cheklanganligi mavjud. C.Johnson o'z tadqiqotlarida, "iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli ko'plab talaba-qizlar o'z liderlik qobiliyatlarini to'liq rivojlantira olmasliklarini ko'rsatib beradilar" [9]. Ular, qizlarning liderlikka oid tayyorgarlik dasturlariga qatnasha olish imkoniyatlarining cheklanganligi ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar.

Bu tadqiqotda ko'rib chiqilgan omillar, talaba-qizlarda liderlik sifatlarini rivojlantirish masalasida jiddiy qarorlar qabul qilinishini talab qiladi. Gender stereotiplari, ta'lim tizimi va iqtisodiy cheklovlar kabi omillar bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ushbu omillarni hisobga olgan holda, ta'lim muassasalari va jamiyat

bu muammolarga yechim topish yo'llarini izlashlari zarur.

Shuningdek, talaba-qizlarda liderlik sifatlarini rivojlantirish sohasida xalqaro tajribalar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar, global miqyosda qo'llanilayotgan samarali usullar va strategiyalarni o'z ichiga oladi. Bu qismda, turli mamlakatlardan olingan misollar orqali qanday qilib talaba-qizlar uchun liderlik dasturlari samarali amalga oshirilayotgani va texnologiya qanday qilib bu jarayonni qo'llab-quvvatlayotgani tahlil qilinadi. Xalqaro miqyosda ko'plab universitetlar va tashkilotlar talaba-qizlarni liderlikka tayyorlash uchun turli yondashuvlardan foydalanadi. Masalan, Harvard Universiteti qoshidagi "Ayollar va davlat siyosati dasturi" ayollarni siyosiy va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Dastur "qizlarga nafaqat zarur bilimlarni beradi, balki ularni jamiyatdagi muhim lavozimlarga tayyorlaydi" [10]. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar va virtual ta'lim platformalari, talaba-qizlarning o'z bilimlarini mustaqil ravishda oshirishlariga imkon beradi. Coursera va EdX kabi ta'lim platformalari orqali taqdim etiladigan kurslar, qizlarni turli sohalarda bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga undaydi. Ushbu platformalar orqali o'tkaziladigan virtual liderlik kurslari, talabalarga haqiqiy hayotiy vaziyatlarni model qilish va ularni boshqarish qobiliyatlarini sinovdan o'tkazish imkoniyatini beradi"[11]. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, texnologiya va mentorlikning integratsiyasi, talaba-qizlarning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda katta yutuqlarga erishishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar nafaqat bilim va ko'nikmalarni oshirishga yordam beradi, balki talaba-qizlarning ijtimoiy mas'uliyatini va jamoaviy ishlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Shunday qilib, xalqaro miqyosda qo'llanilayotgan ushbu samarali strategiyalar, talaba-qizlarni kelajakdagi muvaffaqiyatli liderlarga aylantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Kelajakda talaba-qizlarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning samarador usullarini ishlab chiqishda qo'llanilishi mumkin. Interdisiplinar yondashuvlar orqali ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va xalqaro hamkorlik dasturlarini kuchaytirish orqali talaba-qizlarning global

miqyosda tajriba orttirishlari va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, talaba-qizlarda liderlik sifatlarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu jarayon nafaqat ta'lim muassasalarida, balki kengroq jamiyat miqyosida ham gender tengligi va inkluzivlikni targ'ib qilish orqali amalga oshirilishi kerak. Bu borada amalga oshirilayotgan sa'y-harakatlar nafaqat talaba-qizlarni, balki butun jamiyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Talaba-qizlarni liderlikka tayyorlashda ta'lim muassasalari, jamiyat va davlat organlarining roli muhimdir. Ta'lim muassasalari, jumladan oliy o'quv yurtlari, gender stereotiplariga qarshi kurashish, teng imkoniyatlar yaratish va liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish orqali muhim rol o'ynaydi. Ushbu dasturlar orqali talaba-qizlar o'z liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa ularni turli sohalarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

ADABIYOTLAR (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Northouse P. G. Leadership: Theory and practice. -Sage, 1999.
2. Carli L. L., Eagly A. H. Gender and leadership //The Sage handbook of leadership.- 2011. 103-117.
3. Sharma R. R., Chawla S., Karam C. M. Global gender gap index: world economic forum

perspective //Handbook on diversity and inclusion indices. – Edward Elgar Publishing, 2021.- C. 150-163.

4. Grady M. L., Curley V. R., LaCost B. Women leaders tell their stories. - 2008.

5. Ayoub F. A. Using Short-Term Mission Trips in the US to Engage Unreached People Groups. – Trinity International University, 2017.

6. Olive J. K. et al. Demographic landscape of cardiothoracic surgeons and residents at United States training programs //The Annals of Thoracic Surgery. – 2022. – T. 114. – №. 1. – C. 108-114.

7. Johnson C. Gender, legitimate authority, and leader-subordinate conversations //American sociological review. – 1994. – C. 122-135.

8. Jamieson K. H. Beyond the double bind: Women and leadership. – Oxford University Press, USA, 1995.

9. Frick D. M. Robert K. Greenleaf: A life of servant leadership. – Berrett-Koehler Publishers, 2004.

10. Gilligan C. Joining the resistance: Psychology, politics, girls and women //Women beyond Freud: New concepts of feminine psychology. – Routledge, 2013. – C. 99-146.

11. Barendsen L., Gardner H. The three elements of good leadership in rapidly changing times //Leadership in sozialen Organisationen. – 2009. – C. 245-253.

LINGUOCULTURAL ASPECTS OF ABSTRACT NOUNS IN ELIZABETH GASKAL'S NOVELS

Alibekova A. Zilola

Senior teacher of JDPU

ELIZABET GASKAL ROMANLARIDAGI MAVHUM OTLARNING LINGVOMADANIY ASPEKTLARI

Alibekova Zilola Abdulhayit qizi

JDPU katta o'qituvchisi

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ АБСТРАКТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РОМАНАХ ЭЛИЗАБЕТ ГАСКАЛЬ

Алибекова Зилола Абдулхайитовна

Старший преподаватель ЖДПУ

<https://orcid.org/0000-0001-9257-2951>

alibekovazilola91@gmail.com

Abstract: This article offers comprehensive details on abstract nouns, including linguistic and cultural characteristics as well as their usage in works. Additionally, Elizabeth Gaskal's "North and South" was examined for the linguistic and cultural aspects of several abstract nouns, including love, sorrow, justice, freedom, identity, and hope.

Keywords: love, sorrow, justice, freedom, identity, hope, linguocultural, abstract nouns.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mavhum otlar, jumladan, til va madaniy xususiyatlar, shuningdek, ularning asarlarda qo'llanilishi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Bundan tashqari, Elizabet Gaskalning "Shimol va janub" asarida foydalanilgan sevgi, qayg'u, adolat, erkinlik, o'ziga xoslik va umid kabi bir nechta mavhum otlarning qo'llanilishi va ularning lingvomadaniy jihatlari ham misollar orqali keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: sevgi, qayg'u, adolat, ozodlik, o'zlik, umid, lingvomadaniy, mavhum otlar.

Аннотация: В этой статье представлена подробная информация об абстрактных существительных, включая лингвистические и культурные характеристики, а также их использование в произведениях. Кроме того, в книге Элизабет Гаскаль «Север и Юг» были изучены лингвистические и культурные аспекты нескольких абстрактных существительных, включая любовь, печаль, справедливость, свободу, идентичность и надежду.

Ключевые слова: любовь, горе, справедливость, свобода, личность, надежда, лингвокультура, абстрактные существительные.

INTRODUCTION

Abstract nouns are important terms in English that refer to intangible, frequently subjective concepts, feelings, attributes, and ideas. These words express societal norms, cultural subtleties, and deeper meanings in addition to describing tangible items. Let's examine abstract nouns and their linguo-cultural characteristics in more detail:

Abstract nouns refer to ideas, qualities, conditions, emotions, or states that cannot be perceived through the five senses. Examples include

concepts like love, justice, freedom, happiness, and courage.

Linguistic Aspects:

The ability to articulate difficult ideas, feelings, and philosophical concepts requires the use of abstract nouns. They enable people to communicate complex meanings and ethereal experiences.

- From a linguistic perspective, abstract nouns are frequently used as main themes or motifs in books, essays, and ordinary conversations. They offer a structure for talking about societal concerns and personal experiences.

Cultural Aspects:

- Abstract nouns are profoundly ingrained in culture and serve as a window into a society's values, beliefs, and worldview. Language usage and cultural norms might vary depending on which abstract concepts are valued more highly in a given society than in another.
- Abstract concepts can have language representations, symbolic meanings, and significance that are influenced by cultural attitudes toward them. For instance, the idea of love may be pragmatically perceived in certain cultures and idealized in others.
- Cultural expression is facilitated by abstract nouns, which also influence artistic forms, rituals, and storytelling. They represent a community's history, customs, and collective awareness, adding to its collective identity and cultural legacy.

MATERIALS AND METHODS

Regarding the problem of abstraction in world linguistics, where the border between abstraction and concreteness is located, it can be noted that the characteristics of abstract nouns, their linguistic, typological and comparative classifications are widely studied. The progress and development of abstraction was specially studied by D.P. Gorsky. L.V. Kalinina studied the morphological, syntactic, morphemic and semantic classification of concrete, abstract nouns in the Russian language, and L.V. Brikotnina studied the semantics and syntactic aspects of abstract nouns that denote a characteristic in English. In Western linguistics, abstract words are associated with the creation of abstract words in the linguistic-philosophical direction by S.Shaumyan, L.O.Cherneyko, in the scientific works of Y.I.Kryukova, Y.E.Nazarova, E.Kh. Khabibulina.

RESULTS

Abstract nouns are essential components of language and society that operate as links between personal experiences and societal interpretations. Their language and cultural characteristics influence how individuals understand, communicate, and engage with abstract ideas in a variety of social settings.

The employment of abstract nouns in Elizabeth Gaskell's "North and South" gives the book's topics, character development, and emotional resonance

more depth. Here are some instances in the story where abstract nouns are used:

1. **Justice:** The concept of justice is central to the novel, particularly in the portrayal of social and economic disparities in the industrial North and the aristocratic South. Characters like Margaret Hale grapple with questions of fairness and equity in their interactions with others and their own internal struggles. Example: 1) Throughout the novel, Mr. Thornton's sense of justice is evident in his dealings with his workers. He strives to maintain fairness and integrity in his mill, even amid the challenges of industrialization and labor disputes. 2) The pursuit of justice is evident in the protagonist Margaret Hale's interactions with the workers of Milton. She advocates for fair treatment and improved working conditions, highlighting her commitment to principles of justice and equity.
2. **Love:** Love in its various forms, including romantic love, familial love, and platonic love, is explored throughout the novel. The complex relationships between characters like Margaret and Mr. Thornton are characterized by love's challenges, sacrifices, and transformative power. Example: 1) Margaret and Mr. Thornton's love evolves throughout the novel, characterized by mutual respect, admiration, and eventual understanding. Their love transcends social barriers and transforms both of them, illustrating the power of love to overcome adversity. 2) Margaret's evolving feelings for Mr. Thornton and her loyalty to her family demonstrate the various manifestations of love—romantic, familial, and platonic.
3. **Suffering:** The novel delves into the experiences of suffering endured by different characters due to factors such as class conflict, industrialization, and personal hardships. Abstract nouns like suffering evoke the emotional turmoil and resilience of individuals facing adversity. Example: Margaret experiences profound suffering following the death of her mother and the upheaval of leaving her beloved home in the South to live in the industrial North. Her emotional turmoil reflects the broader theme of suffering in the novel, stemming from societal injustices and personal struggles. 2) From the struggles of the working-

class Higgins family to Margaret's own emotional turmoil, suffering underscores the human condition and fosters empathy among characters.

4. **Freedom:** Themes of freedom, both personal and societal, resonate throughout the narrative. Characters seek freedom from societal expectations, economic constraints, and personal limitations, illustrating the desire for autonomy and self-determination. Example: Frederick Hale's desire for freedom drives much of the novel's plot. As a fugitive living in exile, he longs to return to England and reclaim his identity. His pursuit of freedom intersects with themes of justice and forgiveness, as he seeks redemption for past actions. 2) Margaret's journey towards self-discovery and Mr. Thornton's efforts to break free from societal constraints exemplify the quest for freedom in "North and South."
5. **Identity:** Identity formation and self-discovery are significant aspects of the novel, particularly for characters like Margaret Hale as she navigates the complexities of her social, familial, and individual identity. Abstract nouns such as identity convey the existential struggles and triumphs experienced by the characters. Example: 1) Margaret Hale undergoes a profound journey of identity exploration throughout the novel. Her shifting identity—from a privileged young woman in the South to a compassionate advocate for social justice in the North—reflects the complexities of personal and societal identity. 2) Margaret Hale's linguistic shift from the refined speech of the South to the more assertive Northern dialect mirrors her evolving sense of self and cultural adaptation.
6. **Hope:** In the midst of challenges and upheavals, characters cling to hope as a guiding force that sustains them through difficult times. Abstract nouns like hope symbolize resilience, optimism, and the belief in the possibility of a better future. Example: Despite the challenges and hardships faced by characters like the mill workers and Margaret's family, hope remains a guiding force throughout the novel. Margaret's unwavering hope for a better future for herself and others

sustains her during moments of despair and uncertainty.

7. **Beauty:** While not overtly discussed as a concept, beauty is implied in the descriptions of the natural landscapes of both the rural South and the industrial North. Gaskell contrasts the picturesque beauty of the countryside with the gritty industrial landscapes of Milton, highlighting the aesthetic differences between the two regions. Additionally, Margaret Hale's inner beauty and strength of character shine through her actions and interactions, serving as a source of inspiration for those around her.
8. **Truth:** Truth is a recurring theme in the novel, particularly in relation to honesty and integrity. Characters like Margaret Hale and Mr. Thornton value truthfulness and transparency in their dealings with others, even when it leads to conflict or discomfort. The pursuit of truth is also evident in the broader social context, as characters grapple with the realities of industrialization and the disparities between rich and poor.
9. **Wisdom:** Wisdom is portrayed through characters who demonstrate insight, judgment, and maturity. Margaret Hale's wise counsel and compassionate understanding of others illustrate her emotional intelligence and depth of character. Similarly, Mr. Hale's contemplative nature and philosophical reflections convey a sense of wisdom acquired through life experience. Through these characters, Gaskell explores the importance of wisdom in navigating complex social and personal challenges.

DISCUSSION

Several important themes and factors come to light while talking about the linguacultural elements of abstract nouns in Elizabeth Gaskell's books. With the backdrop of Victorian England, Gaskell's writings offer a rich tapestry for examining the interactions between language, culture, and society. The following topics are up for discussion:

Language Patterns- Regularity and Application: Examine how frequently and how abstract nouns are used in Gaskell's books. Examine which abstract nouns are used frequently and how they support the narrative and thematic aspects of her works.

Semantic Range: Examine the abstract nouns' semantic range in Gaskell's writing. In what ways do these nouns communicate different ideas, feelings, and social norms? Analyze the cultural implications and subtle differences in meaning associated with particular abstract terms

Cultural Context- Victorian Society: Talk about how Gaskell captures the rules, values, and social dynamics of Victorian society through his depiction of abstract nouns. Think about the representations of abstract ideas like "love," "duty," "morality," and "class" in the context of the era's culture.

Gender Roles: Examine how abstract nouns are portrayed in respect to gender norms and expectations. What cultural meanings can ideas like "femininity" and "masculinity" communicate, and how do they appear in Gaskell's novels?

CONCLUSION

These depictions demonstrate how "North and South's" themes and character dynamics are significantly shaped by abstract nouns like identity, hope, and conflict, adding to the work's complexity and richness.

Abstract nouns are words that distinguish the signs, characteristics, qualities of objects and persons from their carriers, as well as the names of actions, situations, processes and relationships between objects from those who perform them.

Abstract nouns are used by Gaskell to explore the complex relationships that exist between cultural expectations, societal conventions, and personal experiences in her novels. By delving into abstract nouns, Gaskell reveals the subtleties of human experience and encourages readers to consider topics that cut across time and cultural boundaries. Therefore, it is unreasonable and unacceptable from a communicative point of view to ignore, when studying them, their stylistic parameters, which are mutually determined in advance with all linguistic features.

REFERENCES:

1. Арабова М.Б. Абстрактные существительные в русском и узбекском языках. Педагогический институт Термезский государственный университет/"Экономика и социум" №12(91)-1 2021 www.iupr.ru.
2. Gaskell, Elizabeth. North and South. London: Penguin, 1994.
3. Shelston, Alan. "Elizabeth Gaskell's Manchester." The Gaskell Society Journal. Vol. 3(1989): 46 - 67.
4. Чернейко Л.О.. Лингво-философский анализ абстрактного имени. -М., 1997. Семантические типы предикатов. М., 1982.

O'ZBEK TILIDA XULQ-ATVOR FE'LLARINING LEKSIK-SEMANTIK MUNOSABATLARGA KO'RA TAVSIFI VA TIL SISTEMASIDAGI O'RNI

Ochilova Sanobar Narzullayevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o'qituvchisi

ОПИСАНИЕ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ГЛАГОЛОВ В

УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ ПО ЛЕКСИКО-

СЕМАНТИЧЕСКИМ СВЯЗЯМ И ИХ МЕСТО В

ЯЗЫКОВОЙ СИСТЕМЕ

Очилова Санобар Нарзуллаевна

Преподаватель НТМ Экономико-педагогического

университета

DESCRIPTION OF BEHAVIORAL VERBS IN THE UZBEKI LANGUAGE ACCORDING TO LEXICAL- SEMANTIC RELATIONS AND THEIR PLACE IN THE LANGUAGE SYSTEM

Ochilova Sanobar Narzullayevna

Teacher of NTM, University of Economics and Pedagogy

E-mail:

sanobaroshilova@uma.uz

<https://orcid.org/0009-0005-0203-0033>

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek tilida xulq-atvor fe'llarining leksik-semantik munosabatlarga ko'ra tavsifi va til sistemasidagi o'rni haqidagi ma'lumotlar tahlil qilingan.*

Tayanch so'zlar: *til, fe'l, leksik, semantik, tilshunoslik.*

Аннотация: *В данной статье анализируются сведения об описании поведенческих глаголов узбекского языка по лексико-семантическим отношениям и их месту в языковой системе.*

Ключевые слова: *язык, глагол, лексика, семантика, лингвистика.*

Abstract: *In this article, information about the description of behavioral verbs in the Uzbek language according to lexical-semantic relations and their place in the language system is analyzed.*

Keywords: *language, verb, lexicon, semantics, linguistics.*

Kirish. So'nggi yillarda tilshunoslikning amaliy tarmoqlari leksikografiya va tarjima amaliyotini o'rganishga e'tibor kuchaymoqda. Milliy til targ'iboti, undan foydalanish samaradorligini oshirish, leksiksath imkoniyatlarini o'rganish, semantic tasniflash va tartibga solish, so'zlarning leksikografik talqini masalasio limlarni qiziqirmoqda. Tilning leksik sistemasi, ontologik tabiati, semantik ko'lamini namoyon qiluvchi izohli lug'atlar bu ish borasida beqiyos manba bo'lib, muhim tadqiq obyekti sifatida gavdalanadi. Zamonaviy o'zbek leksikografiyasida izohli lug'atni tizimlashtirish borasida katta yutuqlarga

erishilgan. Biroq tilga antropot sentrik nuqtai nazardan qaraganda lug'atlar ham xuddi til kabi doimiy takomillashtirilishi talab etiladi.

O'zbek tilshunosligida so'z turkumlari, shu jumladan fe'l va uning ma'no turlari yuzasidan qator tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, aynan xulq-atvor fe'llari tizimining semantic tuzilishini tadqiq qilish, til leksik sathidagi o'rni aniqlash, xulq-atvor fe'llaridagi ma'nodoshlik, ko'p ma'nolilik munosabatlariga oydinlik kiritish, leksikografik talqin qilish kabi qator muammolar maxsus tadqiq manbai bo'lmagan. Mazkur masalalarning, shuningdek, xulq-atvor fe'llarining

zamonaviy leksikografik tamoyillar asosidagi ilmiy tadqiqi ta'minlanmas ekan, ularni milliy til korpusida aks ettirish jarayoni to'laqonli bo'lmaydi. "Davlat tilining sofliqini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish, o'zbek tilidagi mavjud lug'atlar asosida uzluksiz ta'limning barcha turlari uchun o'quv lug'atlarini yaratish" kabilar dolzarb vazifadir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo tilshunosligida fe'ning semantic tahlili masalasida ko'plab ishlar amalga oshirilgan. Bu yo'nalishda, ayniqsa, I.Novitskaya, V.Gak, V.Zveginsev, I.Sentenberg va V.Prokopovlar ishlari diqqatga sazovor. O'zbek tilshunosligida fe'ning grammatik va semantic xususiyatlari haqida I.Qo'chqortoyev, R.Rasulov, A.Sadkamanidze, A.G'ulomov, A.Hojiyev, S.Muhamedovalar ishlarida batafsil to'xtalib o'tilgan.

O'zbek tilida fe'l tadqiqini uch yirik davrga ajratish mumkin. Dastlab, fe'ning grammatik kategoriyalari, shakily xususiyatlari an'anaviy tilshunoslik maktabi vakillari tomonidan o'rganildi. Masalan, A.Hojiyevva, A.G'ulomovlarning asosiy tadqiq obyekti sifatida fe'l hamda unga yondosh kategoriyalar gavdalanadi. Keyingi bosqichda fe'l strukturistlar tomonidan nutq bo'lagi sifatida sintagmatik xususiyatlariga urg'u bergan holda o'rganildi. Bunda fe'ning semantic va sintaktik valentligi masalasi dolzarb ahamiyat kasb eta boshladi. Fe'ning bevosita ma'no turlari va ularning o'zaro umumiy va farqli jihatlari asosan R.Rasulov monografiyalarida yetakchi mavzu bo'ldi. Biroq xulq-atvor semasiga ega fe'llar tadqiqi alohida ajratilmagan, ularning leksikografik talqini o'rganilmagan. Leksik-semantic guruh elementlari orasidagi semantic munosabatlar, kontekstual polisemiya masalalari tadqiq obyekti sifatida ilgari surilmagan, bu bo'shliqni to'ldirish actual muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Xulq-atvor fe'llarini o'zbek tilining izohli lug'atlarida berilishini o'rganish, takomillashtirish, ularni o'zbek tili milliy korpusida semantic tenglash, statistik, struktur, leksikografik xususiyatlarini aniqlash, mavzuiy-mazmuniy guruhlarga ajratishdan iborat. Insoniyat olamida umumbashariy lisoniy tasvir tillarni ifodalash imkoniyatlari va o'zaro aloqa vositasini anglatadi. Tilshunoslikda

tillarning ifoda shakllari va vositalari farqlansa ham mohiyat, mazmun umumiy bo'ladi degan xulosa mavjud. Biroq tillar o'zaro nafaqat qurilishi, balki belgilarning semantikasi, semiotikasiga ko'ra ham ajralib turadi. Bu tildagi leksik birliklarning semantic tahlilida yuzaga chiqib so'zlar milliy lisoniy tasvir elementi sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Odob, axloq normalari turli mintaqalarda milliy, madaniy, diniy tushunchalar negizida shakllanadi. Shuning uchun muayyan madaniy, diniy mushtaraklikka ega bo'lgan xalqlarda bu normalar umumiy jihatlarga ega bo'ladi. Biroq axloq va odob normalarini ifodalaydigan leksik birliklarni to'laqonli xususiy (milliy) lisoniy tasvir elementlari deb bo'lmaydi. Zero, bu kategoriyada butun insoniyat uchun birdek ma'no kasb etuvchi, umumiy mohiyatga ega leksik birliklar mavjud. Shu boisdan umuman boshqa tillar oilasiga mansub, farqli tizimga ega o'zbek tillarida umumiy semantic tarkibga, ma'no ko'lamiga ega xulq-atvor umumiy semali leksemalar kuzatiladi. Masalan, *soddalik, muloyimlik, ochiqlik, rostgo'ylik* kabi leksemalardir.

Jumladan, So'rashmoq, salomlashmoq, muloyimlashmoq, qo'pollashmoq, uyalmoq va boshqalar.

Mazkur so'zlarning umumiy semalari xulq-atvor, nutqiy faoliyat, muloqot jarayoni, ijobiy konnotatsiya, boshlanish stadiyasini ifodalasa, ularning hajmiy mutanosibligini ham alohida ta'kidlash lozim. Ushbu so'zlarning umumiy semalari xulq-atvor, nutqiy faoliyat, muloqot jarayoni, ijobiy konnotatsiya hamda uzviylik, va muomalaning o'zgarganligiga ishora bo'ladi.

O'zbek tillari semantic tizimida xulq-atvor fe'llarida ma'no ko'lam va qamroviga ko'ra ekvivalent fe'llar mavjud, ayrim hollarda ifoda shakllari farq qiladi.

Olamning lisoniy tasviri fandagi antroposentrik yondashuvlar natijasi o'laroq yuzaga kelgan kognitiv lingvistika, pragmalogvistika va lingvomadaniyatshunoslik kabi tarmoqlarni umumlashtiruvchi istiloh deyish mumkin. Tilni muloqot vositasi deb, tadqiq markaziga insonni qo'ygan holda o'rganish o'z ibtidosini sistem-struktur yondashuvdan oladi. Ushbu yangi tarmoqlar taraqqiy etib borar ekan, borliqni tizimli

o'rganish, undagi har bir elementning munosabatlari, rolini aniqlash ilm-fan uchun hali o'z dolzarbligini yo'qotmagan yondashuvdir. Sistem yondashuv turli fan tarmoqlarini uyg'unlashtiradi, xulosalarni umumlashtiradi.

Tilshunoslikda ham sistemaviy yondashuv taraqqiyotning yangi bosqichiga ko'tarilib til tizimini o'rganishdan tilning borliqdagi o'rni ijtimoiy ong, inson psixologiyasi, madaniyat, mantiq va falsafiy qarashlar bilan aloqasi, ularni o'zida akslantirish imkoniyatlarini aniqlash tomon harakatlanmoqda. Tilni tizim sifatida o'rganish o'tgan asr boshlarida shakllangan ta'limotdir [1].

Tadqiq obyekti bo'lgan xulq atvor fe'llari til tizimida o'z o'rniga va semantik, grammatik vazifalariga ega. Turli tizimli tillarda fe'lni asosan ikki yirik ma'no guruhiga ajratiladi. O'zbek tilida ham fe'llar ma'no dominantasiga ko'ra holat va harakat semalariga ajratilgan.

Holat semasi quyidagi fe'llarni o'z ichiga oladi:

a) *aqliy faoliyat fe'llari: o'ylamoq, tushunmoq;*

b) *hissiy-emotsional fe'llar: sevmok, nafratlanmoq;*

c) *davomli holat fe'llari: o'tirmok, yashamoq, yotmoq;*

d) *harakat natijasi bo'lgan holat fe'li: qizarmoq, shishmoq;*

e) *ijro holati fe'llari: qotmoq, to'xtamoq;*

f) *sezgi holati: junjikmoq, qizimoq;*

g) *malaka holati: yuksalmoq, erishmoq;*

h) *obrazli holat: qaynamok, huvillamoq.*

Harakat semasi quyidagi fe'llarni o'z ichiga oladi:

a) *jismoniy faoliyat fe'llari: sakramok, yugurmoq;*

b) *mexanik harakat fe'llari: aylanmoq, tebranmoq;*

c) *maishiy faoliyat fe'llari: tozalamoq, pishirmok, yemoq, parvarishlamok;*

Semantik tasnifning quyi pog'onalarida holat ham, harakat ham bir necha oraliq ma'no turlariga tasniflanadi: [2].

Oraliq ma'no turlari quyidagi fe'llarni o'z ichiga oladi. Ular:

a) *nutqiy faoliyat fe'llari: so'ramok, gaplashmoq;*

b) *biologik jarayon fe'llari: so'limok, gullamoq;*

c) *fiziologik fe'llar: kasallanmoq, tuzalmoq, istimalamoq*

d) ba'zan fe'llar harakat va holatga ajraladi deyilsa, boshqa adabiyotlarda harakat, holat va kazatuv fe'l turlari keltiriladi [3].

Tilning ma'no tasnifida muammoli jihatlar ham ko'zga tashlanadi. Jumladan, nutqiy faoliyat fe'llari ayni qaysi ma'no turiga oidligi haqida xulosa qilish qiyin. Jumladan, inson yuz ifodasi, mimik harakatlar dinamikaning sustligi sabab holat turiga yaqin keladi. Bundan kelib chiqadiki, fe'llar holat va harakatdan tashqari yana oraliq ma'no turlariga bo'linadi. Xulq-atvor fe'llari guruhi tarkibida ham holat, harakat hamda oraliq ma'nolarini ifodalovchi leksemalar mavjud. Leksema ma'nosidagi dominant semalarni inobatga olib guruhning ma'no tasnifini quyidagi ko'rinishda shakllantirish mumkin.

Nutqiy xulq fe'llari muloqot jarayoniga oid, insonning muloqot jarayonida so'z tanlash, ovoz tembri kabi xususiyatlariga ishora qiluvchi leksemalar bo'ladi. Masalan: *salomlashmoq, tortishmoq, yarashmoq, xayrlashmoq, qo'pollashmoq, maqtamoq, muloyimlashmoq, baqirmok, aldamoq.* Nutq fe'llarining barchasi ham o'z semik tarkibida kishining xulq-atvoriga yaqqol ishora qilavermaydi. Xususan, *so'ramok, aytmok, gapirmok* kabi fe'llar uslubiy jihatdan neytral, ularning semik tarkibi xulqni subyektiv baholash uchun asos bo'la olmaydi. Shuning uchun tanlab olingan so'zlar uslubiy jihatdan yaqqol ijobiy yoki salbiy ifoda semasiga ega bo'lishi kerak.

Xatti-harakat xulqi fe'llari ham muloqot jarayonida yuzaga keluvchi harakatlarni qamraydi. Bu xatti-harakat xulqi fe'llari ham ijobiy hamda salbiy semalariga ko'ra o'zaro zidlashishi mumkin. Masalan, *quchoqlashmoq, ta'zim qilmoq, ko'maklashmoq, kulmoq, siltamoq, tabassum qilmoq, yig'lamoq* kabi fe'llar muloqot jarayonida kishi xulq-atvorini ochib beradigan noverbal xatti-harakatni ifodalaydi. Shu bilan birga bu fe'llar muloqot jarayonida so'zlovchining retsipientga

nisbatan munosabatini ham ko'rsatadi. Yuz ifodasi, mikrojestlar va boshqa noverbal muloqot vositalari nutq maqsadi, tomonlarning o'zaro munosabati, kishining tarbiya hamda o'zini tutish madaniyatiga) kabi faktorlarni qamrab oladi. Demak, bu fe'llar ham xuddi nutqiy xulq kabi kishi odobining tashqi, b) ko'zga yaqqol ko'rinadigan ko'ratkichi ekanligini ta'kidlash mumkin.

Axloq fe'li ma'no guruhi esa kishi odobining ichki namunasi, bu fe'llar ruhiy, ma'naviy va hissiy miqyosda bo'ladi, shuning uchun ularni botiniya) xulq-atvor fe'llari deb ta'riflash joiz. Masalan, *uyalmoq, hurmat qilmoq, kechirmoq, achinmoq, b) yumshamoq, qat'iylashmoq, ilhomlanmoq* kabi fe'llar hissiy, aqliy holat semalari vositasida kishining xulq-atvoriga yaqqol ishora qiladi. Bu xulq-atvor turlari kishi tashqi ko'rinishi, xatti-harakatida mutlaqo akslanmasligi yoki qizarish, titrash, hayrat yoki g'azab kabi yuz ifodalarida ko'zga tashlanishi mumkin.

Mana shu uch sema fe'lining lug'aviy ma'nosi tarkibida bo'lsa unda birlikni xulq-atvor fe'llari leksik semantic guruhida markaziy o'rinni egallaydi. Agar leksemdagi nutqiy xulq, xatti-harakat xulqi hamda axloq semalari faqat nutq kontekstida namoyon bo'lsa uni maydon periferiyasiga joylashtirish mumkin.

Demak, nutqiy xulq, xatti-harakat xulqi va axloq ma'no turlari qator fe'llarda uchraydi. Shuning uchun xulq-atvor fe'llarini bir necha ma'no turlari kesimida joylashgan, farqli semik guruhlariga tasniflangan leksemalarni birlashtirib turuvchi oraliq ma'no deb ta'riflaymiz. Fe'l ma'no tasnifida xulq-atvor fe'llarini quyidagicha joylashtirish mumkin:

Holat fe'llari: *uyalmoq, hurmat qilmoq, kechirmoq, afsuslanmoq;*

Harakat fe'llari: *ta'zim qilmoq, ko'maklashmoq, quchoqlashmoq;*

Oraliq fe'llar: *qo'pollashmoq, maqtamoq, muloyimlashmoq, baqirmoq.*

Holat fe'llarining ichki ma'no tasnifida xulq-atvor fe'llari quyidagi guruhlar tarkibiga kiradi. Ular: xulq-atvor semasiga ega holat fe'llari:

Hissiy holat: *kechirmoq, to'lqinlanmoq, g'azablanmoq.*

Aqliy faoliyat: *qat'iylashmoq, ilhomlanmoq.*

Harakat fe'llarining ichki ma'no tasnifida xulq-atvor fe'llari quyidagi guruhlar tarkibiga kiradi. Ular: Xulq-atvor semasiga ega harakat fe'llari:

Jismoniy harakat: *ta'zim qilmoq, ko'maklashmoq, quchoqlashmoq.*

Nutqiy faoliyat (qisman harakat fe'li): *qo'pollashmoq, maqtamoq, muloyimlashmoq, baqirmoq.*

Xulosa. Ushbu natijalar o'zbek tilining xulq-atvor fe'llari tizimini struktur, semantik, leksikografik aspektlarda o'rganishda nazariy manba vazifasini o'taydi. Shuningdek, turli sohalarida xulq-atvor fe'llari bo'yicha fundamental va innovatsion tadqiqotlarni olib borishda, fe'lni grammatik, semantik ko'rsatkichlariga ko'ra tizimlashtirish, tartibga solishda nazariy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Апресян Ю. Идеи и методы современной структурной лингвистики. [Краткий очерк], М., 1966.
2. Hojiyev A., "O'zbek tilining izohli lug'ati" 2 jildli lug'at, 1981.
3. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili system leksikologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
4. Iskandarova, Sh. O'zbek tili leksikasini semantic maydon sifatida o'rganish (shaxs mikro maydoni). Filol. fanlari dokt. ... dis. avtoreferati. – Toshkent, 2005.
5. Rasulov R. O'zbek tili fe'llarining ma'no tuzilishi. – Toshkent, 2008. – 144b.
6. Elchayev Z. Xulq-atvor fe'llarining so'z turkumlari va til tizimidagi o'rni. Tamaddun nuri, Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal, 53-62 betlar, 2023-yil, 12-son.

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА НА ЛИТЕРАТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Жонтемирова Заррина Отабековна
Преподаватель Узбекско-Финского педагогического
института

INTERNETNING ADABIY TA'LIMGA TA'SIRI

Jontemirova Zarrina Otabekovna
O'zbek-Fin Pedagogika instituti o'qituvchisi
**INFLUENCE OF THE INTERNET ON
LITERARY EDUCATION**

Jontemirova Zarrina Otabekovna
Teacher at the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

<https://orcid.org/0044-0430-0303-0033>
Zarrina@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние Интернета, в том числе компьютерных технологий в обучении литературе. В сегодняшнее время литература существует в двух разновидностях: в бумажном и в сетевом. Последний вариант отражает в себе разные функции и возможности, которые активно применяются в сфере образования. Исследование влияния Интернета на литературное образование позволяет глубже понять специфику данного процесса, что очень важно в веке активных развитий технологий, гаджетов.

Ключевые слова: Интернет, сеть, сетевая литература, сайт, образовательные платформы, сетевые проекты, автор, читатель, онлайн-ресурсы.

Annotatsiya: Ushbu maqola adabiyotni o'qitishda Internet, jumladan, kompyuter texnologiyalarining ta'sirini o'rganadi. Hozirgi kunda adabiyot ikki xilda mavjud bo'lib bunda onlayn ta'lim sohasida faol qo'llaniladigan turli funksiyalar va imkoniyatlarni aks ettiradi. Internetning adabiy ta'limga ta'sirini o'rganish texnologiya va gadjetlarning faol rivojlanishi davrida juda muhim bo'lgan ushbu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: Internet, tarmoq, onlayn adabiyotlar, veb-sayt, ta'lim platformalari, tarmoq loyihalari, muallif, o'quvchi, onlayn resurslar.

Abstract: This article examines the influence of the Internet, including computer technology, in teaching literature. Nowadays, literature exists in two varieties: paper and online. The latter option reflects various functions and capabilities that are actively used in the field of education. Studying the influence of the Internet on literary education allows us to better understand the specifics of this process, which is very important in the age of active development of technology and gadgets.

Key words: Internet, network, online literature, website, educational platforms, network projects, author, reader, online resources.

Введение. Современный процесс развития человеческого общества невозможно представить без функционирования Интернета. «Сейчас интернет - это не просто сеть, а целая информационная вселенная, подчиняющаяся техническим, социальным и государственным законам в различных ее частях» [3]. В связи с развитием Интернета и компьютерных технологий многие сферы нашей жизни как работа, хобби, образование активно развиваются в онлайн режиме, что позволяет нам облегчить некоторые процессы, как поиск нужного материала, обмен информацией, общение, учеба и многое др. В этом плане литература тоже не стала исключением. Усовершенствование языка программирования и появление электронных текстов стали новым началом в литературе. В конце XX века она разделяется на такие виды как «традиционная литература» и «сетевая литература». Традиционная литература существует и распространяется в бумажном виде. Сетевая литература или сетература функционирует благодаря компьютерной сети и распространяется в электронном формате. Стоит отметить, что важно рассмотреть сетературу как продолжение традиционной бумажной литературы.

«Сетевая литература (сетература) – вид творчества, конечный продукт которого (художественное произведение) размещается в компьютерной сети, может неоднократно редактироваться и быть доступным многим потребителям (читателям) одновременно. Обычная литература, перенесенная в сеть, не является Сетевой литературой» [2].

Обзор литературы. В зарубежной литературе сетература имеет разные названия, такие как «Electronic literature, Digital literature, Cybertext или – конкретно для произведений художественной литературы, публикуемых в Интернете, - Network fiction (NF)» [4.22]. Электронные книги, как формат существования сетевых текстов, имеют ряд преимуществ, к ним относятся следующие:

- настройки изображения. Возможность изменять размер шрифта позволяет читать книги людям, которые в принципе не могут этого

сделать из-за мелкого нерегулируемого шрифта бумажных книг;

- компактность и портативность. Сотни и тысячи книг могут храниться на одном устройстве, кроме того, телефонное устройство обычно меньше и легче бумажной книги;

- стоимость текста. Многие тексты в электронном виде бесплатны или стоят дешевле, чем при покупке обычной бумажной книги;

- дополнительные возможности. Устройство способно осуществлять текстовый поиск, гипертекстовую навигацию, просматривать заметки кадровые заметки, электронные закладки, словарь. Электронная книга позволяет не только читать текст, но и просматривать анимацию, медиа клипы или воспроизводить аудиокниги;

- экологичность. Чтобы прочитать текст в электронной книге, вам не нужна бумага, для изготовления которой вырубаются леса;

- безопасность для астматиков и аллергиков, чувствительных к бытовой и бумажной пыли;

- доступность. Если электронное устройство имеет доступ к Интернету, это позволяет пользователю всегда скачать любую книгу с соответствующих сайтов (например, с электронных библиотек).

Но, следует отметить, что ни гаджеты, ни электронные книги, ни мониторы компьютеров и других технических устройств не могут заменить бумажную книгу. Важно рассматривать литературу в сети как часть эволюции традиционной литературы.

При рассмотрении влияния Интернета на литературное образование стоит обратить внимание на тот факт, что в веке технологий намного доступнее искать нужную информацию или материал в онлайн режиме. Это позволяет сэкономить время, энергию и денежные средства. Особенное учащимся школ и вузов все перечисленные факторы являются актуальными. В этом плане важно обратить внимание на Интернет-ресурсы, что в определенной мере является частью сетевой литературы, но к литературе в сети, в основном, еще относится и творческий процесс, на основе которого создаются художественные тексты. Данное явление привлекает многих школьников и студентов, которые заинтересованы в

литературный процесс. Тенденции современного сетевого литературного процесса таковы, что они позволяют пользователем Интернета создать свой блог или личную страницу в социальных сетях и опубликовать с помощью их свои художественные тексты, что делает Интернет доступной площадкой для молодых начинающих писателей. Следующий немаловажный фактор, который превращает сетевую среду востребованной, заключается в том, что молодые читатели современной русской литературы могут задавать интересующие их вопросы авторам произведений. Например, в сегодняшний момент такие писатели как Д.Бавильский, Л.Петрушевская, Д.Рубина, З.Прилепин, В.Пелевин и др. имеют свою личную страницу в социальных сетях, блог или сайт, что является средством установления обратной связи между ними и читателями. Кроме обратной связи сетевая литература позволяет пользователям сети участвовать в литературном обсуждении, так как социальные сети, блоги, сайты имеют раздел для комментариев, что становится благоприятной почвой для самовыражения. В данных разделах бывают и споры, бурные обсуждения, часто сами пользователи оставляют, созданные ими стихотворения или маленькие рассказы, эссе, что помогает развивать писательские навыки и умения, кроме этого, узнать мнения остальных пользователей.

Методология исследования.

Литература в Интернете является хранилищем информации и разных материалов, что упрощает процесс их поиска. Существует разных источников материалов в зависимости от их формы и содержания. Например, золотой фонд классической литературы можно найти в онлайн библиотеках. Электронные каталоги онлайн библиотек имеют упорядоченную систему, что помогает найти нужную книгу или автора. Такие электронные хранилища как «Электронная библиотека художественной литературы» (<http://www.e-kniga.ru/index.htm>), «Публичная электронная библиотека» (<http://public-library.ru/>), «Интернет-библиотека Алексея Комарова» (<http://ilibrary.ru/>) посвящены золотому фонду русской литературы.

В просторах сети существуют порталы и сайты, которые ведут свою деятельность в сфере исследования литературы. Проекты «Arzamas», «Лекториум», «Полка», «Журнальный зал» являются яркими примерами в этом направлении.

Особенность проекта Arzamas заключается в том, что он содержит материалы, связанные не только с литературой, но и культурой в целом. «The Calvert Journal (англ.) рус. называет Arzamas «одной из лидирующих российских платформ самообразования» [1]. Таким образом, сайт имеет такие разделы как история, литература, искусство, философия и антропология. Параллельно имеет образовательные материалы, назначенные и на детской аудитории. Стоит отметить, что эстетический интерфейс привлекает внимание пользователей со своеобразным дизайном.

Материалы проекта «Лекториум» тоже направлены на самообразования и содержит такие разделы, как онлайн-курсы, медиатека онлайн-школы, стримы, хобби курсы. Информации о литературе можно найти в двух форматах в текстовом и в виде видео.

Деятельность сайтов «Полка», «Журнальный зал» имеют, в принципе, аналогичную формулу функционирования. Выше все перечисленные возможности направлены на использование студенческой аудиторией и стоит отметить, что в них имеются спецпроекты для детской аудитории. Подкасты или небольшие статьи о русской или зарубежной литературе позволяют молодому поколению узнать интересующие их вопросы в удобном для них формате.

Особенно для родителей важно, чтобы их дети умели отфильтровать необходимую информацию от ненужной, это одно из самых актуальных требований сегодняшнего времени, когда важно уметь работать с огромным потоком информации и уметь различать качественный источник материала от фейкового. В этом плане позиция пользователей Интернета играют большую роль, так как деятельность литературных критиков, исследователей и литературоведов не в силах рассмотреть весь процесс, который протекает в сетевой среде. Тогда возникает вопрос что

читать или к какому источнику обратиться? В просторах Интернета этот вопрос разрешается с помощью деятельности пользователей сети. Именно они благодаря своим комментариям или высказываниям часто направляют читателей, это в свою очередь благоприятно влияет на формирование качественной читательской позиции при выборе того или иного художественного материала.

В данный момент в социальных сетях можно найти форумы, клубы или литературные сайты, где пользователи ведут онлайн беседу. Данные объединения созданы на основе определенного литературного направления или предпочтениях самих пользователей. Именно интересы, точнее предпочтения участников сайта соединяют читателей в одну общую группу.

Сайты «LiveLib», «Книгогид», «Литресс» и «Отзовик» являются одновременно рекомендательными сервисами. В бесконечном информационном потоке, где каждый день можно столкнуться с разными книжными изданиями порой сложно остановиться на выборе определенной книги. Вышеперечисленные источники содержат рецензии пользователей Интернета о новинках классической литературы. Жанр рецензии позволяет в краткой форме оценить книгу и выразить свое отношение к творчеству автора. Такой способ помогает пользователю выбрать нужное для него произведение. Данный метод можно применить в школах, вузах, во время литературных обсуждениях, что помогает учащимся знакомиться с творчеством новым для них писателей и, в то же время, выразить свое мнение. Обсуждение можно вести в устной или письменной форме.

Заключение. Таким образом, когда мы говорим о сетевой литературе, то должны

учитывать тот факт, что Интернет как главная среда, в которой функционирует сетевая литература должна рассматриваться в двух аспектах: первое, сеть как источник информации, второе, сеть превращается в площадку для творческого литературного процесса, в котором создаются тексты, пользователи сети, в свою очередь, обмениваются художественными произведениями, созданные ими. Сеть как источник, в которой функционирует сетевая литература включает в себе разных преимуществ, это компактность, доступность, экологичность электронных книг. Интернет дает возможность пользоваться необходимым материалом в текстовым или в виде аудио материала. Аудио подкасты, то есть аудио информации удобно слушать в транспорте, на перерывах и т.д. Данные свойства сетевой литературы можно применить в литературном образовании, с целью повысить эффективность чтения художественных книг, что повышает интерес учащихся к литературному процессу.

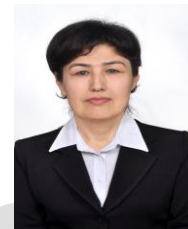
Список использованной литературы

1. Arzamas. Источник: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Arzamas>
2. Гаджиев А. А. Русская сетевая литература: контекст, история, типология, поэтика. Источник: https://bstudy.net/938737/literatura/russkaya_setevaya_literatura_kontekst_istoriya_tipologiya_poetika
3. Елеуков А. Flash не искусство. Культовое эссе. Источник: http://www.stetoskop.narod.ru/steto_cd/03/este3.htm
4. Сарин Л. Современная русская литература в сети: основные художественные тенденции и свойства: дис. канд. филол. наук. - Москва: МПГУ, 2017.

“ALPOMISH” DOSTONIDA TAQIQLARNING MIFOLOGIK ASOSLARI

*Zebiniso Axmedova Jumaqulovna, filologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), Navoiy davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti*

[https://orcid.org/
0009-0002-3034-3920](https://orcid.org/0009-0002-3034-3920)

e-mail:
[axmedovazebiniso2022@
gmail.com](mailto:axmedovazebiniso2022@gmail.com)

MYTHOLOGICAL BASIS OF PROHIBITIONS IN THE EPIC “ALPOMISH”

*Akhmedova Zebiniso Jumakulovna, doctor of philosophy in
philological sciences (PhD), Associate Professor of the Department
of Uzbek Language and Literature, Navoi State Pedagogical
Institute*

МИФОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ЗАПРЕТОВ В ЭПОСЕ “АЛПОМИШ”

*Ахмедова Зебинисо Джумакуловна, доктор философии по
филологическим наукам (PhD), доцент кафедры узбекского
языка и литературы Навоийского государственного
педагогического института*

Annotatsiya: Mazkur maqolada taqiqlarning mifologik asoslari haqida so'z boradi. “Alpomish” dostonida mavjud bo'lgan qushlar bilan bog'liq taqiqning qadimiyatga borib taqaluvchi tarixiy ildizlari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: taqiq, tabu, mifologiya, ibtidoiy jamiyat, totem, qushlar, yovvoyi g'oz.

Abstract: This article examines the mythological basis of prohibitions. The historical roots of the ban on birds in the epic “Alpomish” are analyzed.

Keywords: prohibitions, taboos, mythology, primitive society, totem, birds, wild goose.

Аннотация: В данной статье рассматривается мифологическая основа запретов. Анализируются исторические корни запрета на птиц в эпосе «Алпомиш».

Ключевые слова: запреты, табу, мифология, первобытное общество, тотем, птицы, дикий гусь.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Taqiqlarning mifologik asoslari juda qadimiyatga borib taqaladi. Ibtidoiy jamiyatda insoniyat o'z aqlini tanigandan boshlab axloqiy normalarni tartibga solishga harakat qilgan. Ammo, eng avvalo paydo bo'lgan taqiqlarga tabiat, hayvonlar va qushlar bilan bog'liq hodisalar asos qilib olingan. Shu sababli ham islom dini kirib kelgunga qadar yaratilgan taqiqlar tabiat jismlari, jonzoatlari va koinot yoritqichlari bilan bog'liq. Insoniyatning ilk tasavvurlari natijasida paydo bo'lgan bu tabular o'z mohiyatiga ko'ra bir necha turlarga bo'lingan. Avval tabiat hodisalari bilan bog'liq taqiqlar yaratilgan bo'lsa, keyinchalik ko'pxudolik va tangrichilik bilan aloqador tabular yuzaga kelgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Folklorshunos olimi G.Gaysina islom dini kirib kelgunga qadar yaratilgan boshqird taqiqlarini bir necha turlarga ajratadi: osmon yoritqichlari bilan bog'liq taqiqlar (quyosh, oy, yulduzlar), mifologik personajlar bilan bog'liq taqiqlar (yalmog'iz, dev, pari), tabiat unsurlari bilan bog'liq taqiqlar (yer, suv, olov, havo), totem tabular (muqaddas sanalgan hayvonlar va qushlar)[1;54]. Har bir taqiq turida o'ziga xos xatti-harakatlar yashiringan bo'lib, bu qadimgi insoniyatning tafakkur tarzi va dunyoqarashi bilan bog'liq. Biz ushbu maqolada totemlar bilan bog'lik tabularning ayrim jihatlarini tahlil etishga harakat qilamiz. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, totem

tabular ikki turga ajratildi: hayvonlar bilan bog‘liq taqiqlar va qushlar bilan bog‘liq tabular.

Ibtidoiy jamoa davridan boshlab kishilar bilan hayvonlar toifasi o‘rtasida yaqinlik, qarindoshlik bor degan tushuncha mavjud bo‘lgan. Ayrim urug‘larning paydo bo‘lishini hayvonlar bilan bog‘lashgan. Totemizm odamning hayvon, o‘simlik va jonsiz narsa bilan aloqasi borligi haqidagi e‘tiqod sanalgan. “Totemni o‘ldirish, yeyish mumkin emas, chunki u qabilani himoya qiluvchi deb tushunilgan”[2]. Totemga nisbatan berilgan bu tabularga odamlar qat‘iy rioya qilganlar.

Qadimgi mifologik tasavvurlarga ko‘ra ayiq, bo‘ri, bug‘u, ilon, ot, echki, qo‘y, ho‘kiz, burgut kabi jonivorlar muqaddas totem hisoblangan. Ayiq totemi yoqut, oltoylik, turkiy qavmlar orasida yuzaga kelgan. Oltoyliklar o‘zini ayiqdan tarqalgan deb hisoblashgan [3]. Ayniqsa, turkiy xalqlarda ot, qo‘y, echki, qoramol totemlashtirildi. Hattoki, ular muqaddaslashtirilib, ularning pirlariga atab qurbonliklar ham qilindi. “Chorvadorlar fikricha, har bir hayvonning o‘ziga xos piri bo‘lgan va yilda bir marta mazkur pirga bag‘ishlab qurbonliklar qilingan. Qo‘y piri – Cho‘ponota, qoramol piri Zangiota, otning piri Qambarota, echkining piri – Chig‘atota bo‘lgan [4]. Demak, bundan ko‘rinadiki, totem sifatida muqaddaslashtirilgan hayvonlarning keyinchalik homiylari ham yuzaga kelgan. Olim A.Ashirovning yozishicha, o‘zbeklar orasida ot, sigir, qo‘y va tuyani oyoq bilan tepish ham qadimdan og‘ir gunoh sanalgan. Totem hayvonlarga zarar yetkazish taqiqlangani sababli, hozirgi kunda ham ularga do‘stona munosabatda bo‘lish ongimizga singib qolgan. Masalan, xalqimizda ot muqaddas jonivor hisoblanadi. Uni urish kishiga zarar keltiradi deb hisoblashadi. Go‘yoki, otning devi bo‘lib, jonivorga zarar yetgazganda ot eslab qoladi va, albatta, o‘chini oladi deb o‘ylashadi. Shu sababli ham, folklor asarlarida ot insonning eng qadrdon do‘sti sanaladi va qahramonni kulfatlardan omon saqlaydi. Shuningdek, qushlar bilan bog‘liq taqiqlar ham nihoyatda ko‘p uchraydi. Musicha, kabutar, qaldirg‘och, oqqush kabi qushlar hozir ham muqaddas sanaladi. Qarg‘a qadimgi ertaklarda ham xabarchi, yomonlik elchisi bo‘lsa, burgut, lochin, laylak, turna ezgulik timsoli bo‘lib keladi. Ammo, qadimiy e‘tiqodlarga ko‘ra, oqqush, turna, laylak, kabutar, yovvoyi g‘ozni otish ta‘qiqlangan.

Go‘yoki, kabutarda parilarning joni bor emish. Shu sababli ham ertaklarda parilar kaptar suratida namoyon bo‘ladi. Bu qushlarni otish insonga kulfat keltiradi, baxtsizlik sodir bo‘ladi deb hisoblashgan. Boshqird xalqlarida ham qushlar bilan bog‘liq totemlarda shunday ta‘qiqlar mavjud: “Oqqushni, turnani, yovvoyi g‘ozni otib bo‘lmaydi, qarg‘aydi, baxtsizlik keltiradi” [1;54].

MUHOKAMA/OBСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION

O‘zbek xalq dostonlaridan eng mashhuri bo‘lgan “Alpomish” dostonida ham mana shu totem taqiqlar bilan bog‘liq qarashlar mavjudki, bu hodisa dostonning qadimiy ekanligidan dalolat beradi. Alpomish Qalmoq elida zindonda yotganida bir kuni qarasa yaralangan yovvoyi g‘oz qanotlarini yozib, aylanib turibdi:

“Ey, jonivor Qo‘ng‘irot eldan keldingmi,
Humoyunday menga soya soldingmi,
Tor zindonda mendan xabar oldingmi,
Qarindoshdan elchi bo‘lib keldingmi?
Oh tortsam to‘kilar ko‘zimning yoshi,
Ilohim qurisin podsholar ishi,
Kajga aylangan shum falakning gardishi,
Zindonni aylangan g‘oyibning qushi....
Davlatli xon endi shunday qaradi,
Yolg‘iz g‘ozni u yaqinda ko‘radi...
O‘zin kelib g‘oz zindonga tashladi.” [5;204]

Nega aynan g‘oz? Agar qadimiy mifologiyaga murojaat qilsak, g‘oz haqidagi qarashlar eramizdan oldingi davrlarga borib taqaladi. Misr mifologiyasida yovvoyi g‘oz – quyosh ramzi bo‘lgan. Ba‘zan, Quyosh xudosi Amonning muqaddas qushi sifatida e‘zozlangan. Yunon mifologiyasida esa samo ilohasi Geraning atributi, Apollon xudosining simvoli. G‘ozlar oqqushlarga tenglashtirilgan. Chunki, g‘ozlar ham sevgi, sadoqat, baxt, hushyorlik, ozodlik va ma‘rifat timsoli sifatida e‘zozlangan. Rimni ham g‘ozlarning qag‘illashi gallar hujumidan xabardor etgan. Rossiyaning shimolida g‘oz rasmini uylarga chizish ularni kulfatdan asraydi deb tushunilgan.

Aslida qahramon qiyin vaziyatlarga tushganda yordam beruvchi homiy kuchlardan madad so‘raydi. Bunday vaziyatda dostonida yolg‘iz g‘ozning paydo bo‘lishi ham qiziqarli holat. Ayniqsa, g‘ozning Humoyunday (Xumo qushi, Xumoy) kelishi, zindonni aylanishi, g‘oyibning qushi sifatida talqin etilishida ham muqaddaslik mavjud. Balki, g‘oz

timsoli g'oyibning qushi, ruhlar dunyosidan xabar-chi sifatida tasvirlangandir. Alpomish qarasa o'q tegib g'ozning bir oyog'i singan, bir qanoti mayib bo'lgan. Bu g'ozni Shakaman tog'ida bir kampirning o'g'li otgan bo'lib, g'oz yarador bo'lib yiqilmay ketganiga yigit ko'ksini yerga berib yotgan edi. Yarador g'ozni Alpomish davolab, qanotiga xat bog'lab qayta uchiradi. G'oz Shakaman tog'iga charchab qo'nganda, o'g'lining g'ozni otib qo'yishidan qo'rqqan kampir onasi g'ozni qochirib yuboradi.

Podsholarning qatnab yurar elchisi,

Elchilarning bo'lar ekan tilchisi.

Bu yolg'iz g'oz Alpomish arzachisi,

Qo'ygin bolam, arzachiga o'lim yo'q...

Falak urib sening guling so'lmasin,

Bekning arzachisi bunda o'lmasin...

Qanday bo'lsa yolg'iz g'ozni o'ldirma,

Bu ishingni qo'zim yaxshi bilmagin..

Qo'ygin bolam yolg'iz g'ozga bormagin...[5;207]

Agar matnga e'tibor bersak, yolg'iz g'ozni otish taqiqligini, kulfat keltirishini anglaymiz. Ayniqsa, yolg'iz g'ozni otish qadimgi mifologik qarashlarga ko'ra baxtsizlik olib keladi deb tushunilgan. Yoqut xalqlarida g'oz qushlar xudosi, teleut xalqlarida shomonning yordamchisi sifatida aks ettirilgan. Ma'lumki, shomonlar g'ayb olami bilan muloqotga kiruvchilar deb hisoblangan. Bundan ko'rinadiki, ruhlar olamiga aloqador bo'lganligi sababli muqaddas sanaladi. Hattoki, qadimiy e'tiqodlarga ko'ra, ikki olam o'rtasidagi vositachi sifatida ertaklarda ham tasvirlangan. K.Imomov "O'zbek xalq nasri poetikasi" kitobida qadimgi mifologik ritual-marosimlardan biri "initsiatsiya"da balog'at yoshiga yetgan bo'z o'g'lon - o'smirning urug'-qabila tartiblarini buza boshlashi (ya'ni tabu-taqiqni buzishi) haqidagi fikrlari mavjud. Initsiatsiya-o'smirning balog'at yoshiga yetib erkak qatoriga o'tish davrida qatnashishi shart bo'lgan diniy marosim hisoblangan. Mifologik tushunchaga ko'ra, taqiqni buzgan o'lgan, ritual marosimda qatnashgach qayta tirilgan, tug'ilgan sanalishi taqiqning ildizlari juda qadim zamonlarga borib taqalishidan dalolat beradi. Marosim zaminida ham shomon va o'smir o'rtasidagi taqiqni buzish holati dostonida yillar o'tishi bilan transformatsiyaga uchrab, balki kampir va o'g'li munosabatlari orqali aks ettirilgan bo'lsa ajab emas. Shomonning vazifasi o'smirni falokatdan qutqarib qolish. Dostonida esa

kampirning maqsadi xat olib ketayotgan g'oyibning qushi sanalgan – g'ozni qutqarish. Chunki, kampir o'smirni qarg'ishdan asraydi. Masalan, "G'ozlar-oqqushlar" nomli rus xalq ertagida ukasi Ivanushka –bu initsiatsiya-sinovdan o'tuvchi o'smir timsoli bo'lsa, opasi Alyonushka –unga yordam beruvchi ruhoniyyat - shomon ramzidir. Ertakdagi yalmog'izning yordamchilari g'ozlar esa, o'liklar va tiriklar dunyosi o'rtasidagi ruh tashuvchilaridir. Ya'ni ruhlar dunyosi vakillari sifatida ramziy ma'no tashiydi. Ammo, keyinchalik yolg'izni g'ozni otish taqiqi kengaytirilib, dostonida bu g'oz Alpomishning arzachisi, uning ko'makchisi sifatida kampir tomonidan himoya qilinadi. Go'yoki, uni otish baxtsizlik keltiradi. Bu motiv dostonning qadimiyligini va davrlar o'tishi bilan uning funksiyasi biroz o'zgarishlarga uchraganligini anglatadi. Folklor janrlari tarkibidagi taqiqlarni o'rganish insoniyat taraqqiyoti davomida yaratilgan qadimiy e'tiqodlarning o'tmish zamonlarga borib taqalishidan dalolat beradi. Ibtidoiy jamiyatga xos bunday taqiqlarning xalq og'zaki ijodi namunalarida uchrashi bu asarlarning qadimiyligini bildiradi. Chunki, totemizm va animizm bilan bog'liq taqiqlar bag'rida ham xalqimizning tarixi va o'tmishi bilan aloqador e'tiqodlar, marosimlar va qadriyatlar yashiringan.

XULOSA(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/ CONCLUSION).

Xulosa sifatida shuni aytish muhimki, totem hisoblangan g'oz timsoli tahlili orqali taqiqlarning folklor asarlari strukturasi shakllanishida muhim funksiyani bajarganligini anglash mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Гайсина Ф.Ф. Запреты как фольклорный жанр в традиционной культуре башкир: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Казан., 2013. –Стр 54.
2. Жалолов Ф.Ўзбек фольклориди жанрлараро муносабат. Тошкент, "Фан" нашриёти, 1979. 13-бет.
3. Потапов А.П. Пережитки культ медведя у алтайских тюрков // Этнограф-исследователь. – Л., 1928. – №2-3. – С.7.
4. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. Тошкент, Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2007, 149-бет.
5. Алпомиш. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1985. 204-бет.

ARTISTIC INTERPRETATION OF BABUR'S GREAT BABURNAMA AND LYRIC WORKS IN UZBEK LITERATURE

Anarkulova Zubayda

An English Teacher of the Integrated English Course N3,
Uzbekistan State World Languages University Tashkent,
Uzbekistan

BOBURNING BUYUK "BOBURNOMA"SI VA LIRIK ASARLARINING O'ZBEK ADABIYOTIDA BADIY TALQINI

Anarkulova Zubayda

Ingliz tili integrallashgan kursi №3 ingliz tili o'qituvchisi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Toshkent, O'zbekiston

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВЕЛИКОЙ "БАБУРНОМЫ" И ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ БАБУРА В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Анаркулова Зубайда

Интегрированный курс английского языка №3 учитель английского языка,
Узбекский государственный университет мировых языков,

Ташкент, Узбекистан

<https://orcid.org/0009-0007-2703-1658>

E-mail:

zubaydaanarkulova@gmail.com

Annotation: The article provides a comprehensive overview of the life, accomplishments, and cultural impact of Zahiriddin Muhammad Babur, a prominent Central Asian figure known for his roles as a poet, king, and conqueror. Babur's early life, rise to power, and establishment of the Mughal Dynasty in India are detailed, highlighting his military prowess and diplomatic strategies. His literary contributions, including the renowned "Baburnama" and "Kabul Devonu," are explored, showcasing his poetic talent and scholarly pursuits. The article also discusses Babur's influence on literature and culture, with translations of his works into various languages and adaptations into novels by Western and Indian authors.

Key words: poet, king, translator, great Mughal, ruboi, aruz.

Annotatsiya: Maqolada shoir, podshoh va bosqinchi nomlari bilan tanilgan O'rta Osiyoning atoqli arbobi Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti, erishgan yutuqlari va madaniy ta'siri haqida atroflicha ma'lumot berilgan. Boburning ilk hayoti, hokimiyat tepasiga ko'tarilishi va Hindistonda Mo'g'ullar sulolasining o'rnatilishi batafsil yoritilgan bo'lib, uning harbiy mahorati va diplomatik strategiyasi yoritilgan. Uning adabiy asarlari, jumladan, mashhur "Boburnoma" va "Kobul devonu" o'rganilib, uning shoirlik iste'dodi va ilmiy izlanishlari namoyon bo'ladi. Maqolada, shuningdek, Boburning adabiyot va madaniyatga ta'siri, uning asarlarining turli tillarga tarjimalari, G'arb va Hindiston mualliflari romanlariga moslashtirilgani haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: shoir, podshoh, tarjimon, ulug' mo'g'ul, ruboiy, aruz.

Central Asian poet, king, and conquistador Zahiriddin Muhammad Babur is well-known. The ruler of Fergana Valley, whose father was named Umar Sheikh Mirzo, was the family he was born into on February 14, 1483, in Andijan. Yungus Khan was the ruler, and Babur's mother was a princess by the name of Qutlaq Nigar Khanum.

Following his father's untimely death at the age of twelve, he ascended to the throne and initiated a bloody power struggle in Mawarannahr. Babur fought at the Battles of Samarkand in 1494–1496 when he was still a youth. It was there that he first faced Sheybani Khan, his greatest foe, and this encounter had a significant influence on Babur's

destiny. Babur was involved in military operations and conflicts throughout the most of his life. In an attempt to form a new Temurid state, he failed to bring the divided parts of Mawarannahr together. When he traveled with his forces to India in 1526, his desire came true. The 300-year-old Great Mughal Dynasty in India was established by Babur, who was successful in setting the foundation for it. The propagation of education among the general public and the development of peace among the peoples were central to his views. At 1530, he passed away at Agra on December 26. After being moved to Kabul, his tomb was originally located in Agra. Babur was a brilliant poet in addition to his military and political endeavors; his rubais, or lyric quatrains, bring joy and inspiration to a huge number of individuals. One of his most well-known oriental literary masterpieces, "Baburnama," is recognized around the world. Babur's collection of his lifelong personal letters, compiled into a one text, is called "Baburnama." Beyond providing an account of the author's own life, "Baburnama" is an invaluable resource for researching the history, customs, and way of life of the numerous peoples, plants, and animals that Babur encountered.

His poetic legacy was collected in 1519 in Kabul and published as "Kabul Devonu." In 1528, "Boburnoma" was translated into Farsiy/Persian in 1586, into Dutch by Vitsen in 1705, into English in 1826 by J. Layden and V. Erskin, into French in 1871 by P. de Kurtail, into Turkish in the XXth century by Rashit Rahmat, and into Russian by Michail Salye. From 1826 to 1985, "Boburnama" was translated four times into English (1826, 1905, 1921, 1922), three times into French (1878, 1980, 1985), and just once into German. Among these are the novels "Boburhan" by Flora Ann Stealing (Paris, 1940), "Bobur" by Fernand Grenardning (Paris, 1930), "Bobur-Tiger" by Garold Lamb (New York, 1961), and "Bobur and his ancestors or Great Moguls" by Vamber Gaskoin (New York, 1980). The Indian writer Munil'al penned six novels on Boburids. "Boburnoma" was praised by Russian and Western European scientists like Veselovskiy, Ilimskiy, Erskin, Eduard Holden, and Elfiniston. In his book "The Discovering of India," Javaharlal Neru discusses Bobur and his generation's impact on the development of India and the world's culture. Uzbek writers such as Qodirov P., Bayqobilov B.,

and Sultonov H. devoted their novels, short stories, and "doston" to Bobur. Zohidov V., Azimjonova S., Shamsiyev P., and Hasanov S. authored works about Bobur's creative activity. Scientists from the National University of Uzbekistan conducted research on Bobur's lyric poetry style based on his work "Mubayyin" in recent years. Bobur's "Mubayyin-l-zakot" provides details about the 1521 tax work. And his masterpiece, "Muxtasar," written between 1523 and 1525, is about "aruz". These two works have survived until today. Bobur was also a translator. He translated the work "Volidiya" by Hoja Ahror from Persian/Farsi to Uzbek. Bobur is also known to have written books like "Harb ishi" (military work) and "Musiqqa ilmi" ("The knowledge of Music"), but they were not found. Babur's poetry also addressed morality and spiritual perfection in man. The poet raises a person, treats him with respect, and instills in him a sense of human dignity. He dismisses everything that contradicts him. According to Babur, selfishness, greed, and vanity are all negative qualities that can destroy a person. The poet delivers genuine advice to others. In his rubric, he discusses how a person should cultivate the highest moral characteristics in him.

In discussing this topic, the poet sees kindness, generosity, dignity, and honesty as the primary goals of human life. He views friendship as the most fundamental aspect of human nature and a tremendous force in the struggle against the enemy. While discussing Babur's artistic language, it is important to highlight its general accessibility, clarity, conciseness, and simplicity. Loud language and intricate expressions irritate the poet. Babur's writings include a wide palette of emotions and experiences that readers may easily perceive thanks to his straightforward style. Babur advises refraining from pointless conversation, thinking things through succinctly, plainly, and concisely, and refraining from using language that the other person does not understand. These passages from "Babur-name" unquestionably show how Babur's poetry talent had a profound and palpable impact on the pictorial language of his prose works, which contributed to his wide-ranging appeal and exceptional artistic beauty. Babur's poetry ability is demonstrated by his innovative and literary style, as well as by his deft use of the native language's most

expressive devices to recreate imaginatively original folk art sources. His "Treatise on Aruz," one of his scholarly works, held a particular place in the advancement of Eastern philology. It was the product of an extensive and expert examination of the poetic underpinnings of poetry and the critical development of its accolades. Through the addition of fresh observations, rules, and generalisations, Babur enhanced the theory of prosody—the mechanism used to pronounce stressed and unstressed, long and short syllables in speech—and created a categorisation of its various forms. Arabic, Persian-Tajik, and Turkic poetry are used by him to support his arguments. By doing this, the scientist illustrates the scope and boundless poetic potential of the poetry of the Turkic-speaking peoples, in addition to the relationship and mutual effect of poetry. He valued folk poetry highly, following in the footsteps of Alisher Navoi. He has produced fascinating ethnographic data and insightful information on the many folk song art styles.

The renowned "Baburname" bears witness to the history of the Timurid dynasty and the conflict over the establishment of a dominant force, namely encompassing the period from 1494 to 1529. There are more than ten manuscript versions of "Baburname" at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. Using this as a foundation, the Babur scholar Porso Shamsiev released a critical text of a remarkable work in 1960 after comparing multiple manuscripts. Fitrat (fragments, 1928), Beverizh (1905), N. Ilminsky (1847), and P. Shamsiev (1960) have all published the text of "Baburname."

In addition to writing the book "Mubayin-l-zakat" on taxes, the philosopher and theologian "Mubayin" delineated the five pillars of Islamic Sharia in 1521. There is still no trace of his scientific writings "Music of Ilmi" (the "Science of Music") and "Kharb Ishi" (the "Military Affairs"). Based on

Arabic illustrations, Babur created "Khatti Boburiy," or "Babur's Letter," which is appropriate for Turkic phonetics. The Koran and certain writings by Babur were rewritten in this letter. Additionally, he translated literary works into verse. The greatest Sufi master, Khoja Ahror Vali, a disciple of Bahautdin Nakshbandi, wrote the religious and philosophical treatise "Volidia" (also known as the "Parental Treatise"). A memorial museum called "Babur and his place in the civilisational world" holds more than 500 books and records that were found by members of the worldwide scientific expedition to study Babur's work. The expedition also organised multiple scientific visits in the poet's "footprints." Babur Park has the Ark Ichi monument complex and a symbolic tomb in Andijan.

Of all the men of his era, Babur was the best. Though he built one of the greatest empires in East Asian history, he never wavered in his devotion to his homeland, spending the remainder of his life attempting to forge cordial and diplomatic relations with Andijan, the city of his birth. We are the generation of Zahiriddin Muhammad Babur.

REFERENCES

1. Zakhiriddin Muhammad Babur (life and work). Tashkent. Teacher, 1995.
2. Умарова М. Ю. Иждокор шахс ва қахрамон муаммосининг назарий асослари //Международный журнал искусство слова. – 2020. – Т.– №3.
3. U.M.Yunusovna, V.S.Abdivahabovich, P.S.Sobirjonovna, English and Uzbek Historical Novel and its Development. Telematique, 7807-7812.
4. <https://zienjournals.com/index.php/tjpch/article/view/2719>
5. <https://depts.washington.edu/silkroad/texts/babur/babur1.html>

Q'ZBEK TILIDA ARABCHA KO'PLIK SHAKLLARINING QO'LLANILISHI

*Muratkulov Amanulla Tursunkulovich,
Guliston davlat universiteti "O'zbek tilshunosligi" kafedrasida
katta o'qituvchisi*

USE OF ARABIC PLURAL FORMS IN UZBEK

*Muratkulov Amanulla Tursunkulovich, Gulistan state university
department of uzbek linguistics head teacher*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРАБСКИХ ФОРМ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

*Мураткулов Аманулла Турсункулович,
Кафедра узбекского языкознания Гулистанского государственного
университета, старший учитель*

[https://orcid.org/
0009-0008-9481-
3710](https://orcid.org/0009-0008-9481-3710)
[amanulla.muratkulo
v@mail.ru](mailto:amanulla.muratkulov@mail.ru)

Annotatsiya: Mazkur maqola o'zbek tilshunosligi terminlarida arabcha ko'plik shaklidagi so'zlarning qo'llanilishi, termin o'rtasidagi aloqadorlik masalalari, tilshunoslik terminlarining o'ziga xos xususiyatlari kabi masalalarga bag'ishlanadi.

Tayanch so'z va iboralar: ulamo, a'mol, a'fol, maloika, Mashoyix, fuqaro, avliyo, sahoba, rusum, inshoot, aqvom, arbob, hudud, asbob, arvoh.

Abstract. This article is devoted to issues such as the use of Arabic plural words in Uzbek linguistics terms, issues of relationship between terms, specific features of linguistic terms.

Basic words and phrases: ulamo, amal, afol, maloika, Mashoyikh, citizen, saint, companion, rusum, structure, aqwat, figure, territory, instrument, ghost.

Аннотация: Данная статья будет посвящена таким вопросам, как использование арабских слов во множественном числе в терминах узбекского языкознания, вопросы взаимосвязи между терминами, особенности лингвистических терминов.

Базовые слова и фразы: Улама, Адам, адфол, малойка, машойиха, гражданин, святой, сподвижник, русум, инстанция, агвом, фигура, территория, инструмент, призрак.

Ma'lumki, o'zbek tili leksik boyligini shu tilning o'ziga xos leksik qatlami bilan birga o'zlashgan qatlam ham tashkil qiladi. Xalqlar o'rtasida turli sohalardagi o'zaro aloqalar u yoki bu xalqning tillariga ta'sir ko'rsatgan. Bir tilga xos bo'lgan fonetik, leksik va boshqa elementlar ikkinchi tilga o'tib, o'zlashib ketgan. O'zbek xalqi xalqlar bilan iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqada bo'lganligi, boshqa tillardan o'zbek tiliga ham ko'plab so'zlarning o'zlashuviga olib keldi. Bu, o'z navbatida, o'zbek tili lug'at sostavida o'zlashgan leksik qatlamni vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Buni arab tili misolida ko'rib chiqamiz.

Eski o'zbek tili va hozirgi o'zbek adabiy tilida arab tiliga xos bo'lgan ko'plik qolipdagi so'zlari

keng iste'moldadir. Masalan: Olim - ulamo, rab-arbob, sabab- asbob, asl-usl, asar- asor, faqir-fuqaro, amal-a'mol, xulq-axloq, had-hudud va h.k
Misol: Ulamoning fasodi ta'm bila va fuqaroning fasodi riyo birla. (Nasoyim ul- muhabbat 85 bet).

Yana : Bu toifaning a'mol va a'fol va muomilot va riyozotdin va ba'zini zikr qilmoq. (Nasoyim ul- muhabbat 85 bet)

Eski o'zbek tili va hozirgi o'zbek adabiy tilida ko'plik qolipidagi arabiy so'zlar ko'plik ma'nosini anglatgani holda keng qo'llanadi.

Malak- maloika, she'r – ash'or, hayvon-hayvonot, sohib –sahoba, ruh-arvoh va h.k. Nabotot va hayvonot kalomining samoi va maoniysiga vuquf topmoq. (Nasoyim ul- muhabbat 85-bet)

Yana: ... Mashoyix diydorlaridin bahramand va shubhatlaridan arjumand ermish. (Nasoyim ul-muhabbat 85-bet)

Yana: Ajdodlari arab bo'lgan shayx Muborak ham Bianadagi xalq harakatida ishtirok etgan. (Humoyun va Akbar 275-bet).

Yana: Chinorning dastlabki ellik – oltmish yildagi o'sishi bir avlod umriga qiyos etgulikdir. (Humoyun va Akbar 286-bet).

1. Hozirgi o'zbek adabiy tilida o'zlashgan arabiy so'zlarning birlik va ko'plik shakli yonma-yon kelib, juft so'zlarni hosil qiladi va ular ma'no kuchaytirish uchun xizmat qiladi. Masalan: Davr - davron, sir - asror, haq - huquq, shart - sharoit, hol - ahvol, rasm - rusum va h.k.

O'zbek adabiy tiliga o'zlashgan arabiy so'zlarning ko'plik shakli birlikdagi shakliga nisbatan kengroq iste'molda. Masalan: siloh - aslaha, valad - avlod, vali -avliyo, nabi - anbiyo, uzv - a'zo va h.k. Bu so'zlarning ko'plik shakli o'zbek tilida mustaqil ma'no beruvchi birlikdagi so'z sifatida keng qo'llanadi.

"Avliyolikning boshlanishi payg'ambarlikning oxiridir". (Nasoyim ul- muhabbat 309-bet)

Yana: Chun anbiyoning ashrafi erdi, qavm-aqvomning ashaddiy... (Nasoyim ul- muhabbat 183-bet ”.

2. Arab tilida bir so'z ikki yoki undan ortiq ko'plik shakliga ega. O'zbek adabiy tiliga ulardan bir shakligina o'zlashgan bo'lib, u birlikdagi ma'nosiga ma'nodosh bo'lgan so'zni ifodalaydi.

Arab tilida ayn so'zi o'zbek tiliga "ko'z" deb tarjima qilinadi. Uning ko'plik shakllari (uyun), (a'yun), (ayon). Bulardan (uyun), (a'yun) "ko'zlar" deb tarjima qilinadi, (a'yon) ko'plik shakli esa o'zbek tiliga o'zlashgan bo'lib, u "ko'zga ko'ringan shaxslar" degan ma'noni anglatadi. M: A'yonlar Akbarga ta'zim qildilar.(Humoyun va Akbar 298 bet)

3. Arab tilida ko'plikdan ko'plik yasash usuli ham mavjud bo'lib bunday "o'ta" ko'plik qolipidagi so'zlar ham o'zbek tilida qo'llanadi.

(dor) – "uy", "turar joy" so'zining ko'pligi (dur) bo'lib, undan (diyor) - ko'plik shakli yasaladi. O'zbek adabiy tilida "diyor" so'zi keng qo'llanilib, u endi faqat, "uy", "turar joy" degan ma'nolarni anglatib qolmay, balki, keng ma'nodagi "yashash joyi", "yurt", "mamlakat" degan ma'nolarni ham bildiradi.

Arab tilida ko'plikdagi otlarga (ot) qo'shimchasi qo'shilib ham "o'ta" ko'plik yasaladi. Masalan: (ajibatun)- so'zidan (ajoibu)- ko'plik- (ajoibot)- (o'ta ko'plik yasalgan). "Ajoib" va "ajoibot" so'zlari o'zbek tilida keng qo'llanadi.

4. Arabiy so'zlarning o'zlashgan ko'plik shakllari hozirgi o'zbek adabiy tilida "g'alati mashhur" iborasi bilan ham qo'llanadi. Xolbuki bu ichki ma'no jihatidan bog'liqlik bo'lsa-da, so'zlar o'zining asosiy bosh ma'nosidan uzoqroq ma'noni anglatib keladi.

Masalan, "insho" so'zining arab tilidagi lug'aviy ma'nosi:

a) Muassasa, qurilish

b) Ijodiy asar, sochma asar, yozuv xat.

O'zbek adabiy tilida insho so'zi faqat "sochma asar", "asar", "yozuv xat" ma'nosini ifodalab keladi. Bu so'zning arab tilidagi ko'plik shakli "inshoot" bo'lib, bu so'z o'zbek adabiy tilida faqat "qurilish", "bino", "imorat" kabi ma'nolardagina qo'llanadi. Yoki, arabiy xotira so'zi g'oya, tushuncha, esda saqlash kabi ma'nolarni anglatrsa, uning ko'plik shakli xavotir o'zbek adabiy tilida o'zining bosh ma'nosidan uzoqroq bo'lgan "tahlika", "qo'rquv" ma'nolarida ishlatiladi.

Shuningdek, munshaat "qurilish", "muassasa" ma'nolarini bildiruvchi arabiy so'zning ko'pligi munshaot, hozirgi o'zbek tilida "mayda nasriy asarlar", "xatlari to'plami" ma'nosida qo'llanadi.

5. Arab tilidagi ko'plik qo'shimchasi (ot) fe'lining funksional formalarni hisoblangan harakat nomi (masdar), va sifatdoshlarga qo'shilib ko'plik shaklini hosil qiladi. Bunday so'zlarning ham birlik, ham ko'plik shakllari o'zbek tilida o'zlashgan bo'lib, keng iste'moldadir. Lekin bu so'zlarning har ikkala shakli ham mustaqil ma'no anglatuvchi so'z bo'lib, boshqa-boshqa grammatik vazifalarni bajaradi.

a) Masalan: " harakat nomi"-masdarga (ot) qo'shilgan.

Islah-islohot (4-bob masdari)

Hisob-hisobot (3-bob masdari)

b) sifatdoshlarga ot qo'shimchasi qo'shilib ko'plik shakllari yasaladi.

Masalan: Mavjud-mavjudot, mahsul-mahsulot.

Otlarda ko'plik shakli asosan -lar affiksi yordamida hosil bo'ladi. Eski o'zbek tilida ham bu affiksning

asosiy vazifasi grammatik ko'plik ma'nosini ifodalashdan iborat bo'lgan:

Dahr bog'i gullari husnin vafosiz erkanin,
Yuzi gul, jismi suman, ko'yi gulistonimg'a ayt. (A. Navoiy)

Qal'alarni, bo'stonlarni, ko'p makonlarni
Vayron etdi hukmronliq degan kasofat. (Dilshodi Barno)

"Ayollar sochi uzun, aqli qisqadur", degonlarga
Tovuqcha aqli yo'q, axlatni titkonlarga o't tushsin
(Anbar Otin)

Ko'nglung istar yorlar birla hamesha shod bo'l,
Mendin-u kimdinki, ko'nglung istamas ozod bo'l.
(A.Navoiy)

Ey raqiblar, siz deyursi: "Ishq so'zidin kech-kech".

Men deyurman: "Ishq so'zidin kechmagayman
hech-hech".(Dilshodi Barno)

-lar affiksi ko'plikdan boshqa ma'nolarni ham ifodalagan. Masalan, mavhum tushunchani bildiradigan otlarga qo'shilganda ko'plikni emas, balki kuchaytirish, ta'kidlash kabi ma'nolarni ifodalaydi:

Ey Navoiy, bor anga mudoq uqubatlarki, bor
Hajrdin dardi-yu lekin vasldin darmoni yo'q.
(A.Navoiy)

Sho'x ikki g'izolingni noz uyqusidin uyg'at,
To uyqulari ketsun, gulzor ichida o'ynat.
(A.Navoiy)

Oshiq o'ldum, bilmadim, yor o'zgalarga yor emish,
Ollah-olloh, ishq aro mudoq balolar bor emish.
(A.Navoiy)

Ishq dardinmu deyin, hajri nabardinmu deyin,
Bu qatiq dardlar aro vasli davosinmu deyin.
(A.Navoiy)

-lar affiksi payt bildiruvchi so'zlarga qo'shilib, grammatik ko'plikni bildirmay, ravish ma'nosini ifodalaydi:

Holo... podshohimiz zamonlarida bir bo'sh chordevor topilmas, uyalurmiz.

(Gulxaniy "Zarbulmasal")

Yillardan ham yiroq bo'ldi zulmatli soat,
Tokay davom etar bundog' alam-razolat (Dilshodi Barno)

Garchi avvallar niyozimni ko'rub noz etti do'st,
Lek holo do'stlug' oyinini soz etti do'st.
(Shermuhammad Munis Xorazmiy)

-lar affiksli shakl hurmat ma'nosini ham ifodalaydi:

→ Bizning jamoamizni Abdulloxonning otalari birlan bizning otalarimizning ayrilgan yeridin to bizga kelguncha tarixlarni bitmay edilar.

(Abulg'oziy Bahodirxon "Shajarayi turk")

→ Abulg'azining o'g'ullari Anusha Muhammad xan atlari kamina atlag'anda o'n to'rt yoshlarinda edilar.
(Bahodirxon "Shajarayi turk")

"Atrok" so'zining asl o'zagi "turk" so'zi bo'lib turkiy asos hisoblanadi va bu so'zning arabcha ko'plik shakli "atrok" shakliga keltirilgan. Demak, arab tilidagi siniq ko'plik sof arabcha so'zlardan yasalmasdan, balki asosi boshqa tildan o'zlashgan otlardan ham ko'plik yasalishini kuzatishimiz mumkin ekan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, arabiy so'zlarning ko'plik shakllari ham eski o'zbek tili va hozirgi o'zbek adabiy tilida keng qo'llangan va ular o'rniga qarab alohida-alohida grammatik funksiyalarni bajarib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hozirgi o'zbek adabiy tili.-Toshkent: O'qituvchi, 1980.-B 120, 251.2.
2. N. Ibrohimov, M. Yusupov. Arab tili grammatikasi, 1-jild. – Toshkent: 1997.
3. Alisher Navoiy "Nasoim-ul muhabbat" asari. – Toshkent, 2002.
4. Pirimqul Qodirov. Humoyun va Akbar. – Toshkent: Sharq, 2006.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA FONETIK MASHQLARNI O'RGATISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARNING O'RNI

Sapayeva Laylo Norbayevna

Osiyo Xalqaro Universiteti magistranti

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING PHONETIC EXERCISES IN THE PRIMARY CLASS

Sapaeva Laylo Norbaevna,

Asia International University Master degree

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ФОНЕТИЧЕСКИМ УПРАЖНЕНИЯМ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Сапаева Лайло Норбаевна

Магистрант Азиатского международного университета

Аннотация: Ushbu maqolada o'quvchilarning fonetik bilimlarini mustahkamlashda, nutqni to'g'ri o'zlashtirish va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni osonlashtirishda, interaktiv, qiziqarli va samarali ta'lim muhitini yaratishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati va bunday texnologiyalar orqali dars jarayonini yanada samarali qilish usul va metodlari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, dars jarayoni, fonika, nutq, mashq, o'qitish, o'quvchi, til.

Abstract: This article discusses the importance of innovative technologies in strengthening students' phonetic knowledge, promoting correct speech acquisition and correct pronunciation of sounds, creating an interactive, interesting and effective educational environment, as well as increasing the effectiveness of the educational process with the help of such technologies. and manufacturing methods are widely covered.

Keywords: education, lesson process, phonics, speech, exercise, teaching, student, language.

Аннотация: В данной статье широко освещается значение инновационных технологий в укреплении фонетических знаний учащихся, облегчении правильного овладения речью и правильного произношения звуков, создании интерактивной, интересной и эффективной учебной среды, а также методов и приемов, позволяющих сделать процесс урока более эффективным с помощью таких технологий.

Ключевые слова: образование, процесс урока, акустика, речь, упражнение, обучение, ученик, язык.

Kirish. Boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni o'rgatish o'quvchilarning tilni to'g'ri, sodda va aniq talaffuz qilishlari uchun katta ahamiyatga ega. Innovatsion texnologiyalar ushbu sohada yuqori samarali va ko'p qirrali usullarni taqdim etadi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning

o'rni ko'rib chiqiladi. Ko'rib chiqilgan natijalar orasida innovatsion texnologiyalar, jumladan, onlayn fonika mashqlari, mobil ilovalar, interfaol darsliklar va boshqa vositalar o'quvchilarning fonetik amaliyotini osonlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilar uchun qiziqarli, interaktiv muhit yaratishga yordam beradi. Ular audio, ovoqli tarjimalar, interfaol darsliklar,

[https://orcid.org/
0009-0008-0408-](https://orcid.org/0009-0008-0408-7613)

[7613](https://orcid.org/0009-0008-0408-7613)

[laylosapayeva385@
gmail.com](mailto:laylosapayeva385@gmail.com)

o'quv o'yinlari va testlarni tinglash imkonini beradi. Fonika mashqlari ko'rib chiqilganda, innovatsion texnologiyalar bilan o'qitishning bir qancha muhim afzalliklari mavjud ekanligi ma'lum bo'ladi. Ular o'quvchilarga retseptiv o'qish imkoniyatini beradi va o'quvchilarga tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va ularni to'g'ri boshqarishga yordam beradi. Shuningdek, ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilar o'z ovozlari va nutq amaliyotlari bo'yicha mahorat ishini bajarishlari mumkin bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlar asosiy til elementlarini, talaffuz qoidalarini va tinglashni rivojlantirish uchun juda muhim bo'lgan mashqlardir. Bu mashqlar o'quvchilarning tilni ixcham va to'g'ri talaffuz qilishiga, tinglash qobiliyatini yaxshilashga, izchilligini yanada rivojlantirishga imkon beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda mamlakatimizda pedagogik texnologiya asoslari, multimediya vositalarining afzalliklari, shuningdek, boshlang'ich sinf darslarini tashkillashtirishda, ya'ni o'quvchilarga fonetik mashqlarni o'rgatishda pedagogik texnologiya va multimediya vositalaridan foydalanish masalalariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy ishlar, ilmiy asarlar va adabiyotlar yaratilmoqda. Xususan, Ishmuhammedov R. va b.q. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" darsligida ta'limning rivojlanish evolyusiyasi, konsepsiyalari, funksiyalari, vazifalari va turlari yoritilgan. Ta'lim faoliyatini rejalashtirish, ta'limda innovatsion texnologiyalarning tadbiiq qilish masalalariga katta e'tibor berilgan. Yo'ldashev J.G'. "Pedagogik texnologiya asoslari" nomli adabiyotida pedagogik texnologiyaning zamonaviy asoslari, o'quv jarayonini boshqarishda reglamentli rejalashtirish, o'qituvchi faoliyatida qo'llash yo'riqnomalari kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, pedagogika sohasini, jumladan, ta'lim muassasalari faoliyatini rivojlantirishning ilmiy nazariy va metodologik muammolari xorijlik olimlardan Matyushkin A.M., Ponolyarov Ya.A., Bepalko V.P., Klarin M.V., va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlar o'quvchilarga tilning harf va tovushlari haqida dastlabki bilimlarni beradi. O'quvchilar harflarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganish orqali kommunikativ tajribalarini yanada rivojlantiradilar.

Fonetik mashqlar o'quvchilarga tilning to'g'ri talaffuzini o'rganishga yordam beradi. Ular tilni qayta qurish va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga undaydi. Tilning chet tillaridan farqli talaffuzi: fonetik mashqlar o'quvchilarga tilning ijtimoiy va boshqa shevalarining talaffuz xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi. Bu ularni boshqa til va madaniyatlarda muloqot qilishga tayyorlaydi. Fonetik mashqlar o'quvchilarga tilning izchilligini, boshqalar bilan muhokama qilishda muhim bo'lgan qoidalarni o'rganishga yordam beradi. Bu mashqlar o'quvchilarning nutq qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga, to'g'ri gaplar tuzishga o'rgatadi. Muloqot ko'nikmalarini takomillashtirish: fonetika o'quvchilarga so'zlar, jumlar va iboralar o'rtasidagi farqni tushunish va izchil ko'rish qobiliyatini oshiradi. Bu ularga o'zini ifoda etishni o'rganishga yordam beradi. O'zlarini tushunish va qo'llab-quvvatlashga o'rgatadi. Boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlar o'quvchilarni sifatli va to'g'ri tinglash muhitini yaratishga olib keladi. Bu mashqlar o'quvchilarning qisqa va uzoq tinglash davrlari o'rtasidagi farqni his qilish va tushunish qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Fonetik mashqlar o'quvchilarning tilni o'zgartirishsiz qabul qilish, kelgusi masalalarda foydalanish, xatolarini tuzatish ko'nikmalarini yanada rivojlantiradi. Bu mashqlar o'quvchilarga og'zaki ham, yozma ham yaxshi muloqot qilishning muhim jihatlarini tushuntiradi. O'quv jarayonida motivatsiyani oshirish: boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni qiziqarli va qulay o'tkazishga interfaol darsliklar, audiovizual materiallar va virtual o'quv markazlari kabi innovatsion texnologiyalar yordam beradi. U o'quvchilarni rag'batlantirish va qiziqishlarini oshirish usullarini samarali bo'lishini ta'minlaydi. O'quvchilarga tilning asosiy qismidagi xatolarni aniqlash va tuzatishga o'rgatadi. Bu mashqlar o'quvchilarning tilni samarali o'rganishi, malakasini oshirishi va mustahkamlashi uchun muhim ahamiyatga ega. Fonetik mashqlar o'quvchilarga mavjud nutqning mnemonik elementlarini tushunishga yordam beradi. Ular nutqning to'g'ri intonatsiyasini o'rganishga va muloqotni rivojlantirish uchun ma'noni yaxshi ifodalashni o'rganishadi. Fonetik mashqlar innovatsion texnologiyalar bilan birgalikda o'rgatilganda o'quvchilarga ko'proq bilish imkonini

beradi. Interaktiv va motivatsion texnologiyalar o'quvchilar uchun qiziqarli multimedia materiallari, interfaol testlar va o'z-o'zini baholash tizimlaridan foydalanish o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlar dars jarayonining muhim qismidir. O'quvchilar uchun tilni to'g'ri o'rganish va talaffuzni rivojlantirish keyingi amaliy va nazariy bilimlar olishida muhim hisoblanadi. Fonetik mashqlar innovatsion texnologiyalar bilan bir qatorda o'quvchilarda ko'proq interaktivlik, motivatsiya va ma'naviy yordam yaratishda muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma savodxonligini oshirishda ona tili va o'qish savodxonligi fanining ahamiyati katta. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan darslar o'zining kichik mazmuni, maqsad va vazifalari bilan ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Zero, ularning zaminida savodxonlik va ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari mujassam. Shu bois o'quvchilarning boshlang'ich ta'lim darslariga qiziqishini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Zero, bolalar boshlang'ich sinflardanoq "dars" degan muqaddas so'zdan charchamasligi, zerikmasligi kerak.

Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish alohida o'qitiladi. Ona tili va o'qish darslari orqali o'quvchining o'qish savodxonligi rivojlanadi. U yozishni va o'qishni o'rganadi. Bu esa o'quvchilarning boshqa fanlarni keyinchalik yaxshi o'zlashtirishlariga yordam beradi. Bunda asosiy rolni boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'ynaydi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonligi o'qituvchidan kasbiy mahorat va bilimni talab qiladi. Bu vazifa o'qituvchi zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. O'qituvchi hamisha shu mas'uliyatni his qilgan holda dars jarayonini tashkil qilishi kerak. Buning uchun ijodkorlik, izlanish, ilg'or va innovatsion texnologiyalar hamda ilg'or o'qituvchilarning darslarida tajribasini oshirishi talab etiladi. Avvalo, o'quvchilarning savodxonligini oshirishda ona tili va o'qish savodxonligini to'g'ri o'qish, so'z boyligini oshirish, keng tafakkurga o'rgatish, nutqini, ongini yuksaltirish kabi qator xususiyatlarni o'rganishnito'g'ri tashkil etish zarur. Ona tili va o'qish savodxonligi fanining asosiy vazifalaridan biri o'quvchining ongini rivojlantirish, tafakkurga o'rgatish, kelajakka sog'lom, ongi bor bolani

tarbiyalashdir. Bola tafakkurini kengaytirishda oddiy so'zlardan murakkab so'zlarga o'tish yosh xususiyatlariga mos ravishda davlat ta'lim standartlari asosida yo'lga qo'yilgani ayniqsa muhimdir. Darsni to'g'ri va samarali tashkil eta olish o'qish samaradorligini oshirish, ma'naviy ozuqa olishning yana bir yo'lidir. Boshqa fanlarda bo'lgani kabi ona tili va o'qishni o'qitishda ham axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirishga, o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Shu boisdan ham ona tili va boshqa darslarda axborot texnologiyalaridan foydalanish davr talabi, deyishimiz mumkin. Ona tili va o'qish darslarida multimedia vositalaridan foydalanish ikkalasiga ham ega ta'lim samaradorligini oshirishda tarbiyaviy ahamiyatga ega. Masalan, ma'lumotlarning xilma-xilligiga erishiladi: matn, rasmlar, bezak, nutq, musiqa, videofilmlardan kliplar, televidenie kadrlari, animatsiya. O'quvchilarning ijodiy faolligini rag'batlantiradi, ta'limga munosabat va o'quvchilarda o'ziga ishonchni shakllantiradi; o'quvchilarning tafakkurini rivojlantiradi; o'zini namoyon etishga imkon beradi; o'quvchi mavzu bo'yicha yangi g'oyalarni bayon etishga va uni o'rganishga aqlan tayyor bo'ladi. Shu jihatlardan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy o'qituvchi hamisha dunyo ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlardan xabardor bo'lishi va ularni o'z faoliyati davomida o'rganib, amalda qo'llay bilishi zarur. Ta'lim dasturiga qo'yiladigan talablar uch qismdan iborat: tavsianoma, fan mazmunining qisqacha tavsifi, talabalarning bilim va ko'nikmalariga qo'yiladigan talablar. Ta'lim dasturining muhim ustuvor belgisi o'quv predmetining maqsad va vazifalarini aniqlashdir. O'quv amaliyotida o'quv dasturi konsentrik (markazlashtirilgan) va tizimli tarzda tuzilgan. O'quv dasturida ta'lim mazmuni yoki o'quv materiallarini yanada takomillashtirish hamda har bir fan o'z o'rnida o'qitilishi nazarda tutiladi. Dasturda belgilangan mazmun darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ko'rgazma vositalari va uslubiy tavsiyalarda to'liq o'z ifodasini topgan. Yangi O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar jadal sur'atlar bilan rivojlanayotganini bugungi kun talablariga javob beradigan, o'quvchilarga har tomonlama bilim berishga mo'ljallangan yangi zamonaviy darsliklar misolida ko'rishimiz mumkin.

Milliy o'quv dasturi asosida tashkil etilgan maqsadli o'quv-amaliy seminarda hududiy trenerlar jamoasi bilan o'tkazilgan o'quv mashg'ulotlaridan shunday xulosa qilish mumkinki, yangi avlod darsliklari kelajak avlod uchun yangi imkoniyatlar sari dadil qadam bo'lib, mustaqil fikrini erkin ifoda eta oladigan avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

O'qish va tushunish kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida ajratilgan topshiriqlarni hozirgacha o'qitishdan maqsad ona tili tilining grammatikasini o'rgatish va tilning tuzilishi bilan bog'liq qonun-qoidalarni yodlash orqali bilim olish edi. Yangi darslikda faqat eng muhim qoidalarga urg'u berilgan, rang-barang tasvirlar va qiziqarli topshiriqlar berilgan bo'lib, bu o'quvchilarning ma'lumotlarni tez va oson o'zlashtirishiga yordam beradi. O'qituvchilar uchun mo'ljallangan "O'qituvchi kitobi", o'quvchilar uchun yozma topshiriqlar bilan "Mashqlar kitobi" ham ishlab chiqildi. Yangi darsliklarda tilning tuzilishiga emas, balki tilning leksikologik-semantik jihatlariga e'tibor qaratilib, so'z va ularning ma'nolari, o'rnini bosuvchi, qo'llanish o'rinlari, lug'at kabi fikrlarni singdirishga asosiy e'tibor qaratilgan. Darslik o'quvchining yoshiga mos, unda rang-barang rasmlar, hayotiy misollar, fikrlashga undaydigan mantiqiy topshiriqlarning mavjudligi, amaliy mashg'ulotlar hayotiy, ya'ni o'quvchi kelajakda qaysi kasb egasi bo'lishidan qat'i nazar, barcha fanlar uning hayotida muhim rol o'ynashi mumkinligini anglab yetadi. Darslikda fanlararo integratsiyaga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, STEAM yondashuvi asosidagi loyihalar topshirilishi darslikning xalqaro standartlariga to'liq javob berishi ko'zda tutilgan. Oldingi darsliklardan olingan matnlarda bolaning yoshiga mosligiga e'tibor bermasdan, didaktik ahamiyatga asosiy o'rin berilgan. Taqdim etilgan didaktikalar yoshga mos kelmaydi, qiziqarli mavzudagi matnlar she'rlarga singdiriladi, matnlar yozuvchilar bilan birgalikda qayta ishlanadi, ammo tushunarsiz bo'lishi mumkin bo'lgan mavzudagi so'zlar tushuntirilmaydi. Yangi darsliklarda bo'lsa, bola tushunishi qiyin bo'lgan so'zlar darslikning orqa tomonidagi maxsus izohli lug'atga joylashtirilgan bo'lib, ular ustida ishlash imkoniyati mavjud. Bundan tashqari alohida bo'lib, gapni tuzishdan to'liq matn yaratishgacha bo'lgan jarayon tizimli ravishda ishlab chiqilgan va bosqichma-bosqich bajarishga moslashtirilgan.

Birinchidan, o'quvchi tashkil etilgan mavzu doirasida kichik matnlar yaratish orqali gaplardagi bo'sh joylarni to'ldirishga kirishadi va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, darslikdagi og'zaki topshiriqlar alohida ishlab chiqilgan, yodlangan she'rni dars davomida aytib berish uchun alohida soat ajratilgan, darslikda bir-birini to'ldiradigan nostandart innovatsion mashqlar va o'z-o'zini kashf etishga qaratilgan topshiriqlar ishlab chiqilgan. Yangi avlod darsliklari nafaqat o'quvchilarni, balki pedagoglarni ham o'z ustida ishlashga, yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion usullar ustida ishlashga, izlanishga chorlaydi. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar o'qituvchilardan yosh avlodning intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishning samarali usullaridan foydalanish uchun bir fan doirasidagi bog'lanishlar asosida o'quvchilarga turli bilimlar berishni taqozo etadi. Jamiyatdagi hodisalarni, ularning tuzilishi, mohiyati va funksiyalarini, qonuniyatlarini o'rganish o'quvchilar ongida taqqoslash, tahlil va sintez, ijodiy fikrlash, dunyoqarashni kengaytirish, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosa chiqarish kabi tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Erkin fikrlaydigan, ijodiy, mustaqil, yetuk avlodni tarbiyalash uchun boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirish zarur. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ona tili va o'qish savodxonligi sinflarida fanlararo integratsiya qonuniyatlarini yaratish, integratsiya tizimini ommalashtirish, ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'limdagi istiqbolli vazifalarni hal etish imkonini beradi. Bugungi kunda muttasil rivojlanib borayotgan ta'lim sohasi yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Internet tarmog'idagi ma'lumotlarning cheksiz ko'pligi tufayli yosh avlodning axborot olishiga hech qanday to'siq yo'q. O'qituvchi ham o'z kasbiga puxta yondashib, darslarni yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etsa, yuksak ta'lim maqsadlariga erishish darajasi kafolatlanadi. Hozirgi jadal rivojlanayotgan davrda o'qituvchi o'z ustida ishlamas, yangi bilimlarni o'zlashtirmasa, avval o'rgangan bilimlari yetarli bo'lmaydi. Har bir o'rganilayotgan mavzu kundalik hayotda ro'y berayotgan voqealar bilan bog'liq bo'lib, qo'llanilgan turli innovatsion texnologiyalar

va dars o'quvchi uchun qiziqarli va esda qolarli bo'lib, samarali natijalarga erishish mumkin.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni o'rgatish til o'rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, til talaffuzini, izchilligini va to'g'ri talaffuzini yaxshilashga yordam beradi. Bu sohadagi innovatsion texnologiyalar o'quvchilarning interaktiv, amaliyotga yo'naltirilganligi va motivatsiyasini oshirish imkonini beradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni o'rgatishda innovatsion texnologiyalar yordamida o'quv jarayonini yanada rivojlantirishning ahamiyati va o'rni ko'rib chiqiladi. Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi va usullari boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni o'rgatish batafsil yoritilgan. Masalan, o'quvchilar uchun audiovizual materiallar, o'qish va tinglashni uyg'unlashtirgan darsliklar, virtual o'quv markazlari, o'z-o'zini baholash tizimlari va boshqalar kiradi. Boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni o'qitishda bir yoki bir nechta innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ta'lim jarayoni va uning natijalariga ta'siri izlanadi. Bu bo'limda boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni o'rgatishda innovatsion texnologiyalarning tadqiqot va o'quv natijalari bayon etilgan. Bu tadqiqotlarda o'quvchilarning til o'rganish va talaffuz qilish ko'nikmalarini oshirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni, o'quv jarayonida qulaylik darajasi va motivatsiya o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinadi. Maqolada boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni

o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'rni ko'rib chiqiladi. O'quvchilar uchun interaktiv, qiziqarli va samarali ta'lim muhitini yaratishda innovatsion texnologiyalar katta ahamiyatga ega. Bu texnologiyalar o'quvchilarning fonetik bilimlarini mustahkamlash, nutqni to'g'ri o'zlashtirish va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni osonlashtiradi. Maqolaga qo'shimcha ravishda boshlang'ich sinflarda fonetik mashqlarni o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha qo'llaniladigan usul va ko'nikmalarni ham yuqori saviyada hayotga tatbiq etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhamedov R. va b.q. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. -T.: 2010.
2. Ishmuhamedov R.J. O'quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash uslubiyoti.-T.: RBIMM.: 2008
3. Ishmuhamedov R.J. va boshq. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari (2-kitob).-T.: TDPU. 2009.
4. Yo'ldashev J.G'. Pedagogik texnologiya asoslari.- T.: 2004
5. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. –М.: Знание. 1989 йил.
6. K.Turg'unboyev, M.Ortiqova "Pedagogik innovatsiya asoslari" – Andijon. "Andijon nashriyot-matbaa". 2011-yil.
7. Mavlonova R.A. Boshlang'ich ta'limda innovatsiya. -T.: 2007.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОМУ ДИАЛОГУ

Эргашева Дилноза Тохировна

*Ассистент-преподаватель кафедры русского языка и
литературы СамГИИЯ*

LINGUISTIC AND DIDACTIC FOUNDATIONS OF TEACHING INTERCULTURAL DIALOGUE

Ergasheva Dilnoza Tokhirovna.

*Assistant Professor of the Department of Russian Language and
Literature of the SamFLI*

MADANIYATLARARO MULOQOTNI O'QITISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI

Ergasheva Dilnoza Toxirovna

SamDCHTI "Rus tili va adabiyoti" kafedrasi assistent-o'qituvchisi

Аннотация: Эта аннотация исследует важность изучения языков в неразрывной связи с миром и культурой народов, говорящих на этих языках. Работа подчеркивает, что полноценное освоение иностранного языка требует понимания его социокультурной контекстуализации, обычаев, традиций, и индивидуальной истории народа, который им владеет. Изучение языка в контексте его культурного окружения способствует более глубокому приобщению к менталитету.

Ключевые слова: межкультурный диалог, иностранный язык, коммуникации, культуры, принцип, разные народы.

Аннотация: Ushbu maqola shu tillarda so'zlashadigan xalqlarning dunyosi va madaniyati bilan uzviy bog'liqlikda tillarni o'rganishning ahamiyatini o'rganadi. Asar chet tilini to'liq o'zlashtirish uning ijtimoiy-madaniy kontekstualizatsiyasi, urf-odatlarini, urf-odatlarini va unga ega bo'lgan xalqning individual tarixini tushunishni talab qilishini ta'kidlaydi. Tilni madaniy muhit kontekstida o'rganish mentalitet bilan chuqurroq tanishishga yordam beradi.

Калит so'zlar: madaniyatlararo muloqot, chet tillari, aloqa, madaniyat, tamoyil, turli xalqlar.

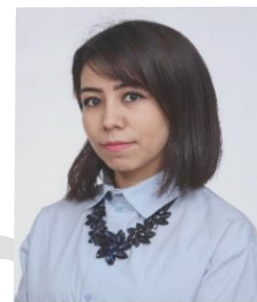
Современный мир характеризуется стремлением людей к интеграции во всех сферах деятельности. Особым показателем социального развития на современном этапе является глобализация, что приводит к интенсивному развитию процессов межкультурного общения и экономического содружества между странами, усилению межличностных контактов. Все это в значительной степени влияет на сознание людей, требуя от нас быть соответствующими современным требованиям. Как следствие, многие наши современники осознали значение владения языками, служащими главным средством при взаимодействии с носителями разных языков, культур и, соответственно, с людьми, имеющими разные представления о мире. Языки, являясь ключом к знаниям, информации, технологиям, открывают широкие

возможности для человека. Успехи людей в науке, культуре и бизнесе сегодня во многом зависят от их уровня владения языками.

Сегодня многим стало понятно, что одного только владения языком далеко недостаточно для успешного контакта с носителями разных языков. Межкультурный диалог протекает в особых условиях, где значение могут иметь разнообразные факторы - сугубо лингвистические, социальные и личностные.

- лингвистические, что связано с теорией лингвистической относительности;

- социальные, проявляющиеся при несовпадении взглядов и точек зрения в оценке фактов и событий; собственнокультурные, возникающие из-за разницы в концептах о мире; этнические, связанные иногда с неверными представлениями, предубеждения-

[https://orcid.org/
0009-0004-6689-0525](https://orcid.org/0009-0004-6689-0525)
[dilnozatoxirovna0@gmail.
com](mailto:dilnozatoxirovna0@gmail.com)

ми; однако, следует отметить, что проблемы данной группы постоянно будут уменьшаться в связи с ростом информации и общей образованности людей;

образовательные, что зависит от разницы в уровнях и вариантах содержания образовательных программ разных стран;

- гносеологические, проявляющиеся в виде разных образов картины мира.

При восприятии человека, носителя другого языка и представителя другой культуры, решающими факторами еще до начала вербальной коммуникации могут стать:

-внешность человека и его одежда;

-его пол;

-национальная принадлежность;

-его мимика, жесты, различные телодвижения, манеры;

-социальное положение и другие факторы.

Эти показатели могут повлиять на субъективную оценку, дать возможность положительно или отрицательно оценить собеседника.

Окончательная оценка человека формируется после того, как он начинает общаться. По показателям речи человека уже вносятся коррективы исправления ошибок, допущенных при первичном его восприятии, т.к. именно в речи раскрываются особенности и основные качества человека как личности. Отсюда следует вывод - речь представляет собой визитную карточку человека. С другой стороны, возникает проблема дальнейшего совершенствования стратегии и тактики обучения межкультурному диалогу. Следовательно, при обучении языкам нужно учить людей не только коммуникации, в данном случае выгодной презентации самого себя, но и умению воспринимать других, анализируя их речь. Такая задача посильна только языковой личности.

Необходимость воспитания такой личности признается сегодня лингвистами, методистами и психолингвистами в качестве конечной цели процесса обучения родному и иностранным языкам. Современная методика обучения языкам отличается широким применением разнообразных современных педагогических и

информационно-коммуникативных технологий. Эти изменения обусловлены важностью задач обучения языкам, поставленных обществом в форме социального заказа - выпускники учебных заведений должны овладеть коммуникативной компетентностью на изучаемых языках. В программах предусмотрена подготовка личности, владеющей основами коммуникативной культуры (богатый словарный запас, навыки общения на изученном языке в различных сферах деятельности).

Для решения данной проблемы нужен особый подход, который учитывал бы и запросы общества, и потребности людей. В основе такого подхода должен быть принцип коммуникативной направленности процесса обучения языкам. Первым шагом в этом направлении должно стать уточнение и конкретизация целей обучения языку. Знакомство с вариантами формулировок цели обучения языкам за разные периоды позволило прийти к определенному выводу - необходимо определить стратегическую цель. Она в настоящее время во многих странах принята как задача подготовки к межкультурному диалогу. Этой задаче нужно подчинить задачи, решаемые на промежуточных этапах. Успешность преодоления данной проблемы напрямую связана с определением соотношения языковой, речевой и коммуникативной подготовки обучаемых.

Осознание того, что свободное владение языком возможно только при условии формирования и развития навыков по основным видам речевой деятельности можно считать достижением современной методической науки. Общение базируется на теории речевой деятельности. Коммуникативное обучение языку носит деятельностный характер, поскольку речевое общение осуществляется посредством речевой деятельности, которая, в свою очередь, служит для решения задач продуктивной человеческой деятельности в условиях социального взаимодействия общающихся людей. Такой подход к процессу обучения языку требует осознанного отношения к речевой деятельности и ее теории.

В процессе приобретения навыков общения на неродном языке существует целый ряд проблем, решение которых непосредственно связано с основными положениями психолингвистики, науки, изучающей взаимосвязь речевой деятельности с сознанием. В этом плане интеграция усилий методики и психолингвистики может привести к положительным изменениям в практике обучения языкам. Для решения данной проблемы требуется уделять большее внимание видам речевой деятельности: обучать продуктивному говорению и пониманию, развивать навыки общения на изучаемом языке. На занятиях должно быть много информации об окружающем мире, материалы по страноведению. Представляемая на занятиях информация должна представлять ту действительность, в которой обучаемым придется общаться в дальнейшем, что обеспечит базу для подготовки к ведению межкультурного диалога в естественных ситуациях коммуникации. Современный урок должен нацеливать ученика на самостоятельную творческую работу, выполнение оригинальных исследовательских заданий, лингвистических экспериментов. Это позволит формировать у учащихся креативность. Принято выделять следующие признаки креативности: оригинальность, эвристичность, фантазия, активность, концентрированность, четкость, чувствительность. В соответствии с этим можно было бы выдвинуть следующие задачи методической науки:

- рассмотреть проблему межкультурной коммуникации в обучении иностранным языкам в качестве одной из определяющих;
- дать описание языковой коммуникации как социолингвистического явления;
- проанализировать состояние степени изученности проблемы межкультурной коммуникации в отечественной и зарубежных методиках;
- спроектировать технологию создания учебно-методического обеспечения в формировании навыков межкультурной коммуникации.

В настоящее время преподавание иностранных языков должно восприниматься именно как обучение средствам повседневного общения с носителями другой культуры. Задачей обучения является формирование широко образованного человека, который имеет в своем арсенале фундаментальную подготовку, позволяющую свободно ориентироваться в мире изученного иностранного языка. Максимальное развитие коммуникативных способностей - вот основная, перспективная, но очень нелегкая задача, стоящая перед преподавателями языков. Для ее решения необходимо освоить и новые методы преподавания, направленные на развитие всех видов владения языком, и принципиально новые учебные материалы, с помощью которых можно научить людей эффективно общаться. При этом, разумеется, было бы неправильно бросаться от одной крайности в другую и отказаться от всех старых методик: из них надо бережно отобрать все лучшее, полезное, прошедшее проверку практикой преподавания. Самое главное здесь - необходимость интеграции усилий ученых-методистов, развивающих методику обучения разным языкам.

Главный ответ на вопрос о решении актуальной задачи обучения иностранным языкам как средству коммуникации между представителями разных народов и культур заключается в том, что языки должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этих языках.

Литература:

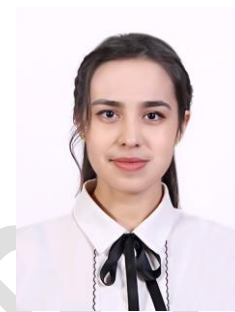
1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. - М.: Наука, 2002.
2. Белянин В. П. Психолингвистика. - М.: Флинта, 2005.
3. Бархударов Л. С. (1975) Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. М. Междунар. отношения, (177. стр).
4. Бреус Е. В. (1990) Теория и практика перевода с английского на русский. М.: Высшая школа, (150. стр).

TILNING LEKSIK QATLAMIDA TOPONIMLARNING O‘RNI, ULARNING TASNIFLANISH TAMOYILLARI VA TARJIMA QILISH MASALALARI

Sadullayeva Shoxida Baxodirovna
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Urganch filiali
stajyor-o‘qituvchisi

THE PLACE OF TOPONYMS IN THE LEXICAL LAYER OF THE LANGUAGE, PRINCIPLES OF THEIR CLASSIFICATION AND TRANSLATION ISSUES

Sadullayeva Shokhida Bakhodirovna
Branch Urgench branch of Tashkent University of
Information Technology
trainee-teacher

[https://orcid.org/
0009-0000-3612-8725](https://orcid.org/0009-0000-3612-8725)

E-mail:
[sadullayeva96@inbox.
ru](mailto:sadullayeva96@inbox.ru)

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilning leksik qatlamida toponimlarning o‘rni, ularning ahamiyati, toponim tushunchasiga berilgan izohlar va ularning turli tillar doirasida kelib chiqish va hosil bo‘lish jihatlari atroflicha o‘rganilgan. Joy nomlari ya‘ni toponomiyalarning hosil bo‘lish jarayonida xuddi shu joyda yashovchi millat va elatlarning tili, tilning strukturaviy tuzilish jihatlari, olamni anglash xususiyatlari bilan bir qatorda xuddi shu xalqning urf-odatlarini, rasm-rusm hamda an‘analari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: toponim, nomlanish xususiyatlari, obyekt, joy nomlari, lingvistik motivatsiya, ekstralingvistik motivatsiya.

Abstract: The crucial role of toponyms in the lexical layer of language, their importance, explanations given to the concept of toponym, as well as aspects of their origin and formation within different languages are studied in detail throughout in this article. During the process of formation of place names, toponymies, the language of that nation and peoples living in the same place, the structural aspect of that language, the characteristic points of understanding of the world, as well as their customs, shared traditions and beliefs are of great importance.

Key words: toponym, naming features, building, place names, linguistic motivation, extralinguistic motivation.

Kirish. Tilning leksik qatlamlarining tahlilida toponimlarning o‘rni va ahamiyati muhim hisoblanadi. Joy nomlarini tahlil qilish, ularning kelib chiqish tarixini tahlil qilish va ularni tasniflash leksik qatlamlarni tahlil qilishda ahamiyatlidir. Mavzuni tahlil qilish barobarida bir nechta olimlarning ishlari tegishlicha tahlil qilindi, shu jumladan V.D.Belenkaya, A.V.Superenkaya, O.A.Leonovich kabi rus tilshunoslarining toponomika va onomastika sohasiga oid bo‘lgan ilmiy ishlari, tadqiqotlar, xulosalari tahlil qilindi va o‘rganib chiqildi. Yuqoridagi olimlar bilan bir qatorda E.M.Murzaev, A.X.Smit va

V.A.Juchkevich kabi ilmiy tadqiqot olib boruvchilarning ishlari ham ahamiyatli bo‘lib ushbu sohani yoritishga katta yordam beradi. Toponimlarni tahlil qilish maqsadida ingliz olimlaridan Smith A.H.ning “English Place-Names Elements” asari bilan bir qatorda Gerych G. “Transliteration of Cyrillic Alphabets” kabi ishlaridan misollar, namunalar olindi. Ikki tildagi toponimlar va ularning tarjima qilish sohasidagi muammolar turli nuqtai nazardan tahlil qilindi. Tahlil jarayonida o‘zbek tilshunos olimlarining ishlari bu dolzarb muammolarni yoritishda keng ko‘lamli ahamiyatga ega bo‘ldi. Quyidagi ishlar

tahlil qilindi: S.Qoraevning “Toponimika – joy nomlari haqidagi fan” (1980), L.Karimovning “O‘zbek tilida toponimlarning o‘rganilishi” (1982), Enazarov T.J.ning “O‘zbekiston toponimlari: lug‘aviy asoslari va etimologik tadqiqi yo‘llari” (2006). Bu qimmatli manbalardan tashqari T. Nafasov, V. Nafasovning “O‘zbek tili toponimlarining o‘quv izohli lug‘ati” va “Toponimika” kabi ishlari tahlil qilindi. Ushbu ishlarda ko‘rsatilgan namuna va misollar, ilmiy nazariy bayonlari tadqiq qilindi. S.Karimov, S.Bo‘rievlarning “O‘zbek toponimikasi taraqqiyot bosqichida” asarida toponomikaning rivojlanishi v bugungi kundagi ahamiyati tegishlicha yoritilgan bo‘libgina qolmasdan, bu sohadi hali ham e‘tiborga olinishini kutib turgan bir qancha masala va jihatlar borligi alohida ta‘kidlab o‘tilgandir. N.Oxunovning “Joylar va nomlar” (1986), “Toponimlar va ularning nomlanish xususiyatlari” asarlarida joylar va ularning nomlariga alohida urg‘u berilgan bo‘lib, toponimlar va ularning nomlanish xususiyatlari, ushbu xususiyatlarning umumiy va farqli jihatlari keng yoritib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuga oid bir nechta ilmiy ishlar, maqolalar o‘rganilib, tegishlicha tahlil qilinib, qiyoslash va taqqoslash usullaridan atroflicha foydalanildi. O‘zbek va ingliz tilidagi geografik nomlar va ularning tarjimalaridagi o‘xshashliklar va farqli jihatlar qiyoslandi, va ularning umumiy bo‘lgan jihatlari aniqlash ustida ishlar olib borildi. Shu bilan bir qatorda tavsiflash va tasniflash metodlaridan mavzuni to‘liq ochib berish, o‘quvchiga tushunarli bo‘lishi uchun keng qamrovda foydalanildi.

Natijalar va muhokama. Mavzuni to‘laqonli tushunish va tahlil qilish uchun toponim so‘zi va uning kelib chiqishi, ma‘nosiga alohida ahamiyat berib, to‘xtalib o‘tishimiz joizdir. Toponim (ya‘ni geografik nom) – grek tilidan olingan bo‘lib, “onoma” – nom, “topos” – joy so‘zlarini anglatib, joy nomi, jy ismi degan ma‘nolarni anglatadi. Toponim “alohida geografik joy (aholi punkti, daryo, yer)ning xos nomi” [1].

Akademik L.V.Sherba toponimlarga o‘ziga xos nomlar sifatida yondashadi va uning fikriga ko‘ra: “Nutqda qo‘llanilgan o‘ziga xos nomlar hech qanday ma‘noga ega bo‘lmasa ham, ular

umumiy otlardan chuqur farq qilsa ham, ularni so‘z deb hisoblashimiz kerak; ular so‘z bo‘lgani uchun ularni lug‘atdan chiqarib tashlash uchun hech qanday sabab yo‘q. Eng muhim masala shundan iboratki, “tegishli nomlarning ma‘nosi” nima ekanligini aniqlashdir [2].

Bu borada boshqa tilshunos olimlarning fikrlari ham tegishli ahamiyatga egadir. Jumladan, N.V.Podolskaya tegishli nom, ya‘ni “onim” deganda tegishlicha nom bilan ataluvchi obyekt boshqa obyektidan o‘ziga xos tarzda ajratib turish uchun xizmat qiluvchi so‘zlar yoki iboralar majmuini tushunamiz, ya‘ni bu o‘z navbatida nomni individuallashtirish va identifikatsiya qilish uchun xizmat qiladi, deya ta‘kidlab o‘tgan [2].

Til tizimining tahlil qilish jarayonida toponimlarning o‘rni va qiymati alohida ahamiyatga ega. Joy nomlari - ya‘ni toponimlar ko‘p hollarda ma‘lum bir tilda amal qiluvchi til qoidalariga va me‘yorlariga asoslangan holda, xuddi shu xalqning tarixi, etnik kelib chiqishi, urf-odat va an‘analarini o‘zida mujassam etgan holda yaratiladi hamda ma‘lum bir tilning qonun qoidalariga asoslangan holda, ushbu tilning so‘z yasash modellariga ko‘ra yaratiladi va tuziladi. Toponimlarning tuzilishi va yasashida yasama so‘zlar alohida ahamiyatga ega bo‘lib, faol tarzda qo‘llaniladi. Toponomik atamalarning milliy o‘ziga xosligi shu bilan asoslangan bo‘lishi ehtimoldan holi emas, shuning uchun joy nomlari, xususan, geografik obyektlarning nomlari ko‘pgina hollarda ma‘lumot beruvchi manba sifatida ko‘riladi [3].

O‘tgan asrning boshlarida fanning alohida tarmoqlari sifatida qaralib kelingan bir qancha fanlar shakllanib, ilmiy atama, so‘z, iboralarning ma‘lum tushuncha, qonuniyat va qoidalarini lug‘aviy izohlash tartibga solina boshlandi. Ko‘rinib turibdiki, toponimika – joy nomlari, ularning kelib chiqishi etimologiyasi, semantik ma‘nosi, rivojlanishi bosqichlari va holatlari, hozirgi holati, imlosi va talaffuzini o‘rganuvchi integratsiyalashgan fan bo‘lib, u geografiya, tarix va tilshunoslik ma‘lumotlaridan foydalangan holda uchta bilim sohasini tutashtiradi [4].

Toponimika faniga oid bo‘lgan xuddi shunday fikrlar olim O.A.Leonovich tomonidan

ham bildirib o'tilgan o'lib, u bu fanga quyidagicha izoh berib o'tadi: "Toponimika – yunoncha topos "joy, mamlakat" + onyma "nom" so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan bo'lib, tilshunoslik, tarix va geografiya kabi fanlarning o'zaro bir nuqtada tutashuvida vujudga kelib, rivojlanib borayotgan keng qamrovli chegaralararo fandır [5].

V.A Nikonov esa toponimlarning tarixiy ahamiyati bebaho ekanligini aytib o'tib, bu hodisalar va nomlar tarix uchun haqiqiy boylik degan xulosaga keladi. Uning fikriga ko'ra, har xil tarixiy davrlarga oid bo'lgan geografik joy nomlarining bir hududda - ya'ni bir nuqtada uchrashi va aniq bir joyga tegishli birlashtirilish qo'yilishi, ushbu nom berilgan hududning qadimiy tilini tiklashga va uning tarqalish chegaralarini belgilab olishga zamin yaratadi [6].

Toponimlarga xuddi shu tarzda juda ko'plab olimlar turli nuqtai nazardan qarab ta'riflar berib o'tishgan bo'lishiga qaramasdan, tilshunoslik nuqtai nazaridan mavzuni yoritilishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, toponim so'zining eng batafsil ta'rifi I.P. Litvin tomonidan berilgan bo'lib, u xuddi shu tushunchani quyidagicha ifodalashga va yoritishga harakat qiladi: "to'liq toponimik formulaning individuallashtiruvchi elementi to'liq toponimik formulaga tegishli nom va unga qo'shiladigan geografik atama (umumiy ot) mavjud, bu nom qaysi turdagi geografik obyektlarga tegishli ekanligi tushuntiriladi" [7].

Tilning lug'at tarkibiga kiruvchi toponimiyalar majmui ham o'zining lug'at tarkibi bilan ham ajralib turadi: bu toponomiyalarda nomenklaturaviy lug'at boshqa jihatlariga qaraganda ustuvorlik qiladi, biroq shu jihatdan ismlar morfologiyasi tilga qarab bir oz farqlar va nomutanosibliklarni ko'rsatib o'tadi [3].

Tilshunoslikning zamonaviy metodologiyasi toponimikaga keng qamrovga ega bo'lgan va ko'p usulli yondashuv sifatida qarab eng samarali yondashuvni aniqlash imkonini yaratib beradi. A.Beletskiy bu boradagi o'z fikrlarini bayon etgan holda quyidagilarni ta'kidlab o'tadi, "har qanday tabiiy ravishda kelib chiqqan tilning lug'at boyligi antropotsentrizm va dunyoning inson tafakkurida aynan shu dunyoga nisbatan gavdalangan antropomorfik proyeksiyasi asosida taraqqiy topib

rivojlanganligi bois, baribir har bir sohani tadqiq qilish jarayonida "inson" omiliga murojaat qilish eng tabiiy va aniq pozitsiyalarni belgilab beradigan jarayonlardan biri ekanligini ta'kidlash joiz" [2].

Joy nomlarining shakllanish usullarini tahlil qiladigan bo'lsak, ushbu hodisani norasmiy joy nomlarini shakllantirish jarayonida ikki turga ajratish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Ulardan birinchisi ichki yoki lingvistik motivatsiya bo'lsa, keyingisi ekstralingvistik (tashqi) motivatsiya hisoblanadi [3].

Ushbu hodisalarning birinchisi, ya'ni lingvistik motivatsiya asosida rasmiy nomlarning lingvistik o'zgarishlarga uchrashi natijasida paydo bo'lgan taxallus va nomlarning yaratilishi ahamiyatli hisoblanadi:

- tushurib qoldirish va qisqartirish asosida hosil bo'lgan ko'pchilik uchun tushunarli bo'lib qolgan taxallus va nomlar. Misol sifatida quyidagilarni keltirib o'tishimiz mumkin: NY, NYC (Nyu-York), L.A, La-la land (Los-Anjeles), Tash (Toshkent), Chi-Town (Chikago) va boshqa shunga o'xshash nomlar;

- toponomiyalarning boshqa geografik obyekt nomini bildiruvchi yoki salbiy ma'noga ega bo'lgan boshqa biron so'z bilan ifodalanishi ham keng uchraydigan holatlardan hisoblanadi. Bunda ifodalanayotgan joy o'zining qisman nomini saqlab qoladi yoki butunlay boshqacha o'xshashlik asosida qo'yilgan nom bilan atala boshlaydi. Misol tariqasida quyidagi joy nomlarini keltirib o'tishimiz joiz bo'ladi: Angel Town, Smog Angeles (Los-Anjeles), Screwston (Xyuston), Shitcago (Chikago) va shunga o'xshash boshqa taxallus va joy nomlari.

Ikkinchi yirik qism ekstralingvistik oqimlar natijasida yuzaga keladigan taxallus va toponomik nomlarni o'z ichiga qamrab oladi. Bunda tashqi omillar, ya'ni tashqi motivatsiya joyni tavsiflashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nomlarni quyidagi guruhlariga bo'lishimiz, ularni yaxshiroq tushunib olishimizga imkon tug'diradi.

Bu guruhlarining dastlabkisi, bir komponentli nominatsiyalar hisoblanadi. Quyidagi joy nomlari bir komponentli nominatsiyalarga yorqin misol bo'la oladi: Metroplex (Dallas), Lotusland,

Lotusvill (Los-Anjeles), Metropolis, Gotham (Nyu-York) va boshqalar.

Ikkinchi guruh esa o'z ichiga frazeologik nominatsiyalarni oladi. Bu guruhga quyidagi toponimlarni kiritishimiz mumkin bo'ladi: The Big Apple, The Capital of the World (Nyu-York), the Entertainment Capital of the World (Los-Anjeles), City by the Lake (Chicago), Space City (Houston), The Athens of America, The City That Loves You Back (Philadelphia), City of Hate (Dallas); The Capital of Silicon Valley, South Bay (San Jose).

Joy nomlari tilning lug'at tarkibiga kirgani holda ma'lum lisoniy qoliplarga bo'ysunadi va tilshunoslikning bir qismi sifatida o'rganiladi. Hozirgi bosqichda lingvistik jihat ustuvor hisoblanadi. Toponimlarni kelib chiqishiga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin: tabiiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan rivojlangan toponimlar (Kiyev, Pskov, Suzdal, Tuproqqa'la) va ongli ravishda yaratilgan toponimlar. Ikkinchisi, qoida tariqasida, yodgorlikdir, ijtimoiy-tarixiy yoki mafkuraviy ma'noga ega (Stalingrad, Leningrad) [3].

Xulosa va takliflar. Joy nomlari tilshunoslikdagi leksikaning ajralmas muhim bir bo'lagi hisoblanib, ular antroponimlardan bir qancha tuzilish jihatlari bilan farq qiladi. Ular asosan 2 ta yasalish usuli yordamida yaratiladi: ekstralingvistik va lingvistik motivatsiya vositalari yordamida. Bundan tashqari ularni ma'nosiga ko'ra ham guruhlariga ajratishimiz mumkin. Birinchi guruhga tabiiy taraqqiyot natijasida hosil bo'lgan joy nomlari kirsam, ikkinchi guruhga ijtimoiy, mafkuraviy va tarixiy ma'nolarga ega bo'lishi natijasida yuzaga kelgan joy nomlari kiradi. Joy nomlari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lishiga qaramasdan, bu borada qilinadigan ishlari hali hanuz ko'pligicha qolmoqda. Bu borada ayniqsa toponimlar inson va uning dunyoni qabul qilish nuqtai nazaridan tahlil qilish, eng ahamiyatli masalalardan biri hisoblanadi va bu borada qilinadigan ishlar boshqa ilmiy ishlarga asosiy g'oya sifatida xizmat qilishiga aminmiz.

ADABIYOTLAR (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Толковый словарь Ожегова [Электронный ресурс]. – Словари и

энциклопедии- Режим доступа <http://endic.ru/ozhegov/Toponim-35639.html>

2. Прошунин Н.А. Состав и структура топонимов Белогорского региона - Белгород 2017. – С. 9-13.

3. Чэнь Чэнь. Национальная специфика имени собственного: топонимический аспект – Благовещенск, 2016. – С. 90.

4. Словари и энциклопедии на Академике [Электронный ресурс]. – Академик- Режим доступа <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/30887>

5. Леонович О.А. В мире английских имен. [Текст]: учебное пособие по лексикологии / О.А.Леонович– М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2002. – С. 62.

6. Никонов В.А. Введение в топонимику [Текст]: Изд. 2-е.- М.: Издательство ЛКИ, 2011.

7. Литвин И.П. О структуре и функции названий физико-географических объектов в своей и чужой среде (на материале некоторых европейских языков) [Текст]: / И. П. Литвин // Ономастика. Типология. Стратиграфия. – М.: Наука, 1988. – С. 68.

8. Gerych G. Transliteration of Cyrillic Alphabets. Ottawa: Ottawa University, April 1965. – 126 p.

9. Smith A.H. English Place-Names Elements. V. I – II, Cambridge, 1956. – 680 p.

10. Nafasov T. Janubiy O'zbekiston toponimiyasining etnolingvistik analizi. – T.: O'qituvchi, 1985. – 83 b.

11. Qorayev S. Toponimika. Toshkent, 2006. – 246 b.

12. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi. Bibliografik ko'rsatkich. – Namangan, 2008. – 168 b.

13. Enazarov T.J. O'zbekiston toponimlari: lug'aviy asoslari va etimologik tadqiqi yo'llari. – Toshkent, 2006. – 56 b.

14. Каримов С. Бўриев С. Ўзбек топонимикаси тараққийёт босқичида. – Тошкент: Фан, 2006. – 244 b.

TRANSLATING ANIME AND ITS DIFFICULTIES

*Morozova Anastasiya Vladimirovna**Termez state university**Master of Linguistics: English*ANIME TARJIMASI VA UNDAGI
QIYINCHILIKLAR*Morozova Anastasiya Vladimirovna**Termiz davlat universiteti**Lingvistika magistranti (ingliz tili)*[https://orcid.org/
/0009-0000-5243-1135](https://orcid.org/0009-0000-5243-1135)anasteywa555@gmail.com

Annotation: This study examines various translation strategies employed by English and Russian translators, with a focus on their application in the localization and adaptation of multi-semiotic video-verbal texts, such as animated films. Drawing from the classifications of translation strategies by English linguist and translator P. Newmark, as well as insights from translation theorist I. S. Alekseeva's research explores eight key strategies.

Key words: translation, problems of translation, translators, differences, modern linguistics, anime.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ingliz va rus tarjimonlari tomonidan qo'llaniladigan turli xil tarjima strategiyalarini ko'rib chiqadi, bunda ularning multisemiotik video-verbal matnlarni, masalan, animatsion filmlarni mahalliyashtirish va moslashtirishda qo'llanilishiga e'tibor qaratiladi. Ingliz tilshunosi va tarjimoni P. Nyumarkning tarjima strategiyalari tasniflaridan, shuningdek, tarjima nazariyotchisi I.S. Alekseevaning fikrlaridan kelib chiqib, sakkizta asosiy strategiyani o'rganib chiqqanligini o'rganamiz.

Kalit so'zlar: tarjima, tarjima muammolari, tarjimonlar, farqlar, zamonaviy tilshunoslik, anime.

Introduction.

Translation studies, which was formed as a scientific discipline in the middle of the 20th century, is constantly expanding the scope of its interests due to the emergence of new objects of translation. Localization and adaptation of multi-semiotic video-verbal texts, which include animated films, have also become the object of study by both theorists and translation practitioners.

Materials and methods.

It seems you've provided a comprehensive overview of translation strategies as classified by P. Newmark, along with some additional insights from

I. S. Alekseeva. Let's break down these strategies and their implications:

1. **Word-by-word translation:** Each word of the original text is translated without considering context, often resulting in a literal rendering of the source language. This strategy is suitable for rough translations or conveying general meaning but may lack nuance or accuracy.
2. **Literal translation:** Similar to word-by-word translation, but with more flexibility in word order to accommodate the target language's syntax. This approach still

focuses on individual words rather than overall context, requiring subsequent editing for clarity and coherence.

3. **Accurate translation:** Focuses on conveying the contextual meaning of lexical words as precisely as possible, often used in technical texts where accuracy is paramount.
4. **Semantic translation:** Aims to capture both the contextual meaning and aesthetic value of the original text, paying attention to nuances beyond mere accuracy. This approach is suitable for conveying the richness and depth of literary or poetic works.
5. **Adaptation:** The freest type of translation, involving the replacement of lexical units and syntactic structures to convey the essence of the original text in a new cultural and linguistic context. Commonly used in translating fiction, especially poetry, where fidelity to the original may be sacrificed for artistic expression.
6. **Free translation:** Translation without strict adherence to the style, form, or content of the original text. This approach prioritizes conveying the main idea rather than reproducing the source text verbatim, suitable for situations where creative reinterpretation is warranted.
7. **Idiomatic translation:** Involves the use of colloquial and idiomatic expressions, even if they are not present in the original text. This strategy aims to capture the natural flow and tone of the target language, often used in informal settings or when translating conversational dialogue.
8. **Communicative translation:** Also known as literary translation in Russian sources, focuses on making the text comfortable and engaging for the target audience, while still preserving its essence. This involves paraphrasing and eloquently rephrasing the

source text to ensure smooth comprehension and enjoyment for readers¹.

Cultural references in English anime may not directly translate into Russian culture. Translators need to understand both cultures deeply to find suitable equivalents or explanations. *Example:* In the anime "Cowboy Bebop," there are references to Western films and music that may need adaptation for Russian viewers who may not be as familiar with Western culture. Translators might need to replace these references with equivalents from Russian cinema or music. English and Russian have different linguistic structures, including grammar, vocabulary, and syntax². Translators must maintain the tone and style of the original while adjusting for linguistic differences. *Example:* Translating the casual, slang-filled dialogue of characters in "Attack on Titan" into Russian requires finding equivalent Russian slang that conveys the same level of informality and authenticity. Wordplay and puns often rely on specific language nuances, making direct translation challenging. Translators must creatively adapt jokes to make sense in Russian while preserving the humor of the original. *Example:* In "One Piece," the character names often contain puns or wordplay. For instance, the character "Usopp" is a play on the Japanese word for "lie." Translators might need to find similar wordplay in Russian names or adjust the dialogue to convey the character's tendency to exaggerate. Translating character names and titles involves considering phonetic, cultural, and linguistic factors. Translators must decide whether to transliterate names or adapt them for Russian pronunciation. In "Naruto," the character names are often symbolic or descriptive, like "Sasuke," which means "helping oneself." Translators might choose to transliterate such names into Cyrillic while preserving their meaning or adapt them to sound more natural to Russian speakers. Translating dialogue involves matching lip movements and timing, known as lip-syncing, which can be

¹ Алексеева И. С. Текст и перевод. Вопросы теории / И. С. Алексеева. – М. : Междунар. отношения, 2008. – 70 с.

² Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.

challenging across languages with different rhythms and cadences. *Example:* In "Dragon Ball Z," the characters often have fast-paced, action-packed dialogue that needs to be translated into Russian while maintaining synchronization with the animation³. Translating on-screen text requires considering readability, visual aesthetics, and cultural relevance. Translators must ensure that the translated text fits seamlessly into the animation. In "Death Note," the protagonist writes in English in the Death Note itself. Translators need to decide whether to keep the English text for authenticity or replace it with Russian text for clarity. Localization involves adapting dialogue to make it culturally relevant and understandable to the target audience, while literal translation focuses on preserving the original text's meaning. In "Fullmetal Alchemist," there are references to alchemy and Western philosophy. Translators might choose to localize these references by replacing them with equivalents from Russian history or philosophy to make them more relatable to Russian viewers. Anime often includes technical terminology from various fields, requiring translators to have knowledge in those areas to accurately convey meaning.

CONCLUSION. In conclusion, this study has provided a comprehensive examination of translation strategies employed in the localization and adaptation of multi-semiotic video-verbal texts, particularly focusing on animated films, from English to Russian. Through the lens of classifications by translation theorist P. Newmark and insights from I. S. Alekseeva, we have explored eight distinct strategies: word-by-word translation, literal translation, accurate translation, semantic

translation, adaptation, free translation, idiomatic translation, and communicative translation.

REFERENCES:

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 432 с.
2. 31. Кунаккужина Л. М. Топонимы в языковой системе : На материале немецкого и башкирского языков : дис. ... канд. филол. наук : / Л. М. Кунаккужина. – Уфа, 2003. – 168 с.
3. 32. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд. иностранной литературы, 1962. – 456 с.
4. The Science of Linguistics in the Art of Translation: Some Tools from Linguists for the Analysis and Practice of Translation. State University of New York, 1988. - 241 p.138 Mathesius V.
5. Trends in English text linguistics / Ed.: Gottfried Graustein, Albrecht Neubert. Linguistische Studien. Akademie der Wissenschaften der DDR Zentralinstitut für Sprachwissenschaft. Berlin, 1979. - 170 p.150 Vande Kopple W.J.
6. 150. Some Exploratory Discourse on Metadiscourse. College Composition and Communication 36 (1985): 8.2-93.151 Vermeer H.J.1.halt und Form - Gedanken zur Sprachlehre und Übersetzungsmethodik li IRAL, 1965,3,3, 179-194.152 Wood F.
7. 151. The Dictionary of English Colloquial Idioms. Lnd., 1979.- 567 p
8. Translation Determined. Published in the United States by Oxford University Press, New York, 1986. - 276 p.

³ Hornby A. S. учебник Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 1988. – 98 p.

EXPLORING CONCEPTS AND TYPES OF CONCEPTS IN MODERN LINGUISTICS

Khujamberdiyeva Gavhar Ilhom qizi

Termez State pedagogical institute

Teacher of the Department of

Theory and methodology of foreign languages

ZAMONAVIY LINGVISTIKADA KONSEPT VA KONSEPTLAR TURLARINI O'RGANISH

Xo'jamberdiyeva Gavhar Ilhom qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

“Xorijiy tillar nazariyasi va metodikasi”

kafedrasida o'qituvchisi

ПОНЯТИЯ И ТИПЫ ОБУЧЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Хужамбердиева Гавхар Илхом Кизи

Термезский государственный педагогический институт,

преподаватель кафедры

«Теория и методология иностранных языков»

<https://orcid.org>

[/0009-0000-5243-](https://orcid.org/0009-0000-5243-1134)

[1134](https://orcid.org/0009-0000-5243-1134)

[gavhar0697@gmail.](mailto:gavhar0697@gmail.com)

[com](mailto:gavhar0697@gmail.com)

Annotation: This article dives into the world of concepts, explaining what they are and the different types that exist. It explores how concepts help us organize our thoughts and communicate effectively. Additionally, it delves into the concept of age, breaking it down into its various dimensions such as chronological, biological, psychological, and social. By exploring these topics in simple language, the article offers valuable insights into how we perceive and navigate the world around us. It's an informative read for those interested in understanding the fundamental aspects of human cognition and development.

Keywords: Concepts, Types of concepts, Age concept, Chronological age, Biological age, Psychological age, Social age.

Annotatsiya: Ushbu maqola konseptlar dunyosiga kirib, ular nima ekanligini va mavjud bo'lgan turli xil turlarini tushuntiradi. Bu tushunchalar fikrlarimizni tartibga solish va samarali muloqot qilishimizda qanday yordam berishini o'rganadi. Bundan tashqari, u yosh tushunchasini o'rganadi va uni xronologik, biologik, psixologik va ijtimoiy kabi turli tiplarga ajratadi. Ushbu mavzularni sodda tilda o'rganib, maqola atrofimizdagi dunyoni qanday idrok etishimiz va qanday harakat qilishimiz haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi. Bu inson bilimi va rivojlanishining asosiy jihatlarini tushunishga qiziquvchilar uchun ma'lumot beruvchi maqoladir.

Kalit so'zlar: konseptlar, konsept turlari, yosh konsepti, xronologik konsepti, biologik yosh konsepti, psixologik yosh konsepti, ijtimoiy yosh konsepti.

Аннотация: Эта статья погружается в мир концепций и объясняет, что они собой представляют и какие существуют типы. В нем исследуется, как эти концепции помогают нам организовывать наши мысли и эффективно общаться. Кроме того, он исследует понятие возраста и делит его на различные типы, такие как хронологический, биологический, психологический и социальный. Исследуя эти темы простым языком, статья предлагает ценную информацию о том, как мы воспринимаем окружающий мир и действуем на него. Это информативная статья для тех, кто заинтересован в понимании основ человеческого познания и развития.

Ключевые слова: понятия, типы понятий, понятие возраста, понятие хронологическое, понятие биологического возраста, понятие психологического возраста, понятие социального возраста.

INTRODUCTION

Concepts play a fundamental role in linguistics, serving as building blocks for understanding language structure, meaning, and communication. In modern linguistics, the study of concepts has evolved to encompass various theories and approaches that shed light on how humans perceive, categorize, and express the world around them. This article delves into the concept of concepts, exploring its significance and the different types of concepts that are studied in contemporary linguistic research¹. At its core, a concept is a mental representation that organizes our knowledge and understanding of the world. It encompasses ideas, categories, and mental images that allow us to make sense of our experiences and communicate with others. Concepts serve as cognitive tools for categorizing objects, actions, and relationships, forming the basis of language and thought.

METHODS AND MATERIALS

Modern linguistics recognizes several types of concepts, each with its own characteristics and functions. Concrete concepts refer to tangible objects or entities that can be perceived through the senses, such as "tree" or "dog." Abstract concepts, on the other hand, represent ideas, qualities, or emotions that are not physically observable, such as "justice" or "freedom." Other types of concepts include relational concepts, which denote connections or relationships between entities (e.g., "above," "between"), and complex concepts, which combine multiple elements or attributes into a single mental representation (e.g., "unicorn"). In contemporary linguistics, the study of concepts is informed by various theoretical frameworks and methodologies. Cognitive linguistics emphasizes the role of conceptual structures in shaping language and meaning, viewing language as a reflection of cognitive processes. Prototype theory posits that concepts are organized around prototypical examples that represent the core features of a category, with other members of the category evaluated based on their similarity to these prototypes. Semantic networks and cognitive

models offer computational approaches to representing and analyzing conceptual knowledge, mapping out the connections between concepts and their semantic relationships².

Conceptual analysis in linguistics has far-reaching implications for understanding language acquisition, communication, and cross-cultural differences in thought and perception. By examining how concepts are represented and expressed in language, researchers can uncover universal patterns of cognition and meaning construction. Moreover, studying concepts provides valuable insights into how language reflects and shapes our understanding of the world, informing fields such as education, psychology, and artificial intelligence.

Concepts serve as mental representations that allow individuals to organize, categorize, and interpret their experiences of the world. These mental constructs provide a framework for understanding the relationships between objects, events, ideas, and actions, enabling individuals to make sense of their surroundings and communicate with others effectively. At their core, concepts are abstract entities that capture the essential characteristics or attributes shared by a set of entities within a particular category. For example, the concept of "bird" encompasses various species with shared features such as feathers, wings, and the ability to fly. Similarly, the concept of "love" encapsulates a range of emotional experiences characterized by affection, attachment, and caring³. In linguistics, concepts are closely intertwined with language, as language serves as the primary means through which concepts are expressed and communicated. Words and phrases in language serve as linguistic labels or symbols that represent concepts, allowing individuals to refer to and discuss them in communication. For example, the word "apple" serves as a linguistic label for the concept of a round, red or green fruit commonly found on trees. Furthermore, concepts are not static entities but dynamic constructs that can evolve and change over time in response to new experiences,

¹ Фрумкина Р.М. Концепт, категория, прототип // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. М., 1992. С. 28-43.

² Языковая личность: культурные концепты. Волгоград; Архангельск, 1996. С.67-70

³ Jackendoff R. What is a concept? // Frames, fields, and contrast. New essays in semantics and lexical organization. Hillsdale, 1992. P. 191-209

information, and cultural influences. As individuals encounter new stimuli and learn from their interactions with the world, their conceptual knowledge may be refined, expanded, or reorganized to accommodate new insights and perspectives. The concept of age refers to a measure of the passage of time and the stage of life that an individual has reached. It encompasses various dimensions, including chronological age, biological age, psychological age, and social age, each of which contributes to our understanding of an individual's developmental status and life experiences.

Chronological Age: This aspect of age refers to the number of years a person has been alive since birth. It serves as a basic measure of time elapsed since birth and is commonly used in legal, social, and cultural contexts to categorize individuals into age groups and determine rights, responsibilities, and entitlements.

Biological Age: Biological age refers to the physiological condition of an individual's body in relation to their chronological age. It takes into account factors such as physical health, fitness level, and functional capabilities, providing insight into an individual's overall well-being and vitality. Biological age can vary widely among individuals based on genetics, lifestyle choices, and environmental factors.

Psychological Age: Psychological age reflects an individual's cognitive, emotional, and social maturity relative to their chronological age. It considers aspects such as intellectual development, emotional intelligence, and social skills, providing a more nuanced understanding of an individual's psychological characteristics and capabilities.

Social Age: Social age refers to the roles, expectations, and norms associated with different stages of life within a particular society or culture. It encompasses societal attitudes toward aging, as well as the social roles and responsibilities assigned to individuals at different points in their lives. Social age influences how individuals are perceived and treated by others, as well as their opportunities for social participation and engagement. The concept of age is dynamic and multifaceted, reflecting the complex interplay of biological, psychological, and

social factors that shape individual development and experiences across the lifespan. It plays a significant role in shaping identity, influencing relationships, and determining access to resources and opportunities. As such, age is a fundamental dimension of human diversity and a key consideration in various fields, including psychology, sociology, gerontology, and public policy⁴.

Conclusion: In modern linguistics, the study of concepts is a multifaceted endeavor that bridges the gap between language and cognition. By exploring the nature, types, and theoretical underpinnings of concepts, linguists gain a deeper understanding of the fundamental mechanisms underlying human language and thought. Through continued research and analysis, we can further unravel the intricate relationship between concepts, language, and the human mind, shedding light on the complexities of human cognition and communication.

REFERENCES:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. М., 1997. С. 267-279.
2. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж, 2001. С. 25-36
3. Борзенкова М. О. Концепт «благо» в диалоге культур // Когнитивная семантика. Материалы второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике 11-14 сентября 2000г. 4.2. Тамбов, 2000. С. 43-45.
4. Панченко Н.Н. Средства объективации концепта «обман» (на материале английского и русского языков): Автореф. дис. . канд. филол. наук. Волгоград, 1999. 211 с
5. Телия В.Н. О методологических основаниях лингвокультурологии // Логика, методология, философия науки. XI Международная конференция. М., Обнинск, 1995. С. 102-106
6. Langacker R. W. Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar. Berlin, New York, 1991. 250 p
7. Turner M. Reading Minds: Study of English in the Age of Cognitive. London -New York, 1996. 178 p
8. Yusupov O'.Q. Ma'no, tushuncha, konsept va lin-gvokulturologiya atamalari xususida// Stilistika til-shunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida: Ilmiy amaliy konferensiya materiallari. -Toshkent, 2011.- 49-bet.

⁴ Langacker R. W. Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar. Berlin, New York, 1991. P. 98

OMMAVIY MADANIYAT VA NIKOH MUNOSABATLARI MOHIYATIDAGI TRANSFORMATSION SABABLAR

Komilov Ro‘zi Rabiyeovich

Samarqand davlat chet tillar instituti professori v.v.b.

falsafa fanlari doktori (DSc)

ПРИЧИНЫ ТРАНСФОРМАЦИИ В СУЩЕСТВЕ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ И БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

*Рози Рабиевич Комилов, Профессор Самаркандского
государственного института иностранных языков, доктор
философских наук (DSc)*

TRANSFORMATION REASONS IN THE ESSENCE OF POPULAR CULTURE AND MARRIAGE RELATIONS

Rozi Rabiyeovich Komilov,

*Professor of Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Doctor of Philosophy (DSc)*

Annotatsiya: Barcha millatlarda oila - qadimdan ulug‘ go‘sha, uni hech narsaga tenglab bo‘lmaydigan maskan sanalgan. Shu sababdan ham barcha davrlarda oila davlat va jamiyat himoyasiga olingan va yurt farovonligi yo‘lida muhim bo‘g‘in vazifasini bajaruvchi, barchani bir mafkura sari yetaklovchi bir yuksak ezgu kuchni o‘zida mujassam etib kelgan. Mazkur maqolada ommaviy madaniyat va nikoh munosabatlari mohiyatidagi transformatsion sabablari muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, oila, nikoh, transformatiya, qadriyat, urf-odat.

Аннотация: У всех народов семья издавна считалась величайшей единицей, и ее нельзя сравнивать ни с чем. По этой причине семья всегда находилась под защитой государства и общества, олицетворяла собой благородную силу, играющую важную роль в благополучии страны и ведущую всех к одной идеологии. В данной статье рассматриваются трансформационные причины в сущности массовой культуры и брачных отношений.

Ключевые слова: глобализация, семья, брак, трансформация, ценности, традиции.

Annotation: In all nations, the family has long been regarded as the greatest unit, and it cannot be compared to anything else. For this reason, the family has always been under the protection of the state and society, and it has embodied a noble power that plays an important role in the country's well-being and leads everyone to the same ideology. This article discusses the transformational reasons in the essence of mass culture and marital relations.

Key words: globalization, family, marriage, transformation, value, tradition.

Kirish. Insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayoni XXI asrga kelib yer yuzida misli ko‘rilmagan o‘zgarishlar ro‘y berishiga olib keldi. Ilm-fan va texnika-texnologiya nihoyatda jadal taraqqiy etib ketdi. Bugungi kunda dunyoning chekka nuqtasida sodir bo‘lgan kichkina bir voqea bir necha daqiqa ichida butun dunyoga tarqaladi. Fransuz tadqiqotchisi B.Bandi ta’kidlaganidek: “Globallashuv davrida davlatlarning milliy chegaralari yuvilib borayotgan bir vaqtda, kam sonli

millatlarning urf-odatlarini ham yo‘qolib bormoqda”. “Ommaviy madaniyat” ta’siriga tushib qolayotgan xalqlar insoniyat tomonidan necha ming yillardan buyon ardoqlanib kelinayotgan qadriyatlarni oyoqosti qilib, nigilistik kayfiyatda bu marosimlarga amal qilayotgan insonlarni zamondan ortda qolgan deyishdan ham tab tortmayaptilar. “Ommaviy madaniyat insonni makon va zamonda o‘rnashib olganlik hissidan mahrum etib, uni xayol bilan hayot o‘rtasidagi farqni barbod etuvchi alohida o‘yin

E-mail:
ro‘zikomilov@umail.uz
[https://orcid.org/
0000-0040-0233-0030](https://orcid.org/0000-0040-0233-0030)

vaziyatiga olib kiradi. O‘yin-tomosha madaniyatining oldingi qatorga chiqarilishi mehnatning ahamiyati pasayishi bilan birga kechadi. Ommaviy madaniyat bilan birga, nigilizmning yangi turi – egoizm (xudbinlik) paydo bo‘lib, uning negizida shaxsiy baxt-saodatni ko‘zlash yotadi. Bu – har qanday individual qadriyatlarga qarshi qaratilgan, olamdagi haqiqiy ishtirok o‘rniga xayoliy, o‘ynab ishtirok etishni qo‘yuvchi madaniyatdir” [1].

Diniy qadriyatlar, milliy urf-odatlarini nazarpisand qilmaydigan, barcha harakatlarini shaxsiy manfaat va o‘yin kulgiga yo‘naltirgan bu avlod o‘z xalqi hamda madaniyatini tanazzulga kuzatib qo‘yadilar. Nikoh bilan bog‘liq qadriyatli munosabatlarning yo‘qolib borishi oilaning asosiy vazifasidan chetlashiga olib keladi. Oilaning insoniyat avlodini davom ettiruvchi vazifasini unutilgan millat qirilib bitishga mahkum. Fransuz tadqiqotchisi Alfred Sovi ta‘kidlaganidek, Yevropaga “eski uylarda yashovchi va eski g‘oyalar domida qolgan qariyalar qit‘asiga aylanish xavf solmoqda” [2].

Nafaqat G‘arb davlatlarida, qolaversa, rivojlangan Sharq davlatlarida ham nikoh munosabatlarining yo‘qolib borishi oqibatida aholi sonining keskin kamayishi kuzatilmoqda. Masalan, Yaponiyada bugungi kundagi nikohdan o‘tish va farzand tug‘ilishi o‘tgan asrning o‘rtalariga qaraganda ikki barobar qisqardi. Elik yillardan so‘ng bu mamlakatda qariyalar soni sakkiz barobardan oshib ketadi. Dinamizm yo‘qoladi. Yaponiya jahondagi mavqeyidan mahrum bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur ijtimoiy muammolardan biri postindustrial jamiyatda yashayotgan bugungi yapon ayollarining yarmidan ko‘prog‘i yetuklik davrigacha yolg‘iz umr kechirmoqdalar. Ular nikohdan o‘tish, oila, farzand, turmush o‘rtoq haqida o‘ylab ham ko‘rmayaptilar. Asosiy maqsadlari amal pillapoyasidan ko‘tarilish, iqtisodiy manfaatdorlik bo‘lsa, shiorlari: “O‘zing uchun yashab, hayot lazzatini tot”. “Hayotdan bunday lazzatlanishning oqibati qanchalik qonuniyatli bo‘lsa, shunchalik qayg‘uli hamdir: 2000-yilda yapon maktablari quyi sinflariga mamlakatning butun tarixida ilk bor eng kam bola keldi, vaholanki hukumat farzandni olti yoshgacha tarbiyalash uchun subsidiyani yiliga 2400 dollargacha ko‘paytirdi” [1].

Kunchiqar mamlakatda bunday ijtimoiy larzalarning sodir bo‘lishiga va aholi sonining keskin

kamayib ketishiga yana bir sabab, yapon yigitlarining ham oila qurishga, farzandli bo‘lishga shoshilmayotganliklaridir. Ayollarda ilm olishdan uzilib qolish, mansabda yuqorilashda to‘xtab qolishdagi qo‘rquv bo‘lsa, yigitlardagi nikoh munosabatlaridagi qarash butunlay boshqacha. Bu yerdagi yigitlar va erkaklar o‘zlari ta‘kidlayotganliklari kabi “o‘txo‘r” bo‘lib qolishgan hamda har qanday nikohiy va nikohdan tashqari munosabatlardan o‘zlarini olib qochadilar. Bu yerlik yigitlarning fikrlaricha yolgizlikda yashash nikohdan o‘tib, juft bo‘lib yashagandan ko‘ra tinchroqdir. Inson bir o‘zi yashasa, o‘zi xohlagan mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanishi, o‘ziga ko‘proq vaqt ajratishi, o‘zi xohlagan taomlarni iste‘mol qilishi mumkin, deb hisoblaydilar.

Tahlil va natijalar. Yapon olimlarining tahlillariga ko‘ra, mamlakatda tug‘ilish sonining keskin kamayib ketishiga insonlar orasidagi har qanday intim munosabatlarning yo‘qolib borayotganligi, erkaklarning erinchoq, tortinchoqlik kayfiyatlari ham sabab bo‘lmoqda. Ular yolg‘izlikda ham o‘zlarini baxtli his qilmoqdalar. Ayollar bilan munosabatga kirishish va nikohdan o‘tishga esa vaqt topolmayaptilar. Kamiga bu ularga qimmatga tushishi mumkin. Yolg‘iz yashash ularga ham oson, ham arzon va ruhiy holatdan-tinch. Bunday insonlarni mamlakatda “o‘txo‘r erkaklar” deb atash odat tusiga kirgan. Yaponiyada yana bir toifa erkaklar guruhi shakllanmoqdaki, bundaylarni o‘zlari “baliqni xush ko‘ruvchilar” deb atamoqdalar. Bular ayollar bilan munosabatga kirishishda, nikohdan o‘tishni taklif qilishda birinchi qadamni tashlamaydilar. Ular yo iymanadilar yoki iqtisodiy chiqimdan qo‘rqadilar. Hattoki restoranlardagi uchrashuvlarda ham alohida hisob keltirishlarini so‘raydi. Shu sabab bugungi kunda Yaponiyada istiqomat qilayotgan 30 yoshgacha bo‘lgan erkaklarning yarmidan ko‘pi yolg‘izlikda yashaydilar, bu yoshdan oshganlarning yetmish foizi o‘zlarini “o‘txo‘r erkak”lar toifasiga kiritishlarini tan olganlar. Agar salbiy oqibatlari haqida gapirib, bu muammolarni oldini olish uchun insonlarni ruhiyatiga ta‘sir ko‘rsatadigan, ularni chin dildan o‘ylashga majbur qiladigan choralar topilmasa T.S.Eliot “Ichi bo‘sh kishilar” asarida xulosa qilganidek: “Olam shu tariqa, portlashsiz, yig‘i-sig‘isiz tugab bitadi” [3].

Bugun “Ommaviy madaniyat” ta’siriga tushib qolgan minglab xonimlarda oila-nikoh munosabatlarini o’zlariga go’yoki bir tashvish sifatida qarash kayfiyatlari vujudga kelgan. Oila qurganlarning ham ayrimlari farzand tug’ish va uning tarbiyasi bilan shug’ullanish o’zlari uchun ortiqcha ish, deb hisoblashmoqdalar va umuman, oila-nikoh deb atalmish buyuk insoniy tushunchalarni inkor etmoqdalar. Lekin bu borada muqaddas dinimizda ajoyib hikmatli qarashlar bayon etilgan. “Bola tug’moqdan qochgan ayollar haqida Rasululloh (s.a.v.) marhamat etganlar: “Hatto uyning bir tarafida bo’lgan bo’yra ham tug’ishni istamaydigan xotindan xayriroqdir”. (Abu Umar At-Tavkoniy (r.a.) rivoyat etgan) Yana shunday deydilar: “Sizning xotinlaringizning eng xayrlisi tuqqan va sevimli bo’lganlaridir”. Yana marhamat etadilar: “Tug’adigan qora xotin tug’maydigan go’zal xotindan xayriroqdir”. Bulardan ko’rinadiki, turmush qurib, farzandli bo’lmoqni istash shahvat ketkazilishidan oldin kelmoqda. Inson boqiy dunyoga yuz tutar ekan, ortida solih farzand qoldirsa, o’sha farzand otanasi uchun davomli savob manbasi bo’ladi.

Bugun yer yuzida oila-nikoh masalasi har bir davlat fuqarosi oldida turgan dolzarb tarixiy-ijtimoiy vazifani bajarishni talab etmoqda. Chunki yangi asrning vabosiga aylanib borayotgan ajralish jarayoni barcha davlatlarga yashirin tarzda axborot xurujlari bilan kirib kelmoqda. Buning o’ziga xos tarixiy hujjatlarda aks etishi esa erkinlik va demokratiya niqobi ostidagi turli g’ayriinsoniy jihatlarning kelib chiqishiga sabab bo’lmoqda. Jumladan, 1973-yili Nensi Lemann va Xelen Sallingerlar tomonidan fenimistik harakatining “Feminizm deklaratsiyasi” deb nom olgan yangi manifesti e’lon qilinadi. Keng targ’ib etilgan va ancha-muncha ijobiy taqrizlar olgan mazkur hujjatda, jumladan, shunday deyiladi: “Erkaklar nikohni o’z manfaatini uchungina o’ylab topgan; u qonun bilan kafolatlangan ayollarni boshqarish usulidir... Biz uni yo’q qilib yuborishimiz darkor. Ayolni ozod etishning asosiy sharti-nikoh institutining yemirilishidir. Shunday ekan, biz ayollarni erlaridan ajralishga, erkaklar bilan har qanday munosabatlarni uzishga da’vat etamiz...” [4]. Oilaning jamiyatdagi o’rnini yo’qotishni ko’zda tutgan mazkur hujjat insoniyatning kelajagini yo’q qilishni ko’zda tutadigan, ayrim millat va

elatlarning ertasini barbod qilishini ifodalashini tahlil etadigan bo’lsak, barchamiz har daqiqada ogoh va hushyor bo’lishimiz kerakligidan dalolat beradi.

Agar Yevropa aholisining ayni paytdagi oila-nikoh jarayonlarini tahlil etadigan bo’lsak, aksariyat ashaddiy feminist ayollar nikohni - fohishabozlik, oilani esa o’z ahamiyatini yo’qotgan institut, deb hisoblaydi; ular orasida oila-nikoh munosabatlarini qamoqqa olish yoki surgun qilish bilan ham qiyoslaydiganlar oz emas. Masalan, ashaddiy feminist ayollardan yana biri Sh.Kronin “Juish Uorld Rev’yu” jurnalining 2000-yil fevral sonida chop etilgan maqolasida oila-nikoh masalasi haqida to’xtalib, bunday deb yozadi: “Nikoh bu – qullikning bir shaklidir. Shunday ekan, ayollar harakati ana shu institutga qarshi yo’naltirilishi zarur. Negaki, nikoh barham topmagan jamiyatda ayollarning ozod etilishiga umid qilish xomxayoldir. Afsuski, bu g’oyalar ta’sirida million-million amerikalik ayollar oila qurish va bola tug’ishdan voz kechmoqda, barcha dinlarda qoralangan oilaning noan’anaviy shakllari paydo bo’lmoqda.” [4].

Xulosa. Jahonda o’zining ilm-fani va madaniyati bilan boshqa xalqlarga namuna bo’lib kelgan ko’pgina davlatlar bugungi kunda oilaning qadrsizlanishi va yemirilishini qonun darajasida yuqori ko’tarishga yo’l ochib bermoqdalar. Vaholanki, oilaning bir jins vakillaridan tashkil topishi keng tus olib ketadigan bo’lsa, unga kerak bo’ladigan farzandni dunyoga keltirish uchun kim mas’ul bo’ladi? Farzand ko’rishni ayollar istamasa kim farzandni dunyoga ketiradi? Yoki davlatning kelajagi bo’lgan yosh avlodni, ya’ni bolalarni xorijdan import sifatida olib kelish yo’liga o’tadimi? Bu jumboqli savollar har qanday yuksak ma’naviyatli insonni tashvishga solmay qo’ymaydi. Qolasersa, axloqiy va diniy qadriyatlarining poymol bo’lishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ғойибназаров Ш. Оммавий маданият. –Тошкент: “O’zbekiston”. 2012. -Б. 50.
2. Ben Wattenberg, “Counting Change in Euroland”, Washington Times, January 28, 1999. -P. 18.
3. James K. Robinson and Walter B. Rideout, eds., A College Book of Modern Verse (Evanston, 111.: Row, Peterson and Company, 1960), - P. 370.
4. Умаров Б. ТАМАДДУН: хатарли аломатлар. – Тошкент: Тафаккур. 2010. -Б.6-7.

MISHEL MONTENNING HAYOTI VA IJODIDA GUMANIZMGA DOIR QARASHLAR TAHLILI

Qurbonov Umidjon Egamberdiyevich

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi (PhD)

АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ НА ГУМАНИЗМ В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ МИШЕЛЯ МОНТЕНЯ

Курбанов Умиджон Эгамбердиевич

*Преподаватель Узбекско-Финляндского педагогического
института (PhD)*

ANALYSIS OF VIEWS ON HUMANISM IN THE LIFE AND WORK OF MICHEL MONTAIGNE

Kurbanov Umidjon Egamberdiyevich

*Teacher of Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute
(PhD)*

umidjon.qurbonov.81@mail.ru

<https://orcid.org/>

[0040-0014-0323-0233](https://orcid.org/0040-0014-0323-0233)

Annotatsiya: Maqolada mutafakkir faylasuf Mishel Montenning hayoti va ijodiga doir ma'lumotlar berilgan, shuningdek Mishel Monten falsafasi va qarashlari haqida to'g'ri so'z, qat'iy fikrli, hech nimani yashirmasdan ochiq gapiradigan, adolat va haqiqat uchun kurashuvchi, e'tiqodi mustahkam inson bo'lgan va qarashlaridagi insonparvarlikka doir fikrlar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Renessans, insonparvarlik, meros, ijtimoiylik, dunyoviylik, qissa, Fransiya, adolat, "Tajribalar" asari.

Аннотация: В статье дается информация о жизни и творчестве философа-мыслителя Мишеля Монтеня, а также анализируется правильное слово о философии и взглядах Мишеля Монтеня, твердо мыслящего, открыто говорящего, ничего не скрывающего, борца за справедливость и истину, человека с твердыми убеждениями и взглядами на гуманизм.

Ключевые слова: Ренессанс, гуманизм, наследие, социальность, светскость, повествование, Франция, справедливость, произведение "опыты".

Abstract: The article provides information about the life and work of the philosopher-thinker Michel Montaigne, as well as analyzes the right word about the philosophy and views of Michel Montaigne, a firm thinker, openly speaking, hiding nothing, a fighter for justice and truth, a man with firm beliefs and views on humanism.

Key words: Renaissance, humanism, heritage, sociality, secularism, narrative, France, justice, the work "experiments".

Kirish (Введение / Introduction).

Insonparvarlik g'oyasini ilgari surgan faylasuflarning asarlarida shaxsni tarbiyalash masalasi asosiy mavzuga aylandi. Yevropa Renessans davri turli bosqichlarni bosib o'tdi va turli xususiyatlarga ega bo'ldi. Renessans davri o'zining ilk bosqichida italyancha gumanistik xususiyatga ega bo'lib, keyinchalik gumanistik

g'oyalarning kengayib borishi natijasida mazkur g'oyalar Fransiyaga ko'chdi. "Gumanizm" atamasi ilk bor Rim falsafasida qo'llanilgan bo'lsa-da, lekin rivojlanishi Renessans davriga to'g'ri keldi. Mazkur davrda inson faoliyatining barcha sohaları antik davrga yoki o'rta asrga nisbatan farqli ravishda talqin etildi.

Shu o'rinda davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev "Biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan"[1], – deya alohida ta'kidlaydi. Darhaqiqat, gumanizm g'oyasi milliy tarixiy qadriyatlar zamonaviy va ilg'or umuminsoniy qadriyatlar, progressiv demokratik qadriyatlar bilan uyg'unlashgan tarzdagina jamiyatimiz yuksak ma'naviyatga, demakki, taraqqiyotga erishishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metod (Литература и метод / Materials and methods). "Gumanizm" (humanus) lotincha ibora bo'lib, "insoniylik tomon intilish" yoki "insonning insondek yashashi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratish" degan ma'noni anglatadi. Yevropa Renessans davri haqida fikr-mulohaza yuritganda ayrim tadqiqotchilar Renessans madaniyati, xususan, gumanizmning shakllanishida antik merosning o'rni va ahamiyatini haddan ortiq bo'rttirib ko'rsatadilar. Shu nuqtai nazardan tadqiqotchilar, gumanizm - faqat Rim yoki Yunon madaniyati, ma'rifatining shakllanishiga ta'sirni ifodalovchi tushuncha, deb qaraydilar.

Shu nuqtai nazarga suyanib fikrlaydigan bo'lsak, unda gumanizm faqat ma'naviy sohaga taalluqli hodisa bo'lib qoladi. Bunday turli-tuman qarashlarning paydo bo'lishi gumanizmning hududlardagi ijtimoiy-tarixiy sharoitdan kelib chiqib, jamiyat hayotining turli tomonlarini aks ettirdi. Bunday tendensiya italyan gumanizmida kuzatilib, ijtimoiy harakatlarda o'z ifodasini topadi. Fransuz gumanizmi esa, o'ziga xos an'ana va g'oyalari bilan inson o'zligini anglashi, butun olam markaziga inson qo'yilishi kabi jihatlari bilan ajralib turadi. Bu davrda asosiy e'tiborini inson qalbining xilvat kengliklari, fe'l-atvorining o'ziga xos qirralariga qaratgan faylasuf Mishel Eykem Monten edi.

Natijalar (Результаты / Results). Dunyoga mashhur "Tajribalar" asarining muallifi sifatida tanilgan Mishel Eykem Monten 1533-yil 28-fevralda Bordo yaqinida tavallud topdi. Mishelning bilim va tafakkuriyuksalishida otasi Pier Eykemning xizmatlari katta bo'lib, u ijodkor va nozik ta'bli kishi edi. Mutolaani yaxshi ko'rgan,

lotin tilida she'rlar va nasriy asarlar yozgan. Shuningdek, bir necha yil Bordo hokimi vazifasida ham ishlagan. Pier Monten o'g'lini ikki yoshida fransuz yozuvchisi, Renessans davri satirik-gumanisti, "Gargantuya va Pantagryuel" romani muallifi Fransua Rable (1494-1553) qarashlari asosida tarbiyalashga kirishadi. Mishelning muallimi nemis bo'lib, fransuz tilini bilmagani sababli shogirdi bilan faqat lotin tilida gaplashgan. Oilada ham shu tilda muloqot qilgani uchun Monten lotin tilini yaxshi o'zlashtirdi. Bundan tashqari, u qadimgi yunon tilini ham chuqur o'rgandi.

Monten o'zining bor qobiliyatini eng ko'hna va mustahkam ilm - o'zini o'zi anglash ilmiga bag'ishladi. Faylasufning o'zi bu haqda shunday deydi: "Men o'zimni o'rganaman. Ana shu tadqiqotim men uchun ham fizika, metafizikadir". Shu o'rinda Monten qarashlarida adolat kimning tarafida, kimning yonida aldanishi insoniyat hayotining boshlang'ich me'yorlari buzilganda, biron bir pozitsiyani, dasturni, maqsadni aql tarozisida tortish qiyin, - deb xulosa qiladi Monten.

Monten o'ziga sodiq qolgan holda otabobolarining qal'asiga qaytib, "Tajribalar" asarini "Yuqori lavozimning uyatchanligi" nomli bob bilan to'ldiradi va unda mutafakkir quyidagilarni yozadi: "Hokimiyat va itoatkorlik men uchun jirkanchdir. Baxtsiz hodisalar va qiyinchiliklarga duchor bo'lmagan inson shijoat va quvonchni jasoratli mukofot sifatida talab qila olmaydi. Hamma narsa sizning oldingizga egilib turadigan kuchga ega bo'lishi juda achinarli taqdirdir" [2-329-331], - degan xulosaga keladi.

Shu o'rinda bir qarashda Monten falsafasi qandaydir g'alati, g'ayritabiiy va odatdagidan boshqacha ko'rinishga ega. Mutafakkirning qonunlar, axloq, din haqidagi barcha dalillari kundalik hayot voqealari tavsiflari bilan almashtiriladi. Monten o'quvchini qalbiga yaqin joylarga olib boradi, uning qiyinchiliklari va odatlariga ishonadi va u hatto aybga loyiq ko'rinadiganlarni ham yashirmaydi. Bularning barchasi jiddiylik va mas'uliyat hissi bilan amalga oshiriladi. Odamlarning qanday ko'rinishda bo'lishi muhim emas, u rostgo'y bo'lishni istaydi, boshqalarni o'zini tuta bilishga va boshqalardan ustun bo'lmaslikka chorlaydi va o'zi bu qoidalarga birinchi bo'lib amal qiladi.

Muhokama (Обсуждение / Discussion).

Monten kitobi janr nuqtai nazardan o'sha davrning rasmiy ilmiyligiga qarama-qarshi edi. Lotin tili hukmronlik qilgan bir davrda bu kitob fransuz tilida yozilganligini va muallifning lotin tilidagi nihoyatda yuqori ta'lim saviyasi, shu davrdagi universitetlarning falsafa va ilohiyotshunoslikdan dars berayotgan o'qituvchilaridan ustun bo'lganligini ta'kidlash lozim. Uning "Tajribalar" asari faqatgina adabiy-falsafiy janrda yozilgan risola, avtobiografiya yoxud kundalik emas. Aksincha, bu asarda Monten muammoni o'ziga xos usulda qo'yadi va "esse" ko'rinishda bu dunyo, hayot, inson taqdiri borasida o'zining fikr-mulohazalarini aks ettiradi. Bu bilan muallif o'tmish va bugungi davrning turli xil tarixiy dalillar aspektida, turli xil yosh va sharoitdagi odamlarning turmush tarzi va urf-odatlarini, madaniy darajasi va jamiyatdagi mavqei haqidagi mulohazalarini o'rtoqlashadi. Hattoki, boblarning sarlavhasi, ularning mazmuni, ichki ketma-ketliklari, epizodlar, mulohazalar o'rtasidagi bog'liqlik ham kitobxonga har doim ham ravshan bo'lavermaydi. Mazkur asar bilan dastlab tanishgan insonga asarda eng muhim ichki birlik yo'qday tuyulsa-da, biroq asar tashqi tomondan bezaklangan shakl bilan emas, balki ichki fikr birligi, fikrlovchi sub'ektning birligi bilan belgilanadi. Bu aynan uning mulohazalari, ichki muloqoti, yana kimgadir ozgina murojaat qilganligi va muallifning shaxsiyatida – "Tajribalar" asari sahifalarida paydo bo'ladigan barcha qarashlar tizimining asosiy yadrosidir.

Faylasufning skeptikligi barcha mavjud bilimlar bilan bog'liq holda aqlni ishlatib tahlil qilishni maqsad qilib qo'ygan. Shu munosabat bilan u o'zini ayamadan, "Tajribalar" asari doirasida o'z-o'ziga baho berish jarayonini o'tkazadi. Bizningcha, aynan mana shu jarayonda mutafakkir: "Men nimani bilaman?" deb savol beradi. Bu savol o'z navbatida "inson bilimlarining ishonchliligini aniqlashga qaratilgan skeptisizmning mohiyatidir"[3-94]. Shuningdek, tabiat va uning elementi bo'lmish inson koinotning bir qismi bo'ladimi, degan savolni o'rta tashlashga arziydi. Mutafakkir o'zining butun asari doirasida Xudoning borligi, uning mohiyati, voqelikda namoyon bo'lishi to'g'risidagi savolni kun tartibiga qo'yadi. Butun jamiyatni "diniy majburlashi" bilan ajralib turadigan fransuz inkvizitsiyasining gullab-

yashnagan davrida ham Monten o'zining "Tajribalar" asarida bu savollarga ochiq javob berishga qodir emas, ammo shu bilan birga uning pozitsiyasining aniqligiga alohida urg'u berish lozim.

Faylasuf Monten o'z qarashlarida inson aqli zaif ekanligini ta'kidlaydi, chunki u imonni to'g'ri tushuntirishga qodir emas. Muallifning aytishicha, "agar uni diniy talqin qilish imkoniyati mavjud bo'lsa, avvalgi faylasuflar va uning zamondoshlari buni aql yordamida bilib olishlari mumkin edi. Ammo aynan shu sababli, inson aqli, imondan uzoqlashib, erkin, inson faoliyatida mustaqillikka ega deb ta'riflanishi mumkin"[4-98]. Faylasuf o'zining diniy haqiqat haqidagi tushunchasini aql va reallikdan mavhumlashtirib, uni shunday yaratganki, ilohiy mavhum mavjudot sifatida u ma'lum shakllarning yo'qligi bilan ajralib turadi. U abadiy, vaqt bilan bog'lanmagan va o'ziga xos xarakterga ega emas. Aslida, bunday tushuncha, ya'ni - tabiatda, "buyuk butunlikda" ilohiy g'oyaning abadiylikda, noaniqlikda tarqalishiga ta'sir qildi. Agar iymon bizga g'ayritabiiy ilhom orqali ochilmasa, u bizga nafaqat aql orqali, balki boshqa insoniy vositalar yordamida ham yetib borsa, demak u o'zining butun ulug'vorligi va qadr-qimmatini bilan ko'rinmaydi; ammo shunga qaramay, men bu imonga ega bo'lishning yagona yo'li ekanligiga ishonaman. Agar biz Xudoni chuqur imonimiz orqali anglanimizda, uni bizning harakatlarimiz bilan emas, balki u orqali bilganimizda, shu bilan birga bizda ilohiy qo'llab-quvvatlash bo'lsa edi, unda odamlarning baxtsiz hodisalari bizni larzaga keltirgani kabi bizni ham hayratga sola olmas edi.

Mutafakkir g'oyalarining yuksakligi va ilohiy yaqinligi bilan ajralib turadigan Aflotun odam (yerdagi oddiy jonzot) va ilohiy kuch o'rtasidagi umumiy xususiyatlarni tan olishi mumkinligiga ishonish imkoniyati to'g'risida savol tug'diradi. Natijada, Monten inson aqli va tana qobiliyatlarini abadiy saodatda ishtirok etishi mumkinligini tasavvur qilishning iloji yo'qligi haqida gapiradi.

"Tajribalar" asarida keltirilishicha, insonni xursand qiladigan va uning ruhiyatiga ta'siri bo'ladigan har qanday holat, uning yer yuzida ekanligidan dalolat beradi va bu vaqtinchalik quvonchlar shu lahzada uning ruhiyatida ustuvorlik

qiladi. Mutafakkir yuksak va ilohiy va'dalarning buyukligiga munosib baho berish uchun odamning nomuvofiqligini, ularni anglash ehtimoli bilan tushunadi. Ushbu xulosaning isboti sifatida, Monten aytadiki, odam ularni tasavvur qilishi uchun bularni taqdim etishi kerakligini, ular tasavvur qilib bo'lmaydigan darajada tushunarsizligini va insoniyat tajribasidan chuqur farq qilishi kerakligini aytadi.

Monten "Tajribalar" asarining asosiy mohiyati insonni o'zi anglash uchun o'ziga va o'z ongiga tajribalar o'rnatishga urinishdan iborat. Axir, inson o'zining asosiy prinsipida narsalarning mohiyatini bilmaydi; "agar biz narsalarni qanday bo'lganligini bilsak, ularni xuddi shunday qabul qilgan bo'lar edik" [5-271]. Aql-idrok shubhalar bilan doimiy o'zaro aloqada ishtirok etish bilan birga, o'z-o'zidan chekinib, mavjud bo'lgan barcha narsalarni tushunishga intiladi.

Mutafakkir o'z qarashlarida ma'lum darajada kishilarni uyg'un xulq-atvorga olib boradigan va jamoa tuyg'ularini susaytiradigan maqsad-pozitsiyalarni o'rab turgan yorug'lik doirasini yo'qqa chiqarishga intiladi.

Inson o'z fikrlari va ishlarining xo'jayinidir, faqat ular unga bo'ysunadi, ular uchun u, avvalambor, javobgardir. Agar u o'z hayotini, faoliyatini, kundalik hayotini atrofdegilar bilan mulqotni aql, adolat, ezgulik asosida tashkil qila olsa, rejalari va ishlarida tabiatga, shu jumladan o'z tabiatiga bo'ysunsa, bu tamoyillar tabiiy ravishda jamoaviy hayotning tanasiga kiradi. Shu bilan birga Monten "Tajribalar" asarining ikkinchi kitobidagi XII-maxsus bobini butun asarning deyarli oltidan biriga bag'ishlangan skeptisizmni asoslashga bag'ishladi. Bunda bayon etilgan falsafiy g'oyalar aql va imon o'rtasidagi munosabatlarga oid takliflarini to'g'ri va aniq tushunishga va tiklashga yordam beradigan asosiy muammo bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa (Заключение/Conclusion).

Xulosa qilib aytganda, Monten insonning hayotda muayyan axloqiy-etik norma, qoidalarga amal qilishi, tabiat bilan yaqin aloqadorlikda

yashash maylini o'zida shakllantirishi, ijtimoiy hayotda faqat rasional tafakkur orqali aql bilan yashashi zarurligini ko'rsatadi va buni o'z qarashlari asosida ilmiy-nazariy jihatdan asoslashga urinadi. Shuningdek o'rta asr sharoitida kishilar o'rtasidagi munosabatlarda ularning qaysi tabaqa va guruhga, qanday kasbga mansubligi yoki din bilan aloqadorligi muhim ahamiyatga ega edi. Shuning uchun ham kishilar dunyoqarashida guruh yoki tabaqa, kasb-hunar yoki din nuqtai nazari, ehtiyoji, manfaati hukmronlik qilardi. Uyg'onish davriga kelib, har bir kishining o'zi mustaqil fikr-mulohaza yuritadigan bo'ldi. Mustaqil fikr yuritishning vujudga kelishi ularning ijtimoiy turmushdagi pozitsiyasini o'zgartirdi. Kishilar faoliyatida o'z kuch-quvvati va qobiliyatiga ishonish, mag'rurlik kabi xislatlar mustahkam o'rin egalladi. Umuman olganda, Renessans davri jahon sivilizatsiyasini o'ziga xos layoqat, qobiliyat va iste'dodga ega bo'lgan burch, individuallik bilan boyitdi.

Adabiyotlar ro'yxati

(Использованная литература /

References):

1. Шавкат Мирзиёев: Жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир.

<https://president.uz/uz/lists/view/4089>

2. Монтень М. Опыты. Подготовили А.С.Бобович, Ф.А.Коган-Бернштейн, Н.Я.Рыкова и А.А.Смирнов. Т. III. - М: Наука, 1979. - С.329-331

3. Дьяков А.В. Монтень как современный философ // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. - 2014. - Т. 15. - № 2. - С.94.

4. Дьяков А.В. Монтень как современный философ // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. - 2014. - Т. 15. - № 2. - С.98.

5. Монтень М. Опыты. Книга 3. Издание подготовили А.С. Бобович, Ф.А. Коган-Бернштейн, Н.Я. Рыкова, А.А. Смирнов. 2-е издание. Ответственный редактор Ю.Б. Виппер. - Москва: «Наука», 1979. - С.271.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ АНИМАЛИСТИЧЕСКОГО ЖАНРА В ЛИНГВИСТИКЕ

Суманбар АТКАМОВА

Доцент Узбекского государственного
университета мировых языков, д.ф.ф.н. (PhD)
На основе рецензии доцента УМЭД, д.н.п.н. (PhD)
М.Назаровой

ANIMALISTIK JANRNING TILSHUNOSLIKDA QO‘LLANILISHI XUSUSIYATLARI

Sumanbar ATQAMOVA

O‘zbekiston davlat
jahon tillari universiteti dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

FEATURES OF APPLYING THE ANIMALISTIC GENRE IN LINGUISTICS

Sumanbar ATKAMOVA

Associate Professor of the Uzbek State
University of World Languages, (PhD)

[https://orcid.org/
0009-0003-2865-935X](https://orcid.org/0009-0003-2865-935X)

E-mail:
sumanbar75_75@mail.ru

Тел: 998909757672

Аннотация: Анималистика в лингвистике изучает языковые аспекты общения между различными видами животных или между человеком и животными. Это интересное направление исследований, которое включает в себя изучение звуков, жестов, мимики, символов и других форм коммуникации, используемых животными для передачи информации. В контексте анималистики, в данной статье рассматриваются, как представления о животных влияют на структуру языка и обратно, как язык формирует наше понимание о животных.

Ключевые слова: характер, анималистика, коннотация, семантика, культурный контекст, символизировать, идиома.

Annotatsiya: Tilshunoslikda animalistika har xil turdagi hayvonlar yoki odamlar va hayvonlar o‘rtasidagi muloqotning lingvistik jihatlarini o‘rganadi. Bu hayvonlar tomonidan ma‘lumotni yetkazish uchun ishlatiladigan tovushlar, imo-ishoralar, yuz ifodalari, belgilar va boshqa aloqa shakllarini o‘rganishni o‘z ichiga olgan qiziqarli tadqiqot yo‘nalishidir. Animalistika kontekstida ushbu maqola hayvonlar haqidagi g‘oyalar tilning tuzilishiga qanday ta‘sir qilishini va aksincha, til bizning hayvonlar haqidagi tushunchamizni qanday shakllantirishini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: xarakter, animalistika, konnotatsiya, semantika, madaniy kontekst, timsol, idioma.

Annotation: Animalistics studies the linguistic aspects of communication between different species of animals or between humans and animals. This is an interesting line of research that involves the study of sounds, gestures, facial expressions, symbols and other forms of communication used by animals to convey information. In the context of animalistics, this article examines how ideas about animals influence the structure of language and vice versa, how language shapes our understanding of animals.

Key words: character, animalism, connotation, semantics, cultural context, symbolize, idiom.

Введение (Kirish / Introduction). являются росписи изученные учеными Анималистика в искусстве является одним из найденными в пещерах первобытных людей, где древнейших жанров причиной которому изображены картины животных, а также

способы охоты на них. Данный термин главным мотивом и основным объектом которого являются животные исследуется в жанре изобразительного искусства, главным образом в живописи, фотографии, скульптуре, графике.

Интерес к вопросам, связанным с образами животных в языке и культуре, прослеживается на протяжении многих веков. Мифология и фольклор играют значительную роль в анималистике. Многие культуры имеют богов или героев, которые обладают особыми чертами животных или способностями. Эти персонажи часто служат символами исторических или культурных ценностей и часто используются в языке и литературе. Древние мифы, сказания и фольклор содержат обильные образы животных, которые отражают не только взаимодействие людей с природой, но и их представления о мире и самих себе.

Литература и метод (Adabiyotlar tahlili va metod / Materials and methods).

Изображение животных берет своё начало с древних времен в Древнем Египте, Древней Ассирии, в искусстве скифов и сарматов. С натуры животных начали изображать с 8 века в Китае. В эпоху возрождения в Европе художники Пизанелло и Дюрер также изображали в своих работах животных. Со временем художники-анималисты стали появляться во многих странах [1].

Развитие данного направления в лингвистике как отрасли науки приходится на XIX-XX века. Данная область является предметом исследования таких ученых как Дэйл Рассел (Dale Russell) - специализируется на изучении звуков и символов, используемых животными для коммуникации; Ирэн Пепперберг (Irene Pepperberg) - исследует языковые способности птиц, особенно попугаев; Сьюзан Голдина (Susan Goldin-Meadow) - изучает жестовый язык и коммуникацию не только среди людей, но и среди некоторых видов животных.

Будучи междисциплинарной сферой исследований анималистика изучает животных и их взаимоотношения с человеком в различных контекстах. В самом общем виде данный термин рассматривается как направление в искусстве, связанное с описанием животного мира. Она

включает в себя элементы из биологии, этологии, психологии, философии, литературных и культурных исследований. Основными аспектами анималистики являются следующие:

Биологический аспект, который занимается изучением физиологии, поведения и эволюции животных, а также включая изучение анатомии, генетики, экологии и поведенческих адаптаций.

Этологический аспект, изучающий поведение животных в естественной среде и в условиях неволи. Этология пытается понять, как поведение формируется под влиянием генетики и окружающей среды.

Психологический аспект, занимающийся изучением когнитивных способностей животных, включая восприятие, обучение, память и эмоции, что помогает понять, уровень сложности умственных процессов, происходящих у разных видов.

Философский и этический аспект, который ведёт размышления о моральном статусе животных, их правах и этических проблемах, связанных с их использованием в науке, промышленности и сельском хозяйстве.

Социокультурный аспект, где ведётся изучение роли животных в культуре, литературе, искусстве и религии. Исследуется как образы и символика животных используются в человеческих культурах и как это влияет на наше восприятие и отношение к ним.

Практический аспект, рассматривающий способы улучшения благополучия животных через ветеринарию, зоопсихологию, нормативное регулирование и защиту животных.

Анималистика способствует более глубокому пониманию животных как самих по себе, так и в контексте их взаимодействия с людьми, стремясь улучшить как их условия, так и наши знания о них [2].

Основным аспектом анималистики в лингвистике является классификация животных и формирование общепринятых названий для них. Общеизвестно что человечество сотрудничает с миром животных уже тысячелетиями, и каждый вид имеет свое

уникальное имя на языке, которое передается через поколения. Анималистика изучает, как эти названия возникали, эволюционировали и сохранились до сегодняшнего дня.

Результаты (Natijalar / Results).

Анималистические мотивы и символы широко используются в различных языках для передачи определенных концепций и эмоций. Например, в английском языке слово «лиса» может быть использовано для описания коварности, в то

время как слово «сова» часто ассоциируется с мудростью. Эти ассоциации могут быть культурно обусловленными и иметь разные значения в различных культурах [3].

В зависимости от культурного контекста, традиций или авторского замысла характеристика животных передается разнообразно. В следующей таблице представлены названия некоторых животных, символизирующих характеристики человека.

Название животного или птицы	Символизация	В мифологии / религии
<i>Лев</i>	Сила, мужество, власть	В христианской символике ассоциируется с воскрешением
<i>Волк</i>	Свобода, жадность, разрушительная сила	В славянской мифологии связан с защитой
<i>Змея</i>	Двойственность	В христианстве ассоциируется с искушением и грехом
<i>Сова</i>	Мудрость, образованность, знание	В некоторых индейских племенах символизирует смерть или несчастье
<i>Лошадь</i>	Благородство, сила, свобода	В мифологиях часто является спутником героев и богов
<i>Лиса</i>	Хитрость, изобретательность	В японской культуре ассоциируется со злым духом, и благородным проводником

Эти символические значения могут меняться в зависимости от контекста, в котором представлено животное, и от того, какие аспекты его природы хочет подчеркнуть автор в произведении.

Следует отметить, что в различных типах текстов каждый вид животного имеет свои характеристики и особенности, которые могут быть использованы авторами в разных литературных и стилистических целях. Анималистика изучает, какие приемы и стратегии используются для создания образов с помощью названий животных и как эти образы воспринимаются аудиторией.

Известно, что анималистика имеет важное значение для перевода текстов, связанных с животным миром. При переводе часто возникают сложности в правильной передаче названий животных, особенно при отсутствии точного эквивалента в другом языке. Анималистика помогает разрабатывать стратегии перевода и создавать более точные и

адекватные переводы, сохраняя тем самым семантику и культурные коннотации, содержащиеся в названиях животных. При этом следует отметить что, коннотации в названиях животных могут варьироваться в зависимости от культурного контекста. Например, в разных культурах львы могут ассоциироваться с мужеством и силой, тогда как в других контекстах они могут символизировать гордость или даже жестокость. Кроме того, животные могут быть использованы в качестве символов или метафор для выражения различных качеств или характеристик человека, или общества. Особенности внешних или характерных черт животных широко применяются в литературно-художественных и публицистических жанрах.

Например, выражение «голодный как волк» передается на английский язык в форме “to be as hungry as a bear” с разницей в компонентах, но идентичностью в семантике, что является упором на культурные коннотации. Следующим примером данного обстоятельства

может послужить идиома «когда рак на горе свистнет» где компонентные составляющие излагаются как “when pigs fly”. В примере «проливать крокодильи слёзы» “cry crocodile tears” наблюдается идентичность как компонентных, так и семантических составляющих идиомы в обеих языках.

Обсуждение (Muhokama / Discussion).

Мы считаем, что обращение именно к анималистической литературе при сопоставительном изучении разноязычных художественных текстов оправданно по нескольким причинам, наиболее значимыми среди которых являются следующие:

а) художественные произведения о животных есть, вероятно, у каждого народа, что расширяет исследовательскую базу сопоставления;

б) в анималистической литературе разных народов фигурируют разные животные, однако принципы создания образов, жанров и направлений анималистики с присущими им языковыми особенностями достаточно подробно описаны, что облегчает сопоставление;

в) в образных системах анималистических литератур разных народов с большой полнотой представлены эстетические свойства описываемых объектов, зафиксированные единицами сопоставляемых языков;

г) в современном мире с большим количеством экологических проблем анималистическая литература с ее неприятием потребительского отношения к природе и

стремлением понять и сохранить окружающую среду становится всё более и более актуальной, что выражается, в частности, в ее переводах на другие языки. Результаты сопоставительных исследований, таким образом, будут значимы для теории и практики художественного перевода.

Основные художественные принципы литературы о животных определились еще в фольклоре, а всеобщие анималистические мотивы разработаны каждым народом и национальными авторами по-своему [4].

Заключение (Xulosa / Conclusion).

Подводя итоги следует отметить, что анималистика в лингвистике представляет собой уникальную и интересную область исследований, которая расширяет наше понимание о связи между языком, культурой и животным миром. Этот многогранный подход позволяет нам лучше понять не только язык, но и нашу собственную культуру и взаимодействие с природой.

Использованная литература

(Adabiyotlar ro‘yxati / References):

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры. – М.: Academia, 2002. – 391 с.
2. Капица Ф.С. История мировой культуры. – 2010. – 730 с.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие / В.А. Маслова. – М. Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
4. Мокиенко В. М. В глубь поговорки. СПб.: Азбука, 2007. – 256 с.

INVESTIGATING THE EVOLUTION OF CHINESE AMERICAN LITERATURE THROUGH THE LENS OF CHINESE AMERICAN IMMIGRANTS

Dong Lina, ESL teacher at Hebei Software Institute, Independent researcher at Uzbekistan State World Languages University

XITOIY-AMERIKA ADABIYOTI RIVOJLANISH TARAQQIYOTINING XITOIY-AMERIKA MUHOJIRLARI PRIZMASI ORQALI TAHLILI

Dong Lina, Hebei dasturlash instituti ingliz tili o'qituvchisi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭВОЛЮЦИИ КИТАЙСКО-АМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КИТАЙСКО-АМЕРИКАНСКИХ ИММИГРАНТОВ

Донг Лина, преподаватель английского языка в Хэбэйском институте программного обеспечения, соискатель Узбекского государственного университета мировых языков

<https://orcid.org/0000-0002-9304-623X>

e-mail:
674032336@qq.com

Abstract: This article explores the evolution of Chinese American literature in tandem with the historical experiences of Chinese immigrants in the US. Through an analysis of key events such as the Chinese Exclusion Act and the Angel Island Immigration Station, as well as the contributions of notable authors like Amy Tan and Maxine Hong Kingston, this article highlights the resilience and cultural richness inherent in Chinese American literature.

Key words: Chinese American literature, Immigration history, Amy Tan, Cultural identity, Diaspora experiences, Socio-political landscapes, Resilience and adaptation.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xitoy-Amerika adabiyotining rivojlanish taraqqiyoti Qo'shma Shtatlarda istiqomat qiluvchi xitoylik muhojirlarning tarixiy tajribalari bilan uzviylikda ko'rib chiqiladi. Ushbu maqolada Emi Tan va Maksin Xong Kingston kabi taniqli diaspora yozuvchilarining Kongressning "Xitoyliklarni istisno qilish to'g'risida"gi qonuni va Anxel orolining Immigratsiya stansiyasi tekshiruvi kabi muhim tarixiy voqealarni o'z badiiy asarlarida tasvirlash va xolisona tahlil qilish orqali Xitoy-Amerika adabiyotiga xos bo'lgan xususiyatlarni tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: Xitoy amerika adabiyoti, immigratsiya tarixi, Emi Tan, madaniy o'ziga xoslik, diaspora tajribasi, ijtimoiy-siyosiy landshaftlar, chidamlilik va moslashuv

Аннотация: В этой статье исследуется эволюция китайско-американской литературы в сочетании с историческим опытом китайских иммигрантов в Соединенных Штатах. Благодаря анализу ключевых событий, таких как Закон об исключении китайцев и иммиграционной станции на острове Ангел, а также вкладу таких известных авторов, как Эми Тан и Максин Хонг Кингстон, эта статья подчеркивает устойчивость и культурное богатство, присущие китайско-американской литературе.

Ключевые слова: Китайско-американская литература, история иммиграции, Эми Тан, культурная идентичность, опыт диаспоры, социально-политические ландшафты, устойчивость и адаптация.

INTRODUCTION. The evolution of Chinese American literature intricately intertwines with the experiences of Chinese American immigrants, which are inherently shaped by the political, economic, and social landscapes of the United States. Chinese American immigration history is punctuated by significant milestones and locales, each bearing profound implications for the community's trajectory. Key events include the Gold Rush era, characterized by a surge in Chinese migration to the West Coast; the construction of the transcontinental railway, which relied heavily on Chinese labor; the implementation of the Chinese Exclusion Act of 1882, marking a pivotal moment of institutionalized discrimination against Chinese immigrants; legislative acts such as the War Brides Act, Immigration Act of 1952, and Immigration and Nationality Act of 1965, which each delineated varying policies impacting immigration patterns and dynamics. Additionally, landmarks such as the Angel Island Immigration Station and Chinatown serve as emblematic sites reflective of the immigrant experience and cultural resilience within the Chinese American community.

“From 1850 to 1882, before the enactment of the Chinese Exclusion Act in the United States, there were three climaxes of Chinese immigration to the United States: the California Gold Rush in the 1850s; The construction of a railway across the North American continent in the 1860s; The great development of agriculture in California in the 1870s [1]. The so-called climax was only compared to the past. The proportion of Chinese people in the total population of the United States was still very tiny. The first significant Chinese immigration to North America began with the California Gold Rush of 1848–1855 and it continued with subsequent large labor projects, such as the building of the first transcontinental railroad. “During the early stages of the gold rush, when surface gold was plentiful, the Chinese were tolerated by white people, if not well received” [2]. However, as gold became harder to find and competition increased, animosity toward the Chinese and other foreigners increased. “After being forcibly driven from mining by a mixture of state legislators and other miners (the Foreign Miner's Tax), the immigrant Chinese began to settle in enclaves in cities, mainly San Francisco, and took up low-wage labor, such as restaurant and laundry

work” [3]. This period of history is reflected in many works of Chinese American writers, showing the hardship and contribution of the first generation of Chinese American Immigrants. With the continuously accumulating hateful and repulsive sentiment and attitudes and even anti-Chinese violence towards Chinese immigrants in American society, The Chinese Exclusion Act was finally passed through Congress. It was signed by President Chester A. Arthur on May 6, 1882, prohibiting all immigration of Chinese laborers for 10 years [4]. The act was initially intended to last for 10 years but was renewed and strengthened in 1892 with the Geary Act and made permanent in 1902. Later, the Immigration Act of 1924 restricted immigration even further, excluding all classes of Chinese immigrants and extending restrictions to other Asian immigrant groups. The law remained in force until the passage of the Magnuson Act in 1943, “which repealed the exclusion and allowed 105 Chinese immigrants to enter the United States each year” [5].

MATERIALS AND METHODS. Several literature from both Chinese authors as well as worldwide have been taken into in-depth study in order to derive solutions based on the research questions and subsequent objectives. The primary materials for this study encompassed a comprehensive collection of various authors' literary works from Chinese Americans and authors around the world from the late 19th century to the present era. These literary works were selected to demonstrate the distinct stages in the evolution of Chinese American literature and included novels, short stories, autobiographies, essays, and poetry. Highly recognized works of Amy Tan, Maxine Hong Kingston, Grank Chin and so on and so forth have been taken into this careful study. In order to explore the evolution of Chinese American literature, this study has employed various methods such as Literary Corpus compilation, by authentic publishers who are originally Chinese Americans like Amy Tan and Maxine Hong Kingston. Having studied literary corpus the contents were thematically analyzed to identify recurring motifs and themes such as identity, culture, conflict, discrimination, assimilation and intergenerational dynamics. Besides, historical context, critical synthesis, scholarly engagement and qualitative data coding were also used to bring fourth new knowledge in this research paper.

DISCUSSION. It is recorded that “*from 1910 to 1940 the Angel Island Immigration Station on what is now Angel Island State Park in San Francisco Bay served as the processing center for most of the 56,113 Chinese immigrants who are recorded as immigrating or returning from China; upwards of 30% more who arrived there were returned to China*” [6]. During World War II, China and the United States became anti-fascist allies, and the China Exclusion Act became an obstacle to the relationship between China and the U.S. On the proposal of President F.D. Roosevelt, the United States Congress passed the Magnuson Act, also known as the Abolition of the Exclusion Act, on December 17, 1943, thereby abolishing all Exclusion Acts. This bill allows Chinese who have already resided in the United States to become naturalized citizens without the threat of expulsion and allows for an annual immigration quota of 105 Chinese. On December 28, 1945, the United States Congress enacted The War Brides Act to allow alien spouses, natural children, and adopted children of American troops stationed overseas to immigrate to the United States and achieve family reunification without being restricted by the ethnic immigrant quotas at the time. “*However, this legal provision mainly targets European and white brides, while Asian brides were excluded. Subsequently, in 1946, the United States enacted laws such as Public Law 471 and Public Law 213, extending the exemption from ethnic quotas to Asian brides. Among the Asian war brides, Chinese brides occupied the largest proportion, with approximately 6000 war brides from China entering the United States*” [7]. *To many girls, getting married to an American is a promising way to change their fates. “Among the Chinese immigrants who entered the United States from 1944 to 1953, women accounted for 82%. Therefore, the number of Chinese women and Chinese families had significantly increased for the first time in American history*” [8]. This period of history can be verified in Amy Tan’s novels by the time mothers came to America. However, it was not until the passage of the Immigration Act of 1952, that Asian people began to immigrate to the United States on a large scale.

RESULTS. However, a large-scale influx of Chinese immigrants did not appear until the passage of the Immigration and Nationality Act of 1965. This new law completely abolished the nationality quota

system and replaced it with a quota for the Eastern and Western Hemispheres: “*about 170 thousand in the Eastern Hemisphere and about 120 thousand in the Western Hemisphere, while the annual quotas for any country is 20 thousand, some immigrants without quota restrictions based on some provisions*” [9]. At this point, the Chinese began to receive the same treatment as other countries formally. It is worth mentioning that on June 18, 2012, with a unanimous vote in the House of Representatives, the United States officially apologized in legislative form for the 1882 Chinese Exclusion Act, which marked a new chapter in the history of Chinese Americans in the United States. Correspondingly, Chinese American literature evolves in tandem with the history of Chinese immigration. However, the exact definition of Chinese American literature is the subject of considerable controversy. Frank Chin offered a definition of Chinese American writers “*that was restricted primarily to those who are American-born of Asian parents, though with an exception for those like Edith Maude Eaton who migrated to America in early childhood. To limit Chinese American writers to those born in America excludes the first generation of immigrants who traveled from China to the United States and who wrote in Chinese*” [10]. “*Xiaohuang Yin argued that (Chinese American Literature since the 1850s, 2000) literary work written by Chinese Americans should be included in the category of Chinese American ethnic literature, whether it is in English or Chinese*” [11]. Amy defined Chinese American literature as “*the works created by those people who are influenced by dual ethnic attributes and cultural traditions, striving for equality and proudly depicting the experiences of Chinese and their descendants in the United States*” [12]. The term “Diaspora” originates from Ancient Greek “*diaspeir*”, meaning “dispersed” or “scattering”. It is a botanical term that describes the dispersal of plant seeds in one or several areas. Later, Greek scholars used it to describe Jewish cultural history with negative connotations. “*‘Diaspora’ was initially used to describe the migrations of Jewish people after the fall of Jerusalem in the sixth century B.C.E. It has since been used to describe other instances of mass migration or forced relocation*” [13]. Then, the term expanded to include the

Armenian and African diaspora, but since the 1980s it has ballooned even further.

Diaspora culture is actually not something that can be summarized by a simplified term like “immigrant literature”. It reflects a cultural tension between the homeland and the present living country: mutual confrontation and infiltration. *“Populations living in diaspora frequently maintain strong cultural ties to their homeland and their community members. These links serve to emphasize their membership in their ancestral ethnic or religious community. However, members of populations in the diaspora also participate and create ties within the overarching cultural group they find themselves in. This can lead to a dual identity, where both cultural or religious contexts affect the way, the individual perceives themselves”* [14].

Said explores the concept of diaspora with a focus on personal empowerment rather than mere dispersion in time and space or the preservation of collective memory. He emphasizes the creation of individual authority, drawing from his work in Orientalism. Diaspora, according to Said, is a perpetual negotiation between the familiar and the unfamiliar, a state of being out-of-place that involves continuous adaptation and exploration. This paradoxical reality has led him on a journey of uninterrupted wandering and displacement, shaping his identity and worldview [15]. Probably, his consciousness of exile comes from his realization that what characterizes his life is the endless travel into many different places, cities, abodes, languages, and environments: *“to me, nothing more painful and paradoxically sought after characterizes my life than the many displacements from countries, cities, abodes, languages, environments that have kept me in motion all these years”* [16]. *“Generally, Chinese American literature can be roughly divided into three stages: the pioneering stage was from the late 19th century to the 1960s; The turning point appeared in the 1970s and 1980s; Then it entered a stage of prosperity from the late 1980s to the early 1990s”* [17]. However, the evolution of the Chinese American novel can be divided into three key stages. Initially, before the 1960s, these novels emerged but gathered limited attention due to the uncertain relationship between China and America. From the 1960s to the early 1990s, Chinese American

literature gained distinction, drawing inspiration from the civil rights movement and establishing a significant presence in American literary landscape. Since the mid-1990s, Chinese American novels have expanded their thematic scope, reflecting assimilation into American culture and the weight of multiculturalism, offering readers a diverse and unexpected perspective [18]. *“The majority of these Chinese shopkeepers, restaurant owners, and hired workers in San Francisco Chinatown were predominantly male”* [19]. Due to the political environment and social situation, the life of the first generation of Chinese American immigrants was quite hard both on the material and spiritual levels. *“For example, in 1851, the reported Chinese population in California was about 12,000 men and less than ten women”*. (Dobie, Charles Caldwell: 41) [20]. The serious imbalance in the gender ratio has brought about many social problems. The life and experiences of Chinese immigrants and their descendants are reflected in various works, sharing some common characteristics of diaspora literature. What are the main characteristics of diaspora literature? According to the widely quoted definition proposed by William Safran, the key components of this classical diaspora paradigm are *“(1) dispersal from a homeland; (2) collective memory of the homeland; (3) lack of integration in the host country; (4) a ‘myth’ of return and a persistent link with the homeland.”* [26].

CONCLUSION. Chinese American literature has evolved alongside the experiences of Chinese American immigrants, reflecting various significant historical and socio-political changes in both China and the United States. Starting in the late 19th century, early writers addressed several issues of identity, discrimination, and cultural preservation amidst types policies. The mid-20th century marked a turning point with the elimination of the Chinese Exclusion Act, leading to a surge in literary output from authors like Amy Tan, Maxine Hong Kingston, and Frank Chin, who explored complex identity and intergenerational themes. In the contemporary era, the literature has become diverse, addressing cultural assimilation, ancestral heritage, and identity negotiation. Overall, Chinese American literature has served as a platform for cultural expression, resistance, and resilience, offering profound insights into the Chinese American experience and

contributing to the broader discourse on identity and cultural exchange.

REFERENCES:

1. Murotaliyeva, Maftuna, and Dilnoza Ruzmatova. Dystopian literature and its main characteristics, genre, movement, tendency and style. *Академические исследования в современной науке* 3.9 (2024): 116-119.
2. Henry K. Norton. *The Story of California from the Earliest Days to the Present*. Chicago: A. C. McClurg & Co, 1924. -pp.283-296. Archived from the original on 2008-05-09.
3. Thomas Magee and Daniel Murray Pamphlet Collection. *China's Menace to the World: From the Forum to the Public*. [Washington, D.C.: Pioneer Laundry Workers Assembly, K. of L, 1878] Pdf. Retrieved from the Library of Congress, <www.loc.gov/item/91898585/>.-pp.2-9.
4. Lina, D., & Arshad, S. M. B. M. (2024). The role of literature in enhancing language proficiency and cultural awareness in the efl classroom. *Fan, ta'lim, madaniyat va innovatsiya jurnali / journal of science, education, culture and innovation*, 3(4), 20-27.
5. William Wei. *The Chinese-American Experience: An Introduction*. Harp Week. <https://immigrants.harpreweek.com/chineseamericans/introduction/billweintro.htm>
6. Grace Dunigan. *The Chinese Exclusion Act: Why It Matters Today*. *Susquehanna University Political Review*. Vol.8. Article 8.2017.-pp.82-89. Available at: <https://scholarlycommons.susqu.edu/supr/vol8/iss1/8>
7. Lina, D., & Arshad, S. M. B. M. (2024). The role of literature in enhancing language proficiency and cultural awareness in the efl classroom. //*Fan, ta'lim, madaniyat va innovatsiya jurnali / journal of science, education, culture and innovation*, 3(4), 20-27.
8. 令狐萍. *金遥美国华裔妇女史*. 北京: 中国社会科学出版社, 1999. -p.146 <https://www.migrationpolicy.org/article/geopolitical-origins-us-immigration-act-1965>
9. Guiyou Huang. *The Greenwood Encyclopedia of Asian American Literature*. London: Greenwood Press, 2009. -p.186.
10. 刘秋月. *华裔美国女性小说研究*. [M]北京: 中国社会科学出版社, 2017.-p.9
11. 张子清. *与亚裔美国文学共生共荣的华裔美国文学*[J]. *外国文学评论*. 2000年第1期, -pp.93-103
12. Lina, D., & Arshad, S. M. B. M. (2024). The role of literature in enhancing language proficiency and cultural awareness in the efl classroom. //*Fan, ta'lim, madaniyat va innovatsiya jurnali / journal of science, education, culture and innovation*, 3(4), 20-27.
13. National Geographic (2023). *Diaspora*. *education.nationalgeographic.org*. Available at: <https://education.nationalgeographic.org/resource/diaspora/>. Accessed on 31st of March, 2024.
14. Abu-Shomar, Ayman. *Worldliness, Orientalism, Diaspora and Humanism: The Epistemological Radiance of Edward Said's Scholarship*. *Interdisciplinary Literary Studies*. Vol. 19, No. 3. Penn State University Press, 2017. -pp.396-418.
15. Edward Wadie Said. *Out of Place: A Memoir*. New York: Vintage, 1999. -p.217.
16. Murotaliyeva, Maftuna, and Dilnoza Ruzmatova. Dystopian literature and its main characteristics, genre, movement, tendency and style. *Академические исследования в современной науке* 3.9 (2024): 116-119.
17. Ai-min. Cheng. *New Territory: Remapping Chinese American Literature*[J]. *Journal of Foreign Languages*. 2003(6). -p.46-64 (in Chinese).
18. Guiyou Huang. *The Greenwood Encyclopedia of Asian American Literature*. London: Greenwood Press, 2009. -p.192.
19. Thomas Chinn. *A History of the Chinese in California: A Syllabus*. San Francisco: Chinese Historical Society of America, 1969. - p.81.
20. Charles Caldwell IDobie. *San Francisco's: A Pageant*. New York/London: D. Appleton Century Company, 1936. -p.41.
21. Habal, Estella (June 28, 2007). *San Francisco's International Hotel: Mobilizing the Filipino American ... Temple University Press*. ISBN 9781592134472.
22. Estella Habal. *San Francisco's International Hotel: Mobilizing the Filipino American Community in the Anti-Eviction Movement*. Ukraine: Temple University Press, 2007.
23. Raykhona, S., & Dilnoza, R. (2021). Family perspectives in the novel "and the mountain enchoed" by khaled husseini. *Thematic Journal of Applied Sciences*, 1(1).
24. Kumushoy, Mamatqulova, and Dilnoza Ruzmatova. Character development in "the woman warrior". *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 3.01 (2023): 130-132.
25. Habal, Estella (June 28, 2007). *San Francisco's International Hotel: Mobilizing the Filipino American ... Temple University Press*. ISBN 9781592134472.
26. Lina, D., & Arshad, S. M. B. M. (2024). The role of literature in enhancing language proficiency and cultural awareness in the efl classroom. //*Fan, ta'lim, madaniyat va innovatsiya jurnali/ journal of science, education, culture and innovation*, 3(4), 20-27.

YOZUVCHI SHAXSIYATINING PSIXOLOGIK TRILLER ASAR USLUBIYATIDA NAMOYON BO'LIH XUSUSIYATLARI (TOMAS HARRIS TETRALOGIYASI MISOLIDA)

*Samandarova Sojida Furqat qizi, O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti tayanch doktoranti*

CHARACTERISTICS OF REFLECTION OF THE WRITER'S PERSONALITY IN THE WRITING STYLE OF A PSYCHOLOGICAL THRILLER WORK (IN THE EXAMPLE OF THOMAS HARRIS'S TETRALOGY)

*Samandarova Sojida Furqat qizi, PhD student at Uzbekistan State
World Languages University*

ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ПИСАТЕЛЯ В СТИЛЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРИЛЛЕРА (НА ПРИМЕРЕ ТЕТРАЛОГИИ ТОМАСА ХАРРИСА)

*Самандарова Сожиди Фуқрат қызы, докторант Узбекского
государственного университета мировых языков*

Annotatsiya: Mazkur maqolada muallif shaxsiyati va psixologik trillerlarning o'ziga xos hikoya uslubi o'rtasidagi murakkab munosabatlar tahlilga tortilib, bunda amerikalik yozuvchi Tomas Harrisning Gannibal Lekter haqidagi asarlari: "Qizil ajdaho", "Qo'zilarning sukunati", "Gannibal" va "Gannibal: yuksalish" trillerlaridan olingan misollar o'rganish uchun tanlangan.

Kalit so'zlar: psixologik triller, Tomas Harris, yozuvchi uslubiyati, intertekstuallik, allyuziya, tarixiy haqiqat, ichki monolog, badiiy psixologizm.

Аннотация: В статье исследуется сложная взаимосвязь личности автора и уникального повествовательного стиля психологических триллеров с акцентом на культовую серию Харриса «Ганнибал Лектер» включающая «Красный дракон», «Молчание ягнят», «Ганнибал» и «Ганнибал: Восхождение».

Abstract: The article explores the intricate relationship between the author's identity and the unique narrative style of psychological thrillers, focusing on Harris's iconic Hannibal Lecter series comprising "Red Dragon", "The Silence of the Lambs", "Hannibal", and "Hannibal Rising".

Key words: psychological thriller, Thomas Harris, writer's style, intertextuality, allusion, historical truth, inner monologue, artistic psychologism.

KIRISH. Tomas Harrisning to'rtta romanida ham uning uslubiy izlanishlari va adabiy janrga kiritgan yangiliklari yaqqol aks etadi. Jumladan, psixologik triller janrida ijod qilgan zamondosh adiblaridan farqli ravishda uning 1980-

2000-yillar oralig'ida yozgan uchta romanida intertekstual matnlarga murojaat qilish, hattoki ularning romanlar mohiyatini anglashdagi ahamiyatini oshirish holati kuzatiladi. Harrisning adabiyot va san'atga katta ta'sir o'tkazgan shoirlar,

[https://orcid.org/
0009-0004-3123-0981](https://orcid.org/0009-0004-3123-0981)

e-mail:
sojida.samandar0791
@gmail.com

rassomlar, umuman, san'atga aloqador tarixiy shaxslarning ham ijodidan boxabarligi hamda asarlarida ular ilgari surgan g'oyalar yoki maslaklarga zimdan va bevosita urg'u berib ketishi yozuvchi sifatida o'ziga taalluqli barcha sohalarida chuqur izlanishlar olib borganligini ko'rsatadi. Oddiy qamoqxona yoxud Florensiyadagi muzey tasvirida ham mavzuga va qahramon tabiatiga mos detallarning o'rin olishi va o'quvchida mukammal tasavvur paydo qilishi izlanishlar samarasidan darak beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Jerard Jenet transtekstuallik hodisasini matni boshqa matnlar bilan ochiq yoki yashirin aloqada bo'lishini ta'minlovchi hamda muayyan matnning barcha jihatlarini qamrab oluvchi tushuncha sifatifa ta'riflaydi hamda uning beshta turini ko'rsatadi. Bular: intertekstuallik, arxitekstuallik, metatekstuallik va gipertekstuallik [Genette G.;83-84]. Harris romanlarida intertekstuallikni faol qo'llaganligi sababli ushbu tushunchaning mohiyatiga ham to'xtalishni lozim deb bildik. Fransuz tilshunosi Yuliya Kristeva tomonidan fanga kiritilgan "intertekstuallik" atamasi transtekstuallikning tag kategoriyalaridan biri bo'lib, u har qanday matn ilgari mavjud bo'lib kelayotgan matnlarni transformatsiya qilish natijasida olingan iqtiboslar majmuidan iborat, degan tamoyil asosiga qurilgan [Quronov D. va b.; 119]. O'z navbatida ushbu tamoyilning kengroq rakursda olingan versiyasini Baxtinning qarashlarida ham uchratish mumkin. U adabiyotning mavjudlik qonuniyatlarini e'tirof eta turib, har qanday badiiy asar o'zida ijodkorning voqeligini mujassam etishi bilan bir qatorda o'zidan oldingi va zamondosh adabiy asarlarga murojaat qilishini tabiiy hol ekanligini ham qo'shimcha qiladi. Kristevaning ta'limotida esa, qarash o'zining formal aksini topadi, ya'ni u intertekstuallik ma'lum chegaraga ega badiiy matnlarning asardagi ishtiroki va mazmuniy ahamiyatidan iborat, degan g'oyani ilgari suradi. Hech bir matn o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmaydi, boshqa matnlar bilan uning o'rtasidagi o'zaro aloqani inkor etib bo'lmaydi. Yozuvchi ham, u yaratgan asarni o'quvchi ham ilgari o'qiganlari asosidagi tajribalariga asoslanishi tabiiy.

Intertekstuallik adabiy matnda quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: iqtibos, allyuziya, nusxa ko'chirish, tarjima, o'xshatma. Bularning orasida allyuziya tadqiqotimiz uchun muhim ahamiyatga molik hisobalanadi, chunki Harris romanlarini adabiyotda va tasviriy san'atda o'ziga xos o'rin tutgan ijod namunalariga aynan ushbu vosita yordamida bog'lab, qahramonlar va ular atrofida ro'y beruvchi voqealarni o'zgacha xarakterlantirishga, shu asnoda, o'z g'oyaviy-mafkuraviy maqsadlarini ifoda etishga erishgan.

MUHOKAMA. Romanlarda qahramonlar ichki dunyosiga tegishli tasvirni ham ikkinchi shaxs, ham uchinchi shaxs tomonidan amalga oshirilishi kuzatiladi. Birinchi shaxs tarafidan amalga oshirilayotgan ruhiy olamning bayonida obraz xuddi o'ziga o'zi gapirayotgandek tuyulsa-da, aynan shu yo'sin psixologik tasvirning haqqoniy bo'lib chiqishini ta'minlaydi. Ko'p hollarda birinchi shaxs tomonidan namoyon bo'luvchi ruhiyat bayoni o'z-o'zini tanqid etish, qilayotgan ishlariga tushunmaslik va qo'rquv holatlari bilan izohlanadi. Q.Yo'ldoshev bunday bayon shaklidan adib va o'quvchi qahramonlarning ongi va ruhiyatida kechayotgan evrilishlarni uzluksiz ravishda kuzatib borish imkonini yaratish maqsadida foydalanishini ta'kidlaydi [Yo'ldoshev Q., Yo'ldosh.M.,134]. Harris buni tetralogiyasidagi ba'zi o'rinlarda Frensis Dolarhayd va Kleris Starling obrazlari orqali ko'rsatmoqchi bo'ladi. Shunday bo'lsa ham, personajlar ichki dunyosini uchinchi shaxs nuqtayi nazaridan namoyish etish usuli romanlarda ustunlik qiladi. Ruhiyat tasvirining bunday turida yozuvchi qahramonlar ichki dunyosiga hech qanday to'siqlarsiz kirib borib, u yerda kuzatganlarini batafsil va teran tarzda aks ettiradi, uning uchun tadqiq qilinmagan hech qanday makon qolmaydi, bari tafsilotlarni romanning kerakli o'rinlariga qo'yib, yaxlit psixologik portretning maydonga kelishiga imkon yaratadi. Uchinchi shaxs tilidan hikoya qilinganida bayon asosan ichki monolog, iqromoma, o'tmish xotiralaridan parchalar, maktublar, tushlar va xayollar kabi vositalar negizida vujudga kelib, tasvirning yanada jozibaliroq va ta'sirchanroq chiqishida yordam beradi. Tomas Harris psixologik triller janridagi romanlarida o'zining

hikoyaviy yo'sinini, tasvirlash tarzini hamda shaxsiyatiga xos bo'lgan boshqa unsurlarni o'zaro jiplashtirish orqali janriy an'analarga ma'lum darajada o'zgartirish kiritadi [Samandarova; 245]. Harris ham o'ziga xos "topilma" yasaydi – bir vaqtning o'zida ham tengi yo'q olim, ham qonxo'r va shafqatsiz qotil sifatida gavdalanuvchi Gannibal Lekter obrazini olib kirish orqali asarlarining muvaffaqiyatini ta'minlashga erishadi. Aynan shu qahramon janriy an'analarga kiritilgan yirik o'zgarishlardan biri bo'lib, Harrisdan oldin biror yozuvchida bu holat kuzatilmaydi. Hukumat vakillari tomonidan so'roq qilinar ekan, ularning o'ziga nisbatan shunchaki kitoblar va derazasidan tabiat manzarasi ko'rinib turuvchi kameraga ilhaq mahbus sifatida hurmatsizlik bilan muomala qilishlari Lekterning ko'ngliga xush kelmaydi: *"Doktor Lekter tevaragidagi odamlarga e'tibor bermay qo'ydi. Uning xayoli endilikda boshqa bir o'y bilan, aniqrog'i, rassom Jerikoning "Meduzaning soli" nomli suratida tasvirlagan anatomik izlanishlari bilan band edi. U o'ziga qarata berilayotgan savollarni eshitsu ham buni oshkor etmadi"* [Harris T.; 244]. Aytish joizki, ushbu suratning syujeti dolzarb masalalarga asoslangan bo'lib, "Meduza" nomli yelkanli harbiy kemaning solidagi yo'lovchilar fransuz hukumatining aybi bilan fojiali tarzda halok bo'lishadi. Jeriko Teodor imtiyozli oliy tabaqa uchun jamiyatning quyi qatlami, ularning hayoti zig'ircha ahamiyatga ega emasligini, ulardan faqat manfaatlari yo'lida foydalanib, qolgan paytlarda e'tiborsiz qoldirishlarini mazkur surat orqali ifoda etadi.

NATIJALAR. Harrisning romanlarda qo'llagan allyuziyalari rang-barangligi bilan ajralib tursa-da, ular orasida Uilyam Bleykning ijodi ko'proq "tosh bosadi". XVIII asrning oxiri–XIX asrning birinchi choragida yashab o'tgan ingliz shoiri, rassomi va o'ymakor ustasi Bleykning ijodida bir nechta tarixiy davrlarning estetik xususiyatlari, turli uslublarda yaratilgan badiiy asarlar, suratlar va san'at asarlari uyg'unlashgan. Yoshligidan she'r yozib, rasm chizgan Bleyk "qonun-qoidalar va chekovlarni jini suymaganligi uchun" [Wilson M.3] maktabni tugatmagan bo'lsa-da, o'ziga yoqqan va qiziqtirgan kitoblarni juda

ko'p mutolaa qilganligi sababli zehn-idroki nihoyatda o'tkir odam bo'lib yetishgan. Uning ijodiga gotik san'at kuchli ta'sir o'tkazgan va uning uchun san'atning yagona jonli shakli sifatida namoyon bo'lgan. O'zining "Begunohlik navolari" va "Kechinmalar sadosi" asarlarini birlashtirib, ular aslida inson qalbining ikki qarama-qarshi holati ekanligini qayd etgan. Harrisning "Qizil ajdarho" romanini Uilyam Bleyk ijodiga yo'naltirilgan havolalarni anglab yetmasdan turib tahlil qilish noto'g'ri, chunki romanning nomi ham Bleyk 1805-1809-yillar oralig'ida chizgan "Buyuk qizil ajdarho va quyosh nuriga chulg'angan ayol" suratidan olingan.

Harris Bleykning asarlaridagi parchalardan asosan yovuz qahramon ko'rinishida sifatlanuvchi personajlar ruhiyatini, ularning ichki kechinmalarini va xayollarini ifodalashda foydalanadi. Shu jumladan, Dolarhaydning Bleyk chizgan suratga ham shunday muhim vazifani yuklaydi: *"Bu suratni ilk marotaba ko'rganida u qattiq hayratda qolgan edi, chunki u oldinlari hech qachon o'zining go'zallar haqidagi tushunchasini mukammal aks ettira olgan asarni uchratmagandi. Dolarhaydga xuddi Bleyk uning ichki dunyosiga ko'z tashlab josuslik qilish uchun o'zining Qizil ajdarhosini qulog'i ichiga yuborgandek tuyulgandi"* [Harris T.; 266]. Bleyk uning ruhiyatiga shu qadar chuqur singib ketganki, maxfiy jurnaliga navbatdagi suratlarini joylab, izoh yozayotgan Dolarhaydning ingichka, nozik husnixati Bleyknikidan zarracha farq qilmaydi. Lekterga maktub yozganidan keyin ham u o'zini Bleykning asaridagi ajdarhoga o'xshatadi: *"Lekter, xuddi baptist Avliyo Jon o'z safdoshini taniganidek, Dolarhaydni ham darrov tanib olgan bo'lardi. Uilyam Bleykning "Qiyomat" asarida Ajdarho "666" ustidan hukmronlik qilgani kabi, u ham Lekterni bo'ysundirardi. Doktor so'nggi nafasini chiqarmasdan oldin Ajdarho bilan birlashadi, o'shanda Dolarhayd ushbu muqaddas voqeani videoga olishi kerak"* [Harris T.; 317].

XULOSA. Ko'rinib turibdiki, Harrisning romanlarda qo'llagan uslubiy elementlari orasida intertekstuallik alohida ajralib turadi va u asosan iqtibos hamda allyuziya shakllarida namoyon bo'ladi. Yozuvchi ushbu shakllardan foydalanish

asnosida adabiyot va tasviriy san'atda o'ziga xos o'rin egallagan ijod namunalarini qahramonlar va ular atrofida ro'y beruvchi voqealarni xarakterlantirishda, shu asnoda, o'z g'oyaviy-mafkuraviy maqsadlarini ifoda etishda ishga soladi. U qo'llagan allyuziyalar orasida Uilyam Bleykning adabiy hamda tasviriy ijodiga murojaat, shu bilan birga, uning qarashlariga tanqidiy munosabat salmoqli o'rin tutadi va yozuvchining g'oyaviy-estetik maqsadlari bilan mushtaraklik yaqqol kuzatiladi. Romantizm, gotika va modernizm uslubiyatiga xos ramzlar va an'analardan asarlar syujetiga mos o'rinlarda oqilona foydalanish mahoratini yozuvchining badiiy-uslubiy kashfiyoti deyish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Genette G. The architext: an introduction. Berkeley: University of California Press, 1992. –P. 83-84.
2. Harris T. Qizil ajdarho. – Toshkent: Zukko kitobxon, 2021.–495 b.
3. Harris T. Qo'zichoqlar sukunati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. –431 b.
4. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. Toshkent: Akademya, 2010. –204 b.
5. Ruzmatova D., Samandarova S. **Tomas Harrisning psixologik trillerlarida badiiy zamon va makon kompozitsion unsurlar sifatida.** – Toshkent: 2023/4. – B.100-117. DOI: 10.36078/987654956. (10.00.00. №47.) ISSN: 194 – 4233.
6. Samandarova S. Psychological thriller genre and its major characteristics. International Journal of Progressive Sciences and Technologies. Vol. 43 No. 2 March 2024, pp. 244-248. <https://ijpsat.org/index.php/ijpsat/article/view/6107>.
7. Yo'ldoshev Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari T.: Kamalak, 2016.
8. Wilson M. The Lite of William Blake. London, 1948.

SURXONDARYO VILOYATIDA AN’ANAVIY HUNARMANDCHILIKKA E’TIBOR

Mamarajabov G‘ayrat Abdulxakimovich, Termiz davlat universiteti “Jahon tarixi” kafedrasi dotsenti v.b., tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ATTENTION TO TRADITIONAL CRAFTSMANSHIP IN SURKHONDARYO REGION

Mamarajabov Ghairat Abdulkhakimovich, associate professor of the Department of "World History" of Termiz State University, Doctor of Philosophy in History (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxon vohasida milliy hunarmandchilik sohasini rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar tufayli vohadagi ko‘plab hunarmandchilik markazlari faoliyati yanada rivojlanib, aholini ish o‘rinlari bilan band qilish masalasi haqida ma‘lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: hunarmandchilik markazlari, kosib va hunarmandlar, Hunarmandlar uyushmasi, kiyim-kechaklar, ko‘hna taqinchoqlar, milliy liboslar.

Abstract: This article provides information about the development of many craft centers in the oasis and the employment of residents due to the reforms implemented in the Surkhan oasis for the development of the national craft sector.

Key words: craft centers, craftsmen and artisans, Craftsmen’s Association, clothes, antique jewelry, national costumes.

Аннотация: В данной статье представлена информация о развитии многих ремесленных центров в оазисе и трудоустройстве жителей в связи с реформами, проводимыми в Сурханском оазисе для развития национального ремесленного сектора.

Ключевые слова: ремесленные центры, мастера и ремесленники, Союз ремесленников, одежда, антикварные украшения, национальные костюмы.

KIRISH. Surxon vohasida azaliy qadriyatlarimiz hisoblangan milliy hunarmandchilik sohasini rivojlantirish borasida ko‘plab islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Ushbu amalga oshirilayotgan islohotlar tufayli, vohadagi ko‘plab hunarmandchilik markazlari faoliyati yanada rivojlanib, aholini ish o‘rinlari bilan band qilishda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Tabiat oldidagi qadimgi odamlarning ojizligi va tabiat injiqliklari tufayli diniy va mifologik e‘tiqodlar va marosimlar paydo bo‘lgan. Bu soha bo‘yicha sovet va mustaqillik davrida ko‘plab tarixiy adabiyotlar va monografiyalar yaratildi. Jumladan, o‘zbek xalqi turmushida saqlanib qolgan qadimiy e‘tiqodlar haqida ilmiy izlanishlar olib borgan A.Ashirov[1], G.Snesarev[4] larni aytishimiz mumkin.

O‘zbekiston xalqining an‘anaviy dehqonchiligi va urf-odatlari haqidagi ma‘lumotlarni K.Shoniyozev[5], F.Rahmonov[6] va M.Jo‘rayevlarning monografiya va maqolalarida uchratishimiz mumkin.

MUHOKAMA. Viloyatimizda hunarmandlarga yaratilgan sharoitlar xususida so‘z borganda, albatta Hunarmandlar uyushmasi faoliyati ko‘z oldimizga keladi. Bugungi kunda ushbu uyushma faoliyatida ko‘plab islohotlar amalga oshirib borilmoqda. Ya‘ni ushbu uyushma ma‘lumotlariga bugungi kunda hunarmandchilikning 34 ta turi bo‘yicha faoliyatlar tashkil etilgan bo‘lib, ularda amalga oshirilayotgan ishlar ham ancha salmoqli bo‘lib hisoblanadi. Uyushmaning barcha tumanlardagi bo‘limlari kabi Jarqo‘rg‘on tuman bo‘limi faoliyatida ham muhim

<https://orcid.org/0009-0001-6486-898X>
e-mail:
mamarajabovg@tersu.uz

ishlar amalga oshirib kelingan. Tuman bo'limida bugungi kunda 337 nafar hunarmand uyushmaga a'zo bo'lgan. Hunarmandlar qo'lida kasb-hunar o'rganayotgan shogirdlar soni 624 nafarni [1.3] tashkil etib kelmoqda. Jumladan, tuman uyushmasi tomonidan izchil islohotlar davomida hunarmandchilikning "mebel ishlab chiqarish", "milliy liboslar tayyorlash", "metallardan buyumlar tayyorlash", "yog'ochdan tayyorlangan xalq hunarmandchiligi mahsulotlari tayyorlash" yo'nalishlari faoliyatlari yanada jadal tarzda rivojlantirib borilmoqda. Shu o'rinda hunarmandlar faoliyatini tashkil etish, ularga imtiyozli ravishda kreditlar ajratish hamda ular faoliyatini yanada qo'llab-quvvatlash maqsadida ham muhim ishlar amalga oshirib borilmoqda. Hunarmand uyushmasi rahbari Alisher Kamolovning ta'kidlashicha, hunarmandlarga yaxshi shart-sharoitlar yaratish maqsadida tuman dehqon bozori hududida hunarmandlarning mahsulotlarini namoyish qilish hamda sotish uchun rastalar qurilishi ishlari boshlab yuborilgan bo'lib, bu jarayonlar nihoyasiga yetgach har bir hunarmandlar o'zlari ishlab chiqargan mahsulotlarini xalq iste'moliga taqdim etish uchun keng imkoniyatlar yaratilishi alohida ta'kidlab o'tildi. Shuningdek, usta-hunarmandlar uchun imkoniyatlar yaratish hamda imtiyozli kreditlar ajratish borasida muhim ishlar amalga oshirib kelinmoqda. "Hunarmand" uyushmasi a'zolariga ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun asbob-uskuna, ehtiyot qismlar va xomashyo materiallari xarid qilish, hunarmandchilik markazlari "Usta-shogird" maktablari tashkil etish, ustaxonalar qurish yoki shu maqsadlarda bino va inshootlar sotib olish, aylanma mablag'larni to'ldirish uchun markaziy bankning qayta moliyalash stavkasidan oshmagan holda 18 oyga bazaviy hisoblash miqdorining 250 baravaridan oshmagan miqdorda kreditlar ajratilgan [2].

Mamlakatimizda bo'layotgan islohotlar Surxondaryo viloyatida hunarmandchilik sohasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, tumanda ham eng faol ish yuritayotgan mashhur hunarmandlardan biri sifatida Inyushev Dmitriy faoliyat yuritib kelmoqda. Uning asosiy qiziqishlaridan biri o'zbek milliy taqinchoqlarini tayyorlash hisoblanadi. U o'zining

shu sohadagi faoliyatlari davomida 60 dan ortiq hunarmandchilik mahsulotlari tayyorlab 100 dan ortiq shogirdlar bilan birgalikda mehnat qilib kelmoqda[3]. Shu kungacha 100 dan ziyod shogirdlar tayyorlagan. Tayyorlanadigan mahsulotlar turi 60 dan ziyod.

Hunarmandchilikni rivojlantirishda bir qator hunarmand xizmatlari beqiyos: gilamchilik, janda, olachani qayta tiklagan hunarmand Xadicha Rahimberdiyeva, tuya junidan 25 metrli gilam to'qigan hunarmand Maftuna Azizova, milliy kashtachilik yo'nalishi bo'yicha 2019-yil Qo'qonda o'tkazilgan hunarmandchilik festivalida sovrinni qo'lga kiritgan hunarmand Nilufar Jo'rayeva, milliy libos sohasi bo'yicha faoliyat olib borayotgan hunarmand, 25 metrga 5 metrlik qurog'i bilan hunarmandchilikning milliy katalogiga kirgan Nazokat Sabirova, Surxondaryoda yagona bo'lgan savat to'quvchi hunarmand usta Boymurod kabi hunarmandlardir. Surxondaryoda keng tarqalgan milliy hunarmandchilik turlaridan biri kulolchilik bo'lib, kulolchilik sohasini taraqqiy etishda 7 sulola davom etib kelayotgan Umar kulol sulolasining xizmati katta. 2019-yil Surxondaryoda bo'lib o'tadigan I Xalqaro baxshichilik san'ati festivaliga bag'ishlab boysunlik hunarmandlar tomonidan Nilufar Jo'raeva boshchiligida dunyoda eng katta so'zana tikildi. 20 nafar qo'li gul chevarlar tomonidan nozik did, yuksak mahorat bilan yaratilgan ushbu san'at namunasining uzunligi 25, eni esa 6 metrni, og'irligi 60 kilogrammi tashkil etadi. Mohir kashtado'zlar tomonidan mehr bilan tikilgan ushbu so'zana olti oy davomida yaratildi. Tinimsiz mehnat mahsuli hisoblangan kashtachilik namunasini yaratish uchun vohani aks ettiruvchi turli yorqin rangdagi 16 kilogramm ipaklardan foydalanildi. So'zanani tikishda vohaga xos bo'lgan qadimgi kashtachilikning to'ldirma yo'nalishidan foydalanilgan. Uning markazida tasvirlangan 5 ta gullarning har birining (kashtachilikda oylar deb yuritiladi) aylana diametri 2, atrofidagi kichik 14 ta gullarning har birining diametri 1 metrni tashkil etadi.

Viloyatda ko'p yillardan beri gilamchilik bilan shug'ullanayotgan va bu sohani kengaytirib o'z sexiga asos solgan hunarmandlardan Dilafro'z Vallayevani alohida ta'kidlab o'tish lozim.

Dilafroʻz Vallayeva Termiz tumani “Orol” mahallasida “Ostona gilamchi” oilaviy korxonasi asos soldi. Hunarmand nafaqat oila aʼzolarini, balki 2020-yilning boshlarida mahalladagi 150 nafar uy bekalarini gilamchilik kurslarida bepul oʻqitib, ularni ish bilan taʼminladi. 2020-yilning soʻnggi choragiga kelib ish bilan taʼminlangan ayollar soni 186 nafarni tashkil etdi. Mahalla guzari qoshida kichik korxonaning faoliyatini tashkil etib, u yerda ham 20 nafar xotin-qizlarni ish bilan taʼminladi. Shunisi ahamiyatliki, gilam uchun zarur boʻlgan xomshyo ham ayollarning oʻzlari tomonidan ishlab chiqariladi. Sherobod tumanining “Taroqli” mahallasida ham gilamchilik sexi tashkil etildi. Mazkur sexda 35 nafar xotin-qizlar ish bilan taʼminlandi hamda gilamchilik oʻquv kursi ham tashkil etildi. Sexda ipak, paxta va jundan turli gilamlar toʻqilib, ular Pokiston, Eron va Turkiya davlatlari va mahalliy bozorlarda sotildi.

Gilamchilikning keng yoyilishi va xalq hunarmandchiligining qayta tiklanishiga katta hissa qoʻshayotgan hunarmand ayollardan biri Maftuna Azizova sanaladi. Mohir gilamdoʻz Boysunning qoʻli gul gilamchilaridan biri. U Boysun tumanining “Hunarmandlar” mahallasidan. Yosh gilamdoʻz hunarmand Boysun tumani, viloyat, respublika miqyosidagi hunarmandlarning eʼtiborini qozongan. Koʻplab koʻrik tanlovlarda ham gʻoliblikni qoʻlga kiritgan. Jumladan, 2013-yilda “Yurt keja” tanlovida 1- oʻrinni, 2014-yilda qoʻshni Tojikistonda oʻtkazilgan “Diyori husn” festivalida 1-oʻrin, 2016-yilda Qirgʻizistonda oʻtkazilgan “OYMO” festivalida esa sovrindor boʻldi. Uning xizmatlari yanada eʼtirof etilib, 2018-yilda “Shuhrat” medali bilan taqdirlandi. U gilamlarning qadimiy nusxalarini qayta tiklash uchun oʻz ustida ishladi. Gilamdoʻzlikda “Gajari”, “Qolin”, “Qurbaqa pishti”, “Chumchuqi”, “Oqin”, “Toʻdagul” kabi gilam turlarini toʻqiydi. 2018-yildan buyon mohir hunarmand toʻqigan gilamlarga va tikkan milliy liboslariga YUNESKO xalqaro tashkiloti tomonidan beriladigan “Sifat belgisiga” munosib topildi. Endilikda hunarmand ushbu “Sifat belgisi” bilan xalqaro koʻrgazma va tanlovlarda ishtirok etishi mumkin. Ushbu hunarmand ayol 2018-yildan Boysun tumanida “Yosh hunarmandlar” maktabini tashkil etishni ham boshlab yubordi.

Oʻzbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb qilgan holda toʻqimachilik sanoati mahsulot ishlab chiqarish, investitsiyalar jalb qilish, yangi korxonalar va ish oʻrinlarini tashkil etish, aholi va yoshlarni ish bilan taʼminlashda dadil qadam tashlay boshladi. Eksport qiluvchi korxonalarga berilayotgan imtiyozlar natijasida bugungi kunga kelib xalq hunarmandchiligi sanoati tarmogʻi mahsulot eksport qilishda ham yetakchi oʻrinni egallamoqda.

XULOSA. 2021-yil boshida Surxondaryo viloyatida hunarmandlar soni 4016 nafarni tashkil etgan boʻlsa, 2022-yil yanvar oyida ularning soni 5400 nafarga yetdi (1384 nafarga koʻpaydi) [5.275]. Maʼlumotlarga koʻra, 2021-yil boshida “Usta – shogird anʼanasi”ga asosan hunarmandlarga birlashtirilganlar shogirdlar soni 10 681 nafarni tashkil etgan boʻlsa, hozirgi kunda 18 005 nafarga yetib, 7324 nafarga koʻpaydi (oʻsish surʼati 164 %). Jami 2021-yil holatiga koʻra, 23405 nafar fuqarolar ustoz-shogird anʼanasiga muvofiq hunarmandchilik faoliyati asosida bandligi taʼminlanib, doimiy daromad manbaiga ega boʻldi. Sohoni har tomonlama qoʻllab-quvvatlash maqsadida 2021-yilda hunarmandchilikning 27 ta yoʻnalishi boʻyicha 1 726 nafar hunarmandlarga 49,6 mlrd soʻm kredit mablagʻlari ajratilib, reja koʻrsatkichlari 146 %ga bajarildi. Shundan 19,3 mlrd soʻm hunarmandchilikni rivojlantirish, 30,3 mlrd soʻm Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida ajratildi [6].

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. H.Togʻaymurodov. Hunarmandlar qaydasiz. Surxon tongi. 2021 yil 3 mart. 17-son. -B. 3.
2. “Hunarmand” uyushmasi Jarqoʻrgʻon tumani boʻlimi hisobotlari, 2020-yil dekabr holati.
3. Mamaradjabov, Gayrat A. “Activity of uzbek artisans in creating national dresses”. Look into the past si-3 (2021).
4. Dala yozuvi. Boysun tumani “Hunarmandlar” mahallasi. 2019-yil.
5. Tursunov S. va boshq. Oʻzbekiston tarixi va madaniyati – Surxondaryo etnografiyasi. – T.: Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2006. – 275.
6. Surxondaryo viloyati “Hunarmand” uyushmasi hisobotidan, 2021-yil dekabr.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF ETIQUETTE LEXEMES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES: A LINGUISTIC PERSPECTIVE

Ochilboeva A. Iroda

*Samarkand State Institute of Foreign Languages
Teacher of the department of Lexicology and
Stylistics of the English language*

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI ETIKET LEKSEMALARINING QIYOSIY TAHLILI: LINGVISTIK NUQTAI NAZARIDAN

Ochilboyeva Iroda Alisher qizi

*Samarqand davlat chet tillar instituti
“Ingliz tili leksikologiyasi va stilistikasi” kafedrasini
o‘qituvchisi*

[https://orcid.org/
0000-0002-4732-6388](https://orcid.org/0000-0002-4732-6388)

E-mail:

iroda.ochilboyeva@gmail.com

Tel:+998 97 390 04 04

Annotation: This scientific article presents a comparative linguistic analysis of etiquette lexemes in the English and Uzbek languages. Etiquette, as a fundamental aspect of social interaction is reflected in the lexical choices and linguistic features of these two languages. The study aims to explore the cultural and social implications of polite behavior encoded in language, shedding light on the similarities and differences in etiquette lexemes between English and Uzbek.

Key words: etiquette lexemes, honorific titles, politeness markers, linguistic devices, speech acts.

Аннотация: В данной научной статье представлен сравнительный лингвистический анализ лексем этикета в английском и узбекском языках. Этикет, как фундаментальный аспект социального взаимодействия, отражается в лексическом выборе и лингвистических особенностях этих двух языков. Целью исследования является изучение культурных и социальных последствий вежливого поведения, закодированного в языке, проливающего свет на сходства и различия в лексемах этикета между английским и узбекским языками.

Ключевые слова: лексемы этикета, почётные титулы, маркеры вежливости, лингвистические приёмы, речевые акты.

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi odob-axloqqa doir leksemalarning qiyosiy lingvistik tahlili keltirilgan. Etiket ijtimoiy o‘zaro ta’sirning asosiy jihati sifatida ushbu ikki tilning leksik tanlovi va lingvistik xususiyatlarida aks etadi. Tadqiqot ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi odob-axloq leksemalarining o‘xshashlik va farqlariga oydinlik kiritib, tilda kodlangan muloyim xulq-atvorning madaniy va ijtimoiy oqibatlarini o‘rganishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: odob-axloqqa doir leksemalar, faxriy unvonlar, xushmuomalalikni ifodalovchi so‘zlar, lingvistik vositalar, nutq aktlari.

INTRODUCTION (KIRISH). Etiquette is a significant component of communication and social interaction, encompassing a wide range of behaviors and social norms. Language serves as a primary medium for expressing etiquette, and the lexical choices and linguistic features associated with polite behavior vary across

different languages. This study seeks to compare and contrast etiquette lexemes in English and Uzbek, examining the ways in which language reflects and reinforces cultural and social norms. The notion of etiquette encompasses a wide array of linguistic expressions that govern social interactions and relationships within a given

community. Etiquette lexemes, which include greetings, expressions of gratitude, politeness markers, and other socio-pragmatic devices, play a crucial role in shaping communicative dynamics and reflecting cultural norms. This paper undertakes a comparative analysis of etiquette lexemes in English and Uzbek languages, shedding light on their linguistic features, cultural underpinnings, and socio-pragmatic functions.

MATERIALS AND METHODS / (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD).

The research methodology involves a comprehensive examination of lexical resources in both English and Uzbek languages, including dictionaries, corpora, and cultural texts. A qualitative approach is employed to analyze the semantic, pragmatic, and sociolinguistic dimensions of etiquette lexemes, focusing on their usage patterns, cultural connotations, and socio-pragmatic functions.

Lexical Choices in Etiquette:

Both English and Uzbek languages exhibit a rich array of lexemes that convey politeness, respect and social propriety. These lexemes encompass various linguistic categories, including honorifics, address terms, politeness markers, and expressions of gratitude. For example, honorific titles such as “Mr.”, “Mrs.” and “Ms.” in English are paralleled by honorifics like “Aka”, “Usta” and “Khanim” in Uzbek. Address terms such as “Sir”, “Madam” in English find their counterparts in “Ustoz”, “Xonim” and “Aka” in Uzbek. Politeness markers such as “please”, “thank you” and “excuse me” similarly serve as linguistic devices for expressing courtesy and consideration in both languages [1,p.54].

One of the most common etiquette lexemes in English is “please”. It is used to indicate a request or a desire for something, and it is used to express politeness and respect. “Please” is often used in conjunction with other lexemes, such as “thank you” to show gratitude and appreciation. For example, “Please, pass the salt” and “Thank you for your help”.

Another common etiquette lexeme is “excuse me”, which is used to get someone’s attention or to apologize for an interruption. “Excuse me” can also be used to ask for permission or to apologize for a mistake. For example, “Excuse me, do you have a moment to speak?” and “Excuse me, I didn’t mean to bump into you”.

“Thank you” is another important etiquette lexeme in English. It is used to express gratitude and appreciation. “Thank you” is often used in response to a favor or an act of kindness. For example, “Thank you for the gift” and “Thank you for your time”.

“Sorry” is another important etiquette lexeme in English. It is used to express regret or to apologize for a mistake. It is often used to mend relationships or to acknowledge a mistake. For example, “I’m sorry for being late” and “I’m sorry for what I said”.

“May I?” is an etiquette lexeme used to ask for permission or to make a request. Its use is considered polite and respectful, and it shows a level of social awareness and respect for social norms. For example, “May I borrow your pen?” and “May I leave early today?”

There are common etiquette lexemes in Uzbek language, for example “iltimos”. It is used to indicate a request or a desire for something, and its use is considered to be polite and respectful. “Iltimos” is often used in conjunction with other lexemes, such as “rahmat”, to show gratitude and appreciation. For example, “Iltimos, suv berasizmi?” (Can you please give me water?), and “Iltimos, rahmat”! (Please, thank you!) [4,p.98].

Another common etiquette lexeme is “kechirasiz”. It is used to apologize for a mistake or to ask for forgiveness. “Kechirasiz” is often used to acknowledge a mistake and to show regret. For example, “Kechirasiz, kechikdim”. (Sorry, I am late), and “Kechirasiz, xato qildim” (I’m sorry, I made a mistake).

“Salom” is another important etiquette lexeme in Uzbek. It is used to greet someone and to show respect and politeness. “Salom” is often used to initiate a conversation and to show

interest in someone. For example, “Salom, yaxshimisiz?” (Hello, how are you?) and “Salom, ismingiz nima?” (Hello, what is your name?).

“Rahmat” is an etiquette lexeme used to express gratitude and appreciation. Its use is considered polite and respectful, and it shows a level of social awareness and respect for social norms. “Rahmat” is often used in response to a favor or an act of kindness. For example, “Rahmat, yordamingiz uchun” (Thank you for your help), and “Rahmat, mehmondo‘stligingiz uchun” (Thank you for your hospitality).

Linguistic Features of Etiquette:

In addition to specific lexemes, linguistic features also play a significant role in encoding etiquette in both English and Uzbek. Speech acts such as requests, offers, apologies, and expressions of gratitude are governed by linguistic conventions that reflect social norms [2, p.105]. Both languages exhibit the use of indirect speech acts and mitigating strategies in polite discourse, allowing speakers to convey their intentions with tact and diplomacy. Furthermore, variations in formality, register, tone and intonation contribute to conveying different levels of politeness and respect in both languages.

This section investigates the semantic structures of etiquette lexemes in English and Uzbek languages, identifying commonalities and differences in their lexical meanings and usage contexts. Comparative analysis reveals that while some lexemes exhibit semantic equivalence across languages (e.g., "hello" and "salom"), others manifest semantic variation, reflecting cultural-specific norms and values. Pragmatic analysis explores the pragmatic functions of etiquette lexemes in English and Uzbek languages, examining their role in expressing politeness, deference, and social solidarity. The study reveals that while both languages employ similar pragmatic strategies to achieve communicative goals, variations exist in the linguistic forms and sociocultural contexts of politeness expressions.

Sociolinguistic analysis investigates the sociocultural factors influencing the usage and interpretation of etiquette lexemes in English and Uzbek languages. The study explores how linguistic expressions of politeness, hierarchy, and social status are influenced by cultural norms, power dynamics, and social conventions.

Cultural and Social Implications:

This section discusses the cultural implications of etiquette lexemes in English and Uzbek languages, highlighting the role of language in shaping cultural identities, values, and social norms. The study examines how linguistic expressions of etiquette reflect cultural attitudes towards authority, hierarchy, and social harmony, contributing to cross-cultural understanding and intercultural communication. The comparative analysis of etiquette lexemes in English and Uzbek languages provides insights into the cultural and social dynamics of polite behaviour [5, p.66]. Etiquette lexemes are deeply rooted in cultural norms and values, reflecting societal expectations of politeness and decorum in each language community. Moreover, they serve as markers of social identity and hierarchy, signaling distinctions in status, power and social relationships within each cultural context.

DISCUSSION AND RESULTS (MUHOKAMA VA NATIJALAR).

The comparative analysis revealed both similarities and contrasts in the etiquette lexemes of English and Uzbek. While both languages employ terms to express politeness and respect, the specific lexemes used and the ways in which they are deployed vary significantly. For instance, English exhibits a greater diversity of honorific titles and expressions compared to Uzbek, reflecting its complex system of social hierarchy and formality. In contrast, Uzbek emphasizes relational aspects of politeness through kinship terms and familiar forms of address, highlighting the importance of interpersonal relationships in its etiquette norms.

Furthermore, the analysis uncovered subtle nuances in the pragmatic functions of etiquette lexemes, with English often employing indirect strategies such as mitigating expressions

and politeness markers, whereas Uzbek tends to use direct forms of address and deferential speech acts. These linguistic patterns reflect the cultural values of each language community, shaping communication styles and social interactions in distinct ways.

CONCLUSION (XULOSA). In conclusion, this comparative linguistic analysis of etiquette lexemes in English and Uzbek languages highlights the intricate relationship between language, culture and social interaction. The study demonstrates how lexemes and linguistic features are employed to convey politeness, respect, and social conventions in both languages. By examining the lexical choices and linguistic features associated with etiquette in English and Uzbek, we gain a deeper understanding of the role of language in shaping social norms and interpersonal relationships across different cultural contexts. Further research in this area can contribute to our knowledge of cross-cultural communication and linguistic diversity.

**THE LIST OF USED LITERATURE/
ADABIYOTLAR RO‘YXATI:**

1. Anna Wierzbicka. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Trustees of Indiana University, 1991. p86

2. Anna Wierzbicka Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese . Trustees of Indiana University, 1999. p150

3. Birte Bös, Martina Lampert, and Stefan Breu Linguistic Politeness and Its Multiple Realizations. 2003. p180

4. Brown, P., & Levinson, S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press. 1987.

5. Claire Kramsch Language and Culture. 2014. p165

6. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Wiley-Blackwell. 2008.

7. Holmes, J. Women, Men and Politeness. Routledge. 1995.

8. Kachru, B. B. (Ed.) The Other Tongue: English across Cultures. University of Illinois Press. 1994.

9. Kasper, G., & Blum-Kulka, S. Interlanguage Pragmatics. Oxford University Press. 1993.

10. Matras, Y. An Introduction to Sociolinguistics. Edinburgh University Press. 2002.

11. Penelope Brown and Stephen C. Levinson. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University, 1987. p345

ЖАМИЯТДА НОДАВЛАТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ РИВОЖЛАНИШ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ АМАЛГА ОШИРИЛИШИ ВА УНИНГ МАМЛАКАТ СТРАТЕГИК ТАРАҚҚИЁТИ БИЛАН БОҒЛИҚЛИГИ

*Эшонкулова Нуржахон Абдужабборовна
Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий давлат кончилиқ ва технологиялар университети
“Ижтимоий-гуманитар фанлар ва жисмоний
тарбия” кафедраси*

IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF DEVELOPMENT OF PRIVATE HIGHER EDUCATION IN SOCIETY AND ITS CONNECTION WITH THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

*Eshonkulova Nurjakhon
Associate professor of the Navai state
mining and technologies university,
Doctor of philosophical sciences (PhD)*

Аннотация: Ушбу мақолада Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида олий таълимни ислоҳ қилишга доир муҳим устувор вазифалар илмий-фалсафий таҳлил қилинди, жамиятда нодавлат олий таълим ривожланиш концепциясининг амалга оширилиши билан боғлиқ масалалар қиёсий таҳлил, кузатиш ва тизимли ёндашув каби илмий методлар асосида тадқиқ қилинди.

Калим сўзлар: таълим, нодавлат, стратегия, хусусий сектор, инновация, креатив, масофавий таълим, бозор.

Аннотация: В данной статье представлен научный и философский анализ важных приоритетов реформы высшего образования в стратегии развития Нового Узбекистана, на основе таких научных методов, как сравнительный анализ, наблюдение и системный подход, исследованы вопросы, связанные с реализацией концепции развития негосударственного высшего образования в обществе.

Ключевые слова: образование, негосударственный, стратегия, частный сектор, инновация, креативное, дистанционное образование, рынок.

Annotation: This article presents a scientific and philosophical analysis of the important priorities of higher education reform in the development strategy of the New Uzbekistan, based on such scientific methods as comparative analysis, observation and a systematic approach, issues related to the implementation of the concept of development of non-state higher education in society are investigated.

Key words: education, strategy, private sector, innovation, creative, distance education, market.

КИРИШ

Жаҳоннинг тараққий этган давлатлари тажрибасида барча ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ислоҳ қилиш ҳамда ривожлантириш асосини аввало таълим ва

юксак малакали, салоҳиятли кадрлар ташкил этиши ўз ибодтини топган. Шу нуқтаи назардан Ўзбекистонда амалга оширилаётган давлат сиёсатининг асосий эътибори жамиятимизда таълим тизимини ислоҳ

[https://orcid.org/
0009-0001-7289-3931](https://orcid.org/0009-0001-7289-3931)
E-mail:
eshonkulova79@list.ru

қилишнинг муҳим йўналишларини аниқлаш, ёшларда юқори интеллектуал, маънавий-ахлоқий фазилатларни ривожлантириш, замонга мос креатив фикрловчи, малакали кадрларни тайёрлаш, таълим жараёнига инновацион технологияларни жорий этиш, ўқитишни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш ва дунё рейтингларида юксак поғоналарни эгаллаш каби масалаларига қаратилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Бугун дунёда олий таълимга бўлган талабнинг ошганлиги кузатил-моқда. Деярли барча мамлакатларда оммавий равишда олий таълим олишга интилиш кузатилмоқда. Бу эса нафақат давлат ОТМ, балки нодавлат ОТМларининг сони ошиши ва фаоллашувини талаб этади [3].

Жамиятимизда нодавлат олий таълим ривожланиши ҳамда унинг мамлакат стратегик тараққиёти билан боғлиқлигининг амалий аҳамияти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси” номли асарида назарий жиҳатдан чуқур таҳлил қилинди ва асосланди.

Ўзбекистоннинг етук файласуф олимлари Н.Х.Ҳақимов, Ш.Х.Зулфикаров, Н.Н.Қадиловлар ўз илмий тадқиқотларида Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичида олий таълим соҳасида хусусий сектор иштироки кенгайтирилиши ижобий баҳоладилар. “Соғлом рақобат муҳитини яратиш, олий таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш мақсадида соҳада хусусий сектор иштироки кенгайтирилади. Нодавлат олий таълим муассасалари сони 2022 йил 20 тага, 2026 йилда эса 50 тага етказилади. Бунинг учун лицензия талаблари енгиллаштирилади, тадбиркорга бино ижара ҳаққининг 50 фоизи давлат томонидан қоплаб берилади ҳамда солиқ имтиёзлари берилади. Буларнинг натижасида олий таълим билан қамров 2022 йилда 30 фоиз, 2026 йилда 40 фоиздан оширилади. Энг муҳими таълим сифати ошади” [4; Б. 239].

Валиев Ш.Э., Хайрутдинов С.Т., Муминов Т.К. каби олимлар эса нодавлат олий таълим ташкилотларини ташкил этиш тенденциялари ва омилларини таҳлил қилиб, “Нодавлат ОТТ ташкил этишда унинг омиллари таҳлили олий таълим тизими имкониятларини кенгайтиради ва самарали ёндашувларни ўртага қўяди” [3], деган фикр-мулоҳазаларни билдиришган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясида назарда тутилган олий таълим соҳасини ислоҳ қилишга оид вазифалар юзасидан амалга оширилган ишлар самараси ўлароқ ҳозирда республикамизда жами 224 та ОТМ мавжуд бўлиб, бунда давлат ОТМлари улуши 121 тани, нодавлат ОТМлари улуши 75 та, хорижий ОТМ лар улуши 28 тани ташкил этмоқда. Яъни республикада фаолият юритаётган жами олийгоҳларнинг 33,48 фоизи нодавлат олий таълим муассасалари ҳисобланади [5].

Республикамизда фаолият юритаётган олийгоҳларда таҳсил олаётган талабаларнинг 990 минг 983 нафари давлат олийгоҳларида, 317минг 269 нафари нодавлат олийгоҳларида, 35 минг нафардан кўпроқ қисми хорижий олийгоҳларда таълим олмоқда [5].

Қисқа давр мобайнида нодавлат таълим сектори замонавий меҳнат бозорини ўрганиб, таълимнинг инновацион шакллари ва усуллари синондан ўтказган ҳолда, ўзининг мобиллигини кўрсатмоқда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон таълим маконида инновацион феномен сифатида шаклланиб, ривожланаётган нодавлат ОТМлар нафақат ўз имиджига, балки ўз миссияси ва тактикасига ҳам эга бўлмоғи лозим. Шу нуқтаи назардан нодавлат олий таълим бир қанча муҳим ижтимоий функцияларни бажаради. Улар қуйидагилар:

1. Инновацион, янги ёки такомиллашган таълим жараёни, таълим сифати ҳамда унинг инновацион хусусиятини ошириш бўйича

чора-тадбирлар мажмуини (масофавий таълим, тармоқ ҳамкорлиги, корхоналарда кафедралар) амалга ошириш;

2. Рақобатчилик, яъни олий таълим соҳасида рақобатбардош муносабатларни ривожлантиришга кўмаклашиш;

3. Интеграцион, бу таълим тизими, меҳнат бозори, давлат тузилмалари ва фуқаролик жамияти ўртасидаги тўғридан-тўғри ва тескари алоқаларни мустаҳкамлашни англатади;

4. Репродуктив, кадрлар тайёрлаш, уларнинг самарадорлигини ошириш, мотивациянинг янги шакллари туфайли илм-фан, таълим соҳасини истиқболли кадрлар базаси билан бойитиш.

Бугунги кунда ҳам давлат, ҳам хусусий олий таълим учун хос бўлган илмий салоҳиятли профессор-ўқитувчилар таркибининг етишмаслиги шароитида нодавлат олий таълим муассасаларида ушбу дефицитни тўлдиришнинг ўзига хос стратегияси танланди. Бу қуйидагиларда намоён бўлмоқда: *биринчидан*, нодавлат ОТМларда профессор-ўқитувчиларга ўқув курсларининг мазмунини белгилашда кўпроқ эркинлик берилмоқда; *иккинчидан*, уларга илмий-тадқиқот ишларини амалга оширишнинг қулай имкониятлари яратилмоқда; *учинчидан*, иш ҳақининг юқори даражаси билан таъминлаш орқали таълим жараёнига катта педагогик тажрибага эга бўлган йирик олимлар жамоаси жалб қилинмоқда.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Таълим хизматлари бозорида олий таълим муассасаларининг мавқеини белгилашда асосий вазифаларидан бири рақобатбардош устунликларга эришиш йўлларини асослаш ҳисобланади. Нодавлат ОТМнинг рақобатбардошлигини таъминлаш ва баҳолашнинг ўзига хос хусусиятларини англаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Нодавлат таълим сектори давлат таълим муассасаларининг минтақавий ҳамда дунё миқёсида рақобатбардошликни мустаҳкамлаш, ривожлантириш тенденциясига амал қилиши

лозим, шунда нодавлат олийгоҳлар постиндустриал иқтисодиётнинг кластерларига айланади.

Давлат инсон капиталини ривожлантириш жараёнининг энг муҳим иштирокчиларидан бири сифатида мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш орқали таълим жараёнига бевосита таъсир кўрсатади [6]. Ўзбекистонда хусусий олий таълимга кенг имкониятлар яратилиши республика таълим соҳасидаги бир қанча муаммоларга ечим бўлиши билан **бир қаторда**, кадрлар малакасининг кескин кўтарилиши ва натижада жамиятнинг ҳар томонлама ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ривожланишида муҳим аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР/ THE LIST OF USED LITERATURE:

1. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.10.2022 йилдаги ПФ-60-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5841063> (Мурожаат қилинган сана: 15.04.2024)

2. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/4545884>. (Мурожаат қилинган сана: 10.04.2024)

3. Валиев Ш.Э., Хайрутдинов С.Т., Муминов Т.К. Нодавлат олий таълим ташкилотларини ташкил этиш тенденциялари ва омиллари таҳлили // *Замонавий таълим / современное образование* 2022, 6 (115)

4. Ҳакимов Н.Ҳ., Зулфикаров Ш.Х., Кадилов Н.Н. Ўзбекистон янги тараққиёт босқичида. - Тошкент, "Иқтисодиёт", 2022. - 351 бет.

5. <https://stat.edu.uz/> (Мурожаат қилинган сана: 22.04.2024)

6. Цигулева О.В., Малкова И.Ю. Высшее образование и человеческий капитал: сравнительный контекст // *Сибирский педагогический журнал*. 2015. № 5. С. 126–132.

7. Abdujabbarovna E. N., Zoyirovna Y. F. Phenomena Of Happiness In Philosophy And The Meaning Of Life //Boletin de Literatura Oral-The Literary Journal. – 2023. – Т. 10. – №. 1. – С. 3944-3948.

8. Эшонкулова Н. А. Социально-философский анализ феномена счастья //Кыргыз Республикасындагы илимий изилдөөлөр. – 2019. – №. 1. – С. 35-42.

9. Эшонкулова Н. А. Человеческое мышление: научно-технические открытия и социальные традиции //актуальные исследования учредители: ООО «Агентство перспективных научных исследований». – 2022. – Т. 23. – С. 27-29.

10. Yusupova F.Z. Axloqiy ideal – yoshlar ma’naviy yuksalishining mezoni //“Scienceproblems.uz”– Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari elektron jurnali. – Toshkent, 2023. – №8 (3). ISSN: 2181-1342 (Online). – В.247-251.

11. Юсупова Ф.З. Проблемы повышения идеологического иммунитета молодёжи в процессе глобализации // Научно-исследовательский журнал «European research» (LONDON. UNITED KINGDOM). – Россия: «Проблемы науки, 2016. – № 4 (15). – С.100-101.

**O‘QUVCHILARDA KITOBXONLIK
KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISHDA
FINLANDIYA TAJRIBASIDAN FOYDALANISH**

¹Matyoqubova Zumrad Xudayberdi qizi
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

²Tojiyeva Xolida Baxtiyorovna
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi (PhD)

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА ФИНЛЯНДИИ В
ФОРМИРОВАНИИ БИБЛИОТЕЧНЫХ
НАВЫКОВ У ШКОЛЬНИКОВ**

¹Матёкубова Зумрад Худайбердиевна
аспирант 1 ступени Узбекско-Финляндского педагогического
института

²Таджиева Холита Бахтиёровна
Преподаватель Узбекско-Финляндского педагогического
института

**USING FINLAND'S EXPERIENCE IN DEVELOPING
LIBRARY SKILLS IN SCHOOLCHILDREN**

¹Matyoqubova Zumrad Khudaiberdievna
1st stage graduate student of Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

²Tajieva Kholida Bakhtiyorovna
Teacher of Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, (Ph.D)

²xolidatojiyeva@gmail.com

²<https://orcid.org/0240-1012-0303-0424>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarda kitobxonlik ko‘nikmasini shakllantirishda Finlandiyaning kutubxonlardan foydalanish tajribasi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Finlandiya kutubxonalari, kutubxona turlari, kitob bayramlari.

Аннотация: В данной статье рассказывается о финском опыте использования библиотек в формировании навыков чтения у учащихся.

Ключевые слова: финские библиотеки, виды библиотек, книжные фестивали.

Abstract: This article talks about the Finnish experience of using libraries in the formation of reading skills in students.

Key words: Finnish libraries, types of libraries, book festivals.

Kirish. Ta‘lim-tarbiya jarayonida har bir bolani shaxs sifatida tan olish, uning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hozirgi kunning talabi hisoblanadi.

Kitob insonning eng yaqin do‘sti va maslahatchisi bilim manbayidir. Kitob fikrlash quroli xazinalar kaliti hisoblanadi. Uni qadrlash, hurmat qilish asrab-avaylashimiz lozim. Kitob o‘qish, uni mazmunini anglab yetish, unga singdirilgan ma‘no mazmunini qalban tuyish va bu orqali ma‘nan ozuqaga ega bo‘lishdir. Kitobni

mutolaa qiluvchi har qanday inson yuksak ma‘naviyatli shaxs bo‘lishi mumkin [1].

Finlar butun dunyoni kutubxonalardan foydalanish bo‘yicha ortda qoldirganlar: Finlandiya fuqarosi bir yilda o‘rtacha 11 marotaba kutubxonaga tashrif buyuradi va 17 dona kitob, audio- yoki boshqa turdagi ma‘lumotlarni oladi. Qo‘llarda jami bo‘lib 3 millionta kutubxona kartochkasi mavjud. Nega finlar kutubxona xizmatlaridan bunchalik faol foydalanadilar?!

Adabiyotlar tahlili. Kitob mahsulotlarini nashr etib va tarqatish tizimi rivojlantirish, kitob

mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora tadbirlar dasturi qabul qilindi. Axborot – kutubxona faoliyatini kuchaytirish, ta'lim tashkilotlari axborot – resurs markazlarining kutubxona fondlari, kutubxonalar, tashkilot va tashkilotlarning Ma'naviyat xonalarini o'qitish – uslubiy, texnologik adabiyotlar, adabiy – badiiy, ma'rifiy va ilmiy – ommabop kitoblar bilan boyitish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash [2].

Kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga doir tashviqot ishlarini tizimli va samarali tashkil etish vazifalari belgilandi. Bu boradagi ishlarni jonlantirishda ayniqsa Finlandiya tajribasi o'rganish qo'l keladi. Chunki kutubxonalar finlar hayot tarzining bir qismidir. Kitoblar Finlyandiya juda ham qadrlanadilar. [3].

Finlar – kitobxonbo'lgan millatdir. Bu kitoblarning sotilish darajasi, matbuotni o'qiydigan odamlar soni va har yilgi kitob yarmarkalarining juda ham mashhurligida bilinadi. Ayniqsa, bolalar va yoshlar uchun mo'ljallangan kitoblar yaxshi sotiladi. Kutubxonalar kishilarning turli xildagi aqliy talablarini qondirishga qodir bo'lganliklari uchun ham bunchalik katta talabga sazovorlar. Kutubxonalar o'z bazalarini kengaytirdilar va endilikda faqatgina kitoblar emas, balki musiqa va video materiallarini ham taklif qilmoqdalar. Oxirgi o'n yillikda kutubxonalar tomonidan taklif qilinayotgan assortiment elektron kitoblar hisobiga kengaydi. Ilmiy nashrlarning elektron nusxalari universitetlar kutubxonalarini uchun nodir va ahamiyatli manba bo'lib qoldi.

Muhokama. Ayniqsa mamlakatimiz bo'ylab “Yosh kitobxon oila”, “Yosh kitobxon” tanlovlarining yo'lga qo'yilishi va g'olib kitobxonlar turli sovg'alar bilan taqdirlanishi bunga misol bo'la oladi.

Xususan, bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Buning uchun albatta oilada va maktablarda bolalarni kitobga mehr uyg'otish uni sevishga asrab –avaylashga o'rgatishimiz lozim. Bunda ayniqsa oilada bobo-buvisi, ota-onasining maktablarda esa ustozlarni o'rni kattadir. Kitob

bolaning aqliy ma'naviy estetik jihatdan boyishi uning kelajakda yetuk inson bo'lib yetishishiga uchun yordami kattadir. Finlyandiya kutubxonalar tomonidan tashkillashtiriladigan tadbirlar barcha yosh toifalariga mo'ljallangan – kichiktoylar uchun ertaklar o'qib berish va maktab o'quvchilari uchun uy vazifalarini bajarishda ko'maklashishdan boshlab, to internet tarmog'ida ishlash bo'yicha keksalarga maslahat berishgachadir. Finlyandiyaning har bir hokimligida jamoat kutubxonasi bor – jami Finlyandiya bo'yicha taxminan 800 kutubxona mavjud. Kutubxonalar asosiy shahar xizmatlarining tarkibiy qismi bo'lib qoldilar. Ustiga ustak, kutubxona xizmatlari bepuldir [5]. Bu Finlyandiya yashovchilar uchun ma'lumotlarga ega bo'lish va jamiyat faoliyatida qatnashishdagi tenglikni anglatadi. Kutubxonalarimiz muvaffaqiyatining garovi bir necha omildan iboratdir. 1990-yillargacha qo'shib borilgan davlat hissasi muhim edi. Finlandiyaning jamoat kutubxonalarini munitsipalitetlar budjetidan boshqa yevropa mamlakatlari kutubxonalaridan ko'ra kamroq qaram edi. Axborotlashtirilgan jamiyatni shakllantirish bo'yicha hukumat dasturlarida kutubxonalariga salmoqli o'rin ajratilgan. Kutubxona xodimlari axborot ishlari bo'yicha yuqori malakali mutaxassislariga aylandilar. Mamlakatdagi barcha kutubxonalar yagona tarmoqni tashkil qiladi. Ushbu o'zaro faoliyat kutubxona mijozlariga mahalliy darajada xizmat ko'rsatishda ko'zga tashlanadi. Masalan, poytaxt hududidagi kutubxonadan olingan kitobni, ayni shu hududda joylashgan har qanday kutubxonaga qaytarib berish mumkin. Shuningdek, hamkorlik xizmatlarni yaratishda sinergetik ta'sirni ham ko'rsatadi. Kirjastot.fi kabi qo'shma forumlar yoki Milliy kutubxonaning onlayn-servislari, xizmatlarni muvofiqlashtirilgan holda tashkil qilishga, maxsus xizmatlarni birgalikda ishlab chiqish va taklif qilishga, shuningdek, manbalarni tejashga imkon beradi.

Fin kutubxonalarining asosiy strategik chizig'i, vazifalarni har bir darajadagi eng zaruriy vazifalarga e'tibor berishga imkon yaratish uchun mahalliy, hududiy va milliy miqyosda oqilona taqsimlashdan iboratdir. Masalan, uncha katta

bo'lmagan munisipalitet kutubxonasi o'z hududidagi aholi o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashga diqqat qaratishi mumkin. Ayni vaqtda, milliy miqyosda esa umumiy foydalanish xizmatlarini ishlab chiqish imkoni mavjuddir. Kutubxona, arxiv va muzeylar birlashtirilgan FINNA qidiruv tizimining mijozlari nterfeysi bunga misol bo'lishi mumkin. 2000-yillarda kutubxonalar uchun yangi binolarga ham e'tibor qaratildi. Xelsinki shahri universitetining «Kaysa» kutubxonasi, o'z me'morchiligi tufayli mashhur turistik joylardan biriga aylandi. 2018-yilda ochiladigan Xelsinki shahrining markaziy shahar kutubxonasi loyihalashtirish bosqichidayoq, jamiyatning loyihalash jarayonidagi qisman ishtiroki tufayli keng ommaviy e'tiborga sazovor bo'ldi.

Fin kutubxonalari mamlakat fuqarolariga ma'lumot olish va jamiyat hayotida ishtirok etishda ko'maklashuvchi, shuningdek, turli xildagi ijtimoiy va madaniy xizmatlarni taklif qiluvchi, samarali ravishda tashkillashtirilgan tarmoqni shakllantirdilar. Fin kutubxonalari turli va zaruriy xizmatlar tufayli internet texnologiyalarni uzviy ravishda singdirishni va o'z ahamiyatini mustahkamlashni uddaladilar. Kutubxona tashkilot sifatida, mijozlarning xohish va zaruriyatlarini o'rganish va tadqiq etishda yetakchi bo'lib turibdi. Yurtimizda ham zamonaviy texnologiyalar bilan jixozlangan Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 14 ta hududiy birlik axborot-kutubxona markazi, tuman va shahar markazlaridagi ta'lim tashkilotlarida 200 ga yaqin axborot-resurs markazlari tomonidan aholiga axborot-kutubxona xizmatlari taqdim etilmoqda.

Natijalar. Hozirgi kunda kutubxona – finlar orasida eng keng foydalaniladigan madaniy muassasadir. Bundan tashqari, kutubxona – iqtisodiy jihatdan eng manfaatli bo'lgan axborot madaniyat muassasalaridan biridir - munisipalitetlar byudjetlaridagi kutubxonalarning o'rtacha hissasi 1 foizdan kamroqdir. Budjetning bir foizini kutubxonalarga ajratish, barqaror rivojlanish shaklida bir necha barobar o'zini qoplaydi. Kapitalning o'sishi bilim va qobiliyatlar,

farovonlik va iqtisodiy foydaning oshib borishida aks etadi.

Kitobxonlik - bu insonning o'z ustida ishlashi, faoliyatini ma'lum yo'nalishga burib yuborish, ongida ma'lum tuyg'ularni, e'tiqod va dunyoqarashni hosil qilish, uni o'ylashga, hayotda qanday yashashga o'rgatish, fikr yuritishga o'rgatishdir. Kitobxonlik - o'qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki u tushunib o'qish, ya'ni maqsadli o'qishdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kitoblar olamida kerakli adabiyotni topish uchun kutubxonalarimizda ham bibliografik tavsiyanomalardan iborat qo'llanmalar, adabiyotlar ko'rsatkichi, kerakli asarlar ro'yxati, kitob haqidagi suhbatlar, bilimdon kitobxonlar tavsiyalari, kitobxonlar klubi tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora tadbirlar to'g'risidagi qarori. PQ-327 2017-yil 13- sentabr.
2. Abdunabiyeva O.A. (2023). International journal of social science & Humanities. Finland Academic Research Science publishers, ISSN: 2945-4492 (online) (SJIF) =7.502 Impact factor. Volume-11. Issue-10. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428749>
3. Ilkka Taypale. Finlandiyaning 100 ta ijtimoiy innovatsiyasi. –Toshkent “Sharq”. 2019. 317-b.
4. Ibragimov Sh. M. (2022). Miastro Przyszlosci, 29 (347-350).
5. Matchonov S. Kitob o'qishni bilasizmi? T. - O'qituvchi, 1993- yil. 140-b.
6. <https://oz-sputniknews.uz.cdn.ampproject.org/v/s/oz.sputniknews.uz/amp/20201126/zbekiston-nega-Finlandiya-talim-modelini-tanladi-va-uni-anday-rganmochi/>
7. https://daryo.uz/category/uzbekistan?utm=from_top_menu

VIRTUAL REALLIKDA HAQIQAT MUAMMOSI

*Shavqiyev Oybek Salimboy o'g'li**Sharof Rashidov nomidagi**Samarqand Davlat Universiteti tayanch doktoranti*ПРОБЛЕМА РЕАЛЬНОСТИ В
ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ*Шавкиев Ойбек Салимбой углы**докторант Самаркандского государственного
университета по имени Шарофа Рашидова*THE PROBLEM OF TRUTH IN VIRTUAL
REALITY*Shavqiev S. Oybek**Doctorant of the Samarkand State University named
after Sharof Rashidova*salim_oybek@inbox.ru[https://orcid.org/
0009-0005-3200-6882](https://orcid.org/0009-0005-3200-6882)
+998 90 276 48 41

Annotatsiya: Ushbu maqolada virtual borliqda voqelikning namoyon bo'lish shakllari va imkoniyatlari tahlil qilingan. Virtual reallik va virtual borliqda feyk dezinformatsiya va haqiqat muammosi o'rganilib axborot makonining tabiati tadqiq etilgan. Obyektiv borliqda haqiqat va virtual dunyoda haqiqat o'rtasidagi farq, muayyan mavjud bog'liqliklar ilmiy bilish darajasida aniqlangan. Virtual borliqda haqiqat muammosining virtual reallik bilan bog'liq jihatlari ilmiy va falsafiy jihatdan tahlil qilingan va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: virtual reallik, virtual borliq, haqiqat, feyk ma'lumotlar, virtual haqiqat, simulyakr, feyk.

Аннотация: В данной статье раскроются формы и возможности проявления реальности в виртуальном существовании. Исследована проблема фейковой дезинформации и реальности в виртуальной реальности и виртуальном существовании. Различие между реальностью в объективном бытии и реальностью в виртуальном мире, те или иные существующие связи выявляются на уровне научного познания. Аспекты проблемы реальности в виртуальном существовании, связанные с виртуальной реальностью, были проанализированы с научной и философской точек зрения и даны предложения.

Ключевые слова: виртуальная реальность, виртуальное существо, реальность, фейковые данные, виртуальная реальность, симулятор, фейк.

Abstract: This article reveals the forms and possibilities of the manifestation of reality in a virtual existence. The problem of fake disinformation and truth in virtual reality and virtual existence is studied and the nature of the information space is explored. The difference between the reality in the objective existence and the reality in the virtual world, certain existing connections are determined at the level of scientific knowledge. Aspects of the problem of truth in virtual existence related to virtual reality are scientifically and philosophically analyzed and suggestions are made.

Keywords: virtual reality, virtual existence, reality, fake information, virtual reality, simulator, fake.

Kirish. Dunyoda ta'lim, fan va texnologiyalar integratsiyasi hamda globallashuv jarayonlari shiddatli kechayotgan bir davrda virtual reallikning ijtimoiy ong shakllarida ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida ilmiy muomalaga kirib kelishi haqiqat tushunchasiga nisbatan yangi yondashuvlarning shakllanishiga olib kelmoqda.

“Virtuallik” atamasi lotincha “virtualis” soʻzidan “kelib chiqqan boʻlib, “muayyan sharoitlarda sodir boʻladigan” yoki “sodir boʻlishi ehtimoli bor” degan maʼnoni anglatadi.

XXI asrda “axborot jamiyati” deb nomlangan global tarmoqdagi xabarlar oqimi va sigʻimi yaqin vaqtlardagi aqlli, zamonaviy odamni kommunikativ aloqa ichidagi odamga, yaʼni Homo Virtusga aylantirishi mumkinligi haqidagi farazlar tadqiqotchilar tomonidan qizgʻin muhokama qilinmoqda [1.15]. Hatto baʼzi tadqiqotlar Homo Virtus, digital natives, Net generation, Milleenials kabi tushunchalar virtual makonda yashovchi ijtimoiy subyektlar va virtual borliqda maʼlumotlarning asosiy isteʼmolchilari ekanligini taʼkidlaydi [2.159].

Adabiyotlar tahlili

Maqolada rus, xorij va respublikamiz olimlarining virtual borliq, virtual makon va taʼlimga oid oid asarlaridan samarali foydalanildi.

Tahlillar va natijalar

Virtual reallik – bu atrof-muhit haqidagi odatiy tasavvur, turli xil texnik vositalar tomonidan yaratilgan maʼlumotlarni qayta ishlashga qaratilgan va sunʼiy ravishda yaratilgan axborot muhitidir.

Dezinformatsiya (fransuzcha, *des* – “salbiy” va *information* “axborot”) muayyan guruhlar va doiralarning zararli maqsadlariga erishish uchun yolgʻon maʼlumotlardan foydalanish asosida jamoatchilik fikrini chalgʻitish maqsadida matbuot, radio va televideniya qoʻllaniladigan usul, vositalardir. Masalan, ikkinchi jahon urushi paytida u targʻibotda keng qoʻllanilgan.

Kompyuter asri yangi dezinformatsiyani, yaʼni soxta dezinformatsiyani keltirib chiqardi. Bu shuni anglatadiki, virtual dunyoda yolgʻon maʼlumotni tarqatish, odamlarni aldash, yoʻldan ozdirish osonroq [3.19-21].

Zamonaviy jamiyat odami haqiqiy obyektlar va hodisalaridan ajralgan yolgʻon belgilar

maydoni, oʻz qonunlariga muvofiq yashaydigan virtual borliq simulatrlar dunyosi bilan oʻralgan. Simulyakr – bu daʼvolari nomuvofiqlikka asoslangan va jiddiy buzilish yoki rad etishdan iborat boʻlgan soxta daʼvogarning bir turi. “Feyk” – bu odatda haqiqiy yoki haqiqat sifatida taqdim etilgan sunʼiy yoki yolgʻon narsaga murojaat qilish uchun ishlatiladigan atama. Bu hayotning turli sohalariga, shu jumladan maʼlumotlar, rasmlar, videolar, audio yozuvlar va boshqalarga tegishli boʻlishi mumkin.

Axborot va ommaviy axborot vositalari kontekstida “feyk” odatda yolgʻon yoki manipulyatsiya maqsadida yaratilgan yolgʻon yoki buzilgan maʼlumotni anglatadi. Soxta maʼlumotlar ijtimoiy tarmoqlar, yangiliklar saytlari, bloglar va boshqa media platformalar orqali tarqatilishi mumkin.

Feyk narsalarga qarshi kurash tobora dolzarb muammoga aylanib bormoqda, ayniqsa raqamli axborot makonida, bu yerda yolgʻon maʼlumotlar tez tarqalishi va jamoatchilik fikri, siyosiy jarayonlar va hatto odamlarning xatti-harakatlariga taʼsir qilishi mumkin. Feyk (yolgʻon) narsalarga qarshi kurashish uchun turli xil usullar qoʻllaniladi, jumladan faktcheking, media savodxonligi boʻyicha taʼlim va soxta maʼlumotlarni aniqlash uchun texnologik yechimlar. Hozirgi vaqtda barchamiz bir haqiqatni unutmasligimiz kerak: axborot sohasidagi turli munozaralar va tortishuvlar, avvalambor, adolat va xolislik tamoyillariga asoslanishi, qonun va odob-axloq qoidalari doirasida boʻlishi, shaxsiy xurofot va xususiyatlarga aylanmasligi, obroʻ-eʼtiborni qozonishning yolgʻon usuliga aylanmasligi kerak, inson shaxsiyati va sharafini kamsitishdan saqlaning, bunday salbiy vaziyatlarni bizning media makonimizda mutlaq oʻrin egallashiga imkon bermaslik kerak [4]. Ijtimoiy tarmoqlarda yolgʻon xabarlarini tarqatish, davlat Konstitutsiyasiga qarshi harakat qilish, fuqarolarning xavfsizligiga tahdid soluvchi xabarlarini tarqatish taʼqiqlanadi.

Axborotlashgan jamiyatda axborot inson bilimining asosiy manbalaridan biri boʻlib qoldi. Shu maʼnoda, ishlab chiqarishning rivojlanishi, yuksalishi zamonaviy makroelektronika va

kompyuter texnikasiga asoslanmoqda. Bu jarayonlar o'z navbatida ommaviy axborot va texnologiyalarni vujudga keltirib, axborotni saqlash va qayta tahlil qilishning turli murakkab yo'nalishlarining shakllanishiga olib keldi. Kommunikatsiya tizimidagi bunday o'zgarish hatto xo'jalik tizimini o'zgarishiga ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, axborotga nisbatan ommaviy ehtiyojning o'sishi, umuman, axborot va kommunikatsiya xizmati sohasining o'sishiga olib keldi [4.13-14].

“Inson uchun haqiqat” tushunchasi bugungi kunda falsafa fanining muammolaridan biridir. Ijtimoiy hayotning qanchalik gullab-yashnashi odamlar haqiqatni tushunadigan, uni tahlil qilish va sintez qilish qobiliyatiga qarab baholanadi. Inson o'z bilimlari doirasida bo'lgan narsani haqiqat deb biladi va unga ishonadi. Bu inson uchun yolg'on ma'lumot, chunki uning bilim darajasidan tashqarida bo'lgan mavhum tushunchalar unga begona. Shuning uchun ilm-fanni o'rganish odamni aldanishdan saqlaydi. Boshqa tomondan, virtual dunyo ba'zan o'z xazinasini odamlarning bilim darajasiga mos keladigan haqiqat, ba'zan yolg'on xabarlar bilan boyitadi. Chunki ma'lumot oluvchi hech qachon unga tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlarga qiziqmaydi. Simulyakrlar virtual voqelikning tarkibiy qismi sifatida juda vizual, haqiqatga juda yaqin va erishish mumkin bo'lgan texnologiyadir.

Virtual reallikda haqiqat muammosi bu haqiqatning tabiati va uni virtual muhitda idrok etishimiz atrofida aylanadigan murakkab falsafiy savol hisoblandi. Virtual reallikda haqiqat muammosini quyidagi jihatlarini ko'rib chiqish kerak:

1. Taqqoslash maqsadi. Subyektiv haqiqat: virtual reallikda haqiqat tushunchasi obyektiv haqiqatdan (idrokdan mustaqil ravishda mavjud bo'lgan faktlar) subyektiv haqiqatga (odamlar o'rtasida farq qiladigan idrok yoki e'tiqod) farq qilishi mumkin. Obyektiv haqiqatlar virtual muhitda (masalan, matematik tamoyillar yoki fizik qonunlar) mavjud bo'lishi mumkin bo'lsa-da, subyektiv haqiqatlar inson tajribasi va talqinining subyektiv tabiati tufayli keng tarqalgan bo'lishi mumkin.

2. Illyuziya va haqiqat. Virtual haqiqat jismoniy dunyoning jihatlarini yoki butunlay xayoliy olamlarni taqlid qila oladigan hayajonli muhitni yaratadi. Illyuziya va haqiqat o'rtasidagi chiziq xiralashishi mumkin, bu virtual bo'shliqlarda tajriba va idrokning haqiqiylikni shubha ostiga qo'yadi. Virtual borliqda “haqiqiy” narsa jismoniy dunyoda haqiqat bilan bir xil bo'lishi shart emas.

3. Taqdimot va simulyatsiya. Virtual haqiqat ko'pincha haqiqiy dunyo hodisalari, obyektlari yoki tajribalarini aks ettirish yoki simulyatsiya qilishni o'z ichiga oladi. Garchi bu tasavvurlar voqelikning jihatlarini aniq taqlid qilishi mumkin bo'lsa-da, oxir-oqibat ular texnologiya tomonidan yaratilgan va vositachilik qiladi. Bu virtual tasavvurlarning haqiqiylik va ular haqiqatni to'g'ridan-to'g'ri hissiy tajriba kabi yetkaza oladimi degan savollarni tug'diradi.

4. Axloqiy mulohazalar. Virtual haqiqatdan foydalanish haqiqat va haqiqiylik haqida axloqiy tashvishlarni keltirib chiqaradi. Masalan, virtual muhitlar foydalanuvchilarni aldash maqsadida manipulyatsiya qilinishi yoki o'zgartirilishi mumkin, bu esa xabardor qilingan rozilik, maxfiylik va potentsial psixologik zarar kabi masalalar bilan bog'liq axloqiy dilemmalarga olib keladi. Virtual tajribani taqdim etishda shaffoflik va halollikni ta'minlash ishonch va halollikni saqlash uchun juda muhimdir.

5. Epistemologik oqibatlar. Virtual haqiqatning paydo bo'lishi bilim va haqiqatni tushunishda an'anaviy epistemologik yondashuvlarni shubha ostiga qo'yadi. Virtual muhitda haqiqatni qanday bilishimiz va anglashimiz, shuningdek, bilim manbai sifatida virtual tajribaning ishonchliligi haqida savollar tug'iladi. Haqiqat, oqlanish va e'tiqodning tabiati haqidagi falsafiy munozaralar virtual haqiqat kontekstida yangi o'lchovlarni oladi.

Virtual reallikda haqiqatni idrok etish innovatsion texnologiyalarning rivojlanishi bilan ham bog'liq. Sun'iy intellekt va innovatsion fikrlash, xususan, bu jarayonda evristik imkoniyatlarga aylanadi [5.172].

XULOSA

Umuman olganda, virtual haqiqatdagi haqiqat muammosi raqamli muhitda idrok, vakillik va haqiqat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ta'kidlaydi. Ushbu savolni falsafiy o'rganish haqiqat mohiyatini va virtual tajribaning haqiqat va bilimlarni tushunishimiz uchun ahamiyatini tanqidiy tahlil qilishga yordam beradi.

Shunday qilib, virtual haqiqat hodisasini uyushgan simulyatsiya maydoni deb ta'riflash mumkin – bu maxsus obyektlar, “ajratilgan belgilar”, ular nusxa ko'chirish belgilaridan farqli o'laroq, o'xshashliklarni emas, balki mos yozuvlar bilan farqlarni belgilaydi. Yaxlitlik, barqarorlik va to'liqlik bo'lgan haqiqiy haqiqatdan farqli o'laroq, virtual haqiqat farqlar va xilma-xillik manbai bo'lib xizmat qiladi. Demak, fazilat bu mavjudotning o'ziga xos tuzilishi bilan bog'liq bo'lgan, ijodiy, ijodiy faoliyatni ko'rsatadigan hodisa. Boshqacha qilib aytganda, virtual haqiqat odamlarni o'rgatgan manbadir. Ushbu maqolada Virtual borliqda haqiqat muammosining virtual reallik bilan bog'liq jihatlari ilmiy va falsafiy jihatdan tahlil qilingan va takliflar berilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Плешакова В. Кибер онтология и психология безопасности информационной

сферы: аспекты киберсоциализации человека в социальных сетях Интернет среды // Вестник, 2014. - С. 15.

2. Королева Н. Семио сфера личности. Санкт-Петербург, 2005. - С. 159.

3. Кушаков Ш.С. Фейковая модел дезинформации как разновидность симулякра.//Ёшларни ғоявий тарбиялашнинг долзарб масалалари. Талабалар онгида китобхонлик маданиятини шакллантириш” мавзусидаги Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. Самарқанд, 2019. – С. 19-21.

4. Azizqulov A.A. Axborotlashgan jamiyatning falsafiy muammolari. – Samarqand, 2021. - B. 13-14.

5. G.S. Sultanova. Scientific thinking: innovation and innovation activities. Modern science: new approaches and current research//materials of the international scientific and practical conference. Prague, Czech Republic. 2020/4/21. - P. 172.

6. Нормаматова М.Н. Ижтимоий хизмат кўрсатишнинг замонавий коммуникатив усуллари. Journal of Universal Science Research, USA, 2(4), 2024. – B. 168–171.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING RUHIY TARBIYASIDA ILMNING O‘RNI

¹Sabirova Charosxon Atamamatovna, Urganch innovatsion universiteti “Pedagogika va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasi mudiri, (PhD), dotsent

²Ismoilova Shahzoda Nurali qizi, Urganch innovatsion universiteti “Pedagogika va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi, UrDU mustaqil tadqiqotchisi

THE ROLE OF SCIENCE IN THE SPIRITUAL EDUCATION OF FUTURE EDUCATORS

¹Sabirova Charoskhon Atamamatovna, Head of the Department of “Pedagogy and Primary Education Methodology” of the Urganch Innovative University, Associate Professor

²Ismailova Shahzoda Nurali qizi, teacher of the “Pedagogy and Methodology of Primary Education” department of Urganch Innovative University, independent researcher of UrDU

РОЛЬ НАУКИ В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

¹Сабирова Чаросхон Атамаматовна, заведующая кафедрой «Педагогика и методика начального образования» Ургенчского инновационного университета, доцент, (PhD)

²Исмаилова Шахзода Нурали кызы, преподаватель кафедры «Педагогика и методика начального образования» Ургенчского инновационного университета, независимый научный исследователь УрГУ

Annotatsiya: Mazkur maqolada Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusufning “Ruhiy tarbiya” asaridagi ilmning o‘rni, ilmning foydasi, ilmning turlari tushunchalari va sharq mutafakkirlarining g‘oyalari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: ilm, bilim, ilm-fan, san‘at, adabiyot, innovatsion, aql-zakovat, qalb, ta‘lim-tarbiya, e‘tiqod, zulmat, jamiyat, texnologiya, anglash, hurmat, izzat, madaniyat.

Abstract: In this article, the place of knowledge, benefits of knowledge, types of knowledge and the ideas of Eastern thinkers are studied in the book “Spiritual Education” by Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf.

Key words: science, knowledge, art, literature, innovative, intelligence, soul, education, faith, darkness, society, technology, understanding, respect, honor, culture.

Аннотация: В данной статье изучаются место знаний, польза знаний, виды знаний и идеи восточных мыслителей в книге шейха Мухаммада Садики Мухаммада Юсуфа «Духовное образование».

Ключевые слова: наука, знание, искусство, литература, инновации, интеллект, душа, образование, вера, тьма, общество, технология, понимание, уважение, честь, культура.

e-mail:

charossabirova85@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-8993-6766>

e-mail:

shahzodaismoilova96@gmail.com

KIRISH. “Ilm” soʻzi lugʻatda “bilish, anglash, tushuncha hosil qilish, bir narsaning haqiqatini, mohiyatini bilish” kabi maʼnolarni anglatadi. Arab tilida esa, “ilm” soʻzi bir narsaning boshqasidan ajratib turadigan belgisi maʼnosini anglatadi. Mamlakatimizda prezidentimiz Oʻzbekistonda ilm-fan, adabiyot, sanʼat va madaniyat sohalarini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratmoqda. Jumladan, Fanlar akademiyasining ilmiy va moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga zarur mablagʻ va resurslar ajratildi. Yangi ilmiy markazlar, texnoparklar tashkil etildi. Ilm-fan – taraqqiyot asosi. Zamonaviy ilm-fan yutuqlariga, innovatsion gʻoyalarga tayanmagan davlatning ham, jamiyatning ham kelajagi yoʻq.

“Eng katta boylik — bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros — bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik — bu bilimsizlikdir. Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham — bu ilm-fan, taʼlim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorugʻ istiqboli, birinchi navbatda, taʼlim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bogʻliq”, — dedi Shavkat Mirziyoyev.

Shuning uchun islom ulamolari ilmga “haqiqatni xuddi voqelikdagidek idrok etish – ilmdir”, deb tarif berishgan. Shu bilan birga, voqeligimizdan kelib chiqib, ming afsuslar ila taʼkidlamoqchimizki, koʻpchiligimiz ilmga kerakli masʼuliyat bilan qaray olmaymiz. Kelgusi satrlarda yoritilajak ilm haqidagi narsalar koʻpchilik uchun ilmga turtki boʻlar, degan ummidamiz.

Farz ikki qismga boʻlinadi: farzi ayn va farzi kifoya. Farzi ayn har bir musulmon shaxsan bajarishi lozim boʻlgan ishdir. Uni birov uchun boshqa ado etgani bilan farz bajarilgan boʻlmaydi. Ilm talab qilish borasida farzning ikkala qismi ham ishtirok etadi. Har bir musulmon uchun oʻziga kerak narsani, hayoti uchun zarur ilmni, din-u diyonatni, halol-haromni bilib olishda zarur boʻlgan har bir narsani oʻrganishi farzi ayndir. Har bir musulmon bu ishni qilishi shart. Qilmagan odam gunohkor boʻladi. Mana, ilm talab qilish Islom dinida farzligini tushunib oldik. Endi bu farz hayotimizda qanday holatda ekanini mulohaza qilaylik.

Jumladan, nafsni poklash va axloqni sayqallash ilmi oʻrganishimiz va amal qilishimiz zarur boʻlgan ilmdir.

Ilmning foydalari

Ilmning foydalari son-sanoqsiz ekanini hamma yaxshi biladi. Biz diniy ilmlarning baʼzi foydalarini qisqacha eslab oʻtamiz.

1. Ilm orqali Alloh taniladi, Unga ibodat qilinadi va tavhidi asosida yashash yoʻlga qoʻyiladi;
2. Ilm eʼtiqodlar va ibodatlarining asosidir;
3. Ilm talab qilish ibodatdir;
4. Ilm jannatga yetish yoʻlidir;
5. Ilm oʻz egasiga Allohdan qoʻrqishni kasb qildiradi;
6. Ilm oʻz egasiga xaloyiqqa nisbatan tavoze qilishni oʻrgatadi;
7. Ilmdan, avvalo, egasi, keyin boshqalar ham foyda oladi;
8. Ilmning ajri uning egasining ajalidan keyin ham boqiy qoladi;
9. Ilm oʻz egasini Paygʻambarlardan keyingi eng yuqori martabaga erishtiradi;
10. Ilm pastni baland, xorni aziz va singanni butun qiladi;
11. Ilm kishini jaholat zulmatidan maʼrifat nuriga chiqaradi;
12. Ilm tufayli silai rahm qilinadi va haq-huquqlar ado etiladi.

Ilmlarning turlari

Ilmlarning eng zaruriysi bandaning Robbi bilan muomalasini yoʻlga qoʻyuvchi ilmdir. Mazkur muomala uchga taqsimlanadi:

1. Eʼtiqod;
2. Amal;
3. Tark qilish.

Yuqoridagi hukm maʼlum bir vaqtning farzi boʻladi. Keyin nazar solish va dalilni oʻrganish farz boʻladi. Etiqodga oid boshqa narsalarni oʻrganish ham vaziyatga qarab farz boʻlib boraveradi. Misol uchun, shahodat kalimalari maʼnosi haqida shakl paydo bulsa, bandaga oʻsha shakni ketkazadigan ilmni oʻrganish farz boʻladi. Qayta tirilish, jannat, doʻzax kabi aqida masalalarini oʻrganish vojib boʻladi.

Shuningdek, amalga oid hukmlar vaqti kelganda, ularni bajarish uchun oʻrganish farz boʻladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДИКА/LITERATURE ANALYSIS AND METHOD). Ilm haqida sharq mutafakkirlari ham o‘z g‘oyalarini ilgari surgan. Jumladan, Alisher Navoiy: “Agar inson ilm nuri bilan o‘z yo‘lini yoritmasa, zulmat va nodonlik ko‘chasida qoladi. Kishi qalbining nuri ilm va ma‘rifat bilan baquvvat bo‘ladi. Insoniyatning qadri ilm bilan hosil bo‘ladi. Ilmdan hali hech kim zarar ko‘rgan emas. Ilmni egallab olish esa bir san‘atdir”- deydi. Sheroziy esa: “Dunyoda qanday yovuzlik sodir bo‘lgan bo‘lsa, ularning hammasi nodonlik orqali kelib chiqqan. Eng zo‘r halokat nodonlik, insoniylikni bitiruvchi ham nodonlikdur. Yaxshi amal ko‘rgan va ilm nuri bilan xulqini yaxshilagan ayol har yerda izzat topadi. Ilm — ayol uchun ziynat. Aqlini nodonlikdan qutqargan har bir ayol nomus, izzat, ayollik qadrini tushunib yetadi. Bunday ayol hech bir ishda adashmaydi. Ilmsiz ayol esa bola tarbiyalashda turli xatolarga yo‘l qo‘yadi”, - deydi. Movarounnahrlik mutafakkirlar ijodida musiqa va matematika, pedagogika va musiqaning uyg‘unlashuvi yuksak darajaga ko‘tarilgan. Forobiy bunga “Musiqha haqida 235ta traktat”i, Xorazmiy esa “Ilm kaliti” nomli ensiklopediyasining bir bo‘limini bag‘ishlagan. Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarida musiqa haqida alohida bir bo‘lim mavjud. Shu bois “O‘rta Osiyo mutafakkirlari arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqani bitta fan doirasiga kiritgan”. O‘rta Osiyo va Qozog‘iston musulmonlar diniy boshqarmasining muftiysi, Islom ulamolari, millatlararo ittifoqining a‘zosi Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning “Ruhiiy tarbiya” asarida ham limning foydalari haqida fikrlar keltirilgan.

MUHOQAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION). So‘nggi yillarda mamlakatimizda ilm olish uchun qulay muhitni yaratish yuzasidan tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bugungi zamon barcha sohalar qatorida ilm-fanni ham yangi bosqichga ko‘tarishni talab qilmoqda. Zotan, jamiyat oldida turgan dolzarb masalalarni ilm-fansiz yechish qiyin. Mazkur sohani va olimlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash davlatimizning ustuvor vazifalaridandir. Ilm-fan bilan shug‘ullanish, yangi kashfiyot va ixtirolar qilish igna bilan quduq qazishdek gap, dedi Prezidentimiz. Shunday ekan, bu mashaqqatli sohada fidokorona

mehnat qilayotgan olimlarimiz mehnati tahsin va rag‘batga munosib. Mamlakatimiz va jamiyatimizning zamon talablari darajasida rivojlanishini ilm-fansiz tasavvur qilish qiyin. Ilm-fan taraqqiyotida fundamental tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan ular orqali yangi bilimlar o‘zlashtiriladi va nazariyalar shakllantiriladi, kelgusi amaliy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalar uchun mustahkam asos yaratiladi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tadqiqotlarning hammasini ham ilm-fanning bugungi yuqori rivojlanish darajasiga to‘la javob beradi, deb bo‘lmaydi. Yuqori texnologik ilmiy mahsulotlarni amaliyotga joriy etish uchun yangi zamonaviy tajriba – ishlab chiqarish, konstruktorlik-texnologik tashkilotlar hamda innovatsiya markazlarini tashkil etish zarur. Marketing va litsenziyalash xizmatlari talab darajasida emas. Bu mamlakatimiz ilmiy-innovatsion mahsulotlarini amaliyotga keng tatbiq etishda yaqqol sezilmoqda. Fan, ta‘lim va ishlab chiqarish integratsiyasini yanada takomillashtirish muhimligi alohida qayd etildi. Yangi texnologiyalarni joriy qiluvchi korxonalar imtiyozlar va preferensiyalar berish ilm-fanga investitsiya kiritadigan korxonalar soni sezilarli darajada oshishida muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/ RESULTS). O‘zbekiston hududida qadim zamonlardan beri fan va madaniyat rivojlanib kelayotgan davlatdir. Xususan, astronomiya, matematika, tibbiyot, kimyo, tarix, falsafa, tilshunoslik, adabiyotshunoslik kabi fanlar va haykaltaroshlik, to‘qimachilik, kulolchilik, shishasozlik va boshqa kasblar keng rivojlangan. Hozir O‘zbekiston olimlari uzoq o‘tmish mutafakkirlari qoldirgan ilmiy merosni faol o‘rganib, o‘zlarining yangi kashfiyotlari bilan fanni boyitgan holda jahon fani rivojiga munosib hissa qo‘shmoqdalar. Binobarin, ilm ta‘lim o‘rganuvchining ko‘p takrorlanishi sababli uning shaxsiyatiga ta’sir o‘tkazuvchi omil ekanligini bilib olamiz.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/ CONCLUSION). Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, lug‘at ilmining ko‘zga ko‘ringan arboblardan biri bo‘lgan Ibn Mansur: “Har bir musulmon ilm talab qilishni o‘zi uchun farz deb bilishi kerak. Har bir musulmon ilmga ega bo‘lib,

kishilarni hidoyatga da'vat qiluvchi shaxs bo'lishga urinmog'i lozim. Islomda ilm talab qilish beshikdan to qabrgacha farz qilingan", - deb qayd etadi. Bu ma'noni kengroq tushunishga harakat qilaylik. Shunday qilib, inson va uni tarbiyalash masalalari Sharq mutafakkirlari va diniy ulamolarning o'z asarlarida insonning bilim olishi, hunar egallashi, undagi yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni ulug'laydilar va barchani ushbu fazilat va xislatlar egasi bo'lishga chorlaydi.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/
REFERENCES):**

1. Shavkat Mirziyoyev. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. //Xalq so'zi, 2017-yil 4-oktabr.
2. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ruhiiy tarbiya – poklanish kitobi. T.: Hilol nashr, 2023. 480b.

3. Karimova S.U. Markaziy Osiyo olimlarining o'rta asr Sharq ilmiy markazlardagi faoliyati // O'zbekistonning islom sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan hissasi. –Toshkent – Samarqand, 2007.
4. Muminov I. O'rta Osiyoda, o'rta asrdagi ilg'or tabiiy-ilmiy va falsafiy fikrlar tarixiga oid. 3 jild. – T.: Fan, 1972; Очерки истории общественно-философской мысли в Узбекистане — Т., 1997; Научное наследство. Т.6. Из истории физико-математических наук на средневековом Востоке. Трактат ал-Харазми, ал-Беруни, Ибн ал-Хусейна ал-Ширози. –М.: Наука, 1983.
5. Классическая наука Средней Азии и мировая цивилизация . –Т., 2000.
6. Очерки истории общественно философской мысли в Узбекистане. Под. ред. И.М. Муминова. –Т.: Фан, 1977.
7. Матвиевская Г.П., Розенфельд Б.А. Математики и астрономы мусульманского средневековья и их труды (VIII-XVIIvv). Книга 2. –М.: Восточная литература, 1983.

1991-2000-YILLARDA O‘ZBEKISTONDA RADIOALOQA TIZIMINING SHAKLLANISH TARIXI

Yusupov Izzat Sultonovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktorning birinchi o'rinbosari, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

HISTORY OF FORMATION OF THE RADIO COMMUNICATION SYSTEM IN UZBEKISTAN IN 1991-2000

Yusupov Izzat Sultanovich, First Deputy Director of Youth Affairs and Spiritual and Educational Affairs of Urganch Branch of Tashkent Medical Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in History, Associate Professor

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ РАДИОСВЯЗИ В УЗБЕКИСТАНЕ В 1991-2000 ГОДЫ

Юсупов Иzzат Султанович, первый заместитель директора по делам молодежи и духовно-просветительской работе Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии, доктор философии по историческим наукам, (PhD) доцент

<https://orcid.org/0009-0005-3562-9620>

e-mail: izzatttauf@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimizda mustaqilligimizning dastlabki yillarida radioaloqa tizimi orqali berilayotgan kundalik dasturlarning efirga uzatish soatlari, teledastur mavzularining rang-barangligi, dolzarbligi, qamrovini yaxshilash borasida olib borilgan ishlar bilan bir qatorda mamlakatimizni dunyo miqyosida yana ham kengroq tanishtirish maqsadida respublika radiosi tomonidan xorijiy mamlakatlarda ham eshittirishlar sonini ko'paytirish borasida amalga oshirilgan ishlar xronologik jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: radioeshittirish, O'zteleradio, sun'iy yo'ldosh, Mash'al, Do'stlik, Yunost, Vatandosh, radioviktorina, radionuqta, internet-radio.

Abstract: In this article, in the first years of our independence in our country, in addition to the work carried out to improve the broadcasting hours of the daily programs broadcasted through the radio communication system, the variety, relevance, and coverage of the topics of the TV programs, in order to introduce our country to the world, the republican radio also broadcasts in foreign countries. the works carried out to increase the number are explained chronologically.

Key words: radio communication, Uzteleradio, Mashal, Dostlik, Youth, Vatandosh, radio quiz, radio story, Internet radio.

Аннотация: В данной статье в хронологическом порядке поясняются работы проведенные в первые годы независимости нашей страны, по совершенствованию времени вещания ежедневных программ, транслируемых через систему радиосвязи, по обеспечению разнообразия, актуальности и охвата тем.

Ключевые слова: радиовещание, Узтелерадио, Маш'ал, Достлик, Юность, Ватандош, радиовикторина, радиосюжет, интернет-радио.

KIRISH. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida radioaloqa tizimi sohasida muhim o'zgarishlar sodir bo'ldi. Sohaga doir yangi infratuzilmalar yaratildi. Bunday yangilanishlar radio aloqa tizimining yangi bosqichga ko'tarilishini va rivojlanish jarayonlarini aholining ijtimoiy-madaniy hayotidagi tutgan o'rnini alohida mavzu doirasida tadqiq etishni taqozo etmoqda. Radioaloqa vositalarining jadal rivojlanishi va yangi turlarining ixtiro qilinishi mamlakatimizda sodir bo'layotgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga o'zining ta'sirini o'tkazmoqda. Radio aloqasi orqali xabarlarini tezkor yetkazish, davlat va jamiyat hayotini demokratlashtirish, fuqarolarda yuksak huquqiy madaniyatni shakllantirish turli xalqlar o'rtasidagi hamjihatlikni ta'minlashdagi o'rnini alohida mavzu doirasida tadqiq etishni taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Mustaqillik yillarida mavzu doirasida quyidagi tadqiqotchilar: O'.O'tayev [1:272], M.Alimardanov [2:155], A.Mo'minov [3:163], M.Masharipov [4:84], kitoblarida radio aloqa sohasiga oid ma'lumotlar aks ettirilgan bo'lsa-da, yetarli o'rin ajratilmagan. O'zbekistonda radioaloqa, radioeshittirishlari, ular paydo bo'lishi va taraqqiyoti tarixiga oid umumiy ma'lumotlar V.Z.Zuparov, O.A.Xolmatov [5:64], M.Ro'ziyev, X. Jo'rayev [6:113], A.Nurmatov, F.Mo'minov [7:173] risola va kitoblarida ham qisman ma'lumotlar keltirilgan. O'zbekistonda nashr qilingan monografiya va yoqlangan dissertatsiya ishlari hamda davlat arxivlari fondlarini ko'zdan kechirish jarayonida, radioaloqa sohasiga oid ma'lumotlar juda kam o'rganilganligi va tadqiqotchilar nazaridan chetda qolib ketayotganini ta'kidlab o'tish lozim. Shu bilan bir qatorda, mavzuning o'rganilish darajasi tahlili O'zbekiston nuqtayi nazaridan hozirga qadar yaxlit tarzda jamlab o'rganilmaganidan dalolat beradi va bu tarix fanida o'z yechimini kutayotgan masalalardan biri hisoblanadi.

MUHOKAMA. O'zbekiston Respublikasida radioeshittirishlar va televizion ko'rsatuvlarni muvofiqlashtiruvchi organ 1992-yil 7-yanvarda tashkil etilgan O'zbekiston Teleradiokompaniyasi (O'zteleradio) hisoblanadi

[8:328]. Ko'rsatuv va eshittirishlarning mazmun-mundarijasini tubdan o'zgartirish, ularning strategiyasi va asosiy yo'nalishlarini belgilash, axborot sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish maqsadida 1992-yil 7-yanvarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi televideniye va radioeshittirish Davlat Komitetini O'zbekiston Davlat teleradioeshittirish kompaniyasiga aylantirish to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi [9:498]. Ushbu farmonga asosan mamlakatda teleradioeshittirish tashkilotini rivojlantirish, uning Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar hamda xorijiy davlatlarning teleradiotashkilotlari bilan hamkorlikda ishlashini muvofiqlashtirish yo'lga qo'yildi.

1992-yildan O'zbekiston radiosi esa o'zbek-turk madaniy hamkorligi haqida eshittirishlar berib borgan. "O'zbekiston Respublikasi Televideniye va radioeshittirish Davlat komiteti bilan Turkiya Respublikasi radio va televideniye tashkiloti o'rtasida hamkorlik to'g'risidagi bitimi"ga asosan dasturlar almashish yo'lga qo'yilgan. Turkiya televideniyesi shu yili Markaziy Osiyo davlatlariga mo'ljallangan dastur tayyorlab, o'z ko'rsatuvlarini kosmik stansiya orqali uzata boshlagan [10:5].

Shu yilning 12-aprelidan boshlab O'zbekiston televideniyesi Yo'ldosh televideniyesi antennalari orqali Turkiya, Eron, Hindiston, Xitoy va boshqa qator mamlakatlarning ko'rsatuvlarini qabul qila boshlagan. Shu oydan boshlab, Turkiya o'z shaxsiy ehtiyoji uchun ijara olgan yo'ldosh aloqa kanali yordamida O'rta Osiyo respublikalariga doimiy ravishda teleko'rsatuvlar bera boshlagan [11:123]. 1992-yilda mamlakatimizda 1871 ming radionuqtalar, 1200471 aholi radiolashtirish xizmati bilan ta'minlangan [12:71]. 1993-yilda Aloqa vazirligi Yaponiya, Janubi-Sharqiy Osiyo, Amerika Qo'shma Shtatlari bilan hamkorlikda, G'arbiy Yevropadan o'ttizta xalqaro teleko'rsatuv dasturlarini yaratish bo'yicha bir qancha G'arb firmalari bilan shartnomalar tuzgan. Sun'iy yo'ldosh orqali eshittirish va ko'rsatuvlarni faqat katta mehmonxonalar va davlat idoralari kabi

maqsadli joylardagina ko‘rish mumkin bo‘lgan [13:490].

1994-yil 28-martda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Davlat televideniye va radioeshittirish kompaniyasining ko‘rsatuv va eshittirishlari hajmini ko‘paytirish, uning moddiy-texnika negizini mustahkamlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori e‘lon qilindi va ushbu qarorga asosan O‘zbekiston televideniyesining 3 ta kanali uzluksiz ishlashi ta‘minlandi, ko‘rsatuvlar hajmi 16,5 soatga va bunda televideniye o‘z mahsulotlari 10 soat hajmga yetkazildi [14:444].

O‘zbekistonda bir kunlik radioeshittirishlar hajmi 1994-yilda 71 soat-u 42 daqiqaga yetdi. Radioeshittirishlar 3 dasturda olib borilgan. 1-dastur “O‘zbekiston” –1851,9 m uzun to‘lqinda; 282,5 m o‘rta to‘lqinda; 50,04 m qisqa to‘lqinda; 4,46 m ultra qisqa to‘lqinda sutkasiga 21 soat hajmida berilgan. Uni respublikamiz aholisining 94,7% eshitish imkoniyatiga ega bo‘lgan. 2-dastur “Mash‘al” 450,5 m o‘rta to‘lqinda; 61,85 m qisqa to‘lqinda sutkasiga 23 soat hajmida berilgan. Yurtdoshlarimizning 77,4% uni qabul qilgan. 3-dastur “Do‘stlik” 396,8 m ultra qisqa to‘lqinda, 4,52 m ultra qisqa to‘lqinda sutkasiga 19 soat hajmda berilgan. Mazkur dasturni o‘sha vaqtda respublika aholisining 40% eshitgan. Shu dasturda har kuni Moskva radiosining “Yunost” radiostansiyasining eshittirishlari 18 soat hajmida translyatsiya qilingan [15:6].

1995-yilda mamlakatimizni dunyo miqyosida yana ham kengroq tanishtirish maqsadida respublika radiosi tomonidan Xorijiy mamlakatlarda eshittirishlar sonini ko‘paytirish, tinglovchilarni eshittirishlarga yanada faolroq jalb etish, tinglovchilar orasida do‘stlik va hamkorlik mavzusiga bag‘ishlangan radiomusobaqa, radioviktorinalar o‘tkazildi. Xususan, Osiyo Bosh tahririyatida Hind va Urdu tillarida “Azaliy va abadiy do‘stlik”, Arab mamlakatlari radioeshittirishlar bo‘limida “Olamni saqlang do‘stlar”, Eron uchun radioeshittirishlar bo‘limida “Yaxshi qo‘shnichilik aloqalari” mavzusidagi radiomusobaqa, Afg‘oniston uchun

radioeshittirishlar bo‘limida “O‘zbekiston haqida nimalarni bilasiz?” mavzusidagi radiomusobaqalar tashkil qilingan. “Vatandosh” radiostansiyasida xorijiy mamlakatlarda yashovchi vatandoshlar uchun o‘zbek tilida ham Turkiya uchun turk tilida, radioeshittirishlar Bosh tahririyati buyuk sarkarda Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag‘ishlab “Amir Temur va uning dunyo tarixidagi o‘rni” nomli radioviktorinalar o‘tkazilgan [16:499].

1995-yilda Farg‘ona viloyatidagi radionuqtalar 24379 taga yetdi. “UKV” (ultra qisqa to‘lqinli) priyomniklari bilan Andijon, Qo‘qon RTSlari orqali efirga chiqish imkoni yaratildi. Ekspluatatsiya qilishga katta mablag‘ ajratilardi. 1996-yildan boshlab zamon talablari keskin o‘zgardi. Yangi texnikalar joriy etilishi munosabati bilan simli radio o‘rnini efirli radiolar egallay boshladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 7-maydagi Farmoni bilan O‘zbekiston Teleradiokompaniyasi (O‘zteleadio)ga o‘zgartirildi va uning huquqiy vorisi bo‘lib qoldi. O‘zteleadioning Qoraqalpog‘iston Respublikasida, viloyatlarda hududiy (mintaqaviy) bo‘limlari mavjud [17:237-239]. Shunga monand radionuqtalar kamaya bordi. 1998-yilda 20903 ta, 1999-yilda 14456 ta, 2002-yilda 10884 taga tushib qoldi [18:498]. Bunday holatlarni respublikamizning boshqa hududlarida ham kuzatish mumkin edi.

NATIJALAR. Maqolada ko‘rsatilgan yillarda radioaloqa sohasida katta o‘zgarishlar amalga oshirildi. Barcha mamlakatlar qatori respublikamizda ham ko‘plab radiostansiyalar qurildi. Radio uskunasi ham yangidan yangi turlari kashf etilib, yanada takomillashib bordi. Radioni televizor, transport va boshqa qurilmalar orqali ham eshitish uchun imkoniyatlar yaratildi. Keyinchalik radioning yangi texnik vositalari ko‘payib bordi. Ilgarilari batareya va akkumulyatorlar yordamida ishlatiladigan uskunalar o‘rniga stasionar va qo‘lda ko‘tarib yuradigan ixcham vositalar paydo bo‘ldi. Riga radioelektrotexnika zavodining “VEF”, “Spilola”, Bokuning “Giyela”, Minskning “Mayak” radiopriyomniklari bilan bir qatorda Yaponiyada ishlab chiqargan “Panasonic”, “Mitsubishi”

apparati dunyo mamlakatlarining eshittirishlarini aniq-ravshan qabul qilish imkoniyatini yaratdi.

XULOSA. Mamlakatimizda barcha ommaviy axborot vositalari qatori radioaloqa sohasiga ham katta e'tibor qaratildi. Sohani isloh qilish, texnik rivojlantirish, yetuk malakali kadrlar bilan ta'minlash borasida qator farmon va qarorlar qabul qilinib, katta ishlar amalga oshirildi. O'tgan davr mobaynida radioda milliy tildagi eshittirishlar hajmi keskin oshdi. Milliy qadriyatlar, urf-odatlar, davlat tili va milliy mafkura masalalariga bag'ishlangan sermazmun va ta'sirchan eshittirishlar ko'paydi. Shu bilan bir qatorda mamlakatimizni dunyo miqyosida yana ham kengroq tanishtirish maqsadida respublika radiosi tomonidan Xorijiy mamlakatlarda ham eshittirishlar sonini ko'paytirish borasida qator ishlar amalga oshirildi. O'tish davrining bozor iqtisodiyoti, xususiylashtirish, ishbilarmonlik muammolariga bag'ishlangan eshittirishlar tayyorlashga ko'proq e'tibor berilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'tayev O'. Televedeniye davr ko'zgusi. — Toshkent: O'zbekiston, 2010. — 272 b.
2. Alimardanov M. O'chmas sharaf. — Toshkent: Dono MCHJ, 2017. — 155 b.
3. Mo'minov A. O'zbekiston axborotlashgan jamiyat sari. — Toshkent: Turon zamin ziyo, 2013. — 163 b.
4. Masharipov, M. Oynayi jahon. — Urganch: Xorazm, 2012. — 84 b.
5. Karimov A. O'zbekistonda televideniye. — Toshkent: O'zKPMK, 1964. — 64 b.
6. V.Z. Zuparov, O.A. Xolmatov. Radioaloqa, radioeshittirish va televideniye — Toshkent: G'afur G'ulom, 2007. — 113 b;
7. Ro'ziyev, M., Jo'rayeva X. Telejurnalistga tavsiyalar. — Toshkent: Sharq, 2013. — 173 b.
8. Nurmatov A, Mo'minov F. Jahon jurnalistikasi tarixi. — Toshkent.: "Fan va texnologiya", 2008. — 328 b.
9. O'zME. — Toshkent: "Davlat", 2006. — B. 498.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 7-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi televideniye va radioeshittirish Davlat Komitetini O'zbekiston Davlat teleradioeshittirish kompaniyasiga aylantirish to'g'risida"gi Farmoni //www.lex.uz. — B.5.
11. Q.Rajapov, X.Bekmuratov. O'zbekiston bilan Turkiya o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy hamkorlik tarixidan. — Toshkent.: Tafakkur, 2017. — B. 123.
12. O'zR. MA, M-57 fond, 1-ro'yxat, 9-ish, 71 varaq.
13. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. — Toshkent: "Davlat", 2006. — B. 490.
14. Glenn E.Kortis. Kazakstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan country studies. . — Washington, 1997. — P.444.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 28-martdagi "O'zbekiston Davlat televideniye va radioeshittirish kompaniyasining ko'rsatuv va eshittirishlari hajmini ko'paytirish, uning moddiy-texnika negizini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori //www.lex.uz. — B. 6.
16. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. — Toshkent: "Davlat", 2006. — B. 499.
17. O'zR. MDA, M-54 fond, 1-ro'yxat, 9-ish, 237-239-varaq.
18. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. — Toshkent: Davlat, 2006. — B. 498.

**Q'ZBEKLARNING MILLIY MENTALITETI VA
MILLIY XARAKTERI**

*Umarova Aziza Umurzok qizi, Guliston davlat universiteti
magistranti*

**NATIONAL MENTALITY AND NATIONAL
CHARACTER OF UZBEKS**

*Umarova Aziza Umurzok kizi, master's student of Gulistan State
University*

**НАЦИОНАЛЬНЫЙ МЕНТАЛИТЕТ И
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР УЗБЕКОВ**

*Умарова Азиза Умурзок кизи, магистрант Гулистанского
государственного университета*

[https://orcid.org/
0009-0004-0371-2131](https://orcid.org/0009-0004-0371-2131)

e-mail:
aziza_sayxun_24@mail.ru

Annotatsiya: Madaniyatning globallashuvi, etnik va milliy qiyofaning o'ziga xos xususiyatlari va afzalliklarini yo'qotish qo'rquvi milliy xarakter va mentalitetni qayta qurishga qiziqishni kuchaytirmoqda. Maqolada o'zbeklarning milliy mentaliteti va milliy xarakteriga oid mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: milliy mentalitet, milliy xarakter, marosimlar, an'analar, madaniyat, xalq ongi, o'z-o'zini anglash, milliy xislatlar.

Abstract: The globalization of culture, the fear of loss of identity and the advantages of the ethnic and national image are increasing interest in the reconstruction of national character and mentality. The article comments on the national mentality and national character of the Uzbeks.

Key words: national mentality, national character, rituals, traditions, culture, national consciousness, self-awareness, national characteristics.

Аннотация: Глобализация культуры, боязнь утраты самобытностей и преимуществ этнического и национального образа повышают интерес к реконструкции национального характера и менталитета. В статье комментируются национальный менталитет и национальный характер узбеков.

Ключевые слова: национальный менталитет, национальный характер, обряды, традиции, культура, национальное сознание, самосознание, национальные особенности.

Kirish (Bbedenie / Introduction). Mentalitet (lotincha: "mentalis" – "aqliy") – ayrim kishi yoki ijtimoiy guruhga xos aqliy qobiliyat darajasi, ma'naviy salohiyat. Jamiyat, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o'ziga xos tarixiy an'analari, urf-odatlarini, diniy e'tiqodini ham qamrab oladi. Har bir millatning mentaliteti uning tarixi, yashab turgan shart-sharoiti, ijtimoiy faolligi va boshqa bir qancha omillar bilan bog'langan bo'ladi. Masalan, o'zbek millati mentalitetining shakllanish jarayoni deyarli uch yarim ming yillik tarixga ega. O'zbek xalqi insoniyat moddiy va ma'naviy madaniyatini bebaho durdonalar bilan boyitgan. Uning mentaliteti, aqliy qobiliyati o'tkirlashib borgan [10]. Ammo, XVI-XX asrlar oralig'ida turli istibdod va mustamlakachilik

zulmini boshidan kechirganligi tufayli milliy mentalitetiga jiddiy putur yetdi. Mustaqillikdan keyin esa, o'zbek xalqining haqiqiy mentalitetini tiklash dolzarb ahamiyat kasb etdi.

Hozirgi vaqtda taraqqiyot kundan kunga tezlashmoqda. Jumladan, O'zbekistonda ham bu jarayonni kuzatmoqdamiz. Mustaqillikdan keyin jamiyatning barcha jabhalari kabi ijtimoiy-madaniy sohaga ham katta e'tibor qaratildi. Ayniqsa, ijtimoiy-madaniy faoliyatni amalga oshirishda milliy mentalitetning o'zni beqiyos. Mamlakatimizda yosh avlod tarbiyasiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilishi bu sohaning naqadar muhim ahamiyatga ega ekanidan dalolat beradi. Eng katta boyligimiz bo'lmish yurtimizdagi

millatlararo ahillik, o‘zaro mehr-oqibat hamda hamjihatlik muhitini ko‘z qorachig‘idek asrash va mustahkamlash yo‘lida olib borilayotgan ishlarimizning ma‘no-mazmunini tushunib yetishimiz lozim. O‘tib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik va millatparvarlik ruhida tarbiyalash dolzarb vazifadir. Bu esa, oilada va o‘quv dargohlarida ta‘lim hamda tarbiyaga e‘tiborni kuchaytirishni taqozo etadi.

Prezidentimizning “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida ko‘zda tutilganidek, mamlakatimizda ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish, aholi, ayniqsa, yoshlarning intellektual salohiyati, ong-u tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg‘usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalash davr talabidir. Bugun yangi O‘zbekiston Prezidentimiz boshchiligidagi taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘ymoqda. Bunda biz mamlakat va millat o‘laroq tanlagan yo‘l — huquqiy demokratik jamiyat tuzish yo‘lidir. Yolg‘ondan, nomigagina, sirti demokratik, ichi avtokratik emas, chin va haqiqiy huquqiy demokratik jamiyat barpo etishni tanladik.

Shu o‘rinda yoshlarni mas‘ul lavozimlarga tayinlanishi bu jarayonning amalga oshishi uchun, ya‘ni ko‘zlangan maqsadga erishish uchun voz kechib bo‘lmas bir ehtiyoj ekanligini ko‘rsatadi. Prezidentimizning yangi avlod boshqaruv kadrlarini – yangi tafakkurga ega, ma‘nan yetuk hamda keng mushohadali yoshlarni davlat boshqaruv tizimiga olib kelishi shu bilan izohlanadiki, taraqqiyotning yangi bosqichiga mamlakatni faqatgina korrupsiyaga moyil bo‘lmagan, dunyoqarashi keng, demokratik qadriyatlarni his qila olgan shaxslar olib chiqadi. Aslida, eng buyuk ma‘naviyat inson hurriyatini ta‘minlashdir. Bugungi kunda mamlakatimizning taraqqiyoti, avvalambor, ilm-fan va yuksak intellektual salohiyatli yoshlarga tayanadi. Shuningdek, yurtimizda yoshlarni ma‘naviy barkamol etib tarbiyalashda Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan besh muhim tashabbus g‘oyasidan foydalanamiz. Bu tashabbuslar zahirida qanchalik ezgu maqsadlar mujassam ekanini uning mohiyatini to‘g‘ri tushunganlar teran his etadi [9].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (Литература и методология / Materials and methods). F.A.Axmedshina va Sh.S.Boymatov-lar o‘zbek xalqining milliy mentaliteti va uning o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritib, o‘zbek xalqining qadimiyati, etnogenezi va etnik tarixi asosida shakllangan urf-odatlarini, diniy marosimlari, bir so‘z bilan aytganda milliy mentaliteti masalalarini tahlili qilishdi [5]. G.B.Amirova milliy ong, milliy tafakkur, ularni shakllantirish muhimligi haqida fikr yuritgan [1]. “Etnologiya” fanidan bir qator darslik va qo‘llanmalarda, ayrim monografiyalarda milliy mentalitet xususida fikr yuritilgan [2, 3, 4, 6].

Maqolani yozishda tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish metodlaridan foydalandik hamda ma‘naviyat, milliy mafkura metodologiyasiga tayandik.

Muhokama(Обсуждение/ Discussion). Jamiyat, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o‘ziga xos tarixiy an‘analari, urf-odatlarini, diniy e‘tiqodini ham qamrab oladi. Har bir millatning mentaliteti uning tarixi, yashab turgan shart-sharoiti, ijtimoiy faolligi va boshqa bir qancha omillar bilan bog‘langan bo‘ladi [7]. Xalqimiz fe‘lidagi bag‘rikenglik, hotamtoylik, mehmon-do‘stlik, o‘zaro hamkorlikda moyillik, g‘am-an-duhli paytlarda nochor kimsalarga hamdardlik, yelkadoshlik fazilatlarini jamoaviy yakdillikni ta‘minlash, til va dil fikr birligini saqlash ehtiyojlaridan tug‘ilgan va sayqal topgandir[2, 94-98-b].

O‘zbeklarning milliy xislatlari, turkiylikka xos jangovarlik, mardlik, lafz halolligi, bag‘rikenglik, saxovatpeshalik, o‘ziga xos mehr va oqibat to‘y-tantalarga o‘ta o‘chligida, yillar mobaynida yig‘ib-terib elga tarqatishdan zavq-shavq olishida, aza va yo‘qlov marosimlarini uyushgan holda o‘tkazishda, bola tug‘ilishidan tortib to motam marosimlarimizgacha bo‘lgan barcha marosim va urf-odatlarimizda keng jamoatchilik va mahalla ahlining doimo bosh-qosh bo‘lishi kabi udumlarimizda kuzatamiz. Milliy mentalitetimizda turkiylarga xos jihatlar ma‘naviy madaniyatimizda, chillak, chavgon, uloq ko‘pkari, kurash kabi milliy o‘yinlarimizda, “quloqtishlar”, “beshikkerti”, “qalin” “to‘qqiz” kabi rasm-rusumlarimizda, motam marosimlarida ishtiroki bilan bog‘liq bo‘lgan udumlarimizda ham o‘z ifodasini topgan desak, xato emas[3, 73-80-b].

Tarixdan ma'lumki, bir yuz ellik yillik mustamlaka davrida xalqimiz yo'qotgan qadriyatlar saqlab qolishga erishilgan qadriyatlardan bir necha hissa ko'p bo'ldi. Podsho Rossiyasi hamda sovetlar mustamlakachiligi davrida xalqimizga xos bo'lgan hamjihatlik, jangovarlik, har ishda so'z va ish birligi singari fazilatlariga jiddiy zarar yetkazildi. Xalq orasida milliy birlikka intilishdan ko'ra guruh, etnik, mahalliy-hududiy ayirmachilikka berilish kuchaydi. Xalq milliy mentalitetida taqdirga tan berish, hamma narsaga rozi bo'lib ketaverish, loqaydlik kabi xislatlar avj oldi. Uzoq davom etgan sobiq sovet davlatining mafkuraviy tazyiqlari oqibatida ko'plab diniy va milliy qadriyatlarimiz e'tiborsiz qoldi, uzoq tarixga ega bo'lgan muqaddas an'ana va marosimlarimiz bid'at, "eskilik sarqiti" deb kamsitildi, milliy udumlarimizning tarixiy asoslariga xolisona baho berilmadi [2, 94-98 b].

Milliy xarakter xalq ongi va xulq-atvorining eng barqaror xususiyatlarini turlicha tarixiy sharoitlarda ifodalaydi. Milliy xarakter xalqning tarixiy jihatdan shakllangan ongi va xulq-atvorining psixologik va madaniy xususiyatlari, intellektual va hissiy xususiyatlari: tabiatga va o'z o'lkasiga bo'lgan muhabbat, oilaviy majburiyatlar tartibi hamda oila a'zolari va yaqinlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari, bolalik va qarilik, erkaklar va ayollarni hurmat qilish, mehnatni va turli kasblarni qadrlash, dinga va dunyoviy hokimiyatga munosabat, kundalik tartibot me'yorlari, diniy va dunyoviy bayramlar va marosimlar. Milliy xarakter mifologiya va folklorda, maqol va matallarda, topishmoq va latifalar, ramzlar va tasvirlar, afsonalar va rivoyatlar, qo'shiq va raqslar, amaliy xalq ijodi, milliy badiiy adabiyot va san'at, diniy amr va me'yorlarda gavdalanadi va namoyon bo'ladi.

Milliy xarakterni tavsiflashda uning barcha ko'rinishlari ma'lum bir tarixiy va madaniy ma'noga ega. Insonning antropologik qiyofasi, uning ma'lum etnosga tegishliligi alohida e'tiborga loyiqdir. Bu xususiyatlar san'atning portret, haykaltaroshlik kabi janrlarida, qarindosh-urug'lar va oilaning uzoq vakillarining nasl-nasab xususiyatlarini tan olishda o'z ifodasini topadi. So'nggi yillarda oilaning nasl-nasabiga murojaat qilish, tug'ilgan joylari ko'rsatilgan shajarani tuzish, vakillarining asosiy kasblari va xizmatlarini ko'rsatgan holda shajarani tuzish, fotosuratlarini

saqlash mashhur bo'ldi. Insonning antropologik turi va tashqi qiyofasi, imo-ishoralar va intonatsiyalarning ramziyligi, quvonch va qayg'uning yuz ifodalari, aloqa masofalari va suhbat ritmlari, mehmondo'stlik shakllari, kundalik va bayram ziyofatlarining oshpazlik xususiyatlari, oddiy va bayramona kiyimlarning xususiyatlari, uy bezaklari va butun yashash joyining ko'rinishi – bularning barchasi milliy xarakterda o'z aksini topadi, o'xshashlik va farqlar modellarini o'z ichiga oladi.

Hozirgi axborot asri, globallashuv davri inson ongi va dunyoqarashida sifat jihatdan o'zgarish ro'y berishi, o'zligini anglab yetishini talab qilmoqda. Shaxs milliy o'z-o'zini anglashi uchun o'z mamlakati, ajdodlari tarixini o'rganishi kerak. Chunki tarixni o'rganish hozir va kelajakni anglash, strategik tafakkur yuritish, yuz berayotgan voqealarga xolisona baho berish ko'nikmalarini shakllantirish, o'zini ma'lum bir millatga daxldor ekanligini anglashga yordam beradi [1, b.4].

Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi va madaniyati ko'p asrlik tarixga ega. Asrlar davomida ko'plab o'zgarishlar sodir bo'ldi. Shunga qaramay, o'zbek xalqining va mintaqadagi boshqa xalqlar milliy xarakterining asosiy qadriyatlari, mentaliteti va o'zini o'zi anglashi saqlanib qoldi. Tarixiy o'zgarishlar va ijtimoiy transformatsiyalarga qaramay, bugungi O'zbekiston qadimgi madaniyat mamlakati bo'lib qolmoqda, milliy mentalitet va milliy xarakterni, ma'naviy qadriyatlarni, ochiqligini, boshqa xalq va elatlarga g'amxo'rlikni saqlab qolmoqda. Biroq, shu bilan birga, yangi shakllar va munosabatlar, qadriyatlar va ramzlar ham paydo bo'ldi. O'rta asrlardan boshlab yo bugungi kungacha o'zbeklar milliy xakteri xususiyatlarini tavsiflash muammosiga tarixiy yondashuv bir qancha yangi madaniy qatlamlarni ko'rishga imkon beradi. 1917-yilgi inqilobdan to 1991-yilda Mustaqillikka erishgunga qadar, ya'ni sovet davrida zodagonlar, xonlar, amirlar, beklar, mansabdorlar, ruhoniylar o'z obro'sini va ustuvorliklarini yo'qotgan edilar. Odamlar siyosiy ideyalarga va yangi hayot istiqbollariga ishonadilar, texnikani egallashga, ta'lim olishga, sport bilan, san'at turlari bilan shug'ullanishga intiladilar va h.k.

Xulosa (Заключение / Conclusion). Mustaqillikning dastlabki davrlarida mamkakatimiz rivojlanishining "O'zbek modeli"ga asoslangan islohotlar davri, yanada rivojlantirish Strategiyasiga asoslangan Yangi O'zbekistonni qurish davri da amalga oshirilgan va

oshirilayotgan keng ko'lamli o'zgarishlar tufayli xalqimiz o'zligini anglab, mamlakat kelajagiga bo'lgan ishonchi ortib bormoqda. O'tish davrida paydo bo'lgan muammolarni hal etishda ajdodlarimiz qoldirgan ulkan ma'naviy meros, xalqimizning o'ziga xos urf-odatlari, an'analari, qadriyatlariga tayanish va ulardan foydalanishga asoslandi.

Har bir inson yoshlikdan o'z millati, xalqining an'alarini, urf-odatlari, og'zaki va yozma adabiyoti, san'ati va musiqasi, xullas, ma'naviy merosini o'rganib, bilib, o'zida mujassamlashtirib boradi. Aks holda u ma'lum bir xalqqa mansub ekanligini ko'rsata olmaydi. Shuning uchun ham xalq ta'limi tizimining boshlang'ich davridanoq yoshlar ogida milliy-axloqiy sifatlarni, orzu-istaklari, iymon-e'tiqodlari, dunyoqarashlarini milliy asoslarda shakllantirib bormas ekan, ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi.

Ma'naviyat – murakkab va keng ma'noli tushuncha. U inson ongi, fikri, e'tiqodlarining ko'p tomonlari, madaniy meros va zamonaviy ilmiy va adabiy qadriyatlarning tizimi, urf-odatlar, marosimlar, diniy e'tiqodlarni qamrab oladi. Shuning uchun yoshlar orasida ma'naviy tarbiyani kuchaytirish, yoshlar dunyoqarashiga ta'sir qiluvchi turli madaniy, siyosiy, ijtimoiy tadbirlarni tashkil etish, pedagog kadrlarni ma'naviy-axloqiy bilimlarini chuqurlashtirish, o'z fani sirlarini yoshlarga yetkazishda milliy g'ururni shakllantiruvchi tarixiy manbalardan foydalanish, yoshlar bilan turli davra suhbatlari va uchrashuvlar o'tkazish, ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish, milliy o'z-o'zini anglashni shakllantirishda muborak qadamjolarini ziyorat qilish, tarixiy maskanlarga sayohat uyushtirish zarur.

Zero, millatining haqiqiy tarixini anglagan, tarixiy xotiraga ega bo'lgan kishilarda milliy o'zlikni anglash, milliy xarakter va millat sha'nini himoya qilish mayli kuchli bo'ladi. Millatlar mavjud ekan, milliy xarakter ham mavjud bo'laveradi. Milliy xarakterni rivojlantirishga e'tibor bermagan millatning o'zi yo'q. Milliy xarakter millat bilan chambarchas bog'liqligi uchun ham u millat ravnaqi bilan barobar taraqqiy etib boraveradi [8].

Aytish mumkinki, butun jahon bo'yicha ulkan globalizatsion jarayonlar kechayotgan bir vaqtda o'zbek milliy mentalitetini shakllantirish uning nechog'liq umuminsoniy qadriyatlarga mosligini kuzatish imkonini beradi. Ayniqsa,

xalqimizning qadimiy an'analari, azaliy urf-odat hamda marosimlariga ega bo'lishi bilan birgalikda, o'ziga xos va o'ziga mos milliy mentalitetga ega xalq ekanidan dalolat beradi. Milliy tariximizni tiklash, uning boy imkoniyatlarini izlab topish, xalqimiz, yoshlarimiz ongi va qalbiga singdirish mamlakatimizning nufuzini oshirishga zarurat mavjudligida o'z ifodasini topgan.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan milliy mentalitetimiz, milliy xarakter negizida yoshlarni komil inson qilib tarbiyalash, ma'naviy olamida ezgulik va poklik tuyg'ularini kamol toptirish lozim. Shunday ekan, yoshlarimiz ma'naviy kamolotini yuksaltirishga qaratilgan chora-tadbirlarimizni milliy g'oya bilan uyg'unlashtirgan holda kelajak avlodlarga o'z holicha yetkazishimiz, har birimiz ijtimoiy hayotda fuqarolarimizning milliy tafakkur taraqqiyotiga o'z hissamizni qo'shishimiz lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Амирова Г.Б. Миллий ўз-ўзини англаш миллий ўзига хосликни сақлаш омили сифатида. //Замонавий таълим. 2016. №8. - Б.3-8.
2. Ashirov A. Atajanov Sh. Etnologiyaga kirish. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2006. -94-98 b.
3. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimgi e'tiqod va marosimlari. – Toshkent, 2007.
4. Ashirov A. Etnologiya. – Toshkent, 2014.
5. Axmedshina F.A., Boymatov Sh.S. O'zbek milliy mentaliteti va uning o'ziga xos xususiyatlari // Образование, наука и инновационные идеи в мире. Вып.№42. Часть 4. Апрель-2024. - С.3-7.
6. Doniyorov A.X., Bo'riyev O. B., Ashirov A.A. Markaziy Osiyo xalqlari etnologiyasi. – Toshkent, 2020.
7. Mentalitet / www.wikipedia.uz
8. Норбекова Б. Миллий характернинг ижтимоий-психологик хусусиятлари // Мураббий. 2020. №1. <https://hp.jdpu.uz/index.php/science/article/view/497/301>
9. Raxmonov A. Yoshlarni barkamol etib tarbiyalashda milliy mentalitetning o'rni // Yangi O'zbekiston. 16-noyabr 2023-yil. <https://yuz.uz/uz/news/milliy-mentalitet-va-yoshlar>
10. <https://uzpedia.uz/pedia/mentalitet>

LINGVOEKOLOGIYANING FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI VA UNING O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TUTGAN O'RNI

*Jumaboyeva Aziza Baxtiyor qizi, Urganch davlat
universiteti tayanch doktoranti*

THE FORMATION OF LINGUISTIC ECOLOGY AS A SCIENCE AND ITS ROLE IN UZBEK LINGUISTICS

*Jumaboeva Aziza Bakhtiyor kizi, doctoral student of Urgench sta
te university*

СОЗДАНИЕ ЛИНГВЭКОЛОГИИ КАК НАУКИ И ЕЕ РОЛЬ В УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

*Джумабоева Азиза Бахтиёровна, базовый докторант
Ургенчского государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0005-7276-5779>

e-mail:
aziza.bakhtiyorovna@icloud.
com

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvistik tadqiqotlarning yangi sohasi sifatida shakllangan lingvoekologiyaning ustuvor yo'nalishlari, ahamiyati va lingvoekologik tadqiqotlar shakli aniqlangan. Shu bilan birga jahon va o'zbek tilshunosligida ushbu soha bo'yicha erishilgan yutuqlar asosida o'zbek tili ekolingvistikasi uchun kelgusida bajarilishi lozim bo'lgan asosiy vazifalari belgilab berildi.

Kalit so'zlar: antroposentrik yo'nalish, lingvoekologiya, tilning hayotiyliigi, til ekologiyasi, nutq sofligi va me'yor.

Abstract: In this article, the priority directions, importance and the form of linguistic and ecological research developed as a new field is defined. At the same time, on the basis of the achievements in this field in world and Uzbek linguistics, the main tasks for the ecolinguistics of the Uzbek language to be fulfilled in the future were determined.

Key words: anthropocentric approach, linguoecology, language vitality, language ecology, speech purity and norm.

Аннотация: В статье определены приоритетные направления, значение и форма развития лингвистических и экологических исследований как нового направления. При этом на основе достижений в этой области мирового и узбекского языкознания были определены основные задачи экोलингвистики узбекского языка, которые предстоит решить в будущем.

Ключевые слова: антропоцентрический подход, лингвоэкология, жизнеспособность языка, экология языка, чистота и норма речи.

KIRISH. O'zbek tilshunosligi so'nggi yillar davomida ma'lum darajada o'sib, taraqqiyot ta'sirida paydo bo'layotgan masalalarni hal etishga diqqatini qaratdi. Jahon tilshunosligidagi singari o'zbek tilshunosligida ham endilikda e'tibor til strukturasi muammosidan tilning inson faoliyatining turli sohalaridagi vazifasiga ko'cha boshladi. Tilning sistem xarakteri, til birliklarining paradigmatic va sintagmatic xususiyatlari, o'zaro

munosabatini atroflicha tahlil etish kun tartibidan barqaror joy oldi. Jahon tilshunosligida antroposentrik yo'nalishda sotsiolingvistika, psixolingvistika, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, ekolingvistika kabi sohalarining yuzaga kelishi va rivojlanishi til ilmining obyekt hamda predmeti tadqiqiga ham yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Mazkur zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlarining paydo bo'lishi haqida olim

Sh.Safarov quyidagicha ta'kidlaydilar: "Fanlar, sohalar integratsiyasi – zamon talabi. Hozirgi kunda "yakka otning changi chiqmas"ligi aniq bo'lib qoldi. Tilshunoslik ham o'z yondoshlari bilan juftlashmoqda..." [1:8]

MUHOKAMA VA NATIJA. Bugungi kunga kelib xalqimiz tushinishi qiyin bo'lgan o'zlashma so'zlar haddan ziyod ko'p ishlatilayotganligini ta'kidlash mumkin. Bu esa, o'z navbatida barchamiz uchun ancha murakkabliklarni yaratmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda ushbu masalalarni o'rganadigan yangi yo'nalish sifatida lingvoekologiya fanini ko'rsatish mumkin. Lingvistika va ekologiya munosabatlariga asoslangan mazkur tadqiqotlar lingvoekologiya, til ekologiyasi, ekologik lingvistika, lingvistik ekologiya tushunchalari bitta ma'noni anglatuvchi termin sifatida birlashadi. Lingvoekologiya tilni saqlash, himoya qilish va odamlarning o'zaro munosabatlari ta'siriga qaratilgan lingvistik tadqiqotlarning integratsiyalashgan sohasidir. U tilning holatini baholaydi, tendensiyalarni tahlil qiladi va uni saqlab qolish usullarini belgilaydi. Jahon tilshunosligida lingvoekologik tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar tanlab olingan:

- tilning hayotiyliigi: til rivojlanishi va qo'llanilishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganadi;

- hissiy lingvoekologiya: tilning his-tuyg'ularga ta'sirini ko'rib chiqadi;

- qiyosiy lingvoekologiya: turli tillardagi lingvistik xususiyatlarni solishtiradi;

- axloqiy lingvoekologiya: tildan foydalanish bilan bog'liq axloqiy jihatlarni o'rganadi;

- pedagogik lingvoekologiya: til ta'limi va muloqot amaliyotiga e'tibor qaratadi.

Zamonaviy ekologik tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar asosan ikki bosqichda olib boriladi:

- makroekolingvistik darajada: mintaqaviy, jamoat, davlat va global ahamiyatga ega bo'lgan masalalar. Bu borada tadqiqotchilar sohasi til ziddiyatlari, til siyosati, tilni rejalashtirish, til genotsidi va boshqalarni o'rgangan. Bu sohada

jahon tan olgan eng muhim yutuqlardan biri fransuz tilshunosi L.Kalvening lingvoekologik nazariyasi – tillarning gravitatsion modeli (til galaktikasi). U lingvistik ichki, tashqi, gorizont va vertikal xilma-xillikni saqlashni qo'llab-quvvatlaydi va jahon tillarini gipersentrik, o'ta markazli, markaziy va periferik tillarga ajratadi va shu asosda davlat, jamiyat va xalqaro miqyosda o'zining ekologik til siyosatini taklif qiladi;

- mikroekolingvistik darajada: bu jabhada til va nutq faktlari sotsiolingvistika, psixolingvistika va ijtimoiy antropologiya fanlariga asoslangan holatda lingvoekologik nuqtayi nazar o'rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Ekolingvistika fani o'zining bu kabi tadqiqot yutuqlariga uzoq va mashaqqatli yo'llarni bosib o'tish orqali erishdi, albatta. Chunki jahon tilshunosligida ushbu masalalar bo'yicha dastlabki fikr-mulohazalar 1972-yilda E.Xaugen tomonidan e'lon qilingan bo'lib, 1990-yilda M.Xellideyning til ekologiyasi tadqiqiga bag'ishlangan asari chop etildi [5:371,381] va mazkur tadqiqotlar lingvoekologiya fanining shakllanishiga hamda rivojiga turtki bo'ldi. Taxminan 50 yil muqaddam E.Xaugen ekologiya metaforasini tilga tatbiq etib, u til ekologiyasini "har qanday til va uning muhiti o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni o'rganish" [5:325,339] deb ta'riflagan. Ekolingvistika atamasining birinchi marta qo'llanilishi 1975-yilda fransuz sotsiolingvisti Jan Baptiste Marselesi nomi bilan bog'liq [6:3,11]. To'rt yil o'tgach, Salzinger tildan foydalaniladigan muhit muhimligiga ishora qildi va o'z izohlariga psixo-, neyro- va sotsiolingvistikani kiritdi. U.Makkey, A.Fill, P.Finke, L.J.Kalve, V.Trampe, I.Shtork, M.Dyoring, P.Myulxoysler kabi olimlar lingvoekologiyaning makrolingvoekologiya va mikrolingvoekologiya kabi yo'nalishlarini belgilab berdilar.

O'zbek tilshunosligida lingvoekologiya doirasida til soffligi, o'zbek tilida me'yor buzilishi, tildan o'rinli foydalanish, tilni saqlab qolish kabi masalalar monografik yo'nalishda tadqiq etilmagan. A.Hojiev, A.Nurmonov, N.Mahmudov, R.Qo'ng'urov, E.Begmatov, Y.Tojiyev, R.Rasulov, Sh.Safarov, B.Yo'ldoshev, A.Mamatovlar tomonidan o'zbek tili soffligini saqlash tamoyillari, tilni buzuvchi unsurlar,

tildagi ortiqchalik, purizm masalalari ma'lum ma'noda o'rganilgan. Faqat 2021-yilda Qo'ldoshev Nizomidin Ahmadalievich "Lingvoekologiya: o'zbek tilida til va nutq sofligining lingvokulturologik tadqiqi" mavzusida filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi himoya qilgan. Ushbu tadqiqotning yuzaga kelishi lingvoekologiya sohasidagi muammolar: tilning buzilishi va yo'qolishining oldini olish, til birliklarini nutqda to'g'ri qo'llash yuzasidan yangicha yondashuvlar asosida ko'plab yutuqlarga erishdi.

XULOSA. Xulosa o'rnida, jahon tilshunosligida ushbu yo'nalish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarga asoslanib, o'zbek tili ekolingvistikasi uchun kelgusida har tomonlama o'rganilishi lozim bo'lgan asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- o'zbek tilining faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash va ularga qarshi kurashish yo'llarini belgilash;

- til ahli ongida ona tiliga tabiiy mehr uyg'otish yo'llarini ko'rsatish;

- ekologik ishtirokning hissiy intellektini shakllantirish asoslarini ishlab chiqish;

- o'zbek tilining hayotiylikini ta'minlash chora-tadbirlarini belgilash;

- ekologik talablarni hisobga olgan holda terminologiyani, tarjimani takomillashtirish;

- onomastik makonda til agressiyasi namoyon bo'lishini to'g'ri tashkil etish;

- ikki tillilik va innovatsion texnologiyalarni takomillashtirishda til ekologiyesi yutuqlaridan foydalanishning eng maqbul yo'llarini taklif qilish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safarov Sh. Semantika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013.
2. Qo'ldashev N.A. Lingvoekologiya: til va nutq sofligining nazariy masalalari. Doktorlik dissertatsiyasi, 2020.
3. Abyzova Aina, Chukenayeva Gulim, Tlegenova Gulnur, & Sarzhigitov Erik. The Main Trends of Linguoecological Research. - World Journal of English Language Vol. 12, No. 7; 2022, Special Issue.
4. Джурабаева З. Ўзбек тилида экологик терминлар: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. - Тошкент, 2018.
5. Haugen, Einar. 1972. The ecology of language. In Anwar S. Dil (ed.), The ecology of language: Essays by Einar Haugen. Stanford, CA: Stanford University Press.
6. Marcellesi, Jean-Baptiste. 1975. Basque, Breton, Catalan, corse, flamand, germanique d'Alsace, Occitan: L'enseignement des «langues régionales». Langue Française 25.
7. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1985.
8. Маматов А. Нутқ маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изоҳи. - Тошкент: Баёз, 2014.
9. Ўринбоев Б., Ўринбоева Д. Ҳозирги ўзбек тилининг сўзлашув услуби. - Тошкент, 1991.
10. Қудратов Тошкент. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.

ОБ ОСНОВНЫХ ПРИЧИНАХ ЗАИМСТВОВАНИЙ РУССКОГО ЯЗЫКА

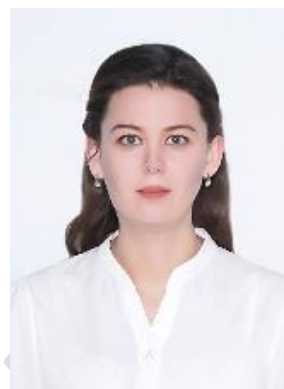
*Катаева Шахноза Альбертовна, преподаватель
Ургенчского государственного университета*

RUS TILIDA O'ZLASHMA SO'ZLAR PAYDO BO'LISHINING ENG MUHIM SABABLARI

*Katayeva Shaxnoza Albertovna, Urganch davlat universiteti
o'qituvchisi*

THE MOST IMPORTANT REASONS FOR THE APPEARANCE OF COLLOQUIAL WORDS IN THE RUSSIAN LANGUAGE

*Katayeva Shakhnoza Albertovna, teacher of Urganch State
University*

<https://orcid.org/0000-0001-9178-1524>

e-mail:
shakhnoza.katayeva@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются наиболее важные причины возникновения заимствований в русском языке. В исследовании делается акцент на процесс заимствования, так как в мире не существует языка, в котором не имеются иноязычные слова.

Ключевые слова: язык, заимствования, причины заимствований, эвфемизмы, мода, электронные новинки, языковые средства, молодежная речь.

Annotatsiya: Maqolada rus tilida o'zlashma so'zlarining paydo bo'lishining eng muhim sabablari ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor o'zlashma so'zlar jarayoniga qaratilgan, chunki dunyoda o'zlashma so'zlarga ega bo'lmagan til yo'q.

Kalit so'zlar: til, o'zlashma so'zlar, so'z o'zlashishining sabablari, evfemizmlar, moda, elektron yangiliklar, lingvistik vositalar, yoshlar nutqi.

Abstract: The article considers the most important reasons for the appearance of colloquial words in the Russian language. The main focus is on the process of accusative words, because there is no language in the world that does not have accusative words.

Key words: language, borrowed words, causes of word borrowing, euphemisms, fashion, electronic news, linguistic tools, youth speech.

ВВЕДЕНИЕ. Язык – это некая живая система, в которой постоянно происходят разнообразные процессы. Словарный состав языка постоянно меняется, так как могут появляться новые слова или, наоборот, некоторые наименования могут устаревать или совсем исчезать. Учёные пришли к выводу, что такого рода активные процессы в лексике параллельны тем социальным, политическим или экономическим явлениям, которые переживает народ, говорящий на том или ином языке. Именно поэтому в конце XX начале XXI века в русском языке происходит несколько

важных процессов, один из которых и связан с обилием заимствований.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД. Опираясь на труды Н.М.Шанского, Л.П.Крысина, исследуемый материал был подвергнут структурно-семантическому и описательному анализу, что позволило выявить и проанализировать основные причины заимствований.

ОБСУЖДЕНИЕ. Под иноязычными заимствованиями учёные понимают переход из одного языка тех или иных языковых единиц. Например, в XXI веке в русском языке

появились такие слова, как интернет, хэштег, саммит, коллайдер и другие. Однако в целом, по мнению исследователей, языковые заимствования в русской лексике составляют небольшой процент. Так, Н.М.Шанский считает, что общее число всей заимствованной лексики не превышает 10% [5].

Исследовав феномен заимствования, лингвисты обращают внимание на то, что существуют несколько основных причин появления иноязычных слов в том или ином языке. Первая причина – это потребность наименования новых предметов и реалий [3]. Наиболее ярким примером здесь служит, конечно, начало XXI века, когда в Россию хлынуло огромное количество электронных новинок, такие как смартфон, экшн-камера (цифровая видеокамера), квадрокоптеры (беспилотный летательный аппарат), фитнес-трекер (гаджет для контроля физической активности) – все эти предметы, полученные из-за границы, нуждались в наименовании. Вместе с предметом появляется и собственно новое слово. Данные заимствования называются мотивированными, то есть правильными заимствованиями, которые действительно необходимы языку. Мотивированные заимствования преобладают в области информационных технологий, а также в сфере моды. Известно, что в конце XX – начале XXI века мотивированное заимствование испытывает новые ренессансы. В результате в языке вместе с новыми предметами появляются новые слова. Например, худи – свитер из мягкого хлопчатобумажного трикотажа, угги – обувь, изготовленная из овчины ворсом внутрь и гладкой поверхностью наружу, бомбер – короткая куртка на молнии с манжетами, свитшот – свитер, толстовка и т.д.

Вторая причина, способствующая процессу заимствования – это необходимость разграничить содержательно близкие, но, тем не менее, различающиеся понятия. К примеру, сюда можно отнести такие пары слов, как страх и паника. Страх – это очень сильный испуг, сильная боязнь [4]. Паника – крайний, неуправляемый страх, сразу охватывающий человека или многих людей [4]. Необходимо отметить, что слово паника связано с

древнегреческим Богом Паном, который наводил тотальный ужас на людей, и что данное ощущение было передано специальным словом. Таким образом, слова страх и паника разграничиваются в оттенках значений. В качестве ещё одной пары, которая отражает вторую причину заимствований, выступают слова богач и олигарх. Богач – это человек, обладающий богатством [4]. Слово богатство существует в русском языке издавна, а слово олигарх появилось в самом конце XX века. Олигарх – представитель финансово-промышленного капитала, имеющий выход в высшие эшелоны власти [4].

Одной из основных причин заимствования является процесс эвфемизации. Эвфемизм – слово или выражение, заменяющее другое, неудобное для данной обстановки или грубое, непристойное [4]. В качестве примера можно привести английское слово клинер, которому в русском языке соответствует слово уборщица. Следует отметить, что в настоящее время популярностью пользуются клининговые фирмы, основной деятельностью которых является профессиональная уборка домов, офисов, подъездов и т.д. Благодаря этому слово клинер становится более популярным и отчасти мотивированным, так как слово уборщица в нашем сознании вызывает некие стереотипные представления. Необходимо еще раз подчеркнуть, что данное слово является абсолютным дублетом к слову уборщица. Основная цель, преследуемая говорящими при использовании эвфемизмов, – стремление избегать коммуникативных конфликтов, не создавать у собеседника ощущения коммуникативного дискомфорта. Процесс эвфемизации характерен терминологии почти всех сфер. Примеры эвфемизмов: компетентные органы – тюрьма, нетрезвый – пьяный, либерализация цен – повышение цен, применить санкции – экономическая блокада страны и т.п.

Следующая причина заимствования, которая играет важную роль в лингвистике – это наличие в языке доноре, в языке-источнике, сложившейся системы терминов. Последняя волна заимствований связана, в первую очередь, с компьютерными информационными технологиями. В самом конце XX века, когда в

России появились первые компьютеры, трудно было переводить огромное количество слов, связанных с компьютерной терминологией, информационными технологиями. Например, словосочетание персональный компьютер вытеснил существовавшее в русском языке аббревиатуру ЭВМ (электронно-вычислительная машина), что доказывает наличие в языке-источнике сложившейся системы терминов.

В конце XX века были попытки перевести слово принтер как печатная машина, а слово девайс как некое приспособление. Для того чтобы в полном объёме отразить речь, связанную с компьютерами, информационными технологиями нет необходимости переводить те или иные слова, так как здесь важную роль играют новые интернационализмы, заимствованные из английского языка.

Причина заимствования может быть связана с законом экономии языковых средств. Например, слово кемпинг, которое мы могли бы описательно обозначить как некую оборудованную для туристов базу отдыха с палатками или небольшими домиками, но вместо описательных плеонастических конструкций, мы можем воспользоваться одним ёмким словом кемпинг.

Одна из основных причин заимствований связана с языковой модой и социальным престижем. Данной теме в своё время посвятил отдельную работу В.Г.Костомаров, который утверждал, что конец XX – начала XXI века это, конечно, мода на английскую, американскую культуру, соответственно, английский и американский языки. Особенно данное явление наблюдается в речи современной молодежи. Например, хайп – толки, разговоры по поводу чего-л., часто – раздуваемые искусственно [2], фэйк – подделка [1]. В данном случае необходимо отметить то, что заимствованные слова начинают вести себя по-разному: с одной стороны, мы получаем классические примеры варваризмов, которые заимствуются из английского языка, например, хай (приветствие) или бай (прощание), а с другой стороны заимствованные слова начинают занимать свои

семантические ниши и расходиться по лексическим значениям с исконными словами.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Таким образом, перечисленные факторы являются основными причинами заимствований, которые вошли и продолжают проникать в русский язык. Заимствования употребляются людьми повсеместно и влияют почти на все сферы жизни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Процесс заимствования является неизбежным, так как в мире не существует ни одного языка, который был бы свободен от заимствований. Данное явление подтверждается и словами великого русского критика В.Г.Белинского: «Каждый народ владеет известным количеством слов, терминов, даже оборотов, которых нет, и не может быть ни у какого другого народа. Но как все народы суть члены одного великого семейства – человечества, то и необходим между народами обмен понятий, а, следовательно, и слов». Действительно, процесс заимствования – это результат взаимодействия различных языков и культур.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Егорова Т.В. Словарь иностранных слов современного русского языка. — М.: Аделант, 2014. — 800 с.
2. Захарова Л.А., Шуваева А.В. Словарь молодежного сленга (на материале лексикона студентов Томского государственного университета): учебно-методич. пособие. / Л.А. Захарова, А.В. Шуваева. – Томск: Издательский дом Томского государственного университета, 2014.– 126 с.
3. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Просвещение, 1968.
4. Ожегов И.С. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / Российская Академия Наук. Институт русского языка; Российский фонд культуры; - М.: АЗЪ, 1993. – 960 с.
5. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – М., 1987.

TADBIRKORLIK MEHNAT JAMOASI FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH FALSAFASI

Rajapova E'tibor Bekberganovna, Urganch davlat universiteti katta o'qituvchisi, falsafa doktori (PhD)

PHILOSOPHY OF ORGANIZING AND MANAGEMENT OF ENTREPRENEURIAL WORK TEAM ACTIVITY

Rajapova Etibor Bekberganovna, senior lecturer of Urganch State University, doctor of philosophy (PhD)

ФИЛОСОФИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КОМАНДЫ

Раджапова Эътибор Бекбергановна, старший преподаватель Ургенчского государственного университета, доктор философских наук (PhD)

<https://orcid.org/0009-0007-6434-4493>

e-mail:

valibekkomilov@gmail.com

Annotatsiya: maqolada yoshlar tadbirkorligining o'ziga xos jihatlari, uning yoshlarning iqtisodiy va huquqiy bilimlari, hayotiy tajribalari bilan bog'liq tomonlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, tadbirkorlik, strategik reja, biznes, kreativlik, iqtisodiy bilim, huquqiy asoslari, daromad, boshqarish, jamoani tashkil etish.

Abstract: the article reveals the unique aspects of youth entrepreneurship, its aspects related to the economic and legal knowledge and life experiences of young people.

Key words: youth, entrepreneurship, strategic plan, business, creativity, economic knowledge, legal basis, income, management, team building.

Аннотация: В статье раскрываются уникальные аспекты молодежного предпринимательства, его аспекты, связанные с экономико-правовыми знаниями и жизненным опытом молодежи.

Ключевые слова: молодежь, предпринимательство, стратегический план, бизнес, творчество, экономические знания, правовая основа, доходы, менеджмент, командообразование.

KIRISH. Tadbirkorlik mehnat jamoasi faoliyatini tashkil etish va boshqarish bilan bog'liq faoliyat turidir. Uning ixtiyoriy mehnat ekani boshqarish omilini rad etmaydi, balki uning samarasi boshqaruv mexanizmlaridan mohirona foydalanishni taqozo qiladi. Yoshlar kundalik hayotini boshqa demografik guruhlar turmushidan farqlab turgan jihatlarni, odat va ko'nikmalaridagi, bo'sh vaqtidagi o'zgarishlarni falsafiy, iqtisodiy, sotsiologik, psixologik kontekstda, yoshlar

turmush tarzi bilan bog'liq holda tadqiq etish dolzarb muammolardan biri ekanligidan dalolat bermoqda. Ayniqsa, liberallashtirilgan iqtisodiyot, pragmatik siyosat, erkin ijtimoiy hayot, yangi ma'naviy makon bilan bog'liq tendensiyalar bozor iqtisodiyoti voqeligiga moslashuvchan, innovatsion texnologiyalarni tez o'zlashtiradigan, tadbirkorlik faoliyatiga qiziquvchan, o'zaro yordam amaliyotiga sodiq, ijtimoiy maqomini oshirishga moyil, ijtimoiy muammolarga e'tiborli,

kelajakka ishonadigan yoshlarni tarbiyalashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati tobora ortmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Yoshlar ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlovchi, o'zining kreativ faolligi, tashabbuskorligi va raqobat olamida ishtirok etishga ma'naviy-ruhiy tayyorligi, dadilligi bilan har qanday yangilikni qo'llab-quvvatlovchi kuch hisoblanadi. Keyingi yillarda O'zbekistonda yoshlardagi salohiyat va shijoatni, ijtimoiy va intellektual faollikni davlat tomonidan qollab-quvvatlash uchun 5 ta qonun, Prezidentimizning 7 ta farmoni, 14 ta qarori, 2 ta farmoyishi, Vazirlar Mahkamasining 23 qarori va 4 farmoni qabul qilingan. Mamlakatimiz tarixida ilk marotaba 30-iyun Yoshlar kuni deb belgilandi va keng nishonlanadigan bo'ldi. Ayni paytda Oliy Majlis Senatida Yoshlar, madaniyat va sport masalalari qo'mitasi, Qonunchilik palatasida Yoshlar masalalari bo'yicha komissiya, Yoshlar parlamenti faoliyat yuritmoqda. Prezidentimiz tashabbusi bilan Yoshlar ishlari agentligi, innovatsion rivojlanish vazirligi huzurida Yoshlar akademiyasi, viloyatlar, hududlarda "Loyihalar fabrikasi" ishga tushirildi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, hududlardagi hokimlarning yoshlar ishlari bo'yicha o'rinbosarlari, oliy ta'lim muassasalarida talaba-yoshlar bilan ishlovchi prorektor lavozimlari joriy etildi. Hududlarda 4 ta Prezident maktabi, 9 ta ijod maktabi, Toshkent shahri, Farg'ona, Xorazm va Samarqand viloyatlarida "Temurbeklar maktabi" tashkil qilindi. Shuningdek, yoshlar tashabbusini o'rganish va amaliyotga joriy etish maqsadida "Yoshlar qabulxonalari" ochildi. "Yoshlar daftari" har bir yosh yigit-qizning ahvoli, qiziqishi, ishga, kasb-korga intilishi, bandligi bilan shug'ullanishda aniq manzillarni ko'rsatib turadi. "Yoshlar kelajagimiz" davlat dasturi doirasida yoshlarning 7690 ta biznes-loyahasiga jami 1 trillion 614 milliard so'm miqdorida imtiyozli kredit ajratilgan, 39 ming 577 ta yangi ish o'рни yaratilgan. Dastur doirasida yoshlarning 30,2 milliard so'mlik 57 loyahasiga kafillik taqdim etilgan, shu tarzda yoshlarning tadbirkorlik va

ishbilarmonlikdagi kreativ tashabbuslari qo'llab-quvvatlangan[1].

Yoshlar tadbirkorligining o'ziga xos jihatlari mavjud. Ularga:

1) Yoshlarda ishlash va izlanishga intilish kuchli, ular raqobatdan, qiyinchiliklardan, hatto bankrot bo'lishdan qo'rqishmaydi;

2) Yoshlardagi shijoat, dadillik goho irratsional xususiyatga ega;

3) Tadbirkor yoshlarda maxsus bilim va hayotiy tajriba yetishavermaydi;

4) Mehnat jamoasini tashkil etish va boshqarishda sensitive-emotsional omillar ta'siriga berilish kuzatiladi;

5) Strategik biznes-reja tuzish, butun kreativ faoliyatini ana shu rejaga yo'naltirish texnologiyasidan xabardorlik yetishmaydi.

AQShdagi "Mustaqil biznes federatsiyasining xulosalariga ko'ra, mamlakatdagi biznes va tadbirkorlik subyektlarining deyarli 40%dan ziyodi 35 yoshgacha bo'lgan yoshlardir. AQShdagi innovatsiyalarning 55% ana shu subektlarning tashabbuslari, kreativ izlanishlariga to'g'ri keladi. G'arbiy Yevropa davlatlarida bu ko'rsatkich 60%ga boradi. Ulardagi biznes jamoalarining 98-99%i kichik korxonalar va tadbirkorlik uyushmalariga to'g'ri keladi[2]. Xullas, jahondagi iqtisodiy rivojlangan davlatlarda kichik biznes va tadbirkorlikning milliy taraqqiyotdagi o'рни juda katta, ularda asosiy e'tibor kreativ fikrlovchi, innovatsion izlanishlarga moyil yoshlarga qaratilgan. Ularda yoshlarda qiyinchiliklardan, raqobatdan qo'rqmaslik instinkti mavjud. Bu instinkt yoshlardagi maksimalizm bilan bog'liqdir [3.s.84].

Yoshlardagi dadillik, shijoat goho irratsional xususiyat kasb etadi. Bu o'rinda "irratsional" tushunchasi chuqur e'tiqod, o'z fikri va g'oyasiga qattiq ishonish ma'nosida ishlatilmoqda.

MUHOKAMA. Yoshlar o'zining psixofiziologik tuzilishiga muvofiq dadil, shijoat bilan ishlashga moyildir. Goho ular bu sifatlarini irratsional tarzda namoyish etishdan tortinmaydilar. O'zimiz kuzatgan va o'rgangan 12 yosh tadbirkorlik subyektlari (ularning 8 tasi

Urganch, 2 tasi Xiva shaharlaridan, 2 tasi Qo'shko'pir va Urganch tumanlaridan) dadil fikrlash va shijoat bilan ishlash biznes uchun muhimligini qayd etadilar. Ulardan 3 tasi hatto bankrot ham bo'lishgan, ammo banklardan olgan kreditlari tufayli faoliyatini qayta tiklab olgan. O'sha tadbirkorlarning ikkitasi 40-42 yoshda, qolganlariniki 27-36 yoshda. Ularning 4 tasi savdo-sotiq, 3 tasi qurilish, 2 tasi maishiy xizmatlar ko'rsatish, qolgan 3 tasi kompyuter, ma'rifiy xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Qiziqarli hol shundaki, savdo-sotiq bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlarning hammasi oily ma'lumotli, biri maxsus bilimga ega emas. Oliy ma'lumotli tadbirkor yoshlar mudom moliyaviy savodxonligini oshirib borishga intilishadi. Qolgan tadbirkorlarda boshqalarni, ayniqsa yaxshi mutaxassislarni yollab ishlatish kuzatiladi. Ushbu tadbirkorlarda irratsionallik kuchli, ular xodimlariga talabchan, gohida esa haddan tashqari talabchan. Chamasi, ular o'zining nokompetentligi yoki chalamullaligini shu tarzda yashirmoqchi bo'ladilar. Tadbirkorlik uchun maxsus bilim va hayotiy tajriba zarur. Aynan ushbu fazilatlarining yetishmasligi tadbirkorlikka aks ta'sir etadi. Maxsus bilimlarga avvalo tashkilotchilik va boshqaruv salohiyati, iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy savodxonlik kiradi. Yuridik fanlari doktorlari, professorlar O.Oqyulov va F.Otaxonovlarning ta'kidlashicha, tadbirkorlikning samarali bo'lishi subyektlarning iqtisodiy va huquqiy bilimlariga bevosita bog'liqdir. Hatto ular ma'lum bir bilimlarga ega bo'lishsa-da, aksariyat hollarda huquqshunoslar maslahati va himoyasiga muhtojdirlar. Bu avvalo obyektlarning xususiyatlari bilan bog'liq huquqiy himoya mexanizmlarining o'ta rang-barangligi bilan izohlash mumkin[4,38-44]. Mahalliy hokimiyat bilan tadbirkorlikni rivojlantirish muammolarini maxsus tadqiq etgan yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent D.Bekchanovning ta'kidlashicha, bu jarayon to'rt shaklda davom etadi: 1) mahalliy davlat hokimiyati tomonidan maxsus tuzilmalar tashkil etish orqali to'g'ridan to'g'ri; 2) davlat va nodavlat notijorat tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda; 3) biznes tashkilotlari va nodavlat notijorat

tashkilotlari bilan hamkorlikda; 4) mahalliy hokimiyat faqat sof raqobatning nazoratchisi sifatida tadbirkorlikni rivojlantirishi [5,96 b]. Tadqiqotchi milliy tajribalarni o'rganib va tahlil qilib "mahalliy davlat hokimiyati tomonidan tadbirkorlikni rivojlantirishning yagona modeli mavjud emas," degan xulosaga keladi [5,98 b]. Ammo turli davlatlarda o'zining ichki xususiyatlarini ifoda etuvchi milliy modellar mavjud. Bu eng avvalo aholining, ayniqsa tadbirkor va ishbilarmon yoshlarning biznesga moyilligi, ulardagi maxsus bilimlar hamda hayotiy tajribalar bilan bog'liqdir.

NATIJALAR. Yuqorida misol qilib keltirilgan 12 tadbirkorlik subyektlarining 3 tasi bankrot bo'lishga ham ulgurgan. Buning asosiy sababi ikkita: biri, maxsus bilim va hayotiy tajribaning yetarli emasligi; ikkinchisi, boshqaruvda ko'pincha sensitive-emotsional munosabatga erk berishdir. Ha, kishilararo munosabatlar, boshqaruv sensitive-emotsional kechinmalar ta'sirisiz ro'y bermaydi [6,s.17-21]. Shunday ekan, tadbirkorlarda ham ular uchrashi tabiiy holdir. Ming afsuski, bunday kechinmalar goho kishilararo munosabatlarga salbiy ta'sir etadi, bu esa mehnat samarasini kamaytiradi. Bankrotga uchragan tadbirkorlar ushbu holdan saqlanish zarurligini qayd etadilar. Bosiqlik, tahlil qilish, quloq tutish va ular bilan maslahatlashish, birinchi tomondan, mehnat jamoasida demokratik boshqarishni qaror toptiradi; ikkinchi tomondan, mehnat jarayoniga, jamoa kayfiyatiga ijobiy ta'sir etadi. Bir-biriga dialektik bog'liq ushbu ikki omil, pirovard natijada tadbirkorlik faoliyatiga ijtimoiy mohiyat baxsh etadi, jamoa a'zolarida o'z mehnatidan, shaxsan unga e'tibordan mamnunlik uyg'otadi.

Strategik biznes-reja tuzish oson emas, u chuqur bilimlar va hayotiy tajribani taqozo etadi. Uzoq yillarga mo'ljallangan tarzda ishlash tadbirkorlikni barqaror mehnat turiga, daromad manbayiga aylantiradi. Strategik reja tadbirkorlikning kelajagini prognozlashtirish, mehnat jamoasini ana shu rejadagi maqsadga yo'naltirishdir. Tadbirkorning kreativ faolligi daromad keltirishni nazarda tutadi, ammo bu yagona maqsad emas[9,57-68 b].

XULOSA. Tadbirkorlik tushunchasini madaniy voqelik sintezi orqali anglash tadbirkorlikni ijtimoiy-falsafiy pog‘onada, uni alohida falsafiy voqelik, ya’ni tadbirkorlik falsafasi sifatida qarashga yo‘l ochib beradi. Tadbirkorlik falsafasi ijtimoiy falsafaga oid yo‘nalish, amaliy-hayotiy muammolarni anglashga qaratilgan ta’limot, nazariy izlashlardir. Shuning uchun ham biz tadbirkorlikning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishga ta’sirini tadqiqotimiz maqsadi sifatida belgilaganmiz. Tadbirkorlik faqat ijtimoiy-iqtisodiy hayotga emas, shuningdek, madaniy rivojlanishga ham ta’sir yetadi, ushbu jarayonlarni kuzatish, ochib berish tadbirkorlikning ijtimoiy taraqqiyotdagi o‘rnini yetarli tarzda baholashga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sa’dullayev A. Xalqaro maydonda raqobatga kirisha oladigan, zamonaviy

fikrlaydigan, har sohada bilimdon yoshlar mamlakatga tayanch bo‘ladi //Yangi O‘zbekiston, 2021, 30-iyun.

2. Qarang: PROSTOBIZ, ua/biznes/ Razvitie

3. Психология бизнеса и предпринимательства. Учебное пособие. – Ростов на Дону, РГУ, 2001.

4. Otaxanov F., Oqyulov O. Tadbirkorlik subyektlarini tashkil etishning huquqiy asoslari.- Toshkent: TDYUI, 2006.

5. Bekchanov D. Tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat organlari tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlar shakllari// Jamiyat va boshqaruv, 2002. N2 (88).

6. Qarang: Психология управления. Учебное пособие. -Москва: Наука, 1988.

7. Дусмухамедов О.С. Основы креативного предпринимательства. Учебное пособие. - Тошкент ГИИКУЗ, 2021.

GENESIS OF THE ROAD MOTIF: EXPLORING ITS ORIGINS AND EVOLUTION IN LITERATURE

*Qodirova Maftuna Davron qizi, EFL teacher, UzSWLU,
Tashkent, Uzbekistan*

YO'L MOTIVI GENEZISI: ADABIYOTDA UNING KELIB CHIQISHI VA EVOLUTSIYASINI O'RGANISH

*Qodirova Maftuna Davron qizi, O'zDJTU ingliz tili fani
o'qituvchisi, Toshkent, O'zbekiston*

ГЕНЕЗИС МОТИВА ДОРОГИ: ИССЛЕДОВАНИЕ ЕГО ИСТОКОВ И ЭВОЛЮЦИИ В ЛИТЕРАТУРЕ

*Кодирова Мафтуна Давроновна, преподаватель
английского языка УзГУМЯ, Ташкент, Узбекистан*

<https://orcid.org/0009-0000-7042-4018>

e-mail:

missdove93@gmail.com

Abstract: This article investigates the roots of the road motif in literature, tracking its history and studying its change throughout time. The article's findings can enhance literary researches and assist comprehension of literary works well.

Keywords: road motif, literature, origins, evolution, symbolism, genesis, self-realization, recurrent event.

Annotatsiya: Ushbu maqola adabiyotdagi yo'l motivining ildizlarini o'rganadi, uning tarixini kuzatib boradi va vaqt davomida o'zgarishini o'rganadi. Maqolaning topilmalari adabiy tadqiqotlarni kuchaytirishi va adabiy asarlarni yaxshi tushunishga yordam berishi mumkin.

Kalit so'zlar: yo'l motivi, adabiyot, kelib chiqish, evolyutsiya, simbolizm, genезis, o'z-o'zini anglash, takroriy hodisa.

Аннотация: В данной статье исследуются корни мотива дороги в литературе, отслеживается ее история и изучаются ее изменения во времени. Результаты статьи могут расширить литературные исследования и помочь лучше понять литературные произведения.

Ключевые слова: мотив дороги, литература, истоки, эволюция, символика, генезис, самореализация, повторяющееся событие.

INTRODUCTION. The road motif has held a significant place in literature across various periods and cultures. This article aims to investigate the genesis of the road motif, exploring its origins and tracing its evolution in storytelling. By examining the cultural, social, and psychological factors that influenced its emergence, this study sheds light on the symbolism and enduring appeal of the road motif in literature. The road motif emerged as a powerful symbol of freedom, self-discovery, and

societal change. Through an analysis of key literary works, this study explores how authors utilized the road as a metaphorical and narrative device to capture the spirit of the literary environment, depict characters' journeys of self-realization, and reflect societal and environmental transformations.

MATERIALS AND METHODS. In literature, a motif is a recurrent event or a brief segment of a narrative with distinct meaning. Wilhelm Scherer, a German philologist, presents

the purpose as an extra, integral part of the text. Because motifs are derived from human conduct, Scherer saw the motif as an anthropological phenomena and concluded that "the general doctrine of motifs is a kind of morality," but Veselovsky saw the motif as the "simplest" tale unit and plot component [5].

In Russian literature, in the works of N.A. Dobrolyubov and D.I. Pisarev's motive is defined as an element of content with a sign of repetition, which determines the objective logic of plot development in work. The first experiment in the scientific study of motives was "Поэтика сюжетов" ("The Poetics of Plots") by A.N. Veselovsky (1897-1906).

Before examining the genesis of the road motif, let's briefly touch on the dictionary meaning of the word "genesis". The word genesis comes from the Greek "genesis" which means birth, creation, origin. In its most general sense, the term "genesis" refers to the origin or beginning of something [7].

Roads are common motifs that involve physical or metaphorical journeys undertaken by characters. These motifs represent personal growth, self-discovery, and the pursuit of a goal or truth. They often involve challenges, obstacles, and transformation along the way [4].

The motif of the road has been widely discussed by literary scholars in a theoretical aspect, and the famous American mythologist and writer Joseph Campbell introduced the hero's journey in his work "A Hero with a Thousand Faces" [2]. The Canadian writer Northrop Frye in his work called "Anatomy of Criticism" focuses on the motive of the road and recognizes the road and the journey as a common motif [3]. In this work, the scientist ensures that the travel plot serves as a metaphorical stylistic technique for construction, personal and spiritual technique. Gaston Bachelard explores paths and symbolism in his work "The poetics of space". He proved that the concept of the road is a metaphorical journey in the work of art [1].

In Uzbek literature, travel-type works based on the road motif began to be created at the beginning of the 20th century. Such works

are built on the basis of artistic texture. Cholpon, one of the Uzbek enlightened writers, addressed the theme of travel in his works. His short story "Doctor Muhammadiyor", "Among the Ruins" and "Memories of the Road" are among them. Mahmudhoja Behbudi describes the description, people, nation, lifestyle, clothing culture, customs of the country he visited and other ethnographic events in the work "Qasdi safar" belonging to the genre of road essays [6].

In order to investigate the origins of the road motif, this study takes a qualitative method, fusing literary analysis with historical investigation. The early occurrences of the road theme and its subsequent development in literature will be identified through a critical examination of a number of important literary works, including modern novels, medieval stories, and ancient epics.

RESULTS AND DISCUSSION. The road motif dates back to ancient literature, when it frequently represented journeys, adventures, and rites of passage. In Homer's "The Odyssey", the hero Odysseus sets out on a lengthy voyage home, meeting several hardships and hurdles along the way. The road in this epic poem depicts the protagonist's spiritual and psychological growth, as well as physical journey.

Similar to this, in classic Chinese literature like "The Journey to the West", the protagonist's spiritual journey toward enlightenment and self-discovery is symbolized by the road. These early images solidified the road's status as a powerful symbol of journey, self-discovery, and transformation in literature.

Travel narratives and voyage stories from the Age of Exploration helped to shape the road motif. Works like Marco Polo's "Travels" and Ibn Battuta's "Rihla" show the road as a way of discovery, experiencing other civilizations, and broadening geographical and cultural perspectives. The road becomes a symbol of exploration, curiosity, and encounters with the unfamiliar.

During the medieval period, pilgrimage narratives and chivalric romances further

popularized the road motif. Works like Geoffrey Chaucer's "The Canterbury Tales" and Thomas Malory's "Le Morte d'Arthur" depict characters embarking on journeys along roads and trails, seeking spiritual redemption or pursuing noble quests. The road becomes a metaphorical path towards enlightenment, moral growth, and the fulfillment of destiny.

In "Gulliver's Travels," Voltaire's *Candide*, and Jonathan Swift's "Gulliver's Travels," the road becomes a metaphor for the pursuit of knowledge, challenging traditional beliefs and inviting critical inquiry. With the advent of the Enlightenment, the road gained new significance as a symbol of progress and rationality, and it is used to satirize societal norms and critique human folly.

In literature that represents social and political change, the road theme takes on new significance. In works like Charles Dickens' "A Tale of Two Cities" and Naguib Mahfouz's "The Cairo Trilogy," the road signifies the shifting landscapes of revolution, turmoil, and societal transition. Characters travel the path of change, meeting challenges and reinventing their identities.

The road metaphor became profoundly established in American literature as the frontier expanded. Works such as Mark Twain's "Adventures of Huckleberry Finn" and Jack London's "The Call of the Wild" feature characters traveling along rivers, trails, and open highways, evoking the spirit of freedom, discovery, and self-reliance. The road represents freedom from social restraints and the desire for independence.

In later decades, the road theme became associated with environmental concerns. Authors like Cormac McCarthy in "The Road" and Edward Abbey in "Desert Solitaire" used the road as a backdrop to examine the relationship between humans and nature, the effects of industrialization, and the possibility of ecological destruction as the effects of human activity on the environment became more apparent.

The road motif became a potent representation of liberation and a way out of the confines of traditional life. Writers such as Jack Kerouac in "On the Road" and John Steinbeck in "The Grapes of Wrath" portrayed individuals who took road trips in search of escape from social conventions and adventure into worlds beyond their local surroundings. The road came to symbolize the aspiration for adventure, a better life, and a diversion from the monotony of daily existence.

The road motif also serves as a metaphor for human growth and self-discovery. The characters went on physical travels that matched their inner aspirations for identity and meaning. In Ralph Ellison's "Invisible Man," the protagonist navigates a fractured America, looking for his place in a society fraught with racial tensions. The route becomes a conduit for self-realization, with the man confronting both external and psychological difficulties before discovering his actual nature.

Beyond its metaphorical significance, the road motif was a flexible literary device. Authors used physical journeys to organize stories, generating a sense of tension, adventure, and expectation. From John Steinbeck's legendary road trip in "Travels with Charley" to Tom Wolfe's cross-country adventure in "The Electric Kool-Aid Acid Test," the road became a literary canvas on which authors created colorful vistas, interactions, and experiences.

The road motif in twentieth-century American literature frequently reflected society's shifting landscapes. As America saw significant urbanization and technical developments, writers traveled the country to investigate the consequences of progress on individuals and communities. F. Scott Fitzgerald's "The Great Gatsby" depicts the glossy and disastrous appeal of the American Dream, with individuals traveling through the luxurious highways of the Jazz Age, only to discover disappointment and moral rot at the end.

CONCLUSION. The road motif in global literature has profound cultural and

symbolic value, representing universal issues as well as the human search for purpose and self-discovery. Whether in ancient epics, classical literature, trip narratives, or modern novels, the road represents the individual's and society's journey, encounters with the unknown, and the transforming force of discovery. The road motif crosses cultural barriers, providing readers with a common experience while also reflecting on their own trips. Understanding its origins and history provides insights into how literature captures and explores the human experience. Further investigation into individual cultural traditions and geographical variances might help us better grasp the road motif's rich tapestry across world literature.

REFERENCES:

1. Bachelard, Gaston (1994). *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press. ISBN 978-0-8070-6473-3. P. 241.
2. Campbell, Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. 1st edition, Bollingen Foundation, 1949.
3. Northrop Frye, Herman. *Anatomy of Criticism*. New Jersey: Princeton U. Press, 1957. P. 383.
4. Qodirova, M. Motif and its types in literature. //International Journal of World Languages, vol. 4, no. 1, Feb. 2024, <https://ejournals.id/index.php/IJWL/article/view/958>
5. Махов А. Е. Из истории понятия «мотив»: Веселовский versus Шерер // Наследие Александра Веселовского в мировом контексте. М. – СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2016. С. 83-99.
6. Djalilova M.X. “Sayohat mavzusining jadidlar ijodidagi o‘rni”, International Scientific And Practical Conference // Innovative Approaches In Study Of The Language, Literature, Translation, Tourism And Cultural Heritage On The Silk Road, May 3-4, 2024, Pages -517-522.
7. <https://wordtools.ai/definition>

**SEMANTIK MAYDONNING MANTIQUIY
TUZILISHI**

Nazarov Sardor Shomurodovich
*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM mustaqil
tadqiqotchisi*

**THE LOGICAL STRUCTURE OF THE
SEMANTIC FIELD**

Nazarov Sardor Shomurodovich
*Independent researcher of NTM, University of Economics and
Pedagogy*

**ЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА
СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ**

Назаров Сардор Шомуродович
*Независимый научный сотрудник НТМ, Университет
экономики и педагогики*

Sardornazarov77777@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0240-0323-0003>

Annotatsiya: Maqolada semantika va semantik maydon tushunchasi, ularning mazmun-mohiyati yoritilgan. Zamonaviy tilshunoslikdagi maydon atamasi haqida tavsiflar va tadqiqotlar borasida soʻz yuritilgan. Semantik maydonning tahlil usuli sifatida yuzaga kelishi va taniqli tilshunos olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar haqida maʼlumot berilgan.

Kalit soʻzlar: zamonaviy lingvistika, semantika, semantik maydon, lisoniy birlik, soʻz, tushuncha.

Abstract: The article describes the concept of semantics and semantic field, their essence. The term field in modern linguistics is discussed in terms of descriptions and researches. Information about the emergence of the semantic field as a method of analysis and research conducted by well-known linguists is given.

Key words: modern linguistics, semantics, semantic field, linguistic unit, word, concept.

Аннотация: В статье раскрыты понятия семантика и семантическое поле, их сущность. Терминологическое поле в современной лингвистике обсуждается с точки зрения описаний и исследований. Приводятся сведения о возникновении семантического поля как метода анализа и исследования, проводимого известными лингвистами.

Ключевые слова: современное языкознание, семантика, семантическое поле, языковая единица, слово, понятие.

Kirish. Zamonaviy lingvistikada semantika muammosi birinchi darajali ahamiyatga ega boʻlganki muloqot jarayonida nutq birliklarining ishlash qonuniyatlari vazifasini asoslab berish zarurati tufayli muhim ahamiyatga ega. Biroq tilni uning kommunikativ maqsadi nuqtai nazaridan va semantik nuqtai nazaridan oʻrganish muqarrar ravishda tilning yuzaki shakllari chegarasidan chiqishni taqozo etadi. Shuning uchun ham oxirgi paytlarda tilshunoslik til mexanizmining chuqur asosiy qonuniyatlarini tushuntirishga murojaat qildi, shu munosabat bilan til semantikasiga metodik

yondashuv va umumiy uslubiy boʻlgan bir qator yangi muammolar paydo boʻldi. Soʻz semantikasini oʻrganish, leksik birliklarni mazmunini tahlil qilish zamonaviy tilshunoslikda asosiy yoʻnalishlaridan hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy tilshunoslikda soʻzning mazmun tomonini oʻrganishda tilshunos F.de Sossyurning tilli soniy belgilar tizimi taʼlimotiga asoslanadi. Qiymat tushunchasi, F.de Sossyurning fikricha, til birliklarining oʻzaro bogʻliqligi va oʻzaro shartliligi taʼrifi bilan chambarchas bogʻliq, yaʼni ularning

mohiyatini to'g'ri va obyektiv [1]. Til belgisining qiymati haqidagi fikr til faktlar bir-biridan ajralgan holda emas, balki tizimdagi birliklar o'zaro munosabatlarni o'rnatish lingvistik tavsifi orqali yuzaga kelgan. Zamonaviy tilshunoslikda til tizimidagi bir xil darajadagi muayyan lisoniy birliklarni o'rganish ikki asosiy turdagi munosabatlarga asoslangan: sintagmatik va paradigmatic va bunga F.de Sossyur tomonidan birinchi marta aniq chegara qo'yilgan. U, bir tomondan, so'zlarni nutqda bir-biri birlashib, chiziqli tabiatga asoslangan munosabatlarga kirishib, elementlarni bir vaqtning o'zida talaffuz qilish imkoniyatini istisno qiladi deb belgilab beradi. Bu elementlar nutq oqimida birin ketin qatorida joylashadi [2].

F. de Sossyur tomonidan elementlarning bunday birikmalari sintagmalar deb ataladi va ularning komponentlari orasidagi munosabatlar sintagmatik deyiladi.

Sintagmaning komponenti faqat o'zidan keyingi yoki oldingi, yoki birga kelganiga ko'ra qarshiligida ahamiyatga ega bo'ladi. Bu munosabatlar butunlay boshqacha tabiatga ega. F. de Sossyur bu munosabatlarni assotsiativ (zamonaviy terminologiyada paradigmatic) deb ataydi [3].

Natijalar. Zamonaviy leksikologiyada yangi g'oyalar va usullarni hisobga olgan holda leksik ma'noning tabiati, ma'no turlari, so'zlarning semantik aloqalari va tizimliliigi masalasini va boshqalar o'rganish davom etmoqda. Semasiologiyaning eng muhim muammolari haqida umumlashtiruvchi tadqiqotlar yaratilgan.

Eng mashhur zamonaviy semantik tadqiqotlardan tizimli munosabatlarni o'rganish usuli bo'lib – bu maydon yondashuvi deb ataladi, uning mohiyati so'zlarning semantik hamda struktur-semantik sinflarini aniqlashdan iborat.

"Maydon" atamasi odatda umumiy mazmun bilan birlashtirilgan va kontseptual, mazmunli aks ettirilgan yoki funksional o'xshashlikga ega so'zlar to'plamini anglatadi [4]. Zamonaviy tilshunoslikda maydon tushunchasi umumiy til tizimning eng katta semantik aloqador qismlarini birlashtiruvchi va uning kichikroq tarkibiy qismlari o'rtasidagi ierarxik munosabatlar ochib beruvchi, o'zgarimaslik xususiyatiga ega bo'lgan strukturaviy-semantik

kategoriya yoki ma'lum bir tushuncha sifatida qabul qilinadi. Shunga asoslanib, semantic maydon alohida semantic xususiyatlar bilan bog'langan turli strukturaviy-semantik birlashmalarga bo'linadi.

Lingvistik adabiyotda ular mavzulashgan guruhlar (qator, maydonlar), leksik-semantik guruhlar va boshqalar deyiladi. Mavzulashgan guruhlar tadqiqotining boshlang'ich nuqtasi ushbu faktdan iboratki, har bir tilning lug'at tarkibida ozmi-ko'pmi ularning asosiy semantik mazmuniga mos keladigan yaqin so'zlar qatori mavjud [5]. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, tizimda va lug'atni o'rganishda maydon tahlili usulining keng qo'llanilishiga qaramasdan lingvistik tadqiqotlar bu usul mavjud sezilarli kamchiliklarni ko'rsatadi [6].

XX asrning 40-yillarida so'zlarni semantik maydonlarga ajratishning yangi metodi yuzaga keldi. Bu qarash Praga maktabi tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u differensial-semantik tahlil etish deb nomlandi. Bu metod asosida so'z leksik ma'nosi semema deb olinib, komponentlari sema deb qaraladi. Leksema sememalari umumlashtiruvchi, ya'ni arxisemaga ko'ra bir semantik maydonni tashkil qiladi. Bu semantik maydon maydonchalarga, ya'ni guruhlariga bo'linib, ular integral semasi asosida o'zaro birlashadi. Semantik maydonga kiruvchi har bir leksema sememasi differensial semasiga ko'ra boshqa semalardan ajralib turadi. Shunga ko'ra aytish mumkinki, dastlab semantik maydonlar mantiqiy-semantik jihatdan ajratilgan bo'lsa, bu metodga ko'ra lingvistik-semantik jihatdan maydonlarni tashkil qiladi. Semantikning keyingi taraqqiyotida Ch.Pirs, F.de Sossyur va Ch.Morrisning qarashlari alohida ahamiyatga ega. O'zbek tilshunosligida I.Qo'chqortoyevning so'z va uning ma'no valentligiga, Sh.Rahmatullayev, R.Yunusov, Ra'no Sayfullayevalarning leksema, semema, semalarga, R.Rasulovning holat fe'llariga, Sh.M.Iskandarovning otlardagi shaxs mikro maydoniga, N.R.Nishonovanning "hayvon" arxisemali leksemalar maydoni tahliliga, S.X.Muhamedovanning harakat fe'llari semantikasiga, H.Tojimatovning sifat semantikasiga bag'ishlangan ishlarini va boshqa olimlar tadqiqotlarini ko'rsatish mumkin. Sh. Safarov va M. Mirtojievlar o'zbek tili semantikasi

va semasiologiyasini yangi bosqichga olib chiqdilar. Semantikaning asosiy masalasi sifatida leksik ma'no va uning taraqqiyoti bilan bog'liq hodisalarni qayd qilish lozim [7].

Muhokama. So'zni semantic maydonlarga ajratishda dastlab "tushuncha maydoni" dan kelib chiqib yondashiladi. Bu yondashuvga ko'ra, har bir so'z bir ma'lum bir "tushunchalar guruhi" ga, ya'ni semantic maydonga kiradi va hech biri oraliq holatida qolmaydi. So'z ma'nosining tarixiy taraqqiyoti o'zgarish holda tuzilgan maydonning qayta qismlarga bo'linishi sifatida izohlanadi. Demak, so'zning semantic maydonga mansubligi sinxron xarakterga ega bo'lib, davrlar osha o'zgarishlarga uchrashi mumkin. Shuningdek, semantic maydonda so'zlar bir-biri bilan tutashmasligi qayd etiladi. So'z ma'nolarining bir-biriga tutashmasligi nisbiy tushuncha bo'lib, etimologik tahlillar turli maydonga mansub leksemalarning semantic jihatdan bog'lanishi mumkinligini ko'rsatadi. Mazkur aloqadorliklar semantic to'rlarni yuzaga keltiradi. Bu esa semantic maydon tushunchasining semantik to'rlar bilan to'ldirilishini taqozo qiladi.

Maydon tushunchasining uzil-kesil shakllanishiga yordam bergan hal qiluvchi tadqiqotlardan biri L.Vaysger beringishlari bo'ldi. Vaysgerber fikricha, tilni ruhiy mazmunning oddiy vositasi sifatida emas, balki dunyoni intellectual shakli sifatida o'rganish zarur, uningcha semasiologiya ma'nolar xususidagi fan bo'lmay, tushunchalar. Haqidagi ta'limot bo'lishi kerak [8]. Bu ishlardan kelib chiqqan holda, Y.N. Karaulov "maydonning asosiy xususiyatlarini" quyidagicha belgilaydi [9]:

1. maydon elementlarining o'zaro aloqasi: bunda elementlarning mazmuniy o'xshashligi, mazmuniy munosabatdorligi (semantic korrelyasiyasi) obyektga bo'lgan munosabati nazarda tutiladi;

2. maydon elementlarining bir-biridan farqlari asosida belgilanishi, ba'zan bu xususiyat o'zaro almashinish sifatida ham ta'riflanadi;

3. mazmuniy maydonlarning mustaqilligi (yuqoridagi xususiyatlardan kelib chiqadi);

Xulosa. Maydon tushunchasining talqini hamda unga xos xususiyatlarga ayrim holda

yondashuv maydon nazariyasini tadsih etishning turlicha muammolarini vujudga keltirdi. Maydonning u yoki bu, xususiyatlariga tayanib, ushbu muammolar tadqiqotchilar tomonidan turli-tuman ravishda o'z yechimini topmoqda. Shunday qilib, hali o'zbek tilshunosligida til birliklarini maydon asosida o'rganish keng yo'lga qo'yilgani yo'q. Bu usul, bizning nazarimizda, ayniqsa, leksikani o'rganishda katta ahamiyatga ega. O'zbek tili leksikasini makro maydon sifatida qaralgani holda, uni mikro maydonlarga ajratishi deografik, lug'atlar tuzishda katta samara beradi. Shuning uchun ham lisoniy maydon va til lug'at tarkibini bunday maydonlarga ajratishning nazariy asoslarini o'rganish hozirgi o'zbek tilshunosligi oldidagi eng dolzarb muammolardan sanaladi. Bizningcha, tilni maydon sifatida o'rganish tilni aks ettirish tabiatini ochishda juda katta ahamiyatga ega, chunki obyektiv olam bir butun sistema sanalib, sistemaning uzvlari muayyan mikroolamlardan iborat bo'ladi. Bu mikroolam inson ongi orqali tilda o'z ifodasini topadi. Demak, tilni maydon sifatida o'rganish til va madaniyat munosabatini yorqin ifodalashga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики. / Ф. де Соссюр; пер. с фр. Л.М. Сухотина. – М.: Соцэкгиз, 1933. – С. 55.
2. Соссюр, Ф. де. Указ. соч. – С. 155.
3. Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики./ Ф. де Соссюр; пер. с фр. Л.М. Сухотина. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 155–156.
4. Караулов, Ю.Н. Общая и русская идеография. / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 356 с
5. Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. / О.С. Ахманова. – М.: Учпедгиз, 1957. – 295 с.
6. Караулов, Ю.Н. Указ. соч. – С. 12.
7. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2010. – Б. 5.
8. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изохли луғати. –Тошкент, 2002. – Б.22.
9. Караулов, Ю.Н. Общая и русская идеография. / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1976.

TURKIYZABON MILLIY MATBUOTDA “GULISTON” TARJIMASI MASALASI

*Ruzimbayev Behzod Saparbayevich, UrDU mustaqil
izlanuvchisi*

ВОПРОС ПЕРЕВОДА СЛОВА «ГУЛИСТОН» В ТУРЕЦКОЯЗЫЧНОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРЕССЕ

*Рузимбаев Бехзод Сапарбаевич, независимый
исследователь УрГУ*

THE ISSUE OF TRANSLATING THE WORD “GULISTON” IN THE TURKISH NATIONAL PRESS

*Ruzimbaev Bekhzod Saparbaevich, independent researcher at
Urgench State University*

Annotatsiya: Maqolada turkiy xalqlar milliy nashriga aylanib bilgan “Sho‘ro” jurnalida Sa‘diyning “Guliston” asari tarjimasini masalalari yoritilish tarixi tahlil qilinadi. “Sho‘ro” turkiyzabon matbuotda tarjima nazariyasiga oid maqolalar va mulohazalar berilgan ilk ommaviy axborot vositasi sifatida ham e‘tibarga molikdir.

Kalit so‘zlar: badiiy tarjima, tarjima nazariyasi, Sa‘diy “Guliston”i, milliy matbuot, turkiyzabon matbuot

Аннотация: В данной статье рассматривается историческое повествование, окружающее перевод шедевра Саади «Гюлистан», представленное на страницах журнала «Шуро», значимого издания среди тюркских народов. Примечательно, что «Шуро» является пионером в сфере средств массовой информации, первым распространив статьи и критику теории перевода в тюркоязычной прессе.

Ключевые слова: художественный перевод, теория перевода, «Гюлистан» Саади, национальная пресса, тюркоязычная пресса.

Abstract: This article delves into the historical narrative surrounding the translation of Saadi's masterpiece "Gulistan" as covered in the pages of "Shoro" magazine, a significant publication among Turkic peoples. Notably, "Shoro" stands as a pioneer in the realm of mass media, being the first to disseminate articles and critiques on translation theory within the Turkish-language press.

Key words: literary translation, translation theory, Saadi's "Gulistan", national press, turkic-language press.

Kirish. IX asrning oxiri va XX asrning boshlarida O‘rta Osiyo va Rossiya tarkibidagi boshqa turkiy xalqlarning ona tillarida kitoblar nashr qilina boshlandi, vaqtli matbuot chiqarildi. Natijada ko‘pgina tarjima asarlari nashr etildi,

gazeta-jurnallarda badiiy tarjima namunalari e‘lon qilindi. Shunday bo‘lishiga qaramay, mahalliy matbuotda badiiy tarjima nazariyasiga oid fikrlar bilan bahs etuvchi maqolalar bosilmagan. “Badiiy tarjima prinsiplari, tarjimonlar va tarjima asarlari

bruzimboyev@gmail.com

to'g'risida maqolalar e'lon qilgan birdan-bir matbuot 1908-1917-yillar orasida Orenburgda chiqib turgan "Sho'ro" jurnali edi" [1]. Bu jurnal o'zini Rossiyadagi turkiy xalqlar uchun umumiy deb e'lon qilgan. U O'rta Osiyoda ham keng tarqalib, mahalliy ziyolilari orasida juda ko'p obunachilari, muxbirlari bo'lgan. Jurnal Turkistonning o'tmishi, hozirgi hayoti haqida o'z sahifalarida bir necha maqolalar berib, uning madaniy turmushida bo'lib turgan yangiliklarni aks ettirib borgan. "Sho'ro" jurnalining Turkiston jadidlari ijodi va faoliyatiga ta'siri ancha kuchli bo'lgani shubhasiz. Buni jurnal sahifalarida e'lon qilingan Turkiston ziyolilari qalamlariga mansub maqolalar, badiiy asarlar, xabar va lavhalar orqali ham ko'rish mumkin. Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Bahrom Davlatshoyev, Furqat kabi ijodkorlar qalamiga mansub asarlardan boshqa millatdosh va maslakdosh aynan "Sho'ro" sahifalari orqali bahramand bo'lganlar.

Adabiyotlar tahlili va metod. Ushbu maqolada mavzuga doir quyidagi adabiyotlar tahlilga tortildi va ularning mulohazalari asosida mavzu yechimini amalga oshirishga harakat qilindi. Комилов Н. Мухаммадризо Огахийнинг таржимонлик маҳорати: Филол. фанлари номз...дисс... – Тошкент: 1970 yilda amalga oshirgan tadqiqi, Ханнанова Г.М. К истории переводов "Тулистана" Саади на татарский язык (// Грамота, 2014. № 9 (39): в 2-х ч. Ч. I), va yana Ханнанова Г.М.ning К истории переводов "Тулистана" Саади на татарский язык (// Грамота, 2014) ilmiy ishlari, O. Idrisining "Guliston" tarjumasini munosabati ila (// Sho'ro. 1914. № 12.) maqolasi, N.Badridinning "Guliston" tarjimasini munosabati ila (// Sho'ro. 1914. № 12.) nomli maqolasi hamda S.Ramiyev, Sodiq, Zavqiy kabi allomalarning bu boradagi tadqiqotlariga murojaat qilindi. Maqolada qiyosiy tahlil metodidan foydalanildi.

Muhokama. Jurnal sahifalarida "Guliston" tarjimasiga oid munozaralar tarixi va tadrijiga ilmiy jamoatchilikda asosan ikki ishda e'tibor qaratilgan. Shulardan biri N.Komilovning "Muhammadrizo Ogahiyning tarjimonlik mahorati" nomli nomzodlik dissertatsiyasidir.

Yana biri esa G.M.Xannanovanning "Sa'diy "Guliston"ining tatar tiliga tarjimalari tarixidan" [2] maqolasidir.

Har ikkala manbada bayon qilingan mavzuga daxldor voqealar tajriji quyidagicha:

Jurnalning 1914-yil 10-sonida "Tarjima qilarga tilovchi" imzosi bilan Shayx Sa'diy "Guliston"i birinchi hikoyasining tarjimasini bosiladi. Mutarajim o'z namunasining oxirida "Guliston"ni ushbu ravishda tarjima qilsam yararmi yoki boshqa bir uslub ixtiyor qilur-akerakmi?" – deb jurnalxonlar va jurnal tahririyatidan maslahat so'raydi. "Tarjima qilur'ga tilovchi" davom etadi: "Ushbu xususida "Sho'ro" tarafidan hamda o'qig'uvchilar tarafidan kengash va javob so'rim. O'zim yuqoridag'i ulub birla tarjuma etmakchi bo'lam. Lekin oyati karim va hadisi sharifalar yoxud zarbulmasal, forsiy va arabiy she'rlar uchrag'anda o'z iboratlari birla yozub-da har birining tarjumarini qavsayn orasida so'ylab ketmakchi bo'lam". Shu tariqa 1914-yilda "Guliston" tarjimasini Muhammadsaid Ahmadjalilov tomonidan amalga oshirildi. Uning maqolalari va Sharq mualliflari asarlaridan tarjimalarini o'sha davrdagi tatar davriy nashrlari sahifalarida tez-tez uchratish mumkin. Biroq, uning o'zi haqida deyarli hech qanday ma'lumot yo'q. U haqida faqat Petropavlovsk (hozirgi Qozog'iston Respublikasi) shahrida yashab, madrasada mudarrislik qilgan, Olimjon Idrisiy bilan tanish bo'lganini bilamiz. Tarjimalari asosan "Sho'ro" jurnalida chop etilgan. U o'zining ishlarga "Muhammadsaid Ahmadjalilov", "S.M" "M.S.", "A.S.M.J.", "M.S.A.J.", "Muhammeasaid Gabduljalilov" kabi imzolarni chekkan. Uning mutarajimlik faoliyati Umar Xayyom, Hofiz Sheroziy kabi sharq adabiyoti klassiklari she'rlarini "Sho'ro" jurnali sahifalarida chop etishga yordam berdi [3].

"Guliston"ning Muhammadsaid Ahmadjalilov tomonidan qilingan tarjima namunalari 1914-yil davomida nashr etilgan. Mutarajim o'z o'quvchilaridan tarjimalarini baholashni so'raydi. Tez orada jurnal muharrirlariga sharhlar kela boshlaydi. Ular orasida publitsist va jamoat arbobi Olimjon Idrisiyning taqrizlari ham bor edi [4].

Shuningdek, Najib Badriddin [5], tatar shoiri Said Ramiev [6], Sodiq taxallusi bilan ijod qilgan din arbobi va shoir Muhammad Sodiq Imonquli [7] va Zavqiy taxallusi bilan ijod qilgan Abduraxmon Sa'diy [8] taqrizlari bor edi. Ushbu sharhlarda tarjima turlari va aynan "Guliston" tarjimasini uchun munosib tamoyillar haqida so'z yuritilib, M.Axmadjalilov tomonidan yo'l qo'yilgan kamchilik va nuqsonlarni tuzatish bo'yicha tavsiyalar berib borilgan. Shu bilan birga, maktub mualliflari ham ayrim parchalar tarjimasining o'ziga xos variantlarini taklif qiladilar. Muhimi, bularning barcha adabiy bahslar shaklida kechgan. Bu haqda N.Komilov "Shu munosabat bilan jurnalda Olimjon al-Idrisiy, Najib binni Badriddin, Said Ramiev va tarjimonning o'zi tomonidan bir necha maqolalar e'lon qilinadi. Mualliflar "Guliston" tarjimasini usullari haqida fikr bildirish bilan birga o'zlari qilgan tarjima namunalarini ham ilova qiladilar. N.Komilov "Baho va munozara asnosida badiiy tarjima nazariy masalalari o'rtaga tashlanadi" – deya tavsif beradi. Ko'rinadiki, bu borada Muhammad Sodiq Imonquli va Abdurahmon Sa'diy nazarda chetda qolgan.

Jurnalning 1914-yil 12-sonida Olimjon Idrisiyning "Guliston" tarjimasini munosabati-la" degan maqolasi bosilib chiqadi. U Sa'diy kabi ulug' donishmandning dunyoga mashhur asarini turkiy tilga o'girish zo'r tahsinga sazovor ekanligini alohida ta'kidlab, mutarjimni bu tashabbus bilan tabriklaydi.

So'ngra uning 10-sonida e'lon qilgan namunasi to'g'risida o'z fikrlarini bayon qiladi. Uningcha "...bir asarni bir tildan ikkinchi tilga ovdarg'anda tarjimaning muvaffaqiyatli chiquvining eng birinchi sharti – asarning o'ziningina o'qug'on vaqtda uning ikkinchi bir tildan tarjima ekanligini anglashilmaslik darajada bo'luidir"[4].

Muallif tarjima tilini sof turkiylashtirish, asl nusxaning faqat leksikasiningina emas, balki butun grammatik xususiyatlarini va uslubini ona tili qonunlariga batamom bo'ysundirishni xohlaydi. Tarjima tilida asl nusxa tilining uslubi sezilmasligi kerak, vaholanki, namuna "turkcha so'zlar bila forsiycha yozilgan". Olimjon Idrisiy

ana shunday sof turkiy shevada tarjima bo'lishi uchun mutarjimga "asarning aslina zo'r o'zgarish beruv sharti bila ba'zi bir kalimalar, hatto, jumlar-da orturarga hamda jumlarining va kalimalarning o'rinlarida almashtirarg'a kerak" – deb maslahat beradi.

Olimjon Idrisiy originalni tamoman turkiylantirish uchun unga erkin yondashishni, "aslina zo'r o'zgarish" berish kerakligini yaxshi tushunadi. Ammo u asarning g'oyaviy yo'nalishi, mazmunini o'zgartirishni emas, shu mazmunni sodda qilib, keng tushuntirishni nazarda tutadi. Keltirilgan tarjima namunasida maqola avtorini o'z fikrini amalda ko'rsatgan. Biroq, uning jumlar, kalimalar kiritish yo'li bilan original tilining uslubini o'zgartirishga asoslangan prinsipi asos e'tibori bilan asarning umumiy uslubini o'zgartirib, badiiy qiymati, ta'sirni bo'shashtirishga, demakki, asar g'oyasiga putur yetkazishga olib borar edi. She'riy parchalarni, mumkin bo'lsa, biror shoirga she'r bilan tarjima qildirish, agar buning iloji bulmasa, aslini tarjimada keltirib, nasriy tafsiriy mazmunini qavsda borish kerak, deb uqtiradi u.

Jurnalning shu sonida Najib binni Badriddinning ham maqolasi e'lon qilingan. Najib afandi, dastavval, Sa'diy asarlarining tarjima bo'lish-bo'lmasligi masalasiga to'xtaydi. U jurnal redaksiyasining: "Sa'diy asarlarining qiymatin anglar uchun mutlaqo forsiycha bilurga kerak. Tarjimalari orqaligina alarni loyiqicha tanub bo'lmiy. Chunki har tilning o'zina xos bir qadar mazitlari bo'lib, tarjima qiling'ach, ul mazitlar yo'g'ola" degan fikrni va "Tarjima qilurga tilovchi"ning "Oyati karima va hadisi sharifalar yoxud zarbulmasallar, forsiy va arabiy she'rlar uchrag'anda o'z iboratlari birla yozib-da har birining tarjimalarini qavsayn orasinda so'ylab ketmakchi bo'lam. Chunki onlar turkiyga tarjima qilinsalar fasohat va balog'atlari va muhassinoti ma'ngaviyalari yo'g'alur deb qo'rqam" [9] – degan mulohazalarini keltiradi-yu, biroq bu masalaga doir o'z fikrini aniq bayon etmaydi. Shu sitatalardan keyin: "Biyik motor til bilan yozilg'on kitobining tarjimasida, albatta, mumkin qadar lazozatli va durust bo'lurga tiyish" degan jumlarini

keltiradi-da, tarjimon namunasining kamchiliklarini ko'rsatishga kirishadi.

Najib afandining badiiy tarjima prinsiplariga bo'lgan qarashlari Olimjon Idrisiydan farq qiladi. Agar Olimjon Idrisiy "asarning aslina zo'r o'zgarish" kiritin, originalga nisbatan o'zni erkin tutib, voqealar tasvirini istagancha cho'zishni yoqlab chiqsa, Najib afandi qo'shish va kamaytirish singari o'zboshimchalikka qarshi turib, mumkin qadar asarning ruhini saqlashni talab qiladi: "Bir olamning asarin tarjima qilg'onda mumkin qadar asarning ruhini saqlarg'a, anga chetdan ortturmasga va kamaytmasga kerak. U asar ruhi deganda faqat uning goyaviy-mazmunini emas, shu bilan birga badiiy uslubini xam ma'lum miqdorga ko'zda tutgan bo'lsa kerak-ki, namunadagi o'rinsiz revisha cho'ziltirilgan yoxud chetlan kiritilgan jummalarni tanqid qilgan. U bunday jummalarni "luzumsiz orttiruv" (lozim bo'lmagan orttirma) deb biladi va har bir jumlaning "asliga muvofiqroq tarjima" etish kerakligini uqtiradi.

Natijalar. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, Najib binni Badriddin she'riy tekstlarning aslini tarjimada saqlab qolishdan ko'ra, o'quvchiga malol keltiradigan haddan tashqari cho'ziqlikdan qutilish maqsadida faqat ularning yaxshi she'riy tarjimsini, agar bu muyassar bo'lmasa, to'g'ri ma'nosini berish bilan cheklanish kerak, degan mulohazalarini keltirilgan asar tarjimasi borasidagi muhim g'oya deya ta'kidlash o'rinlidir. U asl nusxaga to'g'ri munosabatda bo'lib, haqiqiy mazmuni, bayon tarzini o'zgarishsiz berishi talab qilgani holda tarjima tilining anglashuvli, ixcham bo'lishini ham uqtirib, o'z namunasida bunga amal qiladi.

"Sho'ro" jurnalining shu yil 16-sonida "Tarjima qilarga tilovchi"ning Olimxon Idrisiy taklif etgan usul asosida bajargan yana bir tarjima namunasi bosiladi. Bu ikkinchi namuna ortiq darajada tafsilotlar, turli izoh va sharhlar bilan to'ldirilgan, buning ustiga, she'riy parchalarning asl teksti, kuyli (she'riy) va kuysiz (nasriy) tarjimalari keltirilgan bo'lib, hikoyat behad cho'zib yuborilgan. Sa'diyning g'oyat chuqur ma'noni qisqa, ixcham tarzda tasvirlab beruvchi

ajoyib uslubi o'rnini zeriktiruvchi, badiiy zavqdan mahrum, g'ashga teguvchi mayda-chuyda tushuntirishlar bilan suyultirilgan tarjima egallagan. Bu tarjimadan ko'ra ko'proq "Guliston"ni tushuntirish, izohlash uchun mashq, eksprimentga o'xshab ketadi.

Mazkur ikkinchi namuna ufalik Said Ramievning qattiq tanqidiga uchraydi [10]. Said Ramiev o'z maqolasini badiiy tarjima san'ati to'g'risidagi qarashlarini birma-bir bayon qilish bilan boshlaydi. U haqli ravishda tarjimon muvaffaqiyatining sharti – ikki tilni mukammal bilish deb ta'kidlaydi. Aslning va u tarjima bo'ladigan tilning leksik, grammatik xususiyatlarini bilish badiiy tarjima san'atining "qavoidi avvali"dir. Bugina emas, tarjimon har ikki tilning grammatik qoidalari va uslubiy o'ziga xosliklarini o'zaro solishtira bilishi, ularning bir-biriga nisbatan fazilat va kamchiliklarini nazarda tutib turishi lozim. Maqola muallifi originalning mazmuni bilan birga uning uslubini ham tarjimada aks ettirishni talab qiladi: "Ikkinchi bir tilda yozilg'on asarni o'z tilingga tarjima qilganda ham ma'no, ham tab'i jihatidan durust bo'lib chig'ishina biyik e'tibor qilurg'a kerak". Said Ramiev maqolasining davomida aslni "ham ma'no, ham tab' (uslub) jihatidan" to'g'ri o'girish haqidagi o'z fikrini konkretlashtirib, "hikoyalar albatta hikoya tarzida" tarjima qilinishini, voqea tasvirini istagancha cho'zib, uning "tami, mazasini butunlay yo'g'otib" tarjima qilishning yaroqsizligini ko'rsatadi. Asl nusxa tilning har bir kalimasi va iboralari o'ziga ma'no jihatdan muvofiq kalima va iboralar bilan ag'darilishi kerak. Bir iborani bir necha so'z bilan ma'nodod qilishning hojati yo'q. Masalan, "Guliston"dagi "Yake az muluk" iborasining to'g'ri tarjimasi "Bir podsho yoki "Podshohlardan birov" bo'ladi, uni qaysidir bir podshoh tarzida ta'bir etish (namunadagicha) noqulaydir. Said Ramiev, shuningdek, she'rlarning tarjimasi albatta she'riy bo'lishin qat'iy qilib qo'yadi va bu ishni shoirlarga topshirish kerak, she'riy tarjimaning qanday bo'lishi shoirga bog'liq, deydi. U mutarjimning ikkinchi namunasi tahliliga o'tib, undagi ma'no va uslub g'alizliklarini, kuyli tarjimalarining xatoligini ko'rsatish bilan, tarjimani butunlay

yaroqsiz deb topadi. Said Ramievning keskin tanqidi qattiq ta'sir etadi shekilli, tarjimon jurnalning 1914-yil 22,23,24- sonlari va 1915-yilning 1-sonida katta bir maqola bostirib, o'z prinsiplarini himoya qilib chiqqan.

U avvalida "harfiyan bo'lmasada, harfiyan tarjimaga yaqinroq bir uslubda tarjima qiluv tarafdori" bo'lganligini eslatadi (birinchi namunasi). Bu usulni tanlashi uni sevishidan bo'lmay, balki asarni "tarjima va tafennri zo'r bir tafovut bila fahm etadigan chekka uezdlardagi turli sheva va lahjada so'zlashuvchi keng omma saviyasi, tushunchasiga moslashtirish maqsadida shu usulni ixtiyor etgan: "tuban va so'nggi sinfnng xotirin rioyasi uchungina xarfiyaga yaqin bir uslub birga tarjima etmoqni loyiq ko'rdim".

Buning uchun ba'zi forscha-arabcha biluvchilar va musulmon studentlarga tarjimasi ma'qul bo'lmasa ham, o'z prinsipidan qaytmagan. U tatar xalq tilining o'ziga xos tomonlarini e'tiborga olishii qayta-qayta uqtirdi. Mugarjim Olimxon Idrisiy usulini ham "harfiyaga yaqin bir uslub" deb atab, uning namunasi o'zinikidan jumla va so'zlarni ikki-uch baravar orttirib tarjima qilganligi za "tafsnr bilalzam (tafsir ustiga tafsir) [11] va tarjima bilal ma'ni (ma'ni ustiga tarjima) va izoh bilan mazmunga" (izoh ustiga izoh) boyligi bilan farq qilajagini ko'rsatadi. Uning yozishicha, Olimxon Idrisiyning ana shu uslubni dasturamal qilib bajargan tarjimasini (ikkinchi namuna) "Sho'ro" o'quvchilari yaxshi kutib olgan.

Xulosa. Keltirilgan faktlar o'tgan asr boshlarida badiiy tarjimaga, xususan, Sa'diy "Guliston"ining turkiy tillarga tarjimasi masalasiga naqadar jiddiy yondashilganini ko'rsatadi. Asar tarjimasi borasida yuqorida

keltirilgan ishlarning deyarli barchasi o'z fikrlariga sodiq qolganlar. Biz ushbu kichik tadqiqotimizda ularning mulohazalarini kuzatish orqali tahlilga tortdik. Bu borada tarjimonlar va tarjima asarlari to'g'risida maqolalar e'lon qilgan birdan-bir matbuot "Sho'ro" jurnalining nihoyatda katta ahamiyatini ta'kidlash joizdir. Bu jurnal o'sha davrda Rossiyadagi turkiy xalqlar uchun umumiy ilmiy jurnal edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Комилов Н. Муҳаммадризо Огаҳийнинг таржимонлик маҳорати: Филол. фанлари номз...дисс... – Тошкент: 1970. – Б.
2. Ханнанова Г.М. К истории переводов "Гулистана" Саади на татарский язык // Грамота, 2014. № 9 (39): в 2-х ч. Ч. I. С. 192-194. ISSN 1997-2911.
3. Ханнанова Г.М. К истории переводов "Гулистана" Саади на татарский язык // Грамота, 2014. № 9 (39): в 2-х ч. Ч. I. – С. 192
4. Idrisi O. "Guliston" tarjumasi munosabati ila// Sho'ro. 1914. № 12. – S. 363-364.
5. Badriddin N. "Guliston" tarjimasi munosabati ila// Sho'ro. 1914. № 12. – B. 364-365.
6. Ramiyev S. "Guliston" tarjimasi haqinda // Sho'ro. 1914. № 19. – B. 594-595.
7. Sodiq. "Guliston" tarjimasi haqinda //1915. № 3.
8. Zavqiy. "Guliston"ni tarjima qiluvchig'a // Sho'ro'. 1915. № 3. – B. 2
9. Badriddin N. "Guliston" tarjimasi munosabati ila// Sho'ro. 1914. № 12. – B. 364-365.
10. Саид Рамиев, "Гулистон" таржимаси ҳақинда // Шўро, 1914, 19-сон.
11. Sho'ro. 1914. – B. 691.

НОВАЯ УГРОЗА ВЕКА: КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЕ ИЛИ «ХАКЕРСКИЕ ИГРЫ»

*Мирсанова Нафисахон Бобомуродовна, студентка
3-го курса Каракалпакского Государственного
университета имени Бердаха*

THE NEW THREAT OF THE CENTURY: CYBERCRIME OR "HACKER GAMES"

*Mirsanova Nafisakhon Bobomurodovna, third-year student at
Karakalpak State University*

yunonaeilish@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматриваются новые вызовы цифровой реальности – киберпреступность. Было дано новое определение данному термину. Указана важность классификации видов киберпреступлений. Проанализированы характерные качества и причины роста преступностей на цифровом пространстве. Исследованы статистики ущерба возникших из-за хакерских атак. Даны эффективные методы и подходы реализуемые государством к решению данной проблемы.

Ключевые слова: киберпреступление, киберпространство, цифровое пространство, хакерская атака, компьютерная система.

Abstract. This article discusses the new challenges of digital reality – cybercrime. A new definition of this term was given. The importance of classification of cybercrime types is indicated. The characteristic qualities and causes of the growth of crime in the digital space are analyzed. The statistics of damage caused by hacker attacks are investigated. Effective methods and approaches implemented by the state to solve this problem are given.

Key words: cybercrime, cyberspace, digital space, hacker attack, computer system.

Введение. Мир, в котором мы живем, подобен игре, где достигая новый уровень приобретаем больше возможностей и более трудные испытания. Появление интернета и компьютеров в 60-ые годы прошлого века, на самом деле, было одним из самых удачных прорывов в научном мире, впоследствии образовавший цифровое или, как чаще употребляют, киберпространство. Сущностью, которого, по идее, была служить во благо человечества. Хотя, кто же мог подумать, что эти площадки станут новой уязвимой и беспрепятственной ареной для атак и преступлений, в результате получившее новое название как «киберпреступность». Теперь безопасность тысяч пользователей может оказаться в зависимости от нескольких преступников[1].

Киберпреступность — это совокупность преступлений, совершаемых в киберпространстве с помощью или посредством компьютерных систем или компьютерных сетей, а также иных средств доступа к киберпространству, в рамках компьютерных систем или сетей, и против компьютерных систем, компьютерных сетей и компьютерных данных[2]. Она является следствием глобализации информационно-коммуникационных технологий и появлением международных компьютерных сетей считает кандидат технических наук Гундерич Г. А [3]. В то время как Л.И. Бутова пришла к следующему выводу, что это общественно опасное деяние (в форме действия либо бездействия), которое совершается в информационно-телекоммуникационной

сфере с использованием телекоммуникационных способов и средств, с помощью технических устройств, компьютерных сетей и систем, их программных компонентов в отношении информации, размещенной, используемой, обрабатываемой во всех информационно-телекоммуникационных сетях[4].

Различают следующие виды киберпреступлений:

- **фишинг**
- **фарминг**
- **распространение вирусов**
- **кража персональных данных**
- **кибершпионаж**
- **нарушение авторского права**
- **спам**
- **терроризм**
- **кибербуллинг**
- **кибервымогательства**
- **криптоджекинг**
- **кибершпионаж и т.д**

С нашей точки зрения, киберпреступление – это новый этап информационной войны, охватывающий в себя кражу или взлом данных; распространение психологически-насильственного воздействия, опять таки с помощью информационно-данных, на цифровом пространстве через цифровых инструментов. Допустим, фишинг – это вредоносная ссылка рассылаемая для взлома систем и получения средств с карт. То есть, фишинг и есть информация, а точнее ссылка носящая призывную информацию. Или же возьмем распространение вирусов, которые уничтожают данные содержаемые компьютером.

Анализ литературы.

Если обратить внимание, то трудно заметить единую и точную классификацию видов преступлений во многих нормативно-правовых актах. Данное явление можно четко рассмотреть на примере немецкой и русской юридической науки (Уголовного Кодекса), Конвенции Совета Европы о

киберпреступности (Будапештская конвенция):

1) преступления, совершенные посредством высказываний (включая распространение порнографии (§ 184ff. УК ФРГ), изображение насилия (§ 131 УК ФРГ), нанесение оскорблений (§ 185ff. УК ФРГ), экстремистская пропаганда (§§ 130, 86, 86a УК ФРГ);

2) вторжение в личную сферу (включая нарушение конфиденциальности (§ 201 УК ФРГ), нарушение личной сферы жизни посредством произведения съемок (§ 201a УК ФРГ), преследование (§ 238 УК ФРГ);

3) мошенничество и компьютерное мошенничество (включая мошенничество (§ 263 УК ФРГ) и компьютерное мошенничество (§ 263a УК ФРГ);

4) атаки программного и аппаратного обеспечения (включая хищение (компьютерной) информации (§ 202a УК ФРГ), перехват данных (§ 202b УК ФРГ), подготовку к хищению (компьютерной) информации и перехвату данных (§ 202c УК ФРГ), изменение данных (§ 303a УК ФРГ), компьютерную диверсию (§ 303b УК ФРГ);

5) подделка документов при помощи компьютера (включая подделку документов (§ 267 УК ФРГ), фальсификацию данных, существенных для доказательств (§ 269 УК ФРГ), фальсификацию технических данных, записанных в память на электронных носителях (§ 268 УК ФРГ);

6) прочие компьютерные преступления (включая получение выгоды от выполненной работы обманым путем (§ 265a УК ФРГ), азартные игры (§ 284ff. УК ФРГ), повреждение устройств телекоммуникации (§ 317 УК ФРГ)[5].

В то время как Уголовный кодекс Российской Федерации содержит главу 28 «Преступления в сфере компьютерной информации», включающей в себя всего четыре статьи: неправомерный доступ к компьютерной информации (§ 272 УК РФ), создание, использование и распространение вредоносных компьютерных программ (§ 273

УК РФ), нарушение правил эксплуатации средств хранения, обработки или передачи компьютерной информации и информационно-телекоммуникационных сетей (§ 274 УК РФ), неправомерное воздействие на критическую информационную инфраструктуру РФ (§ 275 УК РФ) [6].

А в Конвенции киберпреступления разделены на 5 групп:

- преступления против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и систем (противозаконный доступ, неправомерный перехват, воздействие на данные, воздействие на функционирование системы, противозаконное использование устройств);
- преступления, для совершения которых используется компьютер (подлог с использованием компьютерных технологий, мошенничество с использованием компьютерных технологий);
- преступления, связанные с содержанием данных (детская порнография);
- преступления, связанные с нарушением авторского права и смежных прав;
- преступления, связанные с проявлением расизма и ксенофобии, совершенные посредством компьютерных систем

Обсуждение.

С нашей точки зрения отсутствие общего распределения видов киберпреступлений по категориям относительно определенных свойств или качеств могут способствовать игнорированию новых преступлений совершаемых в цифровом пространстве. В итоге может возникнуть случай, где выявлен наличие действия категорически противоречащее общим принципам права, но при этом не определен факт рассматривающий его в качестве преступления. Данный прогноз обусловлен динамичным и непредсказуемым развитием информационно-коммуникационных технологий и интернета. Поэтому мы решили проанализировать работы

исследователей подразделив виды киберпреступлений в зависимости от цели, объекта посягательства и по характеру использования компьютеров и компьютерных систем для выявления более универсальной классификации:

1) Киберпреступления совершаемые ради:

- экономических целей (нанесение экономического ущерба в виде воровства денежных средств и конфиденциальной информации);
- политических целей (нанесение ущерба основным государственным и политическим институтам, подрывающее систему властных отношений и доверия к власти);
- идеологических целей (распространение идей и идеологий с целью вербовки интернет-пользователей в ряды, например, радикальных террористических и националистических группировок);
- социально-психологических целей (нанесение морального, психологического вреда гражданам) [7].

2) Киберпреступления выделяемые по объекту посягательства:

- экономические компьютерные преступления
- компьютерные преступления против личных прав и неприкосновенности частной сферы,
- компьютерные преступления против общественных и государственных интересов [8].

3) Киберпреступления совершаемые с помощью использования компьютеров или компьютерных систем:

- деяния, где компьютеры являются предметами преступлений (похищение информации, несанкционированный доступ; уничтожение или повреждение файлов и устройств и т.п.);
 - действия, где компьютеры используются как орудия преступления (электронные хищения и т.п.);
 - преступления, где компьютеры играют роль интеллектуальных средств (например, размещение в Интернете порносайтов) [9].
- Наиболее подходящим вариантом является группировка киберпреступлений в

зависимости от целей, так как даже непредвиденные преступления в кибер арене будут совершаться из-за определенного мотива и цели. Хотя для назначения санкций или юридической ответственности более уместно будет классифицировать киберпреступления по объекту посягательства, таким образом упростив определения степени тяжести преступления и назначения соответствующего юридического наказания.

Для большинства преступлений, совершаемых в глобальных компьютерных сетях, характерны следующие особенности[10]:

1) Повышенная скрытность совершения преступления, обеспечиваемая спецификой сетевого информационного пространства (развитые механизмы анонимности, сложность инфраструктуры и т.п.);

Неперсонофицируемость, условная анонимность обуславливают сложности в выявлении и в установлении виновных в таких преступных инцидентах информационной безопасности[11];

2) Трансграничный характер сетевых преступлений, при котором преступник, объект преступного посягательства, потерпевший могут находиться на территориях разных государств;

3) Дистанционный характер преступных действий в условиях отсутствия физического контакта преступника и потерпевшего;

4) Возможность совершения преступления в автоматизированном режиме в нескольких местах одновременно. Возможность объединять относительно слабые ресурсы многих отдельных компьютеров в мощное орудие совершения преступления.

Удаленность и транснациональный характер сети Интернет позволяют проводить кибератаки масштабно, причиняя максимальный ущерб*3;

5) Масштабность (киберпространство практически полностью покрывает нашу планету)[12];

Одной из главных причин роста киберпреступности как теневого бизнеса

является незначительный риск: поскольку киберпреступность не имеет геополитических границ, правоохранительным органам трудно ловить преступников, а проведение международных расследований и ведение судебных дел стоят больших денег [13];

6) Нестандартность, сложность, многообразие и частое обновление способов совершения преступлений и применяемых специальных средств;

7) Многоэпизодный характер преступных действий при множественности потерпевших;

8) Неосведомленность потерпевших о том, что они подверглись преступному воздействию;

9) Особая подготовленность преступников, интеллектуальный характер преступной деятельности;

10) Невозможность предотвращения и пресечения преступлений данного вида традиционными средствами[10], хотя, в свою очередь, преступления, совершаемые в киберпространстве, в целом полностью копируют состав «классической» вариации преступления, но совершаются с помощью специфических орудий (например, мошенничество в сфере интернет-продаж и покупок)[14];

11) Не ограниченность круг лиц [12].

В отличие от других видов экономической преступности, киберпреступность в настоящее время является наиболее быстрорастущим сегментом, что связано с увеличением численности пользователей компьютеров, подключенных к глобальной сети Интернет[3]. Такая высокая усовершенствованность киберпреступлений создает немалочисленные препятствия при их обнаружении, выявлении и расследовании. Очень важной проблемой при расследовании киберпреступлений является высокая степень не своевременности их выявления, так в 53% случае в проходит более 10 дней с момента совершения преступления до поступления информации о совершенном преступлении[15]. Часто предварительное расследование начинается с запозданием, когда многие доказательства утеряны[16]. В 2020 году в среднем на выявление нарушений

компьютерной безопасности уходило 207 дней[17]. Так как многие жертвы киберпреступников не обращаются за помощью, а в частности многие компании ни всегда афишируют факт воздействия на них компьютерных атак из опасений потери репутации или из-за отсутствия надежды найти виновных и компенсации причиненного ущерба [3]. Т. Ю. Куява отмечает, что киберпреступность превратилась в очень выгодный бизнес, доходы от которого превышают доходы от торговли оружием и наркотикам[18], и не зря так как ущерб одной только экономики США, как сообщается в отчете ФБР о преступлениях в Интернете, от хакерских атак в 2020 году составил 4.2 миллиарда долларов, а в 2021 году выросло до 6.9 миллиарда долларов. [19]. По прогнозам журнала Cybersecurity Ventures ежегодный глобальный ущерб от киберпреступности оценивается в 10.5 триллиона долларов к 2025 году[20].

Ожидается, что киберпреступность будет до 5 раз прибыльнее, чем глобальные транснациональные преступления[17] (например: наркотики и торговля людьми, кража нефти, незаконная добыча и рыболовство, незаконный оборот оружия, который оценивается генерировать от 1.6 до 2.2 трлн долларов в год[21]) вместе взяты. Особенно тревожит тот факт что даже такие крупные и мощные компании как FireEye (занимающейся ИТ-безопасностью)[17] в 2020 году, Crypto.com, Microsoft, News Corp, Красный Крест были подвергнуты кибератаке в начале 2022 года было подвергнуты взлому и кибератаке[22]. Данная статистика указывает на неизбежность угроз в цифровом пространстве, поэтому обеспечение кибербезопасности должно быть первостепенной задачей и государства, и интернет-пользователей.

Берова Дж. М., доктор юридических наук, доцент, полковник полиции, заместитель начальника по учебной работе Краснодарского университета МВД России предлагает пользователям соблюдать следующие

элементарные правила кибербезопасности, чтобы свести к минимуму риск киберпокушений на безопасность компьютерной системы:

- 1) Использовать только лицензионное программное обеспечение с возможностью своевременного обновления.
- 2) Следить за актуальностью антивирусных программ;
- 3) Нельзя переходить по внешним ссылкам, полученным от неизвестных пользователей;
- 4) Рекомендуется удалять непочитанными подозрительные письма от неизвестных пользователей. Открыв его, не переходить по указанным в нем ссылкам на неизвестные ресурсы, не открывать и не скачивать вложения;
- 5) Главное правило корпоративной безопасности: один компьютер - только для работы с банком, обслуживающим организацию и более ни для чего [23];
- 6) Не следует использовать электронные носители информации в неизвестных устройствах и наоборот;
- 7) Целесообразно регулярно делать резервные копии файлов на внешний носитель, постоянно не подключенный к компьютерной системе;
- 8) Рекомендуется не использовать один и тот же пароль для разных приложений, а также не использовать личные данные в качестве пароля;
- 9) Если компьютерная система все-таки была атакована, не спешить перечислять денежные средства злоумышленникам, так как нет гарантии того, что вредоносное программное обеспечение будет безвозвратно удалено с компьютера и вымогательство не повторится вновь, а также не скрывать произошедший инцидент компьютерной безопасности, как от руководства, так и от правоохранительных органов, не пытаться самостоятельно переустановить систему. Необходимо незамедлительно сообщить в правоохранительные органы и принять все

меры к сохранению и фиксации следов осуществленной кибератаки [11].

Результаты. Вышеуказанные подходы могут быть обеспечены пользователями самостоятельно, а мы предлагаем следующие подходы для государства для преодоления киберугроз:

- 1) Создать орган с 2 подразделениями отдельно обеспечивающих кибербезопасность государственных институтов (от хакерской атаки органов, кражи правительственных данных), а также безопасность данных физических и гражданских юридических лиц на цифровом пространстве. Так как жертвами кибератак могут стать как отдельные пользователи, так и коммерческие организации, государственные органы, политические общества и даже целые государства[11];
- 2) Создать краткий номер на подобии номеров вызова экстренных служб как 101(вызова пожарной службы); 102 (милиции); 103 (скорой помощи) для быстрого и своевременного обращения, в случае хакерской атаки;
- 3) Способствовать развитию компьютерной криминалистики для разработки рекомендаций по предупреждению и расследованию инцидентов кибербезопасности;
- 4) Внедрить практику тестирования на уязвимость сеть компьютерных систем для профилактических мер;
- 5) Увеличить количество специалистов по кибербезопасности и повысить их квалификацию.
- 6) Делать упор на назначение уголовной ответственности в случае совершения киберпреступления, нежели чем административной.

Скорость появления новых видов киберпреступлений, в разы превышает скорости обеспечения кибербезопасности. Велика вероятность того, что скоро каждая состоятельная личность наряду с личным врачом и юристом, будет иметь белого хакера

(специалист по кибербезопасности). Разновидность вышеупомянутых киберпреступлений нуждается в единой и точной классификации для снижения риска вновь возникаемых преступностей в цифровом пространстве.

Заключение. Преимущественно характерные черты как анонимность, дистанционность, масштабность, автоматизированность и не осведомленность потерпевших воспрепятствуют выявлению совершаемых или совершившихся преступлений в киберпространстве, обнаружению виновника, своевременному реагированию правоохранительных органов. Трансграничность и отсутствия возможности предотвращения киберпреступлений классическими средствами требует больших средств для борьбы. Постоянный рост жертв, в связи с увеличением количества интернет-пользователей, и практическая неизбежность угроз в цифровом пространстве обязывает внедрению практики синхронного обеспечения безопасной цифровой площади пользователями и государством. При этом статистика показывает важность соблюдения пользователями элементарных правил и принятию государства стратегических и эффективных мер для обеспечения кибербезопасности.

Использованные источники/References

1. В.А. Номоконов, Т.Л. Тропина Киберпреступность как новая криминальная угроза URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupnost-kak-novaya-kriminalnaya-ugroza>
2. Долгачев А.О. Понятие и особенности киберпреступности // Научный поиск ФГБОУ ВО «Ивановский государственный университет» [Электронный ресурс]. 2017 г. № 9. Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=29674026/>
3. Гундериц Г. А. Состояние киберпреступности URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-kiberprestupnosti>

4. Бутова Л.И. Характеристика и сущность киберпреступлений // Алтайский юридический вестник. 2016. № 3 (15). С. 28–31
5. Marbeth-Kubicki, A. (2010). Computer- und Internetstrafrecht. München: Verlag C.H. Beck
6. Уголовный Кодекс Российской Федерации
7. Карпова Д.Н. Киберпреступность: глобальная проблема и ее решение URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupn-ost-globalnaya-problema-i-ee-reshenie>
8. Бекряшев А.К., Белозеров И.П. Теневая экономика и экономическая преступность / Электронный учебник. 2000
9. Ю.М. Батурин и А.М. Жодзишский выделяют две группы компьютерных преступлений — связанные с вмешательством в работу компьютеров и использующие компьютеры как необходимые технические средства. См.: Батурин Ю.М., Жодзишский А.М. Компьютерная преступность и компьютерная безопасность. — М., 1991. — С. 11
10. Осипенко А.Л. Сетевая компьютерная преступность. — Омск, 2009. — С. 109—110
11. Берова Дж.М. Кибератаки как угроза информационной безопасности URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberataki-kak-ugroza-informatsionnoy-bezopasnosti>
12. Shidlovsky A. V. Establishing criminal liability for cybercrime – a new segment in the legal protection of electronic state // Proceedings of the VI International scientific and practical conference. 2018
13. И. М. Глотина Киберпреступность как теневой бизнес URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupn-ost-kak-tenevoy-biznes>
14. Буз С.И. Киберпреступление: понятие, сущность и общая характеристика. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupleniya-ponyatie-suschnost-i-obschaya-harakteristika>
15. Киберпреступления: основные проблемы расследования // Институт судебных экспертиз и криминалистики [Электронный ресурс]. 2015 Режим доступа: https://ceur.ru/library/articles/obshhie_stati/item196792/
16. Нестерович С.А. Проблемы расследования киберпреступлений, которые стоят перед сотрудниками следственных органов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemey-rassledovaniya-kiberprestupleniy-kotorye-stoyat-pered-sotrudnikami-sledstvennyh-organov>
17. URL: <https://www.websiterating.com/ru/research/cybersecurity-statistics-facts/>
18. Бутова Л.И. Характеристика и сущность киберпреступлений // Алтайский юридический вестник. 2016. № 3 (15). С. 28–31
19. URL: https://www.ic3.gov/Media/PDF/AnnualReport/2021_IC3Report.pdf
20. URL: <https://cybersecurityventures.com/cybercrime-damage-costs-10-trillion-by-2025/>
21. URL: <https://www.stimson.org/2019/preventing-illicit-trafficking-transnational-criminal-organizations/>
22. URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.10d7f4cf-62e1c2b5-a3c9177b-74722d776562/https/www.techradar.com/uk/features/top-data-breaches-and-cyber-attacks-of-2022
23. Бехметьев А.Е. Кибератаки //Административное право. - №1. - 2017. - С. 17

MULOQOT AKTI TARJIMALARINING TARIXIY TURIZMNI TASHKILLASHTIRISH VA TARG'IB QILISHDAGI IMKONIYATLARI

Yo'ldashov Elyorbek Kaxramonovich
Roman-german filologiyasi kafedrasida o'qituvchisi,
Urganch davlat universiteti

РОЛЬ ПЕРЕВОДА АКТА ОБЩЕНИЯ НА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКАХ В ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОДВИЖЕНИИ ИСТОРИЧЕСКОГО ТУРИЗМА

Йулдошов Элёрбек Кяхрамонович,
учитель кафедры Романо-германской филологии,
Ургенчский государственный университет

THE ROLE OF TRANSLATION IN THE ACT OF COMMUNICATION IN FOREIGN LANGUAGES IN THE ORGANIZATION AND PROMOTION OF HISTORICAL TOURISM

Yuldoshov Elyorbek Kakhramonovich, Teacher of the
Department of Romano-Germanic Philology, Urgench State
University

elyorbek.yuldoshov@urdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizmni targ'ib qilishda sohaga oid materiallarni tarjima qilish jarayonidagi muhim vazifalar va sayyohlarni yurtimizga jalb qilishda turizm terminlarining o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: turizm terminologiyasi, xalqaro turizm, lingvomadaniyat, turizm turlari, sayyoh, atama, og'zaki muloqot.

Аннотация. В данной статье анализируются важные задачи в процессе перевода материалов, связанных с областью продвижения туризма и роль туристических терминов в привлечении туристов в нашу страну.

Ключевые слова: туристская терминология, международный туризм, лингвокультура, виды туризма, турист, термин, устное общение.

Annotation. This article analyzes important tasks in the process of translating materials related to the field of tourism promotion and the role of tourism terms in attracting tourists to our country.

Key words: tourist terminology, international tourism, linguistic culture, types of tourism, tourist, term, oral communication.

Kirish. Jahonda milliy qadriyatlarni asrash, ulardan uzluksiz ma'naviy-ruhiy quvvat olish, tafakkurni rivojlantirishdan o'zlikni anglashda samarali foydalanib kelinadi. Milliy tarix milliy ma'naviyatning o'zagi hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan xalqlar o'z tarixini yaxshi bilishga, undan ibrat olishga intiladi.

Dunyoda barcha millat va elatlar o'z tarixi bilan faxrlanadi. Kelajakni yaratishda tarixiy

tajribalardan foydalanadi. Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixining ana shu qimmatli merosini chuqur va har tomonlama o'rganish va ham yosh avlodga, ham xorij mamlakatlari qiziquvchilariga yetkazish nihoyatda muhim ahamiyatga egadir.

Turizm jahon xizmatlar bozoridagi eng yirik sohalardan biri bo'lib, u muqarrar ravishda ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga, jumladan,

tilga ham ta'sir qiladi. Xalqaro turizmning rivojlanishi ushbu sohada professional muloqotning kuchayishiga olib keldi. Turizm muloqot jarayonidan faol foydalanuvchilar turizm mutaxassislari, sayyohlar va mahalliy aholidir.

Turizm ayrim mamlakatlarda, ayniqsa janubda iqtisodiy daromadning yetakchi tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro turizmni rivojlantirish, mahalliy va xorijiy kompaniyalar o'rtasidagi hamkorlik bevosita atamalarni tarjima qilishni, soha terminologik lug'atlarini yangi tushunchalar asosida tuzishni taqozo etadi. Madaniyatlararo va tillararo muloqot uchun ekvivalentlik asosiy fundamental element hisoblanadi. Biroq turizm atamalarini tarjima qilishda asliyatning mazmunini to'g'ri yetkazish qiyin. Ushbu jarayonda so'zlarni tarjima qilish uchun olimlar tarjimada keng yoki tor yondashuvdan foydalanadilar. Keng yondashuv eng ommabop hisoblanadi, chunki u turizm tushunchalarini ham, turli muassasalar, xizmatlar va reklama matnlarini ham o'z ichiga oladi. Turistik salohiyatga ega har bir xalq turli davlatlardan tashrif buyuradigan, mahalliy xalq tili va madaniyatidan bexabar xorijlik mehmonlarni qabul qilishdan oldin ularga tarjima qilingan ma'lumotlarni taqdim qiladi. Tarjima tufayli ular mezbon mamlakat tarixi va madaniyati bilan tanishishlari mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metod. Turizm muloqot tili bo'yicha xorij va yurtimiz olimlari tomonidan qilingan tadqiqotlarga murojaat qilindi, ularning ilg'or fikrlariga tayanildi. Masalan, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti olimlari tomonidan chop qilingan "Turizmning maxsus turlari" nomli usluboy qo'llanmasi (R.Hayitboyev, R.Amriddinova. Samarkand. 2008.), Ledina Merkajning *Tourist communication: a specialized discourse with difficulties in translation*, European Scientific Journal December, Albania, 2013 nomli asari, Moshnyaga E.V.ning *Glossary of tourist terms: dictionary of English-Russian and Russian-English correspondences* kitobi, S.Bagirovaning "Turizm terminlarining o'zbek, rus va ispan tillarida qo'llanishi// Zamonaviy roman-german tilshunosligi va tillarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani

materiallari. – Samarqand, 2018-maqolasi,(Translating Culture-specific Items in Tourism Brochures Enikő Terestyény) In SKASE Journal of Translation and Interpretation [online]. 2011, vol. 5, no. 2 [cit. 2011-11-21]. Available on web page . ISSN 1336-7811 dagi ma'lumotlari, M.Ismoilovanning "Turizmga oid leksikaning lingvomadaniy jihatlarida tarjimaning nazariy va amaliy masalalari" tadqiqotidagi mulohazalari tahlilga tortildi. Ushbu kichik tadqiqot ishi qiyosiy tahlil usulida malga oshirildi.

Muhokama. Turizmning barcha turlari ishlab chiqarish va insoniyatning ijodi va yaratuvchilik sohalaridan kelib chiqqan. Ziyoratgoh joylar, tarixiy obidalar, diniy rahnamolarning dahmalari jahonning mashhur kishilari hayoti haqida hikoya qiluvchi muhim manbalardir. Faqatgina ekologik turizm turlari tabiat mahsuli hisoblanadi. Ishlab chiqarish sohalarining yoki insonlar guruhining mo'jizakor, mukammal va hayratomuz ko'rinishga ega bo'lgan mahsulotlari, inshootlari insonlar oqimini o'ziga jalb qilishi turizm sohasini keltirib chiqardi, soha turlarining ko'payib borayotganligi ham ana shu omillarga bog'liq.

Butunjahon turizm tashkiloti (World tourism organization) – turizmning beshta turini istiqbolli yo'nalish deb e'lon qilgan. 1. Sarguzasht turizmi. Bu tur asosan tog' cho'qqilariga chiqish, suv osti kemalarida sayohat qilish va "yerning oxiri"ga sayohat kabi yo'nalishlarda rivojlanib bormoqda. O'zbekistonda bu turni tog' so'qmoqlari, cho'llar bo'ylab va Orol dengizi joylashgan hududga sayohat marshrutlari bo'yicha rivojlantirish mumkin. 2. Dengiz va suv havzalari bo'ylab sayohat turizmi. 3. Madaniyatni o'rganish turizmi: a) diniy ziyoratgoh turizmi; b) madaniy-tarixiy turizm. 4. Ekoturizm. 5. Mavzuli turizm: a) iqlimni o'rganish; b) hayvonot olamini o'rganish; v) o'simlik dunyosini o'rganish; g) paleontologiyani o'rganish.

Turizmning maxsus turlari haqida mamlakatimizda birinchi so'zni aytgan va bu turlarning dastlabki ro'yxatini tuzgan M.T.Aliyeva hisoblanadi. M.T.Aliyeva turizmdagi maxsus turlarni quyidagicha qayd qilgan: 1. Madaniyatga qiziqish turizmi. 2. Tabiatga qiziqish turizmi. 3. Qishloq turizmi. 4. Fermerlar hayoti turizmi. 5. Piyoda va

velosipedda harakatlanish turizmi. 6. Ixtisoslashgan motivlardagi turizm. 7. Etnik turizm. 8. Diniy ziyoratgoh turizmi 9. Kasbiy faoliyat turizmi. 10. Sogʻinish turizmi. 11. Sarguzasht turizmi. 12. Ekologik turizm [1].

Muhammad Zayn Sulaymon madaniyatlararo turizm terminlarini tarjima qilishda 4 ta mezonga amal qilish kerakligini taʼkidlagan. Ular quyidagicha: 1) tarjimon tarjima tilining bevosita ishtirokchisi yoki mahalliy soʻzlovchisi boʻlishi lozim. Chunki, shu tilning barcha maʼnolarini mahalliy soʻzlovchigina toʻliq bilib, samarali tarjima materiallarini tuzishi mumkin boʻladi; 2) mahalliy madaniyat sharoitini oʻrganish turizm xizmatidagi ehtiyoj xohishlarni oldindan aniqlab, shunga koʻra tarjima materiallarini yaratishga imkon beradi; 3) oʻrganuvchilar uchun tushunarli va taʼsirchan material matnlarini yaratishda ijodkorlik qobiliyatining boʻlishi ham muhim; 4) tarjima qilinayotgan turizm materiallari toʻgʻrisida mukammal bilim va koʻnikmaga ega boʻlishi mahsulotning sifatli va aniq qilib oʻquvchiga yetkazib berishda muhim hisoblanadi [2].

21-asrning boshlarida oʻzbek tadqiqotchilari jamiyatining turizm sohasiga qiziqishi sezilarli darajada oshdi, bu ijtimoiy va iqtisodiy oʻzgarishlar bilan bogʻliq. Bugungi kunga qadar tilshunoslik sohasida turizmning lugʻat va terminologiyasini tahlil qilishga bagʻishlangan yetarli miqdorda asarlar nashr etilgan. Turizm terminologiyasini ham keng, ham tor maʼnoda koʻrib chiqish mumkin. Tor maʼnoda turizm terminologiyasi turizm industriyasidagi turizm faoliyati bilan bogʻliq soʻzlarni oʻz ichiga oladi. Ilmiy lingvistik adabiyotlarda turizm terminologiyasini keng maʼnoda izohlash koʻproq uchraydi. B.Osadinning fikricha, “turistik lugʻatdan foydalanish sohasi ham haqiqiy terminologik tizimni, ham yoʻl-yoʻriqlar, broshyuralar, reklama shiorlari va hokazolardagi turli xil yozma matnlarni oʻz ichiga oladi”[3].

Turizmga oid materiallar bilan ishlahimizda biz ushbu sohaning tili, yaʼni turizm tilidan foydalanamiz. Ammo bu jarayon bir qator birlamchi murakkabliklar bilan boshlanadi, masalan, dastlab, mamlakatga tashrif buyuruvchi sayyohlarga shahar (tarixiy va zamonaviy binolar, taom va ovqatlanish joylari, libos, odatlar, mahalliy aholi va

boshqalar) haqidagi ilk taassurotlarini shakllantirishda yordam berib, reallikni ochib beruvchi materiallar (flaer, broshyura, veb sayt kabilar) tayyorlashdir. Ular realiyalar deb ataladi [4]. Bular ustida ishlash albatta malaka talab qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda turizm sohasiga oid terminologiya rivojlanish bosqichida boʻlib, bu jarayonda xalqaro muloqotning butun dunyoda tan olingan vositasi sanalgan ingliz tili turizm terminologiyasida muhim rol oʻynamoqda.

Turizm terminlarini oʻzbek tiliga oʻgirishda va oʻzlashtirishda ilmiy qiziqishni oshiruvchi koʻplab turizm atamaları ishlab chiqilmoqda. Tarjima jarayonida duch kelinadigan muammolar tarjimonlardan yanada chuqur bilim va malaka talab qilmoqda. Turizm sohasiga oid materiallarni tarjima qilish jarayonida aynan bitta metoddan foydalanib mukammal tarjima qilib boʻlmasligi aniq, chunki isteʼmolchi odatda sohaning mutaxassisi emas balki nomutaxassis aholi hisobdanadi. Shu sababli turizmga oid materiallarni madaniy jihatlarini saqlab qolgan holda tarjima qilish va tarjima metodlaridan kerakli oʻrinda foydalanish tarjimondan yuqori bilim va koʻnikma talab qiladi.

“Tarjima - bu yozma xabar yoki bayonotni almashtirishga urinishdan iborat hunarmandchilikdir” [5](Newmark 1981: 7). Biroq, madaniyatga xos narsalar bilan bu koʻpincha imkonsiz boʻlib tuyuladi, chunki bu iboralardan tashqarida joylashgan maʼnolar har doim maʼlum bir madaniy kontekst bilan qattiq bogʻlangan.

Qaysi soʻz va iboralar madaniyatning oʻziga xos obʼektlari deb hisoblanishi har doim ham aniq emas, hatto tarjima adabiyotida bu narsalar uchun bir nechta nomlar mavjud: realiya, madaniyatga xos narsalar va madaniy jihatdan bogʻlangan narsalar. Realia soʻzi lotin tilidan kelib chiqqan va “haqiqiy narsalar” degan maʼnoni anglatadi. Bu maʼnoda soʻz materialning obʼektlarini bildiradi. Tarjimashunoslik sohasida realiyani, shuningdek, madaniy jihatdan bogʻlangan, madaniyatga xos iboralarni osongina aniqlab boʻlmaydi. Ular nafaqat predmetlarni, balki soʻzlarni ham anglatadi, maʼlum bir madaniyat bilan bogʻliq boʻlgan tushunchalarni bildiradi.

Ingliz tadqiqotchilari Vlixov, Florin, Tellinglar realiya haqida gapiradi va ushbu

ob'ektlarni quyidagicha tasniflaydi: 1) geografik (geografik shakllanishlar, geografik ma'lum bir joyga xos bo'lgan obyektlar, o'simlik va hayvonot dunyosi); 2) etnografik (ovqat va ichimliklar, kiyim-kechak, yashash joylari, mebellar, qozonlar, transport vositalari, kasblar va asboblarning nomlari); 3) san'at va madaniyat (musiq va raqs, cholg'u asboblari, bayramlar, o'yinlar, marosimlar va ularning qahramonlari); 4) etnik (odamlarning ismlari, taxalluslari); va 5) ijtimoiy-siyosiy (ma'muriy-hududiy birliklar, idoralar va vakillar, unvonlar, harbiy realliklar). Sayohatning jozibasi - bu ma'lum joydan noma'lum joyga borish istagi. Sayohat va yozish yonma-yon ketadi. Bir qancha romanlar, hikoyalar va sayohatnomalar bizni noma'lum tomonga olib boradi, joylar va xorijiy madaniyatlar bilan tanishtiradi. Bularning barchasini o'qib, bizda sayohat qilish istagi paydo bo'ladi. Sayohat risolalari, gazeta va jurnallardagi sayohat reklamalari va boshqa ko'plab sayohatlar bilan bog'liq boradigan joyni tanlashda nashrlar muhim rol o'ynaydi.

Butun dunyoda turizm industriyasining jadal rivojlanishi ortidan tarjima madaniyatlararo turizmni targ'ib qilishning eng amaliy vositalaridan biriga aylandi. Darhaqiqat, turizm reklama materiallari (Tourism promotion materials) bugungi kunda dunyodagi eng ko'p tarjima qilingan matn turlaridan biri hisoblanadi [5]

Tarjima sohasidagi ishlarni amalga oshirish uchun tanlangan xorijiy tillardagi til birliklarini puxta o'rganish lingvomadaniy tahlil jarayonida katta ahamiyatga egadir. Undan tashqari madaniyatlararo farqni idrok qila olish uchun asl matn tilidagi xalq mentalitetini ham tushunish va o'rganish talab etiladi.

Tarjima normalariga muvofiq tarzda leksik, grammatik, stilistik uslublarni o'z o'rnida qo'llay olish tarjima sifatini yaxshilaydi. Ma'lum bir xalq madaniyatining aynan shu xalq so'zlashadigan tilda aks etishini tushunamiz. Lingvomadaniyatda xalqning nafaqat bugungi kundagi turmush tarzi, balki asrlar davomida shakllanib kelgan milliy, tarixiy, diniy madaniyati aks etadi. Har bir tildagi folklor janrlar, maqollar, iboralar, shu tilda muloqot qiladigan xalqning asrab-avaylanadigan, eng ko'p o'rganiladigan muhim ahamiyatga ega bo'lgan xalq

og'zaki merosi hisoblanadi. Bu sohaning vazifasi til orqali xalqning bugungi kungacha shakllangan madaniyatini o'zida aks ettira olishidir. Madaniyat - lingvomadaniyatning asosi bo'lib xizmat qiladi. Madaniyatda eng avvalo shu olam va inson tushunchasi bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'liq holatda amalga oshadi. Jamiyatdagi har bir shaxs bolaligidan ona tilini xalqning madaniyati bilan birga o'ziga singdirib oladi. Xalq madaniyatining barcha nozik tomonlari shu xalqning o'z tilida aksini topgan bo'ladi [6].

Tarjima madaniyat va madaniyatlararo almashinuvning asosidir. Madaniyat - bu jamiyatning madaniy e'tiqodlari, an'analari, tizimi va qadriyatlaridagi butun modellarini nazarda tutgan holda, noyob vaqtlar, hududlar va etniklar doirasida insonlarning yaratilishi edi. Bu jamiyatning butun xulq-atvor modeli edi. Xalqning nafaqat o'z tili, balki ma'lum tabiiy muhit, tarixiy sharoit va ijtimoiy voqelik sharoitida vujudga kelgan o'z madaniyati ham bor. Umumiy madaniyat umumiy tilni tug'dirdi. Turli tillardagi odamlar almashish uchun zarur edi va bunday almashishdan keyin tarjima qilish kerak, chunki til madaniyat uchun eng muhim vositadir. Demak, madaniyat va madaniyat almashinuv tarjimaning kelib chiqishi, tarjima esa madaniyat almashinuvining mahsulidir. Boshqacha aytganda, tarjima hech qachon madaniyatsiz mavjud bo'lolmaydi. Tarjima va madaniyatni hech qachon ajratib bo'lmaydi.

Natija. Lingvomadaniyatshunoslik ahamiyatiga ega barcha so'zlarni bir tildan ikkinchi tilga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilinmaydi, ularni transliteratsiya, transkripsiya, kalka va ta'svirlash kabi usullardan foydalanib tarjima qilinadi. Ayniqsa turizmga oid hamda mehmonxona xizmat ko'rsatish sohasiga oid so'zlar ingliz tilida bir ma'noni bildirsa, o'zbek tilida boshqa ma'noni bildiradi. Ayrim so'zlar esa ingliz tilida ishlatilsa, o'zbek tilida unday so'zlar ishlatilmaydi. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasida ayrim xizmat turlariga oid terminlar ingliz tilida mavjud bo'lsada, ammo o'zbek tilida unday xizmat turlari mavjud emas. Va ularni o'zbek tiliga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilib bo'lmaydi. Masalan, backpack so'zi ingliz tilida sayyohlar foydalanadigan maxsus

sumka, o'zbek tilida uning rus tilidagi varianti-ryukzak so'zi ishlatiladi, chunki o'zbek madaniyatida bunday sumka turi yo'qligi sababli ushbu so'zdan foydalaniladi. AdjRevPAR (Adjusted Revenue Per Available), ADR (Average Daily Rate), AHR (Average House Rate) va h.k., kabi xizmat turlari o'zbek sayyohlik terminlarida ishlatilmaydi, bu terminlar ma'nosidan kelib chiqib tarjima qilinadi, ya'ni, o'rnatilgan daromad ko'rsatkichi, o'rtacha kunlik ko'rsatkich, o'rtacha daraja [7].

Tarjima qilish jarayonida yuqorida keltirilgan so'z birikmalari to'g'ridan to'g'ri – so'zma so'z tarjima qilinmaydi va bunday qiyinchilik tarjimondan mahorat, lingvokulturologik yondashuv va albatta bilim talab etadi. Buyuk Britaniya va AQSh kabi davlatlarda sug'urta xizmati ko'rsatish sohasi yaxshi rivojlangan:

National insurance – milliy sug'urta, Life insurance / personal insurance – shaxsiy sug'urta, Property insurance – mol- mulk sug'urtasi, Social insurance - ijtimoiy sug'urta, Health insurance – tibbiy sug'urta, Travel insurance - sayohat sug'urtasi, Pet insurance – uy-hayvonlari sug'urtasi, Vehicle insurance – transport vositasi sug'urtasi kabi turlari mavjud bo'lib, milliy sug'urta, uy-hayvonlari sug'urtasi kabi tushunchalar o'zbek tilida yo'qligi sababli, tarjima qilinganda so'zga ta'rif berish usuli orqali tarjima qilinadi[8-10]. Demak, turizm turlari, ulardagi muloqot jarayonidagi tilning o'ziga xosliklarini tahlil qilish yurtimizga turistlar oqimining kengayishiga o'z hissasini qo'shishi tabiiy.

Xulosa. Materiallarni sayyohlarga ma'lumotni sifatli darajada tarjima qilib yetkazish uchun o'zbek tilidagi turistik terminlarini to'g'ri ishlatish va uni muomalaga kiritish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish soha oldidagi muhim vazifalardan biridir. Bu sohadagi muammolarning yechimini ilmiy tahlil qilish va topish tadqiqotchilardan izlanishlar talab qiladi va, albatta olib borilayotgan izlanishlar ushbu soha rivojiga muhim hissa qo'shadi deb umid qilamiz.

Turizm materiallarini sayyohlarga sifatli darajadagi tarjimasi yetib borishida tilshunos

olimlar soha vakillari bilan hamjihat bo'lib ishlashlarini ta'kidlash lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Samarqand iqtisodiyot va servis institute, Turizmning maxsus turlari(usluboy qo'llanma), R.Hayitboyev. R.Amriddinova, Samarkand 2008.
2. (Ledina Merkaj, Tourist communication: a specialized discourse with difficulties in translation, European Scientific Journal December, Albania, 2013, P. 69-78.)
3. Moshnyaga E.V. Glossarij turistskix terminov: slovar' anglo-russkix i russkoanglijskix sootvetstvij [Glossary of tourist terms: dictionary of English-Russian and Russian-English correspondences] / E.V. Moshnyaga – Ximki: Rossijskaya mezhdunarodnaya akademiya turizma, 2019. – 457 p. [in Russian.
4. (Bagirova S. Turizm terminlarining o'zbek, rus va ispan tillarida qo'llanishi// Zamonaviy roman-german tilshunosligi va tillarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Samarqand, 2018. – B. 139.)
5. (Translating Culture-specific Items in Tourism Brochures Enikő Terestyény) In SKASE Journal of Translation and Interpretation [online]. 2011, vol. 5, no. 2 [cit. 2011-11-21]. Available on web page . ISSN 1336-7811.
6. (Turizmga oid leksikaning lingvomadaniy jihatlarida tarjimaning nazariy va amaliy masalalari, mamlakat Qurbonovna Ismoilova, Qarshi davlat universiteti, scientific progress, 2022).
7. Qurbonovna, I. M. (2021). The Importance of ICT in the Teaching English Language. ИЖТМОИЙ Фанларда Инновация онлайн илмий журнали, 1(1), 95-97.
8. Qurbonovna, I. M. (2021). The Importance of Teaching Creative Writing in English Classes. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 1(1), 8-10.
9. Qurbonovna, I. M., & Ubaydillo o'g'li, N. B. (2021). Effective Strategies of Learning Vocabulary. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 1(1), 1-3.
10. Jumaeva, N., & Tursunova, D. (2016). The translation of metaphor and metonymy from English into Uzbek in the works of E. Hemingway. In Молодой ученый: вызовы и перспективы (pp. 541-546).

**ОБЪЯСНЕНИЕ ПОНЯТИЯ КУЛЬТУРНОГО
НАСЛЕДИЯ В ДРЕВНЕТУРЕЦКИХ
ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ (НА ПРИМЕРЕ
ПАМЯТНИКОВ, НАЙДЕННЫХ В КАЗАХСТАНЕ)**

*Алламбергенова Мукаддас Руслановна
Доктор философии по филологии (Phd)*

*Каракалпакский государственный университет
доц. кафедры узбекского языкознания*

**EXPLANATION OF THE CONCEPT OF
CULTURAL HERITAGE IN ANCIENT TURKISH
WRITTEN MEMORIALS (BASED ON THE EXAMPLE
OF MEMORIALS FOUND IN KAZAKHSTAN)**

*Allambergenova Mukaddas Ruslanovna
Doctor of Philosophy in Philology (Phd)*

*Karakalpak State University
Associate Professor of the Department of Uzbek Linguistics*

**QADIMGI TURKIY YODGORLIKLARDA
MADANIY MEROS TUSHUNCHASI TAHLILI
(QOZOG'ISTONDAN TOPILGAN YODGORLIKLAR
MISOLIDA)**

*Allambergenova Muqaddas Ruslanovna
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd)*

*Qoraqalpoq davlat universiteti
O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadimgi yozma yodgorliklarda madaniy meros tushunchasi tahlil qilinadi. Turli ko'rinishda saqlanib qolgan yodgorliklarning mohiyati va madaniy holati izohlanadi. Qozog'iston hududidan topilgan yodgorliklar misolida fikrlar umumlashtiriladi.

Аннотация: В данной статье анализируется понятие культурного наследия в древних письменных памятниках. Объясняется сущность и культурный статус сохранившихся памятников в разных формах. Идеи обобщены на примере памятников, найденных на территории Казахстана.

Abstract: This article analyzes the concept of cultural heritage in ancient written monuments. The essence and cultural status of the preserved monuments in different forms are explained. Ideas are summarized on the example of monuments found on the territory of Kazakhstan.

Kalit so'zlar: Qadimgi yozma yodgorliklar, ashida, turk xoqonligi, Istami, Merke, madaniy meros.

Ключевые слова: Древние письменные памятники, ашида, Турецкое ханство, Истами, Мерке, культурное наследие.

Key words: Ancient written monuments, ashida, Turkish khanate, Istami, Merke, cultural heritage.

ВВЕДЕНИЕ. Опыт многолетнего исследования тюркского наследия позволил понять не только необходимость всестороннего изучения памятников, выявления особенностей генезиса культур тюркских племен на территории Казахстана и вклада тюрков в развитие мировой цивилизации.

Уважение к памяти тюркских предков казахов, живших, создававших и творивших на

allambergenovamukaddas@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-9059-8259>

узбекской земле, стали основанием для бережного отношения к их памяти. Поэтому с первых дней исследования тюркских памятников в процессе первичной документации, составления карт, планов, схем, фотографий и описаний и составления паспортов была выработана концепция о необходимости сохранения наследия в естественной среде обитания, в первозданном ландшафте степи. Каждая эпоха развития кочевой культуры своеобразна, ярка и наделена чертами присущими только ей. Достижения в области освоения мирового опыта с одной стороны и вклад кочевых племен в сокровищницу мировой цивилизации с другой, трудно переоценить.

В письменных источниках, написанных на разных языках: китайских, *арабских и персидских, сведениях сирийских, итальянских, грузинских, армянских, в древнерусских летописях* сохранилось огромное количество информации по истории средневековых тюркских племен, населявших в эпоху средневековья, степи Центральной Азии, Казахстана и Восточной Европы. В достаточной степени достоверные, информативные по своему содержанию сведения письменных источников, позволяют выявить характер этнических и культурных связей в эпоху раннего средневековья, с проекцией на широкие пространства Евразии. Результаты перекрестного анализа данных археологии и этнографии тюркских племен указывают на совпадение сведений письменных источников с данными по археологическим памятникам. Комплексный анализ археологических источников, позволивший прийти к выводам по хронологии изученных комплексов и выявить особенности генезиса культуры тюркских племен, совместно с данными по их этнографии, послужил основой для реконструкции общих характерных черт, процесса культурной и этнической консолидации тюркских народов раннего средневековья на описываемом пространстве.

Вместе с тем во всех монографических, научных, учебных, энциклопедических и справочно-информационных изданиях по истории средневековой эпохи и тюркской истории Центральной Азии, по истории средневекового Казахстана, до современности бытует формула о первоначальном исходе некоего тюркского этноса с территории Алтая, Жетысу (Семиречья) и Южного Казахстана.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В результате комплексного анализа сведений арабских, китайских, сирийских письменных источников привело исследователя к выводу о том, что описываемые традиционные верования, согласно которым западные тюркские племена совершали ежегодные ритуалы поклонения и жертвоприношения своим богам, проходили в районах расположения родовых земель. В связи с тем, что, по источникам, места постоянного обитания западных тюрков локализуются в географических пределах Туркестана, ученый пришел к выводу, что их священными, сакральными горами являлись горы Тяньшаня, а степи вокруг этих гор были родовой землей Тюркского каганата.

Результаты антропологических исследований, позволившие прийти к выводам о том, что «современные казахи представляют собой единую историческую и этнокультурную общность и гомогенную антропологическую целостность, сформировавшуюся исключительно на их исконной территории», еще раз подтверждают доказательность концепции, автохтонного характера процесса генезиса этнической культуры средневековых тюркских племен на территории Туркестана. Последовательное развитие культур этносов, прослеживаемое по данным археологии и выявленное в процессе формирования топонимии, подтверждается в результате данных современных исследований антропологов по дерматоглифике. Необходимо отметить, что согласно выводам антрополога О. Исмагулова «в связи с тюркской проблема встречается ошибочное представление о том, что тюркские племена на территории

Казахстана рассматриваются как изначально пришлые из соседних стран. Однако существует твердое мнение, что тюркские племена в Центральной Азии не были мигрантами, тем более завоевателями этого региона, т.е. они составляли исконных местных насельников обширной степной зоны Евразии» (О. Исмагулов) [6].

ОБСУЖДЕНИЕ

В связи с изучением вопроса о существовании реальных этнокультурных взаимосвязей между тюркскими племенами, с территории казахских степей и древними болгарскими племенами, несомненный интерес представляют рисунки всадников, высеченные на стенах первой столицы Болгарии, Плиски, ее второй столицы Преславля и сопровождающиеся руническими знаками. Знаменитый «Мадарский конник» (всадник), являющийся символом Болгарии, высеченный на скале, с собакой, изображенной бегущей за конем, одно копыто которого вознесено надо львом, длительный период служил в качестве места для проведения языческих ритуалов. В связи с обозначенной темой этнической интерпретации представителей племени кермихионов, родовым тотемом которых являлся образ «красной собаки», несомненный интерес представляет изображение всадника на скале в Мадаре вместе с собакой. Особенности взаимной связи и обусловленности этнических процессов в среде тюркских племен в описываемый период, в географии широких пределов Казахстана, Центральной Азии и Евразии, легли в основу формирования современной этнической карты расселения тюркских народов и ряда современных государств, одним из которых является Болгария. В контексте приведенной выше информации необходимо обратиться к данным по локализации культовых памятников святилищ Мерке и Жайсан и результатам анализа содержания погребальных сооружений, ритуальных конструкций с тюркскими статуями, культовых мест с тамгами, алтарями

и петроглифами. Сакральные территории на святилище Мерке занимают площадь более 97 тыс. гектаров, на святилище Жайсан культовые сооружения компактно расположены на площади около 65 тыс. гектаров. Все составляющие части культовых и мемориальных комплексов, подчинены единой мировоззренческой модели - модели мира тюрков, основным понятием которой являлась неделимость организованного природного и социального пространства. Модель мира в представлении тюрков это идея неразрывного единства Неба/Тенгри и Земли-Воды/Жер-Су (А. Досымбаева) [2].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Древние традиции металлургии, интенсивно развивавшейся в периоды эпохи бронзы, раннего железного века, ко времени выхода на историческую арену тюркских племен, владевших собственными эталонами передовых образцов вооружения, переданы в лаконичном определении, сохранившихся в китайских письменных источниках, как «плавильщиков железа». Сирийские источники описывают, что во время встречи послов из Византии в г. Тараз, тюрки предлагали не только различные изделия из кожи, металла, ювелирные украшения, но и образцы железистой руды, и слитки железа, в качестве доказательства обладания сырьевыми запасами, развитой металлургии в стране и демонстрации своего могущества. Свидетельством высокого уровня экономического развития тюркских племен, на период формирования Западного Тюркского каганата, является всесторонне развитая государственная система. Характерными показателями уровня развития государственности западных тюрков, являлась письменность, широко распространенная в этнокультурной среде раннесредневекового населения. Фактор наличия развитой системы алфавитного письма и материалов письменных памятников, «имеют первостепенное значение т.к. являются культурно-политическим, государственным признаком» (И. Кызласов) [7]. В контексте исторического развития

культуры средневековых тюркских племен, во времени и в пространстве Центральной Азии, составленная база данных, состоящая из комплекса источников, позволяет всесторонне, научно аргументировать процесс развития и становления государственности западных тюркских племен, на территории казахской степи..

В связи с результатами комплексных этно- и археологических исследований, необходимо остановиться на информационном потенциале данных, полученных по денежному обращению в тюркской этнокультурной среде. Стиль изображения кагана или пары правителей кагана и катун, переданных на монетах, с точностью до деталей совпадает с изображениями образов тюрков в монументальном искусстве. Характерный набор признаков, в котором передавался этнический облик тюрков, включающий манеру изображения черт лица, набора украшений, предметов вооружения, личных аксессуаров, одежду, обувь одинаково передавались на монетах, живописи и каменных скульптурах.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. А. Аманжолов. Генезис тюркского рунического алфавита. - Алматы, "Мектеп".- 2003
2. Досымбаева А. Сакральные памятники тюрков. // Казахстанская правда, Алматы, 15.10.2011
3. Агаджанов С. Г. Некоторые проблемы истории огузских племен Средней Азии. - "Тюркологический сборник". М., 1970. - С.192-197.
4. Ю.А. Зуев. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. - Алматы: Дайк-Пресс, Москва, 2002.
5. Исмагулов О. Этническая антропология Казахстана: соматологическое исследование.- Алматы, 1982.
6. Население Казахстана от эпохи бронзы до современности:(палеоантропологическое исследование).-Алматы, 1970.
7. И. Кызыласов. Материалы к ранней истории тюрков. // Российская археология, № 4, 1999.
8. А. Аманжолов. Генезис тюркского рунического алфавита. - Алматы, "Мектеп".- 2003.
9. Ажигали С.Е. Архитектура кочевников – феномен истории и культуры Евразии (памятники Арало-Каспийского региона). Алматы, 2002.
10. *Толстов С. П. По следам древнехорезмийской цивилизации. М: Издательство АН СССР, 1948.*

O‘ZBEK FOLKLORIDA ONEYROSFERA

Allayev Zafar Mengboyevich
“Xorijiy tillar” kafedrasida stajyor o‘qituvchisi
Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

ОЕЙРОСФЕРА В УЗБЕКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Аллаев Зафар Менгбоевич
Преподаватель-стажер кафедры иностранных языков
Термезского университета экономики и сервиса

ONEIROSHERE IN UZBEK FOLKLORE

Allaev Zafar Mengboevich
The trainee teacher of the department of foreign languages
of Termez University of Economics and Servis

zafarallayev598@gmail.com

<https://orcid.org/>

[0009-0006-2360-0852](tel:+998902450997)

+998902450997

Annotatsiya: Tushlarning roli va ularning talqini ko‘p asrlar davomida o‘zbek xalqining ajralmas qismi sifatida qaralib kelgan. Ular kundalik hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘lganligi sababli, biz ularning ta‘sirini hatto ularning folklorida ham ko‘rishimiz mumkin. Shu bois mazkur maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodida, xususan, “Alpomish”, “Ravshan” va “Go‘ro‘g‘li” dostonlarida oneirosferaning tutgan o‘rni haqida so‘z boradi va ularning maqsadli xalq tomonidan qanday talqin qilinishini tushuntirishga harakat qilinadi.

Kalit so‘zlar: oneirosfera, tush, tush talqini, xalq og‘zaki ijodi, epik she‘rlar, tush timsollari, tush turlari.

Abstract. The role dreams and their interpretation is considered as inseparable part of uzbek nation for many centuries. As they are crucial for their daily life, we can the effects of them even in their folklore. Therefore this article discusses the role oneirosphre in uzbek folklore, particularly epic poems, like “Alpomish”, “Ravshan” and “Go‘ro‘g‘li”, and make an attempt to explain how they are interpreted by the target nation.

Key words: oneirosphere, dream, dream interpretation, folklore, epic poems, dream symbols, dream types.

Аннотация: Роль снов и их толкование на протяжении многих веков считается неотъемлемой частью узбекского народа. Поскольку они имеют решающее значение для их повседневной жизни, мы можем наблюдать их влияние даже в их фольклоре. Поэтому в этой статье обсуждается роль онейросферы в узбекском фольклоре, особенно в эпических поэмах, таких как «Алпомиш», «Равшан» и «Гўрўгли» и делается попытка объяснить, как они интерпретируются целевой нацией.

Ключевые слова: онейросфера, сновидение, снотолкование, фольклор, этические поэмы, символы сновидения, виды сновидений.

INTRODUCTION

Although, we are living in modern world with all necessary conditions for living and working, there are still intrigue aspects in our life which have always attracted the attention of public for many centuries. One of them is a phenomenon of dream and its interpretation. As this field connected with the psychology of people, there is no exact scientific or practical ways to explain the events and symbols in dreams. Therefore, humankind have been interested in this sphere since pre-historic times. The branch of science which deals with the area of dream and its interpretation is called oneirosphere. This term is derived from ancient Greek language, means “oneiros” – dream and “sphere” – circle or field of study.

THE ANALYSIS OF REFERNCE AND METHODS

To study folk art is to delve into its history, customs, traditions, ideas, present, and future. It expresses the nation's self-awareness and identity, as well as its characteristics, goals, way of life, and worldview. Our President, Islam Karimov, stated, "Of course, the spirituality of any people or nation cannot be imagined without its history, unique customs, traditions, and vital values." [1] Of course, spiritual legacy, cultural heritage, and old historical sites are among the most essential considerations in this regard. To truly comprehend folk art, which serves as the base of our high spirituality, its ideological-artistic and genre features, poetic structure, historical roots, and mythical foundations must be thoroughly researched. Such a complex approach to the study of folk art under the conditions of its live oral performance, the characteristics of life, the characteristics of dissemination, the people's long view of the world, and the degree of reflection of certain phenomena related to the psyche, the role of concrete works in the plot system, artistic requires a separate study of its function and essence. One such phenomenon in folklore is the examination of a dream's picture and essence. For millennia, dreams and their interpretations have played a major role in Uzbek history, worldview,

daily life, ethnography, national psyche, oral and written literature.

Dreams have a wide range of mythological, religious, and scientific interpretations. There are two categories of phenomena, particularly in the twenty-first century: a) a physiological state that has no relevance in human life; b) human consciousness, psyche; it is preferable to think of it as a mysterious phenomenon tied to fate, the essence of which has yet to be fully discovered.

The dispassionate attitude toward dreams is more characteristic of an atheistic worldview; the interpretation of dreams, scientific approach to them, the system of visions related to dreams of the world's peoples, including the Uzbeks, and the study of dream motifs in folklore all confirm the superficiality and groundlessness of thoughts. In Uzbek folklore, the mythological, traditional-religious, and artistic expressions of viewpoints relating to the dream occurrence have been well maintained. Furthermore, Uzbekistan's independence has created several chances for the objective study of visual forms of religious, particularly Islamic, folk art. Overall, independence has opened up a new stage in the development of folklore studies, and the conditions have been created to study our subject. The dream picture episode, which plays a significant role in the story, is representative of all oral and written literary genres, including dramatic, lyric, and epic. In the folklore of Uzbekistan and other countries, dreaming is regarded as a traditional motif, given that it is a universal experience. The examination of the motif's artistic and aesthetic function through a variety of genre examples provides a wealth of opportunities for investigating the role and importance of dream events in human life, fate, and the psyche, as well as defining the topic's applicability.

DISCUSSION AND RESULT

Dreaming is a physiological-spiritual phenomena that has been a feature of humankind throughout history. All societal development phases have seen people fantasize. There is no need for evidence to support the claim that people dream from infancy to the very end of their lives

and that they always will. Dreams therefore play a crucial part in both human life and artistic creativity. The history of thought can be viewed, in a way, as the history of the relationship with the phenomenon of dreams, just as the academician A.N. Veselovsky once succinctly characterized the history of literature as "the history of adjectives (epithets)".[2] He is a master of practical illustration, a dream figurative representation of the phenomenon of fine art. reams are mentioned by the great philosophers of the Eastern and Western Renaissance, as well as in Greek and Roman mythology. [3] The fact that Dante Alighieri's "Divine Comedy" describes the events as his dreams, or the voyage of his soul, and that Alisher Navoi gave dreams particular emphasis in his epics⁴ demonstrate the need for a thorough investigation of this extraordinary occurrence.[4] Dreams have fascinated writers and artists from ancient times to the present. No creator has ignored the topic of dreams. Our topic choice is significant because folklore provides a means of examining the development of artistic thought throughout history and serves as a foundation for a detailed examination of Uzbek folklore as a whole [5]

CONCLUSION

It is not incorrect to claim that the history of the scientific study of dreams in its broadest sense began in the East with the work of

interpreters. Researchers in the West began to explore dreams as a representation of the human mind only after Sigmund Freud's work. Imam Ghazali uses the definitions of Sigmund Freud and his followers.

LIST OF REFERENCES:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. - Б.30.
2. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. - М.: Вьющая школа, 1989. - С.59.
3. Ҳомер. Илиада / Русчадан Қодир Мирмуҳаммедов таржимаси. - Тошкент:
4. Адабиёт ва санъат, 1988
5. Қаранг: Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Мукамал асарлар тўплами. - Тошкент: Фан, 2001. Т.Х\11; Алишер Навоий. Сабъаи сайёр. Мукамал асарлар тўплами. - Тошкент: Фан, 1992. Т.Х. - Б.387 - 402;
6. Алишер Навоий. Садди Искандарий. Мукамал асарлар тўплами – Тошкент: Фан, 1993. Т.Х1. - Б.119 - 289.
7. Данте Алигъери. Илохий комедия / Рус тилидан Абдулла Орипов таржимаси. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1975.

O'SMIRLIK DAVRI PSIXOLOGIYASINING UMUMIY XUSUSIYATLARI

Eshchanova Nasiba Matnazarovna

Urganch innovatsion universiteti stajyor-o'qituvchisi

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДРОСТКОВОЙ ПСИХОЛОГИИ

Ешанова Насиба Матназаровна

*Стажер-преподаватель Ургенчского инновационного
университета*

GENERAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENT PSYCHOLOGY

Eshchanova Nasiba Matnazarovna

Trainee-teacher of Urganch Innovation University

E-mail:
nasiba@umail.uz
[https://orcid.org/
0022-0003-0468-6700](https://orcid.org/0022-0003-0468-6700)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davridagi bolalarning fiziologik va psixologik rivojlanish jarayonlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'smir, psixik o'sish, fiziologik o'zgarish, mulqot, nutq, diqqat, xotira, tafakkur, axloq, xulq-atvor.

Аннотация: В данной статье анализируются процессы физиологического и психологического развития детей подросткового возраста и их особенности.

Ключевые слова: подросток, психическое развитие, физиологические изменения, общение, речь, внимание, память, мышление, мораль, поведению.

Annotation: This article analyzes the processes of physiological and psychological development of children in adolescence and their specific characteristics.

Key words: adolescent, mental growth, physiological change, communication, speech, attention, memory, thinking, morality, behavior

Kirish. O'smirlik davri shaxs shakllanishida muhim davr hisoblanadi. Ushbu davr 10-11 yoshdan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi davrdagi o'smirlar jismoniy, aqliy va ruhiy jihatdan o'tmishdoshlariga nisbatan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. "Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas" - ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik davrida vujudga keluvchi eng asosiy psixologik o'zgarish bu – kattalik hissining paydo bo'lishidir. O'smirlik – bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi,

xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi va boshqa psixologik jarayonlar avj oladi.

Muhokama va natijalar. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bu yoshda o'smir rivojlanishida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi. Bu o'zgarishlar fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir. Fiziologik o'zgarishlardan bo'y o'sish jarayoni bir tekis bormaydi: qiz bolalar 5-7 sm o'ssalar, o'g'il bolalar 5-10 sm o'sadilar [1]. Bo'yiga qarab o'sish paysimon ilik suyaklarning uzunlashishi va umurtqa qismining kattalashishi hisobiga ro'y beradi. Garchi bu davrda mushaklar tez sur'at bilan o'ssa ham, mustahkamlashsa ham, lekin baribir oyoq va qo'l suyaklarining o'sish sur'ati orqada qoladi. Fiziologik o'zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bog'liq ravishda tanadagi barcha a'zolarining mukammal rivojlanishi

va o'sishi, hujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashida namoyon bo'ladi. Bu yoshda o'smir rivojlanishida psixologik o'zgarishlar ham jadal kechadi. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada do'stlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo'li bilan ham osongina ko'rish mumkin [2].

O'smirlik davri «o'tish davri», «krizis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlar bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. Bu davr uchun kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilish va o'zining mana shu yarashmagan qiliqlariga tanqidiy baho bera olmaslik, uning katta yoshli kishilarga yaqin bo'lishi, yordam berayotgan bir guruh tengdoshlari bilan ortiq darajada bog'liq bo'lib qolishi va shu singari holatlar shu davr uchun xarakterlidir. O'smir o'zining juda ko'p istaklari, «xohlayman»larini amalga oshirishga intiladi. Katta yoshli odamlar ega bo'lgan hamma narsalardan foydalanishga, erkin, mustaqil va ozod bo'lishga intiladi. Tevarak-atrofdagi odamlarga o'zining ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun u kuchli, qo'rqmas va epchil bo'lib ko'rinishga intiladi. O'smirlik yoshining mohiyati shundan iboratki, o'smir bir muncha faolroq ijtimoiy muhitga yetilgan bo'lib, bolalik chog'ida vujudga kelgan eski munosabatlarni buzib, ana shu muhit uchun kurasha boshlaydi [6]. Har bir o'smir muvaffaqiyatli ishlar bilan tevarak-atrofdagi odamlar o'rtasida o'z shaxsini tasdiqlashga intiladi.

Ushbu davrda yetakchi faoliyat bu – o'qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O'smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi – bu do'stlik, o'rtoqlikdagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir. O'smirlar muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u to'la o'rtoqlik kodeksiga bo'ysunadi. O'smirlarni o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishi g'oyat katta ahamiyatga egadir. O'smirlar do'stlik, o'rtoqlik va o'zaro yordamlashuvni hamma narsadan yuqori qo'yadilar: ana shunday o'zaro munosabatlar, o'spirinlik yillarida ham davom etaveradi. O'smir uchun eng yoqimsiz vaziyat - jamoa va o'rtoqlarining noroziligi, muloqot qilishni

istamaslik, eng og'ir jazo esa - ochiq yoki nooshkor aloqa uzish, gaplashmaslikdir. Aynan o'smirlik davridan boshlab, bolalar hayotiy, ilmiy, badiiy bilimlarni kengaytirishga alohida ehtiyoj sezadilar va bunga harakat qiladilar. Bilimli bola tengdoshlari orasida hurmatga sazovor bo'ladi. Bilim o'smirlarga alohida bir quvonch bag'ishlaydi va uning tafakkur qilish layoqatini rivojlantiradi.

Ushbu davrda bolada nutqiy qobiliyatlarining shakllanish jarayoni ham tez kechadi. O'smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so'z boyligining oshishi hisobiga bo'lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa, voqea va hodisalarning mazmun-mohiyatini anglashlari hisobiga bo'ladi. Bu davrda o'smir til yordamida atrof-borliqni aks ettirish bilan bir qatorda inson dunyoqarashini ham belgilab berish mumkinligini his qila boshlaydi. O'smirlik davrida o'qish malakalari, yozma va monologik nutq jadal rivojlanadi. 5-sinf dan boshlab to 9-sinf gacha o'qish to'g'ri, tez va ifodali bo'lish darajasidan, yoddan ifodali, ta'sirli aytib bera olish darajasigacha ko'tariladi.

Ushbu davrda o'smirda diqqat ham yaxshi shakllanadi. Agar kichik maktab davrida ixtiyorsiz diqqat ustunlik qilsa, o'smirlik davrida bola o'z diqqatini o'zi boshqara oladi [3]. Dars davomida intizomning buzilishi aksariyat hollarda o'quvchilar diqqatsizligidan emas, balki ijtimoiy sabablar bilan belgilanadi. O'smir o'z diqqatini to'la ravishda o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan va yuqori natijalarga erishishi mumkin bo'lgan faoliyatlarga qarata oladi. O'smirlik davrida juda qattiq charchash holatlari ham boladi. Aynan 13-14 hamda 16 yoshlarda charchash chizig'i keskin ko'tariladi. Bunday holatlarda o'smir atrofdagi narsa va voqealarga to'liq diqqatini qarata olmaydi.

O'smirlik davrida xotiraning barcha turlari o'zining sifat ko'rsatkichlari asosida jadal rivojlanadi. Bu davrda o'quvchilarga beriladigan o'quv materialining hajmi katta bo'lgani uchun ham uni eslab qolishi yoki bir necha marta takrorlash yo'li bilan o'zlashtirish qiyin. O'smirlik yoshida bolalar o'qigan va o'rganganlarini so'zma-so'z yodlashdan voz kechib uning ma'nosiga ko'ra eslab qolishga harakat qiladilar. Ularda faol ravishda mantiqiy xotira rivojlanib boradi. O'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof-

olamdagi bogʻlanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda oʻsmirning bilishga boʻlgan qiziqishida keskin rivojlanish sodir boʻladi. Ilmiy-nazariy bilimlarning egallab olinishi oʻsmir tafakkurining rivojlanishiga olib keladi. 11-12 yoshdan boshlab oʻsmir endi mantiqiy fikrlab harakat qila boshlaydi. Oʻsmir bu yoshda xuddi kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni oʻrgana boshlaydi. Ushbu davrda oʻsmirning kattalar bilan kechadigan munosabatlarida oʻzgarishlar roʻy beradi, kattalardan masofa saqlash va begonalashish holatlari roʻy beradi.

Haqiqatan ham oʻzini kattalarga qarshi qoʻyish, mustaqil subyekt sifatida oʻzinikini, oʻz fikrini ajratish yaqqol namoyon boʻladi. Ota-onalar bilan oʻzaro munosabatlardagi muammolar, oʻqituvchilar bilan nizolashishlar – oʻsmirlik davri uchun odatiy hol boʻlsada, bunday holatlarning namoyon boʻlish tezligi kattalarning unga boʻlgan munosabatiga, oilaviy tarbiya uslubiga, oʻsmir xulq-atvoriga nisbatan hurmat bilan munosabatda boʻlish koʻnikmasiga bogʻliq [4].

Oʻsmirlik yoshida psixologik jihatdan eng muhim xislat - voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo boʻlishi alohida ahamiyatga ega. Kattalik hissi ijtimoiy-axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, xulq-atvorning tashqi shakllarida oʻz ifodasini topadi. 5-6-sinf oʻquvchilariga sinfdagi oʻzi egallagan mavqeiga katta eʼtibor berish xususiyati xos. Ayniqsa, 6-sinfdan boshlab, oʻquvchilar oʻz tashqi koʻrinishlariga, shuningdek qarama-qarshi jinsdagi bolalar va ular bilan oʻzaro munosabatlariga eʼtibor bera boshlaydilar. 7-sinf oʻquvchilarida esa oʻz layoqatlarini rivojlantirishga xos qiziqish yuzaga keladi. 8-sinf oʻquvchilari esa mustaqillik, oʻziga xoslik, doʻstlik va oʻrtoqlik bilan bogʻliq boʻladigan shaxsiy xislatlar paydo boladi. Oʻsmirlik yoshi dunyoqarash, eʼtiqod, prinsip, oʻzligini anglash, baholash kabi shaxs xususiyatlari shakllanadigan davr hisoblanadi. Oʻsmir ulgʻaygan sari unda «Ideal Men», «Axloqiy Men» va «Haqiqiy Men» singari shaxsga oid tizim, dunyoqarash, eʼtiqod va boshqalar shakllana boradi, undagi oʻzi toʻgʻrisidagi tasavvurlar ancha aniq va barqaror boʻlib qoladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytish mumkin-ki, oʻsmirlik davri shaxs shakllanishida muhim davr hisoblanadi. Oʻsmirlik -

bolalikdan kattalikka oʻtish davri hisoblanib, ushbu davrda oʻsmirlarda fiziologik va psixologik oʻzgarishlar jadal suratda kichadi. Fiziologik oʻzgarishlardan oʻgʻil va qiz bolalarda boʻy oʻsish jarayoni boʻladi. Qiz bolalar 5-7 sm oʻssalar, oʻgʻil bolalar 5-10 sm oʻsadilar. Oʻsmir 13-14 yoshga toʻlganda har ikkala jins oʻrtasida boʻyning oʻsishi qariyb baravarlashadi. Ushbu davrda boʻy oʻsishi bilan birga tana nomutanosib ravishda oʻsadi, natijada bolalar oriq, nimjon va uzun boʻyli boʻlib koʻrinadilar. Oʻsmirlik davrida yurakning hajmi va tiriklik sigʻimi har yili 25 foiz kattalashib boradi. Ushbu davrda psixologik oʻzgarishlardan oʻsmirda doʻstlari bilan muloqot qilish tez rivojlanadi, bilishga nisbatan qiziqish uygʻonadi, hayotiy, ilmiy va badiiy bilimlarni egallashga nisbatan ehtiyoj kuchayadi. Ushbu davrda nutqiy muloqot yaxshi rivojlanadi, ixtiyoriy diqqat ustunlik qiladi va xotiraning barcha turlari oʻzining sifat koʻrsatkichlari asosida jadal rivojlanadi. Oʻsmirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega boʻla boshlaydi. Chunki bu davrdagi oʻquvchilar atrof-olamdagi bogʻlanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ergash Gʻoziyev. Ontogenez psixologiyasi. T. Noshir. 2010.
2. Ergash Gʻoziyev. Umumiy psixologiya. Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati. -T.: 2010.
3. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “Rivojlanish psixologiyasi”. T-2018.
4. Kadirova A.T. Oʻsmirlarda oilaviy nizolar toʻgʻrisida ijtimoiy tasavurlarning shakllanishi. Psixol. fan. nomz. dis. -T.: OʻzMU, 2007.
5. Abdusattorova O.A. Oila muhitida oʻsmirlarda shakllanadigan jinsiy identifikatsiyaning gender xususiyatlari. Psixol. fan. nomz. dis. -T.: OʻzMU, 2007.
6. Joʻrayev T.S. Oʻsmir oʻquvchilar aqliy rivojlanishining psixologik xususiyatlari. Psixol. fan. nomz. dis. - T.: OʻzMU, 2005.
7. Xalilova N.I. Oʻsmirlik davrida oʻzini-oʻzi nazorat qilish shakllanishining psixologik xususiyatlari. -T.: TDPU.2010.
8. Alimbayeva Sh.T. Oʻsmirlar oʻquv faoliyatida xavotirlanish namoyon boʻlishining psixologik xususiyatlari. Ps.f.n.dis. -T, 2011.

FEATURES OF TEACHING ENGLISH PHONETICS TO PRESCHOOL CHILDREN

¹Zaripova Shakhnoza Shakhobiddinovna

Samarkand state institute of foreign languages

Teacher of the department of English teaching methods

²Gafurova Kamila Ravshanovna

Samarkand state institute of foreign languages

Teacher of the department of English teaching methods

MAKTABGACHA TA'LIM BOLALARIGA INGLIZ TILI FONETIKASINI O'RGATISHNING XUSUSIYATLARI

Zaripova Shaxnoza Shaxobiddinovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

“Ingliz tili o‘qitish metodikasi” kafedrasini o‘qituvchisi

Gafurova Kamila Ravshanovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

“Ingliz tili o‘qitish metodikasi” kafedrasini o‘qituvchisi

Abstract. This article examines teaching English pronunciation to learners at the beginning of their learning process because the development objectives linked to the creation of positive motivation are given priority. The development of foundational communication abilities in a foreign language is the primary goal at this point from realizing that one might convey the same idea in a different language with accuracy and beauty.

Key words: phonetic, productive, cognitive process, language acquisition.

Аннотация. В этой статье рассматривается обучение английскому произношению учащихся в начале процесса обучения, поскольку приоритетными являются задачи развития, связанные с созданием положительной мотивации. Развитие базовых коммуникативных способностей на иностранном языке является основной целью на данном этапе от осознания того, что одну и ту же идею можно точно и красиво передать на другом языке.

Ключевые слова: фонетический, продуктивный, когнитивный процесс, овладение языком.

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘quv jarayonining dastlabki bosqichida talabalarga ingliz tilini talaffuz qilishni o‘rgatishga qaratilgan, chunki ijobiy motivatsiya yaratish bilan bog‘liq rivojlanish maqsadlari ustuvor hisoblanadi. Chet tilida asosiy muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish bu bosqichda asosiy maqsaddir. Xuddi shu fikrni boshqa tilda to‘g‘ri va chiroyli tarzda yetkazish mumkinligi haqida fikrlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: fonetik, samarali, kognitiv jarayon, til o‘zlashtirish.

INTRODUCTION (KIRISH). Uzbekistan has seen a recent rise in interest in other languages, particularly English. The relevance and significance of the English language in the modern world are explained by the growth of trade and commercial ties with English-speaking nations, the creation of the Internet, a worldwide computer network, and the ability to travel, work, and unwind elsewhere. The

development of pronunciation abilities throughout the early stages of learning is crucial since the initial contact with the language occurs at the phonetic, sound level. The way a person pronounces their words is like their “business card” because it's the first thing we look at when we communicate with them. This goes double for pronunciation in other languages as well as English.

1

¹ <https://orcid.org/0009-0001-4381-7091>

Phone: +99891 5244966

2

² <https://orcid.org/0000-0001-9648-6372>

E-mail:

kamilka_9595@mail.ru

Phone: +998915568088

Failure to properly attend to pronunciation can lead to pupils' articulation apparatus being accustomed to inaccurate pronunciation, making it harder for them to retrain later on and resulting in non-English speech. Additionally, the meaning of the phrase is impacted by how correctly English is spoken. For instance, there is significance to the length, shortness, and sonority of vowels, as well as the deafening quality of consonants: *ship – sheep, send – sent, bed – bet*, etc. Since it is difficult to master all speech activities in a foreign language, including speaking and reading aloud, pronunciation training is a programming prerequisite. For a teacher, the first part of a foreign language student's first year is the most important as it sets the tone for the rest of their study [1].

Younger students typically begin studying English with considerable enthusiasm since it is a brand new topic to them and piques their curiosity. Maintaining this interest is the teacher's job.

One of the most significant issues with the English teaching style is the difficulty of acquiring pronunciation at the beginning of the language. Acquiring the accurate pronunciation of English sounds quite hard. The expression of the language's communication function is impossible without accurate pronunciation. Teaching kids to pronounce sounds the way native English speakers do is essential in the beginning. Knowing the speech apparatus's structure is a difficult methodological task that is necessary for teaching phonetics as a productive process. At this point, students find this information to be the most challenging, and it takes a lot of time and effort from both the teacher and the students. But if pupils succeed in this ability at the beginning with carefully planned minimum content, the time and effort invested will pay off. This level of motivation will also serve as a solid foundation for the development of other speaking activities [2].

MATERIALS AND METHODS / (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD).

Learning a new language from preschool age is special. This is made possible by the child's mental attributes, which include the natural mechanism of speech assimilation's plasticity, quick language memory, intensive cognitive process formation, the capacity to analyze and synthesize speech flows in various languages without confusing those languages and their modes of expression, a unique

imitation ability, and the lack of a language barrier. According to such scientists as I. N. Vereshchagina, I.A. Zimnaya, A.K. Markova, E.I. Passov, A.R. Luriya, V.A. Kan-Kalik and etc., a child's ability to speak, broaden his/hers perspective, and generally improve his/hers cerebral development are all enhanced by studying a foreign language.

DISCUSSION AND RESULTS (MUHOKAMA VA NATIJALAR). The major goal of teaching a kid a foreign language is to help him grow personally by exposing him to a new language and setting up the conditions necessary for him to better adjust to the multilingual and multicultural environment of today's world. Preschoolers' psychophysical makeup should be taken into consideration while teaching them a foreign language [3].

Each stage's training objectives and material were spelled out in detail. The primary goal of the first year of study is to progressively familiarize oneself with the phonetics and customs of Great Britain as well as the English language. Little songs, rhymes, counting books, and activities are taught in the school to help with this. The major goal of the second year of education is to get students ready for elementary school. Contact with the children's literature of the nation where the studied language is spoken expands one's understanding of the location, refreshes one's passive lexical stock, and deepens one's acquaintance with the phonetics of the English language.

The reasons behind children's successful acquisition of foreign language speech include: their younger age, which makes them more receptive to learning; their lack of a "language barrier", or fear of inhibition that keeps them from using their language skills even when they do; and their relative lack of experience speaking in their mother tongue. It also enables you to make practically every language lesson beneficial for communication, as it is a preschooler's primary activity [4].

The desire to learn and say a lot and limited language and speech experience (not knowing how much can be expressed with a small vocabulary) are two major contradictions that frequently arise at a later start of learning this subject. All of this allows for the optimal blending of the communicative needs and the possibilities of their expression in a

foreign language by children of a given age at an early age.

Children's development in preschool is viewed as a separate component of the contemporary educational paradigm and is implied to be a lifelong process. The curriculum that parents select for their child's further education should provide the foundation for the development of certain language skills and talents, in their opinion. Teachers lack consistent standards and learning models when it comes to the creation and application of pedagogical tools in the classroom. In this sense, it is evident that new initiatives and approaches to supplementary education are required if early language learning is to be successful.

“The topic of teaching foreign languages to kids starting at age six or seven has once again piqued the interest of philologists, educators, and parents. The beginning of the process of learning a foreign language should be moved to preschool education or grade 1 of secondary school, which is traditionally thought to be the most favorable periods for mastering a second language. This is because the society is not satisfied with the level of language training that secondary school students receive.” [5]

It is important to keep in mind that the idea of a child's language acquisition, which was prevalent until recently, served as the foundation for the psychological and pedagogical concepts that underpinned foreign language instruction in many nations. The hypothesis posits that a kid acquires a language by imitation of adult speech, occurring in an unintentional manner. To put it another way, no one breaks down a child's speech into digestible chunks, gives them speech samples, arranges them in a certain order, or explains grammar rules. Despite this, a normally developing child is able to master even the most complex grammar by the age of five or six, at which point they are able to construct independent statements and solve communicative tasks. By the time they are seven or eight years old, complex sentences and texts of significant length are included in their speech”. [6]

Furthermore, this idea holds that a child's remarkable capacity to imitate—which fades with time—allows them to acquire a second language in the same way that they learned their first: spontaneously and without understanding the rules.

The growth of the kid in a multilingual setting serves as evidence. However, imitation is not the primary method by which children learn languages in their early years. Rather, the ability to independently construct an utterance is the result of a child's extensive (unconscious) analytical work, which entails not so much imitation as it is breaking down and generalizing everything the child sees and hears in order to arrive at a set of rules that govern how the child expresses his unique ideas and intentions. All children go through the so-called supergeneralization period, irrespective of the particulars of their mother tongue. Words like “children”, “turned on the light”, “fish have no teeth”, and “comed”, “gone”, and “footies” in the speech of young native English speakers all imply that the child has learned a general rule (“this is how you should do when there are a lot”) and wants to follow it. The brilliant psychologist A.R. Luria argued in his study “Speech and intelligence in child development” that while a youngster may operate by analogy, every comparison involves generalization. [7]

The kid only recognizes phonemic, meaning-distinguishing oppositions of the native language system as relevant out of all the sounds he hears around him. When English fulfills the same social roles in a child's life as the first language—for example, the need to play with a foreign-speaking partner or communicate with an English-speaking grandmother—young children quickly learn hundreds of words by heart. This is because these similar psychological situations arise.

A youngster may really learn to speak English more quickly and effectively in these kinds of situations than an adult, and it's commonly believed that knowledge acquired throughout infancy is retained for life. However, if you focus only on one area of foreign language communication, you'll see that a kid's proficiency in that language disappears. After a prolonged period of time, this area disappears completely, leaving the youngster with virtually no proficiency in that language.

Adequate psychological and pedagogical planning of the teacher-student activities—or more accurately, their interactions—is necessary for the execution of these needs.

Language should be first and foremost seen at an early learning stage as a tool for shaping a child's personality, taking into consideration motivations, interests, and skills. The kid develops, grows, learns about the world and him, and masters all the spiritual treasure that the process of learning a foreign language may bestow upon them through conversation and language-related activities. Since early development is a requirement for future effective learning, it is just as practical as language proficiency itself. [8]

Therefore, developmental (priority), educational, cognitive, and educational should be incorporated into the curriculum of foreign language communication instruction from an early age. One way to formulate the goal of training in all areas is as follows:

The benefits of learning a foreign language include: - the child's mental development through the process; - the child's cognitive needs being met; - the child being motivated to learn the language further; - the child becoming an educated citizen of the world as well as his own country; - increasing the efficiency of language acquisition.

CONCLUSION (XULOSA). Preschoolers' learning contains a lot of unique characteristics. A child's understanding of what language "brings" is important, so learning should focus on the substantive aspects of learning—what to say, hear, and do—while also taking into account preschoolers' interests and meeting their communication and cognitive needs.

As a result, students' rejection of intentional memory of statements, dialogues, texts, and other materials is conditioned; they also develop their speech output, heuristics, and productivity; and their interest in educational, cognitive, and other activities is piqued.

LIST OF USED LITERATURE

1. Верещагина И.Н., Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях. – М.: Просвещение, 2000.
2. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Педагогика, 1991.
3. Маркова А.К. Формирование интереса к учению у школьников. – М.: Педагогика, 1986.
4. Пассов Е.И., Кузовлев В.П., Царькова В.Б. Учитель иностранного языка. Мастерство учителя. – М.: Просвещение, 1993.
5. Верещагина Е.М. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Просвещение, 2011.
6. Верещагина И.Н., Притыкина Т.А. Английский язык. Учебник для II класса школ с углубленным изучением английского языка. – М.: Просвещение, 1994. – 2-ое изд.
7. Лурия А.Р. Курс общей психологии. Мышление и речь. Лекции 7-12. М.: МГУ, 1970
8. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 2007.

OLAMNI YARATILISHI HAQIDAGI AFSONALAR

Raxmonova Mahbuba,

Toshkent amaliy fanlar universiteti O'zbek tili va adabiyoti professori

МИФЫ О СОЗДАНИИ ВСЕЛЕННОЙ

Рахмонова Махбуба, Профессор узбекского языка и литературы

Ташкентского университета прикладных наук

MYTHS ABOUT THE CREATION OF THE
UNIVERSERakhmonova Makhbuba, Professor of Uzbek language and literature,
Tashkent University of Applied Sciences

Annotatsiya: Mazkur maqolada olamni yaratilishi haqidagi afsonalar haqida ilmiy ma'lumotlar berib o'tilgan. Yaratilish afsonalari dunyo, insoniyat va koinotning kelib chiqishini tasvirlaydigan hikoyalardir. Odatda, yaratilish afsonalari kattaroq mifologik doiraning bir qismi bo'lib, ko'pincha ularni yaratgan madaniyatlarning qadriyatlarini, e'tiqodlari va muhitini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: kosmogoniy: koinotning paydo bo'lishini o'rganish yoki afsona, ilohiy xudolar, yaratilish jarayoni, g'ayritabiiy mavjudotlar, kosmik tuxum, koinot qadriyatlar.

Аннотация: В данной статье представлена научная информация о мифах о сотворении Вселенной. Мифы о сотворении мира — это истории, описывающие происхождение мира, человечества и Вселенной. Как правило, мифы о творении являются частью более широкой мифологической структуры и часто отражают ценности, убеждения и окружающую среду культуры, которые их создали.

Ключевые слова: космогония: учение или миф о происхождении Вселенной, божественные боги, процесс творения, ценности.

Abstract: This article provides scientific information about the myths about the creation of the universe. Creation myths are stories that describe the origin of the world, humanity, and the universe. Typically, creation myths are part of a larger mythological framework and often reflect the values, beliefs, and environment of the cultures that created them.

Key words: cosmogony: the study or myth of the origin of the universe, divine gods, creation process, supernatural beings, cosmic egg, values.

Kirish. Qadim zamonlardan beri insoniyat olamning, hayotning va o'zining kelib chiqishini yaratilish afsonalari orqali tushuntirishga harakat qilgan. Ramzlarga boy va ko'pincha ilohiy mavjudotlarni o'z ichiga olgan bu hikoyalar turli madaniyatlarning e'tiqodlari va qadriyatlarini haqida chuqur tushuncha beradi. Ularning xilma-xilligiga qaramay, ko'plab yaratilish afsonalarida mavjudlik va koinot haqidagi universal insoniy savollarni aks ettiruvchi umumiy mavzular va motivlar mavjud.

Ko'pgina yaratilish afsonalarida umumiy mavzulardan biri - bu ibtidoiy tartibsizlikdan kosmik tartibga o'tish. Bu rivoyatlarda koinot shaklsiz, xa-

otik vakuum sifatida boshlanadi, ko'pincha zulmat, suv yoki tubsizlik bilan ifodalanadi. Yaratilish harakati tartibni tartibsizlikka kiritishni o'z ichiga oladi, bu vaqtning boshlanishini va koinotning o'rnatilishini anglatadi. Masalan, yunon mifologiyasida dunyo Xaosdan boshlanadi, undan Gaia (Yer), Tar-tar (Yer osti dunyosi) va Eros (Sevgi) paydo bo'ladi. Ushbu asosiy mohiyatlardan dunyoning qolgan qismi va uning aholisi yaratiladi. Xuddi shunday, Bobil eposidagi Enuma Elishda xudo Marduk betartiblik yirtqich hayvoni Tiamatni mag'lub qiladi va uning bo'lingan tanasidan olamni yaratib, dastlabki tartibsizlikni tartibga soladi.

rahmonova@gmail.com
[ru](https://orcid.org/0009-0006-2422-799X)
[https://orcid.org/
0009-0006-2422-
799X](https://orcid.org/0009-0006-2422-799X)

+998 90 068 74 78

Yana bir keng tarqalgan motiv - bu potensial va koinotning tug'ilishini anglatuvchi kosmik tuxum. Hind mifologiyasida koinot osmon va yerga bo'lingan oltin kosmik tuxum - Hiranyagarbhadan paydo bo'ladi. Dunyo ota-onalari, birlashishi yoki ajralishi dunyoning yaratilishiga olib keladigan ibtidoiy mavjudotlar tushunchasi ham keng tarqalgan[1]. Yaratilish afsonalari ko'pincha insoniyatning kelib chiqishini o'z ichiga oladi, odamlar qanday yaratilganligini va ularning maqsadini tushuntiradi. Bu hikoyalar ko'pincha loy, yog'och yoki makkajo'xori kabi tabiiy materiallardan odamlarning yaratilishini tasvirlaydi.

Mesopotamiya mifi "Atrahasis" da odamlar ilohiy ruh bilan singib ketgan, o'ldirilgan xudoning qoni bilan aralashgan loydan yaratilgan. Ushbu rivoyatda odamlar va ilohiy o'rtasidagi bog'liqlik, shuningdek, marosim va ibodat orqali kosmosni saqlashda insoniyatning roli ta'kidlangan[2].

Yaratilish afsonalari ularning madaniy kontekstlarida chuqur ildiz otgan bo'lib, ular atrof-muhitni, ijtimoiy tuzilmalarni va ularga aytib beradigan jamiyatlarning qadriyatlarini aks ettiradi. Ular ko'pincha nafaqat kosmologik tushuntirishlar, balki, axloqiy va axloqiy saboqlarni yetkazuvchi asosli hikoyalar sifatida ham xizmat qiladi. Olamni yaratilish afsonalari inson tasavvuriga va turli madaniyatlarning borliqning kelib chiqishini tushunish usullariga bir oyna beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Koinotning yaratilishi haqidagi afsonalar mifologiya, madaniy antropologiya va dinshunoslik sohalarida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ular nafaqat turli xalqlarning dunyoqarashi va e'tiqodlarini aks ettiradi, balki ularning ijtimoiy tuzilishini, axloqiy qadriyatlarini va tarixini tushunish uchun kalit bo'lib xizmat qiladi. Yaratilish afsonalarini o'rganish uchun asos bo'lib, qadimgi matnlar, bitiklar va og'zaki an'analarni o'z ichiga olgan asosiy manbalardir. **Asosiy misollarga quyidagilar kiradi:**

- Enuma Elish (Bobil eposi);
- Ibtido (Injil);
- Popol Vuh (Maya);
- Gilgamish qo'shiqlari (Mesopotamiya);
- Qur'on (Islom an'analari);
- Teogoniya (Gretsiya).

Tadqiqot metodologiyasi quyidagicha:

TAMADDUN NURI / THE LIGHT OF CIVILIZATION ISSN 2181-8258
2024-yil, 5-son (56) Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal

Qiyosiy tahlil turli madaniyatlar miflarida umumiy mavzu va motivlarni aniqlash imkonini beradi. Ushbu yondashuv bizga turli xalqlar dunyoning yaratilishi haqidagi o'xshash g'oyalarni qanday izohlaganligini tushunishga yordam beradi. Yaratilish haqidagi miflarni tahlil qilib, ular ijtimoiy tartibni, axloqiy me'yorlarni va madaniy o'ziga xoslikni saqlashga qanday yordam berishini tushunishimiz mumkin.

Koinotning yaratilishi haqidagi miflarning aksariyati ibtidoiy tartibsizlikdan kosmik tartibga o'tish mavzusini o'z ichiga oladi. Bu motivni yunon mifologiyasida Xaos va Gaya bilan, Babil eposida Tiamat va Marduk bilan, Xitoy mifologiyasida esa osmon va yerni ajratib turgan Pangu bilan ko'rish mumkin. Dunyo daraxti osmon, yer va yer osti dunyosini bog'laydigan dunyo o'qining ramzi sifatida shimoliy xalqlar va qadimgi slavyanlarning afsonalarida uchraydi.

Natijalar. Afsona forscha so'z bo'lib, fantastika, sehr-jodu hamda hayotiy uydirmalar asos bo'lgan nasriy hikoyalar demakdir. Bu xildagi hikoyalar Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asarida *caw* so'zi orqali ifodalangan bo'lib, juda keng ma'noni bildiradi. Bu so'z devonda hikoya hamda qissa deb izohlangan. Afsonalarni tematik jihatdan uch xil turga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq. Birinchisi – xayoliy voqea va xayoliy qahramonlar haqida hikoya qiluvchi afsonalar, ikkinchisi – tarixiy voqea va tarixiy shaxslar haqida hikoya qiluvchi afsonalar, uchinchisi jang-noma tipidagi afsonalar yoki qahramonlik afsonalari[3]. Olamning yaratilishi haqidagi afsonalarni o'rganish natijalari turli madaniyatlarning dunyo va insonning kelib chiqishi haqidagi g'oyalardagi xilma-xillik va umumiy xususiyatlarni ochib beradi. Birlamchi va ikkinchi darajali manbalarni tahlil qilish turli madaniy kontekstlarda miflarning asoiy mavzulari, ramzlari va funktsiyalarini ochib berdi.

Olamni yaratilish afsonalarning vazifalari quyidagicha

1-jadval

Madaniyatlarda miflarning vazifalari	
Ijtimoiy vazifa	Diniy vazifa

Ijtimoiy funksiya- Yaratilish afsonalari ijtimoiy tuzilma va axloqiy me'yorlarni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ular dunyo va insonning kelib chiqishini tushuntiradi, odamlar va xudolar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatadi, shuningdek, xulq-atvor qoidalari va ijtimoiy normalarni belgilaydi. Bu miflar madaniy o'ziga xoslikning asosiy elementlari bo'lib, xalqlarga o'zlarining noyoblighi va tarixiy merosini tushunishga yordam beradi. Ular avloddan avlodga bilim va qadriyatlarni o'tkazib, ajdodlar bilan bog'liqlik va tuyg'ularni mustahkamlaydi.

Diniy funksiya- Yaratilish afsonalari, shuningdek, diniy vazifani bajaradi, dunyo va insonning ilohiy kelib chiqishini tushuntiradi, marosim va ibodat amaliyotlarini o'rnatadi. Ular odamlarga dunyodagi rolini va xudolarga bo'lgan munosabatini tushunishga yordam beradi.

Muhokama. Olamning paydo bo'lishi haqidagi keng tarqalgan va ko'pchilik tan olgan farazlardan biri - «Katta portlash» haqidagi tasavvurlarni ko'rib chiqamiz. Astrofiziklarning taxminiga ko'ra, katta portlashdan keyingi uch minut ichida harorat shu darajada yuqori bo'lganki, modda faqat elektron, proton va neytronlardan iborat bo'lgan. Moddaning harorati va zichligi tez sur'atlar bilan kamayib borgan, natijada faqat yengil elementlar - vodorod (75%) va undan geliy (25%) sintez bo'lgan. Katta portlashdan so'ng taxminan 20 minutlar o'tib, yulduzlarda qolgan elementlar sintez boia boshlagan va hozirgi Olamning tarkibi hosil bo'lgan. Olamning birlamchi moddasi sochilishi tufayli koinot kengayib borgan, ko'plab to'plamlar hosil bo'lgan va ular oxir-oqibat galaktikalarni tashkil etgan. Galaktikalar Olam kengayishi boshlangandan so'ng 3 mlrd. yil o'tib neytrin gazlar bulutlari to'plangan joylarda tashkil topa boshlagan. Bu to'plamlarda 1040 t modda yig'ilganda moddalarning ikkita qarama-qarshi tomonga siqilishi boshlangan. Astronomlar galaktikalarning ellipsimon, spiralsimon, linzasimon, noto'g'ri shakldagi turlarini ajratishadi. Olamda hozirgi kunda 1014 Galaktika mavjud. Bizning galaktika Somon yo'li spiralsimon ko'rinishga ega. Uning tarkibida 200 milliard yulduz mavjud[4].

Hozirgi astrofizik va kosmogonik ma'lumotlarga asosan, Quyosh tizimi 4,7-5,0 milliard yil avval paydo bo'lgan. Quyosh tizimining paydo bo'

lishi quyidagi jarayonlardan boshlangan deb ta'kidlanadi. Yulduzlararo moddaning quyulashishi va sovuq sayyora tumanligidagi o'ta yangi yulduzni portlashi natijasida hosil bo'lgan to'lginning ta'siri ostida, ushbu modda siqilib nihoyatda katta disk shaklini olgan. Bu diskning juda katta qismi (99,2%) uning markaziga to'g'ri kelgan. Bu markazdagi birlamchi modda keyinchalik yosh yulduz - Quyoshning paydo bo'lishiga olib kelgan. Keyingi o'rinlarda biz tabiatda sodir bo'ladigan har qanday hodisalarni ilohiylik bilan bog'lash tafakkuriga to'xtalib o'tamiz. Inson o'z ibtidosidan boshlab mifologik nuqtai nazarni ilgari surgan. Chunki insonning tafakkuri darajasi rivojlanmagan edi. Lekin biz intuitive va ezoterik (sirli bilim) bilimlarni ham rad eta olmaymiz. Xususan, Gegel shunday yozadi: «Sharqda, ayniqsa, Hindistonda G'arbdagi kabi oliy Haqiqatning tabiatini intellekt orqali aniqlashga harakat qilganlar».

Antik davr va o'rta asr adabiy muhitida ham teologik mafkura hukmron bo'ladi. Masalan, Gesiodning «Teogoniya», Gomerning «Illiada», «Odiseya» kabi mifologik asarlarida olamning paydo bo'lishi quyidagicha tushuntiriladi: eng birinchi bor bo'lgan narsa bu abadiy, tubsiz, cheksiz qorong'ulik - kaosdir. Shu tarzda yorug'lik olam uzra ziyo tarata boshlagan, tun va kun almashinuvi qaror topgan va h.k. Xuddi shunday rivoyatlar Hind, Xitoy, Qadimgi O'rta Osiyo, Bobil, Misr mifologiyalarida ham bor[5].

Xulosa. Tadqiqot natijalari ushbu qadimiy rivoyatlarni chuqur tushunish uchun qiyosiy tahlil, strukturalizm, funksionalizm va germenevtika usullarini birlashtirgan fanlararo yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Abidov, D.Atabayev. Yer fizikasi., -T: «Fan va texnologiya», 174 b
2. Tuzuvchi G.Sultanova «Falsafaga kirish» o'quv-uslubiy majmua. – S: 271 b.
3. Sobitova, T. (2020). Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda xalq og'zaki ijodining o'rni. Тил ва адабиёт таълими, 5(5), 26.
4. Akilova K. Abdurahmonov I. Tasviriy san'atda afsonalar va rivoyatlar. –T.: , 2016. 39-52-betlar.
5. Masharipova Z. O'zbek xalq og'zaki ijodi. –T.:, 2007. 3-bet.

АЛИШЕР НАВОИЙ ҒАЗАЛЛАРИДА КИЙИК ОБРАЗИ ТАЛҚИНИ

Хасанова Лайло Фирдавсиевна¹,
Тошкент Давлат ўзбек тили ва адабиёти университети
докторанти

Аширова Маҳбуба Фирдавсиевна²,
Тошкент амалий Фанлар университети "Чет тиллар"
кафедраси катта ўқитувчиси

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ОЛЕНЯ В ҒАЗАЛЯХ АЛИШЕРА НАВОИ

Хасанова Лайло Фирдавсиевна¹,
¹Докторант Ташкентского государственного
университета узбекского языка и литературы Узбекистан

Аширова Махбуба Фирдавсиевна²,
²Старший преподаватель кафедры «Иностранные языки»
Ташкентского университета прикладных наук,

INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE DEER IN ALISHER NAVOI'S GHAZALS

Khasanova Laylo Firdavsievna¹,
¹Doctoral student of Tashkent State University of Uzbek
Language and Literature Uzbekistan

Ashirova Makhbuba Firdavsievna²,
²Senior teacher of the "Foreign Languages" department,
Tashkent University of Applied Sciences

Аннотация: Ушбу мақолада Алишер Навоийнинг “Хазойин ул-маоний” куллиётига кирувчи ғазалларда ифода этилган, кийик, жайрон, газол, оху каби образларнинг мазмун-моҳиятини шарҳлашга кенг ўрин берилган бўлиб, бунда мазкур сўзларнинг ўзаро муносабати, этимологиясидан тортиб шоир шеърятисида юкланган маъно нозикликлари кенг тарзда ёритиб беришга интилган. Алишер Навоий лирикасида мазкур образдан қай даражада фойдаланган, деган саволга жавоб топишингизга қўмакчи бўлади, деган ниятимиз бор.

Калим сўзлар: Алишер Навоий лирикаси, мажозий образлар, кийик, оху, жайрон, газол, кўнгил, кўз, тасаввуф, тавҳид гоҳиси.

Аннотация: В данной статье большое место отведено трактовке смысла и сущности таких образов, как олень, джейран, газель, оху, выраженных в газелях сборника Алишера Навои «Хазайин уль-Маони», который стремился осветить. Надеемся, что это поможет вам найти ответ на вопрос, насколько Алишер Навои использовал этот образ в своих текстах.

Ключевые слова: лирика Алишера Навои, образные образы, олень, сердце, глаз, мистика, идея теvhида.

Annotation: In this article, a large place is devoted to the interpretation of the meaning and essence of such images as deer, goitered gazelle, gazelle, oхu, expressed in the ghazals of Alisher Navoi's collection “Khazain ul-Maoni”, which he sought to illuminate. We hope that this will help you find the answer to the question to what extent Alisher Navoi used this image in his texts.

Key words: Alisher Navoi's lyrics, figurative images, deer, heart, eye, mysticism, the idea of tevhid.

¹ <https://orcid.org/0000-0002-5242-0918>

¹ hasanovalaylo12@gmail.com

² <https://orcid.org/0009-0002-1355-6828>

² mfashirova@gmail.com

Кириш.

Шарқ мумтоз адабиётида оху, кийик, жайрон, ғазол каби образлар тез-тез истифода этилганлигига кўзимиз тушади. Мазкур образнинг бадиий адабиётда тутган вазифаси қандай? Бадиий адабиётдага салмоғи қай даражада? Шу каби саволларга жавоб бериш мақсадида Алишер Навоийнинг “Хазойин ул маоний” куллиёти мисолида тадқиқ этамиз.

Адабиётлар таҳлили ва метод.

Мазкур образларнинг мазмун-моҳиятини ўқувчига талқин қилишда герменевтик, комплекс ёндашув, тизимли-функционал ёндашув, қиёсий таҳлил, анализ, синтез каби методларга таянган ҳолда ёритиш мақсад қилинди. Шу маънода мазкур образларнинг ўрганилиши масаласига кенгроқ тўхталиниб, олимлар қандай қараш ва фикрларни илгари сурганлигига аҳамият берилди. Шунингдек, олимларнинг қарашларида акс этмаган талқин ва таҳлил берилишига ҳаракат қилинди.

Мадвалиев таҳрири остида чоп этилган изоҳли луғат [18]ида бу кийик, жайрон, ғазол ва оху сўзлари ўзаро синоним эканлиги қайд этилган. Тилшунос олим Бахтиёр Абдушукуров “Алишер Навоий асарларидаги зоонимлар” номли мақоласида кийик, ғазол, оху каби сўзларнинг этимологияси бўйича қизиқарли маълумотлар тақдим этган [1, 218]. Унга кўра, жайран туркий, оху форсий, ғазол арабчадан олинган. Адҳам Жебакжиўғли тасаввуф терминлари луғатида оху кўз [19, 208] ва ғазоли раъно [21] га таъриф бериб ўтади. Шунингдек, Низомиддин Маҳмудов ва Дурдона Худойберганава томонидан яратилган ўхшатишлар луғатида ҳам кийик, оху ҳақида маълумотлар берилганлигини кўришимиз мумкин. Бунда кийик образи чакқон, хушёр, беозор, учқур, учмоқ, жуда тез ҳаракатланмоқ; хуркак, хуркмоқ маъноларни [7, 113], оху чакқон, тутқич бермас, учмоқ, елмоқ, енгил ва тез ҳаракат қилмоқ, хуркак нозик (асосан аёллар назарда тутилади) маъноларини [7, 169] ифода этиши келтирилган.

Алишер Навоий ўзи “Насойим ул муҳаббат” асарида Амир Хусайний билан боғлиқ ривоятни келтирар экан, кийик билан боғлиқ воқеа сабаб, кийикнинг сўзлари билан

тавба қилиб, тариқат йўлини тутганлигини ҳикоя қилади [2, 461]. Азиз Қаюмов “Нодир саҳифалар” асарида кийикларни мазлумлар рамзи [3, 15] сифатида келтиради, бошқа ўринда Юнус пайғамбарнинг кийикни эмизиши билан боғлиқ ривоятни келтириб ўтади [3, 58], Мақсуд Шайхзода ўз асарида кийикларни оддий халқ сифатида талқин қилиб, унга арслонларни зидлаштирган [15, 43]. Олим Шарофиддинов “Алишер Навоий” номли китобида кийиклар Қайснинг овунчоғи ва ҳамдамига айланганлигини айтиб ўтади [16, 154]. Содиржон Эркинов ўзининг китобида Фарҳоднинг кийиклар ва ваҳшийлар билан бўлган муносабатини Сулаймонга ўхшатади [17, 133]. Сирдарё Ўтанова ўзининг монографиясида ёрнинг кип-қизил кўзларини лозорда ағанаётган кийикка ўхшашини келтириб ўтади [4, 200]. Нусратулла Жўмахўжаев мақоласида маъшуканинг кўзини охунинг гўзаллиги, хуркаклиги ва ўйноқилигига ишора қилади. Матназар Абдулҳаким ҳам худди байтнинг талқинини келтиради. Унга кўра, оху – бокиралик, юввошлик рамзи [9].

Муҳокама.

*Кўзунг Хўтан кийигидур, юз узра холларинг
Магарки нофасидин мушк сочти ул оху.*

Асосан, кўз истилоҳи билан биргаликда қўлланиладиган бу образда қандай маънолар яширинган? Тасаввуф луғатларида илоҳий файзнинг манбаси, ҳаққа етишган комил орифнинг қалби, ҳаёт чашмаси, оби ҳаёт, илоҳий маърифатнинг манбаси ва асоси [21]. Тасаввуфда кўз – ҳаққа етишган ориф.

Нофа тасаввуфга кўра, валиларнинг мушк каби хуш бир ҳид таратиши, бу ҳид қўлланган нарсаларига ҳам юқади. Валиларнинг жисми ва кўмилган тупроқлари ҳам кучли хушбўй таратади. Бу ҳид ҳазрат Ёқубнинг Мисрдан Ҳазрат Юсуфнинг исини, Ҳазрат пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) Вайсал Қаранийнинг исини Ямандан олишига имкон, деган маънавий бир ҳид сифатида талқин этилади. Байт мазмуни кўзинг – Хўтан кийиги, юзингдаги холлар оху нофасидан мушк сочган ҳолатига ўхшайди. Маъшуқа – ҳаққа етишган ориф, ўша ноёб маънавий ҳид билан боғлиқ ҳодиса

оҳунинг нофасидан мушк сочилган ҳодисага менгзалган. Ёрнинг юзидаги холлари мушк сочган нофани эслатади. Шу тарзда Алишер Навоий бадиий воситалардан моҳирона фойдаланиш орқали гўзал санъат намунаси яратишга эришади.

*Кўзунг Чин газолию остида холи,
Анинг нофасидин топиб мушки Чин ҳам
Бу ерда Чин газоли кўзга менгзалади.*
Унинг нофаси эса кўз мардумига ўхшатирилганлигини кўришимиз мумкин. Юқоридаги каби бу ўринда ҳам хол ва нофа ўзаро қиёсланади.

*Ун чекармен шиқ аро, бир наргиси жоду
кўруб,
Баглаган итдекки, фарёд айлағай, оҳу кўруб,*
Тасаввуфда наргис кўз солиқнинг юксак даражасининг сир тугилиши. Баъзан вали эканлигини ўзи билади, халқ билмайди ва аксинча, баъзан халқ билади, ўзи билмайди. Фарёд эса ўзини унутиб, баланд овоз билан Аллоҳга илтижо қилиши. Байт мазмуни оҳуни кўриб фарёд қилган ит каби бир наргис кўзлини кўриб ун чекарман. Аллоҳнинг дўстини зотни кўриб, Аллоҳга илтижо қиламан. Худди оҳуни кўриб фарёд қилган итдек, яъни оҳу – Аллоҳга яқин зотни кўриб, Аллоҳга илтижо қилган, солиқ сингари.

*Гар кўнгул оҳу кўзунг олдида лойиқ бўлмаса,
Итларингга бўлсун, эй шўхи ситамгорим,
фидо.*

Оҳу кўз – тасаввуф адабиётида Аллоҳнинг Саттор сифати билан қўлланган қулларининг барча гуноҳларини кечириши, унга қайси хатоларни қилганини ишора бериши. Бу қулига хайрлиси учун жамолининг тажаллиси, Аллоҳнинг унга бўлган лутф ва инояти дейилади тасаввуф луғатида [21]. Байт мазмуни: агар кўнгил оҳу кўзинг олдида лойиқ бўлмаса, эй шўхи ситамкорим, итларингга фидо бўлсин. Демакки, *агар кўнгилим сени кечиришинг учун лойиқ бўлмаса итларингга бўла қолсин бундай кўнгил* дейилади. Тасаввуфда ўзини-ўзи маломат қилиши ва доимо хокисор бўлиш тариқатнинг асосий хусусиятларидан саналади. Бундаги солиқнинг мазкур кайфияти қалбнинг тафтиш қилиш ҳамда тозартиришга бўлган истагидан юзага

келади. Тасаввуфда асҳоби қаҳф билан боғланувчи ит Қитмир истилоҳи билан ҳам ифодаланиб, сўфи бўлмагани ҳолда суфийлар орасидан ўрин олган зотга нисбат берилади. Кўнгил эса тажалли ойнаси, Унинг исми ва сифатлари энг мукаммул шаклда тажалли этадиган жой сифатида талқин қилинади. Шунингдек, комил инсонни ҳам назарда тутаяди. Агар менинг сенинг ризолигинг учун қилган ҳаракатларим кечиришинг учун бўлмаса, суфийлар орасида ўрин топган зотлар учун фидо бўлсин, деган мазмунни ифодалайди. Солиқ бир итнинг садоқати билан шайхларнинг эшигидан кутишни ва увлашни шараф деб билган. Тасаввуф луғатида Баҳовуддин Нақшбанд Абдуқодир Ғилонийнинг қабрига шундай ёздиртирган: Агар ҳаққа яқин бўлишни истасанг., пирларнинг эшигида ити бўл” дейилади [20, 315]. Назаримизда, сулук босқичида йўлда бораётган инсоннинг муайян бир ҳолда эканлигини акс эттиради. *Ҳажр даштида кўзи сори борур шайдо кўнгул,
Телба сахро сайрида борган кеби оҳу сари.*

Кўз тасаввуфда бир нарсанинг Аллоҳнинг илмидаги сурати, моҳияти. Кўринишидан аслияти, моҳияти бошқа бўлган нарса. Аллоҳнинг ҳар нарсани кўриш-билиш сифатига ишора қилади. Телбалик ҳақнинг ошиқларини ҳақдан бошқа бир нарса билан машғул бўлмаслиги, илоҳий ишқдан сармаст бўлиш, телба бўлмагани ҳолда телба каби кўринишлари. Яна бошқача айтганда ошиқнинг ишққа етиши ҳамда нафсининг устидан ҳоким бўлиши. Кўз ҳаққа етишган орифнинг қалби. Демак, комил қалбга интилаётган кўнгилнинг ҳажрда чеккан дардлари, оҳу – маъшуқа, комил инсон. Илоҳий ишқдан сармаст кўнгилнинг комиллик сари йўли шу тарзда гўзал ифода этилади.

*Тонг йўқки, кўзунг бўлса кўнгул бирла мулоиб,
Мажнунга ажаб йўқ, агар оҳу била ўйнар.*

Ажаб эмаски, кўзинг кўнглим билан ўйнашса, Мажнун оҳу билан ўйнаганини нима ажабланарли жойи бор. Нусратулла Жумаҳўжа мазкур байтни талқин қилар экан, маъшуқанинг кўзи оҳуиники сингари гўзал, хуркак, ўйноқи эканлигини айтиб ўтади [9, 317]. Кўзнинг ҳаққа етган комиллигини ҳисобга олсак, кўнгилнинг унга интилишида ҳеч ажаб-

ланарли ўрин йўқ. Жунуннинг оху (маъшука) билан ўйнашганида не ажиблик бор. Демакки жунунлик тавҳид йўлида жидду жаҳд қилган зот маъносини билдирар экан, унинг Аллоҳдан бошққа ни хаёли бўлиши мумкин. Шу каби:

*Навоийдек агар нафс итлигидин қилмагаймен
рам,*

*Қачон гардун манга ром айлагай раъно
газолимни.*

Қачон тақдир менга раъно ғазолимни ром айласа – унга мафтун бўлсам, Навоийдек, нафс итидан чўчиб қочмас эдим. Яъники, илоҳий ишқдан сармаст бўлган солиқнинг тавҳид ҳолига келишиамда унга нафснинг қутқу солиш ҳавфи йўқолиши шу тарзда байтларга сингдирилган.

*Бил, Навоийки, гизолингча эмас,
Чин гулистонида оху раъно.*

Тасаввуф китобларида оху раъно азалий ишқ сифатида талқин этилади. Шу маънода бу байтда Навоий Хўтан оҳусининг ғазаллиги Навоийнинг оҳусича эмаслигини, унинг гўзаллиги нақадар бетакрор ва бениҳоя эканлигини ифода этади. Яъники Навоий ўз қалбидаги ишқнинг чегарасини шу тарзда тасвирлайди.

*Асру ваҳшийдур менинг мушкин гизолим, эй
кўнгул,*

Чин кийиги гўйиё бермиш анга туққонда сут.

Худди шу каби мана бу байтда ҳам Навоий Хўтан оҳусини қаламга олади. Унинг ғазолининг тутқич бермас эканлиги, жуда ҳам аямас эканлиги гўё унинг туғилганида оҳусига Чин оҳуси сут бериб озилантиргандек дейди.

*Лолагун тўн ичра, ё раб, ул газоли Чин эрур
Ё кўзумнинг мардуми қон ёш ила рангин эрур.*

Бошқа бир ўринда лирик қаҳраман Чин ғазолининг лолугун тўн ичида эканми ёки ошиқнинг кўзи қорачиғи қонли ёш билан рангланганми билмоқ ситагида иккиланади. Тасаввуфда лола маърифатларнинг натижаси бўлган томоша. Севгилининг, ошиқнинг яралаган, гул рангли чехраси. Лола билан Аллоҳнинг, абжад ҳисоби билан рақам қиймати 66 ни ифода этганлиги учун Аллоҳнинг ва унинг бирлигининг ва гўзаллигининг рамзи сифатида қаралади.

Натижалар.

*Жоми заррин тутки, бўлмас меҳр кўргузмак
била,*

*Кимсага заррин гизоли чархи кажрафтор
сайд.*

Ғазалга яна ҳам бошқа маънолар сингдирилганлигини кўришимиз мумкин. Масалан, шоир бу ўринда заррин ғизоли – куюш маъносини ифода этади.

*Фано йўли кийикни айла сайд, шер эрсанг
Ки, даҳр жийфасини жўстужў қилур итлар.*

Ушбу байт адабиётшунос олим Нурбой Жаббуров томонидан гўзал шарҳланган бўлиб, фано йўлининг кийигини овламоғи – ўзликдан кечиш йўлида бамисоли тутқич бермас кийикдай мақсадга эришиш имконини бермайдиган тўсиқларни мардонавор енгиб ўтмоғи зарур, дея изоҳ беради [22]. Байт мазмунини эса шундай келтиради: Ҳазрат Навоий мазкур қудсий ҳадис мазмунига ишора қилиб, дунё ўлимтиги итларнинг ўлжаси эканини таъкидлар экан, камолотга эришмоқчи бўлган инсон этагини ўлакса билан булғамаслиги, дунёпарастликдан баланд турмоғи зарурлигини уқтиради. Чунки барча гуноҳ ишлар, инсонни тубан даражага туширувчи жами жиноятлар дунёпарастликдан, дунё молига ҳирс қўйишдан келиб чиқади [22].

*Қомати ҳажрида ҳар ён ёрадин қонлиг кўнгул
Бир кийикдекдурки, ўқ захми била бўлмиш
фигор.*

Бошқа бир ўринда шоир кўнгли ва кийикни бир-бирига ўхшатади. Ҳажрдан яра бўлган кўнгилни ўқ захридан фигур бўлган кийикка менгзади.

*Белинг сарриштасига мубтало бўлгон кўнгул
сайди,*

*Кийикдекдурки, маҳкам айламиш йўлин камар
ҳар ён.*

Ушбу байтда ҳам кўнгил ва кийикнинг бир-бирига ўхшатирилганлигини кўрамиз. Айнан бу ўринда ёрнинг сочига ошиқ бўлган лирик қаҳрамон кўнгли ҳар томондан камар бойланган кийикдек эканлиги ҳусни таълил санъати орқали тасвирланади. Зулф тасаввуфда ҳар кимсанинг етиша олмайдиган ғайб олами, Ҳақнинг зоти ва моҳияти. Қоронғулик (қора соч) қанчалар мажҳул бўлса Ҳақнинг зоти ҳам

шунчалар мажхул. Шу тариқа солиқнинг муайян ҳолга келиши гўзал бўёқларда чизиб берилди.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, Алишер Навоий лирикасида кийик, оху, ғазол ва жайран кабилар мазмунан синоним бўлиб, бу образга юкланган маъно катта салмоққа эга.

Асосан, жайроннинг кўзининг гўзаллиги, ўзининг хуркак ва чопқир эканилиги шеърятда мажозий мазмунни теран ва таъсирли бўлишига асос бўлган. Алишер Навоий шеърларида кийик образи кўз концепти билан ёнма ён санъат ҳосил қилишга хизмат қилади.

Яна бу образнинг шеърларда қуёш ва кўнгилга ўхшатилишини ҳам учратишимиз мумкин. Бу тасвирларни тасаввуф ғоясини акс эттиришда, маъно нозикликларини кўнгилга сингдириш учун яратилган гўзал, таъсирчан ифодалар сифатида қабул қилишимиз мумкин.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. “Алишер Навоий ва XXI аср”: мақолалар тўплами; / масъул муҳаррир Ш. Сироҷиддинов. – Т.: Tamaddun, 2017. – 316 б.
2. Алишер Навоий. Насойимул-муҳаббат. МАТ. 20 жилдлик. Ж. 17. -Т.:Фан-2001. -Б.461.
3. Истиклол даври ўзбек навоийшунослиги: 30 жилдлик / Азиз Қаюмов: Нодир саҳифалар; Суйима Ғаниева: Навоий насри нафосати; Навоий ёдга олган асарлар; нашрга тайёрловчилар О. Давлатов, Д. Юсупова; Алишер Навоий номидаги халқаро жамоат фонди. Т.: TAMADDUN, 2022. 348 бет;
4. Истиклол даври навоийшунослиги: 30 жилдлик / Зухра Мамадалиева: “Лисон ут-тайр” образлари: рамз ва мажоз олами; Сирдарёхон Ўтанова: Алишер Навоий ғазалиётида ранг символикаси; София Жумаева: Алишер Навоий шеърятда рамзий рақамлар талқини; нашрга тайёрловчилар О. Давлатов, Д. Юсупова; Алишер Навоий номидаги халқаро жамоат фонди. – Т.: TAMADDUN, 2022. – Б. 200
5. Қуръони Карим (Аловиддин Мансур таржимаси), 2004. <http://forum.ziyouz.com/index.php?topic=160.0>
6. Маллаев Н. Алишер Навоий ва халқ ижодиёти. Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. 384 б.

7. Махмудов Низомиддин. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли лугати / Н. Махмудов, Д. Худойберганаева. – Тошкент: «Маънавият», 2013. –Б. 113.

8. Муллаҳўжаева К., Алишер Навоий ғазалиётида тасаввуфий тимсол ва бадиий санъатлар уйғунлиги, ф. ф. н. даражасини олиш учун диссертация, Т., 2005.

9. Навоий ғазалиёти талқинлари [Матн]: тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Н. Жумаҳўжаев. – Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ, 2018. – 384 б.

10. Навоий, Мукамал асарлари тўплами. (бешинчи жилд), Т.: Фан, 1990

11. Навоий, Мукамал асарлари тўплами. (олтинчи жилд), Т.: Фан, 1990 5.

12. Навоий, Мукамал асарлари тўплами. (тўртинчи жилд), Т.: Фан, 198

13. Навоий, Мукамал асарлари тўплами. (учинчи жилд), Т.: Фан, 1988

14. Хасанова Лайло Фирдавсиевна (2021). Interpretation of dog image in Badoe'u-l-bidoya // Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, Volume 2021, Issue 4, 8-1-2021

15. Шайхзода Мақсуд. Асарлар. 6 томлик. Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. Т. 4. Ғазал мулкининг султони. (Алишер Навоий ҳақидаги тадқиқот ва мақолалар мажмуаси). Нашрга тайёрловчи Н. Маллаев. 1972. 372 б.

16. Шарафиддинов Олим. Алишер Навоий. (Ҳаёти ва ижоди). Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Ш. Абдуллаева. Муҳаррир Раҳмат Мажидий. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти. 1971. – 192 бет.

17. Эркинов Содир. Навоий «Фарҳод ва Ширин»и ва унинг қиёсий таҳлили (Масъул муҳаррир С. Ғаниева). Т., «Фан», 1971. 276 бет

18. Ўзбек тилининг изоҳли лугати: – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006.

19. Ҳомидий Ҳамиджон Тасаввуф алломалари. – Т.: «Шарқ». 2004. – 208 б.

20. Süleyman Uludağ Tasavvuf terimleri sözlüğü, İstanbul.– 1995

21. https://www.academia.edu/7602562/TASA_VVUF_TER%C4%B0MLER%C4%B0_VE_DEY%C4%B0MLER%C4%B0_S%C3%96ZL%C3%9C%C4%9E%C3%9C

22. <https://t.me/nurboyjabborov/38>

ОТНОШЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ РУССКИХ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ К РАЗЛИЧНЫМ ЧАСТЯМ РЕЧИ

Худойбергенова Насиба Маримбоевна

*Урганчский Государственный университет, факультет Узбекской филологии кафедре
Русского языка и литературы*

THE RELATION OF MODERN RUSSIAN NUMERALS TO VARIOUS PARTS OF SPEECH

Khudaybergenova Nasiba Marimboevna

Urgench State University faculty of Uzbek language chair of Russian language and Literature's

HOZIRGI KUNDA YANGI RUS TILI SONLARINING HAR-XIL SÓZ TURKUMLARIGA MUNOSABATI

Xudoybergenova Nasiba Marimboyevna

Urganch Davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti "Rus tili va adabiyoti" kafedrası

Аннотация: Статья рассматривает спорные вопросы о грамматическом статусе чисел в русском языке, выделяя основания для их имен и объема. Автор подчеркивает концептуальный аспект определения частей речи в научных дискуссиях о числительных, рекомендуя избегать экстремальных точек зрения.

Ключевые слова: количественность, числительное, квантитатив, морфо- синтаксис, категория числа существительных, лексема.

Abstract: The article examines controversial issues about the grammatical status of numbers in the Russian language, highlighting the grounds for their names and volume. The author emphasizes the conceptual aspect of defining parts of speech in scientific discussions about numerals, recommending avoiding extreme points of view.

Key words: quantification, numeral, quantitative, morpho-syntax, category of the number of nouns, lexeme.

Annotatsiya: Maqolada rus tilidagi raqamlarning grammatik holatiga oid munozarali masalalar ko'rib chiqiladi, ularning nomlari va hajmi uchun asoslar yoritiladi. Muallif raqamlar haqidagi ilmiy munozaralarda nutq qismlarini aniqlashning kontseptual jihatiga urg'u beradi, ekstremal nuqtai nazarlardan qochishni tavsiya qiladi.

Kalit so'zlar: miqdor, son, morfosintaksis, ot son kategoriyasi, leksema.

Общий акцент делается на значимости концептуального аспекта в определении статуса числительных и необходимости рассмотрения их функциональности и семантики в контексте использования языка.

В отечественном языкознании вызывают споры вопросы, касающиеся категориально-грамматического статуса наименований чисел, оснований для выделения их имен, а также объема данной лингвистической категории. Очевидно, что научные дискуссии о статусе

числительных обязательно вовлекают концептуальный аспект определения сути частей речи.

Избегая экстремальных точек зрения, связанных с излишней формализацией или лексикализацией концепции частей речи, вопрос обычно разрешается в рамках традиционного или коммуникативного синтаксиса. В первом случае части речи определяются как морфологически однородные классы слов (с возможностью

лексико-грамматических вариаций на основе общности категориального значения), объединенные схожими синтаксическими позициями в предложении. Во втором случае – это разряды слов, объединенные общей семантической функцией в высказывании.

Лингвисты обычно не обсуждают вопрос о том, представляют ли собой составные числительные синтаксические конструкции или формы слова. В [1] отмечается, что составные числительные формируются из нескольких слов (двух и более), где каждое из этих слов само по себе может быть как простым, так и сложным числительным [1, 574]. Замечается заметное противоречие между термином и его определением, выявленное Л.Д. Чесноковой: по ее наблюдениям, слово, которое является числительным, формируется из двух и более слов, в то время как числительное состоит из отдельных числительных [2, 58-59]. Естественно, замена термина «составное числительное» на что-то вроде «составные названия чисел» могла бы устранить терминологическое затруднение, однако не решала бы вопроса о специфике семантических и формальных взаимосвязей между компонентами таких конструкций, которые функционально и семантически не отличаются от простых или сложных числительных.

В русской грамматике числительное определяется как лингвистическая категория, которая указывает на количество и выражает это значение через морфологические категории падежа (последовательно) и рода (непоследовательно) [3, с. 573]. В данном определении утверждается, что числительными считаются только те слова, которые выражают количественное значение с использованием определенного набора грамматических категорий. По мнению А.А. Реформатского, слова, такие как «тысяча», «миллион», «миллиард» и т. д., не могут быть рассмотрены как числительные, прежде всего из-за их способности иметь форму во множественном числе [4, с.77]. Подчеркивание

формальных (морфологических) характеристик служит основанием для того, чтобы некоторые термины, обозначающие абстрактные числа (например, «один», «тысяча», «миллион», «миллиард» и так далее), не признавались именами числительных.

Тот факт, что слова с числовым значением представляют собой сочетание абсолютно различных по грамматическим характеристикам слов [5, с.109]. О.П. Суник утверждает, что в любом языке отсутствует часть речи, соответствующая числительным. Это обосновывается тем, что общеграмматическое значение числа (количества), которое могло бы находиться в общем ряду с общеграмматическими значениями предметности, статического признака предмета, его динамического признака и признака этих признаков, отсутствует и, вероятно, не может существовать ни в одном языке. По мнению Суник, абстрактная категория числа, подобно категории «местоименности», всегда представлена в одной из разновидностей перечисленных общеграмматических значений [6, с. 111].

Стремление классифицировать имена числительные как формальный лингвистический класс слов обусловлено попыткой выделить эту часть речи на основе синтаксических критериев: «Следует выделить слова, обозначающие количество, как особую категорию. Они выражают абстрактное понятие числа, а их формальным признаком является особый тип сочетания с существительным, к которому относится слово, передающее количество...» [7 с. 88–89]. Также отмечается, что числительные не могут иметь адъективного определения, что выделяет их из всех существительных, включая слова с аналогичным набором грамматических признаков, таких как «листва» и «студенчество» [8, с. 97–100].

Определение класса слов с числовым значением как особой части речи, обладающей семантическим обоснованием,

противопоставляется морфосинтаксической категоризации имен числительных. По мнению М.И. Стеблина-Каменского, осознание числительного как такового происходит не из-за наличия у него специфического грамматического значения «числительности», которое становится ясным благодаря его морфологическим и синтаксическим характеристикам, выступающим внешним проявлением данного грамматического значения. Скорее, числительное осознается как таковое из-за своего лексического значения, представленного числом: «Числительное всегда является словом, обозначающим количество» [9, с. 27].

Определение имен числительных как функционально-семантического класса позволяет, например, трактовать слова «тысяча», «миллион» и т. д. как числительные на том основании, что они, подобно другим обозначениям чисел, способны использоваться в выражениях абстрактного математического подсчета, в отличие от существительных типа «десяток» или «сотня».

Необходимо рассмотреть, какие новые аспекты содержания появляются у лексем, помимо их частных грамматических значений, когда они включаются в речь. Самостоятельные части речи представляют собой лексем, которые принимают в речи определенную семантическую форму, выражающую специфический способ осмысления содержания, соответствующий коммуникативным задачам говорящего, логической концептуализации и актуализации. В контексте речи «лексическое и категориальное грамматическое значения обладают органическим единством, взаимопроникновением, они взаимосвязаны как разные аспекты одной смысловой единицы (мыслительного сегмента)». При этом лексическое значение предстает как содержание данной единицы, в то время как категориальное значение части речи служит ее семантической формой [10, с. 85–86]. Явно, при схожем семантическом содержании слова разных частей речи отличаются в том, как они

представляют это содержание, другими словами, своим способом осмысления [10, с. 94].

Одна и та же лексема может иметь различные семантические формы для взаимодействия в коммуникации. Например, слово, обозначающее значение «десять», может функционировать в разных семантических формах в речи: «десять», «десятеро», «десяток», «десятый». Морфосинтаксические признаки частей речи представляют собой грамматические методы коммуникативной реализации лексем, которые определяются особенностями грамматической структуры языка. Как отмечается, нет языка, где не существовало бы существительных, в то время как морфологические и синтаксические характеристики существительных значительно отличаются в различных языках, и ни одна из них не обязательна сама по себе [6, с.24]. То же справедливо и для числительных. Лексема, представленная в речи в определенной семантической и грамматической форме, является словоформой. Таким образом, становится ясным, что формальная классификация языковых единиц – это в основном типология словоформ в речи, а не частей речи. Части речи представляют собой единицы коммуникации, а не формального синтаксиса. Классификация частей речи демонстрирует потенциал лексем в высказываниях, в то время как изучение словоформ описывает особенности функционирования частей речи в синтаксических конструкциях.

Собирательные числительные выделяются как особый семантический разряд имен числительных. Они обозначают конкретное количество предметов и не предназначены для использования в абстрактном подсчете. Однако они отличаются от счетных существительных, таких как «пара», «десяток», «сотня», по тому, что не являются операторами для группировки предметов. Морфосинтаксические характеристики собирательных числительных

аналогичны большинству других числительных.

При классификации порядковых числительных решающим фактором является основной критерий, выбранный исследователем для разграничения частей речи. Коммуникативные (счетные) и прагматические функции определенно-порядковых слов в речи, их тесная генетическая и парадигматическая связь в системе языка с названиями чисел, могут служить основой для рассмотрения их как отдельного адекватного разряда числительных. Формальный синтаксис этих единиц, их полная грамматическая идентичность относительно прилагательных, не вызывает особых возражений против того, чтобы интерпретировать определенно-порядковые слова как числовые прилагательные.

Рассмотрение числовых модификаторов как системы парадигм, в которой члены объединяются общим способом представления числа в языке, признание того, что основной парадигмой являются названия абстрактных чисел (строгое понимание числительных), и анализ семантических, коммуникативных и прагматических особенностей различных типов числовых модификаторов, определяющих выбор той или иной семантической формы определенной числовой лексемы, более актуальны для понимания того,

как люди используют язык, чем дебаты о терминологических предпочтениях.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове М.: Наука, 1972.
2. Жолобов О.Ф. Было ли в Древней Руси девятичное счисление? // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2002. No 3. М.: РФК-Имидж Лаб. С. 54-60.
3. Русская грамматика. Т. 1. М., 1982.
4. Реформатский А.А. Число и грамматика // Лингвистика и поэтика. М., 1987.
5. Суник О.П. Общая теория частей речи. М.; Л., 1966.
6. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. М., 2004. С. 77–100.
7. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. М., 2004. С. 77–100.
8. Милославский И.Г. К классификации словоформ русского языка//Вопросы русского языкознания. Вып. 1. М., 1976. С. 93–101.
9. Стеблин-Каменский М.И. Спорное в языкознании. Л., 1974.
10. Чесноков П.В. Грамматика русского языка в свете теории семантических форм мышления. Таганрог, 1992.

IMPOLITENESS USED BY HATERS ON SOCIAL MEDIA

Mukhamadiev Timur Urazovich
Teacher of the Termez state university

IJTIMOYIY TARMOQDA OMMAVIYLASHMAGAN SO‘ZLARINING NAFRATLANUVCHILAR TOMONIDAN ISHLATILISHI

Muxamadiyev Timur Urazovich
Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi

Abstract: The advent of social media has revolutionized the way individuals communicate, forming global platforms for dialogue, self-expression, and community building. Nonetheless, this digital landscape is marred by a darker vein of engagement, predominantly the rise of impoliteness and hate speech propagated by a subset of users frequently termed “haters”. This thesis aims to dissect the multifaceted nature of impoliteness within social media, examining its manifestation, the motivations of those who engage in such behavior, and the repercussions felt by targeted individuals. Through a combination of linguistic analysis and psychological frameworks, this research will unveil the mechanics behind the derogatory comments and aggressive interactions that pervade online spaces. Special attention will be given to the strategic use of impoliteness, ranging from blatant insults to the subtleties of sarcasm, and its potential function as a social tool or weapon. By delving into the psychological impact on recipients and the broader societal implications, this study seeks to offer a comprehensive understanding of online discourtesy.

Keywords: impoliteness, hate speech, cyber bullying, online harassment, social media etiquette, digital communication, negative online behavior, online disinhibiting effect, psychological impact.

Аннотация: Появление социальных сетей произвело революцию в способах общения людей, сформировав глобальные платформы для диалога, самовыражения и построения сообщества. Тем не менее, этот цифровой ландшафт омрачен более темной жилкой взаимодействия, преимущественно ростом невежливости и разжигания ненависти, пропагандируемыми группой пользователей, которых часто называют «ненавистниками». Целью данной диссертации является анализ многогранной природы невежливости в социальных сетях, изучение ее проявления, мотивации тех, кто совершает такое поведение, а также последствий, которые испытывают целевые лица. Благодаря сочетанию лингвистического анализа и психологических подходов это исследование раскроет механизм уничижительных комментариев и агрессивных взаимодействий, которые пронизывают онлайн-пространство. Особое внимание будет уделено стратегическому использованию невежливости, от явных оскорблений до тонкого сарказма, а также ее потенциальной функции как социального инструмента или оружия. Углубляясь в психологическое воздействие на получателей и более широкие социальные последствия, это исследование стремится предложить всестороннее понимание онлайн-невежливости.

Ключевые слова: невежливость, разжигание ненависти, кибер-запугивание, онлайн-преследование, этикет в социальных сетях, цифровое общение, негативное поведение в Интернете.

Annotatsiya: Ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo‘lishi odamlarning muloqot qilish usullarini inqilob qildi, o‘zini ifoda etish va jamiyat qurish uchun global platformalarni shakllantirdi. Shunga qaramay,

[https://orcid.org/
0003-0007-3200-8481](https://orcid.org/0003-0007-3200-8481)

E-mail:
tima.mukhamadiev@gmail.com

Tel: +998975518873

bu raqamli landshaft, asosan, "nafratlanuvchilar" deb ataladigan foydalanuvchilarning bir qismi tomonidan targ'ib qilinadigan qo'pollik va nafrat nutqining kuchayishi bilan bog'liqlikning quyuqroq tomirlari bilan ajralib turadi. Ushbu tezis ijtimoiy tarmoqlardagi beadablikning ko'p qirrali tabiatini, uning namoyon bo'lishini, bunday xatti-harakat bilan shug'ullanuvchilarning motivatsiyasini va maqsadli shaxslar tomonidan seziladigan oqibatlarini o'rganishga qaratilgan. Lingvistik tahlil va psixologik asoslarning kombinatsiyasi orqali ushbu tadqiqot onlayn bo'shliqlarni qamrab oluvchi haqoratli sharhlar va tajovuzkor o'zaro ta'sirlar ortidagi mexanikani ochib beradi. Ochiq haqoratdan tortib kinoyaning nozik jihatlarigacha bo'lgan odobsizlikdan strategik foydalanishga, uning ijtimoiy vosita yoki qurol sifatidagi potensial funksiyasiga alohida e'tibor beriladi. Qabul qiluvchilarga psixologik ta'sir va kengroq ijtimoiy ta'sirlarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot onlayn axloqsizlikni to'liq tushunishni taklif qilishga intiladi.

***Kalit so'zlar:** axloqsizlik, nafratli nutq, kiberbullying, onlayn bezorilik, ijtimoiy media odob-axloqi, raqamli muloqot, salbiy onlayn xatti-harakatlar.*

Introduction (Введение/Kirish).

This paper explores the increasing prevalence of impoliteness and aggressive behavior by individuals, colloquially known as "haters," on popular social media platforms. The research delves into the linguistic strategies deployed by these users to demean, harass, or undermine others online. Through a qualitative analysis of social media interactions, the study identifies common forms of impolite communication, such as insults, shaming, and the use of pejorative language. The phenomenon is examined through various theoretical lenses, including politeness theory, which highlights the negation of social norms and respectful discourse in digital communication. The anonymity afforded by social media and the lack of immediate repercussions are posited as drivers for the disinhibition that allows such behavior to flourish. [1]

Materials and methods (Литература и метод/Adabiyotlar tahlili va metod).

Further, the paper discusses the impact of impoliteness on the mental well-being of individuals targeted by hate speech. It references studies indicating that frequent exposure to hostile social media interactions can lead to psychological distress and exacerbate feelings of isolation, especially in vulnerable populations. Finally, the work offers recommendations for mitigating the harmful effects of social media impoliteness, suggesting both platform-level moderation policies and individual strategies for

users to shield themselves from hate speech. By shining a light on this pervasive issue, the paper calls for a collective effort to foster a safer, more civil online environment where discourse can occur without the corrosive effects of hate and impoliteness. Social media platforms have become central to modern communication, yet they also serve as stages for impoliteness and hate speech. [2]

Discussion (Обсуждение/Muhokama).

The body of literature examining this duality has expanded significantly, reflecting the growing concern over the adverse effects of such behavior. This literature review scrutinizes key research themes relevant to the subject of impoliteness propagated by "haters" on social media, spanning from definitional parameters to psychological impacts and potential remediation strategies. Early investigations into digital communication highlighted a tendency towards disinhibition, where the anonymity and lack of immediate consequences embolden users to transgress conversational norms. Such behavior ranges from mild impoliteness to the more pernicious forms colloquially referred to as hate speech, the latter of which has been meticulously defined as expressions that humiliate on the basis of race, religion, ethnicity, or other inherent characteristics. [3]

Results (Результаты/Natijalar).

Social Media Communication: The interactional dynamics of social media create new contexts for impoliteness. The environment

allows for anonymity and detachment from physical presence, altering the consequences of impolite behavior. [5] The persistence of written communication on social media platforms also prolongs the lifespan of impolite acts and allows them to spread more easily. Polarization and Social Media: The occurrence of impoliteness on social media can often be associated with broader social and political polarization. Social media platforms may act as echo chambers that reinforce and magnify polarized views, which could incentivize users to engage in more extreme expressions of impoliteness in support of their in-group ideologies. [4]

Conclusion (Заклучение Xulosa).

This thesis has explored the multifaceted phenomenon of impoliteness as employed by haters on social media. By integrating theories of politeness and impoliteness, as well as examining the unique dynamics of social media communication, this research has shed light on the complex interplay between language, identity, and digital context in the creation and perpetuation of impoliteness online. Our findings reveal that impoliteness is not merely incidental but is often a strategic choice aimed at achieving specific communicative goals or asserting group identity.

Through the analysis of various social media interactions, it has been demonstrated that impoliteness can serve to bolster in-group cohesion among haters, establish power dynamics, and express resistance or disapproval within the digital public sphere. Additionally, the anonymity and absence of traditional face-to-face constraints inherent in social media environments have been shown to amplify impoliteness, allowing individuals to separate their online hostility from their offline persona. [6]

The implications of this study extend into the fields of sociolinguistics and digital communication, providing insights into how online platforms can both challenge and

reinforce social norms of behavior. The contribution to knowledge includes a deeper understanding of the ways in which digital communication can affect and is affected by sociocultural factors. This research also highlights several opportunities for future work. It underscores the necessity of developing more nuanced methodological tools to study impoliteness in a rapidly evolving online landscape. Further research could investigate the role of specific social media platforms in shaping the nature and acceptability of impoliteness, as well as the potential for cross-cultural differences in the perception and enactment of such behavior. In closing, while the digital age has provided a new arena for human interaction, it also necessitates ongoing examination of the linguistic expressions of conflict and consensus. This thesis contributes to a growing body of literature that seeks to decipher the code of online civility and its breach, thereby aiming to enhance our understanding of communication and interaction in today's interconnected world.

References (Использованная литература/ Adabiyotlar ro'yxati)

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). "Politeness: Some Universals in Language Usage". Cambridge University Press.
2. Culpeper, Jonathan. 2011. Impoliteness: Using Language to Cause Offence. Cambridge University Press.
3. Darics, Erika. 2010. A. Politeness in computer-mediated communication of a virtual team. *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture*, 9, 129-150.
4. Moor, P. J., Heuvelman, A., & Verleur, R. 2010. Flaming on YouTube. *Computers in Human Behavior*, 26, 1536-1546.
5. Suler, John. 2004. The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & Behavior*, 7, 321-326.
7. Vrooman, Steven S. 2002. The art of invective: Performing identity in cyberspace. *New Media & Society*, 4, 51-70.

DANCE AS A COMMUNICATIVE MEANS

Khudoyberdieva Oyjamol Muzaffarovna

Teacher of Termez state pedagogical institute

RAQS KOMMUNIKATIV VOSITA SIFATIDA

Xudoyberdiyeva Oyjamol Muzaffarovna

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotation: In this article explores the idea that dance functions similarly to spoken language, with its own vocabulary, grammar, and syntax. This concept is central to the argument made in the current article, which emphasizes dance as a communicative tool for expressing ideas, stories, and emotions.

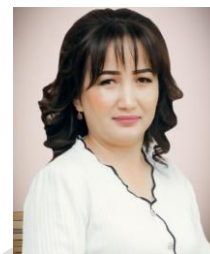
Key words: dance, space, Rhythm, effort, shape, gesture, movement.

Аннотация: В данной статье исследуется идея о том, что танец функционирует аналогично разговорной речи, со своей лексикой, грамматикой и синтаксисом. Эта концепция занимает центральное место в аргументации, представленной в данной статье, в которой подчеркивается, что танец является коммуникативным инструментом для выражения идей, историй и эмоций.

Ключевые слова: танец, пространство, Ритм, усилие, форма, жест, движение.

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqs o'ziga xos lug'at, grammatika va sintaksis bilan og'zaki tilga o'xshash funksiyalarni o'rganadi. Ushbu konsepsiya raqsni g'oyalari, hikoyalar va his-tuyg'ularni ifodalash uchun kommunikativ vosita sifatida ta'kidlaydigan joriy maqolada keltirilgan dalillar uchun markaziy o'rinni egallaydi.

Kalit so'zlar: raqs, makon, Ritm, harakat, shakl, imo-ishora, harakat.

<https://orcid.org/0001-0008-1100-7411>

e-mail:

teacheroyjamol@gmail.com

Tel: +998994196491

Kirish (Введение / Introduction). Dance, the movement of the body in a rhythmic way, usually to music and within a given space, for the purpose of expressing an idea or emotion, releasing energy, or simply taking delight in the movement itself.

Dance has purposeful, intentionally rhythmical, and culturally influenced sequences of body movements that are selected in much the same way that a person would choose sequences of verbal language. Merging mind and body, dance commonly captivates both dancer and viewer thereby, making it a powerful tool of communication. [2]

According to renowned psychologist Howard Gardner (1993), *dance* is a form of kinesthetic intelligence, like surgery. In essence, dance is a kind of thinking-an ability to solve problems through control of one's bodily motions. Observations of choreographers at work show that

they draw upon musical, visual, verbal, and interpersonal intelligences for success. [1]

Adabiyotlar tahlili va metod (Литература и метод / Materials and methods)

Dance also has symbolic potential, and in that sense it is more like poetry than prose. Author Jennifer Dunning (1998) noted that dance, like poetry, is an art of metaphor and abstraction, although it is fleeting and cannot be read again. There are narrative dances from Swan Lake to Apparitions as there are narrative poems. And nothing with the human body can be truly abstract. Stillness and movement are dramatic in nature. But the clearest expression of the dance is also a distillation, whether it is a kick that suggests a fresh and timidly amorous heartbeat, or a prayer-like raising of the hand.

Conveying Meaning Through Dance

How do we learn to "speak" and "hear" the language of dance? One way is to experience how

dance communicates ideas, stories, emotions, and moods using the following basic elements:

- **Space** has direction, level, amplitude, focus, grouping, and shape.
- **Rhythm** has tempo, duration, accent, and meter.
- **Effort**, or dynamics, is force, energy, tension, relaxation, and flow.
- **Shape** is the changing relationship of the mover to another person or object or to the space.
- **Locomotion** is the means of moving from place to place, including walking, running, leaping, hopping, jumping, skipping, sliding, and galloping.
- **Gesture** is movement that does not carry weight, such as rotation, flexion, extension, and vibration.
- **A phrase** is a group of movement sequences that makes a distinctive statement.
- **A motif** is a movement portion that can be presented in different ways (e.g., fast or slow, with more or less force). [2]

Muhokama(Обсуждение/ Discussion).

Dance is a powerful and expressive language, often referred to as the "universal language" because it transcends spoken words and cultural barriers. It speaks through the body, using movement, rhythm, and emotion to convey stories, ideas, and feelings. Just like spoken language, dance has its own vocabulary, grammar, and syntax.

Vocabulary: The basic building blocks of dance are its movements. These can be simple, like steps and jumps, or complex, like pirouettes and arabesques. Each movement has a specific meaning and can be used to represent different things. For example, a raised fist might symbolize power or defiance, while a sweeping arm gesture might suggest longing or sadness.

Grammar: The way movements are put together is like the grammar of dance. Different sequences of movements create different phrases and sentences, just like words strung together form sentences in spoken language. The choreographer, like a writer, decides on the order and timing of the movements to create a meaningful piece of dance.

Syntax: The overall structure of a dance is its syntax. This includes things like the beginning and end of the piece, the transitions between

different sections, and the use of repetition and variation. Just like the structure of a sentence can affect its meaning, the structure of a dance can affect its overall impact. Dance can be used to express a wide range of emotions, from joy and love to anger and sorrow. It can tell stories, both literal and abstract, and can even be used to challenge social and political issues.

Here are some of the ways dance can be used as a language:

To communicate with others: Dancers can use their bodies to send messages to each other and to the audience. This can be done through facial expressions, gestures, and the overall mood of the dance.

To tell stories: Dance can be used to tell stories without using words. This can be done through mime, symbolism, and the use of different characters and settings.

To express emotions: Dance is a powerful way to express emotions that words cannot always capture. This can be seen in dances that deal with themes of love, loss, joy, and anger.

To celebrate and connect: Dance is often used to celebrate special occasions and to connect with others. This can be seen in traditional dances that are performed at weddings, festivals, and other cultural events.

To challenge and provoke: Dance can also be used to challenge the status quo and to provoke thought. This can be seen in dances that deal with social and political issues.

Natijalar (Результаты / Results). Whenever you see someone dancing, remember that they are not just moving their body; they speak a language that people from all over the world can comprehend. As an example for the above-mentioned idea, we will analyze the types of dances of different countries and their linguistic features.

For example: **1. Bhangra (Punjab, India):**

- **Vocabulary:** Bhangra dancers use energetic leaps, kicks and kicks to express joy and celebration. Dancers use the "dhol" to create a rhythm and frequently exalt their hands or raise their feet while clapping.

- **Grammar:** The call and response style in Bhangra dances involves the lead dancer initiating the movement while the rest of the group follows suit. They also use repetition and variation to create energy and tension.
- **Syntax:** Bhangra dances usually have a clear beginning, middle and end. They begin slowly, build up to a fast and high energy performance then finish with an embellishment. The dancers are allowed plenty of opportunities in between for the first move or break up as needed.

2. Flamenco (Spain):

- **Vocabulary:** Flamenco dancers use their feet, hands, and arms to express a range of emotions, from passion and anger to sadness and longing. The footwork is intricate and fast, with dancers stamping, clicking, and dragging their feet across the floor. Hand gestures are often dramatic and expressive, and dancers may also use fans or shawls to add to the visual impact.
- **Grammar:** Flamenco dances often have complex rhythms and syncopation, which can make them difficult to follow for the untrained eye. However, there is a clear underlying structure to each dance, and dancers use repetition and variation to build tension and release.
- **Syntax:** Flamenco dances can be through-composed, meaning they are improvised from beginning to end, or they can follow a set choreography. However, even improvised dances typically have a clear beginning, middle, and end.

3. Ballet (Western Europe):

- **Vocabulary:** Ballet dancers use precise and graceful movements to tell stories and convey emotions. The steps are highly technical and require years of training to master. Dancers use their arms, legs, and torsos to create beautiful lines and shapes, and they often perform on pointe, which means dancing on the tips of their toes.
- **Grammar:** Ballet steps are often grouped together into phrases, which are then

combined to create sentences and paragraphs. The choreography is carefully structured to create a sense of flow and continuity.

- **Syntax:** Ballet dances typically have a clear beginning, middle, and end. The choreography may be divided into sections, each with its own theme and mood.

4. Hip-Hop (Global):

- **Vocabulary:** Hip-hop dancers use a wide variety of movements, from popping and locking to breaking and krumping. The style is often playful and improvisational, and dancers often use their bodies to tell stories or express their personalities.
- **Grammar:** Hip-hop dances often have a syncopated rhythm and may use complex footwork and body isolations. Dancers may also use freezes and pauses to create emphasis.
- **Syntax:** Hip-hop dances can be through-composed or choreographed. They may be solo or group dances, and they can be performed to any type of music.

Xulosa (Заклучение / Conclusion)

Dance is a powerful and universal language that transcends spoken words and cultural barriers. Through movement, rhythm, and emotion, dance allows us to communicate ideas, stories, and feelings in a way that is both captivating and profound. It has its own vocabulary, grammar, and syntax, just like spoken language, allowing dancers to create a rich and nuanced form of expression.

From the celebratory energy of Bhangra to the passionate intensity of Flamenco, the graceful storytelling of Ballet to the innovative movements of Hip-Hop, dance offers a window into the human experience in all its diversity. So next time you witness a dance performance, take a moment to appreciate the artistry and the language being spoken. By opening yourself to the language of dance, you can gain a deeper understanding of the world and the people around you.

Adabiyotlar ro'yxati

(Использованная литература / References)

1. Gardner, H. (1993). *Frames of mind: A theory of multiple intelligences* (10th ed.). New

York: Basic. Goellner, E. W., & Murphy, J. S. (Eds.). (1995). *Bodies of the text: Dance as theory, literature as dance*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

2. Hanna, J. L. (1983). *The performer-audience connection: Emotion to metaphor in dance and society*. Austin, TX: University of Texas Press.

3. Hanna, Judith. (2001). The Language of Dance. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 72, 40-45. 10.1080/07303084.2001.10605738.

4. Khudoyberdieva Oyjamol Muzaffarovna. (2023). The Role of Dance Terminology in Linguistics. *Genius Repository*, 26, 83–85.

Retrieved from <https://www.geniusrepo.net/index.php/1/article/view/246>

5. Khudoyberdieva Oyjamol Muzaffarovna. (2024). English and uzbek national dance terminology. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 26, 154–158. Retrieved from

<https://www.ejird.journalspark.org/index.php/ejird/article/view/1070>

6. Qodirova Mukaddas Tog'ayevna, . (2022). The study of pragmatic features of addressing units in uzbek language. *Current research journal of philological sciences*, 3(03), 61–66. <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-03-03-12>

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA ILMIY SALOHIYATLI KADRLAR TAYYORLASHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

Boboqulov Zafarbek Rustamovich
O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti bosh
inspektori

SOCIAL-PHILOSOPHICAL BASIS OF TRAINING SCIENTIFIC COMPETENT PERSONNEL IN INTERNAL AFFAIRS BODIES

Bobokulov Zafarbek Rustamovich
Chief Inspector of the Institute for Advanced Studies of the
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ НАУЧНЫХ КОМПЕТЕНТНЫХ КАДРОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Бобокулов Зафарбек Рустамович
Главный инспектор института повышения квалификации
МВД Республики Узбекистан

[https://orcid.org/
0000-0001-8448-875X](https://orcid.org/0000-0001-8448-875X)

+998 97 397 05 77

Annotatsiya: Mazkur maqolada ichki ishlar organlarida ilmiy salohiyatli kadrlar tayyorlashning ijtimoiy-falsafiy asoslari yoritilgan. Hozirgi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida yuksak salohiyatli, bilimli, mas'uliyatli, raqobatbardosh kadrlarni yetishtirish har qachongidan dolzarb masalaga aylangan. Ichki ishlar organlarini har jihatdan professional kadrlar bilan ta'minlash borasida mutlaqo yangi bosqichga qadam qo'yilmoqda.

Kalit so'zlar: ilmiy salohiyat, kasbiy-axloqiy madaniyat, xulq, axloq, tarbiya.

Abstract: This article describes the socio-philosophical basis of training of personnel with scientific potential in internal affairs bodies. In the conditions of the current globalization and market economy, the cultivation of high-potential, knowledgeable, responsible, competitive personnel has become an urgent issue more than ever. A completely new stage is being taken in terms of providing internal affairs bodies with professional personnel in all aspects.

Key words: scientific potential, professional and ethical culture, behavior, morality, education.

Аннотация: В данной статье описаны социально-философские основы подготовки кадров с научным потенциалом в органах внутренних дел. В условиях современной глобализации и рыночной экономики воспитание высокопотенциальных, ответственных, конкурентоспособных кадров стало актуальным вопросом. Наступает совершенно новый этап в обеспечении органов внутренних дел профессиональными кадрами по всем направлениям.

Ключевые слова: научный потенциал, профессионально-этическая культура, поведение, мораль, образование.

KIRISH / ВВЕДЕНИЕ / ABSTRACT

Yurtimizda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlab borish maqsadida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston o'tgan o'ttiz

yil davomida asrlarga tatigulik taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Tadrijiy rivojlanish va xronologik nuqtai nazardan mana shunday qisqa davrda mamlakatimiz jahon hamjamiyatida munosib

o‘rin egallagan vatanimiz, o‘zining olamshumul yutuqlari bilan bir necha bor xalqaro e‘tiroflarga ham sazovor bo‘ldi. Har bir qo‘lga kiritgan yutuq zamirida va olijanob xalqimizning mashaqatli mehnati hamda ta‘lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning samarasi yotadi.

Bugungi kunda, ichki ishlar organlaridagi ijobiy o‘zgarishlar yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasidir. Xususan, ichki ishlar organlari xodimlarining huquqbuzarliklarni oldini olishi, jamoat tartibini saqlashi va fuqarolar xavfsizligini ta‘minlashi hamda ichki ishlar organlarini ilmiy salohiyatli kadrlar bilan to‘ldirib borish borasidagi amaliy ishlar tubdan yaxshilanib bormoqda. Natijada, ichki ishlar organlarining xalq orasidagi obro‘yi va mavqei har qachongidan oshib, ularning aholi hamkorligi va jonli muloqotining kuchayib borishiga erishilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS)

Bugun xalqchil va demokratik tamoyillarga asoslangan yangi O‘zbekistonni barpo etar ekanmiz bunda eng avvalo, bebaho boyligimiz bo‘lgan tinchlik va barqarorligimizga shukrona keltirishimiz, va uni mustahkamlash yo‘lida faoliyat yuritayotgan ichki ishlar xodimlari faoliyatini alohida e‘tirof etmog‘imiz darkor. Zero, Prezidentimiz ta‘kidlaganlaridek, “Agar davlat tayanadigan asosiy ustun qonun bo‘lsa, uning kuchini amalda namoyon etadigan eng samarali tizim bu – ichki ishlar sohasi, desak, ayni haqiqat bo‘ladi” [1]. Shubhasiz ushbu e‘tiroflar ichki ishlar xodimlarining qonun ustuvorligini ta‘minlash yo‘lida fidoyiligini oshirishga, ularning o‘z professionalligi va salohiyatini oshirishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar va texnologik taraqqiyot bugungi zamonaviy ta‘lim tizimining rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Doimiy o‘zgarib turadigan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va global o‘zgarishlar oliy ta‘limning ustuvor vazifalarini zamon talablariga moslashtirish hamda shunga mos ravishda muqobil milliy ta‘lim tizimini yaratish

jamiyatning zaruriy vazifalaridan biriga aylanib qolmoqda.

Hozirgi globallashev va bozor iqtisodiyoti sharoitida yuksak salohiyatli, bilimli, mas‘uliyatli, raqobatbardosh kadrlarni yetishtirish har qachongidan dolzarb masalaga aylangan. Har qanday davlatni iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yuksak malakali kadrlar muhim o‘rin tutishi hech kimga sir emas.

Yangi O‘zbekiston sharoitida yangilanishlar va izchil islohotlar olib borilayotgan bir davrda ichki ishlar organlari faoliyatini takomillashtirib borish ham mutlaqo yangicha mazmun-mohiyat kasb etmoqda. Xususan, ichki ishlar sohasini chinakam xalqchil tuzilmaga aylantirish, yangicha zamonaviy mexanizmlar joriy etish borasida sezilarli o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bunda, eng avvalo, ichki ishlar organlarini aholining turli qatlamlari bilan bevosita muloqot olib bora oladigan yuksak ilmiy salohiyatli kadrlar bilan bosqichma-bosqich ta‘minlab borish xodimlarning professionalligini oshirib borishi bilan birga, ularning manzilli ishlashi, yuzaga kelgan muammolarni o‘z joyida va vaqtida hal etishiga hamda huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishga yordam beradi. Zero, Prezidentimiz ta‘kidlaganlaridek, bugungi kunda “ichki ishlar organlari uchun professional kadrlar tayyorlash bo‘yicha samarali tizim yaratilgan”ligini alohida e‘tirofga sazovordir [2].

MUHOQAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Ichki ishlar organlarini har jihatdan professional kadrlar bilan ta‘minlash borasida mutlaqo yangi bosqichga qadam qo‘yilmoqda. Yangi O‘zbekiston sharoitida yangi ichki ishlar organlarida islohotlarning samarali amalga oshirilish borasida ichki ishlar xodimlari oldiga o‘ziga xos dolzarb talablarni qo‘ymoqdagi bu ularning yetuk, salohiyatli, vatanparvar va fidoiy bo‘lishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, har bir xodimning muntazam kasbiy malakasini oshirish, ularning oliy ta‘limdan keyingi ta‘limda mustaqil tadqiqotchi sifatida faoliyat yuritib ilmiy daraja va ilmiy unvonlarni olishiga imkoniyatlar yaratilmoqda. Bu o‘z navbatida

xodimlarning axloqiy kompetensiyasini rivojlantirib, professionalligini oshirishga hamda har bir huquqbuzarlikni nafaqat kasbiy professional, balki ilmiy nuqtai nazardan ham tahlil qilinib, o'ziga xos metodik taklif va tavsiyalarni ham ishlab chiqishga imkon yaratmoqda. Bu ichki ishlar xodimlarining ilmiy salohiyatining yuksalib borishiga imkon berishi bilan birga, ularga ilmiy faoliyat bilan muntazam shug'ullanib borish kabi ulkan mas'uliyatni yuklaydi.

Insoniyat taraqqiyotga erishib borar ekan tadrijiy rivojlanish jarayonida har bir sohada yuqori malakali mutaxassisga ehtiyoj sezgan. Shu sababli, yuksak salohiyatli yetuk kadrlarni tayyorlash har doim eng muhim va dolzarb vazifalardan biri sifatida e'tirof etilgan. Chunonchi, ichki ishlar organlarida ham davlatimiz islohotlarini to'la amalga oshirish va uni rivojlantirish uchun yetuk, professional va ilmiy salohiyatli kadrlarga ehtiyoji ortib bormoqda. Ushbu ehtiyojlarni qondirish qolaversa, ichki ishlar tizimini professional kadrlar bilan to'ldirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlari kadrlari bilan ishlash va ularning xizmatini tashkil etish tartibini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3413-son qarori qabul qilindi [3]. Ushbu qaror ichki ishlar organlari rahbarlari oldiga ichki ishlar safini axloqiy va kasbiy xislatlarga ega bo'lgan ilmiy salohiyatli kadrlar bilan to'ldirish vazifalarini yuklamoqda. Natijada, ichki ishlar organlari kadrlar zahirasi o'z sohasini yaxshi biladigan, tezkor, ammo xato va kamchiliklarsiz qarorlar qabul qila oladigan professional, ilmiy salohiyatli kadrlar bilan to'ldirib borishga alohida ahamiyat berildi. Shuningdek, "Ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-avgustdagi PQ-3216-son Qarori ichki ishlar organlari faoliyatini tubdan yangi bosqichga olib chiqdi. Natijada, ichki ishlar organlari xodimlarining muntazam malaka oshirishi tashkil etilib, mutaxassislik

kafedralarida ilmiy salohiyatga ega bo'lgan ilmiy daraja va unvonli xodimlarning jalb etilishiga hamda ilmiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi malakali kadrlarning ko'payib borishiga olib keldi. Bir so'z bilan aytganda salohiyatli kadrlar tayyorlashning o'ziga xos noyob tizimi yaratildi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Bugungi kunda, ichki ishlar organlarida muvaffaqiyatli faoliyat olib borish shaxsiy tarkibning kasbiy salohiyati va bilim saviyasini oshirish qolaversa, ilmiy salohiyatli kadrlarni shakllantirish ma'naviy yuksak, jonkuyar, xalq bilan muloqot qila oladigan xushmuomala, fidoiy va bag'rikeng, buyuk ajdodlaridan faxrlanadigan olijanob fazilatli xodimlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Vatan manfaati uning istiqboli yo'lida xizmat qilish sharaflı burchdir. Vatanparvar kishi o'z baxtini ona Vatan ravnaqida ko'radi. Shunday ekan, ichki ishlar organlari xodimlarini yuksak axloqiy madaniyatli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalanishida ilmiy salohiyatning o'ni beqiyosdir. Zero, ichki ishlar organlari xodimlarining professionalligi va o'z xizmat vazifasini samarali bajarishida ilmiy salohiyatning ahamiyati beqiyosdir.

Mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy islohotlariga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Yurtimizda ma'naviy-ma'rifiy muhitni yanada yaxshilash, asrlar davomida sayqallanib kelayotgan an'ana va qadriyatlarimizni targ'ib etish borasida ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Barcha sohalar singari, ichki ishlar organlari shaxsiy tarkib o'rtasida ham ma'naviy-ma'rifiy ishlarni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, xodimlarning bilim saviyasini yanada oshirish, yuksak ma'naviyatli, vatanparvar, o'z kasbiga sadoqatli va fidoiy xodimlarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

2021-yil 2-apreldagi "Ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish konsepsiyasi"ga muvofiq ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish tizimini yanada takomillashtirish

hamda xodimlarning ma'naviy va ilmiy salohiyati hamda mafkuraviy immunitetini kuchaytirish, ularning ongida Vatan taqdiri hamda kelajagi uchun daxldorlik tuyg'usini yanada mustahkamlash kabi maqsadlar ko'rsatib o'tilgan [4]. Yurtimiz tinchligi va undagi qonun ustuvorligini ta'minlashda soha xodimlaridan juda katta mas'uliyat talab etiladi. Aynan ushbu mas'uliyatli vazifalarni mard, vatanparvar, fidoyi, o'z burchiga sodiq yetuk salohiyatli xodimlarga amalga oshira oladi. Shuning uchun ham mazkur konsepsiyada ichki ishlar organlari xodimlariga qo'yiladigan asosiy talablar qatorida muomala madaniyatiga rioya etish, murojaat qilgan shaxsni e'tibor bilan tinglash, holatga xolisona, burchiga vijdonan yondashish orqali shaxsiy namuna ko'rsatishi alohida qayd etilgan. Zero, bugungi taraqqiyot ichki ishlar xodimlaridan xalq manfaatlarini, yurt tinchligi va Vatan ravnaqi yo'lida fidoyilik bilan xizmat qilishni talab qilmoqda.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Ichki ishlar organlari xodimlarida xizmat burchiga sadoqat va mas'uliyat hissini oshirish, Vatanga sidqidildan xizmat qilish sharaflari burch ekanligini ong-u shuuriga singdirishda ilmiy salohiyatni oshirish uchun ilm bilan shug'ullanish, xodimlar orasida amaliyotda ko'rilgan professional faoliyatini yosh kadrlarga mohirona nazariy uslubda yetkazib berishni

taqozo etmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan qabul qilingan taraqqiyot strategiyasida ham inson huquqlarini ta'minlash, har bir xodimning xalq manfaatlariga xizmat qilishni ta'minlash vazifalari belgilab berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ички ишлар органлари ходимларига йўллаган табриги. 24.10.2020. <https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyev-ichki-ishlar>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ички ишлар органлари ходимларига йўллаган табриги. 25.10.2023. <https://president.uz/oz/lists/view/6794>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, 2017 йил 29 ноябрдаги Ички ишлар органлари кадрлари билан ишлаш ва уларнинг хизматини ташкил этиш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПҚ-3413-сон қарори. <https://lex.uz/uz/docs/3430641>
4. Ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш концепцияси <https://lex.uz/docs/5353841>

ҚОРАҚАЛПОҚ АДАБИЁТИДА ЖАНРЛАР СИНТЕЗИ

Сейтбеков Адилбай Батирбекович
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини
Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
СИНТЕЗ ЖАНРОВ В КАРАКАЛПАКСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ

Сейтбеков Адилбай Батирбекович
Нукусский государственный педагогический институт
имени Ажинияза
доктор философии в филологии (PhD)
SYNTHESIS OF GENRES IN KARAKALPAK
LITERATURE

Seytbekov Adilbay Batirbekovich
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz
doctor of Philosophy in Philology (PhD)

Annotatsiya: Мақолада қорақалпоқ адабиётдаги драматик ва эпик жанрларнинг ўзаро боғлиқлиги муаммоси ўрганилди.

Tayanch soʻzlar: ёзувчи, драматург, жанр, адабий турлар, пьеса, роман, трагедия, қисса, эпик асар.

Аннотация: В статье изучалась проблема взаимосвязи драматических и эпических жанров каракалпакской литературы.

Ключевые слова: писатель, драматург, жанр, литературный жанр, пьеса, роман, трагедия, повесть, эпический произведение.

Abstract: In the article was studied the problem of connection with dramatic and epic genre in literature of Karakalpak.

Key words: writer, drama writer, жанre, play, novel, tragedy, story epic novel.

Кириш. «Адабиёт ҳар бир халқнинг бадиий ижод орқали тасвирланган тарихи. ...Эсхилни ўқимай қадим Юнонистонни, Шекспирни мутоала қилмай Англияни, Бальзакни ўқимай Францияни, Толстойни ўқимай русларни билиш қийин. Ҳар бир адиб ўз даврининг вакили ва ҳар бир бадиий асар муайян даврдаги ижтимоий ҳаётнинг йиғма бадиий образли тасвири», – дея таъкидлаган эди, ёзувчи, драматург, санъатшунос Тореш Алланазаров ўзининг «Театр ва драматургия» [1:3] номли илмий асарида.

Тадқиқот методологияси. Шундай экан, ҳар бир ёзувчи, драматург ўз даврининг вакили ҳамда ҳар бир бадиий асар, маълум даврдаги ижтимоий ҳаётнинг инъикоси ва ҳар бир бадиий

асар, муайян даврдаги ижтимоий ҳаётнинг йиғма бадиий образли тасвири. Шу нуқтаи назардан қараганда, қорақалпоқ адабиёти ҳам асарлар давомида ўсиб ривожланди, жанр жиҳатдан хилма-хилликка эришди. Адабиётимиз ривожланиш борасида дунё адабиётида учрайдиган ҳар хил ўзгариш, ходисаларни бошидан ўтказди. Бадиий адабиётдаги шундай ходисаларнинг бири – адабий турларнинг синтези, яъни бир адабий турнинг асосида бошқа жанрдаги асарларнинг пайдо бўлиши. Буни муаллиф асосли мақсадда, бир бадиий жанрда айта олмаган ғояларини бошқа адабий турда айтиш учун ўз асарини бошқа жанрга қайта ишлаши ёки маълум бир

[https://orcid.org/
0009-0000-5419-8612](https://orcid.org/0009-0000-5419-8612)

el. pochta:
adilbayseytbekov@gmail.
com

асар асосида (кўпинча насрий асарлар) драма жанридаги асарлар яратиши мумкин.

Таҳлил ва натижалар.

Адабиётшуносликда одатда, эпик турга роман, қисса, ҳикоя, новелла, эртақ в.х турлари киради. Бу жанрларда тасвирланаётган воқеа, асарда иштирок этувчи ҳар бир персонажларнинг хатти-ҳаракатлари ва руҳий кечинмалари кўпроқ муаллиф сўзи орқали етказилади. Ҳар бир жанр ундаги воқеаларнинг характери, мавзуси, тасвирлаш услуби ва принципларини ҳисобга олган ҳолда кичик гуруҳларга бўлинади. Бу шартли равишда жанрларнинг ички гуруҳи деб номланади. Масалан, «роман жанри тасвирланган воқеаларнинг хронологиясига асосланиб: тарихий роман, замонавий роман; мавзусига кўра: ишқий роман, ҳаётий роман; дostonлар эса: қаҳрамонлик дostonлар, мардлик, жасурлик сингари ички турларига бўлинади.» [2:105]

Эпик асарларда қаҳрамон ўз ғоялари ва армонлари асосида ҳаракатланади. Шунинг учун ҳам асосий қаҳрамон билан бир қаторда унинг яшаган замони, дўсту-биродарлари ва рақиблари ҳақида сўз боради. Шундай сабабларга кўра йирик эпик асарлар ёзишда шу даврга тегишли бўлган материалларни йиғиб, типиклаштириш ҳолатлари ҳам учрайди. Бу айниқса, тарихий романлар учун зарур.

Эпик асарда инсоннинг умр йўли кенг ифодаланиб, унинг бошидан кечирган тақдири билан тирикчилиги, хатти-ҳаракатлари тасвирланади. Қорақалпоқ адабиётида эпик жанрнинг роли жуда катта. У қадим даврлардан бошлаб даставвал, фольклор шаклида ривожланган бўлса, XX асрда ёзма эпик турнинг барча жанрлари ҳам ривожланди. Кўпгина эпик асарлар бошқа тилларга таржима қилиниб, қорақалпоқ адабиётини дунёга танитди.

Энди драма жанрига тўхталадиган бўлсак, уни адабиётнинг бир тури сифатида биламиз. Лекин, у сахнада қўйилиши туфайли эпик ва лирик жанрлардан ажралиб туради. Чунки, драмада ҳар бир образ ўз характери, тили ва ҳаракатлари (мимика, жести, пластика) орқали очилади. Унда муаллиф тасвирлаши бўлмайди. Ҳаётий воқеалар тўла тасвирланмайди, асардаги

қаҳрамон ҳаётининг энг керакли нуқталари олиниб, драматург барча воқеаларни бир жойга тўплаб, катта ҳодисаларни, кичик штрихларда белгилаб олади.

XX асрда қорақалпоқ адабиёти жаҳон адабиёти билан яқин алоқада бўлиб, ундаги жанрлар хусусияти тажрибаларини ўзлаштирди. Адабиётимизга илгари бўлмаган адабий турлар, жанр формалари кириб келди. Масалан, драматургия, роман, ҳар хил лирик шакллар ўзлаштирилиб, адабиётимизга мослашиб кетди. Шундай янгиликларнинг бири қорақалпоқ адабиётида аралаш, яъни кўшма жанрларнинг шаклланиши ҳисобланади. Бир асарда бир нечта жанрларнинг бадиий имкониятларидан қорақалпоқ ёзувчи, шоирлари ҳам фойдалана бошлади. Бу янги жараён XX асрнинг иккинчи ярмида, айниқса, шеъриятда ёркинроқ кўринди. Масалан, лиро-драма, лиро-эпик поэмалар кўпчилик шоирлар ижодида учрайди. Шунингдек, бу даврда айрим эпик асарларнинг драматик асар шаклида қайта ишланиши ҳам кўзга ташланди.

Эпик жанрларда иштирокчи персонажларнинг хатти-ҳаракатлари ва руҳий кечинмалари, кўпроқ муаллиф сўзи орқали етказиб берилади. Қаҳрамон ўз ғоялари ва армонлари асосида ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам қаҳрамон билан бир қаторда у яшаган давр, дўсту-биродарлари ва рақиблари ҳақида сўз боради. Шундай сабабларга кўра йирик эпик асарлар ёзишда шу даврга тегишли бўлган материалларни йиғиб типиклаштириш ҳолатлари ҳам учрайди.

Драманинг жанр хусусиятлари эпик асарларда кўзга ташланмаса ҳам, жанр сифатида айрим ўзига хос белгилари мавжуд. Шунинг учун бу икки жанрнинг бир-бирига таъсири лирикага нисбатан анча унимли ва самарали эканлиги сезилади. Мисол учун қорақалпоқ адабиётида шу кунга қадар бир нечта эпик асарларнинг драма жанридаги асар турида қайта ишланиши тез-тез намоён бўлмоқда.

Ўтган асрнинг 40 йилларидаёқ Н.Дауқараев «Алпомиш» дostonи сюжети асосида «Алпомиш» пьесасини, А.Бегимов ва Т.Алланазаровлар «Ошиқ Ғариб» дostonи

асосида «Ошиқ Ғариб» пьесасини, И.Юсупов ва А.Шамуратовлар «Қириқ қиз» достони асосида «Қириқ қиз» пьесаларини яратди. Бунда халқ достонларининг асосий сюжет линиясига, қахрамон образини яратиш усуллариغا айрим ўзгаришлар киритилгани билан, асарнинг асосий ғояси сақланган ҳолда драма жанрига ўтканини кўрамиз. Масалан, Н.Даўқараевнинг «Алпомиш» пьесасида ботир достондагидек яқка ўзи ҳаракат қилмасдан, атрофидаги персонажлар орқали шаклланган образ сифатида намоён бўлади. Бунда бир қатор образлар (Гулпарчин, Қоражан, Тайчихан, Арзайим в.х) билан бирга пьесага янгидан киритилган Сапар бий ва Қожалақ сингари персонажлар пьесанинг ғоявий мазмунига мос хатти-ҳаракатлари билан сахна асарига ижобий таъсир кўрсатган. Бадиий жанрларнинг бири-бирига таъсир кўрсатишидаги шундай ижобий белгиларни «Ошиқ Ғариб» ва «Қириқ қиз» пьесаларида ҳам учратиш мумкин.

Достоннинг драмага сиғмайдиган, драматик қоидага тўғри келмайдиган кўп кирралари бор. Достон табиатан тинглашга, драма табиатан тинглаш ва кўришга яқин. Достонни халқ кун ботгандан, то тонг отгунча тинглаши мумкин, драмани кўпи билан икки, уч соатдан ортиқ кўриш, тинглаш мумкин эмас.

Достонларда воқеа бир жойдан иккинчи жойга енгилгина кўчиб ўтади, драма ундай хусусиятларга эга эмас... Достонда композиция эркинлиги кенг. Драма бундай кенгликни кўтармайди. Достонда персонажлар сонининг чеки йўқ. Драма бундай шароитга ҳам эга эмас.

Достон билан драмани солиштириб қараганда ана шундай кўпгина қийинчиликлари бор. Шу сабабли ҳам достонни драмага айлантириш осон эмас.

Бутун умрини қорақалпоқ драматургияси билан театр санъатини тадқиқ қилишга бахшида этган олим Тореш Алланазаровнинг бу фикрига қўшилмаслик қийин. Достонлар ҳақида айтилган назарий фикрларни йирик ҳажмдаги эпик асарларга ҳам қўллаш мумкин. Эпик жанрнинг шундай ўзига хослигини ҳисобга олмаслик кўпгина вазиятда қайта ишланган

драманинг муваффақиятсиз чиқишига олиб келади.

Юқорида биз халқ достонлари асосида драматик асарни яратиш тажрибаларини кўриб ўтган бўлсак, таниқли қорақалпоқ шоири, ёзувчиси ва драматурги Жолмурза Аймурзаев 1954 йилда ёзган «Равшан» ва «Амударё бўйида» пьесаларини, кейинчалик 1958 йили «Амударё бўйида» романи қилиб қайта ишлади. Тўғри, бунда адиб пьесаларнинг ҳар бир диалогини сўзма-сўз фойдалангани йўқ. Лекин, ундаги ғоя, айрим сюжетлар тўлалигича романга ўтди. Асар қорақалпоқ адабиётида дастлабки романлардан эканлиги билангина адабиётимизда маълумлигича қолди, аммо у оригинал асар эмас. Шунинг учун ҳам адабиётшунослар томонидан ҳам, ўқувчилар томонидан ҳам юқори баҳоланмади.

Бундай тажриба Ўзбекистон Қахрамони, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси Тўлепберген Қайипбергеновнинг ижодида ҳам учрайди. Масалан, ёзувчининг «Қорақалпоқ қизи» романи асосида яратилган «Қорақалпоқ қизи» инсценировкаси, «Қорақалпоқ достони» роман-трилогиясининг биринчи китоби бўлган «Маман бий афсонаси» романи асосида яратилган «Маман бий» инсценировкаси ҳам муваффақиятли чиқмади. Романда воқеалар марказида турган Маман бий образи ҳам, Жумагул образи ҳам пьесада бу имкониятларидан айрилиб қолди.

Аммо эпик асарнинг драма ёки драманинг эпик асар бўлиб қайта ишланишида муаллифлар қатор қийинчиликларга дуч келиши маълум. Биринчидан, ҳар бир бадиий шаклнинг ўзига хос табиати бор, у иккинчи шаклга ўзгартилган пайтда моҳирлик билан қайта ишлашни талаб қилади. Муаллиф уларнинг ҳар бирининг жанр хусусиятларидан яқин хабардор ва теран ўзлаштирган бўлиши лозим. Бу ҳақида адабиётшунос олимлар ҳам таъкидлаб ўтган:

«Бизда, қорақалпоқ адабиётида (бошқа миллат адабиётларида ҳам учрашади) достонни драмага, ўзининг пьесасини романга, романини драмага, киносценарийга айлантириб, ўзи ёки бошқа муаллиф томонидан дастлабки ижодий асарини турли жанрдаги асар формасига

келтиришлари оз эмас. Албатта, бунинг новаторлик эмаслиги, янгиликни чеклаши тушунарли. Бу анъанани чеклаш ҳам қийин, аммо бу иш адибнинг ижодкорлик имкониятини чеклаб ташлашини айтишимиз мумкин.» [4: 298]

Таниқли адабиётшунос Абдирейим Насруллаевнинг бу фикрига қўшилмаслик қийин. Чунки, ҳар бир жанрнинг талаби, ички қоидалари бор. Уларни қатъий ҳисобга олмай туриб асар яратиш мумкин эмас. Шу билан бирга, бир жанрга мослаб ёзилган бадиий асар иккинчи жанрга айланттирилганда у жанр, ғоявий мазмуни жиҳатидан янгилигаидан ажраб қолади.

«Адабиётнинг эпик жанрида асарнинг асосий белгиси персонажлар, уларнинг тақдири, ҳаракатлари, кайфияти, уларнинг ҳаётидаги воқеалар ҳақида тасвирлаш туради, улар асар сюжетини ташкил этади. Бу – сўз орқали хабарларнинг алоқаси ёки оддий қилиб айтганда, илгари бўлиб ўтган нарсалар ҳақида айтиб бериш.»

«Драма жанридаги асарлар эпик асарлар сингари ходисалар, одамларнинг хатти-ҳаракатлари ва бир-бирига алоқасига қурилади. Эпик асар муаллифи сингари драматург «ўсиб боровчи ҳаракатлар низоми»га бўйсунди. Лекин драмада кенг тус олган тасвирлаш-ифодалаш тафсилотлари бўлмайди. Муаллиф сўзи бунда ёрдамчи хизматни бажариб, ондасонда учрайди. [3: 99]

«Масалан, эпик турга тегишли жанрларда барча воқеалар бўлиб ўтган воқелик сифатида баҳоланади. Шунинг учун эпик тасвирлаш ўқувчига ёдга олиш тасвири сифатида таъсир кўрсатади. Драма жанрида бўлса, қайси давр воқеалари тасвирланмасин, асар сахнада қўйилганда томошабин билан ҳамнафасликда жонланади. Шунинг учун ҳам драмада тасвирлаш ҳамма вақт ҳозир бўлиб ўтаётгандек таъсир кўрсатади. Эпик ва драматик тасвирлашга хос ушбу хусусиятларни ҳисобга олмаслик мумкин эмас.

«Кўп ҳолатларда эпик жанрга тегишли асарларни драматик асар сифатида қайта ишлаш учраб туради. Лекин драматик тасвирлашнинг табиатини ҳисобга олмаслик оқибатида айрим вақтлари бундай тажрибалар муваффақиятсизликка учрайди. Немис драматурги Ф.Шиллер

ўзининг 1802 йил 20 мартда И.В.Гётега йўллаган мактубида романдан драмага айланттирилган ва муваффақиятсиз чиққан бир сахна асари ҳақида шундай ёзади: «... менга муваффақиятли чиққан бир пьеса ҳақида айтиб берди, лекин у роман асосида қайта ишланганлиги туфайли ўз-ўзидан аёнки, драматург нуқтаи назардан бир қанча нуқсонларга эга.» [5: 85]

Адабиёт назариячиларининг бу фикрлари билан ҳисоблашмаслик мумкин эмас. Драма жанри билан эпик жанрнинг хусусиятлари бири-бирига яқин бўлгани билан улар орасидаги ўзгачаликни англамаслик, айниқса, драманинг сахнада иккинчи умри бўлишини ҳисобга олмаслик асар муаллифига муваффақиятсизликлар олиб келиши турган гап. Шунингдек, бир турдаги асарни иккинчи тур сифатида қайта ишлаш ҳам ҳамма вақт муваффақиятли бўлавермайди. Буни муаллифлар билиши лозим.

Хулоса. Демак, энг муваффақиятли чиққан деб ҳисобланган драма асари ва эпик асар асосида қайта ишланганликдан, драматург нуқтаи назардан у нуқсонлардан йироқ эмас деб ҳисобланиши бундай асарларнинг тақдири ҳақида узул-кесил фикр айтишнинг осон эмаслигини кўрсатади. Тўғри, учта адабий жанрда ҳам муваффақиятли асар ярата оладиган муаллифлар жаҳон адабиётида ҳам, қорақалпоқ адабиётида ҳам бор. Лекин уларнинг асарлари таҳлил қилинганда унинг ижодий усулининг барибир бир адабий жанрга яқин экани кўриниб қолади. Шунинг учун ҳам асар қайси жанрга тегишли бўлса ҳам уларни оригинал ҳолида яратиш мақсадга мувофиқ.

АДАБИЁТЛАР:

1. Алланазаров Т. Театр ҳам драматургия, Нөкис, «Қарақалпоқстан», 1979, 3-б
2. Хатамов Н, Саримсоқов Б «Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати» Тошкент 1979, 104-105 б
3. Насруллаев Ө. Жолмурза Аймурзаевтың драматургиясы, Нөкис, «Қарақалпоқстан», 1977, 99-бет
4. Хализев В.Е. Теория литературы, Москва, «Высшая школа», 1999, 298-бет
5. Саримсоқов Б.И., Бадиийлик асослари ва мезонлари, Ташкент, 2004, 84-85-б

ҚОРАҚҮЛ МАКТАБ-ИНТЕРНАТИ ТАРИХИ

*Жўраев Ҳамза Атоевич, Чирчиқ давлат педагогика
университети т.ф.ф.д., (PhD)*

HISTORY OF KORAKOL BOARDING SCHOOL

*Juraev Hamza Atoevich, Chirchik State Pedagogical University,
(PhD)*

**ИСТОРИЯ КОРАКОЛЬСКОЙ ШКОЛЫ-
ИНТЕРНАТА**

*Джораев Ҳамза Атоевич, Чирчиқский
государственный педагогический университет, (PhD)*

Аннотация: Ушбу мақолада Бухоро вилояти Қорақўл тумани 164-ихтисослаштирилган лицей, мактаб-интернати тарихи, моддий таъминоти, шу мактабнинг республика ва жаҳон олимпиадаси ғолиблари, педагогик фаолияти илмий маълумотлар асосида ёритиб берилган.

Калим сўзлар: Қорақўл, мактаб-интернати, олимпиада, математика, иқтидор, Руминия, жаҳон олимпиадаси, билим, тафаккур, иқтидор, педагогик технология, интерфаол.

Abstract: This article, based on scientific data, highlights the history of the specialized lyceum, boarding school 164 of the Karakol district of the Bukhara region, material support, and pedagogical activities of the winners of the republican and world Olympiads of this school.

Key words: Karakol, boarding school, Olympiad, mathematics, talent, Romania, World Olympiad, knowledge, thinking, talent, pedagogical technologies, interactive.

Аннотация: В данной статье на основе научных данных освещена история специализированного лицея, школы-интерната №164 Каракольского района Бухарской области, материальное обеспечение, педагогическая деятельность победителей республиканских и всемирных олимпиад этой школы.

Ключевые слова: Каракол, школа-интернат, олимпиада, математика, талант, Румыния, Всемирная олимпиада, знания, мышление, талант, педагогические технологии, интерактив.

КИРИШ (INTRODUCTION).

Синчковлик қон-қонига сингган Тўхтамурод Жумаев Болтиқбўйи республикаларига саёҳат қилганида физика-математика мактаблари борлиги, бунинг устига нисбатан кўплигини кўриб ҳайрон қолганди. Ўзбекистонда фақат пойтахтдагина битта шундай даргоҳ борлигини ўйлаб: “Нега бизда очиб бўлмайдими?” – деган фикрга борган ва дастлаб ўшанда кўнглида ўз она юртида ҳам махсус мактабни ташкил этиш нияти туғилганди.

Тўхтамурод Жумаевнинг саъй-ҳаракатлари беҳуда кетмади. Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1990 йил 15 январдаги 32-сонли ва вилоят ижроия кўмитасининг 1990 йил 29 апрелдаги 113,8-сонли қарорларига асосан 1 сентябрдан Қорақўл шаҳрида 164-

ихтисослаштирилган “Ёш физик ва математиклар махсус мактаб-интернати” очиб туғрисида қарор қабул қилинди. Бундай муваффақиятлар замини эса узокқа бориб тақалади. 1990 йилда асли касби математика фани ўқитувчиси бўлган Тўхтамурод Жумаевнинг елиб-югуриши билан Қорақўл шаҳрида иқтидорли болалар мактаб-интернатини очдилар[1].

**МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР
ТАҲЛИЛИ (LITERATURE REVIEW).**

Қорақўлдаги 164-вилоят “Ёш математиклар ва физиклар” махсус мактаб-интернати тарихи 1993-1994 ўқув йили учун 8-синфга ўқувчилар қабул қилади. Мактаб-интернатга математика-физика фанларига қизиқувчи иқтидорли ўқувчилардан ҳужжатлар суҳбат асосида қабул

<https://orcid.org/0009-0008-3647-2751>

e-mail:

hamzajorayev017@gmail.com

килинади. Хужжатлари қабул қилинган ўқувчилар математика фанидан (ёзма) кириш имтихони топширадilar.

Қабул комиссияси 1 августдан 20 августгача ҳар куни эрталаб соат 9:00дан 15:00гача ишлайди. 21-22 август кунлари кириш имтихонлари ўтказилади. Ўқишга қабул қилинган ўқувчилар кийим-бош, тўрт маҳал иссиқ овқат ва ётоқхона билан таъминланадилар. Мактаб-интернатига кирувчилар куйидаги хужжатларни топширишлари керак:

Директор номига ариза, туғилганлиги ҳақида гувоҳнома (асл нусхаси), турар жойидан маълумотнома, соғлиғи тўғрисида маълумотнома (086 У-шакл), 5,6,7-синфлар табели, 3x4 сантиметр катталиқдаги 4 дона фотосурат[2]. Хуллас, қабул жараёнлари сифатли таълимни амалга оширган, мактаб-интернатда моддий таъминот яхши бўлган. Мактаб интернатининг борлиги илми ёшларнинг кўплигини билдиради. Сифатли таълимни иқтидорли мактаб-интернати мисолида кўриш мумкин.

Ўқувчилар Руминияга боришади, бу мамлакатда 10-12 июль кунлари бўлиб ўтадиган иқтидорли математика ёшларининг халқаро олимпиадасида ўзбекистонлик ёшлардан 6 нафари иштирок этади. Улардан 3 киши Қорақўлдаги 164-лицейнинг ўқувчиларидир. Бу бежиз эмас, математика фанидан ўтказилган III тур вилоят олимпиадасида иштирок этган қорақўллик ёшлар барча синфлар бўйича ғолибликни қўлга киритиб, республика танловида иштирок этадиган вилоят командаси фақат улардан таркиб топди.

Улар 24-30 март кунлари Тошкентда бўлиб ўтган республика олимпиадасида қатнашиб ишончли оқладилар. Сирожиддинов номли академик лицейда бўлиб ўтган танловда 11-синф ўқувчиси Умирзоқ Ғаниев 1-ўринни олиб, Руминияга бориш ҳуқуқини қўлга киритди.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ (RESEARCH METHODOLOGY). Лицейнинг 11-синф ўқувчиси Азиз Искандаров эса физикадан ўтказилган республика олимпиадасида III даражали диплом билан тақдирланиб, олий ўқув юртига тест

синовларсиз қабул этилиш ҳуқуқини қўлга киритди. Айни пайтда қорақўллик ёш математиклар жаҳон олимпиадасида ҳам фахрли ўринларни олиш учун қизгин тайёргарлик кўрмоқдалар[3].

Қорақўлдаги Халқаро математика мактабини бугунги кунда мамлакатимиздан ташқарида ҳам яхши билишади, десак янглишмаган бўламиз. Мактаб учун айниқса, 2019-2020 ўқув йили жуда муваффақиятли кечди. Халқаро математика мактабини битирган 48 нафар ўқувчининг барчаси олий таълим муассасаларига талабалikka тавсия этилди. Мактаб ўқувчилари халқаро олимпиадаларда 4 та олтин, 7 та кумуш, 5 та бронза медалларни қўлга киритишди. Нафосат Жўрабекова, Севара Остонова каби иқтидорли ўқувчилар Зулфия номидаги давлат мукофоти соҳибаси бўлишган бўлса, Дониёр Исмоилов, Анварбек Раҳматов каби истеъдодли ёшлар “Мард ўғлон” давлат мукофоти билан тақдирланди.

Жорий йилнинг 8-12 январь кунлари Қозоғистон Республикасининг Олмаота шаҳрида масофавий тарзда математика, физика ҳамда информатика ва ахборот технологиялари фанларидан 17-Халқаро Жаутиков олимпиадаси ташкил этилди. 21 давлатдан 146 та жамоа таркибида жами 1006 нафар иштирокчи қатнашган ушбу олимпиадада 14 нафар ўзбекистонлик ўқувчи муносиб иштирок этиб, 1 та олтин, 2 та кумуш ҳамда 11 та бронза медали қўлга киритди. Энг қувонарлиси шундаки, ғолиб ва совриндорлардан 4 нафари айнан қорақўллик ўқувчилардир. 12-17 март кунлари ўтказилган VI Халқаро Кавказ математика олимпиадаси ҳам қорақўллик ўқувчилар учун омадли келди. Жумладан, Олимжон Олимов кумуш медалга, Дониёр Исмоилов бронза медалга сазовор бўлишди. 14-24 июль кунлари эса Россия Федерацияси томонидан ташкил этилган Халқаро олимпиадада Олимжон Олимов бронза медалига, Дониёр Исмоилов имтиёзли дипломга эга чиқди.

Қўлга киритилаётган ютуқларнинг ўзига хос сарҳисоби сифатида нуфузли мактаб ўқитувчи ва ўқувчилари барча замонавий шароитларга эга бўлган янги ўқув мажмуасига эга бўлишди. Инвестиция дастури доирасида 45 миллиард сўмдан зиёд маблағ сарфланиб,

замонавий таълимнинг барча муҳим шарт-шароитларига эга бўлган мажмуа қурилиши “Шарқ плюс” бунёдкорлари томонидан амалга оширилди.

“Фаолиятига 10 йилдан ошиқ вақт ўтган бўлса-да, шу пайтга қадар шахсий ўқув биномиз йўқ эди, – дейди мазкур мактаб директори, “Меҳнат шухрати” ордени соҳиби Темур Рўзиев. – Президентимиз топшириғига кўра, бизга 720 ўринли янги мактаб қуриб берилди. Бу ерда ўқиш учун барча шарт-шароитлар муҳайё. Синф хоналари жаҳон андозаларига мос жиҳозланган. Янги бинода 320 ўринли ётоқхонадан ташқари, кутубхона, музей, фаоллари зали ва 50 ўринли меҳмонхона ҳам мавжуд”.

164-ихтисослаштирилган лицей, Қорақўл туманидаги 1-ихтисослаштирилган мактаб-интернати, Бухоро давлат университети қошидаги 3-академик лицей каби шаклларда фаолият юритган маскан 2009 йилда 52-сонли “Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган давлат ихтисослаштирилган умумтаълим мактаби” кўринишида ташкил этилган. Бухоро вилояти ҳокимлигининг буйруғи билан 2014 йил 1 сентябрдан вилоят халқ таълими бошқармаси тасарруфидаги 1-сон “Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган ихтисослаштирилган давлат умумтаълим мактаб-интернати”га айлантирилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 9 августдаги “Бухоро вилояти Қорақўл туманида “Халқаро математика мактаби”ни ташкил этиш тўғрисида”ги қарори билан Халқаро математика мактаби сифатида қайта ташкил этилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР (ANALYSIS AND RESULTS). Халқаро математика мактабида ўқувчилар 3 та – техника (математика-физика), иқтисодиёт (математика-инглиз тили) ҳамда табиий (кимё-биология) фанлари бўйича билим олади. Мактабга ўқувчилар 7-синфдан қабул қилинади. Қабул жараёнлари адолат ва шаффофлик тамойиллари асосида бўлади. Талабгор ўқувчи икки маротаба имтиҳон топширади. Биринчи босқичдан муваффақиятли ўтган ўқувчи иккинчи синовга ҳозирлик кўради. Ҳар икки жараён ҳам ўқувчиларнинг ота-оналари ёки яқинлари иштирокида ўтади ва талабгорлар олган баҳо шу куннинг ўзидаёқ эълон қилинади. Бу эса,

табиийки, қобилиятли, зукко, билимга чанқоқ ёшларни саралаб олишга имкон беради. Энг муҳими, қабул жараёнида таъмағирлик, қариндош-уруғчилик ҳамда таълим тизимида салбий таъсир этувчи бошқа омилларга йўл қўйилмайди. Келажақда шу ернинг ўзида олий таълим муассасасини ташкил этиш ва замонавий кластер усулида кадрлар тайёрлаш режалаштирилмоқда.

Бугун, 3 сентябрь куни халқаро мактаб янги биноси фойдаланишга топширилди. Тантанали тус олган тадбирда вилоят ва туман ҳокимлиги мутасаддилари, шаҳар ва туманлар халқ таълими бўлими раҳбарлари, меҳнат фахрийлари, кенг жамоатчилик, фаоллар ва ёшлар қатнашдилар.

Тадбирда сўз олган вилоят ҳокими Ботир Зарипов бугун юртимизда таълим-тарбия жараёнларига давлатимиз раҳбари бошчилигида жуда катта эътибор қаратилиб, ёш авлоднинг замонавий билим олиши учун барча шарт-шароит ва қулайликлар яратиб берилаётганини алоҳида таъкидлади. Бу бино жонажон юртимиз истиқлолининг 30 йиллиги, қолаверса, катта ҳаяжон билан қарши олинаётган Билимлар кунига, бухороликларга ажойиб совға бўлганлиги эътироф этилди. Янги бинода ўқувчи-ёшлар муносиб билим олиб, юксак чўққиларни забт этишларига, юртимиз, жонажон Бухоромизнинг шаъни ва доврўғини янада юксакларга кўтаришларига ишонч билдирилди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS).

Шунингдек, маросимда меҳнат фахрийси Р.Ниёзов, Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш бошқармаси бошлиғининг ўринбосари, “Нуронийлар” кенгаши раиси С.Ҳусенов, Олий Мажлис Сенати аъзоси А.Хусенова, Зулфия номидаги давлат мукофоти совриндори С.Остоновалар ҳам сўз олишди.

Тадбир давомида таълим маскани бунёдкорларига алоҳида эҳтиром кўрсатилди. Шундан сўнг жорий йилда ўтказилган республика ва халқаро фан олимпиадаларида совринли ўринларни кўлга киритган бухоролик ўқувчилар, уларнинг ўқитувчилари ва мактаб директорлари муносиб тақдирланди.

Алвон боғич кесилиб, рамзий калит тантанали равишда мактаб маъмуриятига топширилди.

Йиғилганлар халқаро математика мактабида яратилган шарт-шароитлар билан яқиндан танишдилар[4]. Янги Ўзбекистонда иқтидорли ёшларга эътибор давлат сиёсати даражасида эканлиги бежиз эмас. Чунки мазкур муаммо дунёнинг турли мамлакатларида ушбу масалани тадқиқ этишда иқтидорли ёшларни танлаш, уларни тарбиялаш ва ривожлантиришга доир ўзига хос тажриба тўпланганлигини алоҳида қайд этиб ўтиш ўринлидир[5].

ХУЛОСА (CONCLUSION).

Юқоридаги таҳлиллардан шуларни эътироф этиш мумкинки, юртимиздаги иқтидорли

ёшларнинг интеллектуал имкониятларини ривожланган давлатлар тажрибаларига таянган ҳолда ташкил этиш мамлакат тараққиётини таъминлашга мустаҳкам замин яратади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES):

1. // Бухоронома. 2001 йил 26 сентябрь, №77.
2. // Бухоро ҳақиқати. 1993 йил 27 июль, № 86.
3. // Бухоро ҳақиқати. 1999 йил.
4. Бухоро вилояти ҳокимлиги Матбуот хизмати.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 июндаги “Ёшлар – келажагимиз” давлат дастури тўғрисида-ги ПФ-5466-сон фармони // қонун ҳужжатлари миллий баъзаси 15. 08 2018 йил.

MUHAMMAD YUSUF BIOGRAFIYASINING SHOIR LIRIKASIGA TA'SIRI

*Davletova Shalola Bahodir qizi, Alisher Navoiy
nomidagi o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti,
Toshkent, O'zbekiston*

THE EFFECT OF MUHAMMAD YUSUF'S BIOGRAPHY TO HIS POETRY

*Davletova Shalola Bahadir qizi, doctoral student of
Alisher Navoi University of Uzbek Language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan*

ВЛИЯНИЕ БИОГРАФИИ МУХАММАДА ЮСУФА НА ЕГО ПОЭЗИЮ

*Давлетова Шалола Бахадир кызы, докторант
Университета узбекского языка и литературы имени
Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан*

[https://orcid.org/
0009-000-0657-1713](https://orcid.org/0009-000-0657-1713)

e-mail:
shaloladavletova96@gmail.com

Annotatsiya: Har qanday ijod mahsuli muallifning kechinmalari ta'sirida yuz beradi. Shoir she'rlarining yaratilish jarayonlariga chuqur kirib borish ularning mohiyatini tushunib yetish uchun nihoyatda muhim omildir. Bunda biz biografik metod yordamida shoirni ijod qilishga undagan voqealar va hayot yo'li bilan tanishib chiqar ekanmiz, uning biografiyasi ijodiga salmoqli ta'sir etganini aniqladik. Ushbu maqolada xalqimiz suygan shoir Muhammad Yusuf biografiyasi uning ijodi bilan hamohang tarzda yoritilgan.

Kalit so'zlar: vatan madhi, ijtimoiy muhit, biografiya, she'riyat, lirik kechinma, oilaviy munosabatlar, badiiylik.

Abstract: Any lyric product is influenced by the life experiences of the author. Deep penetration into the creation processes of the poet's poems is an extremely important factor for understanding their essence. We used the biographical method to get acquainted with the events and life path of the poet, and found out that his biography had a significant impact on his work. In this article, the biography of Muhammad Yusuf, the beloved poet of our people, is covered in harmony with his work.

Key words: motherland affection, social environment, biography, poetry, lyrical experience, family relations, artistry.

Аннотация: Любое лирическое произведение находится под влиянием переживаний автора. Глубокое проникновение в процессы создания стихотворений поэта является чрезвычайно важным фактором для понимания их сущности. Мы использовали биографический метод для знакомства с событиями и жизненным путем поэта и выяснили, что его биография оказала значительное влияние на его творчество. В этой статье биография Мухаммада Юсуфа, любимого поэта нашего народа, освещена в гармонии с его творчеством.

Ключевые слова: привязанность к Родине, социальная среда, биография, поэзия, лирический опыт, семейные отношения, артистизм.

KIRISH. Muhammad Yusufning ijtimoiy-maishiy hayoti lirik merosining yaratilishiga asos bo'lgan. U hayot yo'lidagi insonlardan, voqealardan, tabiatdagi hayvonlar-u narsalardan

ilhom oladi. Qaysi she'rini olmaylik, albatta, yaratilishiga asos bo'lgan hayotiy sabablar mavjud. Bu borada uning zamondoshi, O'zbekiston xalq shoiri Sirojiddin Sayyid: "She'riyat – Muhammad

Yusuf uchun tom ma'noda qismatga aylandi. So'z yo'li, she'r yo'li uning hayot yo'li, umriy taqdirini belgilab berdi", degan edi [4;35-b]. Muhammad Yusuf biografiyasi bir butunlikda uning ijodi mohiyatini ochishga xizmat qiladi.

Bunda biz biografik **metoddan** foydalanar ekanmiz, bu metodga adabiyotshunoslik ilmida berilgan ta'rif quyidagicha: "Biografik metod – adabiyotshunoslikdagi alohida ilmiy tadqiqot, badiiy asarga ijodkor shaxsi orqali nazariy-amaliy jihatdan yondashuv usullaridan biri"[1;12-b]. **Maqsadimiz** shoir badiiyatini to'liq ochib berishda muallifning hayot yo'li haqida to'liq tasavvurga ega bo'lishdan iborat bo'lib, biz uning hayot yo'llarini tahlil qilish orqali she'rlarining yaratilish jarayonlarini yoritib berishni o'z oldimizga **vazifa** qilib qo'ydik.

MAVZUGA

OID

ADABIYOTLARNING TAHLILI. Muhammad Yusuf biografiyasi haqida to'liqroq ma'lumot beruvchi manba "Muhammad Yusuf zamondoshlari xotirasida" kitobidir. Shuningdek, S.Mahmudova, T.Haydarov, M.Yo'ldoshevalarning "Muhammad Yusuf – vatan kuychisi" nomi ostida chop etilgan uslubiy qo'llanmadan ham foydalanildi. Shuningdek, shoir ijodiga bag'ishlangan ilmiy manbalar, jumladan, Davronova M.I. muallifligidagi "Muhammad Yusufning poetik mahorati" mavzusidagi dissertatsiya ham shoir ijodiyoti haqida ko'plab ma'lumotlarni beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Muhammad Yusuf she'rlarining yaratilishi quyidagi jarayonlar bilan bevosita bog'liq:

1. Shoirning tug'ilgan yurtiga muhabbati.

Andijon viloyatining Marhamat tumani, Qovunchi qishlog'ida tug'ilgan shoir juda ko'p she'rlarida tug'ilgan go'shasini madh etadi.

Nechun qulluq qilmay Andijonga men -

Shu yurtda tug'ildim, shu yurtda o'sdim.

Do'stim bo'lsa agar, bitta u do'stim -

Nechun qulluq qilmay Andijonga men!..

Ma'lumki, shoir tug'ilgan joy, Andijon – Boburlar yurti. U Muhammad Yusufda iftixor tuyg'usini uyg'ota olgan, vatan so'zini ehtiros bilan tarannum etishiga undagan o'lka. Shoirning "Andijon" she'rida shunday misralar bor:

Boburga ilinsang, menga qovun so'y,
Cho'lponni sog'insang, meni quchoqla...

Juda samimiy tuyg'ular og'ushidagi lirik qahramon yurtida tug'ilgan buyuk vatandoshlarini ham xotirlab qo'yadi. Ayanchli taqdir egasi, buyuk shoh va shoir Bobur Hind o'lkasiga shahanshoh bo'lsa-da, Andijon tuprog'ini, Andijon qovunlarini sog'inadi, shoir buni lirik kechinmalarida his qiladi. Yoxud, nohaqliklar girdobidagi Cho'lponni qucholmagan, uni asray olmagan yurti Andijonga shoir meni quchoqla deydi, yurtining ham, Cho'lponning ham anduhlarini his etadi. U Andijonni onasini sevgandek sevadi, otasini ulug'lagandek ulug'laydi, u shoirning nafaqat vatan mavzusidagi she'rlari, balki butun she'riyatining ajralmas qismidir. Muhammad Yusufning o'zi bu haqida shunday deydi: "Yigirma besh yil bo'ldi Toshkentda hayot kechiraman, lekin har kuni yigirma besh marta Andijonni sog'inaman. Andijonni men Andijonda yashayotganlardan ko'ra ko'proq yaxshi ko'raman. "Mening qalbim, yuragim hamisha Andijonda. Shu yurtning shirin xayoli bilan yashayman, shugina tasalli, shugina huzur mening barcha kamimni to'ldirib turadi"[4;110-b].

"Nechun", "Andijon", "Mehmon" kabi she'rlarida shoirni ruhlantirib, unga o'zgacha ishtiyoq bag'ishlagan, tug'ilib o'sgan go'shasi Andijon, yoki "Marhamat"ning diltortar manzarasi tasviri mavjud bo'lib, ular shoirning sog'inch satrlaridan iborat. "Sog'indim" she'ridan shoir qishlog'ini sog'inganini his etamiz. She'rda qishlog'ining nomi keltirilmasa-da, shoir "kapalak quvib" yurgan bolaligi o'tgan manzillarni qumsayotganini yozadi. Bu she'r ham "Marhamat" ning go'zal manzarasi bilan boshlanadi:

Toshkanda... tog'larni sog'indim,

Yashil o'tloqlarni sog'indim.

Suv bo'yiga chordona qurgan,

Momoqaymoqlarni sog'indim.

Juda sokin, jozibali tabiat qo'ynidagi bolalik yillari tasviri. Tog'lari haybat bilan qo'riqlab turuvchi, suvlari bo'yida momaqaymoqlar o'sgan, yam-yashil o'tloqlariga shudringlar tushgan qishloqni sog'inmay bo'ladimi? U jannatmakon yurtini tashlab Toshkentga ketish sababini o'z she'rida shunday izohlaydi:

Yorilgan qo'llarga termulib yurib,

Shu yalpiz dalada men ham bo'y yetdim.

Keyin she'r yo'qladi tushimga kirib,

Keyin o'zim yo'qlab Toshkentga ketdim.

Shoir o'z oldiga aniq maqsad qo'yib, potaxtdagi iste'dodli shoirlardan saboqlar olib shoirlik maqomiga ega bo'lmoqchi edi. Yurtini tashlab, ilm istab kelgan shoir o'z qismatini bashorat qiladi: agar unga tole kulib boqmasa, qishlog'iga qaytib, ariq bo'yidagi yalpizga suyanib jon taslim qiladi:

Ko'nglim sezar, endi bu ayon,
Do'stlarim, do'stlarim, baxtli bolaman.
Yo Toshkentda eng zo'r shoir bo'laman,
Yo uyimga ketib ariq bo'yida,
Yalpizga suyanib o'lib qolaman!

2. Shoirning mehnatkash dehqon oilasida tug'ilishi.

Muhammad Yusuf dehqon oilasida tug'iladi. Otasining umri bir umr dalada, og'ir mehnatda kechgan, onasi Enaxon ham sodda, samimiy, mehnatkash qishloq ayoli edi. Shoir onasini iliq so'zlar bilan xotirlaydi. Otasini eslaganida esa, qalban azoblanadi. Juda ko'p she'rlarini shoir jafokash otasi hamda ma'suma onasiga bag'ishlaydi:

Onajon,
Onajon,
Yuragim og'rur.
Bilmadim nimaga qiynaydi mani.
Men dehqon bolasi edim-ku axir,
Nahot shuncha nozik bo'lsa bu jonim?..

Hayotning past-balandlari, sinovlaridan charchagan o'g'il dardlarini yuragiga eng yaqin inson – onasiga izhor etadi. Metin bardoshli dehqon farzandining joni nega “shuncha nozik”? Turmushning barcha zahmatlariga chidagan sabrli onasi-yu, otasiga shoir nega o'xshamadi? “Lirik qahramon kun ko'rib, kuni ro'shnolik ko'rmagan, to'kin-sochinlikda yashamagan, sabr-bardoshli onasi, og'ir mehnat qila-qila erta qartaygan otasi, yoshlik malohatini namoyon etolmayotgan singlisi haqida alam bilan yozadi. Shoirning “Ota” she'rida armon tuyg'usi ro'y-rost ko'rinib turadi” [4;5-b].

Armonim bor, bu dunyoda armonim bor,
Qoq dalada o'tlar bosgan o'rmonim bor.
Qizg'aldoqday boshim egik bu makonda,
Yonib yashab o'tmagan otajonim bor.

Lirik qahramonning armoni bor, u farzandlik burchini oliy darajada o'tay olmaganligi uchun o'rtanadi, qizg'aldoqdek boshi egik. Dehqon otasining gullab-yashnagan dalasi, u bu hayotdan o'tib, endilikda o'rmonga aylangan, bu dalani

parvarishlaydigan inson endi yo'q. Bir umr qora mehnatga ko'milib yashagan zahmatkash dehqonning o'limi shoir o'g'ilni iztirobga solmoqda. Dehqon ota hamda mushtipar ona obrazi Muhammad Yusuf ijodida salmoqli o'rin egallaydi. Uning qator she'rlarida buning guvohi bo'lamiz. “Onamdan xat”, “Muddao”, “Onamga xat”, “Onamga”, “Onajon, onajon, yuragim og'rur...”, “Singlinga maktub”, “Andijon”, “Eski hayvon”, “Beshinchi o'g'il”, “Onaizor”, “Mashhur o'g'il”, “Sen xat yozma...”, “Ona meni nega tug'ding?..”, “Ota”, “Unutish” kabi she'rlaridan ba'zilari butunlay ular madhiga bag'ishlangan bo'lsa, boshqalarida lirik qahramon dardini izhor eta turib, padari yoki onasiga murojaat qiladi.

3. Ijtimoiy-adabiy muhit.

Muhammad Yusuf adabiyot dunyosiga qadam qo'yganida, unda o'z she'rlari-yu, asarlari bilan allaqachon bu olamning taxtiga da'vo qilayotgan iste'dodli, jonkuyar ijodkorlar talaygina edi. Muhammad Yusuf shu yillarda ijod qildi, vatanni, insonni va mehr-muhabbat tuyg'ularini tarannum qilib, kitobxonlar mehrini qozondi. Bu yo'lda, albatta, uning zamondosh do'stlari, ustozlari hamda gurkirab turgan adabiy-ijodiy muhitning roli katta edi. “Har qanday adib muayyan ijtimoiy-adabiy muhit ichida harakat qiladi. Demakki, shoir yoki yozuvchi o'zi mansub adabiy muhitning yetakchi estetik qarashlarini yoqlaydi yoki inkor qiladi, hatto ulug' ijodkorlar o'z estetik dasturini taqdim etadi”[3;30-b]. Jumladan, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov kabi atoqli shoirlar, Ozod Sharafiddinov kabi adabiyot bilimdonlari bilan ustoz-shogird bo'lgan shoirning ijodida, ularning ta'siri sezilib turadi. “Muhammad Yusufning shoir sifatida shakllanishida adabiy muhitning roli katta bo'lgan. U Nazir Safarov, G'aybullas Salomov kabi bag'rikeng insonlarning o'g'itlarini oldi, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov kabi zabardast ustozlarning etagini tutdi, ularning ijod maktabida voyaga yetdi”[4;50-b]. Muhammad Yusuf o'zigacha yaratilgan adabiy xazinalardan bahramand bo'ldi, xalq og'zaki ijodi namunalari bilan tanishdi. Shuningdek, shoir bilan yelkama-yelka birgalikda ijod qilgan talantli shoirlar ham talaygina edi. Ulardan biri Shavkat Rahmon bo'lib, birgalikda ular uzoq yillar davomida hamkasb, aka-uka, do'stlar bo'lishgan. Shoirning Shavkat Rahmon o'limidan so'ng yozilgan

“Lolaqizg‘aldoq” she’ri o‘lim to‘shagida yotgan do‘stining hayot bilan vidolashayotgan ruhiyatini tasvirlaydi.

Muhammad Yusuf ijodkor zamondoshlariga atab she’rlar yozish bilan cheklanmadi. Shoirning bu insonlar ta’sirida yozgan she’rlari ham o‘zgacha ma’no va ahamiyat kasb etdi. Jumladan, “Muhammad Yusuf zamondoshlari xotirasida” kitobida: “Bir davrada Cho‘lponning “Ko‘klam” she’ri to‘g‘risida gap bordi. U mening ta’rifimdan ta’sirlanib ketdimi, ichkari xonaga kirib ketdi-da, 10-15 daqiqa o‘tgach chiqib, qo‘limga “Ko‘klamoyim” she’rini tutqazdi. Uning menga bag‘ishlanganini aytdi. She’rni o‘qib ko‘zimdan yosh chiqib ketgandi o‘shanda”, deya Ozod Sharaffidinov shoirni xotirlaydi [4:6-b].

Kel-da endi, sog‘intirmay odamni,
Sen yo‘g‘ingda bir g‘am bosdi yelkamni,
Qorlar kurab ko‘mib keldim otamni,
Ko‘klamoyim, ko‘kingdan ber bir

chimdum.

She’rda Ozod Sharafiddinovning otasi qishda vafot etgani va uni “Qorlar kurab ko‘mib kelgani”, shu sababli yelkasini “bir dard bosgani” hamda ko‘klamni chorlab “ko‘ksidagi alam” ni ol, deya xitob qilgan misralar go‘yoki buyuk adabiyotchining aytolmayotgan, uni qiynayotgan g‘am – otasi o‘limi tufayli chuqur qayg‘udagi insonning dil torlarini chertib yuboradi hamda uni yig‘latadi.

Uning “Shoirilar”, “Madina”, “Bir kuni”, “Rozidil”, “Tilak Jo‘ra”, “Ko‘klamoyim” (Ozod Sharafuddinovga), “Yaxshi” (Xurshid Davronga) kabi she’rlarida lirik qahramonga zamondosh

ijodkorlar siymosi mavjud. Bu ularning shoir ijodiga ta’sir ko‘rsatgan omillardan biriligining yaqqol dalilidir.

XULOSA. Demak, Muhammad Yusufning jozibador satrlar bitishida, she’rlari bilan xalq suygan ijodkor bo‘lib shakllanishida qishlog‘iga bo‘lgan sog‘inchi, hamda ustozlarining, qalamkash do‘stlari bilan yaratgan adabiy-ijodiy muhitning hissasi salmoqli bo‘lgan, deya ayta olamiz. Shoirning oila a‘zolari bilan munosabatlari, yurt tarixini mukammal o‘rganish jarayonlari kabi omillar ham shu qatordan o‘rin olgan bo‘lib, alohida tadqiqot mavzulari sifatida o‘rganilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Adizova O.I. Adabiyotshunos Aziz Qayumov tadqiqotlarida biografik metodning o‘rni. Filol.fan.fals.dok.diss. Qarshi, 2018.
2. Davronova M.I. Hozirgi o‘zbek she’riyatida individual uslub poetikasi. Filol.fan.dok.diss. avtoref. Samarqand, 2019.
3. Fazliddinov B.Q. XX asr o‘zbek falsafiy-intellektual she’riyati. Filol.fan.fals.dok.diss. Toshkent, 2019.
4. Muhammad Yusuf zamondoshlari xotirasida. T.: Adib. 2014.
5. Muhammad Yusuf Saylanma, Sharq nashriyot- matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, T.: 2014.
6. Sobir O‘nar. // Kibrsiz odam. Maqola, Yoshlik jurnali, 2014 yil, 3-son.
7. S.Mahmudova, T.Haydarov, M.Yo‘ldosheva. Muhammad Yusuf – vatan kuychisi. Toshkent, 2022.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОЙ ГРАМОТЕ

*Чубаева Фарангиз Кулдош кизи, преподаватель Термезского
государственного педагогического института*

RUS TILI SAVODXONLIGINI O'QITISH METODOLOGIYASINING ILMIY ASOSLARI

*Chubayeva Farangiz Qo'ldosh qizi, Termiz davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi*

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING RUSSIAN LITERACY

*Chubayeva Farangiz Kuldosh kizi, lecturer at the Termez State
Pedagogical Institute*

[https://orcid.org/
0000-0008-0902-
7551](https://orcid.org/0000-0008-0902-7551)

e-mail:
chubayevafarangiz@

Аннотация: Обучение грамоте является начальным этапом систематического изучения русского языка, который закладывает основы лингвистического и умственного развития учащихся. В процессе обучения грамоте учащиеся не только овладевают языковыми (фонетическими, грамматическими, лексическими) навыками, но и осваивают коммуникативные умения в сфере общения друг с другом и со взрослыми.

Ключевые слова: турецкий язык, фразеология, словосочетание, сравнение, соматические фразеологизмы, фразеологизм.

Annotatsiya: Savodxonlikni o'rgatish rus tilini tizimli o'rganishning boshlang'ich bosqichi bo'lib, u o'quvchilarning lingvistik va aqliy rivojlanishi uchun asos yaratadi. O'qish va yozishni o'rganish jarayonida o'quvchilar nafaqat til (fonetik, grammatik, leksik) ko'nikmalarni, balki bir-birlari bilan va kattalar bilan muloqot qilishda muloqot ko'nikmalarini ham egallaydilar.

Kalit so'zlar: turkiy til, frazeologiya, qiyoslash, somatik frazeologik birliklar, frazeologik birliklar.

Abstract: Teaching literacy is the initial stage of the systematic study of the Russian language, which lays the foundations for the linguistic and mental development of students. In the process of learning to read and write, students not only master language (phonetic, grammatical, lexical) skills, but also master communication skills in communicating with each other and with adults.

Key words: turkish language, phraseology, comparison, somatic phraseological units, phraseological units.

ВВЕДЕНИЕ. Одной из основных задач обучения грамоте является формирование первоначальных навыков чтения и письма. Чтение и письмо как важные виды речевой деятельности сначала выступают только в качестве предмета обучения, а затем становятся средством обучения и развития учащихся.

Чтение и письмо – это виды речевой деятельности, а навыки чтения и письма – это речевые навыки. Они формируются в неразрывном единстве с другими видами речевой деятельности – с устными высказываниями, восприятием чужого высказывания, внутренней речью. Поэтому

обучение грамоте предусматривает различные виды речевой и мыслительной деятельности.

Ни один навык не может быть сформирован без многочисленного повторения действий, поэтому при обучении грамоте надо много читать и писать.

В чем суть механизмов чтения и письма?

Информация, которую человек использует в своей деятельности, закодирована; это значит «что каждой единице значения соответствует условный знак, или кодовая единица» [3,с.23]. В устной речи используется звуковой код, в котором значение каждого слова

закодировано в определенном комплексе звуков речи. На письме используется буквенный код, в котором буквы соотнесены со звуками устного, звукового кода. Переход от одного кода на другой называется перекодированием.

МЕТОДЫ. Чтение – процесс перекодирования графически фиксированного текста в звуковую речь, ее понимание (при чтении вслух), или непосредственно в смысловые единицы, без звукового оформления (при чтении про себя) [1, с.236].

Письмо – это процесс кодирования смысловых единиц нашей речи в условные графические знаки – буквы [1].

Русское письмо – звуковое, поэтому процесс перекодировки усложняется необходимостью промежуточного этапа – перевода графических знаков в звуки, т. е. необходимостью звуко-буквенного анализа слов (при письме звуки перекодируются в буквы, при чтении буквы – в звуки).

Перекодировка является главным предметом обучения грамоте. Прямая перекодировка (письмо) и обратная (чтение) должны идти параллельно.

Методика обучения грамоте основывается на фонетической и графической системах.

В основе русской графики лежит **слоговой принцип**, который состоит в том, что отдельно взятая буква (графема) не может быть прочитана, так как она читается с учетом последующих букв. Данный принцип является определяющим в обучении чтению и письму.

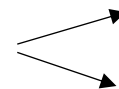
Слоговой (позиционный) принцип регулирует обозначение на письме твердости-мягкости согласных звуков и звука [й']. Функцию обозначения твердости и мягкости согласных в открытом слоге (согласный+гласный) несут гласные: **а, о, у, ы, э** указывают на твердость предшествующего согласного; буквы **е, ё, и, ю, я** – на мягкость. Исходя из этого в современной методике обучения грамоте принят **принцип слогового (позиционного) чтения** – только в контексте слога, ориентируясь на букву, которая обозначает гласный звук, учащийся способен определить твердость или мягкость согласного и правильно прочитать слог.

Механизм чтения формируется с опорой на букву гласного (гласный «командует»).

а читать твердо – [ма]

м

я читать мягко – [м'а]

Анализ механизма чтения приводит к выводу о том, что учащиеся должны овладеть действиями звукового анализа слова, уметь ориентироваться в звуковой стороне речи. У учащихся необходимо развивать фонематический слух.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Звуковой аналитико-синтетический метод обучения грамоте является самым эффективным, поскольку дает возможность последовательно и успешно преодолевать сложности в процессе обучения первоначальному чтению и письму.

В России впервые этот метод был введен К.Д.Ушинским как метод «письма – чтения». В школе он используется с середины 1860-х гг (с небольшим перерывом – с 1922 по 1935 гг – применялся метод целых слов) по настоящее время.

Современные буквари разрабатываются на основе звукового аналитико-синтетического метода с учетом достижений в области лингвистики, педагогики, детской психологии.

Звуковым этот метод называется потому, что обучение чтению проводится на основе детального изучения каждого звука, выделенного со слова, с последующим усвоением буквы, которой он обозначается на письме, чтением слогов и слов с этой буквой. Процесс обучения грамоте происходит на основе анализа. Чтению предшествует анализ, поэтому метод называется **аналитическим**. Отработка навыка чтения завершается синтезом, поэтому метод считается **синтетическим**.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. За основу обучения грамоте берется **звук**. Звуки выделяются из речевого потока, из слов в процессе анализа. Особое внимание уделяется звуковому анализу слов, артикуляции звуков, развитию фонематического слуха. Синтез идет вслед за анализом (составление слов, предложений). Звуковой анализ и синтез в процессе обучения чтению и письму играют особую роль в развитии мышления учащихся.

Единицей чтения является **слог** (принцип слогового (позиционного) чтения. Особое внимание уделяется чтению и произношению слогов, использованию слоговых таблиц.

Выделены периоды обучения грамоте: подготовительный (добукварный), основной (букварный), заключительный (послебукварный).

С учетом принципа частотности установлена определенная последовательность изучения звуков и букв.

Обучение чтению и письму осуществляется параллельно.

На практической основе систематически вводятся элементы грамматики, словообразования, орфографии (без теоретических сведений).

В процессе обучения грамоте вводятся элементы моделирования: схемы-модели предложений, схемы слов, слогов, звуков.

Обучение грамоте носит развивающий характер, обеспечивает умственное развитие через систему упражнений и заданий в анализе и синтезе, упражнений по развитию речи.

Обучение грамоте носит воспитательный характер. Задачи морально-этического, патриотического, духовного,

семейного, трудового воспитания реализуются через использование дидактических материалов, текстов, представленных в букваре.

В процессе обучения грамоте реализуются индивидуальный и дифференцированный подходы к учащимся.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Львов, М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 "Рус. яз. и лит." / М. Р. Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
2. Методика обучения грамоте: учебно-метод. пособие для преподавателей и студентов педагогических учебных заведений / сост. Т. П. Сальникова. – М. : ТЦ Сфера, 2001. – 144 с.
3. Методика обучения русскому языку в начальных классах: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / М. Р. Львов, Т. Г. Рамзаева, Н. Н. Светловская. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1987. – 415 с.
4. Методыка выкладання беларускай мовы і літаратурнага чытання у пачатковых класах: вучэб. дапаможнік / Н. М. Антановіч [і інш.] ; пад рэд. М. Г. Яленскага. – Мінск : Вышэйшая школа, 2019. – 263 с.

CHO'LPON LIRIKASI TALQINLARI

Abdilakimov Dilruxjon, O'zbekiston Milliy universiteti "O'zbek adabiyotshunosligi" kafedrasida tayanch doktoranti

INTERPRETATIONS OF CHULPAN LYRICS

Abdilakimov Dilruxzhan, base doktorant of the Department of Uzbek literary studies of the National University of Uzbekistan

ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЛИРИКИ ЧУЛПАНА

Абдилакимов Дилрухжон, базовый докторант кафедры "Узбекское литературоведение" Национального университета Узбекистана

Annotatsiya: *Jadid adabiyoti namoyandasi Cho'lpon she'riyatida milliy istiqloq motivlari tahlilga tortilgan va ijodining zamonaviy o'zbek adabiyoti rivojiga qo'shgan hissasi tadqiq etilgan.*

Kalit so'zlar: *jadid, jadid adabiyoti, mumtoz adabiyot, yangi o'zbek adabiyoti, Naim Karimov, Cho'lpon.*

Abstract: *In the poetry of Cholpon, a representative of Jadid literature, the motives of national independence are analyzed and the contribution of their work to the development of modern Uzbek literature is studied.*

Key words: *Jadid, Jadid literature, classic literature, new Uzbek literature, Naim Karimov, Cholpon.*

Аннотация: *В поэзии Чулпана, представителя джадидской литературы, анализируются мотивы национальной независимости и изучается вклад его творчества в развитие современной узбекской литературы.*

Ключевые слова: *джадид, джадидская литература, классическая литература, новая узбекская литература, Наим Каримов, Чулпан.*

KIRISH: Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon ijodi adabiyot ahlining doim e'tibor markazida bo'lgan. Uning yangicha poetik obrazlar, hech bir ijodkorni takrorlamaydigan ohorli talqinlar, yoniq milliy ruh bilan sug'orilgan she'riyati nazm osmonida tong yulduzi yanglig' charaqlagani, bu yulduz shu'lasi o'sha davrning barcha shoir-u adiblarini birday hayratga solgani sir emas. Biroq, shoir ijodiga bo'lgan munosabat e'tirofdan e'tirozga, yuksak baholardan siyosiy ayb taqashga, buyuk iste'dod egasini mahv etishga qadar og'ir, iztirobli yo'lni bosib o'tgani ham, afsuski, ayni haqiqatdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI: 1922-yilda o'zbek she'riyatidagi ilk to'plamlardan biri, "O'zbek yosh shoirlari" kitobi e'lon qilindi. Bu

to'plamda Cho'lponning 1919-1921-yillarda yozilgan ijod namunalari o'n uchta she'ri berilgan ("Suyg'on chog'larda", "Go'zal", "Xayoli", "Zarafshon", "Qalandar ishq", "Tabiatka", "Uyqu", "Bokuga Sharq quriltoyiga ketkanda", "Parcha", "Yorug' yulduzga", "Sharq nuri", "O'zbek qizi")¹. Cho'lpon she'rlari 25-60-sahifalardan joy olgan. Bu ham Cho'lponning o'z davrida o'ziga xos o'rin tutganligidan dalolat beradi. Cho'lpon "Uyg'onish" (1922), "Buloqlar" (1923), "Tong sirlari" (1926) va "Soz" (1935) she'riy to'plamlarini e'lon qildi. Uning e'lon qilingan har bir asari zamondoshlarini bee'tibor qoldirmadi. Ammo, shoir ijodiga zamondoshlari tomonidan yozilgan taqrizlarda siyosiylikka berilish hollari ko'p uchraydi.

<https://orcid.org/0009-0007-2859-4401>

e-mail:

adilruxjon@gmail.com

¹ Шарафиддинов О. Яна олдим созимни. –Тошкент.; Adabiyot va san'at, 1991. Б. 10.

TAHLIL VA NATIJALAR. “Cho‘lpon o‘rtoq keyingi davrlardagi o‘zbek shoirlaridan eng oldingisi va chin ma‘nosi bilan shoir deb atalishga loyiq bo‘lganidan, uning she‘rlarini chin adabiyot va she‘r ko‘zi bilan tekshirish va tahlil qilishga yaraydir”². Ana shu sababdan Mustaqillikning ilk yillaridan uning ijodini o‘rganish yangi bosqichga ko‘tarildi. Uning ijodini o‘rganishga kirishgan olimlardan birinchisi akademik Naim Karimov bo‘ldi. Munaqqidning Cho‘lpon hayoti va ijodiga oid o‘ndan ortiq maqola, ikkita monografiya va “Cho‘lpon” ma‘rifiy romanini yozgan. Bu ishlar o‘zbek cho‘lponshunosligi taraqqiyotiga salmoqli hissa bo‘lib qo‘shildi. Ushbu tadqiqotlarida munaqqid “chin yurak va his shoiri”³ning lirik asarlari tahliliga ham katta ahamiyat qaratgan.

Munaqqid Shoirning “Qizil bayroq” she‘rini tahlil etar ekan, bu she‘rga aytilgan umumiy fikrlardan ko‘p ham uzoq ketmaydi. Bu she‘rning nomi ham sovetlar bayrog‘ini esga solganidanmi, ko‘pincha munaqqidlar bu she‘rda sovetlar jo‘shib kuylanganligi, Cho‘lpon inqilobning dastlabki yillarida unga katta umid bilan qaraganiga ishonishadi. Naim Karimov ham o‘z fikrlarini qisqa qilib: “Bu Cho‘lpon va Oktyabr degan mavzuni yoritishda asosiy dalil bo‘lib xizmat qiladi”⁴, – deya bayon qiladi. Ammo bu qarashlarning ayrimlari olim faoliyatining keyingi davriga kelib ozroq o‘zgargan⁵. Jadidlar 1917-yil fevral inqilobini quvonch bilan kutub olganlar. Cho‘lpon “Nazokat” gazetasida e‘lon qilgan “O‘zbek yoshlarina” she‘rida bu tarixiy voqeadan mamnun bo‘lib, yosh yurtdoshlarini xalq manfaati yo‘lida xizmat qilishga chaqirdi va bu narsalarni faxrli yumush deb bildi:

Millat uchun ishlaysizlar. Bu sizlarga saodat,

Millat uchun hech tinmasdan mehnat qilish na rohat.

Cho‘lpon haqiqatan bu tarixiy voqeani katta quvonch bilan kutib olgan. Bu davrdagi hamma ziyolilar ham bu voqeaga katta umid bilan qaraganlar. Bu voqea o‘zbek xalqiga ozodlik va erkinlik olib keladi, degan umid ularning

voqelikka real qarashlariga to‘sqinlik qilgan. Ammo, Turkiston muxtoriyatining qonga botirilishi hammasi xomxayol ekanini isbotladi. O‘lkada boshlangan vayronagarchiliklar shoir qo‘liga qalam tutqazdi:

Ko‘m-ko‘k, go‘zal o‘tloqlaring bosilg‘on,
Ustlarida na poda bor, na yilqi.
Podachilar qaysi dorga osilgan?
Ot kishnashi, qo‘y ma‘rashi o‘rniga
Oh, yig‘i, bu nega?

Ko‘pgina cho‘lponshunoslar “Buzulgan o‘lkaga” she‘rini turlicha nuqtayi nazarlardan kelib chiqib, turlicha tahlil qilganliklarini kuzatish mumkin. Ammo, bu qarashlarning deyarli hammasida ham bu she‘rni o‘sha davr ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan bog‘lab tahlil qilish yaqqol namoyon bo‘lishini ko‘ramiz. Naim Karimov ham shu nuqtayi nazardan baholaydi: “U bu she‘rda o‘lkada ro‘y bergan dahshatlarni buyuk jasorat bilan tasvirladi”⁶. Munaqqid bunday mavzudagi she‘rning o‘sha davrda yozilishi va e‘lon qilishni jasorat deb baholashi, aynan ijtimoiy-siyosiy hayot bilan bog‘laganligini anglatadi. Munaqqid ta‘kidlagandek, she‘r o‘lkada yuz bergan dahshatlarni aks ettirgan. Ammo, hamma gap uni qanday ifoda etishda. Cho‘lpon she‘rda so‘roq gaplardan foydalangan. Bu gap ma‘nosini yana kuchaytirish uchun xizmat qilmoqda. O‘tloqqa nisbatan sifatlashlarning birdan ortiq qo‘llanishi ham she‘r ta‘sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. “Bu nega?” lirik qahramon bularning barchasini biladi, ammo sabablarni ochiq aytib bo‘lmaydi. Shuning uchun shoir o‘quvchiga savol bilan murojaat qilib, yuraklarni larzaga keltira olgan. Keyingi so‘roqlarga javob izlagan lirik qahramon: “Javob yo‘qmi ko‘klardan-da, yerdan-da, Xarob bo‘lgan eldan-da” deya fig‘on qiladi. Bu misralar o‘sha vaqtda nafaqat o‘tloqlar, balki elning ham xarob bo‘lganining ochiq ifodasi edi. Munaqqid Cho‘lpon she‘riyatidagi poetik obrazlarga e‘tibor qaratadi, G‘arb va Sharq qarama-qarshiligiga alohida to‘xtaladi. Shoirning “boylik va to‘qlikdan

² Чўлпон ва танқид // мақолалар тўплами (Нашрга тайёрловчи: Баҳодир Карим) – Т.: Adabiyot jamg‘armasi, 2004. – Б. 12.

³ Чўлпон ва танқид // мақолалар тўплами (Нашрга тайёрловчи: Баҳодир Карим) – Т.: Adabiyot jamg‘armasi, 2004. – Б. 12.

⁴ Каримов Н. Абдулхамид Сулаймон ўғли Чўлпон. – Тошкент: Фан, 1991.

– Б. 43

⁵ Bu haqda qarang: Karimov N. Чўлпон. – Тошкент: Шарк, 2003.

⁶ Karimov N. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon.-T.: Fan, 1991. B.46.

yorilay degan G‘arbiga umid ko‘zlarini tikishidan” maqsad Oktyabr to‘ntarilishidan keyin boshqa xalqlarga ham shunday bir yorug‘lik kelishiga ishonish edi. Bu she‘r tahlili jarayonida munaqqid shoirning siyosiy kayfiyatini ham yoritishga harakat qiladi. Cho‘lponning Oktyabr inqilobiga hech qanday g‘arazli kayfiyatda bo‘lmaganligini alohida ta‘kidlab o‘tadi. Munaqqid keltirgan ma‘lumotlar bilan tanishgan o‘quvchi she‘rning asl mohiyatini oson anglaydi. Aynan shunday ma‘lumotlar bilan tahlil qilish Naim Karimovning tahlil usuli bo‘lib, bu yaxshi natijalar beradi. “Men va boshqalar” she‘rini tahlil qilarkan, uning mavzusi bugungi kunda ham dolzarb ekanini aytadi. Yana asosiy e‘tibor mavzuga qaratiladi. She‘rda lirik qahramon o‘zbek qizi. “Men” va “boshqa” qarshilantirishi orqali o‘zbek qizlarining ayanchli taqdiri juda ta‘sirli ochib berilgan. Lirik qahramon tilidan aytilgan “Kuyum bor... uni-da devorlar tinglar” jumalari o‘zbek qizlarining to‘rt devor ichida mahkuma ekanliklarining lirik ifodasidir. Munaqqidning: “Bizning adabiyotimiz yaqin-yaqin-gacha bugungi hayotni emas, balki uning o‘rnida barpo etilajak ertangi hayotni aks ettirib keldi. Bu yo‘l bilan u kitobxonni yangi ishlarga ilhomlantirgandek bo‘ldi. Amalda esa, u kitobxonni aldadi. Cho‘lpon bugungi jarohatlarni yashirish emas, davolash lozim, degan aqidaga amal qildi. Shuning uchun ham uning asarlarida tasvirlangan haqiqat sotsialistik realizm adabiyotiga ko‘nikkan kitobxon uchun dahshatli bo‘lib tuyulishi tabiiy”⁷, – degan so‘zlari ham fikrimizni isbotlashga xizmat qiladi. Bugungi kun haqiqati Cho‘lponni ham cho‘chitgan. Ammo, u ertangi kunga, ertangi kun yaxshi bo‘lishiga ishongan. Keyingi o‘rinda Cho‘lpon ijodining eng yaxshi namunalaridan bo‘lgan, o‘z davrida eng ko‘p e‘tirozlarga sabab bo‘lgan “Xalq” she‘ri tahlil qilinadi. She‘rda shoirning shunday tazyiq, huquqsizlik va xo‘rlashlarga indamay chidab kelayotgan xalq haqida bunday fikrlarni aytishini munaqqid romantiklik emas, aksincha, xalqning yashirin imkoniyatlari, uning qonida bilinar-bilinmas tovlangan kurash cho‘g‘i bilan bog‘liqligini to‘g‘ri baholay olgan. She‘rda Cho‘lponning so‘z qo‘llash mahorati to‘la namoyon bo‘lgan, desak mubolag‘a bo‘lmas. Xalq so‘zining ritmik takrori musiqiylikni

va ta‘sirchanlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Bu she‘r ma‘lum ma‘noda mustamlakachilarni ogohlantiruvchi qo‘ng‘iroq bo‘lib yangradi. Lirik qahramon shoirning o‘zi ekanligi so‘nggi ikki misradan ma‘lum bo‘ladi:

“Butun kuchni xalq ichidan olaylik,
Quchoq ochiib xalq ichiga boraylik”.

“Cho‘lpon xalq bag‘rida yashiringan kuchni ana shu tarzda ziyrak nigohi bilan ko‘rdi. U ayni paytda ham xalqdan madad olish, ham unga rahnamo bo‘lish zarurligini sezdi. Cho‘lpon o‘zbek she‘riyatining nozik va nafis sadolarga boy, go‘zal va shaffof tuyg‘ular uzra g‘unchalagan hayot chechaklarini kuylovchi bir rubobi edi. Ammo davr undan kishan va miltiq ovozlarni o‘zbek she‘riyatiga olib kirishni, shu kishanlar orqasida kechayotgan oshkora va pinhona kurashni ifodalashni taqozo etdi”⁸. Bu fikrlarda Cho‘lpon ham o‘zi istab davrning dolzarb masalalarini kuylamagani, u ham o‘ynoqi, jo‘shqin she‘rlar yozishi mumkinligi, ammo davr va muhit bunga yo‘l bermaganini bilib olamiz. Chunki Cho‘lpon o‘z xalqining ayanchli ahvolini ko‘rib, jim qarab tura olmaydigan ijodkorlardan edi. Munaqqid “Xalq” she‘ri tahlilida davom etarkan, “Shoirning xalqqa yaqinlashuvidan murod-maqsadi uning haqiqiy ozodlikka, farovonlikka va yuksak ilm-madaniyatga erishuvida unga ko‘maklashish, shu ma‘noda unga munosib farzand bo‘lish edi”, – degan fikrlarni aytib o‘tadi. Chindan ham xalq she‘ri xalq dardi bilan yongan yurakdan otilib chiqqan bir ijod namunasidir. “Go‘zal” she‘riga to‘xtalarkan, bunda ilohiy dilbar kuylanganini aytadi. “Bu she‘rda har bir so‘z, har bir tovush o‘zidan dilbar ohanglar taratadi”, – degan yuksak baho beradi. Bugungi kunda ham sevib o‘qib kelinayotgan bu she‘rda shoirning tabiat hodisalaridan ajoyib badiiylik yarata olganligiga qoyil qolish kerak. Munaqqid she‘rdan parchalar keltirib, har bir qismga alohida to‘xtaladi. She‘rning lirik syujeti haqida gapirib, bu syujetni sevgi tuyg‘usining nafis harakati deb baholaydi. Shoir butun she‘r davomida madh etilayotgan go‘zal haqida aniq ma‘lumot bermaydi. Aynan shundan kelib chiqib, munaqqid she‘rda xayoliy go‘zal kuylangani, u oshiqdan uzoqda bo‘lgan yulduz, oy-quyoshga tenglashtirish sabablarini ham aynan shu qarashdan kelib chiqib

⁷ Karimov N. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon.-T.: Fan, 1991. B. 47.

⁸ Karimov N. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon.-T.: Fan, 1991. B. 49.

baholaganini ko‘ramiz. Sababi, munaqqidning fikricha, go‘zalni qo‘l yetmas narsaga qiyos qilishini ham aynan ushbu fikr isboti sifatida keltiradi. Cho‘lpon lirikasiga umumiy qilib baho berarkan, Naim Karimov: “Umuman, u o‘z lirikasida hamisha nafislikka intiladi. Nafosatni lirikaning asosiy mezoni deb biladi”, – degan haqli fikrlarni aytib o‘tadi. Cho‘lpon she‘rlarlariga uning zamondoshlari ham yuksak baho berishgan. Umuman, Cho‘lpon asarlari zamonaviy adabiyotshunoslik talablariga ham to‘la mos keladigan asarlardir. Buni bugungi kunda Cho‘lpon ijodiga oid tadqiqotlar ham isbotlab bermoqda. Kitobda tahlil qilingan yana bir she‘r “Sezgi” deb nomlangan sevgi mavzusida nihoyatda go‘zal she‘rdir. Bu she‘rdan parcha keltirib, takrorlar ko‘p uchrashini, ammo bu takrorlar kamchilik emas, aksincha, badiiy bo‘yoq ekanligini, bu takrorlar mavzuga aloqador emasdek ko‘rinsa-da, aslida shoir ishqining kutilmaganda paydo bo‘lganligini ifodalash uchun ishlatilganini ta‘kidlaydi. Ba‘zi o‘rinlarda leksik takrorlar ma‘no kuchaytirishga xizmat qilgan. “So‘nggi misradagi “bog‘lab olib, bog‘lab olib” ifodalanishi yor sochlarning lirik qahramon tuyg‘ularini bir emas, bir necha marotaba o‘rab olganini, demak, uning sevgi domidan xalos bo‘lishi mahol ekanligini anglatadi”⁹. Ritorik takrorlar ko‘p hollarda badiiyatga xizmat qiladi. Bu fikrlarni davom ettirib, muallif: “Shoir Sharq axloq-odobiga rioya qilgan holda she‘rda lirik qahramonning parivash chehraga bo‘lgan muhabbatini yalang‘och so‘zlar va tuyg‘ular orqali emas, balki nozik poetik detallar yordamida ifodalaydi:

Ko‘zlarimni men tikib qoldim, tikib qoldim unga,
Lola gullarni ekib qoldim, ekib qoldim unga.
Toza umidni tutib qoldim, tutib qoldim unga,
Chunki men ko‘rdim, ko‘rib qoldim keraklik belgini.

Bu parchaga berilgan ta‘rif hech bir izohga muhtoj emas, nazarimizda. She‘rda qo‘llangan poetik takrorlar, ma‘no nozikliklari nihoyatda to‘g‘ri aniqlangan. Munaqqid Cho‘lpon ijodi uchun xarakterli bo‘lmagan, tamomila Shekspirona ruhdan yozilgan deya quyidagi parchani keltiradi:

Bir tutam sochlaring mening qo‘limda,
G‘ijimlab o‘paymi, yo tarab ochay.

⁹ Karimov N. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon.-T.: Fan, 1991. B.51.

“Sir” deb saqlaganing mening qo‘ynimda,

“Sir” deb saqlayinmi yo yelga sochay.

Bu she‘r katta kuch bilan tasvirlanadi, deya shoir tasvir mahoratini yuqori baholaydi va Shekspir ijodiga qiyoslaydi. Ammo, she‘r uch banddan tashkil topgani aytiladi-yu, muallifning o‘zi uni ikki qismga bo‘lganligi haqida gapirilmaydi. Munaqqid she‘rda chaqmoq yanglig‘ chaqnagan tuyg‘ularga yolg‘on sevgini sabab qilib ko‘rsatadi. Shoir yolg‘on sevgidan nafratlanish bilan barobar, pok va samimiy sevgini ham ulug‘laganini, bu yo‘sindagi she‘r avval hech uchramasa-da, bu ham shoir mahoratidan deb biladi. Munaqqid shoir yashagan davrdagi ijtimoiy-siyosiy hayotni hisobga olib Cho‘lponda she‘rlari ustida qayta ishlash imkoniyati har doim ham bo‘lavermaganini aytib, uni “badihago‘y shoir” deya ta‘riflaydi. Shunday bo‘lishiga qaramay, durdona asarlar yarata olganligiga urg‘u beradi. Munaqqidning bu fikrlarini “Cho‘lpon” ma‘rifiy romanida keltirilgan dalillar ham quvvatlaydi. Munaqqid Cho‘lpon ijodini katta ijtimoiy hodisa sifatida baholaydi. Shoir ijodining uchta asosiy xususiyati haqida gapirib: “U she‘riyatni xalqqa, uning hayotiga, qalbiga, iztiroblari, azoblari, orzu va umidlaridan iborat ruhiy olamiga yaqinlashtirgan. Bu Cho‘lpon she‘riyatiga xos birinchi xususiyatdir. Ikkinchi xususiyat shundaki, u nozik qalb va nozik ta‘b shoir sifatida tuyg‘uning, hissiyotning she‘riy asardagi kuchini benihoya oshirdi. Va nihoyat, uchunchi xususiyat shuki, Cho‘lpon o‘zbek she‘riyatida yangi vaznning mustahkam o‘rin olishiga, uning yangi janr va shakllar bilan boyishiga, uning tilini soflash, soddalashtirish va yorqinlashtirish ishiga katta hissa qo‘shdi”¹⁰. Cho‘lponning o‘zbek she‘riyatining yangilanishidagi xizmatlari nihoyatda katta bo‘ldi. Sodda va xalqqa yaqin til bilan ijod qilib, yangi-yangi tasviriy vositalar bilan o‘zbek she‘riyatining boyishiga xizmat qildi.

Naim Karimovning shoir lirikasiga bag‘ishlangan yana bir risolasi “Istiqlolni uyg‘otgan shoir” deb nomlanadi. Bu risolaning o‘ziga xos xarakterli tomoni Cho‘lpon hayoti va ijodi, shaxsiyati, ba‘zi she‘rlarining yozilishiga asos bo‘lgan voqea va shaxslar bilan munosabati talqin etilgan hamda davr o‘zgarishlari va og‘ir qismatiga

¹⁰ Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – B. 208.

oid masalalar tahlil etilgan. Risolaning “Madadkor ruh” va “Ustoz izidan” deb nomlangan qismlarida Cho‘lponning istiqloq g‘oyalari singdirilgan she‘rlarining biografik va g‘oyaviy motivi talqin etilgan. Sharq xalqlari qurultoyi 1920-yil sentyabrda Bokuda bo‘lib o‘tadi. Shu munosabat bilan yozilgan “Ulug‘ yo‘lda”, “Yorug‘ yulduzga” kabi she‘rlarida ilgari surilgan istiqloq g‘oyalari chuqur tahlil qilingan. Munaqqid bu risolada ham shoir iste‘dodi yuqori ekanligi, ammo davr uning bu imkoniyatlarini to‘la yuzaga chiqarishiga imkon bermaganligini takidlaydi. “Undan kapalaklar, inja tuyg‘ulari, ruhiy qadriyatlar to‘g‘risida emas, balki Hurriyat uchun, istiqloq uchun, milliy taraqqiyot uchun kurash bilan bog‘liq mavzularda yozishni taqozo etdi”¹¹. Bu fikrlardan ko‘rinib turibdiki, Naim Karimov Cho‘lpon iste‘dodini yuqori baholaydi va u o‘zini to‘la namoyon qilolmagan, deb hisoblaydi. Davr uning ijod erkiga har doim to‘sqinlik qilgan. “Yong‘in” she‘rini tahlil qilish barobarida munaqqid Cho‘lponning oktyabr to‘ntarishidan keyingi voqealarga shoir munosabatini ochib berishga harakat qiladi. Munaqqidning ta‘kidlashicha, bu tipdagi she‘rlar XX asrning 20-yillariga xos bo‘lgan davr manzaralarini, Turkiston xalqlari hayotini haqqoniy aks ettiruvchi asosiy manbalar bo‘lib qolmoqda. Naim Karimov risola davomida Cho‘lponni hassos shoir va go‘zallik shaydosi bo‘lgan oshiq sifatida poetiklashgan siymosini yaratadi. Bularni biz shoirning shu davrda yozilgan “Qizlarning daftariga”, “Kleopatra”, “Shu kunda”, “Ketganingda”, “Aldanish” kabi she‘rlarining tahlili orqali bilib olamiz. Munaqqid “Qizarish” she‘rini tahlil qilar ekan, bu she‘rning harbiy hastaxonada yozilgani, Cho‘lponni ko‘rgali kelgan Obida ruhiyatidagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Cho‘lpon Toshkentga qaytganidan so‘ng “Shu kunda” she‘rini yozadi. Bu she‘rda Cho‘lponning Obidaga bo‘lgan sof va samimiy sevgisining ayanchli taqdiridan hikoya qilishi ochib beriladi. Risolada bu ikki she‘rning yozilish tarixi batafsil tahlil qilinganidan so‘ng, bu ayanchli sevgi fojialaridan hikoya qiluvchi “Ketdingmi” nomli she‘r tahlili beriladi. Munaqqid she‘rlarni xronologik tartibda berganligi ham diqqatga sazovor.

¹¹ Каримов Н. Истиқлоқли уйғотган шоир. – Т.: Маънавият, 2000. – Б. 80.

Akademik Naim Karimovning Cho‘lpon ijodiga bag‘ishlangan yirik ishlaridan biri 2019-yili e‘lon qilingan “Uch buyuk siymo” nomli kitobi bo‘lib, bu kitob uch katta qismdan iborat. Har biri bir ijodkor (Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Oybek) ijodiga bag‘ishlangandir. Bu kitobning ikkinchi qismi Cho‘lpon ijodiga bag‘ishlangan bo‘lib, kitobning 179-293-betlaridan o‘rin egallagan. Bu kitobda Cho‘lponning nasri, dramasi, lirikasi alohida-alohida tahlilga tortilganini ko‘rishimiz mumkin. Kitob bir biridan alohida bo‘lgan maqolalardan tuzilgan. “Cho‘lpon va XX asr she‘riyati” deb nomlangan qismida Cho‘lponning juda talabchan va yangilikka o‘ch bo‘lganligini takidlaydi. Fikrining isboti sifatida esa Cho‘lponning “Bir xil, bir xil, bir xil, Ko‘ngil boshqa narsa – yangilik qidiradir”, degan fikrlarini keltiradi. Maqola davomida shu savolga munaqqid javob topa oladi. Bizning fikrimizcha, agarda Cho‘lponda adabiy muhitdan qoniqmaslik hissi bo‘lmaganda, ehtimol bugun biz uni o‘qimayotgan bo‘larmidik. Aynan shu yangilikka urinish, san‘atni sevish, xalqi uchun qayg‘urish unga bir zum ham tinchlik bermadi va natijada Cho‘lpon – Cho‘lpon bo‘lib shakllandi. Munaqqid shoir she‘riy to‘plamlari va vaqtli matbuotda e‘lon qilingan she‘rlarining umumiy sonini 300 taga ham yetmasligini aytadi. “Bu she‘rlarning hammasi ham bir xil baland saviyada emas. Shu sanoqda she‘rlarning uchdan bir qismigina katta badiiy qimmatga ega”¹². Eng iste‘dodli ijodkor ham o‘xshamagan asar yozib qo‘yishi, aksincha, eng no‘noq ijodkor ijodida ham eng nodir asarlar yaralib qolishi mumkinligi tabiiy hodisadir. Ammo Cho‘lpon ijodidagi “o‘xshamagan” asarlar shoirning salohiyatsizligidan emas, balki davr va muhit talablarini ifodalash maqsadida yuzaga kelgan. Munaqqid shoir ijodiga zamondosh kitobxonning “yaxshi hamki Cho‘lpon va uning she‘riyati bor. Ularsiz bizning ko‘zimiz ochilmagan bo‘lardi”, degan fikrlarini keltirib o‘tadi. Bunday ijodkor adabiy muhitga ta‘sir qilmasdan qolmasligi aniq. Munaqqid Cho‘lpon an‘analaridan foydalanishni besh bosqichga bo‘ladi:

1. Cho‘lpon hayot bo‘lgan 20-yillar.
2. Cho‘lpon xalq dushmani deb e‘lon qilingan 30-50-yillar.

¹² Каримов Н. Уч буюк сиймо. – Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2019. – Б. 261.

3. “Xrushchevcha iliqlik” deb atalgan 60-yillar.

4. Sovet jamiyatidagi demokratik o‘zgarishlar davri bo‘lgan 70-80-yillar.

5. Mustaqillik davri¹³.

Shu mulohazalardan kelib chiqib munaqqid Cho‘lponning o‘zbek she‘riyatiga ta’siri, o‘zidan keyingi ko‘pgina ijodkorlarga ta’siri haqida gapiradi. Oybek adabiyot olamiga Cho‘lponning sodiq izdoshi sifatida kirib kelganligini ta’kidlaydi.

XULOSA. Cho‘lpon lirikasi zamonaviy o‘zbek she‘riyatining “tong yulduzi” bo‘lib porladi. Bu yorug‘ yulduz ko‘plab insonlar qalbini nurlantirti, yo‘lini yoritdi. Uning ijodining jonkuyar tadqiqotchilaridan biri Naim Karimov bo‘ldi. Cho‘lponshunoslikka oid 10 dan ortiq maqola, 4 ta

kitob yaratdi. Bu tadqiqotlar cho‘lponshunoslikda nihoyatda qimmatli manbalar bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov N. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon.-T.: Fan, 1991. B. 84

2. Шарафиддинов О. Яна олдим созимни. – Тошкент.; Adabiyot va san’at 1991. B. 178.

3. Каримов Н. Истиқлолни уйғотган шоир. – Т.: Маънавият, 2000. – Б. 88.

4. Каримов Н. Чўлпон. – Тошкент: Шарқ, 2003. 464.

5. Чўлпон ва танқид // мақолалар тўплами (Нашрга тайёрловчи: Баҳодир Карим) – Т.: Adabiyot jamg‘armasi, 2004. – Б. 12.

6. Каримов Н. Уч буюк сиймо. – Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2019. – Б. 361.

¹³ Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Тошкент: O‘zbekiston, 2008. – Б. 208.

СОКРАТ И ПЛАТОН: ОТКРЫТИЕ

МИКРОКОСМА ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДУШИ

¹Асророва Мухаббат Усмонжоновна, старший преподаватель кафедры “Узбекский язык и литература” БИТИ

²Казимова Гулнора Хакимовна, доцент кафедры “Узбекский язык и литература” БИТИ

SUQROT VA AFLOTUN: INSON RUHI
MIKROKOSMINING KASHF ETILISHI

¹Asrorova Muxabbat Usmonjonovna, BITI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasida katta o‘qituvchisi

²Kazimova Gulnora Hakimovna, BITI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasida dotsenti

SOCRATES AND PLATO: THE DISCOVERY OF
THE MICROCOSM OF THE HUMAN SOUL

¹Asrorova Mukhabbat Usmonzhonovna, Senior Lecturer at the Department of Uzbek Language and Literature, BITI

²Gulnora Kazimova, Associate Professor of the Department of Uzbek Language and Literature, BITI

Аннотация: Данная статья об учении великих древнегреческих философов Сократе и Платоне, написанная в книгах ярчайшего ученого нашего времени Болтаева М.Н. Сократ – философ-просветитель, пробуждающий свою мысль своим словом. К общим проблемам он переходит от частных, иногда практических вопросов. Раскрыта система идеализма Платона, во-первых, вера в небесную правду и, во-вторых, отрешение от земного зла.

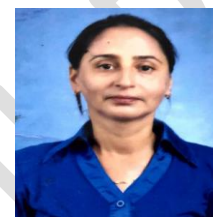
Ключевые слова: фундаментальные принципы, идеализм, скептицизм, мыслитель, представление, государство, духовные и нравственные ценности, земная власть, небесная истина.

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonamizning eng yorqin olimi M.N.Boltayevning kitoblarida yozilgan buyuk qadimgi yunon faylasufi Suqrot va Platon ta'limotlari haqida so'z boradi. So'zi bilan o'z fikrini uyg'otuvchi ma'rifatparvar faylasuf Suqrot. U maxsus, ba'zan amaliy masalalardan umumiy muammolarga o'tadi. Platonning idealizm tizimi, birinchidan, samoviy haqiqatga ishonish, ikkinchidan, yerdagi yovuzlikdan voz kechish ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: asosiy tamoyillar, idealizm, skeptitsizm, mutafakkir, vakillik, davlat, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, yerdagi kuch, samoviy haqiqat.

Abstract: This article is about the teachings of the great ancient Greek philosophers Socrates and Plato, written in the books of the brightest scientist of our time M.N. Boltayev. Socrates, an enlightenment philosopher who awakens his thoughts with his words. He moves on to general problems from specific, sometimes practical issues. The system of Plato's idealism is revealed, firstly, faith in heavenly truth and, secondly, renunciation from earthly evil.

Key words: fundamental principles, idealism, skepticism, thinker, representation, state, spiritual and moral values, earthly power, heavenly truth.

¹<https://orcid.org/0009-0004-1247-8156>

²<https://orcid.org/0009-0001-8045-3055>

e-mail:

¹muhabatasroruva@gmail.com

ВВЕДЕНИЕ. Философия — дисциплина, изучающая наиболее общие существенные характеристики и фундаментальные принципы реальности и познания, бытия человека, отношения человека и мира. Философия обычно описывается как одна из форм мировоззрения, человеческой деятельности, особый способ познания, теория или наука. Философия нередко претендует на то, чтобы быть чем-то большим, чем наука, её началом и итогом, методологией науки и её обобщением, теорией более высокого порядка, метанаукой (наукой о науке, наукой, обосновывающей науку). С этим связано древнее представление о философии как о царице наук или о науке наук. Одним из ярчайших ученых – философов XX века в нашей стране, да и по всей Средней Азии является **Болтаев Мухаммад Назарович**. Заслуженный деятель науки Узбекистана (1978), доктор философских наук (1966), профессор (1968). Его научная работа посвящена вкладу мыслителей не только Центральной Азии, но и Древней Греции, в развитие философской мысли, представлениям философов о смысле жизни человека, общечеловеческих духовных и нравственных ценностях.

МЕТОДЫ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ. Одним из таких трудов являются книги по философскому познанию мира философов Античности Сократа и Платона. **Сократ** (около 469 года до н. э., Афины — 399 год до н.э) принадлежал к числу тех учителей человечества, которые проповедовали не только свою доктрину, но и свою личность. Сам Сократ не оставил ни строчки, но Платон был именно тот ученик его, который своим глубоким и проникновенным духом был всего более способен передать нам сущность Сократа. Платон в одно и то же время и философ, и художник; его одушевленный пересказ дает не только мысли, но также и образы; нам передается его настроение и чувство, и прежде чем мы поняли глубину излагаемой системы, мы уже чувствуем нравственную силу личности. Мы чувствуем, что в Сократе воплотилась живая сила знания и добра. И здесь-то мы начинаем, благодаря Платону, понимать обаяние его учителя. Когда то, чего так жаждут и так ищут

люди, – спокойствие духа и уверенность в смысле жизни – воплощается в конкретном человеке, в живом образе, это убеждает лучше всяких систем и теорий [1.с.76].

ОБСУЖДЕНИЕ. Мы должны, однако, определить основные верования Сократа несколько ближе и подробнее. В какую истину он верил и в какое добро? При тех условиях, в которых развивал свои взгляды Сократ, понятно, что он не мог дать стройной философской системы не имел ни охоты, ни потребности присесть за систематическое писание. Его призвание – устная беседа, живой диалог. Он, прежде всего, философ-просветитель, он идет в народ, он пробуждает мысль своим словом. К общим проблемам он переходит от частных, иногда практических вопросов. Вот та истина, которую он носит с собою и которая вдохновляет его проповедь. Вот почему, когда он, встречаясь со своими согражданами, начинает разговор с ними, он неизменно говорит своему собеседнику: «Ты, афинянин, гражданин города великого и славнейшего в мудрости и силе – как не стыдно тебе заботиться только о богатстве, чтобы его у тебя было всех больше, о почестях, о славе людской, а о мудрости и правде не заботиться и не думать о душе, чтобы она была всего лучше?» – Отсюда и убеждение Сократа, что проповедь есть его священный долг, от исполнения которого его не могут отвратить ни угрозы, ни кары. Отсюда и его вера в некоторый внутренний таинственный голос, которому он повинует, как предписанию свыше. Он живет и учит, исполняя высшее предназначение и как бы прозревая за внешними делами людей, за круговоротом временных событий – ту вечную цель, к которой все стремится и которую он, Сократ, должен раскрыть своим согражданам. Учение великого Сократа продолжил не менее значимый философ своей эпохи **Платон** (428/427 или 424/423 – 348/347 до н. э), идеалист по призванию. Сила Платоновского идеализма состоит в том, что он прошел через тяжкие испытания жизни и победил их силою высшего разумения. Когда идеализм является следствием простой неопытности и отсутствия всяких испытаний, он не может действовать на людей; в таком случае мы могли бы принимать его за

наивный, а иногда и непростительный оптимизм, за поверхностную идеализацию жизни. Другое дело, когда он вытекает из всех житейских опытов и потрясений, когда философ сохраняет силу жизни и бодрость духа, несмотря на все удары судьбы. Таков именно идеализм Платона [2.с.81]. Система отрешенного идеализма представилась Платону, когда он уже победил в себе безысходную скорбь первой минуты. Казнь Сократа открыла ему глаза на человеческое общество и на весь мир; он не верит теперь в эту земную жизнь, считая ее царством лжи и неправды.

РЕЗУЛЬТАТ. Однако, среди этого мрака светил же свет Сократовых идей? Откуда этот свет, откуда эта правда, которую он принес людям? Значит есть где-нибудь для нее опоры, если не на земле, так на небе? Эта вера, которая живет и горит в сердцах Сократовых учеников, откуда она? В этом видимом мире, в этом земном обществе нет для нее устоев; надо предположить, что человек приносит ее с собой из другого мира невидимого, идеального, небесного. Когда Платон пришел к этому выводу, он уже победил свою безысходную грусть. Тогда все мироздание стало двоиться для него на два мира – земной и небесный, и тогда самая смерть Сократа предстала ему в этом освещении. «Праведник погиб, но правда осталась, – так решает Платон. Она осталась в том царстве идей, откуда Сократ принес ее на землю. И разве смерть властна над идеей? Умирает только смертное, но внутренняя сила идеи остается. Пусть же судьи Сократа празднуют свое минутное торжество – это торжество мнимое и ничтожное, – торжество земной власти над небесной истиной», – такова система идеализма Платона. Таковы два основных положения отрешенного идеализма: во-первых, вера в небесную правду и, во-вторых, отрешение от земного зла. Эти два положения характеризуются в первоначальных диалогах Платона, из которых можно привести вам теперь некоторые более важные мысли.

Первое положение – вера в небесную и неизменную правду – лучше всего выражено в

«Апологии Сократа». Это одно из самых блестящих произведений Платона. Быть может, многое в передаваемых Платоном речах Сократа и действительно принадлежит Сократу, но прекрасная форма и классическое построение – заслуга самого Платона.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Итак, по Платону, каждому нашему понятию соответствует – в идеальном и невидимом мире – единая совершенная идея, а в материальном и видимом мире – множество ее несовершенных отражений. В своей совокупности эти идеи представляют стройный космос и завершаются верховной идеей добра. Вот где пребывает истинная красота, истинное совершенство и истинное добро. И Платон спокойно смотрит на мир земных явлений, – на круговорот этих вещей, на их постоянную гибель и смену, – это все так и должно быть; настоящее бытие остается неизменным и сияет вечной красотой [5.с.89].

В заключении можно сказать, что наш узбекский ученый-философ Болтаев М.Н., в своих книгах о великих философов, таких как Сократ, Платон вложил большой вклад в развитии истории древнегреческой философии, в лице выдающихся античных мыслителей, чьи идеи актуальны и по сей день.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. М.Н. Болтаев. Сократ. Москва - Поматур-2006.,с.76.
2. М.Н.Болтаев. Сократ ва Платон, “Бухоро” нашриёти, 2006 й. - Б. с. 81.
3. Казимова Г.Х. Основы философии. Учебное пособие. Изд-во Дурдона, 2021, с.51.
4. М.Асрарова. “Muhammad Boltaev is a human scientist”. IJAR 2020; 6(5): 217-219 www.allresearchjournal.com
5. М.Асрарова. “Педагогические идеи Абу Райхана Беруни”. Научно-методический журнал «Проблемы педагогики» Москва, 2018, № 2 (34). Стр.33-35.

XORAZMSHOH ALI IBN MA'MUN DAVRIDA XORAZM

*Ismoilov Shohruhmirzo Zokirjon o'g'li, Ma'mun universiteti
"Tarix" kafedrasi katta o'qituvchisi*

KHORAZM IN THE PERIOD OF KHORAZMSHAH ALI IBN MAMUN

*Ismailov Shahruxmirza Zakirjan o'g'li, senior lecturer of the
department of "History" of Mamun University*

XORAZM В ПЕРИОД ХОРАЗМШАХА АЛИ ИБН МАЪМУНА

*Исмаилов Шахрухмирза Закиржан оглы, старший
преподаватель кафедры «История» Университета
Маъмуна*

[https://orcid.org/0000
0002 4061 8724](https://orcid.org/0000-0002-4061-8724)

e-mail:

ishohruxmirzo@gmail.com

Annotatsiya: Ma'muniylar sulolasining eng yorqin namoyondalaridan biri hisoblangan Ali ibn Ma'mun faoliyati davomida Janubiy Sibir hududlarida joylashgan xalqlar bilan birga Arab xalifasi bilan munosabatga kirishgan. Mazkur maqolada Ali ibn Ma'munning O'rta Osiyodagi yirik Qoraxoniylar va G'aznaviylar davlati bilan olib borgan munosabatlari bilan birga Arab xalifasidan qabul qilib olgan unvonini olishi tarixi numizmatik manbalar yordamida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tanga, unvon, savdo yo'li, Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Ma'muniylar, Somoniylar.

Abstract: Ali ibn Mamun, who is considered one of the most prominent representatives of the Mamunids dynasty, during his career, entered into relations with the Arab caliph along with the peoples located in the regions of South Siberia. In this article, the history of Ali ibn Mamun's relations with the large states of Karakhanids and Ghaznavids in Central Asia, as well as the history of receiving the title from the Arab caliph, is analyzed using numismatic sources.

Key words: Coin, title, trade route, Karakhanids, Ghaznavids, Mamunids, Samanids.

Аннотация: Али ибн Маъмун, считающийся одним из наиболее ярких представителей династии Мамунидов, за свою карьеру вступил в отношения с арабским халифом наряду с народами, населявшими районы Южной Сибири. В данной статье с использованием нумизматических источников анализируется история взаимоотношений Али ибн Маъмуна с крупными государствами Караханидов и Газневидов в Средней Азии, а также история получения титула от арабского халифа.

Ключевые слова: монета, титул, торговый путь, Караханиды, Газневиды, Мамуниды, Саманиды.

KIRISH. Somoniylar davlatining halokatidan so'ng mintaqada Xorazmshoh Ma'muniylar davlatidan tashqari, Movarounnahrning deyarli barcha hududini qo'shib olgan Qoraxoniylar va Xuroson, Afg'oniston, Shimoliy Hindistonning bir qismini birlashtirgan G'aznaviylar davlati hukmronlik qilar edi. Tabiiyki, bunday vaziyatda ikkita qudratli siyosiy kuchning maqsadi Xorazmga qaratilgan edi. Bu vaqtda

Xorazm davlati tarkibiga Shimoliy Xurosondagi Niso va Farovadan tashqari katta ehtimol bilan Obivard shahri ham kirib, ularda Ma'muniy hukmdorlar nomidan tangalar zarb qilingan [1, c. 59].

Ma'muniylar sulolasining uchinchi vakili Xorazmshoh Ma'munning o'g'li Ali (999-1008) otasining vafotidan qisqa vaqt o'tib, harbiylar tomonidan taxtga qo'yiladi va unga bay'at qilishadi [2, c.46].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqot ishini olib borish va muhokama qilishda mahalliy olimlar bilan birga, sharq va g'arb davlatlari olimlari ishlaridan foydalanildi. Bundan tashqari, mazkur manbalarda keltirilgan ma'lumotlar numizmatik materiallari solishtirilgan holda tadqiqot natijalariga erishilgan. Mazkur maqola yaratilishida, ayniqsa, Abdujabbor Utbiy, Al-Maqdisiy asarlari tahliliy natijalaridan keng foydalanilgan. O'zbekiston va dunyo muzeilarida saqlanayotgan ma'muniylar davriga oid tangalar ham mazkur mavzuni o'rganilishida muhim manba hisoblanadi.

NATIJAR VA MUHOKAMA. Ali ibn Ma'mun hukmronligining dastlabki ikki yili bevosita Somoniylar hukmronligi ostida o'tadi. U tomonidan zarb qilingan ayrim tangalarida Somoniy hukmdor Abdumalik ibn Nuh (999-yil fevral-oktyabr oylarida hukmronlik qilgan) nomi qayd etilganligini ko'rish mumkin. Masalan, A.Makarov tadqiqotlaridan o'rin olgan Ali ibn Ma'mun tangasi Jurjoniya zarb qilingan ammo, qachon zarb qilingani noma'lum. Tadqiqotchi E.Begavatovning fikricha, mazkur tipdagi tanga hijriy 389-yilda (mil. 999) Jurjoniya zarb qilingan [3,c.259]. Bu tipdagi tanga 2001-yilda Tataristondagi Bilyarsk Aleksevskovo hududida o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlarda topilgan [4, c. 88]. Tanganing aversida "علي بن مامون اخوارزم شاه الحاكم" ya'ni "... Ali ibn Ma'mun Xorazmshoh. Al-hokim" jumlasini yozilgan.

Tanganing reversi markazida esa, "القادر بالله الامير الملك عبد..." ya'ni, "Al-Qodir billah. Al-Amir al-malik, Abd..." qismi saqlanib qolgan. Bu yerda dastlabki ikkita qatorda "محمد رسول الله" ya'ni, "Muhammad Allohning elchisidir" jumalari joy olgan bo'lishi va so'nggi qatori E.Begavatov aytganidek, Somoniylarning so'nggi amiri Abdul Malik nomi keltirilgan bo'lishi mumkin. Chunki, undan oldingi qatorda keltirilgan "al-Amir al-Malik" (الامير الملك) unvoni aynan Somoniy hukmdorlarga tegishlidir [1, c. 61]. Ya'ni Ali ibn Ma'mun Somoniylar davlati Qoraxoniylar hujumi natijasida parchalangunga qadar Abdul Malik hokimiyatini nomiga bo'lsa-da tan olgan.

999-yil oxirlarida Buxoroga Qoraxoniylar navbatdagi hujumini amalga oshiradilar. Hujum natijasida, Movarounnahr va Xurosonda ikki yuz yilga yaqin vaqt hukmronlik qilgan Somoniylar sulolasi taxtdan ag'dariladi [5,c.184]. Shundan so'ng

Ali ibn Ma'mun hukmronlik qilayotgan Xorazm mustaqil davlatga aylanadi. Bu vaqtda uning hududiga Xorazmdan tashqari Shimoliy Xurosondagi Farova, Niso, shimolda Mang'ishloq yarim oroligacha bo'lgan hududlar kirgan. So'nggi yillarda olib borilgan izlanishlar davomida Ali ibn Ma'munning jami 33 ta tipga mansub Jurjoniya, Kat, Farova, Niso va hatto Buxoroda zarb qilingan tangalari aniqlangan [1,c.52]. Somoniylar davlatining yiqilishi Xorazmga siyosiy mustaqillik bergan bo'lsa-da, o'z qudratining cho'qqisiga erishgan Qoraxoniylar va Xurosonda tashkil topgan G'aznaviylar davlati bilan bevosita chegaradosh bo'lib qoladi. Bu davlatlar istalgan vaqtda hujum qilishi va Xorazmni egallashi mumkin edi. Shuning uchun, Ali ibn Ma'mun mustaqillikning ilk yillaridan betaraf siyosat yuritishga va bu ikki qudratli davlat orasida iloji boricha uzoqroq tirik qolish siyosatini yuritadi [6,c.224-231].

Hijriy 390-yilda (mil. 1000) Somoniylar vakili Abu Ibrohim Ismoil ibn Nuh Qoraxoniylar qo'l ostidagi O'zgan shahridan asirlikdan qochib Buxoroga va undan Xorazmga keladi [2,c.51]. Bu voqea Abdujabbor Utbiy tomonidan shunday ta'riflanadi: "Muntasir asirlikdan qutilgach, Buxoroda keksa bir inson yonida askarlar o'zini topishdan umidini uzguniga qadar berkinib yotdi. So'ng qal'alarni yiqituvchi bir qilich, har narsani teshib, uchqun chiqarib uchuvchi bir yulduz, har narsani yoqib qovurgan olov kabi intiqom olish uchun Allohdan madad tilab Xorazmga bordi..." [7,c.353]. Xorazmda Somoniylar davlatidan qolgan askarlar, Qoraxoniylarga muxolif kuchlar va o'ziga sodiq odamlarni to'plab Movarounnahrda hujum qiladi. U markaziy shaharlar Buxoro va Samarqandni egallab Ismoil al-Muntasir (hij. 390-395\mil. 1000-1005) nomi bilan Somoniylar davlatini qayta tiklaydi [8,c.535-548].

Bu qo'shinni tuzishda unga Xorazmshoh Ali ham yordam bergani aniq. Chunki bu yo'l bilan Xorazmshoh ikkita siyosiy maqsadga erishadi. *Birinchi*dan, Somoniylarning qonuniy vakili sifatida ularning eski hududlarini talab qilayotgan Ismoil al-Muntasir bilan iliq aloqalarni yo'lga qo'yadi. *Ikkinchi*dan, Xorazm mustaqilligiga tahdid solayotgan ikki siyosiy kuch, Qoraxoniylar va G'aznaviylar nigohini Xorazmdan uzoqlashtirib, Somoniylar vakiliga qaratadi. Shuning o'zi ham Ali ibn Ma'munning mohir siyosatchi sifatida

yetishganligidan dalolat beradi. Uning bu harakati Xorazmda uzoq yillar tinchlik oʻrnatilishini va hukmdor sifatida madaniyat, sanʼat, ilm-fanning rivojiga homiylik qilishini taʼminlaydi.

Ali ibn Maʼmun 999-yilda (hij. 389) oʻzining siyosiy mustaqilligini qoʻlga kiritadi va kumush tangalarini zarb qila boshladi. Bu tangalar Gurganch saroyida zarb qilingani aniq. Maqdisiy maʼlumotiga koʻra, shaharning janubiy darvozasi oldida Maʼmun ibn Muhammadning eski saroyi, uning qarshisida Ali ibn Maʼmunning yangi saroyi joylashgan [10,c.288-289]. Tangalar ham shu saroy hududida zarb qilingan boʻlishi haqiqatga yaqin.

Xorazmshohlar tomonidan zarb qilingan tangalardan biri 1973-1975-yillarda Janubiy Xorazmdagi Sadvar yodgorligidan topilgan [11,c.168]. Bu tanganing aversining markazi shikastlanganligi bois matnini oʻqish imkoni yoʻq. Bu qismda faqat "...لا الـ" yaʼni, "Oʻzga iloh yoʻq..." soʻzlari saqlanib qolgan. Mazkur jumladan tanganing aversida tavhid kalimasi yozilgan, deb taxmin qilish mumkin. Tanganing gardishidagi jumlaning oʻqib boʻlmaydi. Tanganing reversida esa "ج الامة [سر] اج الملة اخوارزم شاه" yaʼni, "Ummatning toji va millatning quyoshi Xorazmshoh" jumlasini yozilgan [12].

Mazkur tangada qayd qilingan matnlar mazmunidan uning aynan qaysi hukmdorga tegishli ekanligini bilish imkonsiz. Lekin, tanga bezalishi jihatidan XI asrga xos boʻlib, bu unvon va tanga aynan Ali ibn Maʼmunga tegishli deb taxmin qilish imkonini beradi. Chunki, bu davrda Maʼmuniylar davlati mintaqada yirik siyosiy kuch sifatida bir qancha siyosiy jarayonlarda ishtirokini koʻrish mumkin. Jumladan, Ali ibn Maʼmun davrida Somoniylarning soʻnggi vakili Ismoil al-Muntasir mintaqaning turli shaharlarida besh yil davomida Qoraxoniylar va Gʻaznaviylarga qarshi kurash olib boradi [8, c. 535]. Xorazmshoh va Ismoil oʻrtasidagi aloqalar bu siyosiy jarayonlar davomida dastlab yaxshi koʻrinishda boʻlsa-da, keyinroq munosabatlar yomonlashganini koʻrish mumkin. Ikki hukmdor oʻrtasida hijriy 394-yilga kelib (mil. 1004) Niso masalasida nizo kelib chiqadi. Nizoga sabab esa, Ismoil al-Muntasir Qoraxoniylar va Gʻaznaviylar bilan boʻlgan jangda yengilgach, 992-yildan beri Maʼmuniylar mulki boʻlgan Niso shahriga chekingani boʻldi. Oʻsha paytdagi shahar voliyisi Hojib Abu Nosir Ismoil al-Muntasir bilan

yaqinlashish uchun unga shahardan joy beradi. Ammo, shahar aholisi uning kelishini xushlamasdan Ali ibn Maʼmunga xat yozishadi. Ali ibn Maʼmun oʻz qoʻshini bilan shaharga yetib keladi. Shahar voliyisi Hojib Abu Nosir esa, Ismoil al-Muntasir qoʻshiniga qoʻshilib jangda ishtirok etadi va jangda Xorazmshoh gʻalabaga erishadi [7,c.67]. Ismoil al-Muntasir esa shaharni tark etib, Eron tomonga chekinadi. Demak, Ali ibn Maʼmun bundan buyogʻiga Ismoil al-Muntasir mintaqada Qoraxoniylar va Gʻaznaviylarga qarshi kurash olmasligini angalagan holda, uni oʻrtadan chiqarishga harakat qiladi. Yaʼni, endi Xorazmshoh Somoniylarning soʻnggi vakilini mintaqaga taʼsir etadigan kuch sifatida koʻrmaydi.

XULOSA. Yuqorida koʻrib chiqilgan, XI asr boshlarida Xorazm va uning atrofida roʻy bergan siyosiy voqealardan quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin. Bu davrda Ali ibn Maʼmun mintaqada mustaqil kuch sifatida harakat qilib, Xorazm bilan bogʻliq barcha siyosiy jarayonlarda faol qatnashgan. Shu sababdan Arab xalifasi ham XI asr boshlarida faoliyat olib borgan Maʼmuniy Xorazmshohlarni mustaqil siyosiy kuch sifatida eʼtirof qilib, ularni oʻz taʼsir doirasiga kiritish yoki hech boʻlmaganda maʼnaviy tomondan oʻziga tobe qilishga harakat qilishgan. Chunki, bu davrda islom dinining shialik mazhabiga eʼtiqod qiluvchi Misrda Fotimiylar, Eron hududida esa, Barmakiylar, Ziyoriylar sulolalari faoliyat yuritib xalifalik davlati bilan ham siyosiy, ham diniy tomondan raqobatga kirishishgan edi. Yuqorida keltirilgan tanga ham Xorazmshoh hukmdorlardan biri tomonidan zarb qilinganligi aniq. Lekin uni bir qarashda qaysi hukmdor yoki sulola tomonidan zarb qilinganligini aniqlash imkoni yoʻq. Yuroqida sanab oʻtilgan omillar ushbu tanga va unda qayd qilingan unvon aynan Ali ibn Maʼmunga tegishli, degan xulosaga kelishga toʻgʻri keladi. Biroq, qayd qilish kerakki, bu yakuniy xulosa emas. Bu esa mazkur sohada yanada chuqurroq tadqiqotlarni talab qiladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Ismailov Sh.Z. VIII-XIII asrlarda Xorazmshohlar tangalari. PhD dissertatsiyasi. – Urganch, 2024.
2. Özbayraktar A. Meʼmûniler devrinde Harezm. Dok.tezi. Selçuk Üniversitesi. – Konya. 2021.

3. Беговатов Э.А. Заметка по нумизматике прикаспийских государств рубежа X-XI вв. // Центральная Азия от Ахаманидов до Тимуридов. – СП., 2004.
4. А.К.Марков. О кладе куфических монет, найденном в селе Крещеный Баран, Спасского уезда Казанской губернии//Записки нумизматического отделения императорского отделения русского археологического общества. – СПб.; Императорская Академия наук, 1909.
5. Hunkan Ö. S. Türk Hakanlığı (Karahanlılar). – İstanbul, 2011.
6. الميموني. دولة المامونية في خوارزم. 385-408 هـ. – القاهرة. دار المنظمة, 2002.
7. Abu Nasr Muhammad ibn Abdujabbor Utbiy. Tarixi Yaminiy // Qo'lyozma, O'zRFA SHI №3252/V.
8. Duman A. Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâmânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri//Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. XI/2. – Gaziantep, 2012.
9. [Bosvort K.E. Musulmon sulolalari \(yilnoma va shajaralar bo'yicha ma'lumotnoma\)](#). Tar: Asror Samad. – T., Fan, 2007.
10. محمد بن احمد المقدسي. أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم. القاهرة: دار السويدي, 1991 –
11. [Гончаров Е.Ю., Армарчук Е.А. Монеты средневекового Садвара и Южном Хорезме//Вестник института востоковедения РАН, 2 \(12\), 2020.](#)
12. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=99998>

Q'ZBEK TILIDA HUJJATLARNING MATN TUZILISHI

Babadjanov Farxad, Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazi Qoraqalpog'iston Respublikasi hududiy bo'linmasi rahbari, filologiya fanlari nomzodi

TEXT STRUCTURE OF DOCUMENTS IN UZBEK LANGUAGE

Babadjanov Farkhad, head of the territorial department of the Center for Training and Development of the Basics of Working in the State Language under Alisher Navoi TashSULU of the Republic of Karakalpakstan, candidate of philological sciences

ТЕКСТОВАЯ СТРУКТУРА ДОКУМЕНТОВ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Бабаджанов Фархад, руководитель территориального отделения Центра обучения и повышения квалификации по основам делопроизводства на государственном языке при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, кандидат филологических наук

<https://orcid.org>

[0009-0004-5496-1525](tel:0009-0004-5496-1525)

e-mail:

farxod.7272@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilida hujjat matnlarining tuzilishi tahlilga tortilgan. Hujjat matnining qismlari va ularda aks etishi lozim bo'lgan ma'lumotlar, ularning joylashuvi va bajaradigan vazifalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv hujjatlari, lokal normativ hujjat, asoslovchi qism, asosiy qism, asosiy axborot, aniqlik kirituvchi axborot, qo'shimcha ma'lumot.

Abstract: This article analyzes the structure of document texts in the Uzbek language. The parts of the text of the document and the information that reflected in them, their location and their functions are considered.

Key words: management documents, local regulatory document, supporting part, main part, basic information, clarifying information, additional information.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируется структура текстов документов на узбекском языке. Рассмотрены части текста документа и информация, которая должна быть в них отражена, их расположение и задачи, которые они выполняют.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: управленческие документы, локальный нормативный документ, подтверждающая часть, основная часть, основная информация, уточняющая информация, дополнительная информация.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION) Hujjatlarning matn tuzilishi tadqiqi hujjatchilikda eng muhim jihatlaridan biri. Hujjatchilik va ish yuritishga doir ilmiy tadqiqotlarda va amaliy qo'llanmalarda bu masalaga

alohida e'tibor qaratilmagan yoki yo'l-yo'lakay ayrim mulohazalar bildirib o'tish bilan cheklanilgan. Qonunchilik hujjatlarining tili, ularning matn tuzilishi xususida Sh.Ko'chimov tomonidan monografik tadqiqotlar amalga

oshirilgan [2,3], biroq boshqaruv hujjatlarining tili va matn tuzilishi xususida maxsus tadqiqotlar olib borilmagan. Hujjat matni tuzilishining huquqiy tomonlari tegishli nomativ-huquqiy hujjatlarda belgilab berilgan[4]. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 29-martdagi qarori bilan tasdiqlangan “Namunaviy yo‘riqnoma”da huquqiy talablar bilan birga, yozuv texnikasi va til normalari bilan bog‘liq ayrim talablar ham belgilangan. Mazkur yo‘riqnoma faqat normativ hujjatlarga tegishli bo‘lganligi uchun, unga tayangan holda boshqaruv hujjatlarining matnlarini tayyorlash bo‘yicha tahlillar o‘tkazib, tavsiyalarimizni taqdim qildik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Boshqaruv hujjatlarining matnlarida jumlar I yoki III shaxsda shakllanadi. Hujjatning turi, vazifasi va mazmuniga qarab birlik yoki ko‘plikda ifodalanishi mumkin. “Namunaviy yo‘riqnoma”ning 10-bandi oxirgi xatboshisi hamda 11-bandida bayonnoma, nizom, yo‘riqnoma, dalolatnoma, ma‘lumotnoma kabi hujjatlarning uchinchi shaxs nomidan birlik yoki ko‘plik sonda, 12-bandida esa, xizmat xatlarining birinchi shaxs nomidan birlik yoki ko‘plikda hamda uchinchi shaxs birlik sonda bo‘lishi belgilab berilgan. Biroq amaliyotda asosiy faoliyatga oid buyruqlarning kirish qismi (*buyuraman*) va farmoyish qismining oxirgi bandi (*ijro nazoratini o‘z zimmasida qoldiraman*) birinchi shaxs birlik sonda bo‘lishi ham mumkin. Hujjat matnlari II shaxsda yozilmaydi. Matnlar rasmiy uslub talablari doirasida, ya‘ni, ixchamlik, aniqlik, mazmuniy to‘liqlik, uslubiy betaraflik kabi tamoyillarga tayanib yaratiladi [1]. Jumlar tuzishda har bir so‘z tushunarli bo‘lishi va aniq ma‘noni ifodalashga bo‘ysundirilishi lozim.

Lokal normativ hujjatlarning matn tuzilishi boshqa turdagi boshqaruv hujjatlaridan biroz farqlanadi. Chunki ular normativ-huquqiy hujjatlar kabi sof qonunchilik uslubida yoziladi. Lokal normativ hujjatlarda zaruratga qarab hujjat matnida qo‘llanilayotgan atama (termin), tushuncha yoki birikma hujjatning kirish qismida izohlansa, boshqa turdagi boshqaruv hujjatlarida qavs ichida izohlab beriladi. Shuningdek, hujjat matnida (asosan buyruqlarda) lavozimli shaxsning ismi, familiyasi, lavozimidan keyin qavs ichida berilishi,

yuklanayotgan topshiriqning aniq shaxsiga emas, shu lavozimni egallab turgan xodimga tegishli ekanligini anglatadi.

Hujjat matnida qo‘llanilgan har qanday so‘z, tushuncha yoki birikma axborot tashishga xizmat qiladi. Axborot tashishga xizmat qilmaydigan (*ushbu arizam orqali shuni ma‘lum qilamanki*), “*berildi ushbu ma‘lumotnoma, shu haqdakim*”, “*ushbu bildirishnoma orqali sizga shuni ma‘lum qilamanki*”) so‘z, tushuncha yoki birikmalarni matnda qo‘llamaslik lozim.

Hujjat matnida yordamchi so‘zlar va grammatik qo‘shimchalarga aniq vazifa yuklanadi. Bu holat matn mazmunining boshqacha talqin qilinishiga yo‘l qo‘ymasligini ta‘minlaydi. Ayiruv, zidlov, birliktiruv bog‘lovchilarini sinonim sifatida qo‘llash hujjat mazmunini chigallashtirishi mumkin. Masalan: *yo‘l xarajatlari yoki turar joy xarajatlari to‘lab beriladi* jumlasini bilan *yo‘l xarajatlari va turar joy xarajatlari to‘lab beriladi* jumlasini mazmunan farqlanadi. Birinchi jumlada xarajatlardan faqat birining to‘lab berilishi nazarda tutilsa, ikkinchi jumlada har ikkala tur xarajatlarning ham qoplab berilishi nazarda tutilyapti.

Grammatik qo‘shimchalarning takror qo‘llanilishi ham ko‘zlangan ma‘noga ta‘sir o‘tkazadi. Masalan: “*O‘zining, yigirma olti yoshga to‘lmagan farzandining va turmush o‘rtog‘ining oliy ta‘limda o‘qishi uchun shartnoma to‘lovlariga yo‘naltirilgan mablag‘lar daromad solig‘idan ozod qilinadi*” jumlasidagi *yigirma olti yoshga to‘lmaganlik* cheklovi faqat farzandga tegishli, agar *farzandining* so‘zidagi qaratqich kelishigi qo‘shimchasi (*ning*) tushirib qoldirilsa, yosh cheklovi turmush o‘rtog‘iga ham tegishli bo‘ladi.

Hujjat matnlarini tuzishda yuqoridagi kabi nozik lingvistik jihatlarni e‘tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Shuningdek, har bir hujjatning bajaradigan vazifasi, matn qolipi talablari, qaysi sohaga tegishliligi va hujjat tayyorlanayotgan tashkilotning hujjatchilik an‘analaridan kelib chiqib, bir xil turdagi hujjat matni har bir tashkilotda o‘ziga xos tarzda shakllanishi mumkin. Biroq har bir hujjat turiga xos matn tuzilishi bo‘yicha qo‘yiladigan umumiy talablarga bo‘ysunish lozim. Ish yurituvchi xodimlar qaysi axborotni qanday hujjat bilan taqdim qilishni bilishsagina, ish yuritish va hujjatchilik tizimida rivojlanish bo‘ladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION). Hujjat matni muayyan maqsadga yo'naltirilgan axborotni taqdim qiladi. Namunaviy yo'riqnomaning 10-bandi to'rtinchi xatboshisida hujjat matnlarining tarkibiy tuzilishini quyidagicha shakllantirish tavsiya etiladi: "Hujjatlar matnlarini ikki qismga ajratish tavsiya etiladi: birinchi qismda hujjat tuzilishning asoslari yoki sabablari ko'rsatiladi, ikkinchisida – qarorlar, farmoyishlar, takliflar, fikrlar, xulosalar, iltimoslar bayon etiladi" [4], ya'ni hujjat matnlari hujjat tuzilishning asoslari va sabablari ko'rsatilgan birinchi qism hamda qarorlar, farmoyishlar, takliflar, fikrlar, xulosalar, iltimoslar bayon etiladigan ikkinchi qismlardan iborat bo'lishi ta'kidlangan. Mazkur qismlarni boshqaruv hujjatlariga tatbiq etgan holda, shartli ravishda: **asoslovchi qism** va **asosiy qism** deb atash mumkin.

Asoslovchi qismda hujjat tuzilishiga asos bo'lib xizmat qiladigan sabablar (voqea, hodisa, zarurat, ehtiyoj, me'yoriy hujjat, boshqa hujjat) ko'rsatilsa, asosiy qismda hujjatning maqsadi va vazifasi (mohiyat, natija, qaror, farmoyish, taklif, fikr, xulosa, hukm) aks etadi.

1. Asoslovchi qism matnda turlicha o'rinlarda va turlicha shakllarda uchraydi. Tashkiliy hujjatlarda matnning boshida, matn tarkibida keladi (ustav, nizom, shartnoma va h.), farmoyish hujjatlarida matnning boshida, alohida ajratib (asosiy faoliyatga oid buyruqlar, farmoyishlar, ko'rsatmalar) yoki oxirida alohida ajratib (kadrlar shaxsiy tarkibiga oid buyruqlar) kelishi mumkin, xizmat xatlarida, asosan, matnning birinchi xatboshisida, ba'zan sarlavhaga chiqarilib (javob xatlarda), ma'lumot-axborot hujjatlarida matn tarkibida matnning boshlanish qismida (murojaat va iltimos arizalarida, dalolatnomalarda va b.), shuningdek, ayrim hujjatlarda asoslovchi qism matn tarkibining ichida asosiy qismga aralashib qolgan holda berilishi mumkin (bayonnomalarda, bildirishnomalarda va b.).

Ba'zi hujjatlarda asoslovchi qism bo'lmasligi ham mumkin (ishga kirish arizalari, vasiyatnomalar, tarjimai hol, tilxat, tushuntirish xati kabilar). Namunaviy yo'riqnomada "Agar hujjat mazmunini tushuntirish va asoslash zarurati bo'lmasa, matn bitta xulosa qismidan iborat bo'lishi mumkin: buyruqlar ta'kidlash qismisiz qaror qismi, xatlar – tushuntirishsiz iltimos qismi va shu kabilar", – deya ta'kidlanadi [4]. Bunday

hujjatlar hujjatchilikda muayyan axborotni rasmiy ravishda taqdim qilish bilan cheklanadi.

2. Asosiy qismda hujjatga yuklanadigan vazifani hal qilishga qaratilgan axborot aks etadi. Tashkiliy hujjatlardan tashqari farmoyish hujjatlari, ma'lumot-axborot hujjatlari, xizmat yozishmalarida hujjatning asosiy qismi, odatda, uch bo'lakdan iborat bo'ladi: 1) asosiy axborot; 2) aniqlik kirituvchi axborot; 3) qo'shimcha ma'lumot.

Asosiy va aniqlik kirituvchi axborotlar bir-birini to'ldirgan holda matnda yaxlit shaklda ifodalanishi mumkin, ya'ni ikki xil axborot bir jumla tarkibiga kirib ketadi: "**Abdullayev Shuhrat Sobirovich 2023-yil 1-dekabr sanasidan boshlab tashqi o'rindoshlik asosida 0.5 hajmda o'zbek tili kafedrasida dotsenti lavozimiga ishga qabul qilinsin**". Mazkur misolda **Abdullayev Shuhrat Sobirovich ishga qabul qilinsin** – asosiy axborot, 2023-yil 1-dekabr sanasidan boshlab tashqi o'rindoshlik asosida 0.5 hajmda o'zbek tili kafedrasida dotsenti lavozimiga – aniqlik kirituvchi axborot hisoblanadi. Aniqlik kirituvchi axborot asosiy axborotni to'ldirib, unga aniqlik kiritadi: "**Menga sanatoriyga yo'llanma olganligim sababli 2024-yil 1-may sanasidan boshlab navbatdagi mehnat ta'tilim hisobidan 10 kun mehnat ta'tili berishingizni so'rayman**". Ariza matnidan olingan ushbu parchada "xodimning mehnat ta'tili so'rayotganligi" asosiy axborot bo'lsa, "nima sababli, qachon, nima hisobidan" kabi savollarga aniqlik kirituvchi axborot qismida javob beriladi. Qo'shimcha ma'lumot odatda matn oxirida joylashadi va asosiy axborot bilan bog'liq bo'lgan axborotlarni o'zida aks ettiradi.

Asosiy axborot xabar, maqsad, hukm, tasdiq, ishonch kabi mazmunda bo'lishi mumkin: *hisobot berishingiz so'raladi (xizmat xati), meni ishga qabul qilishingizni so'rayman (ariza), F.I.O. bilan tuzilgan mehnat shartnomasi bekor qilinsin (buyruq), F.I.O. haqiqatan ishlaydi (ma'lumotnoma), F.I.O.ga ishonch bildiraman (ishonchnoma)* kabi. Asosiy axborot hujjat matnidagi yetakchi fikrdir, biroq uni to'ldirish va aniqlik kiritish orqali mazmun to'liqtiriladi. Bu vazifa aniqlik kirituvchi axborot qismida bajariladi.

Aniqlik kirituvchi axborot sabab, muddat, shart, miqdor, manzil kabi nima uchun, qachon, qayerga, qanday shaklda kabi savollarga javob beruvchi ma'lumotlarni aks ettiradi. Unda

hujjatdagi asosiy axborotning ijro mexanizmiga aniqlik kiritiladi: *uch kun muddatda bir oyda bajarilgan ishlar bo'yicha hisobot berishingiz so'raladi (xizmat xati), meni 2023-yilning 10-sentabr sanasidan boshlab 2024-yilning 30-iyul sanasiga qadar tilshunoslik kafedrasiga o'rindoshlik asosida dotsent lavozimida ishga qabul qilishingizni so'rayman (ariza), 2023-yilning 10-sentabr sanasidan boshlab F.I.O. bilan tuzilgan mehnat shartnomasi mehnat kodeksining 100-moddasiga muvofiq bekor qilinsin (buyruq).* Agar hujjat matnida aniqlik kirituvchi axborot berilmasa yoki to'liq bo'lmasa hujjat tushunarsiz holga kelishi mumkin va ish yuritishda o'z vazifasini bajara olmaydi. Aniqlik kirituvchi axborotning aniq va to'liq bo'lishi hujjatning tushunarli bo'lishini, vazifasini to'liq bajarishini va hujjat bo'yicha ortiqcha savollar kelib chiqmasligini ta'minlaydi. Aniqlik kirituvchi axborot hujjat ijrosining samaradorligini ta'minlaydi, hujjatning huquqiy maqomini qat'iy lashtiradi.

Qo'shimcha ma'lumotda asosiy va aniqlik kirituvchi axborotlarning oqibatlari, ularga aloqador bo'lgan ma'lumotlar aks etadi: *uch kun muddatda bir oyda bajarilgan ishlar bo'yicha hisobot jo'natishingiz so'raladi. Aks holda intizomiy chora qo'llaniladi (xizmat xati), 2023-yilning 10-sentyabr sanasidan boshlab F.I.O. bilan tuzilgan mehnat shartnomasi mehnat kodeksining 100-moddasiga muvofiq bekor qilinsin. Buxgalteriya bo'limiga F.I.O. bilan hisob-kitob qilish vazifasi topshirilsin (buyruq). F.I.O. 2023-yilning 15-sentyabr sanasidan boshlab Toshkent shahriga malaka oshirish kurslariga yuborilsin. F.I.O.ning lavozim vazifalari vaqtinchaga yuklatilsin (buyruq).* Hujjat matnida qo'shimcha ma'lumot, odatda, asosiy va aniqlik kirituvchi axborotlardan keyin joylashadi.

Hujjat matnini tayyorlashda asosiy qism juda muhim ahamiyatga ega. Matn tuzishda asosiy qismning asosiy axborot, aniqlik kirituvchi axborot va qo'shimcha ma'lumot kabi tarkibiy bo'laklari to'g'ri va talablar darajasida rasmiylashtirilsa, hujjat o'ziga yuklatilgan vazifani to'laqonli bajara oladi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Yuqoridagi tahlillar shuni tasdiqlaydiki, har qanday boshqaruv hujjatlari (lokal

normativ hujjatlar bundan mustasno), avvalo, ikki qismdan tarkib topadi. Birinchi qism hujjat tuzilishiga sabab va asoslarni ko'rsatuvchi asoslovchi qism bo'lsa, ikkinchi qism hujjatning mazmun-mohiyatini, bajaradigan vazifasini aks ettiruvchi asosiy qism hisoblanadi. Hujjatlar aksariyat holda asoslanganlik tamoyili bo'yicha tuziladi, ya'ni biror hujjatni tayyorlash uchun unsa sabab yoki asos kerak bo'ladi. Ba'zi hollardagina birlamchi hujjat vazifasini bajaruvchi ariza, tarjimai hol, ma'lumotnoma kabi hujjatlarda asoslovchi qism qo'llanilmasligi mumkin. Ular qandaydir jarayonni boshlashga xizmat qiladi va keyingi tuziladigan ikkilamchi – jarayonni yakunlovchi hujjat uchun asoslovchi qismda qayd etiladi. Farmoyish hujjatlari, dalolatnoma, bildirishnoma kabi hujjatlarda asoslovchi qism doimiy ravishda keltiriladi. Masalan, har qanday buyruq muayyan asosga tayangan holda rasmiylashtiriladi, asoslovchi qimsiz buyruq chiqarish mumkin emas.

Hujjat matnidagi asosiy qism esa hujjatning tayanch nuqtasi bo'lib, unda hujjatning bajaradigan vazifasi aks etadi. Mazkur vazifaning to'liq, tushunarli bo'lishi uchun asosiy qismda asosiy axborot, aniqlik kirituvchi axborot va qo'shimcha ma'lumot bo'laklari ham qayd etilishi zarur.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, hujjat matnini yuqorida tahlil etilgan shakliy va mazmuniy talablar doirasida shakllantirish har bir hujjatning ish yuritishdagi vazifasini to'liq bajarishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aminov M. va boshqalar. Davlat tilida ish yuritish. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
2. Кўчимов Ш.Н. Ўзбекистон Республикаси қонунларининг тили: Филол. фан. номз... дисс. ва дисс. автореф. – Тошкент, 1995;
3. Кўчимов Ш.Н. Ҳуқуқий нормаларни ўзбек тилида ифодалашнинг илмий-назарий муаммолари: Филол. фан. д-ри... дисс. автореф. – Тошкент, 2004.
4. <https://lex.uz/ru/docs/-863120>.

XALQ DOSTONLARINI O'RGATISH ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING TARIXIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

*Bekchanova Feruza Rustam qizi, Urganch innovatsion universiteti
"Pedagogika va boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası
o'qituvchisi, UrDU mustaqil tadqiqotchisi*

DEVELOPMENT OF HISTORICAL THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS BASED ON TEACHING FOLK EPICS

*Bekchanova Feruza Rustam qizi, Teacher of the Department
"Pedagogy and methods of primary education" Urgench innovative
university, UrDU independent researcher*

РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ПРЕПОДАВАНИЯ НАРОДНОЙ ИСТОРИИ

*Бекчанова Феруза Рустам кызы, преподаватель
кафедры «Педагогика и методика начального образования»
Ургенчского инновационного университета, независимый
исследователь УрГУ*

<https://orcid.org/0009-0003-5975-8107>

e-mail:
feruzabekchanova777@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalq dostonlarini o'rgatish asosida o'quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish usullari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: doston, shoir, tarix, adabiyot, milliy qadriyat, ta'lim-tarbiya, jamiyat, milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik.

Annotation: This article studies methods for developing students' historical thinking based on teaching folk epics.

Key words: epic, poet, history, literature, national value, education, society, national identity, patriotism.

Аннотация: В данной статье изучаются методы развития исторического мышления учеников на основе преподавания народного эпоса.

Ключевые слова: эпос, поэт, история, литература, национальная ценность, образование, общество, национальная идентичность, патриотизм.

KIRISH. O'zbek xalqining og'zaki ijodi uzoq tarixlarga boydir. Xalq og'zaki ijodi namunalari o'qitish hamda tahlil qilish jarayonida xalq yaratgan qahramonlarning xatti-harakatlari, fe'l-atvori, ruhiy olamga munosabat bildirishi o'quvchilarni fikrlashga undaydi. Undagi obrazlilik, sifatlash, mubolag'a, majoz, yorqinlik, ta'sirchanlik o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, ijodkorlik, va tarixiy tafakkurini shakllantirishda muhim manbalardan hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodining janrlari hisoblangan doston, ertak, qo'shiq, maqol, topishmoq, afsona, rivoyat, askiya, latifa va loflar

o'quvchilar tomonidan hali bugungacha sevib mutolaa qilinib, aytilib kelinmoqda. Shuni ta'kidlash joizki, o'quvchilarning ko'rgazmali-obrazli, tarixiy tafakkurini shakllantirish jarayonida ham dostonlar, ertak, afsona, rivoyat, hikoyalarning o'rni ahamiyatlidir.

Og'zaki ijodning qadimdan shakllangan janri dostonidir. U eng murakkab, yirik va keng tarqalgan shakllardan hisoblanadi. "Doston" so'zi qissa, hikoya, shon-u shuhrat, sarguzasht, ta'rif va maqto'v ma'nolarida ishlatiladi[1]. Adabiy atama sifatida yirik hajmli, liro-epik asarga nisbatan

qo‘llaniladi. Doston janri, dastlab, xalq og‘zaki ijodida shakllanib, keyinchalik yozma adabiyotda ahamiyatli o‘rin egallagan. Xalq dostonlari hozirda ham baxshi, oqin, shoir nomlari bilan ataladigan, maxsus ijrochilar tomonidan kuylangan. Xalq dostonlarining bir necha turlari mavjud:

1. Qahramonlik dostonlari; 2. Jangnoma dostonlar; 3. Ishqiy-romantik dostonlar; 4. Tarixiy dostonlar; 5. Kitobiy dostonlar.

Qahramonlik dostonlarining paydo bo‘lishiga xalqning qahramonona kurashlari sabab bo‘lgan. “Alpomish”, “Yodgor” kabi dostonlar qahramonlik dostonlariga kiradi. Unda fantaziya hamda romantik tasvirning kuchli bo‘lishiga qaramay, ularning asosini xalq hayoti va kurashi, uning orzu-armonlari tashkil qiladi. Xalqqa xos bo‘lgan insoniylik, vatanparvarlik, qahramonlik, mardlik, mehnatsevarlik, do‘stlik va sadoqat kabi oliyanob fazilatlar dostonlardagi qahramonlar obrazida mujassamlashgandir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДИКА/LITERATURE ANALYSIS AND METHOD). Boshlang‘ich sinf O‘qish darslarida doston janriga kiruvchi o‘rinlar kam berilgan. 3-sinfda o‘quvchilarga doston haqida ma‘lumot berishda “O‘qish kitobi”dagi “Alpomishning bolaligi” dostonida keltirilgan parchalardan foydalangan holda bayon etiladi. 4-sinfda esa, Yusuf Xos Hojibning “Odamdan nima qoladi” (“Qutadg‘u bilig‘”) dostonidan parchalar berilgan. Bu doston parchalarini o‘qish va o‘rganish orqali o‘quvchilar insoniylik, adolatparvarlik, haqiqiy do‘stlik, sevgiga sadoqat, Vatan tuyg‘usi kabi oliyanob fazilatlarini o‘zlarida shakllantiradi. “Alpomish” dostoni qahramonlik dostonlarining sirasiga kiradi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov “Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch” asarida shunday deydi: “Xalq og‘zaki ijodining noyob durdonasi bo‘lmish “Alpomish” dostoni millatimizning o‘zligini namoyon etadigan, avlodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan qahramonlik qo‘shig‘idir. Agarki xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo‘lsa, “Alpomish” ana shu dostonning shoh bayti desak, to‘g‘ri bo‘ladi. Asarda o‘zligini doimo saqlagan el-yurtimizning bag‘rikenglik, matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat kabi ezgu fazilatlarini o‘z ifodasini topgan. Qancha avlod-ajdodlarimiz “Alpomish”

dostoni asosida tarbiya topgan, o‘zligini anglagan, ma‘naviy boylikka ega bo‘lgan. Bu qahramonlik eposini kuylab, uni qalbiga, shuuriga jo qilgan millatni esa hech qanday kuch yenga olmaydi”[2]. Darhaqiqat, dostonlardagi har bir milliy qahramon obrazi yosh avlodga milliy o‘zlikni anglash uchun, milliy tarixiy tafakkuri teranlashuvi uchun eng yaxshi namuna bo‘lib xizmat qiladi.

МУХОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION). Jang-u jadallar, tarixiy yoki afsonaviy urushlar va bunday jang epizodlarida qo‘shin va yakka shaxslarning jasoratlarini tasvirlovchi dostonlar jangnoma-dostonlar deb yuritiladi. Jangnoma dostonlar qahramonlik dostonlari ta‘sirida shakllangan. Agar bosh qahramon faoliyati qahramonlik dostonlarida yakkama-yakka olishuvlarda, bahodirlik shartlarini bajarishda namoyon bo‘lsa, jangnomalarda esa, turli-tuman xarakterdagi urush epizodlarida ko‘rsatiladi. Baxshilar tomonidan bunday dostonlar nisbatan kam ijro etilgan hisoblanadi. Bu dostonlarda ko‘proq qahramonning botirligini tasvirlashga e‘tibor beriladi. Bu kabi dostonlarning asosini xalqchil g‘oyalar, umumbashariy qarashlar tashkil qiladi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu kabi dostonlar ham o‘quvchilar tarixiy tafakkuri shakllanishiga xizmat qiladi. O‘rta Osiyoda keng tarqalgan jangnomalarning qadimgi namunalariga “Rustami Doston”, “Jangnomai Jamshid”, “Qahramoni qotil”, “Hushang”, “To‘maris” kabilarni ko‘rsatish mumkin. Jumladan, Tarbiya fani darslarida ajdodlarimizning janglardagi qahramonliklari ifodalangan o‘rinlarni o‘quvchilar bilan birga tahlil qilish ham ularda Vatan uchun fidoyi, mas‘uliyatli farzand bo‘lish fazilatlarini shakllantirishda xizmat qiladi.

Ishqiy-romantik dostonlarning asosini ko‘tarinki ishq tuyg‘ulari va bu yo‘ldagi jasoratlar, mashaqqatlar hamda fantastik sarguzashtlar qahramonligi tashkil qiladi. O‘zbek xalq baxshilari repertuaridagi dostonlarning eng katta qismi romantik dostonlardir. Bu turdagi dostonlarga “Yusuf bilan Ahmad”, “Go‘ro‘g‘li”, “Kuntug‘mish”, “Ravshan” kabi dostonlar kiradi. Ushbu dostonlarda ifodalangan milliy qadriyatlarimizni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda milliy ong, milliy tafakkur shakllanishiga erishish mumkin.

NATIJALAR (ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ/ RESULTS). Tarixiy dostonlar. Bunday dostonlarga “Tulumbiy”, “Shayboniyxon”, XX asr boshida yaratilgan “To‘lg‘anoy” singarilarni kiritish mumkin[3]. Tarixiy dostonlarda boshqa janrlarda bo‘lgani kabi tarixiy voqealar aks ettiriladi. Baxshilar tomonidan ancha yillar ilgari sodir bo‘lgan voqealar beqiyos tarzda kuyga solinadi. Tarixiy dostonlarga „Oysuluv“, „Oychinor“, „Namoz“, „Mamatkarim polvon“, „Jizzax qo‘zg‘oloni” kabi dostonlar ham kiradi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov “O‘zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi. Isbottalab bo‘lmagan ushbu haqiqat davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi zarur”, – deya ta’kidlagan edi. Darhaqiqat, bu bilan tub islohotlarni amalga oshirish zarur bo‘lib qolgan bir sharoitda insonni uyg‘onishga, o‘zligini anglashga da’vat etmoqda. O‘zlikni anglash, eng avvalo, o‘tmishni o‘rganishdan, tarixni bilishga ehtiyoj sezishdan boshlanadi. Darhaqiqat, o‘zini angelayotgan, o‘zini tushunayotgan har bir odam qanday oilada dunyoga kelgani, o‘z ajdodlari kimlar bo‘lgani, ota-bobolari nimalar bilan shug‘ullanishgani va qanday umr kechirishganini bilib olishga intiladi. Ularning fazilatlarini va meroslari bilan faxrlanib yashaydi. O‘z nasl-u nasabini bilish, kelib chiqishini o‘rganish kishining hayotda omonat yo tasodifiy emasligini tushunishga imkon beradi. Shu bilan birga atrof-muhit, uni o‘rab turgan olam xususida o‘ylashga undaydi. Darhaqiqat, olamni tadqiq etish tafakkurimizni boyitishning, dunyoqarashimizni kengaytirishning yagona yo‘li. Olamni anglash hissi insonning o‘zligini anglashga, o‘zligini tushunishga, olam va odam haqida o‘ylashga da’vat etuvchi beqiyos qudrat. Olamni anglash hissi odamzodni, hayotni tushunish va o‘zini oliy mavjudot sifatidagi qadriyatini idrok etish orqali butun insoniyat tarixini anglashga da’vat etadi. Bunday noyob ma’naviy-ruhiy ehtiyoj komillik va yetuklikka intilish hissini uyg‘otadi. Ana shu ichki tuyg‘u insonning o‘z o‘tmishiga, o‘tmishdoshlariga va ajdodlariga, ular qoldirgan merosiga qiziqish bilan qarashini taqozo etadi. Bunday ma’naviy-ruhiy ehtiyoj uning tarixiy xotirasi chuqurlashishiga, tarix falsafasining paydo bo‘lishiga, shu falsafa va tafakkur orqali o‘zining hayotdagi o‘rnini aniq belgilab olishiga imkon yaratadi. Istiqbolini ko‘ra olishga rag‘batlantiradi.

Aslini olganda, hayotda faqat abadiyat va unga daxldor bo‘lgan tafakkurgina boqiydir. Zamonlar, jarayonlar, hodisa va voqealarning bari o‘tkinchi. Biroq, ularni bir-biri bilan bog‘lab, hayot shajarasini davom ettirib turgan oliy xilqat – inson mavjud ekan, hayot abadiyati tarix va tafakkur abadiyatiga aylanadi. Shuning uchun ham vaqt o‘tkinchi, tarix esa abadiydir. Shuning uchun ham tarixni tafakkurdan ajratib bo‘lmaydi. Tarixiy tafakkur, tarixiy xotira yangidan shakllanadi. Rad etib bo‘lmaydigan, soxtalashtirilmaydigan mutlaq haqiqatga, oliy qadriyatga aylanadi. Inson qalbi va ongiga esa o‘z o‘tmishini o‘rganishga qiziqishning paydo bo‘lishi orqali ta’sir etadi. Biz o‘tmishda yashamasligimiz, uni takrorlamasligimiz, aksincha, uni o‘rganishimiz, tadqiq etishimiz va aniq xulosalarga kelib yashashimiz kerak. Ayni ana shu xulosalar asosida istiqbolimizni belgilashimiz, o‘zimizni ham, jamiyatni ham ma’naviy jihatdan kamolotga etkazishimiz darkor. Biz o‘tmishni tiklash, tarix haqiqatini o‘z o‘rniga qo‘yish orqali tafakkurimizni boyitamiz, tushunchalarimizni kengaytiramiz, hayot falsafasi orqali islohotlar falsafasini, islohotlar mohiyatini chuqurroq anglay boshlaymiz. Natijada o‘z-o‘zimizni isloh qilamiz, o‘z-o‘zimizni yangilaymiz. Va nihoyat, ana shu jarayon orqali jamiyatni yangilaymiz, hayotni yangilaymiz. Uning mazmunini boyitamiz. Zotan, milliy istiqbol mafkurasining, davlatimiz olib borayotgan keng miqyosli islohotlarning oliy qadriyati ana shunda!

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/ CONCLUSION). Biz Vatanimiz tarixi va xalqimiz o‘tmishini o‘rganish orqali bugungi kun uchun mas’ullik tuyg‘usini shakllantiramiz. Taraqqiyotning yangi davri ostonasida turganimizni va xalqimizning buyuk kelajagiga asos solishga mas’ul ekanligimizni, daxldorligimizni tushuna boshlaymiz. Yana bir haqiqat bor: o‘tmish uni anglagangagina xizmat qilishini, kelajak esa uning haqiqiy bunyodkorligagina tegishli ekanligini anglamog‘imiz kerak. Xuddi ana shu haqiqatni anglash uchun tarixiy tafakkur, tarixiy xotira zarur deb o‘ylaymiz. Ayni o‘tmishga qiziqish odamni istiqbolga intilishga, uni aniq yo‘nalisga sola bilishga da’vat etadi. O‘tmish voqealari, tarixiy hodisalar bugungi xulosalarimizni tiniqlashtiradi, ertangi kunimizning, rejalarimizning asosini va haqiqatini ko‘rsatib beradi. Tarixiy obidalarining

ro'yxati, ularning qurilgan vaqti, shaharlarning nomlari-yu jug'rofiy hududlari bilan kifoyalanmay, ana shu zamin va unda asrlar mobaynida yashagan xalq dahosi, uning qudrati va bu qudratning paydo bo'lish omillarini o'rganilmog'imiz kerak. Zotan, buyuk kashfiyotlar, olamshumul ixtirolar, afsonaviy shaharlar, qudratli siyosat-u dongdor davlatlar to'satdan paydo bo'lmaydi. Ularning yuzaga chiqishi uchun yillar tugul, asrlar mobaynida tajriba to'planadi, tafakkur shakllanadi. Demak, insonning tarixida keskin burilish yasagan, jahon sivilizatsiyasiga kuchli ta'sir o'tkazgan tafakkur kengliklarini, uning taraqqiyot jarayonlarini o'rganishimiz zarur. Biz bugungi va kelgusi avlodni xuddi ana shunday yo'l bilan tarbiyalashimiz darkor. Uning voqea va hodisalarga munosabatini ongi orqali, tafakkuri orqali va eng muhimi, qalbi orqali o'tkazishimiz kerak. Toki yosh yurakda va murg'ak tafakkurda tarix haqiqati abadiy qolsin, uni ezgulikka da'vat etib tursin. Buning uchun har bir voqea mohiyati, tarix falsafasi, hayot mantig'i mushtarak holda o'rganilmog'i kerak.

Dostonlardagi voqealar tarixiy fakt va haqiqat sifatida alohida qimmatga ega bo'lmasa-da, ammo voqealar mohiyatini anglash va tarixiy tafakkur, mushohada tarzining shakllanishida muhim o'rin tutishini anglagan holda yosh avlodga darslar va tarbiya jarayonida o'rgatish bugunning dolzarb vazifalaridandir.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/
REFERENCES):**

1. S.Matchanov, H.Bakiyeva va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, “Ishonchli hamkor”, 2021. -306-b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, “Ma'naviyat”, 2008. -34-b.
3. Xolboyeva G. Xalq dostonlarida milliy qadriyatlar ifodasi // J. Xalq ta'limi. – 2004. №4. – 79-b.

O'ZBEK TILIDA "HARAKAT TARZI" MA'NOSINI IFODALOVCHI LEKSEMALARNING MORFOLOGIK VA SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

*Karimova Mahliyo Atobayevna, Urganch innovatsion universiteti 2-
bosqich talabasi, matbuot kotibi*

MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC FEATURES OF LEXEMES THAT REPRESENT THE MEANING OF "WAY OF ACTION" IN UZBEK

*Karimova Mahliyo Atobayevna, 2nd year student of Urganch
Innovation University, press secretary*

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСЕМ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЗНАЧЕНИЕ "СТИЛЬ ДЕЙСТВИЯ" В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

*Каримова Махлиё Атобаевна, студентка 2-курса Ургенчского
инновационного университета, пресс-секретарь*

Annotatsiya: Maqolada publitsistik asarlardagi harakat tarzi shakllarining mohiyati, yaratilish sabablari, tiplari, uslubiy qo'llanishi hamda vazifalari haqida nazariy fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar. leksema, morfologik xususiyatlar, kontekstual ma'no, sintaktik xususiyatlar, leksik qo'llash, barqarorlashganlik, semantik tarkib, semantik qurshov, hokim qism.

Аннотация: В статье представлены теоретические взгляды на сущность, причины создания, виды, методическое применение и функции форм движения в публицистическом произведении.

Ключевые слова: лексема, морфологические признаки, контекстуальное значение, синтаксические особенности, лексическое употребление, устойчивость, смысловое наполнение, семантическое окружение, управляющая часть.

Abstract: This article discusses theoretical viewpoints regarding the nature, origins, varieties, systematic use, and purposes of forms of movement in journalism.

Key words: morphological characteristics, lexical usage, stability, syntactic properties, contextual meaning, lexeme, semantic content, semantic environment, ruling portion.

KIRISH. Til lug'at tarkibidagi so'zlarning me'yor asosidagi lisoniy qonuniyatlar asosida ham, nutqiyl faoliyatdagi sinxron o'zgarishlar asosida ham, shaxsiy ijodiy qo'llanishlar imkoniyati natijasida ham aks etgan holatlarni ko'rish mumkin.

Harakat tarzi ma'nolarini ifodalovchi leksemalar, ya'ni harakat fe'llari va ravishlar qator morfologik xususiyatlarga ega. Dastavval, ushbu leksemalarning morfologik qurilishiga e'tibor va shu o'rinda ingliz tilidagi vositalarga nisbatan

prinsipial farqni ilg'ash mumkin. Ingliz tilida ayrim fe'l formalari yasashni qoida asosida amalga oshirib bo'lmaydi, aksincha boshqa bir formalarni hosil qilish esa ma'lum yasash qo'liqlari orqali amalga oshiriladi, shu holatdan kelib chiqib, ingliz tilidagi fe'llar standart (to'g'ri) va nostandart (noto'g'ri) turlarga bo'linadi. O'zbek tilida barcha fe'l formalari muayyan qoidalar asosida yasaladi,

[https://orcid.org/
0009-0001-5893-
9008](https://orcid.org/0009-0001-5893-9008)

e-mail:
sharipova.mahliyo@
icloud.com

shu munosabat bilan bu tilda fe'llarning bunday turlari mavjud emas¹.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Ma'lumki, ingliz tilida fe'l ko'plab yasama ot, ravish va sifatning o'zagi hisoblanadi. Xoh harakat fe'llari, xoh holat fe'llari bo'lsin, ular asosida turli so'z yasovchi qo'shimchalar yordamida boshqa turkum so'zlar yasaladi. O'zbek tilida esa, bunga aks holatni kuzatishimiz mumkin. Ma'lumki, so'z yasovchilar o'zbek tilida so'z yasaliish asosiga va so'z oxiriga qo'shiladi, ya'ni suffiks, suffiksoid xarakterida bo'ladi². Ya'ni, o'zbek tilida aksariyat holatda fe'llar ot so'z turkumidan -la, -ala kabi qo'shimchalar yordamida yasaladi. Ayni paytning o'zida, harakat fe'llari -chi, -lik qo'shimchalari vositasida ot so'z turkumiga o'zgaradi. Shuningdek, harakat fe'llari morfologik yaxlitlanishi mumkin. Bunda so'z o'zagi biror qo'shimcha bilan birikib yangi ma'no hosil qilishi mumkin. Ya'ni qolipning tarkibiy qismi sifatida unga nisbatan kichikroq qolip ham bo'lishi mumkin³.

Shuningdek, o'zbek tilshunosligida yasama so'z nutqiy birlik emas, lisoniy birlik —leksema sifatida baholanadi⁴. Qolaversa, harakat fe'llari o'zagi asosida sifat va ravishlar yasaliishi ham mumkin. Demak, yuqoridagi misollardan kelib chiqqan holda, so'z yasaliishida harakat fe'llari muhim ahamiyat kasb etadi va o'ziga xos "yasovchi" funksiyasi uning morfologik polifunksionallik tabiatiga dalil bo'la oladi. Ular sirasida, harakat fe'llarining zamon shakllari orqali tuslanishi haqida to'xtalib o'tish lozim. Zero, zamon shakllari ushbu leksemalarning mavjud tarz ma'nosiga o'zgartirishlar kiritishi mumkin. Bunda, xuddi ingliz tilidagi kabi o'zbek tilida ham zamon shakllari va tarz ma'nolari bir-biri bilan chambarchas bog'liq lisoniy hodisa sifatida baholanishi lozim.

Harakat fe'llarining morfologik xususiyatlari haqida so'z yuritar ekanmiz, ular sirasida ikki vazifali fe'llar haqida to'xtalib o'tishimiz lozim. Aslida, bir qarashda ikki vazifali fe'llar ingliz tiliga xos til hodisasiidek tuyuladi. Sababi, to have, to do,

to be kabi fe'llar gapda o'z lug'aviy ma'nosiga ega mustaqil fe'l sifatida qo'llanishi bilan birga zamon shakllarini yasovchi bog'lamalar sifatida ham gavdalanadi. Zamon shakllarini yasovchi ushbu fe'llar tilshunoslar tomonidan yordamchi fe'llar deya tabaqalanadi. O'zbek tilidagi ikki funksiyali fe'llar esa ingliz tilidagidan farq qiladi. Ular harakat fe'li sifatida qo'llanishi, shuningdek, ko'makchi fe'l sifatida uchrashi mumkin. Bunday bipolyarlik asosan tarz ma'nosi tugal, aniq bo'lgan fe'llar kesimida uchraydi. Biroq, bunday ikki vazifali fe'llar tarz ma'nosi noaniq bo'lgan leksemalar sirasida uchramaydi. Shu sababdan bu morfologik xususiyatni barcha leksemalarga birdek taalluqli deyish yanqlish xulosa.

Harakat tarzi ma'nosini ifodalovchi ravishlar harakat fe'llaridan morfologik xususiyatlarining sanoqliligi bilan farq qiladi. Avvalambor, ushbu so'zlar aksariyat hollarda harakat fe'llaridan yasalgan, ularning orasida tub ravishlar kam uchraydi. Ravishlarning asosiy morfologik xarakteristikasi ularning darajalanish xususiyatidir. Harakat fe'llarining darajalanishi leksikologik hodisa bo'lsa, ravishlar darajalanishi grammatik, leksik-grammatik hodisa bo'ladi.

Sintaktik sathda tarz semasiga ega bo'lgan harakat fe'llari bir necha vazifalarni bajaradi. Avvalambor ushbu leksemalar gapda kesim vazifasida keladi. O'zining bevosita sintaktik vazifasi, ya'ni kesimlikdan tashqari ushbu leksemalar shakl yasovchi qo'shimchalar vositasida boshqa gap bo'laklari, jumladan, ega vazifasida keladi.

Tarz ma'nosini ifodalovchi ravishlar esa, sintaktik sathda hol vazifasini bajaradi va asosan harakatni ifodalovchi kesimlar bilan birikadi.

Har bir leksema ikki asosiy ko'rsatkichga, ya'ni shakl va mazmunga ega va ushbu ikki ko'rsatkich doimo bir-biriga mutanosib bo'lavermaydi. Ular orasidagi tafovut ayniqsa sintaktik sathda yaqqol ko'zga tashlanadi. Ba'zi holatlarda shaklan kichik vosita nutqda yirik vazifaviy xususiyatini namoyon etadi, shuningdek, bunga teskari holat ham bo'lishi

¹Жалолова Ш. Инглиз ва ўзбек тилларидаги феъллар структурал, семантик ва функционал таснифининг изоморфлик ва алломорфлик хусусиятлари // Philology Matters, Vol. 32 No. 2 – Т.ЎзДЖТУ, 2020. – 66-67 б.

² Ҳожиёв А. Ўзбек тили сўз ясаиши тизими. – Т.: Ўқитувчи, 2007. – Б. 22.

³ Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – Б. 13.

⁴ Қаранг: Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1995.

mumkin. Sintaktikaga muvofiq, har qanday sintaktik birlik nutqiy jarayonda turli variantlarda namoyon bo‘luvchi umumlashgan mohiyat sifatida talqin qilinadi⁵. Shu o‘rinda sintaktik birikmalar xususida to‘xtalib o‘tish lozim. Yuqorida keltirilganidek, sintaktik sathda tarz ma’nosini ifodalovchi hol va harakatni anglatuvchi kesim birikma sifatida namoyon bo‘lishi nisbatan ko‘p uchraydigan holat. Biroq, ushbu birikuvni o‘zaro teng, ya’ni koordinativ birikuv deb bo‘lmaydi. Mazmunan va shaklan tobelanishiga ko‘ra bunday hol va kesim birikuv subordinativ xarakterga ega deyish mumkin. Bunda hokim qism, kesim boshqaruvchi, tobe qism hol boshqariluvchi hisoblanadi.

Yuqoridagi misollarda mazmuniy-sintaktik munosabatlarning shakliy-sintaktik aloqalar orqali ifodalanganiga guvoh bo‘lamiz. Ba’zi holatlarda ushbu subordinativ bog‘lanish relyativlik xarakteriga ham ega bo‘lishi mumkin. Bunda hol hollanmish orasidagi subordinativ bog‘lanish relyativlik xususiyatiga ega bo‘ladi, ya’ni gapda bir necha hollar uyushiq bo‘laklar sifatida qo‘llanib, kesim (hollanmishning) tarz semasini kuchaytirishga, matnga uslubiy bo‘yoqdorlik baxsh etishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA. Yuqorida ta’kidlan-ganidek, harakat tarzi shakllari leksemaning tildagi ko‘rinishi va ma’nosiga xos bo‘lmagan, ayrim shaxsning (muallifning) nutqiy vaziyatdan kelib chiqib, shu leksema mazmuniga yangicha “tus” berishi natijasida yuzaga keltirilgan so‘z shakli va uning sun’iy ko‘rinishidir [5;17].

NATIJALAR. Qolaversa, tarz ma’nosini ifodalovchi kesim yoki hollarning sintaktik valentligi⁶ ham ularning alohida olingan o‘ziga xos xususiyati sifatida baholanishi lozim. Ma’lumki, ikki so‘z o‘zaro mazmuni to‘g‘ri bog‘lanishi uchun ular har ikkisida takrorlanadigan umumiy semaga ega bo‘lishi, har ikki qismda semalar uyg‘unligi bo‘lishi kerak⁷. Bunday uyg‘unlik semantik valentlik bo‘lib u sintaktik valentlik bilan o‘zaro chambarchas bog‘liq. Masalan, zamon ko‘rsatkichi

payt ravishi bilan mutanosib bo‘lishi ayni shu semantik-sintaktik qorishiq valentlilik deya nomlanishi mumkin. Ushbu valentlilik albatta subordinativ birikmaning tarz ma’nosiga ham ta’sir etmay qolmaydi. Tilshunoslikda “ega bilan kesimning bog‘lanishi fikr ifodalaydi. Shuning uchun bu bog‘lanish so‘z birikmasi emas, balki gap sanaladi. Bunday qarashga muvofiq, so‘z birikmasi faqat ikkinchi darajali bo‘laklarning hokim bo‘lak bilan bog‘lanishini o‘z ichiga oladi...”⁸ degan qarash mavjud, ammo fikr ifodalash nafaqat ega va kesim birikuvida, balki hol va kesim birikuvida ham ko‘zga tashlanadi.

XULOSA. Umuman olganda, fikr ifodalay olish xususiyatini faqat ega+kesim birikuvida xos deya chegaralash ma’lum bir darajada noto‘liq xulosa bo‘ladi, deb o‘ylaymiz. Zero, predikativ birikmalar, xususan, hol va kesim birikuv ham tugallangan fikr ifodalash xususiyatiga ega. Garchi ushbu ma’no matn konteksti vositasida yaqqollashsa-da, ushbu birikuvni alohida gap shaklida fikr ifodalamaydi, deb bo‘lmaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (синтаксис). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 18-19 б.
2. Ҳоҗиев А. Ўзбек тили сўз ясаши тизими. – Т.: Ўқитувчи, 2007. – Б. 22.
3. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (синтаксис). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.19.
4. Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – Б. 13.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдди. I-V жилдлар. – Тошкент: О‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Давлат илмий нашриёти, 2020.
6. Тошалиева С. Ўзбек тилида окказионал сўз ясаши: Филол. фанлари номзоди. Дисс. автореф. – Тошкент, 1998. – 27 б.

⁵Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (синтаксис). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.7.

⁶ Қаранг: Кучкартаев И.К. Семантика глаголов речи в узбекском языке (компонентный и валентный анализ). Дисс. ... д-ра. филол. наук. – Ташкент: Фан, 1977; Расулов Р. Глаголы состояния в узбекском языке и их валентность. Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – Ташкент, 1989; Мухамедова С.Х. Ўзбек тилида ҳаракат феълларининг

семантикаси ва валентлиги. Филол. фан. док. ...дисс. – Тошкент, 2007.

⁷ Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (синтаксис). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 18-19 б.

⁸ Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (синтаксис). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.19

THE ROLE OF MODERN TECHNICAL MEANS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

*Nazarova Lola Kurbanovna, Lecturer of Termiz Institute of
Engineering and Technology*

CHET TILLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNIK VOSITALARNING O'RNI

*Nazarova Lola Qurbonovna, Termiz muhandislik-texnologiya
instituti o'qituvchisi*

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

*Назарова Лола Курбановна, преподаватель Термезского
инженерно-технологического института*

<https://orcid.org/0000-0008-0912-7551>

e-mail:

lolanazarova@gmail.com

Abstract: Today, learning a foreign language is becoming one of the most important and topical issues for young people. Especially in the integration of modern technologies, teaching foreign languages opens the door to new knowledge for the educator, and for students it means keeping pace with the times. This article describes in detail the methods of teaching foreign languages and the role of modern technologies in their use.

Key words: foreign language training, modern methods and technology, communicative, creative approach, teaching methods, authentic teaching materials, constructivist and innovative methods.

Annotatsiya: Bugungi kunda chet tilini o'rganish yoshlar uchun eng muhim va dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalashgan holda chet tillarini o'rgatish pedagog uchun yangi bilimlar eshigini ochsa, o'quvchilar uchun bu zamon bilan hamnafas bo'lishni anglatadi. Ushbu maqolada chet tillarini o'rgatish usullari va ulardan foydalanishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: chet tillarini o'rgatish, zamonaviy uslub va texnologiya.

Аннотация: Сегодня изучение иностранного языка становится одним из наиболее важных и актуальных вопросов для молодежи. Преподавание иностранных языков, особенно в условиях интеграции современных технологий, открывает перед педагогом дверь к новым знаниям, а для студентов – значит идти в ногу со временем. В данной статье подробно описаны методы обучения иностранным языкам и роль современных технологий в их использовании.

Ключевые слова: обучение иностранному языку, современные методы и технологии.

INTRODUCTION. At present, foreign languages are considered not only an element of the culture of any nationality, but also a means for achieving success, in other words, for further professional self-realization of students. To achieve a high level of knowledge of foreign languages, it is necessary to provide comprehensive training. Therefore, it is necessary that teachers be aware of modern methods and technologies used in foreign language education, as well as understand special

educational technologies and tools in order to optimally select a specific teaching method, paying attention to the level of knowledge, skills and abilities of students. It is important to remember that the learning method is not a simple automatic unit. For a more rational and motivated use of the teacher in the process of foreign language learning, a creative approach is required, since "pedagogy is considered from the point of view of science and art, therefore, approaches in choosing teaching methods

should be based on the creative attitude of teachers". The term teaching technologies (or pedagogical technologies) is used to denote a set of methods of a teacher's work (methods of his scientific organization of work), with the help of which the achievement of the learning goals set in the lesson is ensured with the greatest efficiency for the minimum possible period of time to achieve them. The term received wide circulation in the literature of the 60s. XX century in connection with the development of programmed learning and was originally used to refer to learning with the use of technical means. In the 70s the term has gained wider use: and to designate learning as rationally organized learning in general. Thus, the concept of "learning technology" began to include all the main problems of didactics associated with improving the educational process and increasing the efficiency and quality of its organization. Nowadays, there has been a differentiation of two components of the content of the term: Technology of Teaching and Technology in Teaching The needs of our state for highly qualified specialists capable of establishing business contacts and business cooperation with foreign partners, specialists who speak a foreign language at a professional level, are reflected in the working curricula of the country's universities. A foreign language today is not just a part of the culture of a certain nation, but it is also the key to success, a successful future career for students. Achieving a high level of foreign language proficiency is impossible without fundamental language training in higher education. In most universities of the country, students master at least two foreign languages.

MATERIALS AND METHODS. It is important for a teacher to know the latest methods of teaching a foreign language, special teaching techniques and techniques in order to optimally select one or another teaching method in accordance with the level of knowledge, needs, and interests of students. After all, teaching methods are not what simple "algorithmic units", their rational and motivated use in foreign language lessons requires a creative approach on the part of the teacher, because "pedagogy is a science and art at the same time, therefore, the approach to choosing teaching methods should be based on the creativity of the teacher. The purpose of this article is to review

current trends in the development of foreign language teaching methods in higher education. What do scientists invest in the concept of "method"? Teaching methods are "ordered methods of activity of the teacher and students aimed at the effective development of the obligations of educational and educational tasks". The method of teaching is "a tool of the teacher's activity to perform the leading function - teaching".

DISCUSSION. The implementation of the teaching method is carried out through the use of a number of teaching methods, various approaches and working techniques. "Teaching methods are a set of specific learning situations that contribute to the achievement of an intermediate (auxiliary) goal of a particular method." Unfortunately, in teaching practice, foreign language teachers often use time-tested standard teaching methods. Sometimes the process of language teaching, regrettably, continues to be a "somewhat modernized version" of the grammar-translation method. The requirements for a foreign language lesson change over time, the latest teaching methods are being developed. At the present stage of development of science in Uzbekistan, one can definitely say that the times when the ability to translate adapted, non-authentic texts from a foreign language and vice versa have already passed. To reveal the topic of our study, it is necessary, in our opinion, to define the term "teaching methods". So, "teaching methods" are interpreted as certain methods of activity of the teacher and students, aimed at the effective solution of educational problems. Teaching methods serve as an instrument of the teacher's activity in order to perform a controlling function - teaching. Their use in the course of training occurs through a variety of teaching tactics, approaches and technologies. "Learning tactics", in our opinion, is a combination of precise learning situations that help achieve a specific goal. Very often, teachers use standardized teaching methods in their work. Therefore, the learning process is reduced to a simple grammar or translation method. However, the requirements for foreign language classes have changed. The purpose of teaching a foreign language in higher education at the present stage is to student's communicative competencies, which will allow them to realize their knowledge, skills and abilities to solve specific communicative tasks in real life situations.

RESULTS. A foreign language acts as a means of communication, communication with representatives of other nations, so that in education the culturological or intercultural approach to teaching continues to develop in the future within the framework of the concept of "dialogue of cultures", with the aim of forming students' polymer literacy. So, in my opinion, in a modern university there should be no place for such processes as memorization, thoughtless memorization of texts in a foreign language, which have no practical value for the future life of students.

CONCLUSION. Students should be prepared on the basis of high-quality modern authentic educational material for the conscious use of a foreign language in later life and work. After all, a good knowledge of foreign languages now and will continue to be one of the leading requirements of employers in the future. The widespread introduction into the practice of teaching a language, along with intensive methods of various teaching technologies, requires a clearer distinction between the concepts of "teaching methods" and "teaching technologies" and a description of the technologies

themselves. There is no doubt that the most promising for the coming years will be learning technologies that involve the use of computers and various forms of distance learning in the educational process.

REFERENCES:

1. Zhdanova E.V. Personality and communication: workshop on speech interaction. Moscow: Flinta: Nauka, 2010. 174 p.
2. Livskaya E.B. Mobile learning in a foreign language: Theory, methodology and practice of implementation in universities // Actual problems of the humanities and natural sciences. 2013. No. 1. S. 199-202.
3. Markova Yu.Yu. Methodology for the development of students' writing skills based on wiki technology (English language, language university): Abstract ... of a candidate of pedagogical sciences. M.: MGGU, 2011.
4. Kitaygorodskaya G.A. Methodology for intensive teaching of foreign languages. M., 1982.
5. Klarin M.V. Pedagogical technology in the educational process: Analysis of foreign experience. M., 1989.

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ТЕРМИНЫ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

*Оромиддинова Дилдора Пардабоевна,
преподаватель кафедры «Русский язык и
литература» факультета Филологии Термезского
государственного педагогического института*

RUS ADABIYOTIDAGI HUJJATLI ATAMALAR

*Oromiddinova Dildora Pardaboyevna, Termiz davlat
pedagogika instituti Filologiya fakultetining “Rus tili va adabiyoti”
kafedrasi o‘qituvchisi*

DOCUMENTARY TERMS IN RUSSIAN LITERATURE

*Dildora Pardaboevna Oromiddinova, Lecturer at the
Department of Russian Language and Literature, Faculty of
Philology, Termez State Pedagogical Institute*

<https://orcid.org/0009-0007-1904-8409>

e-mail:

dildoraoromiddinova@gmail.com

Аннотация: В начале XX века родилась новая литература устойчивого, всеми признанного имени, для которой в науке нет до сих пор места: едва ли не каждый называет ее по-своему и в частном порядке пытается определить ее место в традиционном ряду – «литература факта», «документальная литература» и т. д.

Ключевые слова: передачи иноязычия, «Война и мир», важный стилистический фактор.

Annotatsiya: XX asrning boshlarida barqaror, hamma tomonidan tan olingan nomning yangi adabiyoti tug‘ildi, uning uchun hali ham ilm-fanda joy yo‘q: deyarli hamma uni o‘ziga xos tarzda nomlaydi va xususiy ravishda uning o‘rnini aniqlashga harakat qiladi. Bu an’anaviy nomlar qatori – “fakt adabiyoti”, “hujjatli adabiyot” va boshqalar.

Kalit so‘zlar: chet tilshunoslik dasturlari, “Urush va tinchlik”, muhim uslubiy omil.

Abstract: At the beginning of the XX century, a new literature of a stable, universally recognized name was born, for which there is still no place in science: almost everyone calls it in their own way and privately tries to determine its place in the traditional series – “literature of fact”, “nonfiction”, etc.

Key words: foreign language transmissions, “War and Peace”, an important stylistic factor.

ВВЕДЕНИЕ. В этом смысле весьма примечательна запись в дневнике М.М. Пришвина: «Всякий из нас, кто пережил события 1905 г. и переживает войну, относится к своей прежней жизни, за рубежом 1905 г., как старый дедушка, и только оттого, что внуков нет, внуки – сами дедушки, не рассказывается эпическая повесть о тех давно прошедших временах» родилась новая литература устойчивого, всеми признанного имени, для которой в науке нет до сих пор места: едва ли не каждый называет ее по-своему и в частном

порядке пытается определить ее место в традиционном ряду – «литература факта», «документальная литература» и т.д. Одно бесспорно: эстетическую значимость этой литературы определяют организующие ее факты, документы, т.е. нечто, по сути своей противоположное вымыслу. Причин, вызвавших столь мощный всплеск в развитии документального начала в литературе, много:

– «неуклонно нарастающее в литературе XX в. расщепление, поляризация вымысла и правды, зачастую столь мирно

неразлучных в бальзаковско-натуралистическую пору» [2];

– интенсивность современной жизни и способность факта (документа), пробивая существующий штамп, «дать выход таланту самой жизни» [3];

МЕТОДЫ. Опора на факт, на документ становится важнейшей составляющей творческого «инструментария» для писателей XX в., воспринимавших литературу как поприще высоко нравственного служения. «Русская действительность XX в., ставшая предметом изображения в прозе Солженицына и Шаламова, была столь страшна, что потребовала к себе нового этического подхода. С точки зрения Варлама Шаламова, она нуждалась не в традиционном эстетическом преображении, но, скорее, в эстетическом изживании. Писатель мыслил себя не столько художником, сколько свидетелем, и отношение к литературе у него складывалось иное: он ставил перед собой задачи не эстетические, а нравственные и полагал, что для него «овладение материалом, его художественное преобразование не является чисто литературной задачей – а долгом, нравственным императивом» [5].

РЕЗУЛЬТАТЫ. Литература с главенствующим документальным началом в XX в. все чаще теснит ту, что до сих пор принято было называть «художественной». Особенно заметен небывалый спрос на нее в последние два десятилетия XX в., плавно переходящие в нынешний день. О живости этого культурного феномена, его незавершенности и продолжающемся становлении не в последнюю очередь свидетельствует та терминологическая путаница, которая окутывает его. Последнее в равной мере затрагивает как сферу профессионального знания, так и сферу обывательского сознания. Нарастание документального начала в литературе XX в. происходило постепенно и долгое время молодой наукой о литературе, занятой глобальным самоосмыслением и самоутверждением, просто не замечалось. Но в

недрах культуры рождались понятия, широко распространяемые критикой и писателями.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Отошли в прошлое такие распространенные в литературной критике и журналистике рубежа XIX–XX вв. определения, как «литература сплетен и скандалов», «литература сточных труб», «правдивая летопись», «хроника событий», «фотография с натуры», «разговор с собой» и т.п. Однако за целое столетие отечественное литературоведение не слишком далеко продвинулось в выработке категориального аппарата. Сегодня в отечественной науке в качестве синонимичных успешно функционируют понятия, не всегда таковыми являющиеся: «документальная литература», «документально-художественная литература», «газетно-журнальная документалистика», «литература факта», «человеческий документ», «литература нон-фикшн / non-fiction» и т. д. Большинство из них рождено в литературно-критической практике и «официально» наукой не признано, не имеет прочного статуса. «Документальная литература» – единственный термин, официально закрепившийся в науке. Возник еще в 1920-е гг. в критике и отдельных литературоведческих работах (в частности, в сборниках ЛЕФа), но еще очень долго наукой как бы не замечался – не было соответствующих статей ни в словарях, ни в энциклопедиях, ни в пособиях вплоть до конца 80-х гг. И не было, по-видимому, не случайно. Все это лишний раз указывало на недостаточную изученность проблематики. Так, в «Литературном энциклопедическом словаре» 1987 г. издания в довольно большой статье «Документальная литература» последняя определяется как «художественная проза, исследующая исторические события и явления общественной жизни путем анализа документальных материалов, воспроизводимых целиком, частично или в изложении. Качество отбора и эстетическая оценка изображаемых фактов, взятых в исторической перспективе, расширяют информативный характер Д. л. и выводят ее как из разряда газетножурнальной

документалистики (очерк, записки, хроника, репортаж) и публицистики, так и из исторической прозы. С другой стороны, идейно-эмоц. содержание Д. л. сближает ее с худож. очерком и мемуарами, однако, в отличие от свободного использования ими фактич. материала, Д. л. строго ориентирована на достоверность и всестороннее исследование документов» [6]. Как видим, в данном весьма неопределенном определении «документальная литература» описывается в основном путем вычленения из круга сходных, но не тождественных явлений: она не газетно-журнальный очерк, не записки, не хроника, не репортаж, не публицистика, не художественная проза, не художественный очерк, не мемуары. Сузив свой предмет до рамок «художественной прозы, исследующей исторические события и явления общественной жизни», В.С. Муравьев в качестве едва ли не первых примеров документальной литературы приводит беллетризованные биографии Стендаля «Жизнь Гайдна, Моцарта и Метастазии», «Жизнь Россини», а также Цвейга и др. Причем в хронологическом плане они следуют непосредственно сразу за такими

историографическими сочинениями, как «История Пугачева» А.С. Пушкина и «История французской революции» Т. Карлейля.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ

ЛИТЕРАТУРА:

1. Abdullaevna A.U. Features of folklore of turkish speaking peoples (based on the example of uzbek folklore) //International Multidisciplinary Journal for Research & Development. – 2024. – Т. 11. – №. 02.
2. Abdullaevna A.U. Turkic folklore against the background of the world picture //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2023. – Т. 3. – №. 10. – С. 130-134.
3. Алаудинова Д. Written translation of texts related to different spheres //Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 13-18.
4. Алаудинова Д. Frazieologik (turg'un) birikmalar va ularni tarjima qilish usullari //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. S/9.

**“ALPAMIS” DÁSTANINIŇ ÓGIZ JÍRAW
VARIANTINIŇ BIRINSHI BASILIMI:
QOLJAZBADAN KITAPQA SHEKEM**

*Turdimuratova Abadan Baymuratovna, Ózbekstan Respublikası
Ilimler Akademiyası Ózbek tili, ádebiyatı hám folklorı institutınıń
tayanısh doktorantı*

**“ALPAMIS” DOSTONINING O‘GIZ JIROV
VARIANTINING BIRINCHI NASHRI:
QO‘LYOZMADAN KITOBGACHA**

*Turdimuratova Abadan Baymuratovna, O‘zRFA O‘zbek tili,
adabiyoti va folklori instituti tayanch doktorantı*

**ПЕРВОЕ ИЗДАНИЕ ЭПОСА «АЛПАМЫС» В
ВАРИАНТЕ ОГИЗ ЖЫРАУ: ОТ РУКОПИСИ ДО
КНИГИ**

*Турдымуратова Абадан Баймуратовна, докторант
института Узбекского языка, литературы и фольклора
УзРФА*

**FIRST EDITION OF THE EPIC “ALPAMIS” IN THE OGIZ
ZHYRAU VERSION: FROM MANUSCRIPT TO BOOK**

*Turdimuratova Abadan Baymuratovna, PHD scholar of, at the
Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of UzRFA*

Annotatsiya: Maqalada «Alpamis» dástanınıń Ógiz jiraw variantınıń Qallı Ayımbetov tárepinen jazıp alınıwı, birinshi basılıwı, qoljazbadan kitap bolıp basılıwı, onuń sońǵı basılımlarınan ózgesheligi hám áhmiyeti haqqında sóz etiledi.

Tayanısh sózler: jiraw, ilimpaz, qoljazba, variant, dástan, obraz, kitap, folklor, miyras, izertlew.

Annotatsiya: Maqolada “Alpamis” dostoni O‘giz jirov variantining Qallı Ayımbetov tomonidan yozib olinishi, birinchi nashri, qo‘lyozmadan kitob sifatida nashr qilinganligi, uning so‘nggi nashrlaridan farqli xususiyati, ahamiyati haqida so‘z etiladi.

Tayanch so‘zlar: jirov, olim, qo‘lyozma, variant, doston, obraz, kitob, folklor, meros, tadqiqot.

Abstract: The article talks about the first edition of the version of the epic “Alpamys”, written by Kally Aimbetov, the publication of the book from the manuscript, the features and significance of the latest editions.

Key words: storyteller, scientist, manuscript, version, dastan, image, book, folklore, heritage, research.

Аннотация: В статье рассказывается о первом издании варианта эпоса “Алпамыс”, записанного Каллы Аймбетовым, о публикации книги из рукописи, особенностях и значении последних изданий.

Ключевые слова: сказитель, ученый, рукопись, вариант, дастан, образ, книга, фольклор, наследие, исследование.

[https://orcid.org/
0009-0000-3149-7935](https://orcid.org/0009-0000-3149-7935)

e-mail:
aqsungul88@gmail.com

KIRISIW/KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Folklorlıq shıǵarmalarda jámiyetniń ruwxıy hám mádeniy miyrasınıń áhmiyetli tárepi, xalıqtıń biytákirar úrp-ádet dástúrleri, sóz ǵáziyesi, tariyxıy ótmishi hám keleshekke arızıw-ármanları sáwlelenedi. Folklordı izertlew xalıqtıń tariyxıy ótmishin, jáne milliy ózgesheliklerin tereń túsiniw menen bir qatarda, xalıqtıń ruwxıy miyrasların saqlap, keleshek áwladqa jetkeriwde, milliy ózliginiń qalıplesiwinde áhmiyeti úlken.

Qaraqalpaq folklorınıń tıp saǵası erte dáwirlerge barıp taqaladı. Sonday-aq neshshe ásirlerden beri bay folklorlıq miyrasqa iye qaraqalpaq folklorın izertlew hár qıylı dáwirlerde ilimpazlardıń dıqqat orayında bolıp kelgen. Qaraqalpaq folklorınıń izertleniwi XVIII ásirniń ekinshi yarımınan baslap, rus sayaxatshılarınıń jol dápterine jazıp alǵan ayırım úlgileri, olardıń baspasózde járiyalanıwı, túrli ilimiy ekspediciyaları hám onda jergilikli alımlarımızdıń qatnasıwı menen qalıplese baslaǵan.

Júz tomlıq folklorlıq miyraslarımızdıń búgingi kúнге jetip keliwinde folklorlıq miyraslardı xalıq arasınan jıynaǵan, jazıp alǵan, izertlew jumısların alıp barǵan alımlarımızdıń girewli xızmeti bar. Alımlarımız awıl aralap, ekspediciyalarda júrip, xalıq awızeki dóretpelerin sonıń ishinde dástanlardı jırawlardıń óz awzınan jazıp alǵan. Bul basqısh dástanlardıń saqlanıp qalıwında hám búgingi kúнге jetip keliwinde oǵada áhmiyetli orın tutadı.

ÁDEBIYATLAR ANALIZI / ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin jazıp alıp, baspadan shıǵarıwda, bay miyraslarınıń izertleniwinde, professor Qallı Ayımbetovtıń qosqan ilesi teńsiz. Ádebiyat izertlewshisi Q.Sultanov, Q.Ayımbetovtıń ómiri hám dóretiwshilik jasına baǵıshlangan kitapshasında: «Alpamıs», «Edige» dástanlarınıń baspadan shıǵıwı xalıq arasında usınday qızıǵıwshılıq tuwdırdı. Eger usı kitaplar qaysı awılда bolsa sol awılǵa barıp...olardı qoldan-qolǵa, awıldan-awılǵa gezeklesip oqıytuǵın dárejege jetti... Qallı aǵa usı wazıypanı birinshilerden bolıp

ornılawshı boldı»¹ dep Qallı Ayımbetovtıń qaraqalpaq dástanların birinshilerden bolıp, baspadan shıǵarıwdaǵı xızmetin ayırıqsha atap ótedi.

Belgili folklorist, ilim izertlewshi, professor Qallı Ayımbetov 1908-jılı sol waqıttaǵı Ámiwdárya wálayatı Shımbay uezdiniń Jalpaq shek awılında(házirgi Shımbay rayonu Baxıtlı APJ aymaǵı) diyxan shańaraǵında tuwıladı. Ol bes jasında ákesinen, on bes jasında anasınan ayırılıp, jetim qaladı. Qallı Ayımbetov balalıǵınan júdá zeyinli hám ádebiyatqa oǵada qızıǵıwshań boladı. Dáslep awılındaǵı eski mektepte, 1923-jıldan Shımbaydaǵı mektep internatta, al keyin ala 1929-jılı Tórtkúldegi pedtexnikumda, 1930-1933-jılları Qazaqstanınıń Alma-ata qalasında jaylasqan pedagogika institutında (házirgi Abay atındaǵı Qazaq Milliy pedagogika universitetinde) oqıp bilim aladı. Ol bul oqıw dárgayında E.V.Tarle, S.Seyfulin, Sanjar Japbar ulı Aspandiyarov hám M.Áwezovlardan bilim aladı.

Q.Ayımbetov 1926-jılı N.A.Baskakov, 1929-jılı A.L.Melkov, 1933-jılı A.A.Sokolov, 1939-jılı S.G.Malovlar basshılıq etken ekspediciyalarına qatnasadı hám qaraqalpaq xalıqınıń tariyxı, etnografiyası hám ádebiyatı haqqında qunlı maǵlıwmatlardı jıynawǵa erisedi. Bul ekspediciyalar ilimpazdıń folklorlıq miyraslardı jıynaw hám úyreniw jumıslarına dáslepki qádemleri edi.

Q.Ayımbetov 1936-1938-jılları pútkilawqam Oraylıq atqarıw komiteti qasındaǵı SSSR milletleri ilim-izertlew institutu aspirantı bolǵan bolsa, 1938-jıldan baslap QQASSR bilimlendiriw komitetin basqaradı. Tap usı jılı ilimpaz QQASSR Joqarǵı Keńesiniń birinshi shaqırıw deputatı etip saylanadı. Ol 1938-1940-jılları Til hám ádebiyat institutu (keyinshelli Ózbekstan SSR Ilimler akademiyası Til hám ádebiyatı institutu) direktori bolıp jumıs atqaradı. 1940-1941-jılları Pútkilawqam Kompartiyası (bolshevikler) Qaraqalpaqstan ASSR komitetinde sabaq bergen. 1941-1947-jılları armiyada xızmet etedi hám armiya xızmetinen soń ilim-izertlew tarawındaǵı jumısına qayta aylanısadı. 1956-jılı Q.Ayımbetov «Qaraqalpaq dramaturgiyası tariyxı ocherkleri» temasında kandidatlıq dissertaciya jumısın qorǵaydı hám sol jıldan baslap Qaraqalpaq

¹ Sultanov Q. Folklorshı Qallı Ayımbetov. Nókis, «Qaraqalpaqstan», 1979, 15-16 bb.

mámleketlik pedagogika universiteti (Házirgi Ájiniyaz atındaǵı NMPI) institutında qaraqalpaq ádebiyatı kafedrasına bassılıq etedi. 1965-jılı filologiya ilimleriniń doktorı ilimiy dárejesin alıw ushın dissertaciya jumısın qorǵaydı hám 1968-jılı professor ilimiy dárejesin alǵan.

Q.Ayımbetov 1934-jılı S.P.Tolstov penen birge ilimiy ekspediciyaǵa qatnasıp salt-dástúr hám de basqa da qunlı maǵlıwmatlardı jıynaw menen birgelikte Xojabergen Niyaz ulınan (Ógiz jıraw) «Alpamıs» dástanın jazıp aladı. Q. Ayımbetov 1972-jılı baspadan shıqqan «Ótken kúnlerden elesler» kitabında alım Ógiz jıraw menen ushırasqanı hám onnan Alpamıs dástanın jazıp alǵanlıǵı tuwralı bahalı maǵlıwmatlardı beredi. Kitapta 1934-jılı Shımbay qalasında Shımbay rayispolkomınıń qaǵazı menen Ógiz jırawdı shaqırtıp alǵanlıǵı hám sol jerde Alanazar Dáv degen ǵarrınıń úyinde Ógiz jırawdın dástandı qalay jazıp alǵanlıǵı haqqında sóz etedi: «Ógiz jırawdın «Alpamıs» dástanın jazıwǵa kiristim, eski arab álippesi menen jırawdın awzınan shıqqan sózdi qaǵıp alıp shaqqan jazıwǵa tırıstım»²

Sunday-aq Q.Ayımbetov: Ógiz jırawdın «Alpamıs» dástanın jazıp alıw barısında bir qalın dápter termelerdi jazıp alǵanlıǵın, kólemi «Alpamıs» dástanınan eki ese kóp «Aydos baba» dástanın jazıp alalmaǵanlıǵın aytıp ótedi. Sonın menen birge sol dápterin jolda joldas bolǵan rayonlıq sudya S.Aralbaev degen kiside ketip qalǵanlıǵın, sońın ala urısqa ketkenligin hám ol dápterdi qayta dáreklestire almaǵanlıǵın aytıp ótedi.

1935-jılǵa kelip Qaraqalpaqstan oblastlıq partiya komiteti Q.Ayımbetovtı «Uchpedgiz» baspasına qaraqalpaq mektepleri ushın oqıw kitapların bastırıp shıǵarıwǵa redaktor etip jiberedi. Ol bul jerde berilgen tapsırmalardı orınlaw menen birgelikte jırawlardan jazıp alǵan «Alpamıs» hám «Edige» dástanların latin alfavitinde baspaǵa tayarlaydı.

TALQILAW/MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION). Qallı Ayımbetov Ógiz jırawdın jazıp alǵan «Alpamıs» dástanınıń variantı 1937-jılı Moskvadaǵı kórkem-ádebiy baspada Shımbaylıq(Nazir Tórequlov)tıń alǵı sózi menen, óz aldına kitap bolıp basılıp

shıǵadı. Qallı Ayımbetov bul boyınsha: «1936-jılları Nazır Turequlov penen birge islesiwge tuwra keldi. Meni ol gezde Moskvada «Uchpedgizde» qaraqalpaq mektepleri ushın kitaplar basıw redakciyasının baslıǵı bolıp xızmet atqaratuǵın waqtım edi. Nazır Turequlov Arabstanda Sovetler Soyuzının elshisi bolıp segiz jil xızmet atqarıp, qandayda bir sebepler menen jumıstan bosanıp, Moskvada SSSR Sırtqı isler komissariatında rezervte jumıs islep júr eken. Bul kisi menen Qarabay aga Ermanov tanıstırdı. Men ol kisige redaktorlıq jumıslar tapsırdım. Sóytip, Nazır Turequlov penen jaqınnan tamıs boldım. 1937-jılǵı Moskvada kórkem ádebiyat baspasında latin háribinde basılıp shıqqan «Alpamıs» hám «Edige» dástanlarınıń bas sózin «Shımbaylıq» degen at penen sol Nazır Turequlov jazǵan edi.³» dep eske túsiriwlerinde jazadı.

«Shımbaylıq» degen at penen, 1937-jılǵı Moskvada kórkem ádebiyat baspasında basılıp shıqqan «Alpamıs» dástanınıń Ógiz jıraw(Xojabergen Niyaz ulı) variantı hám «Edige» dástanınıń Erpolat jıraw variantınıń dáslepki basılıwına alǵı sóz jazǵan Nazır Turequlov haqqında qısqaqsha toqtap ótepekshimiz.

Mámleketlik hám siyasiy ǵayratker, filolog alım hám diplomat Tórequlov Názir Tórequlovovich 1892-jılı Qoqanda ózine toq qazaq shańaraǵında dúnyaǵa kelgen. Qoqandagi orıstuzem mektep (1905), sawda bilim jurtn (1913) tamamlǵan.

1918-19-jıllarda Qo‘qondagi sovet keńselerinde túrli lawazımlarda isleydi. Keyinirek Turkistan ASSR Bilimlendiriw xalıq komissari (1920), Turkistan ASSR MIK baslıǵı (1920 -jul sentyabr - 1921-jul avgust), Turkistan KP MK juwaplı xatkeri (1921-22), Turkistan MIK janındaǵı Qırǵız (qazaq) bólimi baslıǵı (1921-22) lawazımlarında xızmet atqaradı. Turkistan “Qoschi” awqamınıń shólkemlestiriwshilerinen biri bolıp tabıladı.

1922-jılı Moskvada shaqırıp alınadı hám sovet xalıqları Oraylıq baspası baslıǵı lawazımına tayınlanadı. Ol sheber jurnalist hám publicist te edi. N.Tórequlov pedagog, redaktor hám filolog retinde 50 den artıq millet tillerinde oqıw, ilimiy-

²Қ.Айымбетов. Өткен күнлерден елеслер. «Қарақалпақстан»,1972, 195- бет.

³ Қ.Айымбетов. Өткен күнлерден елеслер. «Қарақалпақстан»,1972, 272-273 бетлер.

jámiyetshilikke arnalğan, siyasiy, kórkem, publicistikalıq hám kórgizbeli qóllanbalardıń derlik 60 million nusqasın basıp shıǵarıwda qatnasadı. Nazir Tórequlov qazaq, ózbek, tatar, túrk, sonıń menen birge, rus, arab, parsı, francuz, nemis sıyaqlı tillerdi bilgen. Ol turkiy jazıwları latinlastırıw mashqalası menen shuǵıllanǵan, jańa turkiy álippe (1923—1928) joybarı avtorı bolǵan.

Nazir Tórequlov birinshilerden bolıp russha -ózbekshe siyasiy- ekonomikalıq sózligin dúzgen hám 1922-jılda baspadan shıǵarǵan. 1928-jılda N.Tórequlov elshilik jumısına tartıladı hám 1936-jılǵa shekem SSSRning Saudiya Arabiyasındaǵı Bas konsuli hám Tolıq huqıqlı elshisi wazıypalarında isleydi. Ol Shıǵıs xalıqları tariyxı hám mádeniyatın jaqsı bilgenligi ushın islam áleminde joqarı abıroyǵa iye boladı.

N.Tórequlov Moskva hám Leningradtaǵı Shıǵıs xalıqları institutı ilimiy xızmetkeri hám prorektori (1936-37) bolıp ta isleydi hám 1937-jıl 15-iyunda repressiyaǵa ushırıp, tutqınǵa alınadı. 1937-jıl 3-oktyabrde atıwǵa húkim etilgen, 1958-jılı aqlanadı.⁴

Názir Tórequlovtıń «Alpamıs» dástanınıń Ógiz jıraw variantınıń alǵı sózi ««Alpamıs» tuwralı oqıwshılarǵa eki awız sóz» atamasında bolıp, maqala kólemi bes betten ibarat. Maqalada tiykarınan qaraqalpaq tili hám ádebiyatı, tariyxı ushın xalıq awızeki dóretpeleriniń áhmiyeti haqqında ayta otırıp, «Tildi jurttan alıs qursaq ádebiyatımızdan jurttan paydalanbay qaladı, jańa pikirlerdiń el ishinde tez taralıwına zıyan keledi. Sol sebepten ádebiyat tiliniń úyin salıwǵa endi kirirken qaraqalpaq jasları eń áwele eldiń tilin úyrenip, bilim jolı menen tekseriwleri tiyis. Sol tilde kitap, maqala jazıwǵa tırısıwı kerek. Sonda ǵana ádebiyat tiliniń negizi kúshli salınǵan boladı. Sonda ǵana bunday ádebiyattıń keleshegi úmitli boladı. Sonda ǵana ol

ádebiyat ósip, sheshhek shıǵarıp jurttan xızmetin ornına keltirgen boladı.» -dep ádebiyattıń negizin qalawshı til folklorlıq miyraslarda ekenligi haqqında aytıp ótedi. Sonday-aq, ilimpaz óz pikirini dawam etip: «jáne de biraq bul tildi el awızınan qalay alıwı kerek? Kóringen kisiden soralmaydı. Onı sol eldiń kópshilik bolıp shıǵarǵan jırlarınan, ertegilerinen, naqıl sózlerinen, dástanlarınan alıw kerek. Qaraqalpaqtıń el ádebiyatı ózine kóre keń, bay. "Alpamıs", "Edige", "Qoblan" sıyaqlı dástanlardı "juwaplar", naqıl sózlerdi jıynaw kerek.» dep, folklorlıq miyraslardı jıynawdıń áhmiyetli ekenligi haqqında ayta otırıp, hár bir xalıqtıń ruwxıy, mádeniy hám ádebiy sóz miyrası folklorlarda ekenligin esletip ótedi. Maqalada «Alpamıs» dástanınıń Ógiz jırawdan 1934-jılı sentyabrde jazıp alınǵanlıǵı hám "Alpamıs" dástanına sol dáwirdegi kózqaras penen "feodal dáwirde qalǵan bir ádebiy miyras" dese de "qaraqalpaq tariyxı ushın kerekli material", "jaslarımız tariyx tekersin, tilin úyrensin" degen pikirler menen juwmaqlaydı.

NÁTIYJELER/NATIJALAR

(РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). 1937-jılı Moskvada «Mámleketlik kórkem-ádebiyat» baspasınan 10-yanvarda baspaǵa ruxsat etilgen «Alpamıs»⁵ dástanınıń Ógiz jıraw variantınıń birinshi basılıwı sol jılı baspadan shıǵadı. Kitap 222 betten ibarat, qattı qaplı bolıp, jámi 1000(mıń) nusqada basılıp shıqqan. Kitaptıń alǵı sózindegi maqalanıń avtorı «Shımbaylıq» dep kórsetse de, kitaptıń redaktori N.Tórequlov dep jazılǵan. Názir Tórequlov 1937-jıl 15-iyunda repressiyaǵa ushırıp, tutqınǵa alınadı xám 1937-jıl 3-oktyabrde atıw jazasına húkim etilgen. Bunnan soń bul Q.Ayımбетovtıń jazıp alǵan «Alpamıs» dástanınıń Ógiz jıraw variantı 1941-jılı⁶, 1981-jılı⁷, 1990-jılı⁸, 1995-jılı⁹, 2007-jıllar¹⁰ aralıǵında qayta baspadan

4

[https://www.ziyouz.com/portal-](https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/tarix/uzbekiston-hukmdorlari/to-raqulov-nazir-to-raqulovich)

haqida/xarita/tarix/uzbekiston-hukmdorlari/to-raqulov-nazir-to-raqulovich

⁵ Алпамыс. Баспаға таярлаған: Қ.Айымбетов. – М.: Мәмлекет көркем әдебиет баспасы, 1937. – 225 б.

⁶ Алпамыс. Баспаға таярлаған: Қ.Айымбетов, Ө.Шамуратов. – Ташкент. 1941ж.

⁷ Алпамыс. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. Баспаға таярлаған: Қ.Байниязов, Н.Айымбетов. VII-том. – Нөкіс, «Қарақалпақстан», 1981ж.

⁸ Алпамыс. Қарақалпақ халық дәстаны. Нөкіс, «Қарақалпақстан», 1990, 212б.

⁹ Алпамыс, Қоблан. Қарақалпақ фольклорының бес томлығы. I-том. – Нөкіс, «Қарақалпақстан», 1995, 320б.

¹⁰ Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. I-VII том. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 2007, 756б.

shıqtı, sońǵı basılımlarda N.Tórequlov jazǵan alǵı sózi berilmeydi.

«Alpamıs» dástanınıń Ógiz jıraw variantı ilimpazlar tarepinen «kórkemlik ózgesheligi jaǵınan eń jaqsı folklorlıq úlgielerden» dep esaplanıp hám xalıq arasında kóp basılıp shıqqan hám kóp taraǵan variantlarınan bolıp esaplanadı. «Alpamıs» dastanınıń Ógiz jıraw variantın jazıp alıp, arab álipbesindegi qol jazbadan latin háriplerine kóshirip, onı baspadan kitap etip shıǵarǵan professor Qallı Ayımbetov qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy-mádeniy miyrasınıń saqlanıp qalıwına, búgingi künge kelip jetiwine úlken úles qosqan edi. «Alpamıs» dástanınıń Ógiz jıraw variantınıń jazıp alınıń tıp nusqa tekstleri tiykarınan eki orında saqlanadı. Solardıń biri Qaraqalpaqstan Respublikasınıń tariyx hám úlke tanıw muzeyinde 2265-inventar nomeri menen 21-tom, 2293-inventar nomeri menen 23-tom (arab alfavitinde) degen kórsetkish sanlar arqalı saqlanadı. Qol jazbanıń Ózbekstan Respublikası İlimler akademiyası Qaraqalpaqstan bóliminiń kitapxanasınıń qol jazbalar fondında orın alǵan nusqaları R-108, 1090 hám R-108, 3436 inventar sanları menen menen saqlanadı. Usı jılı qoljazbaǵa 90 jıl toladı.

JUWMAQ/XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). «Alpamıs» dástanınıń Ógiz jıraw variantınıń birinshi basılımı ruwxıy hám

mádeniy miyraslarımızdı saqlap qalıwda, áwladtan áwladqa jetkerip beriwde ornı girewli, qunlı derek bolıp, xalqımızdıń milliy miyrasların úyreniwde hám izertlewde úlken áhmiyetke iye.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR (ADABIYOTLAR RO‘YXATI / REFERENCES):

1. Sultanov Q. Folklorshı Qallı Ayımbetov. Nókis, «Qaraqalpaqstan», 1979, 15-16 bb.
2. Қ.АЙЫМБЕТОВ. Өткен күнлерден елеслер. «Қарақалпақстан», 1972, 195- бет
3. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/tarix/uzbekiston-hukmdorlari/to-raqulov-nazir-to-raqulovich>
4. Алпамыс. Баспаға таярлаған: Қ.Айымбетов, Ә.Шамуратов. – Ташкент. 1941ж.
5. Алпамыс.Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. Баспаға таярлаған: Қ.Байниязов,Н.Айымбетов.VII-том. – Нөкис, «Қарақалпақстан»,1981ж.
6. Алпамыс. Қарақалпақ халық дәстаны. Нөкис, «Қарақалпақстан»,1990, 212б.
7. Алпамыс, Қоблан. Қарақалпақ фольклорының бес томлығы. I-том. – Нөкис, «Қарақалпақстан», 1995, 320б.
8. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. I-VII том.– Нөкис: «Қарақалпақстан», 2007,756б

TA'LIMDA AXBOROT KOMPETENSIYASI
INSONNING AXBOROT JAMIYATIGA
MUVAFFAQIYATLI MOSLASHUVINING
KAFOLATI SIFATIDA

Rajabova Gulrux Yusufboy qizi, Urganch innovatsion
universiteti o'qituvchisi

INFORMATION COMPETENCE IN EDUCATION
AS A GUARANTEE OF SUCCESSFUL
ADAPTATION OF HUMANS TO THE
INFORMATION SOCIETY

Rajabova Gulrux Yusufboy qizi, Teacher of Urganch
Innovation University

ИНФОРМАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ В
ОБРАЗОВАНИИ КАК ГАРАНТИЯ
УСПЕШНОЙ АДАПТАЦИИ ЧЕЛОВЕКА К
ИНФОРМАЦИОННОМУ ОБЩЕСТВУ

Раджабова Гулрух Юсуфбой кызы, преподаватель
Ургенчского инновационного университета

Annotatsiya: ushbu maqolada axborot kompetensiyasi shaxsning axborot jamiyati voqeligini anglash, u taqdim etayotgan barcha imkoniyatlardan foydalanish, axborot jamiyatiga to'liq moslashish va o'zini-o'zi anglash qobiliyati sifatida tushuniladi. Tez o'zgaruvchan hayot voqeligiga mos keladigan malakali mutaxassisni tayyorlash haqida fikr-mulohazalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: axborot jamiyati, axborot kompetensiyasi, ta'lim jarayoni, umrbod ta'lim, axborot va ijodkorlik.

Abstract: in this article, information competence is understood as a person's ability to understand the reality of the information society, use all the opportunities it offers, fully adapt to the information society, and realize oneself. Opinions are given on the training of a qualified specialist that is compatible with the rapidly changing reality of life.

Key words: information society, information competence, educational process, lifelong learning, information and creativity.

Аннотация: в данной статье под информационной компетентностью понимается способность человека понимать реальность информационного общества, использовать все возможности, которые оно предлагает, полностью адаптироваться к информационному обществу, реализовать себя. Приводятся мнения о подготовке квалифицированного специалиста, совместимого с быстро меняющейся реальностью жизни.

Ключевые слова: информационное общество, информационная компетентность, образовательный процесс, непрерывное обучение, информация и творчество.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Bugungi zamonaviy jamiyatda mamlakatning jahon hamjamiyatidagi qudrati va reytingini nafaqat sanoat ishlab chiqarishi hajmi va uning o'sish sur'atlari, balki uning axborot imkoniyatlari belgilay boshladi. Sanoat jamiyatiga xos bo'lgan qadriyatlar davlatning axborot resurslari va ularni jamiyat hayotiga kiritish

strategiyasi bilan belgilanadigan jihatlar bilan almashtiriladi. Axborot kompetensiyasi muammosi ilmiy adabiyotlar sahifalarida tobora ko'proq tahlil qilinmoqda. Ammo shuni hisobga olish kerakki, axborot jamiyatining voqeliklari va rivojlanish sur'atlari endilikda axborot kompetensiyasini oddiy kompyuter savodxonligi bilan aniqlashga imkon

[https://orcid.org/
0009-0008-4992-397X](https://orcid.org/0009-0008-4992-397X)

e-mail:

gulruxrajabova6@gmail.com

bermaydi. Negaki, axborot kompetensiyasi bu faqatgina kompyuter savodxonligi emas, balki axborotdan oqilona foydalanish bilan tushuntiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Sotsiolog D.V.Ivanov jamiyatni virtuellashtirish muammosini o'rganishda odatda, axborot jamiyatida birinchi o'ringa bilimni emas, balki aloqani qo'yadi. "Intellectual mahsulotni takrorlash (yaratilgan mahsulot bilan adashtirmaslik kerak), u to'g'risidagi ma'lumotlarni bosma nashrlar, telegraf, radio, televideniye, ma'ruzalar va seminarlar orqali umumjahon ta'lim tizimi doirasida, shuningdek, Internet orqali uzatish; bu zamonaviy jamiyatni axborot jamiyati sifatida tubdan ajratib turadigan narsa. Va "axborot" so'zi ortida bilim emas, balki aniq aloqa yotadi. Bu fikrini esa sotsiolog quyidagi fakt orqali isbotlaydi: "Zamonaviy siyosatchilar va ularning saylovchilari, birja brokerlari va ularning mijozlari, jurnalistlar va ularning auditoriyasini kuzatar ekanmiz, buni payqash qiyin emas: ko'proq bilgan odam emas, balki ko'proq muloqotda qatnashadigan odam ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi" [2].

V.P.Tixomirovning so'zlariga ko'ra, axborot jamiyatida odam birinchi navbatda yangi bilimlarni yaratishi kerak. Universitetlarning vazifasi nafaqat talabalarga mavjud bilimlarni, hatto eng zamonaviy va talabga ega bo'lgan bilimlarni berish, balki har qanday sohada nafaqat yaxshi tayyorlangan va ko'p narsani biladigan mutaxassislarni tayyorlashdir. Talabalarni nafaqat Internetda, balki boshqa bazalar va kutubxonalarda joylashgan ma'lumotlar va ma'lumotlar dengizidan bilim olishga o'rgatish kerak. Buning uchun esa, oliy o'quv yurtlari faoliyatining ta'lim va ilmiy jihatlarini tobora ko'proq uyg'unlashtirish, ijodiy iqtidorli yoshlarni izlash, ularning fan va ijodga qiziqishini rag'batlantirish, qobiliyatini rivojlantirish zarur [3.14b].

МУХОКАМА(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION). Axborot kompetensiyasi haqida gapirishdan oldin, kompetensiyaga ham qisqacha to'xtalib o'tsak. "Kompetensiya" deganda dastlab jamiyat tomonidan o'z kasbiy vazifalarini sifatli bajarish uchun zarur bo'lgan mutaxassisni tayyorlash va tegishli tayyorgarlikka qo'yadigan muayyan talab, mutaxassisning allaqachon shakllangan shaxsiy fazilatlar va mutaxassislik bo'yicha ma'lum tajriba tushuniladi. Axborot kompetensiyasi esa, bu og'zaki va yozma aloqa axborot texnologiyalaridan foydalangan holda musta-

qil ravishda kerakli ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish, tanlash, qayta ishlash va uzatish qobiliyatidir. Tez rivojlanayotgan axborot jamiyatida axborot kompetensiyasi, shubhasiz, eng talab qilinadigan va zarur kompetensiyalardan biridir. Mutaxassisning shaxsiyati bu yerda katta ahamiyatga ega, chunki kasbiy talablar har doim mutaxassisning individualligi, uning tajribasi va axborot kompetensiyasini oshirish uchun motivatsiya xususiyatlari orqali ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy axborot jamiyatining voqeliklaridan kelib chiqqan holda, ma'lum darajadagi axborot kompetensiyasiga erishish uchun mutaxassisga quyidagilar kerakligi aniqlandi:

-axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida doimiy ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallash;

-muloqot va intellektual qobiliyatingizni rivojlantirish; yagona axborot makonida interaktiv muloqotni amalga oshirish.

Axborot kompetensiyasini, xususan, kompyuter o'yinlari (asosan, bolalar va o'smirlar) ko'nikmalarini egallash orqali egallash va yaxshilash mumkin. Kompyuter o'yinlarining salbiy tomonlariga e'tibor bermasdan, biz bolalar va o'smirlarning axborot jamiyatiga moslashishiga yordam beradigan ijobiy tomonlarini ta'kidlaymiz. Kompyuter o'yinlarini o'ynash bilan bir vaqtning o'zida maktab o'quvchisi kompyuterning o'zida ishlash ko'nikmalarini egallaydi. U dasturni boshqarish, fayllarni ko'chirish va o'chirish, kursorni boshqarish, sichqonchani boshqarish, menyular va dialog oynalarini tushunish, katalog tuzilmasida harakat qilish, ish muhitini sozlashni o'rganadi. Bundan tashqari, kompyuter xotirani, e'tiborni o'rgatish (bu maktabda ortda qolganlar uchun juda muhim), savodxonlikni rivojlantirish (matn muharrirlari imlo va stilistik xatolarni qayd etish), grafik dasturlar fazoviy tasavvurni yaxshilash va qo'l motorli ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Maktab o'quvchisi yoki talabani o'quv materialini o'zlashtirishiga yordam beradigan juda ko'p turli xil o'quv o'yinlari mavjud. Vizual dizayn va ovoz o'quv jarayonini ancha qiziqarli va samarali qiladi, buning natijasida materialni idrok etishning umumiy darajasi oshadi. Kompyuter o'yinchisi bir virtual dunyodan ikkinchisiga o'tishga, notanish vaziyatlarni tezda idrok etishga va ularga moslashishga odatlanib qoladi. XXI asrning tez o'zgaruvchan jamiyatida rivojlangan intellektual moslashuvchanlik yangi, kutilmagan haqiqatlarga

moslashishni ta'minlaydi. Shunday qilib, kompyuter o'yinlari postindustrial jamiyatda yoshlarni ijtimoiylashtirish funksiyasini bajaradi. So'nggi o'n yillikda masofaviy va virtual ta'lim tizimiga chuqurroq kirib bordi. Muvaffaqiyatli ijtimoiy va kasbiy moslashuv uchun maktab o'quvchisi, talaba yoki mutaxassis zamonaviy jamiyat qo'yadigan yangi talablarga javob berishi kerak.

Axborot jamiyatidagi shaxs o'zining axborot kompetensiyasini oshirish uchun birinchi navbatda olingan ma'lumot va bilimlarni tizimlashtirishi va o'zi uchun haqiqatan ham muhim bo'lgan narsalarni ajratib ko'rsatishi kerak. U turli xil ma'lumotlar oqimini boshqarishi, ma'lum va yangisini aniqlash, tanlash, muhim va ikkinchi darajali narsalarni baholashi kerak. Aks holda, u shunchaki ma'lumotlar axlati, "o'chirish" oqimiga g'arq bo'ladi yoki axborot stressi qurboni bo'lib, "cheksizlikni qabul qilishga" harakat qiladi. Umumiy ta'lim darajasini oshirmasdan turib, ushbu mahoratni amalga oshirish mumkin emas.

Ta'lim jarayoniga jalb qilingan holda, subyekt har doim muloqot jarayonida ishtirok etgan. Ammo hech qachon aloqa oqimlari zamonaviy axborot jamiyatidagi kabi keng va ko'p yo'nalishli bo'lmagan. Ta'lim jarayonida kommunikativ funksiyani nafaqat shaxsiy aloqalar, balki qog'oz va elektron vositalar (intellektual ta'lim tizimi, gipermedia tizimlari, elektron kitoblar, avtomatlashtirilgan o'quv tizimi, telekommunikatsiyalar) ham bajaradi.

NATIJARLAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

Binobarin, axborotga layoqatli bo'lish uchun shaxs muloqot jarayonlarining faol subyekt bo'lishi kerak. Axborot kompetensiyasini o'zlashtirishning yakuniy maqsadi – o'zini o'zi anglash va o'zini namoyon qila oladigan faol, mustaqil, ijodiy shaxsni shakllantirish. Shaxsning axborot kompetensiyasi va jamiyatning axborot kompetensiyasi o'zaro rivojlanuvchi, birbirini boyitib turuvchi obyektlardir. Binobarin, axborot kompetensiyasining shaxsiy darajasi jamiyatning axborot kompetensiyasi darajasiga bog'liq bo'lib, bu, o'z navbatida, uning tarkibiy tuzilmalarining axborot vakolatlari bilan belgilanadi.

Mutaxassislarning axborot kompetensiyasi tarkibida quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

-kasbiy muammolarni ijodiy hal qilish uchun zarur bo'lgan olingan bilimlar majmuasi;

-kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglash uchun zarur bo'lgan turli xil faoliyat usullari to'plami;

-subyektning shaxsiy fazilatlarini, uning ehtiyojlari, motivatsiyasi, malakasini oshirishga qaratilgan; eng muhim qiymat yo'nalishlarini tanlash.

Avvalo, ta'limning asosiy maqsadi o'zgarishdir, bu endi ma'lum bir bilimlarni o'zlashtirishdan emas, balki shaxsning o'zini o'zi belgilashi va o'zini o'zi anglashi uchun sharoitlarni ta'minlashdan iborat. Ushbu bayonot insonga munosabatning kompleks sifatida o'zgarishiga asoslanadi. Yangi ta'lim modelini amalga oshirish mezoni oldindan ko'rish yoki "kelajakni bilish" darajasidir. Yangi ta'lim paradigmasida o'quvchi pedagogik ta'sir obyekti emas, balki kognitiv faoliyat subyektiga aylanadi. Jumladan, zamonaviy inson nafaqat ma'lum bilimga ega bo'lishi, balki o'rganishi ham kerak: muayyan muammolarni hal qilish uchun kerakli ma'lumotlarni izlash va topish, bu muammolarni hal qilish uchun turli xil ma'lumot manbalaridan foydalanish va doimiy ravishda qo'shimcha bilimlarni olish kabi.

Lekin bu jamiyat talablar bilan bir qatorda yangi bilim olmoqchi bo'lgan odamga ham ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. Keling, ularga qaraylik.

1. Ta'limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning intellektual va kognitiv rivojlanishi imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi, o'rganilayotgan fan bo'yicha har qanday ma'lumotlardan foydalanishni ta'minlaydi.

2. Axborotni masofadan uzatish yashash joyi va ijtimoiy-iqtisodiy holatidan qat'i nazar, barcha kishilarga ta'lim olish va uzluksiz ta'lim olish uchun teng imkoniyatlar yaratadi.

3. Materialni o'rganish sur'ati va jadvalining individualligini, mashg'ulotlarni mehnat bilan uyg'unlashtirish imkoniyatini ta'minlash, eng yangi bilimlarni o'quv jarayoniga tezkorlik bilan kiritish, hamma uchun ochiq bo'lgan o'quv materiallarini ishlab chiqish, malakali o'qituvchilarni jalb qilish orqali ta'lim sifatini tubdan yaxshilash imkoniyati.

Zamonaviy axborot jamiyatida ta'lim sifati, intensivligi va foydalanish imkoniyati muammosi juda keskin. Hozirgi rivojlanish sur'ati shundan iboratki, bilim, axborot juda tez eskiradi va yangi bilimlarga bo'lgan ehtiyoj juda katta. Axborot jamiyatida talab qilinadigan ta'lim sifatiga eski uslublar yordamida erishib bo'lmaydi. Ta'lim sifatini oshirish har bir inson, jamiyat va davlat rivojiga foydali ta'sir ko'rsatadi. Agar ilgari o'quv dasturlari o'nlab yillar

davomida o'zgarmagan bo'lsa, endi ular deyarli har yili qayta ko'rib chiqiladi. Masofaviy ta'lim yoki bolalar uchun o'quv teledasturlarini yaratish bo'lsin, birorta imkoniyatni qo'ldan boy bermasdan, o'quv jarayonlarini iloji boricha faollashtirish kerak. Inson va jamiyat rivojlanishining zaruriy sharti bo'lgan ta'lim ongli ravishda boshqariladigan jarayon bo'lib, uning davomida madaniy qadriyatlarni, voqelikni o'zlashtirish va o'zgartirish tajribasini o'tkazish amalga oshiriladi. Ta'lim insoniyat tomonidan to'plangan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tajribani yetkazish orqali odamlarga jamiyatda shu yerda va hozir qanday yashashni o'rgatadi, lekin ayni paytda ularni kelajakka tayyorlash uchun mo'ljallangan, uning tendensiyalari bugungi kunda shakllantirilmogda" [4. 90b].

Ta'limning axborot kompetensiyasi talablariga muvofiqligi, mohiyatiga ko'ra, axborot jamiyatida shaxs tarbiyasi uzluksiz, butun umr bo'lishi kerakligini anglatadi. Axborot jamiyatining asosiy resurslari axborot va ijodkorlikdir, bu moddiy va nomoddiy ishlab chiqarishning barcha sohaları uchun mutlaqo yangi yuqori malakali intellektual xodimlarni talab qiladi. Bunday xodimlardan uchta asosiy yo'nalishda yangi ko'nikmalarga ega bo'lishni talab qiladi: "O'rganish qobiliyati, muloqot qilish qobiliyati va tanlash qobiliyati" [5.450b].

O'rganish qobiliyati. Bugungi kun ta'lim jarayonida eskirgan ma'lumotlardan o'z vaqtida voz kechishni, ularni qanday va qachon almashtirishni o'rganish kerak, ya'ni o'quvchilar "o'rganishni o'rganishlari" kerak. Yangi ta'lim shaxsga ma'lumotni qanday tasniflash va qayta tasniflashni, uning ishonchliligini qanday baholashni, kerak bo'lganda toifalarni qanday o'zgartirishni, konkretan mavhuma o'tishni, va aksincha, muammolarga yangi nuqtayi nazardan qarash va o'zingizni qanday tarbiyalashni o'rgatishi kerak. Savodsiz odam kelajakda o'qiy olmaydigan odam emas, balki o'rganishni o'rganmagan odam bo'ladi.

Muloqot qilish qobiliyati. Hayotning sur'ati doimiy ravishda o'sib bormogda, ya'ni har bir insonning muloqot aloqalari soni ham ortib bormogda. Ko'p odamlar, ayniqsa o'smirlar va yoshlar, boshqalar bilan mazmunli aloqa o'rnatish va saqlab qolishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu, ayniqsa, virtual dunyoda (Internetdagi ijtimoiy tarmoqlarda, suhbat xonalarida, forumlarda) muloqot qilishni afzal ko'rganlar uchun to'g'ri keladi. Bunday

odamlar virtual aloqada emas, balki haqiqiy aloqada (do'stlik, sevgi, oila qurish) katta muammolarga duch kelishlari mumkin.

Tanlash qobiliyati. Axborot jamiyati turli sohalarida tanlash uchun kengaytirilgan imkoniyatlarni taqdim etadi va shu bilan shaxs tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning murakkabligini oshiradi. Shu sababli, ta'lim haddan tashqari boy tanlov muammosiga e'tibor qaratishi, odamni uning qadriyatlar tizimiga mos keladigan tanlov qilishga o'rgatishi va shuning uchun "o'quvchilarga o'zlarining qiymat yo'nalishlarini aniqlash, rivojlantirish va sinab ko'rishga yordam berish" kerak.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, bugun jamiyat bizdan talab qilayotgan malakali mutaxassisni shakllantirishda axborot kompetensiyasi muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak pedagog nafaqat bilimli, o'z kasbining yetuk mutaxassisi bo'lishi, balki o'zida axborot kompetensiyasini shakllantirgan bo'lishi ham lozim. Negaki axborotlar bilan ishlash mutaxassisning faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Ushbu kompetensiyaga ega bo'lish zamonaviy jamiyatda moslashish va o'zini o'zi anglash imkoniyatining zaruriy shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Grexnev V.S. Axborot jamiyati va ta'lim // Axborotnoma Moskva universiteti. Seriya 7. Falsafa. No 6. 2006. B. 88-106.
2. Ivanov D.V. Jamiyatni virtualizatsiya qilish. Versiya 2.0. Sankt-Peterburg: Peterburg sharqshunoslik, 2002. 224 b.
3. Ryabova E.N. Axborot jamiyati nazariyalari kontekstida rus ta'limi // Ilmiy kashfiyotlar dunyosida. 2010 yil. No 1 (07). 3-qism. 73-76-betlar.
4. Trishina S.V., Xutorskoy A.V. Qo'shimcha kasbiy ta'lim tizimidagi mutaxassisning axborot kompetensiyasi // "Eidos" Internet jurnali. 2004. 22 ta tushunish // URL: <http://www.eidos.ru/journal/2004/0622-09.htm>.
5. Tixomirov V.P. Bilimga asoslangan axborot jamiyatida sifatli ta'lim. Rossiya uchun strategik rivojlanish dasturi // URL: expert.ustu.ru/doc/seminarmesi

“ХАЛҚ ДУШМАНЛАРИ” КИМЛАР БЎЛГАН
ЎХУД “КАТТА ТЕРРОР” ЙИЛЛАРИДА ИНСОН
КАДР-КИММАТИНИНГ ТОПТАЛИШИ ҲАКИДА

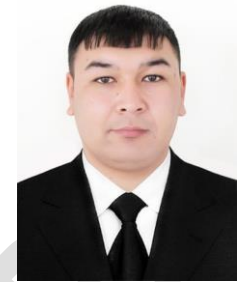
Ўрмонов Хусниддин Бахриддин ўғли,
Гулистон давлат университети тузилмасидаги Катагон
қурбонлари музейи илмий ходими

WHO WERE THE “ENEMIES OF THE PEOPLE” AND
THE VIOLATION OF HUMAN DIGNITY DURING THE
YEARS OF THE “GREAT TERROR”

Urmonov Khusniddin Bakhriddin o'g'li, Researcher at the Museum
of Victims of Repression within the structure of Gulistan State University

О ТОМ, КТО БЫЛИ “ВРАГАМИ НАРОДА” ИЛИ О ДЕГРАДАЦИИ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ДОСТОИНСТВА В ГОДЫ “БОЛЬШОГО ТЕРРОРА”

Урмонов Хусниддин Бахриддин оғли, научный сотрудник Музея жертв репрессий в структуре
Гулистанского государственного университета

<https://orcid.org/0009-0006-9915-4668>

e-mail: urmonov94@list.ru

Аннотация: Собик Совет Иттифоқида “халқ душманлари”ни қатагон қилиши 1917 йилги Октябрь тўнтаришидан кейин авж олганлигини ва 1980-йилларгача босқичма-босқич давом этганлигини тарихдан биламиз. Мақола 1937-1938 йилларда совет ҳокимияти амалга оширган қатагонлар ҳақида бўлиб, хусусан “халқ душмани” атамасига изоҳ берилган. Адабиётлар таҳлили асосида уларга қўйилган айбловлар ва берилган жазо чоралари очиқ берилган.

Калим сўзлар: қатагонлик, халқ душмани, Учлик, НКВД (Ички ишлар халқ комиссарлиги), аксилинқилобий, ҳибсга олиши, Катта қиргин.

Abstract: Historically, we know that repression against “enemies of the people” in the former Soviet Union intensified after the October Revolution of 1917 and continued step by step until the 1980s. The article talks about the repressions carried out by the Soviet government in 1937-1938, and explains the specific term “enemy of the people.” The charges against them and the punishment imposed on them are revealed based on an analysis of the literature.

Key words: repression, enemy of the people, Troika, NKVD (People's Commissariat of Internal Affairs), counter-revolutionary, arrest, Great Terror.

Аннотация: Исторически мы знаем, что репрессии против «врагов народа» в бывшем Советском Союзе усилились после Октябрьской революции 1917 года и продолжались шаг за шагом вплоть до 1980-х годов. В статье рассказывается о репрессиях, проводившихся советской властью в 1937-1938 годах, и поясняется конкретный термин «враг народа». Обвинения в их адрес и назначенное им наказание раскрываются на основании анализа литературы.

Ключевые слова: репрессии, враг народа, Тройка, НКВД (Народный Комиссариат Внутренних Дел), контрреволюционер, арест, Большой террор.

КИРИШ. Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2020 йил 31 август куни Шаҳидлар хотираси хиёбонига ташриф буюриб, куйидагиларни айтган эдилар: “Маълумки, мустабид тузум даврида минглаб бегуноҳ ватандошларимизнинг умри хазон бўлган. 1937-53 йилларда Ўзбекистонда 100 минг одам қатағонга учраган. Уларнинг 13 минг нафари шафқатсиз отиб ташланган. Қанчадан-қанча оилалар хонавайрон бўлиб, болалар етим қолган. Биргина 1937-38 йиллардаги катта қатағон даврида 7 мингга яқин ватандошимиз отилган.

- Бу инсонлар ҳақиқий етакчилар, илғор зиёлилар, адабиёт, маданият намояндалари, бошқача айтганда, миллатимизнинг, халқимизнинг энг сара вакиллари эди. Тасаввур қилинг, агар улар қатағон қилинмаганида Ватанимиз ривож учун, илм-фан, иқтисодиёт, маданият ва адабиётимиз учун қандай буюк ишлар қилган бўлар эди, халқимизни олдинга бошларди. Шу билиб туриб қилинган. Бугун буни армон билан эслаймиз, - деди Президент [7].

Сталин давридаги қатағонлар тарихида 1937 йил 23 феврал-5 март кунлари бўлиб ўтган ВКП(б) МҚнинг Пленуми оммавий қирғин бошлашга йўл очиб берди. И.Сталиннинг “Партия ишидаги камчиликлар ва троцкийчилар ва бошқа иккиюзламачиларни тугатиш чоралари тўғрисида”ги маърузаси “халқ душманлари”ни аниқлаш ва йўқ қилишни фаоллаштириш учун ўзига хос чақириқ бўлиб хизмат қилди ва тез орада машъум оқибатларга олиб келди. Пленумнинг 1937 йил 3 мартдаги “Япон-герман-троцкийчи агентларининг саботаж, диверсиялари ва жосуслиги сабоқлари” номли резолюциясида ВКП(б) МҚнинг “троцкийчилар ва бошқа иккиюзламачиларнинг аксилсовет, саботаж-диверсион, жосуслик ва террористик тўдасини мағлуб этиш бўйича чора-тадбирлари” маъқулланди ва тасдиқланди. Резолюцияда СССР НКВД органлари амалда “троцкийчилар ва фашизмнинг бошқа агентларини фош қилиш ва мағлуб этиш” ишида чекланмаган ваколатларини олишди. Натижада бутун мамлакат бўйлаб “халқ душманлари” оммавий равишда аниқланиб, ҳибсга олинди, отиб ташланди ёки лагерларга ташланди, уларнинг

оила аъзолари чекка минтақаларга сургун қилинди. Айтиш керакки, ушбу қатағонлик акциясининг жабрдийдалари юқори органларнинг кўрсатмаларига биноан маълум сиёсий ва ижтимоий мезонларга кўра танлаб олинган эди. Ҳибсга олиш учун синфий мансублик, сиёсий ва ижтимоий келиб чиқиши ёки ўтмиши каби омиллар ҳал қилувчи роль ўйнаган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда барча вилоятларда Қатағон қурбонлари музейлари очилган, уларда ишлаётган илмий ходимлар катта ишларни амалга ошириб, маҳаллий маълумотларни тўплаб ўз вилоятларига оид хотира китобларини нашр эттирдилар. Н.Абдулаҳатов ва В.Азимовлар “Аждодлар ёди” номли китобда олтиариқлик қатағон қурбонлари ҳақида ёзганлар. Сталин раҳбарлигида амалга оширилган қатағонлик сиёсати ва унинг оқибатлари ҳақида Л.Барскийнинг “Сталиннинг бўёқланмаган портрети”, Д.Лисковнинг “Сталинча қатағонлар ҳақида ман этилган ҳақиқат” китобларида маълумотлар келтирилган. Ўзбекистонда тарихчи олим Р.Шамсутдинов томонидан қатағонлик тарихига оид бир қатор китоблар, илмий мақолалар чоп этилган. Уларда Ўзбекистон ҳудудидан, хусусан Андижон вилоятидан, қатағон қилинганлар ҳақида архив маълумотлари келтирилган. Қатағонликнинг машъум оқибатлари Шукрулло ва бошқа адиблар ва журналистлар томонидан ҳам ёритилган.

МУҲОКАМА. Маълумотларга кўра, махсус “Учлик” комиссияси ўлкалар ва миллий компартиялар Марказий Қўмиталари биринчи котиблари, НКВД раҳбарлари ва прокурорлар таркибида тузилган бўлиб, бундай “учликлар” бор-йўғи 2-3 кунда вилоятлардан келтирилган айблов хулосаларига асосланиб, шошма-шошарлик билан ҳукм чиқарганлар. Натижада минглаб бегуноҳ кишилар тақдири шу тарзда ҳал этилган. Шу сабабдан ўтган асрнинг 30-йилларига доир хотираларда “Агар икки киши бир бечорани “халқ душмани” деб гувоҳлик берсаёк, ўша бечоранинг куни битар эди”, деган сўзларни кўп бор эшитган эдик. Ўша вақтларда сохта айбловлар асосида халқ душмани бўлиб

кетганлар озмунча эмасди, деб ёзадилар Н.Абдулаҳатов ва В.Азимов [1, б.14].

Шукрулло “Кафансиз кўмилганлар” асарида бу ҳақда шундай ёзган эди: “Ҳақиқатни айтадиган бўлсак, бизнинг замонамизда халқ душмани бўлиб бирор одам қамалмаган хонадонни топиб бўладими? Ахир 1920 йиллардан бошлабоқ жадидчиликда айблаб зиёлиларни қамаш бошланган эди. 1927-1928 йиллардан диндорлар борми, мулкдорлар борми, кулоқ қилинди. Бир қисми ёт унсур ҳисобланиб, яна қамалди, сургун қилинди. Бу тозалашлар камлик қилгандек, 1937 йилдан бошлаб Марказком секретарлари, давлат арбоблари, ёзувчилар халқ душманига чиқарилиб қирғин, қамаш бошланди, бу 1940 йилгача давом этди. Ватан уруши тугагандан кейин, фронтдан қайтганларнинг бир қисми фашистга асир тушганликда айбланиб қамалган бўлса, 1947 йилдан бошлаб ёзувчи, олим, санъат аҳлини ғоясизлик, космополитизмда айблаб янгидан яна қама-қама бошланди. Бирор қариндоши қамалмаган одам қолгани йўқ, ҳатто битта одам эмас, бутун оилалари билан отилди. Сургун қилинди”[6]. Қатағонлик даврига доир архив ҳужжатларига назар солсак, минглаб кишиларнинг тақдири нақадар аянчли бўлганлигига шоҳид бўламиз. Уларнинг қанчаси отилган, қанчаси олис юртларда оғир меҳнатлар, доимий хўрланишлар, очлик азобидан ўлимга дучор этилиб, кафансиз кўмилганлар.

Ғайбуллаев Муқаддас – 1900 йилда туғилган. Олтиариқ туманидан. Собик кулоқ. Ҳибсга олинган вақтда совхозда бригадир бўлган. НКВДнинг Андижон бўлими тақдим этган 10867-сонли иш бўйича 10 йил меҳнат тузатув лагерига ҳукм этилган, жазо муддати 1937 йил 14 ноябрдан ҳисобланган. 14 ноябрдан Ишчилар орасида аксилинқилобий мағлубиятчилик тарғиботини олиб борганликда, Совет ҳукуматининг яқин орада қулаши тўғрисида иғво миш-мишлар тарқатганликда айбланган.

Қосимов Халил – 1887 йилда туғилган. Олтиариқ кишлоғидан. Босмачиликнинг собик иштирокчиси, ҳибсга олинган вақтда колхоз аъзоси. НКВДнинг Олтиариқ район бўлими тақдим этган 13709-сонли иш бўйича 10 йил меҳнат тузатув лагерига ҳукм этилган, жазо

муддати 1937 йил 12 сентябрдан ҳисобланган. Аҳоли орасида аксилинқилобий, колхозга қарши мағлубиятчилик тарғиботи олиб борганликда, халқ душманларини мақтаганликда айбланган[4]. Унинг ўғли Комилжон Халилов отасининг қатағон этилиши хусусида шундай хотирлайди: “Менинг отам Халилжон Қосимов Олтиариқнинг донгдор пахтакорларидан бири бўлган” Ғайзулла Хўжаев” номли колхознинг раиси бўлган... отам раислик қилган колхоз пахта режасини ортириб бажара бошлади...” Халқ комиссарлари раиси Ғайзулла Хўжаев 30-йилларда Ғарғона водийсига ташриф буюрган чоғи раис Халилжон Қосимовни далада ер ҳайдаётганида учраган, у билан суҳбатлашиб, расмга тушган эди. Кейинчалик айнан шу сурат отамни қатағон қилишлари учун баҳона бўлган. ...Отам мактаб учун қурилиш материаллари кераклигини айтади... Тез орада зарур материаллар етиб келади. Мактабнинг томи ёпилмай туриб, отам “Троцкийчи Ғайзулла Хўжаевнинг думи” деган тухмат билан қамокқа олинган”, дея эслайди К.Халилов. Х.Қосимов аввал Архангельскда қамокда бўлди, кейинчалик Мўғулистонда темир йўл қурилишида бўлди [1, б.43-44].

1930-йилларнинг қатағонлик қурбони бўлганларнинг касб-хунари турли бўлишидан қатъий назар, улар “халқ душмани” деган айблов остида қатағонга учрадилар. Шу ўринда улар кимга, қандай душман эдилар, деган савол туғилади. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “душман” сўзига қуйидагича изоҳлар келтирилган:

1. дунёқараши, манфаатлари, хатти-ҳаракати бир-бирига қарама-қарши бўлган, ўзаро ғаним, рақиб сифатидаги томонларнинг ҳар бири.

2. ҳарб. Урушда ўзаро бири иккинчиси билан жанг қилувчи, бир-бирига қарши уруш эълон қилган томонлардан ҳар бири; ёв;

3. кўчма. Инсонга ва умуман бирон нарсага зарар келтирувчи кимса, нарса, ҳодиса [8].

Демак, киши бошқа бир кишига душман бўлиши учун унинг ғоясига қарши туриб, унинг конини тўкиш учун жанг қилиши керак.

“Халқ душмани” атамасини эшитганда, биринчи навбатда СССР, Сталин, НКВД,

катагонликни эсга олишади. Амалда эса, бу атама дастлаб Қадимги Римда пайдо бўлган ва қонуний тарзда мустаҳкамланган эди. Рим хуқуқига биноан агар бирон-бир киши “халқ душмани” деб тан олинган бўлса, уни шу заҳотиёқ қатл қилиш керак эди. Наполеон замонида бу атама Францияда пайдо бўлди. Кейинчалик, СССРда пайдо бўлишдан олдин, бу атама РСФСРда тилга олинган бўлиб, “инқилоб душмани” дейилган эди. Буларга аксилинқилобий тарғибот олиб борувчилар, варақаларни тарқатувчилар, инқилобчиларга қарши қуролли қаршилик кўтарганлар киритилган эди. Большевиклар ҳокимият тепасига келганидан кейин эса “халқ душмани” деб атала бошланди. Энг биринчи “инқилоб душмани” деб генерал Корнилов эълон қилинган эди, сўнг генерал Духонин, Колчак ва кадетлар, оқ гвардиячилар ҳаракатига алоқадор бўлган барча фуқаролар “инқилоб душманлари” деб аталди. 1919 йилда “халқ душмани” атамаси қонунийлаштирилди, улар сафига халқ ва давлат мулкани нобуд қилган ёки ўғирлаганлар, собик помешчиклар ва уларнинг оила аъзолари ҳамда ҳокимиятни танқид қилганлар киритилди. Сталин даврида бу қонунга қўшимчалар киритилди ва 1936 йилда Жиноят Кодексининг 58-моддасида бу атама расман мустаҳкамланди ва сал ўзгартирилди. “Халқ душмани” атамаси совет қонунчилигидан 1958 йилда олиб ташланди ва 3 йил ўтгандан кейин 58-модда ҳам олиб ташланди.

Жиноий Кодексдаги 58-модданинг қисқача мазмуни:

58-1модда. -Ватанга хоинлик қилиш; аксилинқилобий жиноятлар; буларга нисбатан жиноий жазонинг олий чораси – бутун мулки мусодара қилиниб, ўзини отувга ёки 10 йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш қўлланилган; оиласи 5 йил муддатга сургун этилган;

58-2модда. -аксилинқилобий мақсадда қуролли кўзғолон; совет ҳудудига қуролли жангариларнинг бостириб кириши; СССР ва иттифоқчи республикалардан қандайдир қисмини тортиб олиш ёки СССРнинг чет эл давлатлари билан тузилган шартномаларини бузганларга нисбатан ижтимоий ҳимоя тарзида отувга ҳукм қилиш ёки меҳнаткашлар душмани

деб эълон қилинишга, мулкани мусодара этиш, фуқароликдан маҳрум қилиш ва СССР ҳудудидан чиқариб юбориш, ёки 3 йилга озодликдан маҳрум қилиш чорасини кўриш белгиланган;

58-3модда. -чет эл давлатлари ёки уларнинг вакиллари билан аксилинқилобий мақсадларда алоқада бўлиш;

58-4модда. -халқаро буржуазияга ёрдам кўрсатиш; Совет Иттифоқига қарши душманликни амалга ошираётган гуруҳлар ва ташкилотлардаги кишилар мулки мусодара этилиб, отувга ҳукм этишгача чора кўриш, уларни халқ душмани деб эълон қилиш ва СССР ҳудудидан ҳайдаб юбориш;

58-5модда. -чет эл давлатини урушга ундаш; дипломатик алоқаларни узиш ва шунга ўхшаш ҳаракатлар учун отув қўлланилиши белгиланган;

58-6модда. -жосуслик; яъни махсус муҳофазада бўлган давлат сирларини чет эл давлатларига, аксилинқилобий ташкилотларга ёки хусусий шахсларга бериш мақсадида ўғирлаш, ёки йиғиб юриш билан шуғулланганга нисбатан 3 йилдан кам бўлмаган қамоқ жазоси қўлланилиши кўрсатилган;

58-7модда. -зарарқунандалик, саботаж; давлат саноати, транспорти, савдоси, пул муомалалари, кредит тизими, шунинг баробарида кооперацияни кўпориш мақсадида ва аксилинқилобий мақсад йўлида давлат муассасалари ва корхоналаридан фойдаланиш ёки улар фаолиятига қарши турганларга бутун мулкани мусодара этиб, уч йилга озодликдан маҳрум қилиш чорасини кўриш белгиланган;

58-8модда. -террорчилик; совет ҳокимиятига, унинг инқилобий ишчилар ва деҳқонлар ташкилотларига қарши қилинган террорчилик актлари ва ана шундай актларни бажаришда иштирок этганларга нисбатан ҳам жиноят кодексининг 58-2- моддасини қўллаш белгиланган;

58-9модда. -диверсия, кўпорувчилик; аксилинқилобий мақсадда темир йўллари ёки умуман йўллар ҳамда алоқа воситалари, сув иншоотлари, жамоат омборлари ёки иншоотлари, давлат ва жамоат мулкларини бузган ёки зарар келтирганларга нисбатан ҳам

кодекснинг 58-2-моддаси қўлланилиши кўрсатилган;

58-10модда. - аксилсовет тарғибот ва ташвиқот; совет ҳокимиятини ағдаришга, кўпоришга, заифлаштиришга ёки айрим аксилинқилобий жиноятлар содир этишга даъват этувчи тарғибот-ташвиқот олиб борганларга, шунингдек, ана шундай мазмундаги адабиётларни яратган ва сақлаган, уларни тарқатганларга нисбатан 6 ойдан кам бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум этиш кўрсатилган; Аммо, амалиётда бундай фаолият учун отув жазоси қўлланилган. Бундай ҳолатларни Ўзбекистон мисолида ҳам кўришимиз мумкин. Бу ҳақдаги маълумотлар 5 жилдлик «Қатағон қурбонлари» хотира китобида келтирилган.

58-11модда. - ташкилий аксилинқилобий фаолият;

58-12модда. - тайёрланаётган ёки содир этилган жиноят ҳақида хабар бермаслик;

58-13модда. - ишчилар синфига қарши фаол ҳаракатлар ва кураш; чоризм тузуми даврида ишчилар синфига ва революцион ҳаракатга қарши фаол кураш олиб борган ва фаол ҳаракатда бўлган, масъул ёки махфий (агентура) лавозимларида ишлаган ёки гражданлар уруши даврида 28 аксилинқилобий ҳукуматда бўлганлар ҳам жиноят кодексининг 58-2-моддаси билан жазога тортилиши белгиланган. Шуни ҳам айтиш керакки, 2- Жаҳон уруши йилларида фашистлар билан ҳамкор бўлганлар, ёки СС легионларида бўлганлар ҳам ана шу модда билан жазоланганлар.

58-14модда. – саботаж қилганлар, яъни онгли равишда маълум мажбуриятларни бажаришдан бош тортиб, махсус мақсадларда ҳукумат органларини ва давлат аппарати фаолиятини заифлаштиришга қаратилган хатти-ҳаракат қилганлар мол-мулки мусодара этилиб, камида 1 йил озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган [5, б. 24-28; 3, с.16-26].

Айтиш керакки, 1937-1938 йилларда “халқ душмани” деб айбланиб, отувга ва бошқа жазо турларига ҳукм этилган ўзбекистонликлар ҳақида Р.Шамсутдинов кўплаб маълумотлар келтирган. Қатағон қурбонларининг катта қисми Ўзбекистон Республикасининг партия, давлат, ҳукумат, ҳуқуқни ҳимоя қилиш, хўжалик,

маданият, маърифат, санъат каби соҳаларда раҳбар ходимлар бўлган. Масалан, Абдуллаев Карим кўп йиллар Бухоро, Фарғона, Марғилонда раҳбар лавозимларида ишлайди, Ўзбекистон дўлат университети (Самарқанд) ректори, ЎзССР Соғлиқни сақлаш халқ комиссари бўлган. 1937 йил 5 июнда ҳибсга олинади, 1938 йил 4 октябрда отувга ҳукм этилади. Исломов Акбар 1919-1920 йилларда Туркистон Республикаси Ички ишлар халқ комиссари ўринбосари, кейинчалик Сирдарё области ижроия комитети раиси, Москва шаҳрида ЎзССР доимий вакили, ЎзССР план комиссияси раиси, ЎзССР Молия халқ комиссари бўлиб хизмат қилган. 1935 йилда эса, давлат маблағини шахсий мақсадларда ишлатгани учун қатъий ҳайфсан берилган. 1938 йил 4 октябрда Акбаров Ислום отувга ҳукм этилган ва ўша кун ижро этилган.

Ғози Олим Юнусов тилшунос ва фольклоршунос олим, профессор. Самарқанд, Фарғона ва Сирдарё областларида халқ кўшиқлари ва мақолларини, “Алпомиш” достони ва эртақларни тўплаган, кўплаб мақолалар ёзган. 1937 йил 3 июнда Тошкентда ҳибсга олинган, 1938 йил 5 октябрда отувга ҳукм этилган.

Ана шундай бутун умрини давлат ва партия ишига бағишлаган ва “катта қирғин” даврида “халқ душмани” тамғаси билан қораланиб, отиб ташланган одамлар сон-саноксиз бўлган. Айниқса, адабиётимизнинг истеъдодли намояндалари Қодирий, Боту, Элбек, Рамзий ва бошқалар, Германия, Туркияда ўқиб, малакали мутахассис бўлиб қайтган Абдулваҳоб Муродий, Абдулла Пўлатов, Баҳовуддин Аминжонов, Гулсум Ашрафий-Раҳимова, Марям Султонмуродова ва бошқаларнинг қисматлари аянчли бўлган, уларнинг барчаси “халқ душмани”, “жосус” деб айбланиб, жазоланган эдилар.

1938 йил мартада А.Икромов ва Ф.Хўжаев биргаликда суднинг қора стулида ўтирдилар. Улар “советларга қарши ўнгротроцкийчилар блоки” иши бўйича айбландилар ва бир куннинг ўзида отиб ташландилар [5, б.407].

Л.А. Барский 1937–1938 йиллардаги катта террор масаласи китобининг «Маъносиз ва

шафқатсиз террор» номли сарлавҳа билан талқин этган. Унингча Катта террор, ёки Буюк тозалов, 1937 йил тарихидаги ноёб, ягона, кам учрайдиган воқеадир. Турли мамлакатларда химоясиз аҳолига қарши қаратилган қонли қатағонларнинг биронтаси ҳам ўз кўлами, бераҳмлиги, золимлиги ва мунофиқлиги, хийла-найранги жиҳатидан унга тенг келмайди [5, б.401; 2, с.89-90].

ХУЛОСА. Сталин даврида сиёсий мотивлар билан қамоққа олинганлар, қатағон қилинганлар 4,5 миллион кишига етиб боради. Шундан 800 мингга яқин киши отиб юборилди. Жаҳон тарихида ҳеч қачон сиёсий мотивлар билан шу қадар катта миқдордаги одамлар қатағон қилинмаган. Ана шу миқдордагиларнинг ярмидан кўпи 1937–1938 йилларга тўғри келади. Бу икки йил давомида қатл этилганлар миқдори совет тарихининг бошқа ҳар қандай йилларидаги қурбонларга нисбатан олти марта кўпдир [2, с.89-90].

Р.Шамсутдинов таъкидлаганидек, барча жойларда бўлганидек, СССР Ички ишлар халқ комиссари Ежовнинг 00447-сонли оператив мутлақо махфий тамға остидаги 1937 йил 30 июлдаги “Собиқ қулоқлар, жинойтчилар ва бошқа антисовет элементлари” қатағон қилиш бўйича операция ўтказиш тўғрисидаги буйруғи Ўзбекистонда тезкорлик билан бажарилди [5, б.419]. Операцияни ўтказишда кўплаб ноқонуний тадбирлар амалга оширилди, инсон ҳақ-ҳуқуқлар мислсиз топталди, бегуноҳ юртдошларимизга тўқима, сохта айблар кўйилди, хилма-хил чакувлар, тухматлар ишга солинди, тергов чоғида маҳбуслар беҳад

қийновга, ҳам жисмоний, ҳам руҳий азобга солинди. “Учлик”нинг ҳукми билан минглаб одамлар отувга ҳукм этилди, отувлар тезкорлик билан ижро этилди, ҳар бир округда қатлгоҳлар, номаълум қабристонлар пайдо бўлди. 8-10 йил меҳнат тузатув лагерларига ҳукм қилинган қатағон қурбонлари узоқ юртларга – Шимолга, Узоқ Шарққа, Сибирга, Уралга, Шимолий Қозоғистонга сургун қилиндилар. Уларнинг катта қисми қамоқ азобларига бардош бера олмай ҳалок бўлдилар, жуда оз қисми кейинчалик озод бўлиб юртга қайтдилар.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абдулаҳатов Н., Азимов В. Аждодлар ёди (Олтиариқлик қатағон қурбонлари тарихидан). – Фарғона, 2012. – 170 б.
2. Барский Л. Сталин: Портрет без ретуши. –: КомКнига, 2010. – 336 с. С.89-90.
3. Лысков Д. Запретная правда о “Сталинских репрессиях”, “Дети Арбата” лгут! – М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2012. – 288 с. С.16-26.
4. Шамсутдинов Р. Қатағон қурбонлари (1937 йил 10 август – 5 ноябр). Иккинчи китоб. – Т.: Шарқ, 2007. – 261-б.
5. Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (Биринчи китоб). – Т.: Шарқ, 2012. – 432 б.
6. Шукрулло. Кафансиз кўмилганлар. – Т.: Янги аср авлоди, 2020. – 192 б.
7. <https://yuz.uz/news/shavkat-mirziyoev-agar-ular-qatagon-qilinmaganida-buyuk-ishlarni-amalga-oshirgan-bolar-edi?view>
8. <https://izoh.uz/uz/word/dushman>

ШОМОН АФСОНАЛАРИНИНГ ТАСНИФ ҚИЛИШ МЕЗОНЛАРИ

Darmonov Ilxomjon Karimovich

*Namangan muhandislik texnologiya instituti akademik litseyining ona tili
va adabiyot fani o`qituvchisi*

CLASSIFICATION CRITERIA OF SHAMANIC LEGENDS

Darmonov Ilxomjon Karimovich

*Native language and literature teacher of the academic Lyceum of the
Namangan Institute of Engineering Technology*

КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ ШАМАНСКИХ ПРЕДАНИЙ

Дармонов Ильхомжон Каримович

*Учитель родного языка и литературы Академического лицея
Наманганского инженерно-технологического института*

[Darmonovilhomjon](mailto:Darmonovilhomjon1979@gmail.com)

1979@gmail.com,

+998934042079

Аннотация: Мазкур мақолада дунёнинг кўплаб халқлари маданий меросининг муҳим қисми бўлган шомоний афсоналарни таснифлаш мезонлари таҳлил қилинган. Тадқиқотда шомон афсоналарини мазмуни, функционалиги ва маданий контекстидан келиб чиқиб таснифлашнинг турли ёндашувлари кўриб чиқилади. Тадқиқотнинг мақсади қиёсий мифология ва маданиятишунослик контекстида шомоний афсоналарни тизимлаштириш ва таҳлил қилишнинг асосий мезонларини аниқлашдан иборат.

Калит сўзлар: шомон афсоналари, таснифи, мезонлари, мифологияси, маданий мероси, қиёсий таҳлили, функционалиги, мазмуни, маданий контексти.

Аннотация: В данной статье анализируются критерии классификации шаманских преданий, которые являются важной частью культурного наследия многих народов мира. В исследовании рассматриваются различные подходы к классификации шаманских легенд на основе их содержания, функциональности и культурного контекста. Цель исследования – определить основные критерии систематизации и анализа шаманских преданий в контексте сравнительной мифологии и культурологии.

Ключевые слова: шаманские легенды, классификация, критерии, мифология, культурное наследие, сравнительный анализ, функциональность, содержание, культурный контекст.

Abstract: This article analyzes the criteria for classifying shamanic legends, which are an important part of the cultural heritage of many peoples of the world. The study examines different approaches to classifying shamanic legends based on their content, functionality, and cultural context. The purpose of the study is to determine the main criteria for the systematization and analysis of shamanic legends in the context of comparative mythology and cultural studies.

Key words: shamanic legends, classification, criteria, mythology, cultural heritage, comparative analysis, functionality, content, cultural context.

КИРИШ. Шомон афсоналари исталган жойда шомон ёки унга мурожаат қилган шахслар томонидан ижро этиладиган, эпик воқелик хаёлий уйдирмага асосланган кичик ҳажмли оғзаки ҳикоялардан иборатдир. Афсона сюжетидаги фабула оддий шахсининг шомонга айланиб қолиши ёки ўлим билан юзлашган, бедаъво деб тан олинган дарддан ғайритабиий

усулда фориг бўлиши тўғрисидаги воқеани изоҳлаш билан ўз ифодасини топади.

Е.С.Новик шомон афсоналарини тадқиқ этар экан, бу типдаги афсоналарнинг мемуарларга ўхшашлигини алоҳида қайд этади. Олиманинг ёзишича, кўпинча шомон афсоналарида биз одамлар шомоннинг ёрдамига мурожаат қилганларида, унинг омади ёки

муваффақиятсизлиги, магик маросим натижаси ҳақида гапирамиз. Айнан шу лаҳзалар ҳикоя сюжетида фабулани ташкил қилади ва маросим ҳаракатларининг ўзи, ҳатто ҳикоячи уларга етарлича батафсил тўхтаса ҳам, таркибий элементлардан фон атрибутларига айланади.[1]

Шомон афсоналари бевосита шомон маросимлари жараёнида ижро қилинмаса-да, унда шомон маросимининг мазмун моҳияти акс этиши билан характерлидир. Е.С.Новик таъкидлаган фон атрибути афсонада шомон маросими моҳиятининг ифодаланишидир. Устоз фольклоршунослар: М.Жўраев ва Ёнг Ёнг Олар ҳам маросимнинг тавсифидан ҳикоячининг узоқлашиши ва воқеани сюжетга айлантириш анъанасини инобатга олиб шомон ва эпик куйчи аслида бир ўзакка алоқадор деган хулосага келганлар.[2] Тафаккур тарихида бевосита ўзи гувоҳи бўлган воқеаларни ҳикоя қилувчи шахс – шомон ўзи ўтказган магик маросимнинг бевосита тавсифидан узоқлашиб ўз хотираларини сюжетга айлантириш анъанасига кўшилади. Натижада шомоннинг саргузаштларини ҳикоя қилишга асосланган эпик сюжет шаклланган.

Е.С.Новик таъкидлаганидек, “шу тариқа афсонанинг фабуласи тасвирланган воқелик, ҳикоячининг ёки гувоҳнинг нуқтаи назари ҳисобига ривожланиб боради. Баъзан воқеликка хайрихоҳ бўлган гувоҳнинг қамланганлик ҳоллари кузатилади”. Ўзбек шомон афсоналарида ҳам шомоннинг кўл олишини изоҳлаган афсоналарда шомон асосий ижрочи ва бош қаҳрамон вазифасини ўтайди. Бироқ шомонга учраган кишиларнинг ҳаётида содир бўлган ғайритабиий ҳодисаларнинг талқинида ҳикоя қилувчилар кўпинча холис гувоҳлар бўлиб, уларни шомоннинг кароматларига хайрихоҳлиги сезилиб туради.

Шомон афсоналарида образлар бир-бирига қарама қарши бўлган жуфтликлардан ташкил топади. Шомон ва унинг рақиби (Жин, пари) воқеалар мана шу жуфтлик ўртасида кечган курашни акс эттиришга қаратилади. Л.П.Потапов томонидан ёзиб олинган ва оммалаштирилган шомон афсоналарини олиб кўрайлик. Афсонада воқеалар Ёқутнинг жин чалиши ва уни доира олиб, шомонликни қабул қилиши билан якунланади. Афсона сюжет

чизиғидаги икки асосий мотив, қаҳрамонни жин чалиши ва доира олиб шомонликни қабул қилиши бу эпик сюжетнинг асосий ўзаги бўлиб, ўз таркибида кичик- кичик воқеалар занжирларини боғлайди. Бу бўлажак шомоннинг аҳволини оғирлашиб қолиши, табиб ёки муллага кўриниши, мулла ёки табибга унинг реакцияси қаби кичик – кичик ҳодисалар занжирини бирлаштириш орқали шомон афсонасининг ғоявий магик моҳиятини тўлақонли очилишига хизмат қилади.

Сибир туркий қавмлари шомон маросимларининг йирик тадқиқотчиси Е.С.Новик шомон афсоналари мазмун моҳиятидан келиб чиқиб уларни ички гуруҳларга ажратишни таклиф этади. Олима томонидан келтирилган бу хилдаги гуруҳлаштиришда шомоннинг мурожаатчига муносабати ва руҳлар билан муносабатлари инобатга олинган ҳолда мавзуи гуруҳларга ажратилган:

- жодугарлик қилувчи шомон кароматлари тўғрисидаги афсоналар;
- шомоннинг руҳлар томонидан танланиши, ёвуз руҳлар билан кураши ҳақидаги афсоналар;
- шомон томонидан кўлга киритилган натижалардан одамларнинг фойдаланиш имкониятлари борасидаги афсоналар.

НАТИЖАЛАР (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Шомон афсоналарида воқеалар ривожини шомон магик маросими сюжетида ухшамайди, балки унинг моҳияти ва шомон маҳорати борасидаги мантиқни изоҳлайди. Шундай экан, шомон афсоналарини таснифлашда воқеа ҳодисаларга шомоннинг иштирокини инобатга олиш зарур деб ҳисоблаймиз. Е.С.Новик таснифотида афсона шомоннинг кароматлари моҳиятига муносабати асосий омил қилиб олинганлиги кўриниб турибди.

Г.В.Ксенофонов шомон афсоналарини куйидаги гуруҳларга бўлади: I.Кангаласс ёқутлари. Шомон ҳақида афсоналари. II.Виллойск ёқутлари. Шомон ҳақида афсоналари. III. Шохли буқа култи изидан. IV.Бурятлар ва тунгуслар. Шомон ҳақида афсоналари. Кўринадики, шомон афсоналарининг илк тўпловчиларидан

саналмиш Г.В.Ксенофонов ўзи тўплаган материалларни тасниф қилишда шомоннинг этник мансубиятини инобатга олган ҳолда иш тутган. М.Н.Хангалов томонидан тўплаб оммалаштирилган бурят шомон афсоналарида афсона мавзуси ва бош қаҳрамон номи билан ажратилганини кўрамиз, Масалан, “Кекса Хоредой”, “Му-шубун”, “Филин”, “Шомон-дарахт”, “Хур”, “Руҳлар ҳақида”, “Ада”, “Заяши”, “Улуш”, “Инсон қалби”, “Ўлим”, “Қабр ҳақида”, “Одамхўрлар ҳақидаги афсоналар” каби гуруҳларга ажратади. Кўринадики, мазкур таснифда муайян мезон назарда тутилмаган. Тадқиқотчи Иркутскда бурятларнинг орасидан экспедиция жараёнида тўпланган материалларни моҳиятан шомон ва унинг билан ақлоқдор ҳодисаларни ифодаланганлиги учун шомон афсоналари сифатида умумий асосда бурят фольклорининг бошқа жанрларидан ажратади. Шомон афсоналарини эълон қилишда баъзи оғзаки эпик матнларни шомон ёки унинг ҳомий руҳлари исми билан баъзиларини мавзусига кўра номлаган. Аммо шомон афсоналарини муайян гуруҳларга ажратиб таснифлашга эътибор қаратмаган.

Е.С.Новикнинг 1984 йилда эълон қилган “Сибир шомонлигида маросим ва фольклор” монографиясида шомон афсоналарини алоҳида таснифлаганлигини кўришимиз мумкин. У шомон афсоналари поэтикаси масаласига тўхталиб, шомон афсоналарини мавзу қамровига кўра ички гуруҳларга бўлиб таснифлашни маъқул топади:

1. Шомон мўъжизалари, кароматлари борасидаги афсоналар;

2. биринчи шомоннинг туғилиши, шомонлик неъматининг олиши, қадимда яшаб ўтган улуғ шомонларнинг таржимаи ҳоли ва бошқалар.

МУНОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ /DISCUSSION). Биз шомон афсонаси сюжет схемасини таҳлил қилишда шомоннинг сеҳрли ҳодисанинг гувоҳи бўлганлиги, ёки содир э 398.2 тишини изоҳловчи компонентни Е.С.Новикка таянган ҳолда фабула атамаси билан номладик. Шу ўринда ортиқча саволлар туғилмаслиги учун фабула атамасининг назарий изоҳига тўхталиб ўтмоқчимиз: “ФАБУЛА (лот.

fabula - ҳикоя, масал) - сюжетшунослик категорияси. Адабиётшуносликда Ф. терминини қўллашда турличаликлар мавжуд: у сюжет терминига синоним сифатида ҳам, ундан фарқлаб ҳам ишлатилади.

Биз шомон афсоналарида фабула масаласини ўртага ташлар эканмиз, шомон афсоналари сюжетидаги муҳим ҳодисаларни назарда тутдик. Яъни эпик қаҳрамон ва унинг атрофида содир бўладиган сеҳрли ҳодисаларни шомон афсонаси сюжетидаги фабула сифатида талқин қилдик.

Навоий шаҳрида истиқомат қилувчи Бибиражаб Абдуллаева шундай ҳикоя қилади: “1988 йилда докторларнинг ревматизм кассаллиги туфайли туғишим хавфлилигини огоҳлантиришларига қарамасдан, ўша йилнинг 19 ноябрида Заҳира исмли соғлом қизалокни дунёга келтирдим. Шу орада, ревматизм касалим кучайиб юрагимга хуруж берадиган бўлди. Шифокорлар маслаҳати билан ҳар хил муолажалар қабул қилганимга қарамасдан аҳволим яхшиланмас эди. 1989 йилда София ая ҳақида эшитиб, Фарғонага бордим. Аяжондан фотиҳа олиб, чин дилдан ихлос қилиб, жой солиб ётдим. Оллоҳга шукурлар бўлсинки, барча дардларимга шифо топдим.

2001 йилда туғилган неварамнинг оёқлари калта узунлигини сезиб қолдик. Шифокор неварамнинг оёғи оқсоқланмаслиги учун шина кўйиш кераклигини уқтирди. Бахтимизга, ўша пайтларда София ая Навоий шаҳрига келгандилар ва буни эшитиб, шинасиз ҳам Боболарнинг ўзлари даволайдилар, дея йиғма тебрантиргични неварамнинг кўрманаси учун инъом қилиб, шу бешикда ётишини тайинладилар. Не мўъжизаки, неварамнинг оёқлари тез орада тенг бўлиб, текис юриб кетди.

Шу йилнинг март ойларида турмуш ўртоғим учун фотиҳа олдим, чунки уларнинг иши жуда орқага кетиб, қийналиб юрган пайтлари эди. У кишига атаб дастурхон ёзиб, рисоладагидек туз, шакар ва косага сув қўйдим. Эрталаб туриб, дастурхондаги мўъжизани кўриб ҳайратдан лол қолдик. Сув солинган косанинг атрофи бўйлаб чиройли араб имлоси билан сўзлар ёзилган, буни ҳатто энг қўли гул моҳир рассом ҳам ёза олмаган бўлар эди. Араб ёзувини яхши биладиганларга кўрсатсак, улар ҳам лол

қолиб, бу ёзувни энига ҳам, бўйига ҳам, айлантириб ҳам ўқилганда “Бисмиллохир Рахманир Роҳийм” деб ёзилганини айтишди. Шундан сўнг турмуш ўртоғимнинг ишлари юришиб, мартабаларга эриша бошладилар. Бу ҳали бизнинг ҳаётимизда рўй бераётган мўъжизаларнинг ҳаммаси эмас.

София аяни яна бир бор Навоий шаҳрига олиб келишганда, уйимизда меҳмон бўлдилар. Қизим Зулфира София аянинг рўмолларини ювиб балконга ёя туриб, қичқириб юборди. Барчамиз унинг ёнига хавотирдан югуриб борганимизда яна бир мўъжизанинг гувоҳи бўлиб хайратдан қотиб қолдик. Қизимнинг боши узра осмондан буғдой дони тўкилар, кипиғи эса балкондан ташқарига сочилар эди.

ХУЛОСА

(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Мазкур афсонани морфологик жиҳатдан таҳлил қилсак, афсонада бир айтувчи, бир объект ҳақида тизимли ва давомли ҳикоя қилиши натижасида сюжет **қўшалок фабулали** эканлиги кўринади. Афсона сюжетидаги **биринчи фабула** – айтувчининг соғайиши мотиви, **иккинчи фабула** – айтувчи неварасининг калта оёқларининг текис ўсиб қолиши, **учинчи фабула** – айтувчи турмуш ўртоғининг иши юришиши мақсадида шомондан олқиш олиб, жой қилиб ётганда дастурхондаги сув солинган пиёлага араб ёзувида “Бисмиллохир роҳманир

роҳим” деган ёзувнинг пайдо бўлиши, **тўртинчи фабула** – шомоннинг рўмолини ювиб балконга қуритиш учун симга илаётган қизнинг бошидан буғдой ёғилишида кўринади.

АДАБИЁТЛАР

1. Новик С.Е. Фольклор – обряд – верования: опыт структурно-семиотического изучения текстов устной культуры. Диссертация в форме научного доклада по совокупности опубликованных работ на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Москва, 1995. – С. 23.
2. Жўраев М., Инг Ёнг О. Қадимги шомон мифологияси ва эпик мотивлар генезиси//*Ilm sarchashmalari*. 2013, 8-сон. – Б.45-51.
3. Хангалов М.Н.Собрание сочинений. В трех томах. Том III. Издательство ОАО «Республиканская типография» – Улан-Удэ, 2004. – С.23-36. (312 с)
- 4.Новик Е.С. Обряд и фольклор в Сибирском шаманизме. – М. 1984.– С. 237.
- 5.Новик Е.С. Поэтика шаманских легенд (к вопросу о соотношении обряда и фольклора)//*Эпическое творчество народов Сибири и Дальнего Востока (Материалы Всесоюзной конференции фольклористов)*/Ред.: Н.В. Емельянов, В.Т. Петров. –Якутск: Якутский филиал СО АН СССР, 1978. – С. 104-109.

SIYOSIY MULOQOTNING PRAGMATIK ASPEKTLARI

*Sattarova Dilrabo Ikrambayevna, Samarqand davlat chet tillar
instituti o'qituvchisi*

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

*Саттарова Дилрабо Икрамбаевна, Преподаватель
Самаркандского государственного института
иностранных языков*

PRAGMATIC ASPECTS OF POLITICAL COMMUNICATION

*Sattarova Dilrabo Ikrambayevna, Teacher of Samarkand
State Institute of Foreign Languages*

[https://orcid.org/
0009-0001-4726-7496](https://orcid.org/0009-0001-4726-7496)

e-mail:
ahmedova.d@samdchti.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada muloqot jarayonida kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (o'zaro ta'sir) va perseptiv (o'zaro idrok etish) amalga oshirilish hodisalari, deyksislar til birliklarining ma'no, vazifasi, pragmatika til belgilarining nutqdagi harakati ko'rib chiqilib tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: deyksis, ekstralingvistik, pragmalingvistik, presuppozitsiya, pragmatik presuppozitsiya.

Annotation: In this article, we will analyze the communication process in terms of information transfer, interaction, mutual perception, deixis, linguistic units, meaning, function, pragmatics, and movement of linguistic signs in speech.

Key words: deixis, extralinguistics, pragmalinguistics, presupposition, pragmatic presupposition.

Аннотация: В данной статье в процессе общения рассматриваются явления коммуникативной (передачи информации), интерактивной (взаимодействия) и перцептивной (взаимного восприятия) реализации, дейксиса, языковых единиц, значения, функции, прагматики, движения языковых знаков в речи.

Ключевые слова: дейксис, экстралингвистика, прагмалингвистика, presupпозиция, прагматическая presupпозиция.

Nutqiy muloqot jarayonida kommunikantlarning umumiy bilish manbaiga ega bo'lishi bevosita ifodalangan axborotning so'zlovchilar uchun tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Kommunikativ maqsad pragmatik tahlilning asosiy tarkibiy qismidir. Maqsadning samarali yoki samarasiz natijasi – so'zlovchining tildan foydalanish layoqati, nutqiy aktlar, shuningdek, tilning ekspressiv-stilistik va obrazli imkoniyatlari hamda noverbal yordamchi vositalarni tanlash mahorati bilan bog'liq.

Deyksis tushunchasiga tilshunos olimlar turlicha ta'rif beradilar. Ch. Filmor voqea-hodisa ishtirokchilarini til yordamida "kim", "qachon", "qayer"ni ko'rsatuvchi shakllari hisoblanadi, degan ta'rifni bildiradi. R.Lakof ta'kidlashicha ular so'zlovchining zamon va makonga nisbatan joylashuvini belgilaydi hamda ko'rsatish, ishora vazifasini bajaruvchi birlik va iboralarni kiritadi [1,467]. Bu birlik va iboralarga nisbatan ayrim faylasuf va tilshunoslar «Indeksikallar» (indexicals) atamasini ham qo'llab kelmoqda [2, 338]. Deyksislar lingvistikaning mahsuli bo'lib,

matn ichidagi ma'lum bir birlikka, ibora va hattoki katta bir abzatsni ta'kidlovchi ishora so'zlar hisoblanadi. Deyksislar, matn mazmundorligini oshiradi, nutqni yengillashtirish, g'alizlikka yo'l qo'ymaslik maqsadida ishlatiladi. Shuningdek matn ma'nosi, mazmunini uzviyligini ta'minlash uchun xizmat qiladi Deyksis hodisaning pragmatik ma'nosini va uning mazmunini ifodalash imkoniyatining bevosita muloqot matni bilan bog'liq ekanini S.Levinson quyidagicha ta'riflaydi: "Aslini olganda deyksis tilda nutqiy harakat konteksti yoki nutqiy hodisa xususiyatlarining aks tonini va grammatikalashuviga taalluqlidir. U (deyksis) xuddi shuningdek, muloqot matni tahlili bilan bog'liqdir. Shunga nisbatan "This" ("bu") ko'rsatish olmoshi biror bir real obyektga atamaydi; to'g'rirog'i u aniq bir kontekstda so'z yuritilayotgan voqelik yoki obyektning o'rindoshidir [3,56]. Deyksis odatda muloqot jarayoni bilan bog'liq bo'lib, muloqot ishtirokchilarini, hamda muloqot vaqti va joyini ko'rsatib beradi. Ch.Pirsning fikricha, til orqali ifodalash markazida deyksis ekstralingvistik (pragmatik aspektlar) va lingvistik (ifodaning aniq til vositasi) hodisa sifatida mavjud bo'ladi. Kollinson ta'kidlashicha, "Ishora orqali fikrni ifodalash umuman olganda til tizimining universal xususiyati hisoblanadi". Axborotning to'g'ri tushunilishi uchun so'zlashuvchilarning til haqidagi bilimidan tashqari, tinglovchining olam haqidagi bilimi, jumla qo'llanayotgan ijtimoiy holat haqidagi bilimi, so'zlash jarayonida so'zlashuvchilar ruhiyati haqidagi bilimi va boshqa bilimlarini ham qo'shish kerak bo'ladi. Axborotni tushunish jarayonida yuqoridagi bilimlarning barchasi teng darajada kerak bo'ladi.

Shuning uchun faqat bu bilimlarning o'zaro munosabatini hisobga olgandagina, biz nutqiy jarayonning mohiyatini anglashga yaqinlashgan bo'lamiz Nutqiy muloqot jarayoni, insonning nutqiy faoliyati uning rang-barang, chunonchi: ruhiy, ijtimoiy, ma'naviy, madaniy va hokazolar. bilan bog'liq holda amalga oshadi. Nutqiy muloqot jarayoni ijtimoiy va tabiiy jarayon bo'lganligi sababli, pragmatikada nutqiy muloqot jarayoni inson faoliyatining o'nlab qirralari bilan bog'liqlikda o'rganiladi. Shuning uchun sistem

tilshunoslik til tizimini, til sistemasini o'rgansa, pragmatika muloqot, o'zaro fikr almashuv, kommunikatsiya, aloqa-aralashuv, so'zlashuv tizimini o'rganadi. Nutq muloqot jarayoniga tizim sifatida yondashish pragmatikaning asosiy tadqiq manbai va usulidir. Pragmatika muayyan vaziyatda aytilgan informatsiyaning tinglovchiga ta'sirini o'rganadi. Pragmatikaning lug'aviy ma'nosi yunoncha «pragma» so'zidan tarjima qilinganda ish, harakat ma'nolarini bildiradi. Til o'zaro muloqotga kirishilganda harakatda bo'ladi. Demak, pragmatika nutqiy muloqot jarayonida sodir bo'lgan holatlarni o'rganadi. Pragmatika til belgilarining nutqdagi harakatini o'rganuvchi tilshunoslikning tadqiqot doirasidir. Lingvistik pragmatika aniq shaklga ega emas. Uning tarkibiga so'zlovchi va tinglovchiga, ularning nutq jarayonidagi o'zaro munosabatiga bog'liq masalalar majmui kiradi.

Tinglovchi axborotni eshitish jarayonida unda axborotga nisbatan muayyan bir munosabat hosil bo'ladi. Bu munosabat pragmatik munosabat deb yuritiladi. Bunday munosabatlar turlicha xarakterga ega bo'lishi mumkin. Ular ko'pincha intellektual xarakterga ega bo'lib, u tinglovchi (retseptor) uchun qiziq tuyulmaydigan, unga taalluqli bo'lmagan axborotlardan tashkil topgan bo'lishi va ayni paytda qabul qilingan axborot unga juda kuchli emotsional ta'sir qilib, uni muayyan bir niyatlarga yo'naltirishi ham mumkin. Axborotni qabul qiluvchida uyg'otgan bunday kommunikativ ta'siri, ya'ni pragmatik munosabati matnning pragmatik aspekti yoki salohiyati deb ataladi [4, 183]. Matnning pragmatik salohiyatini muallif tomonidan maxsus tanlangan tilning ifoda vositalari: leksik va sintaktik, shuningdek stilistik birliklar tashkil qiladi. So'zlovchi (ijodkor) o'zining kommunikativ maqsadiga mos keluvchi axborotni yanada ifodalibroq, yanada ta'sirchanroq qiladigan til vositalaridan tanlaydi. Natijada bunday maqsadda yaratilgan matn muayyan pragmatik salohiyatga ega bo'ladi va ular axborot qabul qiluvchiga (retseptorga) kommunikativ ta'sir qiladi. Matnning pragmatik salohiyati axborotning mazmuni va shakli bilan ifodalanib, ular avvaldan tilda mavjud bo'lgan ifoda vositalaridir va muallif ulardan faqat o'rinli foydalanadi, xolos. Bir xil

qo'shiq turli kishilarga turlicha ta'sir qilganidek, retseptorning qabul qilayotgan axborotiga munosabati ham turlicha bo'ladi. Axborot qabul qiluvchining axborotga nisbatan paydo bo'ladigan pragmatik munosabatlari nafaqat matnga, balki qabul qiluvchi - retseptorning shaxsiga, bilimlariga, hayotiy tajribalariga, ruhiy holatiga va boshqa shu kabi xususiyatlariga ham bog'liqdir. Demak, matnning pragmatik va kommunikativ ta'siri turli saviyadagi kishilarga turlicha ta'sir qilish orqali ham belgilanishi mumkin.

So'zlovchi va tinglovchi munosabati nutqiy muloqot sharoitida yuzaga keladi, nutqiy harakat muloqot matnini talab qiladi va shu muloqot kontekstida mazmunga ega bo'ladi. Muloqot yuzaga kelishi uchun muhit bo'lishi darkor. Muhit, o'z navbatida, ijtimoiy xususiyatga ega bo'lib, u ijtimoiy qatlam, guruhning madaniyati bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ushbu guruhdagilar har xil anglashilmovchiliklar, ma'noviy ikkiyoqlamalik, noaniqliklarni bartaraf etish imkonini beradigan umumiy bilim zahirasiga hamda muloqotning muvaffaqiyatini ta'minlovchi qoidalardan foydalanish malakasiga ega bo'lishadi. Muloqotdoshlarning bir-birini tushinishi lisoniy kommunikatsiyaning asosiy shartidir. Pragmatika nutqiy muloqot jarayoni inson faoliyatining o'nlab qirralari bilan bog'liqlikda o'rganadi. Har bir insonning ijtimoiy tajribasi, uning insoniy qiyofasi, fazilatlarini, hatto, nuqsonlari ham muloqot jarayonining mahsulidir. Har qanday muloqotning eng sodda vazifasi – suhbatdoshlarning o'zaro bir-birlarini tushinishlarini ta'minlashdir. Pragmatika muayyan vaziyatda aytilgan axborotning tinglovchiga ta'sirini o'rganadi. Demak, pragmatika nutqiy muloqot jarayonida sodir bo'lgan til hodisalarini o'rganishga e'tiborini qaratadi.

Siyosiy diskursda ta'sirning muvaffaqiyati fikrlash toifalari, ya'ni murojaat qilingan shaxsning semantik maydonini shakllantirish bilan bog'liq. Ish jarayonidagi semantik maydon deganda murojaat qiluvchining murojaat qilingan shaxsga nisbatan ta'sirining muvaffaqiyatini shakllantiruvchi qadriyat va normalar tizimi tushiniladi. Siyosiy muloqot jarayonida murojaat

qilingan shaxsga nisbatan semantik maydon yaratishning keng tarqalgan va ta'sirchan faktorlaridan biri presuppozitsiya hisoblanadi. Nutqiy muloqot jarayonini o'rganish mobaynida presuppozitsiya lingvistik toifa sifatida tahlil etilgan. Muloqotdagi muvaffaqiyatning dastlabki shartlari va firklarini o'rganish "lug'aviy ma'nosiga kiritilmasdan, bayonotlar uni ishlatish uchun zamin yaratadi va uni kommunikativ maqsadga etishiga imkon beradi" deyishimizga asos bo'la oladi. [10, 88]. Nutqiy muloqotni o'rganishga bo'lgan pragmatik yondashuv muloqotga kirishuvchilar maqsadi va presuppozitsiya orasidagi o'zaro munosabatni aniqlashga imkon beradi. Siyosiy muloqotdagi shaxs faktorini hisobga olish u yoki bu presuppozitsiyani tanlashga ta'sir qiladi, bu holat o'z navbatida ma'lum pragmatik ta'sirga erishishga yordam beradi. Presuppozitsiya hodisasiga bo'lgan turli yondashuvlar ushbu toifaga nisbatan ishlatilgan turli xil tavsiflarini izohlaydi. Presuppozitsiyaning keng tarqalgan tavsiflarida noaniq ma'lumotlar (umumiy bilimlar)ning keng jamg'armasini qo'llashadi [5, 95]. Uning yordamida lug'aviy muloqotning to'g'ri tushinish imkoni tug'iladi. Pragmatik yondashuv orqali R. Stalneyker presuppozitsiyani muloqot qatnashuvchilarining gapiruvchi tomonidan qabul qilingan umumiy asosi (umumiy bilimlari) sifatidagi hodisa deb ta'riflaydi.

Shu bilan bir qatorda, muloqotning murojaat shakli (xalqqa murojaat) va murojaat etilayotgan auditoriya (auditoriyaning ommaviyligi va turli qatlamdan iborat ekanligi) yetkazilayotgan ma'lumotning xolislik darajasini tahlil qilish imkoniyatini bermaydi. Murojaat mobaynida notiq asta sekinlik bilan murojaat ma'lumotiga yo'naltiruvchi pragmatik presuppozitsiyani tatbiq etgan holda eshituvchilarning ongida ushbu ma'lumotni mustahkamlab boradi. Natijada murojaat qilingan shaxsning ongida Shimoliy Irlandiya aksariyat aholi tomonidan amalga oshirilgan va ma'qullangan erkin saylov natijasida Buyuk Britaniyaning bir qismiga aylangan degan fikr paydo bo'ladi. Ushbu maqsadga "majority of people here", "it is the choice of the people" kalit iboralarini bir necha marta qayta takrorlash orqali

erishiladi. Nofilolog talabalar uchun, ta'limiy o'yin turlaridan munozara, ma'ruza, intervyu shakllarini ularning mutaxassisliklariga uyg'unlashtirgan holda tatbiq etish mumkin. Biroq, oliy ta'limda og'zaki nutqni rivojlantirishga qaratilgan ta'limiy o'yinlar, boshqa turdan farqli o'laroq, tizimlilik bilan bir qatorda, kutilmagan vaziyatlar, ya'ni "spontanlik" xususiyatiga ega bo'lishi shart. Unda talabadan xorijiy tildagi so'zamollik, tasodifiy savollarga tezkorlik bilan javob qaytarish talab etiladi. Zero, xorijiy til mashg'ulotlarida ta'limiy o'yinlarni qo'llash "tildan ta'biy va ixtiyoriy foydalanishga, xorijiy til muhiti"ni yaratishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ehlich K. Anaphora and Deixis: Same, Similar or Different. Studies in Deixis and Related Topics Wiley 1982; 315-338

2. Lakoff R. Remarks on THIS and THAT. In: Papers from the tenth regional meeting of Chicago linguistic society. – Chicago, 1974. – 467p.
3. Levinson Stephan C. Minimisation and conversational inference. The pragmatic perspective. Publishing company.1987; 54-56.
4. Safarov Sh.S. Pragmalingvistika – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – B.183.
5. Венскович М.С., Тюльнина В.П. Соотношение пресуппозиции и смыслов высказывания //Семантика и структура предложения и текста. Грозный: Чечено-Ингуш. гос. ун-т, 1981. С. 89-95. Научная библиотека диссертаций и авторефератов

PRESERVATION OF THE LINGUOCULTURAL CODE IN TRANSLATION OF MEMOIRS

Alikulova Makhfuzakhon Khurram kizi
Termez state University Linguistics (English) specialty
2nd year master's degree

MEMUARLAR TARJIMASIDA LINGVOMADANIY KODINING SAQLANISHI

Aliqulova Mahfuzaxon Xurram qizi
Termiz Davlat Universiteti
Lingvistika (ingliz tili) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

e-mail:

Mahfuzaalikulova@gmail.com

<https://orcid.org/0005-0001-7500-1998>

Abstract: This article explores linguistic and cultural codes as comprising symbolic meanings and procedural schemes that shape understanding and expression. These codes include fixed and variable linguistic units, forming structural and semantic patterns reflecting personal thinking. They underpin artistic and literary expressions, modeling cognitive, semiotic, and linguistic perspectives. The study discusses N. I. Zhinkina's "subject-schematic" code, transforming thoughts into verbal expressions, and Ch. Fillmore's frame theory, linking words to knowledge structures. It emphasizes the development of conceptual and mental spaces through language and culture, highlighting their roles in organizing knowledge and facilitating communication.

Key words: linguistic codes, cultural codes, symbolic meanings, conceptual frameworks, cognitive models, semiotic systems, deductive reasoning.

Аннотация: Эта статья исследует лингвистические и культурные коды, которые включают в себя символические значения и процедурные схемы, формирующие понимание и выражение. Эти коды включают фиксированные и переменные лингвистические единицы, формируя структурные и семантические модели, отражающие личное мышление. Они поддерживают художественные и литературные выражения, моделируя когнитивные, семиотические и лингвистические перспективы. В исследовании обсуждается «субъект-схематический» код Н. И. Жинкиной, преобразующий мысли в вербальные выражения, и теория фреймов Ч. Филлмора, связывающая слова с структурами знаний. Особое внимание уделяется развитию концептуальных и ментальных пространств через язык и культуру, подчеркивая их роль в организации знаний и облегчении коммуникации.

Ключевые слова: лингвистические коды, культурные коды, символические значения, концептуальные основы, когнитивные модели, семиотические системы, дедуктивные рассуждения.

Annotatsiya: Maqolada lingvistik va madaniy kodlarni tushunish va ifodani shakllantiradigan ramziy ma'nolar va protsessual sxemalar o'z ichiga olingan holda o'rganiladi. Ushbu kodlar shaxsiy fikrlashni aks ettiruvchi tarkibiy va semantik naqshlarni shakllantiruvchi sobit va o'zgaruvchan lingvistik birliklarni o'z ichiga oladi. Ular badiiy va adabiy ifodalarni asos qilib oladi, kognitiv, semiotik va lingvistik nuqtai nazarlarni modellashtiradi. Tadqiqot N.I.Jinkinaning "mavzu-sxematik" kodini muhokama qiladi, fikrlarni og'zaki ifodalarga aylantiradi va Ch. Fillmorning ramka nazariyasi, so'zlarni bilim tuzilmalari bilan bog'laydi. U til va madaniyat orqali konseptual va aqliy bo'shliqlarni rivojlantirishga urg'u beradi, ularning bilimlarni tashkil qilish va mulohazatni osonlashtirishdagi rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: lingvistik kodlar, madaniy kodlar, ramziy ma'nolar, kontseptual asoslar, kognitiv modellar, semiotik tizimlar, deduktiv fikrlash.

INTRODUCTION (BBEDEHIE/KIRISH).

A language and cultural code encompasses symbolic meanings and procedural schemes that shape understanding and expression. These codes include fixed and variable linguistic units, forming structural and semantic patterns reflective of personal thinking. They support artistic and literary expressions, modeling cognitive, semiotic, and linguistic perspectives. This study examines N. I. Zhinkina's "subject-schematic" code, which transforms thoughts into verbal expressions, and Ch. Fillmore's frame theory, linking words to knowledge structures. Emphasizing the development of conceptual and mental spaces through language and culture, the article highlights their roles in organizing knowledge and facilitating effective communication. [2]

MATERIALS AND METHODS (LITERATURA I METOD/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD).

A language and cultural code consists of linguistic units with symbolic meanings (information component) as well as a general scheme of understanding and linguistic representation of the subject area, including individual schemes (procedural component). In addition to pre-made phrases, it consists of structural and semantic patterns of expressions and statements that contain both fixed words and variable words. These can be seen as personal patterns of thinking. Furthermore, this encompasses freely expressing oneself, maintained within the essence of this symbolic realm. Overall, the symbolic situation serves as a productive foundation for discussing the pertinent subject matter. It is fundamental in regards to all sculptures, paintings, literary works, myths, parables, aphorisms, and phraseological units in which it is expressed. [3]

Every sign system is a modeling system and vice versa. The identical occurrence is observed from various perspectives: through cognitive viewpoints as a model, through semiotic viewpoints as a sign system, and through linguistic viewpoints as a semantic field. This thesis reflects N. I. Zhinkina's [6] concept of the "subject-schematic" ("subject-pictorial") code, which changes into a verbal code when transitioning from thought to speech. Every linguistic system and normative

speech unit has its own designated place on the framework of the script, which serves as the foundation for cognitive, structural, and generative processes within this domain. We will confirm by mentioning Ch. Fillmore's words. Fillmore explained that words are connected by specialized constructions of knowledge and experiences, which are organized into frames. [4]

The conceptual foundation for a substantial amount of vocabulary comes from the implicit ownership of this particular organization of our physical and social world. The general foundation of the image in the dictionary is a complex framework that can be illustrated by any single word within a specific area. In the example provided, each actant and sirconstant is assigned a word or phrase and placed in a specific section of the frame where they can trigger the frame in the recipient's mind. [7]

DISCUSSION/OBSUJDEHIE/MUHOKAMA

Emphasis is placed on associating a specific linguistic and cultural code with the knowledge acquired and organized into conceptual frameworks. A paraphrased version could be: It existed and uncovered that the cultural code, consisting of various images with semantic and pragmatic traits, can be conveyed through linguistic forms such as words, which, when interpreted, turn into a linguistic and cultural code reflecting the individual's perception of reality.

The linguistic and cultural code's responsibility is to record not just shared. Information about the world and cultural knowledge are gained through deductive reasoning in communication, among other methods. Therefore, the linguistic and cultural code develops through the assimilation of acquired knowledge that is closely connected to language expressions. The linguistic and cultural code plays a key role in carrying out various functions, helping to organize acquired knowledge and being an integral part of the unit of knowledge – the concept. [5]

In the third paragraph, there is a discussion on the distinctions between "conceptual and mental space" in terms of knowledge organization, the impact of language and culture on their development, and the utilization of semantic inferences within deductive reasoning.

Therefore, the cognitive realm of a person forms a organized domain of understanding formed by concepts and linguistic and cultural symbols. Knowledge in this field develops continuously during a person's lifetime. The organization of this space is the result of the categorization process, in which concepts and linguistic and cultural codes are structured and ordered. [1] Afterwards, the study's author thoroughly analyzes the elements of the conceptual space, including individual and collective spaces, along with a cognitive foundation.

For instance, researchers discovered that the shared area is linked to diverse linguistic and cultural codes from various national communities, whereas the personal space reflects an individual's unique linguistic and cultural code. The cognitive foundation is the starting point for building the specific areas required to organize both country-specific and universal information.

RESULTS (PEZULITATI/NATIJARAR).

Deductive knowledge plays a crucial role in structuring the conceptual space. Simultaneously, during communication, individuals create mental spaces in their minds to temporarily store information they have received and processed.

The differentiation between conceptual and mental spaces is crucial because not all information absorbed during communication is retained for altering existing conceptual frameworks and language and cultural norms in the long term. [6]

J.Fauconnier's concept suggests that mental space is created in an individual's consciousness during speech generation and communication, as opposed to conceptual space, which requires more time for comprehension and interpretation of reality. Even though the conceptual space is shaped by communication and the insights gained through it, it becomes entrenched in one's consciousness with a rigid and comprehensive structure. Although an individual's conceptual space can be enhanced or altered over time, these changes do not always involve the process of communication directly. [1]

CONCLUSION (ZAKLYUCHENIE XULOSA).

In conclusion, linguistic and cultural codes play a fundamental role in shaping our

understanding and expression of the world. They comprise symbolic meanings and procedural schemes, reflecting both fixed and variable linguistic patterns. These codes are crucial in supporting artistic and literary expressions and in modeling cognitive, semiotic, and linguistic perspectives. By examining concepts such as N. I. Zhinkina's "subject-schematic" code and Ch. Fillmore's frame theory, the study underscores the importance of these codes in organizing knowledge and facilitating communication. The development of conceptual and mental spaces through language and culture highlights the dynamic interplay between communication and the structuring of our cognitive frameworks.

REFERENCES (ISPOLZOVANNAYA LITERATURA/ ADABIYOTLAR RO'YXATI)

1. Fauconnier, G. *Mental Spaces: aspects of meaning construction in natural languages* / G. Fauconnier. - Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
2. Гюббенет И.В. К проблеме понимания литературно-художественного текста. – М: МГУ, 1981.
3. Гюббенет И.В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста. Издательство Московского университета, 1991.
4. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода //ВЯ, 1994. № 4.
5. Дризде Т.М. Язык и социальная психология. – М: 1980. – 144 с.
6. Жинкин Н. И. Язык — речь — творчество. Избранные труды. – М.: Лабиринт, 1998. – 368 с.
7. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XXIII. – М.: Прогресс, 1988. – С. 62.

FITRATNING “SARF” VA “NAHV” ASARLARIDA TILSHUNOSLIK TERMINLARINING QO‘LLANISHI

¹*Ermator Ixtiyor Rizoqulovich, GulDU dotsenti,
filologiya fanlari doktori (DSc)*

²*Mustafayeva Shaxlo Salohiddin qizi, GulDU
Lingvistika yo‘nalishi 1-bosqich magistranti*

USE OF LINGUISTIC TERMS IN FITRAT’S WORKS “SARF” AND “NAHV”

¹*Ermator Ikhtiyor Rizokulovich, associate professor of
GulSU, doctor of philological sciences (DSc)*

²*Mustafayeva Shakhlo Salohiddin qizi, a 1st-level
master’s student of GulDU, Linguistics department*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФИТРАТА “САРФ” И “НАХВ”

¹*Эрматов Ихтиёр Ризокулович, доцент ГулГУ,
доктор филологических наук (DSc)*

²*Мустафаева Шахло Салохиддин кизи, магистрант
1-курса факультета лингвистики ГулДУ*

Annotatsiya: Mazkur maqola Fitratning “Sarf” va “Nahv” asarlaridagi tilshunoslik terminlarining qo‘llanishiga bag‘ishlangan. Tilshunoslik terminlari maqolaning illyustrativ material sifatida xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: termin, istiloh, atama, sarf.

Abstract: This article is devoted to the use of linguistic terms used in Fitrat’s works “Sarf” and “Nahv”. Linguistic terms serve as illustrative material of the article.

Keywords: term, reform, description, spending.

Аннотация: Данная статья посвящена использованию лингвистических терминов, использованных в произведениях Фитрата «Сарф» и «Нахв». Иллюстративным материалом статьи служат лингвистические термины.

Ключевые слова: срок, реформа, описание, расходы.

KIRISH. O‘zbek tilshunoslik terminlarining yaratilishi va keyingi taraqqiyotida Fitratning xizmati katta. Uning darsliklari orqali o‘zbek tilshunosligida qo‘llana boshlagan ko‘plab terminlar hozir ham ishlatiladi, ayrimlari esa boshqa terminlar bilan almashtirilgan. Biz ushbu maqolada Fitratning darsliklarida qo‘llangan terminlarni

sohalar bo‘yicha tahlil etamiz. Bu qaysi manbada qanday termin ishlatilganligi, ularning bir-biriga o‘xshash (ya’ni bir xil) yoki o‘xshash emas (ya’ni har xil) ekanligi, grammatikaning qaysi sohasiga oidligi, hozirgi terminlar bilan qiyoslanishi haqidagi masalalarga oydinlik kiritamiz. Ushbu darsliklarda tilshunoslikka oid unli, undosh, gap, ohang, so‘z,

1

¹<https://orcid.org/0000-0003-0759-0747>

¹ixtiyorermator1970@gmail.com

2

qo‘shimcha, fe‘l kabi terminlardan foydalanilgan bo‘lib, ular hozir ham amalda qo‘llanib kelinmoqda. Shu bilan birga, darsliklarda grammatikaning bo‘limlariga oid baqarorlashgan va hozirda ham qo‘llanishda bo‘lgan terminlarni uchratamiz.

ASOSIY QISM (MUHOKAMA VA NATIJA). XX asr boshlaridagi ilk darslik-qo‘llanmalarda arabcha terminlar asosiy o‘rinni egallagan. Bizningcha, bu holat darslik mualliflarining, asosan, arab tili grammatikalarini o‘qib, olim sifatida shakllanganligi, o‘z darsliklarini yaratishda arab tili grammatikalaridan foydalanganligi bilan bog‘liqdir. Masalan: savt, savtiya (tovush), istiloh (termin), sarf (morfologiya), nahv (gap qurilishi, sintaksis), lisoniyat (tilshunoslik), zamir (olmosh), masdar (harakat nomi) kabilar arabcha terminlardir.

Sof o‘zbekcha so‘zlar termin sifatida qo‘llanishga xoslanmaganligi uchun o‘zbekcha termin yasash qiyin kechgani ma‘lum. Fitrat ba‘zi lug‘aviy birliklarni sof turkiycha terminlar bilan almashtirish imkoni bo‘lmaganda arabcha terminlardan foydalanib qo‘ya qolgan. Umuman, arabcha terminlar o‘zbek tilshunosligi uchun mutlaqo yangi hodisa emas edi, chunki arabcha terminlar eski maktablarda o‘rgatilgan va keyingi davr darsliklarida ham saqlangan. Ularning tilimizda barqarorlashganligi hozirgi davr darsliklarida ham kuzatiladi. Masalan: ism, fe‘l, sifat, hol, harf. O‘tgan asrning 20–30-yillar o‘zbek tilshunoslik terminologiyasidagi ko‘plab arabcha terminlar asta-sekin o‘zbekcha terminlar bilan almashtirilgan. Bu davrda yangi darsliklar yaratilishi, ilmiy izlanishlar olib borilishi natijasida bir komponenti arabcha, bir komponenti o‘zbekcha terminlar yoki har ikki qismi o‘zbekcha qo‘shma va birikma terminlar ham yasalgan. Masalan: mantiqiy urg‘u (mantiqiy – arabcha, urg‘u – o‘zbekcha), sadali sas (sadali – arabcha, sas – turkcha), unli tovush terminlari dastlabki turk sarf-nahvlarida qo‘llangan. Arab tili grammatikalari orqali kirib kelgan sarf va nahv terminlari ham o‘tgan asrning 30–40-yillarida grammatika termini bilan almashtirilganki, endi bu holat rus tili grammatikalarining ta‘siridir. Hozirgi o‘zbek tilshunosligida “unli tovushlar” deb yuritiladigan “unli” Fitrat ishlarida cho‘zg‘i termini bilan

ifodalangan. Bunda unli tovushlarning undosh tovushlarga nisbatan cho‘ziq aytilishi asos bo‘lgan. Fitrat unilarning cho‘ziqlik belgisiga diqqat qaratgan holda cho‘zg‘i terminini qo‘llagan. Biz esa tilshunoslik terminlari talqini va berilishini Fitratning tilshunoslik merosi asosida izohlashga harakat qilamiz. Ma‘lumki, morfologiyada so‘z turkumlari, bu turkumlarga xos grammatik kategoriyalar o‘rganiladi, shunga muvofiq unda morfologik tushunchalarni ifodalovchi terminlar bo‘ladi. Fitratning “Sarf” asarini kuzatganimizda qo‘shimcha, ot, o‘zak, tub so‘z, qo‘shma ot, ko‘plik, birlik, sifat, yasama sifat, so‘z yasash, ko‘makchi, son, fe‘l, olmosh kabi terminlar borligi ma‘lum bo‘ldi. Shu bilan birga, ushbu darslikda hozirda boshqa nomlar bilan almashtirilgan terminlar ham bor. Masalan: sira son (tartib son), ulush son (taqsim son), o‘rtoqliq son (jamlovchi son), o‘lchov soni, sanalmish (numerativlar); salt fe‘l (o‘timsiz fe‘l), ko‘makchi so‘zlar (yordamchi so‘zlar), belgilar (kelishiklar) [6,168] va boshqalar. Grammatikaning keyingi tarkibiy qismi hisoblangan sintaksis o‘ziga xos terminlarga ega. Fitrat tomonidan yaratilgan “Nahv” grammatikaning ayni shu qismi nomi sifatidagi ilk terminlardan biri bo‘ldi. Mazkur darslikda yoritilgan hodisalarni bildiruvchi terminlarning ayrimlari hozirgi kunda ham qo‘llanmoqda. Masalan: gap, kesim, ega, aniqlovchi, kirish so‘z va boshqalar. Shu bilan birga, ushbu darslikda hozirgi darslik va qo‘llanmalarda foydalanilmayotgan terminlar ham bor. Ko‘pgina sintaktik terminlar, masalan, nahv (sintaksis), kelishkanlik (moslashuv), eksik gap (atov gap) va boshqalar hozirda boshqa terminlar bilan almashtirilgan. Yuqoridagilar asosida aytish mumkinki, o‘tgan asrning 30-yillarida ta‘lim ehtiyojiga ko‘ra yaratilgan ona tili darsliklari, qo‘llanmalari va lug‘atlar orqali o‘zbek tilshunosligi terminlari paydo bo‘la boshladi, bunda esa Fitrat sohaning haqiqiy mutaxassisi sifatida ish olib bordi. Yangi darsliklar yaratilishida ko‘pincha lisoniy tushunchalarni aniq va to‘g‘ri ifodalay oladigan terminlar talab etiladi. Ilgari yaratilgan bir qancha ishlarda lisoniy tushunchalar, asosan, arabcha terminlar bilan ifodalangan. Fitrat esa, o‘zbek tili tabiatiga mos bo‘lgan, tilimizning ichki imkoniyatlaridan kelib chiqib yaratilgan terminlarni

ishlatishga harakat qilgan. Shu bois Fitrat darsliklarida ishlatilgan ko'plab tilshunoslik terminlari hozirgi kunda ham qo'llanib kelinmoqda. Shu bilan birga, mazkur darslikda qo'llangan terminlarning muayyan qismi hozirgi ona tili darsliklari va qo'llanmalarida yashab qolmagan, balki yangi terminlar bilan almashtirilgan [5, 23].

Tilshunoslik terminlari shakllanishining ilk bosqichida qo'llangan terminlar evolyutsiyasida turli holatlarni kuzatish mumkin. Ba'zi terminlar til hodisasining mohiyatini to'la va to'g'ri qayd eta olmaganligi tufayli iste'moldan chiqqan bo'lsa, ba'zilar keyinchalik muqobillarining yaratilishida asos bo'lib xizmat qilgan. Masalan, kelishiklarning alohida kategoriya ekanligi haqida 20-yillar o'zbek tilshunosligida aniq shakllangan tasavvur bo'lmagan. Shu sababli ular maxsus yoritilmay, "Belgilar" turkumi ichida sanab o'tilavergan [5, 21]. Hozirgi o'zbek tilshunoslik terminologiyasida mavjud bo'lgan, "kelishiklar" deb yuritiladigan paradigma "Sarf" [3,41] asarida qo'llangan qarash belgisi (qaratqich kelishigi), tushma belgisi (tushum kelishigi), borish belgisi (jo'nalish kelishigi), chiqish belgisi (chiqish kelishigi), o'rin belgisi (o'rin-payt kelishigi) terminlari asosida shakllanganiga shubha yo'q. Bu terminlar hozirgi kunda biroz o'zgarishga uchragan bo'lsa ham, umuman, mazkur tushunchalar mohiyatiga to'la mos keladi. Turkiy tillar tovush tizimining boshqa tillardan, xususan, arab va fors-tojik tillaridan farqli tomonlari Mahmud Koshg'ariy va Alisher Navoiy tomonidan bayon qilingan. Xususan, Alisher Navoiy turkiy (o'zbek) tilning o'ziga xos unlilar tizimi haqida ham fikr yuritgan, lekin fonetikaning alohida tilshunoslik sohasi sifatida shakllanishi XX asr boshlariga to'g'ri keldi [2,387]. Shuning uchun fonetikaga oid dastlabki terminlarni, bu haqdagi qaydlarni o'tgan asrning 20-yillarida yaratilgan darsliklarda, xususan Fitratning ilmiy asarlarida kuzatamiz. O'zbek tilshunosligida fonetikaga oid bo'lgan arabcha savt termini o'rniga sof o'zbekcha tovush termini kirib keldi. Bu davrga xos fonetika terminlari arabcha variantlari bilan qo'llangan, chunki dastlab yaratilgan darsliklarda sof o'zbekcha terminlar barqarorlashguniga qadar arabcha terminlar parallel ishlatilgan. Unli tovushlar va unsiz tovushlar (undosh tovushlar) hamda fonetik

terminlar (unli tovush, undosh tovush, ohang, bosim (urg'u) dastlab Fitratning "Sarf" darsligida qo'llangan [3,8]. Bu keltirilgan terminlarning aksariyati hozirgi davr darsliklarida ham faol qo'llanmoqda. Alifbo, o'zbek alifbosi terminlarining qo'llanishi 1926-yilda boshlangan bo'lib, shu yili 27–29-avgustda Yangi alifbo qo'mitasi va Ilmiy markaz til mutaxassislari ishtirokidagi alifbo konferensiyasida yangi tuzilgan lotin grafikasidagi alifbo muhokama qilinadi. Bu alifboda unlilarni 9 ta, undoshlarni 23 ta harf bilan ifodalashga qaror qilinadi. O'sha yili tarixda birinchi marta lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini tuzish masalasi hal qilinadi va harflar tartibi belgilanib, ilk alifbo tuziladi. Shu yili o'sha davr tilshunosligi darajasida "Imlo qoidalari" ishlab chiqiladi [5,28]. Bu imlo qoidalari haqida "Maorif va o'qitg'uchi" jurnalida shunday deyiladi: "...imlodagi ikki usul qo'llanadi: savtiy (fonetik) ham sarfiy (morfologik). Bizning tilimizda bir qancha shevalar bo'lganidan ta'lim-tarbiya ishlarida yengillik uchun har ikki usuldan foydalanishga qaror berdik. So'zning tomiri (asos) eshitilganicha yoziladi, qo'shimchalar sarfiy usul bilan yoziladi. Bularning haqida izohat va misollar quyida yozilganidir" [1,41]. "Sarf" asarida so'z termin sifatida shunday ta'riflanadi: "So'z – ma'no bildirgan so'zlar to'dasidir. So'z bo'lishi uchun ma'no bildirishi, ohang va bosim (urg'u) egasi bo'lishi lozim" [3,10]. Grammatikaga oid terminlar ham tadrijiylik tamoyili asosida paydo bo'lgan. Bu soha terminlarining dastlabki ko'rinishlari ham arabcha terminlar bo'lib, o'zbek tilshunosligida foydalana boshlanishi Fitrat nomi bilan bog'liq. Uning "Sarf" va "Nahv" asarlari nomi ham dastlabki birinchi grammatik terminlardandir. O'zbek tili sintaksisi tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida dastlab Fitrat tomonidan nahv termini ostida o'rganildi. Ta'kidlash kerakki, bu kitoblar o'zbek tilining sintaktik qurilishi yuzasidan izchil ma'lumot beruvchi ilk asarlar sifatida ahamiyatlidir. Lekin bu asar o'rta ta'limga mo'ljallangani sababli amaliy xarakterda bo'lib, unda sintaksis hodisalari chuqur tahlil qilinmagan edi [5,33]. O'zbek tili sintaktik birliklarini ilmiy o'rganish, sintaksis nazariyasiga doir ilg'or qarashlarni o'zbek tilshunosligiga olib kirish XX

asrning 40-yillaridan boshlangan bo'lsa-da [2,418], ungacha muayyan miqdordagi sintaksis terminlari mavjud edi. Fitrat "Nahv" idagi gap, kesim, ega, to'ldirg'ich (to'ldiruvchi), gap bo'laklari, nuchuklik (hol), gapning uyushgan bo'laklari yoki uyushmalar, aniqlovchi, kirish so'z, nahv, bosh so'zlar, tugal gap, eksik gap (atov gap), so'rash gap (so'roq gap), xabar gap (darak gap), kelishkanlik (moslashuv), qayg'urishli gap kabi terminlar dastlabki sintaksis terminlari bo'lgan. Ammo yuqorida qavs ichida muqobili sifatida ko'rsatilgan terminlarning paydo bo'lishi bilan ularning ayrimlari iste'moldan chiqib ketdi va boshqa terminlar bilan almashtirildi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, buyuk mutafakkir va atoqli olim Abdurauf Fitratning sa'y-harakatlari, "Sarf" va "Nahv" kabi darsliklarining natijasi o'laroq, XX asrning 20-yillarida o'zbek tilshunosligining nazariy asoslari yaratildi hamda o'zbek tilshunoslik terminologiyasi tadrijiy ravishda shakllana va rivojlana boshladi. Fitrat ilk bor o'zbek tili milliy grammatikasining keyingi

shakllanishi va rivojiga asos soldi, birinchilardan bo'lib o'zbek tilining grammatik qoidalarini ishlab chiqdi, yangi tilshunoslik terminlarini yaratdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Maorif va ukituvchi" jurnali, 1926. – №5. – Б. 41.
2. Нурмонов А. Танланган асарлар. 3 жилдлик. 2-жилд: Лингвистик таълимотлар тарихи. – Т.: Akademnashr, 2012. – 448 б.
3. Fitrat. O'zbek tili qaydalar togrusida bir ta'rib, Birinci kitab. Sarf. Samarqand – Tashkent: O'zdavnashr, 1930. – 42 b.
4. Fitrat. O'zbek tili qaydalar togrusida bir ta'rib, Ikkinchi kitab. Nahv. Samarqand – Tashkent: O'zdavnashr, 1930. – 38 b.
5. Эрматов И. Ўзбек тилшунослик терминларининг шаклланиши ва тараққиети (умумий ўрта таълим мактабларининг дарсликлари асосида): Филол. фан. бўйича фалсафа докт. дисс... – Тошкент, 2019. – 160 б.
6. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Т.: ЎЗМЭ, 2002. – 168 б.

THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD AS PART OF THE CULTURAL EXISTENCE OF ENGLISH SOCIETY

Dehkanova Dilnoza Tashpulatovna

*Senior lecturer of the Samarkand State Institute of
Foreign Languages*

INGLIZ JAMIYATINING MADANIY MAVJUDLIGINING BIR QISMI SIFATIDA DUNYONING LINGVISTIK TASVIRI

Dehkanova Dilnoza Tashpulatovna

Samarqand davlat chet tillar instituti katta o'qituvchisi

Abstract. This article gives information about linguistic picture of the world by integrating cultural identities on English people. In addition, it provides English mind and national characters with vivid examples namely with sayings, proverbs as well as proposes several notions according topic.

Key words: ethnospecific image, image of the world, tolerance, proverbs, sayings.

Annotatsiya: Ushbu maqolada inglizlarning madaniy o'ziga xosligini birlashtirgan holda dunyoning lingvistik manzarasi haqida ma'lumot berilgan. Bundan tashqari, maqolada ingliz mentaliteti va milliy belgilarning yorqin namunalarini, ya'ni maqollar taqdim etilgan, shuningdek mavzu bo'yicha bir nechta tushunchalarni taklif qilgan.

Kalit so'zlar: etnospesifik tasvir, dunyo tasviri, bag'rikenglik, maqollar, matallar.

Аннотация: Эта статья дает информацию о языковой картине мира, интегрируя культурную идентичность англичан. Кроме того, в ней представлены яркие примеры английского менталитета и национальных характеров, а именно поговорки, пословицы, а также предлагается несколько понятий по теме.

Ключевые слова: этноспецифический образ, картина мира, толерантность, пословицы, поговорки.

INTRODUCTION (KIRISH). The modern world's ever-evolving political and socioeconomic conditions place fresh demands on the study of the surrounding reality. A shift in the nature of scientific rationality and the creation of new roles and modes of interaction between science and other domains of culture are linked to man's entry into a new cycle of civilizational development and the quest for answers to global issues. The humanization of scientific knowledge

and the addition of the human component to it are two parts of the problem of altering the kind of scientific information that are now receiving a lot of attention. It is mentioned that knowledge in natural science and humanitarianism must remain together, and that a new synthesis of science, morality, and the arts may be possible. Science has evolved through several stages from its inception to the present, although it has undergone significant transformations just in the last century

[https://orcid.org/
0000-0002-3359-6301](https://orcid.org/0000-0002-3359-6301)

E-mail:

dexkanova@samdchti.uz

Phone: +998 97 390 86 79

and a half. She developed an ideological role and started painting a picture of the world, contending that individuals connected their actions and worldview to it. The place of science in culture had a big impact on how people saw it. The scientific image of the universe plays the function of a communicator, a “translator” from the language of scientific theory, known only to a select group of specialists, into the language of common awareness, into the sphere of mentality. It allows scientific information to become ontologized and find a place in society. “Worldview” is a fairly vague phrase. This phrase refers to the ideological frameworks that underlie the culture of a certain historical era in contemporary philosophical and specialized scientific literature. The phrases “vision of the world”, “model of the world”, and “image of the world” are also employed in this meaning to describe the consistency of the worldview. This technique uses a system of so-called categories of culture (universals of culture) to determine the framework of the worldview.

The worldview that has been maintained and conveyed via language is a reflection of human understanding about the world. The linguistic map of the world reflects the national and cultural quirks of human existence as well as the particular worldview. The nation's acts, verbal conduct, and mental and cognitive activity all reflect the linguistic reality of the world, which is a cognitive and psychological reality.

MATERIALS AND METHODS / (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD). Humanistic disciplines including cultural studies, linguoculture, philosophy, and linguistics study the language picture of the universe in the cultural component of contemporary science. E. S. Kubryakova, V.A. Maslova, I.A. Sternin and E.S. Ivanova studied this topic within the framework of linguocultural studies and others who examine the relationship between language and cultural concepts.

DISCUSSION AND RESULTS (MUHOKAMA VA NATIJALAR). Let us first enumerate the characteristics of the English mind and national character, which serve as a prism through which an ethnospecific image of the

English people's world is generated, before moving on to the examination of the linguistic picture of the English people's worlds.

I. Sternin lists the characteristics of the English character as follows:

1. Moderation in speech and body language.

The English people's restraint is a result of climate and geography. The oddity of expressing oneself restrainedly is evident in many facets of English society, yet this does not imply that Britons are inherently sentimental. Since the beginning of schools, modesty and moderation in speech have been the cornerstones of British education. This is how speech behavior strategies—silence—were molded by restraint: *Speech is silver, but quiet is gold; stillness grants permission.*

2. The conservatism.

Conservatism is a societal phenomena that shows up in public relations, politics, the economy, and culture. English grammar and spelling serve as evidence for this, making the language logical. To observe the inferred semantics, it is crucial to note that sentences in the English language follow a tight word order. The British people's devotion to the monarchy and fondness for the royal family are further examples of conservatism.

3. Respecting the law.

The principal “rule of the game” in the social life of an Englishman is adherence to social conventions, legal requirements, and behavioral norms. An Englishman takes great pleasure in upholding the law, hence it is not difficult for them to do so. “An Englishman, even if he stands alone, creates an orderly queue of one person”, writes Hungarian author George Mikes.

4. “Fair play”.

The Englishman strikes one as a really upright gentleman. “Fair play” is the unquestionable manifestation of fairness and accuracy in public life, which is known as the “code of a gentleman”. “It is not cricket” refers to unjust, dishonest, and immoral behaviour, such as playing by the rules

5. Outstanding politeness (etiquette, behavior codes), politeness, and delicacy.

Among the world's most polite and courteous countries are the British. This is shown in how people behave in public settings and how they speak, which deliberately employs polite expressions through grammar: *Would you mind not chatting any longer* (Could you not talk anymore); *I wish I could assist you* (If I could, I would help you).

Using “Thank you” frequently is another example of this. The British use it as a gesture of respect as well as thanks.

6. Tolerance.

The British are able to tolerate situations that are unfamiliar to them and faithfully perceive the ideas, feelings, beliefs, manner of self-expression, and way of life of others. Even when they have to say anything in awkward situations, they do it in a way that is tolerant and doesn't convey their bad feelings:

Excuse me. I think you are standing on my foot

7. Individualism, observance of others' boundaries, and “privacy” norms.

Respect for an independent area where admission is forbidden is known as privacy. English proverbs represent this significant piece of the global language landscape:

An Englishman's house is his castle;

Love your neighbour, yet pull not down your fence;

He travels the fastest who travels alone;

Come seldom, come welcome.

8. Keeping a distance, unobtrusive.

The British use social distance as a means of respecting the other person's limits and relieving pressure on them during a conversation:

I'd love to have you for dinner on Sunday, but I imagine you have other plans

Your car has to be moved up.

9. A sense of English superiority.

Everything English is seen as the best by the English. It is also known as “island pride” when one feels superior. Consequently, the term “continental”, which denotes inferior quality, was created. For instance, the phrase “continental

breakfast” connotes anything that is not English, namely, something of low quality [1].

The ethnospecificity inherent in the English language is reflected at the lexical level of the English people's linguistic worldview, which includes idioms, stable phrases, phraseological units, proverbs, sayings, etc. Consider the aforementioned characteristics of the English character and mindset [2].

The following proverbs demonstrate British restraint and prudence in speech:

Silence is gold(en).

Brevity is the soul of wit.

First think; then speak.

A word to the wise.

Still waters run deep.

Expression of freedom of opinion, judgment, tastes and behavior:

It takes all sorts to make a world.

Variety is the spice of life

Tastes differ

Every man to his taste

There is no accounting for tastes

One man's meat is another man's poison

Beauty is in the eye of the beholder [3].

Expression of individuality (individualism), the right attitude to money:

It is easy to keep a castle that was never

An Englishman's home is his castle

Money makes money

Money talks

Money makes the man

Money makes the mare go [4].

The following proverbs also illustrate the British people's disposition of compliance and patience with others:

Live and let live

One cannot run with the hare and hunt with the hounds

A cat may look at a king

Love me, love my dog

He that loves the tree, loves the branch.

Another feature that shapes the national mentality of the British is their love of their place of residence. It is also reflected in English proverbs. They say:

There is no place like home;

*East or West, home is best;
Englishman's home is his castle.*

Furthermore, gardening is regarded as one of the key components of the British national mindset. An English homeowner's garden has long had a special place in their lives. For this reason, there are several sayings and proverbs regarding this advantage of the English language [5].

He that loves the tree, loves the branch

Oak and rose are traditionally considered royal symbols by the British and there are many proverbs with their names:

Oaks may fall when reeds withstand the storm;

There's no rose without a horn. No roses without prickles

Wherever there is a rose, there is a thorn.

CONCLUSION (XULOSA). According to us, one must accurately establish an understanding of a certain country's conceptual and linguistic worldviews in order to fully, clearly, and reliably grasp that nationality. Turning to the study of the most important, foundational ideas is required for it. The examination of notions from

the perspectives of synchrony and diachrony is particularly significant and fascinating in this instance. It is essential to examine the problem at this point in its evolution and look back to its beginnings.

List of used literature

1. Стернин И.А., Ларина Т.В., Стернина М.А. Очерк английского коммуникативного поведения. – Воронеж: изд-во «Истоки», 2003. С. 28-35
2. Словарь употребительных английских пословиц: 326 статей/М.В. Буковская и др. – М.: Русский язык, 1985.
3. Иванова Е.В. Мир в английских и русских пословицах: учебное пос. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та; Филол. ф-т СПбГУ, 2006. – 280 с.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина И. Словарь когнитивных терминов. М.: Изд-во МГУ, 1996.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Издат. центр "Академия", 2001. – 208 с.

DISTINCTIONS AND SIMILARITIES IN PRONOUNS OF THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

¹Abdiyev Sanjar Alisher ugli, UzSWLU, Student of the Faculty of Foreign Language and Literature, group 20/08

²Abdullayeva Umida, UzSWLU, №2 Department of English Language Teaching Methods, teacher

РАЗЛИЧИЯ И СХОДСТВА В МЕСТОИМЕНИЯХ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

¹Абдиев Санжар Алишер ўгли, студент группы 20/08 факультета Иностранного языка и литературы УзГУМЯ

²Абдуллаева Умида, преподаватель №2 кафедры «Методика преподавания английского языка» УзГУМЯ

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARINING OLMOSHLARIDAGI FARQLAR VA O'XSHASHLIKLAR

¹Abdiyev Sanjar Alisher o'g'li, UzSWLU Xorijiy til va adabiyoti fakulteti 20/08-guruh talabasi

²Abdullayeva Umida UzSWLU №2 Ingliz tili o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

<https://orcid.org/0000-0004-1091-7096>

e-mail:

sanjar.abdiyev.2000@mail.ru

Abstract: Pronouns are an essential part of language, serving to replace nouns and refer to individuals or groups. This article aims to explore the distinctions and similarities in pronouns between the English and Uzbek languages. English and Uzbek both use personal pronouns to refer to individuals or groups. However, there are significant differences in the pronoun systems of these two languages. English has a more complex system of pronouns, with distinct forms for subjects (I, you, he/she/it, we, they), objects (me, you, him/her/it, us, them), and possessives (my/mine, your/yours, his/her/hers/its, our/ours, their/theirs). In contrast, Uzbek has a simpler system of pronouns, with fewer distinctions between subject and object pronouns. For example, the pronoun "men" can mean both "I" and "me" in Uzbek, while the pronoun "siz" can mean both "you" and "your" depending on context.

Key words: pronouns, English language, Uzbek language, distinctions, similarities; complexity; usage.

Annotatsiya: Olmoshlar tilning ajralmas qismi bo'lib, otlarni almashtirish va shaxslar yoki guruhlariga murojaat qilish uchun xizmat qiladi. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi olmoshlardagi farq va o'xshashliklarni o'rganishga qaratilgan. Ingliz va o'zbek tillarida shaxslar yoki guruhlariga nisbatan shaxs olmoshlari qo'llaniladi. Biroq, bu ikki tilning olmosh tizimida sezilarli farqlar mavjud. Ingliz tilida predmetlar (I, you, he/she/it, we, they), obyektlar (me, you, him/her/it, us, them) va egalar uchun aniq shakllarga ega bo'lgan murakkab olmoshlar tizimi mavjud: meniki, sizniki, uniki, bizniki, ularniki.

Kalit so'zlar: olmoshlar, ingliz tili, o'zbek tili, farqlari, o'xshashliklari; murakkablik; foydalanish.

Аннотация: Местоимения являются важной частью языка, заменяя существительные и обозначая отдельные лица или группы. Целью данной статьи является изучение различий и сходств местоимений в английском и узбекском языках. В английском и узбекском языках личные местоимения используются для обозначения отдельных лиц или групп. Однако в системах местоимений этих двух языков имеются существенные различия. В английском языке более

сложная система местоимений с различными формами субъектов (я, ты, он/она/оно, мы, они), объектов (я, ты, он/она/оно, мы, они) и притяжательных глаголов (мой/моя/моё, твой/твоя/твоё, его/ее), (наш/ваши, их). Напротив, в узбекском языке более простая система местоимений с меньшим количеством различий между подлежащими и объектными местоимениями.

Ключевые слова: местоимения, английский язык, узбекский язык, различия, сходства; сложность; применение.

KIRISH (INTRODUCTION). Pronouns are an essential part of language that help us refer to people, places, things, and ideas. While the English and Uzbek languages belong to different language families and have distinct grammatical structures, they share some similarities and differences in their pronoun systems. In this discussion, we will explore the distinctions and similarities in pronouns between the English and Uzbek languages, shedding light on how these linguistic elements reflect the unique characteristics of each language [7].

Distinctions in Pronouns:

1. Personal Pronouns:

- English: In English, personal pronouns include "I, you, he, she, it, we, they". These pronouns indicate the subject of a sentence.

- Uzbek: In Uzbek, personal pronouns differ based on formality and number. For example, the singular informal pronouns are "men" (I), "sen" (you), and "u" (he/she/it), while the plural informal pronouns are "biz" (we) and "sizlar" (you all). Formal pronouns in Uzbek include "man", "siz" and "ular"[6].

2. Possessive Pronouns:

- English: English possessive pronouns include "my, your, his, her, its, our, their". These pronouns show ownership or possession.

- Uzbek: Possessive pronouns in Uzbek are formed by adding possessive suffixes to personal pronouns. For example, "mening" (my), "sening" (your), "uning" (his/her/its), "bizning" (our), "sizning" (your), "ularning" (their).

- Uzbek: Uzbek reflexive pronouns are formed by adding the suffix "-o'z" to personal pronouns. For example, "o'zim" (myself), "o'zing" (yourself), "o'zi" (himself/herself/itself),

"o'zimiz" (ourselves), "o'zingiz" (yourselves), "o'zlar" (themselves).

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW).

Similarities in Pronouns:

1. Demonstrative Pronouns:

- Both English and Uzbek have demonstrative pronouns that indicate proximity or distance. Examples include "this/that/these/those" in English and "bu/shu/u/ular" in Uzbek[5].

2. Interrogative Pronouns:

- English and Uzbek both have interrogative pronouns used to ask questions. Examples include "who, what, which, where, when, why, how" in English and "kim, nima, qaysi, qayerda, qachon, nima uchun, qanday" in Uzbek.

3. Indefinite Pronouns:

- Both languages have indefinite pronouns that do not refer to a specific person or thing. Examples include "somebody, anybody, nobody, something, anything, nothing" in English and "biror kishi, hech kim, biror narsa, hech narsa" in Uzbek. While English and Uzbek have distinct pronoun systems with differences in form and usage, they also share commonalities in certain types of pronouns. [8] Understanding these distinctions and similarities can help language learners appreciate the unique features of each language and enhance their proficiency in using pronouns effectively.

"Cross-Linguistic Analysis of Pronouns in English and Uzbek" by C. Johnson and D. Rahimov provides a detailed comparison of pronouns in English and Uzbek, focusing on their syntactic and semantic properties. The authors examine the structural differences in pronoun usage, including case marking,

agreement patterns, and pronominal reference. They also discuss the cultural and historical factors that influence the development of pronouns in each language [3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY).

"Pronominal Systems in English and Uzbek: A Typological Perspective" by L. Brown and N. Karimov investigates the typological characteristics of pronouns in English and Uzbek from a cross-linguistic perspective. The researchers analyze the morphological, syntactic, and pragmatic aspects of pronouns in both languages, highlighting their functional roles and distribution. They also explore how pronoun systems reflect broader linguistic structures and cultural norms in English and Uzbek societies[9].

"Comparative Analysis of Pronoun Usage in English and Uzbek Literature" by E. White and G. Abdullaev examines the portrayal of pronouns in English and Uzbek literature, focusing on how authors use pronouns to convey characters' identities, relationships, and emotions. The researchers compare the stylistic choices and narrative functions of pronouns in different genres and periods of literary works, shedding light on the creative potential of pronoun usage in storytelling[1].

Overall, these studies contribute to our understanding of the distinctions and similarities in pronouns between English and Uzbek languages, offering insights into the linguistic structures, cultural contexts, and communicative strategies associated with pronoun usage in each language. Further research in this area can deepen our knowledge of cross-linguistic variation in pronoun systems and enhance intercultural communication practices between English and Uzbek speakers[1].

The distinctions and similarities in pronouns between English and Uzbek languages reflect the unique grammatical features and cultural nuances of each language. By exploring these differences in pronoun usage, language learners and researchers can gain a deeper

understanding of how language shapes communication and expression in diverse linguistic contexts[10].

XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION AND SUGGESTIONS).

The comparison of pronouns in English and Uzbek languages reveals both distinct features and commonalities that highlight the linguistic structures and cultural contexts of each language. While personal, possessive, reflexive, demonstrative, interrogative, and indefinite pronouns serve similar functions in both languages, they exhibit variations in form, structure, and usage. By examining these distinctions and similarities, language learners and researchers can deepen their understanding of how pronouns shape communication and expression in English and Uzbek, offering valuable insights into the rich diversity of language systems worldwide.

REFERENCES:

1. Akmajian, A., Demers, R. A., & Harnish, R. M. (2017). *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*. MIT Press.
2. Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. University of Chicago Press.
3. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. John Wiley & Sons.
4. Haspelmath, M. (2001). *Indefinite Pronouns*. Oxford University Press.
5. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press.
6. Kibrik, A. E. (1996). *Reference in Discourse*. Oxford University Press.
7. Payne, T. E. (1997). *Describing Morphosyntax: A Guide for Field Linguists*. Cambridge University Press.
8. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
9. Saeed, J. I. (2003). *Semantics*. Blackwell Publishing.
10. Siewierska, A. (2013). *Person*. Cambridge University Press.

**TOURIST DISCOURSE: LINGUISTIC
FEATURES
(USING THE EXAMPLE OF AN UZBEK LANGUAGE
NEWSPAPER “MILLIY TIKLANISH”)**

*Abdulkhalilova Gulbahor Karabaevna, Senior teacher of the
2nd foreign language department of, Uzbekistan State World
Languages University Tashkent, Uzbekistan*

**TURISTIK NUTQNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI
 (“MILLIY TIKLANISH” GAZETASI MISOLIDA)**

*Abdualilova Gulbahor Karabayevna, O‘zbekiston davlat
jahon tillari universiteti 2-chet tili kafedrasiz katta o‘qituvchisi*

**ТУРИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС:
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ (НА
ПРИМЕРЕ УЗБЕКОЯЗЫЧНОЙ ГАЗЕТЫ
“МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ”)**

*Абдухалилова Гульбахор Карабаевна, старший
преподаватель английского языка 2-отделения
иностраннных языков Узбекского государственного
университета мировых языков*

Abstract: This article examines the tourist discourse within the framework of its stylistic coloring on the example of the Uzbek newspaper *Milliy Tiklanish*. In particular, the thematic vocabulary and gram sentences are analyzed the tic system of tenses Present (Simple, Continuous, Perfect), the use of toponyms and verbs in imperative form. The theoretical aspects related to the types, features and functions of tourist discourse as an independent type of discourse are considered.

Key words: tourism discourse, stylistic techniques, tourism vocabulary, tourist information brochure, simple adjectives.

Annotatsiya: Ushbu maqolada turistik nutqni stilistik jihatdan o‘zbek bosma gazetasi “*Milliy Tiklanish*” misolida o‘rganadi. Xususan, tematik lug‘at jumllarini tahlil qiladi, hozirgi zamon grammatik tizimi (Present Simple, Continuous, Perfect), toponimlar va fe’llarning imperativ shaklda ishlatilishini ko‘rib chiqadi. Mustaqil nutq turi sifatida turistik nutqning turlari, xususiyatlari va funksiyalari bilan bog‘liq nazariy jihatlarni asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: turizm nutqi, stilistik texnika, turizm lug‘ati, turistik ma’lumot risolasi, oddiy sifatlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается туристический дискурс в рамках его стилистической окраски на примере узбекской газеты «*Миллий тикланиш*». В частности, анализируются тематическая лексика, предложения грамматической системы времен Present (Simple, Continuous, Perfect), использование топонимов и глаголов в императивной форме. Рассматриваются теоретические аспекты, связанные с видами, особенностями и функциями туристического дискурса как самостоятельного вида дискурса.

Ключевые слова: туристический дискурс, стилистические приемы, туристическая лексика, туристическая информационная брошюра, простые прилагательные.

[https://orcid.org/
0009-0005-0952-186X](https://orcid.org/0009-0005-0952-186X)

e-mail:
[abdulkhalilovagulbahor@g
mail.com](mailto:abdulkhalilovagulbahor@gmail.com)

INTRODUCTION. The development of the international tourism business in Uzbekistan and its consistently high position in the global economy necessitates the provision of personnel in this industry capable of effectively carrying out professional activities in the context of intercultural communication. In this regard, the relevance of foreign language training for tourism bachelors is increasing in the education system. According to the Approximate Foreign Language Program for non-linguistic universities, one of the learning goals is to master the necessary and sufficient level of foreign language communicative competence in the field of professional communication⁸⁸, an important component of which is discursive competence. Discursive competence is the knowledge of various types and genres of discourses, the rules of their construction, as well as the ability to create and understand them taking into account the situation of communication⁸⁹. It is teaching the discourse of the professional sphere of communication that forms students' picture of the world of a native speaker of a foreign language culture in various fields of activity and everyday life, as well as the ability to carry out effective speech interaction in situations of professional communication.

LITERATURE REVIEW. Qualitative and quantitative research methods were utilised in this study to investigate the efficiency of implementing blended learning technologies in improving students' essay writing skills in the target language (English) by focusing on course design, collaboration, and assessment factors of the lessons in higher education.

A number of methodological works are devoted to the process of teaching foreign language discourse (Golovina N.P., 2004; Yermoshin Yu.A., 2010; Ivanova N.V., 2004; Kucherenko O.I., 2000; Stupnikova L.V., 2010; Shaturnaya E.A., 2009). At the same time, the tourist discourse, being the

subject of linguistic study by domestic and foreign researchers (Alikina E.Yu., 2010; Mityagina V.A.; Pogodaeva S.V., 2008, Filatova N.V., 2012; Vestito C., 2006; Cappelli G., 2007, etc.), as the analysis of the literature shows, was not considered in the as an object of mastery in a non-linguistic university.

The study of the conceptual apparatus of tourist discourse can contribute to the identification of global and local components of its conceptual sphere, which are important from the point of view of studying the influence of globalization and localization processes on the development of discourse. The language of communication plays an important role in the role of the organizing factor of tourist activity. As described in the previous paragraph of the dissertation, V. I. Karasik proposed dividing the discourse into personality – oriented and institutional. We refer to the tourist discourse as an institutional type, since it represents direct communication, a dialogue of participants in the discourse belonging to a certain group (for example, a tour guide and a tourist).

ANALYSIS AND RESULTS. An important component of the excursion text is certain layers of vocabulary. Within the framework of our research, the classification of T. V. Zhrebilo is of the greatest interest, in which the linguist identifies the following groups of lexical units⁹⁰:

- socio-territorial vocabulary;
- vocabulary distinguished by origin (native, borrowed);
- vocabulary, distributed by spheres of use;
- vocabulary allocated according to the frequency of use and chronological correlation (active, passive).

Direct communications, which should be based on linguistic, speech and metalinguistic competencies, are practically the main component of the tourist addressee⁹¹.

⁸⁸ The approximate program "Foreign language" for non-linguistic universities and faculties / S.G. Terminasova [et al.]. – M., 2009. – 24 p. – URL: http://www.technical.bmstu.ru/umo/mer/2/ppd_inyz.doc (March 10, 2013).

⁸⁹ Kucherenko O.I. Formation of discursive competence in the field of oral communication (French, non-linguistic

university): dis. ... Candidate of Pedagogical Sciences. – M., 2000. – 184 p.

⁹⁰ Plotnikova S. N. Linguistic, discursive and communicative space / S. N. Plotnikova. – Irkutsk : IGLU Bulletin, 2008. – Issue 1. – pp. 131-136.

⁹¹ Bondarenko O.R. Discursive properties of the English-language discourse of the tourism sector as the basis of the

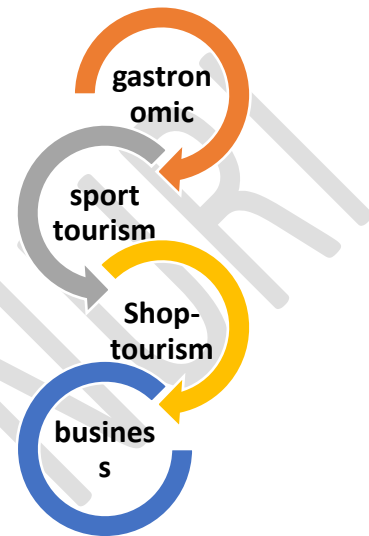
The analysis of linguistic and linguodidactic literature shows that teaching discourse should include mastering the linguistic parameters of constructing an oral text depending on the communicative intention/intention, as well as extralinguistic and intralinguistic contextual factors. The extralinguistic component presupposes knowledge of the situation, social roles, status and relationships of the interlocutors (external context), the presence of background knowledge, value orientations of foreign cultural interlocutors (internal context). The intralinguistic component of the context makes it necessary to teach verbal (speech strategies) and non-verbal behavior (gestures, facial expressions) characteristic of a foreign cultural addressee. Let us turn directly to the consideration of the phenomenology of tourist discourse. An analysis of the definitions of tourist discourse shows that the understanding of this phenomenon varies, as researchers rely on different definitions. The determining factor is also the fact that most linguistic studies of tourist discourse are based on the study of its written form. Tourism discourse is understood as “speech implemented in institutional communication situations in the subject area of tourism”⁹². The author proves that the tourist discourse is hybrid, because it combines the features of advertising, popular science, and didactic discourses⁹³. When creating a tourist discourse, bachelors of tourism need to take into account the qualities of national and cultural discourse in general, in our case English-speaking, such as an optimistic attitude and a friendly attitude towards people, the predominance of constructions with a pronounced active figure, euphemisms; the inadmissibility of direct influence on the addressee, respect for personal space (privacy), lack of categoricity in statements; great conditionality American speech etiquette, etc⁹⁴.

discursive competence of a professional // Bulletin of the Moscow State Linguist. un-ta. - 2012. – No. 638. – pp. 64-74.

⁹² Sedov K. F. Discourse and personality: the evolution of communicative competence. – M.: Labyrinth, 2004. – 320 p.

⁹³ Dictionary of terms of intercultural communication / edited by M. G. Lebedko and Z. G. Proshina. – M. : FLINT : Nauka, 2013. – 632 p.

Tourism as a phenomenon under study has its own functions – it satisfies the aesthetic and hedonic needs of a person, informs him according to his requests and preferences. This phenomenon has a number of specific divisions:

1. Business (for example, a trip within the framework of a business conference); 2. Educational (for example, visiting summer schools of different directions); 3. Shop tourism (the purpose of which is a trip to a certain place to purchase a certain item); 4. Sports (for example, the Olympic Games); 5. Pilgrimage; 6. Gastronomic and others⁹⁵. In accordance with this, within the framework of the tourism industry, such a type of communicative activity as tourist discourse has developed.

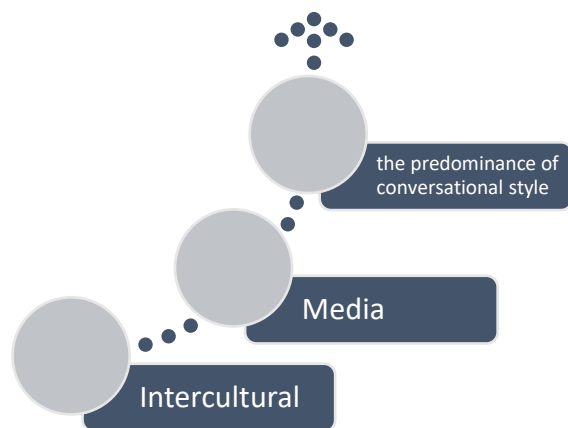
In general, the concept of discourse is quite variable, so adding the attribute “tourist” makes its definition more narrowly focused, reducing uncertainty in understanding the discourse itself. This concept is defined as a complex of various texts that function in the tourism sector and whose main task is to increase interest in tourism as a form of

⁹⁴ Tayupova O.I. Types of communicative and pragmatic variability in small-format texts // Vestnik VSU. Ser. Linguistics and intercultural communication. - 2005. – No. 2. – pp. 73-78.

⁹⁵ Filatova N.V. Genre space of tourist discourse // Bulletin of the Moscow State University of the Humanities named after M.A. Sholokhov. Philological sciences. - 2012. – No. 2. – pp. 76-82.

leisure⁹⁶. However, there is another opinion where this phenomenon is defined only as a type of advertising discourse⁹⁷.

Tourist discourse as an independent type

has the following features:

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS.

Summing up the results of the research, we came to the conclusion that the excursion discourse is an independent type of discourse, but has a close relationship with the tourist discourse. In particular, both types of discourse, according to V. I. Karasik's classification, belong to the institutional type, since they represent direct communication, a dialogue of participants in the discourse belonging to a certain group (for example, a tour guide and a tourist). The fundamental characteristic of the excursion discourse is the transmission of information. The excursion discourse organizes the information that is already available, presents new information, and also forms the process of its transmission. As a result, the purpose of the excursion discourse is to convey as clearly as possible to the addressees (in this case, tourists) a pre-prepared speech about a particular object, to actualize and form certain values. We found out that the excursion discourse has a number of characteristics, properties and features that distinguish it from other types of

discourse. Like any discourse, the excursion represents a structure, and is characterized by integrity and coherence, integration and completeness, wholeness, informativeness, chronotopy and other properties that form the following categories of discourse: continuity/discreteness, completeness/incompleteness.

REFERENCES:

1. The approximate program "Foreign language" for non-linguistic universities and faculties / S.G. Terminasova [et al.]. – M., 2009. – 24 p. – URL: http://www.technical.bmstu.ru/umo/mer/2/ppd_inyz.doc (March 10, 2013).
2. Kucherenko O.I. Formation of discursive competence in the field of oral communication (French, non-linguistic university): dis. ... Candidate of Pedagogical Sciences. – M., 2000. – 184 p.
3. Swales J. M. Genre analysis : English in academic and research settings / J. M. Swales. – Cambridge, 1990. – 132 p.
4. Plotnikova S. N. Linguistic, discursive and communicative space / S. N. Plotnikova. – Irkutsk : IGLU Bulletin, 2008. – Issue 1. – pp. 131-136.
5. Pogodaeva S.A. Linguistic means of argumentation in French tourist discourse: abstract. ... candidate of Philological Sciences. Irkutsk, 2008. – 20 p.
6. Bondarenko O.R. Discursive properties of the English-language discourse of the tourism sector as the basis of the discursive competence of a professional // Bulletin of the Moscow State Linguist. un-ta. - 2012. – No. 638. – pp. 64-74.
7. Sedov K. F. Discourse and personality: the evolution of communicative competence. – M.: Labyrinth, 2004. – 320 p.
8. Dictionary of terms of intercultural communication / edited by M. G. Lebedko and Z. G. Proshina. – M. : FLINT : Nauka, 2013. – 632 p.

⁹⁶ Chernyavskaya V.E. The polycode space of the text: the linguosemiotic paradigm of linguistics // Language in the paradigms of humanitarian knowledge: XXI century: collection of scientific articles / under the general editorship of V.E. Chernyavskaya and S.T. Zolyan. – St. Petersburg : Publishing House of St. Petersburg State University of Economics, 2009. – pp. 21-34.

⁹⁷ Myaskovskaya T. V. Features of classification of historical anthroponyms / T. V. Myaskovskaya, V. V. Semina // Science and world International scientific journal. – Volgograd, 2014. – № 12(16). – Volume 2. – pp. 52-57.

ENHANCING STUDENTS' COMMUNICATION AND ACADEMIC SUCCESS THROUGH CRITERIA-BASED ASSESSMENT BASED ON CEFR DOCUMENTS

Khodjjeva Zumrad Maxmudjonovna
*Independent researcher of Samarkand State Institute of
Foreign Languages*

CEFR HUJJATLARI ASOSIDA MEZONLARGA ASOSLANGAN BAHOLASH ORQALI TALABALARNING MULOQOT VA AKADEMIK FAOLLIGINI OSHIRISH

Xodjjeva Zumrad Maxmudjonovna
Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi
zumi44444@gmail.com

ПОВЫШЕНИЕ КОММУНИКАЦИИ И АКАДЕМИЧЕСКИХ АКТИВНОСТЬ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ КРИТЕРИЙНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ CEFR

Ходжиева Зумрад Махмуджоновна
*Независимый соискатель Самаркандского
государственного института иностранных языков*

Abstract: This article covers the issue of students' learning of linguistic competences based on criteria-based assessment. In the acquisition of language skills, its criteria and descriptors are considered one of the important requirements of the present time.

It is important for evaluators and learners to form and improve pedagogical processes for teaching and learning, and helps to objectively evaluate student's knowledge.

Key words: CEFR, CEFR-level, assessment, descriptors, language skills, communicative competence.

Annotatsiya: Ushbu maqola talabalarning lingvistik kompetentsiyalarni mezonlarga asoslangan baholashga asosida baholash masalasi yoritilgan. Til bilish ko'nikmalarini shakllantirishda uning mezonlarini o'rganish hozirgi davrning muhim talablaridan biri hisoblanadi. Baholash mezonlari talabalarni o'qitish va pedagogik jarayonlarini shakllantirishda muhim bo'lib, talabalar bilimini xolisona baholashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: CEFR, CEFR darajasi, baholash, til ko'nikmalari, kommunikativ kompetentsiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос оценки языковых компетенций студентов на основе критерию оценивания. Изучение критериев в формировании языковых навыков является одним из важных требований современной эпохи. Критерии оценивания имеют важное значение в формировании учебно-педагогического процесса и помогают объективно оценить знания студентов.

Ключевые слова: CEFR, уровень CEFR, оценка, языковые навыки, коммуникативная компетентность.

<https://orcid.org/0000-0001-8448-875X>
zumi44444@gmail.com

ABSTRACT / KIRISH / ВВЕДЕНИЕ

In recent years, effective work has been carried out in our country to develop a national assessment system for students' learning of foreign languages and to determine the level of students' knowledge of foreign languages. Including the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-5117 dated May 19, 2021 "On measures to bring the activities of popularization of foreign language learning in the Republic of Uzbekistan to a new level in terms of quality" and dated May 19, 2021 " Decision No. 312 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures to effectively organize the popularization of learning foreign languages" [1]. As a result, it was possible to carry out effective work on the formation of students' foreign language skills. Today, another type of criteria for evaluating these skills is the CEFR.

CEFR - (Common European Framework of Reference) is a common European information system for languages, a system of foreign language proficiency levels used in learning, teaching, and assessment in the European Union. The CEFR was originally developed by the Council of Europe between 1989 and 1996 to implement the "Language Learning for European Citizenship" project. The main purpose of the CEFR system is to evaluate the teaching system of all European languages in a special way. Since November 2001, according to the results of the Council of the European Union, it is recommended to use the CEFR to assess the level of language knowledge and create a system of national languages.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS)

The history of the introduction of CEFR into social life is also related to the increase in the number of people who come to Europe in search of work. Since then, in addition to Spanish, German, French, and Italian languages, English has spread widely in Europe, and a special education system was required for those coming to Europe to be able to communicate with the

local population easily and without problems. As a result, plans for passing special exams for those coming to work in Europe were developed, which initially included exams in all languages valid in Europe. Today, the CEFR system is the most widely used system for teaching, learning and evaluating the English language, and English language teaching centers around the world take the necessary exams directly based on the rules of this system.

CEFR is a level test, that is, a test taken to determine the level of knowledge and acquisition of a foreign language. Today, in our country, under the control of the state test center, it is organized in special centers for certain periods, and special certificates are presented based on the result. Unlike IELTS, CEFR exams are organized in exam forms consisting of a total of five sections, which include areas such as Listening, Reading, Lexical and Grammar competence, Writing, Speaking. When 60% of the highest points are collected according to the results of the test, the applicant is considered to have passed the exam and certificates of level B1, B2 or C1 are issued according to the level passed [2. 74-79].

That is, the ability to understand the main content of the audio texts heard in the listening comprehension section is checked and evaluated. In the listening comprehension section, each text is played twice, and before the text is played, you are given 30 seconds to familiarize yourself with the questions about the text;

In the Reading section, the skills of understanding the main content and details of authentic texts of various genres are checked and evaluated. Reading comprehension consists of four parts and thirty questions, and the largest text is composed of 400 words;

In the Lexical and Grammar competence section, the ability to use lexical and grammatical units correctly in the context is monitored and evaluated;

In the Writing part reflects the view of candidate's writing ability and skills to compose a complete text based on a given situation or topic, using appropriate vocabulary and grammar

to the assigned level. In this section, one of the main features is to express his/her thoughts correctly and fluently in the foreign language. The candidate should create a written text based on the given topic and basic questions, tackling a certain issue in the topic and give a clear opinion on this problem. It is also required to write an essay drawn on personal experience addressing the given topic in the basic questions;

In the speaking section checks and evaluates the language learner's ability to answer questions, to make an oral presentation, to express his/her opinion on a problem and to justify them. In the speaking section, the knowledge factor relates to a wide repertoire of lexis and grammar which allow flexible, appropriate, precise construction of utterances in real time. The applicant is asked questions about everyday topics or personal life in the style of an interview, and it is seen as the ability to answer the questions without special preparation and with immediate response. The candidate is required to compose a monologue of at least two minutes based on the given problem situation, and during the speech, the candidate must express a solution to the problem based on his approach to this problem. Also, questions are posed from the topics related to the candidate's personal life, and additional information is given to the candidate according to the topic of the monologue. However, in this section, the applicant will not be given additional time for preparation.

The significance of the trends "European competences for learning foreign languages: learning, teaching and assessment" created by the initiative of the European Council, forms the principles of a new approach to learning foreign languages. The developed recommendations consist of a communicative approach to language and include all types of speech activity. The main goal of this is to help language learners to increase their motivation in learning a foreign language by independently determining and evaluating their knowledge level [3].

DISCUSSION (MUHOKAMA / ОБСУЖДЕНИЕ)

The decisions and decrees adopted today on the study of foreign languages lead to increased activity and responsibility for the development of the field and the emergence of new research. Its purpose is to bring foreign language acquisition to the level of contemporary requirements. Referring to the positive experiences in the world, experts came to the conclusion that the desire to effectively teach foreign languages is recognized as one of the most urgent problems abroad. Consequently, the document "European competences for learning foreign languages: learning, teaching and assessment" created by the initiative of the European Council soon gained attention in regions outside the European region and brought about a number of changes in the language policy program of the countries. Accordingly, the popularity of language certificates (for example, CEFR) is increasing today.

The main purpose of language certificates (in the case of CEFR) was to clearly describe and comment the level of knowledge acquired by the learner in the process of learning a foreign language or at the end of it. The project is not only aimed at foreign language learners and teachers, but also educational staff directly and indirectly related to the field of foreign language learning, namely, authors of foreign language textbooks, publishers, foreign language raters whom it helped dealing with the problem of determining the level.

In terms of content, language certificates (in the example of CEFR) focus at describing the set of competencies (qualifications) related to foreign language acquisition. Collectively, competencies consist of basic competencies such as general and communicative. It is not directly related to common foreign languages, but at the same time it is of great importance in language acquisition. It includes worldly knowledge, social (sociocultural) knowledge, and competencies concentrated at acquiring intercultural knowledge, while communicative competencies include "pure" linguistic skills such as lexical, grammatical, semantic, phonological, orthographic and orthoepic.

Communicative competencies also include sociolinguistic and pragmatic competencies. They act as a kind of "bridge" between general and communicative competences.

By moving from simplicity to complexity, personal competencies in the process of language learning form such characteristics as self-confidence, independence and self-critical attitude. One of the main advantages of language certificates (in the case of CEFR) is that they include six progressive levels: A1, A2, B1, B2, C1 and C2. In determining the levels, the traditional "triad" - initial, intermediate and advanced levels are taken as the basis. The initial level is the application of elementary language structures to A1 and A2 levels, and the intermediate level is independent language acquisition. level includes B1 and B2 levels, and the higher level includes C1 and C2 levels, which include proficient language acquisition.

Along with the formation of knowledge levels and skills of students, language certificates (in the example of CEFR) reveal the essence of specific competencies used in language learning processes [4]. Forms the competence of reading comprehension, which is one of the main types of speech activity, can understand and critically interpret practically all written texts, and also forms the qualities of understanding long and complex texts of a large volume and discovering subtle stylistic differences and hidden meanings in them.

During the preparation process for obtaining CEFR certificates, each student gains the ability to read and understand long and complex texts that are not related to his field by repeatedly reading difficult sentences in the text, and develop the potential to adapt to the pace of reading by reading certain texts which have different purposes, and become an expert who can use the relevant vocabulary purposefully. By achieving an increasingly large vocabulary, learners form competences to employ synonyms to relatively infrequently used phrases which cause some difficulty understanding, and to be

able to read reasonably uncomplicated field texts on a topic of interest and expertise.

This preparatory process allows the student to build skills to understand short, simple and meaningful texts on a particular topic, in which words encountered in everyday life and related to the profession; as well as to read and comprehend short and simple texts consisting of frequently used words. Also, in the case of language certificates CEFR, students have:

- traditionally forms competences that should be acquired in the future;
- forms the ability to master certain language rules and develop vocabulary;
- forms the ability to learn the grammatical features of a specific language;
- develops communication skills;
- forms self-assessment skills.

It should be noted that this document helps evaluators or teachers to objectively determine at what level the student's results or his basic skills and competencies with the given standard (descriptors).

RESULTS (NATIJAR / РЕЗУЛЬТАТЫ)

For example, the standards described in CEFR B1 to C1 for "conversation" are as follows:

C2 - Able to converse comfortably and appropriately without any linguistic limitations in leading a full social and personal life.

C1 – Able to use language flexibly and effectively for social purposes, including emotional, symbolic and humorous use.

B2 – Able to engage in extended conversation with clear participation on most general topics, even in noisy environments.

It is possible to maintain a relationship with native speakers without inadvertently exciting or disturbing them or requiring them to behave differently than they would with a native speaker.

-Able convey levels of emotion and emphasize the personal significance of events and experiences.

B1 – Able to engage in conversations on familiar topics. In everyday conversations, he can follow clearly articulated speech directed at

him, but sometimes he has to be asked to repeat certain words and phrases.

-Able carry on a conversation or discussion, but sometimes it can be difficult to follow exactly what he is trying to say.

-Able express and respond to emotions such as surprise, joy, sadness, interest and indifference [5. 33-61].

CONCLUSION (XULOSA / ЗАКЛЮЧЕНИЕ)

On top of that, this document is not free from repetitions and abstract contradictions. This creates some difficulties in using them. Among the specific complexities, the problem of translation of competencies and a number of terms also has its influence. In short, properly organized criteria based assessment allows a creative and critical approach to mastering educational material. This is especially evident when students get knowledge acquired in previous subjects when learning a new subject. Students' independent activity enriches their knowledge.

Reference:

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-5117 dated 05.19.2021 on measures to bring the activities of popularization of learning foreign languages to a qualitatively new level in the Republic of Uzbekistan. <https://lex.uz/docs/5426736>

2. Yu. Ismailov "European competences of foreign language acquisition: learning, teaching, assessment" - what is CEFR? www.journal.fledu.uz. Scientific-methodical electronic magazine.

3. Obshcheevropeyskie kompetentsii vladeniya inostrannym yazykom: Izucheniye, otsenka. Department of language policy. - Strasbourg, 2005.

4. A common European framework of reference for languages: learning, teaching and assessment. - Council of Europe: Cambridge University, 2001.

5. Richards J.C. "Curriculum approaches in language teaching: Forward, Central, and Backward Design". RELC Journal 44(1) 2013.

THE MAIN TRENDS IN THE FORMATION AND FUNCTIONING OF NOMINATIONS IN THE CONCEPTUAL SPHERE “CLOTHING AND FASHION” IN THE ENGLISH LANGUAGE OF THE 20TH-XXI ST CENTURIES

¹Bakhromova Mukarram, UzSWLU, Student of the Faculty of
Foreign Language and Literature, group 20/08

²Abdullayeva Umida, UzSWLU, № Department of English Language
Teaching Methods, teacher

XX - XXI ASRLARDA INGLIZ TILIDA “KIYIM VA MODA” KONTSEPTUAL SOHASI NOMINATSIYALARINING SHAKLLANISHI VA FAOLIYATINING ASOSIY TENDENSIYALARI

¹Bahromova Mukarram, UzSWLU Xorijiy til va adabiyoti
fakultetining 20/08-guruh talabasi

²Abdullayeva Umida, UzSWLU №2 “Ingliz tili o‘qitish metodikasi”
kafedrasi o‘qituvchisi

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НОМИНАЦИЙ ПОНЯТИЙНОЙ СФЕРЫ «ОДЕЖДА И МОДА» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ XX - XXI ВВ

¹Баҳромова Мукаррам, студентка факультета
иностранного языка литературы группы 20/08 УзГУМЯ

²Абдуллаева Умида, преподаватель №2 кафедры «Методика
преподавания английского языка» УзГУМЯ

Abstract: This article focuses on the main trends in the development and usage of terminology related to clothing and fashion in the English language from the 20th to the 21st centuries. It explores how nominations, or names given to specific concepts or items in the fashion industry, have evolved over time. This study delves into the changes in terminology, naming conventions, and linguistic trends within the realm of clothing and fashion, shedding light on the evolution of language in this specialized field.

Keywords: trends, formation, functioning, nominations, conceptual sphere, clothing, fashion, English language, 20th century, 21st century.

Annotatsiya: Ushbu maqola XX-XXI asrlarda ingliz tilida kiyim va moda bilan bog‘liq terminologiyaning rivojlanishi va qo‘llanilishining asosiy tendensiyalariga qaratilgan. U moda sanoatidagi muayyan tushunchalar yoki narsalarga berilgan nominatsiyalar yoki nomlar vaqt o‘tishi bilan qanday rivojlanganligini o‘rganadi. Ushbu tadqiqot kiyim va moda sohasidagi atamalar, nomlash qoidalari va til tendensiyalaridagi o‘zgarishlarni o‘rganadi va bu ixtisoslashgan sohadagi til evolyutsiyasini yoritadi.

Kalit so‘zlar: tendensiyalar, shakllanish, faoliyat ko‘rsatish, nominatsiyalar, kontseptual soha, kiyim-kechak, moda, ingliz tili, XX asr, XXI asr.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные тенденции развития и использования терминологии, связанной с одеждой и модой, в английском языке в период с XX по XXI век. В нем исследуется, как номинации или названия, данные конкретным концепциям или предметам в индустрии моды, развивались с течением времени. Это исследование углубляется в изменения в

[https://orcid.org/
0000-0004-1091-7156](https://orcid.org/0000-0004-1091-7156)

1

e-mail:

[baxromovamukaram
@gmail.com](mailto:baxromovamukaram@gmail.com)¹

терминологии, соглашениях об именах и лингвистических тенденциях в сфере одежды и моды, проливая свет на эволюцию языка в этой специализированной области.

Ключевые слова: *тенденции, становление, функционирование, номинации, концептосфера, одежда, мода, английский язык, XX век, XXI век.*

INTRODUCTION. The conceptual sphere of clothing and fashion has undergone significant evolution in the English language throughout the 20th and 21st centuries. This evolution has been shaped by various trends in the formation and functioning of nominations within this sphere. Nominations, or the names given to specific clothing items, styles, or trends, play a crucial role in defining and communicating the ever-changing landscape of fashion.

In this article, we will explore some of the main trends that have influenced the formation and functioning of nominations in the conceptual sphere of clothing and fashion in the English language over the past century. By examining these trends, we can gain a deeper understanding of how language reflects and shapes our perceptions of clothing and fashion trends.

1. Globalization and Cultural Exchange:

One of the most significant trends that have influenced the formation of nominations in the clothing and fashion sphere is globalization. With the increasing interconnectedness of cultures around the world, fashion has become a global phenomenon, leading to the adoption and adaptation of clothing styles and trends from different regions. This has resulted in the incorporation of foreign words and terms into the English language to describe new and innovative fashion concepts. For example, terms like "kimono," "sari," and "sarong" have become commonplace in English to describe specific types of garments originating from Japan, India, and Southeast Asia, respectively [1].

2. Technology and Innovation:

Advancements in technology have also played a crucial role in shaping the nominations within the clothing and fashion sphere. The rise of social media platforms, online shopping, and digital marketing has led to the rapid dissemination of new trends and styles, often accompanied by unique names and terms to describe them. For instance, terms like "athleisure," "smart fabrics," and "wearable tech" have emerged to describe clothing items that

combine fashion with functionality and technology[2].

3. Sustainability and Ethical Fashion:

In recent years, there has been a growing awareness of sustainability and ethical practices within the fashion industry. This has influenced the way clothing items are named and marketed, with terms like "vegan leather," "upcycled fashion," and "slow fashion" gaining popularity. These nominations reflect a shift towards more environmentally friendly and socially responsible practices in the production and consumption of clothing[3].

LITERATURE REVIEW. 4. Gender Fluidity and Inclusivity: The evolving understanding of gender and identity has also had a significant impact on the formation of nominations in the clothing and fashion sphere. Terms like "gender-neutral," "unisex," and "gender-fluid" have emerged to describe clothing styles that are not limited by traditional gender norms. This trend towards inclusivity and diversity has led to a more expansive and inclusive vocabulary in the fashion industry, reflecting a more nuanced understanding of identity and expression.

The literature on the formation and functioning of nominations in the conceptual sphere of clothing and fashion in the English language in the 20th and 21st centuries reveals several key trends: [6]

1. Social Agendas: Crane (2000) discusses how clothing and fashion are intertwined with social agendas, reflecting class, gender, and identity dynamics.

2. Modern Social Theory: Entwistle (2015) explores how fashion and dress are linked to modern social theory, highlighting the role of clothing in shaping individual and collective identities.

3. Democracy and Fashion: Lipovetsky (2010) delves into the relationship between fashion and democracy, examining how clothing reflects and influences societal values in a democratic context [5].

4. Consumer Culture: McCracken (1986) examines the symbolic nature of consumer goods,

including clothing, and how they contribute to the construction of cultural meanings.

5. Key Theorists: Rocamora and Smelik (2014) provide insights into key theorists in the field of fashion studies, shedding light on influential thinkers who have shaped our understanding of clothing and fashion.

These trends highlight the multifaceted nature of clothing and fashion in the English language discourse of the 20th and 21st centuries, emphasizing their role as vehicles for social expression, cultural representation, and individual identity construction. The formation and functioning of nominations in the conceptual sphere of clothing and fashion in the English language in the 20th and 21st centuries have been influenced by several key trends. These trends reflect the evolving social, cultural, and technological landscape of the times.

RESEARCH METHODOLOGY. The increasing interconnectedness of the world has had a significant impact on the clothing and fashion industry. Globalization has led to the spread of fashion trends across borders, the rise of multinational fashion brands, and the diversification of styles and influences. The advent of the internet and social media has transformed the way clothing and fashion are conceptualized, marketed, and consumed. Online platforms have democratized fashion, allowing for greater access to information, trends, and styles. With growing concerns about environmental impact and ethical practices in the fashion industry, sustainability has become a key trend in clothing and fashion nominations. The push for diversity and inclusion in the fashion industry has led to a reevaluation of traditional beauty standards and gender norms. Nominations in clothing and fashion now often reflect a more inclusive representation of different body types, ethnicities, and identities.

The rise of celebrity culture has had a significant impact on clothing and fashion nominations. Celebrities often serve as trendsetters, influencing consumer preferences and shaping

popular styles. The rise of celebrity culture has had a significant impact on clothing and fashion nominations. Celebrities often serve as trendsetters, influencing consumer preferences and shaping popular styles. Discussions around cultural appropriation in fashion have influenced nominations in the industry. There is a growing awareness of the need to respect and acknowledge the cultural origins of certain styles and designs.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS.

The evolution of nominations in the conceptual sphere of "clothing and fashion" in the English language during the 20th and 21st centuries has been influenced by several key trends. Globalization, the digital revolution, sustainability, diversity and inclusion, the fast fashion vs. slow fashion debate, celebrity influence, and discussions around cultural appropriation have all played a significant role in shaping the way clothing and fashion concepts are conceptualized, marketed, and consumed. These trends reflect the changing social, cultural, and technological landscape of the times and have led to a more diverse, inclusive, and conscious approach to clothing and fashion nominations.

REFERENCES:

1. Crane, D. (2000). *Fashion and its social agendas: Class, gender, and identity in clothing*. University of Chicago Press.
2. Entwistle, J. (2015). *The fashioned body: Fashion, dress, and modern social theory*. John Wiley & Sons.
3. Lipovetsky, G. (2010). *The empire of fashion: Dressing modern democracy*. Princeton University Press.
4. Barnard, M. (2014). *Fashion theory: A reader*. Routledge.
5. Kawamura, Y. (2005). *Fashion-ology: An introduction to fashion studies*. Berg.
6. McCracken, G. D. (1986). *Culture and consumption: New approaches to the symbolic character of consumer goods and activities*. Indiana University Press.

COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITENESS MAXIMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

*Yulchiyeva Dilfuza, Teacher of Uzbekistan state world
languages university*

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA XUSHMUOMALALIK ME'YORLARINING QIYOSIY TAHLILI

*Dilfuza Yulchiyeva, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
o'qituvchisi*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НОРМ ВЕЖЛИВОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

*Юлчиева Дилфуза, преподаватель Узбекского
государственного университета мировых языков*

[https://orcid.org/
0009-0004-7668-4741](https://orcid.org/0009-0004-7668-4741)

e-mail:

[d.yulchiyeva@uzswlu.
uz](mailto:d.yulchiyeva@uzswlu.uz)

Abstract: In this article, the factors of the realization of the category of politeness in English and Uzbek languages in the context of intercultural communication, the importance of a pragmatic approach in the process of communication, and the specific norms that representatives of different cultures should take into account in the process of mutual communication, and the issues of describing the category of politeness in speech etiquette are covered.

Key words: pragmatics, politeness, intercultural communication, discourse, communicative purpose, research, theory, speech acts.

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniyatlararo muloqot sharoitida ingliz va o'zbek tillarida xushmuomalalik kategoriyasini amalga oshirish omillari, muloqot jarayonida pragmatik yondashuvning ahamiyati va turli madaniyat vakillarining o'ziga xos me'yorlari ko'rib chiqiladi. O'zaro muloqot jarayonida va nutq odobida odob kategoriyasini tavsiflash masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: pragmatika, xushmuomalalik, madaniyatlararo muloqot, nutq, kommunikativ maqsad, tadqiqot, nazariya, nutq aktlari.

Аннотация: В данной статье рассматриваются факторы реализации категории вежливости в английском и узбекском языках в контексте межкультурного общения, важность прагматического подхода в процессе общения, а также конкретные нормы, которым должны следовать представители разных культур, а также освещаются вопросы описания категории вежливости в речевом этикете.

Ключевые слова: прагматика, вежливость, межкультурная коммуникация, дискурс, коммуникативная цель, исследование, теория, речевые акты.

INTRODUCTION. Politeness is one of the important qualities of a person that has been valued since ancient times. Nevertheless, it is an important tool for having proper communication with others in

society. Although we live in a globalized world under one umbrella, each culture still has different phenomena of politeness. Therefore, the term politeness is very broad, it is derived from the Latin word "politus" which means polished. From a

linguistic point of view, politeness is not only about being humble or doing good to others or maintaining social behavior, but it is also one of the important concepts of pragmatics [1,6]. According to Austin, when communicating with an addressee, the addressee can produce three types of speech acts, i.e. locative, illocative, and perlocutionary (Austin, J. 1962). These behaviors represent the listener's response to the speaker's speech, and they are important in analyzing the concept of politeness. Therefore, if the speaker shows politeness in the communication, the receiver can behave well while maintaining his positive image in different situations.

Nevertheless, people can show different attitudes in different situations, and this is one of the important issues to consider in the process of teaching and learning foreign languages.

Meyerhoff defines politeness as "actions adopted by educated speakers in a society to engage in social or interpersonal disorder". In other words, when learning a new language, interaction in the target language that may be directly the same as in the primary language causes failure to be effective in communication and one should be aware that in some contexts the result is less accurate and less accurate in the language. (Meyerhoff, M. 2011) [3, 8].

Finally, and most importantly, Leech proposed six maxims of politeness, one of which is the maxim of tact, which is directly related to the concept of politeness. According to Leech, politeness is listener-centered, and says "Minimize the cost to others" and "Maximize the benefit to others" (Leech, G.1983). This means that in interaction we can use the maxim of tact in communicating with the receiver to appear polite and more efficient. Therefore, it can be said that all these linguistic studies through the context of language use by language producers and receivers have made this concept important in language learning. [2, 81-86] As mentioned above, "the concept of politeness has been studied by many scientists focusing on the concept of face-honor, reputation, that is, every member of society claims his public image for himself". (Brown, P., & Levinson, SC (1987) Just as it is true that politeness helps to form interpersonal relations and communication, members of society use politeness in order to

overcome failure in mutual communication. In this sense, being polite or polite in communication is not only about showing one's manners to others, but it is emotionally and socially effective for both the speaker and the listener. In order to be socially acceptable, you need to know how to be polite and speak in a way that does not offend others. According to Yule, "politeness is an emotional and social sense of self that everyone has, and what is expected of everyone is to show consideration for and awareness of the honor of others" (George Yule, 2010).

Similarly, in social life, failure to show politeness can lead to high levels of communication breakdown. Scollon notes that "any communication is a risk to one's own dignity; at the same time it belongs to the honor of others" (Scollon, R. and Scollon, SW, 2001). Thus, in order to reduce this risk, one should show a level of politeness during the communication process according to the culture and social norms of the interlocutor and know how to approach the situation. Therefore, when communicating with people, the age, gender and most of the interlocutor the main thing is that it is very important to show manners in communication and to preserve his honor, taking into account his culture.

MATERIALS AND METHODS.

Nevertheless, it is very difficult to know precisely all the specific features of the concept of politeness in each culture, if one does not study politeness in the life of people of different cultures at their level or see it in their way of life. It should be noted that culture is a social norm that includes language, food and drink, clothing, traditions and holidays, table manners, music, religion, family relationships, politeness, taboos, and many others. will be related to aspects. In this sense, each culture has its own norms and customs, and it is these characteristics that distinguish this culture from other cultures. According to Liddicoat and Scarino [4, 34]. "Culture can be understood as a system of collective concepts that inform and interpret experience as meaningful" (Liddicoat, AJ and Scarino, A (2013). In other words, to carry out meaningful communication, it is necessary to know the specific, unique and similar characteristics of that culture, because, as in every culture, there are certain expressions and certain norms for expressing

politeness and respect. However, it's not just easy, because understanding other people's culture does not always guarantee an adequate knowledge of the language. Even language learners acquire the grammar and lexis of the language, but in some contexts they may not be able to communicate it correctly. Just as cultures are diverse, so are the politeness expressions used in them, and this is not just a direct translation from one language to another. F. Coulmas points out: "The relationship between the speaker's politeness and expressive politeness is not the same for all languages and communicators."

English and Uzbek cultures differ from each other in terms of culture, religion and language. For example, in Uzbek culture, it is a sign of decency and respect for women in a close relationship to kiss each other's cheeks. But in social places, this situation is considered taboo and forbidden among members of the opposite sex. Because it has a lot to do with maintaining religious rules among the members of the society. In English culture, they may use a handshake or a hug to greet or introduce each other. However, in Uzbek culture, women and men usually do not shake hands with each other unless the woman shakes hands with the man first. Therefore, it can be seen that there is a cultural gap between these cultures at the behavioral level. Similarly, there is a pragmatic gap in the use of language in these cultures, which will be analyzed below.

DISCUSSION. In Uzbek culture, politeness plays an important role in mutual communication, and it has long been a tradition that respect for both the young and the elderly is the key to establishing strong social ties with each other. For example, when Uzbek people see each other on the road, regardless of whether they know each other or not, they say "Assalamu aleikum" (I wish you health) [5, 71]. The response to this greeting that the other person receives is "Waaleykum assalam" (I wish you good health as well). This greeting originally entered the Uzbek culture from the Arabic language; its English equivalent is good morning/afternoon or evening and is used at any time of the day. If we look at the English language, the greeting system is based on the time of day, for example, "Good morning, etc. "Assalamu aleikum" or its alternative

"Salom" (Hello) is a bit confusing for Uzbek language learners learning English.

Whereas in English, there is no such pronoun to show respect to people, because there is only one pronoun, "you", both singular and plural, and they use it in all situations. However, there are certain words and grammatical structures in English that make their speech seem more polite. For example, if they want to ask something, to make the speaker's speech more polite, use "Could you please...?", "Would you like..."., "I would be very glad if you could help me or show your favor".

In English, before a person's surname, Mr. Mrs. Ms. It is still customary to use certain words of respect such as in some situations, but today people prefer to call each other by their first names, regardless of age or social status. In Uzbek culture, there are no such honorifics, on the contrary, in a very official situation: for example, the name of the person left over from the Russian culture and the name of the father are used. Anvar Rajabovich has an additional inflectional morpheme (-ich) for men, and ((o)vna) for women, like Dilnoza Zokirovna. We also have a purely Uzbek version of this, as in "Dilnoza Zakir's daughter" or "Anvar Rajab's son", the name of the person is added depending on the person's gender.

In Uzbek culture, it is impolite to call older people by their names. That's why the following expressions are used to address in Uzbek culture. "Teacher" to teachers, uncle, paternal brothers, sisters, maternal uncles; "Aunt" to sister and "grandmother" and "grandfather" to both parents. In other cases, older women are called sister or older men are called brother to show respect for their age, even if people do not know each other well. At least like sister Dilnoza or brother Anwar [6, 47].

One of the most important features of Uzbek culture is that from ancient times, wives did not address their husbands by their first names, but instead used the word "begim". Today, this tradition is losing its cultural value, but there are still people who use this expression, and now it is customary to call wives "oyisi" – "mother of the child" and "dada" – "father of the child".

RESULTS. The Uzbek language has a set of expressions used to welcome guests, such as "Khush kelibsiz" and "You are welcome" in

English. In response, the expression “It is nice to see you here” is used in English. “Salom” is used in Uzbek as a greeting among young people.

There are also certain ways of apologizing or getting attention, and these differ in different cultures. For example, “Excuse me” in Uzbek is used to get someone’s attention or to ask where to go. “Uzi” in Uzbek culture is used in the English language “sorry” to apologize or make a mistake. The English use the word “sorry” very often and it has many reasons and meanings, making it a popular English word for English people or other non-natives living in the UK.

At the time of blessing, if the phrase “Enjoy your meal” is used for those around the table, after eating, the elders of the family or the man of the family give good wishes and recite the prayer “Amen”[7,33-38].

The Uzbek word “Thank you” is used in many cases when a person wants to express his gratitude to someone. The British are also on the receiving end if they want to express their gratitude, they express it through “Thanks”, “Thanks a lot”, “Cheers”.

After analyzing the main characteristics of these cultures, it is important to consider that in learning any language, there is always a reason and a purpose for the pursuit of language knowledge. The key to learning a language lies in the uniqueness of the content resulting from its interaction with a specific culture. In other words, testing a language in real situations may not happen for every language learner who has studied that language. At the very least, this pragmatic competence in politeness helps to learn about different cultures, their similarities and differences. The ultimate goal of learning the politeness system of each culture is to achieve meaningful communication in that language. In this sense, it does not make sense to directly translate politeness words and phrases from one language to another, because the linguistic system of one language is different from the other. So, the language is learned in such a way that it becomes natural for all members of the society. There are a lot of language activities in the teaching process, which are polite words and phrases that reflect the pragmatics of the language being studied. As mentioned above, students need to know how each system works. Of course, it is difficult to achieve this goal with young students through a theoretical app-

roach. Therefore, it is important to conduct training with young students in a practical and direct way, by showing them the pragmatic system of the language on various topics based on the curricula of certain institutions. it is recommended to go[8,36-38].

CONCLUSION. In conclusion, it can be said that the study of the pragmatic and polite system of languages is the most important for language learners. As humans, the only thing that separates us from robots is our greater need for interactions that are natural and meaningful. If we learn the target language and use it as directly as we do, it may seem impolite to the receivers and cause them to misunderstand us. and can lead to the failure of speech acts in communication. Therefore, the opposite approach to politeness is very important for students and especially for teachers who teach languages to students from different cultures. helps create a warm and connected environment. Also, the use of a contrastive approach is very important in improving the pragmatic competence they have in communicating with their peers from other cultures and in different life contexts, as well as increasing awareness in intercultural communication for language learners.

REFERENCES:

1. Austin, J. (1962). *How To Do Things With Words*. Oxford: Clarendon Press.
2. Brown, G. and Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Brown, P., & Levinson, SC (1987). *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Coulmas, F. (2005). *Sociolinguistics. The study of speaker's choices*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Eslami-Rasekh, Z. (2005). Raising the pragmatic awareness of language learners. *ELT J*, 59(3), pp. 199-208.
6. Gulnoza, R., & Lola, K. (2022). *Obrazlar talqinida lingvistik imkoniyatlar*. Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies. 2(Special Issue 3), 91-95.
7. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. Harlow: Longman. Teaching and Learning. Oxford: Blackwell.
8. Liddicoat, AJ and Scarino, A. (2013). *Intercultural Language*.

САРА ЭДДИСОН АЛЛЕН РОМАНЛАРИДА МЎЪЖИЗА ШАКЛЛАРИ

*Мухаммедова Нилуфар Элибоевна, Ўзбекистон давлат
жаҳон тиллари университети доценти, (PhD)*

MIRACLE FORMS IN THE NOVELS OF SARAH EDDISON ALLEN

*Mukhammedova Nilufar Eliboevna, associate professor of
Uzbekistan State University of world languages, (PhD)*

ФОРМЫ МАГИЧЕСКОГО РЕАЛИЗМА В РОМАНАХ САРА ЭДДИСОН АЛЛЕН

*Мухаммедова Нилуфар Элибоевна, доцент Узбекского
государственного университета мировых языков, (PhD)*

<https://orcid.org/0009-0005-3067-0683>

e-mail:
nilufarmuxammedova4@gmail.com

Аннотация: Мақолада америка адабиётида кенг тарқалган мўъжизавий реализм шакллари адиба Сара Эддисон Аллен романлари мисолида очиб берилган. Сара Эддисон Аллен бугунги кунда америка адабиётида кенг ижод қилиб келаётган адибалардан биридир. Унинг “Бог афсуни” ва “Шакар қироличаси” каби асарлари тадқиқотчилар томонидан қизгин ўрганилмоқда. Адиба ўз асарларида гендер қараишларини мўъжизавий реализм шакллари орқали ёритиб беришига ҳаракат қилганлигини кузатиши мумкин.

Калит сўзлар: асар, америка, мўъжиза, шакл, образ, адиба, гендер.

Abstract: Article focuses on the analysis of the forms of magical realism in American Literature on the example of Sarah Addison Allen's novels. Sarah Addison Allen is one of the outstanding writers in American literature today. Her works such as “Garden Spells” and “Sugar Queen” are highly studied by researchers. It can be observed that she tries to describe her gender views in the forms of magical realism in her novels.

Key words: novel, American, magic, forms, character, writer, gender.

Аннотация: Статья посвящена анализу форм магического реализма в американской литературе на примере романов Сары Эддисон Аллен. Сара Эддисон Аллен – одна из выдающихся писательниц в современной американской литературе. Ее произведения, такие как “Заклинания сада” и “Сахарная королева”, широко изучаются исследователями. Можно заметить, что в своих романах она пытается описать свои гендерные взгляды в формах магического реализма.

Ключевые слова: роман, американский, магический, формы, характер, писатель, гендер.

KIRISH (INTRODUCTION).

Замонавий АҚШ адабиётида таникли ёзувчи Сара Эддисон Алланнинг романлари мўъжизавий реализм хусусиятларини акс эттирган намуна сифатида қайд этилди. Адибанинг “Боғ афсуни” (Garden spells) ва “Шакар қироличаси” (Sugar Queen) романлари мўъжизавий реализм элементларини намоён этди. Мазкур асарларда ёзувчи шахснинг ижтимоий шаклланишига таъсир қилувчи салбий омилларни тасвирлади. Адабиётшунослар АҚШ адабиётида мўъжизавий реализмни адабий оқим сифатида тадқиқ қилишар экан, улар Американинг турли миллат адиблари томонидан яратилган асарларда “мўъжиза”ни яратишдаги турлича ёндашувларни кузатдилар. Адабиётшунос Тео Дхээннинг фикрича, мўъжизавий реализмнинг муҳим хусусияти бу “ноодатий” бўлган ходисанинг содир бўлишидир [1, 42-46]. Бундай ходиса ҳар қандай маданиятда, ҳар қандай жойда, ҳоҳ марказ, ҳоҳ бирор бир четроқ жойларда ҳам содир бўлиши мумкин”. Сара Эддисон Алланнинг иккала роман қаҳрамонлари билан содир бўлган воқеалар четроқ жойда рўй беради. Адибанинг “Боғ афсуни” романи қаҳрамони Сидни Уейверли оиласи ва туғилиб ўсган она шаҳри Бэскомдаги ҳамюртларига қарши бир умр курашди. У аждодларидан мерос бўлиб ўтиб келаётган ноодатий қобилиятни тан олгиси келмайди. Бу қобилият Сиднини юқори синф вакиллари сафига қўшилишдан маҳрум қилади ва уни “ғалати”, “хавфли” инсон сифатида ажратиб туради. Яна бир сабаб эса ҳамшаҳарлари онасининг ҳаётини билиши билан боғлиқ. Сиднининг онаси тартибсиз ҳаёт кечирди, фарзандларини ташлаб кетди, у олти ёшга кирганда эса, вафот этди. Юқори синф вакиллариининг назарида у онасининг худди ўзидир, шу боис у улар қаторига кира олмайди. Ҳамшаҳарларининг табақа ва гендер борасидаги салбий фикрлари Сиднининг шахс сифатида шаклланишига салбий таъсир ўтказди ва натижада ундаги ўзига бўлган ишончнинг камайишига олиб келди.

Мавзунинг долзарблиги: Жамиятда синфий табақаланиш ва гендер ҳақида шаклланган анъанавий қарашлар хотин-

қизларнинг аслида ким эканлиги ва жамиятда қандай ўринга эга эканлигига шубҳалар уйғотди. Айнан гендер ва синфий қарашлар нуқтаи назаридан мўъжизавий реализмда бўшлиқни кўришимиз мумкин. Ғарб адабиётида, айнан мўъжизавий реализм контекстида синфий ва гендер қарашларнинг ўзига хосликка таъсирини ўрганган тадқиқотлар деярли мавжуд эмас. Шу боис ҳам Сара Эддисон Алланнинг романларида синфий ва гендер қарашларнинг шахс шаклланишига, яъни ўзига хос характерининг шаклланишига бўлган таъсирини тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқдир. Иккала роман қаҳрамонлари бўлган Сидни ва Жоуси ижтимоий четлаштирилганлар, иккаласи ҳам синфий ва гендер чекловлардан, қоидалардан чиқиб кета олмайдилар. Ҳар бир романдаги мўъжизавий элемент маданият элчиси вазифасини ўтайди ва ҳар бир аёлга анъанавий ижтимоий доирадан чиқиб кетиш имконини беради.

ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW). “Шакар қироличаси” романи бош қаҳрамони Жоуси Сиррини Шимолий Каролина юқори синфга (табақага) мансуб бўлса-да, у ижтимоий четлатилган. Шаҳарнинг юқори синф вакиллари фикрича, Жоуси италиялик бадавлат ва тадбиркор муҳожир Марко Сирринининг “семиз” ва хунук қизидир. Марко Сиррини шаҳарни яқка ўзи обод қилган ва шаҳарнинг хурматга сазовор кишиларидан бири саналади. Ҳамшаҳарларининг бундай камситувчи фикрлари Жоусини юқори синф вакиллари қаторига қўшилишга имкон бермайди, оиласининг бойлиги эса, уни ўрта синф ва паст табақа синфга қўшилишдан маҳрум қилади. Жамиятдаги синфий ва гендер қарашлар Жоусининг шахс сифатида шаклланишига салбий таъсир ўтказди. У ягона юпанчини ёлғизликдан ва носоғлом овқатланишдан топа олади.

Адабиётшунос Лиза Вегнер Бро “Strange Changes: Cultural Transformation in U.S. Magical Realist Fiction” китобида мўъжизавий реализм тушунчасига шундай таъриф беради: “Magical realism is, simply stated, the blending of magical elements into an otherwise realistic text”, – содда қилиб тушунтириганда, мўъжизавий реализм бу реалистик асарларда мўъжизавий

элементлар комбинациясидир [2,74-78]. Адабиётшуноснинг таъкидлашича, мўъжизавий реализм, кенг маънода, даврлар ва жанрларни камраб оладиган ҳикоя услубидир, бу шунчаки жанр эмасдир. Ҳикоя услубида мўъжиза, сеҳр, жоду чуқур илдиз отган ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий мафкураларга шубҳа билан қарайди ва таҳлил қилади. Мўъжиза билан тўкнашган қаҳрамонлар ҳаёти қайтадан тикланади, уларнинг эътиқодлари кўриб чиқилади ва ислоҳ қилинади. Шу тариқа, мўъжиза янги маданият функциясини бажаради. У асар қаҳрамонларига янги имкониятлар эшигини очади, узоқ йиллик анъаналарга, эътиқодларга янги кўз билан қараш имконини беради. Мазкур жараён давомида роман қаҳрамонлари янги ғоялар билан курашадилар ва натижада уларни ўзлаштириш орқали маънавий кучга эга бўладилар.

МЕТОД (RESEARCH METHODOLOGY). Сара Эддисон Алланнинг “Боғ афсуни” ва “Шакар қироличаси” романларида янги маданият функциясини бажарган мўъжиза асар қаҳрамонлари Сидни ва Жоусига ўзини қадрлаш туйғусини қайта баҳолаш учун йўл кўрсатади. Мўъжизавий реализм услубида яратилган асарлар қаҳрамонларининг кўпчилиги ижтимоий четлаштирилган инсонлардир. Улар Сидни ва Жоуси каби мавжуд муаммоларни англамайдилар ёки уларга ечим топа олмай овора бўладилар. Жумладан, “Шакар қироличаси” романи қаҳрамони Жоуси “бахтли бўлишга ишончи комил эди. У кўпинча ўзини бахтлиман деб ўйларди” [3,54]. “Боғ афсуни” романи қаҳрамони Сидни эса аҳволи оғир эканлигини билади. Шу сабаб у Бэскомга қайтади. У ўзи учун эмас, балки қизи Бей учун ҳам, унинг хавфсизлигини таъминлаш учун ҳам қайтиш лозимлигини билади. Мўъжиза иккала қаҳрамонга ўзлари топа олмаган тўғри йўлни кўрсатади ва ўзининг ноодатий, ғаройиб функциясини бажаради. Адабиётшунос Уэнди Фериснинг таъкидлашича, “мўъжизавий реализмда реалликка етарлича эътибор берилмайди, чунки оддий одамлар мўъжизага ҳар хил муносабатда бўлишади: баъзан кўрққандек бўлишади, баъзан эса одатий воқеадек қарашади. Бу ҳолат эса, мўъжизавий ҳодисани нормаллаштиради, реалликка урғу

беради ёки танқид остига олади” [4,125-129]. Шу маънода, мўъжизанинг “қобилияти” роман воқеларининг реаллигини, ҳаётийлигини бузади. Мўъжиза асар қаҳрамонлари Сидни ва Жоусининг муаммоларини ҳал қилишга мажбур қилмагунча, иккала аёл ҳам муаммоларни ҳал қилишнинг тўғри йўлини топа олишмайди. Иккала романда мўъжиза маданият элчиси функциясини мукамал даражада акс эттиради. Адабиётшунос Кевин Д.Блейрнинг фикрича, маданият элчилари “шахс ва жамият ўртасида воситачи бўлиб, шахсга ўз вазифасини бажаришга ва муҳитга мослашишга ёрдам беради” [5,16-19]. Мўъжизага дуч келган иккала аёл ҳам ўзлигини англаш ва жамиятда қарга мансуб эканликларини кўриб чиқиш лозимлигини тушунадилар.

Иккала романда опа-сингилликнинг ришталари қайта тикланади. Ришталар иккала аёлга ўтмишни унутиш учун куч топишга ёрдам беради, ўзлари ҳақида онгига чуқур сингиб кетган салбий фикрлардан озод қилади. Натижада, Сидни ва Жоусида ишонч пайдо бўлади, ижобий туйғулар яралади ва ниҳоят улар жамиятда ўз ўринларини топишга муваффақ бўладилар.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS). Натижалар таҳлили: Шахснинг ўзига хослиги, синф ва гендер масалалари “Боғ афсуни” ва “Шакар маликаси” романларида биринчи ўринда туради. Романларда ижтимоий муҳит Сидни ва Жоуси шахсиятининг шаклланишида қанчалик муҳим аҳамиятга эга эканлигини ва унинг таъсирини кузатишимиз мумкин. Тилшунос Квейн Энтони Эппия “In The Ethics of Identity” (Шахс этикаси) китобида шундай ёзади: “Ҳар бир шахснинг тилдан қай даражада фойдаланиши унинг қай даражада “мулоқот”га лаёқатли эканлигини англатади. Болалигимдан атрофдагилар билан мулоқот қилиш орқали ўзим ҳақимда, шахсиятим ҳақида тасаввур ҳосил қилардим” [6,37]. Бошқача қилиб айтганда, жамият ва маданият бизнинг кимлигимизни, ким бўлишимизни ва ўзимизни қандай қабул қилишимиз лозимлигини шакллантиради, шу тариқа, ўзлик қисман бўлса-да ижтимоий конструкция ҳисобланади. Мен бунини қисман деб ҳисоблайман, сабаби эса ота-она ҳам, атроф-

муҳит ҳам инсон шахсини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Биз мазкур мақолада ижтимоий конструкциянинг иккала роман қаҳрамонлари Сидни ва Жоуси шахсиятларининг шаклланишида тутган ўрни ва таъсирини таҳлилга тортамиз. Иккала қаҳрамон ҳам атрофдагиларнинг қарашлари таъсири остида қоладилар ва натижада ким эканликларини, ўзлигини шакллантира олмайдилар. Ижтимоий конструкция нафақат иккала аёлнинг ўзига хослигини шакллантиришда аҳамиятга эга, балки уларнинг ижтимоий четлашишига сабаб бўлган ижтимоий гуруҳларнинг шаклланишида ҳам ўз таъсири кўрсатган. Социолог Эппиянинг фикрича, “жамоавий ўзига хослик” қисман жамиятда маълум шахсиятга эга бўлган шахс ўзини қандай тўғри тутиши ҳақидаги ғоялар асосида шаклланади [7,9-11]. Муайян гуруҳдаги индивидлар ўзини қандай тутиши кераклиги ҳақидаги ғоялар унинг шахсиятини ва ҳаттоки ҳис-туйғуларини, ҳаракатларини, хулқ-атворини, ахлоқини ҳам шакллантиради”. Ижтимоий гуруҳларнинг шахсият шаклланишига таъсири бир неча муаммоларни ўз ичига олади. Шундай муаммолардан бири бу инсоннинг қатъий ўзига хос характерга, этник келиб чиқиши, жинсга эгалигидир. Мазкур муаммоларни тадқиқ қилган социолог Майкл Р.Хеймс Гарсиа қуйидаги фикрни билдирди: “ижтимоий ўзига хослик назарияси шахсининг шаклланишида иркнинг, этник келиб чиқишнинг, жинс ва синф каби кўп жиҳатларнинг таъсирини ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини тушунтира олиши керак. Уларни баъзан кесишган алоҳида ўқ деб ҳисоблаш мумкин эмас. Ижтимоий гуруҳ аъзолари биргаликда ҳаракат қиладилар, бирлашадилар, кенгайдилар ва бир-бирларини тўлдирадилар”.

Асар қаҳрамонлари Сидни ва Жоуси шахсиятининг шаклланишида синфий ва гендер қарашлар кучли таъсир кўрсатади, яъни синфий қарашлар иккала аёлни қандай инсон, шахс бўлиши кераклигини белгиласа, гендер

қарашлар уларнинг қандай аёл бўлиши лозимлигини таъкидлайди. Синф ва гендер ҳақидаги ижтимоий қарашлар иккала аёлни ўзини англашига ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир кўрсатади.

XULOSA (CONCLUSION). Хулоса қилиш мумкинки, шахсиятнинг кўп қирралигини инобатга олиш, ўзликни англаш учун унинг устун жиҳатларига ва уларнинг яхлитликни ҳосил қилишда ўзаро боғлиқлигини ўрганиш лозим. Ижтимоий гуруҳ назариясига боғлиқ бўлган яна бир муаммо бу гуруҳ аъзоларини бир хил қарашларга эга эканлигидир. Иккала “Боғ афсуни” ва “Шакар қироличаси” романларида акс этган мўъжизавий реализм элементлари орқали биз ижтимоий гуруҳлар таъсирига гувоҳ бўламиз.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

1. D’haen, Theo L. *Magical Realism and Postmodernism: Decentering Privileged Centers.*
2. *Magical Realism: Theory, History, Community.* Eds. Lois Parkinson Zamora and Wendy B. Faris. Durham: Duke U P, 1995. 191-208.
3. Bro, L.W. *Strange Changes: Cultural Transformation in U.S. Magical Realist Fiction.* 2008. pp.274.
4. Allen A.S. *Sugar Queen. Novel.* 2008. Bantam.
5. Faris, W.B. *Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative.* Nashville, TN: Vanderbilt U P, 2004.
6. Blair, Kevin D. “School Social Work: the Transmission of Culture and Gender Roles in Schools.” *Children & Schools* 24.1 (2002): 21-33.
7. Appiah, K.A. *The Ethics of Identity.* Princeton, NJ: Princeton U P, 2005.
8. Hames-García, Michael R. “‘Who Are Our Own People?’: Challenges for a Theory of Social Identity.” *Reclaiming Identity: Realist Theory and the Predicament of Postmodernism.* Eds. Paula M. L. Moya and Michael R. Hames-García. Berkeley: U of CA P, 2000. 102-129.

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA BARQAROR VA TURG'UN BIRIKMALAR TASNIFI

Xamidov Mansur Abdumannobovich

Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, (PhD)

STABLE IN UZBEK LINGUISTICS AND CLASSIFICATION OF STABLE COMPOUNDS

Khamidov Mansur Abdumannobovich

Head teacher of Termez state university, (PhD)

[Tel:+998996709196](tel:+998996709196)

e-mail:

mansurimomali17@gmail.com

[com](https://orcid.org/0002-0009-2700-8619)

<https://orcid.org/0002-0009-2700-8619>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida barqaror va turg'un birikmalarning tasnifiga doir qarashlar tahlil qilingan. Shuningdek, turkologiyada paremiologik birliklar masalasi ham yoritilgan. Shevaga xos barqaror birikmalarining lingvistik xususiyatlari, ularni tasniflashdagi yondashuv metodlari hamda ichki va tashqi tasniflash qayd etilgan.

Kalit so'zlar: paremiologik birliklar, dialektal parema, barqarorlik, turg'un birikma, turkologiya, ichki va tashqi tasnif.

Аннотация: В данной лингвистике проанализированы взгляды на классификацию устойчивых соединений и их активность в узбекском языкознании, а также освещен вопрос паремиологических единиц в тюркских заболеваниях. Регламентируются лингвистические особенности диалектных сочетаний, способы их классификации, а также внутренняя и организационная классификация.

Ключевые слова: паремиологические единицы, диалектная парема, устойчивость, устойчивое сочетание, тюркология, внутренняя и внешняя классификация.

Annotation: In this article analyzes views on the classification of stable and stable compounds in Uzbek linguistics. Also, the issue of paremiological units in Turkology is covered. Linguistic features of dialect-specific stable combinations, approaches to their classification, and internal and external classification are noted.

Key words: paremiological units, dialectal parema, stability, stable combination, Turkology, internal and external classification.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Barqarorlik, turg'unlik atamaları mazmunan yaqin tushunchani, o'xshashliklarni ifoda etsa-da, lisoniy va nutqiy sathda ayrim farqlar kuzatiladi. Jahon tilshunosligida paremiologik birliklar sirasida esa maqol va matallar qayd etiladi. Lekin ularni folklor namunalari sifatida tahlil qilinsa, xalq ijodkorligi mahsuli bo'lgan bu birliklar qatorida topishmoq, tez aytishlarni ham qamrab olish maqbuldir. Maqolada barqaror birliklarning ichki va tashqi tasniflanishi, turkologiyada bu masaladagi ilmiy qarashlar tahlil etilgan bo'lib, dialektal paremalarning ham o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Barqaror va turg'un

birikmalarning o'xshash va farqli xususiyatlari tavsiflangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS) Maqol va matallar lingvokulturologiyaning tadqiq obyekti sifatida paremalar nomi ostida birlashadi. V. Maslova [5], Sh.Usmonova [9] bu xususda izlanishlarida qayd etishgan. Shuningdek, alohida guruh ichida guruh sifatida dialektal paremalarni ham areal va etnolingvistik ahamiyatli holatda o'rganish til xazinasini boyitishga xizmat qiladi. O'zbek tilining paremiologik lug'atida, O'zbek tilining izohli lug'atida ham paremiologik birliklarga parema

atamasiga “barqaror” izohi berilgan. Barqaror birliklarning lingvistik tadqiqotchisi X.Abdurahmonov topishmoq va tez aytish kabi turg’unlik kasb etuvchi birliklarga alohida ahamiyat bergan. M.Sadriiddinova esa maqol va matallarning leksik tomonlarini tahlil qilgan. O‘zbek tilshunosligida maqollar, matallar, hikmatli so‘zlar kabi barqaror birikmalarni ularning lingvistik xususiyatiga ko‘ra tasnif qilish masalasiga XX asr ikkinchi yarmidan boshlab e’tibor qaratildi. 1984-yilda nashr etilgan “O‘zbek tilining paremiologik lug‘ati”da 8449 ta birlik jamlangan. Sh.Shomaqsudov va Sh.Shorahmedovlarning hammualliflikdagi “Nega shunday deymiz?” nomli to‘plamida 942 ta maqollar turli xil variantlari bilan izohlangan [10]. Maqollarning leksik-semantik xususiyatlarini izohlashda rivoyatlar, afsonalar, hikoyalar va daliliy manbalar asos qilib olingan. Biroq bundagi barqaror birliklar morfologik, grammatik tomondan yoritilmagan. Variantlari va mazmundoshlari aralash holda berilgan, ba’zi maqollarda ular mutanosib kelmagan. Shunga qaramay, manbada maqollar etimologiyasiga murojaat, maqollarning aniq va to‘g‘ri variantda ifodalanishi, eng muhimi, to‘plamning “O‘zbek tili paremiologik izohli lug‘ati”ning debochasi ekanligi o‘ta ahamiyatlidir. Ushbu mualliflar tomonidan 1990-yilda “Hikmatnoma” nomi ostida o‘zbek xalq maqollarining izohli lug‘ati, undan keyin 2032 ta maqollarning (variantlari bilan 20 mingdan ortiq) “Ma’nomlar mahzani” nomli izohli to‘plami yaratildi. Ushbu lug‘at va to‘plamda ham maqollarning lingvistik jihatlari tavsiflanmaydi [11].

Ma’lumki, paremiologik birliklar sirasiga maqollar, matallar va hikmatli so‘zlar (aforizmlar) qamrab olinadi. H.Berdiyev va R.Rasulovlar muallifligidagi “O‘zbek tili paremiologik lug‘ati”da hikmatli so‘zlar PBlarning uchinchi turi sifatida keltiriladi. O‘zbek tilshunosligida matallar va hikmatli so‘zlarning tavsifiga alohida ahamiyat berilmagan. Shu jihatdan olib qaraganda paremiologik birliklarni tasniflash zarurati yuzaga keladi.

Paremiologik birliklarning tashqi tasnifiga “*topishmoq*”lar ham mansubdir [6]. Shu kabi, sintaktik qurilmaning barqarorlik tabiatidan kelib chiqib, xalq jonli nutqidagi “*tez aytishlar*”ni ham paremiologik birlikka kiritishimiz mumkin. Topishmoqlar va tez aytishlar yaratilishiga ko‘ra

tashqi jihatdan hikmatli so‘zlarga o‘xshaydi. Ya’ni ular ham “muallif ijodi” va “xalq og‘zaki ijodiga mansublik” singari ikki xil belgini ifoda etadi. Ikkinchi toifadagi belgida umummilliy til va uning dialektlariga xos lisoniy tabiat bo‘y ko‘rsatadi. Shu tufayli barqaror birikmalarni dialektal jihatdan o‘rganish ham muhim ahamiyatga egadir. Turkologiyada ham bu borada ko‘plab ishlar bajarilgan. Mahmud Koshg‘ariy XI asrda “Devonu lug‘otit turk” asari orqali turkiy xalqlarning turli sohalar, xususan, paremiologik birliklar masalasida ham mushtarakligini asoslab berdi. Jumladan, muallif 300 ga yaqin maqol (asarda “*saw*” atamasi bilan keladi)lar orqali umumturkiy xalqlarning madaniyati, kundalik hayoti, turmush tarzi, ma’naviyati bir ekanligini namoyon etadi [3].

Qirg‘iz va o‘zbek xalq maqollarida ham bu xil holat uchraydi. B.Kerimjanova [2], S.Musayev [7] ishlarida maqol va matallarning farqli va o‘xshash jihatlari izohlangan. *Vaqting ketdi – naqding ketdi – Ubakittan utturganin – iriskidan kuru kalganin; O‘tni kovlasang o‘char, qo‘shningni kovlasang ko‘char – O‘ttu kooloson ochot, qonshunu kooloson Kochot*” (var. diss. *ketti kovlasang...chiqadi*) kabi muqobillik [8] matallarda uchramaydi. M.Temirova o‘zbek va qirg‘iz xalq maqollarining tadqiqida ekvivalentlikni to‘rt guruhga bo‘lib tasniflaydi: fonetik, leksik, morfologik va sintaktik. Shuningdek, funksional jihatlarni yetti guruhga ajratib tahlil qiladi. *Matal* termini ko‘p turkiy tillarda uchramaydi. Qozoq tilida esa “pogovorka”ning ekvivalentini bildiradi. Qozoq maqol va matallarini diniy jihatdan o‘rgangan B.Mansurov qozoq tili paremalarini Payg‘ambarimiz (s.a.v.) hadislar bilan qiyoslab, maqol va matallarda insonning ezgu fazilatlarini ulug‘lovchi, undagi illatlarni qoralovchi ma’nomlarni hadislar orqali tushuntirib bergan [4]. Shuningdek, hadislarining turk xalq maqollariga ta’sirini Selman Basharan ham atroflicha tadqiq etgan [1]. U turk xalq maqollarini hadislar bilan taqqoslagan va *ishonch, ilm, ibodat, shifo, axloq (yaxshi va yomon odatlar) va umumiy mavzularga* ajratgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION) Olimlar tomonidan bajarilgan ilmiy ishlarda barqaror birliklarning qaysidir guruhi tadqiq etilgan bo‘lsa, umumiy holatda tizimli metodologik asosda o‘rganilmagan. Bugungacha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinganda

barqaror va turg'un birikmalarni ikki guruhga ajratib o'rganish o'zbek tilida paremiologik birliklarni tizimli ravishda umumiy bir maydonga jamlash imkonini beradi. **Barqarorlik** doimiy qiymatga va ko'rsatgichga egadir. Masalan, iboralar (*tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq, o'pkasi yo'q, oyog'ini qo'liga olib, abjag'i chiqmoq, berdisini aytguncha*), *tasviriy ifodalar (yashil maydon sohiblari, salomatlik posbonlari, oq oltin, dala malikasi), maqollar, matallar, tez aytish, topishmoqlar, qanotli so'zlar, hikmatli so'zlar, qo'shma fe'llar.* **Turg'unlik** ham doimiy ifodaga ega bo'lsada uning muqimligi ma'lum bir sababga ko'ra, makon va zamonga bog'liq bo'ladi. Birorta paremiologik birliklar tarkibi transformatsiya natijasida, boshqa til va nutq aralashmasida, badiiy matnda vaziyat va qahramon holatidan kelib chiqib o'zgarishga uchraydi. Bu kabi jarayon ayrim qo'shimcha va so'zlarning almashishi, tushishi, orttishi natijasida ham yuz beradi.

NATIJA LAR (PEZULTATY / RESULTS)

O'zbek tilshunosligida barqaror birikmalar bo'yicha minglab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Iboralar va uning lingvistik, pragmatik, lingvokulturologik, etnolingvistik, dialektal, leksikografik va bir qancha xususiyatlari bo'yicha tadqiqot ishlar mavjud. Maqollar, tasviriy ifodalar va boshqa barqaror birliklar xususida ham shunday fundamental va amaliy tadqiqotlar yuzaga kelgan. Lekin umumiy holatda tizimli ravishda tadqiqlash va ularning orasiga aniq bir lingvistik chegara qo'yish muhim ahamiyatga ega. Barqaror va turg'un birikmalarni tizimiy xususiyatlarini tadqiq etish, ularni tasniflashda konseptual ideografik jihatdan, davriylik, qiyosiy-chog'ishtirma, qiyosiy-tarixiy, tipologik, etimologik va zamonaviy, diniy va dialektal tomondan yondashish samarali natija beradi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION) O'zbek tilshunosligida maqol, matal, hikmatli so'z va shu kabi boshqa lingvistik birliklarni *barqaror birikma* (birlik), *turg'un bog'lama* (birikma), *paremiologik birlik* terminlari bilan atashda tizimlilik, uyg'unlik mavjud emas. Vaholanki, bizningcha, ularni yaxlit holda **barqaror birikma** deb atash ularning lisoniy tabiatiga ko'proq mos keladi. Topishmoqlar, tez aytishlar ham xalqning lingvomadaniy hazinasini bo'lib, PBlar qatorida tasnif etilishi lozim. Ular ham

xalq donoligi, hayot tarzini aks ettiruvchi madaniy ko'lamdorlikka ega bo'lgan barqaror birikmadir. Barqaror va turg'un birikmalarni 9 guruhga bo'lib tasniflash maqsadga muvofiq: maqol, matal, ibora, qanotli so'z, aforizm, topishmoq, tez aytish, qo'shma fe'l, tasviriy ifoda. Bularning turg'unlik kasb etishi va barqaror xususiyatga egaligi masalasida aniq to'xtamga kelinib, aoslangan holda tizimga solinsa dolzarb masalaga aniq yechim topiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Башаран С. Hadislerin Turk atasozlerine tesiri. – Бурса, 1994. – Б. 191.
2. Керимжанова Б. Кыргыз элинин макал-лакаптары. – Фрунзе, 1948. – Б. 10;
3. Кошгарий М. Девону луғотит турк. III томлик. 3-том. – Тошкент: Фан, 1963. – Б. 168-169.
4. Мансуров Б.Б. Религиозно-хадисный аспект в казахских пословицах и поговорках: Автореф. дис. ... док. философ. (PhD) по филол. наук. – Ашхабад, 2018. – 24 с.
5. Маслова В. Лингвокультуроология: Учеб. Пособие для студ. высш. Учеб, заведений. – М. Издательский. центр «Академия», 2001. – С. 37.
6. Махмараймова Ш. Hozirgi o'zbek tili (leksikologiya). O'quv qo'llanma. – Toshkent, Firdavs-Shoh, 2021. – B. 374.
7. Мусаев С., Таштемиров Ж. Кыргыз адабияты. – Фрунзе, 1954. – Б. 188.
8. Темирова М. Ўзбек ва Қирғиз халқ мақоллари типологияси: Филол. фан. бўйича фал. док (PhD). ... дис. автореф. – Тошкент, 2018.
9. Усмонова Ш. “Лингвокультуроология” фанидан маърузалар курси. – Тошкент, 2014. – Б. 27.
10. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Нега шундай деймиз? – Тошкент: Ғ.Ғулом, 1988. – Б. 352.
11. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома: Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбек Совет Энциклопедияси Бош редакцияси, 1990. – 528 б.;
12. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар маҳзани. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2001.

LANGUAGE IN MODERN LINGUISTICS

Ruzikulov Fazliddin Shukurovich, Acting Rector of Samarkand State Institute of Foreign Languages, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA TIL

Ruzikulov Fazliddin Shukurovich, Samarqand davlat chet tillar instituti rektori vazifasini bajaruvchi, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Рузикулов Фазлиддин Шукурович, и.о. ректора Самаркандского государственного института иностранных языков, кандидат филологических наук, доцент

<https://orcid.org/0000-0002-4276-5736>

e-mail: rfazliddin70@gmail.com

Abstract: Language, the foundation of human communication, has long fascinated scholars. Modern linguistics, with its diverse methodologies and theoretical frameworks, offers a vibrant and ever-evolving lens through which to examine this complex phenomenon. This article delves into the key areas of inquiry within modern linguistics, highlighting the intricate interplay between language structure, function, and social context.

Key words: methods, diachronic, synchronic, functional linguistics, cognitive linguistics, corpus linguistics.

Annotatsiya: Inson muloqotining asosi bo'lgan til uzoq vaqtdan beri olimlarni o'ziga jalb qilib keladi. Zamonaviy tilshunoslik o'zining turli metodologiyalari va nazariy asoslari bilan ushbu murakkab hodisani o'rganishga dinamik va doimiy rivojlanayotgan yondashuvni taklif etadi. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqilgan, u tilning tuzilishi, funksiyalari va ijtimoiy konteksti o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: metodlar, diaxronik, sinxron, funksional tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, korpus tilshunosligi.

Аннотация: Язык, являющийся основой человеческого общения, уже давно привлекает ученых. Современная лингвистика с ее разнообразными методологиями и теоретическими основами предлагает динамичный и постоянно развивающийся подход к изучению этого сложного явления. В этой статье рассматриваются ключевые области современной лингвистики, подчеркивается сложная взаимосвязь между структурой, функциями и социальным контекстом языка.

Ключевые слова: методы, диахроническая, синхронная, функциональная лингвистика, когнитивная лингвистика, корпусная лингвистика.

INTRODUCTION (KIRISH). The study of human language, a complex and fascinating system, has undergone a remarkable evolution. Modern linguistics, in its quest to understand the intricacies of language structure, function, and evolution, has embraced a diverse range of methodologies. This article explores the multifaceted nature of contemporary linguistic research, highlighting the diverse approaches that contribute to our understanding of the human capacity for language. From traditional quantitative analysis to innovative computational methods, we delve into the methodologies that shape our understanding of language and its role in human cognition, social interaction, and cultural expression. Examining this spectrum of methodologies, we aim to illustrate the vibrant and dynamic nature of modern linguistics, a field continuously seeking deeper insights into the complexities of the human linguistic experience.

MATERIALS AND METHODS (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD).

Modern linguistics draws upon a range of methodologies, including **Formal Linguistics** focuses on the abstract rules governing language, often using mathematical models and logical systems [1]. Examples include generative grammar, which explores the underlying principles of sentence formation, and phonology, which studies the sound system of language. Formal Linguistics states for the rule “SVO” (subject-verb-object) in English sentence structure, as in “I got a gift”, “I like apples” illustrates a basic principle of generative grammar.

Formal Linguistics encompassing descriptive linguistics and language variation, offers a comprehensive approach to the study of human language. It integrates theoretical, computational, and descriptive methodologies to systematically analyze linguistic phenomena. This specialization equips students with the skills to describe and analyze spoken and signed languages which involves understanding and applying the principles of phonology, morphology, syntax, and semantics. It develops explanatory analyses of linguistic phenomena that includes analyzing both diachronic (historical) and synchronic (current) changes in language structure and meaning. Utilize computational and experimental techniques which allows for the processing and analysis of linguistic

data for research purposes, facilitating the validation of theoretical models. Formal Linguistics delves into diverse areas, including: Formal modeling of linguistic rules that encompasses the creation of formal models representing both structural (e.g., grammatical rules) and semantic (e.g., meaning) aspects of language. Cross-linguistic variation and formal representation examining the differences and similarities in language structure across different languages and seeks to develop formal representations to capture these variations. Sociolinguistic variation, language contact, and grammatical change investigating how social factors, language contact, and historical processes influence language change and variation. Dynamic representation of meaning which explores the dynamic nature of meaning and how it can be represented in formal models, accounting for context, ambiguity, and the evolution of meaning. Experimental analysis and computational implementation, this involves designing and conducting experiments to test theoretical models and using computational tools to analyze and simulate linguistic data. By focusing on these areas, Formal Linguistics provides a rigorous and multifaceted approach to understanding the structure, function, and evolution of human language.

Functional Linguistics examines the role of language in communication, emphasizing its use in social contexts [2]. Pragmatics, which studies the meaning of utterances in specific situations, and sociolinguistics, which analyzes the relationship between language and society, are key areas within this approach. Functional Linguistics: The phrase “Can you pass the salt?” is a polite request, even though it is phrased as a question. This demonstrates the importance of context in understanding the meaning of utterances, as studied by pragmatics.

Systemic Functional Linguistics (SFL), a social semiotic theory developed by Michael Halliday, examines the interconnectedness of meaning-making, learning, and social change. Rooted in the 1960s, SFL has evolved into a broad framework influencing various fields within applied linguistics, including education, multimodality, and critical discourse analysis. Halliday's groundbreaking contribution lies in his understanding of grammar as a dynamic, functional resource for meaning-

making. This resource reflects and shapes the social and cultural contexts in which semiotic systems operate and evolve. This perspective contrasts with traditional behavioral, cognitive, and psycholinguistic views of grammar, which tend to focus on internal cognitive processes. SFL emphasizes the crucial role of context in understanding language and other meaning-making systems. It argues that communication, particularly in multilingual and multimodal environments, cannot be fully grasped without considering the immediate context of its use and development. Furthermore, SFL recognizes the interplay between language, power dynamics, socialization, and ideology. To elaborate on Halliday's comprehensive theory of text-context dynamics, SFL identifies three metafunctions: Ideational metafunction addresses how language represents the world, our thoughts, and experiences [3]. Interpersonal metafunction focuses on how language establishes and maintains social relationships. Textual metafunction examines how language creates coherent and cohesive texts. These metafunctions are realized through the use of "field," "tenor", and "mode" resources, reflecting the context of communication.

Cognitive Linguistics investigates the mental processes involved in language comprehension and production, drawing inspiration from cognitive psychology and neuroscience [4]. Embodied cognition, which emphasizes the role of the body in language, and metaphor theory, which explores how metaphors shape our understanding of the world, are prominent examples. It emerged from the work of researchers in the 1970s who challenged the dominant view of language as a self-contained system governed by internal structural properties. Instead, they focused on the relationship between language and the human mind, exploring how linguistic patterns are shaped by cognitive processes and principles. This approach moved away from the traditional separation of syntax from other aspects of language, arguing that linguistic structures are intimately connected to cognitive principles, including Principles of human categorization of how humans classify and organize knowledge influences linguistic structures. Pragmatic and interactional principles of language use in social contexts plays a significant role in shaping linguistic

patterns. Functional principles like iconicity (form reflecting meaning) and economy (using the least linguistic effort) influence language structure.

Key figures in this movement include Wallace Chafe, Charles Fillmore, George Lakoff, Ronald Langacker, and Leonard Talmy. Each developed unique approach to linguistic description and theory, centered on specific areas of language and cognitive processes. A central tenet shared by these scholars is the primacy of meaning in language. They argue that linguistic structures exist to express meaning, making the relationship between form and meaning a primary focus of linguistic analysis. Linguistic forms, in this view, are closely tied to the semantic structures they represent. Furthermore, Cognitive Linguistics emphasizes the importance of investigating semantic structures across all levels of language, from individual words to complex sentences, as these structures are essential for understanding the meaning-making processes of the human mind.

Corpus Linguistics utilizes large databases of naturally occurring language data to analyze linguistic patterns and trends. This method provides valuable insights into language change, usage variation, and the impact of technology on language [5]. It analyzes a large corpus of text can reveal patterns in language use, such as the increasing frequency of the word "selfie" in recent years, reflecting the impact of technology on language. Corpus Linguistics is a field that investigates language in its natural, real-world usage by analyzing large, electronically-stored collections of language data known as corpora. The central goal of corpus linguistics is to answer two fundamental issues: That involves identifying recurring combinations of words and grammatical structures. This examines variations in language use based on factors like geographical location, social group, and context of communication (e.g., formal vs. informal language).

The field of corpus linguistics has been shaped by the contributions of numerous scholars, including Leech, Biber, Johansson, Francis, Hunston, Conrad, and McCarthy, to name a few. However, John Sinclair is widely recognized as a pivotal figure in modern corpus linguistics. His groundbreaking work revealed that individual words rarely carry meaning in isolation. Instead, meaning is often

derived from the co-occurrence of words within a sequence. This idea forms the foundation of corpus linguistics, emphasizing the importance of analyzing language in context. In essence, Corpus Linguistics uses the power of large datasets to explore the nuances and patterns of language use, providing valuable insights into how language functions in real-world contexts [6].

DISCUSSION AND RESULTS (MUHOKAMA VA NATIJALAR). Modern linguistics has yielded significant insights into the nature of language, including: The Structure of Language generative grammar has revealed the recursive nature of language, allowing for an infinite number of grammatical sentences to be generated from a finite set of rules [7]. This has revolutionized our understanding of sentence formation and syntactic structure. The Role of Context in functional linguistics has demonstrated the crucial role of context in interpreting meaning. Pragmatic principles, such as Gricean maxims, help us understand how speakers convey meaning beyond the literal words they use, while sociolinguistics analyzes how social factors, such as gender, class, and ethnicity, influence language use. The Cognitive Basis of Language Cognitive linguistics has shown that language is not merely a set of rules but a reflection of our cognitive abilities. Embodied cognition has highlighted the interconnectedness of language, thought, and bodily experience, while metaphor theory reveals how metaphors structure our conceptual systems and influence our understanding of the world. Cognitive Linguistics the metaphor “Time is money” reflects how we conceptualize time as a resource that can be spent or wasted, illustrating the impact of metaphors on our understanding of the world. The Dynamics of Language Change that Corpus linguistics provides empirical evidence for language change, showing how language evolves over time, influenced by social, technological, and cultural factors [8].

Modern linguistics continues to evolve, pushing the boundaries of our understanding of language. Current research explores topics such as Language Acquisition it shows the ways children acquire language, and what are the underlying cognitive mechanisms. Language Evolution studies language originate, and its changes over time. Language and Technology demonstrates technology influence

language use and communication. Language and the Brain conformations language represented and processed in the brain.

CONCLUSION (XULOSA). Modern linguistics offers a rich tapestry of theoretical frameworks and methodologies for understanding the complexities of human language. By exploring the structure, function, and cognitive basis of language, linguists are making significant contributions to our understanding of human cognition, communication, and culture. As language continues to evolve in our increasingly interconnected world, the insights gleaned from modern linguistics will become increasingly important for navigating the challenges and opportunities of our time.

REFERENCES (ADABIYOTLAR RO‘YXATI):

1. Assaiqeli, A., Maniam, M., & Farrah, M. Inversion and word order in English: A functional perspective. *Studies in English Language and Education*, 8(2), 2021. P. 523-545.
2. Systemic Functional Linguistics/ January 2020/DOI: 10.1002/9781405198431.wbeal1137.pub2/ In book: *The Concise Encyclopedia of Applied Linguistics* Publisher: Meg Gebhard, Kathryn Accurso.
3. Nordquist, Richard. Overview of Systemic Functional Linguistics. Thought Co, Oct. 18, 2021, [thoughtco.com/systemic-functional-linguistics-1692022](https://www.thoughtco.com/systemic-functional-linguistics-1692022).
4. <https://www.cognitivelinguistics.org/en/about-cognitive-linguistics>.
5. <https://press.umich.edu/pdf/9780472033850-part1.pdf>.
6. Бушуй Т.А. Основы современной теории контрастивной фразеологии // Вестник ЧелГУ. 2010. №29. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovy-sovremennoy-teorii-kontrastivnoy-frazeologii> (дата обращения: 31.08.2023).
7. Bushuy, T., & Khayrullaev, K. Life of word during coronavirus. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 2(8), 2022. P. 19–28. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/2613>
8. Bushuy A.M. Language in the conditions of industrialization of society // *Davlat tili: muammo va yechimlar*. –1 son. –TDYuI, 2013. –P. 73-77

BO'LG'USI PEDAGOGLARNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA FANINING HOZIRGI KUNDAGI RIVOJLANISHI

*Safayeva Diyora Hamid qizi, Urganch davlat pedagogika instituti
o'qituvchisi*

CURRENT DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF PEDAGOGICAL ACMEOLOGY IN THE FORMATION OF FUTURE EDUCATORS

*Safaeva Diyora Hamid qizi, teacher of the Urgench State Pedagogical
Institute*

СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АКМЕОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Сафаева Дияра Хамид кызы, преподаватель

Ургенчского государственного педагогического института

e-mail:
diyorasafayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada akmeologiyaning fan sifatida paydo bo'lishi, rivojlanishi, uning jamiyat hayotidagi o'rni, shu bilan birga akmeologiyaning ahamiyatli tomonlari, shaxsni rivojlantirishdagi o'rni va eng asosiysi, bo'lg'usi pedagoglarni shakllantirishdagi ahamiyati haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: akmeologiya, ilmiy-uslubiy yo'naltirilganlik, insonni anglash, jamiyatshunoslik, professional, mentalitet, tabiiy-ilmiy yo'naltirilganlik, ijtimoiy-gumanitar yo'naltirilganlik.

Annotation: This article describes the emergence and development of acmeology as a science, its role in the life of society, as well as the important aspects of acmeology, its role in personal development, and most importantly, its importance in the formation of future pedagogues.

Keywords: acmeology, scientific-methodical orientation, human understanding, social science, professional, mentality, natural-scientific orientation, social-humanitarian orientation.

Аннотация: В данной статье описано возникновение и развитие акмеологии как науки, ее роль в жизни общества, а также важные аспекты акмеологии, ее роль в развитии личности, а главное, ее значение в становлении будущих педагогов.

Ключевые слова: акмеология, научно-методическая направленность, человеческое понимание, обществознание, профессионал, менталитет, естественнонаучная направленность, социально-гуманитарная направленность.

KIRISH. O'zbekiston Respublikasining ta'lim jarayonini isloh qilishdagi asosiy maqsadlaridan biri – bo'lg'usi pedagog kadrlarni zamon talablariga mos tarzda tayyorlash, har tomonlama rivojlangan barkamol shaxslarni tarbiyalashdan iborat. “Har qanday murakkab zamonaviy axborot texnologiyalar, integratsiyalar, fan sohasidagi olamshumul yangiliklar, avvalo, o'qituvchi tomonidan o'zlashtirilib, undan so'ng uning bilimi, dunyoqarashi, saviyasi, qobiliyati evaziga o'quvchilar ongi va tafakkuriga yetkaziladi”[1].

Ta'lim sohasidagi olib boriladigan har qanday ishlar o'z-o'zidan “kreativlik” tushunchasini olib

kirdi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rsatadiki, har qanday taraqqiy etgan davlatning muvafaqqiyatini belgilab beruvchi omil pedagoglarning ijodkorlik faoliyatlarini yuqori “cho'qqi”larga olib chiqish bilan uzviy bog'liq. Pedagoglar tabiatini o'zgartiradigan, ular shaxsini tarkib topishiga ta'sir qiladigan muhim fanlardan bir – bu pedagogik akmeologiya fanidir. Aniqlanishicha, inson shaxsining tarkib topishiga ta'sir qiluvchi kuchli omil – inson orttirgan tajribalarning tarbiya vositasi orqali bolalarga berilishi hodisasidir. Ma'lumki, inson shaxsi juda murakkab psixologik fenomen bo'lib, u kishining

individual hayoti davomida ma'lum konkret omillarning ta'siri ostida asta-sekin tarkib topadi. Shu bois ham, akmeologiya – shaxsning rivojlanish va komillikka erishish jarayonini o'rganuvchi maxsus fan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Akmeologiya—(grekcha “acme” - cho'qqi, nimaningdir yuqori bosqichi, gullagan davr ma'nolarini anglatadi) u insonni o'z taraqqiyot dinamikasida, takomili hamda hayot faoliyatining turli bosqichlarida o'zidagi eng kuchli qobiliyatlarni namoyon qilishning kompleks masalalarini o'rganadi. Yunonlar insonning nimagaki qodir bo'lsa qobiliyati va imkoniyati qirralarini ko'rsatishga xizmat qiladigan barcha yetuklik belgilari namoyon bo'lgan umrining shu qismini “acme” deb ataganlar. Mashhur qadimgi yunon donishmandlari va faylasuflari tarjimayi hollarida ko'pincha ularning hayotlarining boshlanish va tugash sanalari emas, balki ular o'zlarini dunyoga donishmand va faylasuf sifatida namoyon etgan vaqtlari, ya'ni “acme”si ko'rsatilgan. Misol tariqasida Diogen Leartes Geraklitni tanishtirar ekan: “Uning gullagan davri 69- olimpiadaga to'g'ri keldi”, deb aytganligini ko'rsatishimiz mumkin. Akmeologiya tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, akmeologiyani “kamolot yoki voyaga yetganlik psixologiyasini” bildiruvchi tushuncha sifatida Ribnikov tomonidan 1928-yilda fanga kiritilgan. Uning keyingi rivojiga Ananev o'zining “Inson bilim obekti” asari bilan hamda peterburglik olimlar o'z hissalarini qo'shishgan.

NATIJALAR. Akmeologik yondashuv bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik ijodkorlikni shakllantirishning ilmiy asosi sifatida pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining mazkur jarayon ishtirokchilari, kasbiy faoliyatning yetuk shaxslari va faol subyektlari tarzida namoyon bo'lishlariga asoslanadi hamda ularning subyekt va mutaxassis sifatida bosqichma-bosqich, uzluksiz o'z-o'zini takomillashtirishi va o'z-o'zini shakllantirishi uchun sharoit yaratadi. Pedagogik ijodkorlikning rivojlanishi xilma-xil qobiliyatlarning aks etishi bilan bog'liqdir. Pedagogik akmeologiya – bu o'qituvchi ishidagi professionallikka va kompetensiyaga erishish yo'llari haqidagi fan. Zamonaviy kasb-hunar ta'limi tizimidagi akmeologik yondashuv kasbiy

motivatsiya, ijodiy salohiyatni ro'yobga chiqarishni rag'batlantirish, o'qituvchining kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun shaxsiy resurslarni aniqlash va unumli foydalanishni mustahkamlashni ta'minlashdan iborat. Pedagogik akmeologiya konsepsiyasini shakllantirish uchun quyidagi tarkibiy qismlarga asoslanish maqsadga muvofiqdir:

- individuallikning akmeologik konsepsiyasi;
- pedagogik mahoratning akmeologik konsepsiyasi;
- sog'liqni saqlashning akmeologik konsepsiyasi;
- amaliy vositalar;
- akmeologik yordam;
- akmeologik maslahat.

Individuallik – bu shaxsiyat, faoliyat subyekti va o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga olgan insoniyat rivojlanishining eng yuqori ideal bosqichidir. Inson uchun o'ziga xos individualligini, o'ziga xosligini kasbiy faoliyatda anglab yetish muhimdir, chunki u uchun bu uning haqiqiy, noyob, universal, ajralmas subyektlarning haqiqiy holatiga yaqinlashishdir.

Pedagogik mahoratni pedagogik mahoratning boshqa belgilari bilan birgalikda ko'rib chiqish mumkin (pedagogik san'at, kasbiy mahorat va o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari).

Pedagogik mukammallik – bu o'qituvchi bo'lishga qodirlik va uning individualligi, salohiyatining maqsadga muvofiqligi, shuningdek, “acme” ga erishish uchun shartidir. Inson salomatligi shunga qaratiladiki, inson potensiali umumlashtirilgan tamoyilga asoslangan (individuallik, shaxsiyat, faoliyat subyekti, individuallik). Inson salomatligini akmeologik tushunish uni ta'lim bilan birlashtiradi. Shu bilan birga, u sog'liqning xususiyatlariga biologik, psixologik, pedagogik va tibbiy jihatlarni birlashtirilgan. Sog'liqni saqlashning akmeologik konsepsiyasi uning konstruktivligi va dinamizmi: jismoniy, aqliy, axloqiy va boshqa darajalarda sog'liqni saqlash va mustahkamlashni nazarda tutadi.

Amaliy vositalar akmeologik loyihalash, qo'llab-quvvatlash va maslahat berish usullarini o'z ichiga oladi. Akmeologik loyiha individual ish uchun ishlatiladi, hayot strategiyasini, xulq-atvorini yoki kasbiy rivojlanishini aniqlash bilan bog'liq.

Akmeologik yordam turli xil tashkiliy va

pedagogik tadbirlarga xizmat ko'rsatishda qo'llaniladi.

Akmeologik maslahat – bu o'qituvchilar bilan o'zlarining kasbiy faoliyatlari, pedagogik darajalariga erishishda yordam berish bilan bog'liq individual ish. “Men” konsepsiyasini o'zlashtirish, shakllantirish va amalga oshirish va boshqalar.

Akmeologiya nuqtayi nazaridan professionallik – bu “acme” tomon harakat qiladigan o'zini o'zi rivojlanayotgan shaxsning xususiyati yoki kasbdagi mahoratning eng yuqori cho'qqisi. Akmeologiya fan sifatida mutaxassisni kasbda va umuman hayotda rivojlantirishning asosiy yondashuvlarini, shuningdek, shaxsni takomillashtirish va o'zini rivojlantirishning muvaffaqiyatini, uning o'zini o'zi anglashining to'liqligini belgilaydigan omillar, sharoitlar, mexanizmlarni o'rganadi.

Pedagogik akmeologiyaning markaziy tushunchalaridan biri bu o'qituvchining kasbiy mahorati tushunchasi. Bu o'qituvchi shaxsining ajralmas xarakteristikasi sifatida tushuniladi, u kasbiy faoliyatning bir nechta turlariga egalik qilishni va talabalarni o'qitish va tarbiyalashda kasbiy pedagogik muammolarni samarali hal qilishni ta'minlaydigan o'qituvchida kasbiy muhim psixologik fazilatlarining mavjudligini nazarda tutadi.

Akmeologiya bugungi jamiyat rivojida ham katta o'rin egallagan. Chunki yoshlarning rivojlanishi, ularning munosib avlod bo'lib yetishishi, avvalo shaxsiy va kasbiy faoliyatida o'z o'rnini topishi muhim hisoblanadi. Bilamizki, ma'naviy jihatdan qoloq, o'z o'rniga ega bo'lmagan, tarixini bilmaydigan yoshlarni yot g'oyalar o'z domiga tortib oladi. Yoshlarning ongidagi bo'shliqni biz ezguliklar bilan to'ldirishga harakat qilmasak, ularni boshqalar yovuzliklar bilan to'ldiradi. Shunga ko'ra akmeologiyaning tamoyillarini quyidagicha sanashimiz mumkin:

1) Mamlakatimizda barkamol avlod tarbiyasiga katta ahamiyat berish, bunda ular uchun sog'lom muhit yaratish, ta'lim tizimini isloh qilish, qadriyatlar, urf odatlarni tiklash, yoshlarda ularga nisbatan hurmatni shakllantirish.

2) O'zbekistonda barkamol avlod tarbiyasida jismoniy, aqliy, ma'naviy jihatlariga e'tibor berish.

3) Jamiyat muammolarini yoshlar

muammolaridan ayro tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu boisdan ham yoshlar shaxsining shakllanishida akmeologik bilimlardan foydalanish zarur. Akmeologiya insoniy fanlar tizimidagi fanlararo bilim sohasidir, bu o'z taqdirini o'zi belgilash, hayotiy tajriba, ijtimoiy muhit va ta'lim shaxsiy va kasbiy mahoratning rivojlanish qonuniyatlari haqidagi fan. U rivojlanish bosqichida bo'lgan yangi fandır.

Bugungi rivojlangan XXI asr olimlardan yanada puxtaroq, mukammalroq va zamon bilan hamnafas bilimlar talab qilmoqda. Chunki inson ham zamon bilan hamnafas rivojlanadi, o'sadi, u o'zgargan sari talablari, ehtiyojlari ortadi. Shu asosda zamonaviy akmeologiyada bir nechta asosiy vazifalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1) kamolot bosqichiga kirgan shaxsni o'rganish (jismoniy, psixologik, kasbiy rivojlanishdagi o'zgarishlar dinamikasi), shaxs rivojlanishining oldingi bosqichlarini o'rganish.

2) insonning kasbiy rivojlanishiga, intilish qobiliyatiga atrof-muhitning ta'sirini o'rganish.

3) kasbni egallash bosqichlarini o'rganish, uning ijodiy va salbiy omillarini o'rganish.

4) turli odamlarning professionalligini baholash usullari va vositalarini yaratish kabilardir.

XULOSA. Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Pedagogik akmeologiya fani qancha rivojlangansa, jamiyat ham shu darajada rivoj topadi. Sababi o'z kasbining to'laqonli mutaxassisi bo'lgan o'qituvchilar qo'lida ta'lim-tarbiya olgan yoshlar tom ma'noda Uchinchi Renesans yoshlari bo'la oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shavkat Miromonovich Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 26 yilligiga bag'ishlangan marosimdagi nutqidan.
2. Анисимов. О.С. Акмеология и методология: проблемы психотехники и мыслетехники. 1998г. 3. Y.N. Elvira. Shaxsiy rivojlanish. 2019-y.
4. Xoliqov A.A. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratini rivojlantirish. - Toshkent, 2015 y. 9-b.
5. Педагогическая акмеология: коллективная монография / под. ред. О.Б.Акимовой; ФГАОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т». Екатеринбург, 2012. 24-55.
6. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar – sog'lom avlodni tarbiyalash vositasi. T., O'qituvchi, 1995y.
8. A.A.Xoliqov. Fransiyada pedagogik fikr taraqqiyoti. – T.: 1998.
9. The word book enceklopedia. – T.: 1994. 1-11-jildlar.

TOLIBON HARA KATI TA'SIRIDA MINTAQAVIY HARBIY-SIYOSIY JARAYONLAR TRANSFORMATSIYASI

*Shukurov Shuxrat Zayniyevich, O'zbekiston Respublikasi Qurolli
Kuchlari Akademiyasi o'qituvchisi, tarix fanlari nomzodi*

TRANSFORMATION OF REGIONAL MILITARY AND POLITICAL PROCESSES UNDER THE INFLUENCE OF THE TALIBAN MOVEMENT

*Shukurov Shukhrat Zainievich, lecturer at the Academy of the
Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Historical
Sciences*

ТРАНСФОРМАЦИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ВОЕННО- ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ПОД ВЛИЯНИЕМ ДВИЖЕНИЯ ТАЛИБАН

*Шукуров Шухрат Зайниевич, преподаватель Академии
Вооруженных Сил Республики Узбекистан, кандидат
исторических наук*

<https://orcid.org/0009-0003-2865-2659>

e-mail:

shuxratshukurov265@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada 2021-yil Afg'oniston hokimiyati tepasiga Tolibon harakatining qayta kelishi sabablari va yangi davlat siyosiy tizimining rivojlanish istiqbollari chuqur tahlil qilingan. Mavzuning dolzarbligi quyidagilar bilan izohlanadi, Tolibon harakati davlat boshqaruvini qo'lga kiritgandan so'ng Afg'onistondagi ichki vaziyat yomonlashdi, mavjud barcha siyosiy hokimiyat institutlari yo'q qilindi hamda davlat hokimiyati organlarining o'z vakolatlarini bajarilishi to'xtatildi.

Kalit so'zlar: Afg'oniston, Tolibon harakati, AQSh, Shimoliy Atlantika alyansi, terrorizm, konstitutsiya, xalqaro tashkilotlar.

Annotation: The article provides an in-depth analysis of the reasons for the return to power in Afghanistan in 2021 of the Taliban movement and the prospects for the development of a new state political system. The relevance of the topic is explained by the following: after the Taliban movement gained control of the state, the internal situation in Afghanistan deteriorated, all existing institutions of political power were destroyed, and the exercise of their powers by state authorities was terminated. As a result, the country is facing a comprehensive crisis.

Key words: Afghanistan, Taliban movement, USA, North Atlantic Alliance, terrorism, Constitution, international organizations.

Аннотация: В статье дается углубленный анализ причин возвращения к власти в Афганистане в 2021 году движения «Талибан» и перспектив развития новой государственной политической системы. Актуальность темы объясняется следующим: после того, как движение «Талибан» получило контроль над государством, внутренняя ситуация в Афганистане ухудшилась, все существующие институты политической власти были разрушены, а выполнение своих полномочий органами государственной власти было прекращено.

Ключевые слова: Афганистан, движение «Талибан», США, Североатлантический альянс, терроризм, конституция, международные организации.

KIRISH. Uzoq yillardan buyon tinchini topmay kelayotgan Afg'onistonga qo'shni bo'lgan O'zbekiston Respublikasi, o'z tarixida ekstremizm va terrorizm bilan bog'liq holatlarga bir necha marotaba duch kelgan. Ushbu

yo'nalishda xavf-xatar, tahdid va tahlikalar saqlanib qolinayotganini hisobga olgan holda, O'zbekiston qo'shni davlatlar, keng jamoatchilik va xalqaro hamjamiyat bilan birgalikda ekstremizm va terrorizm hamda ularni

moliyalashtirishga qarshi kurashishga qaratilgan siyosat va majmuaviy chora-tadbirlarni amalga oshirib kelmoqda [1]. Shunga qaramasdan afg'on o'lkasidagi nostabil holat va noaniq kelajakka, mavhumlikka asoslangan vaziyat O'zbekiston davlatidan doimiy yuz berishi mumkin bo'lgan har qanday tahdid hamda xavflarga tayyor turishni taqozo etmoqda.

ASOSIY QISM. 2001-2021-yillar Afg'oniston rasmiy hukumati Tolibonlar harakati hokimiyat tepasiga kelgunga qadar tashqaridan ko'rsatilgan siyosiy, harbiy, moliyaviy, iqtisodiy hamda gumanitar yordamlarga qaramasdan yigirma yillik davr ichida to'laqonli mustaqil faoliyat olib borishga qodir bo'lgan hokimiyat institutlarini barpo etolmadi.

Bunga ta'sir etuvchi omillar: birinchisi, bu tarixan o'rnatilgan qabilaviy tartib va ular rahbarlarining murosaga layoqatsizligi; ikkinchisi, qabila rahbarlarini birlashtirishga qodir kuchli Markaziy hukumatning yo'qligi edi.

Shuningdek, mamlakatda faoliyati yo'lga qo'yilgan siyosiy partiyalar fuqarolar tomonidan qo'llab-quvvatlanmadi, sababi shunda ediki, ular mamlakat aholisining faqat bir qismi, asosan pushtunlar (tojik, o'zbek, hazora va boshqalar bundan istisno) manfaatlari himoyasiga asoslangan dasturga ega edilar. Ular davlat siyosatini to'la qamrab oluvchi partiya dasturlarini ishlab chiqib keyin olg'a surmadilar.

Balkim, shuning uchundir 2001-yildan 2021-yilgacha bo'lgan davrda butunlay siyosiy, moliyaviy va iqtisodiy jihatdan xalqaro koalitsiya kuchlariga tayanib kelgan Afg'onistonda, AQSh va uning NATO doirasidagi ittifoqchilari mamlakatni tark etishlari bilan hokimiyat darhol quladi. O'z navbatida Tolibon harakati tomonidan hokimiyatning bunday tezda egallab olinishi yaqin 20 yil davomida AQSh va uning ittifoqchilari tomonidan g'arb andozasiga asoslangan Afg'oniston davlatini qurish bilan bog'liq strategiyasi mutloq noto'g'ri ekanligini ko'rsatdi.

AQSh va uning ittifoqchilari mamlakatni tark etishlari bilan Afg'oniston hukumati hamda amaldagi siyosiy rejim qattiq sinovdan o'tolmadi, davlat armiyasi darhol

taslim bo'ldi va chuqur siyosiy inqiroz yuzaga keldi.

Tolibon harakati hokimiyatni qo'lga olishi bilan, Prezident Ashraf G'ani boshchiligidagi mamlakat siyosiy elitasi shoshilinch ravishda mamlakatni tark etdi. Bu sharoitda faqat davlat rahbari Ashraf G'anini aybdor deb bilish xatolik bo'ladi albatta, chunki, bizga ma'lum, Tolibon harakati tizimli va doimiy AQSh ma'muriyati, Pokiston, hamda ayrim arab davlatlari tomonidan ma'naviy va moddiy qo'llab kelingan. Hattoki, bunda Pokiston va AQSh maxsus xizmatlarining bevosita ishtiroki ham borligi hech kimga sir emas. Natijada, Afg'onistonda g'arb andozasiga asoslangan demokratik siyosiy tizimni barpo etish bilan bog'liq dastur inqirozga uchradi [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Mutaxassislar fikricha, Tolibon mamlakatni siyosiy inqirozdan barqarorlikka olib chiqa olishi hali noma'lum, chunki bu to'liq shakllanish etaplarini bosib o'tgan, zamonaviy dasturga ega siyosiy tashkilot emas, qolaversa, demokratik qadriyatlar va normalarni rad etadigan radikal guruhlardan iborat harakatdir.

Shuningdek, AQShning doimiy moliyaviy yordamlariga tayanib kelgan Tolibon rahbarligidagi Afg'oniston, ushbu mablag'lardan endi mahrum edi, buning ustiga mamlakatning o'sha davrdagi mavjud zahira mablag'lari hisob raqamlari muzlatilgan edi (taxminan 7 mlrd AQSh doll).

Yangi hokimiyat davlat ichki va tashqi iqtisodiy, ijtimoiy muammolar yechimini topish uchun izlanishni boshladi, sababi hokimiyatda qolish uchun Tolibon endi davlatni har tomonlama boshqarishi kerak edi. Afg'onistonda yuzaga kelgan holat yuzasidan shunday xulosa qilish mumkin, faqat g'arbcha qarashlar, yondashishlar hamda o'lchamlar (kriteriyalar) bilan afg'on hududida bu xalqqa umuman yot bo'lgan siyosiy tizimni tatbiq etish aslo mumkin emasligi isbotlandi.

Bugungi real holatni oladigan bo'lsak, afg'on hududida faqat ma'lum nominal hokimiyat institutlari mavjud xolos. Agar Tolibon hokimiyatini alohida aspektlar kesimida ko'rib chiqadigan bo'lsak, oddiy dunyo standartlariga mos yoki yaqin keladigan hokimiyatni

koʻrmaymiz va albatta bunday hokimiyat tizimi juda tez oʻzgaruvchan dunyoda ishlamaydi [3].

Hozirgacha Tolibon hukumatini rasman, qonuniyligini dunyoning biror mamlakati tan olmagan, yangi hukumat oldida esa nafaqat oʻzini himoya qilish va hokimiyatini saqlab qolish uchun choralar koʻrishi, balki, dunyo hamjamiyatiga davlat boshqaruv shaklini, hukumat tashkiliy tuzilishini, boshqaruvni amalga oshirish usullarini tatbiq etishi kerak boʻlib qolmoqda, yoʻqsa hokimiyatni boshqa siyosiy kuchlarga boʻshatib berishi kerak boʻladi [4].

MUHOKAMA. Oldingi Afgʻoniston Islom Respublikasi BMT va boshqa bir qator mintaqaviy hamda xalqaro tashkilotlarga aʼzo boʻlgan, hozirgi Tolibon rejimi siyosiy tizimi ertaga qanday shakllanishi va uning xalqaro hamjamiyat tomonidan qonunan tan olinishi yangi hukumatni zamonaviy sharoitda oʻzini qanday tutishiga bogʻliq boʻlib qolmoqda.

Yangi hukumat siyosiy institutlarining yangi tashkiliy tuzilishi qanday boʻlishi albatta hamma uchun juda qiziq mavzu. Agar yangi hokimiyat mamlakatdagi mavjud ijtimoiy-iqtisodiy muammolar yechimini topishda, jahon hamjamiyati oldida oʻz hokimiyatini qonuniylashtirish zarurligini, hamda mamlakat ichkarisidagi vaziyat tashqi dunyo uchun murakkabligicha qolayotganini tezroq anglab yetsa yaxshi boʻlardi. Muallifning fikricha, hozir koʻchada XXI asr, jamiyatning barcha jabhalari kuchli transformatsiya ostida har tomonlama jadal rivojlanmoqda. Yana 20-30 yildan soʻng primitiv davlat boshqaruvi shakliga asoslangan hukumatlar inqirozga uchrashi kutilayotgan bir sharoitda, Afgʻonistonni davlat boshqaruv shaklini XIX asrga qaytishi katta xatolik deb hisoblanadi.

Misol tariqasida 2022-yil 30-31-mart kunlari Xitoy Xalq Respublikasining Tushi shahrida mintaqaviy xavfsizlikni taʼminlash, shuningdek, gumanitar yordam savollarini koʻrib chiqish maqsadida Pokiston, Xitoy, Eron, Tojikiston, Oʻzbekiston, Turkmaniston va Rossiya tashqi ishlar vazirlari darajasida konferensiya oʻtkazildi.

Mamlakat bir siyosiy tizim modelidan ikkinchi anʼanaviy tizim modeliga oʻtish davrida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi qanday kechishini

va jamiyatdagi ichki taʼsir omillari qanday taʼsir etishini oldindan aytib boʻlmaydi. Shuningdek, bunday vaziyat Afgʻonistonga qoʻshni davlatlar uchun maʼlum maʼnoda bir qator tahdidlarni yuzaga keltirmoqda.

Ekspertlarning taʼkidlashlaricha, Tolibon yangi hukumati xalqaro tashkilotlar tomonidan ularga qoʻyiladigan rasmiy talablarni bajarishga urinishlari ham kuzatilmoqda. Misol tariqasida “Tolibon” harakatining oliy rahbari Haybatulloh Oxunzoda opium va boshqa kuchli taʼsir etuvchi vositalarni ishlab chiqarish va tashishni afgʻon hududida taqiqlaganini keltirish mumkin. Shuningdek, ushbu taqiq talablari bajarilmasa shariat qonunlariga muvofiq javobgarlik va jazo choralari koʻrsatilgan. Shuni taʼkidlash kerakki, ushbu chora-tadbirlar xalqaro tashkilotlarni va Gʻarb mamlakatlarining eski afgʻon hukumati hisob raqamlarida muzlatilgan afgʻon moliya vositalariga erishishga nisbatan munosabatlarini yumshatishga urinishlari ham boʻlishi mumkin.

“Afgʻon yangi hukumatini giyohvandlikka qarshi kurashlari qanchalik muvaffaqiyatli boʻladi hali nomaʼlum, chunki Afgʻoniston iqtisodiyoti va halqini ijtimoiy holatini yaxshilash uchun juda koʻp moliyaviy vositalar zarur boʻladi, hammaga ayonki, Afgʻonistonning eng asosiy moliya manbasi bu giyohvand moddalari savdosidan keladigan foydadir”, – deb taʼkidlaydi Rossiya davlati prezidenti V.Putin [6].

Tolibon hukumati tashqi dunyo va xalqaro tashkilotlar bilan diplomatik aloqalar oʻrnatish uchun oʻz hukumatini qonuniy tan olinishini taʼminlashi kerak, buning uchun esa ular xalqaro hamjamiyat talablari bajarilishini taʼminlashi, yaʼni fuqarolik institutlarini shakllantirishi, inson va genderlik huquqlari, milliy ozchiliklar (oz sonli millatlar) huquqlari himoyasi kabi muammolarda muvaffaqiyatga erishayotganliklarini namoyon etishlari kerak boʻladi.

NATIJALAR. Xullas, Tolibon hukumati mamlakatdagi jamiyatning barcha qatlamlarini bir maqsadga birlashtirishi va mamlakatni barcha (hali nazorat oʻrnatilmagan va boʻysunmagan) hududlarida toʻliq nazoratni oʻrnatishi kerak. Chunki mamlakatda hali-hanuz

turli qarashlarga va maqsadlarga ega jangari va siyosiy guruhlar mavjudligi hammaga ayon.

Hozirgi kunda Afgʻonistonda Tolibonga qarshi “Milliy qarshilik fronti (MQF)”, “Afgʻoniston Islom Respublikasi Qarshilik Oliy Kengashi”, “Xazaristonning nomaʼlum askarlari” guruhi, “Afgʻoniston erkinligi fronti” kabi muxolifat kuchlari (guruhlar) faoliyat olib borishmoqda.

Yuqoridagilarni hisobga olib, Tolibon harakati butun Afgʻonistonda toʻliq hokimiyatga ega boʻlish uchun diniy mazhabi va millatidan qatʼi nazar hamma afgʻon xalqi bilan normal munosabatlarni oʻrnatishi kerak. Bu esa oʻz navbatida, mamlakatda siyosiy vaziyatni barqarorlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, yangi Tolibon hukumati qoʻshni va mintaqa davlatlari bilan yaxshi qoʻshnichilik aloqalarini yoʻlga qoʻyishi, qolaversa oʻzaro iqtisodiy integratsiyani tizimli amalga oshirishi kerak boʻladi.

Tolibon harakati 2021-yil 15-avgustda hokimiyat tepasiga kelganidan beri bu mamlakatlar tashqi ishlar vazirlari doirasida Tolibon hukumati bilan bir necha marta uchrashuvlar amalga oshirilgan. Afgʻonistonga qoʻshni davlatlar tashqi ishlar vazirlarining birinchi uchrashuvi 2021-yilning 20-oktabrida Moskvada, ikkinchisi – bir haftadan soʻng Tehronda, uchinchisi esa 2022-yilning 30-31-mart kunlari Xitoyning Tushi shahrida boʻlib oʻtgan edi. Hech kimga sir emas, afgʻon hududida Tolibonga boʻysunmaydigan guruhlar haligacha mavjud. Tolibondan farqli oʻlaroq, muxolif kuchlar ham tashqi geostrategik (siyosiy) kuchlar bilan tizimli muzokaralar olib borishmoqda va zarur yordamlarni topmoqda. Oʻz navbatida bunday holatlar Afgʻonistondagi siyosiy vaziyatni nihoyatda beqaror qilib kelmoqda. Iqtisodiy jihatdan mamlakat 80 % tashqi yordamga qaram, (hozir balki undan ham koʻproqdir), chunki ishlab chiqarish yoʻq qilingan va 2020-2021-yillarda koronavirus pandemiyasi taʼsiri ham mamlakatning nochor iqtisodiyotiga katta salbiy taʼsir koʻrsatgan.

Maʼlumki, 2001-yildan Afgʻoniston iqtisodiyoti AQSh va NATO davlatlari koʻmagiga bogʻliq boʻlib keldi, 2021-yilgacha mamlakat iqtisodiyotiga milliardlab dollar

mablagʻ kiritildi, 2021-yildan keyin esa bu moliyaviy koʻmaklar toʻxtatilishi jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy inqirozga sabab boʻldi.

XULOSA. Yuqoridagi muammolarni tahliliy oʻrganib chiqish natijasida xulosa sifatida quyidagi tavsiyalarni berish mumkin. Yangi hukumat yuzaga kelgan murakkab sharoitda davlatning bosqichli rivojlanishini taʼminlashi uchun quyidagilarni amalga oshirishi zarurdir:

birinchidan, hozirgi va istiqboldagi dunyo tizimiga mos keluvchi yangi Konstitutsiyani zarur oʻzgartirishlar bilan qabul qilish;

ikkinchidan, odil saylovlar oʻtkazilishini yoʻlga qoʻyish;

uchinchidan, tegishli hokimiyat vakillik organlarini tuzish;

toʻrtinchidan, qobiliyatli koalitsion hukumatni shakllantirish kabilardir.

Mamlakatning avvalgi Konstitutsiyasi 2004-yilda qabul qilingan boʻlib, u nisbatan dunyoviy qonunchilik va shariat qonunlari konsensusi asosida yaratilgan asosiy maqbul qomus hisoblanadi. Afgʻonistonda siyosiy institutlarni yaratishda jiddiy rol oʻynagan yuqoridagi qomus yangi hukumat tomonidan ham hozirgi sharoitda qoʻllanilishi mumkin. Faqat shu yoʻl bilan yaqin kelajakda mamlakatda barqarorlik oʻrnatilishiga umid qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 1-iyuldagi PF-6255-sonli “2021-2026-yillarga moʻljallangan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi milliy strategiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi Farmoni. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lex.uz/docs/5491626#5497990>
2. Альмонд Г. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 74.
3. Форма государства // Большая российская энциклопедия. Том 33. Москва, 2017. – 481 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bigenc.ru/law/text/4731936> (дата обращения: 25.11.2023).
4. Альмонд Г. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 38.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI AYRIM "TAOM" KOMPLEMENTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING TARJIMASI

Eshquvvatova Gulasal Abdullo qizi,

*Termiz Davlat pedagogika instituti Xorijiy til va adabiyoti
fakulteti*

"Fakultetlararo xorijiy tillar" kafedrası o'qituvchisi

ПЕРЕВОД ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С НЕКОТОРЫМИ ПИЩЕВЫМИ КОМПОНЕНТАМИ НА АНГЛИЙСКИЙ И УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫКИ

Ишувватова Гуласал Абдулло кызы,

*Термезский государственный педагогический институт,
факультет иностранных языков и литературы.*

*Кафедра "Межфакультетские иностранные языки",
преподаватель*

TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH SOME "FOOD" COMPONENTS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Eshkuvvatova Gulasal Abdullo qizi,

*Termez State Pedagogical Institute, faculty of foreign language
and literature Department of "inter-faculty foreign languages",
teacher*

[https://orcid.org/
0009-0006-2694-0668](https://orcid.org/0009-0006-2694-0668)

[guliasaleshqvvatova@
mail.ru](mailto:guliasaleshqvvatova@mail.ru)

+998915770812

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi "taom" komplementli frazeologik birliklar, aynan non va suv komplementli frazeologik birliklarning tarjimasi xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, non, suv, taom.

Аннотация: В данной статье говорится о переводе фразеологизмов с компонентом «еда» на английском и узбекском языках, а именно фразеологизмов с компонентом хлеб и вода.

Ключевые слова: фразеологизм, хлеб, вода, еда

Abstract: This article talks about the translation of phraseological units with the component "food" in English and Uzbek, specifically phraseological units with the component bread and water

Key words: phraseological unit, bread, water, food

KIRISH

(ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Frazеologik birliklar har qanday tilning ajralmas qismi bo'lib, muayyan jamiyat madaniyati, tarixi va an'analari haqida o'ziga xos tushuncha beradi. Ushbu maqolada biz "non" va "suv" bilan bog'liq frazeologik birliklarning ajoyib olamini o'rganamiz.

Rizqning bu ikki asosiy unsuri asrlar davomida inson hayotida uzviy bo'lib kelgan va natijada ular iboralar, maqollar tarzida tilga chuqur singib ketgan. Biz ushbu frazeologik birliklarning kelib chiqishi, ma'nosi va qo'llanilishini ko'rib chiqamiz, ularning turli madaniyat va tillardagi ahamiyatini

ko'rsatish uchun ko'plab misollar bilan har tomonlama tahlil qilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD(ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). "Taom" komponentli frazeologik birliklar misolida bu ikki element turli jamiyatlarda ulkan madaniy va ramziy ahamiyatga ega. Shunday qilib, ular turli jamoalarning qadriyatlarini, e'tiqodlari va tajribalarini aks ettiruvchi ko'plab frazeologik birliklarga yo'l topishgan bo'lsa, ajablanarli emas. Bu frazeologik birliklarni atroflicha o'rganib, odamlarning rizqning asosiy jihatlari idrok etishi va munosabati haqida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin.

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION) Frazeologik birliklarning bir tildagi tarjimasini boshqa tilda juda ko'p ekvivalentlarga ega bo'lishi mumkin. Tarjima jarayonida frazeologik birlikning bir tildagi ma'nosi ikkinchi tilga umuman mos kelmasligi mumkin. Quyida ingliz va o'zbek tillaridagi bir qator frazeologik birliklar tahlil qilamiz.

"Non sindirish/ushatish (patir ushatmoq)" – unashirish ma'nosini anglatadi. (etn. Nikoh to'yi marosimlarining bir qismi: qiz tomon, ya'ni uning ota-onalarisovchi yuborgan tomonga o'z roziligini bergach, sovchilar keltirgan dasturxon ochilib, shu rozilik belgisi sifatida non sindirilishi va to'y bilan bog'liq masalalarning belgilanishi, hal qilinishi. [1.57b])

Ingliz tilida "non sindirmoq" iborasiga shaklan mos keladigan "Break bread with smb" iborasi mavjud bo'lsada, lekin "break bread with someone- share a meal with someone"- ya'ni nonini birov bilan bo'lishish, ulashish ma'nosini anglatadi.

"Birovning nonini yarimta qilmoq" nonini tuya qilmoq-bo'sh-bayovligidan foydalanib, aldab-suldab haqini o'zlashtirmoq. (Ofarin, hali bolalarning nonini tuya qilib beraman, supurgi puli olaman, bo'yra puli olaman deng? M.Ismoiliy. Farg'ona tong otguncha. «...bo'shanglik qilsam nonimni tuya qilib berishlari aniq», – o'yladi u. Oybek. Qutlug' qon.) [2. 329]

Ingliz tilidagi "Daily bread" iborasi kundalik tirikchilik, ehtiyojidagi yegulik ma'nosini anglatadi.[3.106 b]. Ushbu iboraga mos keladigan o'zbek tilidagi "bir burda non", "bir burda non topmoq"(O'zingga boshpana, bolalaringga bir burda non topishni bil... I.Rahim. Ixlos iborasi ma'no jihatdan mos keladi.

"Earn (or make) one's bread (by)"- earn a living- bu iborada ham non topmoq ma'nosini beradi. (He was a child no longer... He was a worker. Henceforth he would earn his bread in the sweat of his face. (S O'Casey, 'Pictures in the Hallway', 'Cornin' of Age') [4.47 b]

"Eat smb.'s bread"- eat someone else's bread, live at someone else's expense - birovning nonini yemoq, birovning hisobiga yashamoq.

Ingliz tilidagi "eat smb's bread"-birovni nonini yemoq iborasi birovning nonini yeyish va unga tobe bo'lib qolishni anglatadi. O'zbek tilida esa "non yemoq" iborasi biror kelim-daromad bilan tirikchilik o'tkazmoq ma'nosini anglatadi. Ingliz tilidagi "Eat smb's bread" iborasi ma'no jihatdan o'zbek tilidagi "yegan og'iz uyalar" iborasiga yaqin.

NATIJALAR (РЕЗУЛТАТЫ/RESULTS). Bazi hollarda bir iboraning bir nechta ekvivalentlari bo'lishi mumkin. "Eat the bread of idleness"- bekorchilikda xayot kechirish, hech narsa qilmasdan non yeyish, bekorchi bo'lish ma'nolarini anglatadi. O'zbek tilida shunday ma'nodagi bir qator ibora va maqollar mavjud. Masalan, "ishlagan – tishlaydi", "Dangasaning non yeyishini ko'r", "Ishlaganning qorni toq, dangasaning noni yoq "have' one's bread buttered on both sides"- live like a lord . have' one's bread buttered on both sides"- shoxona yashash.

"Biron kishining og'zidagi oshi (noni)ni olib qo'ymoq"- o'ziniki bo'lishi aniq narsani ham o'zganing ixtiyoriga berib qo'ymoq . (Ahmad ilgari shunaqa edi, gapini eplab gapirolmas, og'zidagi oshini oldirib yurardi. H.Nazir. So'nmas chaqmoqlar. Bu nima og'zidagi oshni birovga oldirish? Bo'yraday joyga sholg'om ekan odamga ham suvmi! Oybek. Qutlug' qon. "Take the bread

out of smb.'s mouth”(to take bread from someone; deprive smb. a piece of bread, livelihood.)- birovni nonini olmoq, nonidan mahrum qilmoq. Dry bread at home is better than roast meat abroad- chet elda qovurilgan go'shtdan uydagi qotgan non yaxshiroqdir. Ushbu maqolda “uy” tushunchasi inson tug'ulib o'sgan mamlakat ma'nosida ishlatilgan. Ta'kidlanishicha, baxt izlash uchun boshqa mamlakatga borishdan ko'ra, o'z yurtida

qiyinchiliklarga dosh berish va kambag'al yashash yaxshiroqdir. Maqolning mazmuni insonni vatanparvar bo'lishga va baxtini o'zi yurtida qurishga chorlaydi. Ushbu maqolni o'zbek tilidagi “o'zga yurtida shoh bo'lguncha, o'z yurtida gado bo'l” maqoliga ma'no jihatdan mos keladi.

Quyidagi jadvalda bir qator non va suv komponentli maqollar berilgan.

Bread an be given a stone, ask for.P(33)	Tosh yog'sa- taqdirga
Bread upon the waters, Cast one's. P(33)	Savobi oshkoradan gunohi pinhona yaxshi.
Bread of affliction, Eat the.P(34)	Zorlik- keltirar xorlik.
Bread of idleness, Eat the. P(34)	Bekor chining beti yo'q, Qozon osar eti yo'q.
Bread is buttered on both sides, His. P(34)	Uning pichog'i moy ostida
Water in a sieve, To carry. P(370)	G'alvirda suv suv turmas
Water on both shoulders, Carry. P(370)	Xoin Xavfli bo'lar
Waters, Fish in troubled. P(370)	Zamoning tulki bo'lsa, sen tozi bo'l
Water off aduck's back, Like. P(370)	Dunyoni suv bossa, o'rdakka nima g'am.
Water the best, He knows/ who has waded through it. P(370)	Ko'p yurgan ko'p biladi
Water has flowed under the bridge since, A lot of. P(371)	Ko'rmaganni ko'rdilar, Ko'k eshshakka mindilar
Water runs by the mill that the miller knows not of, Much. P(371)	Bilganing daryo bo'lsa, bilmaganing dengiz
Water, No safe wading in an unknown. P(371)	Daryoga ot solmasdan avval, kechuvini top.
Water, Spent money like. P(371)	Pulni ko'p deb shopirma, Yo'q vaqti zor bo'lasan
Waters have deep bottoms, Still. P(372)	Tinch oqar suvning tagi teran bo'lar.
Water drowned the miler, Too much.P(372)	Har narsaning ozi shirin
Water, Written in. P(372)	Suvdagi kemanding izi bilinmas
Water out of a stone, To get. P(372)	Tirishganning teshasi toshga chega qoqar.

Bu misollar turli tillar va madaniyatlarda uchraydigan nonga oid frazeologik birliklarning boy gobelenlarining kichik bir qismini ifodalaydi. Har bir ibora o'ziga xos ma'noga ega va oziq-ovqat, ish va ijtimoiy o'zaro munosabatlar bilan bog'liq o'ziga xos ijtimoiy qadriyatlar va urf-odatlarini aks ettiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, “non” va “suv” bilan bog'liq frazeologik birliklarni o'rganish

turli jamiyatlarda oziq-ovqatning ushbu asosiy elementlariga bog'liq bo'lgan madaniy ahamiyati haqida qimmatli tushunchalar beradi.

Non va suv bilan bog'liq turli-tuman idiomatik iboralar va maqollar mehmondo'stlik, chidamlilik, rizq-ro'z, farovonlik, ehtiyotkorlik va musibat kabi universal mavzularni aks ettiradi.

Ushbu lingvistik iboralarni ularning madaniy kontekstida o'rganish orqali biz tilning butun dunyo bo'ylab jamoalardagi umumiy tajriba va qadriyatlarni qanday qamrab olishini chuqurroq tushunamiz.

“Taom” komponentli frazeologik birliklarni o'rganish tarix davomida ana shu muhim elementlarning inson tili va madaniyatiga doimiy ta'siridan dalolat beradi.

Ushbu izlanish orqali biz tilning kundalik hayotiy tajribalar bilan o'zaro bog'lanishining chuqur usullarini tan olamiz va shu bilan birga avlodan-avlodga o'tib kelayotgan jamoaviy donolikni saqlab qola

Adabiyotlar.

1. O'zbek tili frazeologik lug'ati. Shavkat Rahmatullayev, Nizomiddin Mahmudov,

Zulxumor Xolmatova, Iqbol O'razova, Kamola Rixsiyeva. Toshkent 2022. Gafur G'ulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi.

2. Kunin_av_bolshoi_anglorusskii_frazeologiches kii_slovar
3. Translation problems of proverbs and sayings expressing senility and youth in english and uzbek languages. ZR NARMURATOV, MAK BOZOROVA. Наука среди нас, 79-85
4. Значение преподавания и обучения грамматике в авя. ЗР НАРМУРАТОВ, НХ МАМАТАЛИЕВА. Наука среди нас, 263-266
5. The role of using new techniques and methods teaching english languages. ZR NARMURATOV, GBK SAIDOVA. Наука среди нас, 86-90

TYPES AND DESCRIPTIVE ASPECTS OF EDUCATIONAL TASKS IN DEVELOPING LISTENING COMPREHENSION SKILLS

Sadullayeva Gulshirin Ilhomovna

Independent researchers of

Tashkent University for Applied Sciences

ВИДЫ И ОПИСАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УЧЕБНЫХ ЗАДАЧ ПО ФОРМИРОВАНИЮ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ

Садуллаева Гульширин Илхомовна

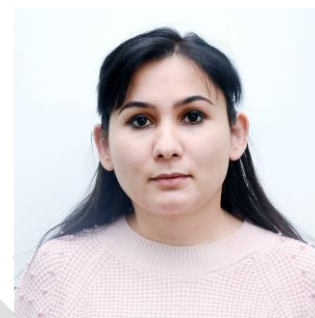
Независимый соискатель

Ташкентского университета прикладных наук

TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRUVCHI O'QUV TOPSHIRIQLARINING TURLARI VA TAVSIFIY JIHATLARI

Sadullayeva Gulshirin Ilhomovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://orcid.org/>

[0000-0003-0045-3344](https://orcid.org/0000-0003-0045-3344)

flowersweet0809@gmail.com

+998915376602

Abstract: This article explores the diverse landscape of educational tasks aimed at fostering listening comprehension skills among learners. Through a comprehensive examination of task types and descriptive aspects, it unveils the intricacies that underpin effective pedagogical strategies in this domain. Drawing upon various methodologies and theoretical frameworks, the article offers insights into the design, implementation, and contextual considerations of these tasks. From structured exercises to authentic interactions, each task type serves a unique purpose in nurturing listening proficiency. By elucidating the taxonomy of educational tasks and examining their empirical evidence, this article equips educators with valuable resources to tailor instructional practices effectively, whether in traditional classroom settings or digital learning environments.

Keywords: listening comprehension, educational tasks, pedagogical strategies, instructional practices, task types, learner needs, empirical evidence, digital learning environments

Аннотация: В этой статье исследуется разнообразный спектр образовательных задач, направленных на развитие у учащихся навыков понимания на слух. Благодаря всестороннему рассмотрению типов задач и описательных аспектов он раскрывает тонкости, лежащие в основе эффективных педагогических стратегий в этой области. Опираясь на различные методологии и теоретические основы, статья предлагает понимание дизайна, реализации и контекстуального рассмотрения этих задач. От структурированных упражнений до аутентичного взаимодействия — каждый тип задач служит уникальной цели в развитии умения слушать. Разъясняя таксономию образовательных задач и исследуя их эмпирические данные, эта статья предоставляет преподавателям ценные ресурсы для эффективной адаптации учебной практики, будь то в традиционных классах или в цифровой среде обучения.

Ключевые слова: понимание аудирования, образовательные задачи, педагогические стратегии, педагогическая практика, типы задач, потребности учащихся, эмпирические данные, цифровая среда обучения.

Annotatsiya: Ushbu maqola talabalarning tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan turli xil ta'lim vazifalarini o'rganadi. Vazifa turlari va tavsif jihatlari har tomonlama tekshirish orqali ushbu sohadagi samarali o'qitish strategiyalari asosidagi nozikliklarni ochib beradi. Turli

metodologiyalar va nazariy asoslarga tayangan holda, maqola ushbu muammolarni loyihalash, amalga oshirish va kontekstli ko'rib chiqish haqida tushuncha beradi. Strukturaviy mashqlardan haqiqiy o'zaro ta'sirlargacha, har bir turdagi vazifa tinglash ko'nikmalarini rivojlantirishda o'ziga xos maqsadga xizmat qiladi. Ta'lim maqsadlari taksonomiyasini oydinlashtirish va ularning empirik dalillarini o'rganish orqali ushbu maqola o'qituvchilarga an'anaviy sinflarda yoki raqamli o'quv muhitida ta'lim amaliyotlarini samarali moslashtirish uchun qimmatli resurslarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: *tinglashni tushunish, ta'lim maqsadlari, o'qitish strategiyasi, o'qitish amaliyoti, maqsad turlari, talaba ehtiyojlari, empirik dalillar, raqamli o'quv muhiti.*

Introduction

Listening comprehension is a fundamental skill that lays the groundwork for effective communication and learning across various academic disciplines and real-world contexts. In the dynamic landscape of education, educators continually seek innovative approaches to cultivate and enhance students' ability to comprehend spoken language. Central to this endeavor are educational tasks carefully designed to engage learners, stimulate critical thinking, and refine their listening proficiency. This article embarks on a comprehensive exploration into the multifaceted realm of educational tasks aimed at nurturing listening comprehension skills. By delving into the diverse types and descriptive aspects of these tasks, we endeavor to unravel the intricacies that underpin effective pedagogical strategies in this domain. From structured exercises to authentic interactions, each task type serves a unique purpose in fostering the development of listening abilities among learners.

Methodology.

This study employs a qualitative research approach to explore the nature and characteristics of educational tasks within the context of world language teaching methodology, focusing specifically on the development of listening comprehension skills. The methodology involves a multi-faceted investigation integrating literature review, theoretical analysis, and practical observations. The research begins with an extensive review of relevant literature from scholarly sources, educational journals, textbooks, and pedagogical guides. Keywords such as "educational tasks," "listening comprehension," "language teaching methodology," and

"pedagogical strategies" are employed to identify pertinent studies. **RESULTS:**

The investigation into educational tasks within the framework of world language teaching methodology reveals a nuanced distinction between tasks and exercises. Unlike exercises, which primarily focus on linguistic outcomes and are typically confined to specific language structures, tasks are integral components of lesson organization, encompassing broader educational goals and pedagogical reflection. Tasks often comprise multiple exercises, integrating language practice with communicative actions to achieve real-life outcomes. In English language teaching methodology, tasks are characterized by their communicative nature and contextual relevance. They engage learners in authentic language use, emphasizing the integration of multiple skills rather than isolated linguistic elements. Tasks prompt learners to interact with language in meaningful contexts, fostering communication beyond the classroom environment.

LITERATURE REVIEW

Professor Jacques Richards underscores the distinction between exercises and tasks, emphasizing that tasks involve not only learning the language but also utilizing it to accomplish meaningful actions. This aligns with the contemporary shift towards task-based language teaching, which prioritizes authentic communication and task completion over rote language practice. However, it is noted that not all educational tasks have a stimulating effect, as highlighted by Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Uman Arkady Ilyich. Some tasks may inadvertently reinforce rote learning and reproductive skills rather than fostering genuine cognitive engagement and skill development.

DISCUSSION:

The task is a unit of the educational process aimed at achieving the learning goal in the methodology of world language teaching, it defines its structure, and is characterized by the fact that it differs from exercise to a certain extent in achieving the goals of language and speech. The issue of mutual differentiation of educational tasks is a controversial topic in both pedagogy and methodology.

Unlike exercises, assignments are fully included in the organizational aspects of the lesson, in the explanation of the educational material and pedagogical reflection. Assignment can include several exercises at the same time, for example: Assignment.

Today, you are discussing with a colleague whether it is important to know many foreign languages. 1. Explain why you are interested in this question. 2. Find out what your colleague thinks about it. 3. Give a real life case that shows your opinion on this issue. 4. Use of means of expression of explanation (agreement, assumption, recall, etc.) and speech making, etc. 5. An attempt is made to answer this question by defining the terms and giving examples of the difference between an assignment and an exercise.

One of the most characteristic features of the English language teaching methodology is that tasks are focused on real actions. Most textbooks now have tasks and exercises that have a communicative outcome, as well as language exercises that allow you to use the language correctly.

A task is usually a communicative action that is not limited to a single grammatical structure and has a non-linguistic result. There is another difference between a life assignment and a pedagogical assignment. The latter is mainly intended for classroom teaching purposes. However, life tasks are communication tasks that

are solved using language outside the classroom. The main features of the task on preparation for listening comprehension in the English methodology are listed below: Focuses on multiple skills rather than one; Assignments are used in context; Tasks are communicative and usually vital; The focus is on content.

Exercise usually focuses on one element of language and aims to achieve a linguistic result: The teacher guides and monitors the listening comprehension exercise; Usually, the focus is on one skill; There is no information about the context; Language practice is not communicative; There is no emphasis on logic, the focus is on content rather than form; The correction is usually immediate.

Professor Jacques Richards, a pedagogue and art historian who conducts extensive research on the English language teaching methodology, says that "exercises include appropriate, concluding and reading comprehension and writing skills. Tasks include any type of activity that results not only in learning the language, but also in doing something with the language"⁹⁸.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Uman Arkady Ilyich notes that there are some educational assignments that do not have a stimulating effect⁹⁹. They are similar reproductive tasks to improve educational abilities and skills.

The second group of tasks by the nature of educational activity consists of: educational tasks mediating educational information; educational tasks that guide the student's work with educational materials: a) tasks for observation; b) text processing assignments; c) tasks aimed at forming abilities and skills.

Instructional tasks that mediate instructional information directly contain instructional material or indicate where it can be obtained. These types of tasks partially change the teacher's explanation and are intended for the initial perception of the

⁹⁸ <https://www.professorjackrichards.com/category/news/>

⁹⁹ Uman A.I. Theoretical foundations of the technological approach in didactic teacher training: dis. ... Dr. ped. Sci. – Orel, 1996. – 402 pp.

educational material or its independent study. Educational tasks that guide the work of students with educational materials are student understanding, systematization of educational information, self-control; offers comparison, conclusions, generalization; helps in the conscious assimilation of new material.

Conclusion:

In conclusion, the discourse surrounding the differentiation between educational tasks and exercises in language teaching methodology illuminates the dynamic interplay between instructional strategies, learning outcomes, and pedagogical objectives. Through an exploration of theoretical frameworks, empirical research, and pedagogical insights, this review elucidates the nuanced distinctions that underpin effective language instruction. By delineating between tasks and exercises, scholars have underscored the pedagogical significance of authentic communicative activities in fostering language proficiency, critical thinking skills, and cross-cultural competence.

References:

1. Bygate, M. (2001). Speaking. In R. Carter & D. Nunan (Eds.), *The Cambridge Guide to Teaching*

English to Speakers of Other Languages (pp. 14-20). Cambridge University Press.

2. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.
3. Hughes, A. (2003). *Testing for Language Teachers* (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Willis, J. (2006). *The Lexical Syllabus: A New Approach to Language Teaching*. Collins ELT.
6. Hamroev G.H. Classification of exercises according to the formation of skills and abilities // *Science and society*. - Defect. No. 4. 2021. -В. 158-166.
7. Деконт, 1999. – 456 с.
8. Мирзакулов Т. Грамматика ўқитишнинг лингвистик асослари. Т.:Ўқитувчи, 1994. – 56 б.
9. Розентал Д. Е., Теленкова Н.А. Словарь лингвистических терминов. Способие для учителей.–М.: Просвишение, 1972. – 223 стр
10. Усмонова Ў. Талаффуз маданияти. – Т.: Фан, 1976. – 57 б.

MUHAMMAD SODIQ QOSHG'ARIYNING "ODOB AS-SOLIHIN" ASARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Salavatova Xurshida San'at qizi
Urganch davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim
metodikasi kafedrası o'qituvchisi
Qadamboyeva Hilola Umid qizi
Urganch davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim
metodikasi kafedrası o'qituvchisi

THE EDUCATIONAL VALUE OF MUHAMMAD SADIQ KASHGARI'S WORK "ODOB AL-SALIHIN"

Khurshida Salavatova Sanat kizi
Urganch State Pedagogical Institute, teacher of the
Department of Preschool Education Methodology
Kadamboyeva Khilola Umid kizi
Urganch State Pedagogical Institute, teacher of the
Department of Preschool Education Methodology

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba-yoshlarda shaxs va uning tarbiyasini yo'lga qo'yish masalalarini aks ettiruvchi asarlarini va pedagogik bilimlarini yarata olgan tarixchi olim va adib Muhammad Sadiq Qoshg'ariyning ta'lim tarbiyaga oid qarashlari, tasavvuf ta'limoti rivojiga qo'shgan hissasi hamda pedagogik qarashlari haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: Muhammad Sadiq Qoshg'ariy, salomlashish odobi, ta'lim-tarbiya va uning vazifalari, "Odob as-solihin" asari, ta'rifat, dunyoqarash.

Аннотация. В данной статье обсуждаются взгляды историка, ученого и писателя Мухаммада Сади́ка Кашгари, создавшего произведения, отражающие вопросы личности и его воспитания у студентов и его педагогических знаний, его вклад в развитие суфизма и педагогических взглядов.

Ключевые слова: Мухаммад Сади́к Кашгари, манеры приветствия, образование и его задачи, произведение «Одоб ас-Салихин», просвещение, мировоззрение.

Annotation. In this article, the views of the historian, scientist and writer Muhammad Sadiq Kashghari, who created works reflecting the issues of personality and his education in students and his pedagogical knowledge, his contribution to the development of Sufism and Pedagogical views are discussed.

Key words: Muhammad Sadiq Kashgari, manners of greeting, education and its tasks, the work "Odob as-salihin", enlightenment, worldview.

Kirish.

Asrlar o'tsa hamki bizgacha o'tmishdan qon-qonimizgacha singan ilm va tarbiyaga oid bilimlar va insonni odob-axloqiga oid har xil

qarashlar mavjud. Tarixdagi eng buyuk mutafakkir ulamolar tomonidan ta'lim-tarbiyaga oid moddiy meroslar bor bo'lib, bu madaniy va moddiy meroslar pedagogika faniga

1

¹<https://orcid.org/0009-0003-6067-3098>

²salavatova.xurshida@mail.ru

2

²<https://orcid.org/0009-0000-0321-183X>

²kadamboyevahilola@gmail.com

borib taqaladi. Muhammad Sodiq Qoshg'ariy ham o'zining ta'lim-tarbiyaga oid ilmi orqali sharq pedagogikasi tarixiga o'zining hissasini qo'shgan ulamolardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mahmud Qoshg'ariy Bolasog'un shahrida dunyoga keladi. Uning to'liq ismi Mahmud ibn Husayn ibn Muhammaddir. Mahmud Qoshg'ariy umri davomida qilgan mashaqqatli mehnati evaziga qomuschi olim va tolmas sayyoh bo'lib tanildi. Mahmud Qoshg'ariy turk tilining nozik bilimdoni va tolmas targ'ibotchisidir. U «arab tili bilan ikki uloqchi ot singari teng poyga qilib, o'zib borayotgan turk tilini» ko'klarga ko'taradi, uning o'ziga xos xususiyatlarini mahorat bilan ko'rsatib beradi. «Devon» sahifalari orqali tanishish ko'z oldimizda Mahmud Qoshg'ariyning geograf, botanik, zoolog, biolog, etnograf, tilshunos, folklorshunos, adabiyotshunos, tarixchi olim sifatida namoyon qiladi [1]. Shuning uchun ham uni qomusiy olim deb ataymiz. Muhammad Sodiq haqida bizgacha juda oz ma'lumot yetib kelgan. Lekin hozirgi paytda bizga ma'lum bo'lgan "Odob as-solihin" asarining o'ziyoq bizga uni mashhur pedagog olim sifatida tanitadi. Bizgacha uning "Zubdat al-masoyil" ("Masalalarning qaymog'i"), ("Dur al-muzoxir") ("Ko'makdoshlarning durdonasi") hamda ("Tazkirai xojagon") ("Xojalar tazkirasini") nomli asarlari yetib kelgan. Ko'plab ilmga va pedagogikaga oid asarlar yaratish mavjud bo'lgan davrda Muhammad Sodiq Qoshg'ariy tomonidan turkiy tilda ("Odob as-solihin") "Yaxshi kishilar odobi", "Zubdat as-masoyil" nomli asarlar yaratildi [2]. "Odob as-solihin" 5 marta, 1889- hamda 1901-yillarda Toshkent shahrida va 1892 hamda 1986-yillarda Istanbul shahrida qayta nashr etilgan. Mazkur asar nomi va mazmunidan ham anglanib turganidek, unda ilgari surilgan g'oyalar insonning hayoti davomida zarur ahamiyat kasb etuvchi xulq-odob qoidalari xususida kishilar, shu jumladan, yoshlarga muayyan darajada ma'lumotlar berishga xizmat qiladi. ("Odob as

solihin") asarida ijtimoiy hayot hamda kundalik turmushda har bir inson qat'iy amal qilinishi zarur bo'lgan zohiriy va botiniy odob va axloq qoidalari, ularning ijtimoiy ahamiyati, yoshlar tarbiyasida ijtimoiy hayotni yo'lga qo'yishdagi o'rni va roli borasida batafsil so'z yuritiladi. Muhammad Sodiq Qoshg'ariy tomonidan yaratilgan "Odob as-solihin" asari muallifning o'zi ta'kidlab o'tkanidek, muqaddima 7 bobdan iborat bo'lib har bir bob o'zida 4 faslni aks ettiradi. Muqaddimada asarning maqsadi ochib beriladi. Asarning yozilishidan ko'zda tutilgan maqsad borasida so'z yuritilar ekan, insonning ijobiy xulq - atvoriga ega bo'lishini taqozo etuvchi ijtimoiy zaruriyat mohiyati batafsil ochib beriladi. Asarda ilgari surilgan asosiy g'oya - insonlarning ijobiy xulq atvoriga ega bo'lishlari jamiyatda ruhiy xotirjamlik va moddiy farovonlikni qaror toptiruvchi asosiy omil ekanligini asoslashdan iboratdir. Alloma mazkur g'oya mohiyatini sharhlar ekan, inson odob-axloq qoidalarini egallay olmasa hamda ijobiy xulq-atvori bilan muaddab (odobli) va muzazzab (toza) bo'lmasa, nafaqat o'zi, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi, degan qarashni ilgari suradi [3]. Birinchi bob salomlashish, ko'rishish, qo'l olishish hamda ruxsat so'rash qoidalari to'g'risida ma'lumotlar berishga yo'naltirilgan bo'lib mazkur bob to'rt fasldan tashkil topgan. Ikkinchi faslda esa salomlashish odobining o'n ikki qoidasi borasida fikr yuritiladi. Mazkur o'rinda salom berish va alik olish masalasida bugungi kunga qadar davom etib kelayotgan munozaraga nuqta qo'yilgan. Muallifning fikriga ko'ra, salom bermak sunnat, javobi farzu ayyondir. Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning e'tirof etishicha, salom quyidagi holatlarda quyidagi kishilar tomonidan berilishi maqsadga muvofiqdir: ulug' kichikka, otliq piyodaga, yuruvchi o'tirguvchiga, ozchilik ko'pchilikka, xonaga kirib keluvchi, xona ichkarisida o'tirgan kishilarga salom bergay", deb ta'kidlar ekan, bir kishi ko'pchilik oldiga kirib kelganda, birinchi bo'lib salom berishi, ko'pchilik esa baravar ovoz chiqarmasdan salomga alik olishi joizligiga alohida e'tiborni qaratadi. Allomaning

salomlashish odobi xususidagi fikrlari bilan tanishar ekanmiz, ta'lim muassasalarida muallim sinf xonasi yoki auditoriyaga kirib kelganda, "Kim oldin salom berishi kerak?", degan muammoning yechimini topgandek bo'lamiz. Birinchi bobning uchinchi faslida berilgan muloqot (uchrashuv) odobiga oid tavsiyalar ham diqqatga sazovor. Bunda uchrashganda qo'l berib ko'rishish lekin qo'l uchi bilan emas, astoydil, biroq qo'lni silamay, ochiq yuz bilan ko'rishish odobi bayon etiladi. Quchoqlashib ko'rishish, safardan qaytgan kishi hamda yosh bolalar bilan ko'rishish, o'pib ko'rishish odoblari bayon etiladi.

MUHOKAMA

Uchinchi bobda suhbatlashish odobi borasida so'z yuritiladi. Bizga yaxshi ma'lumki, suhbatlashish odobi va uning shartlariga amal qilish ijtimoiy munosabatlarning mo'tadil kechishini ta'minlovchi asosiy va o'ta muhim aksariyat mualliflar tomonidan omillardan bir axloq-odob muammolariga bag'ishlangan hamda asarlar mazmunidan alohida o'rin olgan. "Odob as – solihin" asarida ham muallif suhbatlashish odobi va uning o'ziga xos jihatlari borasida batafsil so'z yuritadi. Mazkur o'rinda quyidagi fikrlar ilgari suriladi: uylanadigan yigit nikohdan oldin o'zi uylanmoqchi bo'lgan qizni ko'rmog'i, uylanadigan qizning bokira bo'lishi, shuningdek, to'rt narsa: umrda, qomatda, molda va nasabda erdan past va uch narsa: husn-u jamolda, xulq (odob) da hamda iffatda erdan yuqori bo'lishi zarurligi muallif tomonidan alohida ta'kidlanadi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarning ahamiyati amaliy turmushda o'z isbotini topgan bo'lib, ularni bilish hamda mazkur fikrlarga amal qilish oilalarda tinchlik-totuvlik, farovonlik va xotirjamlikning barqaror bo'lishini kafolatlovchi omillar bo'lib xizmat qiladi. Sodiq kasal holini so'rash, Qoshg'ariy "Odob as - solihin" asarida, ta'ziya va musibat odoblari haqida ham fikr yuritadi. Ushbu holatlarda amal qilinadigan qoidalar mohiyatidan xabardor bo'lish ham har bir kishi uchun foydadan holi bo'lmaydi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki,

Muhammad Sodiq Qoshg'ariy tomonidan yaratilgan "Odob as solihin" asari jamiyat a'zolari, shu jumladan, yoshlarning ma'naviy axloqiy jihatdan barkamol bo'lishlarida katta ahamiyatga ega. Mazkur asar har bir inson tomonidan o'rganilishi va kundalik turmushda qat'iy amal qilinishi zarur bo'lgan xulq-odob qoidalarining majmui sanaladi.

Muhammad Sodiq Qoshg'ariy "Odob as-solihin" asarida, kasal holini so'rash, ta'ziya va musibat odoblari haqida ham fikr yuritadi. Ushbu holatlarda amal qilinadigan qoidalar mohiyatidan xabardor bo'lish ham har bir kishi uchun foydadan holi bo'lmaydi. Asarda, shuningdek, ayol kishining oiladagi o'rni va burchlari yuzasidan ham bir qator fikr-mulohazalar bayon etiladi. Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning nuqtai nazariga ko'ra, ayol kishining oiladagi eng muhim burchi quyidagilardan iboratdir: xotin erining ruxsatisiz hech joyga bormasligi va hech kimni uyiga keltirmasligi, erining mol-dunyosini sarf etmasligi, o'z zimmasidagi mas'uliyatlarni oqilona bajarishi, eri xursand bo'lsa - xursand, g'amgin bo'lsa g'amgin bo'lishi, erining topish-tutishiga qanoat qilishi, er vafot etganda motam tutib, marhumning ruhini pok saqlashi va hokazolar. Yuqorida tilga olingan pandlar bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bemor holini so'rash qarindosh-urug', qo'ni-qo'shni, yor-u birodar, shuningdek, do'st uchun farz ekanligi, bemorning millati va diniy e'tiqodidan qat'i nazar, uning yoniga ochiq yuz bilan kirish, unga ko'nglini ko'taruvchi so'zlar bilan murojaat qilish, bemor oldiga bashang kiyinib yoki kir libosda bormaslik, bemor yotgan xonaga kulib kirib, uning bosh tomoniga yaqin o'tirish, ko'p so'zlanishib bemorni toliqtirib qo'ymaslik, qo'lni peshonasiga qo'yib hol so'rash, bemorni kun yoki kunora kelib toliqtirib qo'ymaslik, bemorning ko'ngli tilaydigan narsalarni so'rab-surishtirib, ularni topib kelish, ammo bemorning muolajasida uni harom narsalardan saqlash, bemor oldida ko'p o'tirmaslik, agar bemor oldida uzoq vaqt qolish zaruriyati yuzaga kelsa, uning ko'ngliga yoqadigan, xush keladigan

soʻzlar yoki hikoyatlardan soʻzlab oʻtirish maqsadga muvofiq ekanligiga alohida urgʻu beradi.

Asarda ziyofat uyushtirish va mehmon kutish odobi borasida ham koʻpgina ibratli fikrlar bayon etiladi. Xususan, mehmondorchilik odobi yuzasidan quyidagi fikrlar ifoda etiladi: mehmondorchilikka kishining boyligi, mavqei yoki mansabiga qaramay, hammaning baravar chaqirish, oila aʼzolarini ham ajratmaslik, mehmonning izzat-hurmatini joyiga qoʻyish, lekin uch kundan soʻng ortiqcha takalluf koʻrsatmaslik, dabdaba qilmaslik, mehmon uchun uyni ortiqcha bezamaslik, lekin, ozoda va toza koʻrpa-toʻshaklardan foydalanish, dasturxon tuzashda isrofgarchilikka yoʻl qoʻymaslik, dasturxonga taom qoʻyilganda avval mezbonning taomga qoʻl uzatishi, mehmondan oldin taomdan qoʻl tortmasligi, mehmonga nisbatan ortiqcha takalluf qilavermaslik, imkoni boʻlsa lazzatli va latif taomlar tayyorlab mehmonning koʻnglini olish kabi qoidalarining mohiyati ochib beriladi. Asarda mehmon tomonidan xonadon sohiblariga nisbatan koʻrsatiladigan hurmat borasidagi qoidalar yuzasidan ham fikr-mulohazalar bayon etiladi. Xususan, ziyofat yoki mehmondorchilikka chaqirilganda, u xoh faqir, xoh ulugʻ martabali kishi boʻlsin, albatta, chaqirilgan xonadonga borishi zarurligi, zolim, axloqsiz, ikkiyuzlamachi hamda xurofotchi kishilar ziyofatga chaqirganda esa bormaslik kabi odob-axloq qoidalariga rioya etish nihoyatda muhim ekanligi taʼkidlab oʻtiladi.

XULOSA

Dunyoqarash - insonning tevarak atrofini qurshab turgan voqelik toʻgʻrisidagi, olamning mohiyati, tuzilishi, oʻzining undagi oʻrni haqidagi qarashlar, tasavvurlar, bilimlar tizimidir. Dunyoqarash insonning dunyoni va oʻzini maʼlum maʼnoda anglashi, tushunishi, bilishi va baholash usuli boʻlishi jihatdan uning har qanday moddiy va maʼnaviy faoliyatida oʻz ifodasini topadi.

REFERENCES

1. Manbashunoslik. Abdumajid Madraimov Gavhar Fuzailova. Darslik. Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent-2008.
2. Muhammad Sodiq Qoshgʻariy pedagogik qarashlari. Referat // Oʻzbek tili va adabiyoti. Toshkent, 1972. 4-5 sonlar.
3. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. Toshkent, 1990. 256 bet.
4. Xoja Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. Toshkent, 1991. 268 bet.
5. Ibrohim Haqqul. Tasavvuf saboqdari. Buxoro, 2000. 78 bet.
6. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43).

A CRITICAL STUDY OF THE AMERICAN
CAMPUS NOVELS

Kamola M. Alimova

Uzbek State World Languages University Senior Teacher

КРИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
АМЕРИКАНСКИХ КАМПУСНЫХ РОМАНОВ

Камола М. Алимова

Узбекский государственный университет мировых
языков старший преподавательAMERIKA KAMPUS ROMANLARINING
TANQIDIY TAHLILI

Kamola M. Alimova

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi

[https://orcid.org/
0009-0007-6677-7575](https://orcid.org/0009-0007-6677-7575)

e-mail:
kamola75@gmail.com

Annotation. American campus novels belong to a literary genre that reflects the complex and diverse aspects of student and academician's life at colleges and universities in the United States. This study is devoted to a critical analysis of the key themes, motifs and characters present in these works. The study covers the period from the early 20th century to the present, examining how historical and social contexts influence the content and form of novels. Particular attention is paid to issues such as the search for identity, problems of growing up, social and ethnic conflicts, as well as the role of educational institutions in the formation of personality.

Key words: campus novels, genre, subgenre, satire, microcosm, and identity.

Аннотация. Американские кампусные романы представляют собой уникальный литературный жанр, который отражает сложные и многообразные аспекты жизни студентов в колледжах и университетах США. Настоящее исследование посвящено критическому анализу ключевых тем, мотивов и характеров, присутствующих в этих произведениях. Исследование охватывает период с начала 20-го века до современности, рассматривая, как исторический и социальный контексты влияют на содержание и форму романов. Особое внимание уделяется таким вопросам, как поиск идентичности, проблемы взросления, социальные и этнические конфликты, а также роль образовательных институтов в формировании личности.

Ключевые слова: кампусные романы, жанр, поджанр, сатира, микрокосм, идентичность.

Annotasiya. Amerika kampus romanlari AQShdagi kollej va universitetlardagi talabalar va o'qituvchilar hayotining murakkab va xilma-xil qirralarini aks ettiruvchi zamonaviy adabiy janrdir. Ushbu maqola, kampus asarlarida mavjud bo'lgan asosiy mavzular, g'oyalar va personajlarni tanqidiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot 20-asr boshidan hozirgi kungacha bo'lgan davrni qamrab olib, tarixiy va ijtimoiy kontekstlarning roman mazmuni va shakliga qanday ta'sir etishini o'rganadi. O'zlikni izlash, shaxs sifatida shakllanish muammolari, ijtimoiy va etnik nizolar, shuningdek, shaxsni rivojlantirishda ta'lim muassasalarining o'rni kabi masalalarga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: kampus romanlari, janr, subjanr, satira, mikrokosmos, shaxsiyat.

Introduction

The American campus novel is a distinct genre that explores the intricacies of academic life, the intellectual and emotional journeys of students and faculty, and the broader societal and cultural

issues reflected within university settings. These novels often serve as microcosms of American society, offering rich commentary on various themes such as power dynamics, personal

identity, institutional politics, and the pursuit of knowledge.

"A Critical Study of the American Campus Novels" explores the unique characteristics, themes, and cultural significance of novels set in academic environments in the United States. The genre, often termed the "campus novel," typically revolves around the experiences and dynamics within university settings, offering insights into academic life and its broader societal implications.

Literature review

A subgenre of academic fiction, American campus novels explore the complex dynamics within academic institutions. These novels often explore themes of intellectual ambition, social stratification and personal identity, reflecting the microcosmic nature of university life. This genre coincided with the democratization of higher education in the United States after World War.

The campus novel as a genre has evolved significantly since its inception. Early examples in the 19th century, such as Nathaniel Hawthorne's "Fanshawe" (1828), laid the groundwork for this genre, but it was in the mid-20th century that the campus novel truly flourished. Post-World War II America saw a surge in higher education enrollment and a corresponding increase in literary interest in academic settings. This period produced seminal works like Mary McCarthy's "The Groves of Academe" (1952) and Kingsley Amis's "Lucky Jim" (1954), which introduced humor and satire to the genre, critiquing the pretensions and absurdities of academic life.

Critics such as John D., White B., and Smith A. have examined the campus novels from various angles, analyzing their role in reflecting and shaping societal attitudes towards education. Some argue that the genre reinforces stereotypes about academic life, portraying it as insular and disconnected from "real" life. Others see the campus novel as a vital critique of the intellectual elite, highlighting the contradictions and challenges within higher education.

These novels often reflect on the contradictions and tensions inherent in academic institutions, balancing between utopian ideals and the harsh realities of academic life. The genre also tends to mix satire, comedy, and critical dystopian elements to explore these themes, as seen in works like "Lucky Jim" by Kingsley Amis and "Changing Places" by David Lodge. Additionally, recent scholarly efforts have expanded the scope of campus novel studies to include global perspectives.

Ahmad Ghazali's thesis, "Changing Places: Travels Beyond the Anglo-American Campus Novel Genre," (2021) emphasizes the need to consider culturally and geographically diverse examples of the genre. This includes examining texts from various traditions to understand different representations of academic life and mobility. The study of American campus novels offers a rich field for examining the intersection of literature, education, and societal critique, with ongoing scholarship continuing to broaden its scope and depth.

The **main objective of the study** is to critically examine the themes, narrative structures, and cultural implications of American campus novels. **Scope** focuses on selected novels that represent different time periods and perspectives within the genre.

Methods

The study deals with a thematic exploration of American campus novels. It is widely known that numerous pieces of American literature have examined the idea of the "American Dream." This concept is based on the premise that everybody can succeed and prosper through hard effort and determination, regardless of background or circumstances. This concept was historically inspired by the experiences of immigrants in the late 19th and early 20th centuries. As newcomers endeavored to improve their own lives, the *American Dream* emerged as a potent emblem of optimism and potential. The *American Dream* has been utilized in literature to examine societal themes like racism, poverty, and class. Steinbeck's "The Grapes of Wrath", Fitzgerald's "The Great Gatsby", and Morrison's

“Beloved” are a few well-known novels that highlight the *American Dream*. The main characters in each of these novels attempt to realize the American Dream but are confronted with different kinds of hardship. These writers provide a sophisticated view of the intricacies of the *American Dream* and the difficulties encountered by those who strive for it by delving into the lives of these individuals. The notion of the *American Dream* is well-reflected in a number of campus novels as well, such as J. Smith’s “On Beauty”, T. Westover’s “Educated” and V. Nabokov’s “Invitation of a Small Boy” and others.

Along with these, satire and irony, power hierarchy, gender stereotypes, social inequality, and racial discrimination are well portrayed.

Results and Discussion

Campus novels often delve into a variety of themes that reflect both the personal and collective experiences within academic institutions:

1. Power and Hierarchy: Novels such as Don DeLillo’s “White Noise” (1985) and Richard Russo’s “Straight Man” (1997) explore the power dynamics between faculty and administration, and the often hierarchical nature of academic departments.

2. Identity and Alienation: Works like Jeffrey Eugenides’ “The Marriage Plot” (2011) and Zadie Smith’s “On Beauty” (2005) tackle themes of personal identity, existential crises, and the sense of alienation that can accompany the intellectual rigor and social environment of university life.

3. Satire and Irony: David Lodge’s “Changing Places” (1975) and “Small World” (1984) use satire to expose the absurdities and often hypocritical nature of academic institutions, critiquing both the people and the systems within universities.

4. Cultural and Social Commentary: Campus novels frequently address broader societal issues, using the university as a microcosm. For example, Jane Smiley’s “Moo”

(1995) satirizes the commodification of higher education and the impact of corporate interests on academic integrity.

The novels such as “The Secret History” by Donna Tartt, “Wonder Boys” by Michael Chabon, “The Art of Fielding” by Chad Harbach, “The Rules of Attraction” by Bret Easton Ellis, “Dear Committee Members” by Julie Schumacher, “Straight Man” by Richard Russo, “Moo” by Jane Smiley, “I Am Charlotte Simmons” by Tom Wolfe explore various themes such as academia, youth culture, identity, and societal issues within the context of college life in America.

Conclusion

The American campus novel remains a vibrant and relevant genre, continually adapting to reflect the changing landscape of higher education and its place in society. By examining the works within this genre, one can gain insights into the evolving nature of academic life, the perennial struggles for power and identity, and the broader cultural currents that shape and are shaped by these institutions.

References

1. Ghazali, A. Hanaa Haji, S. (2021) “Changing Places”: Travels Beyond the Anglo-American Campus Novel Genre. Doctoral thesis (Ph.D), UCL (University College London).
2. John, D. (2005). “The Ivory Tower and Beyond: Narratives of American University Life.” University of Illinois Press.
4. Tartt, Donna. (1992). “The Secret History”, New York: Random House
5. Smith, A. (2010). “Academic Fiction Revisited: A Critical Study of Campus Novels.” Palgrave Macmillan.
6. White, B. (2021). “The Campus Novel in Contemporary American Literature: A Critical Examination.” Lexington Books.

OILALARDAGI AJRIMLARING IJTIMOY- PSIXOLOGIK JIHLARI

Karimov Farxod Toshtemirovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗЛИЧИЙ В СЕМЬЯХ

Каримов Фарход Тоштемурович

Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DIFFERENCES IN FAMILIES

Karimov Farkhod Toshtemirovich

Alisher Navoi Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Senior Lecturer, Department of Social and Humanities

<https://orcid.org/0009-0001-8783-3248>

f.karimov8282@gmail.com

Tel: +998 91 960 15 90

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli turmush stajiga ega bo'lgan oilalardagi ajrimlarning ijtimoiy-psixologik sabablari atroflicha ilmiy-nazariy tahlil qilinadi. Shuningdek, mavzuga doir ko'plab xorij va mahaliy olimlarning ilmiy izlanishlari atroflicha tahlil qilinib mavjud muammo yuzasidan tegishli taklif va tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: ajrimlarning sabablari, oila psixologiyasi, psixologik kategoriyalar.

Абстрактный. В данной статье тщательно научно и теоретически анализируются социально-психологические причины разводов в семьях разного жизненного этапа. Кроме того, тщательно анализируются научные исследования многих зарубежных и отечественных учёных по теме и даются соответствующие предложения и рекомендации относительно существующей проблемы.

Ключевые слова: Причины разводов, семейная психология, психологические категории.

Abstract. In this article, the socio-psychological reasons for divorce in families with different life stages are thoroughly analyzed scientifically and theoretically. In addition, the scientific researches of many foreign and local scientists on the topic are thoroughly analyzed and appropriate suggestions and recommendations are given regarding the existing problem.

Key words: causes of divorce, family psychology, psychological categories.

Kirish. Bugungi kunda ajrimlarning soni kun sayin ortib, o'rganilishi muhim bo'lgan tadqiqot yo'nalishiga aylanib bormoqda. Xususan, rivojlangan mamlakatlarda **Niderlandiya, Germaniya, AQSH** tajribasida mazkur yo'nalish borasida katta tadqiqot dasturlari ishga tushirilgan. Hattoki oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash markazlari, psixologik yordam ko'rsatish tizimi ona va bolaning salomatligini muhofaza etuvchi va oilalarni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy

hujjatlarning qabul qilinishi fikrimiz isbotidir. Ushbu maqolada turli turmush stajiga ega bo'lgan oilalardagi ajrimlarning ijtimoiy-psixologik sabablari atroflicha ilmiy-nazariy tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Aholining ko'payishi va avlodlarning tabiiy o'zgarishi jarayonida oila yetakchi rol o'ynaydi. Lekin oila buzilganda bu jarayon sezilarli darajada qiyinlashadi yoki butunlay to'xtaydi. Oiladagi yuqorida qayd etilgan inqirozli hodisalar nafaqat

tug'ilish darajasiga, balki butun mamlakat demografik rivojlanishiga ham bevosita va salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Keyinchalik turmush qurish ajralish xavfini sezilarli darajada kamaytirmaydi, lekin reproduktiv yo'nalishning pastligi bilan bog'liq jarayonda ushbu belgilar yaqqol namoyon bo'ladi [1, 58-60]. Ushbu hodisalar ko'plab ijtimoiy muammolar uchun dastlabki shartlarni yaratadi: oilalarda er-u xotin o'rtasidagi munosabatlarning yomonligi va bolalarning ijtimoiylashuvi bilan bog'liq muammolar (*ayniqsa, to'liq bo'lmagan oilalarda*), “**deviant jinsiy xulq-atvor**”ning tarqalishi (*va buning natijasida jinsiy aloqaning kuchayishi*) ya'ni jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklar va abortlarning tarqalishi), hayot sifatining umumiy yomonlashuvi, tug'ilishning pasayishi va demografik xavfsizlik muammolarini keltirib chiqaradi. Oila psixologiyasiga oid o'zbek tadqiqotchilaridan *Z.Nishanova, G.Shoumarov, N.Umarova, V.Karimovlar* [2, 102-105] ajrimlarning ijtimoiy masalalarini atroflicha muhokama qiladi. Oila muammolari va demografik xulq-atvorni o'rganish keng ko'lamli ilmiy soha va yo'nalishlarni qamrab oladi, jumladan: oilaning tuzilishi, inqirozlari va funksiyalarini o'rganish *A.I. Antonov, Z.X. Saraliev, T.K. Rostovskaya, S.V. Ryazantsev, V.M. Medkov, S.A. Sudin, T.A. Gurko*[3, 36] singari tadqiqotchilar izlanishlar olib borgan. Maqolani yozishda psixologik tadqiqotlarni olib borish usullari kontent tahlil va chog'ishtruv metodlaridan foydalanildi.

Muhokama. Tadqiqotchi *M.R. Abdukarimova* “**Oilaviy ajrimlar, ularning sabablari, ajrimlarning oldini olishning psixologik mexanizmlari**” mavzusidagi maqolasida “Demograflarning hisob - kitoblariga ko'ra, erkaklar va ayollarning qariyb yarmi umr bo'yi nikohni buzishadi: o'rtacha har besh ro'yxatdan o'tgan nikohdan ikkitasi buziladi. Ajralishlarning 30% dan ko'prog'i 5 yildan kam bo'lgan yosh oilalarda sodir bo'ladi. Ko'p tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha ilmiy jihatdan o'z tasdig'ini topganligi asosida o'z otasiga mehr va hurmati yetarli ravishda shakllanmagan qiz kelajakda oila qurganda turmush o'rtog'iga ham hurmatini yetarli ravishda ifodalay olmaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra ajralish oiladagi otasiz o'sayotgan o'g'il bolaning o'qishiga va tarbiyasiga salbiy ta'sir etishi kuchli bo'lar ekan. Shu bilan birga ajralish kelin-

kuyovlarning, ota-onalarining ruhiyatiga, salomatligiga, qudalar orasidagi munosabatiga, qarindoshlar va jamoa orasidagi obro'si va oila byudjetiga salbiy ta'sir qiladi. O'ziga xos xususiyatlaridan biri kuyov tomonga nisbatan ko'pgina mezonlar bo'yicha kelin tomon, ya'ni kelinning ota-onalari ruhan ko'proq jabrlanar ekan [1, 33]”- deya fikr bildiradi. Xususan, ajrimlarni oldini olish turli stajga ega bo'lgan oilalarni saqlab qolish yuzasidan tadqiqotchilar *N.Golovko, Sagatova G.* o'zining “**Психологические аспекты развода в семье: причины и последствия**” (*Oilada ajrashlarning psixologik ajarlari: sabab va oqibatlari*) maqolasida “oilada ajralishlar er-xotin o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy omillarning yig'indisi natijasi sifatida yuzaga kelishi mumkin”[4, 98]- deya ta'kidlaydi. *D.M. Chulanov* “**Причины и социальные последствия разводов**” (*Ajralishning sabablari va ijtimoiy oqibatlari*) maqolasida “Ajralishga olib keladigan ko'plab sabablar mavjud. Ularning asosiylaridan biri – er-xotin o'rtasidagi tushunmovchilik, umumiy manfaatlar va hissiy yaqinlikning yo'qligi, natijada nizolar salbiy oqibatlariga olib keladi. Boshqacha aytganda, er-xotin o'rtasidagi muloqotning yo'qligi, ya'ni er-xotin o'rtasidagi muloqot va tushunishni istamaslik ham ajrashishning asosiy sababiga aylanishi mumkin, ya'ni insonlar o'z his-tuyg'ularini va ehtiyojlarini ochiq ifoda eta olmasalar, bu oxir-oqibatda tushunmovchilik va ajrimga olib keladi” - deb, ajrimlarning oilada kelib chiqishiuning dastlabki, oqibatlariga to'xtalaib o'tadi.

Natijalar. Oilani barqarorlashtirish, nikoh munosabatlarini o'rnini oshirish va demografik vaziyatni yaxshilash vazifalaridan kelib chiqqan holda, oila sohasidagi ijtimoiy siyosat chora-tadbirlari teng huquqli oila modelini samarali targ'ib qilishning kombinatsiyasini o'z ichiga olishi kerak. Ehtimol, bu o'g'il bolalar va qizlar uchun maktabda umumiy mehnat darslarini, masalan, “**uy-ro'zg'or asoslari**” ni joriy qilish tavsiya etiladi, bu ma'lum ko'nikmalarni rivojlantirish nuqtai nazaridan emas, balki pedagogik ta'sir ko'rsatadigan maktab “tayyorgarlik kursi” sifatida oilaviy hayot uchun” mavzusi ham zarurdir. Mazkur holatda katta yoshdagi o'quvchilarga zamonaviy oilada duch kelishi mumkin bo'lgan barcha qiyinchiliklar, ularni

yengish yo'llari haqida so'zlab berish kerak – bunday “kurs” doirasida yoshlarga konstruktiv nizolarni hal qilish, to'g'ri muhokama qilish va boshqalar “ehtiyotlar tartibi”ning moddiy bazasini oshirish bilan izohlanadi. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib biz, umumiy vazifalarni nazarda tutamiz: umuman oilalarning turmush darajasini oshirish, turmush sharoitlarini yaxshilash va boshqalar, va oila bilan bevosita bog'liq bo'lgan xususiy: xizmatlarni rivojlantirish zarur. Natijada ajrimlarning kelib chiqishi mumkin bo'lgan psixologik omillariga nisbatan yosh oilalarda immunitet hosil bo'lishiga erishish mumkin. [5, 36-38]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda ajrimlarning ijtimoiy-psixologik oqibatlar o'rganilganda, oilalarning ajralib ketishiga moddiy yetishmovchilik, uchinchi shaxs aralashuvi, befarzandlik, jufti haloliga xiyonat, uzoq vaqt birga yashamaslik, o'zaro bir-birini tushunmaslik sabab bo'layotgani oydinlashadi. Tan olish kerak, oilalarning buzilib ketishiga qaynona kelin munosabatlarining yomonlashuvi, achinarlisi, jahl ustida aytilgan birgina achchiq gap ham sabab bo'lmoqda. Ajrim yoqasiga kelib qolgan oilalardagi vaziyat o'rganilganda ro'zg'ordagi yetishmovchilikka, erkaklarning oilasidagi o'z o'rni va mavqeyini yo'qotishlariga aynan ichkilik sabab bo'layotgani oydinlashadi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, nafaqat yosh oilalarni tashkil etishda, balki ularning shu sohadagi bilimlarini qonunchilikdagi asoslarini ham qaytadan ko'rib chiqib mustahkamlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

RO'YXATI

1. Сайфуллин Г. П. Развитие семейно ориентированного поведения и готовности молодежи к семейной жизни. Диссертации и автореферата. 2022. <https://www.dissercat.com/content/razvitie-semeino-orientirovannogo-povedeniya-i-gotovnosti-molodezhi-k-semeinoi-zhizni>
2. «Oila psixologiyasi» - G.B. Shoumarov. - t., - 1999. nash.; V.M.Karimova. Oila psixologiyasi: Darslik. Pedagogika oliygochlari talabalari uchun -T., 2007. - 316 b.;Nishanova.Z.T.vab.Rivojlanish pedagogika va psixologiya-T. O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati. -515 b.; Umarova, N. (2020). The Theoretical And Practical Model Of Making A Person Socializing Economically. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), 62-68.

3. Паспорт национального проекта «Демография» (утв. президиумом Совета при Президенте Российской Федерации по стратегическому развитию и национальным проектам, протокол от 24.12.2018 N 16).; Распоряжение Правительства РФ от 23.01.2021 N 122-р «Об утверждении плана основных мероприятий, проводимых в рамках Десятилетия детства, на период до 2027 года»; Сходство и различие ценностных ориентаций мужей и жён по результатам одновременного опроса супругов / под ред. А.И. Антонова / А.И. Антонов, В.М. Карпова, С.В. Ляликова, Е.Н. Новоселова и др. - М.: Издательство Перо, 2021. - 240 с.; Саралиева, З.Х. Мир внутрисемейного взаимодействия // Жизненные миры современной российской семьи: монография / З.Х. Саралиева, В.А. Блонин, Н.Ю. Егорова [и др.]. - Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2015. - С. 20-113. ISBN: 978-5-91326-338-4; Ростовская Т.К., Кучмаева О.В. Семья в системе социальных институтов общества. -М.: ВАКО, Галлея принт, 2015. - 372 с. ISBN: 978-5-906693-37-2; Медков, В.М. Демография / В.М. Медков. - Москва: Инфра-М, 2007. - 683 с. ISBN 5-16002084-5; Судьин, С.А. Межпоколенные отношения в современной нижегородской семье / С.А. Судьин, Е.Е. Кутявина, А.В. Курамшев // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. - 2018 -№ 3. - с. 56-71. - DOI 10.15593/2224-9354/2018.3.4. урко, Т.А. Теоретические подходы к изучению трансформации института семьи / Т.А. Гурко // Социологический журнал. - 2020. - Т. 26. - № 1. - С. 31-54. - DOI 10.19181/socjour.2020.26.1.7052. - EDN ENPYWR.; Мацковский, М.С. Молодая семья в большом городе / М.С. Мацковский, Т.А. Гурко. -Москва: Издательство «Знание», 1986. - 48 с. - (Библиотечка «Социология в системе научного управления обществом»).

4. Сагатова Г.С., Головкин Н.В. Психологические аспекты развода в семье: причины и последствия // Universum: психология и образование : электрон. научн. журн. 2023. 12(114). URL: <https://7universum.com/ru/psy/archive/item/16379>.

5. Чуланов Д.М. Причины и социальные последствия разводов. Вестник науки и образования, № 13 (91). Часть 2. 2020. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-sotsialnye-posledstviya-razvodov/viewer> (дата обращения 27.11.2023).

PROVERBS AND SAYINGS AND THEIR STRUCTURES

Xaydarova Go'zalxon Xamdamjon qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi, mustaqil
izlanuvchiMAQOL VA MATALLARNING TUZILISHI
СТРУКТУРЫ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК

Khaydarova Guzalkhon

[https://orcid.org/
0009-0009-0834-](https://orcid.org/0009-0009-0834-3060)

3060

[ogituvchi123@mail.](mailto:ogituvchi123@mail.ru)

ru

+998909155202

Independent researcher of Uzbekistan State World Languages University

Annotatsiya: Har bir millat va xalq o'zining madaniyati, kundalik turmushi, tarixi va hayot tajribasiga asoslangan hayot tarzi va milliy e'tiqodlariga ega. Va ular orqali tilda maqollar, iboralar va matallar paydo bo'ladi. Maqollarga har kungi hayotimizda duch kelamiz. Ishda, o'qishda yoki ko'chada insonlar bilan muomalada maqollar gapga urg'u berish maqsadida ishlatiladi. Qadriyatlarga hurmat bilan qaraydigan insonlar muomalada oddiy so'zlardan ko'ra ko'proq maqollarga murojaat qiladilar. Maqollar va matallar bizga yozma va og'zaki nutqimizni yanada ma'noli, tushunarli va chiroyli qilishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: maqollar, matallar, til, madaniyat, xalq, millat, xushmuomalalik, mehmondo'stlik.

Abstract: Each country and culture possesses unique lifestyles and core beliefs shaped by their heritage, customs, historical narratives, and personal encounters. Consequently, a myriad of proverbs, expressions, idioms, and sayings emerge within everyday discourse, reflecting the distinctiveness of each community. These linguistic gems permeate daily interactions, enriching conversations in workplaces and on streets alike. Individuals who hold profound reverence for life's teachings often integrate proverbs more frequently into their dialogue, recognizing their inherent wisdom. Leveraging proverbs and sayings can elevate both written and spoken communication, imbuing them with depth, eloquence, and aesthetic charm.

Key words: proverbs, sayings, language, culture, nation, nationality, politeness, hospitality.

Аннотация: У каждой нации и народности свой образ жизни и национальные убеждения, основанные на их культуре, повседневной жизни, истории и жизненном опыте. В конечном итоге появляются разные пословицы, выражения, идиомы и поговорки в повседневной речи. Пословицы и поговорки окружают людей каждый день. Будь то на работе или на улице, общаясь с другими, пословицы используются для выделения смысла. Люди, которые глубоко уважают ценностей нации, используют пословицы больше, чем обычные слова. Пословицы и поговорки делают нашу письменную и устную речь более значимой, выразительной и красивой.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, язык, культура, нация, национальность, вежливость, гостеприимство.

Kirish. Maqol va matallar xalq ogʻzaki ijodida ham, tilshunoslikda ham oʻrganiladi. Xalq ogʻzaki ijodida ular adabiyot birligi sifatida oʻrganiladi. Maqol va matallarni folklorda tahlil qilinishining sababi, turli xalqlarning madaniyati va anʼanalarini oʻrganishdir. Va ularni lingvistik yoki frazeologik birlik sifatida oʻrganishdan maqsad ularning tuzilishini oʻrganish, ularni gap sifatida tahlil qilishdir.

Adabiyotlar tahlili. Barcha maqollar insonlarni doʻstlik, sadoqat, mehr-oqibat, vatanga muhabbatga oʻrgatishga qaratilgan. Ular odamlarni tarbiyalash, shuningdek, nutqqa yanada ifodali koʻrinish berish uchun ishlatiladi. Maqollar tilda qancha koʻp qoʻllanilsa, nutqning maʼnosi shunchalik taʼsirli boʻladi.

Matal tugallangan fikrni bildiradi, maʼno esa mantiqiy fikrlash orqali topiladi. Baʼzan oʻzining haqiqiy maʼnosidan uzoqdek tuyuladi. Matallar maqollar kabi unchalik keng ishlatilmaydi, chunki ularning maʼnosi maqol kabi oson tushunilmaydi. Bu mavzu yuzasidan turli olimlar turlicha fikr bildirgan. Maqollar ustida katta ish qilgan olimlar V.I.Dalm, A.Dandis, A.Teylor, B.J.Uayt, G.L.Permyakov, A.A.Potebnya, V.L.Anikin, Sh.Shomaksudov, P.Bakirov va E.D. Sulaymonovning fikrlari dolzarbdir.

A. Dandising taʼkidlashicha, “XX asr zamonaviy ijtimoiy fanlar taʼsirida maqollarni adabiy-tarixiy oʻrganishdan uzoqlasha boshlagan koʻrinadi” [1].

“Maqol va matallar mehnatkash xalqning butun hayoti, ijtimoiy va tarixiy tajribasini tashkil etadi”.

“Maqollar xalq soʻzi boʻlib, xalqning koʻp asrlik ijtimoiy-tarixiy tajribasini aks ettiradi”.

A. Teylorning fikricha: “Maqollarni tushuntirish juda qiyin. Gapning maqol yoki maqol emasligini aniqlash oson emas. Shuning uchun hech qanday taʼrif maqolning aniq va ishonchli taʼrifini bera olmaydi, maqolning nima ekanligini aniqlashga ham yordam bermaydi”.

B. J. Uayt “Maqolning qisqa, lekin eng yaxshi va tushunarli tavsifini taklif qilishning iloji yoʻq... Yaxshiyamki, maqol nima ekanligini bilganimiz uchun tavsif haqiqatan ham kerak emas”.

Sadriddinoving ilmiy izlanishlari oʻzbek leksikasi va maqollarini oʻrganishga bagʻishlangan [2].

B.A. Soatov oʻzbek xalq ogʻzaki ijodining janr va poetik xarakterini topgan [3].

Bundan qariyb ming yil muqaddam bugungi kunda Mahmud Qoshgʻariy “Devonu lugʻotit-turk” asarida xalqimiz ijodida folklor janrining uzoq oʻtmishini isbotlovchi koʻplab misollar keltirgan. Oʻzbek maqollarining oʻrganish tarixi haqida gapirganda, albatta, Mahmud Koshgʻariy xizmatlarini ham alohida taʼkidlab oʻtish joiz.

Mahmud Qoshgʻariy “Devonu Lugʻotit-Turk” asarida kitobning “badiiy soʻzlar, duolar, hikmatlar, rajaz va nasrlar” bilan bezatilganini aytadi. Yana bir tarixiy xazina namunasi sifatida Mahmud Koshgʻariyning turkiy soʻzlar lugʻatida 400 ga yaqin maqol va ushbu janrga oid 13 mingdan ortiq namunalari keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Hozirgi zamon tilshunosligida, jumladan qiyosiy tilshunoslik va folklorshunoslikda maqollarni oʻrganish muhim ahamiyatga ega. Uning muhim xususiyati shundaki, u fanlararo xususiyatga ega va fanning har bir sohasida oʻrganilmoqda. Natijada paremiologiya yoki maqollarni oʻrganish tilshunoslikda alohida soha sifatida vujudga keldi.

Maqollar oʻz mohiyatiga koʻra xalqaro janrdir. Dunyoda oʻz maqol va matallariga ega boʻlmagan xalq yoʻq. Chunki har bir xalq oʻz tajribasini maqol tarzida avlodlarga yetkazadi. Shuning uchun ham turli xalqlarning ogʻzaki nutqida oʻxshash va ixcham maqollar juda koʻp. Chunki har bir xalqning bir-biriga oʻxshash jihatlari koʻp.

Ingliz tilida maqol atamasi odatda proverb soʻzi bilan ifodalanadi. Folklor ingliz tilidagi eng keng tarqalgan janrlardan biridir. Koʻpincha oʻzining tuzilishi, xalq ogʻzaki ijodi va boshqalar bilan oʻzbek maqollari bilan umumiylikni koʻrsatadi.

Maqollarni oʻrganish jarayonida uning tuzilishi sintaktik yaxlitlikning qanday shakllanishida muhim omil boʻladi. Maqollarning tuzilishi bir yoki bir necha sintaktik birliklar asosida tuzilgan. Sintaktik yaxlitligi bir xil boʻlgan maqollar odatda bir tomonlama, koʻpincha qisqa soʻz birikmalari shaklida boʻladi. Shuning uchun ham oʻzbek va ingliz xalq ogʻzaki ijodi bir-biriga juda oʻxshash. Quyidagi maqollar fikrimizni isbotlashga yordam beradi.

The absent is always in the wrong- Oʻzi yoʻqning — koʻzi yoʻq.

There is no accounting for tastes - Har kim suygan oshini ichadi.

*Actions speak louder than words-
bilguncha — ish bil.*

*Advise none to marry or go to war-
niyati o'zining yo'ldoshi. [4]*

Ko'pgina maqollar ikki qismdan iborat bo'lib, ularning bir qismi tushuntiruvchi, ikkinchisi esa xulosadan iborat:

- *After dinner sit a while,
After supper walk a mile.*
- *Qorning ochmasdan ovqat yegin,
Qorning to'ymasdan qo'l artgin.*
- *Art is long, life is short.*
- *Ilmsiz — bir yashar,
Ilmli — ming yashar.*

O'zbek tilida 4 komponentli maqollar ham mavjud. Biroq, ingliz maqollari orasida to'rt komponentli maqollar uchramaydi.

- *Zamon seni o'qitar,
Tayoq bilan so'kitar.
Sabog'ingni bilmasang,
Do'konda bo'z to'qitar.*
- *Early to bed and early to rise
Makes a man healthy, wealthy and wise.*

Maqollar tuzilishiga ko'ra nasr va nazmga bo'linadi.

- *All asses wag their ears*
- *Ahmoq aql o'rgatar.*
- *Barking dogs seldom bite*
- *Qopag'on it tishini ko'rsatmas*

O'zbek xalq og'zaki ijodida she'riy maqollar ko'proq uchraydi. She'riy maqollarning o'ziga xos vazni, qofiyasi, ohangi bor.

Oltovlon ola bo'lsa,

Og'zidagin oldirar.

To'rtovlon tugal bo'lsa,

Tepadagin endirar.

Maqollar ko'pincha masal sifatida keltirilsa-da, ularning har biri o'ziga xosdir. “*Temirni qizig'ida bos*”, “*Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar*”, “*Er yigitga ikki nomus-bir o'lim*” mohiyatan maqol bo'lib, ularning mazmuni umumiy fikrga ega. Bunga misollar “*Sulaymon o'ldi, devlar qutuldi*”, “*Tosh qattiqmi, bosh qattiq*”, “*Ko'rgan bilan eshitgan bir emas*”. Maqollar xalq taassurotlari, hayotiy tajribalari, mulohazalarining qisqacha mazmunigina emas, balki haqiqatning obrazli ifodasi, muayyan masala bo'yicha hukmdir.

Maqol va matallarning milliy-madaniy xususiyatini faqat shu xalqlar uchun mavjud bo'lgan maqollarda ko'rish mumkin, uning muqobili bo'lmasligi kerak.

O'zbek maqol va matallarining milliy-madaniy o'ziga xosliklari haqida qisqacha ma'lumot beradigan bo'lsak, ularning milliy o'ziga xosligi boshqa xalqlarga xos bo'lmagan, o'zbek xalqiga xos xususiyatdir. Bu maqol va matallarning madaniy xususiyatlari o'sha xalq yoki millatning urf-odatlarini, madaniyatini aks ettiradi. Shuning uchun uni so'z yoki iboraga tarjima qilib bo'lmaydi. Masalan:

Insonlar o'rtasidagi munosabat haqidagi maqollar:

- *Hovli olma, qo'shni ol*
- *Yosh kelsa- ishga, qari kelsa- oshga*
- *Qaynanalik kelin- qarqara kelin,
Qaynanasiz kelin- mazxara kelin*

Oziq-ovqatga tegishli maqollar:

- *Ishlab topganning oshi — lazzatli.*
- *Oshing halol bo'lsa, ko'chada ich*
- *Eldan osh yesang, elga osh ber*

Mehnatga oid maqollar:

- *Bog'bon bo'lsang, sarxar qil,
Dehqon bo'lsang, shudgor qil.*
- *Zar bo'lmasa, zargar — xarob,
Yer bo'lmasa, dehqon — xarob.*

San'atga mansub maqollar:

- *Kuygan o'lanchi bo'lar,
Suygan — laparchi.*

Yuqorida tilga olingan o'zbek maqol va matallarida o'zbek xalqining madaniyatini, boshqa xalqlarda uchramaydigan so'zlarni ko'rishimiz mumkin.

Bunday so'z yoki iboralarni ko'plab boshqa misollar bilan keltirishimiz mumkin. Misollar sanalar, joy nomlari, oziq-ovqat nomlari, mashhur kishilarning nomlari, kiyim nomlari va hokazo.

Rojdestvo inglizlar uchun juda muhim bayram bo'lib, ular bu bayramga puxta tayyorgarlik ko'rishadi doimo. Rojdestvo haqida quyidagi ingliz maqollarini ko'rib chiqamiz.

*“Christmas is coming, but once a year is enough”,
“Christmas only comes once a year”.*

Bu maqolning o'zbek tilida muqobili yo'q. Chunki bizda bu bayram yo'q. Maqolning mazmuniga ko'ra, inglizlar yilni foydali va mazmunli o'tishi uchun, shu bayram bir yilda bir marotaba keganida, odamlarga yaxshi munosabatda bo'lish, xayr-ehson qilish, boshqalarga sovg'a ulashish bilan o'tkazib shu bayramni nishonlashadi.

*“There is no good accord where every man would
be a lord”*

Bu maqolda ingliz tili darajasi, jamiyatagi status ya'ni mavqe' nomi tasvirlangan. Demak,

jamiyatdagi kasb nomlari yoki mavqe' nomlari orqali ham milliy-madaniy xususiyatlarni tasvirlashimiz mumkin.

"Many speak of Robin Hood, who never shot in his Bow"

Robin Gud - afsonaviy britaniyalik xalq qahramoni. U haqida ko'plab afsona va asarlar yaratilgan. Bunday afsonaviy qahramonlarning nomlari har bir xalqda bor. Masalan, ingliz tilida Robin Guddan tashqari Sherlok Xolms, Dorian Grey, Robinzon Kruzo, Charli Chaplin va o'zbeklarda Alpomish, Barchinoy, Shum bola va shu kabilar.

- Englishman's home is his castle
- East or West- home is best
- My home is my castle
- To carry coals to Newcastle [5]

Tahlil va natijalar

Ingliz va o'zbek tillaridagi maqol va matallarning milliy-madaniy xususiyatlarini tahlil qilish orqali quyidagi natijalarga erishdik:

- har ikki tilda mavjud bo'lgan milliy va madaniy xususiyatlar;
- Muqobil bo'lmagan matal va maqollarni boshqa tilga tarjima qilishda asl ma'nosini saqlab qolishga ehtiyot bo'lish kerak;
- Ingliz va o'zbek tillarida ma'no jihatdan bir oz o'xshash bo'lsa-da, biroq o'xshash, lekin umuman boshqacha komponentlar orqali ifodalangan ayrim milliy-madaniy o'ziga xoslikni ifodalovchi maqollar mavjud.
- Ingliz tilida vaqtni boy bermaslik va xushmuomalalikka urg'u beriladi;

- O'zbeklarda hurmat, mehnatsevarlik, dangasalik va mehmondo'stlikka urg'u beriladi.

Xulosa

Ingliz va o'zbek maqollarini solishtirar ekanmiz, ingliz tilidagi maqollar o'zbek tiliga qaraganda qisqaroq, maqollar o'zbek tilida she'riy tuzilishda ham uchrashini, ingliz tilidagi maqollar asosan epigraf sifatida qo'llanishini ko'rdik. O'zbek tilida ham epigraf, ham xulosa vazifasida qo'llanadi. Demak, har qanday maqol xalq turmush tarzidan kelib chiqadi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дандис А.О. О структуре пословицы. Паремнологический сборник. М.:1978, - С.13.
2. Sadriddinova M. Z, O'zbek maqol va matallari leksikasi. T, 1984.-B.128.
3. Soatov B.A, O'zbek xalq maqollarining janr va she'riy xususiyatlari,-T, 1990,-B.53.
4. To'ra Mirzayev. "O'zbek xalq maqollari". T., 2005
5. Gulxaniy. "Zarbulmasal" Toshkent 1972. "O'qituvchi" nashriyoti 3, 5, 15 betlar
6. Уайтинг Б. Ж, Дандис А.О. Паремнологический сборник /цит.:1978, - С.14
7. Bakirov P.U. O'zbek, rus qozoq tillarining semantik va struktur tahlili.T.:2006,-B.73
8. К.М.Караматова, Х.С.Караматов "Proverbs. Maqollar. Пословицы". T., 2000, 398 б

MEDIASAVODXONLIKNI OSHIRISHDA VR LABORATORIYANING TASHKILYI MODUL MEXANIZMI

*Bo'ronov Nazim, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ МОДУЛЬ МЕХАНИЗМ VR ЛАБОРАТОРИИ В ПОВЫШЕНИИ МЕДИАГРАМОТНОСТИ

*Бурунов Назим, независимый исследователь Узбекского
государственного университета мировых языков*

ORGANIZATION MODULE MECHANISM OF VR LABORATORY IN IMPROVING MEDIA LITERACY

*Buronov Nazim, Independent researcher of Uzbekistan
State University of World Languages*

Annotatsiya: Ushbu maqolada VR-texnologiyalaridan foydalangan holda jurnalistika fakulteti talabalarining mediasavodxonligini oshirishning zamonaviy imkoniyatlari, tashkiliy-tuzilmaviy mexanizmi xususida so'z boradi. Mazkur maqola mavzusi yuzasidan xorijlik va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari tadqiq etilib, mavjud muammo yuzasidan tegishli taklif va tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: VR texnologiyalari, mediasavodxonlik, jurnalist talabalar, virtual muhit, vizual kontent imkoniyatlari, ta'lim samaradorligi.

Abstract: This article talks about the modern possibilities of improving the media literacy of journalism faculty students using VR-technologies, and the organizational structure mechanism. Regarding the topic of this article, the scientific research works of foreign and local scientists are researched, and relevant suggestions and recommendations are given regarding the existing problem.

Key words: VR technologies, media literacy, journalism students, virtual environment, visual content opportunities, educational effectiveness.

Аннотация: В данной статье говорится о современных возможностях повышения медиаграмотности студентов факультета журналистики с использованием VR-технологий, а также о механизме организационной структуры. По теме данной статьи исследованы научные исследования зарубежных и отечественных ученых, а также даны соответствующие предложения и рекомендации относительно существующей проблемы.

Ключевые слова: VR-технологии, медиаграмотность, студенты-журналисты, виртуальная среда, возможности визуального контента, эффективность образования.

KIRISH. Bugungi kunda OTM talabalarining turli sohalarga ixtisoslashuv masalalarida innovatsiyon ta'lim texnologiyalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan kun sayin globallashuv davrida axborot saralash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladigan

“Mediasavodxonlik” fan predmetini zamonaviy standartlarda tashkil qilish juda muhimdir. Ushbu maqolada jurnalistika fakulteti talabalarini uchun tashkil qilingan “Mediasavodxonlik va faktcheking” faninidan VR laboratoriyaning tashkiliy modul mexanizmini ishlab chiqish xususida so'z boradi.

[https://orcid.org/
0009-0000-4645-5201](https://orcid.org/0009-0000-4645-5201)

e-mail: :
boronovnazim@gmail.com

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODLAR. Global axborot makonida kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan takomillashib bormoqda. Internet jahon tarmog'ining imkoniyatlari ulkan tartibsiz **medialandshafni** tashkil qildi. Mazkur medialandshaf doirasida insonlarning axborot iste'moliga bo'lgan talabi kun sayin ortib **axborot madaniyati** tushunchasi og'riqli muammoga aylandi. Shunday bir tahlikali zamonda to'g'ri axborotni topish va uni saralash hamda qabul qilish ko'nikmasiga ega bo'lish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu ko'nikma ilmiy tadqiqotlarda **“mediasavodxonlik”** [Намазов Б., Файзиёва М., Джалилов Ф. 2018.Б-14.] deya ta'riflanadi. Xorijlik tadqiqotchilar yoshlarda mediasavodxonlik ko'nikmasini shakllantirishda ta'lim orqali samarali natijaga erishish mumkin, deb hisoblaydi. Ammo, har bir fan predmetiga qo'yilgan maqsadga erishish uchun zamonaviy raqamli texnologiyalarga asoslangan dars soatlarini tashkil qilish zaruratini keltirib chiqaradi. **Xo'sh, zamonaviy mediasavodxonlik dars soatlarini tashkil qilishda qanday texnologiyalardan foydalanish mumkin?**

“Mediasavodxonlik” O'zMU Jurnalistika fakulteti talabalariga 2023-yildan boshlab **“Mediasavodxonlik va faktcheking”** fan sifatida o'quv dasturiga kiritilgan. Mazkur fan predmeti 15 ta ma'ruza va 30 ta amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Fan dasturini tuzish jarayonida asosiy qism nazariy yondashuvga qaratilgan, bu esa, o'z navbatida talabalarning mediasavodxonlik madaniyatini shakllantirish vazifasini qisman amalga oshirishga xizmat qiladi. Chunki, dars soatlarini tashkil qilishda an'anaviy usullardan foydalanish metodikasi raqamli asrda o'z-o'zini yetarli darajada oqlamaydi[1].

MUHOKAMA. Ma'lumki, sifatli dars soatlarini tashkil qilishda AKT vositalaridan foydalanish masalasi oxirgi 5 yil davomida tadqiqotchilar tomonidan yetarlicha muhokama qilindi. Tadqiqotchi N.Mirzahmedovanning **“Raqamli texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi”** nomli maqolasida “Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berish ta'lim oluvchilarning mavjud fan predmetini qabul qilish jarayonini osonlashtiradi, shuningdek, qo'shimcha imkoniyatlarni taqdim qilishi mumkin”

[Mirzahmedova N.2022.B-538] deya mulohaza bildiradi. Ushbu fikrlarning asosi sifatida Sh.Abduhakimovning **“Individualization of professional education process on the basis of digital technologies”** (Raqamli texnologiyalar asosida kasbiy ta'lim jarayonini individuallashtirish) nomli ilmiy maqolasida “Raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish insoniyat tarixidagi boshqa innovatsiyalarga qaraganda tezroq sodir bo'lmoqda: bor-yo'g'i yigirma yil ichida raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining qariyb 50 foizini qamrab olishga va ularning yordami bilan jamiyatlarni o'zgartirishga muvaffaq bo'ldi” [Sh.Abduhakimovna 2022.B-65] degan fikrlarni keltirish orqali raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimiga ijobiy ta'sir imkoniyatlarini ko'rsatib beradi. Zamonaviy ta'limning yangi noan'anaviy usullari xususida A.Abdukadirov, S.Zakirov, O.Mamarajabov va A.Sayfullalarning **“Conditions for the development of students information competence in the aspect of the development of distance learning in the humanities”**(Gumanitar fanlar bo'yicha masofaviy ta'limni rivojlantirish nuqtayi nazaridan talabalarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish shartlari) maqolasida “Bugungi kunda talabalarning turli sohada layoqatini shakllantirish masalasida VR texnologiyalarning samaradorligini xalqaro hamjamiyat keng e'tirof etmoqda[2]. Insonning virtual haqiqatda bo'lishiga imkon beruvchi texnik qurilmalarning paydo bo'lishi ushbu texnologiyani ko'ngilochar sohada katta ehtiyojga aylantirdi. VR qurilmalari: VR bosh kiyimlar, kostyum, ixtisoslashtirilgan xonalar sizga noma'lum dunyoga kirishga imkon beradi, bu sizning barcha harakatlaringiz virtual olamdan javob berish uchun dasturlashtirilgan, bu sizga o'zingizni 100% ga virtual dunyo a'zosiga aylanishingizga imkonini beradi [Zakirov, O.Mamarajabov va A.Sayfulla.2021.B-4]. Agarda biz mazkur texnologiya imkoniyatlaridan mediasavodxonlik fan predmetini o'qitishda foydalanadigan bo'lsak, talabalarni oddiy tinglovchidan faol axborot savodxoniga aylantirishga muvaffaq bo'lishimiz mumkin”, -deb ta'kidlagan [3].

NATIJALAR. AQSH va Yevropa davlatlari ta'limda VR texnologiyalarni joriy etish bo'yicha yetakchi bo'lib qolmoqda. VR

texnologiyalaridan foydalangan holda tashkil qilingan ta'lim immersiv texnologiyalarga asoslanadi. **“Immersiv texnologiyalar”** deganda atrofdagi voqelikni yaxshiroq idrok etish va tushunish imkonini beruvchi reallikning virtual kengayishi nazarda tutiladi. Ya'ni, mazkur texnologiyalar tom ma'noda foydalanuvchini ma'lum bir voqea muhitiga sho'ng'ishiga ko'maklashadi [N.Krayushkin.2020.B-5.]. Bu esa, o'z navbatida ta'lim oluvchiga o'rganilyotgan fan predmetiga doir qo'shimcha resurslar bilan tanishishga imkon beradi. Misol uchun VR texnologiyalar yordamida tashkil qilingan yo'nalishlar biologiya, tibbiyot, avtomobilsozlik, astronomiya va boshqa ko'plab sohalarni bosqichma-bosqich qamrab oladi. Dastlab **“Mediasavodxonlik va faktcheking”** fanidan dars soatlarini tashkil qilish bo'yicha laboratoriyalarning tashkiliy konstruktiv mexanizmini tahlil qilamiz[4].

Modulning maqsadi – jurnalistika fakulteti talabalarining mazkur fan predmeti resurslarini o'rganishda samaradorlikni kuchaytirish orqali axborotni verifikatsiya qilish ko'nikmasini shakllantirish hamda to'g'ri axborotni topish va saralash ko'nikmasini (mediasavodxonlikni) shakllantirishga erishish hisoblanadi. Ushbu modulni samaradorlik ko'rsatkichini quyidagi 5ta virtual laboratoriya modulida bosqichma-bosqich o'qitishdan iborat.

Medialandshaf tizimlarida o'zaro axborot almashinuv jarayoni laboratoriyasi – ushbu modul bo'limida talabalarining global axborot makonida kanallarda axborot uzatish hamda tizimli texnologiyalar bilan yaqindan tanishib, aniq bir tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

2. Media makonda feyk va dezinformatsiya ko'rinishlariga oid laboratoriyasi – mazkur modulda feyk va dezinformatsiyaning ko'rinishlari kommunikatsiya vositalari orqali tahlil qilinadi. Xususan, modulda tashkil qilingan virtual muhit talabalarining axborot xurujlari(audio, video foto, matnli)ning turli xil ko'rinishlari bilan yaqindan tashish imkonini beradi.

3. Feyk va dezinformatsiya yaratishda foydalaniladigan onlayn instrumentlari bilan tanishish laboratoriyasi - ushbu modulda feyk va dezinformatsiya ko'rinishlari bilan yaqindan

tanishtirilgan talabalar navbatdagi bosqichda ularni yaratish texnologiyalari hamda mediamahsulot tarkibida qo'llanilgan soxtalashtirilgan va yo'naltirilgan detalizatsiya qismlari bilan tanishib chiqadilar.

4. Faktcheking instrumentlaridan foydalanish laboratoriyasi – navbatdagi bosqichda feyk va dezinformatsiya materiallarini tekshirish usullari, ya'ni onlayn faktcheking instrumentlari bilan tanishib foydalanish ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

5. Mediasavodxonlikni aniqlovchi psixoanalizator laboratoriyasi – ushbu bosqichda yuqorida o'qitilgan 5 ta virtual modulda olingan bilimlar psixoanalizator yordamida sinovdan o'tkaziladi. Beriladigan sinov turlari test, mantiqiy grafika, audio shaklidagi savolnomalarni o'z ichiga qamrab oladi. Natijalar ko'rsatkichi tahsil olgan guruhdagi eng yuqori qayd etilgan balldan pastga qarab saralab olinadi [5].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda VR texnologiyalaridan foydalangan holda jurnalistika fakulteti talabalarining mediasavodxonligini oshirishning avfzalligi quyidagicha:

Ko'rinish. Virtual makon real dunyoda kuzatish imkonsiz yoki juda qiyin bo'lgan obyektlar yoki jarayonlarni batafsil ko'rib chiqish imkonini beradi.

Diqqat. Virtual dunyoda talabalarga tashqi muhit deyarli ta'sir qilmaydi. U materialga to'liq e'tibor qaratishi va uni yaxshiroq o'rganishi mumkin.

Ishtirok etish. O'quv jarayoni yuqori aniqlik bilan dasturlashtirilishi va boshqarilishi mumkin. Virtual borliqda talabalar faktcheking o'tkazishlari va turli xil feyk va dezinformatsiyaga oid ma'lumotlarning shakllarini ko'rishlari va murakkab axborot verifikatsiya muammolarini yanada qiziqarli va tushunarli tarzda hal qilishlari mumkin.

Xavfsizlik. Virtual borliqda talabalar o'quv-modulidan qat'i nazar xavf-xatarsiz murakkab amaliyotlarni bajarishlari mumkin bo'ladi.

Samaradorlik. O'tkazilgan tajribalarga asoslanib, VR-dan foydalangan holda o'qitish samaradorligi klassik formatga qaraganda kamida 10% yuqori ekanligini Amerikalik olimlar o'z tadqiqotlarida isbotlab ulgurgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Намазов Б., Файзиёва М., Джалилов Ф. Baktria Медиа ва ахборот саводхонлиги. Педагоглар учун методик қўлланма. Press Тошкент – 2018.
2. Mirzahmedova N. Raqamli texnologiyalarining ta’lim sohasida qo’llanilishi. Maqola. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor Advanced Sciences Index Factor.2022. <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-5-2-538-545>
3. Shaxnoza Abduhakimovna Abduraxmanova. Individualization of professional education process on the basis of digital technologies. World Bulletin of Social Sciences, 2022. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/721>
4. Abdukadirov A., Zakirov S., Mamarajabov O., Sayfulla A. “Conditions for the development of students' information competence in the aspect of the development of distance learning in the humanities”. 2021. International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), 2021. doi: 10.1109/ICISCT52966.2021.9670214
5. Krayushkin N. Виртуальная реальность в образовании. 2020. <https://hsbi.hse.ru/articles/virtualnaya-realnost-v-obrazovanii/>

O‘ZBEK MAHALLASIDA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Quvvatov Sardor Isomiddinovich

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УЗБЕКСКОЙ МАХАЛЛЕ

Кувватов Сардор Исомиддинович

*Преподаватель Узбекско-Финляндского педагогического
института*

FEATURES OF THE FORMATION OF AESTHETIC EDUCATION IN THE UZBEK MAHALLA

Kuvvatov Sardor Isomiddinovich

Teacher of Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

sardor@gmail.com

<https://orcid.org/0220-0024-0300-0333>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek mahallasida estetik tarbiyani shakllantirishning ba’zi bir jihatlari bayon etilgan. Estetik tarbiyaning yosh avlod tarbiyasida tutgan o‘rni, uni shakllantirish omillari estetik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: mahalla, jamiyat, estetika, estetik tarbiya, yoshlar, go‘zallik, estetik madaniyat, estetik ong.

Аннотация. В данной статье описаны некоторые аспекты формирования эстетического воспитания в узбекском махалле. Эстетически анализируется роль эстетического воспитания в воспитании молодого поколения и факторы его формирования.

Ключевые слова: махалле, общество, эстетика, эстетическое воспитание, молодежь, красота, эстетическая культура, эстетическое сознание.

Annotation. This article describes some aspects of the formation of aesthetic upbringing in the Uzbek mahalla. The role of aesthetic upbringing the upbringing of the younger generation and the factors of its formation are analyzed aesthetically.

Key words: mahalla, society, aesthetics, aesthetic upbringing, youth, beauty, aesthetic culture, aesthetic consciousness.

Kirish. Kishilik jamiyati taraqqiyotining har bir bosqichida ta’lim-tarbiya ishlari har qanday jamiyat, davlat taraqqiyotini belgilab berishi bilan xarakterlanadi. Tarbiya ishlariga e’tibor bermagan jamiyat, millat, mahalla, oila oxir oqibatda ma’naviy qashshoqlikka yuz tutib boraveradi. Ayniqsa, globallashuv jarayonida mazkur masalaga e’tibor qaratmaslik ijtimoiy-ma’naviy inqirozning bosh omiliga aylanadi.

XXI asr “axborot asri” ekanligini inobatga olgan holda shuni aytish mumkinki, “Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda,

- deydi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev. Shu bilan birga, ularni ilgari ko‘rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G‘arazli kuchlar sodda, g‘o‘r bolalarni o‘z ota-onasiga, o‘z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo‘lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko‘y bu masalada xushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qo‘liga berib qo‘ymasdan, ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim” [1-3]. Darhaqiqat, farzandini dunyoga keltirgan har qaysi ota-ona

uning jismonan sog'lom, aqlan teran, yetuk, komil inson bo'lib yetishishi va baxtli hayot kechirishini xohlaydi. Kelajakda farzandlarini jamiyat hayotida o'z o'rnini topib, unga rahmatlar olib kelishlarini va bundan g'urur tuyg'usini tuyushni istashadi. Aksincha, yaxshi tarbiya topmagan farzandlar qilmishi ota-onaga isnod, uyat keltirib, ularning qaddini bukadi. Bu ikki jarayonning qay darajada namoyon bo'lishi jamiyat, mahalla va oilada beriladigan tarbiyaga bog'liqligini anglash qiyin emas. Bu borada Kaykovusning quyidagi fikrlari o'rinalidir: "Farzandga adab, hunar o'rgatmakni meros deb bilg'il. Agar sen xoh unga adab o'rgatg'il, xoh o'rgatmag'il, turmush mashaqqatlarining o'zi unga o'rgatur. Undoqkim debdurlar, ota-ona tarbiyalamasa, kecha-kunduz uni tarbiyalaydurlar"[2-87].

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi davr ijtimoiy muammolarni insoniyat foydasiga hal etishga harakat qilib, jahonning barcha davlatlarida tarbiyaga, xususan nafosat tarbiyasiga bo'lgan munosabat o'zgarmoqda. Voqe'likdagi barcha narsa va hodisalarni nafosat qonuniyatlari asosida boyitish, sevinch va quvonch manbaiga aylantirish barcha xalqlarning orzu-umidi sanaladi. Ma'naviy madaniyat inson tomonidan yaratilgan ma'naviy boyliklarni, badiiy va san'at asarlarini, axloqiy va estetik qarashlarni o'z ichiga oladi. Shular asosida nafosat tarbiyasini takomillashtirish, yosh avlodni yuksak vatanparvarlik va ma'naviy estetik ruhda tarbiyalash, ma'naviy barkamol insonni voyaga yetkazish bugungi kundagi dolzarb vazifadir. Agar biz ta'lim-tarbiya, madaniyat va ma'naviyat sohasidagi ishlarimizni aniq tizim asosida tashkil etib, ularning samaradorligini oshirmasak, ertangi kunimizni ko'rolmaymiz, o'z maqsadlarimizga yetolmaymiz. Bu borada «Bir bolaga yetti mahalla ham ota, ham ona» degan shior doimiy kun tartibida turishi lozim. Biz yoshlarimizni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur.[3-349]

Muhokama. Binobarin, yuksak estetik madaniyatni jamiyatda qaror topdirish uchun "azaliy qadriyatlarimizga suyanib, shu bilan birga taraqqiy topgan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda"[4-3] yangicha turmush tarzini, moddiy va

ma'naviy boyliklarni yaratish va iste'mol qilish borasidagi muayyan malakalarni egallashimiz zarur. Bunday estetik faoliyatga moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish, ishlab chiqarish va ilm-fan yutuqlari, oila, turmush estetikasi, ta'lim tizimi, umuminsoniy madaniyatlarni o'rganish va hokozolar kiradi.

Ma'lumki, farzand dunyoga kelgandan to voyaga yetgunga qadar, uning ehtiyojlarini qondirish va tarbiyasida, xususan estetik tarbiyasida oila, mahalla, ta'lim muassasalari birdek mas'ul bo'lishi yosh avlodni tarbiyalashdagi eng muhim jihatlardan sanaladi.

Estetik tarbiya mohiyatan insoniy ideal bilan bog'liq bo'lib, estetik ideal egasi nafis didga, pokiza tuyg'ularga egaligi bilan ajralib turadi. Ma'lumki, shaxs ijtimoiy taraqqiyotning turli xil jabhalarida bevosita va bilvosita ishtirok etadi va faoliyat olib boradi, shaxs bu bilan ijtimoiy taraqqiyotning estetik subyektiga aylanadi. Shunga ko'ra, aytishimiz mumkinki, jamiyatda yashayotgan biror-bir shaxs estetik jarayonlardan chetda turmaydi, aksincha, o'zining muayyan xatti-harakati bilan mazkur jarayonlarga u yoki bu darajada ta'sir ko'rsatadi. Estetik tarbiyaning maqsadi ana shunday ta'sirlarni go'zallik, ulug'vorlik, fojiviylik, kulgililik asosida yo'naltirishdan iborat[5-174].

Yosh avlodga tarbiya berish jarayonida xushmuomalalik, rostgo'ylik, halollik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi pozitiv axloqiy me'yor va tamoyillar bilan bir qatorda go'zallik, ulug'vorlik kabi estetik tushunchalarning mohiyatini ham bolaning ongiga singdirib borish lozim. Binobarin, ota-onalarning farzandlariga ularning qiziqishlarini hisobga olgan holda badiiy-rasmiy ertak kitoblar, rangli qog'oz va qalamlar, plastilinlar, bolaning yoshiga mos bo'lgan multfilmlar to'plamini olib kelib berishlari estetik tarbiyaning muhim omili sanaladi. Shuningdek, bolaning tabiat qo'ynida bo'lishi, uning go'zalligidan bahramand bo'lishi uning ruhiyatida tabiatga bo'lgan muhabbat, go'zallik tushunchasining shakllanishiga olib keladi.

Ma'lumki, o'zbek xalqining ma'naviy-axloqiy qadriyatlari, uning madaniyati, an'analari, urf-odatlarini ko'p asrlar davomida aynan mahallada

shakllanadi va saqlab kelindi. Bugungi kunda o'sib kelayotgan avlod mana shu qadriyatlar asosida tarbiyalanmoqda [6-7]. Xususan, mahallaning shaxs estetik tarbiyasida tutgan o'rni juda muhim sanaladi. Mahalla bugungi kunda birinchidan, shaxsning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga yordam bersa, ikkinchidan, axloqiy-estetik dunyoqarashining shakllanishiga ko'maklashadi. Shuningdek, mahalla shaxs nafosatli tarbiyasiga yaqindan ta'sir ko'rsata olishi bilan boshqa omillardan ajralib turadi. Mahalla obodligi, ko'rkamligi, kishilarning ahilligi, o'zaro muomala munosabatlarining qay darajada ekanligi, avvalo, o'sha mahalladoshlarning tarbiyasi, xususan, estetik tarbiyasi asosida belgilab beriladi.

Mahallalarimizda yashayotgan har bir inson baxtli yashashga, hayotini mazmunli o'tkazishga intilishi bilan birgalikda, u doimo o'z turmushi shirin bo'lishini, hayoti ezgulik va go'zallikka boy manzaralar bilan o'tishini orzu qiladi. Shuning uchun kishilik jamiyati vujudga kelganidan boshlab nafosat olamining mohiyati, ma'no va mazmunini anglab yetishga intilib kelingan. Inson o'z amaliy faoliyati bilan voqelikni o'zlashtirib, uni o'zgartirishga harakat qiladi. Voqelikdagi go'zallik va xunuklik, kulgulilik va fojiaiylikni bir-biridan farqlab, dunyoning asl mohiyati qandayligini anglaydi. Bular barchasi kishining yashashi uchun zarur bo'lgan talab va ehtiyojlar asosida amalga oshadi. Mana shunday his-tuyg'ular, kechinmalar estetik tarbiya jarayonida amalga oshadi. Estetik tarbiya masalasini gapirganda estetik omillarni ham hisobga olish lozim. Estetik tarbiyani bola ongiga singdirishda muayyan estetik fazilatlarini anglab yetish va shu asosda tarbiya jarayonini olib borish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, estetik tarbiya hech qachon kishidan muayyan vaqtni talab qilmaydi. Balki har bir bosgan qadamimizda xilma-xil xususiyatlar bilan hayotimizda hamrohimiz bo'lib boraveradi va bizni yuksak mas'uliyat, chidamli va bardoshli bo'lishga chorlaydi.

Estetik tarbiya kishilarda estetik his, estetik ong va estetik munosabatni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaning alohida shaklidir [7-466]. Estetik tarbiyani mehnat tarbiyasining ajralmas bir qismi sifatida ham tushunish mumkin. Kishilarda

estetik his-tuyg'u, estetik did, estetik ideal kabi estetik ong unsurlarining shakllanib borishi estetik tarbiyaning rivojlanishu uchun zamin yaratadi. Estetik tarbiya asosida hayotdagi va san'atdagi go'zallikni to'g'ri idrok etish, kishilardagi estetik ehtiyojlarni tarbiyalab voyaga yetkazishda mahalla, oila, ta'lim muassalarining o'rni muhim.

Mahallalarda, oilada ulg'ayayotgan bolalarni yoshligidan boshlab tabiat va san'at go'zalligi olamiga olib kirish bilan birgalikda, kuy, musiqa ohangi, nafis gullar tarovati va chiroyi, san'at asarlari kabi pozitiv omillar bilan tarbiyalash masalaning muhim tomonidir. Estetik tarbiyaning funksiyasi obyektiv olam go'zalligi xilma-xil ko'rinishlarini ajratib yoshlar dunyoqarashini nafosat tuyg'ulari bilan boyitib borishdan iboratdir. Estetik tarbiya kishilarning bir-biriga o'zaro munosabatini aqliy, axloqiy, jismoniy jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Voqelikni mushohada etish, jamiyatdagi xilma-hil ehtiyojlarni qondirishda estetik tarbiya kishiga ruhiy quvvat bag'ishlaydi. [8-116].

Estetik tarbiyani olib borishda, estetik qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirishda, o'tmish madaniyatimiz va milliy estetik tarbiyamizni bir-biri bilan garmonik tarzda olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Estetik tarbiya badiiy tarbiya bilan doimo aloqada bo'lib keladi. Badiiy tarbiya ijod jarayonidagi rang-barangliklar olamini inson tomonidan estetik tarzda anglash va o'zlashtirishning bir qismidir. Estetik tarbiya esa, jamiyatda ma'naviy muhitni paydo qilishga ko'mak beruvchi muhim unsur bo'lib, u insonning didini shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi hamda ana shu orqali insonni jamiyat munosabatlariga yaqinlashtiruvchi kuchdir [9-159].

Natija. Mahalla strukturasi muhim elementi bo'lgan oiladagi milliy-badiiy qadriyatlarning rivojlanishi bevosita dunyodagi boshqa xalq oilalariga o'xshamas tomonlari bilan ajralib turadi. Chunki, o'zbek xonadonlarida farzandlarga estetik tarbiya berish va estetik didni shakllantirish o'ziga xos jihatlarga ega. Bugungi yosh avlod estetik madaniyatini yuksaltirishda birinchi galda ota-onaning ibratli hayot tarzi, mehnatga, hayotga, jamiyatga bo'lgan munosabatlari, bilim va madaniyat darajalari,

mustaqillikni mustahkamlashga qaratilgan dunyoqarashi katta ahamiyatga ega [10-50]. Ispaniyalik bir faylasuf olim jahondagi ko'plab xalqlarning milliy an'analarini, axloqiy-estetik tarbiyasini o'rganib, Toshkent, Samarqand, Buxoro shaharlarida ham bo'ladi hamda o'z vataniga qaytgach, "Hozirgacha o'rgangan, tadqiq qilgan barcha ishlarimni o'n besh yoshli o'zbek qizalog'ini o'rnidan turib, qo'lini ko'ksiga qo'yganchoy uzatishdagi odobiga, nazokatiga almashtirishga rozi edim"[11-328] deb aytadi. Faylasufning fikrlaridan anglashimiz mumkinki, o'zbek oilasidagi estetik tarbiyaning yoshlar ongiga singdirilishi samimiyatga, yuksak iltifotga, mehmonni kutishga, shirinso'zlik bilan ularni kuzatishga va hokazolarga bo'lgan munosabatini tarbiyalash orqali turmush estetikasini shakllantirishga xizmat qiladi.

O'zbek mahallasida estetik tarbiyani shakllantirish masalasi milliy qadriyatlarimiz va undagi insoniylik tamoyillari bilan bog'langan. Bolalarni estetik tarbiyalash, ularning aqliy, axloqiy, jismoniy yuksalishida katta rol o'ynaydi. Insonning estetik tarbiyasi uning madaniyati va ma'naviyatida namoyon bo'lar ekan, u doimo shular asosida go'zallikni his qilish, nafosat olami chiroyidan bahramand bo'lish, yaxshi fazilat va xislatlarga ega bo'lish kabi tuyg'ularni o'zida mujassam etmog'i lozim. Shu boisdan insonning estetik tarbiyasi mukammal va serjilo ko'rinishga ega bo'lishi uning ma'naviy-madaniy jihatlariga bevosita bog'liqdir. Bular orqali inson faqatgina go'zallikni his etib qolmasdan, balki o'zida yuksak hissiyot, odat, ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi.

Xulosa. Kishilarda estetik tarbiyani shakllantirishda bir qancha omillar mavjud bo'lib, ular mohiyatan qator funksiyalarni bajarish bilan ijtimoiy-ma'anaviy hayotda in'ikos etadi. Mahalla shaxs estetik tarbiyasiga yaqindan ta'sir ko'rsata olishi bilan boshqa omillardan farq qiladi. Binobarin mahalla o'z navbatida o'z oldigan qo'ygan ezgu, yuksak maqsadlarni bajarishi bilan zamonaviy insonni estetik jihatdan tarbiyalaydi. Xususan, mahalla o'ziga qarashli hududning tozaligi, obodligi, ko'rkamligini hamda fuqarolarning hamjihatligini ta'minlashi bilan voqe'likni

estetiklashtiradi. Mahalla toza, ozoda, sarishta bo'lsa nafaqat o'sha mahallada yashaydigan kishilarning, balki shu mahallaga tashrif buyurgan kishilarning ham ko'zi quv naydi, kayfiyati ko'tariladi, ruhiyatida optimist his-tuyg'ular yuzaga keladi. Bu holat esa, go'zallik, ulug'vorlik tushunchalarini kishi ongida shakllantirishga yordam beradi. Masalaga diniy jihatdan yondashadigan bo'lsak, Islom barchamizga yashayotgan joylarimizning toza, ozoda bo'lsihi, ichimlik suvimizning beg'ubor, o'zimizning esa pokiza yurishimizga buyuradi hozirgi paytda ozodalik va pokizalik qoidalariga rioya qilish yanada muhimroqdir [12-8]. Shuningdek, mahallalardagi tinch va osoyishta hayotni ta'minlash, oilalarni mustahkamlash chora tadbirlarini ko'rish, yetimlar va yolg'iz qolgan fuqarolarga mehr-muruvvat ko'rsatish, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarishga doir intilishlarini qondirish kabi serqirra jamoaviy boshqaruv ham mahalla fuqarolar yig'inlari faoliyatining asosiy yo'nalishini tashkil etishi [13-48] muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalla go'zalligi, obodligi, fuqarolarning osoyishta, hamjihat hayot kechirishlari mahalla turmush go'zalligining in'ikosidir.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqqan holda xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, mahalla yoshlarda turmush estetikasi va estetik tarbiyani shakllantiruvchi asosiy omil hisoblanishi bilan bir qatorda o'ziga qarashli hududning tozaligi, obodligi, ko'rkamligini hamda fuqarolarning hamjihatligini ta'minlab beradi. Shuningdek, mahallada estetik tarbiyani shakllantirish orqali xalqimizning turfa xil urf-odatlar, an'analar, marosimlar, to'y-u tantanalar etno-estetik qadriyat tarzida baholanadi va ularni o'tkazishda turli dabdabaga va isrofgarchilikka yo'l qo'ymasdan turib chiroyli, tartibli o'tkazishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Ш.М.Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Самарқанд газетаси, №99, 2016-йил 10-декабр, 3-бет
2. Кайковус. Қобуснома. Т.: "Истиклол", 1994. 87-б

3. Мирзиеев Ш, Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз, Тошкент - «Ўзбекистон» - 2017, 349-350- б
4. И.А. Каримов. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т.: «Маънавият», 2008, 3-б.
5. Abdulla Sher, Bahodir Husanov, Estetika, Toshkent O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010, 174-b
6. Saidov A, Mahalla – umumiy uyimiz, Ijtimoiy fikr. Inson huuqlari. 2003-yil, 1-son, 7-b
7. Falsafa qomusiy lug'at, Toshkent,; 2004, 466-b
8. G'aybullayev O., Estetika, Samarqand – 2004, 116-b
9. Abdulla Sher, Bahodir Usmonov, Erkin Umarov. Estetika. Toshkent 2008, 159-b.
10. G'aybullayev O, Globallashuv jarayonida shaxs estetik madaniyatining milliy va mafkuraviy ko'rinishlari, SamDU ilmiy axborotnoma, 2016-yil, 4-son, 50-b
11. P. Мавлонова, О. Тўраев, К. Холикбердиев. Педагогика. -Т., «Ўқитувчи», 2001, 328-бет.
12. Sog'lom turmush tarzi islom dini nigohida, Т.: 2021, 8-b.
13. Qirg'izboyev M, Ota-Mirzayev O, Mahalla – va aholining ijtimoiy himoyasi, Ijtimoiy fikr. Inson huuqlari. 2007-yil, 4-son, 48-b.

ТАЛАБАЛАРДА КАСБГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН
ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ ОЎЗАКИ МУЛОҚОТНИ
РИВОЖЛАНТИРИШДА ЮҚОРИ
САМАРАДОРЛИК ВА ВАҚТ
УНУМДОРЛИГИГА ЭРИШИШ

¹*Тухтасинов Илҳомжон Мадаминович,
педагогика фанлари доктори (DSc), профессор*

²*Норматова Нуржамол Норматовна, фалсафа
фанлари доктори (PhD), доцент*

ACHIEVING HIGH EFFICIENCY AND TIME
EFFICIENCY IN DEVELOPING CAREER-
ORIENTED ENGLISH ORAL
COMMUNICATION IN STUDENTS

¹*Tukhtasinov Ilhomjon Madaminovich, Doctor of
Pedagogical Sciences (DSc), Professor*

²*Normatova Nurjamol Normatovna, doctor of
philosophy (PhD), associate professor*

ДОСТИЖЕНИЕ ВЫСОКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ЭКОНОМИИ
ВРЕМЕНИ ПРИ РАЗВИТИИ ПРОФОРИЕНТИРОВАННОЙ УСТНОЙ РЕЧИ
НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ У СТУДЕНТОВ

¹*Тухтасинов Ильхомжон Мадаминович, доктор педагогических наук, профессор*

²*Норматова Нуржамол Норматовна, доктор философских наук (PhD), доцент*

Аннотация: Олий ўқув юрти битирувчиси хорижий тилда эркин мулоқот қила олиши, суҳбатдошининг нутқига қарата вербал ва невербал воситалар ёрдамида жавоб қайтара олиши, ўз мутахассислиги доирасида касбий атамалардан фойдаланган ҳолда нутқ сўзлай олиши муҳим аҳамият касб этади. Мазкур мақолада ушбу жараёнда максимал даражада сифат унумдорлиги ва вақт тежамкорлигига эришиши бўйича изланишлар натижаси ўз аксини топган.

Калим сўзлар: оғзаки нутқ, таълим эҳтиёжи ва талаблари, лексик минимум, CEFR мезонлари.

Abstract: It is important for a graduate of a higher education institution to be able to communicate freely in a foreign language, to be able to respond to the interlocutor's speech using verbal and non-verbal means, and to be able to speak using professional terms within the scope of his specialty. This article reflects the results of research on achieving maximum quality productivity and time savings in this process.

Key words: oral speech, educational needs and requirements, lexical minimum, CEFR criteria.

Аннотация: Выпускнику вуза важно уметь свободно общаться на иностранном языке, уметь реагировать на речь собеседника вербальными и невербальными средствами, уметь говорить, используя профессиональные термины в пределах сферы его специальности. В данной

1

¹<https://orcid.org/0000-0002-9099-2220>

2

²<https://orcid.org/0000-0002-7148-9451>

e-mail:

²normatova.nurjamol@mail.ru

статье отражены результаты исследований по достижению максимальной качественной производительности и экономии времени в этом процессе.

Ключевые слова: устная речь, образовательные потребности и требования, лексический минимум, критерии CEFR.

КИРИШ. Оғзаки нутқ маҳсули нафақат шакл жиҳатдан, балки мазмунан кутилган даражада, юқори савияда бўлиши, унинг ривожланиши учун хорижий тил машғулотларида реал “нутқий вазият” яратиб бериш зарур. Олий ўқув юрти битирувчиси нофилологик йўналиш талабалари хорижий тилдаги оғзаки нутқ жараёнида бутун диққатини “нимани айтиш”га эмас, “қандай айтиш”га қаратгани ҳолда, ўз мулоҳазаларини изоҳлаш, танқидий таҳлил қилишни тақозо этувчи нутқ вазиятларида баёнотнинг мазмуний таркибига эътибор қаратиш вазифасини удалай олмайди.

Шунингдек, тайёргарликсиз нутқ – яъни ўзи ва атроф-муҳит, унда содир бўлаётган реал вақт кесимидаги воқеа-ҳодисалар ҳақида адекват оғзаки муносабат билдириш қобилиятига эга бўлиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Таъкидлаш жоизки, олий таълим муассасаларида инглиз тилини хорижий тил сифатида ўқитишдаги коммуникатив ёндашув, оғзаки нутқ кўникма ва малакаларини ривожлантиришда қуйидаги асосий шартларни илгари суради: 1.Мунтазам нутқий амалиёт (амалда қўллаш); 2.Машғулотларда нутқий мулоқотнинг барча шакл ва турларини

ташқиллаштириш; 3.Бунда талабаларнинг эҳтиёж ва талабларидан келиб чиққан ҳолда ёндашиш ва ҳ.к.

Нофилологик йўналиш I босқич талабаларининг умумий минимумда 350 та актив ҳамда 350 та пассив, касбий лексикасида 100 та актив – жами 800 та лексик минимум (нутқ кўникмалари, турғун сўз бирикмалари, клише ва касбий терминлар)га эга бўлиши талаб этилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД. Ушбу жиҳатлар нофилолог-талабаларнинг хорижий тилдаги оғзаки нутқини ривожлантириш долзарблигини, ушбу кўникмаларни такомиллаштиришда тил ўрганувчиларнинг ўз фикр-мулоҳазаларини ифодалаш ва танланган тил материаллари бирлигини касбга йўналтирилган ҳолда фаоллаштириш, ўзгалар фикрини тинглаб тушуниш мақсадларини гапириш (мулоқот) амалиётига бирлаштирган ҳолда алоҳида ёндашувларни тақозо этади.

МУҲОКАМА. Халқаро CEFR мезонлари бўйича олий таълим талабаларининг оғзаки нутқ кўникмаларини эгаллаш даражаси B1/B2 параметрларига мувофиқ келиши назарда тутилади (1-жадвалга қаранг):

1-жадвал.

Гапириш нутқ фаолиятини эгаллаш параметрлари

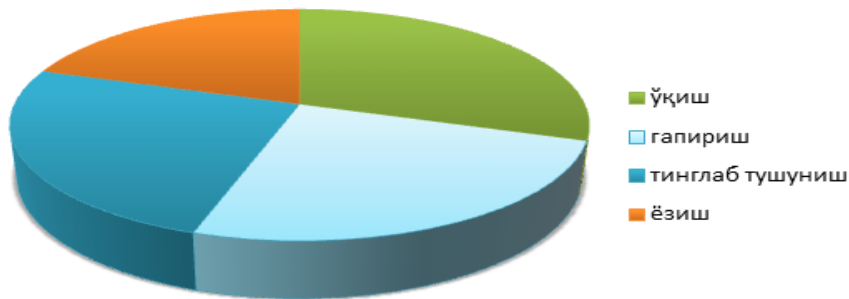
B1	Ишда, мактабда, ҳордиқда ва ҳоказоларда юзага келадиган турли мавзуларда адабий тилда берилган аниқ хабарларнинг асосий ғояларини тушуна олади. Тили ўрганилаётган мамлакат худудида бўлиш эҳтимоли туғилганда юзага келиши мумкин бўлган кундалик вазиятларда суҳбат қура олади. Муайян мавзуларда мулоқотга кириша олади. Ўз таассуротлари, интилишларини баён эта олади; турли воқеа-ҳодисалар ҳақида ўз фикрларини асослаб бера олади. Келажак режалари ҳақида мулоқот қила олади.
-----------	--

B2	Мавхум ва ўзига хос мавзулар бўйича мураккаб хабарларнинг умумий мазмунини, шу жумладан юкори ихтисослаштирилган оғзаки нутқни тушуна олади. Хорижий тилда спонтан ва ортикча паузаларсиз гапира олади; тили ўрганилаётган мамлакат сўзлашувчилари билан қийинчиликларсиз мулоқот кура олади. Турли ижтимоий мавзуларда аниқ, батафсил нутқ сўзлай олади ва қўйилган асосий муаммо бўйича ўз фикрларини, мавжуд далилларни асослай олади. Воқеа-ҳодисаларнинг афзалликлари ва камчиликларини баён эта олади.
-----------	--

Хусусан, “гапириш” бўлимида “монолог” ва “диалог” ички қисмларига ажратилган ҳолда талабалар эгаллаши лозим бўлган кўникма ва малакалар келтириб ўтилади. Диалогик қисмда муҳокама, музокара (дебат)ларда қатнашиш, монологик нутқда эса маъруза қилиш, унда ўз фикрларини асослаш, мавзу бўйича тақдимот ўтказиш ва мақолани умумлаштириш ва хулоса қилиш кўникма ва малакаларига эга бўлиши лозимлиги кўрсатилган.

Шунингдек, Давлат таълим стандартларида нутқ фаолияти турларини ривожлантиришда қўйилган мақсадларга эришишда ДТС ҳар бир аудитория машғулотида нутқ фаолияти турлари учун

вақт тақсимоти қуйидаги нисбатда бўлишини кўзда тутати: Тинглаб тушуниш – 25%; Гапириш -25%; Ўқиш - 30%; Ёзиш - 20%. Демак, тинглаб тушуниш ва гапириш нутқ фаолияти кўникмаларини ривожлантириш ўзаро узвий ва узлуксиз амалга оширилганда, аудитория машғулотларида тинглаб тушуниш ва гапириш нисбатининг умумий ҳисоби 50 фоизни ташкил этади. Яъни, асосий урғу вақт тежамкорлигига эришиш баробарида, ушбу йўналишда сифат кўрсаткичини ошириш имкониятига қаратилади. Буни қуйидаги чизма орқали изоҳлашга ҳаракат қиламиз (1-расмга қаранг):

1-расм. Инглиз тилидан аудитория машғулотларида нутқ фаолияти турларини ривожлантириш бўйича вақт тақсимоти

НАТИЖАЛАР. Чизмада акс этганидек, гапириш нутқ фаолияти тинглаб тушуниш билан умумийлаштирилган ҳолда комплекс ривожлантирилганда аудитория машғулотининг асосий қисмини ташкил этади, демакки, алоҳида ёндашув ва махсус

тайёргарликни талаб этади. Бироқ, амалий дарс машғулотларини таҳлил қилиш жараёнида ушбу кўрсатмаларга жиддий эътибор қаратилмаётганига гувоҳ бўламиз. Бунда асосий эътибор ўқиш (матн, машқ ва вазифаларни) нутқ фаолиятига – 40% (32

дақиқа) гапириш – 20% (16 дақиқа); тинглаб тушуниш – 17,5% (14 дақиқа) ва ёзув фаолиятига – 22,5% (18 дақиқа) нисбатда эканлиги маълум бўлди.

Нофилологик йўналиш талабаларида оғзаки нутқ кўникмаларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусияти, уларда ўз фикр-мулоҳазаларини эркин баён этиш ҳамда суҳбатдош томонидан узатилаётган хабар ёки маълумотларни эшитиш орқали қийинчиликларсиз тушуниш, яъни тилдан коммуникатив мақсадларда фойдалана олиш даражасига олиб чиқиш, ўз касбий мутахассислиги доирасида мулоқот қилишга ўргатиш ҳисобланади. Ушбу вазифани амалга оширишда Л.Т.Ахмедова куйидаги нутқ малакаларини ўзлаштириш лозимлигини кўрсатиб ўтади [1; 155-б.]: мулоқот жараёнидаги турли нутқ вазиятларига тўғри ва тезда мослашиш; мулоқотни адекват юзага келтириш, қўллаб-қувватлаш ҳамда яқунлаш; баёнотнинг мақсадини аниқлаш ва уни мантикий ва узвийликда тузиш; фикрни ифодалашда касбий атамалар (терминлардан) фойдаланиш; ўз нуктаи назарини баёнот мақсадидан келиб чиққан ҳолда исботлай олиш, ҳимоя қилиш ҳамда муҳокама қила олиш; мунозара ва баҳсларда, реал вақт кесимида содир бўлаётган жараён воқеа-ҳодисалар ҳақида ўз муносабатини тасвирлаш; ўрганилаётган хорижий тилдан ўз касбий соҳаси доирасида фойдаланиш. Бунда, касбга йўналтирилган оғзаки нутқ кўникмаларини ривожлантиришда аудитория машғулотлари мазмуни куйидагилардан таркиб топиши лозим ва ушбу йўналишларда тадқиқот ишларини олиб борган услубшунос-олимларимизнинг хулосалари бу фикримизни далиллашимизда асос бўла олади: турли мавзуларда монологик баён тузишга ўргатиш машқлари [5; 49-б.]; аутентик материаллар (аудиоматн,

видеоматериал, хорижий оммавий ахборот воситалари, сўнги янгиликларни тинглаш, тематик лавҳалар, луғавий-иборавий бирликлар) билан ишлаш [4;52-53-б.] “амалий инглиз тили” фанида хорижий тил машғулотларини бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлигини фаоллаштириш [2;206-б.]; нутқ вазиятларида яратилган ҳаракат ва ҳолатлар устида диалогик мулоқот қилишни ривожлантириш [3;163-б.].

ХУЛОСА. Юқоридаги фикр ва хулосаларни умумийлаштирган ҳолда, олий таълим босқичида хорижий оғзаки нутқ кўникма ва малакаларини ривожлантириш, жараённинг психолингвистик хусусиятларини назарда тутган ҳолда, специфик (хусусий) ва ўхшаш (умумий)лик асосида систематизациялаш орқали амалга ошириш лозимлигини тушунамиз.

Фойдаланилган Адабиётлар рўйхати:

1. Ахмедова, Л.Т. 2010. Педагогические инновации как условие развития профессиональной подготовки студентов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 8,367-369.
2. Гальскова Н.Д., Васильевич А.П., Коряковцева Н.Ф. Основы методики обучения иностранным языкам. Учеб.пос. – М.:КНОРУС,2018.–390с.
3. Жалолов Ж.Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. –Т.: Ўқитувчи, 2012.– 320 б.
4. Tukhtasinov Ilkhomjon Madaminovich (2017). The linguistic peculiarities and appropriate methods of translation. Восточно-европейский научный журнал, (12-4/28), 52-53.
5. Ahmedova D.I. The Fundamental Base of Creating a Scientific Text. International journal of language learning and applied linguistics, (ijllal) vol 2 no.5 (2023). Malaysia. ISSN: 2835-1924 <https://interpublishing.com/index.php/IJLLAL/article/view/1728>

KOREYS TILIDA KESIMNING TURLARI VA UNING GAPDA ISHLATILISHI XUSUSIDA

Azizova Sitara Baxtiyorovna
Samarqand davlat chet tillar instituti
Koreys filologiyasi kafedrasida o'qituvchisi
**О ВИДАХ СКАЗУМОЕ В КОРЕЙСКОМ
ЯЗЫКЕ И ЕГО ЗНАЧЕНИИ В
ПРЕДЛОЖЕНИИ**

Азизова Ситора Бахтияровна
Самаркандский государственный институт
иностранных языков
Преподаватель кафедры корейской филологии
**ABOUT THE TYPES OF PREDICATE IN
THE KOREAN LANGUAGE AND ITS
MEANING IN A SENTENCE**

Azizova Sitara Baxtiyorovna
Samarkand state institute of foreign languages
Teacher of the department of Korean Philology

Annotatsiya. Ushbu maqolada koreys tilidagi kesimning turlari hamda gapda aks etishi haqida misollar yordamida ochib bergan. Bundan tashqari, maqolada zamonaviy koreys tilida kesim bo'yicha olimlarning fikr mulohazalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv, kommunikativ, kesim, predikativ, ekspressiv, emotsional-ekspressiv leksika.

Abstract. This article provides examples of the types of participles in the Korean language, as well as how they are reflected in the sentence. In addition, the article presents the opinions of scientists on the interjection in modern Korean.

Key words: cognitive, communicative, predicate, predicative, expressive, emotionally expressive lexis.

Аннотация. В этой статье рассказывается на примерах о типах сказуемое в корейском языке, а также о том, как они отражаются в предложении. Кроме того, в статье приводятся мнения ученых по поводу междометия в современном корейском языке.

Ключевые слова: когнитив, коммуникативная, сказуемое, предикативная, экспрессивная, эмоционально-экспрессивная лексика.

KIRISH (INTRODUCTION). Mustaqillikka erishganimizdan so'ng xorijiy mamlakatlar bilan aloqalarimiz yuzaga keldi. Bunday ijobiy holat ta'limda ham zamonaviy samara beruvchi yangiliklarga keng yo'l ochdi. Fikrimiz dalili sifatida bog'cha yoshidagi va

boshlang'ich sinfdagi o'quvchilar ham hozirgi kunda chet tillarini o'rganayotganliklarini eslashning o'zi kifoyadir.

Zamonaviy koreys tilini o'rganishda kognitiv va kommunikativ jihatlarining o'zaro ta'siri gap turlari va uning tarkibiy qismlariga

<https://orcid.org/0009-0006-7562-1145>

E-mail:
azizovasitora06@gmail.com

Tel: +998 90 606 46 80

ko'proq qiziqish uyg'otadi. Ushbu maqolada biz gaplarning turlari va gapning asosiy komponenti sifatida kesimning funktsiyasini ko'rib chiqamiz.

Odatdagidek, har qanday hodisa haqidagi xabar har doim ham bir xil grammatik shaklda taqdim etilmaydi, balki hikoya jumllarining grammatik mezonlari va xususiyatlari mavjud [1]. Koreys tilida gap, fikr, xabar orqali ifodalash asosiy vositalari hisoblanadi. Bunda berilgan savolga javob beradi va bayon qilish maqsadi bo'yicha boshqa gaplardan nafaqat intonatsion xususiyatlari, balki grammatik shakllanishi, semantik tabiati bilan ham farq qilishi mumkin. Bunday birliklar har doim ham nutq aloqasi ishtirokchilarining to'g'ridan-to'g'ri aloqasini talab qilmaydi, garchi ma'ruzachi uning xabarini kimdir qabul qilishi kerakligiga e'tibor qaratadi. Chunki bunga qarab uslub affikslari qo'shiladi. Shunday qilib, koreys tilida rasmiy - xushmuomala, norasmiy - muloyim va boshqalar kabi nutq uslublarining mavjudligi va uslubning grammatik xususiyatlarini ifodalash uchun asosiy "yuk" ni o'z ichiga olgan tarkibiy qism kesim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD / (MATERIALS AND METHODS).

Ushbu ish doirasida quyidagi tadqiqotchilarning ishlari o'rganildi: Se Djangsu, N.A. Baskakov, 서정수, Y. N. Mazur, 고석주 va boshqalar.

Har bir koreys jumlasida kesim bilan tugaydi. Koreyscha gapdagi kesim o'zakning bosh bo'lagi, gapning minimal tashkil etuvchi markazidir. U yangi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va predikativ ma'nolarni ifodalaydi. Predikat subyektdan farqli o'laroq, gapni qurish uchun asos bo'lib, mustaqil ravishda xizmat qilishi mumkin: u predikativ xususiyatlarga ega bo'lib, bir qismli gap vazifasini bajarishi mumkin.

겨울이었다. Qish bo'ldi.

또 나왔다. Yana chiqdi

Shunday qilib, kesimning predikativ o'rni (서술어) subyekt pozitsiyasi bilan korrelyatsiya qilishi mumkin, ya'ni mavzu bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Albatta, rasmiy ravishda ega va kesim o'zaro bog'liqdir, lekin fikrni ifodalash jarayonining ichki negizida kesim hali ham markaziy o'rinni egallaydi.

Demak, predikat haqidagi ta'limotning asosini ikki xususiyatga ega bo'lgan gap bo'lari degan fikr tashkil etadi:

- u predikativlik tashuvchisi, ifodalovchisi;
- predmetga aloqador, unga mos keladigan gapning bo'lari.

Koreys tili misolida predikativ konstruktsiyalar tarkibiga ko'ra, gaplarni ikkita asosiy guruhga bo'lishga asoslangan tasnif odatda qabul qilinadi: oddiy gaplar (단순문) va murakkab (복합문) til faktlari yuzasida joylashgan ichki grammatik munosabatlar bilan, shuningdek bosh (주성분) va ikkinchi darajali (2 차적) ning tarkibi va tartibi bo'yicha tasniflashi mumkin. Gap tarkibi: bir bo'lakli gap (단일성분 문장), ikkinchi darajali bo'lak (주성분 문장), keng tarqalgan (확대문) va tarqalmagan (불확대문) [2]. Gaplarni ushbu guruhlarga bo'lish umumiy xarakteristikasi bo'yicha sintaktik fanda qabul qilingan oddiy va murakkab gaplar guruhlaridan sezilarli farqlari ko'p emasligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (DISCUSSION AND RESULTS).

Bizning fikrimizcha, gaplarni turlarga bo'lishga bo'lgan qiziqish, koreys tilidagi oddiy gaplarni grammatik turlarga bo'lishning asosiy asosi predikativlikni ifoda etish usulidagi farq bo'lishi mumkin degan fikrga olib keladi – gapning umumiy grammatik ma'nosi va predikativ munosabatlar uning ichida bo'lishi mumkin.

Koreys tilida, ikkinchi bo‘lakli gapning asosiy belgisi emas, lekin shunga qaramay, gapning asosiy tarkibining axborot yoki xabarni uzatishda o‘zaro aks etishi tez-tez uchraydi va shu bilan ikkinchi bo‘lakli gapning asosiy xususiyati hisoblanadi [3]

Ma’lumki, ko‘pgina g‘arb tillarida, jumladan ingliz tilida ham gapning bosh bo‘laklaridan biri hisoblangan **kesim** predikat termini bilan ataladi. Chet tilini o‘rganish ona tiliga qiyosan bo‘lishi shubhasiz. Shu bois, o‘zbek tilidagi **kesim** bilan ingliz tilidagi predikat terminlari o‘zaro bog‘liq ekanligiga alohida ahamiyat qaratish, bizningcha, muhim natijalarni beradi [4].

Fikrimiz isbotini quyidagi so‘zlarning o‘zaro qiyoslanishida ko‘rish mumkin: (praedicatum) predikat (xorijiy tillarda) – aytmoq, bayon qilmoq ma’nosida, → **сказьмoe** (rus tilida сказать (aytmoq) so‘zidan), → **xabar** (tojik tilida) → **kesim** (o‘zbek tilida). Boshqa tillar singari koreys tilida ham kesim tushunchasi mavjud. Koreys tilida **kesim** → 서술어 deyiladi. Kesim ega bilan birgalikda gapni tashkil etuvchi eng muhim bo‘lakdir [5]. Kesim eganing holatini, harakatini, xususiyatini ifodalab keladi. Shuning uchun kesimni gapdagi eng muhim qism deb aytish mumkin. Koreys tilida odatda fe‘l va sifat so‘zlar kesim vazifasini bajarib, ‘명사’-ot+’이다’ qo‘shimchasi qo‘shilib kelganda ham kesim vazifasini bajaradi. Otga qo‘shilib kesimni hosil qiluvchi ‘이다’ qo‘shimchasi o‘zbek tilidagi -dir qo‘shimchasiga to‘g‘ri keladi [6]. Masalan: fe‘l(동사) ning kesim bo‘lib kelishi:

새가 **납니다** – Qush uchyapti.

철수가 **웁니다** – Cholsu kelayapti.

Quyidagi misollarda kesim harakat fe‘llari 날다 –uchmoq va 오다 – kelmoq

fe‘llaridan yasalgan. Bundan tashqari sifatlar ham kesim vazifasida kelishi mumkin:

Masalan: sifat (형용사) ning kesim bo‘lib kelishi [7]:

겨울은 **춡습니다** – Qish sovuq.

이 드레스가 참 **예뻡니다** – Bu ko‘ylak juda chiroyli.

Koreys tilida kesimning ot kesim turi ham mavjud bo‘lib, bunday kesimlar ot (명사) so‘z turkumiga -이다 predikativlik kesim qo‘shimchasini qo‘shish orqali yasaladi.

제 동생은 **학생이다** – Mening ukam talabadir.

저는 **롤라입니다** – Men Lolaman.

Kesim yasovchi “이다” –dir qo‘shimchasi nafaqat ot so‘zlarga balki boshqa so‘z turkumidagi so‘zlarga ham qo‘shilib kesimni hosil qiladi [8]. Koreys tilida kesim gapning oxirida keladi, lekin gapdagi urg‘u tushadigan bo‘lakka qarab kesim gapning oxirida emas, balki boshida yoki o‘rtasida ham kelishi mumkin. Koreys tilida ot-kesimni ega bilan bog‘laydigan bo‘lak 보어 bog‘lama deyiladi.

Masalan:

저는 대학생이 됩니다 – Men student bo‘laman.

그 분은 민주가 아닙니다 – U kishi Minju emas.

Quyidagi misollarda ko‘rishimiz mumkinki student va Minju so‘zlari ega va kesimni bog‘layotgan bog‘lama (to‘ldiruvchi) vazifasida kelgan [9].

Kommunikatsiya jarayonida har qanday kishi o‘z nutqining ekspressivligini, ta’sir kuchini oshirish maqsadida leksik birliklarni mubolag‘a (giperbola) tarzida ham ishlatadi. Emotsional-ekspressiv leksikaning bu turidan ko‘pincha so‘zlashuv tilida foydalaniladi va

tinglovchida javob reaksiyasining qo'zg'alishiga sabab bo'ladi [10].

Tilning so'zlashuv vositasi ekanligini nazariy tushuntirish orqali o'quvchilarga tillar o'rtasidagi umumiylik tasavvurini ham shakllanishiga erishish mumkin. Bunda gap bo'laklarining mazmun-mohiyati, nomlanishidagi uzviylikni o'rgatish orqali erishish yaxshi natija berishi nazarda tutiladi.

O'qitish jarayonida ishimizda berilgan kabi misollarni keltirish va ularning o'zaro munosabatlarini sodda chizmalar asosida ko'rsatib berish qoida va tariflarning mohiyatini to'la anglash imkonini berishiga erishish mumkin.

XULOSA (CONCLUSION). Shunday qilib, koreys tilidagi gap turlari tarkibiy va semantik tahlilga muhtoj. Jarayonlar o'rtasida parallellik qanday amalga oshirilishiga e'tibor berish kerakligi talab etiladi. Bunda aloqa, til tizimining birliklari fikrni shakllantirishda va uni kommunikativ ifodalashda faqat sintaksis orqali amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bundan tashqari, ilmiy adabiyotlarda koreys tilidagi jumlar va gaplar turlariga bo'linish masalasi noaniq xulosalarga ega. Gap turlarini idrok etish va ulardan foydalanish darajasida tasniflash masalalari ayniqsa dolzarbdir. Shuningdek, kommunikativ birlikning ta'rifi, uning minimal tarkibi, bunda kommunikatsiyadagi informatsion yetarlilik aniqlanishi mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Се Джангсу Грамматика родного языка [The grammar of the native language]. Сеул: Университет Ханянг. 1996.
2. Баскаков Н.А. Историко-типологическая характеристика структуры тюркских языков. Словосочетание и предложение. –М.:Наука, 1975. -288 с.
3. 서정수. 국어 문법. 서울, 한양대학교 출판원, 1996. -1568
4. “동일 대비 남북한어 이해 수정 증보판” 김응모 와 최호철, 2000 년 세종출판사.
5. Ю.Н. Мазур «Грамматика корейского языка», Москва 2004г.
6. “외국인의 한국어 연구” 최호철, 2005 년 경진문화사.
7. “표준 국어 문법론” 남기심, 2005 년 탈출판사.
8. “한국어가 있다 1” 우리말 바꾸기 팀, 2005 커뮤니케이션북스.
9. 고석주. 현대한국조사의연구 I. - [서울]: 한국문화사, 2004. – 456.
10. 김상대. 국어문법의대안적접근. - [서울]: 국학자료원, 2001. – 284.

USING COMMUNICATIVE ACTIVITIES THROUGH APPROACHES IN TEACHING MODERN ENGLISH

*Rashidova Gulshoda, teacher of the Department
“Theoretical aspects of the English language” №3, Faculty of
foreign languages, Uzbekistan State University of world
languages*

ZAMONAVIY INGLIZ TILI O‘QITISHDA KOMMUNIKATIV FAOLIYATDAN YONDASHUVLAR ORQALI FOYDALANISH

*Rashidova Gulshoda, O‘zbekiston davlat jahon tillari
universiteti Chet tillari fakulteti 3-son “Ingliz tilining nazariy
jihatlari” kafedrasi o‘qituvchisi*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕРЕЗ ПОДХОДЫ В ОБУЧЕНИИ СОВРЕМЕННОМУ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

*Рашидова Гульшода, преподаватель кафедры №3
“Теоретические аспекты английского языка”
факультета иностранных языков Узбекского
государственного университета мировых языков*

Abstract: The article is devoted to the communicative method of teaching foreign languages, which is the nature of the activity. The objective of the communicative approach - to interest students in learning a foreign language by the accumulation and expansion of their knowledge and experience. The main purpose of this procedure - to teach students to be fluent in the first language, and then to think on it. The main thing that is needed to implement the communicative method in the practice of school a psychological preparedness of teachers, their belief in the need communicative, their faith in the efficacy of this direction.

Key words: communicative activity approach, communicative methodology, foreign language communicative competence, communication, subject-subject scheme of communication, foreign language communication, foreign language environment, "way above", "way below".

Annonatsiya: Maqola faoliyatning tabiati bo‘lgan chet tillarini o‘qitishning kommunikativ usuliga bag‘ishlangan. Kommunikativ yondashuvning maqsadi – talabalarning bilim va tajribasini to‘plash va kengaytirish orqali chet tilini o‘rganishga qiziqish. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi - talabalarni birinchi tilda erkin gapirishga o‘rgatish, keyin esa unda o‘ylash. Kommunikativ usulni maktab amaliyotiga tatbiq etish uchun zarur bo‘lgan asosiy narsa o‘qituvchilarning psixologik tayyorgarligi, ularning kommunikativ ehtiyojga ishonishi, ushbu yo‘nalishning samaradorligiga ishonchi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ faoliyat yondashuvi, kommunikativ metodologiya, chet tilining kommunikativ kompetensiyasi, muloqot, muloqotning subyekt-subyekt sxemasi, chet tilidagi muloqot, chet tili muhiti, “yuqoriga yo‘l”, “pastga yo‘l”.

<https://orcid.org/0009-0004-2598-1126>

e-mail:

rashidovagulshoda@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена коммуникативному методу обучения иностранным языкам, который является родом деятельности. Цель коммуникативного подхода – заинтересовать учащихся в изучении иностранного языка путем накопления и расширения их знаний и опыта. Основная цель этой процедуры – научить студентов свободно говорить на первом языке, а затем уже думать на нем. Главное, что необходимо для внедрения коммуникативного метода в практику школы, — это психологическая подготовленность учителей, их вера в необходимость коммуникативной деятельности, в эффективность этого направления.

Ключевые слова: коммуникативно-деятельностный подход, коммуникативная методика, иноязычная коммуникативная компетенция, общение, субъект-субъектная схема общения, иноязычное общение, иноязычная среда, «путь вверх», «путь вниз».

INTRODUCTION (KIRISH). The main objective of foreign language teaching at the present stage is the formation of foreign language communicative competence is regarded as a certain level of language, speech, socio-cultural, and compensatory educational and cognitive competencies that allow the student to verbal behavior it is advisable to vary depending on the functional factor of foreign language communication. The purpose of training is to teach foreign languages free orientation in a foreign environment and the ability to adequately respond in different situations, i.e. communication.

The objective of the communicative approach - to interest students in learning a foreign language by the accumulation and expansion of their knowledge and experience. Students must be prepared to use the language for real communication outside the classroom, for example, during a visit to the country to learn the language during the reception of foreign guests at home, in the correspondence. The term communicative "is not limited to the establishment by a speech of social contacts, it is the communion of the individual to the spiritual values of other cultures" [1,24]. The process of learning in the communicative and active approach is built on the model of communication. According to this model, the training as close to real communication. As the issues discussed are not, as a rule, a unique solution, then discuss them participants - teachers and students - are equal partners as speech. Therefore, the main feature

of this approach is communicative, which includes a number of characteristics that allow for the transition from the first to the situations of social contacts. "Communication involves verbal orientation of training, promotion of brain activity, providing individualization, keeping speech functionality, creating situational training, adherence to the principle of innovation and unconventional organization of the educational process" [2,76]. The parameters of communicative dialogue implemented in the communicative behavior of the teacher, the active behavior of the student in the subject of discussion, the situation of communication, use of speech means. It is necessary that students can "skip over the situation itself" giving it a personal character. This increases the efficiency of mastering a foreign language, because along with children's emotions connected intelligence. Personal-significance of the situation makes the role that students receive at the time of communication. The most adequate intake of teaching speaking are various forms of dramatization, including improvisation and role-playing games.

MATERIALS AND METHODS (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR).

In the communication, which is based on the problem under discussion, along with the communicative function of language and cognitive acts, so communicative and active approach holds great promise for the development of the intellectual capacities of students. Focusing on communication and active students, the basic in its implementation is the

development of thinking and behavioral skills. This contributes to learning to communicate in a foreign language, the involvement of the individual in activities during the learning process, the formation of the ability to work continuously. Communicative and active approach puts at the center of learning a foreign language subject-subject scheme of communication. Student acts as an active, creative subject of training activities, teacher-driven; initiative promotes pupils, their capacity for creative solutions. The student must feel that the whole system work is focused on its immediate operations, experience, worldview, interests, feelings that are taken into account in the organization of communication in the classroom.

Thus, the content of the classes is based on the discussion of topical problems of life, not ready or the texts. In addition, this approach allows us to implement the principle of individualization, as "mastery of the communicative function of a foreign language involves consideration of the individual characteristics and interests of the students, their abilities, inclinations and desires" [3,126]. Priority is given to understanding the transmission of content and expression of meaning, and grammar is the foundation for achieving this goal. Learners need to know what language means to express his thought in the immediate situation in the classroom when they exchange views, experiences and knowledge.

DISCUSSION (MUHOKAMA).

Communicative methodology facilitates rapid mastery of teaching skills spoken language. This is achieved due to the assimilation of different types of monologues, dialogues and typical forms of language modeling. In the foreground is a particular language model. The basic unit of the lesson and the entire training strategy of this method is the act of speaking. When teaching speaking very important to consider the ratio of its most important forms: monologue and dialogue (etiquette character, dialogue, questioning, dialogue-a call to action, dialogue,

exchange of ideas, information) and polylogue. The training in the methods of monologues taken two ways: "The Way of the top" - the original unit of study is the complete text; "Way below" - the basis for learning proposal reflecting elementary statement. "Way above" through a variety of retellings of the source text, creative processing of the material, when the source code is completely redrawn, it becomes motivated, personally colored. Work on the text, as a rule, preceded by training in pairs, answering questions, filling the tables, a description of the illustrations to the text. "Way below" involves deploying statements from the elementary unit, LLC to over monologue.

This statement in connection with the subject or situation, the description of the picture, the expression of his attitude. The unit of the dialogue is dialogical unity, a pair of replicas belonging to different interlocutors. Only together they represent a complete statement. The technique of training dialogic speech, standard and free dialogue. Standard dialogues serve typical situations, a mini-dialogue on a social topic, expressions that are learned by heart. To free dialogue includes an interview (the dialogue - questioning), conversation (dialogue - an exchange of views), the dialogue - the impulse to action (debate). Sometimes reacts replica unfolding, turning into a monologue. As with teaching monological utterance in teaching dialogue is possible "path from the top" of the whole sample and dialogue "Way below" Elementary dialogic unity. Drawing on a dialogue sample, students identify its characteristics, role-play it and create a dialogic communication on the basis of similar, but new situation by changing the individual components. At the same time students are given support, wildcard elements on the basis of which the dialogic communication. "Way below" - it is a quest for the restoration of one of the replicas. Very effective is the use of game time during the questioning, sometimes the game allows you to turn dialogue into a monologue or polylogue. Admission of polylogue - dramatization, role play with a lot of

students. "The systematic character of a combination of various educational components opens up wide possibilities for their differentiated use at certain stages of training, to determine the level and specific learning objectives, and the form appropriate to them the structure and contents of exercises and teaching methods" [4,51]. Selection Criteria linguistic units in the process of learning a foreign language is quite simple, since students are always interested in information about contemporary life peers, their interests and hobbies.

RESULTS (NATIJARLAR). In this case, the main objective of foreign language teaching at the present stage is the formation of a "foreign language communicative competence." Foreign language communicative competence - the ability (knowledge and skills) understanding of others and causing their own programs in foreign language speech behavior space of adequate targets areas and situations of communication. As a consequence, it is worth noting that the formation and development of communicative competence in a foreign language involves work in two main directions: 1) the development of communication skills, communication skills in a foreign language related articles: Independent work of students in the process of learning a foreign language in a language high school 2) Development skills

proper verbal behavior in different life, home and professional situations. An effective means to achieve this goal is, in our view, "communicative-activity" approach. The key words are - "communication" and "activities" - namely, communication in a foreign language which provoked - and any activity connected with it.

CONCLUSION (XULOSA). To sum up, we can say, that many foreign language ceased to be an end in itself. People learn a language is not only just to know it, and to communicate and develop in various fields. This approach, when a foreign language becomes a tool to help achieve new heights and is valid.

REFERENCES (ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. Бим И.Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе/ И.Л. Бим. – М.: Просвещение, 1988 – 358 с.
2. Рогова, Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе/ Г.В. Рогова. – М.: Просвещение, 1991 – 187 с.
3. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам/ Н.Д. Гальскова, – М.: Арти-Глассо. 2000 – 281 с.
4. Соловьёва Е.Н. Методика обучения иностранным языкам, базовый курс лекций: пособие для студентов педвузов и училищ/ Е.Н. Соловьёва, – М.: Просвещение, 2005. – 239 с.

VODOROD BATAREYALI ELEKTROMOBILLAR

Axmedova Nilufar, Toshkent kimyo-texnologiya instituti o'qituvchisi

ЭЛЕКТРОМОБИЛИ С ВОДОРОДНЫМИ БАТАРЕЯМИ

Axmedova Nilufar, преподаватель Ташкентского химико-технологического института

ELECTRIC CARS WITH HYDROGEN BATTERIES

Axmedova Nilufar, Teacher at Tashkent Institute of Chemical Technology

Anotatsiya: Energiya resurslariga bo'lgan talabning ortib borayotganligi va hozirda mavjud energiya zaxiralarning tugab qolish hayfi ularni o'rnini bosa oladigan yangi energiya resurslarini yaratish lozim ekanligini ko'rsatmoqda. Vodorod esa energiya manbai sifatida foydalanish mumkin bolgan muqobil gaz. Undan avtomobillarda benzin, gaz (metan, propan) yoki elektr energiyasining o'rniga foydalanish ekologiyaning ifloslanishini kamayishga, shuningdek, yuqoridagi resurslar (benzin, gaz va elektr energiyasi)ning tejaliishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: vodorod, metan, propan, porshenli dvigatel, vodorodli elektromobil, Toyota Mirai, 12-avlod Toyota Corolla, Toyota bZ3, Hyundai Nexo, Hyundai ioniq 5, Hyundai Elantra.

Abstract: The growing demand for energy resources and the threat of exhaustion of the existing energy reserves show that it is necessary to create new energy resources that can replace them. Hydrogen is an alternative gas that can be used as an energy source. Using it instead of gasoline, gas (methane, propane) or electricity in cars leads to a reduction in environmental pollution, as well as saving the above resources (gasoline, gas and electricity).

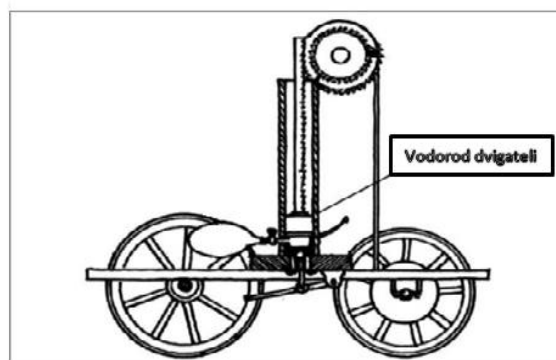
Key words: hydrogen, methane, propane, piston engine, hydrogen electric car, Toyota Mirai, Toyota Corolla 12th generation, Toyota bZ3, Hyundai Nexo, Hyundai ioniq 5, Hyundai Elantra.

KIRISH. Bizga ma'lumki, bir necha yillardan buyon vodoroddan juda ko'p maqsadlarda va sohalarda foydalanilmoqda. Shulardan, kimyo sanoati, metallurgiya va oziq-ovqat sanoati – vodorodning eng asosiy iste'molchilaridir. Bugungi kunda bu qatorga transport sanoatini ham qo'shish mumkin.

Ilk marotaba vodorodda ishlaydigan dvigatel 1806-yilda Fransua Isaak de Rivas tomonidan ixtiro qilingan. Olim vodorodni suv elektrolizi yordamida olgan. Ixtirochi yaratgan porshenli dvigatel de Rivas mashinasi (De Rivaz engine) deb ataladi [2, 18-20].

980-yildan bir vaqtning o'zida bir necha mamlakatlarda, xususan, AQSh, Yaponiya, Germaniya va Kanadada vodorodda, vodorod-benzin, vodorod-tabiyy gaz aralashmasida

yuradigan avtomobillarni tajriba tariqasida ishlab chiqarish boshlangan.

1-rasm. Vodorodda ishlaydigan birinchi dvigatel

<https://orcid.org/0009-0006-0263-0681>

e-mail:
nilufaraxmedova259@gmail.com

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Vodoroddan istalgan turdagi transport vositalarida foydalanish mumkin. Bunday transport vositalari vodorod batareyasi oʻrnatilgan elektromobillar deb ham ataladi. Bunday avtomobillarda siqilgan vodorod uchun bak boʻladi. Vodorod baki batareyaga ulanadi, vodorod batareyani toʻldiradi, elektr energiyasi ishlab chiqariladi hamda motor ishlay boshlaydi.

2-rasm. Vodorod batareyasi oʻrnatilgan elektromobil [3]

Bunday avtomobillar bir soatda 178 kilometr masofani bosib oʻta oladi [2, 85].

Vodorod batareyasi oʻrnatilgan elektromobillar ekologik jihatdan toza bolib, avtomobillardan atmosferaga zararli gazlar emas, faqat suv bugʻi chiqadi. Bunday turdagi avtomobillar juda qisqa vaqt oraligʻida quvvatlanadi. Vodorodli avtomobillarni quvvatlantirish uchun taxminan 3-5 daqiqa vaqt ketadi. Vodorodli mashina uzoq yoʻlda yurganida u koʻp vodorod sarflamaydi. Bu paytda vodorodning bir qismi motorga boradi, bir qismi esa bakka qaytib, saqlanadi.

Yevropada hozirgi kunda 14 mingta mashina vodorodda harakatlanadi.

Biz vodorodli avtomobillarning odatiy yoqilgʻida yuradigan mashinalardan hamda

elektromobillardan qanday avzalliklarga ega ekanligini koʻrib chiqamiz.

MUHOKAMA. Tadqiqotlarimiz 3 turdagi yoqilgʻida harakatlanadigan, elektr energiyasi hisobiga yuradigan (elektromobil) va vodorod batareyasi oʻrnatilgan Toyota va Hyundai kompaniyalariga tegishli avtomobillarini taqqoslashdan iborat.

Vodorod bilan ishlaydigan Toyota Mirai avtomobili – Yaponiyaning ichki bozorida vodorod yonilgʻi hujayralari yordamida ishlab chiqarilgan birinchi avtomobil. [Vodorod](#) va [kislrod](#) oʻrtasidagi kimyoviy reaksiya natijasida elektr energiyasi hosil boʻladi. Reaksiya yonish jarayonisiz sodir boʻladi. Vodorodni elektr tokiga aylantirishning maksimal [samaradorligi](#) 83 % ni tashkil qiladi [1, 32-35].

NATIJARAR. **12-avlod Toyota Corolla** avtomobili – **Toyota** kompaniyasining shu rusimdagi 12-avlod mashinasi hisoblanadi. Uning dvigatellari yoqilgʻI (benzin) hisobiga harakatga keladi. Dynamic Force dvigateli bilan jihozlangan [5].

Toyota bZ3 - yapon kompaniyasining birinchi toʻliq elektromobili. 50 kVt quvvatga ega tortish batareyasi bilan jihozlangan [3, 89-95].

Hyundai Nexo – Hyundai kompaniyasining vodorod yonilgʻisi hisobiga harakatlanadigan yagona avtomobili. 2018-yilda Euro NCAP Crash Test kompaniyasi Hyundai Nexoni sinovdan oʻtkazdi va eng yaxshi avtomobillarga beriladigan besh yulduzdan beshtasini taqdim etdi.

Hyundai ioniq 5 – Hyundai kompaniyasining elektromobillaridan biri boʻlib, u kompaniyaning shu turdagi avtomobillarining ichida eng yaxshilaridandir. Batareyasining quvvati 77 kVtni tashkil qiladi.

Hyundai Elantra - Hyundai kompaniyasining yoqilgʻI (benzin) hisobiga harakatlanadigan avtomobillaridan biridir. Uning dvigateli AI-95, AI-92 yoqilgʻilari hisobiga ishlaydi.

№	Avtomobil rusumi	Quvvati (ot kuchi)	To'liq quvvatlanganda yoki yoqilg'i bilan to'ldirilganda harakatlanishi mumkin bo'lgan masofasi	Daqiqasiga erishishi mumkin bo'lgan tezligi
1	Toyota Mirai	154	650 km	3 minutda 175 km/soat
2	12-avlod Toyota Corolla	125	100 km	10,8 minutda 100 km/soat
3	Toyota bZ3	183,5	517-616 km	7,5 sekundda 100 km/soat
4	Hyundai Nexo	330	540-756 km	9,5 sekundda 100 km/soat
5	Hyundai ioniq 5	325	481 km	5,1 sekundda 100 km/soat
6	Hyundai Elantra	204	100 km	11,3 sek 100 km/soat

1-jadval. Uch xil quvvat oluvchi avtomobillar xususiyatlari

1-jadvalga ko'ra shuni bilish mumkinki, vodorodli avtomobillar bir quvvat olganda qolgan avtomobillarga nisbatan ko'proq masofani bosib o'tar ekan.

Yana o'rganishlar shuni ko'rsatdiki, vodorod batareyali avtomobillar to'liq quvvatlanishi uchun 5 daqiqa yetarli, elektromobillar esa undan ancha ko'proq vaqt talab qilar ekan (2-jadval) [4, 26].

2-jadval. Vodorodli avtomobillar va elektromobillarning to'la quvvatlanish vaqti

№	Avtomobil rusumi	Quvvat olish vaqti (minut)
1	Toyota Mirai	5
2	Toyota bZ3	420
3	Hyundai Nexo	5
4	Hyundai ioniq 5	56,5

XULOSA. Izlanizlarga tayanib shularni xulosa qilish mumkinki, birinchidan, benzinda yuradigan mashinalar atmosferaga zararli moddalar chiqaradi. Vodorodli avtomobillarda atmosferaga suv bug'i chiqadi. Ularning aksariyatida tutun chiqarish tizimi yo'q. Ikkinchidan, Vodorodli avtomobillarni quvvatlantirish uchun 3-5 daqiqa vaqt ketadi, elektromobillarda esa quvvat olish vaqti juda uzoq. Uchinchidan, vodorodning zahirasi hech qachon tugamaydi.

Vodorodli batareya o'rnatilgan mashina turli xil test-drayvlardan o'tkazilgan. Xususan, unga quroldan o'q uzib ko'rilgan, bosim o'tkazilgan, biroq vodorod baki portlamagan. Demak, bundan vodorodli avtomobillar xavfsiz, degan xulosaga kelish

mumkin. Eng muhimi esa, vodorod ekologiyaga zarar keltirmaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. "Vodorod energetikasi" N.A. Axmedova, A. I. Xudayberdiyeva, G.O. Abdurazzoqova, Women in STEM Xalqaro festival Toshkent, 2024-yil.
2. "Yevropada vodorodli avtomobillar ommalashmoqda. Ekologik toza yoqilg'i haqida nimalarni bilamiz?" Sevara Nishonova, <https://daryo.uz/>
3. "Vodorod elektromobillarga chek qo'yadimi?" T. Shomurodov <https://zarnews.uz/>
4. <https://intrucks.com/uz/electronics/toyota-mirai-s-vodorodnym-dvigatelim-budushchee-uzhe-v-evrope-toyota-mirai/>

**NODAVLAT GAZETA NASHRLARINING
O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

*Turayeva Feruza To'xtamurodovna, O'zbekiston davlat
jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi*

**SPECIFIC CHARACTERISTICS OF NON-
GOVERNMENT NEWSPAPER
PUBLICATIONS**

*Turayeva Feruza To'xtamurodovna, Senior teacher of
Uzbekistan State University of World Languages*

**ОСОБЕННОСТИ
НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ГАЗЕТНЫХ
ИЗДАНИЙ**

*Тураева Феруза Тухтамурадовна, старший
преподаватель Узбекского государственного
университета мировых языков*

Annotasiya: Ushbu maqolada bugungi kunda faoliyat yuritayotgan nodavlat nashrlar va ularning o'ziga xos jihatlarning tahlili haqida so'z boradi. Shuningdek, mazkur maqola mavzusi yuzasidan rasmiy va ilmiy adabiyotlardagi fikrlar umumlashtirilib mavjud mummo yuzasidan tegishli taklif va tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: nodavlat nashrlar, bosma OAV, rivojlanish tendensiyasi, islohotlar, qonun va qarorlar.

Аннотация: В данной статье говорится об анализе сегодняшних негосударственных изданий и их специфических аспектах. Также обобщены мнения официальной и научной литературы по теме данной статьи и даны соответствующие предложения и рекомендации по существующему вопросу.

Ключевые слова: неправительственные издания, печатные СМИ, тенденции развития, реформы, законы и решения.

Abstract: This article talks about the analysis of today's non-governmental publications and their specific aspects. Also, the opinions of the official and scientific literature on the topic of this article are summarized, and appropriate suggestions and recommendations are given on the existing issue.

Key words: Non-governmental publications, print media, development trend, reforms, laws and decisions.

KIRISH. Gazeta – vaqti-vaqti bilan (kundalik yoki haftalik) nashr qilinadigan, yangiliklar va maqolalar taqdim etiladigan nashrdir. Ilgari gazetalar faqat qog'ozda chop etilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, odatda gazetalar omma uchun arzon va foydali bo'lishi bilan birga sifatli qog'ozda chop etishga alohida e'tibor qaratilgan. Vaqt o'tishi bilan gazetalar o'z formatini o'zgartirdi. Natijada, “nodavlat

nashrlar” tushunchasi paydo bo'ldi. Ilmiy tadqiqotlarda yangi nashr tizimiga nisbatan “Nodavlat matbuot nashrlar – davlat tomonidan moliyalashtirilmaydigan, mustaqil faoliyat yuritadigan ommaviy axborot vositalaridir”[1,25]-deya ta'riflanadi. Ushbu maqolada nodavlat gazetalarining auditoriyaga ijtimoiy ta'siri, uning o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi.

<https://orcid.org/0009-0001-2598-2697>

e-pochta:

boronovnazim@gmail.com

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Mamlakatimizda matbuot nazariyasiga oid ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan, qator kitoblar va maqolalar chop etilgan. Bunday izlanishlar vatanimiz mustaqilligi yillarida yanada jadal davom ettirildi. N.Abdualazizova, M.Xudoyqulov, F.Mo'minov, X.Do'stmuhamedov, T.Qozoqboyev, L.Sobirova, S.Jabborov, D.Rashidova singari olimlar sohaga doir bir qator mavzularga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarini, kitob va risolalarini chop ettirdilar. Vaqtli matbuotda keyingi yillarda nodavlat va mustaqil matbuot nashrlari faoliyatiga doir maqolalar nashr etilgan. Maqolada metodologik yondashuv sifatida kontent tahlil, chog'ishtiruv, umumlashtirish metodlaridan unumli foydalanildi.

MUHOKAMALAR.

Xorijlik tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, "raqamli ommaviy axborot vositalariga o'tish sharoitida "chop etish" kontentining roli kamayadi (gazeta, jurnal, telekanal va boshqalar o'zlarining imtiyozli rolini yo'qotadi), kontent sifatining ahamiyati esa, aksincha, ortib bormoqda. Media sanoatida, shu jumladan bosma nashrlarda strategik raqobatning muhim usuli bu ichki mediani optimallashtirish bo'lib, bu iste'molchi uchun qiymati boshqalardan ustun bo'lgan mahsulotni yaratish imkonini beradi [3, 59]. Shunday qilib, hamma, hatto "eng kichik mahsulotlarni yaratish jarayonlarini tuzatish va ularni boshqarish tizimini yaratish" zarurati birinchi o'ringa chiqadi. Bu media-industriyadagi menejment haqidagi odatiy tushunchani iqtisodiyotning ko'pgina boshqa tarmoqlari uchun an'anaviy bo'lgan "ijodiy menejment" ("ijodiy boshqaruv") bilan "ishlab chiqarishni boshqarish" (ishlab chiqarishni boshqarish) bilan birlashtiradi. Bu esa nodavlat nashrlarning imkoniyatlarini yanada kengaytirdi [4, 84-89]. Vaqt o'tishi bilan ko'p sonli **tabloid, axborot reklama, ko'ngilochar va siyosiy lashtirilgan** nashrlar orasida auditoriyaning aniq manfaatlarini ko'zlab axborot xizmatlarini ko'rsatishga qaratilgan ixtisoslashtirilgan matbuot alohida o'rin

egalladi. Ushbu jarayonni olimlar ixtisoslashgan matbuot jurnalistikaning ikkinchi darajali hodisasidir, deya baholadi. Turli sohalarga **ixtisoslashgan nodavlat gazetalar** o'quvchining jamiyatga yo'naltirilishida katta rol o'ynaydi [5, 14-18]. Ixtisoslashgan nashrlar auditoriyaning jinsi va yoshi xususiyatlariga va hayotning turli sohalariga bo'lgan qiziqishlariga mo'ljallangan qo'shimcha ma'lumotlarga tinglovchilarning qiziqishlarini qondiradi. Shuning uchun jahon amaliyotida (asosan G'arb mamlakatlarida) universal matbuot gazeta sahifalarida, ixtisoslashgan matbuot esa, jurnal muqovalari ostida yashaydi [6, 45].

Hozirgi vaqtda ixtisoslashgan matbuotning, jumladan, gazetalarning ahamiyati, onlayn formatga o'tsa ham, o'z ahamiyati, auditoriyasini yo'qotmagan. Rivojlangan mamlakatlarda ko'pgina zamonaviy olimlar maxsus nashrlarni o'rganish muammosini tadqiq qilmoqda. Misol uchun, "**Rossiya ommaviy axborot vositalari tizimi**" darsligi mualliflari ixtisoslashtirilgan matbuotni "uchinchi turdagi" matbuot deb tasniflaydi, ya'ni qiziqish nuqtayi nazaridan auditoriyaning belgilaydi. **S.G.Korkonosenko** o'zining "**Jurnalistika asoslari**" asarida jurnalistikada "hamma uchun va hamma narsa haqida" [7,20-23] hamda ixtisoslashgan ommaviy axborot vositalariga bo'linishi mumkinligini ta'kidlaydi. **A.N.Alekseev** barcha gazeta nashrlarini **politematik va monotematiklarga** ajratadi. Olim barcha turdagi monotematik bosma nashrlarni "bir xil turga: "ixtisoslashgan gazeta nashri"ga birlashtirishni taklif qiladi. Yuqorida tilga olingan olimlar tomonidan aniqlangan ixtisoslashtirilgan nashrlar tasniflash doirasi bo'yicha keng diapazonda ta'riflanadi. Mamlakatimizda olib borilyotgan OAV faoliyatini tartibga solishga doir islohotlar nodavlat ixtisoslashgan nashrlarning shakllanishiga samarali ta'sir o'tkazdi.

Gazetalarning formati, yoritadigan yangiliklar turi va davriyligiga qarab turlicha

tasniflash mumkin. **Birinchi tasniflash sxemasi** ushbu turdagi nashrlarni ikkita katta guruhga ajratadi: **“keng varaqlar”** va **“tabloidlar”** turkumi. Dastlab bu tasnif faqat sahifalar hajmiga asoslangan edi. **Tabloid** odatda keng varaqning yarmiga teng hisoblangan. Biroq, vaqt o'tishi bilan tabloidlar o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish uchun voqealarni **shov-shuvli** qilish uslubida yozilgan noxolis (yoki hatto ba'zan yolg'on) ma'lumotlarni taqdim etadigan **“sensatsion”** yangiliklar bilan bog'lanib qoldi [2,43-46].

Ikkinchi tasnif sxemasi gazetada chop etilgan yangiliklarni yoritishga asoslanadi. Aksariyat gazetalar odatda eng dolzarb xalqaro va mahalliy voqealar haqidagi xabarlarni o'z ichiga olgan bo'lsa-da, ba'zi gazetalar mintaqaviy yoki mahalliy yangiliklarga alohida e'tibor beradi. Shu sababli, bu turdagi gazetalar faqat ma'lum bir shahar yoki mintaqa doirasida sotiladi. Boshqa tomondan, milliy gazetalar **milliy** va **xalqaro** ahamiyatga ega bo'lgan yangiliklarni yoritadi va butun mamlakat bo'ylab sotiladi. **Oxirgi tasnif** gazetaning qanchalik tez-tez chop etilishi bilan bog'liq bo'lib, u **har kuni**, **haftada uch** yoki **ikki marta** (ikki haftada yoki uch haftada), **haftada bir marta** (haftada) yoki hatto **oyda bir marta** (oylik) bo'lishi mumkin. Oylik yoki haftalik nashr etiladigan gazetalar ba'zan sport, san'at, biznes yoki mahalliy yangiliklarini yoritishga e'tibor qaratadi [8,3].

Ilgari, gazetalar aslida qog'ozdan qilingan bo'lsa, ularning barchasi turli sahifalarga joylashtirilganligi sababli o'quvchilar farqlashi mumkin bo'lgan turli bo'limlarga ega edi. Ushbu bo'limlar band bo'lgan gazeton faqat o'zini qiziqtirgan yangiliklarga e'tibor qaratishi uchun toifalarga ajratilgan ma'lumotlarni taqdim etish uchun ishlatilgan. Misol uchun, agar o'quvchi faqat sport yangiliklarini o'qishni xohlasa, u shunchaki **“sport”** sahifasini qidirib, o'yin-kulgi yoki tasniflangan reklama kabi boshqa bo'limlarni e'tiborsiz qoldirishi mumkin. Hozirgi kunda, agar siz **onlayn gazetada** ma'lum bir bo'limni

qidirmoqchi bo'lsangiz, yangi havolalarga e'tibor qaratishingiz kerak. Ushbu havolalar odatda veb-sahifaning joylashtirilgan lenta yoki havola menyusida bo'ladi.

NATIJALAR. Bugungi kunda Respublikamizda faoliyat yuritayotgan har bir gazeta, jurnal kabi nashrlarning o'z qiyofasi, o'z o'quvchisi, o'z auditoriyasi bo'lishi zamon bilan birga qadam tashlashidan va tahririyatlar oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarni qay darajada ado etayotganidan darak beradi. Buning uchun mustaqil matbuot nashrlari gazetonlarning talab-istaklarini, qiziqishlarini puxta o'rganib, shundan kelib chiqqan holda o'z ijodiy rejalarini tuzishlari talab etiladi. Mamlakatimizda katta auditoriyani o'ziga jalb qilgan **“Darakchi”**, **“Bekajon”**, **“Hordiq”**, **“Tasvir”**, **“Sug'diyona”** gazetolari uzoq yillar samarali faoliyat yuritdi. Bugungi kunda ushbu nashrlarning ayrimlari saqlanib qolgan [9,63-65]. Nodavlat matbuot nashrlari demokratik jamiyatlarning ajralmas qismi bo'lib, ular erkin axborot tarqatish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va hukumatni nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi. Istiqloq tufayli yangilangan va har taraflama ravnaq topayotgan matbuotimiz, ommaviy axborot vositalari ijtimoiy hayot voqealarini yanada kengroq, chuqurroq, xolis, tezkorlik bilan yoritib boshladilar, gazetalarimiz, jurnallarimiz yanada qiziqarli, o'qishli bo'lib bormoqda, radioeshittirishlar va teleko'rsatuvlar mazmun-mundariyasi kengaydi, shakli rang-baranglashdi. Matbuotning bu zarur ijtimoiy vazifasining to'la bajarilishini yo'lga qo'yish, ijtimoiy axborotlar bilan ta'minlashni kengaytirish, axborot yig'ish va tarqatishni yanada takomillashtirish borasida qator yangi qaror va qonunlar qabul qilindi. Bugungi kunda matbuot ijtimoiy hayot voqealarini tasvirlab, uni tahlil etibgina qolmay, ularning ijtimoiy hayotga nechog'liq ta'sir etishini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Matbuotning asosiy jihatlari qayd etib o'tiladigan bo'lsa, jumladan, umuminsoniy manfaatlarga xizmat qiladigan

xalqning kundalik fikr va tuyg'ularining yorqin ifodasi, xalq hayoti, fikr-o'y, quvonch-tashvishi, orzularini ifoda etuvchi – xalqchilik prinsipi, shu jumladan, ijodkor ahlidan haqiqatni qat'iy talab etadigan – haqqoniylik prinsipi, yuqoridagi jihatlarni o'zida jamlagan va ommani o'ziga jalb etishga da'vat etuvchi – ommaviylik prinsiplari mavjud.

XULOSA. Xulosa qilib aytish mumkinki, mustaqil matbuot nashrlarini rivojlantirish haqida gap borar ekan, birinchi navbatda ularning moddiy-texnika bazasini yuksak zamonaviy talablarga javob beradigan darajada modernizatsiya qilish va mustahkamlash hamda yuqori malakali jurnalistlar va texnik xodimlarni qayta tayyorlash masalasi ilgari suriladi. Bosma OAV jurnalistlarining savodxonligi va kasb mahoratini oshirishga ko'maklashuvchi turkum o'quv mashg'ulotlari tashkil etilishi, jurnalistlarning professional mahoratini zamon talablari darajasiga ko'tarish borasida xorijiy tajribani o'rganish va samarali jihatlarni amaliyotga joriy etish ham bu boradagi dolzarb vazifalar sirasiga kiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://open.library.okstate.edu/international-composition/chapter/newspapers-as-a-source-types-sections-and-objectivity/>
2. Абдуазизова А.А. Мустақил Ўзбекистон журналистикаси тарихи. -Тошкент: Академия, 2007; Худойкулов М. Журналистика ва публицистика асослари – Тошкент, 2009; Мўминов.Ф. Журналистика ижтимоий институт сифатида. – Тошкент: Университет, 1998; Дўсмухаммедов Х. Журналистик касб одоби муаммолари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2007; Оммавий ахборот воситаларини ривожлантиришнинг демократик андозалари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005; Қозоқбоев Т. Журналистика асослари. – Тошкент : Мусика, 2007; Собирова Л.М. Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларининг ривожланиши ва унинг миллатлараро муносабатларни мустахкамлашдаги ўрни (1991–2009 йиллар): Тарих фанлари номзоди ... дисс. –Т., 2010; Жабборов С.М. Журналистиканинг самарали фаолият юритишига халқаро ва миллий ҳуқуқнинг таъсири (АҚШ, ГФР ва Буюк Британия оммавий ахборот воситалари мисолида. 1960-2000 йиллар): Филол. фанлари ном... дис. автореф. - Т.: 2002; Рашидова Д.К. Особенности формирования интернетовской журналистики и специфика Интернета в качестве глобального СМИ: Автореф. дис.... канд. фил. наук. - Т.: 2002.; Вырковский А.В. Менеджмент СМИ в условиях конвергенции // Вести. Моск. ун-та. Сер. 10: Журналистика. 2013. № 3. С. 112-120.
3. Вырковский А.В. Менеджмент СМИ в условиях конвергенции // Вести. Моск. ун-та. Сер. 10: Журналистика. 2013. № 3. С. 112-120.
4. Вырковский А.В. Редакционный менеджмент в печатных и онлайн-массмедиа: процессный подход. М.: МедиаМир, 2016.
5. Волков Ю.Г. Как написать диплом, курсовую, реферат. [Текст] Серия «50 способов» / Ю.Г. Волков. - Ростов-н/Д: Феникс, 2004. – 128 с.
6. Магистерская диссертация по направлению подготовки «Журналистика» [Текст] – Методическое пособие. – М.: Факультет журналистики МГУ имени М.В.Ломоносова, 2011. – 60 с.
7. Магистерская диссертация по направлению подготовки «Журналистика» [Текст] – Методическое пособие. – М.: Факультет журналистики МГУ имени М. В. Ломоносова, 2011. – 60 с.
8. Research Group of Social Involvement of Critical and Emergency Medicine CTS-609, Hospital de Poniente, 04700 Almeria, Spain.
9. Anderson, C. W., Bell, E., & Shirky, C. (2012). Post-Industrial Journalism: Adapting to the Present. Tow Center for Digital Journalism.

HARBIY XIZMATCHILARNI AXBOROT MAKONIDA HIMOYALASHDA TANQIDIY TAFAKKURNING O'RNI, ROLI VA XUSUSIYATLARI

Saydjanov Farxod Madraximovich, podpolkovnik, Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti kafedrası sikl boshlig'i

PLACE, ROLE AND FEATURES OF CRITICAL THINKING IN THE PROTECTION OF MILITARY PERSONNELS IN THE INFORMATION SPACE

Saydjanov Farkhod Madrakhimovich, lieutenant colonel, head of the department of the Military Institute of Information and Communication Technologies and Signals

МЕСТО, РОЛЬ И ОСОБЕННОСТИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ЗАЩИТЕ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Сайджанов Фарход Мадрахимович, подполковник, начальник цикла кафедры Военного института информационно-коммуникационных технологий и связи

Annotatsiya: Zamonaviy taraqqiyot davri bizni salbiy axborot-psixologik ta'siridan himoyalash va qarshi kurash mexanizmlarini yaratishni talab etmoqda. Maqolada harbiy xizmatchilarni axborot-psixologik xurujlardan himoyalanganlik darajasini baholash yuzasidan tegishli psixologik metodikalar ishlab chiqildi va tadqiqot usuli orqali amaliyotda muvafaqqiyatli sinovdan o'tkazildi.

Tayanch so'zlar: tanqidiy tafakkur, axborot-psixologik xavfsizlik, tezis, argument, fakt, dalil-isbot, gipoteza, prognozlashtirish, alternativ nuqtayi nazar, fenomen.

Abstract: The main aim of work is to create new methods of evaluation system of critical thinking level and critical thinking progress against negative information psychologic influence on military personnel. In this article degree work developed and successfully tested on practice evaluation system of protecting level against negative information psychologic influence on military personnel and evaluating psychologic methods.

Key words: critical thinking, information and psychological security, thesis, argument, fact, hypothesis, forecasting, alternative point of view, phenomenon.

Аннотация: Эпоха современного развития требует создания средств противодействия, защищающих нас от негативного информационного и психологического воздействия. В статье разработаны и успешно апробированы на практике методом исследования актуальные психологические методы оценки уровня защищенности военнослужащих от информационно-психологических атак.

Ключевые слова: критическое мышление, информационно-психологическая безопасность, тезис, аргумент, факт, свидетельство, гипотеза, прогнозирование, альтернативная точка зрения, явление.

<https://orcid.org/0009-0001-4936-3967>

saydjanovfarxod225@gmail.com

KIRISH. Zamonaviy taraqqiyot davrida, muayyan mamlakatni zabt etish, uning xalqini bo'ysindirish vositalari tubdan o'zgardi. Ilgari bu maqsadlarga erishish uchun qanchadan-qancha qimmatbaho qurol-aslahalar va harbiy texnika, minglab askarlar va ancha-muncha vaqt ham kerak bo'lar edi.

Bugungi kunda har qanday axborotni qisqa vaqt ichida dunyoning istalgan burchagiga yetkazish imkoniyati paydo bo'lgach, axborot-psixologik ta'sirni amalga oshirish geosiyosiy va iqtisodiy maqsadlarga yetishishning nihoyatda qudratli quroliga aylanib qolganini isbotlovchi misollar kundan kunga ortayapti. Bunday sharoitda harbiy xizmatchini axborotdan himoya qilish muammosi har qaysi zamonaviy davlat uchun dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlash ishining yo'nalishlaridan biri sifatida harbiy xizmatchilarda tafakkur tanqidchanligini rivojlantirish imkoniyatlari, ushbu psixologik-tarbiyaviy jarayonning ilmiy-nazariy asoslari xususida fikr yuritiladi.

Albatta, mamlakatning axborot-psixologik xavfsizligini ta'minlash jarayoni murakkab, ko'p bo'g'inli va tizimli tuzilishga ega. Shu bilan birga, uning davlat xavfsizligini eng muhim sohalaridan biri bo'lgan, Mudofaa vazirligi harbiy xizmatchilari bilan olib boriladigan harbiy-vatanparvarlik va ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimi ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy, mafkuraviy va psixologik ishlardan tashkil topishi kerakligi bugungi kunda hech kimda shubha uyg'otmaydi [1, 42-46].

Harbiy xizmatchilarda tafakkur tanqidchanligini rivojlantirishning ularni axborot-psixologik tobelikdan asrashdagi ba'zi bir imkoniyati:

- norasmiy axborot manbalaridan taqdim etilayotgan axborotlarga **shubha** bilan yondashishga;

- axborot tarqatuvchining xolisligiga shubha bilan qarab, kelitirilgan ma'lumotni boshqa manbalarda **tekshirishga**;

- bir narsa-hodisalar haqida turli xil manbalarda kelitirilgan ma'lumotlardagi

tafovutlarga guvoh bo'lgan holda **taqqoslab** mulohaza yuritishga;

- axborotning to'liq yoki qisman inkorini boshqa manbalarda ko'rib, uning qaysi variant yakunida nima natijaga olib borishini aniqlashga va o'zi mansub guruhning manfaatlarini himoya qiluvchi variantni harakat uchun asos sifatida tanlashga undaydi.

Umumiy ravishda, tafakkur tanqidchanligiga berilgan ta'riflarda uning odamga aqliy faoliyat mahsullarini tanqidiy baholash, ularning kuchli va zaif jihatlarini aniqlash, taxminlarning qanchalik chinligi aniqlashtirish uchun imkoniyat yaratuvchi intellektual xususiyat ekani ta'kidlanadi (S.A.Korol, 1984). Tafakkur tanqidchanligi stimullashtiruvchi kuchga egaligi maxsus eksperimental tadqiqotlarda ham tasdiqlangan. Masalan, tafakkur tanqidchanligi yuqori darajada rivojlangan shaxslarda o'qish mustaqilligi ko'rsatkichlari baland bo'ladi. (A.I.Lipkina, 1968). Tafakkur tanqidchanligi odamlar tegishli masalani yechishning dastlabki bosqichida boshqalardan ko'ra ko'proq taxminlar ilgari surishi, lekin keyinchalik oz fursat ichida yechimni izlash maydonini qisqartirishga va eng samarali variantlarni ajratib olishga qodir bo'lishi o'z tasdig'ini topgan (A.V.Slavin, 1976).

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. **Tanqidiy fikrlash** bu XXI asr talablarini muvaffaqiyatli ro'yobga chiqarishimizga imkoniyat yaratuvchi, o'rganayotgan va bajarayotgan ishimizni yanada chuqurroq anglashimizga yordam beruvchi ijobiy ko'nikmadir. Harbiy xizmatchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish uchun yuqori kasbiy madaniyatli, ijodiy, madaniy, ijtimoiy va kundalik xizmat faoliyatida o'z o'rnini topa oladigan malakali professional qilib shakllantirishga yo'naltiradi.

Inson chaqaloqligidan toki voyaga yetguncha, hatto undan keyin ham dunyoni anglashda uning atrofidagilar tomonidan unga hamisha nima qilish kerakligi ko'rsatilib, bog'chada, maktabda, litseyda, uyida hamisha ichki tartib-qoidalarga va normalarga buysunishi undan talab etiladi. Hatto ovqatlanayotganda

qoshiqni, yozayotganda qalamni qanday ushlashni, javob bermoqchi bo'lganda o'ng qo'lini ko'tarishini aytishadi, shuningdek, bir muncha taqiqlar ham mavjud. Bundan kelib chiqadiki, biz yoshligimizdan taqiqlarga ko'nikib, hamma narsalarga TAQLID qila boshlaymiz, bizning mustaqil fikrlashimizga o'rin qolmaydi, biz jamiyatning bir a'zosi sifatida olomon harakatlari (ketma-ket yurish, navbat turishlar) nitijasida u bilan uyg'unlashamiz.

MUHOKAMA. Jangovar harakatlar vaqtida: dushman tomonidan qo'llanilayotgan targ'ibot-tashviqot va psixologik ta'sir vositalariga nisbatan qarshi tura olishga ongli ravishda yondashishga erishish.

Tanqidiy fikrlash esa, yangi tushunib bo'lingan g'oyalar tekshirilayotganda, baholanayotganda, rivojlantirilayotganda va qo'llanayotganda sodir bo'ladi. Dalillarni eslab qolish va g'oyalarni tushunish esa, tanqidiy fikrlash uchun zarur bo'lgan dastlabki shartlar bo'lib hisoblanadi, lekin ular o'zaro yaxlitlikda ham tanqidiy fikrlashni anglatmaydilar [2, 18-21].

Benjamin Blum tizimiga ko'ra, "Tanqidiy fikrlash" o'rganish qobiliyatlarining so'nggi oliy pog'onasida turadi. Faylasuflar tanqidiy fikrlash deganda, odatda mantiqiy fikrlash va isbotlash ko'nikmalarini tushunadilar, uning yordamida harbiy xizmatchi diqqat bilan o'qishi, chuqur munozaralar yuritishi va yozuvda o'z fikrlarini aniq va o'ylab ifoda etish imkonini oladilar. Adabiyot nazariyotchilari va tarixchilar uchun matnning tarkibiy qismlarini ajratishga va mushohada qilishga, hamda muallif asarni yaratishda amal qilgan sababalarini aniqlashda yordam beradigan matnga yondashish "tanqidiy" deb hisoblanadi.

Dayana Xalperi "Психология критического мышления" kitobida tanqidiy fikrlash "Fikr yuritishning shunday ko'rinishini anglatadiki, u vazminlik, mantiq va maqsadga yo'naltirilganlik bilan ajralib turadi",- deb yozadi. **Djeni Stil, Kert Meredis, Charlz Templarning** "Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'qish va yozish" (O'YOTF) loyihasida quyidagicha ta'kidlanadi: "Odam tanqidiy fikrlar ekan, u yoki bu g'oyalar bilan tanishadi, ularni amalga

oshirishdagi mumkin bo'lgan oqibatlarini ham e'tiborga oladi. Bunda odam bu g'oyalarni dastlab ma'lum darajadagi ishonchsizlik bilan idrok qiladi va qarama-qarshi nuqtayi nazarlar bilan taqqoslaydi. Ularni asoslash uchun qo'shimcha mulohazalar tizimidan foydalanadi va bular asosida o'z nuqtayi nazarini ishlab chiqadi".

NATIJARLAR. Harbiy xizmatchilarni haqiqatan ham dolzarb muammo haqida fikrlash imkoniyatidan mahrum qilib, mantiqiy jarayonlarni mavhum tarzda o'rganish emas, balki ularni tezda faol o'ylash jarayoniga kirishishga, uni tajribada amalga oshirishga imkon beradigan metod eng yaxshi hisoblanadi. Bundan tashqari, ularni haqiqatda bezovta qiluvchi muammolar haqida so'z borganda tashabbus ularning o'zidan chiqqanda, tanqidiy fikrlash yaxshiroq rivojlanadi.

Tanqidiy fikrlashning elementlari quyidagilardan iborat [3, 56-59] :

1.Tanqidiy fikrlash – bu mustaqil fikrlashdir; 2.Axborot – tanqidiy fikrlashning boshlanishidir; 3.Tanqidiy fikrlash savolning qo'yilishi va hal qilinishi zarur bo'lgan muammoni aniqlashdan boshladi; 4.Tanqidiy fikrlash ishonchli dalillarga intiladi; 5.Tanqidiy fikrlash – ijtimoiy fikrlashdir.

Birinchidan, tanqidiy fikrlash – bu mustaqil fikrlashdir. Har qanday mashg'ulot tanqidiy fikrlash tamoyillari bo'yicha yaratilar ekan, har bir ishtirokchi boshqalarnikidan mustasno holda o'zining g'oyasi, baholashi va ishonchiga ega bo'ladi. Demak, fikrlash yakka tartibli xarakterga ega bo'lgandagina, uni tanqidiy fikrlash deb atash mumkin. Harbiy xizmatchilar o'z aqli, fikrlashi va eng murakkab savollarga ham o'zlari javob topa olish erkinligiga ega bo'lishi kerak.

Ikkinchidan, axborot tanqidiy fikrlashning natijasi emas, balki uning boshlanishidir. Bilim odamni tanqidiy fikrlashga undovchi motiv bo'lib hisoblanadi. Ba'zan "**bo'sh kalla bilan fikrlash qiyin**", deb ham aytishadi. Murakkab fikrni yaratish uchun anchagina "**xomashyo**" – dalillar, g'oyalar, matnlar, nazariyalar, ma'lumotlar, konsepsiyalarni qayta ishlash zarur [4, 98-102] .

Tasdiqlash – dalil markazi, uning mazmuni bo‘lib hisoblanadi (ba‘zan u tezis, asosiy g‘oya yoki qoida deb yuritiladi). Tasdiqlash bir necha dalillar bilan mustahkamlanadi. Dalillarning har biri o‘z navbatida isbotlar bilan mustahkamlanadi. Statistik ma‘lumotlar, matn parchasi, shaxsiy tajriba va boshqa.

Asos – bu qandaydir yo‘naltiruvchi hisobning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib, u notiq uchun ham, yoki yozuvchi va uning muxlislari uchun ham umumiy bo‘ladi va u barcha ishonchli dalillar uchun asos bo‘lib hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash asoslari uch bosqich (faza)dan iborat:

Chaqiriq (da‘vat) – oldingi olingan bilimlar faollashtiriladi, ulardagi kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi va yangi axborotni qabul qilishga maqsadlarni belgilaydi;

Anglash – matn (nutq, videomateriallar) bilan ishlashda uni tushunish jarayonidir, unda shaxs matnga yorliqli belgilar qo‘yadi, jadvallar va kundaliklar yuritadi, bu esa axborot to‘g‘risida shaxsiy tushunchalarni kuzatishga imkoniyat beradi;

Fikrlash (mulohaza) bosqichida odamning matnga shaxsiy munosabati shakllanadi, ya‘ni u o‘z so‘zlari yoki bahs-munozara orqali shakllangan axborotni yozadi. Bahs-munozarada o‘zaro fikr almashilishi natijasida kommunikativ malaka va ko‘nikmalar shakllantiriladi. Bunda umumlashtirish, taqqoslash, baholash va muammoni yechish amalga oshiriladi.

Fikrlash bosqichida bir nechta muhim maqsadlarga erishish rejalashtiriladi.

Birinchi navbatda, o‘quvchilar yangi fikr va axborotlarni o‘z so‘zlari bilan ifodalashga harakat qilib ko‘rishlari kerak.

Agar sizga eslab qolish kerak bo‘lsa – unutasiz. Agar sizga tushunish kerak bo‘lsa – eslab qolasiz [5,25-29]. Bunday ta‘lim natijalarining qancha uzoq muddatga saqlanishi hamda tushunish darajasi turli odamlarda har xildir. Tushunganlarni o‘z so‘zlari bilan ifodalab, qayta

tuzganda shaxsiy anglangan kontekst yuzaga keladi.

Ikkinchi navbatda, harbiy xizmatchilar o‘rtasida fikrlar bilan jonli almashuv hisoblanadi, bu ularga o‘z so‘z boyligini kengaytirishga hamda boshqa harbiy xizmatchilarning tasavvurlari bilan tanishishga imkon beradi. O‘zgaruvchan tanqidiy fikrlash turli fikrlar rag‘batlantiriladigan muhitda kuchayadi. Shunda harbiy xizmatchilar ularni hisobga olib, o‘z tasavvurlarini qurishlari mumkin.

XULOSA. Taklif qilaman:

1. Oliy harbiy ta‘lim muassasalarida va serjantlar tayyorlash maktablarida o‘quv dasturlariga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish fanini joriy etishni va to‘garaklarini tashkillashtirishni;

2. Qo‘shinlarda o‘tkaziladigan ma‘naviy-ma‘rifiy tayyorgarlik mashg‘ulotlarining dasturiga “Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish” bo‘limini kiritirishni;

3. Harbiy okrug va harbiy qismlardagi psixolog va sotsiologlar tomonidan shaxsiy tarkibdan tanqidiy fikrlash darajasini aniqlash bo‘yicha psixologik so‘rovnomalarni o‘tkazib baholashni, ular bilan psixologik treninglar va guruhli mashg‘ulotlar o‘tkazishni.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Волков Е.Н. Критическое мышление: принципы и признаки. 2004. УРЛ: <http://evolkov/net/critic.think/articles/Volkov.E.Critical.think.principles.introduction.html> (дата обращения: 12.09.2014).

2. Мерзликина Н.И. Учебные тексты как средство формирования критического мышления студентов: дис. канд.пед. наук. М.,2007. С.141.

3. Мороченково И.А. Формирование критического мышления студентов в образовательном процессе вуза: дис. канд.пед. наук. Оренбург, 2004. С. 181.

4. Бердникова И.А. Развитие критического мышления студентов на занятиях по домашнему чтению: для студентов языковых специальностей вузов 1-2-года обучения. Челябинск: ГОУ ВПО ЧГПУ, 2007. С.88.

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIKNING ASOSIY TUSHUNCHALARI

Ramazonova Zebuniso, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Ingliz tili 2-fakulteti "Ingliz tilini o'qitish metodikasi" kafedrasida katta o'qituvchisi

THE BASIC NOTIONS OF LINGUOCULTUROLOGY

Ramazonova Zebuniso, Uzbekistan State World Languages University Faculty of English 2 senior teacher at the Department of Methodology of teaching English

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Рамазонова Зебунисо, старший преподаватель кафедры "Методика преподавания английского языка" 2 - факультета английского языка Узбекского государственного университета мировых языков

<https://orcid.org/0000-0003-2879-9633>

e-mail: zebunisoramazonova5686@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan biri – lingvomadaniyatshunoslik nigohida bajarilgan bo'lib, til birliklariga madaniyat ifodalovchisi sifatida qarashni ilgari suradi, bunda tilga nafaqat bilish va anglash quroli, fikr almashish vositasi sifatida, balki, ma'lum bir xalqning milliy madaniyati kaliti sifatida ham qaraladi va millatning dunyoni ko'rishi, anglashi va idrok etishida til ko'zgu vazifasini o'taydi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat, lingvokulturema, madaniy kod, olam manzarasi, konseptual olam manzarasi.

Abstract: This research is carried out in the framework of one of the modern directions of linguistics – linguoculturology, which promotes the view of linguistic units as representatives of culture, in which language is considered not only as a tool of communication or a means of exchanging ideas, but also as a key to the national culture of a particular social group or a whole nation.

Key words: linguoculturology, language and culture, linguocultureme, cultural code, the notion of world picture, conceptual world picture.

Аннотация: Данное исследование проводится в рамках одного из современных направлений лингвистики – лингвокультурологии, которое поддерживает взгляд на языковые единицы как на представителей культуры, в которой язык рассматривается не только как инструмент коммуникации или средство обмена идеями, но и как ключ к национальной культуре других стран, определенная социальная группа или целая нация.

Ключевые слова: лингвокультурология, язык и культура, лингвокультурема, культурный код, картина мира, концептуальная картина мира.

KIRISH. Ma'lumki, hozirgi vaqtda tilshunoslik fanida til birliklarini o'rganishda antroposentrik yondashuv alohida o'rin egallaydi. Ushbu yondashuv jihatidan «inson faktori» til birliklarining shakllanishi va rivojlanishida asosiy faktorlardan biri hisoblanadi. Ushbu antroposentrik qarashning rivojlanishi natijasida

tilshunoslikda bir qator yangi fanlar, jumladan, lingvomadaniyatshunoslik fani paydo bo'ldi va jadal rivojlanmoqda. Uning taraqqiyoti (V.V.Vorobyev, V.N.Teliya, V.A.Maslova, Ye.I.Sheygal) «til va madaniyat» muammosining dolzarbligi bilan izohlanadi [1, 82-86]. Fanda madaniyat tushunchasiga ko'plab yondashuvlar

bor. Keng ma'noda madaniyat – bu «obyekt va qat'iy belgilangan tartib-qoidalar yig'indisi bo'lib, insonning xulq-atvori, xatti-harakatlari, olgan bilimlari, o'zlikni anglash, dunyoning ramziy ma'nolarini tushunish va bilish shakllarini o'z ichiga oladi» (Levit, 1998). N.Sh.Gallyamova esa madaniyatni insonning inson sifatida shakllanishining asosiy omili, usuli deb hisoblaydi. Shu o'rinda qayd etish joizki, til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'langan: til madaniyat negizida paydo bo'ladi, rivojlanadi va aynan uning ifodalovchisi hamdir. XXI asr tilshunosligida tilga shunchaki bilish va muloqot vositasi sifatida emas, balki millatning madaniy kodi, o'ziga xos belgilarining aks ettiruvchisi sifatida qaraladi. Til o'ziga xos semiologik tizim – ishoralar tizimiga asoslangan bo'lib, jamiyatda tutgan o'rni beqiyos. Asosiy va eng muhim vazifasi – fikr almashish quroli, jamiyat tafakkurining rivojlanishini ta'minlovchi vosita, avloddan avlodga madaniy-tarixiy an'analarni yetkazuvchi bebaho ilm manbai vazifasini o'taydi (I.Yo'ldoshev, 2020, b.8). Til tufayli inson tafakkuri boyiydi, moddiy dunyodagi narsa va predmetlarni ongi orqali idrok qilish, ular ustidan mulohaza yuritish, ularga oid fikrlarni so'z bilan ifodalash imkoniga ega bo'ladi [2,61-65].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Tadqiqotning maqsadi lingvomadaniyatshunoslik fanining nazariy asoslari, asosiy tushunchalari va til birliklari tadqiqiga lingvomadaniy yondashuvning ahamiyatini o'rganish va aniqlashdir. Ushbu tadqiqotda tavsiflovchi metod, kuzatish metodi, taqqoslash va umumlashtirish, semantik tahlil metodi ishlatilgan.

V.fon Gumboldtning so'zning ichki tuzilishi haqidagi qarashlarini A.A.Potebnya o'zining "So'zning yaqin va uzoq ma'nosi" konsepsiyasida quyidagicha rivojlantirdi. Uning fikricha, so'zning ma'nosi ostida ikki narsa yotadi: biri tilshunoslik doirasidagi ma'nosi – yaqin ma'no; ikkinchisi boshqa fanlar predmetini tashkil etuvchi – uzoq ma'nosi (Potebnya, 1988, b. 7-8). Bu nazariyaga ko'ra, so'zning uzoq ma'nosi yaqin ma'nosidan obyekt haqida tildan tashqari, xayoliy axborotni ifodalashi, so'zning milliy-madaniy o'ziga xosligi

va biror lingvomadaniy muhit uchun madaniy ahamiyat kasb etishi bilan farq qiladi (Potebnya, 1913, b.160).

Shunday qilib, V.Gumboldt, A.A.Potebnya va yangi gumboldtchilar maktabi namoyandalari (Veysgerber L., Sepir E., Uorf B) «inson», «til» va «madaniyat» tushunchalarini o'zaro bog'liqlikda o'rganib, til insonning o'z-o'zini va dunyoni anglashida muhim va alohida o'rin egallashini qayd etadilar [3, 52-54].

NATIJARLAR. Ushbu tadqiqotlar zahirida tilshunoslikda ko'plab yangi yo'nalishlar qatorida lingvomadaniyatshunoslik fani alohida fan sifatida paydo bo'ldi. Lingvomadaniyatshunoslik lingvistika va kulturologiya uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan, tilda aks etgan va ifodasini topgan, o'z semantikasida milliy-madaniy ma'noni aks ettiradigan til birliklarini o'rganuvchi fandır. Lingvomadaniyatshunoslikda tilga madaniyatning asosiy umumlashiruvchi qismi va jamoaviy malakalarning bebaho xazinasi sifatida qaraladi hamda madaniyatning tilga, shuningdek, tilning inson tafakkuri va dunyoqarashiga ta'sirini o'rganish nazarda tutiladi.

V.V.Vorobyevning ta'riflashicha, lingvomadaniyatshunoslik sintezlashgan tipga mansub murakkab ilmiy yo'nalish bo'lib, til va madaniyatning o'zaro bog'liq munosabatini tizimli metodlar yordamida til birliklarida aks etishini tadqiq etadigan fandır (D.U.Ashurova, M.R.Galiyeva, 2019). V.N.Teliya esa uni quyidagicha ta'riflagan: "Lingvomadaniyatshunoslik insoniy, aniqrog'i, insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandır. Bu esa shuni bildiradiki, lingvomadaniyatshunoslik markazida madaniyat fenomeni bo'lgan, inson to'g'risidagi antropologik paradigmaga xos yutuqlar majmuasidir" (D.Jo'rayev,2019,b.14). S.G.Vorkachev lingvomadaniyatshunoslikni etnolingvistikaning eng yangi tarmog'i deb hisoblaydi (S.G.Vorkachev, 2001, b.64). Muallif bu ilmiy soha masalalariga til va madaniyat, til va etnos, til va xalq mentaliteti munosabati tadqiqi va tasnifini kiritadi. U til, madaniyat va inson bog'liqligini ta'kidlaydi [4, 92-95].

Alefirenko lingvomadaniyatshunoslikni shunday ta'riflaydi:

- Lingvomadaniyatshunoslik tilshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, sintezlash xususiyatiga ega;

- Lingvomadaniyatshunoslikda asosiy urg'u tilda aks etadigan madaniy dalillarga beriladi;

- Lingvomadaniyatshunoslik lingvistik (lisoniy) yo'nalishdagi fan bo'lib, uning nazariy asoslari natijalariga ona tili yoki xorijiy tilni o'rganish va foydalanish jarayonida duch kelish mumkin;

-lingvomadaniy tadqiqotning asosiy yo'nalishlari quyidagilar hisoblanadi: a) til shaxsiyati; b) til – madaniy qadriyatlarni belgilarda aks ettiruvchi semiotik tizim (Alefirenko, 2010, b.21).

MUHOKAMA.

Lingvomadaniyatshunoslikning muhim vazifalaridan biri madaniy kodlarni tadqiq etishdir. Lingvomadaniyatshunoslikda kod tushunchasi, uning madaniyat bilan bog'liqligi V.N.Telia, V.V.Krasnix, M.L. Kovshova tomonidan o'rganilgan. Madaniy kod tushunchasining turli jihatlari N.I.Tolstoy, S.M. Tolstaya, V.I.Postovalova, V.A.Maslova, M.V.Pimenova, A.N.Popova, T.N.Yefimenko tomonidan tadqiq etilgan. M.V.Pimenovanning ta'kidlashicha, madaniyat tilda madaniy kodlar tizimi sifatida namoyon bo'ladigan xilma-xil sohalarni o'z ichida jamlaydi, har bir milliy madaniyat esa alohida o'ziga xos madaniy kodni shakllantiruvchi maxsus til birliklari – obrazlar, timsollar, ramzlar orqali farqlanadi (M.V.Pimenova, 2006, b.179). Madaniy kod – til sohibi/egasining u yashaydigan olam, atrof-muhit, shuningdek, o'z ichki olamini turkumlashtirish, tizimlashtirish va baholashga xizmat qiladigan ma'lum bir madaniy to'r/panjara (o'sha asar, 177).

Butun inson faoliyati, shubhasiz, timsol va ramzlarning yaratilish manbai hisoblanadi va ular bolalikdan ongimizda muhim o'rin egallaydi. Har bir madaniy jamiyat a'zosi shunday belgilar maydonida yashaydi va ularning shartli ma'nolarini osonlik bilan tushunadi. Ularni nomlash uchun fanda "kod" tushunchasidan foydalaniladi, bu tushuncha tildagi ma'lum

qoidalar tizimi yoki belgilar jamlanmasi sifatida ma'lumotlarni turli simvollar vositasida yetkazish, qayta ishlash (tushunish, tafakkur qilish, xulosalash, baholash) va saqlash vazifasini bajaradi. Madaniy kod tushunchasi "olam manzarasi" tushunchasi bilan chambarchas bog'langan, olam manzarasini tushunish madaniy kodni tushunish orqali amalga oshadi [5, 39-42].

XULOSA. Shunday qilib, mavzuga oid nazariy adabiyot tahlili natijasida biz quyidagilarni e'tirof etishimiz mumkin:

- Bugungi kunda tilshunoslikda til birliklarini o'rganishda ustuvor yondashuv – antroposentrik yondashuv bo'lib, unga ko'ra inson omili til birliklariga ta'sir etuvchi eng muhim omil hisoblanadi va ushbu qarash asosida tilshunoslikda bir qancha yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi;

- Lingvomadaniyatshunoslik tilshunoslikda til va madaniyat bog'liqligini o'rganadigan yangi yo'nalishdir. Uning ahamiyati til va madaniyat muammosining dolzarbligi bilan izohlanadi;

- Til voqelikni shunchaki aks ettirib qolmay, o'zida milliy qiyofa, milliy ruhiyatni aks ettiradi;

- Har qanday madaniyat qat'iy emas, u o'zini o'rab turgan olam bilan hamohang o'zgarib turadi. Til ham madaniyat ifodalovchisi sifatida to'xtovsiz harakatda bo'ladi va rivojlanib boradi;

- Lingvomadaniyatshunoslik tilshunoslik va madaniyatshunoslik uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan, tilda aks etgan va ifodasini topgan, o'z semantikasida milliy-madaniy ma'noni aks ettiradigan til birliklarini o'rganuvchi fan bo'lib, unda tilga madaniyatning asosiy umumlashtiruvchi qismi va jamoaviy malakalarning bebaho xazinasi sifatida qaraladi hamda madaniyatning tilga, shuningdek, tilning inson tafakkuri va dunyoqarashiga ta'sirini o'rganish nazarda tutiladi. Qisqacha aytganda, lingvomadaniyatshunoslik insondagi madaniy omilning tilga ta'sirini tadqiq etuvchi fandır;

- Lingvomadaniyatshunoslikning asosiy til birligi lingvokulturemalardir. Lingvokultu rema – murakkab fanlararo til birligi bo'lib, o'z ta'rkibida nafaqat lisoniy, balki madaniy axborot saqlaydi va tilda turli xil birliklar orqali ifodalanadi. Lingvokulturemaning tuzilishi boshqa til birlikla-

riga qaraganda ancha murakkab: u o'zida ham lisoniy taassurot, ham tildan tashqari muhitni (situ atsiya, realiya) namoyon etadi. Shunday qilib, tiln i yaxshi biladigan kishida har qanday so'zga madaniy oreol hamrohlik qiladi, busiz matni to'g'ri interpretatsiya qilish mushkul va ba'zi hollarda umuman ilojsiz. Til birliklarini madaniylashtirish jarayoni u yoki bu millat doirasida madaniy assotsiatsiyalar tarmoqlari majmuasi yaratilishiga olib keladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие / Москва: Флинта, Наука; 2010.
2. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в системе современного русского языка. - Волгоград: Перемена. - 1993. - 149 с.
3. Ashurova D.U. Text Linguistics. - Tashkent: Tafakkur Qanoti, 2012. - 204 p.
4. Ashurova D.U., Galieva M.R. Stylistics of Literary Text. - Tashkent, Alisher Navoiy nomidagi Uzbekiston Milliy kutubhonasi nashriyoti, 2013. - 204 p.
5. Ашурова Д.У. Новые тенденции в развитии стилистики // Тил ва нутқ систем-сатҳ талқинида. ф.ф.д. проф. Х.А. Арзикулов хотирасига бағишланган илмий-назарий конференция материаллари. - Самарқанд: 2005. - С. 8-12.

**ОЛИЙ ҲАРБИЙ БИЛИМ ЮРТИ
КУРСАНТЛАРИНИНГ КАСБИЙ ВА УМУМИЙ
ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ДАРАЖАСИ
КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ ЙИЛЛИК
РИВОЖЛАНИШ ДИНАМИКАСИ**

Ш.Б. Махкамов, Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети мустақил изланувчиси

**THE DYNAMICS OF ANNUAL DEVELOPMENT
OF INDICATORS OF PROFESSIONAL AND
PHYSICAL TRAINING LEVEL OF THE CADETS
OF THE HIGHER MILITARY EDUCATIONAL
INSTITUTION**

Sh.B. Makhkamov, is an independent researcher of Uzbekistan State University of Physical Education and Sports

**ДИНАМИКА ЕЖЕГОДНОГО РАЗВИТИЯ
ПОКАЗАТЕЛЕЙ УРОВНЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ И ФИЗИЧЕСКОЙ
ПОДГОТОВКИ КУРСАНТОВ ВЫСШЕГО
ВОЕННОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ**

Ш.Б. Махкамов, независимый исследователь Узбекского государственного университета физического воспитания и спорта

<https://orcid.org/0009-0001-1548-8952>

e-mail:

shmaxkamov221@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг касбий ва умумий жисмоний тайёргарлик даражаси кўрсаткичларининг йиллик ривожланиш динамикаси кўриб чиқилади.

Калим сўзлар: Олий ҳарбий билим юрти курсантлари, умумий жисмоний тайёргарлик, касбий тайёргарлик, йиллик ривожланиш динамикаси, назорат гуруҳ кўрсаткичлари, тажриба гуруҳ кўрсаткичлари.

Annotation: the dynamics of the annual development of indicators of professional and physical training level of the cadets of the Higher Military educational institution are discussed.

Key words: cadets of the Higher military educational institution, general physical training, professional training, annual development dynamics, indicators of the control group, indicators of the experimental group.

Аннотация: рассмотрена динамика ежегодного развития показателей уровня профессиональной и физической подготовки курсантов высшего военного учебного заведения.

Ключевые слова: курсанты высшего военного учебного заведения, общая физическая подготовка, профессиональная подготовка, годовая динамика развития, показатели контрольной группы, показатели экспериментальной группы.

Долзарблғи. Ўзбекистон хизматчиларининг жисмоний тайёргарлиги Республикаси Президентининг “Ўзбекистон юқори даражада ташкил этиш бўйича қўшимча Республикаси Куролли Кучлари ҳарбий чора-тадбирлар тўғрисида”ги 10.12.2021

йилдаги ПҚ-40-сон қарорида бу масалага эътибор қаратилган.

Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, ҳудудий яхлитлиги, аҳолининг тинч ҳаёти ва хавфсизлигини муносиб ҳимоя қилиш Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг жисмоний тайёргарлиги юқори даражада бўлишига бевосита боғлиқдир.

Мамлакатимиз ва хориж олимларининг илмий-услубий адабиётларини ўрганиш шундан далолат берадики, Қуролли Кучларда жисмоний тарбия бўйича қатор илмий изланишлар олиб борилган.

Жумладан, Асямов С.В., Пулатов Ю.С., Бальсевич В.К., Гайдук С.А., Морищук Л.В., Каримов А.А. ва бошқаларнинг тадқиқотларида ўрганилган. Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг касбий-жисмоний тайёргарлигида ёшга хос хусусиятларининг таҳлили Абрамов А.Н., Ротков Л.Ю., Аксенов К.В., Самохвалов Ю.Р. ва бошқаларнинг ишлари орқали ўрганилди.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида юқори касбий ва умумий жисмоний малакага эга ҳарбий хизматчиларни тайёрлаш борасида амалга оширилаётган ишларнинг самарадорлигини янада ошириш, қўшинларнинг юксак жанговар шайлигини сақлаш мақсадида:

мазкур тадқиқот мавзуси доирасида айрим методик тавсияларни инобатга олмасак, Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг, касбий ва умумий жисмоний тайёргарлик даражаси кўрсаткичларининг, йиллик ривожланиш динамикаси ва саломатлигини мустаҳкамлаш муаммосини ҳал этишга бағишланган алоҳида монографик тадқиқот амалга оширилмаган бўлади.

Тадқиқотнинг мақсади: назорат ва тажриба гуруҳларига мансуб Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар Академияси курсантларининг жисмоний тайёргарлик машғулотлари жараёнида касбий ва умумий жисмоний тайёргарликнинг восита ва усуллари асосида уларнинг жисмоний тайёргарлиги кўрсаткичлари даражасини ошириш бўйича амалга оширилган педагогик тажриба

давонидаги олинган (тест ва ретест) натижаларни таҳлил қилиш.

Тадқиқотнинг вазифалари:

- **Мавзуга доир илмий-услубий адабиётларни таҳлил қилиш;**

- **Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг касбий ва умумий жисмоний тайёргарлик кўрсаткичларининг йиллик ривожланиш динамикасини аниқлаш.**

Тадқиқотнинг объекти: Қуролли кучлар Академияси курсантларининг жисмоний тайёргарлик машғулотлари жараёнида касбий ва умумий жисмоний тайёргарликнинг восита ва усуллари асосида уларнинг жисмоний тайёргарлиги кўрсаткичлари даражасини ошириш бўйича амалга оширилган педагогик тажриба давонидаги олинган ривожлантиришга қаратилган машғулот жараёни.

Тадқиқотнинг предмети: Ўзбекистон Республикаси Қуролли кучлар Академияси курсантларининг жисмоний тайёргарлиги даражасини такомиллаштириш усуллари, воситаларини ташкил этиш ва йиллик ривожланиш динамикасини ўрганиш.

Тадқиқот усуллари: илмий-услубий адабиётлар таҳлили, педагогик кузатув, педагогик тестлаш, математик-статистик таҳлил.

Тадқиқотни ташкиллаштириш: Курсантлар касбий тайёргарлиги жараёнида жисмоний тайёргарлик восита ва усуллари ўргатиш бўйича адабиёт манбалар материалларини таҳлил қилиш;

Ўзбекистон Республикаси Қуролли кучлар Академияси курсантларини касбий тайёргарлиги жараёнида жисмоний тайёргарлик восита ва усуллари ўргатишнинг оптимал кетма-кетлигини ишлаб чиқиш;

Курсантларининг жисмоний тайёргарлик машғулотларида уларнинг жисмоний тайёргарлиги кўрсаткичлари даражасини ошириш бўйича педагогик тажриба давонидаги олинган натижаларнинг статистик характеристикаларини ҳамда уларнинг тажриба давонида ўзгариши статистик ишончилигини баҳолаш маълумотларини таҳлил қилиш.

Ўтказилган тадқиқот натижалари ва унинг муҳокамаси. Педагогик тажриба бошида ва охирида касбий ва умумий жисмоний тайёргарлик даражаси бир-бирларига имкони борича яқин бўлган Ўзбекистон Республикаси Қуrolли кучлар Академиясининг курсантлари таркибидан жами 44 нафари жалб этилиб, курсантлар икки гуруҳга: назорат (НГ, n=22) ва тажриба (ТГ, n=22) гуруҳларига ажратилиб, педагогик тажриба ўтказилди.

Назорат ва тажриба гуруҳлари синалувчилари томонидан умумий жисмоний

1-жадвал. Назорат (n=22) ва тажриба (n=22) гуруҳлари синалувчиларининг Касбий жисмоний тайёргарлик даражаси кўрсаткичлари, уларнинг статистик характеристикаларини тажриба бошида ўзаро солиштириш

	Назорат гуруҳи			Тажриба гуруҳи			Фарқи		t	P
	Х	σ	V, %	Х	σ	V, %	Абсолют	нисбий, %		
M1	1,33	0,17	12,63	1,36	0,18	12,94	0,030	2,26	0,58	>0,5
M2	1,21	0,14	11,57	1,19	0,14	11,93	0,020	1,65	0,47	>0,6
				ўртача	нисбий	фарқи		1,55	%	

2-жадвал. Назорат (n=22) ва тажриба (n=22) гуруҳлари синалувчиларининг Умумий жисмоний тайёргарлик даражаси кўрсаткичлари, уларнинг статистик характеристикаларини тажриба охирида ўзаро солиштириш

	Назорат гуруҳи			Тажриба гуруҳи			Фарқи		t	P
	Х	σ	V, %	Х	σ	V, %	Абсолют	нисбий, %		
7-	15,17	1,68	11,07	14,11	1,57	11,13	1,06	6,99	2,16	<0,05
11	10,09	1,22	12,09	10,89	1,32	12,12	0,80	7,93	2,09	<0,05
				ўртача	нисбий	фарқи		7,06	%	

Демак, унга кўра Олий ҳарбий билим юрти курсантларнинг “Касбий” ва “Умумий” жисмоний тайёргарлик” даражаси бўйича назорат гуруҳи натижалари ўқув йили бошида 12,63 марта бўлган бўлса, йил охирига келиб бу натижалар 11,07 мартага етган, М1-Акробатика машқлари ва ўзини сақлаш элементлари 1,55 % ортанлиги аниқланди.

Тажриба гуруҳига кирувчи Олий ҳарбий билим юрти курсантларнинг М1-Акробатика машқлари ва ўзини сақлаш элементлари машқи бўйича тадқиқот аввалидаги ва якунидаги кўрсаткичлари куйидагича: тажриба гуруҳи ҳарбий хизматчилари педагогик тажриба аввалида 12,94 мартабага ва тажриба якунига

тайёргарлик кўрсаткичлари бўйича тажриба давомида ўрганилган ҳар бир назорат тестида қайд этилган натижалари, олинган натижаларнинг асосий статистик характеристикалари ва уларни солиштириш, ҳар бир тест бўйича гуруҳларда натижаларнинг ўртача арифметик қийматлари абсолют ўсишларининг статистик ишончилигини Стьюдент тақсимоти критик қийматларини ҳисоблаш, белгиланган эркинлик даражаси сони ва аҳамиятлилик даражаси асосида баҳолаш натижалари бўйича маълумотлар.

келиб эса ушбу кўрсаткич 11,13 мартабага тенг бўлганлигини кўриш мумкин, М1-Акробатика машқлари ва ўзини сақлаш элементлари машқи 7,06 % ортанлиги аниқланди. Назорат ва тажриба гуруҳида шуғулланувчи ҳарбий хизматчиларнинг қайт этган натижаларидан кўриш мумкинки тажриба гуруҳининг ривожланиш кўрсаткичлари юқори. Кўрсаткичлар орасидаги статистик фарқ ишончилиги мавжуд эмас (>0,5), (<0,05).

“М2-Қўл билан зарбалар ва улардан ҳимояланиш”, аниқлаш мақсадида танланган машқда назорат гуруҳида шуғулланувчи Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг

педагогик тажриба аввалидаги ва якунидаги кўрсаткичлари қуйидагича кўринишга эга. Назорат гуруҳи билим юрти курсантларнинг педагогик тажриба аввалида ўртача 11,57 мартага тенг натижани қайд этган бўлсалар, айти шу машқ бўйича тажриба гуруҳининг дастлабки натижалари 11,93 мартага тенг эканлиги кузатилди.

Ҳар икки гуруҳ Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг педагогик тажриба сўнгига келиб қайт этган натижалари қуйидагича кўринишга эга. Назорат гуруҳи Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг натижалари ўртача 1,65 мартага, тажриба гуруҳи ҳарбий хизматчиларининг натижалари эса 7,93 мартага етганлигини кўриш мумкин. Педагогик тажриба аввалида ва якунида назорат гуруҳи Олий ҳарбий билим юрти курсантларнинг натижаларининг ўсиш кўрсаткичи 1,55% ортганлиги аниқланди. Тажриба гуруҳи билим юрти курсантларнинг натижаларининг ўсиш кўрсаткичи 7,93% ортганлиги аниқланди. Кўрсаткичлар орасидаги статистик фарқи ишончлилиги мавжуд эмас ($>0,6$), ($<0,05$).

ХУЛОСАЛАР. Мавзуга доир илмий-услубий манбаларни ўрганиш натижасида тўпланган тажрибага таяниб шуни хулоса қилиш мумкинки, Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг “Касбий” ва “Умумий” жисмоний тайёргарлигини ривожлантириш мақсадида, педагогик тажрибалар орқали самарадорлиги исботланган ва илмий асосланган Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг касбий ва умумий жисмоний ривожлантиришга қаратилган методик тавсиялар ҳамда воситалар етарли эмаслиги аниқланди;

Ўтказилган илмий-услубий адабиётлар таҳлили натижаларига кўра Олий ҳарбий билим юрти курсантларнинг ўткази-ладиган жисмоний тарбия дарслари жараёнида ҳарбий билим юрти курсантларининг ҳаракат амалларига ўргатиш ва жисмоний қобилиятларини ривожлантиришда қўлланиладиган восита ва усулларни шуғулланувчиларнинг касбий ва умумий жисмоний тайёргарлик даражаларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқиш зарурати юзага келган.

Жисмоний тайёргарлиги ҳар хил бўлган Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг касбий ва умумий жисмоний тайёргарлик даражаларини ривожлантириш, жисмоний тарбия дарсларини ўтишда уларнинг саломатлигини сақлаш ва умумий жисмоний тайёргарлигини мустаҳкамлашга қаратилган услубиёт ишлаб чиқиш керак.

Мавзуга доир илмий-услубий манбааларни ўрганиш натижасида тўпланган тажрибага таяниб шуни хулоса қилиш мумкинки, Олий ҳарбий билим юрти курсантларининг касбий ва умумий жисмоний тайёргарлик даражалари педагогик тажрибалар орқали самарадорлиги исботланган ва илмий асосланган методик тавсиялар етарли эмаслиги аниқланди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Алескеров Р.Р. Укрепление боевого взаимодействия групп оперативного управления ВВ МВД России средствами физической и горной подготовки : дис. канд. пед. наук : Алескеров Р.Р. - СПб., 2007г. -187 с.
2. Славская К.А. Шахснинг шаклланиши ва ривожланиши психологияси. 1981й. 5-18 бетлар.
3. Аверьянов С.В. Курсантларнинг касбий фаолиятининг бошқарув компонентига тайёргарлигини шакллантириш: Қозон, 2006 й. 198-бет.
4. Акимов В.Г. Ҳарбий таълим тизимидаги янги ахборот технологиялари. 1995й. 53-60-бетлар.
5. Алябева Н.В. Талабаларнинг касбий таълимида аксиологик ёндашув. 2011 й. 29-32-бетлар.
6. Мешчеряков Д.В. Ҳарбий университетнинг ўқув жараёнида бўлажак офицерларнинг касбий ваколатларини шакллантириш модели. 2012й. 122-129-бетлар.
7. Аршинов О. Организация физической подготовки сил специальных операций США / О. Аршинов // Зарубежное военное обозрение. 1994й. 11-13-бетлар.

XORIY DAVLATLARDA HARBIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA QUROLLI KUCHLARNING O'RNI

Xashimov Farxod Burievich

O'R QK Akademiyasi katta o'qituvchisi

МЕСТО ВООРУЖЕННЫХ СИЛ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЗАРУБЕЖНЫХ ГОСУДАРСТВ

Хашимов Фарход Буриевич

старший преподаватель Академии ВС РУ

THE PLACE OF THE ARMED FORCES IN ENSURING THE MILITARY SECURITY OF FOREIGN STATES

Khashimov Farkhod Burievich

*senior Lecturer of the Academy of the Armed Forces of the
Republic of Uzbekistan*

<https://orcid.org/0009-0003-2865-935X>

+998994741807

Annotatsiya: Maqolada xorijiy davlatlarning harbiy komponentlarini harbiy kuch davlat va boshqa siyosiy subyektlar tomonidan amalga oshirilgan islohotlar ularga zamonaviy qiyofa berish, jangovar va safarbarlik shayligi, operativ va jangovar tayyorgarlik darajasi, holati ularga yuklatilgan vazifalarni tinchlik davrida xorijiy davlatlarning harbiy xavfsizligini ta'minlash yo'nalishlari bo'yicha milliy xavfsizlik konsepsiyasini ta'minlash uchun asosiy tarkibiy elementlarini bajarish qobiliyatini tavsiflaydi.

Kalit so'zlar: harbiy xavfsizlik, urush, harbiy kuch, harbiy kompaniya, harbiy-siyosiy, qurolli kuch, davlat, siyosiy, iqtisodiy, texnologik, qobiliyat, tizim, yumshoq kuch, inqirozli vaziyat, qurolli zo'ravonlik.

Аннотация: В статье рассмотрены реформы, реализуемые государством и другими политическими субъектами военных компонентов зарубежных стран, придание им современного вида, боевая и мобилизационная готовность, уровень оперативной и боевой готовности, а также состояние поставленных задач. Пониманию обеспечения военной безопасности зарубежных стран в мирное время характеризующих способность выполнять основные структурные элементы, концепции на направлениях обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: военная безопасность, война, военная сила, военная компания, военно-политика, вооруженные силы, государство, политика, экономика, технология, потенциал, система, мягкая сила, кризисная ситуация, вооруженное насилие.

Annotation: In The article, the reforms implemented by the state and other political entities of the military components of foreign countries, giving them a modern look, combat and mobilization readiness, the level of operational and combat readiness, and the status of the task assigned to them, ensure the military security of foreign countries in peacetime. Describes the ability to perform the main structural elements to ensure the concept of national security in the directions of provision.

Key words: military security, war, military force, military company, military-political, armed force, state, political, economic, technological, capability, system, soft power, crisis situation, armed violence.

Kirish. Mudofaa sohasida davlatning milliy manfaatlarini himoya qilish uchun mamlakatning harbiy xavfsizligini birgalikda ta'minlashga qodir kuchlar, vositalar va organlar yaratiladi. Ularning faoliyati umumiy maqsadlar, vazifalar va amalga oshirish usullari bilan birlashtirilgan, yagona normativ-huquqiy baza va milliy xavfsizlikni ta'minlashning umumiy tamoyillariga asoslanadi hamda yagona boshqaruv tizimida amalga oshiriladi [1].

Harbiy xavfsizlik - milliy xavfsizlikning ajralmas qismi, eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, u mamlakatning mudofaa qobiliyatining holatini va uning milliy manfaatlarini qurolli zo'ravonlik orqali himoya qilishni ta'minlash qobiliyatini belgilaydi.

Harbiy xavfsizlik davlatning urush boshlanishiga, urushga jalb qilinishiga qarshi turish qobiliyatini va u sodir bo'lgan taqdirda mamlakatning milliy xavfsizligi uchun zarar va halokatli oqibatlarini minimallashtirish qobiliyatini tavsiflaydi. [2, 9]

Harbiy xavfsizlikning zarur darajasiga davlat institutlarining maqsadli va muvofiqlashtirilgan sa'y-harakatlari natijasida shakllangan sof harbiy va siyosiy-diplomatik, iqtisodiy, ma'naviy-psixologik va boshqa tarkibiy qismlarning butun majmuasi mavjud bo'lganda erishiladi.

Harbiy komponent harbiy kuchdan mumkin yoki haqiqiy foydalanish orqali harbiy xavfsizlikni ta'minlash uchun yaratilgan jamiyatning harbiy tashkilotini o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Ikkinchi ta'rif eng mazmunli hisoblanadi, chunki u harbiy kuchning muhim xususiyatlarini aks ettiradi. Axir, bu haqiqatan ham siyosiy sub'ektlar o'z maqsadlariga erishish uchun foydalanadigan qurolli majburlash vositalaridir.

Harbiy kuch tushunchasining ikkinchi va uchinchi formulalari uning tuzilishini belgilashda birlashtirilgan. Harbiy kuchning tarkibiy elementlari quyidagilardan iborat: [3, 12-14]

1) davlatning qurolli kuchlari va (yoki) boshqa siyosiy subyektlarning qurolli otryadlari;

2) davlatning boshqa qo'shinlari va harbiy tuzilmalari va boshqa siyosiy subyekt tuzilmalar;

3) davlat va boshqa siyosiy subyektlarning harbiy boshqaruv organlari.

Harbiy kuchning beshta xususiyatini ajratib ko'rsatish mumkin:

1) o'lchashda harbiy kuch maksimal yoki haqiqiy qiymat bo'lishi mumkin. Maksimal qiymat potentsial rivojlanish darajalarida ifodalanadi, ya'ni, davlatning imkoniyatlari (harbiy, iqtisodiy, ilmiy va boshqalar). Harbiy kuchning haqiqiy miqdori odatda maksimaldan pastroq. Bu armiyaning jangovar tayyorgarligi darajasi va harbiy-siyosiy rahbariyatning harbiy kuchdan samarali foydalanish qobiliyati bilan bog'liq. [4]

2) harbiy kuchning uni qo'llash jarayonida o'zgaruvchanligi. Harbiy kuchdan maqsadli foydalanishning boshlanishi bilan uning miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari pasaya boshlaydi. Bu davlat qurolli kuchlarining urush davridagi faoliyatiga juda jiddiy ta'sir ko'rsatadi;

3) harbiy kuch ishlatishning mamlakatdagi va dunyodagi harbiy-siyosiy vaziyatning holatiga bog'liqligi. Har qanday siyosiy maqsadlarga erishish uchun harbiy kuchdan haqiqiy foydalanish qurolli zo'ravonlikdir. Boshqa vositalar muvaffaqiyatsizlikka uchraganda, u davlatning oxirgi chorasidir;

4) rivojlangan G'arb mamlakatlarida harbiy kuchlarni «tijoratlashtirish» tendentsiyasi, xususi harbiy kompaniyalar sonining juda tez o'sishi. Shunday qilib, Barak Obama prezidentligining dastlabki 9 oyida AQSh Mudofaa vazirligining armed security contractors soni 3184 – 10 712gacha, 236 foizga oshdi. Hozirda AQSh qurolli kuchlarining xususi shartnoma xizmatchilar soni, turli hisob-kitoblarga ko'ra, 22 dan 30% gacha. Va bu Davlat departamenti yoki Markaziy razvedka boshqarmasida ishlaydiganlarni hisobga olmagan holda. [5]

Muhokama. Qurolli to'qnashuvlarning oldini olish va turli siyosiy sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish uchun tinch sharoitlarni saqlash zamonaviy sharoitda g'alaba emasmi? Tabiiyki, bunday g'alabaning kafolati hali ham davlatning haqiqiy kuchi, shu jumladan uning harbiy tarkibiy qismidir. Asosiy muammolar yuzaga kelganda, kamdan-kam odam zaif deb hisoblaydi. G. Grotiusning formulasi "si vis pacem, para bellum" ("tinchlik istasang, urushga tayyorlan") bu kontekstda biroz boshqacha ma'no kasb etadi, chunki yetarlicha harbiy kuch boshqa vositalar bilan birga ikki tomonlama, mintaqaviy va global miqyosda foydali mavqega ega bo'lgan mamlakat u yoki bu narsani ta'minlaydi.

Dunyoning turli burchaklarida mojaro zonalari saqlanib qolmoqda. Qurollarni, birinchi navbatda, sifatini yaxshilash davom etmoqda. Mojarolarning manbalari terrorizm, jinoyatchilik, neofashizmning keng tarqalgan ko'rinishlari, ekstremizm va separatizmdir. [6, 21-24]

Mumkin bo'lgan harbiy to'qnashuvlar va urushlarning sanab o'tilgan manbalari ularni faqat kuch ishlatish bilan oldini olish mumkin emasligini ko'rsatadi. Avvalo, siyosiy, iqtisodiy va texnologik yechimlar kerak;

XXI asrning so'nggi o'n yil ichida, nizolashayotgan tomonlarga bevosita aloqador bo'lmagan shaxslarga jiddiy zarar etkazishi mumkin bo'lgan qurollarning ayrim turlaridan foydalanishga qonuniy cheklovlar va taqiqlarni joriy etish bo'yicha real qadamlar xarakteridir. Yadro, kimyoviy va bakteriologik qurollarni cheklash bo'yicha ko'p tomonlama va ikki tomonlama asosda ma'lum choralar ko'rildi. Mahalliy biogeotsenozning buzilishi butun sayyora ekotizimiga ta'sir qilganligi sababli, bir davlatning boshqa davlatga ekologik zarar yetkazadigan qasddan harakatlari xalqaro jinoyat hisoblanadi.

Natijalar. Shunday qilib, harbiy tahdidning oldini olish va mumkin bo'lgan tajovuzkorni to'xtatishning asosiy vositasi davlatning harbiy qudratini namoyish etishdir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, u ko'pincha davlatlar o'rtasidagi munosabatlarda qo'llaniladi va ma'lum sharoitlarda to'g'ridan-to'g'ri qurolli zo'ravonlikka murojaat qilmasdan aniq siyosiy maqsadlarga erishishga imkon beradi.

Shu bilan birga, tarix urushning oldini olish uchun mo'ljallangan harbiy kuch namoyishi mojaro ko'lamining kengayishiga hissa qo'shgan va dushmanni noadekvat oldini olish choralari ko'rishga undagan ko'plab misollarni biladi. Bu harbiy kuchni namoyish etish muammosi va undan foydalanish qat'iyati qo'shimcha, chuqur izlanish va amaliyotda sinovdan o'tkazishni talab qilishidan dalolat beradi.

Birinchidan, harbiy kuchning prognozi strategik to'xtatib turishda qo'llaniladigan harbiy kuchning bir shaklidir.

Ikkinchidan, bu davlatning diplomatik sa'y-harakatlarining davomidir, chunki bu holda harbiy kuch qurolli zo'ravonliksiz "ishlatiladi".

Harbiy kuchning namoyishi quyidagilarning mavjudligini talab qiladi:

1) davlat - "namoyish qiluvchi";

2) davlat - "tomoshabin";

3) ikkinchisiga (boshqalarga) nisbatan birinchisining ma'lum "namoyishli" harakatlari. Bunday holda, "tomoshabin" (mamlakat yoki mamlakatlar guruhi) to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ko'rsatiladi:

a) "namoyishchi" bilan muloqot qilish shakllariga qanday o'zgartirishlar kiritish kerak;

b) nima qilish kerak yoki aksincha, qanday choralar ko'rilmaligi kerak, chunki ular jazolanadi.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, harbiy kuchni namoyish qilish: tinchlik sharoitida; qarama-qarshiliklarning kuchayishi sharoitida (mojaroning paydo bo'lishi va mojarodan oldingi holat); harbiy mojaro paytida.

Ko'p sonli etnik va konfessiyalararo nizolar harbiy kuchlardan foydalanishda o'ziga xos o'zgarishlarni - tinchlikni saqlashni keltirib chiqardi. Bu - bir vaqtning o'zida harbiy siyosat va harbiy san'atning yangi hodisasi. [7, 33-36]

Hozirgi sharoitda harbiy kuch ishlatish urushdan boshqa shakllarda amalga oshirilishi kerak. Bularga operatsiyalar kirishi mumkin:

- bir qator mamlakatlarda tinchlik, hamda elementar tartibni saqlash (tinchlikni o'rnatish, tinchlik qurish, tinchlikni saqlash va nihoyat, to'g'ridan-to'g'ri qurolli aralashuv shakli sifatida tinchlikni ta'minlash);

- xalqaro terrorizm, narkotrafik, kontrabanda va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish;

- noqonuniy qurolli guruhlarini aniqlash, yo'q qilish va qurolsizlantirish, magistral transport arteriyalari va mahsulot quvurlarining normal ishlashiga jinoiy hujumlardan himoya qilish;

- xavfli hududdan aholini evakuatsiya qilish;

- mojarolar va tabiiy ofatlar yuz bergan davlatlar va xalqlarga gumanitar yordam ko'rsatish;

- nizolashayotgan tomonlarni nazorat qilish, chegaralash va monitoringini olib borish hamda siyosiy kelishuvga erishish;

- chegarani qo'riqlash uchun itifoqchi suveren davlatlarga harbiy yordam ko'rsatish;

- qurollarni boshqarish bo'yicha va hokazo.

Albatta, bu tadbirlarda harbiy kuch bilan bir qatorda diplomatik, iqtisodiy, gumanitar va boshqa vositalarning butun arsenalidan faol foydalanilmoqda.

Hozirgi vaqtda huquqiy davlat va demokratik fuqarolik jamiyatining rivojlangan shakllariga ega bo'lgan ijtimoiy tizimlarga xos bo'lgan mutlaqo boshqacha, sivilizatsiyalashgan variant - fuqarolik nazorati tobora ommalashib bormoqda. Davlat bu holatda harbiy kuch ishlatish bo'yicha to'liq monopoliyaga ega emas va ikkinchisi nafaqat davlat tuzilmalarining, balki barcha fuqarolarning, ularning birlashmalari va tashkilotlarining hayotiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Harbiy kuchlar ustidan ham siyosiy hokimiyat, ham jamoatchilik tomonidan, shu jumladan xalqaro nazoratning rivojlangan tizimi yaratilmoqda. Shu bilan birga, faoliyati Shveysariya qonunchiligiga asoslangan xalqaro jamg'arma bo'lgan Jenevadagi Qurolli Kuchlarni demokratik nazorat qilish markazini eslamalik mumkin emas. Bu xavfsizlik sektorini isloh qilish va xavfsizlik sektorini boshqarish sohasida yetakchi tashkilotdir. Markaz 54 ta a'zo davlat va 4 ta doimiy kuzatuvchidan iborat. Jeneva Qurolli Kuchlarni Demokratik Nazorat Markazi o'z faoliyatini davlatda tinchlik o'rnatishning zaruriy sharti bo'lgan xavfsizlik, taraqqiyot va qonun ustuvorligi kabi sohalarga yo'naltiradi.

Xorijiy davlatlarning milliy xavfsizlik konsepsiyasida qayd etilganidek, harbiy xavfsizlik birinchi navbatda siyosiy-diplomatik, axborot va boshqa noharbiy usullarga tayangan holda yetarli darajada ta'minlanadi. Qurolli Kuchlar davlat mustaqilligi, hududiy yaxlitligi va suverenitetining kafolati bo'lib qoladi. Qurolli Kuchlar hamda barcha jangovar va ta'minot tizimlari faoliyati uchun zarur bo'lgan normativ-huquqiy bazani shakllantirish yakunlandi. Amalga oshirilgan islohotlar ularga zamonaviy qiyofa berish, tuzilmasi va sonini optimallashtirish imkonini berdi. Jangovar va safarbarlik shayligi, operativ va jangovar tayyorgarlik darajasi, shaxsiy tarkibning ma'naviy-ruhiy holati ularga yuklatilgan vazifalarni hal etish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, harbiy kuch davlat va boshqa siyosiy sub'ektlar tomonidan o'z maqsadlariga erishish

uchun qo'llaniladigan qurolli majburlash vositalari majmuidir. Davlatning harbiy kuchi qonuniydir va qurolli kuchlar, boshqa harbiy tuzilmalar va harbiy qo'mondonlik organlaridan iborat. U o'ziga xos xususiyatlarga ega va muhim funktsiyalarni bajaradi.

So'nggi yillarda dunyoda ro'y berayotgan o'zgarishlar siyosiy va boshqa maqsadlarga erishishning samarali vositasi sifatida harbiy kuchning roli va o'rnini qayta ko'rib chiqishga olib keldi. Miqdoriy parametrlarning biroz kamayishi bilan uni qo'llash variantlari soni ortadi, qo'llaniladigan usullar, vositalar va texnologiyalarning sifat xususiyatlari o'zgaradi. Mamlakatimizda harbiy kuch davlat harbiy xavfsizligining asosiy tarkibiy elementi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - Тошкент, Ўзбекистон-2003 йил. 10-15 бет.

1. Ахмедов, В. М. Роль армии в общественно-политическом развитии арабских государств Ближнего Востока // Вестн. аналитики. — 2008. — № 4. — С. 91—99.

2. Балахонцев, Н. Зарубежные методы оценки потенциала стран / Н. Балахонцев, А. Кондратьев // Зарубежное воен. обозрение. — 2010. — № 11. — С. 101—104.

3. Белоус, В. С. Оружие XXI века / В. С. Белоус // Междунар. жизнь. — 2009. — № 1. — С. 104—109.

4. Военный энциклопедический словарь. — М.: ЭКСМО, 2007. — 1024 с.

5. Волошко, В. С. Основы военной политики и обеспечения военной безопасности Российской Федерации: учеб. пособие / В. С. Волошко, В. И. Лутовинов, Ю. Н. Мотин. — М.: Изд-во РАГС, 2009. — 182 с.

6. Лутовинов, В. И. Военно-политические процессы в мире и в России: учеб. пособие / В. И. Лутовинов, Ю. Н. Мотин. — М.: Изд-во РАГС, 2010. — 142

7. Матрошило, И. Ф. Роль и место демонстрации военной силы в системе военной безопасности государства / И. Ф. Матрошило // Наука и нац. безопасность. — 2007. — № 4. — С. 2—5.

ШАРҚИЙ ОРОЛБЎЙИ ХУДУДИНИНГ ПАЛЕОГЕОГРАФИК ҲОЛАТИ, ЎЗЛАШТИРИЛИШ БОСКИЧЛАРИ

*Махмудов Умрбек Бахтиёрлович, Урганч инновацион
университети кафедра мудири*

PALEO GEOGRAPHIC STATE OF THE EASTERN ISLET REGION, STAGES OF ASSIMILATION

*Makhmudov Umrbek Bakhtiyorovich, head of the Department of
Urgench Innovation University*

ПАЛЕОГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТЕРРИТОРИИ ВОСТОЧНОГО ПРИАРАЛЬЯ, ЭТАПЫ ОСВОЕНИЯ

*Махмудов Умрбек Бахтиярович, заведующий кафедрой
Ургенчского инновационного университета*

<https://orcid.org/0009-0007-6782-4521>

e-mail:

umrbekmaxmudov0088@gmail.com

Аннотация: Археологик манбалардан маълумки, Шарқий Оролбўйи гарбий геологик асоси бўлган Султон Увайс тоғи этакларига тош даври, сўнгги тош даври, (Бурли-3) мезолит, илк неолит даври овчилари ўрнашган. Мақолада, ёзма манбалар ва археологик тадқиқотлар асосида Шарқий Оролбўйи ҳудуди сиёсий тарихи таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: географик ҳолати, миграцион жараён, сиёсий тарихи, археологик тадқиқотлар.

Аннотация: Из археологических источников известно, что предгорья горы Султан-Увайс, являющейся геологической базой Восточного Приаралья на западе, были заселены охотниками каменного века, позднекаменного века, (Бурли-3) мезолита и раннего неолита. В статье на основе письменных источников и археологических исследований анализируется политическая история Восточного Приаралья.

Ключевые слова: географическое положение, миграционный процесс, политическая история, археологические исследование.

Abstract: It is known from archeological sources that the foothills of the Sultan Uwais mountain, which is the geological base of the Eastern Archipelago in the west, were inhabited by hunters of the Stone Age, the Late Stone Age, (Burli-3) Mesolithic, and the Early Neolithic. The article analyzes the political history of the Eastern Aral Bay region based on written sources and archaeological research.

Key words: geographical position, migration process, political history, archaeological research.

КИРИШ/ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION.

Турон пасттекислиги шимолида географик кенглик палеотектоник харакатларнинг бир неча маротаба такрорланиши натижасидир. Географик ва геологик нашрларда қайд қилинган маълумотларга кўра, Амударёнинг Оқчадарё ирмоғига Сирдарёнинг Қувондарё, Жанодарё

ва Инкордарёлар ирмоқлари кўшилиб, сувларини Орол ботиғига олиб бориши муносабати билан “Шарқий Оролбўйлари текислиги шаклланган” [1]. Тадқиқотчилар қайд қилишича, мил.авв.4-3 минг йилликлар илгари Қизилқум-Оролбўйи оралиғи текислик бўлган [2.-С.290-291].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD/LITERATURA II METOD /MATERIALS AND METHODS.

Археологик нашрлардан маълумки, Шарқий Оролбуйига ғарбий жиҳатидан геологик асоси бўлган Султон Увайс тоғи этаклари тош даври, сўнгги тош даври, (Бурли-3) мезолит, илк неолит даври овчилари ўрнашган [3-С.74-77]. Мил.авв. IV-III минг йилликларда Оқчадарё ирмоғи соҳили этаклари географик ҳолатини акс эттирган Жонбос-4 уруғ-жамоалари миграцион сиёсати натижалари Ғарбий Қозоғистоннинг Саксаул худудидан олинган [4-С.6-8]. А.В.Виноградов қайд қилишича, Жанодарё ва Инкордарё ирмоқлари соҳили адоғига уланган худудда неолит даврига оид ашёлар олинган [5-С.75-85]. А.К.Мартынов қайд қилишича, мезолит ва неолит даврида Урал тоғи жануби-ғарбий худудида овчилар бўлганлар [6-С.42]. Калтаминорлик овчи-термачилар билан алоқалар олиб борганлар [7-С.3-8]. С.П.Толстов Хоразмда бронза даври хронологиясини мил.авв. II минг йиллик ўрталари- I минг йиллик бошлари билан белгилайди [8-С.67-68].

МЕТОД. Мазкур мавзуни ёритишда тарих фанида тадқиқотнинг муҳим методларидан – тарихийлик, хронологик (тарих ёзишнинг даврий кетма-кетлиги), маълумот ва адабиётларни қиёсий таҳлил қилиш ҳамда синтез қилиш, холислик ва реаллик тамойилларидан фойдаланилди.

МУҲОКАМА/ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION. Жанубий Оқчадарё ҳавзаси худуди Анга-5, Кават-3, Кокча-3 манзилгоҳлардан олинган ашёлар бронза даврида кечган этник жараёнларни изоҳлайди. Хусусан, Кокча-3 манзилгоҳи аҳолиси қолдирган 100 та қабрдан 74 таси ўрганилган. Режавий тузилиши тўғрибурчак шаклда, ҳажми 2,2-2,5x1,8-2м. Йирик, кичик ҳажмли қабрлар 1-1,5x1,7-1,9м. Оқчадарё ирмоғи шимоли ҳамда Сирдарёни Жонидарё ирмоқлари атрофларида 25 та манзилгоҳлар аҳолиси неолит уруғи ворислари бўлиб, уларнинг хўжалик анъаналарини давом эттирганлар. Албатта, умумий географик худуд, сув ҳавзалари органик дунёга уларни соҳили этаги атрофлари флора ва фаунага сероблиги иктисодий захираси барқарор

бўлган [9-С.137]. М.А.Итина қайд қилишича, Оқчадарё ирмоғи шарқий шахобчалари, Жонидарё ирмоқлари теварак-атрофларида ўрнашган қабилалар овчилик (ёввойи хайвонлар, балиқ овлаш) ва чорвачилик касби-корлари бўлиб, аجدодлари анъаналарига содиқ қолганлар [10-С.184-185].

Бронза даври сўнгги босқичи (мил.авв.Х-VIII асрлар) жамиятининг географик манзарасини ёғоч устунли ярим ертўла Яккапарсон-2, Кават-2 манзилгоҳлари, Сирдарё, Инкордарё куйи ҳавзаси шимолий худудини эса Шимолий Тагислен мақбараси акс эттирганлар [11-С.130-140].

Оқчадарё ирмоғи соҳили худудига геологик жиҳатидан уланиб кетган Бухоро-Қорақўл худуди ҳам неолит даври овчи-термачилар жойлашиб этник муносабатлар географиясини ҳосил қилганлар. Мисол тариқасида Қуйи Зарафшон ҳавзасида худуд географик ҳолатини намоён қилган Зарафшон дарёсининг Маҳондарё ирмоғи сув сатҳи кўтарилиши натижасида Қизилқум барханлари ўртасидаги ботиклар сув ҳавзаларига айланиб кичик ва катта тузконлар атамасида адабиётлардан ўрин олган соҳил этаклари худудлари Дарвозақир 1,2 манзилгоҳлари сунъий тарзда ер сатҳига қурилиб, неолит даври уруғ-жамоалари этник муносабатларни олиб борганлар, улар Калтаминор маданиятига жалб қилинган [12-С.25-29].

Жанубий Оқчадарё ҳавзасида бронза даври Кўкча-3 қабристонидан олинган ашёлар, Дарвозақирликлар авлодлари бўлган аҳоли оламдан ўтганларни айнан шаклдаги мозорларга жойлаштирганлар, бу археологик адабиётларда Зомон бобо номи билан маълум [13-С.59-65]. Бундай ўхшаш қабр-мозорлар Ургут, Самарқанд, Саразм, Жом қишлоқлари атрофларида археологик жиҳатидан ўрганилган [14-С.56-62]. А.С.Сағдуллаев мил.авв. Х-VIII асрлар Ўрта Осиё тарихида бронза жамиятидан темир даврига ўтиши даври деган хулосага келган [15-С.229-234]. Мазкур тарихий даврда Фарғона водийсида Далварзин, Сурхон воҳасида Жарқўтон аҳолиси хўжаликда темир ашёсидан меҳнат қуролларини ишлатган бўлса [16-С.28-29], шимолий Оқчадарё ва Жанидарё, Инкордарё

ирмоқларида бронза даври аҳолиси кундалик фаолиятларида темир курулларидан фойдаланмаганлар. М.А.Итина маълумотида кўра, Жанубий Оқчадарё ҳавзасида Яккапарсон-2 аҳолиси маданияти (ёғоч устунли ярим ертўла) мил.авв. IX-VIII асрларга оид бўлиб, унинг аҳолиси этник жараённи олиб борган [11-С.130-140]. Худди ушбу тарихий санада Сирдарёни Инкордарё қуйи ҳавзаси шимолий худудида Гумбазли бинокорлик билимида Тагискен иншооти бунёд қилинган [17-С.151-171].

Сирдарё қуйи ва ўрта қисмида шаклланган текисликда Жетиасар, Чирикработ, Бабишмулла, Баланди ва Барактам каби турар жойлар чорвадор аҳоли манфаатларига хизмат қилган. Сирдарё ҳавзаси теварак-атрофларида 3та қабилалар иттифоқи шаклланган. Жонидарё ҳавзасида алашаклар, Қувондарё ҳавзасида Тохарлар (мил.авв. II- Iасрларда) Хоразм орқали Сурхон воҳасига бориб жойлашганлар. Тарихий адабиётларда Сурхон воҳаси Тохаристон деб қайд қилинган. С.П.Толстов фикрича Инкордарё ирмоғи қуйи ҳавзаси атрофларида кўчманчи қабилалар иттифоқларидан бири Сакараваклар ўрнашган. Маълумки, Амударё Оқчадарё ва Сирдарёнинг Жонидарё, Инкордарё ва Қувондарё ирмоқлари сувлари туташган худуд географик манзарасини антропоген ландшафт, экологияси, бир-бирига туташиб кетган ботқоқликлар, сув ҳавзалари соҳили этакларида истиқомат қилган аҳоли юқорида қайд қилинган ёдгорликларда истиқомат қилиб, этник муносабатларни турли атамага эга бўлсалар ҳам ўзаро ҳамкорликда умум географик кенгликда фаолиятларини олиб бориб, антик дунёда ўз тарихига эга бўлганлар. Тагискен ижодкорлари юқорида қайд қилган худудни икки босқичда ўзлаштиришни олиб борганлар. 1-босқичнинг хронологик илк даври мил. авв. VII-V аср, кейинги босқич мил.авв. IV-II асрлар. Биринчи тарихий санага Оқчадарё ирмоғи шимолий худуди ва Жонадарё ҳавзасини Жалдибой қудуғи атрофлари ўзлаштирилган. Асосий хўжалик тури овчилик, термачилик.

Иккинчи тарихий даврда жойлашган аҳоли маданиятида маҳаллий хусусиятларга

эга бўлган, яъни Оқчадарё ва Жонидарё зироатчилик сунъий суғорма дехқончилик (Шимолий Оқчадарёда Барактам) Жонидарёда Чирикработ [18-С.236].

Чирикработ кўчманчи қабилалар теварак-атрофларида озиқ-овқат захираси тўхтовсиз фойдаланиш муносабати билан камайиши сабаб, Инкордарё ирмоғи этагида Оқсур баландлигида турар жойларни бино қилганлар. Шундайлардан бири Баланди-1,2,3 истехкомли хусусиятга эга бўлган. Мил.авв. V аср ўрталаридан милодий VI-VII асрлар мобайнида Жетиасар сойи атрофлари этник жараёнлар макони бўлган. Аҳоли қўшни худудлар сари миграцион сиёсатни олиб бормаган, бунга эса табиий манбалар захираси сероблигидир. Жетиасар козоқ халқи талаффузида “етти ёдгорлик”, аслида 20 дан зиёд ёдгорликлар бўлган. Чунончи: Алтин-асар, Жетиасар-9 [19-С.170-186]. С.П.Толстов ва Д.Дурдиевларни Амударё Довдон ирмоғи қуйи ҳавзасида Канғакир баландлигида истехкомли Қанғқальанинг Қанғ давлати ички сиёсатида устувор бўлган қалъаларни бунёд қилиш сиёсатида алоқаси йўқ [20-С.31-37]. С.П.Толстовнинг илк монографиясида Кангуйнинг жойлашиши тўғрисидаги маълумотида эътибор берган Б.И.Вайнберг асарида махсус тепа Кангюй, Кангха, Кангара ажратилган. Тадқиқотчи, Кангуйни Шарқда у шарқий худуди, жанубда Тошкент воҳаси, шимолда Сирдарё қуйи ҳавзаси худудида жойлаштирган. Шу билан бирга, олима Хан катта уй тарихига оид “Цянь Хан шу” асари асосида Кангуйни қуйидагича тасвир қилади:

1. Кангуй ҳокими Лоюени давлати пойтахти Битенга келиши, Чанандан 12 300 ли. Битян ҳоким томонидан бошқарилмайди. Лоюенидан 7 кун йўл юриши билан хукмдорга етиб келган. Унинг ер айланаси 9104 ли. Аҳолиси 120000 оила, 600000 аҳоли, армия таркиби 120000 минг киши. Довондан Битянгача 1510 ли.

2. Кангюй таркибида 5 та кичик ҳокимликлар мавжуд, яъни 1) Сусиеский хукмдор; 2) Фумцский хукмдор; 3) Юниский хукмдор; 4) Гиский хукмдор; 5) Юегяньский хукмдор. Кангуй Усун ғарби ва шимоли-ғарбида жойлашган [24-С.268-271]. Олима

Кангуй масаласида якуний хулосада, Канг, Кангха Сирдарё қуйи ҳавзаси, Цу, Сарысу ва Сирдарья [21-С.283] эканлигини қайд этади. Энди, ёзма манбаларда Кангх, Кангуй давлати қандай жойлаштирилган. Ёзма манбалар ахбороти чекланган шароитда географик ўрин, этник муносабатлар, ўзлаштирилиш жараёни, аҳоли зичлиги, ҳудудий жойлашиш чегараларини аниқлашда археологик нашрларда қайд қилинган маълумотларнинг аҳамияти катта.

НАТИЖАЛАР/РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS.

Археологик тадқиқотлар натижаларини асос қилиб олган нашрларда қайд қилинишича, мил.авв. II минг йиллик ўрталаридан Қуйи Сирдарё Инкордарё, Жонидарё ва Қувондарё ирмоқларига Ёнбошқала баландлиги (Жанубий Хоразм) атрофларида Сувёрганликлар тарих тақозосига кўра келиб жойлашиб, ҳаётий тажрибасини янада ривожлантирганлар. Чунки, мазкур ирмоқлар соҳили этаклари табиий ресурсларга сероб бўлган. Кези келганда таъмирлаш лозим бўладиги, Султон Увайс тоғи этакларида тош даври, сўнгги босқичи уруғ жамоалари (Бурли-3) билан Сирдарёнинг юқори қисмида истиқомат қилган овчилар алоқалари, кейинги тарихий даврда давом этган. Мил.авв. VII асрдан бошлаб, Инкордарё ирмоғи уйи ҳавзасида этник жараёнларнинг жадал ривожланишига урбанизацион жараёнлар сабаб бўлган. Бизнинг назаримизча, Шимолий Бактриядан Зарафшон водийси жанубида бир қатор турар жойларга (Еркурган) асос солиб, Амударё ўрта қисми Сарикамишбўйи ҳудудини ўзлаштириб, Одойтепани бунёд қилганлар. Одойтепа аҳолиси “Қоҳин” раҳнамолигида Сирдарёнинг Инкордарё ирмоқлари атрофларига кўчиб келиб, унинг шимолида Тагискен, кейинги тарихий даврда унинг ворислари босқичма-босқич шимолга қараб Жонидарё, Қувондарё ирмоқлари этакларига уланиб кетган баландлик ва текисликларда турар жойларни курганлар. Мил.авв. III асрга келганда ёзма манбалар ва археологик адабиётларда кўчманчи аҳоли “қанг” атамаси билан сиёсий бирлашма асосида бирлашганлар. Мил.авв. II асрда Қанг давлати иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан қудратли бўлганлиги боис, шимолий

оқчадарёнинг Шарқий ҳудудлар сари географик ҳудуди кенгайган.

Шу тариқа, ёзма манбалар ва археологик тадқиқотлар натижалари Шарқий Оролбуйи ҳудудида мил.авв. III асрдан сиёсий манзара тарихини бошлаган Қанг давлатининг жойлашиши, этник жараёнлар, ҳудудий чегаралари ойдинлаштирилмаган. Худди шу ҳолат Қанг давлати мисолида кечган. Назаримизча, Сирдарё юқори қисмида этник муносабатларни олиб борган тош асри овчилари аҳоли сони ошганлиги сабаб, Қувондарё, Жонадарё ва Инкордарё ирмоқлари қуйи ҳавзаларига жойлашиб, табиий ресурслардан унумли фойдаланиб, мил.авв. II минг йиллик ўрталарига келганда Андроноваликлар бир гуруҳ вакиллари билан омукталашиб, этник муносабатларни олиб борганлар.

ХУЛОСА/ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION. Мил.авв. IX-VIII асрларда Инкордарё ирмоғи қуйи этакларида ўрнашган аҳоли бинокорлик билими асосида шимолий Тагискен думалоқ Гумбазли ёдгорликни бино қиладиги, бу ўзига хос меъморий кашфиёт эди. Худди шу ҳудудда ўрнашган аҳоли антик даврда Қуйи Сирдарё атрофларини жадал ўзлаштириш тадбирини олиб бориб, доимий макон бўлган тураржойларда яшаб чорвачилик хўжалигини олиб бориб, жамият иқтисоди асосини яратганлар. Мил.авв. III асрга келганда чорвадор қабилаларнинг ҳарбий конфедерацияси Қанг давлати номида ёзма манбаларда қайд қилинган. Қанг давлати тарихига оид ахборотлар географияси кенг бўлганлиги сабаб, тадқиқотчилар эътиборини жалб қилиши табиий. Шу жиҳатидан Сирдарё қуйи ҳавзаси географик ҳолати, иқлим-ландшафт шароити таъсирида вужудга келган экологик вазият одамзотнинг жойлашиб, улар томонидан яратилган моддий ва маънавий маданият тарихига аниқлик киритган, уларни бир тарихий тизимга жойлаштириш муҳим аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ/ СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ/ REFERENCES:

1. Кесь А.С. Антропогенное воздействие на формирование аллювиально дельтовых равнин Амударьи // Культура и искусство древнего

- Хорезма-М.: Наука, 1991-С.73. Баратов П., Маматқулов М, Рафиқов А. Ўрта Осиё табиий географияси - Тошкент,: Ўқитувчи, 2002-Б.152. Жадвал 2. Ўрта Осиё дарёлари ва Орол денгизининг тўртламчи даврдаги ҳолати. Харита.
2. Виноградов А.В., Итина М.А., Кесь А.С., Мамедов Э.Д. Палеогеографическая обусловленность расселения древнего человека в пустынях Средней Азии //Первобытный человек его материальная культура и природная среда в Плейстоцене и Голоцене //-М.Наука.1974-С.290-291.
3. Виноградова Е.А. Первые палеолитические находки в Султануиздаге //Приаралье в древности и Средневековье - М.: Наука. ИВЛРАН.1998-С.74-77.
4. Формозов А.А. Об открытии Кельтеминарской культуры в Казахстане. Вест. Каз Фан 1945 № 2-С.6-8.
5. Виноградов А.В. Археологическая разведка в районе Аральско-Саксаульской в 1955 г-Труды Института истории, археологии и этнографии АН Казахской ССР-Алма-Ата, 1959. Т.7 - С.75-85.
6. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта-М.: Наука, 1962 - С. 42.
7. Виноградов А.В. О распространении наконечников стрел Кельтеминарского типа //Этнография и археология Средней Азии-М.: Наука 1979-С.3-8.
8. Мартынов А.К. Археология СССР (Учебное пособие-М., Высшая школа.1973-С.67-68.
9. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта - М.: ИВЛ. 1962-С.137. Рис 72 Карта.
10. Итина М.А. История степных племен Южного Приаралья //ТрХАЭЭ-М.: Наука, 1977. Т.Х-С.184-185.
11. Итина М.А. Поселение Якке - Парсан-2 (Раскопки 1958-1959 гг-М.: Наука, 1963. Вып 6. - С.107-129. Ягодин В.Н. Поселение Амирабадской культуры Кават-2 //МХЭ, - М.: Наука.1963. Вып-6 - С.130-140.
12. Гулямов Я.Г., Исламов У., Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в Низовьях Зарафшана-Ташкент, Фан.1966 - С.25-29.
13. Аскарлов А. Культура Заман-Баба в Низовьях Зеравшана //ОНУ-1962. Ташкент. Фан. - Вып.1 - С.59-65.
14. Аскарлов А. Раскопки Могильника эпохи бронзы в Муминабаде //ИМКУ-Ташкент 1969. Вып 8. - С.56-62.
15. Сагдуллаев А.С. Заметки о раннежелезном веке Средней Азии //СА-М.: Наука, 1982. № 2. - С.229-234.
16. Заднепровский Ю.А. Чустская культура в Ферганской долине //Средняя Азия в эпоху камня и бронзы-М-Л, Наука 1966-С.199-200. Хуфф Д.Шайдуллаев Ш.Б. Некоторые результаты работ узбекско-германской экспедиции на городище Джаркутан //ИМКУ-Самарканд 1999.Вып 30-С.28-29.
17. Толстов С.П., Итина М.А. Саки Низовья Сырдарьи //По материалам Тагискена //СА.-М.Наука,1966. Вып-2-С.151-171.
18. Толстов С.П. Работы Хорезмской экспедиции 1949-1953 //Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции 1949-1953-М. Наука. 1958. Т.2 - С.236.
19. Толстов С.П. Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция в 1948-Известия АН ССР, Серия. История и философия. 1949. № 3. - С.246-259. Ўша муаллиф. По древним дельтам Окса и Яксарта-М.: Наука.1962 - С.170-186.
20. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. - М.: Наука, 1962-С.227. Дурдиев Д. Канга-2 поселение эпохи поздней бронзы //Проблемы археологи Туркменистана-Ашхабад,1984-С.31-37.
21. Вайнберг Б.И. Этногеография Турана в Древности –VII в до.н.э-VIII в.н.э.-М. Вост лит. РАН. 1999 – С. 268-271.

INGLIZ ADABIYOTIDA HIKOYA JANRINING TADRIJIY TAKOMILI

*Davlatova Vazira, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
"Ingliz tili amaliy fanlari" kafedrasida o'qituvchisi*

THE GRADUAL DEVELOPMENT OF THE NARRATIVE GENRE IN ENGLISH LITERATURE

*Davlatova Vazira, Efl Teacher, Uzbek State World Languages
University Department of Practice Disciplines*

ПОСТЕПЕННОЕ РАЗВИТИЕ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ЖАНРА В АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

*Давлетова Вазира, преподаватель кафедры
"Прикладные науки английского языка" Узбекского
государственного университета мировых языков*

[https://orcid.org/
0009- 0005-9100-5011](https://orcid.org/0009-0005-9100-5011)

e-mail:
vaziraotabekovna97@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishi, ingliz adabiyotida hikoya janrining XIV asrda qadimgi afsonalar, xalq og'zaki ijodi va ertaklar orqali ilk hikoya janridagi hikoyalar adabiyotshunoslikka kirib kelishidan boshlab, XIX asrda kimlar ijod qilgani va hikoyalardagi mavzular ko'lami yoritilgan. Tadqiqot maqsadi hikoya janrining bir necha asr oldingi davrlardagi rivojlanish ahamiyatini o'rganish, bu janrning qissa va roman janrlaridan farqli xususiyatlarini aniqlash.

Kalit so'zlar: mustamlakachilik, janr xususiyatlari, ijtimoiy hodisa, adabiy muhit, ijtimoiy, siyosiy, xalq og'zaki ijodi, rivojaviy.

Abstract: This research project explores the evolution of the story genre in English literature, starting from its origins in ancient legends, folktales, and fairy tales in the 14th century, and tracing its path to the emergence of the first narrative stories in literary studies during the 19th century. The research aims to understand the importance of the development of the story genre throughout history. It also seeks to identify the defining characteristics of this genre that set it apart from short stories and novels.

Key words: colonialism, genre features, social phenomenon, literary environment, social, political, folklore, narrative.

Аннотация: В данной исследовательской работе освещена тематика появления жанра рассказа в английской литературе XIV века через древние легенды и сказки, до того, кто создал его в XIX веке и масштаб тем в рассказах. Цель исследования - изучить значение развития жанра рассказа в минувшие века, определить особенности этого жанра, отличные от жанров новеллы и романа.

Ключевые слова: колониализм, жанровые особенности, социальное явление, литературная среда, социальный, политический, фольклор, нарратив.

KIRISH. Qadimgi afsonalar, xalq ogʻzaki ijodi va ertaklar orqali ilk hikoya janridagi hikoyalar adabiyotshunoslikka kirib kelishiga zamin yaratgan. Bu hikoyalar turli mamlakatlar va madaniyatlarda yozma va ogʻzaki anʼanalar orqali tarqalgan. XIV asrga kelib, “Kenterberi ertaklari” va “Ming bir kecha” shu mashhur asarlar sirasiga kiradi. Kenterberi ertaklari (taxminan 1388-1400-yillarda yozilgan) shoir Jefri Choserning (milodiy 1343-1400) oʻrta asr adabiy asari boʻlib, bir qator adabiy janrlarga oid yigirma toʻrtta ertakdan iborat boʻlgan, taqdirdan tortib sevgi, nikoh, magʻrurlik va oʻlim haqidagi mavzularga taalluqlidir. “Ming bir kecha” folklor ertaklar toʻplami esa, kelib chiqishi va mualliflari nomaʼlum boʻlgan, asosan, Yaqin Sharq va Hindiston mualliflari tomonidan yozilgan ertaklar toʻplamidir. Eng ishonchli manba “Kashfuzzunun” muallifi Chapaniy faqat “Alif Laylo va Laylo” degan ismni koʻrsatish bilan kifoyalangan (“Kashfuzzunun”, I kitob, 139-bet)¹⁰⁰.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. XIX asr boshlarida mualliflar qisqa hikoyalar toʻplamlarini tez-tez nashr eta boshladilar. Bu tendensiya aka-uka Grimmlarning ertaklaridan boshlandi, undan keyin Edgar Allen Poning “Gotika” fantastik asari, undan soʻng zamonaviy qisqa hikoya janrida birinchi bor Anton Chexov oʻzining “Olim qoʻshniga maktub” hikoyasini yozadi. Qisqa hikoya – bu bir oʻtirishda oʻqilishi mumkin boʻlgan badiiy asar, odatda 20 daqiqadan bir soatgacha. Qisqa hikoya janriga ingliz lugʻatlari orqali bir qancha taʼriflar keltirilgan. Masalan: Webster’sning “New World College Dictionary” lugʻati hikoyani quyidagicha taʼriflaydi: “Bunday hikoya novelladan (qissadan) qisqaroq boʻlib, sanoqli

xarakterlar bilan cheklanadi”¹⁰¹. Ingliz adabiyotshunosligida hikoya janrining maksimal soʻz miqdori boʻlmasa-da, ular odatda 1000 dan 7500 gacha soʻzlardan tashkil topadi, bu romanlarga qaraganda ancha qisqa. Baʼzi manbalarda esa, mualliflar hamda munaqqidlar tomonidan bunday hikoya hajmi 1600 soʻzdan 20000 soʻz gacha boʻlishi kerak deb belgilangan. Ammo, bunday hajmdan kichikroq va kattaroq hikoyalarni ham uchratishimiz mumkin. Masalan, oʻzbek adabiyotshunosligida Abdulla Qahhorning “Anor” hikoyasi 600 soʻzlar atrofidadir. Shu oʻrinda V.G.Belinskiy hikoya janri xususiyati haqidagi taʼrifi yuqoridagi hikoyaning inʼikosidir: “Qachondir va qayerdadir hikoya bu kishilik taqdirining poyonsiz poemasidan bir epizod”. Hikoya qismlarga, minglab boʻlaklarga boʻlingan romandir; romandan olingan boblardir... Shunday voqealar, shunday hodisalar borki, ular drama uchun kifoya qilmaydi, ulardan roman chiqmaydi, deyish mumkin; biroq, ular nihoyatda chuqur, asrlar davomida unutish mumkin boʻlmagan hayot haqiqatini shunday oʻzida mujassamlashtirgan boʻladi; hikoya ana shunday voqea va hodisani tanlab oladi va oʻzining tor ramkasida ifoda etadi”¹⁰². Hikoya janri kichik epik asar boʻlib, drama va romanlar kabi tavsifiy tilda boʻladi, hikoyaning drama va romanlardan farqi ushbu janr ixchamroq shaklda boʻlishidir. L.I.Timofeyevning taʼrifiga koʻra, hikoya inson hayotidagi alohida bir voqea asosiga quriladi, unda xarakter ancha shakllangan boʻladi asar qahramonlari koʻp bulavermaydi, ular birgina voqeada ishtirok etadilar. Shu sababli hikoyaning hajmi katta boʻlmaydi. Syujet asosida yotgan voqea, odatda, oʻziga xos tugun, kulminatsiya va yechimga ega boʻladi – bularning bari inson hayotidagi bir epizod ramkasida yuz beradi¹⁰³. Bu davrning

¹⁰⁰ Solih Mutalliboyev. Arabchadan tarjima. Ming bir kecha. Toshkent, Yangi asar avlodi, 2008.

¹⁰¹ Webster’s New World College Dictionary Copyright © 2010 by Wiley Publishing, Inc., Cleveland, Ohio.

¹⁰² В.Г.Белинский. Собр. соч. в трёх томах, т. 1., М., ГИХЛ, 1948, 112— 113-бетлар.

¹⁰³ Л.И.Тимофеев. Основы теории литературы. М., Просвещение, 1971, 359-бет.

qisqa hikoyalari qaydagi misol keltirishimiz mumkin: “Marjon” (1884) (“The Necklace”) – Guy de Maupassant, “Sariq fon rasmi” (1892) (“The Yellow Wallpaper”) – Charlotte Perkins Gilman, “Bir soatlik hikoya” (1894) (“The Story of an Hour”) – Kate Chopin, “Sehrgarlarning sovg‘asi” (1905) (“Gift of the Magi”) – O. Henry “O‘liklar” (“Dead”) va “Dublinliklar” (1914) (“The Dubliners”) – James Joyce. XIX asrda Ingliz adabiyotida qisqa hikoyalar soni amerika adabiyotidagi qisqa hikoyalardan ancha kam bo‘lgan. Ilk ingliz adabiyotida qisqa hikoya mualliflari R.L.Stivenson (1850-1894), Rudyard Kipling (1895-1936) va H.G.Uells (1866-1946) edi. Robert Lui Balfur Stivenson Shotlandiyalik shoir, roman va qisqa hikoya yozuvchisi. Stivenson to‘rtta qisqa hikoyalar to‘plamini nashr etadi, bular: “Yangi arab kechasi” (“New Arabian Nights”), “Yangi arab kechasi: Dinamiter” (“More New Arabian Nights: The Dynamiter”), “Quvnoq erkaklar” (“The Merry Men”) va boshqa hikoyalar to‘plami. Ushbu tadqiqotda foydalanilgan metodlar: biografik, sotsiologik va germenetik (“Tushuntiruvchi” “Talqin etuvchi”) metodlardir. Rudyard Kiplingning “Ular” (“they”) deb nomlangan hikoyasi biografik metod usulida 1904-yilda yozilgan bo‘lib, Sasseks qishlog‘ida (ijodkorning tug‘ilgan joyi) bir yo‘lini yo‘qotgan sayohatchi bir guruh bolalarga g‘amxo‘rlik qilayotgan ko‘r ayolga tegishli uydin panoh izlaydi. Ajablanarlisi shundaki, bu bolalar ushbu begona yo‘lovchi bilan muloqot qilishdan bosh tortishadi va undan shubhalanib qo‘rqishadi. Bu bolalar kimligining sirliligi va ularning begona odamdan qochishlari hikoyaning asosiy qismini tashkil qiladi. Bu voqeaga bir necha yillar oldin Kiplingning o‘z qizining fojiali yo‘qolishi chuqur ta’sir qilgan, degan nazariya oldinga suriladi. Hikoyaning hayajonli muhiti va bolalar atrofidagi javobsiz savollar Kiplingning qayg‘usini va uning yo‘qolgan qiziga nisbatan sog‘inchini aks ettiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Zamonaviy qisqa hikoyaning asoschisi hisoblangan Anton Chexov o‘zining sotsiologik metod usulida yozilgan “Olim qo‘shniga maktub” («Письмо к соседу») qisqa hikoyasida o‘z qo‘shnisi, olimga xat yozayotgan Vasiliy Bulatov ismli yer egasini tanishtirish bilan boshlanadi. Vasiliy kamsituvchi va biroz kulgili tarzda o‘zini “ahamiyatsiz hasharot” deb ta’riflaydi. O‘zini kamtarona ta’riflashiga qaramay, Vasiliy qo‘shnisining ilmiy yutuqlaridan juda hayratda. Shu bilan birga, u bu ilmiy topilmalar haqida shubha-gumonlarini va hatto qayg‘usini bildiradi va ularni “orqamga bolg‘alangan o‘tkir mixlar” deb nomlaydi. Uning maktubi imloviy xatolar bilan to‘lib-toshgan bo‘lib, o‘zining bilimsizligini yana bir bor ta’kidlab, ilm-fan olamini mensimasligiga ishora qiladi. Misol uchun, o‘zi “donolik marvaridlari” deb nomlagan qo‘shnisining ilmiy nazariyalarini tanqid ostiga oladi. Rudyard Kipling esa hayoti davomida ijodi bilan Buyuk Britaniyada katta shuhrat qozondi, hatto Genri Jeyms kabi adabiyotning buyuk namoyandalari ham uning iste’dodi haqida gapirdi. U 1907-yilda adabiyot bo‘yicha Nobel mukofotiga sazovor bo‘lib, 41 yoshida ingliz tilidagi birinchi va eng yosh laureat bo‘ldi. Garchi shoir mukofot va rit sarlik kabi nufuzli lavozimlarga taklif qilingan bo‘lsa-da, u bularni rad etadi. Biroq, uning ijodiy merosi o‘zgaruvchan siyosiy va ijtimoiy sharoit tufayli munozaralarga sabab bo‘ldi. Ba’zilar uning ijod namunalari olqishlashda davom etsa, boshqalar uning mustamlakachilik haqidagi qarashlarini tanqid qiladi. Masalan, uning yuqorida keltirilgan “Qirol bo‘lishi mumkin bo‘lgan odam” (“The Man Who would be a king”) hikoyasi 1888 - yilda nashr etilgan: Afg‘onistonga qirol bo‘lishni orzu qilgan ikki kishi haqida hikoya qiladi. Ularning rejasi boshida muvaffaqiyatli bo‘ladi, chunki ular mahalliy aholini o‘zlarining ilohiy maqomiga ishontirishadi. Biroq, ulardan biriga ayoli tomonidan jarohat yetkazilganida, ularning xudo sifatiga xos bo‘lgan xususiyati

yo'qligi oshkor bo'ladi va bu ularning insoniy zaifligini ochib beradi. Ularning ilohiy qiyofasiga bu xiyonat ularga qarshi tezkor qo'zg'olonga olib keladi. Bu hikoya ko'pincha Hindistondagi Britaniya hukmronligiga sharh sifatida qaraladi. Jorj Oruellning "Fil ovlash" ("Shooting an Elephant") inshosida, u Britaniya imperiyasining o'zini ustun va xudoga o'xshatib ko'rsatishga urinishi oxir-oqibat teskari natija berganligini ko'rsatadi. Ularning o'ziga xos kamchiliklari va zaif tomonlari, har qanday inson kabi, oshkor bo'lishi kerak edi, bu esa hurmatini yo'qotishga olib keldi va oxir-oqibat o'z imperiyasining qulashiga hissa qo'shdi¹⁰⁴. Nima bo'lishidan qat'iy nazar, Kiplingning adabiy merosi tarixda munozarali, ammo ta'sirchan shaxs bo'lib qolmoqda, u Britaniya imperiyasining noyob tasviri va ajoyib hikoya qilish qobiliyati bilan tan olingan. Ushbu tadqiqot ishida natijalar shuni ko'rsatadiki, Qadimgi afsonalar, xalq og'zaki ijodi va ertaklar hikoya janrining yaratilishiga asos bo'lib, XIX asrga kelib ingliz xalqi orasida vaqtini maroqli o'tkazish uchun qisqa hikoyalarni o'qish ommalashadi. Lekin bu davrda hikoya janridagi rivojlanish amerika adabiyoti rivojidek bo'lmagan, bunga sabab XIX asr boshlarida sanoqli ijodkorlar hikoya janrida ijod qilishgan. Yuqorida keltirilganidek ulardan biri Rudyard Kipling. Uning "Qirol bo'lishi mumkin bo'lgan odam" ("The Man Who would be a king") hikoyasida Hikoya hokimiyatga erishish uchun qilingan shuhratparastlik va shafqatsizlikni ta'riflaydi, shuningdek takabburlikning qanday oqibatlarga olib kelishini ko'rsatadi. Uning eng mashhur hikoyalardan biri hisoblangan bu "Ular.."("They..") hikoyasida qayg'u va o'tmishning davomli mavjudligi haqidagi nazariyasini ilgari surib, jamiyatdagi har qanday odamlarga ishonib bo'lmisligiga ishora qiladi.

XULOSA. Tadqiqot ishining xulosasi shundan iboratki, Qadimgi afsonalar, xalq

og'zaki ijodi va ertaklar hikoya janrining XIV asrga kirib kelishiga zamin yaratib, XIX asrda birinchi bor hikoya janridagi asar Anton Chexov tomonidan yozildi. Yuqorida keltirilgan hikoya janrining ta'riflaridan ushbu janr roman va qissa janrlaridan ancha qisqaroq bo'lib, ijtimoiy hodisa va vaziyatlarni qahramonlar bilan uzviy bog'liq holda rivoyaviy usulda tasvirlovchi kichik epik asarligini bilib oldik. Bu ingliz adabiyotida hikoya janri amerika adabiyotidagidek rivojlanmaganidan dalolat beradi. Tarixiy sharoit, adabiy muhit va adabiy oqimlar, ijtimoiy-siyosiy qarashlar fonida hikoya yozuvchi ijodkorlarning o'ziga xos qirralari ochib berildi: qaysidir muallif mustamlakachilik, xalqning qiyinchiliklari va dardlarini aks ettirsa, qaysidir bolalar haqida, va yana boshqa mualliflar ilm-fanning yutuq va kamchiliklari mavzularida qalam tebratgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Webster's New World College Dictionary Copyright © 2010 by Wiley Publishing, Inc., Cleveland, Ohio.
3. В.Г.Белинский. Собр. соч. в трёх томах, т. 1., М., ГИХЛ, 1948, 112— 113-бетлар.
4. Л.И.Тимофеев. Основы теории литературы. М., Просвещение, 1971, 359-бет.
5. Kenneth Gelder (1984) "The short stories of Robert Louis Stevenson" University of Stirling.
6. <https://interestingliterature.com/2022/05/best-rudyard-kipling-stories/>
7. Jungle Books. London: Galley Press. 1987. Print.
8. Just So Stories for Little children. London: Macmillan, 1902. Print.

¹⁰⁴ <https://interestingliterature.com/2022/05/best-rudyard-kipling-stories/>.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИСЕМИИ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА

Далиева Мадина Хабибуллаевна, доцент, заведующая кафедрой «Методика английского языка» Узбекского государственного университета мировых языков

Рецензент: Бокиева Гуландом Хисамовна, Узбекский государственный университет мировых языков, доктор филологических наук, профессор

POLISEMIYANING KONSEPTUAL HODISA SIFATIDAGI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Daliyeva Madina Xabibullaevna, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti "Ingliz tilini o'qitish metodikasi" kafedrasini mudiri, dotsent

Taqrizchi: Boqiyeva Gulandom Hisamovna, filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

PECULIARITIES OF POLYSEMY AS A CONCEPTUAL PHENOMENON

Daliev Madina Khabibullaevna, Associate Professor, Head of the English Methodology Department, Uzbekistan State University of World Languages

Reviewer: Bokiyeva Gulandom Hisamovna, doctor of philological sciences, professor, Uzbekistan State World Languages University

Аннотация: В статье рассматриваются особенности полисемии как концептуального явления. В ходе развития значения слова происходят различные процессы, затрагивающие его формальную и смысловую стороны. Наличие полисемии в языке позволяет не только лингвистически сохранить слова, но и обеспечивает устойчивость и систематичность отношений между лексическими единицами языка.

Ключевые слова: полисемия, концептуальные явления, значения слова, лексическая единица языка.

Annotatsiya: Maqolada polisemiyaning konseptual hodisa sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari bayon etilgan. So'z ma'nosi rivojlanishi jarayonida uning shakliy va semantik tomonlariga ta'sir qiluvchi turli jarayonlar sodir bo'ladi. Tilda polisemiyaning mavjudligi nafaqat so'zlarni lingvistik jihatdan tejash imkonini beradi, balki tilning leksik birliklari o'rtasidagi munosabatlarning barqarorligi va tizimlilikini ham ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: ko'p ma'nolilik, konseptual hodisalar, so'z ma'nolari, tilning leksik birligi.

Abstract: The article deals with the issues based on analyzing specific characteristics of polysemy as a conceptual phenomenon. During the development of the meaning of a word, various processes that affect its formal and semantic aspects take place. The presence of polysemy in the language allows not only saving words linguistically, but also ensures the stability and systematicity of relations between the lexical units of the language.

Key words: polysemy, conceptual phenomena, word meanings, lexical unit of language.

[https://orcid.org/
0000-0003-1254-9992](https://orcid.org/0000-0003-1254-9992)

e-mail: dalievam@list.ru

ВВЕДЕНИЕ. Многозначность, как всем известно, является конститутивной чертой естественных языков. Это связано с двумя обстоятельствами. Один относится к природе языка, а другой к особенностям функционирования сознания. Основу многозначности можно найти в словах естественных языков, поскольку почти любая единица языка обладает способностью создавать значения, обозначающие различные идеи, демонстрируя принцип экономии познавательных усилий.

Когнитивная лингвистика улучшила наше понимание природы многозначности. Полисемия — это конститутивное свойство языка и речи, являющееся познавательной деятельностью [7].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ.

Полисемия всегда занимала центральное место в лингвистических исследованиях. В.В.Виноградов справедливо отмечал: «Ни один язык не мог выразить каждую конкретную идею как самостоятельное слово или корневой элемент». Когда дело доходит до тем или иных рубрик основных понятий, язык вынужден распределять множество значений. Невозможно, чтобы естественные языки не развивали многозначность своих единиц, потому что их ограниченное количество позволяет им выражать гораздо большее количество значений, что приводит к языковой экономии. Полисемия является фундаментальным свойством естественных языков[2]. Около 40% слов в английском языке имеют несколько значений. По некоторым данным, тезаурус П.Роджера содержит более 58% многозначных слов.

А.Дармстетер, Г.Пол, М.Бреал, Д.Киттредж, А.Мейе, Э.Велландер, Х.Сперберг, Дж.Триер, Л.Блумфилд, С.Ульман, М.Бирвиш и Р.Джейкобсон рассматривали полисемию, ее природу и особенности. Такие известные ученые, как И.В.Арнольд, Ю.Д.Апресян, Р.А.Будагов, М.М.Покровский, А.А.Потебня и А.И.Смирницкий, занимались исследованием полисемии.

Когнитивная парадигма начинает доминировать в лингвистике в середине нашего столетия. Этим способствовал рост

информационных технологий и достижения в области искусственного интеллекта. Основная цель исследования состояла в том, чтобы восстановить, как работает когнитивная система человека[8]. Решение проблемы многозначности необходимо для достижения этой цели. Многие ученые, такие как Дж.Лайонс, Дж.Лакофф, М.Джонсон, Д.Круз, К.Бругман и Э.Свитсер, считают эту проблему одной из самых важных в современной лингвистике[9].

Ранние исследования когнитивной природы полисемии по праву принадлежат П.Дину, который считается одним из ведущих специалистов по описанию когнитивной природы полисемии. Теоретическими предпосылками для его анализа полисемии с точки зрения когнитивной теории стали работы Дж. Андерсона о создании общей архитектурной модели познания, Дж.Лакоффа и М.Джонсона о способах организации абстрактного знания, а также работы Дж.Андерсона о создании общей архитектурной модели познания, теории релевантности Д.Спербера и Д.Уилсона. П.Дин разработал собственную теорию полисемии, вобравшую в себя лучшее из вышеперечисленных работ.

ДИСКУССИИ. По его мнению, есть как минимум три ключевых момента, на которые необходимо обратить внимание при рассмотрении вопроса о полисемии:

- 1) смысловой отбор;
- 2) смысловая связанность;
- 3) категориальная идентичность.

Проблема выбора адекватного значения является неотъемлемой частью рассмотрения лексической многозначности — этот выбор осуществляется в результате анализа фиксированного набора условных значений с учетом контекста. В то же время, как указывает П.Дин, многие виды многозначности просто не могли быть реализованы без помощи экстралингвистических и лингвистических контекстов[3]. При выполнении операции выбора не только выбирается адекватное значение из числа уже существующих, но и может быть создано новое значение, привязанное к контексту, на что также

неоднократно указывал в своих работах Дж.Нунберг [5].

Семантическая родственность всегда находилась в центре внимания при рассмотрении полисемии, поскольку это одно из свойств, отличающих полисемию от омонимии. Что касается полисемии, то в этом случае смысловая связь может быть подтверждена экспериментально, о чем свидетельствуют исследования ряда авторов (А.Лерер, О.Панман).

По мнению П.Дина, для всех вариантов слова практически невозможно найти общее основное значение, а несвязанные значения, наоборот, могут иметь множество общих черт, что не делает их родственными.

Исследования ряда ученых доказали, что сравнительно небольшой набор основных понятий (понятийных структур) связывает, соотносит производные значения, соединяя их в общих знаниях людей (Дж.Лакофф, М.Джонсон). Другими словами, семантическая связанность — это продукт функционирования человеческого сознания.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ.

Образование производных значений (расширение смысла) может осуществляться различными способами. Наиболее распространенным, пожалуй, является путь трансформации образных схем, при котором систематическая связь двух смыслов опирается на лежащую в их основе образную схему [7].

Среди многообразия подходов к рассмотрению явления полисемии в современной когнитивной лингвистике основополагающими можно назвать следующие положения:[5]

1) все языковые единицы многозначны;
2) для многозначной языковой единицы не существует единого значения, такого, что все остальные являются его вариантами;

3) значение языкового выражения может быть представлено в виде его схематического изображения;

4) значения языкового выражения образуют категорию, имеющую радиальную структуру, в которой центральный элемент

связан со всеми остальными посредством преобразований образа-схемы (т.е.мыслительных операций, позволяющих говорящему соединить концептуально сходные конфигурации как варианты одного основного образа-схемы), а также метафоры;

5) нецентральные (производные) значения не могут быть предсказаны на основе центрального, но мотивируются им, а также трансформациями образа-схемы и метафорическими переносами.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. В целом когнитивный подход к рассмотрению многозначности, разработка когнитивной модели многозначного слова позволяет увидеть, как внутренняя когнитивная репрезентация реального мира, которая есть у каждого индивидуума, отражается в структуре многозначного слова. Этот подход отличается от многих других, предлагающих провести четкое и строгое различие между когнитивным и лингвистическим знанием.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Johnson M. The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason. 1987.
2. Лакофф Г. Женщины, огонь и опасные вещи: какие категории раскрывают разум. Чикаго, 1987 год.
3. Лещева Л.М. Когнитивные аспекты лексической многозначности. Минск, 1996 г.
4. Никитин М.В. Курс лексической семантики. Санкт-Петербург, 1997 г.
5. Нунберг Г. Неединственность смыслового решения: многозначность // Языкознание и философия. 1979. Том. 3. С. 143 -184.
6. Vinogradov V.V. Russian language: Grammatical teaching about the word. M., 1972.
7. Некоторые аспекты когнитивной теории многозначности.
<http://elibrary.ru/item.asp?id=13214643>
8. Структура индивидуального значения слова (психолингвистически й аспект)
<http://dep.nlb.by/jspui/handle/nlb/39993>
http://e.lanbook.com/journal/issue.php?p_f_journal=2184&p_f_year=2010&p_f_issue=2

ВОЗЕХНИНГ АМИР МУЗАФФАР САРОЙИДАГИ КЕЧИНМАЛАРИ

*Рахматуллаев Нодир Нуритдинович, Тошкент давлат
шарқишунослик университети катта ўқитувчиси*

VOZEH'S EXPERIENCES IN AMIR MUZAFFAR'S PALACE

*Rakhmatullaev Nadir Nuritdinovich, Tashkent State
University of Oriental Studies, senior teacher*

ПЕРЕЖИВАНИЯ ВОЗЕХА ВО ДВОРЦЕ АМИРА МУЗАФФАРА

*Рахматуллаев Нодир Нуритдинович, старший
преподаватель Ташкентского государственного
университета востоковедения*

<https://orcid.org/0000-0002-4350-7675>

e-mail:
rahmatullaevnodir@gmail.com

Аннотация: XVIII асрнинг охири ва XIX аср бошларида Бухоро Ўрта Осиёда диннинг маркази бўлиб, иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаёт анча ривожланган эди. Бухоро амир саройида хизмат қилган Қори Раҳматуллоҳ Возеҳ баракали ижод қилган шоирлардан биридир. Мазкур мақолада Возеҳнинг амир саройида ўтказган онлари, у ерда учраган машаққатлар, сарой вакилларининг унга нисбатан муносабатлари, саройда кечирган ички кечинмалари хусусида сўз юритилади.

Калим сўзлар: сарой муҳити, тахт, тазкира.

Abstract: At the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, Bukhara was the center of religion in Central Asia, and the economic, political and cultural life was very developed. Qari Rahmatullah Vozeh, who served in the Bukhara emir's palace, is one of the poets who created the blessing. This article talks about the moments Vozeh spent in the emir's palace, the hardships he encountered there, the relations of the palace representatives towards him, and his inner experiences in the palace.

Key words: palace environment, throne, tazkira.

Аннотация: В конце XVIII – начале XIX века Бухара была религиозным центром Средней Азии, в ней была высоко развита экономическая, политическая и культурная жизнь. Кари Рахматулла Возех, служивший во дворце бухарского эмира, является одним из знаменитых поэтов. В данной статье рассказывается о моментах, проведенных Возех во дворце эмира, о лишениях, с которыми он там столкнулся, об отношении к нему дворцовых представителей и о его внутренних переживаниях во дворце.

Ключевые слова: дворцовая обстановка, трон, тазкира.

КИРИШ. Возеҳ Бухорода илм билимдони ва истеъдодли шоир сифатида шуҳрат қозонди. Фозилу уламолар унинг лаёқати юқорилиги, кўп фазилати ва шеърый санъатларини эътироф қилардилар. “Унинг шуҳрати, – ёзади Ҳашмат, – барча маконларга овоза бўлгандир, у зеҳнли, табиий хушхулқ

соҳиби бўлган ва илмий иқтидори юқори даражага етган ва таълифот саводи худди қора жавоҳирдай кўзга ташланган, у билан суҳбатлашган одамлар унинг олдида кета олмаганлар” [1].

Возеҳнинг доврўғи Бухорода кенг ёйилгандан сўнг, унинг ақл-заковати ва

шеъриятда буюк истеъдодли шоир эканлиги Бухоро тожу-тахтининг валиаҳди Музаффар кулоғига етиб боради. Возеҳнинг илмли инсон ва яхши шоир, бироқ ҳар томонлама унутилган эканлигига гувоҳ бўлган Музаффар унга ҳурмат-эҳтиром кўрсатади. 50-йилларнинг охирида Возеҳ бўлажак амир, ўша даврда Кармана ҳокими бўлган Музаффар томонидан суҳбатдош ва сарой аҳли билан бир қаторда саройга таклиф қилинди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД. Садр Зиё ўзининг “Тарих” номли асарида ҳам, Музаффархон шоирнинг фозиллиги ва камолотга етган инсонлиги учун саройга ўз хизматиغا чақирганлиги ҳақида ёзади. Лекин Ҳашмат саройга келтирилганда, Возеҳни биз билан равшанроқ таништиради. У борада шундай ёзади: “...Кармана ҳукумати шу замин кишилари бошқарган замонда, у анча вақт улар билан дўстона муносабатларга эришди”. Шу аснода айтиш мумкинки, Возеҳ 1853-54 йилларда Карманада валиаҳд бўлиб қолаётган Музаффарга дўстона хизмат қилган ва саройда хизмат қилиш учун келтирилган.

МУҲОКАМА. Шундай қилиб, Возеҳ маълум пайт Карманада сарой аҳли ва дунёвий одамлар ичида яшади. Возеҳ мажбуран саройга келтирилганми ё йўқми, маълум эмас. Бироқ, унинг баъзи ишораларига кўра, бу хизматидан қандайдир умидвор бўлган. Лекин, шоир сарой муҳити билан яқиндан туриб танишгандан сўнг, саройнинг разилона ҳаёти, Музаффар ва сарой аҳлининг ноинсофлиги, шоир кўз ўнгида кун сайин фош бўлаверади ҳамда унинг умидлари аста-секин сўниб боради:

“Ҳосил накарда ҳеч маро нафс орзу,
Восил нагашта ҳеч дили ман ба
муддаое”.

(Мазмуни:

Менда нафс орзуси пайдо бўлмаган
ҳеч ҳам,

Менинг кўнглим буни талаб
қилмаган ҳеч ҳам).

НАТИЖАЛАР. Шоир ғаразли мақсадларни олдига қўйган ва маккорлиги чегара билмаган ҳукмрон зодагонлар орасида яшай олмас эди. Сарой ҳаёти шоирни ҳар томонлама унга қарши бўлган жоҳилу-мутакаббирлар, ҳасадчию-мансабпарастлар ва пулсеварлар каби шахслар билан ҳамсуҳбат ва ҳамкор бўлишга ундади. Уларнинг олдида адабиётнинг фозил аҳли ҳеч қандай кадру-қийматга эга эмас эди. Шунинг учун ҳам, Возеҳ, гарчи уларнинг бойликлари ва мансаблари бўлса ҳам, уларни аслида “эшак”дан ҳам бадтарроқ деб билади:

“Аз хубси нафс масдари сад фитнау
шаранд,

Чун аждаҳо калиди дари ганжу
гавҳаранд,

Дар иддаои рутба зи афлок
бартаранд,

Чун нек бингари, ба ҳақиқат кам аз
харанд”.

(Мазмуни:

Юзлаб солиқчилар нафс асири
бўлганликларидан фитначи-ю қўполдурлар,

Гўё ганжу-гавҳар эшигининг калити
аждаҳодурлар,

Унвон талаб қилишда тақдирдан ҳам
устунроқдурлар,

Гўё яхшироқ қарасанг, ҳақиқатда ҳам
эшакдан ҳам пастроқдурлар).

Бундай кишилар орасида шоир ўзини худди бўри чангалида қолган тулкидай ва ё шер тузоғига тушган ўлжа каби ёлғиз, ғариб ва нотавон тарзда тасаввур қилади. Шоирнинг кетгунига қадар, Музаффар ва одамларининг унга нисбатан ҳурматсизлиги ошиб бораверади. Илмдан беҳабар ҳасадгўйлар шоирнинг фазлу-камолани кўра олмасдилар ва ишининг юксалиб боришини хоҳламасдилар. Айниқса, сунний мазҳаби руҳонийлари шоирнинг шиа мазҳабида бўлганлиги учун, уни доимо таъна қилардилар ва унга озор етказардилар. Барча тазкира муаллифлари Возеҳ хизматини ташлашга туртки бўлган сабабни турлича талқин қилардилар. Возеҳнинг ўзи хизматдан

“арзимас сабабга кўра” четлашганлиги ҳақида ёзади:

“Ба андак васила ... аз файзи чунон мавҳабати кубро ва марҳамати узмо мардуд ва матруд эхроми хирмон баста ба маҳрамияти андуҳ ва малоли анбуҳ ба Бухоро омад ва ҳамон дар маркази аслии хори ва бимикдори қарор герефт”.

(Мазмуни: Арзимас сабабга кўра мен бундай буюклик ва олий неъматлардан маҳрум этилдим, умидсизлик саройини барпо этиб, ғам-ташвишда Бухорога келиб, аввалги хўрланган аҳволимга тушдим).

Садр Зиё қуйидаги матн ва рубоийда бу борада унинг тақдир чархпалагидан шикоят қилганлиги ҳақида шундай ёзади: “Қори Раҳматуллоҳ Возех, муаллифи тазкират уш-шуарои “Тухфат ул-аҳбоб”...ва “Савонех ул-масолик ва фаросих ул-мамолик” буд, дар талоқати лисон ва фасоҳати баён ва жомеияти улум назир ва адил надошт. Амир Музаффар аз ғояти иштиҳор ва фазлу камолаш ба хидмати дарбори худ муаззаз сохта, дар ин айём бинобар истиғно ва ғурур, ки лозими зоти аҳли хирад ва шуур аст, аз хизмати амир мутанаффир буд. Аз ин жиҳат барои касби беҳжат ва сурур ба хидмати роқими сутур расид. Вай низ озурдахотир ва димоғсухта буд, гуфт:

Эй чарх бәсе ситам ба жонам карди,

Аз фоқою фақр саргаронам карди,

Афганда ба кунжи узлат охир имруз,

Муҳтож ба як порча нонам карди”.

(Мазмуни: Қори Раҳматуллоҳ Возех “Тухфат ул-аҳбоб” ва “Савонех ул-масолик ва фаросих ул-мамолик” тазкираларининг муаллифи эди. Гўзал ва нафис баён этишда ҳамда барча фанларда у беқиёс эди. Унинг билимлари ва маҳорати ҳақида эшитган амир

Музаффар ўз сарой аҳлининг нуфузли хизматчисига айлангирди. Ақлли ва илмли инсонларга хос бағрикенглиги ва ғурури туфайли у амир олдидаги хизматидан ҳазар қилди, шунинг учун қўнғилхушлик қилиш учун бу сатрлар муаллифининг олдига келди. У ҳам хафа эди ва шунинг учун шундай деди:

Эй чарх, жонимга кўп ситам айладинг,
Йўкчилик фақирликдан бошим чиқмас
қилиб қўйдинг,
Дарвишлик ортидан тушиб, охир бугун,
Бир бурда нонга мени муҳтож айладинг).

ХУЛОСА. Бу лавҳадан амир олдидаги хизматидан Возех ўзи воз кечгани маълум бўлади, аммо бунинг сабаби бизга қоронғидир. Аммо, шоир амирнинг саховатидан умид қилиб, жамиятдаги ўз ҳолатини яхшилашга интилган. Бу йилларда “Тавба” шеърдан ташқари у амир Музаффарга бир неча шеър ва қасидалар бағишлади. Улардаги мактовлар ўз бахтсизлигига ишоралар билан тўлади. Феодал зодагонлар Возехга ҳужумларини давом эттириб, уни нонкўрликда, шиаликка мансублиги ва бошқа “жиноятлар”да айблади. 1885 йилда Музаффар вафотидан сўнг, ўғли Абдулаҳад тахтга ўтиради. Абдулаҳад амир бўлгандан сўнг ҳам шоирнинг аҳволи яхшиланмади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Баёз. Қ. №231 / ЎзФА ШИ.
2. Баёз. Қ. №264.
3. Возех. Тухфат ул-аҳбоб фи тазкират ул-асҳоб. Т. №9411 / Салимий таҳрири остида. –Т., 1913-1914. –Б. 277-278.
4. Возех. Тухфат ул-аҳбоб. Қ.№ 2336/1. –В.1456.
5. Садр Зиё. Мажмуаи тазкор ва таворих. Қ. № 1304.
6. Ҳашмат. Тазкират уш-шуаро. Қ.№ 61.

SINXRON TARJIMADA STRATEGIYA VA TAKTIKALAR

¹ *Yunusova Nodira Komiljonovna, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti (PhD)*

² *Muborakova Dilshoda Abduraxmatovna, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti (PhD)*

STRATEGIES AND TACTICS IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION

¹ *Yunusova, Komiljonovna, Nodira, Tashkent state university of oriental studies, (PhD)*

² *Mubarakova Dilshoda Abdurakhmatovna, Tashkent state university of oriental studies, (PhD)*

Annotatsiya: Sinxron tarjimaning (ST) umumiy tarjimashunoslik tizimidagi o'rni va xususiyatlari juda keng va sinxronist tarjimada chuqurroq bilim va ko'nikma talab qilinadi. Sinxron tarjimada bir vaqtning o'zida og'zaki tarjima turlarining, xususan ketma-ket tarjimadan semantagrafik tarjima va turli xil shakl va usullardan foydalanadi. Shuningdek, tarjima bu madaniyatlarni bog'lovchi o'ziga xos ko'prikdir. Xoh yozma tarjima bo'lsin, xoh og'zaki tarjima baribir qaysidir ma'noda madaniyatlar almashinuvi va tanishuvini yuzaga keltiradi. Har bir tilda o'sha millatning dunyoqarashi, ruhiyati, o'zligi aks etadi. Tarjimani amalga oshirishda tarjimonga yanada og'ir vazifani yuklaydi. Bugungi kunda davlat rahbarlarining uchrashuvlarida, xalqaro konferensiyalarda sinxron tarjimadan keng foydalaniladi. Bu kabi sinxron tarjima jarayonlarining asosiy mavzusi siyosat, qo'shni va xalqaro maydondagi siyosiy muhit haqida bo'lishi tabiiy holdir. Siyosiy tarjimani amalga oshirishda tajribali tarjimon doim notiq nutqidagi yashirin ikki taraflamalikni hisobga oladi. Chunki bir davlat siyosiy kontekstida pozitiv ma'no anglatgan so'z ikkinchi bir tilga sinxron tarjima qilinishida negativ ma'no kasb etish holatlari ko'p uchraydi.

Tayanch so'zlar, iboralar: sinxron tarjima, strategiya, aloqaning semantik-stilistik tuzilishi, dinamik, statistik, kutish strategiyasi, ketma-ket tarjima.

Abstract: The role and characteristics of simultaneous translation (ST) in the general system of translation are very wide, and deeper knowledge and skills are required from simultaneous translator. The translator uses simultaneous interpretation of different types of interpretation, in particular, semantic translation from serial translation and different forms and methods. Translation is also a unique bridge which connects these cultures. Whether it is a written translation or an oral translation, at a certain degree it creates an exchange and acquaintance of cultures. Every language reflects the worldview, psyche and identity of that nation. It gives a heavier task for the translator when performing the translation. Today, simultaneous translation is widely used in meetings of heads of state and international conferences. It is natural that the main topic of such simultaneous translation processes is about politics, the political environment in the neighboring and international arena. In carrying out political translation, an experienced translator always takes into account the hidden ambiguity in the speaker's speech. This is because in the political context of a country, a word that has a positive meaning often has a negative meaning when it is simultaneously translated into another language. It is no coincidence that "Politics is an art." After all, various political metaphors and euphemisms are often used in politics.

Key words: simultaneous translation, strategy, semantic-stylistic structure of communication, dynamic, statistical, expectant strategy, consecutive translation.

1

2

¹<https://orcid.org/0000-0002-9363-4701>

¹yunusova1982@hotmail.com

²<https://orcid.org/0000-0001-6433-3937>

²drmubarakova@mail.ru

Kirish. Ta'riflangan mexanizmlar ST insonning kommunikativ faoliyatining alohida turi sifatida mavjudligiga imkon beradi, uning eng xarakterli xususiyati nutq aktida tarjimonning alohida roli bo'lib, tarjimaning kommunikativ modelini ko'rib chiqishda - ma'lumotlar tushunchalarining so'zma-so'z ma'nosida ma'ruzachi yoki tinglovchining roli bilan to'liq bog'liq emas.

Ushbu turdagi tarjimadan foydalanish shartlari bilan belgilanadigan va sinxron tarjimonga yuklangan vazifani hal qilishda ma'lum strategiya va taktikalarni tanlashga ta'sir qiluvchi SPning ergonomik xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- maxsus jihozlardan foydalanish zarurati (naushniklar va mikrofon);

- tarjimonning stress holatini rag'batlantirishi mumkin bo'lgan ekstremal ish sharoitlari.

G. E. Miramning fikriga ko'ra, "Sinxron tarjimon tomonidan doimo boshdan kechiriladigan ruhiy stress va fiziologik noqulaylik bu kasbni sinovchi uchuvchi kasbi bilan bir qatorga qo'yadi" SPning ekstremal shartlariga tarjimaning qaytarilmasligi bilan bog'liq bo'lgan sinxron tarjimon ishining quyidagi xususiyatlari kiradi: tinglash va gapirish jarayonlarining bir vaqtdaligi, vaqt birligi uchun cheklangan ma'lumotlar va tarjimani oxirigacha bajarish zarurati, bayonotning manba tilda idrok etilishi, spontanlik (nutq matni oldindan tayyorlanib, tarjimonga taqdim etilgan hollar bundan mustasno).

Natija va mulohaza: Bugungi kunda davlatlar o'rtasida iqtisodiy, siyosiy, madaniy, fan, tibbiy va boshqa bir qator sohalarida aloqalarning kuchayishi sinxron tarjimaga bo'lgan talabni kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Albatta sinxron tarjimaga bo'lgan talabning kuchayishi uning bir qator muammolariga javob topishga olib keladi. Har xil mavzularda bo'ladigan konferensiyalar tilini sinxron ravishda tarjima qilib berishning o'ziga xos qiyinchiliklari bor. Sinxron tarjima badiiy tarjimadan tubdan farq qilib, sinxron tarjimonning oldiga ko'plab vazifalarni yuklaydi. Bundan tashqari, tarjima strategiyasi va taktikasini qo'llashda uchta bosqichni ajratib ko'rsatish mumkin: 1) oldingi tarjima (istiqbolli); 2) haqiqiy (sinxron); 3) keyingi tarjima (retrospektiv).

Tarjimagacha bo'lgan bosqichda asosiy strategiya va taktika tarjimaning barcha turlari

uchun bir xil bo'ladi. Asosiy strategiya ST jarayoniga tayyorgarlik strategiyasi bo'lib, u STning asosiy mexanizmlari faoliyatini optimallashtirishga qaratilgan bir qator taktikalarni o'z ichiga oladi. Ushbu taktikalar ST, sinxron tarjimaning kommunikativ holati, aloqaning semantik-stilistik tuzilishini hisobga olishni o'z ichiga oladi, bu STKH va ASS tarkibiy qismlarining barcha omillarini aniqlash va bog'lash orqali amalga oshiriladi. Bu tarjimon ongida tarjima holatining nisbatan aniq tasviri paydo bo'lishi uchun zarur bo'lib, bu ehtimollik prognozi mexanizmi uchun zaruriy shartdir. T. I. Golikova va A. A. Elistratovanning "Tarjima jarayonida istiqbolli va dolzarb taktikalar" nashrida tarjimadan oldingi bosqichda qo'llaniladigan taktika psixologik tayyorgarlikni o'z ichiga oladi, bu stressni yengillashtirishning bir qator usullarini o'z ichiga oladi, masalan: "langar" (ongni ma'lum bir holatga mahkamlash), ijobiy tasvirlar va kelajakka bog'lanish.

Vaqtdan yutish strategiyasi vaqtini tejashga qaratilgan va stressli vaziyatda izchil axborot oqimini ta'minlashga imkon beradigan taktikalar to'plamini o'z ichiga oladi. V.M.Ilyuxinning nuqtai nazari bo'yicha, to'xtash taktikasi "tarjima qilingan materialni yetkazib berishni sekinlashtirish yoki juda uzun pauzani to'ldirish uchun yangi hech narsa bo'lmagan mavzuli ma'lumotlarni takrorlash orqali vaqtini yutishga urinishdan iborat". Ushbu strategiya tarjimon bo'shliqni to'ldirish uchun yetarli ma'lumotga ega bo'lganda qo'llaniladi. ST da chiziqlilikni saqlab qolish taktikasi simultane tarjimoni matnning minimal qayta tuzilishi bilan manba matnidagi ma'lumotni uzatadi, ya'ni u "bir semantik guruhni birin-ketin, bir vaqtning o'zida uzatilayotgan ma'lumotlarning uyg'unligi va izchilligini saqlab, murakkab jummalarni sodda komponentlarga ajratgan holda" tarjima qiladi. Ehtimoliy prognozlashning taktikasi shundan iboratki, ST davomida sinxron tarjimon keyingi ma'lumotlarni oldindan ko'rishga harakat qiladi va shu bilan vaqtini oladi. Ushbu taktikani qo'llash keng kontekst mavjudligi tufayli mumkin bo'ladi.

Sinxron tarjima tarjimaning yana bir murakkab jihati bu nutq faoliyatining psixolingvistik xususiyatlari, shu jumladan kiruvchi signalni idrok etish xususiyatlari, lingvistik axborotni qayta ishlashning turli bosqichlarida

xotiraning ishlashi, tarjima tilida soʻzlashuvchining yaratish xususiyatlari, shuningdek, qilingan tarjima yechimini nazorat qilish xususiyatlari bilan bogʻliq. Tarjima odatda tarixiy-madaniy, adabiyotshunoslik, lisoniy-uslubiy, ruhshunoslik yoʻnalishlarida tadqiq etiladi. Ammo bu yoʻnalishlarning barchasi yo bevosita, yo bilvosita mazkur sohalarning biri lisoniy-uslubiy yoʻnalishida oʻz aksini topadi, chunki tarjima hamma vaqt til materiallari bilan ish koʻrishni taqozo etadigan jarayondir. Binobarin, tarjima nazariyasida ikki til lingvistik-stilistik vositalari bilan bogʻlik lisoniy tadqiq yoʻnalishi alohida oʻrin tutadi. Demak tarjima amaliyotini hatto adabiyotshunoslik yoʻnalishida ham, aksariyat hollarda til hodisalarini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Sinxronchi tarjimonlar tomonidan amalga oshirilsa, ketma-ket tarjima tarjimon va soʻzlovchi (notiq)ning bevosita muloqoti jarayonida ikki tomonlama uchrashuv va konferentsiyalarda, diplomatik uchrashuvlarda koʻproq amalga oshiriliyapti.

Bundan tashqari, sinxron tarjima ketma-ket tarjimadan quyidagi jihatlari bilan ham farq qiladi:

1. Sinxron tarjimada notiq nutqi nutq tugashi, gap yakunlanishini kutilmasdan tarjima qilinadi. Ketma-ket tarjimada esa tarjimon notiqning har bir jumlasini tarjima qilishga urinadi. Bunda notiq tarjima amalga oshirilguncha nutqini toʻxtatib turadi.

2. Sinxron tarjimada tarjimon oʻzini kommunikatsiya ishtirokchilaridan ajratib turuvchi turli-tuman texnik apparaturalardan foydalanadi.

U notiq nutqini maxsus xonada quloqqa taqiladigan naushnik orqali eshitib, tarjima qiladi va uni mikrofon orqali shu tilni tushunadigan tinglovchilarga yetkazadi. Bu tarjima maxsus kanallar orqali faqat shu tilda eshitib tushunadigan ishtirokchi-tinglovchilarning naushniklariga yetkaziladi. Faraz qiling, konferentsiya zalida chet tilida, masalan, xitoy tilida gapirayotgan notiqning

maʼruzasini sinxronchi oʻzbek yoki rus tilini tushunadigan ishtirokchilar uchungina oʻzbek yoki rus tiliga tarjima qilib uzatadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ST jarayoni tarjimaning eng murakkab turi hisoblanib, ST jarayonida tillardagi farqni hisobga olgan holda, ularning bir-biriga taʼsir qilishi, adekvat, ekvivalent interferentsiya tarjima sifatida tavsiflaydi. ST ning oʻziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, tarjimon asarga jilo berishi, ushbu tarjimaga olingan manbani tinglovchiga asl holicha yetkazib berishda ilmiy mahoratga ega boʻlishi va matn mazmunini saqlab qolgan holda ifodalashi zarur boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Голикова, Т. И. Перспективные и актуальные тактики в процессе устного перевода / Т. И. Голикова, А. А. Елистратова // Материалы ежегодной научной конференции преподавателей и аспирантов университета, часть 4. - Минск: МГЛУ, 2007. - С.155 - 156.

2. Мириам, Г. Е. Профессия: переводчик / Г. Е. Мириам. - Киев: Ника-Центр, 1999. - Введение («Хорошая ли профессия переводчика»). - 160 с.

3. Гофман, Е. К истории синхронного перевода / Е. Гофман // Тетради переводчика - 1963. - с. 20 - 26; (электронный источник).

4. Эмитентов О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Эмитентов. - М.: Изд-во УРСС, 2002. - 284 с.

5. Илюхин В. М. Стратегии в синхронном переводе (на материале англо-русского и русско-английской комбинации перевода): диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.2010 / М., 2005. - 206 с.

6. Миньяр-Белоручев, Р. К. Как стат переводчиком / Р. К. Миньяр-Белоручев. - М.: Готика, 1999. - 176 с.

NOTEWORTHY EQUIVALENT PROVERBS

Mirzayeva Feruza Samixdjanovna, Lecturer of Termez state pedagogical institute

NOTO'LIQ EKVIVALENT MAQOLLAR

Mirzayeva Feruza Samixdjanovna, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

НЕПОЛНЫЕ ЭКВИВАЛЕНТНЫЕ ПОСЛОВИЦЫ

Мирзаева Феруза Самихджановна, преподаватель Термезского государственного педагогического института

Abstract: Proverbs and sayings, which include anthroponomy, have bright national specificity for recipient of other culture. In these texts anthroponomy acts as a proper name, a rich variety of associative and connotations, but already has a figurative meaning, and are used for a variety of situations.

Key words: proverbs, sayings, philology, anthroponomy, English.

Annotatsiya: Antroponomiyani o'z ichiga olgan maqol va matallar boshqa madaniyatni oluvchi uchun yorqin milliy xususiyatga ega. Ushbu matnlarda antroponomiya o'ziga xos nom, boy assotsiativ va konnotatsiyalar vazifasini bajaradi, lekin allaqachon majoziy ma'noga ega va turli vaziyatlar uchun ishlatiladi.

Kalit so'zlar: maqollar, matallar, filologiya, antroponomiya, ingliz tili.

Аннотация: Пословицы и поговорки, в состав которых входит антропонимия, имеют яркую национальную специфику для реципиента иной культуры. В этих текстах антропонимия выступает как имя собственное, богатое разнообразием ассоциативных и коннотативных значений, но уже имеет переносное значение и используется для самых разных ситуаций.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, филология, антропонимия, английский язык.

INTRODUCTION. It does not apply to your particular carrier, as it were, «absorbs» in all the inherent features and gives them to any other object that characterizes his actions, deeds, bringing to the forefront not the name itself, and its assessment as to the attitude of the speaker the object being named, and the new object to which the name is transferred. Conceptually proverbs and sayings with an element anthroponomy complicated because for the isolation of their values, and comparing them with the values of equivalents in the native language of the recipient, as a rule, additional background knowledge in linguistics. There is a specific interest to a group of proverbs and sayings, one component of which is the traditional English name or surname, as for example, Betty, Tom, Jack, Dick, John, Mary, Brown, Jones, Smith, etc. For example, anthroponomical names-Tom, Dick, Harry are consolidated in the saying, «Tom, Dick and Harry»,

and anthroponomy-names - in the saying «Brown, Jones and Robinson», both sayings are synonymous, as implement the same meaning - average, mediocre, ordinary people, the first counter. The equivalent sayings will cause in the minds of the recipients of other cultures like different images to their national pictures of the world, i.e., in this case, ordinary, average people in Britain will vary in material status, rights, habits, clothing, etc. and, accordingly, will be different images of these people's minds representatives of two compared linguistic and cultural communities.

METHODS AND RESULTS. These proverbs also show us the popularity of these names in Britain. The most common anthroponomy, found in English proverbs and sayings - anthroponomy Jack. It can be assumed that the frequent use of the name in the English proverbs and sayings due to its high prevalence among the English people. Because of its

<https://orcid.org/0009-0007-1904-8409>

e-mail:

feruzamirzayeva@gmail.com

prevalence in many cases it becomes a household name. As the saying «Jack-of-all-trades», later gave birth to a more specific one - the proverb «Jack of all trades and master of none», given a proper name used to refer to a person who is taken for different activities, but really did not know how to. The value of the English proverb defines its negative connotation. This provision does not deny the fact of the applicability of the English proverb to a person with any name, if it is taken for a lot, but did not know how to do it (as a result of the generalization of the token «Jack» in this adage used to mean «a fellow»). It merely points out, first, to ease identification of nationality of English proverbs as it contains real anthroponomy, and, secondly, show that the basis for the expression of the same concept as different people put completely different principles and different lexical items. An English proverb «Before one can say Jack Robinson» genetically served as the prototype of the real historical character, Jack Robinson, who inflicted a quick visit to their friends and leave before announcing his arrival. Anthroponomy presence in the English proverb makes it difficult to identify the meaning of the text: it refers to the national selected text, and requires additional background knowledge on linguistic and cultural studies. This proverb is transmitted by the speed of the image, which expresses the action much longer than duration of action.

DISCUSSIONS. The saying «The vicar of Bray» provides a link to the semi-legendary Vicar of Bray, who lived in the XVI century, who had changed his religion: twice was a Protestant and a Catholic twice. «The vicar of Bray» represents the name of character, which was created not just to name a person, and for the shaped object characteristics. Name-response in this case emphasizes the property is condemned man as unprincipled. According to this saying, unprincipled for the British - is inconsistency in the faith. The symbol is a lack of principles specific historical person that has a language of its own implementation. To analyze the concept of such proverbs recipient of other culture in linguistic and cultural communities it's necessary to understand the pattern of fragments of the world, which are referred to proverbs and sayings that contain an

anthroponomy-features, including the features of the relationship of a people to certain behavioral traits of character or any other person, including the national estimate. The study of English proverbs and sayings, containing in the structure of toponyms which showed that proverbs and sayings often do not have their equivalents in other cultures. Besides, proverbs and sayings by virtue of its uniqueness as a rule belong to the culture of one nation and have no analogues in the culture of the other. The existence of the English culture, proverb with toponym like «The carry coals to Newcastle» explained through the coincidence of mental association in terms of the concept of committing unreasonable actions. An English proverb «To carry coals to Newcastle» verbalizes the meaning «to do inappropriate things», analyzing the historically-cultural aspects: Newcastle is the noteworthy town of England and was the part of royal citadel. English saying «To be on the high-road/highway to Needham» has the meaning of «being on the verge of bankrupt/insolvency». To define the concept of saying it is necessary to identify the prototypical stage, which should be linked to such a settlement, as Needham. Bringing data geography does not give any special characteristics that existed near the town of Ipswich, a small village - Needham Market. This suggests that for the figurative metaphorical realization of the concept of ruin/bankrupt of the British, probably created the toponymical word «Needham», to gain a foothold in this saying, and which is a derivative of the noun «need» (destitution, poverty). The proverb «The send to Coventry» has the meaning of «to turn away from anyone,» incorporates the place-name calling really existing realities, and is used to convey the idea of boycotting, neglect and hostility towards anyone. A genetic prototype of the text reflects the following information: first, a prison in the city of Coventry in the XVII century was a place of exile and banishment royalists, and secondly, the hostility.

CONCLUSION. Here we can see that other toponymical proverbs and sayings are represented in first position and property specific location (the first picture of the world), and then transformed into a figurative expression of a larger concept (the second picture of the world). Thus, the

lack of conceptual equivalents of proverbs and sayings of another language confirms the explanation that the representatives of the different communities perceive surrounding normal reality in different ways, according to their own views of the world, so the foundation of proverbs and sayings in different languages. The saying «To talk Billingsgate» has the prototype of big fish market in London - Billingsgate. In English proverb is characterized by illustrative and specific images, as it refers to a specific place - Billingsgate - very noisy due to its large area. There is an idea that people there swear making, expressing that market is the place of noise.

REFERENCES:

1. Abdullaevna A.U. Features of folklore of turkish speaking peoples (based on the example of uzbek folklore) //International Multidisciplinary

Journal for Research & Development. – 2024. – Т. 11. – №. 02.

2. Abdullaevna A.U. Turkic folklore against the background of the world picture //European Internatio-nal Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. 2023. – Т. 3. №. 10. – С. 130-134.

3. Алаудинова Д. Written translation of texts related to different spheres //Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 13-18.

4. Алаудинова Д. Frazeologik (turg'un) birikmalar va ularni tarjima qilish usullari //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. S/9.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РУССКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА И ФОРМИРОВАНИЯ ГУМАНИЗМА У ДЕТЕЙ

*Курбанбаева Мунаввара Козибаетна, преподаватель кафедры
«Русский язык и литература» факультета Узбекской
филологии УрГУ*

BOLALARDA TIL O'RGANISH VA GUMANIZMNI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA RUS XALQ ERTAKLARIDAN FOYDALANISH

*Kurbanbayeva Munavvara Kozibayevna, UrDU O'zbek filologiyasi
fakulteti "Rus tili va adabiyoti" kafedrasi o'qituvchisi*

USE OF RUSSIAN FOLK TALES IN THE PROCESS OF LEARNING LANGUAGE AND FORMING HUMANISM IN CHILDREN

*Kurbanbaeva Munavvara Kozibayevna, teacher of the Department of
Russian Language and Literature, Faculty of Uzbek Philology,
UrSU*

Аннотация: Сказки народов мира – это система морально-духовного, культурного и языкового кода конкретного народа, которая рассказывается простым, интересным способом. Русские народные сказки служат богатым материалом для изучающих язык при изучении лексики, грамматики, синтаксиса, морфологии русского языка.

Ключевые слова: устное народное творчество, сказка, традиционные сказки, персонажи, мораль, культура, изучение языка, культура чтения, речь.

Annotatsiya: Dunyo xalqlarining ertaklari – bu muayyan xalqning axloqiy, ma'naviy, madaniy va lisoniy kodlari tizimi bo'lib, ular sodda, qiziqarli tarzda bayon qilinadi. Rus xalq ertaklari rus tilining lug'at, grammatika, sintaksis va morfologiyasini o'rganishda til o'rganuvchilar uchun boy material bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, ertak, an'anaviy ertaklar, qahramonlar, axloq, madaniyat, til o'rganish, kitobxonlik madaniyati, nutq.

Abstract: Fairy tales of the peoples of the world are a system of moral, spiritual, cultural and linguistic code of a particular people, which is told in a simple, interesting way. Russian folk tales serve as rich material for language learners when studying vocabulary, grammar, syntax, morphology of the Russian language.

Keywords: folk oral creativity, fairy tale, traditional tales, characters, morality, culture, language learning, reading culture, speech.

ВВЕДЕНИЕ. Сегодня знание нескольких иностранных языков стало требованием времени. Желательно начинать изучать другой язык в раннем возрасте. Изучение и преподавание русского языка даст значительный эффект, начиная с детского сада и младшего школьного возраста. В этом случае

важно чтение интересных книг, подходящих по возрасту детям, дома родителями, воспитателями в детском саду. Это, в свою очередь, с раннего возраста также формирует у них интерес к книгам, культуру чтения.

Детское чтение можно разделить на следующие группы в зависимости от

<https://orcid.org/0009-0005-7245-273X>

e-mail:
tamaddunnuri1@gmail.com

педагогических и психологических особенностей учащихся:

1. Детское книгочтение дошкольного возраста (от 2 до 7 лет).

2. Книгочтение школьного возраста (от 7 до 11-12 лет).

3. Чтение книг детьми среднего и старшего возраста (от 13-14 до 15-17 лет)[1].

То есть детям не только можно, но и полезно читать книги даже в дошкольный период. Именно в этот период прочитанные ему книги играют очень важную роль в том, как ребенок воспринимает мир, каким человеком он станет в будущем. В такое время наиболее желательным вариантом является чтение ярких для них сказок о том, что такое хорошо-что такое плохо, формирующих рефлексию и наблюдательность.

«Начинать читать сказки можно с первых недель жизни ребенка, поскольку важнее в этот период является не понимание сути текстов, а скорее содержательное наполнение эмоционально-личностного общения с родителями»[2].

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД. Одним из важных средств повышения интереса детей к языку, одновременно пробуждая в них высшие человеческие чувства, являются народные пословицы, поговорки-прибаутки, загадки и сказки. Особенно важную роль во всесторонне гармоничном развитии детей играют сказки: они формируют у детей нравственные и эстетические качества и в то же время превращают изучение языка в интересный процесс.

В этой статье использован метод научного, литературно-философского анализа.

ОБСУЖДЕНИЕ. В толковом словаре С.И.Ожегова «Словарь русского языка» сказке даётся такое определение: «СКАЗКА, -и, ж. 1. Поветвовательное, обычно народно-поэтическое произведение о вымышленных

лицах и событиях, преимущ. с участием волшебных, фантастических сил. ...»¹[3].

«Сказка – это жанр устного народного творчества, впервые упомянутый в XII веке относительно людей, которые «сказки сказывают небывалые». До XI века сообщается о «кошунах», потом – «баснь», «байка», «басень». Только после XVII в. в обиход входит слово «сказка», и только лишь после выхода словаря В.И.Даля сказка стала определяться как «вымышленный рассказ, небывалая и даже несбыточная повесть, сказание»²[4].

«В сказках благодаря описанию веры народа в добро, любовь и дружбу, трудолюбие и мастерство отражается ценностная картина мира. В свою очередь эти ценностно-нравственные категории воспитываются и формируются также с помощью народных сказок. Ценностными характеристиками и моральными качествами героя в русских народных сказках, как правило, являются мужество, отвага, упорство, природная красота, прямота, честность. Эти образы сказочных героев помогают усваивать нравственные нормы и ценностные ориентиры для жизни в мире и согласии с самим собой и в обществе.

Сказка не дает прямых наставлений и поучений, но в ее сюжете непременно присутствует мораль, которая усваивается постепенно.

Честность, доброта, человеколюбие – все это ценностно-нравственные понятия, которые ярко представлены в образах героев сказок. Данные категории стали нравственными эталонами благодаря тому, что закрепились в реальной жизни и взаимоотношениях с близкими людьми. Они являются регуляторами желаний и поступков. Исследователи разделяют сказки на три группы: сказки о животных (самые древние), бытовые и волшебные»³[5].

¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка. Москва, Русский язык. 1987.

² Лулудова Е.М. Журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – Выпуск 8 (Часть 4) – С. 803-807. <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=7245>

³ Еренчинова Е.Б., Чуманова Н.А., Шакирова Т.В. К вопросу об отражении нравственно-гуманистических ценностей в жанре сказки (на материале сказки П.П.Ершова «Конёк-горбунок»). <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-otrazhenii-nravstvenno-gumanisticheskikh-tsennostey-v-zhanre-skazki-na-materiale-skazki-p-p-ershova-konek-gorbunok>

Согласно вышеизложенным пунктам, сказки служат важным источником в изучении русского языка, наряду с развитием у подрастающего поколения таких особенностей, как высокие человеческие качества: трудолюбие, порядочность, прямота, любовь к Родине, преданность своей земле.

“Русские народные сказки, как правило, начинаются с формульного зачина и заканчиваются специальными концовками, состоящими из набора постоянных эпитетов и устойчивых словосочетаний. Они обычно включают краткие формы прилагательных, имена существительные и прилагательные с уменьшительно-ласкательными суффиксами, различные усилительно-выделительные частицы. Всё это позволяет излагать плавно, напевно, эмоционально”⁴.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Композиционная структура, общая для всех сказок, одинаково повторяющиеся традиционные фразы в частях этого построения, типичные предложения, произносимые с языка сказочных героев, реплики приводят к более быстрому усвоению языка детьми, сначала на уровне запоминания, а позже и на уровне понимания и естественной речи, беглого произношения. В возрасте 5-6 лет детям можно читать сказки «Лиса и заяц», «Зайкина избушка», «Маша и медведь», «Волк и семеро козлят», «Лиса и Журавль», «Бычок – смоляной бочок», в раннем школьном возрасте – «Приключения Незнайки», «Золотой ключик, или Приключения Буратино», «Конёк-горбунок», «Доктор Айболит» и т.д. Сказка «Конёк-Горбунок» также пропитана идеями гуманизма, победы правды над ложью, справедливости над угнетением. К числу этих сказок, из сказок народов мира, мы также можем отнести «Красную шапочку». Чтение сказок и обучение детей самостоятельному чтению помогут сформировать навыки, о которых говорилось выше. При этом также можно смотреть мультфильмы по мотивам этих сказок, слушать их аудиозаписи, но мы считаем, что эффективнее будет читать сказки ребенку и

позволять ему самому читать вслух, чтобы выучить язык и развить произношение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Через русские народные сказки, такие как «Курочка ряба», «Репка», «Колобок», «Теремок» и т.д. целесообразно эффективно использовать развитие речи у детей, формирование речевых навыков. Потому что периодически повторяющиеся события в сказках и повторы в речи сказочных персонажей приводят к быстрому и прочному закреплению в детской памяти русских слов, предложений, фразеологизмов и фраз.

В заключение отметим, что сказки народов мира – это система морально-духовного, культурного и языкового кода конкретного народа, изложенная в простой, интересной форме. Русские народные сказки служат богатым материалом для изучающих язык при изучении лексики, грамматики, синтаксиса, морфологии русского языка.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Жумабоев Мамасоли. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти: Олий ўқув юртларининг бошланғич таълим ва тарбиявий ишлар методикаси факультетлари талабалари учун дарслик.— Т.: “Ўзбекистан”, 2002-232 б.
2. Вачков И.В. Как читать детям сказки? <https://cyberleninka.ru/article/n/kak-chitat-detyam-skazki/viewer>
3. С.И.Ожегов. Словарь русского языка. Москва, Русский язык. 1987.
4. Лулудова Е.М. Журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – Выпуск 8 (Часть 4) – С. 803-807. <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=7245>
5. Еренчинова Е.Б., Чуманова Н.А., Шакирова Т.В. К вопросу об отражении нравственно-гуманистических ценностей в жанре сказки (на материале сказки П.П.Ершова «Конёк-горбунок»). <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-otrazhenii-nravstvenno-gumanisticheskikh-tsennostey-v-zhanre-skazki-na-materiale-skazki-p-p-ershova-konek-gorbunok>

⁴ Лулудова Е.М. Журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – Выпуск 8 (Часть 4) – С. 803-807. <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=7245>

“MING BIR JON” HIKOYASINING BADIY ISTIFODASI

*Maxmudova Nargiza Ravshan qizi,
Buxoro davlat Pedagogika instituti Tillar fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi*

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАССКАЗА «ТЫСЯЧА ЖИЗНЕЙ»

*Махмудова Наргиза Равшан кизи,
Бухарский государственный педагогический институт,
Студент факультета
узбекского языка и литературы*

ARTISTIC USE OF THE STORY “A THOUSAND LIVES”

*Makhmudova Nargiza Ravshan qizi,
Faculty of Languages of Bukhara State Pedagogical Institute
Uzbek language and literature student*

Annotatsiya. Abdulla Qahhor ijodi XX asr o‘zbek adabiyotining yorqin va sermazmun sahifalaridan birini tashkil etadi. Ko‘p qirrali bu iste’dod sohibi turli janrlarda rang-barang badiiy asarlar yaratib, o‘zbek adabiyoti xazinasini durdonalar bilan boyitdi. Ushbu maqolada yozuvchining “Ming bir jon” hikoyasidagi badiiy mahorati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: asar, badiiy talqin, hikoya, obraz, fazilat, “Ming bir jon”, Mastura, vafu, sadoqat, buyuk so‘z san’atkori.

Абстрактный. Творчество Абдуллы Каххора – одна из ярких и содержательных страниц узбекской литературы XX века. Этот многогранный талант создал красочные произведения искусства в различных жанрах и обогатил сокровищницу узбекской литературы шедеврами. В данной статье раскрывается художественное мастерство писателя в повести «Тысяча душ».

Ключевые слова: произведение, художественная интерпретация, сюжет, образ, добродетель, «Тысяча душ», Мастура, верность, преданность, великий художник слова.

Abstract. Abdulla Qahhor’s work is one of the bright and meaningful pages of Uzbek literature of the 20th century. This multifaceted talent created colorful works of art in various genres and enriched the treasury of Uzbek literature with masterpieces. This article reveals the writer’s artistic skills in the story “A Thousand Souls”.

Key words: work, artistic interpretation, story, image, virtue, “Thousand souls”, Mastura, loyalty, loyalty, great artist of words.

KIRISH. Abdulla Qahhor hikoyalari, mavzusidan qat’i nazar, bir maqsadga — kishilarni ezgulik ruhida tarbiyalash, ularga estetik zavq berishga qaratilgan. Muhimi shundaki, adib hikoyalari bu maqsadga nasihat qilish, bayon etish yo‘li bilan

erishilmaydi. Balki obrazlar faoliyati, asarning umumiy ruhidan ustalik bilan keltirib chiqariladi.

Hikoya syujeti yozuvchi tilidan hikoya qilib beriladi. Hikoya bahor ta’rifi bilan boshlanadi. Hikoyani bu tarzda boshlanishi ham bejizga emas. Kasalxonadagi bemor uchun uchun kasallikdan

E-mail:

nargizamaxmudova057@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-13-23-8383>

sogʻayish xuddi izgʻirin qishdan xorigan tabiatning qaytadan koʻz ochishiga qiyoslanadi. Kasalxonadagi bemorlardan soʻz ketar ekan Mirrahimovga Masturaning bardoshi haqida gapirib oʻtadi. Xonadagilarga hamshira uni oʻn yildan beri kasal ekanligi, ovqatni ham yeyolmasligi, qorniga quyishlarini, eri Akramjonni doimo unga qarashini aytib oʻtadi. Xonadagilar bemor ayoldan ham koʻra unga shuncha yildan buyon mehribonlik bilan qarayotgan Akramjonni koʻrishga qiziqishadi. Bemorni koʻrgani borgan xonadoshlar orasidan Hoji bobo Masturaning oʻlik tanasini koʻrib oʻzini yoʻqotib qoʻyadi, hamshiraning imosi bilan xonadan chiqib ketadi. Shu holatda ham Mastura oʻzini yoʻqotmaydi, bu holatdan ham kulgili vaziyat hosil qilib, ularga qiziqarli voqealarni aytib berib kuldiradi. Mirrahimov va xonadoshi uning bardoshi va Akramjonning vafosi-yu mehriqiga qoyil qolishadi. Yozuvchi kasalxonadan chiqqandan soʻng ham ularning taqdiri bilan qiziqadi, kasalxonaga ularni izlab boradi, u borganda Masturani operatsiyaga olib kirib ketishayotgan boʻlishadi va Akramjon uni tanimaydi, Mastura esa koʻrmaganlikka oladi, keyinchalik oʻzi ataylab shunday qilganini agarda taniganda unga dalda berguvchi soʻzlarni aytishini bilib tanimaganlikka olganligini aytadi. Hikoya soʻnggida Masturaning bardoshi, sabri va Akramjonning vafo-yu sadoqati evaziga Mastura butunlay sogʻayib ketadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hikoya bosh qahramonlari Mastura hamda Akramjon timsollari orqali umid, hayotga muhabbat, sadoqat, vafo tuygʻulari kuylanadi. Har bir inson hayotda turli xil qiyinchiliklarga duch keladi, baʼzida hayotning sinovlariga qoʻl siltagimiz, undan koʻz yumgimiz keladi, turfa xil mushkulotlar oldida esankirab qolamiz, lekin qalbimiz tubida bir narsa mashʼala kabi bizni yashashga, ularga qarshi mardonavor kurashishga chorlaydi. Bu tuygʻu umid deb nomlanadi, u har qanday holatimizda ham bizda boʻladi, boy insonda ham bir burda nonga zor boʻlgan insonda ham mana shu tuygʻu doimo u bilan birga boʻladi, uni doimo hayot uchun kurashishga chorlayveradi. Umid tuygʻusi bilan sabr tuygʻusi uygʻunlashganda inson asta-sekinlik bilan oʻz maqsadlariga, orzulariga erisha boshlaydi. Hikoyada mana shu ikki begʻubor tuygʻu Mastura obrazida uygʻun holatda yorqin,

goʻzal chizgilar bilan tasvirlab beriladi. Mastura oʻn yildan beri dard bilan kurashib keladi, shu yillar mobaynida dardi ogʻirlashib, toʻshakka mixlanib qoladi, lekin bu uning irodasi, sabri va hayotga yashashga muhabbatini aslo soʻndira olmaydi.

Kasalxonada Mastura tobut voqeasini ham soʻzlab beradi. Mastura toʻshakka mixlanib yotganida, ukasining yigʻlaganini koʻrib koʻchadagilar Mastura oʻlib qolibdi deb uning uchun tobut koʻtarib kelishadi, bu holatdan barcha hang-u mang boʻlib qoladi. Mastura shu lahzalarda ham umidini aslo soʻndirmaydi, bu holat Masturaning tilidan shunday soʻzlab beriladi “Hatto tildan qolgan kasalning rozilik tilashib qaragani ham dunyodan umid uzgani emas, balki rozilik tilashgani hali erta, dermikin degan umid bilan dunyoda tenggi yoʻq, timsoli yoʻq zoʻr umid bilan qaragani deb bilaman”. Uning obrazida xushchaqchaqlik, hayotni sevish, uning har bir soniyasidan lazzat olib yashash tuygʻulari tasvirlanadi. Hikoyadagi yana bir obraz Akramjon obrazi ham muhim ahamiyatga ega. Akramjon Mastura bilan turmush qurganiga bir yil boʻlmasi dan Mastura dardga chalinib yotib qoladi, yillar davomida bemor ayolini sevib ardoqlaydi, eng ogʻir kunlarida unga yelkadosh boʻladi, doimo uni qoʻllab-quvvatlaydi. Hikoyani tahlil qilar ekanman, Mastura obrazidagi shukronalik tuygʻusi ham alohida ahamiyatga egaligini taʼkidlab oʻtmoq lozim. U shuncha dard-u xastaliklarini chekib ham biror marta ham bu dardlardan nolimaydi, unga kulib qaraydi; Baʼzida vujudimizda ozgina dard paydo boʻlsa yoki biror qattiqroq nish kirgudek boʻlsa darrovda noliy boshlaymiz, yillab toʻshakka mixlanib yotgan yoki qandaydir nuqsoni bor insonlarni koʻrib ulardan qocha boshlaymiz, ularni koʻrib-koʻrmaganlikka olamiz, tilimizning uchida shukr deb qoʻyamiz xolos, aslidachi qalb koʻzimizni koʻr ekanligini koʻra olmaymiz.

NATIJALAR

Hikoyani oʻqir ekanmiz hikoya qahramonlari timsolida mana shunday insoniy tuygʻularni his qila boshlaymiz, ularni xuddi yonimizdagidek tasavvur qilamiz. Yozuvchining asl maqsadi ham shunda, hikoya qahramonlarining holatlarini, hikoyaning har bir detallarini oʻquvchining qalbiga chuqur singdira olishdir.

Hikoyalarni yaratar ekan yozuvchi har bir holat va vaziyatda oddiy soʻzlardan foydalanmay,

aksincha xalqona ibora va ko'chma ma'noli so'zlardan unumli foydalanadi (yengchadan boshini chiqarib turgan sichqondek ko'chaga qarab o'tirgan edi hayot to'la ko'zlari o'lik yuziga jon kirgizganday bo'ldi, Masturaning bir daqiqalik oromi uchun o'ng ko'zini o'yib berishga ham tayyor edi). Bu hikoyaning ta'sirchanligi va obrazlilikini yanada oshiradi.

Qahhorning qahramoni ko'pchilik uning yaqin orada jon taslim qilishiga ishonsa-da, hayotga bo'lgan umidini yo'qotmaydigan kuchli xarakter egasi. Shifoxonada undan hol-ahvol so'rash uchun yo'qlab kirgan vaqtdagi suhbatdan uning o'ziga bo'lgan ishonchi va irodasini ko'rishimiz mumkin. Erkaklardan biri uning kasallikdan zo'riqqan, faqat suyagi va ikki porloq ko'zlari qolgan vujudini ko'rib qo'rqib ketganidan xonada mazasi qochib hamshira olib chiqib ketgan paytdagi Masturaning bu holatga nisbatan munosabati orqali uning kuchli xakteri ochib berilgan. Qahhor shunday yozadi: "Mastura qonsiz labida tabassum bilan eriga yuzlandi: - Akromjon, daftaringizga yozib qo'ying: uch mard-u maydon meni ko'rgani kirgan edi, bittasi arang qochdi-yu, ikkitasi qochgani ham bo'lmay, o'tirib qoldi"¹.

MUHOKAMA

Abdulla Qahhor ham o'z qahramoni xarakterini hikoya nomi, zamoni va boshqa detallarda yanada ochib berishga harakat qiladi. Asarning "Ming bir jon" deb nomlanishining o'ziyoz fikrimizning yaqqol dalilidir. Ming bir jon egasi Mastura bu har safar endi tugaydi, yo'q bo'ladi degan xayolga borilganda qayta-qayta o'zini qo'lga olib matonat ko'rsatuvchi ayoldir. Shuningdek, hikoya ham bahor faslida, ya'ni yilning yasharish, qayta uyg'onish, yangi hayot boshlanishi faslidir. Bu bilan go'yo yozuvchi Masturadagi yashash umidini har doim qishdan so'ng kelib, barglar to'kib uyquga ketgan tabiatni qayta uyg'otuvchi bahor fasliga o'xshatmoqchidek ko'rinadi.

Masturadagi ishonch va umid o'zining kuchli xakteri samarasidir, biz buni uning ushbu so'zlaridan ilg'ab olishimiz mumkin: "U yog'ini surishtirsangiz, men odam bolasining o'lim

kutishiga, ya'ni dunyodan umid uzishiga ishonmayman. Hatto tildan qolgan kasalning rozilik tilashib qaragani ham dunyodan umid uzgani emas, balki "rozilik tilashgani hali erta" dermikin degan umid bilan, dunyoda tengi yo'q, timsoli yo'q zo'r umid bilan qaragani deb bilaman².

Abdulla Qahhor o'z ijodiga o'ta talabchanlik bilan tanqidiy yondashib, dastlabki asarlarida yo'l qo'ygan kamchiliklarini o'z ustida qunt bilan ishlash, ustozlar ijodini, xususan, badiiy mahorat "sir"larini sinchiklab o'rganish orqali yo'qota boradi. Boshqacha qilib aytganda, adib hayot haqiqatini, odamlar xakterini, ruhiyatini chuqur o'rganish, A.Chexov va A.Qodiriy kabi buyuk yozuvchilar mahoratini ijodiy o'zlashtirish bilan yetuk, go'zal hikoyalar yaratish san'atini egalladi. Adib: "Uslubda menga hech kim domla Chexovchalik ta'sir ko'rsatgan emas. Agar men uslubda biron darajada kam olotga erishgan bo'lsam, buning uchun, shubhasiz, ustod Anton Pavlovichga qulluq qilaman», - deb qayd etgandi.

XULOSA

Abdulla Qahhor 30-yillardayoq kichik hikoyachilikning katta ustasi sifatida mashhur edi. A. Qahhorning o'tmish haqidagi hikoyalari, ayniqsa, badiiy mahorat jihatidan ibratlidir. Ularda yozuvchi asar g'oyasini gavdalantirishda obrazlarning xatti-harakatlarini asos qilib oladi va personajlar xakterini ularning o'z harakati, fe'l-atvori va tili vositasida ochadi. Natijada, hikoyalardagi obrazlarning har biri o'ziga xos xatti-harakati, xulq-atvori va tashqi ko'rinishi jihatidan bir-biridan ajralib, farq qilib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbekiston madaniyati" gazetasi, 1957-yil, 2-yanvar.
2. A. Qahhor. Ustod. — "Qizil O'zbekiston" gazetasi, 1960-yil, 29-yanvar.
3. Mahorat maktabi.— T.: O'zDavnashr, 1962, 155-bet.
4. Qo'chqorov R. Uch "Sarob". — "Yoshlik" jurnali, 1986, 6-son.
5. Qodirov P., Normatov U. Haqiqat va sarob. — "Yoshlik" jurnali. 1987, 10-son.

¹ "O'zbekiston madaniyati" gazetasi, 1957-yil, 2-yanvar.

² A. Qahhor. Ustod. — "Qizil O'zbekiston" gazetasi, 1960-yil, 29-yanvar.

MAKTABGACHA YOSHDAGI
BOLALARDA SHAXSIY IJOD YARATISH VA
IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING
AHAMIYATI

*Quramboyeva Oqiljon Jonibek qizi,
Urganch davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti*

*“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrası
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi*

THE IMPORTANCE OF CREATING
PERSONAL CREATIVITY AND DEVELOPING
CREATIVE THINKING IN PRESCHOOL
CHILDREN

*Quramboeva Oqiljon Jonibek kizi,
Urgench State Pedagogical Institute
Student of the preschool educational direction of the
pedagogical faculty*

ЗНАЧЕНИЕ ЛИЧНОСТНОГО ТВОРЧЕСТВА И
РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ
ДОШКОЛЬНИКОВ

*Курамбаева Окилжон Джонибек кизи,
Ургенчский государственный педагогический
институт
Педагогический факультет,
Направление: дошкольное образование, студент*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativligini oshirish, shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali, tahliliy fikrlashning olti quroli va ijodiy fikrlashini rivojlantirishning ilg‘or usullari haqida fikr yuritilgan

Kalit so‘zlar: kreativlik, shaxsiy ijod, E.P. Torrens, mashg‘ulot, tahliliy fikrlashning olti quroli, talqin, tahlil, mantiqiy va dalil asosida fikrlash, baholash, tushuntirish, imkoniyat chegarasini bilish, kompetentlik, tayanch kompetensiyalar.

Abstract. This article discusses the six tools of effective, analytical thinking and advanced methods of developing creative thinking to increase the creativity of preschool children and develop personal creativity

Key words: creativity, personal creativity, E.P. Torrens, training, six tools of analytical thinking, interpretation, analysis, logical and evidence-based thinking, evaluation, explanation, knowing the limits of possibility, competence, basic competencies

Аннотация. В данной статье рассматриваются шесть инструментов эффективного, аналитического мышления и передовые методы развития творческого мышления для повышения творческих способностей дошкольников и развития личностного творчества

Ключевые слова: креативность, личностное творчество, Э.П. Торренс, обучение, шесть инструментов аналитического мышления, интерпретация, анализ, логическое и доказательное мышление, оценка, объяснение, знание границ возможностей, компетентность, базовые компетенции.

[https://orcid.org/
0009-0005-7148-967](https://orcid.org/0009-0005-7148-967)

E-mail:
[oqiljonquramboeva4
@gmail.com](mailto:oqiljonquramboeva4@gmail.com)

KIRISH. So‘nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta‘lim tizimida o‘qituvchi, pedagoglar va talabalar, o‘quvchilar, maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativlik sifatlari shakllantirish hamda ijodiy fikrlash bilim ko‘nikmalarini rivojlantirish alohida jiddiy e‘tibor qaratilmoqda. Hozir biz maktabgacha yoshdagi bolalarni aynan yuqoridagi sifatlarini rivojlantirish haqida fikr yurutamiz. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish, shaxsiy ijod yaratish va ijodiy fikrlashning shakllanish jarayonining umumiy mohiyatini to‘laqonli anglash uchun dastlab “kreativlik” tushunchasi-ning ma‘nosini tushunib olish talab etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. E.P.Torrens fikricha “kreativlik” tushunchasi negizida quyidagilar yoritiladi:

- Muammoni yoki ilmiy farazlarini ilgari surish;
- Farazni tekshirish va o‘zgartirish;
- Qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash;

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida kreativ fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati faqatgina rasm chizish yoki biror bir narsa yasash bilan cheklanmaydi. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti bolalar uchun o‘z qobiliyat va ko‘nikmalarini, shu jumladan ijodiy talantlarini kashf etishda muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning motivatsiyasi va qiziqishini oshirish uchun, barcha bolalarning ijodiy salohiyati va shijoatini hisobga oluvchi mashg‘ulotning yangi shakllarini yo‘lga qo‘yish zarur. Bu ayniqsa mashg‘ulot jarayoniga unchalik qiziqish bildirmayotgan o‘quvchilarga yordam berishi mumkin va ular o‘z fikrini ayta olishiga, liderlik salohiyatini oshirishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR. Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali, tahliliy fikrlashning olti quroli. Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirishda tahliliy fikrlashga aloqador tafakkur qurollarining soni faqat oltita emas, aslida ancha ko‘p. Lekin biz eng muhimlarini tanlab olib quyida ularni e‘tiboringizga havola qilamiz.

1-qurol: Talqin. Talqin deganda taqdim etilgan axborotni to‘g‘ri tushunib, uni boshqalarga to‘g‘ri yetkazib bera olish qobiliyati tushuniladi. Masalan, maktabgacha talim tashkiloti tarbiyachisi yangicha bilimlar va jamiyat hayotiga oid ma‘lumotlarni to‘g‘ri anglab, maktabgacha yoshdagi bolalar tushunadigan uslubda tushuntirib bera olishidir.

2-qurol: Tahlil. Tahlil deb turli qismlardan iborat axborotni jamlab, ularning xulosasini tushunishga aytiladi. Masalan, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida turli mashg‘ulotlar tashkil qilinadi. Mashg‘ulot - bu pedagogning bolalarni kerakli bilim va malakalardan frontal holda xabardor qilishidir. Shundan kelib chiqib izohlasak, tarbiyachi bolalarga kerakli bilim ko‘nikma va malakalarni jamlab berishidir.

3-qurol: Mantiqiy va dalil asosida fikrlash. Mantiqiy va dalil asosida fikrlash mavjud muammolar asosida to‘g‘ri xulosa yoki natijaga erishish uchun yana nimalar lozim bo‘lishini anglash qobiliyatidir. Masalan, tarbiyachi o‘tkazgan mashg‘ulotlarni bolalar to‘laqonli tushunib, chuqur xulosaga kelishlari uchun mashg‘ulotda olgan bilimlarini beshta faollik markazlarida mustahkamlashlari lozim bo‘ladi.

4-qurol: Baholash. Taqdim etilayotgan ma‘lumotlarning to‘g‘riligini aniqlash uchun shu axborotni yetkazayotgan shaxsning tajribasi, fikri va qarorining qanchalik xolisligini to‘g‘ri baholay olish kerak. Masalan, tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarga bilim berish bilan birgalikda biror bir mehnat jarayoni yoki ish faoliyat jarayonini sifati, unga sarflangan vaqtini, ahamiyatini hisobga olib o‘zining yoki boshqalarning mehnatini to‘g‘ri baholay olishga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

5-qurol: Tushuntirish. Ma‘lumotlarni yetkazishni, balki qo‘shimcha ma‘lumotlar orqali tushuntirishni ham bilish kerak bo‘ladi. Masalan, tarbiyachi bolalar guruhiga mashg‘ulot o‘tkazish jarayonida bolalarda turli xil savollar tug‘ilishi tabiiy hol sanaladi. Bolalar tomonidan berilgan savollarga tarbiyachi o‘z kompetensiyalaridan foydalanib javob bersa, maktabgacha

yoshdagi bolalar barcha mashgʻulotda faollik koʻrsatadilar va ularning tayanch kompetensiyalari hamda rivojlanish sohalari kompetensiyalari rivojlanadi.

6-qurol: Imkoniyat chegarasini bilish. Biror ishni amalga oshirishda inson oʻzining imkoniyatlari chegarasini hisobga olishi zarur. Masalan maktabgacha taʼlim tashkiloti tarbiyachilari maktabgacha yoshdagi bolalar yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda tashlil qilishi lozim.

MUHOKAMA

Yuqorida maktabgacha yoshdagi bolalarning kompetensiyalari haqida fikr yuritgan edik. Endi bu tushunchalarning mohiyatiga yoritib oʻtamiz.

“Kompetentlik” tushunchasi taʼlim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik noanʼanaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda insonning oʻzini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan oʻzaro munosabatlarda yangi yoʻl tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga toʻla maʼlumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalikni anglatadi [2].

Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning tayanch kopetensiyalari:

Kommunikativ kompetensiya

Ijtimoiy kompetensiya

Shaxsiy kompetensiya (“Men” konsepsiyasini yaratish).

Bolaning rivojlanish sohalari kompetensiyalari:

- jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzining shakllanishi
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish

- nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari
- bilish jarayonining rivojlanishi
- ijodiy rivojlanish.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarni kreativlik sifatlarini oshirish, ijodiy fikrlashga chorlash natijasida, ulardagi barcha qobiliyatlar namoyon boʻlishiga va jamiyatga kerakli bilimli, salohiyatli, lider, yangiliklar hamda innovatsion gʻoyalar yaratuvchi yetuk barkamol shaxslar tarbiyalanishiga erishiladi. Masalan bir yogʻochni tasavvur qilaylik, unga qarab nima koʻrayotganligi soʻralganda kimdir yogʻoch koʻrayotganini, kimdir koplak tish kovlagichlar koʻrayotganini aytadi. Aynan shu nuqtadan boshlab yogʻochga boʻlgan fikr va munosabat oʻzgaradi. Bu har bir insonning individual xususiyati va turlicha fikrlashidan kelib chiqib tavsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I. S. Xotamov, M. K. Olimov, G. R. Madrahimova, I. S. Foziljonov. Kreativ fikrlash (oʻquv qoʻllanma). Toshkent “Innovatsiya-Ziyo”- 2022.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha taʼlim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat oʻquv dasturi. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr, Toshkent - 2022.
3. Quchqorova Nargiza Mamajonovna. Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik (darslik) Bookmany print, Toshkent - 2022.
4. Quchqorova Nargiza Mamajonovna. Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik “Nodirabegim” nashriyoti, Toshkent – 2021.

